228.1

DE

DIVINITATE ET CANONICITATE

SACRORUM BIBLIORUM

GENERATIM ET SINGULATIM

TRACTATUS

JOH. FRANCISCI MARCHINI

IAM IN R. TAURINENSI ATHENAEO

DIVINARUM LITTERARUM ET LINGUARUM ORIENTALIUM PROFESSORIS

Editio Secunda

PLURIBUS ANNOTATIONIBUS AUCTA

CURANTIBUS **A. GIOVANNINI** ET **S. VILLORESI**

SS. SCRIPTURAE PROFESSORIBUS

et speciali D. N. Archiepiscopi Taurinensis
commendatione honestata.

ALMA COLLEGE
220.1
LIBRARY
M332
Alma, California

AUGUSTAE TAURINORUM

TYPIS

HYACINTHI MARIETTI

1874

3711

LAURENTIUS GASTALDI

E TAURINEN. THEOLOGORUM COLLEGIO

DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA

ARCHIEPISCOPUS TAURINENSIS

SS. D. N. PII PAPAE IX PRAELATUS DOMESTICUS
AC PONTIFICIO SOLIO ASSISTENS

Quum D.nus Hyacinthus Marietti Typographus Taurinensis Nobis exposuerit intentionem typis vulgandi Tractatum *De Divinitate et Canonicitate sacrorum Bibliorum* a celebri Sacerdote Vercellensi Iohanne Francisco Marchini olim in Facultate Theologica Taurinensi Professore exaratum, Nos, pervivide cupientes fovere quidquid potest conferre profectui studiorum in Nostro dilectissimo Clero, valde libenter adprobamus hanc novam Editionem huius Operis, quod quum primum Augustae Taurinorum in lucem editum fuit, omnium excitavit admirationem, et ab Editoribus Parisiensibus *Cursus completi Scripturae sacrae* anno 1842 laudatur his verbis in Monitu quod tertio volumini praeponitur: « Maxima animi nostri oblectatione, nec sine » lectorum, uti speramus, plausu utilitateque, post longas et inanes » disquisitiones praesens F. Marchini opus Taurini reperimus, nostris- » que typis recudimus. Nec dubium quin si illud penes nos devenis- » set antequam praelo mandaretur Quartum nostri Cursus volumen, » priora huius voluminis folia omisissemus.» Ideoque Nos hunc Tractatum etiam atque etiam commendamus omnibus de Nostro Clero.

Aug. Taurinorum, ex aedibus Seminarii die 30 octobris anni 1873.

LAURENTIUS Archiepiscopus.

Loco ✠ Sigilli

Theol. Th. Chiuso *Sec.rius.*

PRAEFATIO

Desiderari adhuc S. Scripturae Cursum *seu* Institutiones Biblicas, *quae velut exemplar tironibus proponi possint, tum saepe saepius ab huius rei viris scientissimis audivimus, tum etiam experientia ipsa docente didicimus. Neque id cuiquam mirum videatur. Nam ea est cuiuslibet libri fortuna, ut cum is primum prodit, alterum alter oculorum aciem intendens, in detegendis notandisque vitiis subsequatur: saepe etiam fit ut naevos se deprehendere quis putet ubi reapse non sunt, eumdemque effugiant quae laude sunt digna. Sed et si censuris cuiusdam Aristarchi auctor obtemperans, opus suum emendaverit, non deerunt qui minutius et scrupulosius omnia rimantes, huc illuc menda irrepsisse iudicent; neque res nova, ut scriptor, dum morem aliorum gerit, incidat in Scyllam cupiens vitare Charybdin.*

Quod de ceteris libris, id etiam de Biblicis Institutionibus affirmari potest; adeo ut evulgatis huius generis operibus aliquid semper deesse credatur, omniumque sit in votis ut eisdem perfectionem quis afferat. Illud vero prodigialiter factum habeas, si opus aliquod huiusmodi unquam reperias quod omnium suffragia

tulerit. Re quidem vera quot Praelectionum Biblicarum libri quovis tempore excusi, qui unus post alium vel neglecti lapsu temporis vel oblivioni penitus traditi sunt! Id vero non solum lectorum ingenio seu culpae tribuendum, verum etiam quam plurimis ac maximis difficultatibus quas superent necesse est qui rem biblicam rite pertractandam susceperint. Quo fit ut plus minusve quilibet in scopulos incurrat; ut in aliis alia addenda, omittenda alia videantur; in nonnullis pruritum novarum opinionum, vel occupatam praeiudiciis mentem iure reprehendas; alii oscitantius, seu minus caute, seu etiam minus vere dicta proferant; nemo autem sit, quem res adeo implicata, salebrosa et sacra caligine offusa haud deterreat.

Quae cum ita sint, donec exoriatur aliquis qui integrum accommodatumque usui tironum S. Scripturae Cursum conscribere audeat (atque utinam res e sententia ei succedat!), reliquum est ut quisquis in singulis Biblicarum Institutionum partibus ceteros antecellit, is iuventuti in sortem Domini vocatae ceu norma proponatur ac commendetur.

Nunc vero cum plura extent opera varias huiusmodi disciplinae partes optime pertractantia, Institutiones Biblicae in tironum utilitatem ad triennium accommodatae nostra sententia componi atque ordinari ita possunt, ut quod pertinet ad Hermeneuticam quae tertio anno tradi potest Hermeneutica sacra *I. H. Janssens, seu* Hermeneutica biblica generalis, *auctore Iosepho Kohlgruber, in schola adhibeatur. Quod vero spectat ad Divinitatem et Canonicitatem Librorum sacrorum, seu, ut nunc temporis nuncupatur,* Introductionem in Libros V. et N. T., *quae primo et altero anno confici potest; nobis, qui putamus haud esse quaerendum ab extraneis quod nostrates dare possunt, Ioh. Francisci Marchini Tractatus in primis se se obtulit qui* De Divinitate et Canonicitate SS. Bibliorum *inscribitur: quique ibidem nunc recuditur, Augustae nempe Taurinorum, ubi primum an.* 1770 *prodiit, nec non quo loci Sacrarum Litterarum interpretatio et orientalium linguarum institutio Auctori in regio Athenaeo demandata fuit. Porro plurima sunt quae nos ad hunc ceteris potiorem Tractatum habendum impule-*

runt; quae omnia perbelle his verbis commendantur in editione Taurinensi an. supra memorati: « *Generalem Scripturae explicandae rationem (Auctor) tradidit in Prolegomenis, agens de eiusdem divinitate et canonicitate in genere et singillatim. Praemissa eius notione de sacrorum Librorum canone, multa disputat: tum eorumdem antiquitatem, veritatem, integritatem, divinitatem omni argumentorum genere vindicandam suscipit; non dissimulatis quae veteres, quae recentiores adversarii contra adferre solent ad eorum infringendam evertendamque auctoritatem et fidem. Progreditur deinde ad eam quaestionem magna animarum contentione catholicos inter atque heterodoxos theologos agitatam, qua scilicet ratione Spiritus sanctus sacros scriptores afflaverit. Denique longam habet disputationem de sacrorum Bibliorum sinceritate ac integritate, ubi de graeca Septuaginta et Vulgata latina versione tantum agit, quantum satis est ut sua primigeniis codicibus dignitas consistat, et haereticis Tridentinum decretum Vulgatam latinam authenticam declarans accusantibus resisti acriter possit. Sed latius patet in altera* Προλεγομένων *parte, in qua disserit de Divinitate et Canonicitate speciatim. Singulos libros recenset; argumenti genus persequitur; quaerit, quis eorum auctor; quo sermone et stylo sit usus; qui codices primigenii; quae inde susceptae versiones; a quibus primum probati vel reiecti; quo tempore in canonem adscripti. Obscuros locos illustrat, specie dissentientes conciliat, incredulorum atque haereticorum argumenta exagitat, explicat, diluit, etc.* » *His adde illam singularem styli varietatem, elegantiam maiestatemque romanam, haustam ex terendis Tullianis aliisque optimae notae scriptis, quae tulit aetas Augusti.*

His omnibus de causis merito doctissimus ille Ioannes Bernardus De Rossi huic operi primas deferre non dubitavit (Introduz. alla s. Scrittura *not.* 1 *ad* § x)*; et nos in eam erigimur spem, fore ut sacrarum Litterarum studiosis gratum acceptumque sit susceptum a nobis illud in lucem rursus edendi consilium.*

Quoniam vero in hoc Tractatu non auctoris vitio, qui centesimo abhinc anno diem supremum obiit, sed ratione aetatis non-

nulla desiderari possunt, opportunas adnotationes eidem subnectere e re esse duximus, in quibus ex. gr. recentiores indigitantur heterodoxi, qui divinam auctoritatem aut genuinitatem s. Bibliorum denegarunt, eorumque solvuntur difficultates; catholici auctores recensentur qui egregie de singulis Scripturae libris, seu de aliqua quaestione fusius et uberius disputarunt; aliquando etiam citantur acatholici, qui opportuna atque idonea huic disciplinae scripserunt (quos nemo nisi sibi data venia legere debet), etc., ne cuiquam ex hac parte opus hisce temporibus mancum esse videatur. Id vero unice in gratiam tironum nos fecisse declaramus, ac quantum fieri potuit breviter, ne huius voluminis moles excresceret. An satis commodo iuvenum in spem Ecclesiae catholicae efflorescentium provisum fuerit, aliorum sit iudicium.

Liceat postremo verba ad vos, Ecclesiae Candidati, convertere atque enixe exhortari ut omnem ingenii facultatem in studium sacrorum Bibliorum intendatis, ex quibus uberrimos fructus tum vobis tum aliis etiam profuturos capere possitis. Nihil iis qui sacris initiantur, vel iam divino ministerio funguntur magis conveniens quam meditatio illius sacri Codicis, quem Librum sacerdotalem *vocat Ambrosius; imo nihil magis necessarium; cum is praecipua ac firmissima basis sit sacrae eloquentiae ac totius theologiae, quae « auctoritatibus canonicae Scripturae utitur proprie ex necessitate argumentandi* (D. Thom. 1 q. 1)*»; ita ut qui Theologiam « a sacra Scriptura seria commentatione divellere se posse putat, prolem sine matre, domum sine fundamentis et ad instar terrae pensilem, aquaeductus sine scaturigine, segetem sine semine, conclusionem sine principiis, uti desultoria, ita delusoria levitate frustra speret et expectet* (Cornel. a Lap. in Pentat. prooem.).»

NOTARUM AUCTORES.

DE DIVINITATE ET CANONICITATE

SACRORUM BIBLIORUM

PROOEMIUM

Qui sacrarum Literarum studium ingredi cupiunt, rectumque cursum tenere, antequam operam suam in iis addiscendis collocent, perspectam habere debent Librorum dignitatem, quos interpretandos suscipiunt, ut non ipsi modo sciant quantam rem tractent, verum etiam eandem ab improborum obtrectationibus tueantur. Non enim ut iuris explicatoribus satis est declarare suorum codicum legumque sententias, sic Scripturarum interpretibus obscuros locos aperire: quod illi, salva legum auctoritate et maiestate, de sola earum intelligentia disputent; istis vero scriptorum quoque sit suscipienda defensio. Quæ quidem rerum divinarum omnium conditio est, ut primum res ipsas existere certa ratione confirmetur: deinde ostendatur quid ad nostram institutionem, et vitæ actionem eae conferant. Nempe huc primum nos adducit hominum perversitas et corruptela, qui nullam unquam indictam animis aut credendi aut agendi legem ideo putant, ut perpetuo metu liberentur, quo non agitari non possunt, si legem ullam divinam fœdissimæ vitæ accusatricem et iudicem extare assentiantur. Istorum numerus magnopere crevit ætate no-

stra: ii ipsi sunt scilicet, qui liberi existimari et dici volunt, quum omni turpitudini serviant. Hanc enim animo opinionem imbiberunt, Deum nihil curare res humanas, neque sua interesse neque hominum, qui tandem cultus sibi adhibeatur; nunquam cum mortalibus locutum; nihil scripto tradidisse, quod eosdem alligaret; quæ in Libris, quos divinos dicimus, scripta sunt, callidorum hominum esse præiudicia, perinde ac quæ in ægyptiorum, græcorum, romanorum libris de religione conscriptis inveniuntur ab iis facta, qui populum sub potestate continendum esse metu religionis censuerunt; quibus, nisi primum certis rationibus effeceris extare plane divinæ voluntatis testimonia relicta in literis a summis viris, qui Dei mandata ad homines perferebant, frustra aliud argumentorum genus opponeres. Accedunt iudæi qui Libros quidem a vetere synagoga susceptos et probatos pro sacris habent: verum reliquos veteris Testamenti profanos iudicant; novi autem ad fallendum compositos. Tertio loco sunt et hæretici, qui cum magnæ christianæ nostræ catholicæque doctrinæ partem ex multis libris, cum vetus, tum novum Fœdus spectantibus, haustam diffiteri non possint, malunt libris iis auctoritatem detrahere, quam ingenue nobiscum sentire. Quamobrem triplex hominum genus, quorum alterum genus, merito dixeris stultissimum, pervicacissimum alterum, tertium superbissimum (1), cogit nos, priusquam ad

(1) Triplex iste cuneus adversariorum catholicae de Libris sacris doctrinae optime appellari potest *Naturalismus*, *Hebraismus*, *Protestantismus*. Verum, nostris hisce temporibus, non pauci ex hebraeis et ex protestantibus, novis nonnullis adhibitis formis, ad naturalismum accedunt, nomine speciosiore *Rationalismi biblici*. Haec nova naturalismi forma hodie haberi potest pro praecipuo sacrarum Scripturarum hoste; non tantum quia prae ceteris numero sectatorum et doctrina ac eruditione patrocinatorum pollet; verum etiam quia subtilibus artibus in scientiam biblicam insinuatur, atque ad facillime captandas animas fuco doctrinae ac eruditionis quam maxime apta. Quantum in dies augeantur hi Scripturarum perversi oppugnatores demonstrat non solum colluvies illa li-

sacras Literas explicandas animum applicemus, totius voluminis maiestatem defendere.

Etsi vero nulla nos improborum hominum iniquitas compelleret de Scripturarum divinitate initio dicere: nos ipsos tamen id operis nobis ultro sumere oporteret, ut et sacræ antiquitatis monumenta, et totam veræ religionis historiam, et causas, modumque significationis voluntatis divinæ, et summam Dei providentiam, atque in homines caritatem iustius admiraremur, simulque nobilissimis cognitionibus instrueremus animum, quibus carere sacras Literas versantem esset turpissimum. Huiusmodi sunt, quæ sit Bibliorum antiquitas, quæ dignitas, quæ causæ, quibus adducimur ut divina esse credamus; qua ratione Deum auctorem habeant, qua ad nos pervenerint, quo tempore, quo loco, a quibus, quoad sciri potest, qua lingua conscripta sint, in quam traducta; quid summatim contineant; quomodo omnia secum ipsis consentiant, atque huius generis alia, quæ ipsa per se nos moverent, ut, etiamsi nulla vis, nullus impetus esset refellendus, ante consisteremus in limine, quam ad sacrorum Librorum interpretationem aggrederemur.

Quam gravis igitur, quam ampla, quam digna adolescente sacris studiis dedito hæc tractatio est, si utrum-

brorum, qui a rationalistis ex professo contra religionem universam conscripti, aut proprius contra divinam revelationem atque sacrorum librorum inspirationem, divinamque auctoritatem exarati hoc saeculo reperiuntur; verum etiam manifestum apparet ex altera classe librorum, qui, etsi non ex professo contra sacri codicis auctoritatem divinam tractantes, tamen ita de sacris Bibliis loquuntur, quasi de quovis alio libro naturali ingenio conscripto, solaque antiquitate venerando, in illo scilicet tantum exquirendo historiam, philologiam, religionem hebraco-rum, curiosam eruditionem sectando, nihil soliciti de eius supernaturali characteré; ideoque de concordi interpretatione nihil curantes, de doctrinae veritate minus cogitantes, hunc Librum pertractant quasi non divinum, saepe sibimetipsi pugnantem exponunt, ac saepius contra ecclesiae doctrinas interpretantur, contradictiones potius expiscantes quam critica ac eruditione explanantes. A quibus maxime cavendum, utpote facilius corrumpant. In horum censu frequentiores extant, qui philologica interpretatione gloriantur.

que coniungas, et necessitatem obsistendi veræ fidei inimicis, et argumenti per se nobilitatem: quoniam potissimum res agitur de ponendo totius religionis fundamento, de cognitione assequenda sacræ antiquitatis, de aditu ad Scripturarum intelligentiam patefaciendo, de demonstranda divinorum Scriptorum consensione; qua re haud scio, an ulla esse possit aut utilior, aut præstantior. Sed quum id facilius animi sensu diiudicari, quam verbis demonstrari possit, agamus dum pro munere nostro, harum rerum præceptiones vobis persolvamus, optimæ spei adolescentes, et, quam maxime possumus, in hoc toto negotio vestris rationibus consulamus. Vos vero, pro vestro erga vos ipsos officio, quanta potestis adsiduitate diligentiaque in hisce studiis exerceamini: ad quam rem vos pluribus hortari non est sententia, ne aut vos nostro, aut nos vestro studio diffidere videamus.

Itaque de canonicitate et divinitate sacrorum Librorum, et de variis Scripturarum versionibus atque editionibus dicturi, hæc ipsa quæ sacræ Scripturæ prolegomena recte possumus appellare, in duas partes dispertimur, quarum prima erit de divinis Libris in genere, ubi et de Bibliorum interpretationibus in varias linguas sermo incidet: secunda de Libris singulis particulatim.

PROLEGOMENA
SACRAE SCRIPTURAE

PARS PRIMA

DE SACRORUM BIBLIORUM CANONICITATE ET DIVINITATE IN GENERE

A summo capite exordiendum est, nempe a Bibliorum praestantia, quae codicum vetustate, veritate doctrinae, divinaque auctoritate continetur; unde consequens sit, nec debere nec posse non adhiberi fidem libris, qui neque recens confecti, neque fabulosi sunt, neque ab hominibus sola humana sapientia praeditis, sed a Deo afflatis, conscripti. Deinde, quum divinum quiddam multis modis dici soleat; explicandum erit qua ratione, quae a sacro scriptore sunt literis consignata, divina esse putemus. Quoniam vero dubitari rursus posset, an Libri ipsi integri atque incorrupti ad nos pervenerint, quemadmodum scripti ab initio sunt; id quoque erit demonstrandum, incolumes et sinceros pervenisse. Haec omnia ex ordine persequemur (1). Sed priusquam has disputationes ineamus, consentaneum duco exponere quid Biblia ipsa sint: quid Canon, et canonici Libri, atque apocryphi: qui Canonem instruxerint, ut totius Scripturarum voluminis, quale apud nos est, notio quaedam primum habeatur.

Articulus I.

De Scriptura sacra; de canonicis et apocryphis Libris, et Canonis auctoribus.

Scripturarum a Deo traditarum ad habendam religionis scientiam excellentia non modo et maiestas, verum etiam natura, si licet dicere, clarius explicari non potest, quam ipsis usurpatis nominibus, quibus totum earum corpus maiores nostri appellarunt: rem enim ipsam mirifice declarant. *Libros divinos et sacros, sacras Literas, Scripturam sacram*, aut presse *Scripturas, Testamentum vetus et novum*, nudoque verbo *Biblia* (2) ss. patres dixerunt;

(1) Triplex optima tractationis partitio. Prior de sacrorum Bibliorum divinitate in genere. Deinde de notione divinae inspirationis, qua sacri libri proprie loquendo *divini* dicuntur et sunt. Tertio, de ipsorum librorum integritate; quod ad criticam pertinet, ac plures intricatas quaestiones complectitur sedulo examinandas.

(2) De hoc nomine eruditissime disserit *Alexius Symmachus Mazzocchi* in commendabili opere *Spicilegii Biblici*, tomo 1. (Neapoli, ex regia typographiâ 1762), pag. XX. « Divinos libros ab antiquis τὰ Βιβλία (Biblia h. e. libros) appellari κατ' ἐξοχὴν consuevisse non est dubium. Verum quam pridem ea appellatio in usu esse coeperit, haud facile dictu est. Suicerus in thesauro duos nobis Chrysostomi locos obtulit, quibus Βιβλία absolute (nam ubi adiungitur θεῖα aut ἱερὰ etc., ea sunt loca tritissima, nec quidquam habent singulare) pro θείαις γραφαῖς usurpantur. Nam tom.

quo posteriore vocabulo commodius utimur. Nempe divinum est, quod Deum auctorem habet. Non enim voluntate humana allata est doctrina his libris comprehensa, sed Spiritu sancto inspirante locuti sunt sancti Dei homines. Res etiam in toto volumine est de religione, de praeceptis divinis, de divina voluntate et caritate, de summis beneficiis in homines collatis; quibus sane rebus nihil esse divinius, nihil sanctius potest. Unum praeterea volumen est, quod sit dignum legi; unum, quod salutis nostrae causa Deus legendum proposuerit; unum, quod scribi oportuerit; unum quod scripta cetera infinite superat. Per excellentiam igitur nudo vocabulo *Biblia*, idest *Libros* et *Scripturas* nominari aequissimum fuit, quo modo et Christus saepe nominavit. Matth. *cap.* 21, *v.* 42: *Numquam legistis in Scripturis:* ibidem *cap.* 22, *v.* 29: *Erratis nescientes Scripturas:* Ioh. *cap.* 5, *v.* 39: *Scrutamini Scripturas.* Testamentum autem graece Διαθήκη, hebraice ברית *Berith* ideo vocarunt, non quod voluntatem testatoris referat de iis quae post mortem fieri velit; quo tamen sensu quidam Testamenti nomen acceperunt (1); sed quod pacta, foedus, promissiones a Deo

II, hom. II, cum in eo esset ut demonstraret, iudaeos Scripturam, christianos autem sensum Scripturae obtinere, ait: *apud eos quidem sunt libri (grœce Biblia) apud nos vero librorum thesaurus; apud illos sunt litterae, apud nos non tantum litterae, sed et earum sensus.* At illustrior alter est locus hom. IX, in epistolam ad colossenses, pag. 137: « Audite, quaeso vos laici, parate vobis Βιβλία animae medicamina; si nullos alios comparare libros vultis, at novum saltem instrumentum, apostolum, acta, evangelia, doctores perpetuos adipiscimini. »

Pulcherrima quidem haec loca sunt, sed quinti seculi. Videamus porro an reperire antiquiora liceat. Ac plane licet. Nam in Clementis constitutionibus (quas haud serius altero Christi saeculo scriptas plerique doctorum virorum volunt) Βιβλίον per excellentiam codicem Scripturarum notat lib. VI, cap. 27. Ibi enim cum observationes iudaicas insectaretur, sic incipit: *Si qui vero superstitiosa observatione custodiunt ritus iudaicos . . . . . a precibus absistant aut a tangendo libro* ἢ Βιβλίον ἅπτειν (nempe divinae Scripturae; nam a ceteris libris legendis nec seminis fluxus, nec legitimi concubitus apud iudaeos impediebant) pergit: *ac si fateantur; patet, eos Spiritu sancto, qui semper cum fidelibus manet, vacuos esse.* Quo loco Βιβλίον ἅπτειν non crasse de mero tactu corporeo accipiendum est, sed de tactu spirituali, h. e. de divini codicis lectione: quod arguit illud, quod post medium capitis infra legitur: *Non orans neque legens....*

Postremo si etiam ex divino codice auctoritatem quaeras, dabo illud Pauli II ad Timoth. IV, 13: « *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas.* Ubi quid grammatice inter Βιβλία *libros*, interque *membranas* intersit, si quis a me interroget, reponam priore verbo notari papyros aegyptias iam ante scriptas atque involutas, et in pluteis repositas: membranas vero intelligi pelles ovillas nondum scriptas, sed puras, ad epistolas aliudve scribendum comparatas. Ne dubites ergo hic Βιβλία sive libros κατ'ἐξοχήν esse Scripturarum sanctarum libros. Nam quid aliud librorum Paulus circumferret praeter divinos, sibi ac recens conversis, utilissimos ac necessarios?

Atque haec satis esse ad suadendum poterant, nisi illud etiam succurreret, quod apud hebraeos sacer Scripturae codex haud aliter quam ספר Sepher i. e. Liber appellabant: unde in iudaeorum scholis *Beth Sepher* sive *Domus libri* a domo Thalmud distinguebatur. Apud arabes etiam *Alkoranus* non aliter quam absolute liber (arabice *Almushaph*) nuncupatur.

Quid quod idem mos gentilibus philosophis fuit? Quippe apud eos libri Platonis (idemque de ceteris sectarum conditoribus potest intelligi) absolute τὰ Βιβλία aut τὸ Βιβλίον a platonicis dicebantur. »

(1) Bibliorum versio latina latinique patres ac theologi vocabulum graecum Διαθήκη plerumque interpetati sunt *Testamentum*. Nos credimus Oeconomiam a Christo conditam, imo etiam Oeconomiam veterem rationem habere veri propriique testamenti, atque ideo utriusque dispensationis instrumenta metonymice recte antiquum et novum Testamentum appellari. Contra hanc interpretationem nonnulli recentiores multa

hominibus factas contineat, et voluntatis divinae testimonium in publica et solemnia acta relatum, eamque voluntatis declarationem, quae legem, mandata, pollicitationes, atque ictum foedus complectatur. Optime namque Hieronymus *in cap.* 2. Malachiae: *Testamentum non voluntatem defunctorum sonat, sed pactum viventium.* Et Augustinus lib. I. Locutionum Scripturae sacrae: *amat Scriptura Testamenti nomine pactum appellare.* Quoniam vero alia per Moysen et prophetas hebraico et veteri populo Deus manifestavit; alia Christus Jesus, et Spiritu sancto afflante apostoli novae ecclesiae tradiderunt, ea ipsa quemadmodum sunt consignata literis vetus et novum Testamentum constituunt. Praetereo alia nomina, quae veteres adhibuerunt: vulgatiora enim

disputarunt. Ita ex. gr. cl. Iahn contendit nomine *Testamenti* ubique substituendam esse appellationem *Foederis* « quamvis enim, inquit, vox Διαθήκη non modo *foedus*, sed ultimam voluntatem morientis, vel iam vita functi significet, in sacris iam libris respondet ubique vocabulo *Berith*, quod foedus vel pactum significat, ac proinde etiam in locis, qui citantur II ad Corinth. III, 14, Matth. XXVI, 28 ad Hebr. VIII, 8 — IX, 15-20, eadem potestas illi subsit necesse est. Sed veteres latini interpretes vel id non animadverterunt, vel graecismo affecto nomini *Testamenti* subiecerunt significationem *foederis*. Neque etiam inter patres illi tam inepti fuisse possunt, ut Deo, quem immortalem fuisse credebant, ultimam voluntatis dispositionem, sive testamentum adscriberent. » Ante Iahn idem scripserat Michaëlis in interpretatione novi Foederis.

Duo contendit Iahn. 1 Nomen Διαθήκη etiam in evangelio et in apostolorum epistolis semper *foedus*, numquam *testamentum* significare. 2. Idque ex eo contendit, quia Deus, qui non moritur, testamentum condere non potest.

Concedimus in primis Διαθήκην posse significare, et reipsa quandoque significare dispositionem generatim, praesertim vero dispositionem beneficam et immutabilem, quin necessario cum disponentis morte connectatur, adeoque quin sit ultimae voluntatis dispositio ac *testamentum*. Concedimus etiam *foedus*, quod ineat superior cum subdito ad huius commodum atque beneficium, atque ideo foedus Dei cum patriarchis et cum populo Israel recte dici Διαθήκην, eo etiam nomine quod eiusmodi *foedus* proprie loquendo sit benefica atque firma Dei dispositio in bonum hominum facta. At vero dispositio, qua Deus hominibus legavit remissionem peccatorum, gratiam suam, sanctificationem regnumque coeleste, non est *dispositio* quaecumque, sed quae inchoata non est nisi intuitu futurae mortis ipsius disponentis, consummata et confirmata non est nisi in morte et per mortem ipsius disponentis Dei; ita ut in morte et per mortem suam homines instituerit haeredes divitiarum suarum. Quare huic dispositioni ratio veri propriique testamenti competit. Haec disertis verbis docet Paulus ad Hebraeos IX, 5-14. Vide etiam ad Gal. III, 15-29, ad hebraeos VIII, 6, XXII, 24. Matth. XXVI, 28, etc. Quibus ex locis manifestum etiam fit nomen Διαθήκη in sacris libris significatu veri propriique *testamenti* reperiri.

Iamvero, si Oeconomiae Christi veri testamenti ratio competit, eandem Oeconomiae etiam veteri competere fatendum est. His enim in contextibus nomen Διαθήκη de utraque usurpatur, nec fieri potest ut hinc quidem *testamentum*, inde vero *foedus* tantummodo significet ad Heb. IX, 16, 18 — ad Gal. III, 15-22 — II Cor. III, 6-14 — ad Gal. IV, 24. Et sane, si Oeconomia antiqua spectetur quatenus spiritalis est, non differt a nova nisi ut inchoatio a consummatione, ut promissio ab executione, ut imperfectum a perfecto. Quod si consideretur prouti temporalis est et caeremonialis, ea est umbra et figura Oeconomiae novae; ideoque typice ei competit ratio testamenti. Quemadmodum enim haereditas temporalis terrae Chanaan erat typus haereditatis aeternae, ita et mors testatoris, non ipsa re, sed in figuris et adumbrationibus hostiarum tantummodo intercessit. Quare cum beneficia omnia spiritualia benevola Dei voluntate per mortem Christi Dei in haereditatem legata sint, ac sinaitica institutio caeremonialis et externa sit repraesentatio typica Oeconomiae spiritalis, dubium non est quin et haec sensu proprio, et illa typice *testamentum* sit et recte dicatur. Unde consequitur et utriusque Testamenti libros sive instrumenta nomine *antiqui* ac *novi Testamenti* metonymice designari posse.

haec, quid sit sanctissimum Scripturarum volumen, satis superque demonstrant (1).

Biblia isthaec a synagoga primum, tum ab ecclesia, ecclesiaeque patribus probata, atque ad nos transmissa, *Libri canonici* vocantur, quod in sacrorum Librorum ordinem, in catalogum digesti sunt, qui latinis graeco vocabulo usis Κάνον dicitur. Canon enim non solum mensura est, et regula et norma quaedam agendi credendique praescripta, sed et *Catalogus*, ut veterum monumentis est proditum (2). Itaque etsi repugnare nolimus iis, qui arbitrantur canonicos libros ideo esse appellatos, quod fidei et morum regulam exhibeant; tamen verius iudicio nostro canonici nuncupantur, quia in sacrorum Librorum catalogum collati sunt, quem prisci *Canonem* dixerunt. Sic a concilii laodiceni patribus clericorum catalogus, ab ecclesiasticis scriptoribus catalogus episcoporum, et fidelium vita functorum *Canon* inscribitur. Ob id Hieronymus in generali prologo ait: *Sapientia quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach liber, et Iudith et Tobias et Pastor non sunt in canone;* idest primi libri quatuor in sacris tabulis hebraeorum, postremus in catalogo apostolicorum librorum non invenitur. Et Augustinus *lib.* II, *de doct. Christ.: Omnis Scripturae canon sequentes libros continet.* Quod igitur prophetarum et apostolorum libri, ex quibus fidei, et vitae bene instituendae doctrinam haurimus, in indicem, in tabulas, inque ordinem, seu canonem coniecti sint, ab iis probatum, quibus probari oportebat, *Canonici* et ipsi vocari a graecis, et nostris latinis coeperunt.

Canonicarum Scripturarum, et Librorum contrarii *Apocryphi* sunt, qui, quum eodem non sint relati, quo sacri codices, ea auctoritate carent, qua alteri praestant. Ἀπόκρυφος sane quid significet, nulla disputatio est (3): sed cur libri in canonem non recepti apocryphorum nomen obtinuerint, non satis constat. D. Augustinus *lib.* XV, *de Civit. Dei* ideo putat apocryphos nuncupatos, quod ipsorum origo ignota patribus esset, per quorum manus verarum Scripturarum auctoritas ad nos devenit successione quadam aeque nota, ac certa et constante. Quae Augustini sententia, si de scriptoribus apocryphorum librorum accipiatur, non adeo vera in universum est: quorundam enim apocryphorum librorum auctores cognoscuntur. Si vero de dignitate, auctoritate et fide, quae libris iis debetur, dixisse Augustinus censeatur, verius sensit. Nam codicum apocryphorum auctoritas priscis patribus comperta usquequaque non est; quum tamen ex antiqua constanti traditione fides canonicorum constabiliretur. Addit s. doctor apertius, et si vera quaedam in apocryphis libris reperiantur, tamen propter multa falsa fidem non habere (quod et Drusius monet in *epist. 105 ad Leonardum Casembrotium*, non esse de ecclesiasticis libris intelligendum): et rursus singillatim de libris in veterum Scripturarum canonem non inclusis ait, ideo insertos non esse in Scriptura-

(1) Aptum sed minus acceptum, ad discriminandam sacrorum Bibliorum collectionem est nomen a s. Hieronymo usurpatum; nempe divinam bibliothecam.

Scripturarum vero partes dicuntur *lectiones* ἀναγνώσματα. Ita Origenes libro III, contra Celsum ait: « Per lectiones et per enarrationes lectionum artamur ad pietatem in Deum omnium. » Athanasius in epist. ad Episcopos Aegypti et Libiae. Ita etiam in ecclesiastica liturgia.

(2) Confer *Manuale isagogicum in sacra Biblia* Francisci Caminero Munoz. Luci Augusti 1868, pag. 146.

(3) *Absconditus*, a verbo ἀποκρύπτω, *abscondo*.

rum canonem, qui sacerdotum diligentia sibi per vices succedentium in templo asservabatur, quod de iis suspicio esset, quum non producerentur a viris, a quibus constaret esse ex officio servatos. Auctoritas igitur claro testimonio, et fide digno nixa apocryphis libris deest, si Augustino assentimur.

Hieronymus vero *epist.* 7 *ad Letam* apocryphos eos libros esse, inquit, qui auctorum non sunt, qui inscribuntur; et praeterea multis falsis et perniciosis respersi sunt. Alibi autem apocryphorum nomine notat haereticorum libros quemadmodum et Gelasius papa in suo decreto, quos apocryphos libros reiecit, eosdem ab haereticis aut schismaticis conscriptos aut commendatos esse significavit. Origenes in epistola ad Africanum de Susannae historia, propterea quod nec publice, nec plerumque legerentur, sed occultarentur, apocryphos dictos putat. Quod vero digni potius sint abscondi, quam legi, eius nominis causam attulit auctor synopseos, quae d. Athanasio tribuitur. Haec omnia quadam ex parte et de libris quibusdam vera sunt; sed totam rem non explicant. S. Epiphanius *lib. de pond. et mens.* credidit causam, cur apocryphi libri vocarentur, fuisse, quia hebraei in peculiare quoddam armarium eos coniecerant ab altero separatum, in quo canonici continebantur: nempe canonicos libros aut in arcam sacram, aut in sacratius saltem templi armarium conclusos putat. Verum quis certo affirmet libros, qui pro divinis non habebantur, in scrinio, etsi minus sacro, esse collocatos? Canonicos quidem in templo repositos fuisse, verisimillimum est: at nullo argumento probabitur unquam eos in sacram arcam immissos. Nam etsi *cap. 31 Deuter. v.* 26, Moses levitis praeceperit librum ponere in latere arcae foederis Domini; tamen non in arca, sed foris proxime arcam poni iussisse credendum est; idque ex cap. 8, *v. 9*, *lib.* III, *Reg.*, et cap. 5, *v. 10*, *lib.* II *Paralip.* manifestius deducitur, ubi nihil fuisse in arca inclusum narratur, praeter duas tabulas lapideas, quas Moyses posuerat. Item in secundo templo post babylonicam captivitatem arca non reperiebatur, ut scribit Iosephus, quem plerumque sequuntur Scripturae interpretes; Libros tamen sacros in secundo templo fuisse asservatos, nemo diffitebitur. Sane Helcias sacerdos magnus *lib.* IV *Reg. cap. 22*, *v. 8*, ait: *Librum legis reperi in domo Domini;* non autem inquit *in Arca Domini* se reperisse. Exemplar enim illud ipsum, ut creditur, Mosis manu descriptum, Deuteronomium scilicet, iuxta arcam olim positum, postea aedificato templo in templi gazophylacium cum vasis tabernaculi sacerdotes intulerant, atque in capsulam abdiderant, in qua delituerat, quousque Helcias ibi vestigando reperit (1).

Quid ergo sunt libri apocryphi? Sunt certe nunc omnes, quantumvis licet speciosissima nomina, et spectatissima in fronte gerant, quos ecclesia non habet pro canonicis; qui propter dubiam nullamve auctoritatem locum non habent in canone, sive olim quaedam opinio fuerit, esse divinos, sive ob interspersa mendacia fidem illico amiserint, sive ignorentur auctores, sive cognoscantur (2). Posteriorum enim theolo-

(1) De hac re disputatur; nec huius loci est quaestio; quae melius examinanda erit ubi de libro Regum.

(2) Pro apocryphis veteris Testamenti vide quae cl. Ghiringhello erudite disseruit contra Renan in opere: « *La vita di Gesù. Romanzo di Ernesto Renan. Torino* 1864, *pag.* III, *seq.* » Ubi auctores omnes

gorum minime dubia doctrina est, apocryphos esse libros omnes, qui in duplici ordine *Proto-canonicorum*, et *Deutero-canonicorum* non continentur. Nimirum nunc duplex est librorum canon, non auctoritatis, quae eadem est omnium; sed temporis habita ratione, quo probati sunt. Libri relati in canonem toti antiquitati probatissimum, de quibus nulla unquam, ne tenuissima quidem, suspicio venit, aut dubitatio, an divini essent, usitato nomine *Proto-canonici* appellantur: *Deutero-canonici* qui processu temporis, re penitius explorata, summam adepti sunt apud omnes ecclesias dignitatem, et ad canonem adiecti, licet olim neque adeo aperte, neque ab omnibus ecclesiis existimarentur a scriptoribus divino praesidio munitis conscripti, perinde, ac primo et secundo loco in canonem collatos diceres. Ceteri vero de rebus divinis scripti, quocumque demum prophetae aut apostoli nomine inscribantur, vel si sanctissima doctrina abundent, inter apocryphos numerantur: multo vero magis si veris falsa, et bonis mala mixta sint. Ex quo facile intelligitur codices quosdam olim et dici et esse potuisse apocryphos, qui nunc et canonici et divini credi debent, ut quum res feret, explicabitur.

Sed revertamur ad canonem, et de eius auctoribus inquiramus. Canonem, seu catalogum sacrorum Librorum ab hebraeis primo confectum esse, vel si nemo doceat, quisque intelligit: quando vero, et qui confecerint, opus habet explicationis. Et primo quidem, quod ad quinque Mosis libros attinet, eos in unum corpus compositos fuisse paullo post Mosis obitum, Scriptura satis indicat, quum Moses ipse aut omnes legis libros, aut Deuteronomium saltem, quod est legis repetitio et compendium, iusserit levitas in arcae latere reponere. At Deuteronomium, idest data iterum lex, et repetita, intelligi non potest, nisi quatuor aliis legis libris extantibus: tum igitur canon quinque Mosis libris constabat, quem Moses ipse, sive levitae digesserant. Ei canoni nullam factam librorum accessionem, usque dum decem tribus sub Roboamo Salomonis filio se a duabus distraxerunt, religio samaritanorum argumento est, qui alios quoque, praeter Pentateuchum, divinos libros retinuissent, si auctus fuisset canon, antequam a iudaeis se disiungerent.

Deinde vero ne usque ad tempora quidem babylonicae captivitatis ullus alter canon est editus. Nam etsi fuerunt prophetae plures, aliique scriptores divino acti spiritu, qui aut suorum temporum historias, aut propheticos, aut agiographos libros, psalmosque scripserunt divinis efferendis laudibus; tamen antequam captivi Babylonem abducerentur hebraei, uno volumine ea omnia opera compegisse, atque uno canone conclusisse non constat. Redeuntibus igitur a babylonica captivitate certus librorum numerus fuit novo canone

citantur qui ad horum librorum quaestiones criticas facere possunt.

Pro apocryphis novi Testamenti consulantur Acta apostolorum apocrypha edita a Constantino Tischendorf, Lipsiae 1851, cum eruditissimis prolegomenis; itemque Evangelia apocrypha edita a Constantino Tischendorf. Lipsiae, 1853.

Quantum vero haec omnia apocrypha scripta iuvent ad confirmandam sacrarum Scripturarum authenticitatem, solida ac nova argumentatione demonstravit Constantinus Tischendorf, primum in opusculo: *De Evangeliorum apocryphorum origine et usu*, 1851. Deinde contra Renan in altero opusculo gallice verso: *A quelle époque nos Évangiles ont-ils été composés*! Paris 1866. — Confer etiam Le Hir, *Etudes bibliques*, Paris, 1869, tom. II, pag. 90-185.

constitutus, quem tum hebraei descripserunt, Nehemiae quoque libro recepto, quo nullum alterum scriptorem recentiorem habent. Porro ex Ecclesiastici libro argumentum suppetit, quum auctor scriberet, sacrum canonem iam fuisse contextum. Auctor enim XLIX capite illustres viros, et sacros iudaeorum scriptores commemorans, quum Isaiae, Ieremiae, atque Ezechielis mentionem fecisset, duodecim minores Prophetas nominat qui in hebraeorum canone tres illos consequuntur, quo ostenditur iam tum duodecim prophetarum vaticinia eo ordine fuisse disposita, quo etiamnum in hebraicis codicibus legimus. In canonis collectione tres distributae sunt quasi partes, quarum alteram appellarunt תורה *Legem;* alteram נביאים *Prophetas;* tertiam כתובים *Agiographa*, idest libros, ut ait Iosephus contra Appionem, qui hymnos in Dei laudem, et praecepta vitae hominum exhibent utilissima. Ad veterem hanc distributionem ea verba retulit Christus Dominus Lucae *cap. 24, v. 44: Quoniam necesse est impleri omnia quae scripta sunt in lege Moysi et Prophetis et Psalmis de me.* Psalmi enim inter agiographos libros primum locum tenent.

Eius canonis auctor, summa hebraeorum consensione, ad quos et veteres ecclesiae patres accesserunt, esse Esdras perhibetur, qui sacros libros in ordinem redegit. Esdra e captivitate reduce, traditio hebraeorum est, collectos in unum corpus sacros Libros, ipsaque eius aetate canonem Scripturae esse clausum; sic enim loquuntur. Ille, ut et patres plerumque affirmant, annuente concilio totius nationis, collegit, restituit, emendavit, novisque characteribus, quibus apud chaldaeos iudaei assueverant, scribi sanctos Libros iussit; qua de re in postremo huius primae partis articulo quaedam explicabimus. Negandum tamen non est Nehemiam aut operam suam contulisse in eius canonis instructionem; aut Esdrino canoni librum suum adiunxisse, quo totus canon absolveretur: item et Malachiam ad id operis allaborasse. Opere confecto, aliter fieri non potuit, quam ut totus canon magno synhedrio, sive synagogae magnae ratus probatusque esset, eiusque iudicio editus, ad quam pertinebat Librorum consecratio. Certe tum conclusum canonem, definitumque sacrorum Librorum numerum tota iudaica natio suscepit, nullumque unquam Librum sacrum esse tota putavit, qui non ei canoni esset adscriptus.

Viginti duos libros canon ille continebat, quemadmodum et Iosephus confirmat in primo suo contra Appionem libro, quos nos *Protocanonicos* veteris Testamenti dicimus. Sunt autem non ordine quidem ipso, quo reperiuntur nunc in hebraico canone descripti; sed quo extant in nostro, quinque Mosis Libri; videlicet Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; tum Iosue, Iudicum, Ruth, quatuor libri Regum, duo Paralipomenon, duo Esdrae, Esther, Iob, Psalmi, Proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, quatuor prophetae maiores Isaias, Ieremias, Ezechiel, Daniel; et duodecim minores Oseas, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, et Malachias, qui hebraica lingua scripti omnes sunt, si Danielis prophetiam, atque Esdrae historiam excipias magna ex parte chaldaicas. Hos eosdem Libros modo vigintiduos, modo vigintiquatuor, modo vigintiseptem numerant alii pro varia supputandi ratione (1):

(1) Ex eo numerantur plus quam XXII,

at vero quemcumque numerum quis dicat maiorem minoremve, prout librum unum ab altero separaverit vel cum altero iunxerit, nihil refert, modo nullum ex iis recensitis omittat, nullum praeterea Esdrae canoni attribuat.

Qui arbitrantur, coacto iterum aut tertium magno synedrio canonem alterum instructum fuisse, in quem libri etiam Tobiae, Iudith, Sapientiae, Ecclesiastici, et Machabaeorum referrentur, nullo freti sunt scriptoris fide digni testimonio, quo novas synagogae coitiones nova canoni additamenta confirment. Quomodo enim disputatum esset primis ecclesiae temporibus de Tobiae, Iudith, et ceterorum librorum auctoritate, si magnae synagogae iudicium praecessisset? Aut quomodo Iosephus, cuius maxime intererat res suorum non ignorare, easque expromere, alterius post Esdram coacti concilii non meminerit, quo statutum esset ullos libros canoni Esdrino adiungendos? Immo vero affirmat ipse, commemorato nuperrime loco, libros omnes ab Artaxersis regno scriptos, propterea quod certa non esset prophetarum successio, nunquam parem cum veteribus dignitatem habuisse, nunquam divinos habitos a iudaeis, qui libris tantum viginti et duobus divinam tribuunt auctoritatem.

Quum igitur lib. II, Machab. *cap.* 2, *v.* 13 et 14 narratur: *Inferebantur autem in descriptionibus et commentariis Nehemiae haec eadem, et ut construens bibliothecam congregavit de regionibus libros, et prophetarum, et David, et epistolas Regum et de donariis. Similiter autem, et Iudas ea, quae deciderant per bellum, quod nobis acciderat, congregavit omnia, et sunt apud nos:* non ea sententia est, aut Nehemiam aut Iudam pluribus libris in unum volumen compositis novum canonem instituisse; sed diligenter curasse, alterum antiqua gentis suae monumenta in bibliothecam a se instructam inferre; alterum vero libros, qui in bello contra Antiochum ferme perierant colligere. Etenim ex graeco textu lib. II Machab. sic facere latina commode possumus: *Narrabantur in commentariis Nehemiae haec eadem; et ut construens bibliothecam congregavit quae de regibus et prophetis, et quae de Davide, et epistolas regum de donariis. Similiter vero et Iudas etc.:* idest narrabatur in commentariis Nehemiae (quae sane iniuria temporum et bellorum interciderunt) ipsum mirificam bibliothecam extruxisse, in quam congesserat scripta de rebus regum, prophetarum, et Davidis, atque epistolas regum Cyri e. g. Darii, Artaxersis, de oblationibus et donis ad templum Hierosolymam missis (1). Pari studio Iudas, quae dilapsa erant propter bellum, volumina recollegit omnia; vel si quis malit, quoniam iudaicae gentis consuetudo erat sacros Libros recensere, ut testimonium Iosephus dicit, Iudas Machabaeus canonem Esdrinum antea dispersum collegit, atque ex veterum exemplarium fide

quia aliquos disiunctos libros numerarunt copulatos, ut remaneret ille numerus XXII. Quod factum est non alia omnino de causa quam quia totidem in alphabeto suo literas numerabant. Nam fuit hoc solemne veteribus criticis, ut in recensendis alicuius clari auctoris libris, κατὰ στοιχεῖον illos recenserent et inscriberent; prouti demonstrat Mazzocchi in cit. opere, pag. XXI seq.

(1) Construens in ipso templo bibliothecam, congregavit libros de regibus Iudaeae et Israelis, unde Esdras fecit Paralipomena, congregavit libros prophetarum et psalmos, et epistolas regum omnium, qui templo aliquid donaverant, et ex quorum epistolis una cum donariis missis apparebat quid quisque templo donasset.

recognovit, emendavit, confirmavit (1).

Haec de hebraeorum canone, quem Ecclesia Christi semper probavit, non singulari quodam facto iudicio, sed et usu et patrum perpetuo testimonio, qui sacrorum veterum Librorum indicem texuerunt, si unum aut alterum ecclesiae patrem excipias, a quo Estheris liber est praeteritus silentio. Ei canoni deinde ecclesia addendos alios censuit, quos propterea *Deutero-canonicos* appellamus: nempe Tobiam, Iudith, septem postrema capita Estheris, Sapientiam, Ecclesiasticum, Baruch, orationem Azariae, hymnum trium puerorum, historiam Susannae et Beli, quae in volumine Danielis descripta sunt, duosque Machabaeorum. Constituta praesertim res est Eugenii Papae decreto (2), et concilii tridentini canone edito ad exemplum canonis alterius in concilio carthaginensi, et decreti pont. Innocentii, quorum auctoritas apud multos patres, atque ecclesiam romanam plurimum valuerat; quamquam non omnibus omnis essetexempta dubitatio (3). Deutero-canonicos hos libros olim *ecclesiasticos* vocabant, eosque multum conducere ad pietatem fovendam, atque imbuendos sana morum doctrina animos ecclesia perpetuo tenuit: quamobrem legi primo a cathecumenis, deinde a fidelibus omnibus in conventu ecclesiastico permisit: demum validis certisque rationibus ducta in canonem retulit. Hactenus de veteris Testamenti libris.

Librorum novi Testamenti canonem non aliquis apostolorum, non sub eorum aetatem vir apostolicus, neque sequentibus saeculis ulla ecclesiae synodus confecit; sed uno omnes ecclesiae consensu ediderunt ab initio, quem Eusebius in sua historia inseruit *lib.* III, *cap.* 25 (4). Etenim ex certa traditione ad eccle-

(1) Quae contra communem opinionem de canone temporibus Esdrae confecto a quibusdam obiiciuntur vide exposita atque refutata penes opus cit. Francisci Caminero Munoz, pag 153 seq.

(2) Eugenius IV, in Concilio Florentino decreto *Cantate Domino* pro Iacobitis, inter alia capita sacrosancta romana ecclesia dicitur profiteri « Unum atque eumdem Deum veteris et novi Testamenti, hoc est legis ac prophetarum atque evangelii auctorem, quoniam, eodem Spiritu sancto inspirante, utriusque Testamenti sancti locuti sunt, quorum libros suscipit et veneratur, qui titulis sequentibus continentur: Quinque Moysis . . . etc. » prout deinde enumeravit concilium tridentinum, sess. IV.

(3) Quamquam clarissima sint solemnia ecclesiasticae traditionis documenta quoad divinam auctoritatem omnium Librorum sacrorum, qui habentur in canone a concilio tridentino definito; tamen huiusmodi conciliorum atque pontificum decreta (quorum ampliorem recensionem ac explicationem vide apud cl. Ioannem Bapt. Franzelin S. I. in tractatu *De divina traditione et Scriptura*. Romae 1870, pag. 172, seq.,) tum quia minime videbantur ad universalem fidem faciendam proposita, tum quia potius ad excludendas profanas librorum apocryphorum novitates directa videbantur, quam ad stabiliendum dogmatice canonem divinorum Librorum, non potuerunt penitus dirimere quamcumque subtiliorum criticorum dubitationem. Imo nec concilium tridentinum a cavillationibus liberum evasit. Etenim, si aliquos audias, qui opiniones insolentiores Ioannis Iahu facili iudicio sectantur, concilium tridentinum noluit e medio tollere distinctionem auctoritatis inter libros *proto-canonicos* et *deutero-canonicos* — Vide cl. Franzelin op. cit. pag. 349, seq. Concilium vaticanum confirmavit decretum concilii tridentini in 1.a constitutione dogmatica, cap. 2.

(4) Clariori distinctione ab Eusebio N. T. libri *proto-canonici* vocari solent ὁμολογούμενα id est *ab omnibus admissi*, *deutero-canonici* vero ἀντιλεγόμενα idest *controversi*, utpote ab aliquibus in controversiam vocati. Qui iterum ab eo distribuuntur in sic dictos *controversos*, quorum origo apostolica valde ipsi probabilis videtur, et νόθους *spurios* qui suo iudicio improbabiliter prorsus apostolis tribuuntur; quosque nos dicimus *apocryphos*.

sias omnes pervenerat, confirmatumque erat quosdam libros ab evangelistis, ab apostolis et apostolorum discipulis divino Spiritu plenis esse profectos, unusque ille consensus satis fuit, ut canonici libri a dubiis, aut falso adscriptis apostolico viro discernerentur. Ii autem sunt quatuor evangelia Matthaei, Marci, Lucae, Iohannis; Acta apostolorum; epistolae Pauli ad Romanos, ad Corinthios, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses, ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem; epistola prima Petri, et Iohannis prima. Ad hos et alii accesserunt deutero-canonici, quos, quum primum incertae auctoritatis viderentur, et a quibusdam tantum ecclesiis essent recepti, postea totius ecclesiae iudicium comprobavit. In eo ordine sunt Marci caput ultimum, Lucae historia de Christo sanguinem exsudante, ac de apparente ei angelo (1), historia Iohannis de muliere adultera (2), epistola B. Pauli ad hebraeos, epistola Iacobi, epistola secunda Petri, secunda et tertia Iohannis, epistola Iudae, et Apocalypsis Iohannis. Haec summatim sint dicta.

Nemo autem miretur ecclesiam posterioribus temporibus iudicasse alios divinos esse, quos hebraei in canonem non retulerant; alios vero esse apostolicos, qui primum certa fide apostolici non habebantur ubique. Nam, ut primum de novi Foederis deutero-canonicis libris loquamur, potuit ecclesia Dei diligentiore investigatione antiquitatis certo cognoscere Petrum, Iohannem, et Iacobum epistolas quasdam scripsisse, easque ipsas esse, quae prae fidelium manibus erant: quod quum cognoverit reipsa, certe et potuit divinas declarare (3). Dissentire hac in re haeretici non possunt, nisi forte plus sibi auctoritatis arrogent, quam ecclesiae tribuant. Ipsi enimmet, quas Lutherus, quas Calvinus epistolas repudiaverat et turpiter, atque inhoneste contemserat, sacras postmodum, divinas, apostolicas agnoverunt, atque ut magistros excusarent (si ullam quidem habere eorum arrogantia excusationem poterat) condonandum esse dixerunt, quia neque Luthero, neque Calvino explorata tum erant antiquitatis monumenta, quae deinde prolata rem certam fecerant: nunquam enim futurum fuisse, ut sui illi religionis emendatores earum epistolarum auctoritatem imminuerent, si perspectam habuissent. Dicant iam haeretici, nisi quid in omne tempus perspicue apud omnes constiterit, constare nunc non posse.

Quod vero attinet ad codices quosdam veteris Testamenti ab ecclesia canonicis adiunctos, de quibus gravius videtur esse negotium, haec strictim, atque in genere momenta subiicimus, quae suo loco dilatabimus: haec qui cognoverit, qui perpenderit, mirari desinet Ecclesiam Christi de talium codicum dignitate iudicium fecisse. Primo enim illud certum est, homines genere et religione hebraeos, hellenistas dictos, qui extra Palaestinae fines inter graecos domicilium habebant, graecam-

(1) Ex Marco proprie cap. XVI, 9-20. Ex Luca, cap. XXII, 43-44.

(2) Cap. VIII, 2-12.

(3) Ex introductione speciali in N. T. apparebit insuper apostolorum scripta primitus ex singulari occasione directa fuisse ad singulares ecclesias, deindeque diffusa et ab universa ecclesia cognita uti apostolica et approbata in canonem sacrorum librorum fuisse recepta. Quae quidem in canonem insertio aliquam pati debuit difficultatem ex illis scripturis apocryphis, quae nomine apostolorum inscriptae in dies disseminabantur, enatam.

que linguam loquebantur, ad nos, ad ecclesiam, de quibus est quaestio, libros detulisse scriptos a viris gentis suae, quos divino munere sapientes putabant; libros illos in graecis synagogis maximi faciebant; legebant studiose, ut Origenes ad Africanum, et Hieronymus ad Chromatium et Heliodorum scribunt, ad Dei legem in animis defigendam, ad fovendam pietatem. Nihil ipsi, aut parum admodum interesse credebant eos inter libros, et ceteros canone comprehensos, quamquam in canonem non referrent; ad quam rem opus fuisset aut totius nationis synodo ad studium legis promovendum coacta, aut propheta, qui suam a supremo Numine legationem satis probasset; qui tamen, ipsorum iudicio, tunc non exstabant. Quumque praeterea iudaei distinguerent (confidentius loquimur cum haereticis qui se in hebraeorum scriptis versatos iactant) inter plures prophetiae, seu revelationis gradus superiorem alterum, qui est רוח הקדש *pêr Spiritum Sanctum*; alterum inferiorem, qui est בת קול *per filiam vocis*; illum dicerent concessum fuisse veteribus prophetis, ad hunc vero tantum pervenisse scriptores, et Dei quasi legatos post captivitatem babylonicam ausi profecto non sunt hos suos libros afflatu quidem divino, ut opinio erat, sed minore revelationis genere compositos in unum volumen cum Esdrinis compingere et facere pares. Ex quo factum est, ut et divino praesidio scriptos tenerent, et cum canonicis non coniungerent (1).

Itaque hebraei hellenistae, qui graeca Biblia legebant, non modo

(1) Inter quos percelebris est antiqua synagoga alexandrina tempore captivitatis babylonicae a profugis palaestinensibus fundata, cuius in usum postea exarata est graeca illa bibliorum versio, quae nomine LXX interpretum celebrata, et in usum apostolorum et ecclesiae conversa, proprius versio *alexandrina* vocatur. Hanc autem complexam fuisse omnes et singulos tridentini canonis libros non difficili negotio demonstratur. Etenim, ut argumento critico tantum utar, quis supponere poterit saeculo III, omnes codices huius alexandrinae versionis apud hebraeos defecisse, et apud solos christianos remansisse? Iamvero, enata controversia inter hebraeos et christianos ex collatione versionis alexandrinae et textus hebraici quoad Libros sacros, inexplicabilis foret recursus ad codices hebraicos, quin unquam confugerent hebraei ad codices graecos versionis alexandrinae, si codices graeci alexandrinae versionis libris deficientibus in hebraicis exemplaribus carerent. Insuper, ecclesia aevo apostolico recepit codices graecos quales extabant prae manibus hellenistarum, quia secus valeret hypothesis, quae dirimeret omnem dubitationem, scilicet apostolos ipsos confecisse codices graecos. At saeculo iam II, critice demonstratur extitisse in codicibus huius alexandrinae versionis omnes libros canonis tridentini, testibus sin minus citationibus Patrum et versione latina antehieronymiana *Itala*. Ergo etc. Nec obiiciatur diversitatem inter palaestinenses et hellenistas in canone librorum sacrorum schismati locum dare debuisse, cum tamen constet iudaeos palaestinenses et aegyptios fraternis relationibus fuisse coniunctos. Ad quae reponimus; imprimis non tam distare utriusque synagogae iudicium circa *rem*, quam circa *formam*, cum etiam iudaei palaestinenses libros deutero-canonicos summo in pretio habuerint, licet non cum reliquis adnumeraverint; talmudici enim eos laudant, eisque sacram auctoritatem tribuunt, licet auctoritate proto-canonicorum minorem, et, suo ingenio servientes, istos dicant a *Spiritu sancto* (quasi venti alicuius directo impetu) inspiratos fuisse, hagiographos vero secundi ordinis (deutero-canonicos) a *filia vocis* (quasi vero vi venti reflexa). Deinde maior schismatis causa erat in templo leontopolitano, quod alexandrini fundaverant, et tamen palaestinenses fraterna benevolentia cum illis agunt ut epistola demonstrat quae lib. II Mach. invenitur. Demum ipse Bertholdt, qui hunc alexandrinum canonem inficiatur, re nobiscum consentit, dum libros deutero-canonicos in Bibliis alexandrinis includi solitos, magno primum pretio, dein religiosa veneratione dignos habitos fuisse fatetur.

veterem graecum canonem, sed et nostros, quos dicimus deutero-canonicos, libros ad ecclesiam detulerunt, eosque commendarunt. Necesse autem omnino est id factum esse scientibus maxime, videntibus et probantibus apostolis: unde certa persuasio nata est esse divinos. Quod etsi probare non possumus, productis testibus, qui viderint, qui audierint ab apostolis approbari; ex usu tamen, et doctrina patrum, qui consecuti sunt apostolos, certa ratione colligimus. Tum enim a multis graecis ecclesiis in Esdrinum canonem et isti commissi sunt; tum Libri omnes divini a nobis habiti in idem volumen conclusi; tum totus canon ille ab episcopis, a patribus, a synodis retentus est. Quis autem credat aut suspicetur sanctissimos episcopos, Antistites ecclesiarum apostolicarum, vetustiores patres voluisse in unum coniungere libros Mosis, et prophetarum cum Tobia e. g. et Sapientia, quasi vero doctrina a Deo tradita cum inventa humano studio comparari et coaequari posset, nisi iisdem esset compertissimum parem esse librorum omnium dignitatem, idque ab apostolis, ab apostolicis viris accepissent? Quis putet fidenter adeo locutos viros prudentissimos, ut sacram Scripturam appellare vellent libros obscuros; ut dicerent se divinorum Librorum verbis uti, quum inde testimonia eliciebant, nisi utique scirent se fretos apostolorum auctoritate, quae una conciliare sibi fidem poterat? Notum enim est quam prudenter, quam caute, quanta diligentia processerint prisci ii patres in suscipiendis libris tamquam divinis; eamque cernere facillime quisque potest ex eorum vel suspicione, vel diffidentia, quibus satis perspecta apostolica traditio non erat. Illi enim assensum cohibuerunt suum, usquedum certis rationibus sibi persuasum est originem ab apostolis habuisse quae in quibusdam ecclesiis doctrina tenebatur (1).

Quum ergo Tobiae librum ut Scripturam divinam commendet saepe Cyprianus, praesertim *lib.* III, *Testimon.*: quum testimoniis ex eo promtis utantur non secus ac canonico Clemens Romanus *epist. 1 ad Corinth.*, D. Polycarpus in sua *ad Philippenses epistola*, Clemens Alexandrinus *lib.* I, *Stromat. et* VI., Origenes contra Celsum, auctor constitutionum apostolicarum *lib.* II, *cap. 1.*, ut reliquos omittam: quum liber Iudith eximios laudatores habeat Clementem romanum *cit. epist.*, Alexandrinum *lib.* IV, *Stromat.*, Origenem *Homil.* 19, in Ieremiam, Tertullianum *lib. de Monogam.*: quum divinum Sapientiae librum dixerint Dionysius *lib. de divin. nominib. cap.* 4., Iustinus martyr in *dialogo cum Tryphone*, Origenes *Homil.* 27, in Numer., Athanasius *Apolog.* 2., Gregorius Nazianz. *Orat.* 49; Augustinus vero *de praedest. sanct. cap.* 14, asseveret egregios tractatores, etiam temporibus apostolorum proximis, qui textum Sapientiae adhibuerant, nihil se adhibere nisi divinum credidisse: quum Ecclesiastici libro tantum deferant, quantum veteribus Scripturis, Origenes *Homil.* 9, in Ezechiel., Clemens Alexandrinus *lib. 1, Paedag.*, Athanasius, et Gregorius Nazianzenus loco nuper notato, Epiphanius *lib.* I, *Advers. haeres, num.* 6; quum demum, ne sim longior, Baruchi scripta Gregorius Nazianzenus *ibidem*, Athanasius *epist.* 2, contra arianos, Epiphanius, ubi nuperrime diximus, sacras Literas nominent, idemque fere omnes pa-

(1) Pro hac demonstratione sufficeret historia apocrypharum scripturarum; concurrit vero universa dogmatum historia.

tres, quando est opportunitas, tam de additamentis Estheris et Danielis, quam de libris Machabaicis et sentiant et loquantur; fieri non potest profecto, tantos viros, tam constanter rem affirmasse, quin certam in suis ecclesiis, nempe apostolicam traditionem ea de re existere cognoverint. Quod si iidem divinos libros dixere, et locos quosdam ex iis sumserunt tam ad institutionem morum, quam ad dogmatum confirmationem, quid, quaeso, causae nostrae officit, etiamsi non esse canonicos, abesse a canone simul scripserint, quod et nos fatemur? Aberant scilicet ab eo hebraico canone, ecclesia universa in canonem non contulerat: at vero ut divinos venerabatur.

Et ecclesia quidem africana inter ceteras publicum, atque illustrius dedit eorum Librorum divinitati testimonium a quarto et quinto iam inde saeculo: concilium enim hipponense *anno* 393, a carthaginensi III, *anno* 397, confirmatum suscepit omnes: item carthaginense VI, *anno* 419, in catalogo sacrorum inserens, perinde censuit cum veneratione excipiendos, ac de quibus nulla erat dubitatio, cum hac tamen adiunctione, ut transmarina ecclesia de canone confirmando consuleretur, ut fratri et consacerdoti Bonifacio, et earum partium episcopis innotesceret. Non fuit autem difficile habere et consentientem romanam ecclesiam, quoniam Innocentius papa I, *in epist. ad Exuperium* eandem doctrinam tradiderat, quam postea Gelasius I, in romana synodo comprobaverit, omnes deinceps latinae Ecclesiae in eamdem sententiam concesserunt. Sed quamquam de traditionis veritate nulla suboriri amplius suspicio deberet, nulla tamen usque tunc scripta erat patens atque explicata lex, quae fideles omnes obstringeret, ne aliter sentirent. Eam ob rem tridentina synodus, occasione sibi a novis haereticis oblata, venerandae antiquitatis monumenta evolvit iterum, ac perpendit; tum divino consilio canonem edidit, quo libros eos omnes complexa sanxit *sess.* 4, divinos omnino esse, pro sacris et canonicis suscipiendos, coërcuitque repugnandi licentiam (1).

Neque verendum est, ut nos reprehendant haeretici, quod hoc argumento utamur ad constabiliendam deutero-canonicorum librorum auctoritatem. Etenim nonne et ipsi adhibent prorsus idem, ubi de quibusdam novi Testamenti libris agitur? Extant enim dissertationes ab anglis scriptoribus non ante multos annos vulgatae, et gallice redditae, quarum inscriptio est: *Defensio religionis tam naturalis, quam revelatae contra infideles:* ibi res omnibus manifestissime patet. In earum scilicet altera tomo secundo edita quidam in anglia episcopus Blackbsall, quem in praefatione numerant inter splendidissima anglicanae ecclesiae lumina, constituit in novi Foederis codicibus haud dubia divinae revelationis argumenta abunde suppetere, ac multa disputat et confirmat historia vetustatis. Tum vero obiicit ipse sibi in novi Testamenti canone nunc locum habere et libros, qui primis ecclesiae saeculis aberant, neque ab ecclesiis omnibus approbabantur: nempe epistolam ad hebraeos, epistolam Iacobi, secundam Petri, secundam et tertiam Iohannis, epistolam Iudae, atque Apocalypsin. Respondet scite disputator, nodum difficilem videri quidem; at vero non esse: aitque paucis, quae et excribo

(1) Ampliorem canonis tridentini demonstrationem vide apud cl. Franzelin: *Tractatus de Divina Traditione et Scriptura*, Romae, 1870, pag. 547, seq.

latine translata. Certum esse ex firmis argumentis, quae suppeditat antiquitas, Epistolas easdem prioribus saeculis susceptas ab ecclesiis fuisse, atque a viris, ad quos apostoli miserant; in universum autem a tota graeca ecclesia. Mirandum porro non esse, si scripta quaedam apostolica ad christianos per orbem dispersos, aut ad privatos homines data, fidem eam illico apud omnes non habuerint, quam missa ad insignes et stabiles ecclesias protinus habuerunt. Addit indubitatum pariter esse, ecclesias ipsas, quae primum de epistolarum dignitate dubitaverant, tandem in canonem admisisse: quod plane non fecerunt, nisi fretae et nixae authenticis argumentis, ad quae accurate perpendenda, et penitius vestiganda maior tum facultas erat. Demum concludit, si quis putaret primos christianos sine ulla discussione approbasse, quasi divinitus inspiratos, libros quoslibet, in quibus scriptae essent miraculorum historiae, modo praecepta morum inde haurirentur, fore eum primis fidelibus maxime iniuriosum: quod vel ex hoc ipso argumento planum fit. Si enim primi Christifideles plus aequo creduli fuissent et simplices, undenam factum esset, ut ecclesiae quaedam aliquos ex nostris sacris Libris nollent in canonem recipere? Aut quare eo usque distulissent sacros fateri, dum de eorum origine sibi constaret? Haec habet vir anglus non tam suo, quam totius nationis nomine.

Iam vero et nos, qui veteris Testamenti canonem conficimus, hac ipsa methodo utimur, quam et disputandi et traditionis apostolicae assequendae ratio commonstrat. Undenam petas antiquitatis monumenta praeterquam a veteribus viris episcopis, patribus, a synodis testibus fidei, quae in ecclesiis obtinebat? Patres, episcopos, synodos aeque testes producimus et nos, graecarumque ecclesiarum suffragationem. Mirandum ne est praeterea, libris longinquae vetustatis, nullo prophetarum, nullo totius magnae synagogae iudicio firmatis, quibus apostoli, ut res tulit, usu aut verbis comparaverunt auctoritatem, non ita cito ecclesias omnes, nec sine quadam difficultate, ut Dei verbo, fidem adhibuisse? Accidere non poterat secus. Praestiterunt tamen deinceps omnes fidem; et cognita optime causa praestiterunt non modo ex antiquorum comprobatione, verum etiam et quibusdam insitis notis, unde cognosci poterat libros a viris divina luce perfusis esse conscriptos; cuiusmodi sunt futurarum rerum praedictiones in libris interdum signatae, et declaratio quaedam mysteriorum interspersa divinitus. Numquid prudentiores aut considerationes fuerunt primi christifideles et patres in discernenda veritate novarum, quam veterum Scripturarum? At par erat utrinque fidei negotium. Igitur idem omnino est probationis genus, seu quosdam apostolorum libros a tota ecclesia olim non agnitos, qui essent, in novum canonem includi aequum esse velis; seu quosdam clarissimorum synagogae virorum, quicumque demum ii fuerint, in veterem canonem conferri, in quo primum desiderabantur. Hoc tantum nos interest et haereticos, quod ipsi ingenio suo, suoque arbitratu canoni addunt, quos addere sibi visum est: nos vero ecclesiae vocem audiri prius oportere sentimus, cuius iudiciis Deus praesidio est: quod tamen tantum est discrimen, ut ex eo diiudicetur, quinam sint homines divina fide praediti.

Quis iam commoveatur levibus quibusdam ratiunculis, quae obtrudi pro gravibus solent? Eae sunt: non

potuit ecclesia consequente aetate de ullius libri divinitate fieri certior, quam esset prior aetas: neque enim nova ignotarum rerum facta a Deo est posterioribus saeculis declaratio: atqui olim non constabat; immo vero dubitabatur. Item quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est, id divinum, atque ab apostolis profectum teneatur, ut vulgari effato monemur: quomodo autem ad deutero-canonicos libros effatum hoc transferetur? Praeterea prisci patres et episcopi non solum Tobiae, Iudithae etc. libris suffragati sunt; verum etiam Esdrae saltem tertio; item et Machabaeorum tertio, quos ecclesia non probavit. Non igitur testantium patrum fides argumento ecclesiae esse potest, propter apostolorum comprobationem, Libros deutero-canonicos a patribus appellatos esse divinos.

Hae, inquam, atque harum similes ratiunculae neminem iam commovent. Quum enim adversus haereticos hoc loco disputetur, idemque telum in ipsos torqueatur, ubi quaestio est de apostolorum epistolis, debent et ipsi pariter retundere: nam et tertium argumentum non minus ab ipsis dissolvendum est. Patres siquidem vetustissimi et episcopi librum Pastoris, epistolam Barnabae, et Clementis divinis laudibus efferunt; quos tamen libros in canonem neque ipsi includunt. Itaque ad primum affirmamus, plane dispulsis nubibus, quae impediebant, ne lux apostolicae traditionis funderetur ad ecclesias omnes, et micaret, ecclesiam postmodum quosdam divinos codices, antea pro divinis usquequaque non habitos, discrevisse. In dubio non erant, qui apostolorum ea de re doctrinam auribus acceperant, ii fidem habebant explicate, ut aiunt, ac faciebant fidem: ad dissitas autem ecclesias aut nuntius illico non pervenerat vocis apostolicae traditionis; aut licet nuntiatum esset, cunctandum putarunt patres, usquedum de rei veritate plane sibi persuaderetur. Interim seu quod aliis administrationis ecclesiasticae curis distenti satis otii non haberent ad explorandum, utrum ita se res haberet; seu quod ad continendam in officio plebem, ac fidei hostes refellendos satis praesidii in canone indubitabili sibi esset; seu quod audirent in Palaestina Esdrinum tantum canonem probari, et putarent post Malachiam scriptorum nemini Deum adstitisse; seu quod legendo graeca hebraeorum opera in locos quosdam inciderent difficiles ad intelligendum, quibus forte haeretici abuti potuissent in suam ipsorum, et fidelium perniciem, prudenter ab assensu abstinuerunt. Verum sequens aetas discussit nubila, et lucem attulit, quum propagata paullatim traditionis scientia ad vicinores ecclesias, atque ex iis ad remotiores, persuasum est omnibus apostolorum esse doctrinam: unde tandem universa ecclesia canoni libros adiecit. Non ergo dicimus Deum ecclesiae revelasse nova fidei dogmata, quae apostolorum temporibus ignorarentur; neque librum ullum processu aetatis divinum evasisse, qui antea divinus non esset, aut divinus a pluribus patribus, atque ecclesiis fide dignissimis non haberetur; sed potuisse ecclesiam universam, labentibus temporibus, de alicuius operis divinitate certiorem fieri, quam esset olim: nempe discussione et ponderatione diligentiore facta, legitimas causas invenisse affirmandi Libros esse sacros; exploratamque habuisse illustrium ecclesiarum traditionem, quae omnino sufficeret, ut opera authentica declararentur.

Turpe est deinde alterum nobis opponi, quasi vero non pateat insi-

diosam esse orationem, in qua negatio ex affirmatione colligitur. Si autem velint nihil apostolis acceptum referri posse, nisi quod perpetuo, quod constanter, quod universe apostolicum esse ecclesiae omnes crediderint (1), negandum est prorsus. Opus enim interdum est et tempore et diligentia ad consequendam apostolici alicuius dogmatis scientiam. Quod si necesse fuit haud semel declarari ab ecclesia res quasdam, oportuit a non paucis fuisse prius ignoratas. Disputatum est, quis nescit, ne multa quaeram, veteribus saeculis de baptismo, quem haeretici ministrassent, et ecclesiis quibusdam opinio insederat, nihil prodesse : planum postea factum est, esse fructuosum ex apostolorum utique disciplina. Neque repugnat apostolicam traditionem de capite quodam doctrinae, cuius cognitio ad fideles singulos necessario non attinet, ab aetate apostolorum in quibusdam ecclesiis obscuratam fuisse; in quibusdam autem diligenter retentam, ex quo et ortum dissidium sit, manente tamen vinculo unitatis: tum vero quis ereptam dicet ecclesiae facultatem dignoscendi rectam traditionis seriem, et iudicandi quid teneri oporteat?

Tertium argumentum iis expediendum est et explicandum, qui iudicio suo libros in canonem colligunt, quos existimant ipsi apostolorum suffragiis commendatos. Nos vero verbo respondemus sacro magistratui, cui rerum sacrarum iudicium commissum est, non apparere apostolorum documentum. Non abnuimus tamen adversario hac de re satisfacere. Patres, qui tertium Esdrae librum divinum dixerunt, arbitrati sunt eum in canone hebraico reperiri, tum Esdrae esse, cuius nomine inscribebatur: qui vero Machabaico tertio divinum praeconium tribuerunt, librum qui in historiae iudaicae serie duobus prioribus anteponi debuisset, ad eosdem pertinere censuerunt: quod quum falso credidissent, cognovissetque ecclesia neutros apostolorum iudicium secutos, non potuit divinis apponere; habuit tamen eorum rationem aliquam propter patrum laudationem. Ostendatur iam utriusque ecclesiae graecae et latinae antistites idem testatos de Esdrae et Machabaeorum tertio, quod de reliquis deutero-canonicis: synodos africanas, romanam synodum, pontifices prioribus seculis canoni attexuisse Esdrae et Machabaeorum tertium: patres atque ecclesias, quae certe se ab assensu sustinuerant, dubitatione deposita, postea consensisse; tum vero dabimus ecclesiae iudicium infirmari. Ex libris ergo olim patrum quorundam opinione divinis, quos ecclesia in canonem non intulit, colligatur potius, quos e contrario suscepit, summo iure suscepisse: quod fatendum est vel iis, a quibus in fide dissentimus. Commendetur etiam ecclesiae catholicae consilium, prudentia et integritas, quae tum solum libros canoni apposuit, quum excussis iam dubitantium scrupulis, et sententia singularium ecclesiarum omnium accessu firmata, id unum reliquum erat, ut publico et stabili decreto, qui decebat, tenerent locum dignitatis, quem eripere homines veteris disciplinae pertaesi, novisque rebus in ecclesia studentes moliebantur. Haec in genere operae pretium esse duximus praemittere, antequam cuiusque libri deutero-canonici divinitatem suis locis confirmaremus, ut harum rerum scientiam quamdam ab initio sumeretis, quam, ubi erit

(1) De hoc canone Vincentii Lirinensis eiusque legitimo sensu lege thesim XXIV in cit. op. cl. Franzelin, pag. 248.

opus, faciemus ampliorem. De aliis libris, quos ut certe apocryphos ecclesia reiecit, hoc loco nihil dicimus, alibi, data opportunitate, dicturi. Nunc cum religionis contemtoribus disputetur.

Articulus II.

Ab ultima antiquitate apud hebraeos extitisse sacros Libros, eosque esse ab omni falsitate remotissimos.

Duo hoc loco coniungimus, coniunctim quippe ab infidelibus oppugnata, qui ut ficta, et labentibus saeculis supposita, et plena fabularum, exagitant scripta summorum virorum, quos Dei voluntatis interpretes, ac divinorum mandatorum nuncios dicimus suae legationis monumenta nobis reliquisse. Accusant enim non extitisse eos homines; si extiterint, non scripsisse; si scripserint, vera non esse, quae scripserunt. At si efficimus libros vetustissimos esse eorummet auctorum, qui legem Dei, mandata, historias feruntur tradidisse literis, et nihil eorum, quae ibi scripta sunt, a veritate aberrare, nihil abhorrere a fide, necesse est errorem extorqueri. Res est maxime de veteris Testamenti libris, qui in maiorem suspicionem venerunt: nec de singulis quidem, ne infinita sit quaestio, sed quibusdam, et mosaicis praesertim in exemplum productis, de quibus, si semel certa ratione sit constitutum, ea poterit ad omnes Scripturarum libros accommodari et transferri per ceteros, causamque totam dirimere: quoniam neque infideles, qui detrectant omnibus, uno ostenso exemplo, habent, quod reliquis repugnent. Tradetur primo cognitio de auctorum et librorum antiquitate.

Libri sacri veteris Testamenti a legislatore iudaeorum Mose, atque illustribus ex ea republica viris scripti sunt. Moses autem, insignesque ii scriptores scriptoribus profanarum rerum, quorum scripta et nomina ad nos pervenere, vetustiores multo sunt, ne dum sint cum iis aetate comparandi. Oportet igitur fateamur vetustissimas esse hebraeorum Scripturas. Extitisse ne viros illos negemus, an scripto quaedam reliquisse? Verum quis unquam crediderit totum hebraicum genus, cuius etiamnum reliquias per orbem dispersas quisque videt, testes antiquissimae illius extantis olim reipublicae, quae tot calamitates, vicissitudines, bonorum expoliationem, direptionem, expulsionem a patriis finibus pertulit, quaeque et propriis legibus regebatur et florebat, deceptum, illusum, in errorem inductum falsis imaginibus, et personis Mosis, iudicum, regum, prophetarum, qui leges dederint, bella gesserint, vitia et pravos mores summa auctoritate obiurgaverint? An non quum de aegyptiorum, phoenicum, assyriorum, persarum, graecorum, romanorum rebus certiores fieri volumus, ad eius gentis homines et scriptores adimus; ac tum maxime adiungimus fidem, quum ex publicis actis suae nationis quidquam dicunt atque testantur? Cur ergo detrectemus adhibere fidem hebraeis hominibus, quando et ipsi res gestas maiorum suorum, qui hebraicam rempublicam capessiverunt, descriptas ex antiquis utique tabulis producunt, in quibus gradatim, atque ordine primus usque populi dux, auctorque legum cernitur? Ecqua autem esse unquam causa potest, cur repudiemus omnia, nisi unum praeiudicium, una animi et sententiae obstinatio, qua persuasum nobis esse velimus, non modo nihil eorum usquam accidisse; sed et nomina ad arbitrium tributa esse viris, qui nunquam extiterunt?

Quod vero maximum hac in re, nisi nos ratio fefellerit, momentum habet. Cur Mosen aut prophetas extitisse, vel reliquisse scripta negemus hominibus, qui non intermissa plurium saeculorum serie legi suae tenacius adhaerent, quin ullum ex simulatione et mendacio commodum, atque utilitatem sentiant; immo vero sint ea de causa neglecti, humiles, odiosi, invisi, spreti, omni loco depulsi, quod contra se ipsos perversitatis suae testimonium proferant iisdem in Libris, quos se a Mose et prophetis accepisse fatentur? Si enim mentiendum est et fingendum, alicuius emolumenti utique gratia mentiendum est, non gratis, ne dicam damnose. Itaque Moses primum scriptam legem iudaico populo dedit, primamque historiam contexuit; tum ceteri illustres viri suis nominibus ab hebraeis appellati, quae ad legis observationem, atque ad reipublicae statum ac vicissitudines pertinent, ea literis mandarunt. Intuentes igitur in extantes hebraici populi reliquias, qui olim certe in unum reipublicae corpus coaluit, non possumus, quin ad eius gentis originem ascendendo perveniamus, ad quam nisi ex ipsius historia, et legibus non proceditur. Itaque quum, qui Moses ab omnibus dicitur, legislatorem et ducem agnoscamus, neque de eius legislatoris nomine ulla sit contentio; quemadmodum neque de Dracone et Solone atheniensium, neque de lacedaemoniorum Lycurgo, neque de romanorum legislatore Numa contenditur.

Ne vero videamur ex hebraicis solum traditionibus confirmare istud doctrinae nostrae caput, ad quod disputationem revocamus; scilicet a Mose primo datam esse scriptam legem hebraico populo; afferantur iam prisci graeci scriptores hebraeis infestissimi, qui affirmant non modo legem a Mose scripto traditam, verum etiam consignatam antequam ulli homines scriptis legibus uterentur; atque historiam a Mose descriptam, quae posterioribus historicis exemplo foret. Diodorus siculus, quum in primo suo historiarum libro testatus esset, se in Aegypto sacerdotibus didicisse antiquissimum legislatorem fuisse Mosen, ita prosequitur, referente s. Iustino: *Secundum veterem, quae in Aegypto fuit vitae institutionem, quae fabulis sub diis et heroibus fuisse perhibetur, multitudini primum, ut scriptis legibus uteretur et viveret, persuasisse ferunt Mosen virum animi magnitudine et vitae commoditate commendatissimum.* A Mose deinde cultum fuisse dicit Deum *Iao*, qui est idem hebraeorum יה *Ia*, seu יהוה *Iehovà*. Nicolaus damascenus, Herodis et Augusti familiaritate clarus, neque ignarus rerum iudaicarum quippe tyrius, in XCVI historiae suae libro narrat, post diluvium arcam in armenium montem delatam in montis vertice constitisse, et visas ibi multo post tempore eius arcae reliquias; in ea hominem se inclusisse, qui a naufragio evaserat, ipsumque plane esse, de quo *Moses hebraeorum legislator* scripserat. Alexander Polyhistor in suis commentariis habet, Cleodemum quemdam, qui et Malcus est appellatus, *legislatoris Mosis* exemplo iudaeorum historiam descripsisse. Iuvenalis *Satyr.* 14:

Iudaicum ediscunt, et servant, ac metuunt ius,
Tradidit arcano quodcumque volumine Moses.

Qui horum similia testentur, plurimos leget scriptores qui volet apud Danielem Huetium *Demonst. evang. proposit. 4, cap. 1.* Dubitari igitur non potest, quin Moses legum con-

ditor hebraeis fuerit, iisque cum leges, tum historiam scripto tradiderit.

Mosen autem antiquiorem esse profanis quibusque scriptoribus, quorum opera de rebus divinis, de republica, de philosophia aut extent, aut ad notitiam nostram pervenerint, quo testimonio opportunius demonstretur, quam comparatione aetatis aliorum scriptorum cum Mosis aetate? Quo argumento Ioseph hebraeorum scriptor, Iustinus martyr, Tatianus, Iulius africanus, Clemens alexandrinus, Tertullianus, Lactantius adversus ethnicos se validius communierunt. Exordiamur a graecis. Regnante apud argivos Inacho, Moses praefuit hebraeis, suos Aegypto eduxit, legem tulit: omnes vero graeci scriptores ab Inachi temporibus procul absunt. Quis ergo istorum cum Mosis aetate conferatur? Nam graecorum narratur historiis, quum primum Inachus argivis imperaret, Mosen ducem et principem iudaicae gentis fuisse, ut Iustinus in paraenesi gentilibus opponit: *Ita enim Polemon in graecanicarum rerum primo scripsit libro, et Appion Posidonii in suo adversus graecos commentario; atque is itidem in quarto historiarum libro dicit: Regnante apud argivos Inacho, ab Aegypti rege Amaside secessisse iudaeos, quibus Moses praefuit. Suffragatur omnibus istis Ptolemaeus Mendesius, qui res aegyptias scripsit; tum etiam qui atheniensium gesta memoriae mandarunt Hellanicus et Philocorus, cuius attici sunt libri, item Castor et Thallus et Alexander polyhistor.*

Eadem ferme habet et Tatianus oratione adversus gentes, qui praeterea ex Appione grammatico lib. IV historiarum aegyptiacarum exscribit sub Amose rege, qui argivi Inachi temporibus vixit, profectos fuisse iudaeos, duce Mose, atque ab Inacho undeviginti reges numerat usque ad Agamemnona, cuius decimo octavo anno captum eversumque est Ilium. Iam vero quamquam daremus, qui vetustiores sunt ex graecis scriptoribus, paullo post eversam Troiam, aut sub troiani excidii tempora scripsisse; si Moses Agamemnone Troiae eversore, tercentis ad minus annis antiquior est, perspicuum fit, Mosis historiam scriptoribus graecis esse longe antiquiorem, ipsismet graecis non diffitentibus. Quid igitur Hesiodum commemoremus, aut Homerum graecorum vetustissimos, qui plus quam ducentis annis distant a troiana clade? Quid etiam Orpheum, qui aequalis eorum fuisse dicitur, quos ferunt troianam expeditionem fecisse? De Solone autem, et Thalete, Graeciae sapientum, primo non est opus dicere: sunt enim multo posteriores. Nempe Mosen ex hebraica chronologia ostenditur anno mundi 2513, ex Aegypto excessisse cum universo populo; Troiam autem ex Diodoro siculo, et Dionysio halicarnassensi excisam esse colligitur anno mundi 2821. Hesiodum vero floruisse anno 3060, Homerum 3097, Thaletem 3368, Solonem Cyri temporibus 3458, ex certis antiquitatis monumentis constat, atque vel ex arundellianis marmoribus praeterito saeculo ex oriente allatis, si illa quidem faciunt fidem.

Novimus equidem ex aliorum scriptorum supputatione, cuiusmodi est Eusebius, Mosen referri ad tempora Cecropis primi athenarum regis, regnante Argis Triopa, qui septimus ab Inacho primo argivorum rege fuit: sed esto. Primo enim non id disputandum sumsimus: ex ipso quippe graecorum testimonio a patribus adducto argumentabamur, non ex nostra sententia. Deinde sive

Inacho Argis, sive Cecrope Athenis imperante, Moses vixerit, firmum illud manet tantum temporis intercedere inter Mosis aetatem, et graecorum, quos antiquiores putant, quantum nuper notabamus. Demum aequalis fuerit Cecropi Moses; antiquior nihilo tamen minus est omnibus ethnicorum diis, quibus humana forma tributa est, eorumque factis quae primum profani scriptores, poëtae et philosophi, idest theologi gentium celebrarunt. Post Cecropem enim coepit Iupiter appellari Deus: coeperunt alia coli ethnicorum numina: coepit tota deorum genealogia texi, ut inde non ab re demonstrent eruditi rerum antiquissimarum scrutatores, totam graecorum de religione doctrinam in Mosis historia prave intellecta, atque in perversos sensus traducta extitisse (1). Profecto neque a Iovis, neque a Martis, neque a Minervae et Veneris cultu deterruit populum Moses; sed a solis, lunae, militiae coeli, animantum, quae tum sola habebantur pro diis. Iovis autem gesta ante Mosen nemo mandavit literis. Mose posterius est quidquid graeci fabulantur de Phaetontis incendio, Deucalionis diluvio, Europae e Phoenicia deportatione in Cretam, Proserpinae raptu, Bacchi gestis, Mercurii facundia, Gigantum bello contra deos, aliisque id genus fabulis. Sed quid plura? Paullo post Cecropem Cadmus e Phoenicia adveniens Boeotiam (Cadmus autem creditur Phoenicia pulsus a Iosue) graecos docuit literas, quibus res suas commendare potuerunt. Unde thebanus poëta anonymus cecinit: *sic Palaestina a terra venit achivis scientia: Phoenix vero hanc Graeciae Cadmus praebuit . . . . . educatus, eruditus in Palaestinae finibus.* Nullus ergo graecorum scriptorum est, qui aetate Mosen antecesserit.

Neque graecis tantum, ut argumentum nostrum prosequamur, sed et aliarum nationum scriptoribus, quos sciamus, vetustiora sunt Mosis scripta. Numquid enim Sanchuniatonem berytium, vel tyrium, ut aliis placet, (si is quidem unquam extitit, de quo discrepantes sunt criticorum sententiae) ei aequabimus, quem rerum phoeniciarum historiam scripsisse et commentarios a Ierombalo sacerdote Dei *Ievo* accepisse tradidit Porphyrius, qui primum sub finem tertii saeculi Sanchuniatonis meminit? Sed tum Ierombalus est Gedeon hebraicae gentis iudex, non parum a Mosis aetate distans, quem *Iudicum cap.* VI, *vers.* 32, appellatum alio nomine *Ierobaal* legimus; tum Deus *Ievo* est hebraeorum יהוה *Iehovà*; tum commentarii, quos accepit, unde historiam Abelbalo berytiorum regi nuncupatam contexuit, non nisi Mosis libri esse possunt. Et haec quidem eorum sententia est, qui plus Sanchuniatonis antiquitati favent: nam alii arbitrati inscriptum librum Abibali tyriorum regi patri Hirami, qui multam operam praestitit Salomoni templum hierosolymitanum molito, scriptorem multo recentiorem faciunt. Numquid Berosum babylonium Beli babyloniorum numinis sacerdotem cum Mose comparabimus? Sed is et Alexandri macedonis temporibus scripsit, et in babyloniorum historia commemorans regum gesta meminit cuiusdam Nabuchodonosoris, qui adversus phoenices et iudaeos expeditionem suscepit, quam nostri quoque prophetae describunt mille fere annis

(1) Haec sententia non est nimia facilitate recipienda utpote sana critica minime comprobata. Quantum phantasiae Huetius concesserit in illis eruditis disquisitionibus modo non est qui non videat.

a Mose. Numquid Manethonem aegyptium conferemus? Quomodo autem cum Mose coaequetur scriptor, qui dumtaxat, Ptolemaeo philadelpho regnante, floruit, ad quem et scripsit epistolam? Hic praeterea lib. II rerum aegyptiacarum de hebraeis narrat eos ex orientalibus partibus in Aegyptum profectos, quum ibi supra quingentos annos moram duxissent, abiisse cum universis familiis et possessione per Arabiae solitudines, migrasse in Syriam, atque in ea regione, quae Iudaea appellatur, urbem amplissimam aedificasse, Hierosolymam dictam: quae omnia, quum non ex monumentis aegyptiorum acceperit, ut ipsemet fatetur, ab hebraeorum libris accepta quis neget? Quod si veterum poëtarum, philosophorumque doctrinam consideremus magna ex parte a mosaicis, a sacris Libris excerptam, quamquam discors ea sit originis suae puritati, adeo constabit poëtis et philosophis antiquiorem esse Mosen, ut nihil esse possit illustrius. Quosdam et apertiores et faciliores locos seligamus. Hesiodus ponit Chaos, ex quo orta sunt omnia, quod et Aristoteles diserte pronuntiat esse *nihil*; docet hominem luto formatum; primorum hominum vitam fuisse nostra longe diuturniorem; septimam diem sacram esse. Homerus in Odyssea scribit deos peregrinorum habitu urbes circumire hominum bene vel male facta exploratum: scribit et aquilas in procorum capita involantes mortem iis portendere: scribit in Iliade *lib.* XIX, *v.* 91 per mulierem Iovis filiam omnes esse in humanum genus calamitates propagatas:

Πρέσβα Διὸς θυγάτηρ Ἄτη, ἣ πάντας ἀᾶται,
Οὐλομένη . . .
Filia prima Iovis, quaeque omnes perdidit,
Perniciosa . . . (*Ate*

(est autem Ate uxor Adae ex costa, quam ipse hebraice אשה *Ischà* vocandam dixit; chaldaice vero אתה *Ittà*) et alibi (1) homines ausos esse tentare ascensum in coelum:

Ὅι ῥα καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην, ἐν Οὐλύμπῳ
Φυλόπιδα στήσειν Πολυάϊκος πολέμοιο.
Ὄσσαν ἐπ' Οὐλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ' Ὄσσῃ,
Πήλιον εἰνοσίφυλλον, ἵν' οὐρανὸς ἀμβατὸς εἴη.

Qui bello conferre pedem coelestibus oris
Ipsis cum Divis ausu voluere minaci,
Suntque adeo conati Ossam superaddere Olympo,
Pelion, atque Ossae ascensum sibi ad astra parantes.

Thales, Deum mentem esse, aiebat, quae cuncta ex aquis effecerat; Deo hominum cogitata perspecta esse; lucem tenebris posteriorem. Pythagoras vetuit Dei imaginem annulo inscribi; hominem ad Dei imaginem conditum esse affirmavit; morticinorum esu interdixit; nudis pedibus sacra fieri iussit; et quamquam esu animantium fere abstineret, quasdam tamen victimarum partes comedisse, quasdam vero constanter respuisse Porphyrius refert in ipsius vita. Anaxagoras, Plutarcho teste *de plac. Philos. lib.* I *cap. 3.* et Eusebio *Praeparat. Evang. lib.* IX, *cap. 14*, scripto suo hoc initium fecerat: *Omnia simul erant; deinde mens superveniens ea in ordinem digessit.*

Haec vero, atque alia multa, quae afferri huc possent, a Mosis libris esse depromta, ille solus non cernit, qui nunquam sacras Literas legit. Sumta enim sunt a terrae inanitate et vacuitate, de qua Moses initio Geneseos; ab historia formationis hominis et longaevae patriarcharum vitae, de quibus ipse dicit primis Geneseos capitibus; ab historia trium angelorum visorum Abrahamo *Gen.* XVIII, et duorum, qui coecarunt sodomitas, atque urbes funditus everterunt *Gen.* XIX; a somnio

(1) *Odiss. lib.* XI, *v.* 312-315.

aegyptii magistri pistorum, quod interpretatus est Iosephus extremum illius supplicium significante *Gen.* XL; a lapsu Evae; a turris babelicae aedificatione; a decalogi legibus vetantibus ullam Dei imaginem fieri *Exod.* XX; a mandato Mosi facto ex rubo ardente, ad quem, vocante Deo, nonnisi nudis pedibus permissus est accedere *Exod.* III; a ritibus et caeremoniis in Levitico praescriptis et concessu sacerdotibus dato comedendarum quarumdam victimae partium. Nempe istiusmodi praecepta et sententias ex sacris Libris haustas poëtae et philosophi in sua scripta transtulerunt, quae nunquam in ethnicorum mentem venissent, nisi penes iudaïcum populum tum extitissent illae Scripturae, in quarum antiquitate ostendenda operam ponimus (1).

Quae de Mosis libris dicta sunt, pari ferme ratione per ceteros veterum Scripturarum libros transferantur, Iosue, Iudicum, Regum, Psalmorum, Prophetarum. Etenim Socrate Plato, Platone Aristoteles magistro usus est, quorum nomina temporibus Philippi et Alexandri macedonum propter philosophicam doctrinam sunt commendata, quando Esdras et synagoga magna canonem sacrorum Librorum iam ediderant. Et quamquam ante Socratem physici aliqui extiterint, quum tamen omnes Thaletem consecuti sint, palam est Cyro persarum rege esse posteriores. Atqui Cyrum multis annis post abductos Babylonem iudaeos imperasse, non est qui ignoret, quando prophetae apud hebraeos ferme desierant, et Hierosolyma regum iudaicorum sedes conciderat. Immo vero quum nihil accurate a graecis, quin potius ab ethnicis ante olympiadum originem scriptum sit, ut testatur Varro: olympiadum autem initium ducendum sit paullo ante quam Isaias vaticinia ediderit, anno scilicet mundi 3228, qui multo ante babylonicam captivitatem vaticinatus est, sequitur maximam iam Scripturae partem vulgatam fuisse, quum ethnici literis doctrinam suam prodiderunt. Sed, ne diutius hanc rem persequamur, omnes prophetarum libri, atque agiographi, soluta babylonica captivitate, imperante persis Artaxerse longimano, uno volumine compacti sunt: Ptolemaeo vero philadelpho aegyptium regnum obtinente, versi sunt in graecum sermonem (2). Maximum sane istud est antiquitati sacrorum Librorum argumentum.

De antiquitate hactenus: nunc de veritate rerum, quas sacrae Scripturae continent, dicamus. Non potest equidem testis ullus Mosi aequalis produci, qui eadem retulerit: parem vero prophetis invenire, est

(1) Hisce fundamentis innixi nonnulli voluerunt extitisse ante versionem alexandrinam Bibliorum alias versiones graecas, ex quibus notiones illas desumpserint graeci illi scriptores. Verum allusiones illae saniori critica explicantur ex primitivis patriarcharum traditionibus ad gentes orali tantum instructione derivatis. Etiam Marchini ab ipsarum rerum evidentia edoctus inferius recurrit ad hebraeorum commercia atque variam consuetudinem cum finitimis populis ad explicandam diffusionem hebraicae doctrinae hebraicarumque rerum notitiae penes alias gentes. Iam vero universim critica postulat ne in explicandis factis historicis plus admittamus quam facta ipsa exigant. Immo, quum notiones illae apud gentes appareant confusae, incompletae, falsis permixtae, nunquam clarae, atque hebraica puritate expositae, meliori ratione explicantur ex oralibus traditionibus, ex commerciis atque cum hebraeis familiaritate, quam ex lectione ipsa Bibliorum quomodocumque a gentibus facta. Ideo ne nimium urgeas quae a Marchini nostro super hac re disseruntur.

(2) De aetate et historia huius versionis, quae certe saec. III ante Christum, saltem quoad Pentateuchum, exarata est, vide Hamy *Introductio in sacram Scripturam*, Mechliniae 1866, pag. 137-139.

difficillimum propter eorum antiquitatem. At quod unum esse potest argumentum ad hanc rem accommodatum, illorum testimonia satis esse debent, qui licet dissitis et temporibus et locis scripserint, eadem tamen ac Moses et prophetae scripserunt. Et quandoquidem quaestio singillatim efferbuit de Mosis historia, quam si veram esse semel probemus, omnis etiam de reliquis libris sublata falsitatis suspicio est, qui necessariam quamdam cum Mosis historia coniunctionem habent: idcirco ad Mosis historiam revertamur. Diximus supra phoenicios, aegyptios, chaldaeos, graecos scriptores de diluvio, de arca Noe, de profectione hebraeorum in Aegyptum, de migratione in Arabiae solitudines, atque in Iudaeam, de legislatione esse eadem ac Mosen locutos, quamquam narrationes suas fabulis resperserint. Iis nunc addamus unum testimonium, quod multorum testificationes complectatur.

Alexander polyhistor, quo supra usi sumus, ita appellatus, quod multarum gentium historias scripserit, multa adeo collegit cum Mosis narratione consentanea, ut ne minimum quidem ei discrepare videatur. Quae a vetustioribus auctoribus acceperat, diligenter est prosecutus et commentariis suis complexus. Ex Beroso diluvium describit: arcae Noë in armenios montes delationem, atque aves ad explorandam aquae altitudinem ex arca emissas; quam rem et Abydenus in assyriacis et medis narraverat. Ex Eupolemo, Artabano, Cleodemo, Demetrio et Theodoto turris babelicae aedificationem: Abrahami profectionem ex Ur chaldaeorum in Phoeniciam, e Phoenicia in Aegyptum, quo fames compulit: Pharaonis amorem adversus Saram: Abrahami victoriam de Lothi hostibus reportatam; oblata ei a Melchisedecho dona; filios ex ancilla, atque ex libera susceptos; ex libera Isaacum, quem risum nominat, ut vox hebraica יצחק *Itzchak* sonat; incoeptum Isaaci, non perfectum sacrificium; alios ex Cetura genitos liberos; tum accuratam Iacobi et nepotum eius historiam ad Mosen usque atque Aaronem producit. De Iacobo vero praecipue scribit migrationem in Mesopotamiam ad Labanem: duplex ibi cum Rachele et Lia coniugium: undecim marium liberorum et foeminae unius procreationem: reditum ad suos: Dinae stuprum: Sichemi et sichemitarum cladem a Simeone et Levi illatam. Si Mosen igitur mendacii reprehendimus, Alexander quoque polyhistor et ceteri, a quibus ille sumsit quae scriberet, accusandi pariter sunt; iamque nihil erit in veteribus historiis dignum fide, nihil quod non dici possit delirium hominum comminiscentium, quae profecto sine intolerabili arrogantia, et veterum iniuria nemo dixerit.

De reliquorum librorum veritate, praeter mosaicos, si quaestio oriretur, ea definiri optime posset Aristaeae commentario de iudaeis (cuiuscumque demum scriptoris commentarius sit), qui et de Iobo non pauca memorat: Eupolemi testimonio, qui iudaicae gentis antiquitatem commendans, de Davide, Salomone et Ieremia multa memoriae tradidit: Apollodori scriptis eadem de Antiocho epiphane, quae in Machabaeorum libris, narrantis. Nec, quae missa dicitur ad Eleazarum magnum iudaeorum sacerdotem, legatio Ptolemaei philadelphi aegyptiorum regis viros hebraicis et graecis literis instructos accersentis, qui Libros sacros sibi interpretarentur, inepto argumento est insignia quaedam, quae communem fidem habe-

rent de iudaeis, evulgata iam pridem ad exteras nationes fuisse. His vero omnibus externis testibus, atque hebraici populi inimicis, iudaicas res affirmantibus fidem non adiungere aut dementis est, aut data opera, et mentis perversitate repugnantis. Si enim de ulla alia historia, aut de natione altera, non modo paria, sed vel minora etiam, et pauciora testimonia proferrentur, nemo prudens fictionis aut erroris accusaret, nisi gravissimis rationibus fretus, quae contrarium persuaderent. Cur igitur in re tantum nostra haec non valebunt, quae in simili causa multum valerent? Equidem ethnici scriptores neque de iudaicae religionis veritate, neque de divina revelatione testantur: verum stultum est ab ethnicis postulare, ut religionem probent, quam oderunt. De historia res est, quum aliena testimonia petuntur, de qua scite Iosephus contra Appionem disputans scripserat: *veracis historiae signum esse, quum omnes eadem et dicunt et scribunt.*

Externa deinde haec testimonia si cum domesticis et causae insitis argumentis coniungantur, evidentius erit res ita accidisse, quemadmodum in sacris Libris describuntur. Verax utique ea historia est, quam veram crediderunt tum qui ea aetate vivebant, qua narratur quidpiam contigisse, tum qui eam aetatem sunt consecuti: sed de rebus, quae sacris Literis continentur, ea semper fuit hebraeorum persuasio. Quis enim crederet populum a dura quidem servitute ereptum, sed in magnas difficultates, angustias, pericula saepe coniectum, errantem, devium, ab omnibus finitimis populis capitali odio habitum, omni aliorum societate tam in sacris, quam in profanis rebus interdictum, uniushominis verba fuisse excepturum, subiecturum se gravissimae legi, quae in suammet utilitatem lata certe non videbatur, tanta animi constantia instituta sibi tradita secuturum, nisi ea omnia, quae de divinis legibus, de auctoritate a Deo Mosi facta, de miraculis naturae vires excedentibus scripta sunt, vera esse censuisset, nisi plane sub oculos cecidissent? Mosis namque temporibus hebraeos legem suscepisse, certam fidem facit ipsa narratio plana et undequaque sibi consentiens, ut nemini dubium oriri possit, eam esse ad arbitrium consarcinatam.

Quis autem arbitrio atque ingenio Mosis confictam esse historiam et totam hebraeorum legem suspicetur, aut in animum inducat suum? Vetustissimus siquidem auctor, doli et fraudis artifex, vel hebraicae nationis amicitiam coluisset, vel fuisset eius generis hominibus infensus: si primum: cur nationem sibi coniunctam amicitia dedecorasset adeo, atque opprobrasset narratione incredulitatis, inconstantiae, defectionis a legis observantia, idololatriae et nefandorum scelerum vel de insignibus viris, quos velut heroas exhibebat? Cur falsos quosdam prophetas ad populum decipiendum induxisset veluti in scenam, qui populo eorum voces audienti et prosequenti honore aeternam infamiam peperissent? Cur sanctos prophetas, quos a Deo missos esse scribebat, reiectos, affectos iniuriis, enecatos ab eodem duro et crudeli populo affirmasset? Si alterum: cur inimicum sibi populum summis adeo laudibus extulit, ut honores ei tribuerit amplissimos, eumque a vero Deo electum, omnibus aliis nationibus praepositum aperte demonstraverit? Nihil dico de aegyptiis, chananaeis, et reliquis promissam terram antea incolentibus populis, de assyriis, tyriis, sidoniis, chaldaeis, aliisque,

qui omnes infamia in sacris Libris notantur. Itane, audacem atque impudentem quemdam scriptorem cogitatione fingemus, qui invidiam atque odium omnium fere nationum gratis in se, atque in hebraicum populum concitare voluerit, a quibus falsitatis et mendacii convinci facile potuisset? Fieri igitur nequit libros Mosis et prophetarum esse fabulosos.

Huic argumento et alterum accedit: historicum sapientem, acutum, praestantis animi, prudentia et consilio cumulatum, cuiusmodi a profanis etiam scriptoribus Moses praedicatur, nihil tum scribere nisi certum, constans et ab omni falsitatis nota alienum, quum propter eos scribit rerum praesentium testes, quorum etiam maxime interesset omnium actorum memoriam aboleri atque extingui. Moses autem libros suos composuit, uti et prophetae ceteri, pro hebraico populo rerum literis traditarum teste, cuius admodum intererat multa silentio premi. Vera igitur scripserunt, et notissima populo, aeque ac certissima. Quum enim Moses israëlitas ab Aegypti captivitate solutos in libertatem asseruisset, et dedisset leges componendis moribus, eorum historiam contexere adgressus est iis coram testibus, qui adfuerant, sexcentis videlicet hominum millibus, qui ipsius non solum verba audierant, sed omnes animi motus inspexerant: metuere igitur merito debuisset, ne si quid forte minus verum scriberet, reprehenderent se israëlitae, quorum famae et nomini multum historia sua detrahebat, ingenio autem, et propensioni contraria multa inseruerat.

Item populus durae cervicis, ingratus, inconstans, sensuum illecebris irretitus sponte ac voluntario se legi non subiicit gravi atque intolerabili, nisi veritate et summa quadam potestate adductus, cui repugnari nequeat. At hebraicum populum corporeis sensibus abduci, atque abripi solitum plusquam ratione regi, facillimum in transversum agi, ingrati animi vitio affectum novimus: legem tamen amplexus est gravissimam, et vix ulli ferendam, veritatem igitur illam in praeceptis, atque in legislatore potestatem agnovit, cui resisti non poterat. Verum quomodo haec cohaereant sine totius historiae, ac miraculorum, quae narrantur, veritate? Neque sane iudaeorum leges legum aliarum, quas quisque sanxerit, similes sunt; neque populum valde recreant iis adstrictum sed iugum immane imponunt, servis dumtaxat et mancipiis perferendum. Nec vero ausus unquam fuisset Moses tam fidenti constantique animo aut infidelitatem et turpissima facinora obiicere, quae obiiciebat; aut ea populo mala denuntiare et portendere, quae denuntiavit, nisi omnia essent verissima, atque omnes persuasum exploratumque reipsa habuissent divinam voluntatem Mosi esse declaratam. Haec non solum Mosis historiam, sed prophetarum etiam scripta vera esse demonstrant.

Neque intelligi posse puto, qua tandem ratione vel astutus, fallax, malitiosus, callidus veterator, vafer toti nationi et multis hominum millibus persuadeat, se librum composuisse, atque edidisse legum in monte a Domino acceptarum, atque administrandae reipublicae, nisi reipsa testem populum haberet. Difficilius etiam fieri posse mecum ipse cogito, ut populus in audax adeo facinus, atque impudens mendacium consentiat sibi grave et damnosum, quod esset potius indignatione repellendum. Difficillimum denique post tot saeculorum lapsum a nemine detectum dolum et fraudem

fuisse. Verum tria haec et multo etiam plura intelligi facile debent et probari, si incredulos audiamus. Porro quum regni israëlitici initium fecit Ieroboamus, avocatis a domo et familia David decem tribubus, atque adeo divulsis, eius regis interat omni ope contendere, ut aliqua detegendae fraudis via inveniretur. Sacerdotes pariter, quos elegerat, quum ex tribu Levi non essent, ut Mosis lege praecipiebatur, et ipsi rem suam egissent, si suspicionem aliquam falsitatis sacrorum Librorum, aut corruptionis iniicere in animos perduellis populi potuissent: atqui neque Ieroboam, neque inepti ii sacerdotes aggressi sunt unquam Mosis legem, atque historiam insimulare: persuasum nempe adeo omnibus erat vera esse, quae in quinque Mosis libris continebantur. Postquam vero decem illae tribus abductae sunt ad assyrios, misit assyrius rex novum populum, qui regionem illam incoleret, samaritanum appellatum. Hebraeis vero ista eo deducta recens colonia mox interitum atque excidium machinata principio est, populumque iudaicum eo semper odio est detestata, quo nullum unquam gravius inter inimicissimos exarsit: attamen vel tum Mosis libros novus iste populus ut sinceros, ut sacros recepit. Iam diutissime ergo Mosis libris vindicatum est ius, quo plena sibi fides debeatur. Quamobrem arrogantius, quae verissima propagata fuerunt memoria, fabularum similia existimantur.

Mitto plura dicere de styli simplicitate, de doctrinae consensione, de summa animi sinceritate, qua neque hebraeos fallere, neque aegyptiis detrahere Moses potuisset. De se enim atque hebraeis sincere loquitur, neque iis assentatur, neque blanditur, ut bona, ita et mala sincera fide commemorat; quam certe fidem eius scripta praeseferunt et summam produnt integritatem. Quapropter in Mose eas animi dotes deprehendimus, quae omnem ab eo falsitatis et mendacii suspicionem removent, eiusque historiae certam fidem conciliant. Profecto si de quo dubitari iure quodam posse videretur, in quo et in suspicionem veniret Moses plus sibi arrogasse, quam perficere valeret, esset plane Geneseos liber, in quo mundi exordium, et primorum hominum facta narranda suscepit. At vero neque istum carere ea laude veritatis, ceteris libris iuste tributa, quam multa sunt, quae persuadeant. Veritas compulit Mosen narrare deceptos serpentis blanditiis protoparentes; quae sane res neque ad historiae suae, neque ad israëlitarum dignitatem quidquam conferebat. Una veritas in causa fuit, cur initium mundi, suaque tempora angusto bis mille quingentorum circiter annorum spatio concluderet, paucas hominum generationes ad Noë usque numeraret, patriarcharum vitam ad longos adeo annos produceret, universale diluvium, eiusque causas diligenter describeret.

Profuisset potius acuto et callido historico ad arbitrium scribenti, mundum a centum annorum millibus conditum exaggerare, ut inextricabili generationum serie et ignoratione rerum, quae primum accidissent, se suamque doctrinam tueretur. Cavisset porro omne periculum, ne quis se erroris ac mendacii argueret; de quo tamen argui nullo negotio potuisset, dum mundi originem altius ac remotius non repetebat, quam quae paucis generationibus contineretur. Neque enim memoriam patriarcharum, aut primae rerum creatarum originis diluvium omnino aboleverat. Noë trecentos quinquaginta annos post di-

luvium vixit, *Genes.* IX, *28.* Ante diluvium atque ingressum in arcam vixerat sexcentos, *Genes.* VII, *6.* Usus autem erat longa consuetudine avi sui Mathusala annos agente nongentos sexaginta novem, quum vita excessit, qui primum hominem noverat. Rursus Sem filius Noe nonaginta et octo annorum erat tempore diluvii, atque annos sexcentos vixit, *Genes.* XI, *10 - 11.* Heber tertius a Semo prope quingentos *ver. 17*, quorum uterque non Abrahamo solum, sed et Isaaco cognitus fuit: atque Levi Iacobi filius, a quo parum aberat Moses quum scripsit, Isaacum viderat. Quamobrem Moses rem traditione constantem in scripta retulit, quam fieri non potest, quin israëlitae commoti curiositate quadam, et cupiditate sciendi priora tempora, a Iacobi filiis et nepotibus didicissent. Quis enim israëlitarum neglexisset percunctari patres suos, ad quos a Semo, Camo et Iapheto, filiis Noë, rerum antidiluvianarum scientia transmitti facile potuit, a quibus paucorum hominum erant aetate disiuncti? Fallaciam ergo fraudemque, si quam admisisset scribendo Moses, israëlitae cognovissent; neque fuissent passi se ab eo illudi, et gravissimis legibus opprimi.

Unum addo in Geneseos historia gravissimum, quod ad alteram proxime sequentem quaestionem viam parat; praesentem autem etiam atque etiam confirmat. Geneseos *cap.* XLIX, tres Iacobi filii natu maiores Ruben, Simeon, et Levi primogenitorum iure privantur, qui et in probro videntur esse; dum et sibi, et filiis a se progenitis ius quoddam suum amittunt: illud vero in Iudam collatum est, cui *vers. 8* dicitur: *Iuda, laudabunt te fratres tui, manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui.* Quaero iam: quis credat a deceptoris cuiusdam scriptiuncula non tres dumtaxat filios, sed tribus tres tanta iniuria affectas, cuiusmodi ea est depulsionis ab iure primogenitis acquisito? At nulla orta perturbatio est, nulla seditio excitata, nullum succensum civile bellum: qua in re divinam auctoritatem agnosci fas est toti nationi imperantem. Tribus Iuda promissionis sibi factae expectationem patienter sustinet, usque dum tempus a Deo praefinitum advenerit. Iubet eam Moses praeire populo, totumque agmen in deserto ducere; obsequitur. Ingrediendum est in terram Chanaam, subiicit se imperio Iosue ex tribu Ephraim; neque se generis dignitate ceteris antecellere arrogantius iactat: pugnandum est; Dei iudicio definitur primam tribum Iuda ante omnes ascendere *Iudicum* I, *2.* Inter Iudices deinde vix unus aut alter ex Iuda originem traxerat. Samuel, qui multos annos iudaicam rempublicam administravit, erat ex ephraimitis. Saul, regum primus, ex filiis Beniamin, adeo ut ad Saulis usque tempora non intelligeretur, in quo Iudas ceteris fratribus emineret: quum autem David thronum conscendit, coepit Iudae dignitas elucescere.

Quo igitur tempore, incredulos urgeo, Geneseos librum scriptum dicent; aut a quo fabuloso homine, qui Iacobum futura filiis suis praedicentem induxerit? An paullo ante quam regnum David obtineret? An Davide, aut eius posteris regnantibus? Verum ante Davidis tempora a morte Mosis non dicam Saul, cui sceptrum non erat a Iacobo promissum; sed neque Iudices, neque reipublicae administratores, neque populus ipse passus fuisset ea scribi, quae seditionum, bellorumque civi-

lium semina excitare potuissent. Regnante Davide, tribus reliquae vaticinii novitatem refutassent: postea vero multo magis reges Israël, qui a Iuda defecerant. Samaritani autem decem Israëlis tribubus succedentes, a quibus Mosis libros acceperant, constanter Iacobi vaticinium in Pentateucho retinuerunt. Haec igitur, atque horum similia quum animo cernimus, possumus ne dubitare, quin antiquissimi Scripturarum libri sint, eosque auctor testis veritatis conscripserit?

Prolixius haec a me disputata sunt: sed cum rei gravitas et magnitudo huc protraxit, tum id commodi ex longiore hac tractatione referetur, quod non solum huic, quam habemus prae manibus, verum et aliis expediendis causis hinc peti argumenta poterunt.

Articulus III.

Appendicula de Novi Testamenti Libris.

Iam de novi Testamenti libris, priusquam finis quaestioni imponatur, dicenda quaedam sunt; sed res paucis absolvitur. Antiquos esse libros istos, ab apostolis scilicet, vel saltem apostolorum temporibus editos quis neget? Quae enim docuerunt evangelii praedicatione, eadem, etsi non omnia, scripto reliquere. Vera autem esse, quae in novi Foederis libris reperiuntur, facilius efficitur scriptorum testimoniis, qui ea aetate vixerunt, aut propius abfuerunt. Pauca commemoro. Iohannem cognomento Baptistam adhortatum fuisse iudaeos ad virtutem et pietatem; lavacrum ad peccatorum expiationem adhibuisse; multos ad se traxisse testatur Iosephus uterque cum Matthiae, tum Gerionis filius. Iisdem temporibus virum quemdam nomine *Iesum* vixisse, ne hostes quidem christiani nominis infensissimi negant: oppidulo terrae Iudaeae, scilicet Bethlehemi natum, tabulae censuales romanorum probant, in quibus descripta erat professio, quam in Augusti censu Iosephus et Maria Iesu mater ediderunt: ad eas enim Iustinus martyr apologia secunda, Tertullianus contra Marcionem provocabant, non provocaturi procul dubio fidenter adeo, nisi probe exploratum haberent in tabulis ita contineri easque asservari. Edicti autem Caesaris de censu totius imperii romani Tacitus, Suetonius et Dio meminerunt. Paupercula matre natum esse fabri uxore, in Aegyptum deductum Celsus fatetur; unde, et impie et inscitissime calumniatus est legislatorem christianorum in Aegypto magiam didicisse. Iesu nato sidus novum apparuisse, et venisse ad Iesum magos, Iulianus assentitur, quamlibet in naturales causas stellae ortum conferat. Infantum caedem Herodis iussu factam, memorabile Augusti dictum confirmat a Macrobio in Saturnalib. *lib.* II, *cap.* 4 relatum: *quum audisset* (Augustus uti rumor pertulerat) *inter pueros, quos in Syria Herodes rex iudaeorum intra bimatum iussit interfici, filium quoque eius occisum, ait: melius est Herodis porcum esse, quam filium.*

Prophetam fuisse Iesum, et futura ab ipso cognita atque praedicta, tradidit in chronicis Phlegon, Hadriani Augusti libertus. Insignia edita prodigia hebraei in thalmude, Celsus, et Iulianus apud Origenem et Cyrillum agnoverunt. Verum incantamentis, atque praestigiis, et nominis tetragrammati pronuntiandi ratione malis artibus percepta fieri ea potuisse prodigia insulse tradunt. Profligatos et coërcitos Iesu potestate daemonas Porphyrius queritur. Iesum cruci fuisse suffixum et hebraei, qui per ludibrium christia-

nos בני תלוי *filios suspensi* dicunt, et graeci scriptores et latini testantur; ac Tacitus praesertim, qui sub Tiberii imperio a Pontio Pilato procuratore supplicio affectum dixit. Solis defectionem, et terrae motum, quae contigerunt Christo moriente, Phlegon describit *in libro olympicorum chronicorum* XIII; refert et Thallus *libro historiarum* III, ut notat Africanus, ipsamque esse defectionem solis, quam evangelistae commemorant, et annus, et dies, et hora, et ingens terrae motus a Phlegonte notata demonstrant: *quarto autem anno ducentesimae secundae Olympiadis*, inquit, *magna et excellens inter omnes, quae ante eam acciderunt, defectio solis facta; dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellae in coelo visae sint, terraeque motus in Bythinia Nicaeae urbis multa subverterit.* Denique Iacobi fratris Domini interitum Oegesyppus in litteras retulit: Iosephus vero eundem Iacobi casum, atque Anani pontificis crudelitatem ita insignibus verbis est prosequutus, ut irreparabile Hierosolymae excidium a Tito et Vespasiano illatum ei peccato assignarit. His, si generalia principia, atque insita evangelicis historiis argumenta, quae ad veteris Testamenti veritatem confirmandam allata sunt, adiungamus, nihil erit amplius quod desideretur ad pleniorem demonstrationem veritatis, quae in novi Testamenti libris emicat.

§. 1.

Refelluntur argumenta quibus increduli superiora oppugnant.

Contra primum ex duobus, quae proposuimus, opponitur: Scriptorum omnium consensione et testimoniis comprobatum est, sapientiam omnem ab aegyptiis profluxisse: aegyptiorum igitur de politicis, de divinis rebus, de vivendi ratione primum scripta ad reliquos populos transmissa sunt, quod cum nostra doctrina non convenit. Etiamsi vero hebraeorum libri vetustissimis temporibus extitissent, ineptum ei antiquitati probandae argumentum esse a phoenicum, babyloniorum, graecorum, poëtarum, philosophorum sententiis petitum, quas arbitramur a mosaicis, a propheticis libris esse depromtas. Quis ignorat hebraeos omni aliarum gentium societate interdictos, si quos libros habuissent, summo studio celasse, neque cum gente falsorum deorum cultrice communicasse quidpiam? Non potuerunt ergo veteres poëtae, philosophi, quae scripserunt, ab hebraeorum libris desumere.

R. Aegyptiorum sapientiam, quam scriptores praedicant ad nationes reliquas derivatam, a nobis etiam commendari. Nam et Moses a sancto Stephano *Actor.* VII, *22*, eruditus dicitur omni sapientia aegyptiorum, apud quos educatus est diligenter. Verum ea aegyptiorum sapientia arithmeticae, astronomiae, geometriae, musicae, arcanae philosophiae cognitio erat, atque ea hierogliphicis praesertim literis continebatur. Quid autem hae naturales scientiae, quas et loci natura, et necessitas aegyptios adipisci compulerat (nam geometria ex. gr. carere non poterant ad inveniendos, figendosque agrorum terminos annua Nili exundatione atque eluvione turbatos ac submotos) commune habent cum legibus atque historia Mosis? Ergone primi omnium scriptarum legum auctores aegyptii sunt, qui Mosen praecesserunt? aegyptii ne primi, quid suis aut prioribus temporibus acciderit, scripto consignarunt? Quod si fuerunt, proferantur antiquiores illi sapientiae studiosi, qui de religione, de mori-

bus, de rebus publicis administrandis scripserunt. Nam de libris agitur, quorum memoria extet, qui Mosis aetatem antecesserint. At primum fuisse Mosen, qui persuaserit, ut scriptis legibus populi uterentur, non scriptor ex hebraico, multoque minus ex christiano populo, sed Diodorus siculus affirmavit.

Praeterea: ergone quia graeci in Aegyptum, studiorum caussa commigrantes, inde scientiis instructi revertebantur, aegyptios et naturalium et divinarum quoque scientiarum parentes esse putandum est? Orpheus utique, ut sacris et deorum mysteriis initiaretur, reconditasque aegyptiorum disciplinas hauriret, se Aegyptum adiisse praedicat in *Argonautis*. Thaletem milesium pariter condiscendae philosophiae causa eo profectum, veteres memoriae prodiderunt. Plato quoque fatetur, quaecumque a graecis de rebus divinis disputata sunt, ex scholis aegyptiorum sumsisse. Musaeum, Homerum, Solonem, Pherecydem, Pythagoram, Lycurgum, Anaxagoram, Democritum, Eudoxum, Archimedem, aliosque in Aegyptum philosophandi causa se contulisse, narrant Diodorus, Proclus, Iamblichus et Plutarchus. Verum serius isti omnes se traduxerunt in Aegyptum magna doctrinae et sapientiae laude florentem, quando iamdudum aegyptii totam hebraicam doctrinam expresserant, et divinam patriarcharum philosophiam deturparant.

Aegyptios rudes antea atque incultos Abraham religionis doctor, et artium praeclarissimarum magister erudivit, eosque astrologiam edocuit, quam ex oriente detulerat. Illum cum phoeniciis non solum, sed et cum aegyptiis astrologiam, aliasque doctrinas liberaliter communicasse, testatur non dicam Iosephus *lib.* I *antiquit. cap. 7 et 8;* sed et Eupolemus apud Alexandrum polyhistorem et Artabanus, quos profert Eusebius *Praeparat. evang. lib.* IX, *cap. 17 et 18, hunc repertorem fuisse et scientiae sideralis, et disciplinae insuper chaldaicae.* Ita Eusebius. Ioseph vero Iacobi filius, qui longos annos Aegypto praefuit, quam utilia praecepta et ipse toti genti dedit! Maximis illum honoribus auxit Pharao, ut suos proceres edoceret, et senatoribus regni sapientiam monstraret: *constituit eum dominum domus suae et principem omnis possessionis suae, ut erudiret principes eius, sicut semetipsum, et senes eius prudentiam doceret,* inquit David *Psal.* CIV, *v. 21 et 22,* cuius praestans ingenium Iustinus historicus romanus commendat in Trogi Pompei epitome, quam dedit. Iacobum praetereo silentio, cuius sermone vel Pharao delectabatur. Erat autem et divinarum rerum, et naturalis philosophiae peritissimus: ingentem namque pecudum copiam, et divitias maximas naturali artificio excitandae ovium phantasiae brevi tempore apud Labanum socerum acquisierat: quare aegyptios ad humanam sapientiam, et varias scientias illa iam aetate confirmatas et ipse expoliverit.

Quid vero dicemus de Mose, viro divina sapientia multo ornatissimo, qui inter aegyptios diu versatus, non potuit quin in familiari sermone et colloquiis sapientiam, qua plenus erat, effunderet? Quum autem is Aegypto tanta omnium admiratione tantisque miraculis se eripuerit, atque in deserto legem tulerit populo, quomodo prae ceteris se non adhibuerint aegyptii, ut aut librum legis haberent, aut saltem perspectas hebraici populi leges? Nam et prius, quum in Aegypto degeret, *fuit Moses vir magnus valde*

in terra Aegypti coram servis Pharaonis et omni populo: Exod. XI, *3*, et propter illustriora eius facinora *factum est ut quasi Deus ab aegyptiis coleretur*, ut scribit Eupolemus apud Eusebium memorato loco. Itaque scientiarum omnium auctores non fuerunt aegyptii, sed naturalium gloriam et copiam hebraeis debent: divinam autem philosophiam partim ex hebraeorum sermonibus, partim ex libris mosaicis exceperunt: sed quum idololatria haereret ossibus, totam hanc foedarunt, detorserunt et resperserunt fabulis, atque ita aegyptiaco ornatu vestitam graecis fabularum desiderio pariter flagrantibus tradiderunt, qui cum in Aegyptum tanquam ad mercaturam bonarum artium proficiscerentur, Aegyptum earum parentem et altricem non immerito praedicabant.

Argumentum deinde, quod a poëtarum et philosophorum doctrina mosaicam referente petivimus, magnam certe vim habet ad id efficiendum, quod sumsimus. Etsi enim hebraicus populus ex instituto celaret mysteria legis suae gentes, quae diversa religione utebantur; ad eas tamen pervenire facile potuit sacrorum Librorum cognitio. Non disputo de Alexandri magni temporibus, Persico imperio deleto: nam res clarior est, quam ut demonstrationis egeat. Alexander enim Magnus splendidissimo apparatu est in hierosolymitanum templum admissus, ibique de lege et caeremoniis edoctus: tum inter graecos et hebraeos magnus usus intercessit, facientibus etiam hebraeis in Alexandri exercitu stipendia. Post Alexandri mortem Ptolemaeus Lagi filius, cui Aegyptus obtigerat, magnum iudaeorum numerum Hierosolyma in Aegyptum traduxit. Deinde sub Ptolomaeo Philadelpho in graecam linguam sacri Libri translati sunt a LXX interpretibus: quamobrem nullo negotio intelligitur ex usu, commercio, convictu hebraeorum cum graecis et legem et historiam mosaicam graecis patuisse.

Ante Alexandri magni tempora igitur videri posset ignotos ethnicis fuisse hebraeorum libros; sed et tum abducti iam fuerant in captivitatem a babyloniis iudaei; israëliticae vero tribus ab assyriis: unde et missus est in Samariam sacerdos, qui cuthaeos novos incolas in locum deportatorum, eo deductos legem Mosis doceret ad compescendam caedem, ultionem scilicet divinam in samaritas saevientem propter spretam veri Dei religionem, IV *Regum* XVII, *25*. Una etiam cum iudaicis reliquiis, quae Hierosolymis remanserant, se quoque in Aegyptum abreptum Ieremias propheta narrat. Quidni igitur sacri Libri, quantumcumque celare eos voluissent iudaei, in aliarum gentium notitiam et potestatem venerint? Quo vero magis superiora tempora repetimus, difficilius non fuisse intelligimus tyriis, sydoniis, aegyptiis, phoenicibus, chananaeis, palaestinis aut propter vicinitatem, aut propter initas saepe cum hebraico populo amicitias, vel lege vetante, sacros hebraeorum libros, aut doctrinam saltem hebraicam assequi. Salomon reginam Saba, sapientiae suae fama, ad se traxerat; ex variis nationibus uxores sibi coniunxerat, quae mores iudaeorum et religionem corruperunt. Numeravit et proselytos, qui erant in terra Israël, centum quinquaginta tria millia, et sexcentos II *Paralipomenon* II, *17*: quibus certe quoddam mosaicae legis lumen affulserat, antequam ad hebraeorum religionem se adiungerent. Prius vero quam respublica iudaica a regibus administraretur, saepe a cha-

nanaeis, ab amalecitis, a moabitis, a palaestinis profligati sunt, et in servitutem redacti. In primo ingressu denique in terram promissam incolumes servarunt gabaonitas, iebusaeos, aliosque Palaestinae populos, qui de ritibus, caeremoniis, religione mosaica instrui potuerunt. Quumque praeterea tenerentur iudaei singuli exemplar legis describere, vel aliena manu habere descriptum, quid dubitemus in tanto exemplarium numero asserere quaedam in phoenicum, chaldaeorum, aegyptiorum manus incidisse, qui dederint graecis, atque hos aut hebraicum exemplar legisse, aut ex aliorum interpretatione esse doctrinam hebraicam assecutos?

Prae ceteris autem illud teneatur, quod veteres patres gentilibus fidentius obiiciebant, scilicet philosophorum principes in Aegyptum profectos, scientiarum hauriendarum causa, cum hebraeorum prophetis esse versatos, a quibus doctrinam acceperunt: quod praesertim de Solone et Pythagora Eusebius *lib.* v *et* x *Praeparat. evang.* notat, usus etiam Platone ad eam rem teste: inquit enim vir egregius tum magnam hebraeorum partem in Aegyptum rursus habitatum venisse. Etenim Diodorus siculus *lib.* I, *c.* 66, scribit, Psammethicum, primum omnium aegyptiorum regum, navigationibus exterorum securitatem praestitisse: *nam rerum ante ipsum potiti inaccessam peregrinis Aegyptum faciebant, appulsas vel servitute vel morte mulctantes.* Psammethicus autem in Aegypto regnavit, Manasse filio Ezechiae iudaicum imperium tenente, LX fere annis antequam Nabuchodonosor Hierosolymas subverteret. Quum vero res iudaeorum lapsurae iam viderentur, multi in Aegyptum coeperunt secedere, ubi se tutos fore sperabant; quo se frequentius contulerunt post acceptam Hierosolymis cladem: ibi cum prophetis apud aegyptios consuetudinem habuisse tum graecos philosophos scribit Eusebius: *quo quidem tempore partim in Aegyptum, partim Babylonem hebraeos migrasse liquet:* unde multa iudaeorum instituta in suam transtulisse philosophiam probat: quod et olim Iosephus *lib.* II *contra Appionem* graecorum scriptorum testimonio confirmabat.

Opponitur iterum, veram non esse Mosis historiam; quod secundo loco ponebamus. Secutus est Moses aegyptiorum consuetudinem, qui, ut fidem et auctoritatem doctrinis suis conciliarent, eas fingebant se a diis accepisse, quam rem et Diodorus siculus notavit. Ita qui fabulas docent ad religionem accommodatas. Deum e coelo delapsum cum hominibus, cum heroë quodam colloquentem, tamquam in scenam, inducunt. Quomodo ergo credamus vera esse, quae Mosis historia continentur? Quod si ei habemus fidem, quid opponemus cretensi Minoi, quid Numae romanorum legislatori affirmantibus se a Iove, a dea Aegeria leges habuisse, quas cretensibus, quas romanis darent? Cur ethnicis scriptoribus non assentiamur, dum referunt miracula quaedam supra naturae vim Iovis aut Veneris potestate accidisse? Accedit, coniungi haec simul non posse, Deum singulari amore prosecutum iudaeos, tot dilectionis suae testimonia iis dedisse: iudaeos vero contra Deo tam potenti, tam benevolo, tam patri, tam suo adeo fuisse iniuriosos, ut eius iram non semel dumtaxat in se concitaverint, sed experti divinam ultionem, post poenas iterum et tertium datas, novis Deum iniuriis provocarint, a se omnino depulerint, eidem deos alienos anteposuerint.

R. Gravissimo iterum errore labi infideles, arbitratos ab aegyptiis exemplum omne sumtum esse deorum heroas alloquentium. Contra est: quum enim Abrahamo, Iacobo, Iosepho, Mosi, eorumque maioribus voluntatem Dei exploratam esse intelligerent; ipsi deinde mentiendo finxerunt Deum cum suis quoque sermonem habuisse, ne accessum non habere ad deos viderentur, suaeque stultitiae patrocinium deesset: ex quo sequitur fabularum ipsos esse inventores, non Mosen, cui Deus, ut amico, consilia sua manifestavit. Sed recta respondeatur. Diodorus siculus equidem scripta Mosis retulit in fabulas; sed quid nos testimonium hominis commoveat, qui veri Dei religionem omnem abiecit? Non ignoramus pariter, insignes ethnicorum legislatores persuadere conatos se ex familiari deorum consuetudine utilia quaedam ab iis retulisse. Verum quam dispar est ratio Mosis et gentilium legislatorum! Quam discrepat Mosis historia poëtarum commentis! Mosis doctrina ad iniiciendam in animos veri Dei cognitionem collineat, instillat pietatem, ad morum sanctimoniam, atque integritatem vitae adducit, divinam quamdam maiestatem et dignitatem spirat: nihil in ea foedum, nihil aequitatis, nihil iustitiae, nihil naturae legibus contrarium deprehenditur: ethnici vero legislatores quam indigna Deo docuerunt, quam indigna hominibus, atque perversa!

Ille miraculis confirmavit divinam esse legem: futura praedixit, quae eventura provideri humano ingenio non poterant; contigerunt vero, ut praenuntiaverat. Isti nec miraculorum vi quidquam persuaserunt; neque prospexerunt, quae venturis temporibus accidissent. Moses sexcenta hominum millia Aegypto eduxit, eosque testes habuit divisi maris, undarum muri instar constantium; tonitruum et fulgurum e monte erumpentium, quo ascenderat legem accepturus; columnae nubis, atque ignis tuentis et praemonstrantis iter; manna e coelo labentis, et mirabilium ceterorum, quae se audisse atque vidisse, tam frequens populus nunquam testatus fuisset, nisi percepisset oculis atque auribus. Indoli praeterea atque ingenio iudaeorum non est assentatus; magicas omnes artes et daemonum praestigia prohibuit; et vel pravam rerum turpium agendarum voluntatem lege sua coërcuit; contra qui leges dederunt ethnicis, clam et semotis arbitris, se cum Deo collocutos, deorum familiaritate usos iactarunt; commoda populi arbitrio, ac libidini indulgentia scripserunt. Itaque impudenter omnino et nonnisi ab homine, qui omnem religionis sensum amiserit, Mosis lex et historia cum profani alterius scripto comparatur.

Alterum vero quod supra omnem fidem esse dicitur, et repugnare de Dei erga populum benevolentia, beneficiis, caritate perpetua; populi vero repetitis sceleribus divinam iram multoties provocantibus, facillime intelligitur et componitur, praesertim si hebraici populi perversam indolem consideremus. Quum Aegypto egressi iudaei sunt, impuros iam aegyptiorum mores animo imbiberant, depositaque vera Dei religione, falsis diis cultum adhibuerant, *Iosue* XXIV, 14-15, 23; qua de causa et ipsos permiserat Deus ibi vehementer affligi. Inde visi quidem sunt ad Deum reverti; poenitentiam tamen, luctum, clamorem ad Dominum non sanctitatis amor, aut honestatis vitae expresserat; sed timor et poenae gravitas extorserat. Vix soluti iugo, promissionem Abrahae repetentes, animo persuasere sibi

Deum verba sua praestiturum, quidquid etiam mali egissent, nec passurum pollicitationes suas, propter populi peccata irritas abire et perverti. Signa, portenta, miracula, quae saepe versabantur ob oculos, confirmabant potius in ea animi perversitate, quam removerent; vel si quadam ratione parumper commovissent animum, minima tamen tentatio, minimum periculum omnem beneficii memoriam delebat. Adeo verum est, si altas radices vitium egerit, quamquam extirpatum esse videatur, non ad ultimas usque fibras evelli, sed facillime repullulare ac rursus erumpere! Miracula deinde in consuetudinem veluti abierant, vimque omnem concutiendi cordis amiserant; hinc factum est, ut corruptos mores non exueret hebraicus populus; immo vero scelera sceleribus cumularet, usque dum impatiens scelerum Deus populum flagellis non coërcitum in ultimum excidium atque interitum tradidit. Si vel paululum religione afficiatur animus, et humani cordis propensiones intelligamus, quibus et fallimur saepe et rapimur, credibilia fient haec omnia, quae in sacris Scripturis narrantur.

Hanc hebraicae indolis imaginem nobis prophetae referunt; populum exhibent blandientem sibi et falsa spe ductum, propter Abrahae merita, Deum aequo animo sustenturum nepotes, et propter templum, quod in medio populi collocaverat, ut Ezechiel XXXIII, *24*, et Ieremias VII, *4* exprobrant. Soli erant veri Dei cultores, sola natio, quae Dei iussu sacrificia offerret; falso propterea sperabant fore ut Deus, etsi temporaria poena plecteret, operam tamen suam ab Abrahae filiis omnino non removeret. Commune id omnibus impiis est putare sacrificiis, lustrationibus, religionis exercitiis promereri sibi Deum et peccata extinguere, manente adhuc cordis perversitate. Quamobrem prophetarum haec vox erat, neque sacrificiis neque thure placatum iri Deum, nisi et a malo recederent, et bonum puro corde prosequerentur. Est demum et haec alia iniquitatis, et pertinacioris a Deo defectionis ratio, quae ad Deum potius adducere debuisset: videbant scilicet se ab hostibus saepe victos et profligatos, idque, quod a Deo datum erat, remedium in perniciem convertebant, et victoris idolis malebant litare, quam ad Deum reverti. Haec de Achazo apertis verbis Scripturae significant: *Dii regum Syriae auxiliantur eis*, inquiebat scelestus ille II, *Paralipomenon* XXVIII, 23, *quos ego placabo, hostiis et aderunt mihi; quum e contrario ipsi fuerint ruinae ei et universo Israël.* Similia ferme leguntur Ieremiae XLIV, *16*, *17*, *18* ab omni populo dicta, qui invito Deo, se in Aegyptum receperat. Hinc vero clarius intelligitur, sacros scriptores nil animo intendisse, nisi sinceram veritatis declarationem, quae ab omni falsi suspicione abesset.

Urgent. Hac argumentandi ratione tamquam verum certo ponitur, quod in Scripturis narratur; atque inde veras esse Scripturas efficitur. At vero quod unquam disputandi genus est id ipsum, quod in disputatione est positum, firmum putare, ac si daretur ab eo, quicum disputas?

R. Et hanc incredulorum partem nos praeoccupasse, quum libros Mosis prae ceteris in disputatione positos probavimus frequentissimo populo tradi oportuisse; productis etiam profanorum scriptorum testationibus, qui de Mose legislatore et mosaica lege meminerunt. Scripta enim Mosis legem, ritus religionis,

caeremonias et publicae administrationis formam complectuntur, unde antiquissimae reipublicae initium atque originem ducimus : at vero libri id genus non eduntur fortuito, neque leguntur otii consumendi gratia, perinde ac si parum referret, probentur ne an reiiciantur; sed summo studio ac diligentia perpenduntur. Postulant namque adhiberi in eorum lectione praeparationem diligentem quies, tranquillitas populi, decus et bonum publicum, quod inde proficiscitur : igitur diligenti omnium, ad quos pertinebat (pertinebat autem ad universos), consideratione perlegi debuerunt; quumque omnium approbatio accesserit, etsi nulla utilis atque opportuna ratio videretur, cur probarentur, fieri non potest, quin niterentur veritate aperta adeo et manifesta, ut nulla quaeri negationi latebra posset.

Postremo loco alia adgrediuntur via increduli, qui se physicae et naturalis philosophiae scientia instructiores esse, quam Moses, putant. Vera sint, inquiunt, in mosaicis libris, quae de priscorum temporum historia, deque publicis rebus scripta sunt; certe Moses abutens stoliditate et stupore israëlitarum, quos rudes omnino atque insulsos fecerat longa et saevissima captivitas, persuasit nimis credulos et traxit quocunque voluit. Multa porro effudit in rerum conditarum descriptione, ut visum est sibi historiae naturalis imperito; sed a naturae motibus, certisque physicae legibus totus aberravit. Quid enim esse potest tota ea narratione inscitius? Primo res omnes creatas in coelum et terram divisit, quod perinde esset ac mare in oceanum et guttam divideret. Nam si cum coelorum immensitate terram compares, punctum est, quod vix habet magnitudinem. Deinde ex coeco, indigestoque acervo lucem, firmamentum, aquas, aridam, solem, lunam, animantia, aliaque corpora exemta dixit, quum terrae primas dedisset, sine ordine et ratione repugnantibus naturae legibus. Tum de corporibus coelestibus, quae praestantissima longe sunt et mirabiliora opera, de stellis cum errantibus, tum stantibus, quae sunt totidem quasi soles, atque in maximam admirationem rapiunt, obiter tantum scripsit, quantum huic terrae globulo famulantur: idcirco formationi terrae quatuor totos dies assignat; conformationi vero luminarium et stellarum, quasi telluris appendicum, unum diem tribuit. Nominat praeterea ab initio operis *vespere, et mane, et dies* vicissitudine tenebrarum et lucis dimensos, priusquam solem existentem faciat, qui, ut luminis fons est, ita accessu suo et recessu diem noctemque efficit. Haec sunt, unde libros suos exorditur, quae nemo probaverit, qui non sit hebetissimus, quales erant hebraei.

Mundi vero interitu, de quo sermo est *cap.* VIII Geneseos, nihil dici potest ineptius. Ait Moses, totam terram quadraginta dierum spatio aquis coopertam esse altissimorum montium culmina quindecim cubitos superantibus. Verum rationibus geometricis concluditur, si vel nubes omnes in imbrem solvantur, nunquam fore, ut aquae plus quam sesquipedem totius terrae superficiem tegant. Immo vero ex physicis praeceptis habetur, si spissaretur totus aër terrae circumfusus, ac transiret in aquas, triginta et uno tantum pedibus aquas terrae planitiei innataturas: nam aëris columna cum totidem aquae pedibus libratur. Si demum maria, flumina, fontes, lacus in terram refluant, nun-

quam ad celsorum montium vertices pervenient. Qui igitur fieri potuit, ut mosaico diluvio terra deleretur? Quo deinde confluxisse, seque recepisse putabimus tantam aquarum vim, quanta mundus totus esset extinctus? Addatur, nullos esse imbres, qui in montem sexcentis passibus altiorem delabantur; quoniam ex superiore aëris regione nullae pluviae decidunt, sed vapores concrescunt in glaciem. Unde ergo aquas deduxeris, quae montes altissimos ad quatuor millia passuum contegant? Quamobrem, quum naturae et rationi contrarium sit diluvium, perperam mosaicorum librorum veritas assensione gentis hebraicae defenditur.

Antequam argumento respondeo, in quod multa congesta sunt, illud breviter attingo, quod de hebraeorum insulsitate docti isti exaggerant. Nam quod Mosis imperitiam accusant, ineptissimi sunt, et stultitiam suam ipsi produnt. Moses ne imperitiae reprehendatur, quem Plato νομοθέτην per excellentiam, Eupolemus τὸν πρῶτον σόφον, Numenius σοφώτατον appellant? Qui apud aegyptios in omnibus scientiis institutus eius gentis doctioribus admirationi fuit? Qui, diviniore spiritu excitatus, aggressus est de mundi origine, eiusque opifice ad populum scribere? Sed et impie loquuntur, dum stolidum hebraicum populum faciunt, ut Deum contemnant, qui abiectos et insipidos solummodo cultores habuerit. Dicerent contumacem, seditiosum, inconstantem, novarum rerum molitorem, voluptati deditum, asperum, rudem quoque divinarum rerum, ut corporeis imaginibus adumbrari divina opus esset, non repugnaremus; sed insulsum quis dicat? Homines ingeniosis, et scientia praeditis maioribus progenitos, puro ac salubri coelo natos, optimis praeceptis imbutos, qui crassos, atque hebetes putaverit, nescio an uspiam acutos et solertes repererit (1).

Neque ingenium labefactavit, aut mentis vim restinxit aegyptiaca captivitas, quae corpus frangere quidem potuit, non animum obtundere; ob id etiam quod et se inde ereptum iri scirent, et non longos adeo annos tractati sint duriter. Etenim quo tempore Iosephus Aegypto imperavit (vixit autem totos annos septuaginta cum summa potestate, postquam patrem et fratres in Aegyptum ad se accivit) bonis omnibus affluentes summa tranquillitate fruebantur. Mortuo autem Iosepho, non protinus deleta est tanti viri memoria, neque ipsi sub iugum missi; sed tum solum, quum crescente nimis populo novus Aegypti rex metuit, ne res novas molirentur, in duram servitutem coniecti sunt, laboribus oppressi, et masculis infantibus privati, quos vixdum natos occidi tyrannus iusserat, quod paullo ante Mosis nativitatem contigit. Sed et ex iis, quae in deserto acciderunt, argumentum capiatur, an inertes essent israëlitae. Quum egressi essent ex Aegypto variis artibus instructi ad ea, quae divinum cultum spectabant, egregiam et mirificam operam contulerunt. Nempe in populo insignes erant caelatores in auro, argento, aere, lapidibus, lignis, vascularii gemmas in auro argentoque scite illigantes, suffitores, unguentarii, infectores, textilis picturae scientes, fusoriae, sutoriae, coriariae, phrygionicae, fabrilis cu-

(1) Mira vanitate haec quae ab auctore refutantur renovata fuere ab Ernesto Renan in Historia generali linguarum semiticarum; quem tamen oppugnatum vide a Vercellone in dissert. *Della coltura degli antichi ebrei* (*Dissert. accademiche* Roma 1864, pag. 219 seq.).

iusque artis periti, omnis demum generis artifices summi, qui in arcae, tabernaculi, vasorum, vestium sacerdotalium, aulaeorum confectione ingenium, peritiamque probarunt, *Exod.* XVI usque *ad* XXXVI. Quis ergo audeat israëlitas contemnere tanquam aut natura plumbeos, aut captivitate hebetes factos, qui Mosis mendacia detegere non valuerint?

Nunc ad argumenta e naturali philosophia deprompta veniens, primum statuo, intolerandae esse arrogantiae homines atheos ex humanae scientiae praeceptis de divino opere, de narrationis mosaicae veritate diiudicare. Praesertim vero si, qua subvertere nituntur divinas doctrinas, in eius scientiae praeceptis ponendis perpetua constantia et consensio non sit omnium, qui animum applicuerunt ad naturam rerum cognoscendam, ineptum est exaggerare cum naturae, ordinis, et motus a natura effecti legibus historiam de mundi origine aut interitu non esse consentientem. Notum est autem naturalis philosophiae magistrorum diversas esse, discrepantesque sententias; alios aliud apprehendere, et labente saeculo deseri, qui ineunte magnum sibi nomen fecerant: ex quo fieri non potest, ut ullis humani ingenii inventis, quae solent esse varia, mosaici libri de possessione sua deiiciantur, amittant scilicet et dignitatem et auctoritatem, quam annis plus quam ter mille usque retinuerunt.

Quod si dicant perpetuas esse geometriae et physicae leges, neque mutatis temporibus, alias posse praescribi, quam quas necesse est ponere naturae congruentes: dicemus et nos, Mosi quoque leges illas fuisse perspectissimas; universi tamen structuram ad eas redigere non debuisse, quod mundus neque philosophiae arte conditus sit, neque a naturalibus causis et materiae motibus extiterit, quos mechanicos vocant; sed omnipotente Dei verbo ac virtute, neglectis naturae legibus, omnia coierint: atque id praecipue Mosem sibi sumsisse explicandum. Si vero urgeant, mundum etiam ab initio secundum usitatas naturae leges esse effectum: respondemus, sic esse effectum fortasse. Nam ob id et philosophi egregii operam adhibuerunt cum magna laude, ut mosaicam descriptionem ad certas leges componerent: at quum philosophiae naturalis praecepta ad tantam evidentiam perducta non sint, ut ad eam omnia Dei et naturae opera metiri debeamus, rationem prudentiamque postulare, ut dicatur leges quidem fortasse in rerum compositione, ut Moses retulit, servatas, etiamsi quo modo viguerint explicare nesciamus. Turpiter enim labimur, si intelligentia nostra, quae tenuissima est, divinae Sapientiae modum pervestigare et definire velimus. Nam si sunt in reliqua philosophia capita quaedam certis rationibus demonstrata, quae verissima esse non desinunt, quantumcumque in consecutiones quasdam inexplicabiles deducamur; mirandum equidem non est, historiae mosaicae veritatem, auctoritatem, fidem tot argumentis confirmatam totam consistere, licet tanta intelligentiae vis in nobis non sit, ut ex materiae motibus, quemadmodum singula suo ordine effecta sint, declarare valeamus.

Sed quid offendamur ea divisione mosaica totius universi in coelum et terram, quamquam minima terra sit, coelum amplissimum? Non peccaret dividendo qui distingueret aliud, quod supra nos est, aliud, quod infra; aliud, quod oculis so-

lum percipimus, aliud quod et tangimus et pede calcamus. Quid igitur Mosen reprehendamus, qui duobus verbis complecti omnia voluit, Deumque omnium effectorem ostendere? Punctum velut esse terram non diffitemur; at magnum quiddam est, immo vero et maximum, si de re loquamur, ut est subiecta sensibus, qui soli de corporibus renuntiant. Moses autem de creatis rebus quatenus afficiunt sensus, non quatenus reipsa sunt, dicere maluit: quoniam et Scriptura sacra, et creationis historia non philosophorum vel oblectandis vel instruendis ingeniis, sed animis hominum instituendis, et simplicium plerumque, et indoctorum traditae sunt, nimirum accommodatae ad eas cognitiones, quas sensus pariunt, non philosophia gignit. Neque dicat quis in hoc ipso errorem esse, dum rerum specie capimur, quae a rebus admodum distat: nam si *opticum*, ut aiunt, pro *physico* probemus, peccatum est; non vero si rem tractemus, ut sensu comprehenditur. Etenim an non et astronomi lunam ad varias referunt eclipticae partes, in quibus non est, sed apparet? Nonne et in describendis astronomicis tabulis loco optico utuntur? Neque errant tamen, neque in errorem inducunt. Brevibus; Moses eo exordio usus est: *In principio creavit Deus coelum et terram*, ut nos doceret totam hanc, quae sub sensus cadit, mundi molem non a se, neque ab aeterno, eo quo stat ordine, stetisse, neque coeco quodam casu atque impetu factam, nec fato, atque immutabili necessitate, sed infinita summi Dei sapientia, potentia et bonitate totam constitutam formatamque esse.

Eodem spectant, quae consequuntur de terrae ortu. Nam quum Moses, inspirante Deo, describeret, quae sensibus, atque usui nostro magis sunt obvia, terrae in primis formationem commemoravit, tum maximorum coelestium corporum opus breviter perstrinxit, quantum telluri nostrae inserviunt, suntque veluti telluris appendices; ita enim sensibus, ita usu percipitur. Plus vero temporis telluri, quam soli et ceteris astris condendis Deus impendit, ut ostenderet, se bonitatis suae significandae causa res terrestres ad utilitatem nostram et commodum finxisse, multaque cura ac temporis mora habitationem nostram exornasse, ut nos vicissim singulari amori amorem rependeremus. Quamobrem et recte ad hominum commodum cetera a Deo condita referuntur sol, luna, stellae et illud quidem commodum, quod omnes ab iis coelestibus corporibus sentiunt; etiamsi et alias utilitates praestent vulgo incompertas. Nemo autem miretur vespertini et matutini temporis, ac dierum mentionem ante fieri, quam sol dierum auctor conditus dicatur. Nam dierum nomine tantum temporis spatium indicatur, quantum sol accessu suo et recessu postea metitus est. Quamquam, quum coelum et terra ante lucem facta sint; deinde nocte obscurissima lux a tenebris divisa (quaecumque tandem lux illa fuerit per coelum diffusa, aut nubecula lucida, quae motu suo circulari ab oriente in occidentem ferretur, ex qua postea in unum pluresve separatos locos coniecta sol et stellae extiterunt), dici potest lucis eius absentia noctem, praesentia diem fuisse, ab eaque ipsa luce motu orbiculari cum coelo rotata primos tres distinctos, quomodo postea sol ex ipsa concretus diem noctemque distinxit.

Post haec omnia non est opus multis ad compescendam atheorum

arrogantiam, qua diluvium deridetur. Etenim primo, natura quasi repugnante, ad perdendum impiorum genus, ut potens est Deus, diluvium immisit, Deique verbum aquas, cessante diluvio, fugavit *Genes.* VIII, 21, ne solliciti essemus, quo se tanta aquarum copia subduxerit, aut ubi nunc reperiatur. Sed et multi philosophorum, totum terrarum orbem aquis submergi potuisse, atque accidere diluvium, ut Moses descripsit, ratione demonstrarunt. Nos equidem mensuras nubium non collegimus, ut constituere valeamus, quantus acervus foret, si omnes nubes aqua fierent. Aërem totum in aquam versum non plus suffecturum, quam operiendae terrae quinque fere hexapedas, ridiculus est, qui ex aëris pondere se assequi putat. Nam si pondus aëris, secundum physicos paucis abhinc annis exauctoratos, non sit nisi nisus recedendi a centro sui motus, quo circa terram torquetur, certe cognosci nequit ex pondere quantam aquarum copiam aër suppeditet, si totus in aquas densetur. Quid vero dicemus, si ne apud physicos quidem nunc constat, pondere ne aëris, an elaterio suspendantur aquae ad pedes triginta unum? Quapropter ex vulgato experimento nihil conficitur. Affirmare autem possumus, clarissimum virum D. Le-Pelletier Rothomagensem in sua dissertatione *de arca Noë* physicis rationibus et ipsum demonstrasse, si totus aër in imbres converteretur, aquas fore plus centum sexaginta quinque vicibus altiores, quam Moses scripsit.

Praeterea sine dubio illud quoque scimus ab initio rerum obductam fuisse terram immenso chao, totam aquis submersam, totam aquarum abysso comprehensam, super quas Spiritus Domini ferebatur: postea vero divisisse Deum aquas ab aquis, alias supra, sub firmamento alias posuisse; inferioribus istis oppleta esse maria, flumina, lacus, fontes, subterraneos locos; ab illis superioribus attenuatis teneri athmosphaeram: neque enim illae abierunt in nihilum. Quod si Deus iterum velit, quas in auram et vapores attenuarat, cogere, et firmamenti cataractis revulsis, superiores, atque inferiores coacervare, aggeres et repagula mare continentia disrumpere, nemo dubitare potest, quin foret universale diluvium, quale fuit, priusquam res ab indigesta massa extraherentur. Quare si magna illa aquarum moles, seu tenuiores vapores in aëre suspensi densentur, concretique decidant, et nubes quadraginta dierum spatio imbres effundant, ut non e coelo pluere, sed torrentes praecipites ruere videatur; si dehiscente in magnas scaturigines et fontes ubique terra, apertisque ostiis abyssi, ac subterraneis cavitatibus, venis, meatibus, vasta atque immanis aquarum vis erumpat; si mare non coërcitum litore quaquaversum exundet, necesse est totam terram obrui, altissimos montium vertices aquis tegi, homines, terrestria animantia, volucres perire.

Alterum est facilius intellectu. Nunc fortasse quidem montes altissimi non consperguntur pluviis, quia quum ad mediam, ut aiunt, aëris regionem ventum est, bruma est, vigente tenuissimo aëre et coelo algidissimo; ad mediam autem illam regionem fortassis ante pervenitur, quam sit conscensum in montem. Sed quoniam certo spatio regio illa non continetur, eam quippe intervallo quodam a terrae et aquarum superficie dimetimur; idcirco aquis supra tellurem crescentibus, illam quoque regionem sursum tolli, atque altius

recedere oportet. Quare, qui nunc sunt in suprema, quasi dixero, aëris regione, vertices montium, quum eo immensum aequor attigit, illo eodem crassiore atque inferiore aëre circumfusos fuisse putandum est, in quo nunc iacet terra nullis aquis obtecta. Quid igitur impedimento esse potuit, quin aqua in glaciem utique non concreta celsissimos montes excederet? Sed vereor, ne et ego plus aequo excedam, si longius disputationem protraxero (1).

Articulus IV.

Libros sacros, quos habemus, afflante Deo esse conscriptos.

Veritas causae, quam versabamus, ad praesentem quaestionem illustrandam et confirmandam apprime conducit. Nam si vera sunt Mosis, prophetarum, apostolorum scripta; si omnis falsitatis expertia, plane auctore quoque Deo atque afflante, ii scripserunt, quum se Dei nomine, tanquam Dei ministros et legatos scribere, docere, divinam voluntatem declarare dixerint, factis probaverint, populo frequentissimo persuaserint, fallere non potuerint. Sed quia cum pertinacissimis agitur, qui omni argumentorum genere sunt confutandi; et suae sunt praeterea singulares rationes contra atheos, deistas, manichaeos, iudaeos, quorum alii totum, alii vero partem negant, alii religionem prorsus contemnunt; propterea contra omnes in universum singulari disputatione nostrorum Bibliorum divinitas confirmanda est.

Huic rei efficiendae viam maxime parant externa quaedam, et generaliora alibi tradita argumenta, quae suadent Scripturam aliquam Dei iussu tradi hominibus oportuisse, eamque eximio eius beneficio esse ipsissimam, quam defendimus. Revera homini naturae lumine et ductu perspectum non est qua ratione coli Deus velit; voluntatem ergo suam quibusdam hominibus declarare Deus debuit, ut intelligerent, qui ei cultus placeret. Quis enim credat conditum hominem a Deo praestantissimi alicuius finis gratia, simulque relictum sibi incertum, coecum, ignorantem, quomodo ei placeat, qui se fecit? Quis vero putet, divinam voluntatem sibi declaratam neglexisse sanctos viros eo beneficio donatos significare posteris et scripto mandare, quum esset opus? Fatendum igitur est scripta extare, quibus de vero Dei cultu homines doceantur. Verum quae unquam esse potest eiusmodi Scriptura, nisi una isthaec, quam veneramur praecepta continentem, et leges humana philosophia superiores? Haec a vitiis avocat, excitat ad virtutem, dignam Deo, dignam hominibus, dignam religione doctrinam praefert. Haec una ostendit, describit, exhibet originis nostrae praestantiam, humanae depravationis et miseriarum omnium causas, divina consilia et colendi Dei rationem, remedium, quo a malis, a morte eripiamur, et revocemur ad felicitatem et vitam. Hanc igitur cum divino afflatu nobis tradiderunt ii, quos prophetas et apostolos nominamus.

(1) Quae in hoc articulo III ab auctore disseruntur mirifice illustrari possunt, atque etiam suppleri ex iis, quae erudite scribit Franciscus Caminero Munoz in opere: *Manuale isagogicum in sacra Biblia*, Luci Augusti 1868, pag. 623, seq. usque ad pag. 690, ubi multa congeruntur ex recentioribus scientificis investigationibus criticorumque discussionibus petita ac claro ordine exposita. Cf. Iosephum Danko *Historia revelationis divinae vet. Testamenti*, Vindobonae 1862, pag. 7 seq. et 25 seq.; cum primis vero Reusch, *La Bibbia e la Natura*, Parma, Fiaccadori 1871.

Nam qui comminiscuntur absque scriptis in cuiusque animum eas illustrationes Deum immittere, quae in salutis viam provehant, et quid persequendum, quid fugiendum sit, commonstrent, ii incertam atque inconstantem religionem faciunt, quae profecto diversa erit pro ingeniorum diversitate et tenacitate opinionis, qua se privatim a Deo edoctum esse quisque affirmarit, ut propterea spiritum eiusmodi privatum *spiritum ecclesiae divisorem* merito Grotius appellet. Atque etiamsi Deus veteres patriarchas singulari inspiratione instruxerit; ineptum tamen est nunc privatos Dei afflatus quaerere ad singularem eruditionem. Deus primos homines non singulos docuit, sed familiarum capita, per quae ad familiares ceteros praeceptio dimanaret, quam si patres ii scripto tradidissent, quum eodem spiritu agerentur, quo postea prophetae acti sunt, fuisset scriptum sane divinum, quemadmodum nunc divina esse prophetarum scripta defendimus. Tunc vero hominibus historiae creationis doctis sufficiebat illa patriarcharum institutio et disciplina viva voce atque exemplis tradita: tota enim naturae legibus corde inscriptis continebatur, et fide in mulieris semen, quod erat serpentis caput contriturum, ac spe in divina misericordia collocata, quam sacrificia Deo auctore facta fovebant et declarabant. Tunc conscientia, et quasi domestica traditio vim omnem legis praestabat, ad quam accedere non oportebat adiutrices literas (si eas quidem invenisset antiquitas), quousque spes erat, ut poenarum etiam vi conscientiae et traditionis vox audiri posset ac retineri.

Sed quum ne profuisset quidem, perdito iniquo vetere, humanum genus instaurari, et Pentapolin incendio absumi, lex illa a natura in animis insculpta processu temporis obliterata est, oblivione deleta avita traditio, extincta omnis doctrinae memoria, late dominata idololatria, quae sensum omnem et religionis et rationis obruerat. Tunc igitur necesse fuit divinae voluntatis declarationem renovari, humanae originis historiam retexi, credenda atque agenda iterum proponi, poenas sanciri ad compescendos malos, praemia constitui, quibus boni allicerentur, repagula vitiis opponi, legis uno verbo orationem perspicue dilatari Dei nomine et auctoritate, atque ut omne periculum removeretur, ne divinae voluntatis manifestationem aut animi iniquitas, aut oblivio deleret, in oblivionis subsidium, atque iniquitatis exprobrationem divinas leges scripto mandari. Non equidem dico Deum hoc eguisse quasi instrumento, ut homines institueret, perinde ac alia ei ratio instituendorum non suppeteret: sed homines eguisse dico, ne pravis cordis cogitationibus abrepti deciperent ipsi se, atque alios in perniciem traherent; ne officii et divinorum praeceptorum obliviscerentur. Habere igitur homines debuerunt in his corruptae vitae tenebris, quibus erant circumfusi, illucescentem sibi divinam lucem, quam illustriores philosophi Socrates et Plato, ignorantes iam illuxisse, expetebant tantopere et sperabant, qui neque cultum Deo gratum adhibere quempiam posse, neque recti et honesti viam tenere dixerunt, nisi Deus ipse mitteret, qui doceret divini consilii, atque humanorum morum rationem. Habere igitur et debuerunt consignatam literis doctrinam, quae neque temporum iniuria, neque hominum vitio elaberetur, afflatu utique divino scriptam, ut homo, cuius gra-

tia tradebatur, totam veram et divinam esse dubitare non posset.

Iterum externum, latiusque patens argumentum illud est, non posse nisi Deo auctore libros esse conscriptos, quorum doctrina admirabili modo ac plane divino per universum orbem propagata est hominum opera humilium, ineloquentum, omni humana ope destitutorum; nec posse nisi Dei libros esse, quos innumerabilium martyrum effusus sanguis, tot populorum et nationum consensus, patrata ubique gentium a Deo miracula divinos esse praedicant atque confirmant. Nam quae causae christianam religionem et fidem, prae religionibus ceteris, veram, divinam esse persuadent, eaedem et pro sacris Libris faciunt: nititur haec fides Dei testimonio, quod in sacros Libros relatum est; neque vera esse fides ullo modo posset, si sacram Scripturam hominis opus esse putaremus se ipsum acuentis, non vero Dei inspirantis. Si ergo veram esse christianam fidem externis iis argumentis efficitur, iisdem quoque efficitur divinitus isspiratam esse Scripturam utilem ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut apostolus II *ad Timoth.* III, 16 loquitur (1).

Sed his obiter et festinanter dictis, propius ad causam accedimus, assumto argumento a rerum futurarum praedictione, quae est certissimum divinitatis indicium. Etenim prophetia, et futurarum contingentium rerum cognitio ita in solius Dei sunt potestate, ut nulla vel corpore vacans, atque acutissima, praeter Deum, substantia futura fortuita prospiciat. Solus aeternus ille, cui omnia sunt praesentia, solus, cuius voluntati obsequuntur omnia, solus, qui omnium est artifex, et mundum nutu suo regit, novit, quae sunt hominibus eventura: quod *et Magi, et Arioli, et omnis scientia saecularis literaturae confitentur*, ut inquiebat Hieronymus *lib.* I, *Comment.* in Danielem. In Libris autem sacris, quos habemus, quot unquam inveniuntur vaticinia futurarum ac remotissimarum rerum, quae constituto tempore ita evenerunt, ac fuerant praenuntiata! De benedictione a Iacobo data Iudae prae caeteris fratribus cumulatissime articulo superiore diximus: quae pariter eadem facultate prophetica senex ille pater multos ante annos providerat, reliquis filiis acciderunt omnia. Zabulonem dixit Iacob in maris litore habitaturum: habitasse porro dices, si Terrae sanctae situm teneas, et locos Zabuloni tributos. Terram optimam promisit Issacari, in qua colenda se exerceret: possedit Issacar. Pinguem panem pollicitus est tribui Aser: Aser fertiles valles incoluit, unde exquisito pane vescebatur *Gen.* XLIX, 13-20. Quis autem cernere fortuitas res ita distantes poterat, eventuras post acquisitionem terrae Chanaan prophetico pariter spiritu provisam, nisi cum illo fuisset Deus? Igitur divinitatis indicia sunt in libro Geneseos; ergo et liber ipse divinitus inspiratus (2).

(1) Hoc argumentum sub nova forma proponitur atque evolvitur amplissime a Francisco Caminero, opere cit. pag. 623, seq. Existit certo in mundo veritas religiosa a Deo hominibus tradita. Atqui in nullo omnium populorum libro aliqua similitudine aut specie veri invenitur, praeter V. T. eiusque partem praecipuam Pentateuchum; ergo . . . At huiusmodi argumenta (quemadmodum etiam quae in auctore nostro sequuntur) potius disponunt et parant demonstrationem, quam rem penitus conficiant, prouti inferius notabimus.

(2) Confer Iosephum Danko op. cit. pag. 76 seq. ibique patres atque commentatores.

Neque vero dicat quis hinc probari quidem sententiam in Iacobi vaticinantis animum immissam divinitus: at non effici propterea Scriptori affuisse Deum, quum verba a Iacobo dicta describeret (1). Nam primo verba in Codicem relata verba Dei sunt in ore Iacobi posita: sunt ergo divinitus inspirata. Quid autem difficilius est, credere ne divinum Spiritum in Iacobi animum invasisse, an vero Mosis mentem a Deo actam et ductam manum? Ergo impie nos derident deistae, qui liberos se appellant, quum dicimus, inspirante Deo, libros quosdam esse scriptos, si fateri coguntur homines quosdam Dei afflatu esse locutos. Deinde, qui primus ea verba scripsit, Moses regebatur eodem spiritu, qui patriarchae Iacobi mentem oppleverat. Nam idem Dei spiritus Mose scriptore usus est ad suam voluntatem populo declarandam, ad describendam legem: non poterat vero aut de divina voluntate populus esse certior, aut Dei verbum, et lex ipsa esse indubitabilis et consistere, nisi Deus scriptori adesset, quum ea expromeret, ex quibus, quid tandem iuberet Deus, cognosci oportuisset: caeteroquin frustra lumine suo Iacobum Deus illustrasset, si Moses ingenio suo scripsisset sub errorem subiectus, ut esse homines absque adiutore Deo solent.

Si autem a nobis praeterea quaerant, ut Mosem prophetasse demonstremus, nihil est, quod facilius expediatur. Prophetavit Exodi *cap.* XVII, 16, quum bellum a Domino motum iri contra Amalec a generatione in generationem praedixit, quod partim Saulis et Samuelis opera post annos quadringentos perfectum est, occiso etiam rege Agag, cui Saul pepercerat, I *Regum* XV, 23, partim opera quingentorum hominum ex tribu Simeon, qui in monte Seir *percusserunt reliquias, quae evadere potuerant amalecitarum*, I *Paralipom.* IV, 43. Prophetavit Numerorum XIV, 20-36, quum territi israëlitae narratione exploratorum Terrae, murmurando sibi mortem optabant potius in vasta solitudine, quam gladio in terra promissa occumberent. Denuntiavit enim tum Moses, excepto Iosua et Caleb, omnes in deserto perituros, qui in egressu ex Aegypto vigesimum aetatis annum excessissent. Omnes porro interierunt, antequam terram Chanaan attingerent. Prophetavit Deuteronomii XVIII, 15, quum prophetam sicut se a Domino suscitandum testatus est populo: quod in Christo Iesu impletum esse plane ostenderemus, si esset hic locus. Prophetavit Deuteronomii XXVIII, quum mala omnia praedixit, quae in poenam desertae legis postea populus pertulit; inter quae et regis captivitatem providit *v.* 36, quum tamen ne in specie quidem verisimile tum videretur in hebraeorum republica reges olim fore. Immo vero totum illud caput plenum est beneficiorum et maleficiorum vocibus, quae obventura suis Moses dixit, quatenus divinae legis observantiae studuissent, aut dereliquissent Deum. Quis autem ignorat, qualis fuit populi aut observatio

(1) Ponderosa quidem obiectio, cui a Marchini non penitus recta datur responsio. Etenim stabit semper solidissima illa distinctio, aliam esse materiam scripturae aliam rationem ipsam scriptionis. Illa revelata ac inspirata esse poterit, quin necessario inspirationis charismate conscripta, quo fit ut libri auctor sit recteque dicatur ipse Deus. Immo distinguendum est charisma inerrantiae a charismate inspirationis; illud non sufficit ut Deus proprie dicatur sacrorum Bibliorum auctor, istud requiritur ac sufficit.

praeceptorum, aut contemtio, talem prorsus fuisse bonorum aut malorum vicissitudinem? Quis ignorat contumaces vel illud omnium miserrimum expertos, quod meminisse horret animus, tanta scilicet ciborum egestate, et victus penuria in urbium obsidione esse oppressos, ut filiorum et filiarum carnibus vescerentur? Admissum est autem infandum scelus, quando Benadad rex Syriae Samariam, IV *Regum* VI, 26-30, iterum quando Nabuchodonosor Hierosolymam *Lamentat. Ieremiae cap.* IV, 16, et *Baruch cap.* II, 3, tertium quando Titus Hierosolymam eandem obsidione cinxit, *Iosephus de Bello Iud.*; igitur Moses Deum afflantem habuit. Equidem non omnia, quae scripsit, sunt vaticinia, sed magna ex parte in historica narratione versantur. At insulsus omnino esset, qui contenderet debere singulas libri cuiusdam paginas abundare prophetiis, ut divinus liber diceretur. Necesse enim est historiam prophetiis esse intextam, ut via ad vaticinia paretur; atque historiam ipsam pari auctoritate, nempe divina munitam esse, ut vaticinium, quale est, Dei dictum excipiatur: caeteroquin modo adesset, modo abesset in eadem oratione Dei afflatus, quod est stultum putare, atque imminueretur, immo tota nutaret prophetiae veritas, quae tota ab historiae veritate pendet, si historiae posset falsitas subesse.

In aliis quoque veteris Testamenti libris, qui mosaicis adiuncti sunt, saepissime prophetiae reperiuntur eventu postea comprobatae. Ahias, quum regnum decem tribuum Ieroboamo praedixisset, III *Regum cap.* XI, 29 *et seq.*, illudque esset Ieroboam consecutus, regni eiusdem excidium vaticinio altero significavit propter regis populique peccata, a Dei cultu recedentis, *Ibid.* XIV, 15 *et* 16, quod post ducentos atque amplius annos totum deletum est. Isaias, Amos, Michaeas israëlitas in assyriorum, iudaeos vero in chaldaeorum potestatem venturos, et captivos in Babylonem abductum iri tum prophetarunt, cum chaldaei sub assyriorum imperio erant, neque ulla spes suberat fore, ut a potentissimorum regum dominio se liberarent; utrumque plane evenit. Reducem futurum in patriam iudaicum populum omnes promiserunt: redux fuit a captivitate. Dixeritne incredulus haec post eventum scripta? Huc enim se recipere solent, qui negant divinos esse horum prophetarum libros. Verum credamusne post solutam captivitatem eos libros prodiisse, qui et res, et mores, et sententias, et locutionis genus, et adiuncta cetera referunt exhibentia aevum captivitati antecedens? Praeterea totine populo persuaderi post captivitatem potuisset, ea olim edita esse vaticinia, si soluta captivitate tum primum et recens evulgata fuissent? Adde, Isaiam praedixisse liberationem populi indulgentia Cyri, qui medis adiutus, deleto babylonico, ad persas imperium erat translaturus: *Qui dico Cyro pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis: qui dico Hierusalem aedificaberis, et templo fundaberis*, *cap.* XLIV, 28. Si soluta captivitate scripsisset, praetermisissetne et Darium et Artaxersem potius celebrare, qui Cyri consilium perfecerunt?

De Ieremia, de Daniele eadem dicimus, quorum alter duraturam LXX annis captivitatem, et babylonici imperii tunc temporis florentissimi excidium praedixit; alter vaticinatus est de graecorum principatu, de Aegypti atque Asiae regibu.,

qui ditionum Alexandri partitione facta regnum tenuissent, usque dum romani iis devictis omnia occuparent. Quod si Isaias, Amos, Michaeas, Ieremias, Daniel divino spiritu illustrati ob id fuerunt, cur non et ceteri scriptores sacri, qui ex legis praescripto hortantur, Dei verbum annuntiant, futura prospiciunt? Ceterorum enim libros perinde vetus synagoga maximo semper in pretio habuit, ut Dei verbum haberi decet. Quod sane a synagogae perpetua consensione petitum argumentum magnam fidem facit, ut articulo superiore explicabamus. Praetereo prophetias spectantes novae legis propagationem, vocationem ethnicorum ad fidem, iudaeorum et gentium coitionem in unam ecclesiam, quod est alterius loci argumentum.

His de vetere Testamento praecipue, et brevi quidem pro materiae amplitudine dictis, quaedam et de apostolorum libris singillatim subiiciamus. Ponemus autem exemplum in Evangelio Matthaei, quod si divinum esse pariter docuerimus, ceterorum quoque librorum causam defendisse videbimur, quae par omnino est. Huic parti, ut puto, multo minus repugnare iudaei poterunt, quam infideles reliqui vetus Testamentum abnegantes, quoniam causae, quae declarant Deum librorum Mosis auctorem, eaedem et Evangelii Matthaei credi compellunt. Et primo, si licet paullisper digredi, aeque exploratum est omnium nationum christianis a Matthaeo scriptum Iesu Christi Evangelium omnis falsitatis expers, ac persuasum hebraeis omnibus sit Mosen scripsisse, quae scripsit, eaque esse verissima. Ubi enim gentium vel inter barbaras nationes indole, ingenio, institutione, moribus, vivendi ratione diversas ignoratum est a fidelibus Matthaei Evangelium, aut summa veneratione non susceptum? Vel quis institutus est in ecclesiis canon, in quo non concluderetur? Vel qui unquam ecclesiae patres res divinas tractarunt, quin scriptam a Matthaeo dictorum Christi et factorum historiam commemoraverint? Quin etiam et Porphyrius, et Iulianus apostata ultro fatentur editum a Matthaeo Evangelium. Si ergo traditione certatur, non magis de Matthaei Evangelio, quam de Mosis Pentateucho dubitandum est.

Sinceram autem esse Matthaei narrationem, quam longissime a falso abesse, refelli non posse par causa probat quae veram esse Mosis historiam: nec vereor, ut arguar, si apertiorem dixero. Non suscepit Matthaeus consilium, neque suscipere potuit fallendi quempiam: negotium ipsum salutis per magistrum allatae hominibus, quod tractabat et rationis, qua salus obtineretur, ipsummet removet omnem falsi suspicionem. Nulla laudis, nulla gloriae, nulla quaestus, nulla commodorum cupiditate ad dicendum ductus est, aut scribendum: videbat e contrario se sibi propter religionem atque officium, cui serviebat, invidiam, odium, calumnias, contumelias concitaturum, seque in verbera, tenebras, vincula, carcerem, supplicium, crucem abreptum iri: quae omnia plane in se attraxit, et maxima animi hilaritate subiit. Christi sermones, miracula, documenta dum narrat, locum, tempus, homines beneficio affectos testes nominat. Nihil dissimulat, si quid est magistro minus honorificum, ut esse solet hominum opinio, neque si quid ipsemet aut socii deliquerunt: ruditatem enim, ignorantiam, ambitionem, incredulitatem apostolorum notat. Non fucum in scri-

bendo, non artis colorem ullum, non ullas orationis insidias adhibet. His autem sinceritatis notis ullaene unquam esse possunt in quapiam historia clariores?

Sed comparemus propius cum Matthaeo Mosen. Moses vulgari lingua Pentateuchum scripsit eorum causa, quos ex aegyptiaca servitute in libertatem asseruerat, testes mirabilium, quae Deus effecerat; Matthaeus vero Evangelium idiomate iudaeis, qui Iudaeam incolebant, usitato propter eosdem fratres suos nuper conversos ad fidem, quibus ignota esse non poterant, quae paucos ante annos Hierosolymis, in Iudaea, in Galilaea Christus gesserat: recentior quippe erat memoria. Samaritani ab hebraeis religione disiuncti Pentateuchum retinuere, iique testimonium reddiderunt Mosi. Nazaraei pariter testes non suspecti evangelicae veritatis, separati scilicet a catholicae ecclesiae gremio propter veteris et novae legis in unum coniunctos, retentos atque observatos ritus, syriacum Matthaei Evangelium religiose asservarunt, quamquam temporis lapsu multis in locis depravarint. De veritate igitur evangelicae historiae et doctrinae eadem prope testimonia sunt, quae mosaicae. Sed quid dico eadem? Matthaeus legem evangelicam persuasit externis, inimicis, iudaeis, ethnicis, legem carni et sanguini incommodam, quae praemium omne post mortalem vitam rēiiciebat: Moses scriptum suum probavit popularibus, domesticis, familiaribus, fructu etiam proposito subiecto sub sensus, quem, simul ac se subdidissent legi, statim referrent, quo et molestiam, si quae erat in ferendo iugo, protinus compensarent. Utrum autem horum praestantius est; utrum divinius? Item Moses in aula regia educatus, omni sapientia aegyptiorum eruditus, eloquentia praeditus, auctoritate gravis Abrahae filios avita religione institutos ad divinorum praeceptorum susceptionem adduxit: Matthaeus nullo institutionis, nullo scientiae, nullo dignitatis ornamento clarus, animos a paterna religione abstraxit et flexit: qui vero assensi non sunt, nunquam potuerunt quidquam eius dictis, scriptisve opponere, quo fidem detraherent, etiamsi neque auctoritas, neque voluntas deesset, neque livor, neque conatus et recentissima esset rerum memoria. Non equidem haec dico, quasi de Mosis fide et auctoritate quidpiam derogatum velim: absit; sed ab hebraeis quaero, cur Matthaei Evangelium reiiciant, qui Pentateuchum minus testatum suscipiunt?

Quod si res comparemus iterum, de quibus uterque scripsit, quanto erunt Matthaei sublimiores! Moses de mundi exordio retulit: Matthaeus de divino consilio pro hominum salute ante mundi constitutionem. Moses de Deo rerum omnium opifice atque administratore disseruit, de religione, qua coli Deus debet, de summo honore ei uni praestando: Matthaeus excellentiora adiecit apertius de divina adversus omnes homines caritate, de venia culpis omnibus danda, de aeterna felicitate a nemine non adipiscenda, de Deo homine facto, nato ex Virgine, qui naturae imperavit, homines ipsemet docuit, sanguine suo redemit, Spiritus sancti donis cumulavit, resurrectione sua fidem fecit nos resurrecturos, ascensu in coelum (quod certe Matthaeus docuit, licet non scripserit) aditum nobis aperuit ad Sancta Sanctorum, ubi gloriam omnem suam Deus manifestat, quae facit beatos. Mosaicam vero informationem, quasi dixero, atque adumbrationem virtutum Mat-

thaeus ex Christi disciplina ad perfectum adduxit, instruxitque sectatores virtutis ad honorum, divitiarum, gloriae, nominis celebritatis, voluptatum contemtum, ad amorem paupertatis, humilitatis, abiectionis, angustiarum, ad mutuam benevolentiam, ad dilectionem inimicorum, ad iniuriarum remissionem, ad cetera vera animi bona, quae longum est persequi. Iam vero si a veritate rerum scriptarum in Pentateucho, a dignitate doctrinae legis ad divinam in Mose inspirationem probandam iudaei progrediuntur, cur nobis non liceat ex evangelicae historae sinceritate, ex micantis divinae sublimitate sapientiae concludere Matthaeum scriptorem divino spiritu afflatum?

Nec desunt in Matthaei Evangelio vaticinia, quae ut Christum Iesum maximum prophetarum fuisse conficiunt, sic et argumento sunt evangelistam ipsum fuisse spiritu divino perfusum. Non enim potest ulla clarior aut comprobatior reperiri praedictio, quam ea Christi in concione ad apostolos, ad turbas dicentis se a scribis et sacerdotibus morte damnandum, tradendum gentibus quae illusissent, flagris caecidissent, cruci affixissent; at vero a morte, et tertia quidem die resurrecturum, postquam supplicium subiisset: Iudam Iscariotem futurum immanem magistri proditorem, conspiratione facta cum iis, qui suam necem moliebantur: discipulos omnes se a custodiis captum deserturos. Nihil etiam dici significantius potuit ipsis discipulis, quam, se mortuo, fore ut virtutem ex alto induerent, Spiritum veritatis e coelo delapsum secum manentem haberent, potestate efficiendorum miraculorum praediti essent. attamen invisi omnibus ad reges ac praesides magistri causa raperentur, ac tandem saevam necem obirent. Et haec quidem, quum scripsit Matthaeus, omnia evenerant, et sola restabat mors quibusdam perferenda. Sunt vero quae multo postea acciderunt, quam Matthaeus Evangelium mandaverit literis, eaque videntur vulgatiora, quippe ad iudaicum populum, atque ad novam ecclesiam etiam num attinentia. Praedixit Christus ecclesiae suae propagationem et sempiternam stabilitatem, quocumque tandem animi impetu homines obsisterent et vim contra facerent: praedixit iudaici regni interitum: praedixit urbis Hierosolymae excidium: praedixit iudaeorum duritiem, pertinaciam, obcaecationem; quae omnia nemo est, qui non evenisse fateatur, ut Matthaeus descripserat.

Raptim, ut videtis, attingo quaedam ex multis Christi vaticinia; non possum tamen, quin singillatim notem mirabile illud Matthaei *c.* XXIV de templi hierosolymitani eversione. Praenuntiavit Iesus templum funditus deletum iri, vix manentibus vestigiis. Scimus autem ex Iosepho *de Bello Iud. lib.* VI, Titum romani exercitus imperatorem summo studio iussisse, omnemque operam adhibuisse, ne templum subverteretur; non potuisse tamen ulla imperatoris cura aut auctoritate eversionem prohiberi, ut inde intelligatur prophetam et prophetarum Deum fuisse, qui vastitatem praedixerat, quae humano consilio debuisset averti. Immo vero Iulianus apostata non modo christianae religionis, sed et Christi ipsius capitalior hostis et contemtor, quasi indicto ei bello suscepit data opera, ut irritum faceret eius oraculum, urbem templumque in eo ipso loco iterum construere, ubi perpetuas ruinas fore Iesus dixerat. Quare quum adversus persas arma tulisset, iam-

que expeditionem illam vehementer urgeret, dedit ad hebraeos epistolam eos hortatus, ut Deum sibi exorarent, et precarentur felicem belli exitum; quod si victor perfecisset, pollicebatur se sanctam urbem Hierosolymam omnino restituturum, se quoque una cum ipsis habitatum eo migraturum, ibique cultum et honorem omnipotenti Deo praestiturum. Reipsa uni ex suis nomine Alypio negotium postea dedit restaurandae urbis et templi, uti promiserat. Verum Deus cum imperatoris, tum ministri impios conatus irridens manifestis prodigiis opus omne disturbavit. Audiatur Ammianus Marcellinus scriptor ethnicus, eiusdemque principis effusissimus laudator, qui rem *lib.* XXIII, *cap. 1* describit, ne eam nos exaggerare videamur: *Quum itaque rei idem fortiter instaret Alypius, iuvaretque provinciae rector, metuendi globi flammarum prope fundamenta crebris assultibus erumpentes fecere locum, exustis aliquoties operantibus, inaccessum; hocque modo, elemento obstinatius repellente, cessavit inceptum.* Igitur si etiamnum Hierosolyma nationum pedibus proculcatur (nam, quae nunc appellatur Hierusalem, Aelia est, non in eodem ipso solo exaedificata), non humanae desidiae, sed divinae ultioni tribuendum est, ut Christi Iesu vaticinium comprobatum esse sub omnium oculos perpetuo cadat.

Quum igitur Christus Iesus maximus propheta fuerit et tantus, qui praestare ipse valebat quaecumque futura dixisset, quique posset omnia, ut ex tota evangelica historia perspicuum est; quum discipulis atque apostolis, quibus ecclesiam instruendam regendamque commisit, Spiritum sanctum ac potestatem patrandi miracula se daturum promiserit, quem Pentecostis die summa cum largitate reipsa effudit; quum eosdem dimiserit in mundum universum ad annuntiandam gentibus salutem, et variarum linguarum dono instruxerit, quas et locuti sunt, non est cur vereamur sentire apostolo Matthaeo divinum Spiritum adfuisse, sive Evangelium voce evulgaret, sive scriberet, sive administraret ecclesiam; quibus muneribus fungi non poterat, nisi quatenus erat Christi discipulus, et novae legis doctor. Saepe enim discipulos Christus alloquens affirmaverat: *Spiritus sanctus docebit vos omnia, et inducet in omnem veritatem; suggeret omnia quaecumque dixero vobis.* Matthaeus ergo nihil docuit, scripsit nihil, nisi instinctu Spiritus sancti animum et manum illustrantis et ducentis, ne in errorem docendo et scribendo laberetur. Quae de Matthaeo disputata sunt, ad ceteros novae legis scriptores traducantur.

Nunc incredulorum argumenta dissolvamus. Verum quia multa adeo sunt capita, ex quibus contra nos pugnatur, ut verear, ne incomposita atque indigesta videatur oratio, si omnia in unum colligam sine ulla distinctione; idcirco alia ab aliis esse separatim proferenda censeo, pro vario incredulorum atque infidelium genere, qui defensioni nostrae resistunt: sic enim puto planiorem futuram eorum refutationem. Exordium sit ab iis, qui fundamenta doctrinae a nobis posita prorsus convellere suscipiunt (1).

(1) Haec omnia, quae ab auctore nostro in hoc articulo IV disputantur, recte quidem contra rationalistas apologetica methodo disseruntur ad suadendum in sacris Bibliis contineri divinas revelationes, verasque prophetias. Ast, uti argumenta intrinseca nequeunt per se demonstrare proprie id quod in fronte articuli asseri-

§. 1.

Atheorum et Spinosae potissimum argumentis respondetur.

Qui omnem omnino religionem abiiciunt, opponunt primo loco rem omnibus compertam esse, paganos quoque vaticiniis et miraculis religionem suam tueri et communire: ergo inepte ex miraculis et vaticiniis hebraicam legem Deo auctori, Mosi vero divinae voluntatis interpreti tribui. Pergit Spinosa Dei spretor, mentisque ferox, et doctrinae impietate famosus, pluribus exaggerare propheticam facultatem naturalem esse facultatem hominis pro ingenii et temperamenti ratione. Si quis, ait, corporis habitu, et temperamento robusto praeditus, humoribus ex atra praesertim bile abundans, vi imaginandi vivaciore et vehementiore instructus paret se ad vaticinandum, is prophetiae dono praestabit, quoniam phantasmata sua, et mentis ludibria effundet. Effundet autem facile diversas quoque prophetias: nam et earum diversitas ab affectuum diversitate gignitur. Quia enim intensus dolor hominem opprimit, nulla eius esse vaticinia possunt; sed laeti, atque animo hilares fausta, victoriam, pacem; irati vero et tristes infausta, bellum, caedem, supplicium praedicunt. Quod adeo verum est, ut prophetae saepe iusserint lyra et fidibus cani, priusquam bona vaticinia ederent, ut musica excitati, et facti hilariores vividiorem spiritum sumerent, IV *Reg.* III, 15. Quare apud hebraeos suae erant Academiae, ubi certis praeceptis prophetia discebatur, quomodo vacari ceteris

tur, nempe *libros sacros afflante Deo esse conscriptos;* nisi velimus confundere notionem ipsam inspirationis, et charisma revelationis et prophetiae proprie dictae assumere velimus pro charismate ipso inspirationis ad scribendum. Quae distinctio certe perspecta fuit ipsi nostro auctori, uti apparet ex articulo V. Charisma proprie dictae inspirationis non posse demonstrari ex hisce intrinsecis argumentis optime disseritur a cl. Ioanne Bapt. Franzelin, op. cit. 321, seq. Cuius dissertatio omnino necessarium est prae oculis habeatur, ne aequivocetur super valorem argumentorum. Ob hanc causam opportunum existimamus adiungere huic articulo Appendicem ex dicto opere erutam, ut quod in auctoris opere deficit suppleatur, dictumque nova luce clarescat. Verum, ne longior sim, exscribam tantum theses, quas cl. Franzelin optimo ordine ac selecta eruditione evolvit atque demonstrat.

THESIS II. pag. 284.

Libri Scripturae inspirati sunt ita, ut Deus sit librorum auctor.

« Cum libri non una sed pluribus rationibus divini dici queant; ex doctrina catholica tam in scriptis apostolicis quam in perpetua traditione conservata, Scripturae credi debent divinae, eo » quod sunt *libri Dei, et Deus est librorum auctor* per suam supernaturalem » actionem in conscriptores humanos, » quae usu ecclesiastico ex ipsis Scriptu» ris derivato, INSPIRATIO dicitur. »

THESIS III. pag. 296.

Declaratur distinctius notio inspirationis per analysim formulae dogmaticae: Deus est auctor sacrorum librorum.

« Instituta analysi revelatae doctrinae » qua Deum Scripturarum auctorem esse » profitemur, simul collatis eiusdem doctrinae declarationibus quae in chri» stianae antiquitatis monumentis conti» nentur, inspiratio ad scribendos sacros » libros essentialiter constitisse videtur in » charismate gratis dato illustrationis et » notionis, quo veritates, quas Deus per » *Scripturas* ecclesiae tradere voluit, mens » hominum inspiratorum conciperet ad » scribendum, et voluntas servetur *ad eas* » *omnes et solas scripto consignandas,* sicque » elevatus homo tamquam causa instru» mentalis sub actione Dei causae prin» cipis consilium divinum exsequeretur » infallibili veracitate. Unde facta distin» ctione inter *inspirationem* et *assisten» tiam*, illa ad veritates et verbum for» male, haec etiam ad signa et verba ma» terialia necessario pertinuisse dicenda » est. »

scientiis solet. Grex enim prophetarum occurrit Sauli, I *Reg.* X, 10, idest collegium adolescentum et virorum, qui ad prophetiam erudiebantur, in eaque se exercebant. Quod si prophetiae, idest vaticiniorum disciplina traditur atque ediscitur, non subest ratio, cur ex oraculis divinam auctoritatem colligamus. Huiusmodi autem praeceptis imbutus erat et Balaamus a natura iam comparatus ad vaticinandum, de quo dixit Balac rex Moab, quibus ipse bene aut male dixisset, iri bene aut male dictum, *Numerorum* XXII, 6, quamquam is esset vates idolorum cultui et magicis artibus deditus. Eandem artem profitebantur ii, a quibus cavendum monuit Deus initio capitis XIII Deuteronomii: *Si surrexerit in medio tui prophetes... et praedixerit signum atque portentum, et evenerit quod locutus est, et dixerit tibi, eamus, et sequamur deos alienos, . . . non audies verba prophetae.*

Pudet equidem me in his refellendis immorari, quae nihil praeter impietatem atque ignorantiam sapiunt; sed necesse est, ne quid a

THESIS IV. pag. 310.

Confutatur notio inspirationis quae sit permeram assistentiam divinam, et quae dicitur inspiratio subsequens.

« Falsum est quod Ioannes Iahn aliique » docuerunt, sufficere ad rationem libri » inspirati, et re ipsa inspirationem s. » Scripturae in eo tantum esse positam, » quod Deus sua assistentia averterit pe- » riculum errandi, et homines reddiderit » infallibiles in scribendo; idque falsum » est, sive veritates ita scriptae iam prius » revelatae fuisse dicantur, sive revelatae » non fuerint. Minori adhuc iure divinum » testimonium de plena veracitate libri, » humana solum ope scripti, appellarunt » *inspirationem subsequentem* et libros ali- » quos s. Scripturae praesertim in nar- » rationibus rerum gestarum, quae scri- » ptoribus humanitus erant compertae, » hoc modo *subsequenter tantum inspira- » tos* censere haud nefas esse putaverunt. »

THESIS V. pag. 321.

De inefficacia argumentorum intrinsecorum ad demonstrandam inspirationem librorum.

« Nullo iure quidam protestantes cri- » terium tum positivum, tum quoad li- » bros N. T. exclusivum ad dignoscendas » Scripturas inspiratas collocarunt in mu- » nere apostolatus, quo scriptores fuerint » insignes. Fallax pariter est argumentum » quo protestantes alii eos libros omnes » et solos, quos in sua ab ecclesia defe- » ctione ceu unicam fidei regulam con- » servarunt, tamquam divinitus inspiratos » innotescere affirmant ex characteribus » intrinsecis librorum; tum ex eorum do- » ctrina scilicet et forma, tum ex salu- » tari in legentium animos efficacia. »

THESIS VI. pag. 331.

De necessitate testimonii, quo innotescat inspiratio.

« Ex ipsa rei natura de facto inspira- » tionis aliis praeter hominem inspiratum » constare nequit nisi testimonio: hoc au- » tem testimonium quoad Scripturas, quae » in ecclesia ut verbum Dei inspiratum » suscipiuntur et creduntur, non potest » esse nisi testimonium divinum. »

THESIS VII. pag. 334.

De duplici modo, quo testimonium divinum de libris inspiratis nobis conservatum est.

« Testimonium divinum de inspiratio- » ne quamplurium ex iis libris qui inter » *Scripturas* a christianis communi con- » sensione suscipiuntur, scriptis etiam a- » postolicis conservatum nobis est; non » tamen de *integro* catalogo librorum, » quos etiam protestantes retinuerunt, » constare potest nisi testimonio *sola tra- » ditione* conservato. »

THESIS VIII. pag. 344.

Principia protestantismi repugnant probationi canonis Scripturarum, quem reformatores retinuerunt.

« Protestantibus de hoc divino testi- » monio ac proinde de suo integro Scri- » pturarum canone, sicut ad doctrinae » fidei fundamentum oportet, neque ex » ipsa traditione constare potest, quam- » diu hanc eo solum sensu admittunt, » quam ipsi dicunt *traditionem historicam*, » et quae tota iudicanda et exigenda sit » ad Scripturam ceu unicam fidei regu- » lam. »

nobis praeteriri videatur. Ad primum autem, quod de sacerdotum ethnicorum praedictionibus dicitur, respondebo Ciceronis verbis sub finem libri II de *Divinatione*, in quo multis contra Chrysippum hanc causam disputans inquiebat: *Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae delectationis habeant, quantum voles: verbis, sententiis, numeris, cantibus adiuventur: auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commentitiis rebus adiungere: eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marciis vatibus, neque Apollinis opertis* (oraculis) *credendum existimo, quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuipiam, non modo prudenti probata sunt.* Deinde ad Apollinem conversus subiicit: *Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit partim falsis, ut ego opinor; partim casu veris, ut fit in omni oratione saepissime; partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat interprete, et sors ipsa ad sortes referenda sit; partim ambiguis, et quae ad dialecticum deferenda sint...* Nisi forte quis pro divinis habere velit duo illa tritissima ab Apolline pronunciata;

Craesus Halym penetrans magnam pervertet opum vim (Herodoti).

Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse. (Ennii).

in quibus sive Craesus suam, sive hostium vim pervertisset; seu victor romanorum evasisset Pyrrhus, seu vicissent romani, verum oraculum fuisset. Abeant increduli cum istis ineptiis, et videant num vaticinia dici isthaec possint, qualia sunt nostrorum prophetarum. Si enim aliquando sacerdotes deorum vera viderunt, usi sunt fortuna et casu.

Signa et prodigia a falsis diis edita esse multi narrant, nemo est, qui certo affirmare possit; vel si affirmet, mira quaedam erunt, quae apud ignaros rerum naturalium admirationem habent. Carent enim primo omnia auctoritate: quaedam in recessu, et noctu dicuntur contigisse: quaedam, lapsis iam aliquot ab eventu seculis, scripta sunt, atque ab iis accepta testibus, qui vita iam excesserant, quos percunctari nemo poterat. Quo circa vel illi, qui ea referunt, certam fidem non adhibent, Valerius Maximus, quum multa narrare institueret, *cap. 8, lib. I*, sic facit initium: *Sed quia non nova dicuntur, sed tradita repetuntur, fidem auctores vindicent:* et Livius in historiae suae limine de prodigiis, quae ante conditam, aut condendam mox urbem visa traduntur, ait, *ea poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis*, se neque affirmare velle, neque refellere, et veniam antiquitati dandam, quae miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciebat. Quid plura? Ne miraculum illud quidem Apollonii thyanaei philosophi de matrona a mortuis revocata, quod tamen tanta celebritate vulgatum est, ab ipsius Apollonii vitae scriptore Philostrato affirmatur. Ait enim graecus scriptor, *lib.* IV, *cap. 45: Utrum matrona aliquam etiamtum retinuerit quasi vitae scintillam, quam medici non adverterint, an reipsa excesserit, non mihi modo, sed et omnibus adstantibus incerta res fuit, quum visum est ab Apollonio vitam ei esse restitutam.* Etsi vero concedatur ethnicos portentis quibusdam expertos deorum suorum patrocinium, facile est demum sagacitati atque praestigiis portenta illa tribuere, quae malorum spirituum vim non superabant. Ipsorum enim intererat cultores suos continere in obsequio: ita permittente

Deo, ut qui omne rationis lumen extinxerant, et daemoni divinos honores adhibebant, a daemone deciperentur. Verum stultissimus esset, qui eos daemonum conatus cum mirabilibus Dei operibus in suae legis confirmationem editis compararet, quae ut certissima sunt, totique orbi notissima, sic dignitate, nobilitate, admiratione ita praestant, ut nisi a Deo ipso comprobatore doctrinae suae fieri non potuerint. Sed haec fusius ex altera theologiae parte petantur, in qua de religionis christianae veritate tractatio est. Nos enim quam cum principio ibi constituto coniunctionem haberet nostra haec de sacrorum Librorum divinitate sententia ostendebamus.

Spinosae argumentum ad hanc causam iustius pertinet: nam commoda ad interpretandos quosdam Scripturarum locos occasio offertur; sed insanit homo spurcissimus, atque insaniendo aliud vestigat, quam sit in quaestione, ut elabatur. Non enim id quaeritur, quo animo esse deberent, qui edebant vaticinia, quos spiritus sumere, quibus humoribus abundare, tenuibusne an crassis; sed qua virtute futurum contingens prospicerent, ut saepissime prophetae providerunt. Naturane, an arte, an divino afflatu summi viri, quos supra nominavimus, praenuntiarunt, quae erant eventura, cum necessariis causis non coniuncta, ignorata ceteris? Si natura et vis imaginationis, et melancholia prophetas effecit, cur ipsemet phantasia feracissima instructus, neque atrae bilis inops non prophetavit? Cur saepe in prophetas non incidit? Si arte prophetia comparatur, et praeceptis acquiritur, quomodo periit tanta disciplina, cultioresque nationes scientiarum omnium, atque artium altrices eam facultatem non sunt assequutae, neque aliis tradiderunt? Si vero divinitus prophetia dimanat, et tota donum Dei est, fateatur eosdem, qui Deo pleni dicebant, Deo plenos pariter scripsisse, qui non permiserit orationem in eorum os infusam aliter describi, quam ipse suggesserit; unde consequitur libros prophetiis respersos non posse non esse divinos.

Itaque stultitia est temperamento studiis expolito, atque ad perfectum adducto vim propheticam assignare, quae circa futura libera versatur, nullis animi motibus, nullis artium scientiarumque legibus attingenda. Quamobrem et insulse dicitur ab affectibus vatum vaticinia pependisse. Nam Daniel in summo luctu laetissimum nuntium de Messiae adventu post statas hebdomadas a Gabriele accepit *Daniel*, XI, 20. Ieremias in tristitia et squalore propter collapsas Hierosolymas felicem suorum reditum e captivitate praedixit. Isaias laeta, aeque ac tristia, praenuntiavit, non erecto prius laetis, neque depresso tristibus animo. Equidem Elisaeus rogatus a tribus regibus Iuda, Israël, atque Edom psalten petiit: verum quum ille caneret, *facta est super eum manus Domini*. Non enim acciri psalten iussit, ut sonitu et cantu propheticum spiritum indueret, quasi pulsatio ipsa ad naturale ingenium accedens vim prophetandi inderet; sed ut, Deum ad opem ferendam in gravissimo trium regum periculo oraturus, pacato animo esset, divinamque voluntatem securius exploraret. Nam spiritus prophetiae non semper adstat prophetis ad nutum: interdum enim irruit in hominem non quaesitus; interdum erigendus est ad Deum animus quadam invocationis praeparatione, ut illabatur. Porro tunc Elisaeus com-

motus praesentia regis Israël impiissimi, omnique divino beneficio indigni, volens gratia et merito Iosaphat regis Iudae Deo preces adhibere, psalten, idest citharaedum adduci mandavit, cuius concentus suavitate animum in indignationem raptum prius componeret, se colligeret et tranquillior prius fieret, quam divinam voluntatem exquireret. Mira enim est vis musicae medendis animi affectionibus et mitigandis, sedandae perturbationi, menti elevandae ad coelestia, si divinae potissimum res carmine celebrentur: hoc veluti adminiculo tunc Elisaeus eguit, aut utendum saltem censuit, ut se compararet ad excipiendam illustrationem propheticam, quam reapse accepit a Deo ipso se invadente, non ab harmonico sono, qui instrumentum tantum fuit animi motibus componendis, mentique ad Deum convertendae aptissimum.

Prophetis tradi adolescentes instituendos decebat maxime, etiamsi nemo esse valeat prophetiae magister. Quum enim prophetae summo studio legem curarent, et divina fungi ad homines legatione esset honorificentissimum, in eorum disciplinam se dabant cum adolescentes, tum qui religionem impensius colere studebant: unde et prophetarum choros, et filios prophetarum in Scripturis legimus. Exercebantur ii in divinis laudibus canendis, carmina componebant, quae et canebant saltando; ac fiebat saepe, ut spiritu Dei repente correpti sacros hymnos effunderent. Verum studio evasisse prophetas, et prophetiam quoddam scientiae genus fuisse praeceptionibus acquisitum, impium est coniicere, quum sola divina vocatione prophetae fiant, non humanis institutis. Nam ante Samuelem nulli leguntur prophetarum conventus, quorum auctor ipse fuisse creditur; fuerunt autem multi ante Samuelis aetatem rerum futurarum cognitores. Deinde etsi Deus ex illo hominum choro divinis laudibus celebrandis addicto quosdam sumeret, quos afflaret; saepe tamen homines in eum conventum nunquam ingressos delegit voluntatis suae praecones. Elisaeus literas non didicerat, eique in agro aranti divinum spiritum participavit Elias, III, *Regum* XIX, 19. Amosum indoctum fuisse, et bubulcum eius scripta declarant: vidit autem divina imbutus scientia multorum regnorum casum. Igitur neque ingenium, neque exercitatio in studiis quempiam perducebat ad propheticum officium.

De Balaami religione et ratione cognoscendi futura non est hic disputandi locus. Veri Dei cultorem fuisse puto, quales erant extra israëliticum populum, qui naturae, ut aiunt, praecepta sequebantur, sive legem a patriarchis acceptam, eamque falsi cultus puram servabant. Nam de vero Deo digne adeo sentiebat et loquebatur, ut melius neque sentire, neque loqui vir Deo uni obsequentissimus posset. Iussit primo apud se manere noctem regis moabitae nuntios, si forte nocte accepisset a Deo, quam ipsis responsionem daret. Venit Deus ad Balaamum, noctu, qui et iussit ne se illis adiungeret, neve populo israëlitico malediceret: reipsa propheta legatos dimisit, inquiens se eorum comitatu a Deo prohiberi. Rursus quum Balac nova nobiliorum legatione cum promissis largioribus ipsum accerseret, respondit: *Si dederit mihi Balac domum suam plenam argenti et auri, non potero immutare verbum Domini Dei mei, ut vel plus, vel minus loquar*, *Numerorum*, XXII, 18, qui sane

sermo non est neque mendacis vatis, neque magi, neque idololatrae. Quamquam vero nec magicis artibus uteretur, nec falsos Deos coleret, avarum se, muneribus corruptum, flagitiosum postea praestitit, qui, permittente quidem Deo, cum legatis profectus iter suscepit, sed animo, si quo modo posset, maledicendi populo, cui a Deo benedictum sciebat: quapropter et in divinam gravissimam reprehensionem incurrit. Itaque veri Dei inspiratione cognoscebat Balaamus quibus esset bene vel male dicendum; non studio, non arte vim fatidicam acquisierat. Sed si quis contentius velit magum potius, atque incantatorem hominem credere, quod mihi persuadere nequeo, is argumento respondeat, regem moabitarum, qui magnifice dixit oracula Balaami nunquam vana, nec preces irritas esse, seu bona seu mala ille adprecaretur, dixisse ductum vana de Balaamo opinione, quae apud vicinos populos percrebuerat. Certe totum negotium, *c.* XXII *ad* XXIV, *Numer.* a Balaamo gestum probat, quamcumque tandem profiteretur artem, ex veri Dei afflatu felicitatem Israëli praenuntiasse.

Deuteronomii *cap.* XIII, locum explicare duplici modo possumus. Vel enim prophetae nomen ei tribuit Moses, qui se prophetam faciebat, qui coniectando, qui fortuito casu, qui ope daemonis signa quaedam praedicens ob id nomen, atque auctoritatem prophetae immerito sibi comparaverit; vel ibi prophetam appellat, qui vere divino actus Spiritu, ventura quaedam contingentia certo providerit. Quocumque modo accipiatur prophetae nomen, nihil causae nostrae officit. A primo quidem semper cavendum est, qui propheticam cognitionem nunquam habuit, et nomine prophetae abutitur ad decipiendum: quare in eo poni exemplum nequit hominis absque Dei illustratione prophetantis ex aliquo artis adiumento. Alter divinitus quidem assumtus erat ad prophetandum; sed quoniam accepto illo Dei dono peccare adhuc quis potest et labi, atque in deterius ruere, non modo audiendus non est, si ad colendos falsos deos postea sollicitet, sed etiam spoliandus vita. Inquit ergo Moses: si surrexerit inter vos seu qui opinionem habeat prophetae propter somniorum suorum praedicationem, quum propheta non sit, seu qui olim vere divinam legationem obierit, tentet vero insinuare in animos vestros falsorum deorum religionem, cavete ab homine, et lapidibus obruite. Quo monito, seu potius praecepto, significavit Moses, non ex praecedente vaticinio, etsi divino, diiudicandum esse de hominis fide et dignitate, sed ex praesenti doctrina de nequitia faciendum iudicium et poenam sumendam; adeo ut manifesto argumento sit prophetam amplius non esse, sed filium Belial morte dignum, statim atque consilium dat recedendi a Deo, quamquam olim, se verum prophetam esse, signis atque prodigiis comprobasset. Sed contra Spinosam de prophetica virtute admodum satis.

§. 2.

Manichaeorum argumenta dissolvuntur.

Secundo loco a manichaeis alia ratione opponitur. Si Deus legem ullam dictasset homini, ipsum de aeterna, quam dicunt, felicitate, de aeternis poenis, deque animi immortalitate prae ceteris docuisset, quae capita sunt religionis divinae, quibus sublatis, nihil est nisi humanum: atqui in toto Pentateucho de aeterno praemio non agitur, quod

sit consecuturus animus corpore solutus, quum legi servierit, neque de poena ulla subeunda post animi a corpore migrationem, qui vitiis se dediderit, sed legis custodibus totum praemium propositum est in propagatione generis, in vitae longaevitate, inimicorum caede, copia annonae, frugum, lactis, mellis, rerum omnium affluentia, celebritate nominis et imperii amplificatione: tota autem legis desertoribus indicta poena est gladii, ignis, laquei, lapidum, brevitatis vitae, servitutis, amissionis bonorum, cladis ab hostibus accipiendae: lex igitur mosaica a Deo non est.

Praeterea nequit Deus belluino sanguine delectari, aut odore suffituum:

Seu bilis ustae, seu crudorum ossium,
Proiecta quae vix tangit esuriens canis,
Gaudere donis, idque honori ducere,
Facientibusque gratiam reponere.

irridebat Porphyrius: non potest rata habere tot genera sacrificiorum, lustrationum, caeremoniarum, mysteriorum, rituum animi puritatem non efficientium, quibus mosaica religio contineatur, nec quae ipse creavit, potest eorum quidquam immundum reputare: atqui vetus Testamentum huius generis ritibus, praeceptis, legibus totum factum est tanquam rebus a Deo probatis: ergo divino afflatu non est conscriptum. Quibus si addas nunquam futurum fuisse, ut lex antiquaretur, quae Deum haberet auctorem, quippe cum Deus ipse sibi repugnare nequeat, neque reiicere nunc, quod olim gratum habuit; abrogatam autem a Christo esse legem mosaicam: confectum erit Deum nullas partes in scriptione veterum Bibliorum habuisse.

R. Gravissima argumenta esse et quae longa tractatione egerent: nos vero sine multa prolixitate dicturos plus etiam quam opus sit ad confutandos manichaeos. Doctrinae de immortalitate animorum et felicitate, quam ex vetere patrum traditione israëlitae plene didicerant, aut in eorum dictis et factis memoriam Moses replicavit, aut insignia monumenta in historia sua reliquit. Primo enim initio Geneseos scripsit hominem ad imaginem et similitudinem Dei conditum; eius corpus e limo formatum; ex divina vero in nares inspiratione animam infusam in corpus extitisse: quo satis ostendit, quid multo nobilius, et praestantius materia hominem esse, atque ut diversa erat corporis et animi natura, sic non eundem utriusque finem esse. Capitibus vero II et III dicitur homo conditus ad agendam perpetuo quietam et beatam vitam, si paruisset Deo; mors enim, et aerumnae peccati sunt stipendia: lapso autem homine in vitium, ei spem attulisse Deum, immo vero promisisse gratiam iterum a se initurum opera seminis mulieris: moriturum quidem: nam poenae decretum erat irrevocabile; sed revicturum, atque ad eam perennitatem beatitatis perventurum, unde excidere amplius non posset, et neque peccare, neque vitam aeternam amittere: quam promissionem de spiritali equidem beneficio non temporario, protoparentes primum, tum hebraei omnes intellexerunt, ex qua consequebatur et in perpetuis miseriis, in quas fuissent nati, mansuros qui fidem suam, et spem in eo semine non posuissent. Item dixit Deus Abrahae, *Genes.* XV, 1 se futurum eius mercedem: *Ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis:* vero XVII, 7, se cum ipso foedus sancire, atque esse ipsius Deum et nepotum: *ut sim Deus tuus, et seminis tui post te.* Haec autem dicta ampliora

multo sunt, quam ut potuerint praestari largitione terrestrium bonorum, quae Abrahae, eiusque posteris largitus est Deus.

Praeterea Iacobus Geneseos, *cap.* XXXVII, 35, satis declaravit filium suum vivere, etiamsi a feris discerptum putaret, et se quoque victurum, quum eum in inferis convenisset: *descendam ad filium meum lugens in infernum*; idemque ipse propemodum moriturus, abrupto sermone, quem habebat de futura sorte filiorum, exclamavit: *salutare tuum expectabo, Domine.* Quid vero post mortem expectaret, si totus erat interiturus, si nihil ad se mortuum attinebat? Denique ne plura colligam, Deus ipse Exodi III, 6, Mosi dixit: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob;* Deus utique viventium, non mortuorum: quod de resurrectione disputans Christus Dominus, *Matth.* XXII, 32, Sadducaeis opposuit. Nec praetereundum est vel Balaamum *Numer.* XXIII, 10, viso Israële, clamasse: *moriatur anima mea morte iustorum, et fiant novissima mea horum similia:* quibus verbis inquit *R. Becchai* ad hunc locum יגלה לנו בכאן על עולם הנשמות ועל עולם אבא שהוא אחר תחיית המתים: *manifestari nobis de saeculo animarum et de saeculo futuro, quod est per resurrectionem mortuorum.* Ex hisce, aliisque huius generis, quae in libris legis tacta sunt (in libris enim Psalmorum et Prophetarum res est apertior, de qua disputari non potest), intelligebant profecto hebraei, expectanda sibi esse post hanc mortalem vitam coelestia bona, si pietate coluissent Deum, eiusque mandata perfecissent, et certe expectabant. Suggerebatur ea spes ex vivendi ratione et toto vitae cursu, quem tenuerant Abraham, Isaac et Iacob defuncti non acceptis promissionibus; ex foedere eodem secum ipsis iterum pacto, quod Deus olim cum Abraha pepigerat; ex ipsamet lege, quae utpote Dei, non hominis, hominem ad finem dignum Dei largitate necessario instituit, aeternam videlicet beatitatem. Igitur et ex mosaicis libris colligebant israëlitae bonis bene futurum in altera vita. Quin etiam sacrificia, caeremoniae, ritus, terrena merces observantibus legis constituta, ut erant typica omnia, erigebant animum expectatione coelestium, ac referebant filium illum primum Adae, rursus Abrahae promissum, qui hominum peccata expiasset, qui sanctos fecisset, qui spiritalibus bonis et coelestibus suos cumulasset: unde et in lege ipsa promissionem quandam habebant aeternae felicitatis. Nihil singillatim dico de aeternis poenis: seu quod aeternae mortis cognitio oriretur ex primo hominis peccato, quo universum genus humanum subversum est, ut egeret reparatore: seu quod contraria ratione consequatur, si mercedem aeternam boni expectarent, aeterna supplicia malis fuisse metuenda.

Atque haec ipsa est basis doctrinae apostoli Pauli, qui saepe inculcat, Christum Iesum salutis nostrae auctorem patribus esse promissum; saepe etiam confirmat legem ad Christum deducere: quidni ergo et veris legis cultoribus salus in Christo eadem ratione promitteretur? Actorum, XIII, 32, inquit: *Et nos vobis annuntiamus eam, quae ad patres nostros repromissio facta est.* Ad Romanos, VII, 14: *Scimus enim quia lex spiritualis est.* Et X, 4: *Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti.* Ad Galatas III, 16: *Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius..... qui est Christus.* Et *vers. 23: Priusquam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in*

eam fidem, quae revelanda erat. Itaque lex poedagogus noster fuit in Christo, ut ex fide iustificemur. Quod si patres, quibus Christus est promissus, et quorum Deum se esse Deus dixit, coelestem patriam inquirebant, ut ait idem apostolus, plane fatendum est et iudaeos patrum vestigia sectantes coelestem patriam inquisivisse: atqui apostolus perspicue dixit ad hebraeos, *cap.* XI, *v. 10 ad 16*, patriarchas esse *fide probatos Deo*, defunctos *non acceptis repromissionibus*, confitentes *se peregrinos esse super terram*; propterea expectasse *fundamenta habentem civitatem, cuius artifex*, et conditor Deus, atque appetivisse *meliorem, idest coelestem: ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: paravit enim illis civitatem.*

Nec sane poterat, quin hebraeis ex ipsa legis meditatione constaret eos, qui fidem promissis Abrahae factis adhibuissent (quocumque tandem promissa illa referrentur), quique legem integro animo servassent, plus multo habituros praemii et mercedis, quam temporaria isthaec bona, quae explicate sibi promittebantur. Quum enim lex eximias virtutes praeciperet, non exteriorem tantum actionem, sed internas quoque affectiones moderaretur; iuberet in Deo solo quaeri hominis felicitatem; toto corde, tota mente, totis viribus Deum diligi; pro Dei gloria et cultu fortunas omnes perdi, et vitam ipsam profundi: fieri profecto non poterat, quin et quodam pacto lex eadem polliceretur eos beatam vitam cum Deo post mortem acturos, qui omnia servassent: et e contrario miseram, qui a viis Domini recessissent, etiamsi de hac ipsa mercede, vel supplicio aperte non meminerit. Et quidem quem fructum paritura esset legis observatio, et Tobias, et Machabaei fratres cognoverunt: quemadmodum et Eleazarus quid legis violatio allatura esset detrimenti. Tobias II, 18, inquiebat cognatis: *Filii sanctorum sumus, et vitam illam expectamus, quam Deus daturus est his, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Et II Machab. VII, 9, alter fratrum Machabaicorum inter gravissimos cruciatus exprobrans Antiochi immanitatem: *Tu quidem, scelestissime, in praesenti vita nos perdis; sed rex mundi defunctos nos pro suis legibus in aeternae vitae resurrectione suscitabit.* Atque e contrario in eodem libro *cap.* VI, Eleazarus venerabilis senex ad Antiochum raptus, quum aperto ore hians compelleretur porcinas carnes manducare, sponte ibat ad supplicium, atque amicis iniqua miseratione commotis, qui suadebant, ut licitos reapse sumeret, simularet autem vetitos cibos edere, atque ita a praesenti periculo se eriperet, respondit, malle se praemitti in infernum, quam vitae suae turpi simulatione consulere: *nam etsi in praesenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manum Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam.* Igitur ex mosaica lege satis intelligebant hebraei se ad praeceptorum actionem spe aeterni praemii invitari, et contra metu aeternorum suppliciorum deterreri a legis violatione, neque solum temporariis commodis, aerumnisve se adduci aut retrahi.

Cur autem in tota lege apertior aeternorum bonorum post hanc mortalem vitam mentio, ac promissio facta non sit, quaedam afferri solent causae. Prima ad quam et aliae facile revocantur, haec est: legem typicam fuisse in umbris et figuris rerum spiritalium sancitam; typum vero non potuisse poni nis

in terrestribus et corporeis. Altera est: populo, qui sensuum illecebris rapiebatur, bonis terrenis inhiabat; quae sunt carnis sapiebat, spiritalia gustare non poterat, nisi melle oblita, praemium ostendi debuisse congruens indoli, ad eamque Deum indulgentius se adcommodasse. Tertia accedit: Deum veterem legem tradendo, non tam se hebraici populi Deum exhibuisse, quam gessisse imperatorem et principem, ut propterea reipublicae hebraicae administratio Θεοκρατεία *Dei principatus* vocaretur: eas vero imperatorias et regias partes sibi sumsisse, quod est officium oculis subiectius, ut se natura et tota aeternitate Deum verae et perpetuae felicitatis auctorem esse in ea hebraicae gentis oeconomia homines intelligerent: divini propterea consilii fuisse praemia in hac vita polliceri subditis, qualia nemo principum dare suis potuisset, et perfectam animae beatitatem in altero saeculo obtinendam praesentis vitae commodis quasi delineare.

Sed hebraei, qui ferre non possunt quempiam dicere, se pro legis edicto temporariis tantum bonis fruituros, aliam non inopportunam rationem ex foedere ipso depromunt. Aiunt primo iniquos esse, qui sibi legis praecepta facientibus aeterna praemia proposita non existimant: se resurrectionem carnis, et vitam aeternam inter articulos habere, quae *fundamenta* vocant, a Mose et prophetis acceptos; et sadducaeos postremis iudaicae reipublicae temporibus natos pro haereticis, atque atheis semper habitos ob id, quod adversus legem prave sentirent. Deinde adnotant in verbis foederis non potuisse corporeis et terrestribus promissis spiritalia adiungi, quia foedus totam nationem adstringit, ac bona ipsa, quemadmodum et mala multitudinem afficiunt, cui sunt posita ob oculos. Etenim quae in totam gentem cadunt, debent esse omnibus communia, sive inter multos bonos pauci mali reperiantur, sive inter multos malos boni pauci: atqui communia esse non possunt seu praemia, seu supplicia, nisi corporea. Potuissetne israëlitis omnibus aeterna vita promitti, si malus quispiam esset; aut contra indici aeternum supplicium, si quispiam bonus? Necesse ergo erat, ut praemia et poenae in lege sancitae, quae rempublicam, atque universos attingunt, terrestribus bonis aut malis definirentur, ut si maior numerus esset obtemperantium legi, bonis afficerentur omnes; si contra improborum, in omnes animadverteretur. Brevi: temporaria merces genti universae pro numero parentium mandatis datur; spiritalis vero singulis pro operum ratione penditur: singuli enim in iustitia sua vivunt, et singuli in iniquitate sua moriuntur. Haec scribunt *R. Moses Nachmanides, et R. Ioseph Albo in libris* עץ שתול *Etz sçatùl, arbor plantata, et* עקרים *'Ikkarìm, de fundamentis,* quae in caput 26 Levitici *R. Abravanel* probat.

Nos vero ad allatas primo loco causas hanc addimus, quae rem conficit: nempe quia congruebat tempori sublimia Dei consilia velis quibusdam tegi, divina providentia ita postulante, ut Christo Iesu, qui omnium bonorum spiritalium auctor est, manifestatio clarior divinae voluntatis reservaretur, consentaneum fuit, aequissimumque obscuram coelestium bonorum imaginem delineari symbolis terrenae felicitatis, quae sola priscis hominibus promitti videbatur. Nec decuisset, ut quod non lex donabat aeternum praemium, sed unde habendum es-

set, eminus ostendebat, ab ipsamet promulgaretur distribuendum, perinde ac eius distributio ad se pertineret. Enimvero caeremonialia praecepta, multo autem magis forensia, neque sanctum hominem, neque beata vita dignum per se ipsa efficiebant; moralia vero, quae decalogi sunt, non ex legis promulgatione vim obligandi sumebant, neque fructus aeternos gignebant ex promulgatione, sed ex aeterna Dei lege in hominum animis insculpta: praestita autem coelesti praemio digna erant ex fide per dilectionem operante. At fides sub vetere lege, nempe fides seminis mulieris, quod olim serpentis caput obtrivisset, fides seminis Abrahae, in quo foret, ut gentibus omnibus benediceretur, nondum erat explicatior: neque ergo explicatiorem esse decebat aeternae mercedis commemorationem. Atqui fides incarnationis, passionis, mortis, virtutis gloriae Christi sub typis sacrificiorum, arcae, caeremoniarum concludebatur; igitur et aequum erat spem praemii ex toto cultu legis referendi in praesentis vitae bonis adumbrari.

Nunc totum colligamus, quod posset huc revocari, ne forte quis veteri legi plus tribuat, quam sit tribuendum. Lex vetus, quantum necesse erat prioribus saeculi temporibus, significabat fore in aeternum beatos, idest, si rem bene intelligo, in loco quietis et tranquillitatis, in omnis doloris vacuitate, in perpetuo gaudio vitam acturos, qui divinis praeceptis obtemperassent, etiamsi qualis futura esset ea beatitas, re nondum clarius manifestata, non satis assequerentur. Quoniam vero patriarchis, et quibus Christus explicate promittebatur, compertum erat, quali felicitate essent fruituri, in ipsorum fidem, atque spem vulgares homines fidem suam, suamque spem concludebant. Concludebant autem animo repetentes generatim promissiones Abrahae factas, quas copiosissimas et magnificentissimas esse non dubitabant, credentes et sperantes completum iri absolutissime divina clementia. Ad eam tamen felicitatem lex mosaica non perducebat: nam foedus carnale, quod erat in circumcisione carnis pro Abrahae genere sancitum, cuius iura vitulis, bobus, agnis, hircis, et corporis actionibus fere omnia erant servanda, non valebat hominem a cupiditatibus, a vitiis, a peccati servitute eripere: itaque nec valebat in aeternae beatitudinis possessionem mittere, quod erat novi foederis dignitati reservatum. Iustitia enim omnis et sanctitas, cui aeternum praemium debetur, ex fide in Christum, ex applicatione meritorum Christi manant: atqui eiusmodi fides, atque applicatio dona sunt novi foederis; iis igitur, qui totam legem credendo servassent, praemium non ex veteris legis operibus, sed ex novae beneficio obtigisset, quoniam et iustitiam ex futura Christi morte, novoque foedere fuissent consecuti. Quumque res ita esset, lex Mosis per se nisi temporariam mercedem reapse non dabat; spiritalem autem figurate in suis caeremoniis praenuntiabat in nova esse persolvendam. Si igitur lex Mosis propria virtute neque hominem sanctificare, neque vim bonis aeternis olim assequendis parem indere, neque vitam beatam efficere poterat, mirandum non est iudaeos ad praeceptorum actionem spe aeternae vitae proposita apertius non excitari (1).

(1) Cf. Danko *Historia revelationis divinae Veteris Test.* Vindobonae 1862, p. 82. Hanneberg *Histoire de la Révélation biblique*, Paris 1856, tom. I, pag. 113.

Hoc primo argumento explicato, inepte obtruditur alterum, quod alibi planissime dissolvemus, quum veteris legis externos apparatus divinae auctoritatis esse contra Marshamum et Spencerum, non ab ethnicis ad populum israëliticum traductos ostendemus. Non delectatur haud dubie Deus hircorum et vitulorum sanguine, non odore ullo recreatur, non cultu corporis, aut aliquo vestium genere mulcetur; optimis tamen de causis plurium sacrificiorum genera instituit, pecudum mactationes, libamina, thymiamata praecepit, munda ab immundis discrevit, et multiplices ritus ac caeremonias in actionibus humanis, atque indumentis praescripsit. Duas potissimum eius rei causas externas ex sanctis patribus habemus. Altera est, ut legitimis occupationibus distentus populus retraheretur a falsorum deorum cultu, nec facile rapi se ad idololatriam sineret, quippe gravibus religionis officiis coërcitus et pressus, ac vinctus compedibus. Ne igitur forte hebraeis libido esset externas caeremonias quaerere, unde ad alienos deos colendos declinaret, sapientissimus Deus sua lege caeremoniis addictos voluit, et multis adeo obstrictos, ut si toti officio satisfacerent, ne otium quidem eis esset cogitandi de sacris alterius falsae religionis institutis. At vero ne putarent cultum Deo debitum externis iis actionibus contineri, significatum praeterea est esse vacuas, neque acceptas Deo, nisi cum animi puritate, veraque pietate coniungerentur. Quamobrem et obiiciebant populo prophetae nolle Deum vitulorum, agnorum, hircorum sanguinem, neque adipem pinguium. Altera causa est, ut electus a Deo populus ex legis observatione distingueretur a ceteris, ac dignosceretur, ut quicumque ex finitimis populis israëlitam vidisset, ex cibi et potus genere, capillis, barba, vestibus, facile israëlitam esse iudicaret; ex ea scilicet gente, quae singulari religione colebat Deum ceterorum deorum dissimillimum; aut saltem curaret investigare et percontari, unde is et quis esset, ut tandem intelligeret hominem esse Abrahamo per Isaacum secundum promissa divina ei facta prognatum, atque ex eo populo in divinam tutelam recepto, quem nulla temporum vetustas, nulla humanarum rerum inconstantia deleret. Multo autem facilius meminisse debuisset ipse israëlita ex quotidianis, et cultum corporis spectantibus institutis, se in Abraha a gentibus reliquis post falsos deos abeuntibus divina benignitate secretum, seque teneri divino ei beneficio gratum praestare.

Singulorum autem institutorum rationem aequam esse quisque plane cognoscet, si animo religionis studioso attentius singula consideraverit. Multa enim a Mose divino instinctu praecepta sunt ad commemoranda mirabilia prodigia, quibus populo Deus adfuerat sive in egressu ab Aegypto, sive in toto itinere ad terram usque lacte et melle fluentem. Nam monumenta in caeremoniis et ritibus relicta, perpetuoque mansura, maiorem fidem posteritati factura erant mirabilium Domini, quam si nude postea narratum fuisset populum olim miraculis a Deo acquisitum sibi. Multa pariter ad significationem sublimium mysteriorum venturi Messiae, ac propitiationis in eius sanguine propositae sancita sunt. Sic animantum mactatio significabat morte dignos esse peccatores, et supremo supplicio eluendum scelus. Insita enim hominum animis notio erat

in sacrificiis morte addici animal innocens pro anima, quae ob reatum erat digna supplicio. *Hoc ipsum lex de victimis lata*, ait Eusebius, lib. 1, Demonst. Evang. cap. 10, *cuique hoc advertenti indicat: nam capiti victimae unumquemque dum sacrificat, manus habere iniectas imperat, et ad sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro ipsius capite hostiam exhibeat.* Significabat et praecipue humani generis peccata innocentissimae, Deoque acceptissimae victimae sanguine olim expianda. Purgationum, lustrationum, lotionum ratio haec erat, ut animae immunditiam caverent hebraei, neque in sordibus obsolescerent: circumcisionis vero, ut prava et perversa omnia cordis amputarent. Multarum aliarum legum, quae futiles videntur et vanae, explicatio ex alio plane, quam literali sensu, atque obvio promenda est, quod abditam quamdam, atque allegoricam significationem sub verborum involucro legislator occultaverit ad vitia quaedam cautius reprehendenda, ac vitanda, nisi quis dicere malit ostendendo saltem summo Dei in res omnes imperio leges quoque illas conduxisse. Ad religionem igitur, ad veram Dei cognitionem, ad veteres de natura divina, eiusque cultu evellendos errores, ad morum institutionem, ad significationem novi Foederis leges omnes in vetere Testamento latas pertinere intelligunt, qui divina mysteria non ignorant.

Quae quum ita sit, tantum abest, ut concludi possit, si divina fuisset lex Mosis, nunquam mutari debuisse, ut potius contrarium sit concludendum. Nam quod Deus accommodatum tempori esse voluit deducendis ad Christum iudaeis et futurorum adumbrationi ac rudimento, totum illud lapso tempore excidere, atque apparente veritate compleri, ac dissolvi necesse est cum ex Dei consilio, tum ex rei ipsius natura. Lex autem vetus erat huiusmodi; novae ergo legis promulgatione abrogari debuit. Sic quae parvulum decent, adulto sunt inepta: quae imperitis necessaria, doctis inutilia; mutatisque temporibus ipsa quoque, quam ex adiunctis metimur, honesti ratio mutatur. Sic (ut suo loco apostolum interpretabimur scribentem vetus Testamentum propter inutilitatem esse reprobatum) typi et signa apta sunt, quum futurum est aliquid; inepta prorsus, quando, quod futurum erat, existit: quemadmodum perfecto, absolutoque aedificio disturbatur quidquid tabularum, trabium, machinarum colligatum est ad construendum; quoniam ut hoc fieret, ita quidem usus erat: opere autem confecto, tota instrumentorum utilitas abiit. Neque magis indignum est Deo, suum ipsius opus, quod est mundi opificium, flammis tradere, absumere, perdere, aut omnino renovare, quando ad coelestem patriam iustos omnes perduxerit, et malos aeterno carceri tradiderit, quam fuerit veterem legem abolere, propagato Christi in terris imperio. Quamquam dissoluta lex non est, sed impleta et perfecta, ut Christus inquit: *Non veni solvere legem, sed adimplere*, Matth. v, 17. Nam quum veteris legis quasi medulla et substantia esset donum spiritale, et virtus donum illud producens, nempe Christus; lex autem evangelica absolutissime haec omnia praestet, ad eamque dignitatem adducta sit, quam habere religio potest, quisque facile intelligit mosaicam ex evangelica lege ad summam absolutionem pervenisse. Haec praesertim contra manichaeos.

§ 3.

Deistarum objecta diluuntur.

Tertio loco adgrediuntur in hunc modum, qui scriptum Dei verbum contemnunt, etsi Deum existere, nostrumque curam habere fateantur. Si quae scribi voluisset Deus, quae utique docendi hominis causa, et suae declarandae voluntatis voluisset, ea primum aperta essent, omnibus obvia, intellectu facilia, non obscura, non arcana, non intricata, non in diversos sensus versatilia: praeterea undequaque constarent sibi omni sententiarum contrarietate sublata: nullis essent maledictis, nullis imprecationibus inspersa: neque redundarent quibusdam in locis, in quibusdam deficerent: neque demum ineptias quasdam, et insulsitates indignas Deo complecterentur, aut fragmenta ab ethnicis scriptoribus excerpta. Atqui Scripturae, quas habemus, saepe implexae adeo sunt atque intricatae, ut quantumcumque diligentiae adhibueris, intelligi non queat quid sibi auctor voluerit, et vel inter doctiores de veri sensus intelligentia disputetur. Multa etiam sunt in Scripturis inter se repugnantia: multa in Iobo praesertim, et psalmis contra divinam providentiam pronuntiata, imprecationes, execrationes, blasphemiae non paucae: multa repetita in mosaica praecipue historia, quae suffecisset semel dixisse; alia e contrario paucioribus dicta, quam oportuisset: insulsa denique, et inepta non pauca, cuiusmodi est serpentem locutum, *Genes.* IX, Arbores concilium iniisse, *Judic.* IX, Canem movisse caudam, *Tob.* XI, Cretenses semper mendaces, malas bestias et ventres pigros, Paulus *ad Tit.* I ex Epimenide exscriptum; atque horum similia ex poëtis Arato et Menandro sumta: divinae ergo Scripturae non sunt.

Ad singula ex ordine respondeo. Et primo quidem procul dubio institutionis nostrae causa Deum voluisse mandare literis, quae mandata dicimus divino instinctu: neque tamen omnia omni ex parte plana et aperta esse oportere, ut sine studio, diligentia et labore pateant. Divina sunt; adeoque excelsa, sublimia, diligenter investiganda, ut ss. patres inquiunt, ne, si illico sensum assequamur, vilescant, aut pluris quam hominum verba non aestimentur. Ut in nobis pariter discendi amor excitaretur; ut semel percepta tenacius memoriae inhaererent; ut quo magis introspiceremus, eo maiores etiam fructus consideratio afferret, voluit Deus quaedam esse tenebris quasi involuta, quae non extraherentur in lucem, nisi magno labore et diligentia adhibitis. Quaedam, inquam: nam sententiae, quibus fides, et morum ratio continetur, significantiores sunt, quam ut tantam animi contentionem postulent. Mysteria vero et quae ad res abditas, a sensibus remotas, summa maiestate praeditas, in futurum eventuras referuntur, quid mirum si difficilia sint, nec sine maximo studio penetrabilia, vel etiam omnino inaccessa, aut per caliginem dumtaxat mente imbecilla cernamus? Haec superbiam nostram deprimunt, docilem animum inspirant, ingenio nostro diffidendum, exercendam fidem, precibus vacandum admonent, et Deum resque divinas multo esse humana mente superiores convincunt. Non dedecent autem Deum sermones quidam obscuri, etiamsi ad institutionem nostram loquatur: immo vero decent magis vel ethnicorum iudicio. Nam etsi fieri nulla debeat aut possit inter sacras Scri-

pturas, et ficta falsorum deorum responsa comparatio; tamen quum ethnici fingerent, saepe in fabulis locutum Deum induxerunt arcana dicentem, quae multa egerent explicatione. Reliqua vero obscura, in quae interdum in historiis incurrimus, nobis obscura sunt, qui mores, ritus, consuetudines, instrumenta, loca, causas, dicendi genus, aliaque eiusmodi ignoramus; non autem iis, ad quos ab initio sacri scriptores verba fecerunt.

Repugnantia in scripturis nulla reipsa reperiuntur: si vero quaedam specie tenus dissentire videantur, optime tamen inter se consentire intelliges, si verum sacri scriptoris sensum mente complectaris. Animum divino verbo in corde excipiendo praepara; res diversas distingue, aut diversum rei eiusdem significandae modum; ab uno scriptore fusiore stylo, ab altero contractiore narratum quidpiam considera; varias unius verbi ea lingua, qua primo scriptus liber est, significationes investiga; ibi quae conconiuncta videntur, separa; alibi quae disiuncta, coniunge; rem partim in uno loco, partim altero descriptam puta, ut ex utroque initium, prosecutionem et finem colligas; quae desunt, quod olim intelligerentur, supple; stylum et dicendi genus cognosce, alterum plenum figurarum, sublime, poëticum, alterum planum atque humile; sensum literalem alterum, alterum allegoricum tene; aliaque adhibe argumenta, quae a veteribus Scripturarum interpretibus praemonstrata sunt intelligendis Scripturis: iam nullus erit in sacris Libris, qui vere alteri opponatur, locus. Non possumus certe hic opportunius iis respondere, qui exaggerant multas esse in sacris auctoribus discrepantias, quam si in genere reponatur id immerito nobis obiici, multisque modis consentiens effici posse, quod videtur repugnans.

Quod tertio loco opponitur, male dicta, atque execrationes in Iobi, in psalmorum libris reperiri, hominum est ex literae cortice iudicantium. Ignorant ii poëticas figuras, vivas aerumnarum et dolorum descriptiones, orientalium dicendi modos et vehementiores motus animi summopere a peccato abhorrentis, divinamque iustitiam exorantis, ut peccati radices evellantur. Iobus nulla in Deum maledicta, nullas blasphemias protulit, quem nihil peccasse, nihil perverse locutum Deus ipse testimonium reddidit. Gemuit quidem, doluit, questus est, naturae afflictae imbecillitati indulsit, ac doloris magnitudinem hyperbolica exaggeratione expressit, ut si fieri potuisset, vellet neque se natum esse, neque diem, in quo natus est, mundo illuxisse, atque etiamnum caliginosum esse, tenebricosum, ab hominum memoria deletum. Adeo miserrimus homo coniectus erat in equuleum et opprimebatur doloribus et conficiebatur! Sed haec animi miseriis perculsi, easque sentientis querimonia est, cuius acerbitatem, si quae sit, hebraicae linguae proprietas lenit, et poëticus stylus hyperboles, atque exaggerationes postulans. Quare et vehementius contra amicos causam divinae iustitiae tuitus est, quam susceperat defendendam.

David vero vehementer optat peccatum et peccati regnum eversum, atque iniquitatem omni loco depulsam; idcirco et cupit mala ea a Deo immitti in homines prava agentes, quae ad Deum redire compellant, atque a vitiis avocent; vel saltem aliis exemplo sint ultionis divinae. Sanctorum enim patrum sententia est Davidicas imprecationes, uti et

aliorum sanctissimorum virorum, qui visi sunt imprecari, vel praedictiones esse impendentium malorum ad modum imprecationis effusas; vel mali temporarii iniquis obventuri desideria concepta ex eorum salutis caritate, ut eo perculsi peccare desinant, et aliquando sapiant; vel imprecationes contra peccati regnum, ut destruatur, et nemo sit, qui peccet; vel denique vota hominis divinam iustitiam exerceri cupientis, amore iustitiae et obsequio divinae voluntatis, dum poenas ab improbis Deus repetit.

Ad quartum non intelligo, quomodo Deum dedeceat nonnulla bis aut tertium dicere; nonnulla vero paucis perstringere, ut ne absoluta quidem videantur. Accommodat se Deus hominis indoli, quem inspirat, atque ut is vel verbis abundarit, vel fuerit verborum parcior, fit etiam orationem divinam partim copiosiorem esse, partim pressiorem. Nihil tamen plura dicenti inutile omnino, aut ineptum, aut ridiculum excidit: immo vero quae graviora sunt, quae frequentius animo repetenda, quae basis et fundamentum legis ac religionis, ea, ut altius memoria defigerentur, satis non fuisset semel dici. Hebraice etiam loquentium proprium est, minutiora quaedam persequi, et eandem rem eloqui verbis mutatis. Ergo ne Deus linguae naturam et proprietatem immutare debuit, quum hebraeos inspiravit, ne delicatis istis non saperet? Quod si e contrario alicubi pluribus opus fuisse iudicemus, ut res omnino perciperetur, sententiam nostram audacius divini Spiritus voluntati anteponimus, qui noluit fusiorem ibi sermonem adhiberi. Non enim suscepit sacer scriptor singillatim omnia persequi ad historiam, ad mores, ad reipublicae administrationem quoquomodo pertinentia, ceteroquin vix ullus fuisset scribendi finis; sed ea dumtaxat memoriae commendare voluit, quae iudaeis prodesse possent ad finem a Deo praestitutum, ad ostensionem videlicet vel providentiae, vel iustitiae, vel caritatis divinae, ad informationem morum, ad rerum in novo Testamento futurarum significationem. Si vero quaedam praeterea involuta reperiantur, aut extra ordinem et locum suum posita, facile est iudicare scriptorem brevitati studuisse, et res potius, quam scribendi ordinem prosecutum: aut, ut est quorundam iudicium, pergamenas chartas, seu verius arborum cortices, quibus olim inscribebatur, temporum iniuria fuisse praeversos.

Quod ultimo loco obiectum est, insulsas et fabulosas historias in Scripturarum libris reperiri, atque indignas Dei sapientia, negamus constantissime. Non enim qui serpentem vere locutum putant, naturali loquendi facultate praeditum fuisse arbitrantur, aut nudum animans in cuius viscera atque os non se abdiderit daemon humanae felicitatis invidia tumescens. Serpens igitur instrumentum fuit, quo usus daemon est ad protoparentes perdendos. Et quidem auctor libri Sapientiae II, 24, ait: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* A Iohanne vero in Apocalypsi XII, 9, dicitur *proiectus in terram; et cap.* XX, *v.* 2, *apprehensus et ligatus draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur diabolus et satanas.* Et Moses ipse, serpentem Evae deceptorem fuisse daemona, satis ostendit, quum inter ipsum ac mulierem, seu mulieris semen, futuras inimicitias Deum praedixisse, scripsit; non utique inimicitias mulieris cum reptilis genere, sed cum maligno

spiritu vi divina proterendo. Quid vero mireris daemonem animante abutentem et edentem voces? Eadem est oppositae difficultatis solutio, si dixeris, daemonem serpentis formam et speciem induisse, et motu in aëre excitato cum Eva collocutum. Similiter res expeditur, si sentias, arbitratam Evam voces e serpentis gutture erumpere, daemonem tamen in aëre, vel in ipsius mulieris organo vocem finxisse.

Neque pariter mirandum est Evam aut subdubitantem, an et serpentibus esset loquendi facultas, aures praebuisse; aut credidisse spiritum quempiam in serpentis corpus infusum loqui, nihil tamen sibi esse metuendum in ea vitae securitate; aut defixis mente atque oculis in fructu, eiusque pulcritudine, auscultasse voces ex incogitantia, neque advertisse, utrum animans esset sermonis particeps, unde et in laqueum tandem se induerit. Quod vero serpenti Deus inter omnia animantia maledicens dixit: *Supra pectus tuum gradieris, et terram comedes omnibus diebus vitae tuae*, utrique dixit cum diabolo, tum serpenti: diabolo quidem sermone figurato, quo reptatus et comestio pulveris humiliorem, probrosioremque statum notat, tristioremque deiectionem: ob id enim quod homini insidias struxit daemon, abiectior, odiosior, detestabilior, rebus omnibus creatis in probro est omnium: ipse autem, et mordet humum, et sibi ipsi irascitur et distorquetur magis, quod hominem a se prostratum videat divina caritate sublimius erectum: multo vero magis humanam naturam, quam perdere omnino conatus est, in Dei dextera collocatam ibi assidere. Serpenti vero (propterea quod instrumentum fuit ad nudandum hominem: instrumenta autem maleficii, et ipsa detestari solemus) dixit eum fore execrabiliorem, atque aut ipsum reptatum, et comestionem pulveris antea neque foedam, neque sordidam, foeditati, spurcitiae, turpitudini fore; aut demtum iri gressum illum, et cibum, quicumque tandem is esset, quo antea gradiebatur et vescebatur, ac detrusum ad reptandum et mandendum pulverem (1).

Aliter hebraeorum magistri quidam factum interpretantur, ex quibus est *Abarbanel*: scilicet putat rabbinus iste, quum serpens, vidente atque inspectante Eva, in arborem scientiae boni et mali, semel atque iterum ascendisset, fructus decerpsisset, edisset, seque ob id non haberet peius, coepisse Evam secum ipsa cogitare non esse noxium, nedum mortiferum eius arboris fructum, quo impune serpens vesceretur: quod perinde fuit, ac si dixisset serpens, *non moriemini:* prosopopeiae quodam genere in sacris Literis non inusitatum. Addit scriptum esse: *vidit igitur mulier, quod bonum esset lignum ad vescendum;* non autem, *audivit vocem serpentis, vel fidem habuit eius verbis;* idcirco impulsam Evam fuisse intelligendum est serpentis facto, agitasse animo quae narrantur, quasi fuissent dicta. Poenam autem serpens subiit, quod herbis et oleribus, reliquo animantum generi concessis, non contentus, fructus appetiverit: quamobrem et erepto ei cibo, quem antea carpebat, pulvere vesci in poenam ei datum est, ex quo in ventrem et pectus gradi debuit, cibum in pulvere quaesiturus. Nolui hanc rabbini sententiam praeterire silentio, etsi usquequaque rabbinicam esse putem. Incredulis enim interdum ea re satisfacimus, quae nobis vi-

(1) Cf. Danko op. cit. pag. 14-16. Patrizi *De interpret. Script.* tom. II, q. 3, ibique patres.

detur minus valere. Parum abest, sin eadem omnino est, eorum opinio, qui arbitrantur nullum in eo mulieris lapsu sermonem intercessisse; sed figurata esse omnia, ut peccatum protoparentum describeretur: Mosen vero figurata eadem locutione rem explicuisse, quia hebraei delictum Evae ex traditione narrantes, assueverant dicere serpentis blandis verbis, malitia et dolo admissum.

Initum ab arboribus concilium causa eligendi sibi regis, similitudo et aenigmatis species est multum erudiens, qua usus est Ioathan, ut fatuum sichemitarum consilium atque errorem scite reprehenderet, eorumque excidium ex incauta regis electione impendens praediceret. Maximus est apologorum et similitudinum usus apud orientales ad instituendos facilius homines, trahendos atque adducendos ad officia; hebraeis autem acceptissimus: neque ab eo cuiusque nationis sapientes viri abhorrent, dum est opportunitas. Notissimum est illud Menenii Agrippae, quo romanam plebem, quae in sacrum montem secesserat, in urbem revocavit. Quare si magna est vis in apologis, in parabolis, in figurato dicendi genere, neque ab usu communi alienum est ita loqui, cur sit indecorum moveri a Deo sapientem hominem, qui gravissimam veritatem similitudine involvat (1)?

Quod autem dicunt rem ineptam esse, describere canem mota cauda Tobiae patri blandientem, adventante hero minore, nos ineptiam non dicimus. In luctu et moerore erat tota Tobiae domus, fatigatis iam expectatione genitoribus et pene reditum desperantibus, quum filius subito affuit. Canis, qui comes in via fuerat, se vicinum iam domui sentiens, non defuit officio, exiliit, gestiit, et praecurrens motu caudae afflictis senibus, qua ratione poterat, reducem significavit. Quum ita vere acciderit, idipsum sacer scriptor adnotavit, quomodo ii facere solent, qui rem quampiam narrando nulla ex adiunctis praetermittunt vividius animum percellentibus, atque orationem ornantibus. Indignum id Spiritu sancto qui obiiciunt, neque oratores, neque poëtas se legisse probant, qui saepe instar pictorum minima quaeque ponunt ob oculos. Sed credendum ne est, dicet quis, canem movisse caudam? Credendum est profecto scriptorem sacrum in ea descriptione non errasse, quem errare Deus non permiserit.

Cetera, quae ex poëtis Arato, Menandro, Epimenide Paulus excerpsit, atque in suas epistolas transtulit, poëtis quidem primo non fuerunt inspirata; Paulo autem venerunt in mentem Spiritu sancto adstante. Nam sicut Christus Dominus quum pharisaeorum et scribarum sententias retulit, atque in eosdem vehementer retorsit, ipsa sua locutione profanos sermones ad altissimum dignitatis gradum evehens, fecit esse Spiritus sancti instrumenta ad iudaeos suismet armis confodiendos; ita Paulus ethnicorum dicta multo illustriora reddidit, quumque ea sumsit, probante Deo sumsit, ut gentiles a suismet probatis scriptoribus se iam convictos esse intelligerent. Ea vero, atque alia huius generis, etsi parva videantur, suum tamen momentum habent, et Spiritus sancti instinctu debuerunt scribi, ut ad Dei verbum pertinerent. Itaque nemo ea parvi faciat, nemo iudicet minus digna,

(1) Cf. Ugdulena *La sacra Scrittura in volgare, riscontrata nuovamente con gli originali, ed illustrata con breve commento*, Palermo 1859, vol. II, *Libro dei Giudici*, cap. IX, 8.

quae Deo inspirante, conscriberentur: quemadmodum nemo dixerit minus decere, Deum esse creatorem et conservatorem vilissimarum rerum: ad ornatum enim mundi, et elegantiam res etiam minimae multum conferunt, divinamque providentiam commendant.

§. 4.

Hebraeorum et Spinosae in novum Testamentum calumniae refelluntur.

Contradicunt quarto loco hebraei, atque ita novum Testamentum oppugnant: Christi discipuli locos veterum scriptorum in rem suam transferentes ab hebraica veritate recedunt; quomodo ergo ostendi poterit Spiritum sanctum scribentibus adstitisse? Nam si testimonia, quae se a Mose, a prophetis assumsisse dicunt, cum legis verbis, et prophetarum in hebraico codice adhuc extantibus conferantur, manifesta erit plerumque sensus et significationis diversitas; ergo nec accurate, nec diligenter, nec fideliter usi sunt Dei verbo, ut doctrinam suam efficerent credibiliorem. Huc etiam facit, apostolos sententias plures a Mose, a prophetis acceptas in laevam partem detorsisse, atque ad causam suam accommodasse, ne viderentur omnino tutela ac patrocinio prophetarum carere: sed potuit ne Deus tam prava, contorta, et a mente sacrorum veterum scriptorum aliena novis scriptoribus suggerere?

Si per otium liceret, non responderem modo hebraeis, sed etiam copia verborum et sententiarum contumaces homines obruerem. Verum efficiam, ut brevibus refellantur. Si quis vero ampliora velit, dissertationem alteram nostram in hanc rem traditam perlegat (1).

(1) Haec publici etiam iuris fiet, ubi ferent tempora.—Verumtamen tempora id non tulerunt. *Nota editoris.*

Evangelistas, atque apostolos, quum locis quibusdam veteris Testamenti utuntur in rem suam, a prophetarum mente recedere, falsum praeiudicium est. Etsi enim demus nunc (quoniam eam ingredi disputationem nolumus, ab hebraicisne fontibus, an vero a graeca LXX Interpretum traductione apostoli testimonia hauserint) apostolos in sententiis ex vetere Testamento ponendis versionem LXX Seniorum secutos; id tamen optimo consilio factum esse dicendum est, atque ita fieri debuisse a viris Spiritus sancti praesidio munitis. Enimvero non erat opus in praedicatione evangelii ab hebraicis bibliis verba depromere: immo vero consentaneum fuit magis eo modo exscribere, quo in graecis exemplaribus legebatur multo usitatioribus. Paucissimi siquidem hebraeorum tum hebraicae linguae usum retinuerant; contra graecae locutionis consuetudo fines totius romani imperii obtinuerat, ut et in synagogis iudaeorum hellenistarum, lecto primum hebraico textu, interpretatio instar paraphraseos, seu potius explicationis ex LXX Interpretibus peteretur; atque in scholis hebraeorum graeca LXX Seniorum doctrina pueri instituerentur. Quum igitur Christus Iesus discipulos suos non miserit ad minimam iudaeorum partem hebraice peritorum, sed ad omnes terrae populos graecum idioma loquentes, non solum oportuit graeco sermone evangelia atque epistolas scribi; verum etiam prophetarum Scripturas multis ante saeculis graece traductas, atque ab hebraeis in honore habitas assumi.

Quamobrem non nisi iniuria evangelistae, atque apostoli falsitatis insimulantur, quod aliis verbis ab exemplari hebraico Scripturas proferant, Scripturas, inquam, ab hebraeorum sapientissimis olim ver-

sas et longo usu iudaeis omnibus probatas. Dissonum vero fuisset et fortasse, si fas est dicere, imprudens apostolos gentibus potissimum evangelii facem praeferentes aliis uti, quam graecis veteris Testamenti scripturis, quae non ita pridem in gentes evulgatae magnam sibi auctoritatem ubique comparaverant. Neque urgeat quis se nolle credere viros a Spiritu sancto illustratos spiritui graeci interpretis se subiecisse. Nam verius se graeco interpreti non subiecerunt apostoli, sed pia quadam indulgentia, et sancta plenaque caritatis christiana prudentia interpretationem tum receptissimam secuti sunt iis in locis, in quibus parum aut nihil omnino ad rem ipsam interest, utrum textum hebraicum, an graecam LXX Seniorum editionem sequare. Hanc scribendi rationem sanctum Matthaeum non tenuisse crediderim, qui quum evangelium pro iudaeis Palaestinae incolis hebraica biblia legentibus scriberet, ab hebraico codice hausit testimonia confirmandae doctrinae suae opportuna; etiamsi postea interpres syrochaldaicum Matthaei evangelium in graecum transferens sermonem, loca pariter verterit, quae cum LXX Interpretibus convenirent (1).

Quod si velimus ab omni nos invidia liberare, dicamus iam cum veteribus scriptoribus ecclesiasticis apostolos, nulla habita hebraicae vel graecae literae ratione, non verba, sed vim prophetarum, et legis expressisse. *In multis testimoniis*, inquit Hieronymus commentar. in Isaiam lib. III, cap. 7, *quae evangelistae, vel apostoli de libris veteribus assumserunt, curiosius attendendum est, non eos verborum ordinem secutos esse, sed sensum.* Ita plane consuetudo erat Christi Domini temporibus Scripturas accommodandi ad orationem, ut non verba, sed sensus in rei cuiuspiam confirmationem adhiberentur: uti etiamnum theologi et iurisperiti probantes quidpiam auctoritate sacrarum literarum, vel legum non insistunt verbis, sed orationi: at quousque sensus idem manet, atque ex usu recepto aliquid agitur, immerito obtenditur aut exemplaria corrumpi, aut falsarios esse scriptores.

Hinc ad alterum argumentum expedita responsio est, non pro arbitrio locos veteris Testamenti ad institutum suum apostolos transtulisse, sed morem et traditionem iudaeorum secutos, de Christi vita, de praedicatione, de miraculis, de nova ecclesia, de gratiae divinae abundantia non tam allegorico, quam literali sensu vaticinia in veteribus scripturis edita exposuisse. Antiquiores enim iudaei ea ratione Scripturas sacras interpretabantur traditionis auctoritate freti, ut ad Messiam, atque ad novam legem multa transferrent, quae ad literam de synagoga, de populo hebraico, de Davide, aliove Messiae typo dicta videbantur. Cuius rei evidenti argumento sunt veteres ipsorum libri, prae ceteris vero chaldaicae paraphrases, liber inscriptus זואר מדרשים *Zoàr et Medrascìm*, sive allegorica commentaria, in quibus plane de Messia exponuntur plures loci, qui in speciem aliud spectant. Rabbini praeterea multo posteriores aetate apostolorum duplici sensu Scripturas saepe intelligunt, historico altero, patente, literali; altero sublimiore, arcano, mystico: quam quam si non usitate, sed diligentius loquerentur, sensum quoque hunc alterum sublimiorem non minus literalem et historicum vocare deberent, quod propheta non minus ad

(1) Lege De Rossi *Della lingua propria di Cristo*, dissert. III.

rem sublimiorem adiunxerit animum, eamque prospexerit, quam literae involucro veluti texerit: qua de causa perinde uno Scripturae loco populum israëliticum, Davidem, Zorobabelem et Messiam ipsum significatum fatentur et probant. Qui harum interpretationum exempla volet, habebit in memorata dissertatione nostra. Et quidem nisi hac methodo Scripturarum interpretandarum usi veteres synagogae doctores fuissent, intelligi non posset, quomodo fides in Messiam non tam apertis Scripturae testimoniis, quam patrum traditione et explanationibus allegoricis nixa, inter ceteros iudaicae, et quod magis est, samaritanae religionis articulos principem locum haberet. Quamobrem ab ea interpretandi ratione tum recedere coeperunt pertinaces synagogae doctores, et nova methodo in unius pressae literae studium acrius incumbere, quum ab ecclesiae patribus compulsi omne perfugium sibi videbant interclusum declinandi ictus, nisi unam literam sequerentur (1).

Quae quum ita sint, et probarentur adhuc magis, si esset necessarium, cur accusant iudaei apostolos corrupti sensus et contorsionis Scripturarum? Ex synagoga ipsi apostoli in Christi discipulos electi sunt; principia eadem, quae a synagoga hauserant, adhibent ad veritatem corroborandam, et confundendos contumaces; viam a patribus demonstratam explicandae Scripturae tenent: cur in apostolis reprehendunt, quod in suis legunt, in suis amant? Nos sane induci non possumus, ut credamus apostolos fidenter adeo fuisse totam synagogam provocaturos, et coram infinita iudaeorum multitudine testimonia illa veterum prophetarum producturos ad Christi evangelium annuntiandum, nisi illud suum argumentandi genus pro praeiudicio apud eosdem valere credidissent. Etenim nonne iudaei odio perciti in apostolos, atque exesi invidia, falsas a novi evangelii praeconibus Scripturarum interpretationes afferri opposuissent, si perversis legis et prophetarum testimoniis contra se agi iudicassent? Potius ergo inde colligamus, divinam inspirationem apostolis affulsisse, quum, ut rudes erant atque idiotae, se scientia instructos esse probaverint digna docto locorum veteris Testamenti interprete, perinde ac studiis se totos semper dedissent, eaque sua veterum vaticiniorum declaratione maximum iudaeorum et gentilium numerum ad fidem evangelio Christi praestandam impulerint.

Iterum ac postremo impius Spinosa, Grotii sententiae comprobator, est refutandus, qui aliis de causis, et potissimum contentione facta apostolorum cum prophetis, negat divino Spiritu illustratos apostolos. Doctores, inquit ille, non oportere a Deo afflari, sed prophetas solos: apostoli autem doctores, non prophetae fuerunt. Addunt, nullum extitisse Dei mandatum, quo iuberentur apostoli scribere, quale veteribus prophetis Deus dedit. Apostoli praeterea ne significant quidem se Deo auctore scribere; quum e contrario prophetae saepe in ore habeant: *Haec dicit Dominus*. Apostoli denique in scriptis suis ratiocinantur, ut non prophetare videantur, sed disputare: quisquis autem vult ratione dogmata sua confirmare, eo ipso iudicium legen-

(1) De hoc Scripturarum duplici vero sensu, literali scilicet ac mystico, prae omnibus accurate disserit cl. p. Patrizi op. cit. *De interpretatione Script.* cap. 8-16.

tium relinquit integrum ac liberum.

Inania haec sunt, et nullo negotio convelluntur. Undenam ostendet Spinosa, non egere inspiratione doctores primum a Deo ecclesiae datos, ut doctrinam a se ore tenus iis traditam promulgarent? Non eguerunt quidem novae revelationis, quasi nihil antea scientibus eorum, quae scriberent, recens indita omnium cognitio a Deo sit; verum necesse fuit Spiritum sanctum adesse scribenti, curantem, ut omnia a Christo accepta sine ullo falsitatis periculo exscriberentur. Iterum si prophetae nomine praedicentem futura appellare velit Spinosa evangelistas, qui vitae, doctrinae et passionis Christi historiam texuere, prophetis non adnumeramus: at si prophetam eum dicat, cuius mens a Deo dirigitur, ne labatur in divinis rebus scribendis, iniuria dignitatem prophetarum evangelistis, atque apostolis detrahit. Et Mosis et Iosue et Esdrae libros iudaeorum synagoga et Christi ecclesia propheticos semper iudicavit; non efferuntur tamen eo styli genere in conscribendis suorum temporum historiis, quo ceteros prophetas locutos legimus. Alia est igitur inspiratio, sive ut clarius dicamus, revelatio futurae, atque arcanae cuiusdam veritatis a Deo facta; alia vero inspiratio, seu praesentia Spiritus sancti, ne falsitas ulla subrepat. Primo modo Isaiam, Ieremiam, et ceteros, qui sublimia quaedam prospexerunt, inspiravit Deus; altero vero Iosuam, Esdram, Matthaeum, Lucam. Utraque autem divina inspiratio est, diversa dumtaxat inspirandi ratione, et prophetiam suo modo utramque appellari licet (1).

Damus equidem mandatum nullum neque a Deo, neque a Christo Iesu accepisse apostolos consignandi quidquam literis; damus etiam rogatu, votis, precibus fidelium adductos fuisse ea scribere, quae annuntiabant. Verum Christus Dominus in universum mundum discipulos dimittens praedicare evangelium iussit, seque iis affuturum promisit. Si igitur Spiritu sancto armati orationes habuere ad populum, quae per aures demissae praetervolant, quomodo suspicemur Spiritu illo caruisse, quum orationes easdem ad summam redactas scripto tradiderunt in aeternum permansuro?

Neque necesse fuit apostolos in evangeliis, atque in epistolis suis denunciare verba Domini esse, quae loquerentur et scriberent. Satis utique compertum id habemus, quum generatim significaverint a Christo Iesu se missos ad evangelicae veritatis promulgationem; ipsumque qui patris sui nomine se miserat, apertis verbis dixisse: *Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis.* Matth. *cap.* x, *v. 20.* Ceterum negamus apostolos non docuisse divinas sententias se loqui. Apostolus Paulus *Epist. 1 ad Corinth. cap.* vii, *v. ult.* ait: *Puto enim, quod et ego spiritum Dei habeam.* Et Petrus, Iacobus, ceterique in concilio Hierosolymis coacti initio epistolae ad Antiochiae fratres missae notarunt: *Visum est Spiritui sancto et nobis*, ut fratribus notum fieret, quae praescripserant, a Deo profecta, seque non nisi Dei interpretes esse.

Perversius est, quod ultimo loco opponitur, spiritu Dei actos ideo non esse apostolos, quod rationali sua facultate uterentur et disputarent potius hominum more, quam

(1) Exactius distingues *inspirationem ad scribendum a simplici assistentia Dei*, ne quis in errorem labatur docendo vel scribendo, et a *charismate revelationis proprieque dictae prophetiae*. Cf. Franzelin op cit. pag. 298-308-310.

Dei placita proferrent. Credamus ne apostolos divino spiritu ductos in negotii divini gestione ea de causa et naturali ratiocinandi facultate et memoria rerum, quas oculis hauserant, quas didicerant, omnino spoliatos? Etiamsi enim instrumenta Dei essent a Deo mota et excitata, homines tamen erant, atque hominum more se ipsos movebant; quare et ratiocinabantur, et industriam propriam atque operam ponebant in rebus accurate describendis, et simul adstantem habebant Spiritum sanctum, qui regeret, ne in errorem laberentur. Anticipata, qua iam imbutus erat uterque, Spinosam et Grotium fefellit opinio, Spiritu sancto inspiratos homines furore veluti, atque aestro percitos esse debere, abreptos ex se agentes nihil, nihilque argumentis efficientes, et pulsos vehementer, quo Spiritus sanctus vellet. Apostoli tamen Spiritui sancto, et sibi visum esse tum scribunt, cum in concilio adhibita diligentia, collatisque studiis et sententiis, quid scribendum esset, deliberaverant: quo ostenderunt, cum inspiratione et usum naturalium facultatum in rerum graviorum discussione consistere. Moses pariter, quem prophetam esse neque Spinosa, neque Grotius diffitebitur, argumento usus est, quum dixit: *Adhuc vivente me, atque ingrediente vobiscum, semper contentiose egistis contra Dominum: quanto magis quum mortuus fuero?* Deuteron. XXXI, 27. Argumentari ergo ex inspiratione et revelatione divina possunt prophetae et sancti Dei homines (1). Qui vero argumentantur, et puro ratiocinio utuntur, ut quidpiam vel sequantur vel persuadeant, ii quidem aliorum iudicio, quo probentur vel reiiciantur, dogmata sua subiiciunt; sed qui praeterea Spiritum Dei habent, et lumine divinitus accepto muniuntur, eam aliis diiudicandi facultatem argumentando non faciunt.

(1) Cf. Franzelin op. cit. pag. 306 seq., qui tamen ab auctore nostro dissentit in valore demonstrationis deductae ex munere apostolatus ad inferendam apostolicarum Scripturarum inspirationem. Cf. pag. 323 seq. Ceterum argumentum Marchini, sin minus, optime parat demonstrationem ex traditione. Lege Dissertationem cl. Vercellone *La Tradizione e la Bibbia*, inter dissertat. octavam, pag. 179.

Articulus V.

Qua ratione Spiritus sanctus sacros Scriptores afflaverit.

Quum superioris articuli disputatione satis esse videamur parati atque instructi contra eorum impetum, qui in genere Scripturas non Dei, sed hominum verbum esse arbitrantur, progrediamur nunc longius in quaestione ipsa: omnia ne, an singula in divinis Scripturis contenta, perinde a Deo sint revelante, inspirante, dictante, ut nihil omnino in iis extet, quod non sit usquequaque divinum. Qua in re illud quaeri posse video: num verba ipsa et voces suggesserit Spiritus sanctus, an sententias dumtaxat. Rursus ex sententiis, an eas quoque, quae ad religionis articulos non pertinent, ut sunt res philosophicae; vel quibus facta, et moralia praecepta iam cognita describuntur. Praeterea an dictaverit singula tamquam discipulis magistri dicta scripto excipientibus; an vero facultati scriptorum reliquerit ex rebus iam perceptis adhibere quidpiam, ipso tamen adstante, ne quid falsi exciderit.

Antiqua enim anomaeorum haeresis fuit, prophetas et apostolos in multis, ut homines erant, locutos humana tantum industria, ut s. Epiphanius refert *haeres. 76*, ad quos

et ecclesiastici quidam viri accesserunt, testante Hieronymo in prooemio commentarii in epistola ad Philemonem: *qui nolunt inter epistolas Pauli eam recipere, quae ad Philemonem scribitur, aiunt, non semper apostolum, nec omnia, Christo in se loquente, dixisse, quia nec humana imbecillitas unum tenorem sancti Spiritus ferre potuisset.* Quo errore et notatus Erasmus fuit peccata quaedam in apostolorum scriptis reprehendens, quae ipsis memoriae lapsui assignabat. Ab ea sententia, etsi paululum emendata, et alii catholici viri non multum abesse videntur. Sunt e diametro oppositi alii, qui ex verbis apostoli II, *ad Timoth.* III, 16, affirmant, rectissime et verissime statui omnem Scripturam sanctam et canonicam, Spiritu sancto dictante, esse conscriptam; ita nimirum ut non solum sententiae, sed et verba singula et verborum ordo, ac tota dispositio sit a Deo tamquam per semetipsum loquente: ita Estius in indicatum apostoli locum. Sunt denique qui Scripturam omnem ac totam inspiratam divinitus agnoscunt; ita tamen ut non eodem modo sacras literas omnes Spiritus dictaverit: nam legem et prophetias ad verbum revelavit et dictavit Moysi et prophetis; historias vero, et morales exhortationes, quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores agiographi, non fuit necesse inspirari aut dictari a Spiritu sancto, quum eas scirent iam, et callerent. Quamquam vere dicatur Spiritus sanctus, ea quoque inspirasse iis et dictasse; seu quod scribentibus adstitit, ne vel in puncto a veritate aberrarent, aut ineptum verbum adhiberent; seu quia eos excitavit ac movit, ut haec potius, quam illa scriberent: notionem ergo et memoriam eorum, quae sciebant, non iis ingessit Spiritus sanctus, sed inspiravit, ut hoc potius animi cogitatum, quam illud in scripta referrent: ita Cornelius a Lapide commentariis in eundem apostoli locum.

Posterior haec verisimilior nobis videtur sententia, quam et eximii theologi suffragio suo probaverunt et probant, nosque ipsi supra iam indicavimus. Ut autem a facilioribus exordiamur, prima veniat in medium quaestio: verba ne singula Spiritus sanctus in sacri scriptoris mente atque ore posuerit. Verum illud primum rem considerantibus occurrit, inutile omnino esse ac supervacaneum sacri scriptoris naturali facultati verborum inventionem atque elocutionem non relinquere, ut veritatem, dignitatem, atque infallibilitatem Scripturarum tueamur, cuius defensioni satis consultum est, si quae scripta sunt, ea in scriptoris animum Deus indiderit aut excitaverit, atque ei adstiterit, ut apta verba sumeret, incongrua linqueret. Ad quid igitur verba singula Spiritus sanctus inspiraverit, qui ut in necessariis nunquam deest, ita in superfluis non redundat? Praeterea styli atque orationis varietas, qua scriptores usi sunt, ostendit, ni fallimur, Deum verborum auctorem non esse. Nam quemadmodum in rebus, quas scripserunt, nihil diversum est, quoniam idem Spiritus sanctus in omnibus loquebatur; sic neque in oratione et dicendi modo ulla deberet esse dissimilitudo, si verba Spiritus sanctus indidisset, quibus res scriberetur. Orationis autem diversitatem insignem esse pro vario scriptoris ingenio, et dicendi usu, etiamsi sancti patres non monuissent, ex ipsa lectione quisque deprehenderet. Amosum prophetam imperitum esse sermone, non scien-

tia Hieronymus animadvertit, quod, quum pastor esset, humili stylo atque ineleganti uteretur: e contrario Isaiam nobilem virum, et literis excultum illustrius atque elegantius scripsisse: utriusque tamen scientiam parem facit in locutione dissimili, quoniam idem in Amos, qui per omnes prophetas, Spiritus loquebatur: propterea *in cap. 3 Amos prophetae* inquit: *diximus illum artis suae usum sermonibus, ut quia pastor gregum nihil terribilius leone cognoverat, iram Domini leonibus compararet.*

Scimus quidem Spiritum sanctum se cuiusque scriptoris ingenio attemperasse, atque usum instrumento, cuiusmodi illud esset, agresti interdum et inculto. Id vero maximo argumento est permisisse Spiritum sanctum unicuique, quem vellet, in dicendo ordinem sequi et verba seligere. Quid? Inerudita ne, atque inelegantia verba Spiritus sanctus in animo scriptoris insereret, quae ex inculto atque agresti fundo sponte nascebantur? Cur eandem rem tractans alia aliis verba dictavit, quamquam alter non esset altero doctior, atque eidem Mosi interdum diversa? Nam Dei praecepta eadem quum sint, aliis verbis in Exodo, aliis in Deuteronomio promulgantur. Similiter evangelistae eandem Christi Domini doctrinam afferunt, licet non iisdem plane vocibus narrationem suam conficiant, neque Christi Domini sermones iisdem plane verbis renuntient: immo vero et iste praetereat, quae ille apponit; alter praevertat, quae alter subiicit. Haec demonstrant voces, et scribendi tenorem a Spiritu sancto dictante sacros viros non accepisse.

Revera Scriptura ipsa et Traditio id unum nos credere de sacrorum Librorum inspiratione iubent; nempe scriptorem a Spiritu sancto directum atque afflatum ea scripsisse, quae Deus voluit scribi, scribendo falli non potuisse, res omnes ad argumentum pertinentes singulari ope divina animo occurrisse, nihil omnino falsitatis habentes, gubernante Deo, mandatas literis: ob id divinam auctoritatem in sacros Libros dimanasse. At vero verba quoque singula instillari debuisse ad rei dignitatem tuendam, necesse non est ut credamus, quum res non iisdem vocabulis explicata ipsa eadem esse possit et sit. Non enim minus Dei verbum est Scriptura sacra in exemplari exscripto, quam in autographis literis, etiamsi librarii manum Spiritus sanctus non duxerit; neque minus in latino sermone, in quem versi hebraici et graeci codices sunt, quos prophetae et apostoli descripserant, verbum Dei invenitur, quam in hebraica ipsa vel graeca oratione. Apostoli pariter instituebant gentes Christi Domini doctrina; nec tamen ipsissima Christi verba loquebantur. Quum igitur nulla necessitas sit ad defendendam auctoritatem Scripturarum evocandi quoque e coelo vocabula, non inficiemur ea pro cuiusque scriptoris facultate expromta. Erunt autem et illa divina prorsus, si mentem scriptoris Spiritus sanctus regens nullum passus sit ineptum verbum excidere, quemadmodum hac de causa Dei Spiritus, eius mentem totam suo lumine opplens, tuendam et regendam sumsit (1).

Hinc ad alteram quaestiunculam progredientibus nobis videtur et in

(1) Si quid distinctius desideras, cf. Franzelin op. cit. p. 300 seq. atque Caminero op. cit. pag. 610 seq. — Usus versionum ab apostolis et ab ecclesia factus, quamvis a textibus *critice* diversarum, et ipsa authentia vulgatae latinae

sacri scriptoris facultate relictum notionibus antea a se perceptis uti; quibus tamen et ipse pariter Spiritus uteretur dirigens, atque ab omni labe opiniones praeconceptas purgans, si forte quam contraxissent. Haec sententia superiorem consequitur. Nam neque divinus Spiritus scriptores inspirans extorquet ab animis cognitiones rerum, quibus iam imbuti erant; neque necesse est nunc rursus in eorum animos ingeri, quod illi visu, quod auditu, quod collatione rationis cognoverant. Cur ergo Dei Spiritus iam ingestum ingerat? Sane Lucas, *cap.* I, *v. 2*, dicit, se Evangelium scribere, quod audivit, et traditione accepit ab apostolis, qui viderant. Et Iohannes, XIX, 35, de iis, quae vidit ipse, testimonium perhibet. Nihil autem est in hac re tam perspicuum, quam eum auctorem, qui ex veterum monumentis, annalibus tabulis libros Regum et Paralipomenon confecit, non a divina manifestatione, sed ab exemplaribus ob oculos positis sententias sumsisse. Quidni et prophetae, et prophetarum maximus Moses multa scripserint, quin ea dictaret Deus? prophetae enim historias narrant, et documenta tradunt vitae bene instituendae, quae omnia iam habebant comperta, priusquam manum ad scribendum admoverent. Moses Aegyptum multis malis affecerat, populum illinc eduxerat, mare traiecerat sicco pede, legem in monte Sina a Deo acceperat, deserto oberraverat. Eguit ne Dei revelatione ulla vir et ingenio, et prudentia, et constantia clarissimus, ut, quorum ipsemet pars magna et auctor fuerat, literis mandaret? Iussit equidem Deus Mosen ea libris complecti, adfuit scribenti, memoria effluere non est passus, nihil permisit inopportuni calamo elabi. Nempe haec sunt, quae Deus agit in scriptore, quum ille suscipit quidpiam scribere antea exploratum.

Itaque quaerenti ac disputanti de sacrorum Librorum, et rerum scriptarum inspiratione, respondemus nitide inspiratos quidem; sed primum oportere, ut inter nos conveniat et accurate declaretur, quid sonet verbum *inspiratio*, et quae vis subiecta ei voci sit. Nam si inspirationis nomine intelligit novam quamdam patefactionem rei prius non perceptae, neque animo insitae, certum est historias, et moralia praecepta plerumque sine huiusmodi inspiratione fuisse scriptis tradita. Immo etiam futura, atque occultiora, quae olim Deus prophetas docuerat, priusquam calamum sumerent, non fuerunt sic inspirata scribenti; sed tantummodo quae tum manifestabantur, cum scribebat. Quamquam affirmandum sit arcana eadem, et remotiora primum vel diurnis sermonibus, vel visione nocturna, vel voce, vel interiore instinctu, vel in somnis, vel in extasi, vel signo quodam proposito sive per se ipsum, sive angelorum ministerio Deum revelasse. Sed quum haec pauciora sint, si cum tota Scriptura sacra comparentur, non videtur in ea significatione accipi inspirationis vocabulum aut oportere plerumque, aut posse.

Inspiratio igitur in re nostra dicenda est *singularis ea Spiritus sancti moventis ad scribendum impulsio, directio, ac praesentia mentem animumque scriptoris gubernans, quae errare non sinit, efficitque, ut scribat, quae velit Deus.* Duo autem, ne cui ulla in re errare

versionis aliud argumentum est pro tuenda auctoris sententia; quae ceterum modo vix patitur contradictionem adeo ut contraria opinio iam ad rem historicam pertineat

uspiam contingat, necessaria sunt: alterum ita recta esse voluntate, ut quum firmiter constituerit verum sequi, nequeat velle miscere veris, quae falsa cognoverit: alterum eius mentem adeo illustrari, ut ne cui falso assentiri possit, neve unquam captiosa probabilitate falli, ratus verum esse, quod abesset a vero. Horum utrumque in scriptoribus sacris spiritus Dei praestitit, nimirum effecit, ut voluntate firma, constante, perpetua essent dicendi veri, nec unquam verum desererent; simulque in animum lumen intulit, ac diffudit plenissimum, quo perceptam antea doctrinam veram esse certo cognoscerent, neque inter scribendum labi, errare, decipi inconsiderate, ne verbo quidem possent. Ipsemet etiam induxit, excitavit, movit, ut de quo argumento scripserunt, scriberent, adstitit scribentibus, nunquam recessit, nec permisit aliter scribi, quam vellet ipse, praesentiaque sua totum scriptum omni errore et fallacia purissimum sibi vindicavit. Haec nisi suscepti negotii amor nos fallit, patens est et manifesta divinae inspirationis notio, aptissima intelligendae, explicandae, confirmandae summae, atque omnium certissimae divinarum Scripturarum auctoritati. Non enim inspiratio ea pius dumtaxat est animi motus cum prudentia, gravitate, constantia, ceterisque moralibus dotibus coniunctus, quem Deus ipse excitavit: nam et in probis viris animum ad scribendum adiungentibus motus iste esse potest; sed singularis Spiritus sancti praesentia, singulare praesidium scriptorem ab errore quolibet immunem reddens, efficiensque ut homines, dubitatione omni deposita, tuto in veritatem scriptarum rerum adhaereant.

Haec tamen Spiritus sancti praesentia non efficit, quin sacrorum Librorum auctores operam multam interdum, ac diligentiam conferant sive ad sententias inveniendas, sive ad conquirenda verba, quae sint rei describendae aptiora. Posuit huiusmodi diligentiam auctor Libri II Machabaeorum, et difficultatem operis sensit, quamlibet dispositum paratumque iam argumentum haberet in pauciora contrahendum cum quadam partium distributione et verborum delectu. Susceperat ille quinque Iasonis Cyrenaei libros uno volumine complecti; qua in re oblectationi animi legere volentium, atque utilitati studebat. De eo autem proposito suo inquit *cap.* II, *v. 27*: *Et nobis quidem ipsis, qui hoc opus breviandi causa suscepimus, non facilem laborem, immo vero negotium plenum vigiliarum et sudoris assumpsimus.* Quinam vero esset ille labor, quod negotium adeo grave sibi, *v. 30 et seq.* explicat: *Sicut enim novae domus architecto de universa structura curandum est: ei vero, qui pingere curat, quae apta sunt ad ornatum, exquirenda sunt: ita aestimandum est et in nobis. Etenim intellectum colligere, et ordinare sermonem, et curiosius partes singulas quasque disquirere, historiae congruit auctori: brevitatem vero dictionis sectari, et executiones rerum vitare, brevianti concedendum est.* Sacris igitur auctoribus, quantumlibet Spiritus sancti divinum lumen affulserit, datum est negotium conquirendi, quae ad susceptum inspiratumque a Deo institutum pertinerent, quoties aggressi sunt mandare literis historias, morales sententias, et quidquid iam erat olim animo comprehensum, vel percipere tum naturali facultate poterant.

Nunquam tamen in eorum errorem labemur, quod erat tertio loco dicendum, qui iniuriam sacris literis faciunt, arbitrati nonnulla, ex

parvis saltem, ut ipsi inquiunt, et ad salutem nostram non spectantibus, humano tantum spiritu, humanaque industria aut prophetas aut apostolos scripsisse destitutos ea singulari Dei praesentia, sine qua intelligi nequit librum esse divinum (1). Lapsus enim in apostolos Spiritus sanctus est, non qui relinqueret Scripturam, sed qui tueretur: at ille, ut istis placet, partem quidem tuetur, reliquam deserit; quo nihil potest esse perversius. Itaque non discessit Spiritus sanctus ab ullius partis curatione, qui scriptionem omnem gubernavit. De toto porro vetere Testamento et veteribus sacris Literis, quas Timotheus ab infantia didicerat, Paulus II *ad Timotheum* III, 16, inquit: *Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum:* quibus verbis Apostolus, sacram Scripturam omnem, totam, nulla eius parte excepta, Dei afflantis esse docuit. Ita enim accipienda est latina haec Pauli sententia, ac graeca illa, unde latinus interpres sumsit: πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος: *omnis Scriptura est divinitus inspirata atque utilis:* quemadmodum et in antiqua vulgata editione legebatur: *omnis Scriptura divinitus inspirata et utilis.* Eodem modo Petrus *epist.* II, *cap.* I, *v. 21*, ait, Spiritu sancto inspiratos locutos esse sanctos Dei homines; quem locum de omnibus veteris Instrumenti scriptoribus merito intelligimus. Apostolicis hisce locupletissimis de Scripturarum dignitate testimoniis freti sancti patres nihil falsi, nihil inepti, nihil imprudentis aut inconsiderati, nihil alteri repugnantis sacros scriptores consignasse literis constanter tenent, quod Spiritus sanctus adesset, inspiraret, loqueretur, dictaret. Clemens *in epist. ad Corinth.*, Iustinus *in Dial.*, atque *in* 2. *Apolog. contra Tryphonem*, Irenaeus *Lib.* I, *contr. haeres. cap. 46 et 47*, Athanasius, Basilius, Ambrosius, multoque magis Epiphanius anomaeos blasphemiae arguens, quod Paulum quaedam ex se, ut homo erat, locutum dicerent, et Hieronymus epistolam ad Philemonem tamquam divinam vindicans, licet commendatitia epistola sit, nullumque religionis praeceptum contineat.

Enimvero si semel dubitemus, an aliquid absurdi in Scriptura inveniatur, aut scriptor sacer memoriae lapsu unam rem pro altera scripserit, *tota labefactabitur Scripturae auctoritas*, ut optime Augustinus inquiebat contra Faustum, *lib.* II, *et lib.* II *de Consens. Evang.* Quod enim quadam sui parte vitiosum est, totius dignitati derogat. Admonebat autem doctor egregius, si quid absurdi nobis videretur, ne unquam diceremus libri auctorem a vero abductum, sed potius vel corruptum exemplar, vel interpretem lapsum, vel nos ingenio imbecillo esse, non valentes illius loci intelligentiam assequi; quoniam nemini de summa cuiuslibet rei in Scripturis positae veritate licet dubitare, nemini infirmitatis memoriae, atque oblivionis sacrum scriptorem incusare. Neque erroris gravitatem elevat illa distinctio gravium et levium rerum, perinde ac in gravibus labi scriptores non potuerint, potuerint autem in levibus hallucinari; atque esse propterea ex rerum natura discernendum quid ex Deo, quid ex homine sit. Nam primo qui haec dicunt, videant, ne ex minimo etiam errore totam narrationem incertam saepe efficiente, latebra quaeratur labefactandae toti Scripturarum auctoritati. Deinde gravissimae disputationi pateret locus, quas graves,

(1) Contra hanc sententiam vide Caminero op. cit. pag. 614-615.

quas leves causas appellaremus: quocirca fluctuaremus incerti, an ex divino afflatu et procuratione, an vero ex humano ingenio quidpiam sacri scriptores protulissent: quod ferre nulla ratione fidelis animus potest, quum in manifestum discrimen ea inani distinctione causa Scripturarum adducatur. Ex quibus efficitur profecto, res etiam ad salutem non necessarias in Scripturis dirigente, praesente, inspirante, illuminante, auctore Spiritu sancto esse exaratas.

Satis cognitis, quae hactenus explicata sunt, habebit quisque in promtu quid respondeat primam atque alteram propositae a nobis sententiae partem impugnantibus. Afferunt enim illi, quae nuperrime postremo loco dicebamus, ut priora subvertant, utrumque scilicet et Pauli et Petri testimonium, affirmantium *Scripturam totam inspiratam esse*, et sanctos homines non humana voluntate, sed *inspirante Deo* locutos; quae sane vera non essent, si scriptorum quilibet proprio marte aut verba invenisset, aut sententias excogitasset ad orationem suam instruendam, absolvendam, ornandam. Afferunt et productam a nobis Epiphanii ac Hieronymi auctoritatem, quorum alter anomaeos, alter ecclesiasticos viros errore notat, eousque ausos, ut non omnia, Spiritu sancto et Christo loquente, prophetas atque apostolos dixisse putarent. Cum Epiphanio autem et Hieronymo concors est theologorum omnium iudicium, qui Erasmum castigant: atqui nos etiam non omnia, loquente Spiritu sancto, dixisse et scripsisse apostolos arbitramur; et nos ergo gravi reprehensione digni sumus. Afferunt et Chrysostomum Homilia 22 in Genesim et Gregorium magnum praefatione in librum Iob: Ille scribit *neque apicu-lum, neque syllabam esse in sacris Libris, in qua grandis thesaurus non lateat:* iste vero *supervacanee quaeri, an Iob ipse librum scripserit, quum auctor libri Spiritus sanctus credatur, et ipse scripserit, qui scribenda dictavit.* Omnes, brevibus, sanctos patres afferunt in medium, qui prophetarum linguam et manum crediderunt Spiritus sancti calamum esse, ut ad eos omnes Davidicum illud aeque pertineat: *lingua mea calamus scribae.* Rationem auctoritati adiungunt. Verbum Dei est, inquiunt, quidquid in Libris sacris descriptum est; illud ergo locutus est Deus. Praeterea de divinarum Scripturarum dignitate multum detrahitur, nisi verba et sententias omnes Spiritus sanctus dictaverit. Nam Spiritus sancti praesentia, ne errent, adiuvantur etiam patres in conciliis coacti ad causas fidei vel morum dirimendas: quid ergo intererit et Scripturas sacras et definitiones ecclesiae, si una Spiritus sancti directione atque illustratione Scripturarum divinitatem metiamur? Ut ergo maior sit, quae esse omnino debet, Scripturarum dignitas conciliorum decretis, non possumus, quin non modo sententias, verum etiam voces singulas, et minimos Scripturarum apices Deo auctori tribuamus.

Proferuntur ista cum magno apparatu; sed ex positis principiis sine magno negotio diluuntur. Fatemur et nos totam Scripturam esse inspiratam: fatemur et sanctos Dei homines non humana voluntate, sed divino afflatu scripsisse: verum inspirationis vocabulo rerum prius ignoratarum dictatum, et revelationem; antea vero perceptarum solam approbationem intelligimus: approbationem, inquam, sitam in actione Dei permoventis hominem ad scribendum, simulque adstantis, prae-

sentia, moderantis, dirigentis mentem ac manum, ut scripta ab omni errore vacarent, et sua auctoritate munirentur. Enimvero dici nequit a Spiritu sancto ademtum fuisse apostolis aut prophetis rationis, memoriae, iudicii usum ; haec omnia igitur scribendo adhibuerunt. Ergo si ipsi ratione et memoria quidquam complectebantur, quod esset Spiritus sancti voluntati atque instituto opportunissimum, non indigebant novis praeceptionibus. In historiis res facilius cernitur, quarum scribendi ratio diversa non est a moralium praeceptorum scriptione. In historiis, inquam, vel quod iam sciebant evangelistae, dictabat Deus; vel ignotum alterum: si hoc posterius; ergo dicta et facta non retulerunt, quae olim aut viderant, aut audierant: si illud prius; ergo supervacanee infusa iterum sunt in animum, quae animo comprehendebant. Erant autem sine ulla dubitatione divinitus afflati scriptores historiarum; divinus ergo afflatus atque inspiratio potest consistere, etiamsi Deus nec verba nec sententias nova virtute suppeditet.

Papiam apostolorum discipulum habemus nostrae sententiae comprobatorem, qui divinitus inspiratos omnes sacros Libros utique credidit. Is autem apud Eusebium *lib.* III, *Hist. Eccl. cap. 39*, ait, Marcum Petri interpretem, non servato neque dictorum neque factorum Christi ordine, quae meminerat, scripsisse diligenter. Non enim ipse Christum audiit, neque Christum est prosecutus ; sed comitem se adiunxit Petro, qui, ut populorum salutis interesset, verbum Dei nuntiabat, nec tamen Christi Domini sermones et facta ordinate disponebat. Hac de causa nihil peccasse Marcum facta referentem, ut recordabatur, unice sollicitum nihil praetermittere eorum quae audierat, et nihil falsi scribere. Quo testimonio nihil esse potest illustrius, ut nobis quidem videtur, ad inspirationem divinam cum humanis verbis, atque humana orationis structura, et partium distributione coniungendam. Nempe si adsit Spiritus sanctus scribenti, quem primum excitavit ut scriberet, opportune suggerat, quae scribi velit, si forte eum memoria deficeret, illustret mentem eo lumine, quod omnem vitiosam ignorantiam depellat, atque inconsiderantiam tollat, ea vi confirmet, qua fidelia, simplicia, constantia scribantur, arcana, sublimia, ignota obiiciat animo, nullam Scripturae partem vacuam tutela sua relinquat, erunt profecto libri Deo inspirante conscripti, quamquam sermo et sententiae plerumque ab hominis ingenio, memoria, studio, consideratione, diligentia proficiscantur (1).

Iure autem ac merito Epiphanius anomaeorum sententiam damnat. Blasphemabant ii, ut sanctus doctor scripsit, prophetarum et apostolorum nomina. Nam quum premerentur Scripturae auctoritate, ut se extricarent, eos veritum non est respondere, *Apostolum humanitus locutum*. Iure autem Hieronymus vehementer exagitat eos ecclesiasticos viros qui ex Pauli epistolis eam, quae ad Philemonem scribitur, non recipiebant, utpote sancti Spiritus praesidio destitutam. Iure pariter theologi Erasmum acriter reprehendunt, visum dicere errasse apostolos oblivione saltem, et lapsu memoriae, etsi non animi vitio: sed absit, ut quidquam horum dicamus.

(1) Quae hic de verbis ac de sententiis ab auctore proferuntur, compara cum clarissima atque accurata inspirationis definitione, qua dixerat superius pag. 80: « Spiritum sanctum efficere ut auctor inspiratus scribat quae Deus vult.

Neque enim minorem auctoritatem propheticis atque apostolicis verbis tribuimus in quacumque vel minima libri parte praetendentes Spiritus sancti absentiam, ut illi faciebant. Eandem plane Scripturarum omnium dignitatem tuemur, quidquid prophetae, quidquid apostoli scripserint. Absumus ergo longissimo intervallo ab eorum errore, quos theologi et sancti patres reprehendunt; quos equidem putamus in crimen nunquam fuisse venturos, si tenuissent Scripturas, ne in puncto quidem, propter adstantem assidue scriptoribus Dei spiritum a veritate aberrare.

Sanctorum patrum paucis explicatur sententia. Sint, ut ait Chrysostomus, singulae in sacris Literis syllabae pretiosis thesauris plenissimae (quamquam de graecis syllabis sanctus pater dixerit, quas sane Spiritus sanctus non compegerat). Sit quoque liber Iobi, ut Gregorius magnus affirmavit, Spiritus sancti dictatum (quod tamen de latino codice, qualem ipse legebat, affirmare non potuisset: nunquam enim Spiritus latina verba dictavit). Sint sacri scriptores omnes velut Dei calami: his, atque horum similibus patrum iudiciis assentimur, quia scilicet nihil est in Scripturis inutile. Liber Iobi susceptus est scribi, auctore Deo, eo dirigente absolutus, et pluribus sententiis refertus ex divina revelatione cognitis. Deus usus est scriptoribus sacris ut instrumentis, quibus praecepta consiliaque sua ignorata homini commendaret literis, eosque ita et ora et calamos suos fecit. Hanc enim tantummodo sanctorum patrum dicta interpretationem habent: nam si aliam haberent, plus dixissent, quam dictum vellet qui ista nobis opponit. Quid autem ex his pro adversariorum causa? Ergone infudit Deus nativa verba et sententias antea perceptas animo prophetarum atque apostolorum quum scriberent, nunquam vero illi memoriae crediderunt suae, nunquam suum iudicium adhibuerunt in iis describendis, quae viderant, quae contrectaverant? Quae si ita sunt, cur inquit Hieronymus *lib.* I, *Comment. in Epist.* ad Galatas: *Hoc autem in omnibus pene testimoniis, quae de veteribus libris in novo sumta sunt Testamento, observare debemus, quod memoriae crediderint evangelistae et apostoli, et tantum sensu explicato saepe ordinem commutaverint, nonnunquam vel detraxerint verba, vel addiderint?*

A ratione theologica depromtum argumentum non est efficacius. Non desinit esse Dei verbum et illud proprio ingenio a sacris scriptoribus inventum. Nam etsi a mente humana profectum sit, auctoritatem tamen ab humana mente non habet, sed a Spiritu sancto motore atque auctore, qui solus impulit sanctos viros ut susciperent scribere, adiuvit ut pergerent, curavit ut ad rem a se ipso deliberatam accommodata verba eamque plane declarantia adhiberent. Ipse verba probavit, ipsius iussu consignata sunt literis, ipsius nomine, ipsius auctoritate sunt edita. Sunt ergo divina et tota usquequaque divina, quoniam in Scripturarum verbis voluntas ac dignitas auctoris et iubentis spectatur, non sonus aut scriptio. Certe, si regias literas, quibus dumtaxat regium nomen adscribitur, quamquam neque scripserit ipse, neque scribenda dictaverit, verba regis reputamus; si oratores in exteras provincias ablegatos cum summa potestate tractandi publica negotia verbum regis perferre dicimus; quanto magis canonicos libros Dei verbum haberi oportebit, in quorum conscriptione Deus ipse tantam operam praestitit, et ministros

atque oratores suos instituendorum hominum causa mittens, se ita adstiturum promisit, ut quidquid suo nomine, suaque auctoritate dixissent, ipsemet loqueretur?

Nihil etiam decedit Scripturarum dignitati, si ubi opus revelatione fuit, revelavit Deus auriculam scribentis; ubi vero nulla fit novae revelationis necessitas, adstitit dumtaxat, eumque lumine perfudit nitide monstrante verum et prodente falsitatem, ne sub ementita veritatis imagine subreperet. Multum quoque adhuc intererit Scripturas sanctas et conciliorum decreta. Nemo dixit hactenus patribus in concilium convocatis eo praesidii genere Deum adesse, quo omnium mentem et moveat et regat, omnes clarissima luce collustret, vel minimam falsitatis nubeculam discutiente, impediat, ne ullo verbi errore labantur, suggerat, si uspiam eos memoria forte effugerit, totam eorum orationem fide sua tueatur, ac sibi ipsi tributam velit et dicat. Concilia enim in rebus, quae nec fidei, nec morum sunt, falli possunt; Scriptores vero sacri nusquam labi possunt errore. Item patribus in concilium coactis nihil novi revelat Dei Spiritus, sed quum sacrae doctrinae depositum a Christo atque apostolis habuerit ecclesia, inde sumunt, quae fidelibus proponant: prophetis autem, et apostolis novas doctrinas Spiritus sanctus, ut sibi visum est, manifestavit. Praeterea Scripturas divinas ab initio tradiderunt prophetae et apostoli ex divini Spiritus instinctu ut fundamenta et regulas tam religionis totius, quam veritatis cuiuslibet certissimas: nam id potissimum canonicorum librorum ratio postulat; definitiones vero suas ecclesia ut explicationes et declarationes edit veritatis illius a canonicorum librorum auctoribus, ab apostolis promulgatae, ad quam illustrius manifestandam interdum mutari verba quaedam, interdum adiici iusta causa poposcit; sive, ut dicamus paucioribus: lumen quod scriptoribus sacris affulsit, lumen erat novae inspirationis in rebus fidei, morum, facti antea incognitis; in reliquis vero omnibus, sive necessaria ea essent ad docendum, sive ad exornandam orationem, sive ad magis persuadendum, sive etiam ad delectandum assumpta, lumen erat directionis a fallacia omni atque errore, et verbi improprietate immunem faciens; quod nulla fraus, nullus dolus, nulla vis externa obscurare potuisset: lumen e contrario ecclesiae praesens non attingit res non revelatas; ad ea autem, quae fidei sunt, explicanda ita affulget, ut certo cognoscat ecclesia se doctrinam divinam tradere; quum vocatis ecclesiarum pastoribus ad rem cognoscendam, et convenientibus, iisque nullo dolo, nulla fraude deceptis, nulla vi coactis, post maximam adhibitam diligentiam in ponderandis causae momentis inter eos convenit novam quamdam doctrinae declarationem in revelatis doctrinis esse conclusam: ex quo fit maiorem dignitatem esse Scripturarum, quam conciliorum. Quamquam cum D. Gregorio tuto affirmandum sit, perinde quatuor evangelia ac quatuor ecclesiae concilia, de quibus sermonem habebat, nicaenum, ephesinum, constantinopolitanum et chalcedonense recipi oportere (1).

Expeditis iis quae ad primam et

(1) Quae in hoc articulo hucusque auctor noster singulari criterio disserit, forte non ab omnibus probata erunt. Neque equidem dissimulamus nonnulla in hac de conceptu divinae inspirationis dissertatione inveniri quae difficultatem pariunt, speciatim ex permixtione duarum distinctarum quaestionum quae sedulo fuissent

secundam doctrinae nostrae partem explodendam afferebantur, tertia vindicanda est a nonnullorum contumeliis temere de Scriptura sacra loquentium. Volunt isti res fidei et morum tantummodo Spiritus sancti praesidio tutas ab errore et fallacia; ceteras vero suo ingenio a piis quidem et prudentibus viris, sed errori obnoxiis admixtas. Quare aiunt finem Scripturarum esse institutionem nostram de religionis rebus; non autem de philosophicis, neque de humanis, quae sine detrimento ignorantur; haec igitur fulta non sunt Spiritus sancti patrocinio. Non enim omnes apostolorum aut prophetarum sermones ore prolatos fecit esse divinos auctoritate sua Deus, nec vitii omnis atque erroris expertes, sed solum susceptos et institutos de fidei et morum doctrina. Igitur et Scripturas religionis magistras suo lumine respersit, non historicas, non philosophicas. Quocirca sacri scriptores incerti saepe sunt de numero et tempore, quoniam certum tempus et numerum memoria non complectebantur, quam unice adhibebant: debuissent autem et tempus et numerum definire, si Deum afflantem habuissent, in quem nulla cadit ambiguitas. Lucae I, 56: *Mansit autem Maria cum illa* (Elisabeth) *quasi mensibus tribus.* Ioan. VI, 10: *Discubuerunt ergo viri numero quasi quinque millia*: et *v.* 19: *Quum remigassent ergo quasi stadia viginti-quinque, aut triginta.* XIX, 14: *Erat autem parasceve paschae hora quasi sexta.* Actorum I, 15: *Erat autem turba hominum simul, fere centum viginti.* Accedit multa falsa reperiri in Scripturis contra philosophiae praecepta, cuiusmodi sunt moveri solem, terram stare, solidos esse coelos, lunam maius luminare.

Lapsos etiam memoria apostolos pluribus in locis quis ignorat, qui Scripturas legerit? Matthaeus, II, 23, scribit prophetas dixisse Iesum appellatum iri *Nazarenum*, quod nemo prophetarum scripsit; et XXVII, 9, verba Zachariae prophetae tribuit Ieremiae. Marcus I, 2, Isaiam pro Malachia nominat. Lucas III, 36, Arphaxadis filium Cainanem facit; hunc vero patrem Sale, quum tamen Cainan iste nunquam extiterit, atque Arphaxadum et Sale nullus patriarcharum intersit. Actorum VII, 14, Stephanus ait Iacobum cum familia universa accersitum in Aegyptum *in animabus septuaginta quinque*; quum Genes. XLVI, 27, et Exod. I, 5, numerantur tantum septuaginta; versu autem 15 inquit Iacobum et patriarchas translatos *in Sichem* fuisse, atque in sepulcro positos, *quod emit Abraham pretio argenti a filiis Hemor filii Sichem*, quod cum vetere historia non convenit. Siquidem Abraham in Hebron ab Ephrone filio Seor agrum emit sepulcri locum, *Genes.* XXIII. Iacob vero partem agri emit a filiis Hemor, qui pater erat Sichemi, non filius *Genes.* XXXIII, 19; memoria igitur, quandoque defecit sacros scriptores. Haec vero omnia muneri apostolorum et dignitati nihil detrahunt, neque officiunt quidquam veritati evangelii, aut fidei Scripturarum, quae constantissima est et immota,

discriminandae; nempe de ratione divinae inspirationis quoad partes illas Bibliorum historicas scriptoribus non impervias, et de ratione divinae inspirationis in seligendis scribendisque verbis idoneis ad enunciandos divinos conceptus scriptoris menti suggestos. Si aliqua perspicacia auctoris verba legantur, apparebit

obscuritate potius sermonis laborare quam mentis errore. Nihilominus cave, quaeso, ne quae hic scribuntur ab auctore pugnantia existimes iis, quae consulto posuimus in Appendice superioris articuli, utpote clariora ac omni ex parte probanda atque commendanda.

etiamsi oblivio in rebus parvi momenti scriptores ceperit.

Atque uni ac soli quidem Christo Domino, qui ipsa veritas erat, peculiare esse debuit, se Spiritu sancto in omnibus semper agi, nec unquam in minima re falli: apostolos vero, aut prophetas eodem non labendi privilegio donatos, satis persuaderi non potest. Sed quid diutius hac de re sermonem producimus? Apostolus Paulus fatetur se quaedam auctoritate propria, consilioque suo praescribere, non divino; I *Corinth.* VII, 10 *et* 12: *Iis autem, qui matrimonio iuncti sunt, praecipio non ego sed Dominus, uxorem a viro non discedere... Nam ceteris ego dico, non Dominus.* Mosen vero, Domino non approbante, permisisse iudaeis repudii libellum, videtur Christus innuere *Matth.* XIX, 8, ubi ait: *Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras.* Apostolus iterum II *ad Cor.* XI, 17 ait: *Quod loquor, non loquor secundum Deum, sed quasi in insipientia:* et vers. 21: *in insipientia dico.* Numquid insipiens est Spiritus sanctus, aut quid inspirare potuit, quod naturae et perpetuis matrimonii legibus esset contrarium? Itaque humano tantum ingenio atque humana auctoritate interdum locuti sunt, et praecepta dederunt sancti Dei homines, licet cetera in gravioribus Spiritu sancto essent inspirati.

Non parum negotii nobis datum est in horum argumentorum refutatione, quae insignes Scripturarum difficultates complectuntur: sed quoquo modo absolvemus. Finis utique Scripturarum sanctarum est nostra de praeceptis religionis institutio. Quid igitur? Errores ne propterea in Scripturam sanctam veritati interspersi irrepserunt; aut sacros scriptores, dum humana, historica, philosophica tractabant, divinus Spiritus illico deseruit, quum paulo ante in moralibus, in occultioribus fidei rebus affulserit, et postmodum in eadem oratione continua illucere perrexerit? Cur non potius e contrario ita disserimus: Scriptura sacra religionem nos edocet: igitur congruenter ab omni falsitate omnino vacat, quoniam ex falso quodam interposito Scriptura omnis in suspicionem et dubitationem veniret. Increduli enim in historicis rebus manifestum errorem deprehendentes, eum quoque ad fidei et morum doctrinam manasse arbitrarentur, vel saltem de illarum rerum gestarum veritate dubitarent, quibus tanquam basi doctrina nititur, atque ita, divinarum omnium et admirabilium rerum fundamentis subductis, illae etiam nutarent. Quis vero definiet, utrum res quaepiam necessariam cum religione coniunctionem habeat, vel nihil ad religionem conferat? Quis diiudicabit de fide ne oratio sit an de philosophia; de christianis moribus, an de oeconomicis politicisve negotiis? Fidem omnem videremus perturbari errore atque inscitia sacri scriptoris, nihilque esset, quod nos a fallacia vindicaret, si in errorem rapi potuisset. Perniciosissime ergo errat, et firmam Dei verbo assensionem tollit, qui vel minimo cuiuscumque generis peccato lapsos esse scribendo auctores sacros suspicetur. Quod si ita est, nullam ergo Scripturae partem praesidio suo immunitam Spiritus sanctus reliquit. Nec putemus alienum eius esse dignitatis, quam in Spiritu sancto omnes agnoscimus, quod vel minimam Scripturarum particulam eius instinctu descriptam ponimus: confirmatorem enim adesse minimae etiam veritatis, et comprobatorem, non est a Spiritus sancti dignitate alienum.

Maxime autem scripta apostolorum et prophetarum distant, atque sermones, si de familiari quidem sermone quaestio sit. Ut ne laberentur unquam in familiaribus colloquiis, et quotidiano convictu debuisset Spiritus sanctus perpetuo iis adesse moderator et rector, sive cogitarent, sive loquerentur, sive quid agerent: quare et peccare nullum peccatum potuissent, quum tamen ipsi se peccatis obnoxios faterentur, nec semper divino Spiritu agerentur. Neque enim quia prophetae erant et apostoli, ideo omnem labendi facultatem iis ablatam fuisse oportuit, si facultas quidem dici potest, quae vere est infirmitas; neque ex leviore quodam peccato, quod iis in communi vita excidisset, magnum allatum fuisset ecclesiae detrimentum, quia non in omni eorum sermone atque actione erat proposita ecclesiae loquendi agendique norma, sed in concionibus Dei nomine habitis, quas a familiari sermocinatione et consuetudine non erat difficile discernere. Quapropter lapsus atque errores, quos in vitae ratione admisissent, in doctrinam non redundassent, atque ipsis in re quapiam errantibus, cavere sibi quilibet ab errore potuisset. Alia autem ratio est scriptionis: ad instruendam muniendamque ecclesiam editae sunt a prophetis, ab apostolis Scripturae, quae omnia bene vivendi, recteque faciendi consilia traderent, ad omnes hominum usus essent utilissimae, vitam omnem continerent, erroribus liberarent hominum animos; brevius dicam, quae ut divinae omnino susciperentur: quanto ergo magis necesse fuit scriptis ex Dei munimine nullum errorem, falsitatem nullam admisceri reliquis veritatibus exitiosam? Nihil enim potest dici inconsideratius, quam Spiritum sanctum ab ullius partis curatione discessisse, qui in scriptores illapsus erat, ut totum opus tueretur, non ut partem inspiraret, partem relinqueret. Quamobrem si alter scriptorum sacrorum adversus alterum, in rei cuiusdam narratione repugnare videatur, et nulla posse ratione conciliari, alterutrum falsum esse, et obliviscendo lapsum, absit dicere; sed imbecillitatem potius humanae mentis accusemus verum conciliandi modum non assequentis; vel in alterutrius scriptura amanuensium incuria aut inscitia mendum irrepsisse credamus.

Consequens argumentum facilius expeditur. Etiamsi Spiritu sancto non desererentur scribendo evangelistae, potuerunt tamen aut tempus aut numerum rei cuiuspiam certo non definire. Familiari enim atque usitato sermone quum quidpiam narramus, nec certi aliquid constituimus, formulas adhibere solemus plus minusve temporis aut numeri explicantes. At vero Deus reliquit in scriptoris potestate familiarem adhibere loquendi modum, quasi ex se ipso scriptor loqueretur; opportunum ergo non duxit certum numerum, aut statum tempus suggerere. Pari ratione explicatur, quomodo in Scripturis sine ullo veritatis detrimento dicatur, modo lunam esse luminare maius, modo terram stare, solem moveri, aliaque huius generis, quae aut a philosophis negantur omnino, aut in disputatione sunt posita. Nam Spiritus sanctus revelatione singulari de his rebus scriptorem non docuit, sed permisit usitate loqui, ut homines solent, qui sane a communi loquendi ratione non recedunt; neque tamen mentiuntur, quidquid de lunae magnitudine, et solis vel terrae constitione aut motu sentiant. Huic responsioni addatur et alia, quam supra ad tuendam

mosaicae historiae veritatem de mundi ortu attulimus.

De testimoniis veteris Testamenti in novo exscriptis aliquid iam in superiore articulo responsum est eo loco, quo contra hebraeos est novi Testamenti suscepta defensio. Apostolos videlicet non de verbis, sed sensu prophetarum fuisse sollicitos: errasse autem vel unius prophetae pro alterius nomine dicto, vel producto testimonio, quod non reperiatur in veteribus Scripturis, quis unquam ostendat, si prophetarum sententias consideret, qui nihil, quod apostoli scripserint, de Christo et nova ecclesia non praedixerunt? Persequemur tamen hoc loco non modo ea, quae nobis probantur, sed et quae plerumque a Scripturarum interpretibus dici solent. Nazarenum vocatum iri Christum Chrysostomus praenuntiatum dixit a quodam propheta, cuius prophetiae omnino interciderunt. Huetius vero coniicit a capite XIII, 5 libri Iudicum depromtum, in quo de Samsone typo Christi Domini dicitur: *erit enim puer Nazaraeus Dei ab infantia sua.* Alii animadvertentes evangelistam usum esse non ullius certi prophetae auctoritate, sed prophetarum, *ut adimpleretur, quod dictum est per prophetas*, arbitrantur, Matthaeum sensum prophetarum omnium collegisse, qui utique Christum Dominum sanctum futurum, et sanctum sanctorum Deo consecratum, cuiusmodi Nazaraei erant saepissime commemorant. Hieronymus a capite XI, 1 Isaiae, Matthaeum verba depromsisse non inepte colligit, in quo propheta spiritu divino plenus vaticinatur: *Et egredietur virga de radice Iesse, et flos de radice eius ascendet.* Inquit enim s. doctor lib. 1, Commentar. in Matth. cap. II, *possumus et aliter dicere, quod etiam iisdem verbis iuxta hebraicam veritatem in Isaia scriptum sit: exiet virga de radice Iesse, et Nazaraeus* (Nazarenus) *de radice eius ascendet.* Flos enim, et surculus hebraice est נצר *nétzer* (quemadmodum et נצר *natzàr* vocatur urbs Nazareth ab hebraeo medico et philosopho *David de Pomis* in libro צמח דוד *Tzémach David*, seu *Germen Davidis*) (1). Homo autem Nazarenus est נצר *notzèr*, vel נוצר *notzèr*, vel נצרי *notzerì*, quasi *floridus* ab urbe Nazareth, urbe florida. Quum ergo Isaias Christum appellaverit נצר *netzer*, *surculum*, *florem*; Matthaeus נוצרי *notzerì*, *Nazarenum* quoque praedictum scripsit allegorica et mystica quadam interpretatione a iudaeis tunc probata, qui certe Isaiae locum de Messia intelligebant. Ab eo autem Isaiae loco hebraeorum eruditos putare assumtum Matthaei testimonium, Hieronymus idem observat *lib.* IV *Commentar. in Isaiam, cap.* XI. Eruditi vero hebraeorum sunt ii ipsi de Nazaraeorum secta, quorum gratia Matthaeus evangelium scripsit: ipsi namque hebraicum Isaiae textum legentes et cum syriaco Matthaei exemplari conferentes multo facilius cognoscere potuerunt, unde Matthaeus testimonium sumserit.

Facilius respondetur ad alterum Matthaei locum, in quo ex oblivione vel inconsiderantia opponitur pro Zacharia Ieremiam nominasse. Si enim reponamus errore librarii Ieremiam nunc legi, quum Matthaeus Zachariam scripserit, quomodo progredietur qui obiecit? Quid reprehendet, si cum s. Hieronymo dixerimus, quum Matthaeus tantum scripserit: *tunc impletum est, quod dictum est per prophetam*, nullius prophetae nomine compellato, lapsu

(1) Cf. De Rossi *Della lingua propria di Cristo*, dissert. III, § III, XXXIII.

temporis irrepsisse Ieremiam? non enim solet Matthaeus prophetas nominare, quos testes adhibet. Cuius rei demum oblivionem accusabit, si responderimus prophetiam illam de Christi venditione triginta argenteis, et emtione agri figuli verbis Ieremiae, Zachariae vero sententia compositam sine ullo errore totam attributam fuisse Ieremiae (1)? Ita ferme et Marci testimonium accipiendum est, quod quum constet partim Malachiae, partim Isaiae vaticiniis, totum prophetae Isaiae est adscriptum, cuius erant posteriora verba. Verum credibilius est non dixisse Marcum: *sicut scriptum est in Isaia propheta*, ut habet vulgata nostra, sed *in prophetis* ἐν τοῖς προφήταις, ut graece legitur (2), quorum prophetarum duorum auctoritate narrationem suam confirmabat.

Certum deinde non est Cainanem in Lucae genealogia descriptum fuisse inter Arphaxadum et Sale. Multi enim sunt, qui ex versione LXX. Interpretum Cainanis nomen primum adiectum a librario quodam putant, qui in graeca translatione, qua utebatur, Cainanem legerat, ut, quum corrigere genealogiam Lucae vellet, depravaverit. Sunt qui sentiant Lucam non suo, sed LXX. Interpretum nomine genealogiam veterum patriarcharum texuisse, quod gentibus evangelium scriberet lectioni graecae LXX Seniorum assuetis (3), ipsumque propterea non errasse; sed si quis error sit, totum esse seniorum inemendatum relictum. Nec desunt, qui in hebraicis codicibus, quos LXX in graecum sermonem verterunt, Cainanem fuisse iudicant; fato autem quodam nunc in hebraicis exemplaribus non inveniri, quum facillimum sit in excribendis genealogiis, errante oculo aut manu, generationem unam praeteriri. Sunt qui iusta quadam de causa nobis incomperta arbitrentur praetermissum a Mose nomen Cainanis, quemadmodum consulto Matthaeus in Christi genealogia generationes quasdam omisit, a LXX, autem ex traditione suppletum: unde Lucas eius pariter traditionis ductu ad Noë atque Adamum generationes numerando pervenerit. Vides quae et quanta sint, quae ab omni errore vindicare evangelistas possunt; quae omnia summo studio et contentione a Scripturarum commentatoribus inventa sunt, ut christiana humilitate ac pietate bibliorum veritatem in rebus etiam ad religionem non pertinentibus tuerentur; quum tamen uno verbo possent se ab omni invidia liberare, et leve in re nihili evangelistae erratum fateri. Cur ergo non istos potius imitemur, quam falsos esse uspiam sacros scriptores temere iudicemus?

De Stephani sermone quibusdam videtur instituti nostri rationem non postulare, ut eundem in magno populi tumultu et clamore, in temporis angustia atque animi impetu, in

(1) In cap. XXVII, 9 Matthaei nomen Ieremiae in nonnullis codicibus desiderabatur tempore Augustini; etiam modo in aliquibus codicibus versionis syriacae ac persicae omittitur; in aliis codicibus *Zacharia* pro *Ieremia* ponitur. Vide statum codicum et patrum sententias in praeclaro opere Constantini Tischendorf: *Novum Testamentum, graece ad antiquissimos testes denuo recensuit, apparatum criticum apposuit, commentationem isagogicam praetexuit Const. Tischendorf, editio octava.* Lipsiae, adhuc sub praelo, ad cit. loc.

(2) Cum aliqua limitatione accipiendum est hoc *ut graece legitur*. Plures quidem graeci codices ita legunt, at non omnes, et critice, re bene perpensa, lectio Vulgatae videtur praeferenda. Cf. Opus criticum supra cit. Tischendorfii ad hunc locum, quo recipit lectionem ἐντῷ Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, quae est codicis sinaitici aliorumque optimae notae codicum.

(3) De usu et indole huius versionis vide Hody *De Bibliorum textibus originalibus.*

oratione subita et celere effusum ab omni errore vindicare debeamus. Non enim, inquiunt, sacer scriptor est Stephanus, sed Lucas, qui orationem, ut pronunciata erat a Stephano, summa fide exposuit, neque emendare errores debuit ad rem parum attinentes, in quos prae nimia festinatione, et memoriae infirmitate erat lapsus. Nota sunt quae scripsit hac de re Melchior Canus, *lib.* II, *de Loc. Theol. cap. ult.* Verum non placet horum consilium; rationem autem probare nullo modo possumus. Itaque dicam et ad hanc veteris et novi Testamenti discrepantiam, quae sane non est reiicienda in oblivionem Stephani, quem non sine causa Lucas plenum Spiritu sancto fuisse notavit. Iam olim LXX Interpretes animas septuaginta quinque in Aegyptum ingressas scripserant *Genes.* XLVI, 27, quamquam in *cap.* X, *Deuter. v. ult.* ponant et ipsi animas tantum septuaginta, quod adnotavit et Hieronymus; sed quinque Iosephi nepotes filios Manassis, et Ephraim ibi *vers. 20*, suis nominibus appellatos in numerum concludunt, quos hebraica et latina exemplaria veteris Testamenti in sobole Iacobi non numerarunt. Eos interpretes secutus Stephanus (quos et s. Lucas Actorum scriptor sequi debuit, quorum scripturae magnam apud gentes habebant auctoritatem, inquit Hieronymus in quaestionibus hebraicis) plures et ipse animas dixit, quam sint in hebraicis voluminibus descriptae; neque tamen a veritate discessit: siquidem et sacri scriptores quaedam per *prolepsin*, idest *anticipationem* interdum scribunt, neque accusantur falsitatis. Nam et Moses *Genes.* XLVI, 27, ait: *Omnes animae domus Iacob, quae ingressae sunt in Aegyptum, fuere septuaginta:* attamen Ioseph et duo ipsius filii Ephraim et Manasse ex aegyptiaca coniuge suscepti, et Hesron et Hamul filii Phares in Aegypto postea nati, cum ceteris in Aegyptum ingredi non potuerunt. Si ergo Moses septuaginta ingressos veraciter numeravit, additis quinque per *prolepsin*, quum essent tantum sexaginta quinque; cur et Stephanus, supputatis praeterea quinque aliis Manassis atque Ephraimi filiis, numerum septuaginta quinque non perfecerit? Paucis, numero capitum sive septuaginta quinque proprie non complectimur animas, quae cum Iacobo descenderunt in Aegyptum, sed Iacobi progeniem, quae ibi sedem posuit, quaeque aut cum ipsomet, aut extans in patrum lumbis, ut Scripturae phrasis est, in Aegyptum descendit.

Haec quidem dicta sunt in eorum sententia, qui de eadem Iacobi genealogia Mosen *cap.* XLVI *Genes.*, et Stephanum in Actis locutos putant, ut Hieronymus *lib. de quaest. hebr. in Genesim*, et Augustinus *lib.* XVI, *de Civit. Dei cap. 40*, interpretati sunt. Nam si de re diversa Moses, et Stephanus dixerint, quod fit verisimile, male Stephani numerus putatur non consentire mosaico. Ait s. protomartyr accersitas a Iosepho animas in Aegyptum septuaginta quinque, una cum Iacobo; de iis ergo loquitur, qui a terra Chanaan in Aegyptum se contulerunt, non complexus eo numero neque Iacobum seorsum nominatum, nec Iosephum, duosque eius filios, neque Iacobi nepotes Hesron et Hamul a Phares in Aegypto procreatos, qui non potuerunt accersiri. Porro sex detractis a numero septuagesimo, surpersunt sexaginta quatuor, quibus si undecim uxores undecim fratrum filiorum Iacobi adiunxeris cum maritis a terra Chanaan evocatas, fiet plane numerus animarum septuaginta quinque, qualem Stephanus dixit.

Quod ad alterum locum attinet Stephani dicentis patriarchas sepultos in Sichem in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti a filiis Hemor filii Sichem, quae cum Geneseos libro non consentiunt, fateor intricatam orationem esse, et nodum expeditu difficilem. Verum in primis noto, multam operam positam esse ab interpretibus non modo catholicis, sed et haereticis ad rem componendam, ne errorem Stephano assignarent. Tollunt scilicet a textu eas voces *Filii Sichem*, quae absunt ab editionibus syriaca et arabica; vel si eas linquunt, graecum dicendi genus τοῦ Συχέμ, quod nos *Sichemi* diceremus, interpretantur *Patris Sichemi*: quoniam etsi articulo τοῦ saepe filium graeci significent, eodem tamen et patrem interdum et maritum denotant; vel etiam non suppleta voce *patris* commode vertunt *Hemor Sichemitae, Hemor principis Sichemi*. Tum nomen *Abraham* in genitivo casu dictum ponunt, ac si esset ὁ υἱὸς τοῦ Ἀβραὰμ ἔγγονος τοῦ Ἀβραὰμ *Abramides, semen Abrahae, filius, seu nepos Abrahami*, idest Iacobus. Atque in hunc modum ex graeco textu latinum faciunt: *positi sunt in sepulcro, quod filius, sive nepos Abrahami Iacobus argento emerat a filiis Hemor sichemitae*. Neque id contrarium est loco Geneseos XXXIII, 19, ubi narratur, Iacob emisse partem agri *centum agnis*: nam vox hebraica קשיטה *Kesità* tam agnum, quam genus nummi significat, fortasse nummum figura agni signatum, quod thalmudistis et hebraeis recentioribus plerumque probatur (1).

Sed ea omnino sit Stephani oratio, qualem in nostris codicibus habemus, sic explicari involuta et conglobata verba non incommode possunt: *defunctus est Iacob, et patres nostri in Sichem translati sunt* (idest Iosephus, et quidam eius fratres in Sichem conditi, ut erat hebraicae gentis opinio et Hieronymus habet in epitaphio Paulae) *et positi sunt in sepulcro* (Iacobus scilicet et quidam pariter eius filii, ut scribit Iosephus *Lib.* II, *antiq. Iud. cap. 4) quod emerat Abraham a filiis Hemor filii Sichem*. Equidem emit Abraham ab Ephrone filio Seor; sed quum nihil impediat, quin Ephroni pater fuerit binomis, et tam Seor, quam Hemor vocatus, nihil pariter obstet, ne Ephron fuerit natu maior, isque cum suo, tum fratrum nomine speluncam Abrahamo vendiderit, utique ab Ephrone filio Seor sepulcrum emit, qui emit a filiis Hemor, alterius quidem ab eo, a quo partem agri emit Iacobus. Consuevisse autem hebraeos diversis nominibus appellari, facile intelliget, qui patrum nomina in Genesi et initio libri Paralipomenon descripta legerit, ubi iidem plane homines non eodem nomine nuncupantur. Hoc pacto explicata Stephani oratione totius sententiae significatio est, patres, de quibus loquebatur, partim cum Iosepho in Sichem, partim cum Iacobo in agro Ephronis fuisse conditos. Mitto eorum opiniones proferre, qui mendam in textum irrepsisse arbitrantur.

Itaque si interpretationem hanc susceperimus, quam de re nota audientibus tum hebraeis perspectam fuisse non dubito, concisus quidem sermo erit et involutus sanctissimi levitae impetu abrepti, quem distribui oportet, non tamen falsus. Consentit enim cum veteribus Scripturis, in quibus Iosephi patriarchae corpus traductum in Sichem; Iacobi vero corpus in Abrahami sepulcro scriptum est fuisse depositum

(1) Lege Ugdulena *La santa Scrittura in volgare*, vol. 1, Genesi XXXIII, 19. Cavedoni *Numismatica biblica*, pag. 7.

Iosue XXIV, 32, *et Genes.* L, 13. Has, atque harum similes verborum Stephani interpretationes, quas lubens praetereo (1), si quis ex coniectura pendere adhuc opponeret, ei primum responderemus, satius multo esse coniectando defendere nusquam lapsum Stephanum, quam errorem ullum eius memoriae infirmitati assignare. Tum id repeteremus, quod saepe diximus, iudicii nostri imbecillitatem, et rei obscuritatem obesse non debere veritati, etiamsi invenire non possimus veram rationem explicandi loci obstructi difficultatibus.

Quae sequuntur in adversariorum argumento de solo Christo Domino sub nullam omnino falsitatem subiecto, nihil efficiunt. Christus Dominus propria virtute, et per se errare non poterat; scriptores sacri aliena, et a Deo accepta: idque est, quod de sacris scriptoribus in Spiritus sancti tutelam susceptis perpetuo ecclesia docuit. Pauli autem consilium corinthiis datum, Deo auctore datum est, ut nonnisi vere divinum habendum sit. Verum licet Spiritus sanctus apostolos virtute sua communierit, quidquid ipsi scriberent; erant tamen alia praecepta, quae a Deo acceperant perferenda hominibus; alia vel praecepta, vel consilia a se ipsismet data non sine divino praesidio. Primi generis appellare possumus iuris divini; alia humani, quae sunt et ipsa rectissima. Itaque Paulus in epistola ad corinthios mandatum Dei prohibentis disiungi coniunctos matrimonio distinguit a virginitatis consilio a se proposito innuptis, quod tamen et ipsum veritati consentaneum esse, sibique a Spiritu sancto suggestum statim iis verbis ostendit: *puto enim quod et ego Spiritum Dei habeam.*

Iterum distingui oportet in Scripturis leges Dei aeternas a divinis positivis atque humanis legibus: illae perpetuae sunt, necessariae, immutabiles, sine ullo conditionis adiuncto amplissimae; istae vero temporariae esse possunt, contrahi, mutari, abrogari: huiusmodi est divortii lex ad tempus dumtaxat permissa iudaeis propter cordis duritiam: utraeque autem sua veritate nituntur, utraeque Spiritum sanctum habere possunt auctorem infirmitati hominum indulgentem. Quumque rursus ait apostolus, *quasi in insipientia dico*, stulte non loquitur, sed agere id ipsum se declarat, quod facere insipientes solent, qui stulta vanitate efferunt se et gloriantur. Ostendit hunc suum agendi modum alio loco et tempore insipientiam

(1) Lege Francisci Xaverii Patritii S. I. in Actus apostolorum commentarium, Romae 1867, ad cap. 7, ubi inter alia plura optime adnotata, circa quaestionem ex versu 16 desumptam, ita simplici modo reponit: « Aliam emptionem esse de qua in libro Iosue XXIV, 32 et in libro Geneseos XXXIII, 19, ac illam, de qua Stephanus loquitur nec alius praeter eum loquutus est, quisque videt, quum et alius emptor et alia sit res empta, itemque pretium aliud. Scilicet Iacobum emisse ipsum agrum in quo olim Abrahami sepulcrum seu monumentum emerat. Inter Abrahami abitum interque Iacobi reditum e Mesopotamia duo et octoginta anni intercesserunt; fieri igitur potuit ut, quo tempore vitam ad annos centum octoginta homines vivebant, Hemor, qui tum patrem tum filium eodem nomine Sichem habuit, et filios matura iam aetate haberet multo ante Abrahami obitum, et ipse etiamtum viveret quum Iacob e Mesopotamia reversus est, quumque aliquot post annis Dina Iacobi filia iam adoleverat (Gen. XXXIV, 1 seq.).»

Quod auctor dicit de versione *Hemor Sichemitae* optimum habet fundamentum in codicibus graecis penes Tischendorf in citata editione critica, in qua recipit lectionem τῶν υἱῶν Ἐμμὼρ ἐν Συχέμ; quae lectio probata fuit a Beda testante: *In graeco exemplari scriptum est:* a filiis *Emmor qui fuit in Sichem.* Ita critica studia deserviunt veritati! . . .

aut fore aut visum iri, nisi suae ipsius defensionis gratia ita de se dicere compelleretur. Quamobrem et addit: *factus sum insipiens, vos me coëgistis*: perinde ac dixisset, quod egi, insipientiae verti posset, nisi me compulissetis. Saepe iam dictum est, Deum apostolis adstantem ex eorum animis naturales affectiones et motus non detraxisse: quum igitur humani sensus sint, et rectae naturae consentientes, quos apostolus exprimit, cur ad eosdem promendos excitare non potuit Deus, aut saltem praesentia sua confirmare quos apostolus protulit?

Articulus VI.

Libros sacros et canonicos non esse vitiatos, sed sinceros et integros ad nos pervenisse.

Multam quidem operam contulimus hactenus in sacrorum Librorum defensionem ab iniquorum calumniis, et prolixis etiam disputationibus plures illustravimus locos, unde verbi divini dignitatem atque auctoritatem elevare religionis vituperatores enitebantur. Verum parum profecissemus huius nostri operis prosecutione, nisi ostenderetur, quod olim divino beneficio datum est, Scripturarum volumen integrum, sincerum, incorruptum ad nos devenisse. Quod acturi dum sumus, non a parvis quibusdam mendis, quae excidere amanuensium oscitantia aut inscitia interdum solent, Scripturas sacras vindicandas sumimus, sed ab ea corruptione, qua quidpiam dicitur vitiatum (1). Nulla autem manifestior nobis videtur, aut commodior huius rei perficiendae ratio, quam si mansisse sinceros ostenderimus, ex quo sacros Libros conscribi coeptum est, ad finem usque babylonicae captivitatis; tum a babylonica liberatione ad Christum usque; demum a Christi aetate ad haec nostra tempora a pristina integritate non defecisse: adeo ut constanter concludi possit, cuiusmodi a Spiritu sancto sacri codices effluxerunt, a tota posteritate esse servatos. Videmus quidem hoc argumentum et contra haereticos et contra catholicos quosdam disputari: nos tamen tractabimus, ut eos divini verbi scrutatores decet, qui non tam pravos ab impiorum animis errores evellere student, quam omnem praeripere haereticis occasionem exprobrandae catholicorum ignorantiae in codicibus a communi latinorum, a scholae usu alienis (2).

(1) Super hac distinctione integritatis *criticae*, quae in nullo libro reperitur, quia omnes amanuensium vitiis subsunt, et *substantialis*, quae in sacrorum Bibliorum textibus antiquisque versionibus ab ecclesia adhibitis reperitur atque defenditur, legenda est dissertatio cl. Vercellone *Sulla autenticità delle singole parti della Bibbia volgata secondo il decreto tridentino*, Roma 1867.

(2) Relate ad hanc quaestionem, in qua omnes viri eruditi modo conveniunt, quaeque hodie maxime post insignes labores Ioan. Bernardi De Rossi auctoris nostri iam discipuli in variis hebraicorum codicum lectionibus colligendis (cf. *Variae lectiones veteris Testam.*, Parmae 1784) haberi potest uti perentoriis argumentis eliquata, si plura desideras confer Ioan. Bernardum De Rossi *De praecipuis causis neglectae hebraicae litteraturae*, Augustae Taurinorum 1769, cap. II. Quare verissimi sunt quinque isti canones, qui a De Rossi statuuntur in *Proleg. Var. lect.* pag. 49. I. Hodiernis apographis sacri textus, quum ea nobis servarit publica auctoritas triplicis diversae ecclesiae ac nationis, iudaicae, samaritanae, christianae, earumque fidem versiones antiquissimae fere bis mille annorum testantur, eadem habenda est fides quae autographis. II. Ex autographis enim ipsis et authenticis codicibus publica veluti manu, usu, auctoritate firmata profluxerunt, qua nulla firmior esse potest. III. Profluxerunt autem, etsi longo saeculorum ordine per tot scribas diversarum nationum, religionum, aetatum descripta, in revelationis ac rerum summa, et in historiae veritate optime inter se consentientia. IV. Nec

Initio autem vos monitos volo, nihil omnino praesenti causae nocere, sive tempore captivitatis babylonicae Libri omnes sacri perierint, eosque omnes Esdras divino Spiritu instructus captivitate soluta, ut erant ab initio, recens effuderit, quod quibusdam sanctis patribus probatum est; sive unum dumtaxat volumen fuerit per Esdram a communi vastitate servatum, a quo exemplaria cetera populus in libertatem assertus descripserit; sive multos codices captiva iudaeorum natio secum Babylonem detulerit, quos et rediens in Palaestinam reportaverit. Quamlibet enim ex his sententiis amplectamur, satis superque sacrorum Librorum fidei, auctoritati atque incolumitati consultum est. Si prophetico spiritu plenus Esdras deperditos libros restituit et memoriter dictavit, uti Moses, Iosue, Samuel, David, Isaias et prophetae ceteri scripserant; ergo divini Libri post captivitatem sine ulla depravatione extiterunt, quales primum a sacris scriptoribus synagoga acceperat. Si autem Esdrinum volumen divino consilio ab eo universali naufragio ereptum est, unde populus nova exemplaria sibi paraverit: ut illud integrum fuisse dubitandum non est, ita et reliqua inde sumta quomodo corrupta suspicemur? Si denique multis codicibus populus instructus erat in captivitate, eosque fortasse in aliquibus locis non satis diligenter scriptos cum correctionibus contulit Esdrae hortatu et praesidio, atque accurate emendavit, iam dubium superesse non potest, quin divinas Scripturas sanas atque incolumes receperit, quacumque labe depulsa.

Verumtamen non possumus iis assentiri, qui aut exemplaria omnia in hierosolymitano excidio interiisse, aut unum tantum evasisse ab incendio arbitrantur. Affirmemus ne Esdram divino spiritu occupatum omnia volumina eructasse miraculo, cuius neque ulla est necessitas, neque ullius fide digni scriptoris testimonio confirmatio, neque facti constantia? Cur incerta plane historia, seu potius fabula contineri velimus totam divinarum Scripturarum auctoritatem futuram multo magis suspectam incredulo, si detur primum intercidisse exemplaria, quamquam ponamus postea restituta divini Spiritus afflatu, cuius rei neminem convincere ratione valeamus? Fieri enimvero non potuit codices omnes templi incendio absumi, aut captivitate deperdi. Nam, ut praeteream multos ex decem tribubus hebraeos religiosos viros, Deum timentes, patriis legibus addictos, in servitute assyriaca legis exemplaria servasse, et Tobiam captivum non legis solum, verum etiam Amosi librum habuisse, ex quo illud depromserat, quod *cap.* II, *v. 6* refert: *dies festi vestri convertentur in lamentationem et luctum:* et Pentateuchum samaritanum ab israëlitis asservatum, unde cuthaeis urbes Samariae incolentibus lex est tradita (1): ut

quae in ea iniuria temporum, amanuensium negligentia, criticorum audacia intrusa sunt menda ac variationes, eiusdem revelationis substantiam tangunt, aut labefactant eius integritatem. V. Sacer ergo textus iis comprehensus integer est, divinus, authenticus, infallibilis auctoritatis ac fidei. — » Vide etiam quae summarie ac dilucide disserit in tractatu *Introduzione alla sacra Scrittura* § XII-XXVIII.

(1) In lib. IV Reg. cap. XVII, 27 legitur, regem assyriorum, probabiliter regem ipsum Salmanasar, qui Samariam vicerat, misisse ad novos incolas Samariae unum de sacerdotibus, qui ducti fuerant in captivitatem, ut instrueret in lege Domini. Hinc multi existimarunt repetendam esse originem Pentateuchi samaritani. Antiquam hanc opinionem sequuti sunt inter recentiores Mazade Sur *l'ori-*

haec, inquam, atque horum similia praeteream, novimus Ezechielem, Danielem cum rege Ioachim, aliisque illustribus viris legis studiosissimis undecim annis, anteaquam Hierosolyma subverteretur, Babylonem abductos. Nemo ne sacros Libros secum attulit? nemo in captivitate diligenter custodivit? At Daniel *c.* IX, librum legis commemorat ut ab omnibus suae nationis hominibus cognitum et manu tritum, ac prophetias Ieremiae se nuperrime legisse scribit *vers. 2, 11 et 13.*

Item Ieremias, fratres suos in captivitatem deportandos conveniens, legem tradidit, quam secum deferrent atque asservarent, II *Machab.* II, *2:* ipse vero, quum post excisam Hierosolymam, et templum incensum domi adhuc, nec solus manserit, multam opportunitatem habuit exemplarium colligendorum: neglexerit ne, qui multa alia ad divinum cultum spectantia condidit? In captivitate Cyro persarum regi ostensum fuisse Isaiae vaticinium regem ipsum nomine compellantis, eoque permotum principem iudaeis in patriam redire permisisse, auctor est Iosephus, *lib.* XI *antiq. iud. cap. 1.*

Post Cyrum anno Darii regis sexto absolutum templi aedificium, et constitutos sacerdotes ac levitas in officiis suis, *sicut scriptum est in libro Mosis*, narratur I *Esdrae* VI, priusquam Esdras Hierosolymam reverteretur, qui in capite sequenti dicitur septimo Artaxersis regis anno reversus: igitur antequam Esdras sacros Libros Hierosolymis, quod aiunt, depromsisset, lex Mosis a iudaeis captivitate primum solutis legebatur (1). Quare populus, II *Esdr.* VIII, *1.* Esdram rogat, non ut amissos libros sibi divinitus restituat, sed in medium proferat: *Et dixerunt Esdrae scribae, ut afferret librum legis Moysi, quam praeceperat Deus Israëli.* Et congruenter id quidem: nam iudaei non modo in synagogis et templo, sed domi etiam exemplaria habebant ad se acuendos, ad familiam in lege instituendam: sacerdotes vero et levitae sacros Libros ex officio curabant, eorumque maxime intererat libros non perire. Quapropter quum in conflagratione templi flammis absumi omnes non potuerint, putandum non est adeo negligentes, incuriosos, oblitos officii, religionis deser-

gine, l'age et l'état critique du Pent. Sam. Ginevra 1830, et Hug et Hengstemberg. Verum contra Gesenius *De Pent. Sam.* aliique plures sequuntur opinionem Riccardi Simon *Histoire critique du V. T.*, samaritanos Pentateuchum recepisse a Manasse sacerdote iudaeo tempore aedificationis templi in monte Garizim. Iosephus *Antiq. hebr.* XI, 8, 4. Ast, sive receperint Pentateuchum sub Salmanasar, sive sub sacerdote Manasse, stat argumentum auctoris; et hic textus samaritanus integritatem hebraici textus confirmat. Cf. De Rossi *Compendio di critica sacra* § III, et *Prolegomena ad varias lectiones*, § XXV, XXVI.

(1) Libro I Esdrae cap. VII, 1 - 6 habetur: « In regno Artaxerxis regis Persarum... Ipse Esdras ascendit de Babylone, et ipse scriba velox in lege Domini.» Ad quae verba optime animadvertit Grotius in commentario « graece γραμματεὺς εὐφυής *scriba ingeniosus in lege Mosis.* מהיר saepe *doctum, peritum,* significat. *Scriba* est doctor legis: in eo studio comprehendebatur notitia rerum divinarum, iurisque pontificii ac civilis. Horum eruditissimus erat Esdras, VII, 10-12. Extabat ergo lex toto exilii tempore inter iudaeos, ut apparet ex Dan. IX, 13. Esdras, allatis optimis exemplaribus, accuratam legis dedit *editionem,* addiditque historias sequentium temporum, cum propheticis libris, et iis poëticis qui auctoritatem obtinebant.»

Cl. De Saulcy in op. *Étude chronologique des livres d'Esdras et de Neemias*, Paris 1868, ponit sub anno *secundo* Darii, 520 ante Christum, initia aedificationis templi, quod absolutum fuit die 3 mensis Adar anni *sexti* Darii, 514 ante Christum. Esdras vero venit Hierusalem anno VII Artaxerxis II Mnemon, 397 ante Christum.

tores fuisse iudaeos omnes et sacerdotes, ut iacere, atque intercidere exemplaria omnia non sine gravi scelere permiserint, quum facile asservare possent in ea populi clade, quae sacros Libros non affecerat: quod cura multo impensiore efficere debuerunt, ut quam possent in tot malis consolationem divini verbi lectione caperent et afferrent.

Quid ergo reponemus ad eorum patrum testimonia, qui sacros Libros ab Esdra nove dictatos censuerunt? Sunt enim ii nec parvo numero, nec minoris auctoritatis. Irenaeus *lib.* III *adver. haeres. cap.* XXV inquit: *Deus inspiravit Esdrae sacerdoti tribus Levi praeteritorum prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem, quae data esset per Moysen.* Eusebius, *Comment. in Psalm.* LXII, iudaeos sub impiis regibus tam alte Scripturarum oblitos putat, ut ne legis mosaicae quidem apud illos exemplaria restarent; et in Chronico ad annum DCCXL de Esdra eruditissimo legis divinae, et claro omnium iudaeorum magistro scribit: *affirmaturque divinas Scripturas memoriter condidisse.* Theodoretus in Cantica canticorum consentiens captivitatis infortunio sacros Libros omnino intercidisse, pro certo tenet Esdram omnes instaurasse: *Si ergo Esdras nulla exemplarium ope, sed sola Spiritus sancti gratia adiutus potuit omnium mortalium commodis libros Scripturae mandare.....* Basilius in Epist. ad Chilon. *in planitiem abiens Esdras omnes Scripturas divinitus inspiratas Dei iussu eructavit.* Accedunt Clemens alexandrinus, Tertullianus, Hieronymus, Chrysostomus, qui eadem fere sunt de Esdra locuti.

Respondebimus porro ex commemoratis patribus alios ab apocrypho libro IV, *cap.* XIV, *v. 21* Esdrae, et fabularum pleno (quamquam bona fide et pietatis impulsu, non dolo malo et fraude scripto concedamus) ea sumsisse, quae opponuntur; alios vero dicere dumtaxat Esdram divinos Libros incuria iudaeorum corruptos recognovisse, emendasse, expurgasse. Multa enim circa Scripturarum libros, iudicio sanctorum patrum et plurium rabbinorum, Esdras susceperat. Collegit ipse sacros Libros, apte disposuit, in canonem retulit, tum recensuit diligenter et perpurgavit a mendis, quas temporum lapsu, ignorantia, vel incuria amanuensium, situ etiam fortasse, et squalore contraxerant. Praeterea descripsisse dicitur novis characteribus, cuiusmodi babylonii utebantur, reiectis samaritanis. Denique vinculo quodam fortassis sententias aliquas, quae videbantur dissutae, colligavit, et clarioris explicationis gratia nomina quaedam vel mutavit vel adiecit. His de causis dignus erat, qui a patribus sacrorum Librorum instaurator, renovator, conditor appellaretur, iuxta quem sensum plures quoquo modo sanctorum patrum sententias explicare possumus.

Irenaeus graece loquens apud Eusebium, *lib.* V, *Hist. Eccl. cap.* VIII, ait Deum inspirasse Esdrae ἀνατάξασθαι καὶ ἀποκαταστῆσαι idest *iterum in ordinem redigere, denuo componere et restituere* prophetarum sermones: quod intelligi commode potest de ea recensione, quam Esdrae adscribimus. Eusebius rem, quae vulgo dicebatur, retulit. Theodoretus utrumque asseruit: nam praefatione in Psalmos dicit: *Virum illum Dei gratia plenum sacros Libros partim incuria iudaeorum, partim babyloniorum impietate dudum depravatos descripsisse, atque ita factum, ut Dei spiritu vir ille afflatus sacra-*

rum Scripturarum memoriam innovaret. Eadem est Clementis alexandrini sententia, qui, antequam renovatas prophetando sacras Scripturas ab Esdra *in lib.* 1 *Stromat.* scriberet, de eo clarissimo viro praemiserat: *Per quem facta divinitus inspiratorum eloquiorum recensio et renovatio*. Tertullianus vero restauratum per Esdram Instrumentum scripsit *de cult. femin. cap. 3.* Hieronymus libro contra Helvidium Esdram non recusat *Pentateuchi instauratorem* appellari. Chrysostomus *Homil. 8* ad hebraeos ait: *Inspiratum a Deo admirabilem virum Esdram, ut sacri Libri componerentur ex reliquiis:* atque hos patres facilius in sententiam nostram adducimus, quam abuti eorum auctoritate possint adversarii. Sed haec celeriter, immo vero et festinanter.

Post captivitatem igitur babylonicam integri erant et sinceri sacri codices seu legis, sive prophetici, et agiographi opera Esdrae ad primam integritatem restituti, convenientibus quoque ad operis absolutionem, ne de uno Esdra contendere videamur, Aggaeo, Zacharia, Nehemia, Malachia. Restitutos vero ad correctiorum codicum fidem libros vulgarium hebraeorum credidero, non vero illustriorum virorum, qui et in captivitate studio legis erant addicti, et nihil habebant antiquius, quam ut sacrum pignus illibatum custodirent; et quoniam pluribus aliis legis negotiis vacui erant, in hanc maxime librorum curam incumbebant. Etenim praeter libros legis a Mose scriptos, qui ab omnibus legi, et prae manibus semper esse debebant, habuisse populum et multa exemplaria librorum Iosue, Iudicum, Psalmorum, operum Salomonis, perpetuaque successione diligenter asservasse, plane adducimur, ut credamus. Nam omnis aetas tulit in hebraico populo viros scientia, pietate, et religione commendatissimos non legis tantum servandae, sed et propheticorum oraculorum et sacrae historiae studiosissimos, quos credibilius est omnem posuisse operam, ut prophetarum et sanctorum Dei virorum scripta ardenti studio conquirerent, exscriberent, evulgarent. Multae enim ad id causae impellebant: prima, ut semetipsos instruerent, divinaque caritate inflammarent; tum ut singularia ac probatissima argumenta divinae tutelae haberent in promptu, unde universum populum a Deo in fidem receptum esse probarent. Si enim lex Mosis tanto in honore ab iis habebatur, fieri non potuit, quin prophetarum et sacrae historiae libri illius divinitatem manifestissime comprobantes, atque ad ipsam conformati diligentissime conquirerentur et essent in pretio.

Quaecumque vero fuerit deinde regum ac populi a lege defectio, dubitandum non est in legis obsequio Deique cultu plurimos permansisse, qui divina scripta collegerint, et cariora habuerint. Rariora quidem ea evasisse non repugno propter grassantem publice impietatem; sed captivitatis diuturnitas homines a vero aberrantes, et divinarum rerum pene oblitos ad officium revocavit. Tunc coeperunt diligentius cogitare se in duram servitutem traditos a Deo contemtum legis ulciscente. Tunc meminit populus spei in Deo a patribus collocatae nunquam falsae; meminit summae divinae caritatis, quam patres iidem in angustiis experti posteris commendaverant. Tunc afflictio et calamitas excitavit in animis iam terrore concussis, mitigatis, atque mollitis desiderium legendi libros

politiae simul, et religionis complexu admirabiles a prophetis, a sacerdotibus descriptos, vividiorem affuturi divini auxilii spem facientes, compulitque necessitas comparari antea neglectos, ut inde solatium maiorum caperent, quod aliunde capi in tanto miseriarum concursu et perpessione non poterat. Tunc igitur crebriores esse divini Libri debuerunt, quam ante servitutem, quando pravi mores cogitationem Dei ab animis depulerant. Iidem vero libri sunt, quos in angustiis perturbato animo, et festinanter scriptos perpurgari a prophetis Babylone regressis oportuit.

Hoc semel constituto, nihil minus consentaneum rationi est, quam suspicari hebraeorum libros ab Esdrae temporibus ad apostolorum usque aetatem aut temporum iniuria, aut hominum perversitate depravatos: quippe LXX Seniorum versione, Iudae cura in reparandis sacris Libris, ut articulo primo dicebamus, pontificum et sacerdotum officio definiendi, si ad eos quaestio de lege, de genealogiis allata fuisset, populi tametsi a divinis legibus deflectentis superstitione in retinendis vel minimis sacrorum Librorum literulis affectum est, ut incolumes Scripturarum codices servarentur. Quanta enim cumque fuerit Antiochi impietas, qui et bello sacris Libris indicto omnia legis exemplaria comburi, et capitis poena plecti iussit sacrorum librorum Mosis detentores I *Machab.* I, 60: irrito tamen conatu in libros saeviit. Nam Machabaei indicto in Maspha coetu coram Domino, eosdem ab hostium furore subtractos expanderunt III, 48 (1), et datis postea ad lacedaemonios literis, magno sibi esse solatio in tribulatione sacros Libros scripserunt. Sed neque ullo hebraeorum diligentiae testimonio indigemus, ut incolumes Libros ad apostolica tempora pervenisse ostendamus. Christus Dominus *Iohan.* V, 39, auditores suos scrutari Scripturas sacras iubet, non iussurus profecto nisi prius de corruptione monitos, si quopiam in loco corrumpi contigisset. Nec putandum est hebraeos erroris tenaces tum primum coepisse sacris Literis temerarias manus inferre, aut uspiam depravare, ne a Christo Iesu, eiusque apostolis revincerentur. Quis enim credat Christum Dominum qui cetera scribarum et pharisaeorum crimina gravissime obiurgavit, non exprobraturum tantum scelus reliquis deterius, si vel de eo admittendo cogitassent? Quî fieri potest, ut quum saepe commoneret cavendum a pharisaeis, a scribis, ipsos tamen super Mosis cathedram sedentes audiri praeciperet: *quaecumque ergo dixerint vobis, servate et facite*, quum essent Scripturarum corruptores?

Equidem post Christi Iesu et apostolorum praedicationem, si quaepiam esset in sacros codices inducta depravatio, tota in hebraeorum malitiam et iniquitatem reiiceretur. At neque tantum scelus admissum est, neque admitti potuit, neque divina providentia, quae sacros Libros antea tuebatur, postea deseruit. Hebraeos ne voluisse legem, et sacros Libros corrumpere putabimus, qui teste Iosepho *lib.* I *contra Appion.*,

(1) Ex cit. loco Machab. evidenter apparet quanta esset hebraeorum cura in servandis libris sacris a quavis foeditate incolumibus. Iuxta Vulgatam est: *Et expanderunt libros legis, de quibus scrutabantur gentes similitudinem simulacrorum suorum.* At Grotius animadvertit: « Est sic in quibusdam codicibus graecis; at in aliis plenius: *Quos* (libros) *gentes rimabantur, ut in eis inscriberent picturas idolorum suorum.* Picturae enim tales vetitae non minus quam idola Levit. XXVI, 1; Num. XXXIII, 52. Hoc ergo modo libros legis inutiles Iudaeis reddebant graeci.»

et Philone apud Eusebium, *lib.* VIII, *cap.* 6 *et* 8, omnia tormenta, mortemque potius oppeterent, quam vel unum legis apicem mutarent aut tollerent? Immo etiamnum tanta constantia, ne dicam superstitione, sacros Libros ad se delatos curant, ut si in libro legis vel unicum erratum deprehendant, exemplar non modo in synagogas non inferant, verum etiam ut spurium abiiciant, aut humo defossa obtegant (1).

Sed demus voluisse: corrupisse ne praeterea dandum est? Loci omnes, qui in novo Testamento a Christo Iesu atque apostolis assumuntur, iidem plane in hebraicis codicibus extant: quo igitur loco corruperunt? nam illud omnium gravissimum est, si ullibi sacras Literas depravassent, ibi maxime, ubi de Christo, de praecipuis religionis nostrae mysteriis, de ecclesia agitur, ut arma nobis eriperent, et sperare inde possent, se emolumentum quoddam excusandae perfidiae capturos: at in capitalioribus causis, in quibus hebraeos inter et Christi fideles dissensio est, non in legendo, sed interpretando dissentimus; nulla igitur Scripturarum malitiosa corruptio est. In quibus autem hebraica a graecis aut latinis differunt, parum interest quamcumque lectionem quis teneat, ut hinc evidentius constet, neque corruptum, neque abrasum, neque intrusum esse quid fraude et dolo. Grave enim vehementer illud est, quod in simili fere causa de tabularum corruptione agens inquiebat Cicero, eos data opera non corrupisse, qui in periculo non fuerunt. Quid vero unquam periculi iudaeis extabat, ut ex iis Scripturae locis damnarentur, unde nihil proferri potest, quod eorum religioni adversatur? Sed nec voluisse, nec potuisse hebraeos sacra volumina depravare, optime s. Augustinus, *lib.* XV, *de Civit. Dei*, *cap.* 13, argumentatur: anne credibile est ipsos codicibus suis voluisse eripere veritatem, ut nobis eriperent auctoritatem; vel per totum orbem dispersos potuisse in hoc conspirare, nullo contradicente? A diffuso enim per apostolos in omnem terram Evangelio plures hebraeorum et Hierosolymis, et in Palaestina, et in reliquis romani imperii provinciis, per quas dispersae synagogae erant (2), Christi fidem amplexi, suos secum libros in novae ecclesiae sinum detulerunt tam suae, quam alienae utilitatis studio. Crediderant iam in Scripturis veteris Instrumenti praenuntiatum Messiam, etiam antequam Christo nomen darent; postquam vero a synagoga discesserant, dispulsa omni hebraica caligine, clarius intelligebant ibi praesignificatum Iesum, eumque esse Christum affirmabant. Inde in christianorum manus hebraici codices venerunt, in christianorum bibliothecas illati sunt: Christi ecclesia pretiosissima illa divinae dispensationis monumenta hereditario

(1) Hebraeorum codicum transcriptoribus plures minutiores leges datae erant observandae in transcribendo. Insuper codex subiiciebatur examini synedrii, et si mendosus reperiebatur, sub terra in sepulcretis tegebatur corruptioni damnatus. Et eodem loco dicto *ghenizà*, sepeliebantur libri omnes laceri, corrosi, mutili, usui non amplius inservientes, ne distraherentur in profanos usus, divinaque nomina profanarentur. Hinc factum est ut nullus modo extet hebraicus codex saeculo XI antiquior. Vide De Rossi *Proleg. in variar. lect.* § XV.

(2) De propagatione Iudaismi per totum orbem vide Ackermann *Archeologia biblica* Viennae 1826, pag. 351. Patrizi in *Actus apostolorum Commentarium*, cap. II, vers. 4 seq. In omnibus vero synagogis in sacrario asservatos fuisse libros sacros ostenditur citato opere Ackermanni, pag. 385.

iure acquisivit. Quomodo igitur fontem ipsum, divinum scilicet sermonem, inficere potuerint, quin illico perfidia et flagitium deprehenderetur, atque accusarentur falsitatis? Vel quomodo corrupti et contaminati libri fuerint, qui translati ad ecclesiam extra iudaeorum potestatem erant? Profecto tantam perversitatem neque unus se solo iudaeus molitus esset, neque uno temporis momento perfecisset, sed et conspiratione multorum opus erat ad struendam fraudem, et lapsu temporis, quo in omnes terrae partes novi libri propagarentur, veteribus suppressis. Verum a nemine scelus detectum, omnes siluisse, ne unum quidem restitisse adversus teterrimum malum et exundans quis credat? Quod tamen credendum et fatendum est iis, qui depravationem Bibliorum hebraicorum exaggerant.

De hac sacrorum librorum integritate adeo Hieronymo et Augustino persuasum fuit, ut alter ex hebraico fonte novam versionem adornarit, atque eos irriserit, qui falsatum volumen ignoranter putabant; alter ad hebraica exemplaria infideles negantes vaticinia provocaverit. Ille quidem *cap. 6 Comment. in Isaiam* ait: *Si aliquis dixerit, hebraeos libros postea a iudaeis esse falsatos, audiat Origenem, quid in* VIII *volumine explanationum Isaiae huic respondeat quaestiunculae: quod nunquam Dominus et apostoli, qui cetera crimina arguunt in scribis et pharisaeis, de hoc crimine, quod erat maximum, reticuissent. Sin autem dixerint post adventum Domini Salvatoris et praedicationem apostolorum libros hebraeos fuisse falsatos, cachinnum tenere non potero, ut Salvator, et evangelistae, et apostoli ita testimonia protulerint, ut iudaei postea falsaturi erant.* Hic *lib.* XVIII *de Civit. Dei cap. 46, et in Psal.* LVI divina providentia effectum esse scribit, *ut iudaei tanquam capsarii nostri libros nostros circumferrent, ut, quum pagani non credunt, quae nos de Christo praedicata fuisse dicimus: quasi a nobis essent conficta, mittamus eos ad inimicos fidei nostrae iudaeos, qui libros nostros circumferunt, in quibus eadem habentur quae nos praedicamus.*

Et quidem sapienter s. doctor ad divinam providentiam, qua sacros libros, atque ecclesiam suam tuetur Deus, pertinere notat Librorum divinorum conservationem et incolumitatem. Iniuriosum enim videretur Deo nunquam se defuturum ecclesiae suae saepe pollicito librorum tutelam derelinquere, quibus primum homini voluntatem suam declaravit, eumque ad salutis viam instituit; ut, quum ecclesia vellet fidei inimicos arguere capitaliora religionis mysteria in dubium revocantes, et blasphemantes otiosum esse Deum nihilque de nobis sollicitum, careret antiquissimis et incorruptis tabulis, quas in argumentum veritatis produceret. Undenam haberemus nos divinas Scripturas, si hebraei sua exemplaria corrupissent? Quum enim alia non extent in Dei ecclesia divina volumina, quam quae ex hebraicis codicibus translata sunt, iis foedatis, sequitur et ceterorum corruptio. Nam post susceptas in latinum sermonem traductiones dilaceratos et foedatos codices primigenios non fuisse, illud argumento est, latinum apographum cum hodierno hebraico exemplari consentire, ut propterea Melchior Canus, Serarius, atque alii iniuria dicant corruptionem esse s. Hieronymi temporibus posteriorem. At ubi vera esset Dei ecclesia, si incorrupto Dei verbo careret? Alienum est ergo a recta ratione pu-

gnaciter defendere Scripturas ab hebraeis esse uspiam mutatas. Quare ut nunc Scripturae se habent, easdem a sacris scriptoribus traditas agnoscamus.

Duo tamen dissimulare non possumus ad hanc eandem causam pertinentia: alterum librarios atque amanuenses in exscribendis hebraicis exemplaribus vel inscitia, vel incuria, vel literarum similitudine fallente etiam attentos, vel oculi lapsu potuisse alicubi unum pro altero verbum ponere, aut quaedam verba praeterire: alterum si ullibi propter exemplarium varietatem duplex occurrerit lectio, quarum alterutrius potior veritas, diligentia adhibita satis discerni non posset, eam lectionem adscivisse hebraeorum genus, quae sibi non noceret, aut prodesset magis. Verum his etiam datis, malitiose perversos esse ab hebraeis codices sacros, aut ea excidisse auctoritate, quam olim obtinuerant, non efficitur. Quum enim errare possent scriptores, quid mirum, si lapsi fuerint? Nam qui dicunt, hebraeorum scribas, perinde ac Spiritum sanctum adstantem habuissent, nusquam peccasse scribendo, ii miraculum praedicant non necessarium, et in re evidentissima graviter labuntur, nulla sententiae suae ratione producta. Masoretae enim, ut alias causas omittam, viri diligentissimi, qui perpurgandis Scripturis incubuerunt, non potuere, quin pluribus in locis קרי *scriptum*, *et* כתיב *lectum* apponerent; nempe aliam in margine, aliam in textu locutionem, propter veterum exemplarium varietatem. Orientales autem, atque occidentales hebraei, illi quidem בן אשר *Ben Ascer* academiae Tiberiadis rectoris, isti בן נפתלי *Ben Nephtali* babylonii vestigia prosequentes non eodem modo legunt, quod satis de vera lectione alicubi inter eos non constet (1). Praeterquamquod antiquissimi Bibliorum interpretes non eandem ubique sententiam in graecum, in syriacum, in latinum sermonem transferentes satis declarant, non eodem modo descriptos hebraicos codices habuisse. Itaque non diffitemur in hebraeorum exemplaribus errores aliquos reperiri; at istud contendimus, qui sunt errores, neque de moribus, neque de doctrina esse: omnem magnam discrepantiam, autographum inter et apographa in varios sermones traducta, in diverso dicendi modo esse positam, perfectiore altero atque absolutiore, altero minus perfecto: demum nihil esse in hebraicis codicibus manifeste falsum et periculosum.

Quamobrem ex mendis quibusdam levioribus, occurrentibus etiam in profano quovis volumine, confi-

(1) De Masoretis en quod existimat cl. De Rossi *Compendio di critica sacra* § v: « Delle molte revisioni intraprese dopo Esdra, nessuna è più celebre di quella de' Masoreti, che vennero dopo il VI secolo, i quali, perchè il testo non venisse in seguito alterato e si conservasse nella sua integrità, numerarono tutti i versetti, le parole, le lettere di ciascun libro, e la loro forma e positura. Ma ben analizzate le loro fatiche, si conosce che essi hanno avuto più in mira di fissare lo stato del loro testo che di correggerlo; che d'infinite varianti interessanti e gravi non parlano, e che ordinariamente non si occupano che di minuzie d'ortografia di poca o di nessuna entità, e tutti i più zelanti adoratori e difensori della Masora, cristiani ed ebrei, rendendo giustizia alle ottime intenzioni e alle enormi fatiche de' primi suoi autori, ingenuamente accordano e confessano che essa qual è è mancante, imperfetta, interpolata, piena di errori..... Le posteriori ricognizioni (saeculi XI), di Ben Ascer e di Ben Neftali e degli orientali e occidentali non riguardano anch'esse che delle cose di pochissimo momento. » Cf. etiam *Prolegom. ad var. lect.* § IX et XXXV.

cere apud nos divinum verbum amplius non extare, neque Scripturas divinitus inspiratas, aut hebraica exemplaria amisisse fidem, hominis est intemperanter abutentis otio et literis. Cur enim ea opera esse desinant Mosis et prophetarum ex inscitia vel inconsiderantia scriptoris? aut, cur adhibita diligentia, et collatione facta correctiorum librorum et interpretationum, verum Scripturae sensum non assequemur? Demens profecto esset, qui Platonis, Demosthenis, Ciceronis, Livii carere nos libris vellet, quod in illorum operibus mendas quasdam deprehendat, aut lacunis nonnunquam dissutum quid esse videatur. Itaque immerito propter leviora, nec multa errata de hebraici codicis veritate dubitaretur. Quod si duas lectiones praeterea Biblia praesetulerint, alteram cum tota oratione consentaneam magis, et faventem nobis, alteram cum priore et posteriore sermone minus congruam, atque hanc sequi voluerint Masorethae ad eripienda nobis, si etiam id volueris, arma, ne inde eos confoderemus, nullo negotio ad vetera exemplaria provocare possumus, ac sinceriorem lectionem restituere. Non dicemus tamen ea de causa vitiatos esse improbe iudaeorum libros, sed ex duabus lectionibus praepositam ab iis esse minus opportunam ex fortuito antiquo errore, qui in magnum veterum exemplarium numerum irrepsit (1).

Sed audiamus iam adversariorum argumenta, eaque primum a sanctis patribus petita. Iustinus, inquiunt, in dialogo contra Tryphonem hebraeos accusat, quod multa e sacris Libris sustulerint in Esdra, Psalmis, Isaia, Ieremia. Irenaeus quoque, *lib.* III, *cap.* 24, corruptum locum ab iis dicit Isaiae VII: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium.* Origenes, *Homil. 12,* in Ieremiam scribit: *Iudaeos, qui exemplaria nonnulla falsarunt, ea verba* peccatum Iuda *in haec alia mutasse* peccatum eorum, *ne se ipsos peccati arguerent.* Chrysostomus, *Homil. 5,* in Matthaeum iudaeos merito suspectos probans hanc affert causam: *Quippe inimice et subdole multa corruperint, et data opera mysteria a prophetis praedicata celarint.* Hieronymus tandem, *cap. 3 Comment. in epist. ad Galatas* ea Pauli verba explicans ex capite 27 Deuteronomii deprompta: *maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius*, inquit frustra iudaeos ab exemplaribus suis tulisse *omnis et omnibus*, ne viderentur esse sub maledicto. Si ergo patres audimus, in dubium vocari non licet, quin malitiose hebraei Scripturas sacras corruperint.

R. Plures antiquiorum patrum non de hebraico textu corrupto conqueri, sed de translationum et interpretationum perversitate, quas in graecum sermonem ab hebraicis exemplaribus iudaei fecerant. Quum enim ecclesia ab initio nonnisi graecam LXX seniorum editionem comprobare videretur; cognoscerent vero patres novas interpretationes suscipi ab ea seniorum aliquomodo diversas, novosque interpretes se

(1) Recentiores hebraei conveniunt cum christianis eorum masoreticos codices atque editiones plurimis egere emendationibus. Omnes una sententia conveniunt critice posse ex recta codicum collatione sacros libros reduci ad genuinam lectionem; ideoque omnes conveniunt malitia vitiatos nunquam fuisse codices hebraicos. — Lege De Rossi *Compendio di critica sacra*, § XIX - XX. Collatione instituta inter varias lectiones hebraici textus et varias lectiones tum versionis alexandrinae, tum vulgatae latinae, tum textus graeci novi Testamenti, pro integritate hebraici textus solemne habemus argumentum.

Bibliorum hebraicorum veritate tueri, capti praeiudicio, quamquam hebraica exemplaria non consuluissent, opponebant, falsatas esse Scripturas; unde non eadem redderetur sententia, quam LXX interpretes expresserant. Ita Iustinus Tryphonem arguit a LXX seniorum interpretatione recedentem : *Vos autem in his quoque adulterare translationes seniorum vestrorum, qui apud regem Aegypti fuere, audetis, allegantes non habere Scripturam, sicut illi verterunt.* Tryphon hebraicum textum Isaiae cap. VII, 14, הנה העלמה *hinnè ahalmà*, quem nos optime, *Ecce Virgo*, graeci ἰδοὺ πάρθενος eadem significatione habent, vertebat νεανὶς, idest *adolescentula*, ne fateri parientem virginem cogeretur. Premebat Tryphonem Iustinus, cui Tryphon novis verborum immutationibus conatus rebus clarissimis tenebras obducere, Dei verbum evertere videbatur, quumque eum vellet refellere, clamabat cum iniuriosos esse iudaeos LXX interpretibus, qui in exactissima versione Πάρθενος multo significantius reddiderant, tum Scripturarum corruptores esse; siquidem hebraica exemplaria non virginem, sed adolescentulam haberent (1).

In hac autem tota controversia nihil est, quod probet, sacrum Scripturae textum esse vitiatum, praecipue quum etiamnum legamus העלמה *ahalmà*, ut ab initio lectum est, et tota disputatio nos inter et hebraeos de huius vocis vera significatione versetur, non loci depravatione. Non est autem mirum, disputantem hebraeum, si possit interpretationem afferre sibi commodam, ipsa uti, alteramque adversam sibi accusare erroris, quod disputatores omnes facere solent; tum vero maxime qui pugnacius iniquam causam defendunt: mirum autem esset, si in hebraicum codicem induxisset se perversitas. Quare Tryphon ferre nullo modo poterat vel se, vel antiquiores iudaeos tanti criminis accusari, cuiusmodi fuisset sacrorum Librorum corruptio.

Si autem quis contentiosius velit exemplar esse falsatum, non significationes novas Scripturae verbis affixas, idque probet ex iisdem locis, quos s. Pater opponit Tryphoni a sacris Libris esse subductos, respondebimus, ut illico nos liberemus, si de falsitate codicum sanctus Iustinus loquatur, ad summum aliquos graecos codices LXX seniorum foedatos dicere, non hebraicum fontem. Nam quum hebraei tunc in synagogis graeca LXX. interpretum editione etiam uterentur, pressi vero a patribus ad hebraicae linguae studium pene intermissum se contulissent, ut graeca exemplaria cum hebraicis compararent, esset ne utrorumque consensio, vidissentque in hebraicis exemplaribus quaedam desiderari, quae exstabant in graecis, illa ipsa scilicet, in quibus patres vim maximam faciebant, a graecis codicibus ea fortassis sustulerunt. Ita videri posset Iustinus dicere dialogo contra Tryphonem de iudaeorum magistris loquens : *Ipsi sècus interpretari conantur* (quam LXX verterint): *multas quoque Scripturas in totum sustulerunt ex editione* LXX *seniorum, qui manife-*

(1) De significatione huius vocis lege dissertationem cl. Caroli Vercellone inter dissertationes *nonam. Dissertazioni accademiche di vario argomento.* Romae 1864, pag. 202. Ipse autem Vercellone eadem sententia cum nostro auctore loquitur de Aquilae graeca versione in dissert. VII. *Avvertenze critiche sulla versione greca dell'antico Testamento fatta da Aquila*, pag. 143.

Quanam autem consensione hebraici codices retineant vocem עלמה uno intuitu perspicitur apud De Rossi ad Isaiam VII, 14.

ste hunc ipsum crucifixum et Deum et hominem, et in cruce mortuum praedicabant.

Verius tamen in responsione superius allata insistendum est. Nam s. Iustinus Aquilae pontici explanationem legebat, ideo plurimi a iudaeis aestimatam, quod in ea hebraicum verbum graeco verbo exactissime redderetur, videnque hebraeos, vetere dimissa, novam istam explanationem in multis ab illa discrepantem assumsisse, corruptos codices querebatur, et obtrectabat iudaeis antiquam non emendantibus, sed vitiantibus immutatione verborum atque obtruncatione. Quod et alii patres conquesti sunt, qui, quum disputarent adversum iudaeos, interpretationes Aquilae, Symmachi, Theodotionis ab ipsismet probatas adhibendas censuerunt (1); sed deprehensa illarum discrepantia a vetere graeca editione corruptas Scripturas conclamarunt. Quibus ita constitutis, non modo et Irenaei querimoniae responsum est, verum etiam Origenis, qui affirmare non potuit corrupta exemplaria hebraica, ubi etiamnum non חטאתם *peccatum illorum*, sed חטאת יהודה *peccatum Iuda* legitur, *Ierem.* XVII, 1. Vel, si quis nollet huic responsioni acquiescere, de hebraico fonte locutum Origenem pertinacius contendens, is saltem facile sibi persuadebit, doctissimum virum paucissimos codices depravatos iudicasse, quod dixerit: *Iudaei, qui exemplaria nonnulla falsarunt,* a quibus certe exemplaribus nulla in reliquos Scripturarum codices, eosque praesertim ab ecclesia asservatos, depravatio dimanavit.

Chrysostomus de hebraico textu non loquitur, sed de recentioribus traductionibus ceteris, quas iudaei post Christi adventum instituerant, easque, dum comparat cum celeberrima LXX interpretum, iure meritoque suspectas, et data opera corruptas, antiquiorem vero fide dignam, omnique suspicione liberam iudicat. Quocirca post allata in obiectione verba prosequitur: LXX *vero ante centum et aliquot amplius annos ante Dominicum adventum ad interpretandum tot ac pariter accedentes ab omni suspicione eiusmodi vindicantur.* Homilia quidem 9 in Matthaeum quaerens unde sumta prophetia esset, *quoniam Nazaraeus vocabitur*, nec uspiam reperiens, sensit negligentia aut perversitate iudaeorum lacerata quaedam prophetica opera, atque incensa. Verum primo aliud est dicere libros quosdam prophetarum vel negligenter amissos, vel insolentissima temeritate suppressos, de quo in praesens non est disputatio; aliud, quos habemus, libros data opera vitiatos, quod nos negamus. Deinde si Chrysostomus credidit a superstitibus libris abrasum, decurtatum, corrosum quidpiam malitia iudaeorum, cur non potius affirmavit hebraicum textum prophetarum depravatum esse a iudaeis, quam divinando iacturam nescio quam propheticorum librorum ani-

(1) Auctor omittit apposita dissertatione necessarias notitias dare de origine, de natura, deque usu critico versionum graecarum, syriacarum, latinarum, aliarumque. Id penitus ignorare nefas est sacrorum Bibliorum interpreti. Ideo, data occasione, aliquos auctores citabimus, ex quibus opportunae notitiae pro quavis versione hauriri poterunt. Interim pro versione graeca Aquilae cf. Vercellone *Avvertenze critiche sulla versione d'Aquila*, inter cit. dissertationes VII, pag. 143. De ceteris vero lege Ackermann, *Introductio in Libros sacros vet. Foed.* Viennae 1825, part. 1. Valroger *Introduction historique et critique aux livres du N. T.* etc. Paris 1861, t. 1, aliosque plures apud Lamy *Introductio in sacram Scripturam*, Mechliniae 1866, tom. 1.

mo finxit ob id, quod verba a Matthaeo descripta nusquam in veteribus Scripturis invenerat?

De Hieronymo vero, quin nobis totus sit patrocinio, non dubitamus: exploratissimum est, quo animi ardore defensionem textus hebraici susceperit, quem *veritatem hebraicam* saepissime appellat. Falluntur autem adversarii non satis assecuti disputandi rationem a Hieronymo usurpatam. Saepe aliorum opinionibus ipse utitur, dum fert opportunitas, nec auctores nominat unde sumsit, et continua oratione pergit suam exponere, ne monens quidem esse suam: saepe etiam communes aliorum scriptorum sententias persequitur, easque videtur approbare, quum tamen aliud omnino teneat: at quum libere potest sine ullo offensionis periculo suos sensus aperire, tùm manifeste, et absque ulla ambiguitate eloquitur. Hanc quasi sancti doctoris inconstantiam obiiciebat Rufinus, quam et Origeni obiecerat Eustatius: purgat tamen se s. doctor in apologia adversus eundem Rufinum exemplo plurium ecclesiasticorum scriptorum, atque Origenis praecipue, qui in homiliis ad populum a communi graeca editione ne verbo quidem discedebat; in disputationibus vero cum eruditis viris absumebat quoque hebraicum textum ad res explicandas. Addit, usitatam eam esse patrum rationem: *quia interdum coguntur loqui, non quod sentiunt, sed quod necesse est dicunt*, ne scilicet plures contra se acres adversarios concitent, quos tum non esset refellendi locus, aliorumque iudicium adhibent. At se constanter sensisse, neque iuniorem aliter iudicasse, ac iudicaret senex, quamquam iunior visus esset non adeò hebraico textui addictus, asseverat Rufino id ipsum accusanti: *tam stultus eram, ut quod in pueritia didici, senex oblivisci vellem?* Eam, quasi dixero, variam dicendi consuetudinem in s. doctore notavit Ribera diligentissimus operum sancti Hieronymi investigator Commentariis in Ioëlem, de ipso inquiens: *Solet saepe vulgares opiniones et interpretationes sequi, ne unus multis repugnare velle videatur, contentus ibi, aut alibi, quod verum erat, docuisse.*

In loco igitur, quem nobis opponunt adversarii, atque in aliis etiam, quos referre in eundem numerum possent, aliorum opiniones secutus Hieronymus ait, frustra omnino iudaeos vocem *omnis et omnibus* abrasisse, quoniam in codice samaritano antiquioribus hebraicis literis scripto easdem legerat. Non enim affirmavit ipse corrupta esse hebraeorum exemplaria, qui praemiserat: *Incertum habemus, utrum* LXX *seniores addiderint*, omnis homo; *an in veteri hebraico ita fuerit, et postea a iudaeis deletum sit:* quae, quum dubitando dixerit, non in sua, sed in aliorum sententia dixisse merito credimus; neque hebraeis fraudi et dolo eorum locorum discrepantiam ipsum tribuisse, quemadmodum solemus disputando, eorum etiam, quos non probamus, responsiones afferre, quum ostendimus quot modis refelli argumentum possit. Revera si s. doctor credidit hebraeos consulto duas eas voculas praetermisisse, ne viderentur incurrisse in maledictum, quare illas easdem non supplevit in sua interpretatione, quam latinis tradidit? Cur aggressus est hebraicum textum latine reddere, ut extabat, si iudaeorum malitia detractum quidpiam vel additum iudicavit? Qua de causa hebraicos libros interpretationi LXX praetulit, aut illustri nomine hebraicae veritatis vocavit? Nam locupletissimum est Hieronymi

testimonium in epistola ad Suniam et Fretelam : *Sicut in novo Testamento, si quando apud latinos quaestio exorta est, et inter exemplaria varietas, recurrimus ad fontem graeci sermonis, quo novum scriptum est Instrumentum: ita in vetere Testamento, quando inter graecos latinosque varietas est, ad hebraicam recurrimus veritatem, ne quidquid de fonte proficiscitur, hoc quaeramus in rivulis.* Et rursus aliud in epistola ad Licinium a Gratiano relatum, *Dist.* IX, *cap.* 6, ibi : *Ut veterum Librorum fides de hebraeis voluminibus examinanda est, ita novorum veritas graeci sermonis normam desiderat.*

Urgent: sancti patres iure accusant hebraeos doli mali admissi in adulterandis Scripturis non modo graecis, sed et hebraicis, quum quid ab hebraico exemplari abest, quod in editione LXX sit descriptum. Nam sapientissimos atque integerrimos LXX viros Bibliorum hebraicorum veteres interpretes ullam Scripturae partem interpretando mutasse, temerarium est suspicari: ergo quum primum graece editi sunt sacri libri, id totum exhibebant, quod graece redditum est: igitur si quid in graecis codicibus reperiatur, quod in hebraicis desit, iusta est patrum accusatio, hebraicos codices esse vitiatos. Id obiiciebat Iustinus contra Tryphonem, clamans quod in psalmo XCV (hebraice XCVI) extaret: *Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno*, abrasa esse atque expuncta a iudaeis ea verba *a ligno*, ne Deum et hominem Christum Iesum in crucem actum esse, ibique regium thronum posuisse ex vetere oraculo ostenderetur. Et eam quidem psalmi particulam *a ligno*, quae vere non legebatur in hebraicis voluminibus, Tertullianus contra iudaeos disputans protulit, eamque ad psalmum pertinere confirmarunt Augustinus, Gregorius magnus, Gregorius turonensis, Isidorus hispalensis, Cassiodorus, Theodulphus, sive Venantius Fortunatus, in nobili illo carmine, quod Ecclesia probavit :

Impleta sunt quae cecinit
David fideli carmine,
Dicendo nationibus
Regnavit a ligno Deus.

Neque mirum esse debet, si crimini obiiciatur hebraeis quosdam Scripturarum locos corrupisse. Rabbini enim saepe meminerunt de correctione quadam atque emendatione textus Bibliorum sacrorum, quam תקון סופרים, *correctionem scribarum* nominant. Quid ne eos correxisse putandum est, an non potius depravasse?

R. Hic non esse locum dicendi de graeca LXX translatione, accuratissima ne fuerit, atque hebraicis verbis omnino respondens, an uspiam similis paraphraseos, et paulo latior: iudicium nostrum de hac re, in appendice ad hos articulos, si Deus dederit, subiiciemus. Non est autem dubium, quin apostoli interdum paulo aliter ac esset in hebraicis Bibliis, testimonia veteris Legis ex graeca editione decerpserint (1); neque tamen obiecerunt

(1) Lege opus Umphredi Hodii *De Bibliorum textibus originalibus* lib. I, II; Riccardum Simon *Histoire critique du V. T.*; Lamy *Introductio in sacram Scripturam*, Mechliniae 1866, pars I, pag. 150; Glaire *Introduction hist. critiq. aux livres de l'A. et du N. T.* Paris 1839; Hug *Commentatio de Pentateuchi versione alexandrina*, Friburgi 1818; Ackermann *Introductio in libros sacros V. T.* Viennae 1821, parte I, § 33-39.

Anglus Grinfield edidit anno 1850 *Apologiam pro Septuaginta interpret.* Vide in Actis R. Academiae taurinensis vol. IV anni 1869. Lumbroso *Intorno all'uso delle iscrizioni e dei papiri per la critica del libro di Aristea.*

unquam tantum scelus iudaeis, quale illud est, cuius visi sunt patres quidam hebraeos insimulare. Varietas profecto inter hebraeorum et graecorum exemplaria oriri potest, quod graeci interpretes vel exempla hebraica habuerint in quibusdam locis aliter scripta, quam scriptum esset in vulgaribus synagogae libris post apostolorum aetatem (nam processu temporis vix fieri potuit, quin in perpetuis descriptionibus mendum aliquod fortuitum in hebraicos codices intruderetur); vel aliter legerint verba quaedam, aut variam et ambiguam significationem habentia aliter explicuerint; vel maioris declarationis gratia quidpiam addiderint; vel ad mysteria quaedam occultanda mutarint; vel duas voces in unam coniunxerint; aut e contrario ex una duas fecerint; vel interpretando ex mediocri linguae graecae scientia lapsi sint ullis in locis; vel iudicium suum ullibi secuti fuerint; vel denique quod librarii aut ignoranter aut scienter in exscribendis graecis unum pro altero verbum affinxerint(1). Ex omnibus hisce causis discrepantia graecae lectionis ab hebraica potuit proficisci. Quod si ita est, ut non esset multae difficultatis ostendere, iniuria est, ex diversa lectione Bibliorum graecorum hebraeos criminari Scripturarum depravatores.

Nam anteaquam apostoli evangelium promulgarent, suspicio esse non potest hebraeos data opera ullum verbum a Scripturis sustulisse: quum vero propagari evangelium coepit, hebraica volumina ad ecclesiam detulerunt, qui a synagoga discesserant. Quomodo igitur in omnes hebraicos codices errorem contumax natio diffuderit, in eos quoque qui ad ecclesiam devenerant? Atqui etiam a codicibus, qui ab origine catholicae ecclesiae in potestate erant christianorum, aberat id, quod patres querebantur ab hebraeis subtractum. Nisi enim abfuisset, patres ipsi, prolatis hebraicis tabulis apud ecclesiam extantibus, ora obstruxissent iudaeis: quod cum non fecerint, immerito in iudaeos culpa corruptionis Scripturarum reiicitur, propterea quod in hebraico desit, quod in graecis invenitur. Stultum autem est dicere, patres plerumque hebraicae linguae ignaros non potuisse hebraica exemplaria ad ecclesiam delata conferre cum graecis; idcirco iudicium fecisse ex graeca editione quid esset in hebraicis codicibus depravatum. Etenim temere fingitur patres omnes, qui primo et secundo ecclesiae saeculo vixerunt, idioma hebraicum ignorasse, aut hebraica Biblia non legisse(2). Nam qui in Palaestina fidem Christi susceperant, erant in hebraicorum librorum lectione exercitati. Deinde etsi fuissent patres ipsi sermonis hebraici imperiti, nulline erant in ecclesia fideles quorum iudicium exquireretur, utrum in antiquis hebraicis exemplaribus in ecclesia relictis plus legeretur, quam in vulgaribus synagogarum? Eorum ergo opera uti et potuissent et debuissent patres, atque ex illorum iudicio certiores fieri de iudaeorum dolo, eumque

(1) Quantas versio ipsa alexandrina passa sit alterationes in amanuensium transcriptionibus demonstratur ex rerum natura atque ex facto variarum lectionum collectarum ab Holmes et Pearson. Quarum numerus et gravitas minime cedit variis lectionibus hebraicorum codicum. Idem dicatur de ceteris versionibus. Videsitaque fundamentum ipsum deficere criminationis.

(2) Hac ratione nequeo opinioni assentiri, qua aliqui sentiunt totam causam controversiae saeculo III. in ecclesia excitatae, quoad libros deficientes in canone hebraico repetendam esse ex hexaplari opere Origenis.

corruptoribus obiectare : nisi putemus eos officio suo in re tam gravi defuisse. Quod si nihil tale unquam ulli iudaeo obiecerunt[1], perperam blateratur aliquid fuisse in vetustis hebraicis Bibliis, quod est in recentioribus amputatum. Dandum tamen est patribus, si iudaeos accusarunt : quum enim praeiudicata eorum esset opinio LXX interpretes, Spiritu sancto afflante, Scripturam graece retulisse, statim, vel uno mutato graecae interpretationis verbo, totas sacras literas perverti conclamabant (1).

Nihil autem est, quod iudaeos magis ab invidia liberet, quam productus locus ex psalmo XCV a Iustino primum iudaeis obiectus. Nam eae voces *a ligno* non modo in hebraicis Bibliis numquam fuerunt, sed et in chaldaicis, et in syriacis, et in graecis quae ad nos pervenerunt, et in arabicis, et in aethiopicis ex graeca interpretatione traductis, et in vetere latina editione ante hieronymianam (2) et in hexaplis Origenis desiderantur. Quis autem credat tantum potuisse hebraeos, ut in omnibus psalmorum editionibus qualibet lingua factis eas voculas delerent? aut si in bonis codicibus graecis illud *a ligno* olim extitisset, passuros fore christianos, ut a graecis omnibus psalteriis deinde expungeretur, atque illustre adeo oraculum omnino a sacris Libris exciderent? Extat et totus psalmus XCV insertus in capite XVI, *lib.* 1 *Paralip.*, neque tamen ulla ibi mentio ligni est (3). Cur etiam apud neminem graecorum patrum (praeter unum Iustinum martyrem) ea lectio invenitur, si in antiquis graecis codicibus *a ligno* regnasse Christum legebatur? Psalmi enim versiculum absque ulla ligni mentione in medium profert Eusebius *Demonst. ev. lib.* I, *cap.* 2, et in Commentario in Psalmos a Montfauconio edito tom. I collectionis novae patrum graecorum, Gregorius nyssenus *lib.* II *de titul. Psalm. cap.* 9, Cyrillus alexandrinus, sive, ut placet Combefisio, Eulogius alexandrinus, *Homil. de ramis palmarum*, Apollinarius Laodiceae episcopus in paraphrasi versibus scripta : Εἴπατε δήμοισίν γε Θεὸς μετὰ πᾶσιν ἀνάσσει : *Dicite populis quidem Deus in omnibus regnat* : auctor Commentarii in psalmos, qui extat tom. 1 operum Theodoreti ; tota demum catena graecorum patrum in Psalmos additamentum illud *a ligno* omisit. At nemo ex graecis aut paraphrastes psalmorum aut interpres ex psalmo XCV argumentum deprompsit, quo probaret praesignificatum a Davide mortis Iesu Christi genus. Omnes ne silentio tantum oraculum praeteriissent, si in graecis codicibus extitisset?

Quid ergo? Falsus ne Iustinus est contra Tryphonem disputans; aut iudaeis crimen affinxit, quo vacabant? Equidem et falsus ipse est, et iudaeis non suum crimen obiecit, quamquam excusare sanctum virum boni omnes debeant. Exem-

(1) De hac alexandrinorum interpretum inspiratione nullus est qui modo contra Hieronymum aliquid asserat, nec illi qui Aristeae favent.

Imo hoc conceditur ab omnibus contradictoribus fabulae nomine Aristeae vulgatae, uti est Hody op. cit. cap. 1, et data opera vindicatur a Vossio Aristeae patrocinatore, tum in libro de Oraculis sibyllinis, tum in libro Variarum observationum.

(2) De versionibus chaldaicis, syriacis, arabicis, aethiopicis et latina antihieronymiana lege Lamy, Valroger, Glaire operibus supra citatis. — Pro latina *Itala* lege Vercellone Dissertat. II, pag. 17, seq.

(3) Carolus Vercellone ad hunc locum lib. Paralip. quem impressum ex parte reliquit, adnotat : « Additamentum *a ligno*, quod multi habent in psalmo parallelo, a nemine hoc in loco admittitur. »

plar ipse habebat (et plura fortasse tum circumferebantur talia), in quo adiunctum illud *a ligno* legebatur; eas voces a novis hebraeorum traductionibus sublatas videbat: negabat pariter Tryphon hebraicos codices id habere: quare zelo defendendae christianae religionis abreptus, abrasas a iudaeis Tryphoni exprobravit, non adhibita accuratiore investigatione, num ita res esset. Quomodo autem quaedam graeca exemplaria illud additamentum *a ligno* occupaverit, facile explicatur. Quum in epistola tributa Barnabae sermonem esse *de regno Iesu a ligno* vidisset pius quidam psalmorum lector, incidens postea in illa verba psalmi XCV *Dominus regnavit*, memor eorum quae legerat in Barnaba, in marginem retulit particulam *a ligno*, velut loci illius explanationem: nam consuesse veteres christianos in librorum margine scribere quasi adnotationes quasdam et Scripturarum explicationes, vetera monumenta comprobant (1). Porro quum ea adnotatiuncula margini adscripta vehementer librario placeret, putans variantem lectionem esse, textui adscripsit: ea vero deinceps a piis viris suscepta atque exscripta, fidem auctoritatemque habuit, maiorem sane habitura nisi hexapla Origenis obstitissent (2). Mox enim, ut cognitum est ex Origenis hexaplis, neque in hebraicis libris, neque in editione LXX interpretum eam adiunctionem legi, improbata est a graecis patribus atque a Bibliis explosa. Hinc factum est, ut, quum patres plurimi post Origenis aetatem de psalmo illo meminerint, nemo cum Iustino regnantem a ligno Dominum dixerit. Quia vero Origenis opera, quae falsae lectionis admonebant, non erant admodum apud latinos vulgata (3), latini patres diutius retinuerunt, quod Iustinus legerat, adeout et in hymnos ecclesiasticos coniiceretur.

Haec eruditorum virorum Iacobi Fabri stapulensis in suis ad quintuplex psalterium scholiis, Augustini Iustiniani episcopi nebiensis in suo Psalterio quinque linguarum, Simeonis De-Muis professoris linguae hebraicae parisiensis in *Assertione hebraicae veritatis* sententia est, aliorumque, qui sane Literarum sacrarum patrocinium non deserunt. Egregie nebiensis episcopus ad psal. XCV, *quod legitur in romana psalmodia* regnavit a ligno Deus, *non est de hebraica veritate, sed christiana devotione, ut arbitror, additum. Secutus est vero hanc paraphrasticam editionem Theodulphus, qui nobile passionis carmen ac devotum composuit, ubi dixit:* Impleta sunt quae concinit *etc.* Nemo ergo facile credat Guillelmo Lindano *de optimo genere interpretandi* scribenti, se in psalterio anglicano hebraico voculam *a ligno*, etsi a iudaeis abrasam, apparentibus tamen vestigiis legisse. Etenim Benedictus Arias Montanus in animadversione sua de anglicano illo psalterio quae inter opuscula ad apparatum Biblio-

(1) De hoc opere Origenis cf. Glaire *Introduct.* pag. 280. Lamy *Introductio in s. Scripturam*, pag. 151 seq. Vercellone *Dissert. accademiche* pag. 145.

(2) Vide cl. Vercellone in Praefatione tomi II variarum lectionum vulgatae latinae Bibliorum editionis, Romae 1862.

(3) Ingens hexaplorum opus neque apud graecos diffusum esse potuit; ideo remansit tantum ex parte in aliquibus codicibus graecis et syriacis, in quibus adiunctae supersunt quaedam annotationes ex illo opere hexaplari desumtae, quaeque collectae fuere a Montfaucon et deinceps ab aliis recentioribus, ut modo a cl. Ceriani adlaboratur in syriacis. Ut apud latinos suppleret defectum hexaplorum D. Hieronymus suscepit suam ex hebraica veritate versionem.

rum regiorum pertinentia extat, contrarium affirmat, et verba *a ligno* plane omissa esse asseverat (1)

De תקון סופרים *Thikkun sophe rim* duplex est linguae hebraicae peritorum iudicium. Alii non solum in dubium vocant, an quid correctum sit uspiam; verum etiam correctiones scribarum somnium esse et delirium ignorantum iudaeorum putant. Neminem enim vidimus hactenus neque ex hebraeis, neque ex protestantibus, neque ex romanocatholicis, qui explicarit, quinam fuerint scribae, quas notas emendaverint, quo tempore opus perfecerint. In neutro praeterea thalmude hierosolymitano et babylonico ullum תקין סופרים commemoratur, quod non fuisset praeteritum, si thalmudis auctoribus tanta res innotuisset. Alii fatentur scribas correxisse quidem seu potius ordinasse atque instaurasse Scripturarum lectionem; verum neque post Christum natum codices hebraicos fuisse emendatos, neque malitiose mutatum quidpiam. Scribas enim appellant hebraei viros synagogae magnae, quorum caput erat Esdras dictus סופר מהיר *scriba velox*, qui post reditum Babylone volumina sacra recensuerunt, atque ex variis codicum lectionibus eas probarunt, quae nunc sunt in usu. Porro quae ab hebraeis atque a Masora vocantur *correctiones scribarum*, eadem prorsus in antiquis translationibus reperiuntur graeca LXX, chaldaica, syriaca, vulgata latina, eademque cum hebraicis codicibus consentiunt. Igitur non sunt Scripturarum depravatio, sed vera lectio in omnibus editionibus extans. Tales mutationes Masora ipsa ad Esdram refert in caput *Numer.* XII, 12, notans locum illum esse unum ex XVIII correctionibus Esdrae. Quocirca Genebrardus *lib.* II *Chronologiae suae*, inquiens Esdrae consilio et opera praesertim libros sacros collatos esse emendatos, ita rem confirmat: *unde* תקין סופרים, idest *correctio scribarum appellatur Thikkùn Esdrae, ut in Masora Numer.* XII, 12, *quasi Esdra scribarum fuerit princeps.* Sed ne interest quidem pro alterutrius harum responsionum veritate admodum contendere. Ponatur scribas correxisse, et locos octodecim mutasse, in nullo sane locorum res est de quopiam religionis christianae mysterio, sed de duabus lectionibus, quarum neutra ulli parti favet magis quam alteri, neutra nocet: adeo verum est de veriore retinenda lectione eos cogitasse, non divino verbo falsando.

Instant magis, et premunt, qui arbitrantur hodiernis hebraicis codicibus omnem esse imminutam fidem. Quamquam primis ecclesiae saeculis, et ad Hieronymum usque incorruptos credamus fuisse hebraicos libros, tamen ex quo a Masoretis inventa sunt atque apposita puncta vocalia, quae olim deerant, non modo suspicio est, sed affirmari certo potest, mutatas esse Scripturas: ex variis enim significationibus uni voci subiectis, quas diversarum vocalium literarum varietas efficit, eam dolo malo probarunt, quae favet sibi, eamque attribuerunt verbis, prout constitutum inter ipsos est in posterum esse pronuntiandum. Quod si vocalia puncta detraxeris, quomodo ex septem aut octo modis quibus unum verbum legi saepe potest, et reddi variis sensibus, lectionis veritas diiudicabitur, quum hebraica lingua omnino interciderit, neque revocari possit aut restitui, nisi suscepta interpunctione Masoretica, quae in vehementem suspicionem venit? Sed

(1) Lege De Rossi *Variae lectiones vet. Testamenti* ad psalmum XCVI, 10.

et manifestum est exemplis locos quosdam esse a Masoretis corruptos. Geneseos VIII, 7 hebraei habent: *Corvus egrediebatur, et revertebatur*; quum tamen LXX, vulgata latina, atque omnes patres legant, *non revertebatur*. Item XLIX, 10 pro שלוה *missus*, seu ut vertit Hieronymus, *qui mittendus est*, hebraei legunt שילה *scilò*, quod nullam habet significationem. Psalmo XVIII (*hebr.* XIX), 5, pro יצא קולם *exivit sonus, vox eorum*, in Bibliis hebraicis est קום *linea eorum*. Psalmo XXI (*hebr.* XXII), 17 non כארו *foderunt*, sed כארי *sicut leo* scripsere Masoretae, ne Messiae manus et pedes transfixum iri inde probaretur. Isaiae IX, 6 pro יקרא *Jikkarè*, *vocabitur* hebraei variatis punctis legunt, *Jikrà*, *vocabit*, idest, *admirabilis, Deus, fortis . . . vocabit nomen eius* (Messiae) *principem pacis*. Quo fit ut Messiae divinitas ex illo Isaiae vaticinio demonstrari amplius non possit. Igitur malitiose hebraei vocalia puncta appinxerunt, et literas, ubi opportunum erat, mutarunt, ut suos errores tegerent.

R. Si concedatur semel sancti Hieronymi temporibus integros fuisse hebraicos codices, confecta res erit, etiamnum in eadem integritate esse (1). Non equidem ii sumus, qui ut Scripturas hebraicas tueamur, ponamus vocalia puncta eandem ac literas consonas habere originem, ut Buxtorfius *lib. de Punctorum antiquitate* conatus est demonstrare; aut a Mose vel Esdra, et viris synagogae magnae inventa, ut iudaeorum quibusdam placuit. Multae adeo, eaeque graves causae nos movent, (quae potissimum ab Elia Levite iudaeo et Ludovico Capello in libro *de punctationis arcano revelato* nobilibus hac de re scriptoribus productae sunt) cur credamus a iudaeis academiae Tiberiadis rectoribus, Masoretis appellatis (scilicet traditione doctis), post annum Christi sexcentesimum vocalium et accentuum notas primum excogitatas atque appositas fuisse, quum antea sine vocalibus punctis hebraici libri legerentur (2). Verum etiamsi puncta eiusmodi Masoretae adiecerint, non vitiarunt Scripturas; sed ne dissona usquam esset sacrorum codicum lectio, ne verus legendi modus in posterum ignoraretur ab hominibus gentis suae in omnes terras diffusis, ne audaciores aliqui ab avita legendi ratione discederent, figuris quibusdam, et variis apicum, literularum, punctorum formis expresserunt sonum verborum et distinctionem sententiarum a patribus longo temporum decursu traditam praescripsere. Quapropter si apices, si lineolas spectemus, Masoretarum opus sunt; si autem lectionem, significationem et sonum, non Masoretis, sed sacris scriptoribus, sed Deo auctori tribuenda sunt puncta vocalia.

Odio autem christianorum ad eripienda nobis argumenta hebraicos errores convellentia alias appictas esse consonis vocales notas, quam quas literae requirebant, omni verisimilitudine caret. Etenim literae illae masoreticis punctis ornatae aliud plane nunc significarent, ac antiquitus Origenes, Eusebius caesariensis, Hieronymus explicuerint,

(1) Consensit enim haec vulgata latina editio hieronymiana cum hebraicis codicibus; imo plerumque ubi clementina editio reperitur ab hebraicis codicibus diversa, stant pro concordia codices hieronymianae versionis antiquiores et melioris notae, prout videre est apud Vercellone in variis lectionibus Vulgatae, et praesertim in praefatione vol. II.

(2) Cf. De Rossi *Introduzione alla sacra Scrittura*, § XVII-XX. Hieronymum legisse codices hebraicos absque punctis vocalibus modo apud omnes in confesso est.

si ex punctorum adiunctione tenebras offundere Masoretae voluissent Scripturis, easque pervertere. Atqui eam sensus diversitatem hebraica exemplaria non obiiciunt, praesertim ubi graviora religionis nostrae mysteria tractantur: patet ergo convenienter ad linguae hebraicae naturam et convenienter cum fide nostra punctorum notas esse institutas. Interpretatio quidem hebraeorum perversa est et a veritate recedens; significationem pariter malitiose subiiciunt quibusdam nominibus alienam a sacri scriptoris instituto et mente, quippe contortam saepe per vim ad aliud explicandum, quam oratio requirat. Ita ex. gr. illud Isaiae VII, עלמה *halmà* mulierem iunioris aetatis esse dicunt, adolescentulam cognitam a viro, non virginem: שבט *schevet* virgam tribulationis, non imperii, non auctoritatis insigne in vaticinio Iacobi *Genes.* XLIX. Verum voces et vocum sonos Masoretae non immutarunt. Sicut enim haeretici adhibitis nobiscum vel graecis vel latinis novi Testamenti literis in alienam significationem verba transferunt, in quorum lectione consentimus; sic et hebraei nobiscum in vocum pronuntiatione concordes iisdem, quam olim habebant, suam significationem detrahunt, atque intelligi volunt rem plane diversam. Nemo tamen dixerit lutheranos aut calvinianos odio romanorum esse sacrae Scripturae corruptores, quamquam sensum depravent. Non erunt ergo hebraei vitiatores veterum Scripturarum, propterea quod perperam veteres Scripturas interpretentur.

Quod praeterea dicunt, detractis punctis vocalibus fore maximam linguae perturbationem et verae lectionis ignorantiam, si quid valeret, probaret hebraica volumina nunquam divinas fuisse Literas, aut saltem hebraicam linguam omnino periisse; non vero Scripturas esse falsatas. Sed negotium facessere ea res potest linguarum orientalium ignaris, non item peritis. Detrahat quis, quantum velit, vocalium notas, manebit adhuc et sensus et significatio et pronuntiatio verborum, et quidquid est, sine quo nullum linguarum genus potest consistere. Ante masoreticum inventum legebantur libri non hebraici solum, sed etiam syriaci, chaldaici, arabici sine ulla vocalium figura: etiamnum samaritani punctorum usum non habent; attamen legunt: legeret igitur et nostram quilibet, si istarum linguarum studiis multum incubuisset. Inter varios autem sensus, quos habere vox aliqua posset per se spectata atque extra orationem posita, cerneremus unum tantummodo certum et definitum plerumque se prodere ex tota sermonis textura, eumque usus, et legendi consuetudo ostenderet, ambiguitate sublata: nec diversa admodum ratione pronuntiaremus, ac pronuntiaverint Masoretae secuti usitatam normam, atque acceptam a maioribus, per quos ad eorum usque aetatem legendi ratio defluxit, licet vocalium literarum nomina et figuras ab iis inventas ignoraremus. Sumtis enim in exemplum aliis orientalibus linguis, quae etiamnum sunt in usu; adhibitis veteribus manuscriptis, in quibus literae quaedam signabantur אמות קריאה *matres lectionis* propterea vocatae, quod indicio essent, qua ratione esset legendum; atque evolutis antiquis interpretationibus, ubi difficiliora quaedam verba explicanda occurrerent, utique absque ope punctorum legeremus Scripturas hebraicas, atque interpretaremur. Hoc pacto nimirum Hieronymus susceptum interpretandi negotium ex-

pedire potuit, priusquam puncta vocalia invenirentur.

Itaque tota haec de Masoretis, eorumque opera, quaestio paucis concludatur. Masoretae homines erant quidem sub errorem subiecti; sed quos ab antiqua legendi ratione recessisse, aut fraudem fecisse probari non potest. Ubi varia erat lectio, nec deprehendi satis poterat, quae esset verior, utramque adnotarunt: puncta supposuerunt literis aut imposuerunt, quae sonum redderent cuiusque vocis proprium: iisdem ablatis, neque pronuntiandi modus tollitur, neque significatio verbis eripitur, ut possit etiamnum quilibet in linguarum studio atque ecclesiae doctrina versatus, ex hebraico fonte recentibus vocalium figuris non interpuncto verum Scripturarum sensum extrahere. Addatur quoque Masoretas ex duabus lectionibus non expunxisse fraudulenter meliorem; sed si ullo in loco expunxissent, aut non satis castigate legissent, nos iudaica superstitione non alligari. Ut enim ipsis licuit, collatione facta veterum exemplarium, accurate Biblia describere, ita liceret et nobis secundum hebraicae linguae analogiam ope antiquiorum traductionum tollere mendum ex literarum similitudine plerumque lapsum, idque corrigere et pristinae integritati hebraicum exemplum, quantum fieri potest, restituere.

Videamus iam, quas dicunt, productis exemplis, masoreticas depravationes. At vero etsi non diffiteremur in oppositis locis lectiones esse mendosas: ergone corrupta sunt hebraica biblia, et fidei ac morum regula esse desinunt, quod olim erant? Multa errata in vulgatam latinam lapsa esse ante Sixti V et Clementis VIII emendationem nemo negat; quaedam vero, ne dicam plura, adhuc superesse, quae correctione indigerent, docti viri consentiunt: numquid propterea incorrupto Dei verbo latini caremus (1)? Deinde cur a Masoretis malitiose mutatum quid putemus, potius quam scribarum errore et casu fortuito? Quid enim fortuitum magis esse potest, quam particulam negantem excidisse, ut in primo allato loco geneseos et corvum reversum dici, quum scribi debuisset *non reversum?* Nemo equidem serio credet, Masoretas data opera negantem voculam in textu suppressisse, quasi vero tanti interesset corvum non rediisse, ut, si redierit, hebraei vicerint, atque hebraicus error extorqueri ab animis amplius non possit. Sed ne fortuitum quidem erratum in hebraicis codicibus ibi esse puto. Lucas enim burgensis producit latinos codices magnae auctoritatis, qui sine negatione legunt, ut in hebraicis habetur (2). Verum habet, inquiunt, graeca editio et vulgata latina, quae in manibus fidelium est, ecclesia magistra. Habeat, licet: ei hebraicam lectionem, inquam, non discrepare. Est enim in hebraico textu ויצא יצוא ושוב *et dimisit* (Noe) *corvum, et exiit abeundo et redeundo*; idest postquam regressus est corvus, circa arcam eundo et redeundo saepius volitabat, donec aquae siccarentur: at vero in arcam amplius non rediit. Atqui istud ipsum est, quod latina et graeca editio exhibet: *exibat et non revertebatur*, nempe in arcam non revertebatur, quemad-

(1) Lege Vercellone *Prolegomena ad varias lectiones vulgatae latinae Bibliorum editionis*, praesertim Praefationem ad volumen III.

(2) Cf. Vercellone ad hunc locum Gen. VIII, 7, ubi, relatis hinc inde diversis sententiis earumque argumentis criticis, pro Hieronymi translatione concludit: « Ego quidem, re bene perpensa, vix dubito Hieronymum heic quoque sacrum textum secutum fuisse » nempe posuisse *et revertebatur*.

modum in arcam iterum ingressa columba est, quae mundos locos, ubi pedem poneret, ubi consisteret, non invenerat.

Alter locus *Genes.* XLIX, contaminatus non est: literarum similitudo verius Hieronymum fefellit, qui tamen, etsi verbum non reddiderit, verum verbi sensum tenuit. שילה *Scilò* unum est ex Messiae nominibus, quod non negant iudaei doctiores, quodque paraphrastae chaldaei *Onkelos et Ionathan* explicuerunt vertentes, *donec veniat Messias.* Non ergo vaticinium iudaei falsarunt, ut nondum venisse Messiam pertinaciter defenderent. Congruit autem optime nomen שילה Messiae, suamque significationem habet commodissimam, scilicet *pacificator*, et si fas esset dicere, *tranquillator, felicitator*, pacem et salutem afferens, pacis instaurator: quod nomen plus fortasse explicat, quam Hieronymus in sua translatione dixerit (1).

Tertium in psalmo XVIII: *In omnem terram exivit sonus eorum*, hebraice קום *delineatio eorum*, non est a Masoretis data opera mutatum : nam facillimum fuit, fallente oculo aut manu, praetermitti literam ל *lamed* vocis קולם, et restare קום. Fieri etiam potest graecos, et Hieronymum perinde legisse קום, ut nunc legitur. Ad sensum autem magis quam ad verba intentos transtulisse *sonus eorum*: quoniam utrobique, sive dicamus vocem coelorum laudes Dei enarrantem in omnes terras diffusam, sive perpetuas lineas, quas coeli describunt, et constantes gyros atque orbium conversiones divinae gloriae laudatrices esse, eadem res est eadem significatio. Quin etiam cum Pocockio *in portae Mosis appendice n. 47*, subiungi potest, verba quaedam, quae apud hebraeos quidpiam significare videntur, aliud quid pariter indicare posse, quod LXX, ex. gr. reddiderunt, illudque ex vicinis linguis chaldaica, syriaca, arabica colligi ac repeti. Accidit enim propter harum linguarum affinitatem, ut vocis cuiusdam varia notio interdum ex altera lingua capiatur, in qua ampliores significatus habet, quos et olim in hebraico sermone habuisse verisimile est: cuius rei exempla peti possunt in lexicis, ubi haud raro notatur hebraicam vocem esse; notionem autem hauriri ex usu chaldaico aut arabico. At vero apud arabes קוה idem etiam valet, quod *clamavit*: quare si vocis קוה explicatio ab arabica significatione sumatur, optime convertetur hebraicus textus, qualis nunc extat, *in omnem terram exivit clamor eorum*, cuiusmodi in graecis ac latinis editionibus habetur.

Quartum exemplum alicuius quidem, immo vero gravis momenti videtur, adeout multi hanc unicam esse in hebraico textu probabilem mendam agnoscant. Verum ne hoc quidem in loco accusandi sunt Masoretae. Etenim quum casu primum et ex literarum similitudine factum esset, ut in quibusdam exemplaribus scriptum inveniretur כארי *caarì*, etiamsi in pluribus כארו *carù* appareret, visa est illa Masoretis varians lectio, ac pro variante notarunt, alteram scilicet in textu, alteram in margine. Reipsa Masora magna textualis *Numer.* XXIV, 9, habet: כארי *bis extat Numer.* XXIV, 9, *accubuit* כארי (sicut Leo); *et Psalmo* XXII, 17, כארי *manus et pedes meos; sed in posteriore loco scriptum est* כתיב כארו. Servatam esse eam Masorae rationem scribendi in textu כארו testatur et *R. Ben Chajìm* in Masora, quam edidit ad calcem Bi-

(1) Cf. Vercellone ad Gen. XLIX, 10 Patrizi *De interpretatione s. Scriptur.* tom. II, 94.

bliorum venetorum בקצת ספרים מדוייקים מצאתי כתיב כארו וקרי כארי *in multis libris correctis inveni scriptum* Carù *et lectum* Caarì. Confirmat et iureiurando *R. Iohannes Isaacus* lib. 2 contra Lindanum : *Idem ego ipsa veritate et conscientia bona testari possum, me huiusmodi psalterium apud avum meum vidisse, ubi in textu scriptum* כארו, *et in margine* כארי. Nunc quidem recentiores rabbini malitiose eam lectionis et scriptionis diversitatem dissimulantes silentio praetereunt olim scriptum esse lectumve כארו ; sed horum audacia, cuius non sunt incusandi Masoretae, facillime retunditur. Non enim difficile est antiquam germanam lectionem restituere, quam secuti sunt et LXX, qui reddiderunt ὤρυξαν *foderunt ;* et Aquila iudaeus scelestissimus, qui transtulit ἤσχυσαν *foedarunt, deturparunt ;* et syrus, et arabs, atque aethiops similiter transferentes ; et chaldaeus qui vertit נכתין *mordentes.* Iam vero aliud est Scripturas per fraudem corrumpere ; aliud, ut supra dicebamus, lectionem aliam ex fortuito errore natam, vitandoque ictui opportunam arripere : illud hebraeis verborum, literae et corticis ad superstitionem usque tenacibus crimini verti non potest ; istud non dedecet vafros homines, qui celare vellent lectionis differentiam, si possent, atque ita elabi. Irritus tamen est impiorum hominum conatus, quos Masora ipsa marginalis confutat, etiamsi legeremus כארי. Docet enim Masora in hunc locum, licet scriptum sit כארי, idem significare quod כארו : nempe כארי ב קמצין ובתרו לשונות *duo sunt Caarì cum Kametz ; at in duplici, idest diversa significatione.* Isaiae scilicet XXXVIII 13, et Psalm. XXII, 17 : quumque certum sit hanc vocem in Isaia recidendam esse *sicut leo*, certum est etiam in psalmo non aliam habere significationem posse, quam quae est secundum lectionem alteram כארו *foderunt*, ut series orationis postulat. Quod si tandem deesset Masorae auctoritas, nullo negotio conficeret adhuc hebraice sciens כארי *caarì* scribi pro כארים *carìm*, aut כארי *carè*, nempe *fodientes*. Etsi ergo legamus, ut legi volunt iudaei, nulla in hodiernis ipsorum Bibliis meditata literae perversio est, nulla periculosa sensus mutatio, modo verba, ut explicanda vere sunt, explicemus (1).

Ultimum exemplum ineptum est. Ergone quia hebraei legunt יקרא *Jikrà, vocabit*, necesse est nos eodem pacto legere, atque in activa significatione verbum usurpare, nec possumus suppositis aliis punctis pronuntiare יקרא *Jikkarè*, *vocabitur*, quomodo LXX, chaldaeus interpres, Aquila, Symmachus cum Hieronymo legerunt ? Si igitur punctorum mutatio errorem tollit, puncta mutabimus, quae nobis licet mutare, et sanabimus sine ullo negotio plagam Scripturarum. Non est tamen ulla necessitas legendi aliter ac legatur ab hebraeis ad veritatem scripti tuendam. Compertum est omnibus hebraice legentibus verba activa saepe ab hebraeis poni pro passivis, tum praecipue, quum explicate nulla persona notatur, quae verbum regat, quod innumeris confirmari exemplis potest. Ideo autem verba in passiva significatione terminationem habent activam, quia supplendum esset v. g. *quilibet*, *omnis populus*, *Israël vocabit*, ut significatio terminationi plane responderet, quo non suppleto, consequens est pro passivis accipi. Sic apud latinos *dicunt* sine adiuncto, idem

(1) Lege de hac quaestione amplissime disserentem De Rossi *Variae lectiones vet. Testam.* ad psalm. XXII, 17.

valet ac *dicitur*. Non veremur autem, ne hebraeus insulse nobis obtrudat eam interpretationem alienam, *admirabilis*, *consiliarius*, *Deus*, *fortis*, *pater futuri saeculi vocabit puerum nasciturum*, *idest Messiam*, *principem pacis;* non id, inquam, veremur : continua enim oratio, eiusdemque tenoris non patitur ea omnia, quae uni tributa sunt, divina nomina, alterum ab altero disiungi, quasi alter esse possit qui vocet, alter qui vocetur. Praeterquamquod nemo est hebraeorum, qui ignoret ea phrasi *vocare nomen alicuius*, saepius non significari quempiam eo nomine appellatum iri, sed talem reapse futurum dignitate et virtute qualis dicitur vocandus. Quam ob rem quocumque tandem modo apud Isaiam legatur, sive יקרא *Jikrà*, sive *jikkarè*, sententia est: *Puer natus est nobis*, *et erit admirabilis*, *consiliarius*, *Deus*, *fortis*, *pater futuri saeculi*, *princeps pacis*.

Sed tempus est, ut vela contrahamus. Hebraici codices sacri cum in synagoga, tum in ecclesia diligentissime asservati nullam unquam labem contraxerunt, quae primam dignitatem imminueret, quod fortuiti errores, qui in minimis rebus excidere scribenti possunt, de re nec fidei, nec morum scripti veritati non derogent: igitur incorrupti ad nos devenerunt, quales sacer scriptor reliquit. Quum autem notum sit codices, in quos eloquia sua referri Deus voluit, esse hebraicos veteris, et graecos novi Testamenti, quod de hebraicis dicimus, de utrisque dictum accipiatur. Ex iis plurima aliis linguis exempla scripta sunt graeca, syriaca, latina, inter quae licet interdum discrepantia sit, tanta non est tamen, ut fidem et mores attingat, si interpretationes quidem a perversis hominibus, et fidei nostrae inimicis confectas excipias. Nam Aquilam, Symmachum, Theodotionem, quorum alter a christianis ad hebraeos descivit, alter a samaritanorum secta ad ebionitas transiit, postremus a marcionitis ad ebionitas pariter migravit, nonnulla dolo malo mutasse non indiget probatione, quod est a pluribus ecclesiae patribus, et Hieronymo praesertim animadversum. In reliquis vero interpretationibus aut publica ecclesiae auctoritate susceptis, aut communi fidelium consensu probatis, quum fidei et morum praecepta mirifice consentiant, dubitandum non est, quin divinorum eloquiorum doctrina reperiatur. Discrepantiae enim, quae textum inter et translationes occurrunt, in parvis rebus sunt, et ad certa capita revocantur. Haec nimirum sunt vel ignorantia et negligentia amanuensium, vel diversa lectio orta ex literarum similitudine et varietate exemplarium, unde in aliam linguam versum est, vel interpretatio paulo amplior ad res illustrandas pro interpretis ingenio, vel translatio sententiarum tantummodo, non etiam verborum. Eas autem ex istarum causarum altera profectas discrepantias promtum est ex critices regulis, et usu codicum diligentius exscriptorum maxima ex parte componere, ac tuto definire, nihil esse in iis traductionibus, quod contra textum repugnet. Quod si adhuc in re aliqua textus interpretationi discordet, nisi probetur in hebraicos hodiernos codices fortuitum aliquem errorem lapsum, aut ex variantibus lectionibus iudaeos probasse minus consonam reliquae orationi, adhaerendum potius hebraico textui putamus. Negari enim non potest, quin fontes praeferendi sint rivulis, nisi constet fontes esse turbatos.

Neque necesse est disputare longius, utra ex graecis LXX seniorum, et hebraicis exemplaribus praeferenda sint; atque ex ea interpretatione corrigi textus debeat (1). Satis est ostendisse, corruptos data opera non esse codices hebraicos, quod ad graecos novi Testamenti pariter transferendum est, quibus nunquam contigit ullos errores consulto admisceri, ex quo consequitur, authenticos adhuc esse, divinaeque auctoritatis, ad quos, si oporteret, interpretationes ceteras aequum esset probari. Quî enim fieri potest, ut religionis regula et norma esse desierint? Codices primigenios consuli iubebant ecclesiae patres, quum quaestio oriebatur, quae translationum inspectione definiri non poterat. Qua ergo de causa nunc eximiam illam dignitatem et auctoritatem amiserint? Praeter Hieronymum, quem supra testem produximus, Ambrosius *lib.* II *de Spiritu sancto, c. 6* de novi Foederis Libris inquit: *Si quis de latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsarunt, graecos inspiciat codices.* Augustinus lib. XV de Civit. Dei, cap. 13, *cum diversum aliquid in utrisque codicibus invenitur, quandoquidem ad fidem rerum gestarum utrumque esse non potest verum, ei linguae potius credatur, unde est in aliam per interpretes facta translatio.* Quamobrem si olim primigenii codices eius erant dignitatis, ut certa iis fides haberetur, ad eosque omnis referri posset quaestio, nemo iure sacros eos libros dignitate spoliabit, nisi prius evidenter ostenderit pristinam integritatem non retinere. Quod quum efficere hucusque non potuerint, qui minus aequi in hebraicos et graecos fontes videntur, intelligant tandem se nobis iniuria repugnare.

Ne autem quis putet hac nostra sententia quidquam detractum auctoritati latinorum codicum, quos ecclesia probavit, is primum norit nos in genere sentire interpretationi auctoritatem conciliari a fontibus, propterea ex fonte posse interpretationis integritatem explorari. Si enim consentientibus exemplaribus aliarum linguarum sermone editis magis obvius aliquis sensus, et priori ac posteriori sententiae congruentior haberetur, quam colligatur ex fonte, cui fortuitus error illapsus sit, non dubitaremus, quin fonte relicto ad traductas Scripturas regrediendum esset: at vero, hac una causa excepta, nihil est, quod retrahere nos debeat, ne fontes adeamus, unde de alterius scripti sinceritate cognoscitur, atque inde hauriamus, quoties opportunitas tulerit, ad controversias de fide et religione contra obtrectatores fidei dirimendas. Tum vero animadvertat Concilium Tridentinum declarata authentica editione vulgata nec minuisse hebraicis et graecis Bibliis auctoritatem, nec fontibus latinam interpretationem praetulisse: immo etiam ob id iudicasse eosdem ab omni pernicioso errore vacare, quod latinam vulgatam authenticam dixerit. Optime namque Serarius in prolegomenis, cap. 19, quaest. 12, *authenticam versionem esse, est censeri cum originaria lingua convenire.* Revera scriptum *authenticum* dicimus vel autographum ipsum et primum exemplum; vel apographum ex illo sumtum, cum eoque plane con-

(1) Lege De Rossi *Introduzione alla s. Scrittura*, §. 50 seq. *Sinossi dell'Ermeneutica sacra*, §. 20 seq. - *Compendio di critica sacra*, §. 24 seq. Hisce operibus auctor in re critica hebraici textus facile princeps subministrat s. Scripturae studioso quantum sufficit ad has quaestiones enodandas.

sentiens, quacumque demum lingua excriptum sit. Itaque cum vulgatam latinam editionem ab hebraicis et graecis exemplaribus fluxisse certum sit, non potuerunt patres authenticam pronuntiare, nisi cum hebraicis et graecis Scripturis concordem crediderint, et consequenter eas censuerint a sua integritate non excidisse: caeteroquin si putassent primigenia scripta amisisse fidem, quomodo latinum scriptum, quod conferri amplius cum exemplo non posset, auctoritatem habere iudicassent, et contra haereticos decreto sanxissent?

Neque continere possum, quin moneam inconsiderate admodum, ne dicam inepte, eos ratiocinari, qui ita rem colligunt: tridentini patres latina vulgata Biblia authentica decreverunt; ergo neque graeca, neque hebraica amplius valent. Miror enim eos ignorare, quod nemo vel parum in hoc argumento versatus ignorat, tridentinos patres nullam fontium mentionem facere, sed solum ex latinis versionibus, quae circumferuntur, unam elegisse, quam ceteris anteponerent. Quod Bellarminus *lib.* II, *de verbo Dei*, *cap. 10*, recte monet, ubi et Calvinum mendacii accusat, propterea quod haereticus dixerat, *Concilium vulgatam fontibus praeposuisse:* unde et *cap. 11* addit: *stultum est dicere, Theodotionem haereticum* (ex quo quaedam in vulgatam translata sunt) *non potuisse errare; vel sanctum Hieronymum nunquam errasse, quum ipse in Isaiam* XIX, *dicat se errasse, et ecclesia eius correctionem acceperit. Non illos auctores canonizavit ecclesia; sed tantum hanc versionem approbavit; sed certos nos reddere voluit in iis, quae ad fidem et mores pertinent, nulla esse in hac versione interpretum errata.* Docte et Alphonsus Salmeron, qui Concilio Tridentino interfuit, *Prolegom.* III, de concilio ipso loquens: *Nihil*, inquit, *de exemplaribus graecis vel hebraicis agebatur; tantum inter tot editiones latinas, quas nostra saecula parturierant, quaenam ex illis praestaret, sermo erat: liberum autem reliquit omnibus, qui Scripturas sacras profundius meditantur, fontes hebraeos et graecos, quatenus opus est, consulere, quo nostram vitio librariorum, vel temporum iniuria corruptam emendare valeant* (1).

Docte et Andreas Vega unus ex nobilioribus theologis, qui concilio adfuerint, *lib.* XV, *cap.* 9, adfirmat patres non restinxisse studia theologorum linguas scientum, qui sentiunt, quosdam Scripturarum locos exactius traduci potuisse et Spiritum sanctum in primigeniis libris explicatiorem ac meliorem sensum iudicasse, quam qui in vulgata latina redditus sit: sed quum vulgatam authenticam pronuntiarunt, nihil praeterea significare voluisse, quam nullo foedatam esse errore, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide atque moribus colligi possit. Testem eius rei adducit cardinalem sanctae Crucis tunc pontificis legatum, deinde pontificem maximum Marcellum II, dictum, a quo se ita accepisse refert, pridie quam decretum illud rogare-

(1) Hodie non invenitur theologus alicuius nominis et auctoritatis qui in hanc thesim non conveniat. Una tantum remanet controversia, utrum Vulgata latina editio aliquid erratum contineat in locis de fide et moribus tractantibus, sensum textus originalis immutans, licet non enunciet errorem contra fidem et mores; vel saltem utrum tale erratum locum admittere possimus non repugnante decreto concilii tridentini. Pro *affirmativa* sententia disputat Vercellone in dissertat. *Sulla autenticità delle singole parti della Volgata secondo il concilio tridentino*, Roma 1867; pro sententia *negante* stant communiter theologi quorum thesim amplissime defendit cl. Franzelin op. cit. pag. 465 seq.

tur, ab eoque postea idem saepe audivisse(1). Docte item et Andradius lusitanus theologus qui in concilium et ipse convenit, eadem locutus ac Vega, de patrum tridentinorum instituto subdit: *valde inconsiderate eos loqui, qui plus fidei editioni latinae, quam hebraicis voluminibus deferendum putant..... quare qui graecos, latinosque codices de hebraeis supplendos emendandosve esse contendunt, non quidem ab ecclesia ad externos, ut quidam putant, sed ad ipsam Iesu Christi ecclesiam provocant, et ab eadem illa ipsa praesidia comparant.* Deinde non solam vulgatam Scripturam authenticam esse hoc firmissimo argumento demonstrat: *Ecclesia Christi non exiguis occidentis finibus, quibus latina editio familiaris est, continetur; sed per omnes universitatis oras, omnes gentes et nationes, quae Christo Iesu nomina dederunt, continet: neque ad illam magis itali, galli, germani et hispani, quam scythae, indi, graeci, brachmanesque pertinent, dummodo Christum vera fide prosequantur; et tamen latinam linguam quum non intelligant, in vulgata editione prorsus surdi sunt: unde sane fit, ut si sacram Scripturam veram et incorruptam in sola esse vulgata editione putemus, maximam atque amplissimam partem illius splendore spoliemus.* Denique Iulius Rugerius secretarius apostolicus lib. *de Scriptur. canon. cap. 44,* scribit: *Cuius piae aures ferre poterunt hebraicam editionem a Spiritu sancto iisdem verbis dictatam, a prophetis conscriptam, ab Esdra restitutam, a Christo recitatam et explanatam..... a qua omnes editiones velut a parente et fonte suo fluxerunt, correctiones derivantur, et discrepantiae librariorum culpa exortae saepius sublatae sunt, nunc explosam et damnatam esse?* Atque haec de prima προλεγομενῶν sacrae Scripturae parte hactenus.

(1) Id adhuc evidentius demonstratur ex documentis a cl. Vercellone editis in Appendice dissertationis IV: *Studi fatti in Roma, e mezzi usati per correggere la Bibbia volgata. Dissertat. accademiche,* pag. 79. Ex historia Congregationum romanarum, quae ad correctionem Vulgatae a Pontificibus delegatae fuerunt, et ex canonibus adhibitis in illa recensione nova suppeditantur argumenta. De hisce confer cit. Dissert. et *Prolegomena ad varias lectiones.*

PROLEGOMENA

SACRAE SCRIPTURAE

PARS ALTERA

DE SACRORUM BIBLIORUM DIVINITATE ET CANONICITATE SINGILLATIM

Absolutis generalioribus capitibus, ad alteram partem devenimus, in qua de singulorum Librorum divinitate atque auctoritate disputatur. Et iactis quidem fundamentis, quibus tota sacrarum Literarum dignitas continetur, speramus fore ut quamlibet latum immensumque campum percurrere debeamus, nulla tamen singularis quaestio sit, quae postulet tractari prolixius, ut in superioribus fecimus. Ne autem praefando tempus tradendae disciplinae praeripiatur, illico antiquiores veteris Instrumenti Scripturas afferamus in medium.

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS

Articulus I.

De Pentateucho, sive quinque Libris Mosis.

Quinque Mosis libros *Genesim*, *Exodum*, *Leviticum*, *Numeros et Deuteronomium* graeco vocabulo Πεντάτευχον appellant nostri, idest *quinque volumina*; hebraei vero תורה *Legem*. Libros istos non modo ab ultima antiquitate, et Deo afflante esse scriptos, sed et Mosen conscripsisse in superiore huius nostri operis parte me adeo probasse confido, ut nulla praeterea videatur necessaria esse demonstratio. Verum quia Hobbesius in opere inscripto *Leviathan part.* III, *cap. 33*, Pererius in *Systemate praeadamitico lib.* IV, *cap.* 1, Benedictus Spinosa in *Tractatu theologico-politico* Mosen Pentateuchi auctorem esse negant, atque alter dici Mosis libros censet, quod Mosis historiam exhibeant; alter quod veteris mosaicae historiae fragmenta sint et laciniae, quum illa omnino perierit; tertius, quod ex antiquis monumentis in compendium redactis Esdras mosaicum opus confecerit: ob eam rem iterum in hoc argumento versandum est, ut cumulatissime absolvatur, quamquam satis omnibus fecisse videri possumus.

eosque in superioribus refutasse. Movet praeterea nos ad hoc argumentum sumendum rursus in manus Richardus Simonius intemperantior criticus, qui in primis capitibus *lib.* I, *historiae criticae veteris Testamenti*, pluribus efficere studet, non nisi leges et praecepta scripsisse Mosen; historiam vero a scribis publicis et notariis israëliticae reipublicae, quos prophetas nominat, in publicas tabulas relatam, unde Pentateuchus multo post depromtus fuerit et ad pauciora contractus. Movent denique loci quidam mosaicae historiae, qui egent declaratione.

Ne autem actum agamus, nihil de divinitate Pentateuchi, nihil de eiusdem antiquitate attingemus; sed Pentateuchum totum, cuiusmodi nunc est, Mosi vindicabimus. Exordium sit a Deuteronomio, quod secunda lex dicitur, duplum legis, legis repetitio, compendium legis in prioribus libris explicatae; quumque libri istius scriptorem esse Mosen constiterit, facile erit iudicare de ceteris. Itaque Deuteronomium Mosi scriptori tribuitur *cap.* XXXI, 9: *Scripsit itaque Moses legem hanc* (1), *et tradidit eam sacerdotibus filiis Levi, qui portabant arcam foederis Domini.* Et v. 24, et seq.: *Postquam ergo scripsit Moses verba legis huius in volumine, atque complevit, praecepit levitis, qui portabant arcam Foederis Domini, dicens: tollite librum istum et ponite eum in latere arcae Foederis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium.* Item ex eodem volumine leviticis sacerdotibus tradito iubet Moses reges, qui olim iudaicae reipublicae praefuissent, exemplar sibi describere *Deuter.* XVII (2), eiusque assiduam meditationem populo commendat saepissime, ne quid unquam contra praecepta Domini agat imprudens. In his porro locis de Deuteronomio sermonem haberi perspicuum est: nam liber indicatur legem, praecepta, mandata, iudicia Domini complectens non modo de moribus, verum etiam de caeremoniis, qualis est Deuteronomii: Mosen igitur Deuteronomium descripsisse, manifestum est. Quod si secundam legem ipse scripsit, iam et alios quatuor superiores libros legis extantes, quorum compendium Deuteronomium est, pariter scripsisse consequitur. Nam si ab aliis quibusdam priores libri editi sunt, cur non et hic postremus? Si item compendiaria sancitarum legum repetitio Mosis est, cur non magis prima descriptio?

Etenim fateri primis quatuor voluminibus scriptam historiam quidem extitisse, quando Deuteronomium latum est: pugnaciter autem defendere a notariis publicis descriptam, unde postea tumultuario opere excerptus Pentateuchus sit, quod est Simonii iudicium, somniantis potius est, quam e re gesta iudicantis. Etsi enim assentiremur, constituta hebraeorum republica, delegatos fuisse Notarios describendis quae quoque tempore accidissent; attamen in prima institutione reipublicae non constat commissum ulli esse publici scriptoris officium; immo etiam verius est, re totam ad legis-

(1) Alii interpretantur de toto Pentateucho, verum ex versu 11 melius intelligitur de Deuteronomio.

(2) Ad Deut. XVII, 18, recte notat Ugdulena: « I LXX interpretarono τὸ δευτερονόμιον τοῦτο: onde la Volgata *Deuteronomium legis huius;* e parecchi commentatori avvisarono che il re dovesse procacciarsi una copia sol di questo libro. Ma la voce *Misnèh* par che qui debba prendersi nel senso generale di *copia*, esemplare: ed è verosimile che il re dovesse aver seco la copia di tutta la legge; benchè altri commentatori ristringano il comandamento di Mosè a questa sola legge che concerne l'elezione e la persona di esso re . . .»

latorem Mosen delata, fuisse neminem praeterea eo munere publice functum: verius, inquam, multo est, si ex sacrarum Literarum quidem silentio quaestio definiatur, ut procul dubio definiri oportet, usquedum certas causas Simonius protulerit, quare eiusmodi scribarum veluti collegium approbandum sit. Sed quid tantum dico silere sacras Literas de notariis et scribis, qui vivente Mose historias posteritati commendarent? Notant immo datum Mosi praeceptum a Deo scribendae historiae de amalecitarum excidio. Exodi XVII, 14: *Dixit autem Dominus ad Moysen: scribe hoc ob monumentum in libro* (1), *et trade auribus Iosue: delebo enim memoriam Amalech sub coelo.* Accedit Exodi XXIV, 4: *Scripsit autem Moyses universos sermones Domini.* Et v. 7: *Assumensque volumen foederis legit audiente populo.* Rursus Numerorum XXXIII, 1 et 2: *Hae mansiones filiorum Israël, qui egressi sunt de Aegypto per turmas suas in manu Moysi et Aaron, quas descripsit Moses iuxta castrorum loca, quae Domini iussione mutabant:* hebraice ad literam: ויכתוב משא את מוצאיהם למסעיהם על פי יהוה *et scripsit Moses egressiones eorum* (per) *ad profectiones eorum iuxta os Domini.* Itaque si Moses bellum contra amalecitas descripsit, si universos Domini sermones volumine complexus est anteaquam Deuteronomium ederet, si profectiones filiorum Israël in scripta retulit, quid operis scribis relinquebatur, aut quid fingimus homines publicis monumentis posteritate tradendis destinatos?

Ex hoc vero et sponte fluit ineptissimos esse Pererium, Hobbesium, Spinosam et quibus istorum opinio placet. Quid enim processu temporis opus fuit iisdem de rebus, quas Moses literis mandaverat, novos libros componi, aut ex antiquis monumentis ipsa extrahi, quae Moses ipse reliquerat? Reliquerat autem certe totam legem, primam quasi dixero, et secundam toto Penteucho comprehensam et Iosue in vices suas successuro reliquerat. Etenim inquit Dominus *Iosue cap.* I, 7 et 8: *Confortare igitur et esto robustus valde, ut custodias et facias omnem legem, quam praecepit tibi Moyses servus meus: ne declines ab ea ad dexteram, vel ad sinistram, ut intelligas cuncta, quae agis. Non recedat volumen legis huius* (2) *ab ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus, ut custodias et facias omnia, quae scripta sunt in eo.* At vero volumine illo non modo secunda lex, sed et prima et totus Pentateuchus continebatur. Nam Iosue omnibus ipse praeceptis obsequi, in omnium observatione continere populum debuit: at multa praecepta sunt in priore lege, quae in posteriore non extant: habuit ergo in volumine descriptam quoque priorem legem non ab alio datam sibi, neque descriptam, quam a Mose secundum Domini mandatum. Quod si ita est, demonstrent primum iniqui homines intercidisse libros illos omnino neglectos, tum dabimus conquisitis aliunde monumentis recens quoddam opus esse confectum. Verum, quum incredibile prorsus sit normam, praeceptionem et regulam

(1) Recte Ugdulena: « Intendesi il libro nel quale Mosè aveva incominciato a scrivere la storia del suo popolo, il quale non è altro che questo. Perciò esso è indicato qui determinatamente con l'articolo.»

(2) Hoc legis volumen esse Pentateuchum Moysis consentiunt Maurer, Rosenmüller, Ugdulena aliique recentiores cum antiquis omnibus. Hinc concludere licet de hoc volumine sermonem fieri in illis Bibliorum locis, ubi *liber legis*, vel *lex Domini* citatur vel memoratur. Cf. citata a Caminero op. cit. pag. 225 seq.

totius vitae, cuiusmodi erant libri Mosis, sine quibus iudaeorum respublica administrari non poterat, negligentia atque incuria eorum qui praeerant, interiisse; credi pariter non potest vetus mosaicum novo opere esse suppletum.

Externos huius rei testes non licet quaerere, siquidem brevitatis causa praeterire cogimur vel plurimos scriptos in libris Iudicum, Regum, Paralipomenon, Ecclesiastici, Prophetarum, Machabaeorum locos, in quibus explicate notatur, *in Mose*, *in libro Mosis* testimonia ea reperiri, quae in Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio legimus: quod evidenti argumento est, omnium quinque librorum a sacris scriptoribus dictum esse editorem Mosen. Samaritanorum tamen iudicium visum est afferri oportere, quod tanti valet, quanti quodlibet gravissimum. Samaritani enim mosaicos ipsos libros, quos habemus, suscipiunt ac summa animi religione usque servant ob summam adversus divinum scriptorem reverentiam. Verum si ex veteribus laciniis consutum esset volumen, si Esdrae opera compactus liber seris temporibus, quomodo tantam auctoritatem apud ipsos habuisset Pentateuchus? Odiosissimi profecto sunt iudaei samaritanis, nihil fuit Esdrae cum samaritanis commune; igitur longe ante Regum iudaicorum tempora, qualis apud nos est, Pentateuchus extabat, quem Mosis esse vel ii negare non potuerunt, quorum multum intererat non esse Mosis.

Si vero ad novum Testamentum animum convertamus, illustrius multo apparebit Christum et apostolos totum Pentateuchum in genere legem vocasse, legemque totam a Mose scriptam dixisse. Christus enim Iesus *Lucae* XXIV, 27, omnes de se Scripturas discipulis euntibus in Emmaus interpretatus est, *incipiens a Mose et omnibus prophetis*, dixitque ad eos *vers. 44: Quoniam necesse est impleri omnia, quae scripta sunt in lege Moysi et prophetis et psalmis de me*, ubi totum vetus Testamentum in legem Mosis, in psalmos, in prophetas tribuit. Moses ergo, a quo Scripturas explanare aggressus est Iesus, scriptor est hebraeorum vetustior; ergo lex ut a prophetis et psalmis distinguitur, totum Pentateuchum complectitur, qualis aetate Christi legebatur, et etiamnum legitur; ergo lex, sive Pentateuchus perinde Mosis opus est, ac prophetarum libri prophetarum sunt opera. Rursus apud *Iohannem* I, 45, Philippus ait Nathanaëli: *quem scripsit Moyses in lege, et prophetae, invenimus Iesum filium Ioseph a Nazareth.* Quid autem est ea lex, sive legis liber, in quo Moses scripserat, nisi liber, quem vulgo iudaei legem Mosis appellabant? Item Iacobus *Actor.* XV, 21: *Moyses enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum praedicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.* Et Christus iterum *Iohannis*, V, 39: *Scrutamini Scripturas...* Et vers. 46: *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan et mihi: de me enim ille scripsit.* At vero singulis sabbatis, anno vertente, totus Pentateuchus in synagogis legebatur. Scripturae pariter, quas Mosi auctori acceptas referebant iudaei, erant quinque ipsa volumina, quae nunc mosaicorum nomine appellamus (1).

(1) Cl. Patrizi in *Comment. aa Actus apostol.* XIII, 15 adnotat: « Nomine legis totum Pentateuchum a iudaeis designari solere nemo ignorat... Totam legem seu Pentateuchum illi partiuntur in quatuor et quinquaginta capita, quae *expositiones* appellant, pro numero hebdomadum quae esse possunt intra unum annum luna-

Cum his argumentis, ubi opus esset et illa coniungantur, quae superioris articuli II parte prima produximus, si cui rem amplificare magis placeret (1). Nos hic insistimus, nihil contra Pentateuchi auctoritatem et scriptorem concludi posse argumentis, quae ex mera coniectura pendent, quemadmodum sunt eorum, qui nobis obsistuut. Nam quisquis receptissimam, antiquissimamque sententiam tot praesidiis munitam nititur convellere, non coniecturis, sed certissimis rationibus pugnare debet: quod nisi fecerit, summa audacia est. Quum igitur Pentateuchi libros Mosi auctori abnuant ineptissimis et levissimis causis adducti, quibus nemo bonus unquam assentiatur, non possunt, quin summae temeritatis reprehensionem incurrant. Etenim licet vera essent omnia, quae proferunt, nosque ad ea respondere non valeremus, consequeretur tantummodo libris Mosis eam verborum et nominum mutationem accidisse, quae fere omnibus priscorum auctorum libris accidit; urbium ex. gr. et locorum nominibus vetustioribus alia suffecta esse postmodum indita et recentiora; breviores quasdam explicationes additas ad auctoris orationem illustrandam; facta etiam nonnulla, quae deerant, absolvendae omnino historiae adiuncta. Haec, inquam, ad summum consequerentur, si vera essent, quae opponunt, non autem alium a Mose auctorem quinque legis volumina descripsisse.

Sed quia generali hac responsione argumentorum, ut ipsi aiunt, ictum declinare videmur; ideo dum nobis ipsi satisfacimus, et ipsos inscite loqui breviter evincamus. Inquiunt ex operis ipsius, quod mosaicum vulgo vocant, consideratione plura colligi, quae persuadent, etiamsi nomen Mosis inscriptum habeat, aetatis esse multo recentioris. Primum est, scribi a Mose non potuisse, quae ipsius mortem consecuta sunt: multa autem huius generis in Pentateucho saepe occurrere legenti. In capite ultimo Deuteronomii mors et sepultura Mosis describitur, atque commendatur ut prophetarum maximus, cuius similis nemo ultra in Israël surrexerit. Moses ne scribere ista potuit? Geneseos, *cap.* XII, *v.* 6, ea adnotatione insita historiae Abrahami progressi usque ad locum Sichem, *Chananaeus autem tunc erat in terra*, monemur, quum liber Geneseos scriberetur, chananaeos non amplius Palaestinam incoluisse, a qua tamen longe post Mosen sunt depulsi. Geneseos, XXXVI, 31, legitur: *Reges autem, qui regnaverunt in terra Edom, antequam haberent regem, filii Israël fuerunt hi;* deinde octo numerantur reges, altero in alterius mortui vicessuccedente, atque his adnumerantur et duces multi ex familia Esau: ex quo loco tria urgent: primum, scriptorem Geneseos vixisse stante iam israëlitarum regno; secundum, ab Edom, sive Esau ad scriptoris usque tempora octo regum, et plures ducum generationes intercessisse, quando a Iacob fratre Esavi ad Mosen quatuor tantummodo interfuerunt; tertium, constare duces Idumaeae, qui regibus successerunt, Mosis aetate esse posteriores.

Item Exodi, XVI, 35, narrat auctor, filios Israël XL annis in deserto manna comedisse, usque dum tangerent fines terrae Chanaan: Moses autem quadragesimum illum annum non attigit, neque ad terram Chanaan pervenit: Deuteronomium his verbis incipit: *Haec sunt verba,*

rem, ut singula singulis sabbatis legantur.»

(1) Alia argumenta vide etiam apud Caminero op. cit. pag. 225, seq.

quae locutus est Moses ad omnem Israël trans Iordanem. Scriptus est ergo iste liber in Palaestina, e cuius regione desertum, ubi erant israëlitae et Moses, situm est trans Iordanem. Ibidem II, 12, refertur filios Esau, expulsis horrhaeis et gladio deletis, habitasse in Seir, *sicut fecit Israël in terra possessionis suae, quam dedit illi Dominus.* Habitatores autem terrae Chanaan interfecit Israël gladio, eorumque terram possedit post obitum Mosis. Iterum III, 2 dicitur, Ogi regis Basan de stirpe gigantum monstrari lectum ferreum, qui est in Rabbath filiorum Ammon, novem cubitos habentem longitudinis et quatuor latitudinis. Quomodo Moses gigantis molem ex ferreo lecto dimensus fuerit coram populo, quasi populus gigantem non vidisset? Aut quomodo dixerit in Rabbath filiorum Ammon asservari lectum, quum vivente Mose a Basanitide non fuerit dimotus, neque in Rabbath reperiri aut videri potuerit, nisi regnante Davide, qui et ammonitas vicit et Rabbath occupavit? In isto ipso etiam capite v. 14, Iair filius Manasse, capta possessaque omni regione Argob vocavit ex nomine suo חות יאיר *Villas Iair usque in praesentem diem:* si prope finem vitae Mosis novum illud nomen terrae Basan datum est, et Moses ipse recentem nominis mutationem, novamque loci appellationem notat, quid facit ea adiectio *usque in praesentem diem?* Multae ergo dicendi formulae in toto Pentateucho reperiuntur, quae declarant scriptorem diu post Mosis tempora historiam rerum hebraicarum, legumque consarcinasse.

Breviore responsione expediuntur singula. Narrationem mortis et sepulturae Mosis Mosen ipsum spiritu prophetico texuisse, sibique ipsum meritas laudes dedisse, Deo intus movente, Philo, Iosephus et hebraeorum plerique respondent: quod satis utique esse potest confutando Spinosae. Interpretes vero plerumque dicunt ultimum illud caput, in quo ista de morte Mosis referuntur, vel a Iosua, vel ab Esdra, vel a synagogae magnae viris appositum, ne quid ad librorum Pentateuchi absolutionem desideraretur. Atque haec quidem solidior responsio est: si enim Esdras Libros sacros recensuit, si Iosuas filios Israël vice Mosis in terram Chanaan deduxit, verisimillimum est alterutrum voluisse finem vitae Mosis legislatoris ad calcem totius legis commemorare.

Verba capitis XII *Geneseos*, quibus notatur, quum transiret Abraham usque ad locum Sichem et convallem illustrem, habitasse tum chananaeos in terra, non significant olim quidem ibi fuisse chananaeos; quo vero tempore id scriberetur, non amplius ibi sedem habuisse: sed iam tum, quando per ea loca transibat Abraham, chananaeos habitasse. Vox enim hebraica אז, quam noster interpres vertit *tunc*, iudicio etiam Aben Esra (quamquam ipse de scriptore librorum legis dubitare videatur) optime valet ac מאז, vel מן אז *iam tum, iam iis temporibus.* Non fuit autem omnino supervacaneum eam particulam apponi, ex qua israëlitae veterem loci illius habitatorem abactum iri intelligebant: cognitum vero fuisse Abrahae ex divina revelatione, gentem, cum qua versabatur, a posteris suis delendam (1).

Successio regum Edom, qui te-

(1) Optime animadvertit ad hunc Gen. locum Ugdulena: « A me sembra che possa bene appartenere alla scrittura originale, intendendolo nel senso che quando avvennero le cose qui raccontate, i cananei, i quali avevano origine da un

nebant imperium, priusquam filii Israël regem haberent, nos non movet. Primo enim, etsi regis nomine intelligas Saulem et reges Iuda, Moses divino lumine completus praeceperat futurum, ut in posterum israëlitae praeesse sibi regem vellent, quod et perspicue capite XVII Deuteronomium declarat, praescribens quem eligi oportuisset, et capite XXVIII populum una cum rege in captivitatem abducendum praenuntians. Quare ergo non potuerit de idumaea gente loquens scribere, eandem prius se regiae potestati subdidisse, quam israëlitas? Sed et commoda interpretatio est, regem filiorum Israël in obiecto Geneseos loco vocari ipsum Mosen, qui dum israëlitas in unam rempublicam coëgerat, iisque praecepta dabat, ut facere reges solent, merito nomen regis sibi vindicavit, quo et insignitur Deuteronomii XXXIII, 5: *Erit apud rectissimum* (בישורון h. e. in Israële) *rex congregatis principibus populi cum tribubus Israël;* in quem locum inquit Aben Esrà מלך הוא משה *rex ipse Moses*, cum quo plerique interpretum consentiunt (1). Iudices quoque appellantur reges, Iudicum XVII; 6: *In diebus illis non erat rex in Israël*, nempe iudex, qui populo praeesset et coërceret contumaces (2): Mosen vero iudicem populi fuisse certius est. Nec repugnabo, si quis malit Geneseos locum interpretari: *antequam Deus se filiorum Israëlis regem praestitisset*, quoniam hebraicae nationis videri rex tunc voluit Deus, quando e manu Pharaonis ereptis leges in deserto dedit. Iam vero constat, octo Idumaeae reges, quos Moses nominat, non fuisse principes, qui regnum a patribus acceptum filiis reliquerint, ut necesse sit octo generationes supputare, sed octo diversae stirpis ac nationis homines, qui aut Idumaeam invaserint, atque imperium capessiverint, aut electione ad principatum venerint: quod quum ita sit, nihil impedit quominus omnes tercentorum fere annorum spatio regnarint. Quumque duces aut stante regno et ipsi diversorum locorum hominibus imperarint, aut vita functis regibus, et subeunte aristocratia alii aliarum urbium rem gesserint, mirum non est tam multos principes in Idumaea cum imperio fuisse iam tum, quum Moses scribebat (3).

Man vero comedisse filios Israël

paese più meridionale, come discendenti di Cham (forse dai lidi dell'oceano indiano o dall'isola del golfo persico, secondo le testimonianze di Erodoto e di Strabone da me allegate al cap. x, 18) erano già venuti a stanziarsi nel paese. Par che lo storico volesse indicare che fu argomento di gran fede in Abramo l'aver creduto a Dio, che egli dovesse un dì possedere quel paese, il quale era già occupato da una nazione ricca e potente.» Cf. etiam ad cap. XIII, 7.

(1) Rectius cum Rosenmüller, Clerico aliisque Ugdulena ad h. l.: « Non deve intendersi di Mosè come vuole Abenesdra, il quale non ebbe mai il titolo nè affettò la dignità reale in Israele; anzi della istituzione di un re parlò come di cosa aliena da' suoi tempi, cap. XVII, 14; ma bensì con Sal. Iarchi, cui seguono i più degli interpreti, di Dio medesimo, il quale, in quella forma di governo teocratico, fu solo vero re degli israeliti; a lui solo gli ebrei pagavan tributo, e solo alle leggi sue eran tenuti d'obbedire . . . »

(2) Cum Grotio nonnulli interpretes accipiunt nomen *rex* latiori significatione, ita ut comprehendat et *iudices*; verum praeferenda videtur aliorum opinio, qui existimant scriptorem coaevum institutioni regiae potestatis voluisse innuere illius defectum tunc temporis.

(3) Cum Michaëlis Rosenmüllero aliisque Ugdulena ad h. l. notat: « Quelle parole *innanzi che re alcuno regnasse sopra Israele*, possono bene riferirsi ad un fatto futuro, che non era ancora avvenuto, ma poteva avvenire; del qual modo di favellare ci'ha altri esempi nella Scrittura (Luc. XXII, 15; Act. XXIII, 15), e ce

in deserto annis XL cur Moses non scripserit? Ut enim habetur in XIV capite libri Numerorum, loquente Domino ad se et fratrem suum Aaronem, intellexerat XL annos oberraturum deserto Israëlem: hoc autem cognito, quidni et cognoverit quo cibo foret ut vesceretur totos XL annos usque dum terram Chanaan possideret? Numquid et propheticam facultatem eripere volunt Mosi, ne Pentateuchi scriptor haberi possit? Sed scriptum iam sit in Exodo totos XL annos effluxisse, dicam non invitus esse Esdrae, vel alterius prophetae additamentum (1).

Initio Deuteronomii, ubi latine legimus *trans Iordanem*, hebraice habetur בעבר הירדן *ad transitum Iordanis; ad oram Iordanis, in Iordanis litore, prope litus*, antequam populus Iordanem traiiceret. Illud vocabulum LXX verterunt πέραν habita temporis ratione, et regionis quam populus incolebat, quum Scripturas hebraicas sunt interpretati; quia habita ratione terrae Chanaan locus, in quo legem tulerat Moses, ultra ripas Iordanis erat. Sed hebraica vox sonans *ad transitum*, tam *cis*, quam *trans* (Iordanem) significare Pagninus et Buxtorfius recte observant (2). Nam et *Deuteronom.* III, 8, narrat Moses se ac populum occupasse terras duorum regum amorrhaeorum, qui erant בעבר הירדן *trans Iordanem*, nempe Og regis Basan et Sehon regis Esebon: verum cis Iordanem ad orientem, nemine diffitente, positae sunt terrae duorum regum bello acquisitae, et cis Iordanem Moses erat, quum ea loquebatur. Atque omnino debuit scriptor, quemcumque tandem fingant Hobbesius et Spinosa in ea oratione, quam Mosi tribuebat, adhibere vocem significantem *cis Iordanem*; Moses siquidem Iordanem non traiecit. Iterum auctor libri Iosue IX, 1, reges Palaestinae ait versatos in montibus et campestribus et maritimis trans Iordanem: necessario autem qui legit citeriorem Iordanis ripam animo debet concipere. Liber enim Iosue sub eadem coeli parte est scriptus, sub qua reges erant, qui ad pugnandum contra Israël congregabantur (3). Ne autem haec nostra explicatio obscura sit adhuc, cogitatione comprehendatur Palaestinam, iudaeis a Deo in haereditatem datam, ad occasum Iordanis sitam

n'ha in tutte le lingue. Moisè voleva dire che gl'idumei si erano già costituiti in istato politico innanzi che gl'israeliti: ed egli sapeva che anche questi avrebbero avuto dei re, per la predizione che Iddio avevane fatta ad Abraam, XVII, 6, 16, ed a Iacob XXXV, 11; e però scrisse la legge regia, e pronunziò la deportazione del re, Deut. XXVIII, 36. — Quanto alla successione dei duchi e dei re d'Edom, vuolsi osservare che tutti que' duchi non sono altro che i capi delle varie tribù, i quali potevano anche stare sotto i re: e vedesi infatti che l'Idumea ne' dì di Moisè aveva de' duchi, Esod. XV, 15, ed era soggetta ad un re nello stesso tempo, al quale Moisè mandò ambasciatori, Num. XX, 14. — Per gli otto re, i quali anche non erano ereditari, come vedesi per lo catalogo, v'è spazio sufficiente da collocarli in ducento anni; che più veramente furono *quattrocento*. Per le quali tutte cose è chiaro che non vi è nulla in questo capitolo che c' impedisca d'attribuirlo a Moisè. »

(1) Rosenmüller cum pluribus habet hunc versum, prout additamentum, et subiungit; « Nec quod hic legimus *praedicitur* sed *narratur*. Quare recte interpretes monuisse videntur, haec ab alio fortassis ab Iosua, inserta esse, ut narratio de manna perficeretur. Alii putant hunc versum scriptum esse prope mortem Mosis.»

(2) Cf. Gesenius *Thesaurus linguae hebraicae*, pag. 986. Rosenmüller vero tenet cum auctore hebraicum significare *in transitu Iordanis*. Cf. eius scholia in vetus Testam. in compendium redacta.

(3) Vide ad hosce locos versionem ex hebraico textu Gregorii Ugdulena.

esse, ut taurinensis urbs ad occidentem partem Eridani iacet; ad orientem vero solitudinem campestrem in terra Moab, in qua iterum legem Israëli dedit Moses, quomodo vicini colles, ad quorum radices Padus fluit, orientem spectant. Quamobrem terra duorum regum amorrhaeorum occupata iam ab israëlitis, vivente Mose, ad orientalem Iordanis plagam erat, ubi Moses ipse populum alloquebatur: campestria autem et montana et maritima, de quibus loquitur Iosue, ad occidentalem plagam eiusdem partis terrae, quam scriptor habitabat; igitur neque Moses, neque Iosue ulteriorem Iordanis ripam indicare potuit, ut in latina editione reperitur, sed citeriorem. Vox igitur בעבר *trans Iordanem* etsi interdum notet partem ultra flumen, tamen etiam interiorem fluvio adiacentem significat, atque in transitu, in latere vertendum est.

Alter Deuteronomii locus *cap. 2*, nihil eorum habet, quae obiiciuntur. Non enim, inquit ibi auctor sacer, ab israëlitis iam possessam Chanaanitidem, sicut Esau montem Seir occisis horrhaeis, possederat; aut quemadmodum Esau horrhaeos ex monte exterminaverat, ita Israëlem idumaeis eiusdem montis possessionem eripuisse; sed regionem ad orientalem Iordanis plagam tribui Ruben et Gad, dimidiaeque tribui Manasse distributam ita occupavisse per vim filios Israël, interemtis amorrhaeis et basanitis, quemadmodum Esau, deletis horrhaeis, monte Seir erat potitus (1).

Tertium, quod ex Deuteronomio depromitur, imbecillum est et invalidum. Quare Moses non debuit aut non potuit ex lecti mensura (2) probare iudaeis immanem gigantis proceritatem, quando legem iterato dedit? Viderant quidem multi Ogum vel pugnantem, vel iacentem et caesum; sed et lapsum iam tempus erat ab illius regis excidio, et maior israëlitarum pars non interfuerat spectaculo, ut pueri, senes, feminae, et qui aliis negotiis occupati abfuerant. Quum ergo ad plures, qui regem non viderant, orationem haberet Moses, opportune admodum de lecto ferreo meminit. Tum non praesentibus modo, sed et futuris hebraeis Moses scribebat historiam et legem dabat, quibus immensam molem gigantis eo argumento voluit esse testatam. Quod vero aiunt in Basanitide tum asservari lectum debuisse, non autem apud ammonitas, ridiculum est. Quis certo affirmet in ammonitarum urbe lectum non remansisse, quum vetustissimus auctor libri, de re loquens in deserto nota contrarium dicit? Profecto vel Og praeliaturus, impedimenta et domesticam suppellectilem pretiosiorem apud ammonitas deposuit, tutos ab armis hebraeorum, vel antequam Rabbath veñiret in potestatem ammonitarum, tenebatur ab Og rege Basan, qui ferreum lectum cum re-

(1) Rosenmüller ad hunc locum notat: « *Quemadmodum facit*, idest *in eo est ut faciat Israel terrae haereditatis suae*. Verba, quae actionem indicant, haud raro sunt capienda de re, quae in procinctu est, ut fiat. Non est igitur, cur haec verba post Mosen inserta arbitremur. » Melius vero cum auctore Ugdulena.

(2) De huius lecti mensura lege Ugdulena ad Deuter. III, 11. Calmet et Rosenmüller stant pro additamento posterioris manus: « Scite monet Dathius, ait Rosenmüller, hanc pericopam a seriore manu insertam esse; minime enim necesse fuisse, ut Moses israëlitas doceret, Ogum fuisse gigantem, qui cum viderant, et proelium cum eo decertarant. Denique quae de eius lecto narrantur, israëlitis non potuerunt innotescere, antequam David hanc ammonitarum metropolim expugnaret « Samuel, XII, 26, multo minus Moses qui non longe post illud proelium cum Ogo commissum e vita discessit. »

liqua praeda ab hostibus facta ibi reliquit.

Quod postremo loco obiectum est, quomodo urgeat non video. Sit Esdras, qui dum sacros codices recensuit, adiecerit verba *usque in praesentem diem;* sit scriptor nescio quis, qui eam notam primum ad marginem apponere coeperit, deinde in textum intrusam, propterea illud comma Mosi scriptori non tribuamus (1); ergo ne Deuteronomium Moses non scripsit? Quamquam cum Moses factum narraret aliquanto post terrae basanitidis divisionem, potuit dubio procul et ipse dicere usque ad eum diem vocatas villas Iair; sicut Matthaeus XXVII, 8, ait agrum in sepulturam peregrinorum emtum triginta argenteorum pretio a Iuda proiecto vocatum חקל דמא *agrum sanguinis usque in praesentem diem*, licet paucos ante annos coeperit eo nomine appellari. Sane si Moses non potuisset eo uti dicendi genere, nunquam vel Esdras, vel alter recentior editor Pentateuchi ea verba dicentem Mosem induxisset.

Rursus opponunt multas urbes vocari in Pentateucho nominibus, quae in usu non fuerunt nisi post multos annos a Mosis vita. Geneseos, X, 11, nominatur Ninive, cui Ninus nomen dedit, qui Deborae temporibus vixit, scilicet ducentis fere annis post mortem Iosue. Geneseos, XIV, 14, fertur Abrahamum persecutum *usque Dan* reges abducentes Lot filium fratris, omnemque eius substantiam: huic vero urbi antea *Lais* aut *Lesem* appellatae tum demum nomen *Dan* impositum est, quum sexcenti homines tribus daniticae captam armis ex suae tribus nomine dici Dan voluerunt, ut cap. XVIII, 29, libri Iudicum legitur: Geneseos XXII, 14, nomen montis, in quo filium sacrificare iussus erat Abraham appellari videtur *Moria:* ita autem nomen habuit mons, postquam ibi locus templo extruendo est paratus. Similiter Geneseos XXIII, 19, et XXXV, 27, urbs *Hebron* dicitur; at dicta Hebron est ab Hebrone filio Calebi, cui Iosue urbem dono dederat; nam prius erat *Cariath-Arbe*. Et Geneseos XL, 15, Ioseph ait: *furto de terra hebraeorum sublatus sum*; volebat autem significare terram Chanaam, quam hebraeorum terram dicere nequivit nisi recentior scriptor, qui stulte crediderit vel a Iosephi temporibus agnitam fuisse Chananaean pro hebraeorum terra. Sed notum est ibi fuisse et externos et peregrinos et parvo numero progenitores Iosephi, ac tum solum hebraeorum terram dici potuisse, quum ea potiti sunt hebraei, expulsis chananaeis: Pentateuchum ergo, cuiusmodi est, Moses non edidit.

Nolo in responsione multus videri, maxime quum his atque aliis huius generis argumentis occurrerimus: mutatis nimirum locorum nominibus obsoletis, usitatiora Esdram usurpasse, ut facilius Pentateuchi lector intelligeret de quo loco sermo esset. Ego vero miror esse quemquam, qui sibi persuadeat ex incertis omnino argumentis quidquam contra constantem doctrinam posse concludere. Incertum est, utrum urbs Ninive nomen acceperit a Nino,

(1) Optima limitatio! Etenim et Calmet et Hanneberg aliique catholici auctores propensiores sunt in hisce adnotationibus Pentateucho adiectis admittendis, salva eiusdem genuinitate. Huiuscemodi marginales adnotationes temporis progressu t amanuensium vel criticorum temeri- ate in textum immissae non infrequenter occurrunt in antiquarum scripturarum codicibus, quin ullus dubitet ob hanc causam de earumdem genuinitate. Verum cum haec notula non legatur in Num. XXXII, 41 existimarem potuisse Mosen illam adiungere in scriptione extremi sui operis, Omnes enim consentiunt Deuteronomium scriptum fuisse extremo vitae Mosis.

qui Deborae temporibus vixit: plures enim eo nomine dicti sunt: longe autem verisimilius est Ninum aedificatorem Ninive Abrahami aequalem esse, sin fuerit antiquior, ut plerumque chronologi putant. Graeci veteres Assur, a quo nominati sunt assyrii, eundem ac Ninum faciunt et Ninum appellant. Nunc probata sententia est, verba Geneseos, *de terra illa egressus est Assur, et aedificavit Niniven*, hanc habere significationem: *egressus est in Assyriam et aedificavit Ninivem;* scilicet Nembrod, qui Babylone regnabat, ab Euphrate ad Tigrim dilatavit imperium, traiectoque Tigri, Assyriam ab Assur filio Sem appellatam usurpavit, ibique urbem condidit, quam ex nomine filii sui Nini vocavit *Ninivem* (1): quemadmodum Cain *aedificavit civitatem, vocavitque nomen eius ex nomine filii sui Enoch*, Genes. IV, 17.

Item ignoratur utrum locus Dan, ad quem usque Abraham insecutus est reges, qui fratris filium eiusque substantiam abstulerant, sit urbs Lais aut Lesem danitarum. Appellatur enim Iordanis fluvius a duobus quasi fontibus altero Ior, altero Dan, unde originem trahit, inquit Iosephus, quem secuti sunt Hieronymus et Philostorgius. Prope hos Iordanis fontes sive scaturigines, invadens Abrahamus in incautos assyrios magna clade affecit, atque a Dan persecutus est usque Hoba, quae ad laevam, idest ad septentrionem Damasci iacet (2).

Coepisse vero montem dici *Moria* propter templi constructionem, vel saltem propter paratum ibi locum aedificando Dei templo constantius negatur. Ex responsione, quam dedit filio interroganti de victima, *Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi*, atque a visione angeli et ab ariete, quem Deus fecit praesto esse in vepreto, ut sacrum fieret, locum illum *Deus videt* appellavit Abraham: unde et *Moria* dictum esse montem illico intelligit quisquis ad vocabuli originem animadvertit. Moria siquidem visionem significat: propterea Hieronymus et Symmachus terram *Moria* terram *visionis* interpretantur, quod a verbis יהוה יראה *Dominus videt*, *Dominus providebit*, Moriae nomen desumtum perspicue sit.

Praeterea res incerta est, habueritne urbs Hebron nomen a filio Calebi, an vero filio eidem ab expugnata Hebrone urbe sit nomen impositum. Enim vero capitibus X, XI et XII Iosue mentio est regionis Hebron et regis Hebron ab israëlitis devicti: quamobrem et in Genesi urbem ante Mosis tempora Hebronem vocatam non est cur dubitemus, quae antiquius Cariath-Arbe nominaretur (3). Calebus autem, cui dono data est Hebron a Iosue, illustri urbis antiquae nomine filium suum appellare utique potuit.

Denique Ioseph patriarcha locum,

(1) Cf. Ugdulena ad Gen. x, 11, ubi cum Rosensüllero, Bocharto, Calmeto, Gesenius tenet versionem *egressus est in Assyriam* contra veteres interpretes qui illud nomen habebant ut nomen personae, et vertunt *di quel paese uscì Assur*, cioè, ut sequitur Ugdulena, « del babilonese uscì quel figliuolo di Sem, dal quale ebbe nome l'Assiria. Ma questo figliuolo di Sem qui saria fuor di luogo: nè è mestieri, come credono alcuni, che al nome *Assur* sia aggiunto in ebreo l' *he* locale per poter significare *in Assiria*. Per contrario l'Assiria è chiamata *terra di Nemrod* in Mich. v, 6, onde è manifesto che, secondo la Scrittura, ella fu in origine una colonia del babilonese, ed a Nemrod debbe riferirsi il principio di Ninive e dell'altre città che qui son mentovate. Laddove i greci (Diodoro siculo e Strabone) credettero che Babilonia fosse anche fondata da Semiramide reina d'Assiria. »

(2) Cf. Ugdulena et Rosenmüller ad Gen. XIV, 14.

(3) Lege Ugdulena ad Gen. XIII, 18.

unde sublatus est, non sine causa putavit eunucho cognitum. Nam Chananaeae pars, quam Abraham, Isaac et Iacob posito lare aucti iam magno numero incoluerant, cognita erat vicinis gentibus, ut sedes hebraeorum hominum, hominum scilicet, qui ut vox sonat, a regione trans Euphratem sita, eo habitatum advenerant. Saltem eunuchus, qui in eundem carcerem cum Iosepho conclusus erat, ignorare non poterat, quaenam ea esset hebraeorum terra: solent enim qui in angustiis, in custodia sunt et multum habent otii, narrare invicem sibi res suas totas. Iosephus vero Chananaeam, quam noverat patribus suis a Deo promissam, atque a nepotibus occupandam, iure dicere eunucho de rebus suis instructo potuit de terra hebraeorum se sublatum, tametsi tunc pervulgatum apud aegyptios nomen hebraeorum non esset (1).

Nondum tamen acutis cavillatoribus factum est satis: quare tertium et postremum urgent. Auctor Pentateuchi saepius numero de Mose tamquam de altera persona loquitur, eumque laudibus effert et praeconiis, quae verisimile non sit Mosen sibi tribuisse; non ergo est Moses librorum Pentateuchi scriptor. Inter cetera quis credat viventem hominem in descriptione suae ipsius genealogiae haec de parentibus, de se ipso, de fratre scribere? *Accepit autem Amram uxorem Iocabed patruelem suam, quae peperit ei Aaron et Mosen;* et post pauca: *iste est Aaron et Moses, quibus praecepit Dominus, ut educerent filios Israël:* et iterum: *iste est Moses et Aaron,* quae habentur *cap.* VI Exodi. Nemo quoque prudens putabit Mosen de se ipso haec in scriptis reliquisse: *Erat enim Moses vir mitissimus super omnes homines, qui morabantur in terra,* Numer. XII, 3. His adiungunt aperte deprehendi ex sola Pentateuchi lectione totum librum compendium esse et summarium ex pluribus variisque sparsim monumentis collectum, involutum, confusum, indigestum: varius enim stylus est et inconstans, ut esse solet eius operis, quod ex diversis auctoribus consarcinatum est: res quaedam parvi momenti fusa oratione explicantur; graves contra paucis perstringuntur: res eadem bis et tertium, interdum neque eodem modo narratur: saepe quod praemitti in sermone debuerat, consequitur; quod consequenter poni, praepositum est; quae sane argumento sunt Mosen, doctum et accuratum historicum, non digessisse Pentateuchum qualem habemus. Negari equidem non potest Mosen quosdam libros descripsisse; sed illimet satis superque indicio sunt eosdem non esse ac de quibus disputatur. Immo vero intelligi potest ex libris, quos Moses primum scripserat, temporum iniuria deperditis haec incomposita quinque volumina esse conflata. Liber foederis, qui Exodi XXIV, 7, liber bellorum Domini, qui Numerorum XXI, 14, liber historiam belli contra amalecitas complectens, qui Exodi XVII, 14 liber mansionum et stationum filiorum Israël in deserto, qui Numerorum XXXIII, 2 commemorantur, hi omnes aliique Mosis erant, unde credendum est recentiorem, et perturbatam legis historiam ignotum auctorem expressisse.

(1) Rosenmüller ad hunc locum adnotat: « Noluit tamen Iosephus se a terra chananaea sublatum dicere, ne chananaeum se videretur profiteri, a qua gente abhofrebat. » Nomine hebraeorum vero appellatos fuisse ab extraneis israelitas, vide notatum ab Ugdulena Gen. XIV, 13, et XL, 15. — Lege Mazochii *Spicilegium biblicum* tom. I, dissert. VII, *ad Genesim.*

Superioribus argumentis solidiora ista non sunt. Primo namque non est contra historicorum morem de se ipso tanquam de aliena persona scribendo dicere, dum ea mandant posteritati, quorum ipsi pars magna fuerunt. Caesar in commentariis, Iosephus de bello iudaico hanc scribendi rationem tenuere, de se quasi de diversa persona locuti; neque ulli hactenus in suspicionem venit opera eorum nominibus inscripta ob hanc causam esse iis abiudicanda. Quin etiam Matthaeus et Iohannes scriptores sacri, quasi de aliis personis scribunt, quum ipsimet sunt sermonis argumentum. Matthaeus IX, 9 habet: *Vidit Iesus hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine.* Iohannes, XIII, 23: *Erat ergo recumbens unus ex discipulis eius, quem diligebat Iesus*; et XXI, 20: *Conversus Petrus vidit illum discipulum, quem diligebat Iesus.* Quid ergo miremur Mosen in scribendo propriam, dixero, personam exuisse, praesertim quum iis verbis *iste est Moses*, *iste est Aaron* maiorem sibi, atque historiae suae attentionem a legentibus conciliare vellet?

Dedecuisset deinde Mosen in virtutum suarum praedicatione nimium sibi arrogare; sed meritis laudibus se celebrasse non dedecet. Aequum erat in historiae monumentis beneficia in se a Deo collata fateri; aequum se prophetam a Deo missum praedicare: neque arroganter facit aut immodeste, si hominum se mitissimum dicit, qui obtrectationes resciret, et iniuriam nihilo secius taceret, et patienter ferret propter animi bonitatem. Dicit enim se mansuetum, ne quis putaret ulcisci voluisse detractores suos, aut quidpiam mali iis esse molitum; sed Deum causae suae defensionem suscepisse. Et Paulus apostolus in suis epistolis dona Spiritus sancti sibi concessa verbis effert, et cruciatus quos pro Christi nomine pertulit: attamen quia Spiritus sancti instinctu id fecit, atque ut probaret non se ipsum sibi sumsisse honorem annuntiandi evangelii, sed a Deo vocatum electumque legationis officio fungi, nemo iactantiae vertit illam sui praedicationem. Sinceritatem potius, et ingenuitatem animi Mosis commendemus, qui ut in opposito loco noluit virtuti suae elogium deesse, sic alibi errata sua agnoscit et fatetur.

Quod de librorum Pentateuchi confusione, vario stylo, ordine praepostero, inutilibus rei eiusdem bis et tertium narrationibus opponitur, si verum quidem sit, non tam pro adversariis facit, quam contra (1). Credamus ne auctorem, qui in compendium historiam redegit, semel dicta frustra repetere, nullum in scribendo ordinem tenere, eodem orationis genere non uti continuo? Nonne e contrario coactor alienorum librorum in epitomen brevitati studet diligentius, partium orationis dispositionem curat, aequabilem dicendi modum adhibet? Ita plane vitia, quae in oratione reprehenduntur, plerumque in primis auctoribus occurrunt res sibi notas sine fuco describentibus. Qui primi texuerunt historias praesentium rerum, saepius eadem iterant; rarius vero qui priscis tabulis ac monumentis evolutis animum ad res colligendas appulerunt. Illi enim qua ratione loquuntur, eadem et candide scri-

(1) Hisce argumentis quidam voluerunt Pentateuchum conflatum pluribus documentis, quae diversimode enumerarunt non pauci recentiores plerumque rationalistae. Percelebris illa distinctio inter Pentateuchi fragmenta *jehovistica* et *elohistica* et *mixta*. Horum futilitates habes refutatas a Caminero op. cit. pag. 237.

bunt, nec multum elaborant, neque in multa meditatione versantur; isti autem, proposita materia omni, maiorem curam conferunt, ut apte partes singulas, convenienterque disponant. Falluntur tamen, ne dicam mentiuntur, qui confusos adeo et perturbatos Pentateuchi libros persuadere volunt. Saepe hebraicae linguae ingenium et natura, saepe clarior explicatio, quae sequitur, rei summatim et generatim praescriptae efficit, ut incomposita videatur oratio. Falluntur et qui variam, atque inconstantem dicendi rationem acutius se cernere dicunt in mosaicis Libris: mihi vero eiusdem auctoris indoles et scribendi modus, et idem stylus in toto opere potius ostenditur. Si parcius nonnulla narrantur, quae uberius dicta vellemus, id styli diversitatem non probat, dum cetera congruunt; sed vel rem ipsam ita poposcisse, vel contrahi debuisse ad institutum scriptoris. Ita hoc argumentum, quod quidam gravius putant, nullo negotio refellitur.

De libris primum a Mose scriptis, unde excerptos quinque libros legis iudicant, nihil habemus certi. Etsi vero extitissent olim alia volumina, quae descripsisset Moses, ea nihil de Pentateuchi auctoritate derogarent. Nam solent historici editos a se de singularibus rebus commentarios allegare. Verum nemo unquam persuadebit librum *foederis*, aut *bellorum Domini*, vel ullum in libro legis nominatum peculiare esse volumen in Pentateucho non contentum. Si coniicere in re adeo obscura quicquam licet, primo liber foederis assumtus, lectusque a Mose, audiente populo, est liber leges ipsas, quas a Domino in monte acceperat, tam praecipua iudicia, quam caeremonias insigniores complectens Exodi volumine insertus a fine capitis XIX, cui sententiae narratio ipsa conciliat fidem. Lecto enim eo libro, testatus est illico populus, se paratum omnia, quae locutus est Dominus, facere et Domino obsequi (1). Secundo liber bellorum Domini quibusdam canticum videtur epinicion, in quo victoriae celebrarentur de amalecitis hostibus populi israëlitici a Domino relatae. Et quidem poësin redolent verba ex eo libro desumta: *Sicut fecit in mari rubro, sic faciet in torrentibus Arnon: scopuli torrentium inclinati sunt, ut requiescerent in Ar, et recumberent in finibus moabitarum.* Quidam librum fuisse arbitrantur, in quo coepta essent Domini bella describi lapsu temporis amissum. Nobis inepta non videtur eorum interpretatio, qui vertunt: *Propterea dicetur in narratione bellorum Domini* על כן יאמר בספר מלחמות יהוה, idest dicetur, quum israëlitae bella Domini narrabunt. Verbum enim in futuri temporis significatione positum est, *dicetur* יאמר; tum vox ספר, quam plerumque *librum* optime vertimus, significat et *narrationem*; praeterquamquod loco lectionis בספר *besepher*, *in libro*, variatis punctis legere commode possumus *besappèr*, *in narrando*, idest quando narrabunt israëlitae bella Domini (2).

(1) Ugdulena ad Gen. XXIV, 7 notat: « cioè il libro nel quale esso Mosè aveva scritti i comandamenti e le leggi del Signore, forse tutto quello che è contenuto ne' cap. XX-XXIII. »

(2) Disputatur a Rosenmüllero et ab Ugdulena de hoc libro, et concludunt pro posteriori annotatione Pentateucho adiuncta, prout iam voluit Cornelius a Lapide. Ratio est, quia non videtur potuisse Mosen pro confirmatione eorum quae quae asserebat de finibus amorrhaeorum citare librum coaevum nec ideo maioris auctoritatis. Contra Michaëlis vero, qui conatus est demonstrare fuisse librum a quodam amorrhaeo composito, Ugdule-

Tertio liber historiam belli adversus amalecitas continens, et liber stationum populi israëlitici in deserto sunt partes libri Exodi et Numerorum, quas prius fortasse in diario Moses descripserat, ut magis haberet in promptu, deinde in utroque legis volumine conclusit (1). Quo circa haec non modo non efficiunt, ut Mosi Pentateuchum abiudicemus, verum etiam inducunt, ut Mosis credamus esse opus, continens quae scripsit, et quae a Deo iussus est scribere. Non enim is populi israëlitici ductor continenter, et sine intermissione ulla coeptum opus absolvit, et libros omnes est prosecutus; sed diversis temporibus et per partes modo haec, modo illa adnotasse credimus; in Deuteronomio demum, paulo ante quam migraret e vita, prope Iordanem summarium confecisse.

Nihil est igitur, quod nos a probata, omniumque bonorum suffragiis confirmata opinione removeat Mosi auctori Pentateuchum, seu quinque libros legis tribuentium. Libri isti distinctim ab hebraeis ex verbo vocantur, quo quisque incipit: a graecis autem et latinis ex argumento, quod in unoquoque libro praecipue attingitur. Quonam singillatim et loco et tempore singulos composuerit Moses, ignoramus; post exitum tamen ab Aegypto, et legis promulgationem aggressum Mosen scribere interpretes plerumque sentiunt contra commentatores quosdam Genesim descriptam putantes, antequam ab Aegypto populus egrederetur. Credideri m, auctorem, quum Geneseos historiae dabat operam, praecepta legis iam animo esse complexum, ad quae spectarit capitibus II, VII et VIII, ubi de sabbati sanctificatione et animantibus puris atque impuris disseruit. Neque dicat quis vel ante datam legem consuevisse populum et sabbata colere, et munda ab immundis animantibus distinguere ex patrum consuetudine: siquidem etiamsi populus ea praecepta servaret, verisimilius adhuc est scriptorem diligentius de his tractantem spectasse animo legem conditam. Deuteronomium postremum esse operum Mosis certo constat: scriptum ergo est ineunte quadragesimo anno ab exitu Aegypti, vitae Mosis anno supremo (2).

na bene cum communi sententia tenet: « Non v'ha dubbio che quello non fosse un libro poetico degli ebrei, nel quale si cantavano le guerre del Signore, ciò sono le guerre che sotto gli auspici suoi guerreggiò il suo popolo nei dì di Mosè medesimo e di Iosuè, e forse ancora nei tempi che seguirono. » Hoc posito, duo mihi videntur animadvertenda: 1. In textu legitur non *quemadmodum scriptum est*, at *ideo* vel *hinc scriptum est*, quae formula citationis est potius ad indicandum verba citata dilucidari ex praecedenti narratione, quam e contra ad indicandum praecedentem narrationem firmari et novam auctoritatem sumere ex citatis. Quare, ni fallor, Moses potuit poëtica verba referre ex hebraeorum cantico quae illustrari poterant ex iis quae ipse scribebat. 2. Posito etiam quod sint relata ad modum probationis, quum cantica popularia quasi testes publici sint factorum quae illis celebrantur, etiam ab auctore coaevo recte citantur, quasi testimonio solemniori adhibito nationis universae quae illis canticis facta posteris facili et fideli traditione mandabat.

(1) Vide Notam 1, pag. 124.

(2) Quae a recentioribus non melioribus quidem fundamentis innixis obiiciantur vide penes Caminero op. cit. 232 seq. et Danko op. cit. pag. 182 seq.

Ex Caminero insuper op. cit. pag. 241 suppleatur tractationis caput *De fide historica Pentateuchi*.

Articulus II.

De Libro Iosue.

Quum de veterum Scripturarum divinitate multis disputatum sit, supervacaneum est confirmare librum Iosue divinae esse auctoritatis. Vetus enim iudaeorum synagoga, ut cetera hac de re argumenta praetereamus, nos dubitare non sinit de maxima dignitate, quam inter canonicos libros Iosue liber semper obtinuit: quod adeo certum est, ut ii soli divinum esse non fateantur, qui nullum veteris Testamenti volumen divino instinctu afflatuque scriptum agnoscunt: quos quum abunde confutaverimus, nihil restat, nisi de libri auctore dicere. Qua in causa ea certe nos argumenta deficiunt, quibus freti in absoluto nu perrime articulo Pentateuchum Mosi vindicandum sumsimus: quare de auctore libri Iosue alii alia sentiunt. Etenim ex veteribus auctor libri Synopseos, vulgo Athanasius, Iosuam scriptorem non facit. Theodoretus *quaest. 14 in Iosue* existimat librum istum ex antiquiore commentario *libro Iustorum* appellato(1), cuius mentio fit capite 10, multo post Iosuam in epitomen redactum. Ex recentioribus Isaac Abarbanelus contra Thalmudistas, Masius, Grotius, Simonius pluribus agunt, ut Samueli opus adscribant, vel Esdrae, vel alteri post Iosue aetatem historiae scriptori, qui tamen res a priscis hebraeorum annalibus expromserit. Thalmudistae vero in בבא בתרא *Bavà Bathrà*, idest *porta posteriore cap. 1*, s. Isidorus, Tostatus, Driedo, Vatablus, Daniel Huetius, Augustinus, Calmet, aliique Iosuam res, se duce, gestas in hoc libro collegisse probant.

Iam vero ponamus in medio sententias, earumque causas, atque inspiciamus, an certi quidpiam in hac re haberi possit. Athanasius, sive auctor Synopseos ait, titulum et nomen Iosue tam hebraico exemplari, quam interpretationibus omnibus inscriptum, non auctori, sed libri argumento indicando inservire: quemadmodum alii sacri libri Iudicum, Samuelis, Regum, Ruth, Tobiae, Iudith titulos gerunt, non quod ab iis compositi sint, qui inscribuntur, sed quod vitam praecipue, et praeclariora eorum facta complectantur, quorum nomen praeferunt; libri igitur inscriptio certo non demonstrat cuius auctoris sit. Quod vero ex libro ipso promitur argumentum, ut Iosuam auctorem libri credamus, ipsum quidem non caret verisimilitudine, non tamen persuadet: ex verbis enim illis capitis ultimi, v. 26 peti solet, ubi de Iosue dictum est: *Scripsit quoque omnia verba haec in volumine legis Domini;* ex quibus non obscure significatum quidam arbitrantur, Iosuam exemplo Mosis, qui cum factis, tum scriptis israëlitarum rempublicam illustraverat, totam suarum rerum temporumque historiam tradidisse literis, ad librum legis apposuisse, atque in legis exemplari prope arcam collocato ad aeternum veritatis monumentum attexuisse.

Verum haec eius loci interpretatio videtur latior, quam causa postulet: explicari probe ea verba possunt de foedere iterum cum Deo sancito, cum quo explicatu tota oratio cohaeret. Etenim, uti narratur eiusdem capitis initio, Iosue sub exitum vitae coetum israëlitarum in Sichem indixerat; commemoraverat insignia in eorum patres, et in ipsomet collata Dei beneficia post Abrahae profectionem a Meso-

(1) Sepher hajiasçar, *Liber iuris* vel *iustorum*.

potamia ; rogaverat populum, vellet ne in divino obsequio permanere. Pollicitus quidem populus est, se nunquam a Deo recessurum; at Iosuas vix ait fore ut promissis starent, minatusque est provocaturos gravius Dei iram, omniaque sibi paraturos mala si a legis observatione descivissent. Confirmavit iterum populus, data solemniter fide, uni Domino se servitūrum : tum Iosuas iisdemmet testibus vocatis novum foedus iniit, praecepta et iudicia proposuit, in volumine legis Domini rem istam descripsit, et lapidem praegrandem sub quercu, quae erat in sanctuario Domini, in testimonium posuit, ne forte israëlitae Domino postea mentirentur. An non planius est de novo foedere, de praeceptis, de iudiciis scriptionem illam Iosue interpretari, quam de tota historia? caeteroquin et historiam totam dicamus in legis Domini volumine descriptam, quod vix in animum nostrum inducere possumus.

Alterum firmius non est, quod capi solet ab Ecclesiastici testimonio initio capitis XLVI: *Fortis in bello Iesus Nave successor Moysi in prophetis*, sive ut habent graeca exemplaria ἐν ταῖς προφητείαις *in prophetiis*. Ibi inquiunt, testatur Ecclesiasticus successorem esse Moysi Iosuam in historia populi Dei, et sacris Libris scribendis. Sed ne hoc quidem testimonio certiores simus de libris Iosue auctore. Ait Ecclesiasticus successisse Iosuam Mosi, quia propheticum spiritum illi primum infusum, huic, eo vita functo, dono dedit Deus ; non autem prophēticos et divinos Libros scribendi munus, quasi successionis iure, suscepisse. Inde colligimus non ita pridem Iosue librum evulgatum fuisse, in quo Ecclesiastici auctor legerat Iosue prophetiae dono insignitum. Scriptum quoque librum Iosue antequam libri Regum scriberentur, nemo prudens dubitabit : nam III *Reg.* XVI, 34 dicitur reparatorem urbis Iericho Hielem de Bethel morte primogeniti filii sui mulctatum, quum fundamenta iecit ; novissimi vero quum portas construxit, idest totum urbis opus absolvit: *iuxta verbum Domini, quod locutus fuerat in manu Iosue filii Nun.* Sexto autem capite libri *Iosue, v.* 25 *et* 26, anathemate ictum legimus quemcumque succensae urbis Iericho restauratorem : *In tempore illo imprecatus Iosue dicens : Maledictus vir coram Domino, qui suscitaverit et aedificaverit civitatem Iericho ; in primogenito suo fundamenta illius iaciat, et novissimo liberorum ponat portas eius.* Quoniam vero hoc loco non de libri antiquitate quaestio proponitur (1), sed de auctore ; ideo neque Ecclesiastici, neque libri tertii Regum testimonium ad hanc causam facit.

Neque tamen in contrarium tantum valet illius loci auctoritas aut rationis momentum, ut defendi non possit Librum a Iosua ipso esse conscriptum : etenim quae afferuntur causae, quare ad posteriorem aetatem opus referri debeat, leviores profecto nobis videntur, quam ut permovere quemquam possint. Sunt autem hae : auctor libri Iosue utitur modis dicendi longam

(1) Ex collatione libri Iosue XV, 63 cum lib. II Reg. V, 16 evidentissime demonstratur ante VII regni Davidis annum conscriptum fuisse. Danko, Welte, Ugdulena aliique id tenent, quamvis tribuant librum scriptori Iosue posteriori. Quibus si adiungantur intrinseca argumenta, quae scriptorem coaevum factis enarratis convincunt, facili negotio concludes pro Iosua libri auctore. Lege Ioseph Ghiringhello *De libris historicis antiqui Foederis*, Augustae Taurinorum 1846, pag. 9 seq., et Caminero op. cit. pag. 249 seq.

antiquitatem rerum quarumdam significantibus, quae sub Iosua acciderunt; distat ergo multum a Iosue. Sic ut fidem dictis conciliet, saepe ait *usque in praesentem diem* extare monumenta quaedam: quod dicendi genus non modicum temporis intervallum a rei eventu ad eiusdem usque narrationem interiecisse declarat. Capite IV, 9, lapides duodecim ad ripam Iordanis positos, iubente Iosua ex Dei mandato, quasi totidem traiectionis israëliticae testes, dicit scriptor adhuc ibi esse, *et sunt ibi usque in praesentem diem*. Capite V, 9, locum circumcisionis hebraeorum, in quo aegyptiorum opprobrium israëlitis ablatum est, *Galgal* etiamnum dictum, *vocatumque est nomen loci illius Galgal usque in praesentem diem*. Capite X, 14, nullum diem neque antea, neque postea longiorem eo fuisse, quo sol constitit iussu Iosue, donec Israël de inimicis suis omnino ulcisceretur: *non fuit antea, nec postea tam longa dies, obediente Deo voci hominis*. Quae sane loquendi ratio ostendit nec praecedentium nec sequentium saeculorum lapsu id miraculi genus visum unquam fuisse: nam si vivente Iosua scripta haec essent, quid mirum decem annorum spatio non fuisse ullam diem adeo productam? Praeterea eodem capite X, 13, narrato miraculo, quo sol stitit, illud fusius descriptum esse dicitur *in libro Iustorum*, libro scilicet, ut merito creditur, annalium hebraicorum, vel historiarum Iosue: *Steteruntque sol et luna, donec ulcisceretur gens se de inimicis suis. Nonne scriptum est hoc in libro iustorum?* Item capite XIX, 27, nominatur regio *Chabul*, quam Hiramus a Salomone datam sibi pro opera in templi aedificationem collata coepit eo nomine per ludibrium compellare, *lib.* III, *Reg.* IX, 13. Tyri pariter, Galilaeae et Jekthel nomina, quae reperiuntur capitibus Iosue XV, XIX et XX, recentiora sunt, quam ut possint Iosue aetati convenire.

Accedit, quod capite XV, a vers. 13 ad 20, pars a Calebo filio Iephone acquisita, matrimonium Othonielis filii Cenez cum Axa filia Calebi contractum, donumque fundi irrigui superioris et inferioris a Calebo nuptae filiae datum commemoratur: quae omnia vita functo Iosua contigerunt, quemadmodum ex primo capite libri Iudicum post Iosue mortem scimus contigisse. Similiter capite XIX, 47, expeditio filiorum Dan contra urbem *Lesem*, urbis occupatio, atque impositio novi nominis ex nomine Dan eorum patris ab historico narratur. Quis autem ignorat captam a danitis urbem, atque a victrice tribu denominatam, non regente populum Iosua, seu iudicibus rempublicam hebraeorum administrantibus, ut cap. XVIII, libri Iudicum prope finem illustrius scribitur? Itaque auctor libri Iosue neque Iosuas esse potest, neque ullus scriptor qui manente vita Iosue aut eius aevo floruerit. Denique Libros sacros scriptos ante israëliticarum tribuum scissuram sub Ieroboamo retinuissent utique samaritani, qui libros mosaicae legis retinuerunt; atqui librum Iosue nunquam habuerunt pro sacro samaritae: scriptus ergo non erat antequam tribus a Roboamo desciscerent.

Hae inquam causae non efficiunt, quod Masio, Grotio, Simonio, et primum Theodoreto, atque auctori Synopseos visum est: sunt enim eaedem ferme ac quas Spinosa et Hobbesius supra opponebant contra Pentateuchi auctorem iam refutatae. Itaque arbitrantur ii primo ea dicendi formula *usque in praesentem diem* uti non potuisse, nisi scripto-

rem historiae populi israëlitici longe post Iosue tempora, quod negamus. Coaevus auctor adhibet id scribendi genus iure optimo, si potissimum aliquot anni effluxerint a rei eventu, quam ex publico monumento evenisse confirmet: quod Matthaeus fecit, fecit et Moses in Deuteronomio *cap.* x, 5, inquiens tabulas prope arcam a se positas *huc usque* ibi esse (1). Porro Iosue, ut alteris videtur, quorum hoc loco causam agimus, senior scripsit, quum viginti quatuor, aut viginti septem annos, ut probatior opinio est, populo praefuisset; ante annos autem plusquam viginti, quando fluvium traiecit, lapides ad Iordanis ripam testes deposuerat, ut perpetuo constaret israëlitas Iordanis vada sicco pede transiisse: opportunum ergo fuit Iosuam scribere usque in eum diem lapidum praegrandium testimonio miraculi memoriam confirmari.

Res etiam fui commodatissima meminisse nominis *Galgal* (2) ad locum indicandum, in quo Israël circumcisionis ritum quadraginta annos in deserto intermissum renovavit, illudque nomen *usque in praesentem diem* permanens dixisse, neque ea temporis diuturnitate mutatum. Pari ratione credi potest non dixisse temere Iosuam neque antea, neque postea tam longam fuisse diem, qualis fuit, quum insignem victoriam Dei populus, stante sole caesisque hostibus, reportavit: quoniam ante multos annos eo prodigio Deus se israëlitis adesse probaverat. Quamquam iure suo non decedit, qui censet verba illa *neque postea*, in quibus argumenti robur situm est, aliena manu aut Esdrae, aut divini alterius viri sacro Iosue libro inserta, quum Iosue primum id unum scripsisset, nunquam antea diem tam longas horas fuisse productam (3).

Testimonium depromtum a libro iustorum potest et ipsum additamentum esse prophetae, qui manum ad recensionem libri Iosue apposuerit, ut publico commentario et celeberrimo res supra communem naturae ordinem comprobata maiorem fidem haberet. Ceterum nihil difficilius est, quam prudenter iudicare, qui nam fuerit ille *Iustorum liber*, sive iam ante Iosuam extiterit, sive in diebus Iosue prodierit. Hieronymus et rabbini crediderunt librum iustorum, sive potius librum ספר הישר *iusti et aequi* Genesin esse, vel alterum Pentateuchi librum, in quo Deus promiserat se populi sui gratia mirabilia quaeque facturum. Huetius paraeneticum librum fuisse arbitratur scriptum ad mores instituendos et animos in spem divinae opis erigendos, in quo diceretur, fore ut, si homines in Deo spem omnem suam reposuissent, Deus vel in gravissimis periculis praesto esset, totumque naturae ordinem immutaret, retardato etiam syderum cursu, si opus esset, quemadmodum olim suspensis utrinque maris rubri fluctibus viam in deserto fugienti populo paraverat. Masius mavult esse libros iudaeorum annales et publicas tabulas in templo asservatas totam

(1) Cf. Deut. III, 14; x, 15. — Matth. XXVII, 8; XXVIII, 15.

(2) De huius nominis significatione vide Ugdulena ad hunc locum, vol. II, pag. 22, ubi dicit: « Il nome di Galgal ebbe quel luogo, come se altri dicesse *rivolgimento*, dal verbo *galàl* rivolgere; avendo detto il Signore, « Io ho rivolto (*gallothi*) d'addosso a voi il vituperio d'Egitto. »

(3) Etsi concedatur omnes istas dicendi formulas esse additamenta posterioris manus, prouti nonnullis placet, haud obstarent libri genuinitati; quandoquidem similia additamenta et pluribus aliis libris communia sunt. Tamen, quum admittenda sint tantum ex solidissimis rationibus, non facile sunt concedenda; et sane plerumque optima ratione explicantur.

israëlitarum historiam accurate diligenterque continentes. Grotius autem putat fuisse potius canticum compositum celebrando memorabili prodigio, atque ex poetica phrasi coniecturam facit: שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון *Sol, contra Gabaon ne movearis* (hebraice *sile*), *et luna contra vallem Aialon:* eoque tenacius in hac sententia persistit, quod *lib.* II, *Reg.* I, 18, alter Iustorum liber commemoretur, quum de cantico in funere Saulis et Ionathae agitur: annales vero libri ab hebraeis דברי הימים *res temporum*, *res dierum* inscribantur; non autem ספר הישר *liber Iustorum*, aut *iusti et aequi* (1).

Quamcumque harum sententiarum quis fuerit amplexus, defendere adhuc poterit historiam Iosue a Iosuamet auctore esse conscriptam, eamque non esse recens summarium libri Iustorum. Non enim dicitur cap. X, omnia bella, quae suscepit et perfecit Iosuas et quaecumque in toto Iosue libro narrantur, explicari fusius in libro Iustorum, sed stupendum prodigium immoti solis et cursum non prosecuti in libro Iustorum praedicari. Et quamquam daretur, verba quae ex Iustorum libro proferuntur, esse ab annalibus publicis excerpta, nihil obesset, quominus Iosuas dici posset auctor libri suo nomine inscripti, quum et coaevi auctores adhibeant testimonium actorum publicorum sui temporis, dum res singulares et mirabiles loquuntur (2).

Quae dicuntur regionibus et locis multo post Iosuam indita nomina, multo minus argumento sunt Iosuam non scripsisse. Nunquam assentiemur *Chabul* in libro Iosue nominatam eandem regionem esse, quam Hiramus Tyri rex a Salomone dono habuit. Iosephus accurate distinguit utramque: alteram Hiramo datam viginti oppidis constantem, *lib.* VIII, *antiqu. iud. cap. 2*, terram *Chabelon;* alteram in libro de vita sua vicum *Chabol* appellans. Reipsa Chabul in libro Iosue est viculus et villa prope fines tribus Zabulon: Chabul vero in *lib.* III *Reg.* parva regio est Tyri regno contermina (3). Item nomina Tyri, Galilaeae et vallis Iekthel temere obtenditur esse temporibus Iosue recentiora; sed etsi essent posterioris aetatis, facile est dicere magis cognita et usitatiora veteribus obsoletis esse suffecta (4).

Non possumus autem, quin consentiamus intrusos omnino in librum Iosue videri duos locos capitis XV et XIX, de portione Calebo data, de filiae nuptiis cum Othoniele, deque expeditione danitarum, quoniam post Iosue mortem ea accidisse ex libro Iudicum perspicuum videtur. Ita enim incipit Iudicum liber: *Post mortem Iosue consuluerunt filii Israël Dominum;* et continua oratione subnexum est vers. 12: *Dixitque Caleb: qui percusserit Cariath Sepher, et vastaverit eam, dabo ei Axam filiam meam uxorem.* Quamobrem fateamur alterum scriptorem, quem Esdram dicimus, censuisse duas historias in libro Iosue ad pleniorem rei expositionem

(1) Lege ad hunc locum Ugdulena. Opinio Grotii videtur sequenda.

(2) Hoc plane convincitur in sententia, quae praeferenda videtur, hunc librum esse, ut tenet etiam Gesenius, *thesaurus linguae hebraicae*, pag. 642, anthologiam veterum carminum hebraeorum, eamdem forsitan quae incoeperat aetate Mosis, tuncque dicta *Liber bellorum Domini*. Cf. quae de hoc libro supra notavimus.

(3) Lege Commentaria Gregorii Ugdulena, vol. II, pag. 97 et pag. 515. — Gesenius, *Thesaur. linguae hebraicae*, pag. 656.

(4) Id aliquando ab Esdra in sua Librorum sacrorum recensione factum fuisse omnes conveniunt.

adiiciendas(1): cuius sententiae haec sunt argumenta.

Primo auctor libri Iosue, pressim strictimque limites atque urbes singulis tribubus constitutas describens, nunquam solet aut in historiis referendis versari, aut narrationem augere: in duobus autem locis oppositis uberior oratio est et historiae narratio. Secundo si tollas de libro Iosue totam hanc et Calebi et danitarum historiam, non modo cohaerebit narrationis contextus, nec quicquam videbitur dissutum, verum etiam fluidior erit et coniunctior sermonis series, quam intercipit potius ea digressio, atque abrumpit. Tertio vel parum meditanti illico obversatur animo, quum Librorum sacrorum emendator Esdras, terminos filiorum Iuda et portionem Calebi in capite XV, 13 Iosue constitui videret, credidisse adiungenda ad clariorem rei intelligentiam, quae in libro Iudicum de tribus Enaci filiis deletis, de Othoniele et Axa habebantur; atque iterum quae de expugnatione urbis Lesem per danitas sub iudicibus contigerunt intexenda censuisse in capite XIX, v. 47 et 48, ubi sors tribus Dan referebatur. Quum enim ibi attributam danitis portionem descripsisset Iosuas, aliamque ipsi deinceps armis quaesivissent, merito id Esdras aut quisquis alius scriptor agiographus supplendum duxit. Nam facta est quidem a Iosua primum terrae distributio; verum singulae tribus non adierunt protinus destinatae sibi regionis possessionem; sed cognoverunt tum quos abigere populos armis, quam terram vi occupare deberent, quaeve portio in singularum ditionem cessura foret. Ex quo intelligitur processu temporis, multisque post Iosuam annis caesos fuisse populos atque urbes plures expugnatas, idque re praestitum, quod primo erat definitum. Quod si haec, horumque similia posterius in Iosue librum coniecta fuisse damus, multo magis quae de morte Iosue in fine postremi capitis leguntur adiecta ipsius volumini sunt, quemadmodum adversus Mosis libros disputantibus respondebamus.

Praetereo hac de re eorum responsionem, qui volunt diversis temporibus duas diversissimas urbes a danitis expugnatas alteram Lesem

(1) Nihilominus id contenditur a Caminero op. cit. pag. 252 et sententia affirmans ab Iosua has narrationes scriptas esse demonstratur solida argumentatione a Ghiringhello op. cit. pag. 21 seq. — Huetius, Calmet, Glaire aliique cum auctore nostro sentiunt. Ugdulena vero sequitur opinionem Clerici aliorumque recentiorum compositionem libri referendam esse aetati anteriori quidem Davidis, at non ipsi Iosue. Quare vol. II, pag. 72 dicit: « Questa guerra è riferita nei Giudici I, 10 seq. con le medesime parole: onde deve inferirsi che i due scrittori attingessero ai medesimi documenti; ovvero che l'un di loro trascrivesse queste cose dall'altro, forse lo scrittor del libro di Iosuè da quello dei Giudici, secondo che avvisa il Maurer preceduto da Paulus et de Wette; perchè essi tengono che quel libro fosse più antico. Quanto fatto, taluni commentatori vogliono che avvenisse dopo la morte di Iosue, e che qui dallo storico nostro sia raccontato per anticipazione. Ma parmi più probabile che messo qui a luogo suo, lì non sia altro che una rammemorazione di ciò che prima era avvenuto. Alla difficoltà che nasce dal cap. X, 36; XI, 21 ove si racconta che Iosuè prese Hebron e Deber, e percossele a fil di spada, risposi quivi nel cap. X. » Cf. eius Praefationem ad librum Iosue pag. 6. — De Danitarum expeditione cap. XIX, 47, dicit pag. 102: « Questo fatto è recitato più distesamente nei Giud. XVIII, come in suo proprio luogo, da che esso avvenne in quel tempo, dopo la morte di Iosuè, e qui è posto per anticipazione, volendo lo scrittore raccorre tutto in uno quello che riguarda il territorio e le possessioni dei daniti. »

sub Iosua, alteram Lais sub iudicibus, ut Eusebius in libello *de locis hebraicis* a s. Hieronymo in latinum sermonem traducto observat (1). Praetereo et eorum opinionem, qui putant vivente Iosua portionem Calebo datam, peremtos tres filios Enach, et Axam nuptui traditam: haec vero capite 1 Iudicum repeti per anacephalaeosin quamdam praeclare gestorum a Iosue filio Nave. Praetereo etiam praenuntiatum dici posse in libro Iosue, quod sub iudicibus statuto tempore impletum est, uti Theodoreto placuit: malo enim superiore responsione rem omnino expediri.

Samaritanorum religio et fides, qui solum Pentateuchum retinuerunt, non probatis ceteris libris, si quid efficeret, non modo librum Iosue non esse israëlitica secessione antiquiorem argumento esset, sed et alios sacros Libros, quos tamen iure nostro prius scriptos credimus, quam decem tribus desciscerent. Verum a samaritanorum instituto et religione quis unquam certo concludat solos Pentateuchi libros Salomonis aetate extitisse? Aliud est Iosue voluminis exemplaria existere et circumferri, aliud vero in canonem colligi, ut in prima parte supra notatum est. Potuerunt sane ante defectionem israëliticam vulgo legi et probari etiam libri Iosue, Iudicum, aliique, quamquam publicam et canonicam auctoritatem solum post tribuum disiunctionem, immo vero post Esdram obtinere coeperint. Quin immo potuerunt et decem tribus alios libros, licet antea publico iudicio susceptos, aspernari; solam autem legem Mosis retinere propter scriptoris dignitatem, rerumque ab eo gestarum praestantiam. Potuerunt denique, qui primum secesserant, israëlitae libri Iosue dignitatem et ipsi agnoscere: samaritani autem iis in Assyriam deportatis succedentes eundem reiicere. Nam quos abiecto Dei timore mosaicam legem corrupisse constat, spretisque iudiciis et mandatis, quae Dominus praeceperat filiis Iacob, idololatricum cultum cum caeremoniis mosaicis coniunxisse, quidni omnes sacros Libros abiecerint, praeter Pentateuchum, quem omnino repudiare non poterant ob acceptum insigne beneficium liberationis a ferorum animantum vastatione, quum primum, reportato in Samariam ad cuthaeos mosaicae legis libro, coeptum est a novo populo israëlitarum Deo cultum praestari, ut supra diximus?

Concludatur ergo constare satis non posse, utrum Iosuas historiam suorum temporum, resque a se praeclare gestas complexus sit libro, quem nomine suo inscripserit; an vero auctor alter divina luce completus egregia tanti ducis facinora posterorum memoriae tradiderit: unde et non sine causa multos tamquam a re non explorata assensionem cohibuisse. Non est enim, ut quidam putant, par de Pentateuchi ac de libri Iosue auctore ratio: apertissima sacrarum Literarum testimonia, perpetua totius synagogae atque ecclesiae fides, constans profanorum scriptorum testimonium, summa denique gentium omnium consensio dubitare non sinunt Mosis Pentateuchum esse; pendet vero tantum ex coniecturis sui quoque libri Iosuam fuisse editorem. Id tamen omni conatu tueamur nulla adeo solida argumenta pro negante parte afferri, ut iis apta responsio adhiberi non possit. Equidem si ulla probanda sententia esset, ea fortasse videretur ad veritatem propensior, qua Iosuas scriptor esse defenditur. Quis enim esse potest,

(1) Eandem civitatem esse critici omnes conveniunt.

in quem magis convenerit eius libri confectio, quam Iosuas? aut cui exploratius fuisse putabimus quidquid in libro descriptum est? cuius item plus interfuisse illud opus edere, quam eius, qui Dei auctoritate hebraicam rempublicam regendam susceperat? Locorum certe, temporum, personarum adiuncta, rerum series et successus satis indicio sunt auctorem, quo tempore evenerunt res, scripsisse. Sed nullum iudicium interponimus, nec revocamus quae diximus, nempe satius esse sustinere nos a ferendo iudicio (1).

Summa libri est ingressio populi Dei in terram promissam; urbes expugnatae, occupatae, deletae, incensae; victoriae clarissimae de hostibus, opem ferente Deo, relatae, et quae cuique tribui sors ceciderit Iosue ductu. Iosuas Christi Domini typus fuit, cum nomine, tum rebus gestis: nomen optime redditur *Deus Salvator, Salvator a Deo datus:* re autem ipsa introduxit Iosue populum in terram typum verae felicitatis, hostes profligavit, filios Iacob in suas quosque sedes imposuit, eos vehementius adstrinxit ad divinae legis observationem, obsequentesque et volentes habuit. Haec Christum Iesum infinita divinaque virtute fidelibus bona spiritalia praestitisse liquido cognovimus, eaque cumulatius praestiturum in totius operis absolutione certo expectamus (2).

(1) Quidquid sit de auctore huius libri, certum est antiquiorem esse tempore Davidis prout demonstratur ex cap. xv, 63 coll. 2 Regum v, 6 seq. Ideoque penitus reiiciendae sunt opiniones illorum qui cum Masio existimant scriptorem fuisse Esdram, et illorum qui cum Clerico et Rosenmüllero eum scriptum volunt post divisionem regni Israël a regno Iudae, aut peius illorum, qui cum Maurero existimant scriptorem vixisse tempore cautivitatis. Pariter nullo argumento critico probari potest Claudii Herwerden sententia, qua asseritur ex decem documentorum classe librum conflatum esse.

(2) Opportunum fuisset singulis libris adiungere aliquam dissertationem de eorumdem fide historica et divina. Super hoc capite vide cl. Ghiringhello op. cit. pag. 253 sep.

Articulus III.

De Libris Iudicum et Ruth.

Liber Iudicum historia est rerum, quae ab obitu Iosue usque ad Samuelis praefecturam populo Dei acciderunt, cuius summam secundo capite habemus. Nempe Iosue vita functo et senioribus, qui eius consilia secuti Iacobi filios continebant, progenies nequam subsecuta est, quae oblita Dominum, atque immortalia beneficia delata patribus, prolapsa est in omne vitiorum genus, et post externos deos abiens, Deum suum scelerate dereliquit. Deus indignatione commotus malam hostibus stirpem tradidit et gravissimis calamitatibus oppressit: neque tamen a se prorsus abiecit; sed identidem liberatores iudices suscitabat, qui eriperent a malis, ad officii munus instruerent et rempublicam administrarent. Tum rogantes veniam israëlitae paullisper ad Deum conversi obtemperabant legi; at vero mox deteriores facti, quos ex animo dimiserant, pessimos mores repetebant. Ita rem pro scelerum et poenitentiae vicissitudine, quomodo aut poenas dabant, aut divinam benevolentiam experiebantur, sacer scriptor literis consignavit.

Erant autem qui iudicum nomine appellabantur non causarum et litium cognitores, sed gubernatores reipublicae ad gerenda belli et pacis negotia constituti; quemadmodum atheniensium archontes, et dictatores romanorum; atque in eo diffe-

rebant a regibus, quod sine regio apparatu, pompa et maiestate imperarent, imperiumque nec ad filios transmitterent, neque ab hominibus acciperent (1). Etsi enim interdum arcesseret populus liberatorem (sic Iephthe *Iud. cap.* XI, rogatus est a maioribus natu de Galaad, ut sibi contra ammonitas defensioni esset), tamen populus oblatum sibi a divina providentia strenuum bellatorem putans quasi dono datum a Deo suscipiebat. Quare si proprie loqui velimus, vicarii Dei erant, a quo habebant potestatem, quam, quoad viverent, gerebant, circumscriptam illam quidem: nam neque novas leges condere, neque tributa imperare fas iis erat; sed eripientes populum e servitute leges et religionem tuebantur, animadvertebant in scelestos, idololatriae stirpes evellebant, divinaque consilia a sacerdotibus, aut oraculo Urim et Thummim declarata perficiebant.

Haec de libri argumento et iudicum officio praemittenda duxi. Nunc venio ad causam, quae est et cum libro Ruth communis. De libris Iudicum et Ruth eadem procedit quaestio, quam de libro Iosue tractavimus: scilicet de scriptore inquiritur, non de librorum divinitate. Sacros enim esse libros Iudicum et Ruth Christi ecclesia profitetur, pro sacris vetus synagoga semper suscepit, nec video quempiam dubitare, quin sacri sint; modo ullos esse divinos libros assentiatur: sed et de horum auctore anceps est disputatio propter rei obscuritatem. Librum Iudicum, ut inde exordiamur dicere, Isidorus, doctores thalmudistae, Rabbi Moses Kimchì, Abarbanel Samueli tribuunt, alii Ezechiae, alii Esdrae. Aben Esra librum esse censet *bellorum Domini* in libro Numerorum commemoratum: auctor synopseos vitae ac mortis prophetarum, Dorotheo adscriptae, putat scribas sacros in tabernaculo librum composuisse. Sunt et qui arbitrantur singulos iudices gesta sua descripsisse in commentariis, quos deinde Samuel vel Esdras collegerit. Ex his sententiis aliae manifestius a veritate recedunt; aliae nulla certa ratione nituntur. Librum enim bellorum Domini multo vetustiorem ille solus a libro Iudicum non distinguit, qui arroganter totius antiquitatis testimonium aspernatur. Singulos vero iudices non reliquisse scriptum, quo suorum quisque temporum res et facta sit prosecutus, sed unum totius libri scriptorem esse, eadem scribendi ratio, idemque orationis tenor satis ostendunt: praesertim quum 2 capite contineatur totius libri veluti summarium ab uno tantum historico praemissum, qui totam iudicum historiam animo complectebatur et proponebat. Sacros autem scribas in tabernaculo degentes operam in huius libri confectionem contulisse si di-

(1) De huius nominis significatione lege Ghiringhello op. cit. vol. II, pag. 119 seq. Ugdulena op. cit. vol. II, pag. 120. Ex clara Iudicum ministerii notione plures difficultates evanescunt, et chronologia non incongruenter componitur. Recte de hac re Ugdulena loc. cit.: « I Giudici dei fenici e delle colonie loro eran magistrati regolarmente eletti con giurisdizione ed autorità definita dalle leggi: laddove quelli degli israeliti, capi militari anzichè civili della nazione, pervenivano in modo straordinario al potere; il quale esercitavano or maggiore or minore, or sopra tutto il popolo, or sopra alcune tribù soltanto, secondo che l'occasione e le circostanze richiedevano. In quell' età, non ben ferma ancora nè messa al tutto in atto la costituzione mosaica, gli ordini civili e religiosi erano in gran parte incerti; i costumi rozzi; gli animi fieri; le gelosie di tribù e i particolari vantaggi prevalenti al ben comune; le guerre frequenti e in forma di tumultuarie invasioni e di correrie. »

xerimus, quid tandem ad quaestionis definitionem proderit, quum praeterea quaeratur a cuius commentariis acceperint, quae scriberent?

Facilius iis assentiremur, qui Samuelis opus esse opinantur (1), si paulo quidem apertius explicari res adeo involuta posset. Videtur equidem auctorem scripsisse temporum initio, quo israëlitae a regibus gubernari coeperunt: saepe enim repetit non fuisse regem in Israël, quum ea evenerunt, quae refert: sic cap. XVII, 6, XVIII, 1 et 31, XX, 21: *In diebus illis non erat rex in Israël.* Quorsum autem crebra illius adnotationis repetitio fieret, nisi aetate scriptoris regia potestas obtinuisset? Nam qui scripsisset ante constitutos reges, immo vero prius quam populus de praeficiendo sibi rege cogitasset, frustra clausulam eam tantopere adhibuisset: adhibuisse autem data opera videtur, ut populus cognosceret quid inter praesentem monarchicum statum et praeteritum, quando iudicum potestas erat, interesset. Verisimile etiam est Samuelem, uncto Saule in regem israëlitici populi, noluisse omnium praeteritarum rerum memoriam aboleri, quae contigerant sub iudicibus, quorum numerum ipsemet clauserat, et postremis vitae suae annis perstrinxisse hoc volumine monumentum perpetuum regiminis olim diversi ab eo, quod sub regibus iam inchoabat. Sed haec subdubitando et coniecturam faciendo dicimus, iudicio cuique relicto integro ac libero sentiendi, quae velit.

Illud sine ambiguitate ulla non opinando, sed affirmando ponimus, librum Iudicum ante Davidis tempora editum fuisse (2), ut propterea videatur iudaeorum sententiam posse probari, qui librum ut a Samuele descriptum recipiunt. Capite enim I, v. 21 legimus: *Iebusaeum autem habitatorem Hierusalem non deleverunt filii Beniamin: habitavitque iebusaeus cum filiis Beniamin in Hierusalem usque in praesentem diem.* Porro ignorare non possumus iebusaeos ab iis finibus depulsos, quando David arcem Sion ingressus est, urbe primum occupata, ut II *Reg.* V, 7 et 8, perspicue traditur: *Cepit autem David arcem Sion: haec est civitas David. Proposuerat enim David in die illa praemium, qui percussisset iebusaeum.....* Itaque auctor libri Iudicum antequam septem priores anni regni David in Hebron laberentur, historiam texuit; ex quo saltem consequitur, regnante Saule, aut ineunte regnum Davide, vixisse scriptorem, et librum de Iudicibus confecisse: quod iudaeorum sententiae congruit Samueli historiam adscribentium.

Rursus David in Psalmos suos quaedam ex iis transtulit, quae in libro Iudicum habentur: oportuit igitur scriptorem antea librum composuisse, quam David laudes Dei celebraret. Nam Psalmo LXVII haec erudito carmine, atque eleganti cecinit: *Deus, quum egredereris in conspectu populi tui, quum pertransires in deserto, terra mota est. Etenim coeli distillaverunt a facie Dei Sinai, a facie Dei Israël.* Et Psal. XCVI: *Montes sicut cera fluxerunt a facie Domini, a facie Domini*

(1) Communior sane et probabilior sententia, quam sequuntur et longiori demonstratione convincunt cl. Ghiringhello op. cit. p. 81 seq. Caminero op. cit. pag. 258 seq.

(2) Recentiores critici rationalistae, qui authenticitatem ipsius Pentateuchi negant, fatentur hunc librum esse antiquius documentum hebraicae litteraturae. Cf. Ugdulena op. cit. pag. 125.

omnis terra. Haec vero ad verbum ferme deprompta sunt ex Iudic. v, 4 et 5, ubi Canticum Deborae et Barac scribitur: *Domine, quum exires de Seir et transires per regiones Edom, terra mota est, coelique ac nubes distillaverunt aquis. Montes fluxerunt a facie Domini, et Sinai a facie Domini Dei Israël.* Illud etiam II Reg. XI, 21: *Quis percussit Abimelech filium Ierobaal? nonne mulier misit super eum fragmen molae de muro, et interfecit eum in Thebes?* expressum est a libro Iudicum IX, 53: *Et ecce una mulier fragmen molae desuper iaciens illisit capiti Abimelech et confregit cerebrum eius.*

Quamobrem Spinosa et Hobbesius, qui semper bonis omnibus adversantur, facile refelluntur, qui, ut libro antiquitatem ex parte detrahant, conscriptum post decem tribuum captivitatem defendunt. Inquiunt enim ex iis quae de danitis *Iudic.* XVIII, *v.* 30 *et* 31, dicuntur, colligi, praefuisse iam Israëli reges, decemque tribus in Assyriam a Salmanassare pridem traductas, quum ea scribebantur: *Posueruntque sibi sculptile, et Ionathan filium Gersam filii Moysi, ac filios eius sacerdotes in tribu Dan usque ad diem captivitatis suae. Mansitque apud eos idolum Michae omni tempore, quo fuit domus Dei in Silo: in diebus illis non erat rex in Israël.* Sed gravi errore labuntur contentiosi disputatores. Captivitas filiorum Dan eo capite commemorata perperam putatur captivitas assyriaca decem tribuum. Enim vero ait sacer scriptor abductos in servitutem filios Dan, antequam israëlitis, nempe toti hebraeorum populo regem Deus praefecisset, et petiissent hebraei sibi regem constitui: igitur ante Saulis unctionem filii Dan pressi servitute dicuntur, quam ne suspicari quidem possumus esse assyriacam. Rursus affirmat idolum Michae, cui divinos honores filii Dan sua adhuc libertate fruentes, creatis ea de causa sacerdotibus, praestabant, in eadem tribu permansisse omni tempore, quo domus Dei, sive arca in Silo erat deposita; atqui Dei domus a Silo ablata est, quando infelix bellum contra philisthaeos gerebatur, in quo et ipsa in potestatem philisthinorum devenit: ergo et eodem tempore Michae idolum in tribu Dan cum suis sacerdotibus et cultoribus desiit: desiit autem coli, ablatis inde danitis per captivitatem. Itaque captivitas eo loco commemoratur, qua tempore iudicum ultus est Deus scelera filiorum Dan a cultu legis deflectentium.

Hinc non iniuria sentimus in allato decimo octavo capite mentionem fieri captivitatis, in quam filii Dan ducti sunt, et plurimi ex reliquis tribubus, quando iudicante populum Eli pontifice capta est a philisthaeis arca: ablatum est siquidem tum et Michae idolum, et nequissimi sacerdotes in servitutem addicti (1). Tribum enim Dan falsis diis ad Salmanassarem usque serviisse, quis unquam credat? Nonne ineunte Samuele hebraeorum rempublicam

(1) Hanc sententiam tenuerunt David Kinchi, Liranus, Tostatus, Vatable, Grotius, Serarius aliique plures; in hanc inclinat etiam Ugdulena op. cit. vol. II, pag. 213 seq. ubi refert aliorum etiam opiniones, inter quas non absurda illa Houbigantii, qui levi lectionis varietate vult legere *transmigrationem arcae*; et Ugdulena addit: « La qual frase non dovea parer strana e contro l'indole della lingua al Rosenmüller: perocchè il verbo *transmigrare* è usato appunto in questa cattura dell'arca nel I Samuel IV, 22: ». Calmet vero et Rosenmüller *Schol.* pag. 379 seq. existimant hunc versum a posteriori manu insertum esse. Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 262.

filii Israël falsos deos omnes abiecerunt, ut I *Reg.* VII, 4, scriptum est? *Abstulerunt ergo filii Israël Baalim et Astaroth, et servierunt Deo soli.* Post Samuelis vero tempora credamus ne piissimum regem, et religiosissimum Davidem publicam idololatriam permisisse? Denique Ieroboam, qui decem tribubus a Iuda distractis aureos vitulos colendos proposuit, ut ibi populum detineret, ne Hierosolymam adoratum pergeret, numquid novos deos proferre cogitasset, si ibi danitas idolum Michae divinis honoribus dudum prosequentes vidisset? Satis enim superque idolum anteactis temporibus cultum rebelles tribus a divino obsequio Hierosolymis praestando retraxisset; captivitas ergo illa, in qua et sculptili Michae sublato, danitae suis finibus sunt deportati, non est assyriaca sub Salmanassare, sed alia ante Ieroboamum, ante Davidem, ante Samuelem sub philisthaeis.

Imbecillius est alterum, licet Theodoreti testimonio confirmatum: nempe urbem Hierusalem nominari in libro Iudicum, quae tamen non nisi posteriore aevo potuit eo nomine appellari, quod antea vocaretur *Iebus*. Etenim commodioris explicationis gratia immutata fuisse ab Esdra, vel altero propheta in vetustissimis libris locorum nomina non semel fassi sumus. Praeterea certo constat antiquissimis temporibus vocatam fuisse *Salem*, in qua Melchisedech rex tenebat principatum. Constat et dictam Hierusalem esse ex duabus vocibus שלם et יראה, sumta priore ex nomine, quod monti sito in eodem loco imposuerat Abraham, quam ait יהוה יראה היה יראה, *Dominus videt, Dominus apparet* (1). Quo autem tempore coeperint eae voces in unum nomen Hierusalem coniungi, ignoramus quidem; at probare nequeunt adversarii non fuisse urbem, vivente Samuele, immo etiam Iosua, Ierusalem dictam ab israëlitis saltem, qui quum vicina ei loca incolerent, memores nominis, quod olim Abraham loco imposuerat, potuerunt iam tum novum vocabulum componere ex veteribus duobus altero iebusaeis cognito, altero omnibus Abrahae posteris (2).

Haec diximus equidem brevibus, sed ad id, quod agebamus, non erat dicendum pluribus: nunc multo pauciora de libro Ruth dici res postulat. Spectari potest liber Ruth, et haberi cum appendix libri Iudicum, tum introitus in libros Regum: cum utroque enim opere coniungitur, et pertinet ad utrumque, et quod sub iudicum imperio Elimelechum cum uxore et filiis fames in Moabitidem compulerit, ac deinde Ruth moabitis Boozo nupserit; et quod narratio desinat in genealogiam Davidis, qui regum Iuda familiam duxit. Ob eam causam, quod reipublicae administratio penes iudices esset, quum factum contigit, hebraei olim ex duobus librum unum confecerunt, ut Hieronymus *in Prologo galeato* scribit: *Subtexunt iudicum Librum, et in eundem compingunt Ruth, quia in diebus iudicum facta eius narratur historia* (3). Quamquam hebraei recentiores alterum ab altero librum

(1) Lege Danko op. cit. *Prolegomena*, pag. LXVI seq.

(2) Aliae voculae obiiciuntur, de quibus vide Caminero et Ghiringhello op. cit. Quod magis videtur supplemento indigere est de fide historica ac divinae caput, quod tamen habes apud Ghiringhello amplissime evolutum pag. 99 seq. De voto Iephte cf. simul Danko op. cit. pag. 207, et Caminero op. cit. pag. 271.

(3) Idem habetur ex Origene apud Eusebium historia eccl. lib. VI, cap. 25 et ex versione alexandrina. Hinc enumerando Threnos cum Ieremiae libro hebraei

disiungunt, et positis initio Scripturarum quinque mosaicis Libris, quinque alios, quos מגלות *Meghillôth* (1) dicunt, proximo ordine subiiciunt Canticorum, Ruth, Threnorum, Ecclesiastis, atque Estheris. Ex ea antiqua sacrorum Librorum compactione, factum est, ut unum utriusque libri auctorem esse suspicentur interpretes, et perinde vel Samuelem, vel Esdram, vel Scribas sacros hoc opus elaborasse existiment pro varia de auctore libri Iudicum ab iis probata sententia (2). Verum ut nihil certi in priore huius argumenti parte constitui potuisse vidimus, ita et in hac posteriore ancipites sumus.

Quum vero capite huius libri primo dicatur, historiam contigisse *in diebus unius iudicis*, *quando iudices praeerant*, sive, ut habet hebraicum exemplar בימי שפוט השופטים *in diebus, in quibus iudicabant iudices*, atque inde argumentum capiatur, abrogato iudicum imperio historiam esse descriptam, quaerendum adhuc tantummodo restaret, quis nam iudex sit, quo gubernante, Ruth Boozo nupserit. Verum intricatior quaestio est: rabbini Boozum a iudice Israëlis Abesane non distinguunt; ad Abesanis igitur aetatem factum referunt. Iosephus *lib.* v, *antiq. Iud. cap.* xi Eli, et Ruth aequales eorumdem temporum fuisse scribit, quod famem, qua terram Iuda laborasse auctor in eo libro meminit, sub Eli sacerdotio ursisse constituat. Aliis Thola iudice, aliis Aodo, aliis Baraco, vel Samgaro, vel Gedeone, vel eius filio Abimelecho res gesta videtur. At vero nihil cum quadam verisimilitudine disputari de hac causa potest, nisi primum de chronologia progenitorum Davidis constitutum sit, unde et cognitio temporis historiae pendet. Difficillimum est autem texere Davidis genealogiam, eiusque maiorum aetatem diiudicare. Etenim, ut brevem rei notitiam tradam, certa supputatione constat ab ingressu hebraeorum in terram Chanaan, quo fere tempore Salmon uxorem Rahab duxit ad ortum usque Davidis, 366 annos intercessisse; iterum perspectum est omnibus in tanto annorum spatio non modo sub finem libri Ruth, verum etiam 1 Paralip. II, tum Matthaei I, et Lucae III, quatuor tantum generationes describi: scilicet sacrorum scriptorum omnium una sententia est, *Salmon genuit Booz*, *Booz genuit Obed, Obed genuit Isai seu Iesse, Iesse genuit David regem.* Haec porro inter se componere magnae operae est et negotii. Si enim quatuor tantum generationibus annos 366 exaequemus, consequitur a singulis patrum post annum vitae centesimum filium esse susceptum, quod, habita ratione vitae hominum ad breviores limites iam contractae, vix, ac ne vix quidem fit verisimile, maxime quum patribus in Aegypto intra annos 215 nati sint trinepotes; in sacerdotali autem Levi familia generationes septem

supputabant xxii libros iuxta numerum literarum.

(1) Volumina, quae in hebraeorum solemnitatibus leguntur quasi Pentateuchi appendices.

(2) Postrema haec sententia, pro qua tantum certant rationalistae etiam quoad alios libros, nullo innititur argumento. Vide Carpzovium *Introductio in libros historicos Bibl. vet. T.* pag. 198. Communis opinio cum s. Isidoro hunc librum tribuit Samueli. Lege demonstrationem cl. Ghiringhello op. cit. pag. 187, seq.; et Pareau *Institutio interpretis veteris Test.* pag. 414. — Danko op. cit. pag. 217 cum aliis, quos reprehendit Ugdulena, existimat longo tempore post Davidis obitum conscriptum fuisse. Cf. Metzger *Liber Ruth ex hebraico in latinum versus*, Tubingae 1857.

numerentur ab Abisue eiusdem aetatis cum Salmone ad Sadochum Davidis aequalem. Si vero putemus, quae plurimorum opinio est, silentio praeteritos in sacris literis aliquos ex progenitoribus David, quippe viros non ea claritate nominis, qua Booz, Obed, Isai, gravissimum opus est divinando supplere, qui desunt, eosque suis locis collocare (1). Quomodocumque sit, quia nostri huius instituti non est quaestionem hanc chronologicam persequi, officio non desumus, dum in medio relinquimus.

Articulus IV.

De Libris Regum.

Latini omnem regum historiam a Samuelis gestis ductam *quatuor Regum libros* accepta a graecis eorundem inscriptione semper nuncuparunt: hebraei vero in partes olim duas divisam, alteram *Samuelis* nominarunt, alteram *Regum*, seu potius *et rex David*, sumto nomine a verbis, quibus incipit (2). Duas hasce partes primum duobus voluminibus conclusas in duas alias rursus non partiebantur : at deinceps a Hieronymi aetate factum est, ut graecorum et latinorum morem imitati, quatuor libros et ipsi distinxerint, primum scilicet et secundum tam Samuelis, quam Regum, antiquis retentis nominibus; quorum quidem alterum inditum erat propter Samuelem auctorem, ut credebant, vel res Samuelis, ab initio narratas; alterum propter collectam in unum regum Iuda atque Israël historiam. Nos etiam de his libris habituri sermonem, commoditatis gratia veterem hebraeorum divisionem sequi instituimus, ac si duo essent opera, de quibus disputatio fiat (3). Quare primum de Samuelis, tum de Regum libris quaestionem proponimus, in qua tamen explicanda nemo expectet certiora, quam quae nuper in superioribus causis afferebamus.

Thalmudistae, Moses Kimchi, Isidorus *lib. Orig.* VI, *cap. 2*, Procopius, Tostatus, Serarius, Vatablus et plures magno agmine interpretes, Samuelem ipsum magna saltem parte et totius usque capitis 24, lib. I, scriptorem esse existimant, quem deinde librum et sequentem Nathan et Gad prophetae scriptis suis perfecerint atque absolverint. Huius sententiae comprobandae argumentum sumitur sive ex titulo librorum in hebraicis codicibus, sive ex libro I, Paralipomenon XXIX, 29: *Gesta autem David regis priora et novissima scripta sunt in libro Samuelis videntis et in libro Nathan prophetae et in volumine Gad videntis.* Theodoretus, Diodorus tharsensis, Athanasius et Gregorius magnus compendiariam historiam quamdam ex prophetarum monumentis et commentariis conscriptam, putant neque abnuunt fateri prophetas ipsosmet esse, quorum nomina in

(1) Recte animadvertit Ugdulena: « Convien credere coi moderni critici che sia qui qualche lacuna, forse tra Salmon e Booz, qual se ne trova talvolta nelle genealogie ebree, e nelle arabiche, non ostante il grande studio e la diligenza che si metteva a raccorle e conservarle. » Op. cit. vol. II, p. 240. Plura commenti sunt antiqui et recentes critici in stabilienda hac facti aetate ; verum nihil profertur quo fiat, ut unius opinio alterius opinioni praeferenda necessario sit. Si Grotio placet ponere factum sub Eli, Ghiringhello ponit sub Ahodc. Cf. op. cit. pag. 197 seq.; et Iosephus Khell *De epocha historiae Ruth* ponit sub Iephte.

(2) Origenes apud Eusebium *Historia eccl.* lib. VI, cap. 25.

(3) Consentiunt omnes, excepto Iahn et Herbstio, qui voluerunt unum tantum fuisse librum apud hebraeos ex quatuor Regum libris conflatum. Lege Ghiringhello op. cit. pag. 215.

libris Paralipomenon inveniuntur. Sed quis unquam ea prophetarum scripta in summam atque in unum volumen redegit? Abstrusiorem rem atque implicatiorem non extricant. Grotius esse Ieremiam, ait se accepisse ab hebraeorum doctissimis, qui ex styli similitudine iudicium fecerunt. Respondent alii regem Ezechiam, alii Isaiam, vel Esdram, nonnulli Davidem esse totius operis auctorem. In hac sententiarum varietate ab incertis certa secernamus, ut minimum, quoad fieri potest, erremus.

Primo, qui Ieremiae stylum in Samuelis libris non videt, Grotii iudicium probare non potest: sunt autem plurimi hebraice peritissimi, qui ita acres oculos non habent neque acutas aures, ut Ieremiam ibi scribentem cernant, aut loquentem audiant. Qui vero Davidem, Ezechiam, Esdram auctores fuisse librorum Samuelis malunt, si isti tam acuti homines causas ullas proferrent, cur ita sentirent, libenti animo penderemus, iudiciumque adhiberemus nostrum, utrum et esset assentiendum: at quum nihil praeter meram coniecturam afferant, neque probare possumus, neque refellere. Quod autem libri Samuelis in hebraicis codicibus inscriptum est, nihil omnino ad hanc causam efficit. Nam LXX, sive graeci antiquissimi interpretes, quos Samuelis libros nunc appellant hebraei, *libros regum* inscripserunt: quod indicio est, olim ita fuisse vocatos: cur enim libros primum et secundum Regum vocassent graeci interpretes ex hebraeorum genere, quem Samuelis a suis nominari scirent? Atque etiamsi Esdrae aetate eos libros *volumen Samuelis* hebraei dixissent, a gestis prophetae ibi descriptis nomen dici optime potuit, non a scriptore. Testimonium vero libri primi Paralipomenon dubitationem omnem tolleret, si deprehendi certe posset libros prophetarum Samuelis, Nathan et Gad eosdem esse, quos primum et secundum Regum appellamus. At obscura admodum res est; immo vero ex Paralipomenis adducimur, ut credamus ibi tria distincta volumina allegari, in quibus potissimum verba, seu res et facta Samuelis, Nathanis et Gadi describebantur. Ita hebraici textus verbum verbo redditur: *Et res* (scilicet gesta) *David regis priores et posteriores, ecce ipsae scriptae sunt in rebus Samuel videntis, et in rebus Nathan prophetae, et in rebus Gad videntis:* in libris nimirum, qui eorum trium prophetarum vitam et facta referebant, cuiusmodi sane non sunt primi duo Regum libri. Oportuisset deinde, si quidem in Paralipomenis duo Samuelis libri memorarentur, volumen Samuelis in tres partes esse dispertitum, quarum quaelibet prophetae scriptoris nomine vocaretur, vel saltem notam aliquam haberemus, unde singuli incoepissent dicere, quove desinerent; vel denique notam diversitatis auctorum, aut styli dissimilitudinem internosceremus. Nihil autem horum se prodit in libris, quos versamus.

Quid ergo ex animi nostri sententia dicemus, quoniam ista non placent? Dicemus potuisse quidem a scriptis Samuelis, Nathan et Gad primum et secundum librum Regum expromi (1): dicemus et expromtum, ab iisdem tamen prophetis conte-

(1) Saniores critici conveniunt in hanc auctoris sententiam; at non omnes consentiunt omnia argumenta, quae ipse adducit, esse concludentia. Lege Caminero op. cit. pag. 276 seq. Ghiringhello op. cit. pag. 219 seq., apud quos intemperantium quorumdarum opinionum confutationem habes.

xtum non videri. Nam scriptorem unum hoc librorum opus perfecisse, facile intelligunt, qui hebraicas literas didicerunt et contuentur sermonis unitatem. Sunt et multa, quae Samueli, aut alteri scriptori aequali Samuelis non possis tribuere. Huiusmodi illud est lib. I, cap. VII, 15: *Iudicabat quoque Samuel Israëlem cunctis diebus vitae suae*, ex quo auctorem vita functo Samuele scripsisse cognoscimus. Huiusmodi et alterum cap. III, 1.....*et sermo Domini erat pretiosus in diebus illis, non erat visio manifesta:* crebrior enim Dei sermo, et visio manifestior fuit post dies Samuelis, quo vivente et rarior erat et obscurior. Paria sunt, quae cap. XIII, 5..... *Et ascendentes castrametati sunt in Machmas ad orientem Bethaven.* Et cap. XXVII, 6: *Dedit itaque ei* (Davidi) *Achis in die illa Siceleg: propter quam causam facta est Siceleg regum Iuda usque in diem hanc.* Scimus enim urbem olim dictam *Bethel*, nempe *domum Dei*, post collocatos ibi a Ieroboamo vitulos aureos dictam *Bethaven*, *domum iniquitatis;* ac praeterea reges *Iuda* nominari coepisse, postquam secesserunt cum Ieroboamo decem tribus, inter quarum urbes, etsi esset Siceleg (erat enim sita in Simeonis tribu); tamen urbibus Iuda ex dono Davidi dato accensebatur.

Nec opponat quis aut Nathan, aut Gad, qui caput vigesimum septimum scripserunt, eam tribuum disiunctionem vidisse. Nam praeterquamquod Salomon annos quadraginta regnum tenuit, cui superstites duos eos prophetas fuisse probandum esset, historicus ad reges *Iuda* Siceleg pertinere dicit, quorum alios aliis in regno successisse visus est significare. Quo circa non negamus Samuelem, Nathanem, Gad, quae suis temporibus contigerunt, mandasse literis: nam et omnium constans sententia est, prophetas ea scribere consuevisse, et occurrunt quidam loci in Samuelis libris scriptorem coaevum indicantes; sed ipsissima esse illorum trium prophetarum scripta non affirmamus. Eorum diariis et commentariis usum posteriorem historicum in duos primos libros Regum coniecisse, quae ipsi reliquerant, et magna quoque ex parte composuisse cum Theodoreto, Diodoro tharsensi, Gregorio magno assentimur (1): quo vero tempore historiam texuerit, aut quis demum sit, fatemur nos ignorare.

Haec tamen ignoratio nostra tantum valere non potest apud religionis inimicos, ut hac de causa antiquos esse duos istos libros negent aut eorum dignitati obtrectent. Generalia, quae in prima huius operis nostri parte pro librorum divinitate protulimus argumenta, oppositum plane demonstrant: praesentem vero fidei causam haec singularia confirmant. Magna pars libri I Paralipomenon ex duobus prioribus Regum expressa est, ut libros utrosque conferenti apparet. Illa Ezechielis sententia XXXIII, 11: *nolo mortem impii, sed ut convertatur impius a via sua et vivat*, auctori librorum Samuelis accepta refertur ex *cap.* XIV, *lib.* II, *v.* 14, in quo mulier The-

(1) Ex qua communiori sententia recte Ugdulena desumit hoc generale interpretationis criterium: « Sol questa usanza di comporre o compilar le storie, trascrivendo in esse per brani i documenti originali, che fu in tutte le età primitive, può render ragione di certe discordanze che in questi due libri si osservano: che condotto ordinariamente il racconto in tal guisa che lo storico mostra d'essere stato contemporaneo e forse testimone presente dei fatti, veggoncisi nondimeno aggiunte qua e là delle riflessioni, ed usate espressioni e frasi le quali indicano palesemente un'età posteriore.» Op. cit. vol. II, pag. 242.

cuitis Davidem ad misericordiam excitans ait: *Omnes morimur, et quasi aquae dilabimur in terram, quae non revertuntur: nec vult Deus perire animam, sed retractat cogitans, ne penitus pereat, qui abiectus est.* Quae legimus Sapientiae cap. XVI, 13: *Tu es, Domine, qui vitae et mortis habes potestatem, et deducis ad portas mortis et reducis*, simillima sunt, atque ab iis defluxerunt, quae *lib.* I, *Reg.* II, 6, Anna Samuelis mater Domino gratias agens cecinit: *Dominus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit.* Rursus laudes Samuelis celebratae cap. XLVI, 22 Ecclesiastici: *et antè tempus finis vitae suae et saeculi testimonium praebuit in conspectu Domini et Christi; pecunias et usque ad calceamenta ab omni carne non accepit, et non accusavit illum homo*, petitae plane sunt a *cap.* XII, 3 et 4, *lib.* I. *Reg.*, ubi narratur Samuelem ad universum Israël dixisse: *Loquimini de me coram Domino et coram Christo eius, utrum bovem cuiusdam tulerim, aut asinum..... Et dixerunt, non es calumniatus nos, nec oppressisti, neque tulisti de manu alicuius quippiam.* Multa praeterea in Tobia, in Ecclesiaste, in Osea, in Psalmis reperiuntur, quae extracta ex libris Samuelis, Nathanis, Gadi cognoscas, unde primum et secundum Regum consutos putamus. Haec vero non modo antiquitatis, sed et auctoritatis, quam olim in synagoga sacri ii Libri habuerunt, argumenta sunt locupletissima.

Dignitati sacri operis non parcit more suo Spinosa inconcinnum illud, inconditum, insulsumque accusans, ab ineptis quibusdam coagmentatum, iudicio satis non pollentibus. Ait *cap.* XVI et XVII, duo dici, quorum alterum contra alterum repugnat. Nam in primo narratur, venisse Davidem ad Saulem regem malo spiritu exagitatum et pulsatione cytharae levationem morbo attulisse, eaque de causa armigeri officio cohonestatum: at in altero scribitur tum cognitum fuisse Sauli Davidem, quum contra Goliath singulari certamine dimicaturus, se primum regi obiecit: quî vero, inquit, haec nexu aliquo coniungi queant? Addit *capp.* VII et XIII, insignem dissensionem esse. Primo enim loco depressos adeo fuisse philisthaeos, prostratosque narratur, ut ultra in terram Israël venire non tentaverint, cunctisque diebus Samuelis gravis Domini manus in ipsos incubuerit: in secundo vero et belli apparatus a philisthaeis iudaico populo illati exponitur, et armorum strepitus et terror israëlitarum animos invadens: non constant vero haec sibi, nec sacri auctoris doctrinam sapiunt.

Facile his duobus argumentis occurritur. Venerat certe primo David ad Saulem accitus recreare fidibus animum spiritu nequam vexatum, eumque de facie nosse debuisset utique, aut saltem potuisset rex, quando iterum adductus est David ad se, antequam contra Goliath in castra descenderet. At si mali spiritus opera primum rex mente aberrabat, neque erat compos sui, quomodo veritatis alienum videatur adolescentis visi olim sibi nullam in cerebro imaginem remansisse, atque ignorasse unde et quis esset? Occupatus deinde gravibus belli negotiis Saul, postquam cytharae sonitu delinitus sibi fuerat parumper animus, vel si licet dicere, rex graviore belli cura districtus, quae minorem a malo spiritu excitatam aut dispulerat aut levarat, Davidem dimisit. David ad patrem rediens pascendo rursus gregi operam dedit, ut *cap.* XVII, 15, dicitur; inde missus a patre est cum cibariis ad fra-

tres in castra, ubi et propter Goliathi incircumcisi hominis arrogantiam et nationis suae despectum, zelo maxime divini honoris ausu improbissimo contemti, ad pugnam vehementer incitatus constituit cum hoste congredi: qua de causa Sauli se stetit, a quo non est agnitus. Multa sane hic sunt, quae potuerunt memoriam Davidis omnem extinguere; temporis scilicet intervallum, diversus vestium ornatus, et negotii gravitas, quod agebatur, multum a cytharoedi officio alienum. Quod si primum Saul multa de Davide eiusque familia percontatus fuerat, atque adolescentem coram se stare, Armigeri etiam officio ei collato, iusserat, haec omnia excidere ex animo facile potuerunt; eoque magis quod aulici fortasse puerum olim regis nomine accersiverint: in aula vero ille manserit ad omnem pulsandae cytharae opportunitatem, ut praesto esset, quum spiritus nequam Saulem concussisset; non autem continuo fuerit in regis conspectu, officiumque armigeri non singulare aliquod, sed commune multis regem stipantibus obtinuerit (1).

Consistit et utrumque alterum capitibus VII et XIII descriptum. Non enim quum primo loco dicitur *humiliatos fuisse philisthaeos neque ultra apposuisse, ut venirent in terminos Israël*, intelligendum est, nunquam postea israëlitarum terram ingressos, sed tum primum et aliquantisper se suis finibus continuisse: nam ita saepe hebraica vox עוֹד accipitur, quae *amplius, adhuc, ultra* verti solet: vel etiam ultra non irrupisse philisthaeos in fines Israëlis, non vivente Samuele, sed eo iudice, sacer scriptor dicere voluit, ut sane contigit. Etenim qui belli furor in cap. XIII, excitatus legitur, inuncto iam Saule, eoque regnum tenente efferbuit. Quapropter omnes illos Samuelis dies, quibus Israëlem provocare armis philisthaei non sunt ausi, non vitae dies, sed praefecturae computamus (2). Vel denique manum Domini in philisthaeos cunctis diebus Samuelis gravem incubuisse, ideo septimo capite animadvertendum proponitur, quod etiamsi Samuele superstite, se ad bella paraverint philisthiim interdum, atque aciem eduxerint, magnis tamen cladibus semper affecti ab incoepto desistere coacti et fracti bello divinam iram senserint.

Nunc ad reliquos Regum libros expendendos progrediar, totumque hoc argumentum absolvam. Utriusque posterioris Regum libri scriptorem alii Isaiam fuisse opinantur, Ezechiam alii, nonnulli Esdram,

(1) Ephraem syrus, quem sequitur Vercellone, dicit: « Hic obtendunt quidam veterem traditionem, et aiunt, ideo Davidem a Saule agnitum non fuisse, quia lux quaedam coelestis nativam oris speciem occultaret. Alii tamen multo verius observant Saulem non de persona sed de stirpe Davidis interrogasse. Vix enim credibile est illi Davidis personam ignotam fuisse, quem frequenter audierat canentem, ac toties sibi utilem expertus fuerat, quem armigerum adeoque familiarem tamdiu domi habuerat. Quod ergo Saulem angebat, dubium erat ne is esset ad quem iuxta Samuelis vaticinium, regnum foret transferendum... Saul invidia stimulante, diligenter et accurate cognoscere vult cuias et quisnam esset. » Quoad quaestionem criticam lege Vercellone *Variae lectiones Vulgatae latinae Bibliorum editionis* Romae 1864, vol. II, pag. 261, seq. — Vide Ghiringhello op. cit. pag. 245; et Ugdulena, op. cit. vol. II. pag. 522.

(2) Haec secunda responsio probatur ab Ugdulena op. cit. vol. II, pag. 271.

De aliis difficultatibus, quae contra auctoritatem librorum Samuelis opponuntur; vide Ghiringhello et Caminero op. cit. et ad singula loca obiecta pro opportunitate confer Vercellone et Ugdulena op. pariter cit.

thalmudistae et rabbini ut plurimum Ieremiam (1) qui tamen prisca regum Iuda atque Israël commentaria evolverit, unde materiam scribendi depromsit. Hic quoque in incerto versamur, atque in eundem scopulum incidimus, in quem nuperrime offendebamus. Sed ut diximus Samuelem, Nathan et Gad ad posteros transmisisse quae David gesserat, unde recentior scriptor duos primos Regum libros composuerit: sic nunc multos illustres viros et prophetas facinora ceterorum regum Iuda atque Israël historiis suis fuisse complexos pro certo tenemus, a quibus in unum corpus, cuiusmodi illud nunc est, posterior auctor acta regum digesserit. *Lib.* II *Paral.* IX, 29 haec notantur: *Reliqua autem operum Salomonis priorum et novissimorum scripta sunt in verbis Nathan prophetae, et in libris Ahiae silonitis, et in visione quoque Addo videntis contra Ieroboam filium Nabath.* Ibidem XII, 15: *Opera vero Roboam prima et novissima scripta sunt in libris Semeiae prophetae, et Addo videntis, et diligenter exposita.* Res Abiae filii Roboam regis Iuda scripsisse diligenter Addo prophetam *cap.* XIII, 22 innuitur: *Reliqua autem sermonum Abiae, viarumque et operum eius, scripta sunt diligentissime in libro Addo prophetae.* Iosaphati pariter regis Iuda gesta retulit Iehu propheta, filius Hanani, qui et historiam regum Israel ediderat, ut XX, 34 eiusdem libri testatum est: *Reliqua autem gestorum Iosaphat priorum et novissimorum scripta sunt in verbis Iehu filii Hanani, quae digessit in libros regum Israël.* Isaias filius Amos prophetae res omnes Oziae regis Iuda tradidit literis, ut XXVI, 22 scribitur: *Reliqua autem sermonum Oziae priorum et novissimorum scripsit Isaias filius Amos prophetae.* Actiones Manassis consignavit Ozai XXXIII, 19. Sed longior iam sum in iis referendis scriptoribus, quorum nomina in II praesertim Paralipomenon libro recensentur. Accedunt libri annales sive diurni regum Iuda et Israël, qui saepe in eodem Paralipomenon libro nominantur, diversi quidem ab his duobus posterioribus Regum voluminibus; quippe multa in Paralipomenis perstricta fusius continebant, quae in Regum libris deesse videmus.

Itaque partim ex prophetarum scriptis, partim ex utriusque regni annalibus vel Ieremias, vel Esdras, vel fortasse etiam Nehemias, qui II *Machab.* II, 13 dicitur bibliothecam construxisse, et libros Prophetarum et David congregasse, duos Regum libros confecit (2). Non enim adeo de scriptore solliciti esse debemus, quum noverimus prophetarum nomina, a quibus materies compingendis his libris suppeditata scriptori est. Quisquis autem ille sit, qui certe nonnisi unus est ex uno scribendi tenore, et constante ac aequabiliter fluente stylo, perdurante adhuc captivitate, vel etiam ipsa soluta historiam exaravit, quoniam postremis libri IV capitibus cum de assyriaca israëlitarum captivitate, tum de babylonica iudaeorum sermo est. Dubitare praeterea non possumus, quin divinus

(1) Optimo iure cl. Ghiringhello quamplurimum tribuit rabbinorum de auctoribus sacrorum Librorum traditionali sententiae. Haec plerumque intrinsecis argumentis solidissime confirmatur. Vide op. cit. pag. 287. Caminero op. cit. pag. 285.

(2) Duo Regum libri numerantur, at reipsa unum tantum initio fuisse demonstratur ex serie narrationum et ex Origene apud Eusebium *Hist. eccl.* VI, 25; et Hieronymo in *Prologo Galeato*, atque ex communi criticorum sententia.

idem sit scriptor, qui in historia sua non tam civiles res et politicas illustriave regum gesta, quam religiosas ad Dei cultum pertinentes, legitimas, sacras, pietatem spirantes, et scelera quoque, sed immissis a Deo gravibus poenis expiata, est prosecutus. Auctoritatis enim, veritatis, antiquitatis, germanaeque fidei horum librorum, praeter iudaicum canonem et LXX interpretum translationem, testimonium perhibet, et Christus Dominus *Luc.* IV, 25 *et seq.* inquiens, multas fuisse viduas in diebus Eliae; non fuisse autem missum prophetam nisi ad mulierem viduam in Sarepta Sidoniae; multos pariter fuisse leprosos in Israël sub Elisaeo propheta; neminem autem mundatum nisi Naamanem syrum, quae in III *Reg.* XVII et IV *Reg.* V extant. Paulus item ad romanos scribens IX, 2 et 3 . . . *An nescitis in Elia, quid dicit Scriptura: quemadmodum interpellat Deum adversus Israël. Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quaerunt animam meam.* Quae verba a III *Reg.* XIX, 10 in epistolam suam apostolus transtulit.

Unum est, quod scriptorem veluti testem rerum narratarum, coaevumque regibus quorum gesta scribit, et rempublicam iudaeorum adhuc stantem indicare videtur. Huius generis est illud III *Reg.* IX, 21 amorrhaeorum et aliorum populorum filios, qui in terra remanserant, *fecit Salomon tributarios usque in diem hanc.* Et IV *Reg.* VIII, 22: *Recessit ergo Edom, ne esset sub Iuda usque ad diem hanc.* Et XIII, 23: *Et misertus est Dominus eorum, et reversus est ad eos propter pactum suum, quod habebat cum Abraham, et Isaac, et Iacob, et noluit disperdere eos, nec proiicere penitus usque in praesens tempus* (1). Similia sunt, quae de Arca adhuc in templo manente scribuntur III Reg. VIII, quam tamen antequam populus captivus abduceretur, sublatam de templo in speluncam Ieremias intulerat.

Verum haec probant quidem summam scriptoris diligentiam et fidem, et assiduum usum commentariorum quos ob oculos habebat; non autem ipsum florente iudaeorum imperio scripsisse. Quum enim saepe non sententias modo, sed et verba prophetarum et tabulariorum res sui temporis notantium in suum istud compendium transferret, quasi ipsorum nomine loqueretur, adiuncta etiam illa expressit, quae rem praesentem significabant, etsi praeteriisset (2).

Etiamsi vero importunus disputator theologo-politicus horum librorum auctoritatem elevare conetur, nihil negotii facessit: adeo comprobata est eorum dignitas, et prompta est ad leves ineptias responsio. Maxime autem in chronologia eius argumenta versantur, unde pugnantes inter se Scripturae locos obiicit, quos multis modis interpretes componunt, et nos, ubi res postulabit, demonstrabimus pariter cohaerentes. Interim in genere saltem, ut intelligatur, quid ille afferat in medium, quove modo ei

(1) Notat hoc loco Ugdulena: « Queste parole non poterono essere scritte, come dirittamente osserva Giovanni Le Clerc, se non istando ancora in piè i regni di Giuda e d'Israel; e però innanzi Ezecchia, al cui tempo le dieci tribù furono menate in cattività. Ma oggi che si ama di scemare al possibile l'autorità dei libri sacri, se ne vuol trarre contrario argomento: e il Thenius le attribuisce al compilatore vivente nella cattività; al qual uopo traduce in passato assoluto o remoto, *non gli gittò via insino ad ora.*»

(2) Lege Ugdulena op. cit. in Praefatione ad lib. Regum, vol. II, pag. 464; et ad singula loca in Commentario.

occurratur, pauca subiicimus. Ait *lib.* III *Reg. c.* VI ab initio dici anno CCCCLXXX ab egressu filiorum Israël ex Aegypto coeptum domus Dei aedificium, quum tamen maior annorum numerus confletur, supputatis seorsum annis erroris in deserto, distributionis terrae Chanaan, administrationis Iudicum atque imperii regum, quos annos ex ipsismet Scripturis colligimus. Addit in *cap.* XVI, 8 libri eiusdem III narrari, obiisse Baasa regem Israël anno XXVI Asa regis Iuda: in libro autem II *Paral.* XVI, 1 Baasa ipsum anno regni Asa XXXVI bellum ei movisse Quomodo vero fieri potuit, ut arma caperet, qui ante decem annos e vivis excesserat? Notat etiam in capite eodem XVI, 15 et 16 III *Reg.* referri, anno regni Asa XXVII regnasse Amri regem Israël, qui vers. 23 dicitur anno XXXI Asa regnare coepisse. Animadvertit et *lib.* IV, *c.* I, 17 de Ioram fratre Ochoziae rege Israëlis haec haberi: *Et regnavit Ioram frater eius pro eo, anno secundo Ioram filii Iosaphat regis Iudae.* In capite autem III, 1: *Ioram vero filius Achab regnavit super Israël in Samaria anno* XVIII *Iosaphat regis Iudae.* In capite demum VIII, 16: *Anno quinto Ioram filii Achab regis Israël, et Iosaphat regis Iuda regnavit Ioram filius Iosaphat rex Iuda.* Haec componi non possunt, ut idem Israëlis rex anno XVIII regni Iosaphati patris, et secundo Iorami filii regum Iuda moderari habenas imperii coeperit; atque iterum iste Ioram filius Iosaphat anno quinto Iorami filii Achab thronum conscenderit.

Quis enim ignoret plura huius generis occurrere in profanis historiis, ubi, uno numero loco alterius scripto, magna sequitur perturbatio, quin tamen aut historia in suspicionem falsitatis veniat, aut negetur opus illud esse scriptoris diligentissimi? Mendam in alterutro loco irrepsisse in exemplaria illico iudicat, qui rem accurate expendit, eamque alteri lectionem anteponit, quae est cum reliqua historia congruentior (1). Hac de causa, aiunt interpretes, initio capitis VI libri III *Reg.* legi oportere anno DLXXX a liberatione populi israëlitici ab aegyptiaca servitute inchoatum templi salomonici opus. Id autem a Pauli sermone *Act.* XIII, 20, utcumque colligunt, in quo Apostolum dixisse putant datos a Deo Israëli iudices *quasi post quadringentos et quinquaginta annos* usque ad Samuelem, quibus quum addant XL annos erroris in deserto, VII ferme bellorum in terra Chanaan gestorum, et sortitionis terrae, XL administrationis Samuelis regnique Saulis, XL regni davidici, et tres priores regni

(1) Huiusmodi menda in sacrum textum iam ab antiquissimis temporibus incuria amanuensium irrepsisse fatentur quotquot habemus cordati critici et interpretes. Aliquando evenit ut notae illae numerales nullo modo conciliari possint cum aliis quae ex narrationis contextu praeferendae apparent. Hisce locis emendatio critica facienda est, licet ex vetustate erroris deficiant argumenta critica correctionis. Verum notandum haud illico ob leviores quasque difficultates erratum supponendum contra fidem codicum omnium antiquarumque versionum. Ubi nulla superest conciliationis via, tunc supponatur error in notis illis, et corrigatur ex congruentiori narrationis chronologica serie. In hisce erroribus admittendis nonnulli faciliores sunt quam opus sit, prouti apparet ex commentariis in libros Regum. Verum, quod huiuscemodi errata minime officiant Scripturarum veracitati, utpote referenda ad vetustos amanuenses, nec earundem integritati, utpote ad substantiam historicae narrationis non pertinentia, non est sufficiens ratio ut interpres criticus declinet difficiliorem conciliationis laborem.

Salomonis, cuius anno quarto fundatum est templum, commode efficiunt annos DLXXX (1).

(1) Iuvat ad hanc difficilem quaestionem enodandam referre quae cl. Ugdulena scribit in Praefatione ad lib. III Iudicum et in Comment. ad hunc locum lib. III Reg. Quoad chronologiam Iudicum scribit scitissime : « Difficoltà di grave momento è nel determinare la durata del tempo. Imperciocchè senza tener conto delle parole di Ieftha cap. XI, 26, il quale dalla conquista che fece Moisè del paese al di là del Giordano al tempo suo, dice essere scorsi anni 300; se si vogliono sommare insieme tutti i dati cronologici che ci fornisce questo solo libro, sì degli anni che bastò ciascuna servitù e la pace che seguitò dopo quella, e sì della durata in particolare d'alcuni giudici, si troveranno anni 410, non computati i 40 di Eli (I Sam. IV, 18) e quelli di Samuel, che la Scrittura non ispecifica in alcun luogo. E con questo calcolo si accorda quel di s. Paolo nel ragionamento che tenne alla sinagoga in Antiochia di Pisidia, Act. XIII, 20, dove gli anni dei Giudici insino a Samuel profeta, pone in numero di 450. Ma par che non possa punto accordarvisi la testimonianza della Scrittura medesima, quando nel lib. I Re VI, 1 dall'uscita de' figliuoli d'Israel insino all'anno *quarto* di Salomone che fu incominciato a edificarsi il tempio, conta anni 480 (secondo la versione aless. anni 440) comprendendo in questo novero, oltre al tempo propriamente detto dei Giudici, i 40 anni del viaggio per lo deserto, il reggimento di Samuel e il regno di Saul, e finalmente i 40 anni di David (I Reg. II, 11) e i primi 4 di Salomone. A torre via questa discordanza volle Is. Vossio, seguito dal Michaelis, dal Iahn e da altri moderni, correggere la lezione del I Re, ponendovi anni 592 come fe' Gioseffo ant. VIII, 3, 1, in luogo di 480; talchè dalla morte di Moisè insino all' avvenimento di Saul fossero anni 468, e per l'età dei giudici, non compresovi Samuel, rimanessero intorno a 450, quanti ne pone Paolo negli Atti. Ma l'apostolo non fe' forse altro che contare i numeri notati in questo libro, non facendo bisogno all'oratore sacro di un calcolo cronologico più esatto: e Gioseffo non si tenne fermo a quel numero di 592 che debbe credersi risultamento d'alcuna sua congettura, non lezione da lui trovata nel testo; poichè altrove (ant. XX, 10 contra Appion. § 2) pone in cambio per ben due volte 612

Verum legendum esse putamus anno CCCCLXXX quod hebraei, chaldaei, syri, arabes et graeci editio-

anni. Quel numero pertanto che leggesi nel codice ebreo dei Re debbe tenersi per storicamente esatto, come sostiene Ewald; poichè il sincronismo delle dinastie egizie con la storia degli ebrei non permette punto di dubitarne. Ed a ragione i più dei cronologi e degli interpreti si sono studiati d'accomodarvi le cifre registrate ne' vari luoghi di questo libro dei Giudici, riducendoli alla somma di 299 anni o in quel torno. E i modi di conciliazione da loro tenuti possono ridursi a questi due: quel dell'Usserio, seguito dal Calmet e da altri commentatori cattolici, nel quale supponsi che quando la Scrittura dice dopo le vittorie riportate dagli ebrei il paese aver avuto riposo tanti anni, in questi debbano ancora esser compresi quelli della precedente servitù (spiegazione, come uom vede, contraria al buon senso e a tutte le regole della critica); e l'altro proposto già dal Marsham e ricevuto oggi comunemente dai critici, che quegli anni notati dal sacro scrittore non debbono porsi tutti gli uni dopo gli altri alla fila, potendo molti avvenimenti ch'egli racconta essere accaduti nel medesimo tempo, e però taluni di que' giudici essere stati contemporanei. Questo è certo che l'invasione degli stranieri era il più parziale, soggiogando essi or una or un'altra delle tribù israelitiche; e parziali per conseguente le guerre, la pace e la tranquillità che seguiva alla vittoria, e il reggimento altresì dei Giudici, che rade volte comandarono a tutta la congregazione degli israeliti. »

Et proprius ad quaestionem nostram in Comment. ad I Reg. VI, ait: « Il Bertheau nell'introduzione a quel libro porta avviso che questo de' 480 non sia qui un numero storico, ma risulti dalle *dodici* generazioni che secondo il I Paralip. VI, 3-8, 50-53 furono dall'uscita dall'Egitto insino a Salomone, dando anni *quaranta* a ciascuna . . . . . I 480 anni pertanto, secondo il Thenius, che n'ha energicamente difesa la verità, dovrebbero ripartirsi a questo modo:

Dall'uscita d'Egitto alla morte di Moisè . . . . . anni 40
Del reggimento di Iosuè . . » 25

che faranno insieme 65. Dall'altro capo:

Del regno di Salomone . anni 3
Di David . . . . . » 40
Di Saul . . . . . » 20

che fanno 63. Così di 480 rimangono per

nis complutensis legunt: nam in romana editione CCCCXL tantummodo scribuntur anni (1). Atque etiamsi difficillimum sit, hanc annorum summam distribuere, et iudicum aetati accommodare; tamen quod tentatum semper est a chronologis, videri potest non improspere successisse. Tabulam impressam habemus ex libro Iudicum potissimum expromtam in editione Bibliorum sacrorum cum universis Francisci Vatabli et variorum interpretum adnotationibus, Parisiis 1729, quam, si placet, exscribimus: proderit autem et ad libri Iudicum chronologiam texendam.

Moses vita functus est anno ab exitu Aegypti . .	40	
A morte Mosis ad illud usque tempus, quo allata est quies populo per Iosue	6	
Item ad alterum, quo per Othonielem . . .	40	
Item ad alterum, quo per Aod	80	
Item ad alterum, quo per Deboram . . .	40	
Item ad alterum, quo per Gedeonem . . .	40	
Mortuo Gedeone, *aversi sunt filii Israël et fornicati sunt cum Baal* (Iudic. VIII, 33) aliquot annis, puta	9	
Postea Abimelech praefuit annis	3	
Thola	23	
Iair	22	
Iephthe	6	
Abesan	7	
Ahialon	10	
Abdon	8	
Heli	40	
Samuel	21	1[2
Saul	40	
David	40	
Fundamenta templi iacta anno Salomonis . .	4	
	479	1[2

Tabulam alteram, quae in idem recidit, et plane chronologiae studioso satisfacere potest, descripsit nuperus editor Bibliorum latinorum et gallicorum cum notis etc. Tom. III, in secunda editione Parisiis 1768,

l'età dei Giudici anni 352; e volendo da Saul risalire a Ieftha, il quale diceva che gl'israeliti avean posseduto le terre conquistate di là dal Giordano per ispazio di 300 anni, si potrebbe contare:

20 di Samuel.
40 d'Eli.
20 di Samson.
8 d'Abdon.
10 di Elon.
7 di Ebsan.
6 di Ieftha medesimo; in tutto 111: che tolti da' 352, e aggiuntivi i 25 di Iosue, darebbero 266, in luogo dei quali quel giudice del popolo potè metter bene quel numero tondo de' 300. »

Aliam conciliandi rationem vide apud op. cit. Iosephi Ghiringhello pag. 113 seq.

(1) Optime notat ad hunc locum in suis variis lectionibus Vercellone « Diserte fatetur Sulpicius Severus, XX, 120, graecorum lectionem, quae habet CCCCXL, vitiosam esse atque ab oscitantibus librariis invectam. »

pag. 538. Aliam ipse rationem ineundae supputationis tenuit, distinctaque servitute hebraeorum modo citra, modo trans Iordanem ; item iudicibus liberatoribus in utraque regione seorsum a Deo datis, totum tempus CCCCLXXX annorum in duo intervalla erudite dispertivit. Tabulam istam explicare longi esset otii: adeat si cui videbitur. Haec satis sunt refutandae calumniae.

Annus XXXVI regni Asa, quo dicitur in libro II Paralipomenon praelium a Baasa suscitatum, non ab initio regni Asa supputatur, sed a divisione tribuum Israël et Iuda, isque incidit in annum XVI Asa regis, decem annis ante finem vitae Baasa. Erratum etiam in Paralipomenis multi agnoscunt, quod emendant legentes XVI, non XXXVI regni Asa bellum inter duos reges exarsisse. Amri vero et anno XXVII regni Asa et anno XXXI regnasse nihil omnino repugnat, si bene animus ad ea intendatur, quae in eodem XVI capite scribuntur. Anno quidem XXVII Asa totus Israël conclamavit regem in castris; contendit iste primum cum Zambri de principatu, eoque flammis incenso cum Tebni, quem media pars populi sequebatur, divisum imperium habuit: quo pariter mortuo, solus Amri regnum Israël tenuit anno XXXI Asa. Quae est ergo ibi sententiarum discrepantia (1)?

Iosaphat denique rex Iuda annos XXV populum rexit potestate regia: iste anno XVI, vel XVII, quum esset expeditionem syriacam initurus, filium Ioram proregem constituit, qui, ipso absente, reipublicae curam gereret. Senior vero factus, biennio antequam migraret e vita, consortem imperii et successorem filium fecit, regnique habenas ei commisit. Quo constituto, Ioram frater Ochoziae, filiusque Achabi regnare coepit in Israël anno XVIII Iosaphati regis Iuda, qui ipse erat secundus annus a data filio vicaria regni potestate: atque iste Iosaphati filius vicissim imperium exorditus est absolutum anno regni patris sui XXII, vel XXIII, qui incidebat in annum quintum Iorami regis Israël (2). En composita omnia, nisi dicere malis mendum in numeris latere: et in allato quidem ultimo loco *lib.* IV, *Reg.* VIII, 16, mendum reapse agnitum est ab interpretibus syro, arabe, graeco editionis complutensis, et scriptoribus pluribus latinis qui omiserunt ea verba, *et Iosaphat regis Iuda*, quamquam legi possit, *anno quinto Ioram regis Israël, cum esset Iosaphat rex Iuda, Ioram huius filius cum eo regnavit* (3).

Eadem respondendi ratio est ad

(1) In hac sententia optime pariter conciliantur *duodecim* anni regni Amri cum successione filii Achab anno XXXVIII Asae, dummodo ponatur computatio annorum regni Amri ab anno XXVII Asae.

(2) Ugdulena ad II Reg. I, 17 adnotat: « *Nel secondo anno di Ioram figliuolo di Iosafat.* E pur nel cap. III, 1, si dice che egli incominciò a regnare *l'anno decimottavo di Iosafat*, il quale anche andò insieme con esso Ioram alla guerra; e nel cap. VIII, 16 che Ioram figliuolo di Iosafat fosse già da due anni associato al trono dal suo padre. Ma più veramente egli s'accompagnò con lui nel *quinto* anno di Ioram re d'Israel, *due* anni innanzi alla morte di Iosafat. Onde io non esito a riconoscere in queste parole un errore dei copisti, donde che esso sia nato; e che esse debbono cambiarsi in quest'altre, *nel decimottavo anno di Iosafat* re di Iuda, o vanno cancellate del tutto.»

(3) De hac lectione videndum est disserentem Vercellone in variis lectionibus Vulgatae latinae editionis ad IV Reg. VIII, 16, ubi multis criticis argumentis probatur opinio, cl. Ugdulena, qui cum aliis antiquioribus ait ad eundem locum: « *Essendo Iosafat re di Iuda.* Queste parole mancano appo il siro e l'arabo, siccome ancora nei LXX dell'edizione aldina e in alcuni codici ebrei; onde Houbigant, Kennicot, Maurer e Thenius vorrebbero al tutto sopprimerle: laddove Ewald, seguendo lo

eos locos Regum et Paralipomenon, in quorum primo Ochozias fuisse XXII annos natus dicitur, quum regnum inchoavit, in altero XLII. In hoc posteriore lapsus est error, qui in syriacis et in arabicis exemplaribus, et in sixtina editione LXX interpretum, et in manuscriptis oxoniensi et cantabrigensi est emendatus, retenta ea in chronicis lectione quae in libris Regum occurrit. Paria fere dicimus ad eam, quae opponitur, discrepantiam inter *cap.* XV, *lib.* IV *Reg.* anno XXVII Ieroboami regis Israël regnasse Azariam, sive Oziam filium Amasiae regis Iuda et inter *cap.* XIV praecedens in quo refertur, anno XV Ieroboami, Amasiam vita functum esse; quia quum Azarias filius patri Amasiae successerit, videretur non anno XXVII Ieroboami, sed potius XV, vel XVI regnum inchoare debuisse, ut supra ex *cap.* XIV colligitur. Verum alii dicunt erratum in numeris, nec plus scribendum quam *anno* XVII *Ieroboam* (1): alii exponunt *anno* XXVII *regnabat Azarias*, non quod regnare tunc inciperet, sed pergeret: alii malunt Ieroboamum filium Ioas primum cum patre regnasse annis XII, quum vero decimus quintus annus eius regni mortuo Ioaso laberetur, Azariam Amasiae patri successisse: alii demum, ne plura persequar, ponunt a morte Amasiae, interregnum XII annorum fuisse ad initium imperii Asariae, qui, quum parvulus relictus esset a patre, aut proregem habuit, aut summum iudaeorum magistratum, aut tutores a patre datos reipublicae administratores. Sed non vacat neque de his opinionibus diiudicare, neque in componendis numeris diutius immorari (2).

Articulus V.

De Libris Paralipomenon.

In Libris sacris olim uno volumine conclusis (3), quos graeci

scrittore del *Sèder olam*, crede vi si debba aggiungere la voce *meth*, morto. Ma non bisogna toccar punto il testo. Conciossiachè, essendo morto il re Iosafat *l'anno settimo* di Ioram re d'Israel, siccome appare dal cap. III, 1, raffrontato al 1 Re XXII 42, egli sia manifesto che Ioram suo figliuolo, pervenuto al trono l'anno *quinto* di quel medesimo re, vi pervenne vivente il padre, e dovette regnare due anni insieme con lui. Così fu osservato da parecchi altri commentatori, e recentemente anche dal Keil. »

(1) Ita ad hunc locum Ugdulena: « *Nel vigesimosettimo anno.* Questo numero è molto sospetto: perocchè essendo certo per lo capo XIV che Ieroboam incominciò a regnare l'anno 15 d'Amasia re di Iuda, e che questi continuò ancora a regnare 15 anni insieme con lui, essendo tutto il regno suo durato 29; non può il successor d'Amasia aver incominciato a regnare l'anno 27 di Ieroboam. E comecchè a conciliar la differenza siasi immaginato da alcuni cronologi (Usserio, Offerhaus, Calmet, Seyffart ed altri) che questi fosse assunto al regno parecchi anni innanzi alla morte del padre e che qui si conti da quella data; cotesta supposizione è oggi comunemente respinta, siccome gratuita: e tiensi con Maurer, Keil, Winer e Thenius che sia ancor qui un error di cifra molto antico, da che in esso concordano tutte le versioni; errore sospettato già da Gioseffo *ant.* IX, 10, 3, e da Eusebio *chronic.*; perocchè l'uno pone il cominciamento d'Ozia nel 14 anno di Ieroboam, e l'altro nel 13. Più probabile è che debba leggersi *quindicesimo*, siccome avvisa il Thenius, e che anticamente fosse scritto טוֹ (9+6), come è noto che gli ebrei son usi di segnare, per evitar la simiglianza che il numero יה 15 avrebbe col nome di *Jah*, e che scancellata alquanto la lettera *teth* dal lato sinistro, i copisti vi leggessero כַּז 27. »

(2) Plura alia quae circa fidem historicam atque divinam horum librorum disputari possunt, vide apud cl. Ghiringhello op. cit. pag. 296 seq.

(3) Hoc post Origenem apud Eusebium Hist. eccl. VI, 25, testatur Hieronymus Praef. in II Paralip.: « Hoc primum sciendum est, quod apud hebraeos liber Paralipomenon unus sit... qui propter magnitudinem apud nos divisus est. » Idipsum

παραλειπομένων, nos graecam vocem interpretantes *praetermissorum*, sive *derelictorum* dicere possumus; hebraei vero dicunt דברי הימים *verba dierum*, sive *chronica et annales*, breviter perstringit propheta, quod in superioribus libris dispersum est, praetermissum aut non satis explicatum. Itaque Paralipomena sunt compendium, in quo strictim ob oculos ponitur gentis hebraeae genealogia ab Adamo usque ad Zorobabelem; repetuntur breviter regum gesta, et pauca supplentur, quae desunt in regum historia: quamquam multo plura adhuc desiderentur, quam quae fuerint in unum congesta. Id prae ceteris propositum sibi habuit libri huius auctor, ut familiarum distributionem et successionem, ut loca singulis tribubus destinata, ut patrum hereditates a posteris adeundas describeret, quo facilius filii Israël Babylone reversi, propriisque restituti sedibus suo quisque iure uterentur, seque in suo fundo continerent. Quia vero Iuda potissimum et Beniamin, captivitate soluta, ad avitos locos redierunt, bis voluit earum tribuum genealogias recensere. Ut etiam sacris muneribus obeundis nemo se inferret, cui ius non esset, diligenter sacerdotum et levitarum familias ab exordio deduxit.

Veteres commentarios et iste auctor versavit cum prophetarum, tum ephemerides, quarum partem, ut institutum suum postulabat, in hoc opere expressit. Minimam autem hanc partem esse, etiam me non docente, quisque intelligit, videns paucis lineis conclusum, quod multorum annorum regna et vicissitudines spectabat: quo circa haec Paralipomena, ut paullo ante adnotavimus, non possunt esse ii annales, de quibus dicitur saepe in Regum libris: *Nonne haec scripta sunt in libro verborum dierum regum Iuda? Nonne scripta sunt in libro verborum dierum regum Israël?* Sive quod crebra in libris Paralipomenon eadem occurrat dicendi formula, sive quod librorum Regum scriptor in quibusdam rebus auctoritatem chronicorum librorum sequi se dicat, quas Paralipomena non habent; sive demum quod et multa in praesens Chronicon sint a libris regum derivata et istud illis recentius ex operis fine videatur. Illud tamen Nehemiae (vulgata *Esdrae lib.* II), *cap.* XII, 23: *Filii Levi principes familiarum, scripti in libro verborum dierum*, indicat non modo hos Paralipomenon libros verba dierum nuncupatos ab hebraeis, ut dicebamus, sed et sigillatim nonum caput libri primi Paralipomenon, in quo generationes Levi attinguntur.

Sed quo unquam tempore hi libri extracti sunt in lucem, quisve ista familiarum et urbium et factorum publicorum monumenta reliquit? Dubitari primo nequit, quin post babylonicam captivitatem sacer scriptor chronica disposuerit: immo vero et tempora datae facultatis a persis regibus iudaico populo abeundi sit consecutus: narrat enim in fine secundi libri libertatem iudaeis per Cyrum restitutam. Quamquam in re non necessaria poneremus operam, si confirmare vellemus, solutis iam a servitute iudaeis, libros conscriptos: claras adeo tota librorum series et scopus temporis notas praesefert. Auctor vero chronicorum fertur ut plurimum uno hebraeorum consensu Esdras sacrorum Librorum reparator. Etenim

etiamnum testantur antiqui hebraeorum codices manu exarati; nam in Bibliis typis editis alexandrinum interpretem, ut in Samuelis et Regum, ita et in Paralipomenon libris dividendis post Bombergium secuti sunt.

quae in postremo capite Paralipomenon de Cyro dixerat, repetit ab initio auctor libri Esdrae; utriusque igitur operis unum se esse declarat auctorem, qui alterum orditur, quomodo alterum absolverat. Hanc coniecturam verisimiliorem efficiunt similes genealogiarum ordines, et personarum descripti novem primis capitibus Paralipomenon, et 2, 8 et 10 Esdrae. Quod singulare praeterea Esdrae est tam in vocibus, quam in orationis textura, id totum in Paralipomenon libris apparet. Quamobrem a communi sententia non videretur recedendum. Nam etsi *cap.* III, *lib.* I, *v.* 21 Zorobabelis posteritas producatur usque ad duodecimam generationem, quam sane Esdras Zorobabelis coaevus videre non potuit, trita sententia est, aliena manu hanc genealogiam postea adiectam esse a viro amico clarae zorobabelicae stirpis atque officioso, ad exemplum eiusdem Esdrae, qui in aliis sacris Libris plura interserserat (1). His tamen omnibus certum hac de re iudicium proferre nobis non sumimus, contenti communem opinionem proposuisse, et ei causae coniuncta firmamenta suggessisse.

Neminem tamen moveat ille quorumdam dubitantium scrupulus, nullos amplius exititisse iudaico populo annales libros regum Iuda, multo minus Israëlis post captivitatem babylonicam, quod populus in captivitatem migraturus non de publicis scripturis, sed de sua quisque familiari re et domestica sollicitus fuerit: babylonii autem urbe capta, vel ipsi de publicis archivis scripta asportarint, vel cum reliquis impedimentis incenderint, id, inquam, neminem moveat. Enim vero et tempus superfuit israëlitis colligendi scripta quaelibet, hoste non impediente, et multi diligentiores volumina prophetarum, in quibus tam nationis historiae, quam prophetiae continebantur, secum Babylonem detulerunt; et prophetae optime edocti captivitatem non plus LXX annis duraturam passi non sunt regni annales libros perire: ideo Nehemias bibliothecam construens congregavit de regionibus libros prophetarum et David. Neque difficilius fuit extare usque tum annales regum Israël, quod non pauci israëlitarum identidem in terram Iuda se reciperent deserentes idolorum abominationem, et multo plures ante extremum israëlitici regni excidium salutem sibi in terra Iuda quaesivissent, quos non immerito credimus et libros ab israëlitica terra exportasse.

Auctoritas vero librorum Paralipomenon etsi non confirmetur, in tuto est vel ex sola eorum collectione in hebraicum canonem et antiquissima graeca versione, quibus et vetustas et dignitas sacrorum Librorum continetur. Nemo etiam hactenus, qui divinitatis fidem quamdam habuerit, et Dei curam synagogae olim impensam agnoverit, negavit chronica libris Scripturarum sancta-

(1) Inter alias solidissimas difficultatum solutiones a Ghiringhello propositas, haec habetur quoad Zorobabelis posteros: « 1 Paral. III, 1-18 continua maiorum Zorobabelis, 19-21 eiusdem posterorum series ad Iereiam usque digesta est, qui nequaquam Raphaiae pater fuit ut, vertit Vulgatus, nam *filii* רְפָיָה Raphaiae, *filii* Arnan, *filii* Obdiae, *filii* Iechoniae totidem familiae sunt patrio nomine designatae, quae utpote conspicuae et zorobabelicae affines, unaque reduces ab auctore commemorantur; quare Iereias Zorobabelis et Obnia Semeiae unius ex Iechoniae filiis et Zorobabeli aequalis pronepotes tum sibi, tum Esdrae coaevi esse potuerunt; sane si Hattus idem ipse est qui una cum Esdra redux fuisse dicitur, Esdr. VIII, 1-2, illius nepotes summam huius senectutem videre potuerunt. » Cf. op. cit. pag. 161 seq.

rum esse accensenda. Nam discrepantiae inter Paralipomenon et Regum libros in annis supputandis, varietas in designando locorum situ, in appellandis tam urbium, quam hominum nominibus propriis, et si quod aliud est, quod inconstantiam doctrinae prodere videatur, inepta argumenta sunt negandae libri divinitati. Revera nihil primo in his libris repugnat alteri in canonem relato: nomina propria secundum temporum vicissitudines immutari potuerunt vel pronuntiandi ratione mutata, vel significandi, quae ab usu pendet, vel etiam scribendi, in qua re perpendenda operam suam posuerunt Masoretae. Potuerunt et variis ac diversis nominibus sive urbes sive homines appellari, atque unum ab uno scriptore nomen, ab altero alterum adhiberi. Librariis pariter valde condonandum est, qui, ut homines erant sub errorem subiecti, una tantum litera loco alterius scripta insignem inducere potuerunt varietatem. Denique fortuiti errores ex vetustate saeculorum nihil unquam de profanorum librorum pretio detraxerunt: detrahent ne in hac una tantum causa divinorum librorum, quasi eo deterior esse conditio debeat, quo praestantior libri materies est et antiquior? Non negamus in arithmeticis quibusdam notis, in nominibus propriis Scripturae textum a pristina integritate defecisse, et Paralipomenon libris praecipue hanc accidisse depravationem: verum quod praeterea reprehendant infideles non habent(1).

Interpretes enim tam catholici, quam ab ecclesia catholica ob haeresin disiuncti, multas easque plaiores ineunt vias conciliandi atque explicandi quidquid in Paralipomenon libris implicatum implexumque est, et in specie contrarium, ne forte, quod recentioribus fidei contemtoribus contradicendi libidine placuit, suspicemur imminui chronicorum fidem et sanctitatem. Dicit ex. gr. Salomon *Proverb.* IV, 3, se unigenitum fuisse filium coram matre sua: auctor vero chronicorum *lib.* I, *cap.* III, *v.* 5 de Bethsabee quatuor esse natos Davidi filios Simmaa, Sobab, Nathan et Salomonem: erravit ne hac de causa chronicorum scriptor? Nihil ineptius opponi potest. In proverbiis Salomon singularem matris suae adversus se benevolentiam ostendere volens, ita se in matris deliciis fuisse dixit, quasi unicum illa peperisset: solent enim unigeniti filii impensissime a matribus diligi. Ceterum Nathanem filium Davidis fuisse non adoptione, ut quidam interpretes arbitrati sunt, sed natura Lucas *cap.* III testatur, Christi genealogiam ex Davide per Nathanem deducens. Ex Bethsabee vero ipsum natum esse fatendum est omnibus, qui pariter Christum Iesum ex Betshabee originem trahere affirmant.

Rursus quamquam *Ieremiae* XVII, *v. ult.* praenuntietur Ieconias filiis carituras: *Haec dicit Dominus: scribe virum istum sterilem:* in allato vero chronicorum loco *v.* 17 *et* 18, plures numerentur Ieconiae filii, ignoranter vitiosum esse chronicorum textum concluderetur: quippe Ieremiae praedictio non filiorum orbitatem, sed regiae potestatis ademtionem spectat. Genuit filios Ieconias; nemo tamen illorum est im-

(1) Quae ab adversariis contra Paralipomenon fidem historicam opponuntur, lege longiori dissertatione explanata apud Ghiringhello op. cit. pag. 366 seq., ubi etiam criteria generalia inveniuntur ad faciliorem genealogiarum compositionem. Cf. Keil *Apologetica investigatio super libris Chronicorum*, pag. 167 seq., aliosque apud Danko op. cit. pag. 457, seq.

perio potitus; quamobrem addit propheta: *nec enim erit de semine eius vir, qui sedeat super solium David, et potestatem habeat ultra in Iuda.*

Ibid. *vers. 19* natus Zorobabel de Phadaia Salathielis filio dicitur: Matthaeus vero Zorobabelem Salathielis filium aperte nominat, *Evang. cap.* I. Sed utrumque potest consentire. Nonne si Salathiel Ieconiae filius defunctus esset sine liberis, et Phadaias frater, qualis nominari videtur in nostra vulgata, ex ipsius uxore semen eo defuncto suscitasset: aut e contrario Phadaias orbus obiisset et Salathiel idem officium praestitisset fratri, dicendus esset Zorobabel filius alterius naturalis, alterius legitimus? Nonne et duplex nomen esse patri Zorobabelis potuit, nempe *Phadaias et Salathiel*, quorum alterum auctor Paralipomenum, alterum evangelista scripserit? Nonne et filii nomen apud Matthaeum significare nepotem potest, si Phadaiam quidem Salathielis filium ponimus, cuiusmodi legendum videtur in hebraicis codicibus? Nam qui patrem genuit, dicitur quoque filium genuisse. Porro quamquam Salathiel non recenseatur in Paralipomenis nisi Phadaiae frater, existimat tamen Vatablus mancam esse chronicorum lectionem, atque ita supplendum: *Filii Ieconiae fuerunt Asir et Salathiel, filii eius Melchiram, Phadaia.....* nimirum Salathieli fuerunt filii Melchiram et Phadaia, qui deinde Zorobabelem genuit. Sane quum in hebraico exemplari habeatur *Salathiel* בנו *filius eius*, facile est, nominatis deinde Melchiram, Phadaia et ceteris fratribus, subiunctum olim fuisse *filii eius*, idest Salathielis בניו, illudque excidisse. Sunt et alia in Matthaei evangelio nomina progenitorum Iesu Christi ex davidico genere, Salathielis et Zorobabelis posteris tributa, quae non inveniuntur in Paralipomenis: sed auctor chronicorum illustriores fortasse Davidis nepotes nominavit tantummodo, qui et dignitate et claritate nominis praestabant; obscuros autem et a patrum splendore ad privatorum ordinem delapsos praeteriit: Matthaeus vero Spiritus sancti ductu humiles, quos elegerat Deus filii sui, immo verius dixero, Iosephi Mariae Deiparae sponsi progenitores diligentius ex publicis tabulis genealogicis iudaeorum excripsit.

Deridendum autem non est, quod *lib.* II, *Paralip.* XXI, 12, narratur de Eliae prophetae iam in coelos rapti literis ad Ioramum regem Iuda allatis, veluti scriptor nos illudere fabula quadam voluisset, aut ignorasset regnum tenente Ioramo Eliam iam fuisse e terris sublatum. Neutrum horum, nisi iniuria de sacro scriptore dici potest. Quid enim repugnat, etiamsi ante annos novem Elias curru in coelum esset evectus, primum in terris adhuc manentem literas scripsisse, et Elisaeo vel alteri discipulo reliquisse ad impium regem deferendas, quum tempus constitutum advenisset? Aut quare fieri non potuit, ut iudaei communiter sentiunt et suffragantur christiani interpretes, ut e felicissimo loco, in quo versabatur, officio prophetae ut antea functus per epistolam a se scriptam impendentes Ioramo calamitates Elias ipse significaverit vel angeli, vel hominis prophetae opera, cuius ministerio sit usus? Nam si postea cum Mose in monte apparuit, in quo Christus depositis omnibus infirmitatis exuviis divinum splendorem induit, seque hilaritate summa et gloria respersit, nihil prohibet, quin paucis post suam abitionem annis et prophetam egerit et scriptorem. Aut etiam quid ni forte effectum sit, ut pro

Elisæo oscitans librarius Eliam scripserit? Haec nobis verisimiliora sunt prae Grotii sententia dicentis non re allatas esse ad regem literas, sed per somnium ita a Ioramo visum. Hebraice enim manifestior oratio est, quam ut torqueri possit ויבוא אליו מכתב מאליהו הנביא : *et venit ad eum scriptum ab Elia propheta.*

Articulus VI.

De Libris Esdrae.

Duos Esdrae canonicos (1) libros habemus; seu verius alterum Esdrae, alterum Nehemiae (2), perpetuo ecclesiarum omnium et totius synagogae consensu probatos. Duos vero Esdrae appellamus, licet a diversis auctoribus conscriptos, quod olim apud hebraeos unum esset tantummodo Esdrae volumen complectens utriusque auctoris sermones. Et certa quidem hactenus sententia obtinuerat Esdram e sacerdotali genere *Scribam velocem in lege Mosis* dictum, nimirum in studio legis versatissimum filium Seraiae summi pontificis a Nabuchodonosore necati, sive nepotem, ut alii volunt, aut pronepotem auctorem esse libri primi, qui Esdrae inscribitur. Nam *cap.* VII, 27 et 28, datas Esdrae ab Artaxerse literas quum retulisset libri auctor, se Esdram esse, de ipso loquens, pergit dicere : *Benedictus Dominus Deus patrum nostrorum, qui dedit hoc in corde regis, ut glorificaret domum Domini, quae est in Hierusalem, et in me inclinavit misericordiam suam coram rege..... et ego confortatus manu Domini Dei mei, quae erat in me, congregavit de Israël principes, qui ascenderent mecum.* Et cap. IX, 5..... *et curvavi genua mea et expandi manus meas ad Dominum Deum meum, et dixi...* absolutaque fusae ad Deum orationis formula, caput X his verbis incipit : *Sic ergo orante Esdra et implorante eo et flente.....* Porro quod unquam manifestius argumentum in hac causa desideremus (3) ?

Attamen Daniel Huetius duos huius libri scriptores distinxit, alterum priorum sex capitum, qui Esdram praecesserit, alterum Esdram ipsum reliquorum, hac fretus ratione. Auctor priorum sex capitum aderat Hierosolymis regnante Dario Histaspis filio, quando rectores provinciae a Dario praefecti illuc venerant iudaeos templi aedificatione deterrere; isque unus fuit respondentium ad quaestiones ducum et consiliariorum Persidis, ut *cap.* V, 4 dictum est: *Ad quod respondimus eis, quae essent nomina hominum auctorum aedificationis illius.* Atqui Esdras non nisi septimo Artaxersis longimani est reversus Babylone, sexaginta ferme annis post oppositum illud extructioni impedimentum a iudaici populi inimicis; auctor ergo sex priorum capitum, in quibus acta ad sextum usque Darii regis annum ille descripsit, alter est ab Esdra sacerdote et scriba.

Verum vir doctissimus infirmo nititur argumento. Nos urgemus admodum, quod nonnulli opinantur, Esdram semel cum Zorobabele Hie-

(1) De duobus apocryphis libris III et IV Esdrae lege Danko op. cit. pag. 517, seq., et inferius auctor.

(2) Hos libros, propter intimam eorum connexionem, in unum olim volumen compingebant hebraei uno Esdrae nomine insignitum (quamobrem etiam nunc vulgatus et arabs unum et alterum Esdrae librum illos appellant); at recentiores, quibus cum graecus et syrus interpretes faciunt utrumque merito distinguentes, unum Esdrae, alterum Nehemiae nomine donant.

(3) Haec communior sententia probatur ab Jahn, Keil, Haevernick, Welte, Glaire, Ghiringhello, Caminero, aliisque. — Hanneberg, Movers aliique tribuunt hunc librum posterioribus scriptoribus.

rosolymam venisse; deinde Babylonem reversum, novaque facultate impetrata, patriam repetiisse. Sed constantius dicimus historicum res gentis suae describentem suo suaeque gentis nomine ea efferre solere primo plurium numero, quae maiores fecerint, etiamsi ipsemet nedum esset vitam ingressus. Quamobrem Esdras potuit illaesa rei veritate dicere *respondimus*, etiamsi Hierosolymis abfuisset, quia suae nationis homines persis consiliariis suo omniumque iudaeorum nomine responderant. Ita saepe et in familiari sermone de praeteritis rebus, quibus non interfuimus, miscentes colloquia, adhibemus haec, atque horum similia dicendi genera: *bellum indiximus; hostem in fugam coniecimus; urbem cepimus:* quae indicant nos animo et moribus coniunctos cum nostratibus, qui operam suam in ea re attulerunt; non autem in bellum, expulsionem hostium, aut urbis occupationem quidquam contulisse, vel tunc adfuisse, quum ea gerebantur.

Difficilius videtur explicatu, quid causae sit, cur secundo capite ii, qui tredecim annis post Esdrae reditum sub Nehemia Babylone Hierosolymam se contulerant, ut et qui Zorobabelis temporibus, atque Esdrae ipsius redierant, perinde ac capite septimo Nehemiae recenseantur, quibusdam tamen mutatis atque additis (1). Quidam arbitrati sunt Nehemiam, quum ex Esdrae volumine genealogiam excripsisset, ibi adiunxisse eorum nomina, qui in postremo reditu a captivitate interfuerant: alii e contrario Esdram a Nehemia mutuatum quidquid iudaeos spectaret sub Nehemia reversos. Nam et Esdras eius sententiam refert, ne sacros cibos comederent, qui se esse ex sacerdotum familia probare non potuerunt, donec sacerdos Dei doctus atque perfectus surgeret. Nonnulli etiam putant Esdrae genealogiam ad exemplar alterius Nehemianae a posteriore scriba emendatam.

Sed quid unquam interesset inter utramque, si alter ab alterius scriptis in suam historiam censum iudaeorum transtulisset? Posset ne hic ab illo adeo discrepare, aut alter in quarumdam familiarum descriptione esse prolixior? Respondetur quidem hanc differentiam in exemplarium varietatem et in scribarum errorem esse reiiciendam. Verum non est opus divinando coniicere alterum ab altero accepisse, si demum librariorum error est accusandus. Potuit Esdras ipse Nehemiae, eiusque sociorum reditui superstes prope vitae finem scribere, easque, quae cum Nehemia redierant, familias sibi utique notas in catalogo suo recensere.

De auctore alterius libri nihil cum quadam veri specie in controversiam venit. Capitis enim primi initium quaestionem omnem dirimit: *Verba Nehemiae filii Helciae* (2).

(1) Ad rem Caminero op. cit pag. 301: « Catalogus Nehem. VII, 6... et Esd. II, 1... in numero eorum qui recensentur convenium., qui vero nominatim describuntur paululum variant aut ex pronunciationis obscitantia ac consequenti transcriptione (dum alibi eodem nomine diversi donantur, cum hoc apud iudaeos passim obtineret ut filiis nomina imponerent inter maiores praeclara, unde in iis catalogis adest alius Nehemias ab auctore diversus); aut quia non omnes qui in Assyria descripti sunt, quos Nehemias recenset, reipsa in Palaestinam venerunt (hos numerat Esdras), sed consilium mutaverunt, aut in itinere perierunt, aliique adiuncti sunt; vel nonnulli amanuensium et librariorum lapsus in alterutro vel utroque catalogo irrepserunt; vel denique Nehemias consulto suis temporibus catalogum accommodavit, aliis omissis aut receptis ex pluribus qui numero tantum designantur.»

(2) Nihilominus Hanneberg, Danko,

Unus propterea altercari potuit Spinosa, qui res certas dubias facit, litigator acerrimus et ubique contentiosus. In cap. XII, inquit, v. 22, commemoratur Ieddoa, sive Iaddi inter ceteros *familiarum principes et sacerdotes in regno Darii persae.* At Darius iste est codomanus ab Alexandro fusus et devictus: sacerdos vero Iaddi summus pontifex erat, quum ingrederetur Hierosolymam Alexander macedo, cui et obviam ivit pontificio apparatu, ut Iosephus *lib.* XI, *antiq. Iud. cap.* VIII, scripto tradidit: quomodo ergo qui vigesimo Artaxersis longimani anno provectior Hierosolymam venit, in ea senectute praeterea ultra centum et decem fere annos usque ad Darium codomanum et Alexandrum regem et Iaddo pontificem vitam produxerit, quod fidem excedit?

Duo respondemus. Primum, quis praestabit Darium istum esse codomanum ab Alexandro superatum, non autem Darium nothum, qui tertius ab Artaxerse longimano regnavit, et quadraginta circiter annis a reditu Nehemiae vitam clausit (1)? Quis etiam certo affirmet Iaddo ibi commemoratum iam tum pontificem fuisse? Fortasse Iaddo natus est prope finem vitae Darii notih, vel Artaxerse mnemone regnum ineunte, et Alexandrum in urbe Hierusalem pontifex excepit senex quidem et nondum annis LXXX (2) maior. Secundum: detur et Darium codomanum et Iaddo iam pontificem ibidem designari, textum istum, Dionysii Petavii iudicio *lib.* XII, *de Doctr. temp. cap.* XXV, non Nehemias scripsit, sed alter posterior auctor spiritu Dei utique plenus apposuit ut appendicem catalogo a Nehemia confecto, qua ratione plura Esdras antiquioribus libris addiderat (3). Immo vero, si quibusdam credimus, caput istud

Bertheau, aliique posterioribus auctoribus tribuunt contra communem opinionem quam invictissime defendit Ghiringhello op. cit. pag. 433 seq.

(1) Tabula successionis regum persicorum haec est iuxta Ghiringhello:

	An. ante C.
Cyrus medorum et babyloniensium rex	536
Hoc anno conceditur libertas hebraeis, multique veniunt cum Zorobabele.	
Cambyses	529
Smerdis	522
Darius hystaspis	521
Secundo huius anno intermissa templi aedificatio resumitur, sexto perficitur.	
Xerxes	487
Artaxerxes longimanus	465
Anno septimo Esdras, vigesimo Nehemias cum sociis veniunt.	
Xerxes II et Sogdianus	424
Darius notus	423
Artaxerxes mnemon	404
Darius ochus	359
Arses	338
Darius codomanus	336
Alexander regno potitur	330

Quo posito en difficultatum facilis solutio: Darius codomanus hic minime designatur, sed Darius nothus, nam vocabulum *persa* (XII, 22) omnibus accommodari poterat, ac saepe legitur *Cyrus persarum rex*, *Artaxerxes rex persarum* (Esdr. I, 7).

(2) Cum Ghiringhello op. cit. pag. 438. Caminero op. cit. pag. 502: « Ieddoa adhuc iuvenis potuit coaevus esse Nehemiae senis, nam a Iosue iam grandaevo anno 536 ad Ieddoa quatuor sunt personae, imo potuit ipse iam senex Alexandrum magnum excipere, quod narrat Iosephus de quodam Iaddo, forte a nostro diverso, nec catalogus summorum pontificum a iudaeis servatus plenam fidem meretur, nec ipse Iosephus synchronismum huius temporis adamussim callet et apocryphum librum in Esdrae sequitur sibi contrarius, nihil ergo prohibet quoniam Nehemias ad annum fere 400 ante Chr. vita nonagenarius excesserit, Ieddoa vero octogenarius Alexandro magno ut summus sacerdos obviam ierit, et Nehemias librum absolvere potuit inter annum 420-400. »

(3) Hanc sententiam tenent Natalis Alexander, Ackerman, Reusch aliique absque sufficienti ratione.

duodecimum ab initio usque *ad vers.* 27 totum assutum est, quippe cum superiore et consequente oratione non colligatum et historiae cursum intercipiens. Etenim Nehemias modo, quem tenuerat restaurandae urbis Hierosolymae, explicato, familias atque homines urbem incolentes in capite undecimo enumerat. His expositis, ordo historiae veluti postulabat de murorum urbis dedicatione sermonem fieri, qui a *vers.* 27 incipit. Igitur quaecumque de successione levitarum et summorum pontificum interiacent a fine capitis superioris, nativa non sunt, sed insita. Initium ipsum capitis et vigesimum sextum comma videntur indicium alterius auctoris praeseferre repetentis censere levitas eos et sacerdotes, qui cum Zorobabele Hierosolymam ascenderant. Initium est: *Hi sunt autem sacerdotes et levitae qui ascenderunt cum Zorobabel:* clausula vero commate 26: *Hi in diebus Ioacin filii Iosue, filii Iosedech, et in diebus Nehemiae ducis, et Esdrae sacerdotis scribaeque.*

Sed repetit Spinosa: caput XIII sine controversia a Nehemia totum scriptum dicitur; versu autem 28 nominatur gener Sanaballati horonitis sacerdotio expulsus: *De filiis autem Ioiada filii Eliasib sacerdotis magni gener erat Sanaballat horonites, quem fugavi a me.* Gener vero huius Sanaballat est Manasses frater Iaddo ex Iosephi testimonio. Insuper Sanaballat a Dario ad Alexandrum defecit; libri ergo auctor non nisi Alexandri aetatem vixit.

Equidem si constaret generum Sanaballati esse Manassen, soceramque ad Alexandrum deflexisse, confecta res esset; sed falsum esse Iosephum, qui ex duobus Sannaballatis unum fecit (1), quodque unius erat alteri tribuit, cum pontificia nimirum familia affinitatem, communis interpretum responsio est. Duo igitur Sanaballati fuerunt, unus Artaxersis longimani, alter Alexandri temporibus; prioris generum sacerdotali officio propter profanum cum samaritani hominis filia coniugium exclusit Nehemias. Porro gener iste esse frater Iaddi nequivit; sed patruelis, filius scilicet Ioiada, et frater Iohanan patris Iaddo, quem plane abigere potuit Nehemias, quum septuagesimum fere aetatis annum ageret.

Praeter Esdrae et Nehemiae libros, duo alii sunt, tertius et quartus Esdrae nomine inscripti, qui quantamlibet habuisse olim apud ecclesiae patres dignitatem videantur, locum tamen in canone nunquam obtinuerunt, et post diffusam splendidiorem ecclesiae Christi lucem inter apocryphos tuto amandantur. Neutrum eorum ullus vidit uspiam post saeculorum memoriam hebraico idiomate conscriptum; tertius graecis literis exaratus est, unde est in latinas facta translatio; quartus vero solis latinis (2). Haec volumina sunt, quorum meminit Isidorus *lib.* VI *Origin. cap. 2*, inquiens: *secundum Esdrae librum hebraeos non habere, sed inter apocryphos reiicere.* Hebraicorum enim librorum divisionem imitatus, qui Esdrae et Nehemiae sermones uno libro complectuntur, Esdrae librum canonicum agnovit; alterum ex III et IV compactum repudiavit. Nam

(1) Ad rem Caminero loc. cit.: « Sanaballat aetate Alexandri vixisse ex solo Iosepho affirmatur, qui Darium Notum ultimum regem persarum errore lapsus dicit, atque hic proinde descrendus est. »

Ceterum, Iosephum in plura errata incidisse critici modo conveniunt.

(2) Extat versio aethiopica edita Oxonii 1820 a Laurence. Armeniacae vero meminit Angelus Mai *Script. Vet. nova coll.* 1831, t. 5, pag. 239.

secundum, ut nunc appellamus, Esdrae librum, sive Nehemiae Isidoro probatum fuisse ipsemet suggerit testatus canonico volumine sermones Esdrae et Nehemiae contineri. Valde autem elaborandum non erit, statim ac in utrumque codicem oculos coniecerimus, causamque vel ex ipsa lectione velimus definire, ut sine cunctatione ulla manifeste perspiciatur, nullum in eo divini instinctus vestigium esse impressum, si nonnulla excipias, quae ex Paralipomenis et vero Esdra auctor infarsit.

Falsa siquidem multa sunt et veri Esdrae sermoni differentia, quae, qui collegerit atque enumeraverit, intelliget nulla posse ratione defendi. *Lib.* III, *cap.* IV, ait scriptor, Zorobabelem a Dario Hierosolymam cum facultate, privilegiis, vasis templi, donis dimissum, perinde ac tum primum Babylone in patriam reverteretur, contra quam Esdras *lib.* I referat. Facta sub Cyro redeundi potestate, Zorobabelem Babylone discedentem secum magnum iudaeorum numerum Hierosolymas deduxisse, cuius principis et ducis loco iste verae historiae perturbator Salmanassarem Iudaeae gubernatorem primae illi turmae praefecit. Deinde consecratum altare et restitutum ritum sacrificiorum refert ad secundum Darii annum, quo Zorobabel rediit; quum tamen Esdras *in cap.* III affirmet mense septimo regni Cyri in consecrato altari sacra facta, multo ante quam templi extructionem intermitti Artaxerses iuberet, sive Cambyses. Hinc Babylone Zorobabelem constituit unum ex corporis Darii custodibus eodem tempore, quo Esdras *cap.* V, Hierosolymis fuisse tradidit. Hinc etiam inducit Zorobabelem immemori Dario aut incurioso votum suggessisse, quod de restituendo templo hierosolymitano voverat, priusquam babylonico imperio potiretur. Sed quis nisi somnians crediderit, haec vovisse Darium, eiusque voti causa interdictum sustulisse, qui diligentissime in tabulis conquiri iussit edictum Cyri de templi restitutione, quo reperto vetuit molestiam aedificantibus exhiberi? Eiusdem generis sunt, hebraeos Darii indulgentia onere tributorum liberatos; Darium a Zorobabele exoratum sacra vasa templi Hierosolymam remisisse: quae duo ab Esdra et Nehemia falsitatis revincuntur, quorum alter a Cyro vasa templi reddita, alter gravatum a Dario tributis populum narrat.

Nihil denique ineptius est eo responsionis genere trium inter se regii corporis custodum, inscio et dormiente rege, quis eorum alteri ingenio praestaret, quisve sapientius sentiret et loqueretur; qua in sententia qui alios superasset, is honoribus maximis a rege sibi deferendis ornaretur, quasi pro libito regia munera partiri inter se possent, eamque partitionem rex ratam habere teneretur. Quo vero tandem eluxit sapientius consilium? Alter ait vinum esse: alter fortiorem regem: tertius (hic autem erat Zorobabel) fortiores mulieres; veritatem autem omnibus praestare. Bellas plane sapientum virorum sententias, quarum inventione qui vicisset, praeter alia honoris insignia, *secundo loco sederet a Dario propter sapientiam suam, et cognatus Darii vocaretur.*

In quarto libro non sunt leviora errata, quae et recensere satis erit. Animas omnes iustorum sine culpis hinc emigrantes in inferis conclusas scriptor docet, unde non eripientur, usque dum, impleto omnium iustorum numero, iudicium advenerit. *Cap.* IV eo adveniente,

quod coronae et circuli simile est, initio et fine carens, animae omnes carcere solventur, aeterna felicitate fruiturae et aequali felicitatis gradu, nulla piarum ab impiis distinctione facta. *Cap.* v, duo immania monstra a mundi initio, si huic libro credimus, creavit Deus, nomen unius *Leviatan*, alterius *Henoch* plusquam septimam terrae partem sua mole occupantia; separare propterea ea loco debuit, et Enocho situm mille montes complectentem constituere, Leviatanem aquis maris immergere, futura tandem escam splendido convivio omnibus electis parando. *Cap.* VIII. Arcam, quam *in* II *lib. Machab.* a Ieremia in speluncа sepositam nulli amplius inventam legimus, hic dicitur a chaldaeis esse direptam: saepissime proximum et imminentem iudicii diem inclamat; atque ex duodecim partibus temporis mundo duraturo definitis, decem cum dimidia iam effluxisse denuntiat, ut, si vera essent, iam pridem totus mundus conflagrare debuisset. De Iesu Christi filii Dei ortu, morte, reditu ad vitam, de martyriis sanctorum, de vocatione gentium, de mortuorum ad vitam revocatione adeo apte eloquitur, ut si quamdam ante Christi tempora auctoritatem liber obtinuisset apud iudaeos, sane ab initio ecclesiae iudaicam religionem pertinacissimus quisque deseruisset. Praetereo multa alia, quae declarant ab evangelii promulgatione confictum esse librum, eoque dolo specie pietatis instructo conatum auctorem iudaeis christianam fidem persuadere.

Quamobrem his omnibus cognitis, facillimum est non modo coniicere, sed certo affirmare postremi huius libri scriptorem hominem fuisse ex iudaismo ad fidem Christi conversum, usum pia quadam fraude, et Esdrae nomen mutuatum, si forte posset conciliare libro auctoritatem, et fratres a mosaica religione abducere. Iudaica primum doctrina imbutum scriptorem ea nos admonent, quae a rabbinorum scriptis depromsit, quaeque passim in toto opere interspersit: studio vero retrahendi ab errore iudaeos scribere suscepisse, patet ultro, quemadmodum et Iesu Christi filii Dei legem secutum. Vixisse vero primis ecclesiae saeculis repetitus de martyribus et suscitatis contra verae fidei amatores vexationibus sermo indicat. Scripsit autem priusquam secundum ecclesiae saeculum totum laberetur, quoniam patres tertii seculi librum legerunt. Haec de quarto libro (1). De tertio autem coniectura assequimur, eum utpote antiquiorem opus esse cuiusdam hellenistae, qui historiam vitae Zorobabelis augere volens et quaedam gloriosiora de tanto principe praedicare, verum Esdram multis in locis exscripsit, in eosque mendacia insinuavit, vel saltem populares traditiones intrusit, putans illa sua divinarum et humanarum rerum admixtione ineptias quoque pro vera historia habitum iri. Qua in re deceptus est, quum neque synagogae, neque ecclesiae Christi fabellam persuadere potuerit.

Sunt nihilominus qui horum librorum auctoritatem tueantur. Genebrardus ait ecclesiam graecam non minore obsequii significatione recepisse tertium Esdrae librum, quam priores duos: nam in probatissimis et vetustissimis exemplaribus graecis primo loco tertius Esdrae liber collocatur, tum Nehemiae liber succedit, tertio loco primus Esdrae reponitur; in aliis vero exemplaribus primus liber, ut apud hebraeos receptum est, ex duobus

(1) Lege Dissert. Calmeti in quartum Esdrae inter Dissert. in Vet. Test. p. 1, pag. 598 seq.

prioribus Esdrae, sive uno Esdrae, altero Nehemiae constat; secundus est hic ipse, quem tertium Esdrae appellamus: ex quo fit graecos patres et concilia pro canonico tertium Esdrae librum habuisse; quia quum in canone duos Esdrae libros recensent, istum pariter includunt. Quaestio autem orta inter regii corporis custodes, qui sapientius loqueretur, et disputatio de vi maiore vini ne, an regis, an mulierum, et veritatis omnium victricis, qua unquam de causa non habeat fidem? Historiam narrant ut scriptam apud verum Esdram et laudant Iosephus *Antiq. Iud. lib.* XI, *cap.* IV, Athanasius *Orat. 3, contra Arianos*, Iustinus *Dial. cum Tryph.*, Cyprianus *Epist. ad Pompeian.*, Augustinus *lib.* XVIII *de civit. Dei cap.* XXXVI, aliique veri Scripturarum sanctarum aestimatores.

Quartum vero Esdrae librum canonicum esse ii omnes iudicarunt, qui deperditos omnino codices sacros in captivitate babylonica ab Esdra postmodum memoriter restitutos credidere, et quotquot proxime interiturum mundum denuntiarunt: non enim ab ullo alio auctore hanc opinionem hauserunt. Divinum pariter librum agnoscunt Tertullianus *lib. de Praescript. et contra Marcion.*, Clemens Alexandrinus *lib.* I *Stromat.*, Auctor operis imperfecti in Matthaeum *Homil.* 34, Cyprianus *ad Demetrian.*, Ambrosius *de Bono mortis cap.* X, immo vero et Barnabas epistolae suae capite XII, verbis *libri* IV, *cap.* V, tamquam prophetae utitur, *de ligno sanguis stillabit;* et ecclesia universa visa est libri divinitatem probare, quum in introitum missae feria III Pentecostis, atque in officium Paschale martyrum, sententias quasdam transtulit ex capitis secundi vers. 35, 36, 37 et 45 depromtas.

R. Negari non posse graecos patres ut plurimum, et latinos aliquot graecis Scripturis usos, vel in latinum e graeca editione traductis, in quibus primum locum tertius Esdrae liber obtinebat, canonicum eum librum putasse, eumque haereticis opposuisse. Verum eorum patrum lege non ducimur: crediderunt fortasse in canone hebraico eum reperiri, quippe videbant primum inter Esdrae libros locum illi datum. Si vero hebraicos adiissent codices, et deprehendissent ibi desiderari, ab ea sententia procul dubio recessissent, qui saepe testabantur, se libros tantum in hebraicum canonem relatos, ut divinos suscipere. D. Hieronymus omnium patrum in Scripturis versatissimus epistola ad Domnionem et Rogatianum sciens tradidit quid de Esdrae libris III et IV censendum esset, inquiens: *Nec apocryphis* III *et* IV *Esdrae somniis delectetur.* Videns enim s. doctor a codicibus hebraicis abesse tertium illum librum a graecis commendatum, reiici debere affirmavit, utpote hebraicae veritati discordem, nihilque auctoritatis ei conciliari ab exemplaribus, quae LXX interpretum putabantur, quia graecorum exemplarium varietas indicium est et depravationis et corruptionis: *Nec potest utique verum asseri, quod diversum est.* Huic autem s. doctori potius adhibenda fides est, quam reliquis patribus, cuius hac in re doctrinam probavit ecclesia, expunctis iam olim a Scripturarum canone suppositis hisce Esdrae libris. Et certe ea s. Hieronymi auctoritas magno argumento fuit consequentibus patribus dubitandi de III et IV Esdrae libri veritate, donec florentino et tridentino decretis, dubitatione omni remota, constitit utrumque librum dignitate carere.

Etsi vero duos Esdae libros se

probare antiqua ecclesia professa sit, non sequitur tamen tertium probatum, qui in quibusdam graecis exemplaribus primum locum tenebat. Etenim duos divinos agnovit in hebraeorum canonem relatos, eosque, in quorum complexu vulgata Biblia non differebant; non autem vel libros, vel librorum additamenta varia pro exemplarium varietate, ut nuperrime ex Hieronymo animadvertimus. Quod vero aiunt, historiam trium corporis custodum de re fortiore disputantium multos antiquorum historicorum et patrum narrasse, cuiusmodi in III Esdrae reperitur, id confirmat quidem vetustiorem iis scriptoribus fabulam esse; sed fidem, et divinam fidem potissimum adiungi oportere non efficit. Opportunum erat in causas, quas agebant, illam disputationem memorare, et quidem credibiliorem redditam propter graecorum exemplarium praeiudicium: cur ergo ea non uterentur, qui, ubi opus erat, a Platonis, aliorumque philosophorum dictis causae suae patrocinia adsciscebant? At quum exemplarium graecorum infirma prorsus, immo nulla sit hac in parte fides, vacui relinquuntur etiam patres tutela omni, qua se fretos putabant.

Non repetimus quae in superiore huius tractationis nostrae parte diximus, deceptos nimirum patres quosdam ab auctore libri IV Esdrae credidisse totam Scripturam veterem a scriba in lege Dei versatissimo memoriter esse effusam. Fuerint et qui proximam mundi conflagrationem minitarentur; frustra inde colligas divinum illud opus esse, vel Esdrinum, unde sumebant. Temporis lapsus errorem, in quem inciderant, patefecit, isque edocuit librum, oblivioni deinceps traditum, tanti fieri olim non debuisse. Nam apud graecos nulla iam supersunt eius voluminis exemplaria; latinis vero desunt in manuscriptis antiquissimis atque editionibus: utrorumque autem consensu a sacrarum Scripturarum catalogo excluditur. Extat et de hoc libro singulare Hieronymi iudicium in opere adversus Vigilantium confirmantem ex capite VII vanas esse atque inutiles pro defunctis preces: *Tu vigilans dormis, et dormiens scribis, et proponis mihi librum apocryphum, qui sub nomine Esdrae a te, tuique similibus legitur.* Barnabae epistola caret et ipsa auctoritate; quare nihil omnino iuris in IV Esdrae librum potest conferre. In missalibus vero ac breviariis, si inter epistolas in missa legi consuetas, vel lectiones ex Scripturis extractas, locum haberent sumta commata libri IV Esdrae, non repugnaremus: sed quibus in locis ea leguntur, scilicet in missae introitu, in responsoriis, ut aiunt, sunt et aliorum ecclesiasticorum scriptorum sententiae, vetustae antiquitatis vestigia, et monumenta tempori et pii animi significationibus accommodata, quibus procul dubio ecclesia divinam auctoritatem non tribuit.

Articulus VII.

De Libro Tobiae.

Tobiam ex tribu Nephthali (1) tum Salmanassar Assyriae rex in captivitatem duxit, et cum uxore et filiis Niniven detulit, quum Samaria capta totum Israëlis regnum subvertit. Etsi enim Teglathphalassar primum terram Nephthali ceperit, tribulesque in Assyriam transtulerit IV *Reg.* XV, 19, superfuerant tamen reliquiae, interque eas Tobiae familia, quas Salmanassar ex Nephthali fini-

(1) E civitate Thesbe in superiori Galilaea oriundus.

bus extraheret (1). Ibi vir Deum timens vacans caritatis operibus, studiosissimus hominum nationis suae in eadem captivitate gementium, patienter tulit bonorum omnium spoliationem et luminis orbitatem. In ea calamitate filium in urbem Rages misit, decem argentea talenta olim Gabelo mutuo data recepturum. Angelus se comitem adiungens, non modo commissum ei negotium gessit, sed et a periculis omnibus filium liberavit, et matrimonio cum Sara filia Rhaguelis coniunxit, et patris coecitati remedium paravit, et summis totam familiam beneficiis affecit, ac gaudiis. Haec in Tobiae libro continetur historia (2), quam licet pro divina hebraei non habeant, verissimam tamen putant.

Qui ista scripserit, communi iudicio censetur uterque Tobias fuisse, quibus nemo esse potuit vel aptior scriptor, vel de re instructior (3). Immo ferunt duodecim priora capita patrem literis mandasse (si vero creditur graeco interpreti etiam XIII), reliqua filium; postrema tandem duo commata recentiorem auctorem, qui patris filiique scripta collegit. Confirmat plurimum hanc coniecturam praeceptum illud angeli utrique Tobiae datum XII, 20, quod est quidem in vulgata latina de praedicandis Dei mirabilibus: *Narrate omnia mirabilia eius:* in graecis tamen codicibus de conscribenda historia vere divina γράψατε πάντα τὰ συντελεσθέντα εἰς Βιβλίον, *scribite omnia, quae contigerunt, in libro:* sic habetur et in vetustissimo codice latino bibliothecae s. Germani parisiensi, quem Martianaeus cum Calmeto communicavit. Angelus quippe mox rediturus ad eum, a quo missus fuerat, patrem ibi filiumque hortatur, ut Deum laudibus concelebrent, et scribant quae sibi contigerant: inobsequentes angeli mandato fuisse, quis nisi iniuriosus insigni utriusque pietati suspicetur? Scriptum vero semel a piis viris, celebratumque factum et evulgatum, incuria posterorum, et negligentia intercidisse, aut iacuisse, quin eius extaret amplius memoria, inconsulto omnino diceremus. Restat ergo, ut fateamur hunc eumdem esse, quem habemus librum: nam et lingua, qua conscriptus est, chaldaica videlicet (4), unde vulgatam ver-

(1) Invasione Theglathphalasaris assyrii fortissimae urbes, Syriae latera spectantes, raptae sunt, deductaeque in captivitatem tribus Nephthali; et transiordanicae Ruben, Gad, Manasse, in Lahela, Habor et Asa translatae, IV Reg. XV, 29; I Paral. V, 26. Post viginti annos, Salmanasar vastati per integrum regni reliquias in eumdem locum abduxerat, IV Reg. XVII, 6, XVIII, 10 (Vide ad cit. loca Ugdulena). Ex libro Tobiae autem I, 11, 16; VII, 5, 8, discimus frequentes fuisse israëlitas in omni Media, Perside, Assyria, et ita dispersos in aliarum gentium nomen et censum translatos fuisse.

(2) Alii textus, graecus videlicet, uterque hebraeus ac syriacus, addunt Tobiae genealogiam. Differentia quoque haud exigua cernitur apud recensitos textus in nomine Tobiae, dum alii Tobi, Tobit, Tobet, Tobis habent.

(3) Hanc sententiam tenet etiam Caminero op. cit. pag. 304; et Ghiringhello op. cit. pag. 450, eam probabiliorem dicit cum antiquioribus criticis Serario, Huetio, Grotio, Goldhagen aliisque.—Iansens, Ackerman vero contendunt vix ante 200-150 annum a. C. fuisse scriptum. Scholz, Fritzsche, tempori imperii graecomacedonici tribuunt. — Reuschio videtur aetatem libri plane non posse determinari. Danko op. cit. pag. 367 contendit verisimillimum esse librum, ut nunc habetur, non esse exilio babylonico, seu VI a. C. saeculo recentiorem.

(4) Chaldaice primum compositum fuisse librum plerique tenent contra Serarium, Ilgen, Bertholdt, De Wette, qui hebraice conscriptum putant, et contra Iahn, Ackerman, qui graece. Chaldaicum fuisse archetypum docet s. Hieronymus, qui ad Chromatium et Heliodorum scribit: «Mi-

sionem confecit Hieronymus, qualem scribit Origenes ad Africanum, se ab hebraeis accepisse, optime decebat hominem inter assyrios captivum eodem utentem idiomate familiari, quo ii, inter quos versabatur.

Si quis vero de variis codicibus primum audire velit, antequam progrediamur, haec habeat. Primo conscriptus est liber chaldaico sermone, ut Hieronymus in epistola ad Cromatium et Heliodorum affirmat. Hebraicum sane nullum autographum, aut primigenium extat, quidquid demum putent interpretes quidam de Munsteri et Fagii exemplaribus, quorum primum latinae, alterum graecae est scripturae similius, utrumque minus accuratum, quod in utroque quaedam deficiant, quaedam redundent, discrepent nonnulla, nonnulla varientur. Quamobrem opus illud esse recentioris interpretis post Hierosolymorum excidium scribentis arbitramur ex graecis latinisque literis conflatum, cum appositione quorumdam adiunctorum, quae viderentur narrationem elegantius ornare (1). Primam versionum omnium graecam fuisse pro certo tenemus a iudaeo quodam hellenista cusam. Non enim LXX interpretes ex chaldaica in graecam linguam traduxerunt librum, qui ab hebraeorum canone aberat, et postea Iosephum ac Philonem latuit (2): neque Theodotioni tribuenda est ea interpretatio, quae est Theodotione vetustior, et s. Polycarpo cognita et probata (3). Cum ea graeca interpretatione consentit vetus latina versio, quae ante Hieronymum obtinebat; non erat tamen adeo accurata et pura, quin opportunum propterea duxerit s. doctor novam ex chaldaico fonte derivare (4). Nam quum interpres graecus liberius, quam liceret interpreti, versionem fecerit, eamque secutus latinus et ipse abundarit, arbitratus est Hieronymus operae pretium se facturum, si latinam iis praestantiorem traderet ab universa ecclesia postmodum approbatam (5).

rari non desino exactionis vestrae instantiam, exigitis enim ut librum chaldaeo sermone conscriptum ad latinum stylum traham.» Idque confirmat color ipse *semiticus* textus graeci *chaldaismis* et *hebraismis* scatentis, qui in graecum interpretem potius quam in auctorem conveniunt, locutiones quibus inepta significatio subiecta est, aptissima vero si ex chaldaico aut hebraico translatae supponantur. Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 454 seq.

(1) Nullum primigenii textus exemplar amplius superesse, dubitat nemo; versiones tantum supersunt. — De duabus huius libri editionibus hebraicis (quarum prima post constantinopolitanam 1517 edita a Fagio, et altera a Munsterio, et inveniuntur etiam in Polyglottis londinensibus), ait Fabricius Bib. graec. III, pag. 738 ex graeco conversas esse.

(2) Hanc graecam versionem in textum alexandrinum ante Christi tempora receptam fuisse tenet communis opinio. At minus integre servatam fuisse suadent hellenistarum ingenium in sacris libris transcribendis minus religiosum quam palaestinensium, eiusque diversitas, siquidem ipsa et syriaca et vetus latina ex ea desumptae minime inter se conveniunt; Vulgata e contrario parum a Hieronymi aetate, et nihil in substantialibus immutata manet.

(3) Haec vetustissima versio graeca (qua et veteri latina ad illam accurata usos esse videmus patres graecos et latinos Hieronymo vetustiores, non minus quam illa quae in codice Friderico-augustano a Tischendorfio edito deprehenditur) additionibus suis monstrat translatori fidem et accurationem defuisse. Cf. Danko op. cit. pag. 369. Smits *Liber Tobiae elucidatus*, Antv. 1750. Proleg. pag. 12, seq. 22 seq.

(4) Haec vetus *Itala* edita est a Sabatier *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae*, Parisiis 1751, t. 1. Licet ex graeca versione facta, tamen in multis dissentit, plura praeterit quae in illa habentur, plura addit ex cod. Frid. Aug.; modo enim narrationis series contractior, modo prolixior exhibetur.

(5) Versio ista hieronymiana simplicis-

Et prudenti quidem consilio hanc novam interpretationem s. doctor molitus est : ipsa enim illa vetus latina versio ex graeca (quamquam etiam num plures habeat et approbatores et admiratores) non paucas habebat insolentes ineptasque sententias, et parum rei veritati consentaneas, vix ut credi queat Tobiam ea scripsisse, quod videbatur in ea interpretatione vitium non minimum. In capite III, v. 9 inducitur Sara Rhaguelis filia, quum ab una ancilla probris peteretur, vitae fastidio capta, inferendarum sibi manuum consilium cepisse, quod perfecisset, nisi verita esset alios exprobraturos patri suo filiae suspendium: *Et ascendit in superiora patris sui, et voluit laqueo se suspendere, et iterum cogitabat dicens, nè forte improperent patri meo, et dicant : una superfuit tibi filia, et illa laqueo se suspendit.* In capite VI angelus ad Tobiam dicit, reum fore mortis Rhaguelem, si filiam suam alteri nuptum traderet : *Quia non dabit eam viro alteri iuxta legem Moysi, vel reus erit mortis.* Respondit autem Tobias se timere propter daemona Sarae amore incensum: *Timeo ne ingressus moriar, sicut priores, quoniam daemonium diligit eam.* Capite ultimo narratur Amanem in carcerem coniectum et affectum supplicio : Achiacarem vero Tobiae necessarium e tenebricoso loco eductum ad maximas dignitates evectum; quum plerumque post babylonicam captivitatem, et longe post utriusque Tobiae mortem historiam Amanis contigisse statuatur. Multa alia huius generis in ea antiqua interpretatione habentur et non nulla desunt, quae probant graecum interpretem, atque inde latinum accuratiores non fuisse, eaque de causa s. Hieronymi operam in re necessaria esse positam. Sic capite V, *v.* 14 narratur Tobiam patrem cum Azaria de mercede ei danda in singulos dies convenisse, quae res in nostra vulgata desideratur : omittitur autem capite VI consilium iuniori Tobiae datum ab angelo de continentia post tres dies a nuptiis servanda : tum non memoratur in capite VIII, sponsum se abstinentem praestitisse iuxta angeli praeceptum (1). De syriaca editione nihil dicendum superest: eam certe ex graeco fecit syrus interpres. Arabicam nullam habemus publici iuris factam : quam vero manuscriptam Victorius maronita linguarum peritis Romae ostendit, vulgatae undequaque similem dicunt.

Nunc de historiae veritate, et libri auctoritate quaedam disputemus. Errant et audacius errorem suum iactant, qui in libro Tobiae non historiam referri putant, sed fabulam ad componendos mores excogitatam, quam agunt Tobias

sima est omnium, et prae ceteris perspicua, immunis a naevis, quibus ceterae versiones obnoxiae sunt ; ideo omnibus praeferenda. Smits, op. cit. pag. 26 seq.

(1) Nihilominus scite cum Ghiringhello notat Caminero op. cit. pag. 305 : « Cum Vulgata a graeca differt, *plerumque non semper*, rectiora tradit; cum copiosior est convenientia ac verosimilia; cum strictius narrat, ea omittit ex quibus magna difficultatum pars procedit, quae adversus hunc librum tamquam specie aut re puguantia, vel tamquam mythica aut ex arbitrio ficta obiiciuntur; clarior praeterea ac fluentior est. Graeca tamen non est repudianda, quandoque praeferenda, uti cum *Ecbatana* legit loco *Rages*; quae addit diversa plerumque sunt, non contraria, et valde in traditione fundata videntur.» Ex hac diversitate Smits, op. cit. pag. 6, aliique rati sunt: Primo senior et iunior Tobias totam hanc historiam descripserunt, et eiusdem monimenta posteris reliquerunt. Ex his monimentis duo diversa e diversis compilata sunt excerpta; brevius unum, alterum prolixius. Priori noster interpres usus est; posteriori graecus.

pater, uxor, filius, Sara, angelus, Rhaguel tristi exordio, exitu vero felici, ut fieri solet in comoediis. Proponitur ibi, inquiunt, paterfamilias patiens, caritatis officiis vacans, legis tenax, quem Deus clientela sua vacuum non deserit, sed erigit et sublevat, postquam bonorum familiarium ademtionem, et corporis afflictationem constanter sustinuerit. Cetera adiuncta fabulam ornant, et matrimonii sanctitatem, omnemque in Deo fiduciam collocandam esse nos edocent. Haec haereticis quibusdam probata sententia est, quae uno consensu ab orthodoxis omnibus ex gravi causa convellitur, et vel ab hebraeis exploditur. Locus, tempus, personae, acta sive Tobiae utriusque, sive Rhaguelis et Sarae, principes, sub quorum imperio res contigit, ita distinctim et perspicue exhibentur, ut, si excogitatum inventumque vel ad homines instituendos opus esset, suspicari possemus, an Spiritus sanctus nos fefellisset, quod omnium piorum animus refugit. Quid enim scribi apertius, distinctius, exactius, aut nitidius potuisset, si veram historiam nobis tradere auctor instituisset? aut qua unquam ratione commentum, et fictio a veritate discerneretur, si haec tota narratio esset fabulosa? Itaque veram historiam esse non dubitemus, et ab iis quidem agnitam, qui olim libri divinitatem non agnoverunt, atque etiamnum divinum esse sibi non persuadent.

Gravior est de libri divinitate disputatio contra haereticos omnes ecclesiae catholicae obtrectantes perperam in canonicos libros Tobiam relatum. Aiunt enim: si Tobiae liber babylonica captivitate antiquior est, utpote scriptus multo ante quam iudaicum regnum extingueretur, debuit Esdrae esse cognitus. Cur autem Esdras canonicis libris Tobiam non accensuit? cur in hebraicis exemplaribus desideratur? Sunt enim in iis et multa chaldaica. Tolerari tamen utcumque posset nunc in canonicas Scripturas Tobiam referri, si primis ecclesiae saeculis fuisset eius auctoritas explorata; sed qui Librorum sacrorum catalogum confecere, praetermiserunt hunc commemorare. Melithon, Origenes, concilium laodicaenum, Athanasius *in epistola festali*, et in *Synopsi Scripturae*, Cyrillus hierosolymitanus *Catech. 4*, Gregorius nazianzenus carmine *de verit. Scriptur.*, Epiphanius *de pond. et mens.*, Hilarius *in prolog. Psalmor.*, ac patrum omnium in veris Scripturis distinguendis peritissimus Hieronymus inter canonicos libros Tobiam non numerarunt. Immo vero Hieronymus non solum in prologo galeato scripsit, *Sapientiam, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach librum, et Iudith, et Tobiam, et pastorem in canone non esse*, quod quidam interpretantur, perinde ac s. doctor innuerit in vetere hebraeorum canone Tobiam non reperiri; verum etiam manifestissime praefatione in libros Salomonis explicat se de canone ecclesiae loqui, in quem relatus non esset Tobiae liber: *Iudith, Tobiae, et Machabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed eos inter canonicas Scripturas non recipit.* Et in caput VIII Danielis: *Si cui tamen placet Tobiae librum recipere.*

Addunt et non pauca esse, quae persuadent humano, non divino iudicio scriptam Tobiae historiam. Eiusmodi sunt: capite III, *v.* 7 dicitur Sara in Rages civitate medorum habitasse: capite vero IX, *v.* 3 quum angelus et Tobias apud Rhaguelem patrem Sarae divertissent, ibique nupsisset Sara Tobiae, mit-

titur inde angelus ad Gabelum in Rages civitatem medorum. Item angelus in capite v, *v.* 7 mentitur, simulans se esse ex filiis Israël, seque vers. 18 nominans Azariam Ananiae magni filium : *Ego sum Azarias Ananiae magni filius.* Capite vi, *v.* 8 et 9 indicat angelus medicamenta quaedam ex intestinis piscis cum reparandae oculorum iacturae, tum fugandis atque abigendis daemonibus omnino superstitiosa: *Cordis eius particulam si super carbones ponas, fumus extricat omne genus daemoniorum, sive a viro sive a muliere, ita ut ultra non accedat ad eos. Et fel valet ad ungendos oculos, in quibus fuerit albugo, et sanabuntur.* At quis unquam nisi plumbeus crediderit puros spiritus assarum quarumdam carnium nidore fugari ; amissum vero oculorum lumen fellis unctione restitui? Igitur Tobiae liber locum in canone habere non potest.

Haereticis ita opponentibus nos sine gravi negotio satisfacturos putamus, si primum divinum librum esse Tobiam confirmaverimus, quo praemunito ducemur ad argumentorum confutationem (1). Mitto hac in re sententias quasdam referre in Tobiae libro scriptas et in libro Ecclesiastici ac Matthaei repetitas de eleemosynae fructibus et caritatis praecepto vetantis alteri fieri, quod nobis nollemus, quas, ut naturali lumine cuilibet notas, necesse non est Sirachidem aut Matthaeum a Tobia depromsisse. Mitto et illam novae Hierusalem descriptionem, quae Apocalypsi xxi, 18, *et seq.* legitur a Tobiae libro fortasse sumtam, cap. xiii, 21: *Portae Hierusalem ex sapphyro et smaragdo aedificabuntur: et ex lapide pretioso omnis circuitus murorum eius, ex lapide candido et mundo omnes plateae eius sternentur.* Veterum ecclesiae patrum traditione rem confício, unde ecclesia extraxit, quod fidelibus proponitur summa cum veneratione suscipiendum.

Clemens Romanus *epist. 1 ad Corinth.* sententiam hanc ex Tobiae cap. iv, 16, allegat: *In vetere Testamento scriptum habetur : quod tibi non vis, alteri ne feceris.* Polycarpus *in epist. ad Philipp.* docens differendum non esse, quod fieri potest, beneficium, ex eodem cap. iv, 11, et cap. xii, 9, Tobiae causam hanc affert: *quia eleemosyna a morte liberat.* Origenes *contra Celsum* lib. v, *et in cap.* ii, *ad Roman.* illo capitis xii, 7 Tobiae tamquam Scripturae testimonio utitur: *Mysterium regis, ait Scriptura, celare bonum est.* Quod et repetit Athanasius *Apol. 2, contra arianos* eosdem reprehendens, quos ait, *non pudere coram ethnicis de mysteriis tragicari, quum oporteat, sicut scriptum est, mysterium regis celare.* Alexander Papa I, *in epist.* 1, ex Rhaguelis dicto relato Tobiae vii, 15, trinitatem divinarum Personarum et naturae unitatem defendit et comprobat: *Si trinitas non est, cur Tobias..... ita dixisse docetur: Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Iacob ipse impleat benedictionem suam in vobis? Si unitas non est, quare,* ipse impleat, *dixit, et non* ipsi impleant, *intimavit?*

Et quoniam haec primum nobis se offert opportunitas eum, si possumus, ab haereticorum animis errorem extorquendi, in quo maxime versantur, divinos non esse libros *Deutero-Canonicos* dictos in veterem iudaeorum canonem non inclusos,

(1) Lege praeter Serarium Calmetum, Estium, praeclara op. Vincenzi *Sessio IV Concilii Trid. vindicata* Romae 1844, iii, 2 seq. Smits *Liber Tobiae elucidatus*, Antv. 1750. Proleg. pag. 58 seq. Ghiringhello op. cit. pag. 466 seq.

molestum vobis non sit et alios audire patres Tobiae librum sacram Scripturam appellantes: fiet enim, ut hac quaestione validis praesidiis munita, ceterae, quae cum ista necessariam coniunctionem habent, facilius expediantur. Clemens alexandrinus *lib.* VI *Stromat.* inquit: *Exaudiens Scripturam, quae inquit, bonum est ieiunium cum oratione,* Tob. XII, 8, Cyprianus iterum et tertium quaedam profert divina eloquia, quae in Tobiae libro leguntur: in libro de Orat. domin. ait: *Scriptura divina instruit dicens: bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna,* ibid. vers. 8 De opere et eleemosynis: *loquitur in Scripturis divinis Spiritus sanctus et dicit, eleemosynis et fide delicta purgantur,* ibid. vers. 9, Raphael quoque Angelus paria testatur et ut eleemosyna libenter ac largiter fiat, hortatur dicens: *Bona est oratio cum ieiunio et eleemosyna, quia eleemosyna a morte liberat et ipsa purgat peccata.* In libro III, *Testimon. ad Quirinum,* in quo varia ex Scripturis ad christianae vitae institutionem necessaria praecepta colligit, totum ferme caput IV Tobiae excribit. Ambrosius *lib.* VII *in Hexameron.* cap. IV: *Talis canis viator et comes angeli est, quem Raphaël in libro prophetico non otiose sibi et Tobiae filio adiungendum putavit, quando perexit, ut Asmodaeum fugaret, firmaret copulam coniugalem.* Et libro de Tobia cap. I: *Lecto prophetico libro, qui inscribitur Tobias, quamvis plene vobis virtutes sancti prophetae Scriptura insinuaverit; tamen compendiario mihi sermone de eius meritis recensendis et operibus apud vos utendum arbitror, ut ea, quae Scriptura historico more digessit latius, nos strictius comprehendamus.*

Similiter Augustinus *lib.* II, *de Doct. Christ. cap.* VIII, in Scripturarum canone Tobiam collocat: *in Speculo* vero multa ex Tobiae libro utilissima praecepta colligit. Monuerat autem in eius libri exordio, se aggressum esse componere, quae ita sunt posita in Literis sacris vel iubendo, vel vetando, ut etiamnum ad vitam piam exercendam, moresque pertineant. Iam vero doctrina de divinitate libri Tobiae tot ac tantis testibus, quos Deus ecclesiae suae dedit, comprobata, quam et canonis 38 concilii hipponensis anno 393, et alterius 47 carthaginiensis concilii coacti anno 397, auctoritas confirmat, quam Innocentius I, pontifex max. in epistola ad Exuperium, Gelasius in synodo romana, Isidorus hispalensis, Cassiodorus, pluresque insignes alii patres declarant, mirabimur vel Eugenium IV, in decreto pro armenis sanctorum Librorum catalogo ab ecclesia recepto Tobiae volumen accensuisse, vel tridentinos demum patres sessione IV, universali decreto sanxisse, ut fideles omnes illud ipsum pro sacro et canonico susciperent?

Non erit porro admirationi locus, si et nobiscum reputaverimus memoratos omnes patres cautos utique in pronuntianda librorum divinitate, non ignorasse in hebraicis codicibus Tobiae librum desiderari, nec propterea potuisse nisi gravissimis de causis et sibi certa traditione cognitis divinum dicere. Rursum aliquos ex eo patrum numero cum apostolis, atque apostolicis viris habuisse consuetudinem, unde promtum est iudicare Tobiae historiam appellasse Scripturam sacram, quod ita ab apostolis didicerint. Item orientales ecclesias, quae primum de divinitate libri Tobiae iudicium fecerunt, ab apostolis esse constitutas, ad easque non paucos hebraeos

hellenistas accessisse: ex quo consequitur non modo fretas fuisse hebraeorum sententias, testantium quid maiores sui de operis dignitate sentirent; verum etiam ex apostolicorum virorum sermone doctrinam illam hausisse. Qui enim haec omnia considerabit, non poterit non affirmare sanctissimum et prudentissimum tridentinorum patrum decretum, tametsi de veteris Testamenti libro iudicium ipsi tulerint; atque etiam intelliget ecclesiam iustis de causis tale decretum edere usquetum distulisse.

Nam licet Esdras Scripturarum volumen tum consignaverit, quum iam edita Tobiae historia, atque israëlitis cognita esse debuerat, in eoque Tobiam non fuerit complexus; auctoritatem tamen non ademit consequentibus se viris ad verae religionis defensionem a Deo constitutis, multoque minus catholicae ecclesiae, quae Spiritus sancti ductu regitur, alios quoque libros canoni adiungendi, quos ipse non inseruerat. Etenim quum Esdras Scripturarum canonem edidit, et ipse multis, iisque gravissimis negotiis distentus erat, et populus, quantumlibet fruens libertate, maximis premebatur incommodis, ut in Esdrae et Nehemiae libris legere est. Quare etsi diligentissimus fuerit in sacris libris conquirendis, tantam tamen diligentiam adhibere non potuit, quanta fuisset opus, ut omnes a nationis suae prophetis scriptos libros colligeret: multo vero magis ut conquireret codices et consecraret, qui in dissitis regionibus prodierant ab auctoribus vita functis, iisque peregrinis ex stirpe samaritícae gentis a synagoga praecisae, odiosae iudaeis et dudum translatae in Assyriam; praesertim quum huius historiae argumentum, utpote singulare, universam hebraeorum nationem non afficeret. Cur ergo Esdrae canon libro Tobiae dignitatem illam multis aliunde de causis constantem imminuat? Post Esdrae tempora vulgatior quidem et tritior optimi patrisfamilias evasit historia; sed tum nemo ausus est, ignorata prophetarum successione, clauso canoni novos libros adiicere; ut articulo I primae partis ex Iosepho afferebamus: nempe veram esse Tobiae historiam hebraei non diffitebantur, in honore habebatur apud ipsos Tobiae volumen; idque summum erat, quod se posse ei libro tribuere arbitrarentur. Ecclesia vero Christi, ut eodem in loco diximus, sciens se Spiritus sancti praesidio explicare ea posse temporis lapsu, quae primum synagoga potuisset, cuius tunc erat de sacris libris definire, quod illa praetermisit, auctoritate sua supplevit. Legatur iterum primus ille articulus.

Hoc constituto, perspicue intelligitur vel sine magistro, ni fallimur, cur primis ecclesiae saeculis non ita firmiter et constanter Tobiae liber ut canonicus ab omnibus ecclesiae patribus approbaretur. Quum enim ignorare non possent, non esse singularis cuiusque scriptoris librum a synagoga canonico ordini non adoptatum canonicum facere; indicemque patres describerent Scripturarum sanctarum, de quibus dubitatio nulla esse poterat, quin dignitatem haberent, Tobiae librum universali iudicio nondum consecratum annumerare praetermiserunt. In horum patrum numero sunt Melitho, Origenes, Concilium Laodicaenum, aliique ab haereticis commemorati, qui non nisi iudaicum canonem veterum Scripturarum exhibuere nunquam in controversiam adductum: sed iidemmet, quum singularis quaedam occurrebat quaestio, quae illustrari doctrina a Tobiae

libro hausta poterat, non dubitabant privatum suum et eorum, inter quos versabantur, adhibere iudicium, quidve de eo sentirent, eloqui, ut de Origene praesertim et Athanasio diximus: quamquam expectandum sibi esse publicum universalis ecclesiae decretum nossent, ut apertius et tutius canonicum librum affirmarent, atque in canonem referrent: idque illustrius praestitere particulares quaedam ecclesiae suam ea de re sententiam locutae, rogantesque a romana omnium capite confirmari.

Ita in vetere synagoga hebraicae legis studiosi libros religiosarum civiliumque rerum post Mosen editos adhibere potuerunt ad suum aliorumque documentum: potuerunt et tantum iis tribuere, quantum libris a praecone divinae voluntatis editis debetur; sed in ordinem mosaicorum librorum referre non potuerunt, antequam Esdrae recensio et magnae synagogae approbatio accederet. Quemadmodum ergo insulsum prorsus fuisset post Esdrae tempora propheticos vel agiographos libros divinos non agnoscere, quia ante Esdram de eorum divinitate non constabat; ita et nunc, declarato ecclesiae sensu, ineptissimum est ea de causa Tobiae laudes extenuare, quod quidam e primis ecclesiae patribus tamquam a re incerta assensum cohibuerint. Quis ignorat, ut in vetere synagoga sua erat in sacris rebus et constituendis divinis libris potestas, sic Christi ecclesiam eodem iure frui et maiore etiam, si dari maius posset, quum haec longe praestet synedrio? Rursus, quis contra veterum exempla et rectam agendarum gravissimarum rerum rationem dicere audeat, quod ab initio sancitum non est, praescribi amplius non posse, vel quod a synagoga definitum non fuerit, perpetuo esse debere indefinitum? Quid autem postea causae habuerit ecclesia, ut librum magna quidem veneratione susceptum, sed non ubique pro sacro agnitum, canonicis accenseret, satis superque memorato articulo primo explicavimus. Atque de hoc argumento satis non modo pro hac causa, verum etiam pro huius similibus.

In explicando Hieronymo non est cur sermonem producamus, quum et ipse ante totius ecclesiae decretum scripserit, nec potuerit suffragio suo canonicorum codicum numerum augere. Abundantius tamen dicere possumus s. Doctorem non ignorasse ab ecclesiasticis viris usurpatum Tobiam, ut in Ionam praefatus est: *licet liber Tobiae non habeatur in canone, tamen quia usurpatur ab ecclesiasticis viris, tale quid memorat...* Et ipsummet in *caput* VIII *Ecclesiastae* tamquam divinam sententiam celebrare, quae Tobiae XII, 7, extat: *Mysterium regis abscondere bonum est.* Denique latinis auribus, ut ipse ait, ex chaldaeo sermone Tobiae librum vertendo, episcoporum iussionibus deserviisse, quod opus aggressus non fuisset, accersito praesertim chaldaeo interprete, nisi et labore suo dignissimum iudicasset, et ab episcopis et ab ecclesia maiore in pretio habitum, quam esse soleant apocryphae scripturae, cognovisset. Et quidem ignorare non poterat, quod s. Augustinus in libro *de Doct. Christ.* II, dixit, canonicum scilicet librum esse Tobiam; neque incompertum ei potuit esse a carthaginensi synodo III, cui Augustinus idem interfuerat, in canonem esse receptum. Quum ergo ait ab ecclesia inter canonicas Scripturas Tobiam non reponi, canonicas dicere voluit primi generis Scripturas, quae totius iam ecclesiae consensu, publicoque

generalis synodi decreto probarentur.

Si autem s. doctor intellexisset ullum editum esse universalis synodi auctoritate Scripturarum canonem, ut videtur postea rescivisse, non dubito, quin sacrum et canonicum Tobiae librum incunctanter fuisset praedicaturus. Nam in prologo galeato non minus Tobiam, quam Iudith a canone abesse pronuntiarat, et utriusque libri incertam aeque auctoritatem : attamen in praefatione quam Iudithae libro praemisit, quum recens accepisset nicaenos patres in Librorum sacrorum numero Iudithae volumen posuisse, illico, depositis reliquis studiis, versioni ex chaldaico idiomate incubuit, et divinam historiam commendavit : *Apud hebraeos liber Iudith inter apocrypha legitur* (sunt qui velint *agiographa* scripsisse Hieronymum, non *apocrypha*, nempe dicere voluisse librum magni quidem ab hebraeis factum, sanctumque reputatum(1); extra capsam tamen positum, in qua canonici Libri solebant asservari, quia nullus propheta clauso Esdrino canoni quidquam addiderat) *cuius auctoritas ad roboranda illa, quae in contentionem veniunt, minus idonea iudicatur ..... sed quia hunc librum synodus nicaena in numero sacrarum Scripturarum legitur computasse, acquievi postulationi vestrae, immo exactioni, et sepositis occupationibus, quibus vehementer arctabar, huic unam lucubrationem dedi..... Accipite Iudith viduam, castitatis exemplum, et triumphali laude perpetuis eam praeconiis declarate. Hanc enim non solum feminis, sed et viris imitabilem dedit, qui castitatis eius remunerator virtutem ei talem tribuit, ut invictum omnibus hominibus vinceret, et insuperabilem superaret.*

Non sentimus, fateor, ullum a nicaenis patribus canonem Scripturarum propositum; tam multa sunt, quae ab ea sententia nos retrahant. Primo, capitulum illud XXIV de canonicis Scripturis, nuper etiam a clarissimo viro Iosepho Blanchino ex vallicelliana bibliotheca extractum, atque in suis vindiciis canonicarum Scripturarum nicaenae synodo tributum, africanorum patrum certe est in carthaginensi concilio coactorum, quum in capituli clausula Bonifacii romani pontificis pro canone confirmando rogetur auctoritas, quam constat ab africanis patribus rogatam. Tum nullibi nicaeni patres leguntur plusquam XX canones edidisse. Canones autem arabicos numero plures a Turriano collectos sub nicaenorum nomine, quamquam abundanter daremus esse genuinos, haud dubium est, nihil de Scripturarum indice continere. Demum, quod inter ceteros cl. Martianaeus advertit in notis ad hunc Hieronymi prologum, Athanasius, qui nicaenae synodo adfuit, nunquam in censum canonicorum Librorum recepit Iudithae librum, recepturus plane, si nicaena synodus in canonem retulisset. Propterea Hieronymus ait, legi computatum a nicaena synodo in numero Scripturarum sanctarum Iudithae codicem, secundum Martianaei interpretationem, quia ex eodem Libro quaedam a nicaenis patribus in synodi actis recitatae fuerunt sententiae, atque in disputationibus usurpatae.

Verum etiamsi nicaenam synodum canonem nullum sacrarum Scripturarum condidisse credamus, adhuc Hieronymi argumentum valde

(1) Hos libros, Tobiae et Iudith, in magna apud antiquiores hebraeos fuisse aestimatione demonstrat allatis testimoniis Ghiringhello pag. 469 seq. in notis.

premit haereticos. Nam quia ipse credidit in generali concilio vel sacris Libris accensitum Iudith librum, vel saltem adhibitas quasdam eius libri sententias, protinus a vetere opinione recedens, ad ea roboranda, quae in contentionem veniunt contra communem hebraeorum sententiam, idoneum iudicavit, maximisque laudibus extulit. Si ergo legisset computatum et inter canonicas Scripturas ecclesiae iudicio Tobiam, ut re ipsa computatur in catalogo, quem proferunt a nicaenis patribus descriptum (ignotum vero dicunt Hieronymo, quando in prologo galeato in libros Salomonis et Danielis praefabatur) Tobiae pariter eosdem honores tribuisset. Itaque, quum nunc non dimicetur, utrum generale concilium, atque universa ecclesia Tobiam ut divinum approbet; sed manifestum nobis sit, iisdem de causis, quibus permota fuisset nicaena synodus, computasse, teneamus omnino librum esse canonicum (1).

De s. Hieronymo aequum erat copiosius dicere, cuius auctoritas nobis in omnibus fere locis opponitur, ubi de Libris deutero-canonicis quaestio est; haec igitur et ad alios locos opportune traducantur. Sed quoniam de sancti doctoris sententia et fide dicimus, rogabit iam quis; unde constare certo potest nostrum Tobiae librum divinum esse? Hieronymus e chaldaico latinum fecit, usus magistro chaldaici sermonis perito, quem hebraeum rabbinum putant: hebraei autem hominis factum quis praestabit? Patres, concilia, uno verbo traditio graecam interpretationem commendarunt, quam diximus a latina nostra distare. Ex quo igitur fonte hauriemus certam esse fidem nostram, et tridentinos patres de latino codice recte iudicasse?

Respondeo brevi: Primo, nos, quod ad hanc causam praecipue facit, satis habere, si haeretici nobis tribuant veterem Tobiae historiam, qualis extabat in graeco exemplari, praesidio Dei esse conscriptam: quemadmodum si infidelis assentiretur graecas scripturas, quas olim usurpabat ecclesia, esse divinas, eius essem confessione contentus, quum de sanctorum Librorum auctoritate et divinitate disputarem. Discutiendum alibi est, num iure latinam editionem sequamur, atque utra praestet alteri. Secundo, historiae corpus quum idem sit utrobique, et in paucis tantum adiunctis varietas, plane consequi, si divina graeca sit quae est latior, esse pariter et latinam, quae pressior est. Scitum namque est, non omnia et singula, vel sola graecae latinaeve editionis verba divina esse aut priscos patres, aut tridentinos docuisse (2). Tertio, licet usus Hieronymus hebraei hominis disciplina sit, fuisse tamen magistrum quoque et cognitorem eorum quae ab homine dicebantur; exemplar ei fuisse compertum, illud idem quod Origenes iam indicaverat: ex iis autem in quibus cum graeca interpretatione consentiebat, de eiusdem varietate in paucis locis optime diiudicasse. Quarto demum, quum universi latini patres, qui latinam historiam ex graeca translatam legebant, illam eamdem omnes deposuerint, ac novam hieronymianam

(1) Lege Ghiringhello op. cit. pag. 489.

(2) Lege Vercellone *Sulla autenticità delle singole parti della Bibbia volgata secondo il decreto tridentino*. Roma 1867, et Bellarmini dissertationem *De authenticitate Vulgatae*, quae prius edita ex ipso autographo a Widenhofer Vicerburgi 1749 prostat apud Tirinum in Proleg. ad Comment. ed. venet. 1774.

susceperint, fieri non potuisse, quin traditione docti cognoverint tum chaldaici codicis veritatem, tum novi interpretis diligentiam, tum non esse adiunctorum quorundam fidem usu veteris editionis confirmatam. Ex eodem traditionis fonte tridentinos patres hausisse, quod decernerent, dubitandum non est. Haec strictim, quae dilatari poterunt, elicitis ex prima huius operis parte rationibus (1).

Soluto graviore argumento, cuius videbatur difficilior explicatio, reliqua ex iactis saepe principiis brevius expediuntur. Non fingimus, quod quidam tenaciter defendunt, duas fuisse urbes Rages in regno medorum, in quarum altera domicilium pater Sarae habuerit, in altera Gabelus, ad quem a Tobia missus est Raphaël; neque urbem Rages a circumposito agro et rure distinguimus, ut velimus celebratas ruri nuptias; in urbem autem ad Gabelum perrexisse angelum : sed verius putamus latinum codicem librariorum culpa vitiatum, et in capite tertio pro *Rages* legendum esse *Ecbatanis*, ut in graecis codicibus, aliisque editionibus, et latina vetere legitur : *Eadem die contigit Sarae filiae Rhaguelis, quae Ecbatanis* (morabatur) *in Media.*

Absit vero a nobis, ut in angelo Raphaële mendacium suspicemur, in quem certe cadere mendacium non potest. Mentitos ne angelos dicent, quum in veterum patriarcharum conspectum venientes se Deum esse dixerunt? *Ego sum Deus Bethel*, ait ad Iacobum angelus Dei, *Genes.* XXXI, 13, quia ut Dei legatus in Dei persona loquebatur : cur ergo mendacii accusant Raphaëlem inquientem se Azariam esse de filiis Israël, qui Azariae formam induit, seque ut Azariam gessit? Praeterea mysticae significatio nis gratia angelorum verba accipienda sunt, ut et actiones humano more actae, quae, similes tantum humanarum quum sint, quidpiam aliud significant, quam species demonstret. Iam vero quid non verissimum in angeli responsione significatur, si ad hebraicorum vim sensumque attendamus? *Ego sum Azarias* אני עזריה *Ego adiutorium, auxilium Dei; Ananiae magni filius* בן חגניה הגדול, *idest filius minister magni gratiae largitoris; ex filiis Israël* מבני ישראל, *idest ex ministris praevalentis Dei, dominantis Dei, recti Dei, vel ex iis qui vident Deum, vel coniunctissimus amore filiis Israël, quoniam eorum cura commissa mihi est.* Id igitur quamquam a Tobia hominem sibi praesentem iudicante non intelligeretur, arcanis verbis significare voluit angelus, se a Deo gratiarum omnium fonte et Domino missum esse in Tobiae patris et filii auxilium; quippe ipse erat israëlitici populi curator divino consilio, divinaque benignitate delectus. Sortiuntur enim angeli nomina ab officio, ad quod deputantur, ut pugnans ille cum dracone immanissimo hoste, eumque subiiciens מיכאל *quis ut Deus?* alter bellis praesidens גבריאל *fortitudo Dei*, alter morborum curationi praefectus רפאל *medicina Dei* appellatur. Quare et idem iste, qui רפאל est propter medici officium, עזריה *Azaria* vocatur propter auxilium, quod in itinere Tobiae comes impensurus venerat.

Cetera miramur ab haereticis obiici, qui et veterum Scripturarum, et novi Testamenti lectioni assueti didicisse iam debuissent saepe Deum rebus quibusdam uti

(1) Ampliorem demonstrationem invenies apud Vincenzi, *Sessio* IV *concilii tridentini vindicata*, Romae 1844, III, 2 seq.

ad mirabilem effectionem per se ineptis quidem, divina autem virtute multum efficientibus. Si tubarum clangore disiecta sunt urbis Iericho munitissima moenia, *Iosue* VI, 20 : si iniecto in pessimos aquarum fontes sale, Elisaei opera sanatae sunt aquae, IV *Reg.* II, 21 : si lotione septimum repetita in Iordane *restituta est Naamanis caro, sicut caro pueri parvuli, et mundatus est*, ibid. *v.* 14 : si luto linitis oculis et ablutione facta, caeco nato restitutum est oculorum lumen, *Iohan.* IX, 6 ; cur ex felle et iecore piscis exenterati curari non potuerit albugo, et cordis particula super carbones posita daemon fugari ? Non expellitur equidem daemon nidore, neque unctio fellis liberat caecitate; sed Deus vult interdum miraculis pietatem hominum ostendere. Nisi haec admiserimus, non modo Tobiam, sed et omnes sacros Libros aut fabulosos, aut superstitiosos repudiabimus. Etsi autem fumus cordis et iecoris piscis physice valere non posset ad extrudendum daemonem; tamen id suffimenti genus fortasse Tobiae et Sarae sensus affecit, compescuitque concupiscentiae motus, et quiddam contulit ad castam et pudicam vitam triduum agendam; quae res malignum spiritum exarmavit, ac prohibuit ne Tobiae noceret, quemadmodum septem prioribus Sarae maritis nocuerat : unde coactus est abire, videns praesertim castissimos sponsos cum triduana ea castitate preces, vigilias, humilitatem iungere. Cui Tobiae victoriae Raphaël magnum adiumentum attulit, non modo ostenso remedio, et qua ratione utendum esset coniugio, sed invisibili sua vi praesentiaque, adversus quam resistere Asmodaeus non potuit.

Restat adhuc unum, neque est dissimulandum, ab iis obiectum, qui rident Tobiae caecitatem, quasi ex una ignorantia consuetudinis, et naturae rerum habere possit fidem. Quis credat, inquiunt, hominem multo opere ac labore defessum in ipso domus vestibulo, quum commodius ingredi, et lectum petere posset, abiecisse se ad parietem, in quo hirundines nidificaverant ; ibi resupino corpore obdormisse, ubi, quod avicula excrevisset, in oculos directo incideret ; missa illico stercora, quae oculos opplerent? Numquid et apertis oculis dormiebat homo laboribus defatigatus, ut lepores faciunt ? Tanta ne e nido eiecta colluvies, qua oculus uterque obtenderetur? Ignem ne egessit hirundo, qui lumina ureret, quum potius hirundino stercore visus tergatur ?

Sed fateor, me credulum esse. Hactenus enim credidi Tobiam, vel quod pollutus esset ex cadaveris contagione, vel quod gravius lugeret, vel quod in aperto aëre aestivis horis somnum capere mallet, tecto et cubili abstinuisse, et supinum in trabe ex. gr. cubasse, quae in aula, vel hypaethro reperiretur, ubi hirundo nidum posuisset. Credidi et iacuisse nido suppositum, qua re nihil est credibilius. Credidi vel non obdormisse, sed prostrato corpore, apertisque oculis tantisper quievisse, dum somnus obreperet (sic habent graeca exemplaria), vel pupillis non clausis, et semiapertis somno se dedisse (sic multos hominum dormire Plinius *lib.* II, *cap.* 37 narrat), quum casus accidit. Credidi et tum egesta stercora calida, quae exsiccarint, quae exusserint, unde concrescente membranula, albuginem, seu leucocoma dicunt, oculi excaecarentur : nam et Franciscus Valesius *Philosophiae sacrae cap.* XXII, eam vim calidis hirundinum stercoribus tribuit. Et quod

plus est, credidi non casu id evenisse viro sancto, sed singulari Dei providentia.

Ceterum neque medicinam didici, neque vim naturae perspectam habeo, quam si haberem, uterer utique ad sacros Libros defendendos, non oppugnandos. Id unum scio, ad probandas historias, et res, ut aiunt, facti geometricas demonstrationes afferri non oportere: hebraeorum approbationem, christianorum fidem, veterum consensum, nullam ea de re usque ad hoc tempus ortam dubitationem mihi argumento esse non modo nihil ibi reperiri, quod repugnet, verum etiam ita rem contigisse, eaque de causa factum caecum Tobiam. Illud autem in mea me sententia confirmat, quod videam plures sacras historias dubias fieri, quae sunt certissimae, si quidpiam istorum hominum naturae vestigatorum rationes efficerent; tum vero ob id quoque verissimam historiam credo, quod, si auctor fingere occaecationis causas voluisset, invenisset multo probabiliores, quam stercoris in dormientis oculos illapsi: quare, si hanc attulit, necesse est id unum, quod evenerat, scripsisse (1).

Articulus VIII.

De Libro Iudith.

Alter nuperrime defenso liber succedit, multum et ipse ab haereticis exagitatus, ad quos tamen confutandos, quum praemunita via sit, minus erit hoc loco nobis laborandum: sacrum Iudithae librum dico, quem e chaldaico pariter sermone Hieronymus latinum fecit, *magis sensum e sensu, quam verbum e verbo transferens*, ut ipse inquit praefatione in hunc librum. Ex quo intelligi debet nullum aetate s. Hieronymi fuisse hebraicum exemplar, nisi velimus s. doctorem id ignorasse, vel neglecto hebraico codice potius usum fuisse chaldaeo, in cuius tamen explicatione egebat interprete, quod nunquam nobis probabitur. Nunc et chaldaicum exemplar, de quo Hieronymus meminit, amissum dolemus, supereratque tantum graeca translatio, quae illius iacturam quoquo modo compensaret, nisi ita discreparet a nostra vulgata, atque adeo a chaldaeo, ut ambas hasce versiones ex uno eodemque archetypo expressas fuisse, plerique vix credant (2). Quamquam fieri potuit, ut vel graecus interpres

(1) Quod acatholici in hunc librum obiicere solent, pridem iam solverunt Cornelius a Lapide, Calmet, Serarius, Estius. Cf. Smits *Liber Tobiae elucidatus*. Antverpiae 1750. Prol. pag. 38-92. — Vincenzi op. cit., et Ghiringhello op. cit. pag. 473 seq.

(2) Primitus chaldaico idiomate scriptum esse librum Iudithae, praeter testimonium Hieronymi, qui in Praef. huius libri dicit: *quae in verbis chaldaeis invenire potui, latinis expressi*, demonstratur a Gesenio, a Movers, a Welte, a Scholz, a Ghiringhello aliisque contra sententiam Bertholdtii, Ackermanni, Iahnii, qui chaldaicum Hieronymi exemplar compendiariam ac liberiorem graeci archetypi interpretationem existimarunt.

De graeca versione libri Iudithae haec habet Danko op. cit. pag. 435: « Graeca versio duplex extat, LXX interpretum una; reficta altera, ex qua vetus *Itala*, nec non syriaca cusa est. Lectiones variantes, quae in hodiernis graeci textus cernuntur exemplaribus, sedulo collectas a Flaminio Nabilio cum primis aliisque viris doctis exhibent Poliglottae anglic. IV..... Illud vero apertum, multum discrepare has versiones, non solum varietate verborum et parcitate, sed etiam differentia sensuum.» Ad rem Caminero op. cit. pag. 309: « Sola graeca et vulgata latina versio immediate textum primigenium repraesentant: graecus item aut duplex extitit, aut non leves vicissitudines passus est, nam in codice *sinaitico* aliisque diversus a septuagintavirali vulgato est, et ex eo versionem syriacam antiquamque latinam prodiisse verosimillimum est. Cum igitur Hieronymus *hanc multorum codicum*

non ad literam sit interpretatus, sed excogitatis quibusdam adiunctis paraphrasin ornaverit, vel s. Hieronymus, exponente hebraice chaldaeo interprete, quo utebatur, in compendium historiam redegerit, et sensum potius, quam literam latine reddiderit (1).

Hic liber ab insigni matrona, quae primas in historia partes agit, nomen accepit. Nabuchodonosor rex assyriorum in Ninive imperans, fuso medorum exercitu, et Arphaxado rege capto, Asiae populos ad occidentem Ninivae sitos ditioni suae adiungere constituit, vel ut habent graeca exemplaria, ipsos, qui ad se auxiliares copias non miserant, gravissime ulcisci cogitavit, simulque imperare omnibus, ut se unum pro Deo haberent. Negotium Holopherni maximis instructo copiis mandavit, qui terrore circumquaque iniecto, Mesopotamiam, Syriam, Lybiam, Ciliciam sibi ultro deditas usurpavit, veniensque in Idumaeae fines ibi exercitum omnem dispersum collegit. Israëlitae primum fracti animo propter impendens malum, sibi ac templo metuere; tum convocato per omnem Samariam milite, montibus occupatis, munitis urbibus, se ad obsistendum parare, ad quos et literas dedit Heliachim summus Pontifex, hortatus ut fortiter agerent, divinamque opem ardentius implorarent. Holophernes indignatus tantam israëlitarum audaciam, sciscitatur a moabitis et ammonitis israëlitici populi robur, et qua de causa assyriorum regis imperium ille detrectaret. Achior paucis explicat, unde populus ille venerit, quomodo Dei patrocinio fretus hostes vel metuendos vicerit, dum a Dei sui legibus non recedebat; ac denuntiat irritam fore vim omnem cuiusque validissimi exercitus, si tunc nihil mali admisisset, et peccato expiato in Dei sui amicitiam rediisset. Tum exardens iracundia Holophernes Achiorem Bethuliam duci iubet, quam erat obsessurus, ut ea capta cum ceteris hebraeis temeritatis poenas daret, iubetque urbem cingi obsidione. Ozias urbi praefectus, quum impetum hostium, atque obsidionem sustinere decrevisset, tantus repente habitantium mentes terror invasit, ut urbis deditionem conclamarent, a quibus vix impetrari potuit quinque dierum spatium, ut nisi Dei auxilium adfuisset, demum urbs dederetur.

varietatem vitiosissimam amputaverit, nec singula tamen chaldaici exemplaris verba; *sed ea tantum quae integra intelligentia invenire potuit*, magisque ad sensum quam ad litteram expresserit, sed in historiae summa ac rerum substantia congruunt inter se, quamvis hieronymiana alteram plerumque antecedat. Proinde in eo quod simul tradunt, textum originalem vere repraesentant; in reliquis potest interpolatio aut alia culpa in earum alterutra adesse. Interea haec versionum discrepantia non paucis difficultatibus, praesertim geographicis, solutio esse potest, cum nomina locorum propria pluribus de causis adulterari et immutari potuerint; sed haec substantiam narrationis nec libri auctoritatem attingunt.»

Comparate ad nostram latinam Vulgatam perperam Eichornius ex variis eius lectionibus opinatus est ex graeco desumptam; ad summum, eius argumenta probant Hieronymum graeco etiam apographo usum fuisse; verum cum Vulgatae lectiones probabiliores sint, potius colligimus primigenium graecae versionis exemplar geminas habuisse, quas librarii in citatas recepti textus traduxerint. Nec minus temere Cappellus (Comment. et Not. crit. in V. T. pag. 575). Vulgatam Hieronymo abiudicavit propter nonnullas dictiones a sano eiusdem dicendi genere alienas; etenim, posito etiam citatas dictiones a Hieronymi stylo abhorrere, numquid absonum aliqua menda temporum hominumque iniuria in eius versionem irrepere potuisse?

(1) De hisce criticis quaestionibus lege Ghringhello op. cit. pag. 490 seq.

Tunc Iudith vidua Manassis divitiis affluens, vultu elegans, corpore atque animo casta, aegre ferens diem veluti divino adiutorio praefinitam, tandem consilium cepit ingrediendi Holophernis castra, urbisque liberandae, caeso assyriorum duce, si Deus dedisset. Itaque bonae spei plena, urbe egreditur, venit in castra, ad Holophernem ducitur, incenditur eius amore Holophernes, ad convivium vocat, fit temulentus: clauditur hebraea mulier in ducis cubiculo, opportunitate data, dormientis caput obtruncat, subducit se, Bethuliam redit: ibi suspenso super muros Holophernis capite magnus adeo cunctis assyriis metus incutitur, ut omnibus relictis praecipites se in fugam coniiciant: fugientes insequitur Israël, multos ferro caedit, optima praeda potitur, Deique laudes concelebrat. Iudith ad provectam usque aetatem vitam protraxit, eiusque vita manente, populi israëlitici pacem nemo hostium perturbavit.

Haec historiae summa est, quam adeo accusant haeretici: nam Grotius prae ceteris existimat totum hoc opus commentum esse, et parabolam scriptoris cuiusdam volentis Iudaeam, et synagogam Dei patrocinio munitam poëticis imaginibus exprimere, quando Antiochus Epiphanes, bello iudaeis et sacris Libris indicto, delere gentis et legis memoriam omnem irrito conatu tentaverat (1). Nabuchodonosorem, ait Grotius, esse diabolum piis hominibus infensissimum; Assyriam esse fastum, atque superbiam; Antiochum sub Holophernis imagine nobis exhiberi, cuius nomen לופר נחש chaldaice sonat *lictorem serpentis*, diaboli nimirum satellitem et ministrum; Iuditha יהודית est Iudaea, sive gens iudaica, vidua propterea dicta, quod humano auxilio destitueretur; gladius Iudithae sunt piorum preces, quibus hostis prosternitur; Bethulia hebraice בתוליה vel בית אליה est virgo Dei, vel templum Dei; Eliacimus, ut cetera mittam, est אל יקים Deus suscitator auxilii ad omne hostium genus superandum. Hac sua acuta accommodatione personarum ad Antiochi epiphanis tyrannidem, et partam deinde divino praesidio iudaicae genti salutem negat Grotius veram historiam in Iudithae volumine describi. Quo semel admisso, sponte consequitur, perperam Iudithae libro divinam tribui auctoritatem: licet alia praetermitterentur argumenta, quae persuadent, ut ipse putat, canonicis Libris non esse adnumerandum.

Ingenii multum elucet in hac contorta et rerum et nominum interpretatione; nihil vero est soliditatis, debuissetque Grotius non so-

(1) Lutherus audacter de hisce historiis pronunciat esse *poëticum quoddam commentum*. Alii existimant esse allegoriam hoc instituto scriptam, ut iudaei tempore Antiochi Epiphanis fictitio exemplo animati, spe divinae liberationis confirmarentur. Ita post Grotium statuit Heidegger, Babor, Iahn. Vel quod ad idem redit, opinantur drama aliquod seu ποίημα sacrum a pio quodam homine effictum, qui docere hac ratione voluerit, quomodo Deus fideles suos israëlitas adiuvare et ex praesentissimis periculis mirabiliter eripere soleat. Sic Buddaeus, Bauer, Ewald. Eorum confutationem iam fecit Montfaucon *La vérité de l'histoire de Iudith*, Paris, 1690. Pessime autem omnium egit Volkmar dum libri scriptorem in tempora romanae servitutis coniicit, additque videri sibi eum voluisse victoriam de quodam legato romani imperatoris describere circa annum 117 vel 118 post Chr. — In horum criticorum difficultatibus explodendis felici successu versati sunt Sanctius *Proleg. in lib. Iudith*, pag. 227 seq. Smits *Liber Iudith elucidatus*, Antver. 1750. Proleg. pag. 9 seq. 30, seq. 61, seq. 73 seq. aliique plures, inter quos praestat Ghiringhello op. saepe cit. pag. 505 seq.

lum invenire quid diceret, sed etiam expendere, neque uti imprudenter eruditionis copia. Si enim liceret hominum et locorum nomina, in Scripturis utique omnia significantia quidpiam, ad solas allegorias traducere, atque inde historiae veritatem imminuere, quis non eodem modo potest ab exordio Geneseos ad ultimam prophetici cuiusque et agiographi libri clausulam parabolice interpretari singula, ac de veteribus patriarchis, de diluvio, de Noë posteris, Abrahamo, Isaaco, Iacobo, Mose, de bellis a populo israëlitico gestis, relatisque ab eo victoriis, tamquam de fictis personis et rebus iudicare? Itaque damus posse significationes eas ad nomina accommodari, quales Grotius attribuit; negamus autem totum narrationis corpus figmentum fuisse scriptoris, quo allegorice Antiochi tyrannidem et liberationem iudaici populi expresserit. Nec quicquam toto in libro cernere est, quod parabolam, commentumque sapiat. Tempus quo maximi duo, potentissimique reges de dominatu dimicabant; facta utriusque, alterius vero illustriora et progressiones; narrationis adiuncta; homines utrinque vel inferentes, vel avertentes malum; modus adhibitus ab israëlitis ad imminentis damni propulsationem, exacte adeo, diligenter et historice ponuntur ob oculos, ut fieri non possit, quin historiam credamus. Aut enim historicum esse oportuit scriptorem aut mendacissimum hominem data opera et studio fallentem: at quomodo mendacem putemus, qui a synagoga primum, deinde a Christi ecclesia testimonium veritatis accepit? qui facillime falsitatis convinci ab israëlitis potuisset, et rerum assyriacarum, medicarumque scriptoribus? qui ut nec rudem se, nec ignobilem, nec ineptum, nec vitiosum, sed feracis ingenii scriptorem in pingendis rebus, atque orationis textura prodit, ita res sub Antiocho actas multis aliis modis velare verbis, atque ornare scivisset, neque unquam in eam partem orationem traxisset, ut fingeret bella et bellorum causas inter duos potentissimos principes, qui nuspiam extitissent?

Sed brevius Grotium, cumque eo Lutherum, Chytraeum, Beroaldum, Scaligerum, aliosque, qui nuper historiae veritatem adducunt in controversiam, temeritatis atque impudentiae arguimus, productis veterum, atque insigniorum praesertim ecclesiae patrum testimoniis cum de rei veritate, tum de libri divinitate facientibus fidem: ita enim probatione una duo haereticorum errata convellimus. Nam hebraei clauso iam canoni veriti librum adiungere primum ab Esdra et magna synagoga non conclusum, Deum quidem auctorem esse libri Iudithae affirmare non audent, in vera tamen historia comprobanda conveniunt, ipsiquemet primum in ecclesiae christianae sinum attulerunt codicem, qui ab eorum patribus tanti fiebat, quanti liber quilibet, cui primas post canonica volumina deferrent, ut Origenes ad Africanum scripsit. Inde patres ecclesiae quid de eo sentirent, perpetua consensione mandarunt literis; quibus etiam praeivisse videtur Paulus in *epist. 1 ad Corinth.* x, 9 et 10, Iudithae sententias usurpans: verba Pauli haec sunt: *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore.* Verba vero Iudithae VIII, 24 et 25: *Illi autem, qui tentationes non susceperunt cum timore Domini, et impatientiam suam et im-*

properium murmurationis suae contra Dominum protulerunt, exterminati sunt ab exterminatore et a serpentibus perierunt.

Clemens enim romanus *in epist. ad Corinth.* inter multas mulieres, quae divina corroboratae gratia virilia facta gesserunt, *beatam Iudith* commemorat, cui Deus Holophernem in manibus tradidit. Clemens alexandrinus *lib.* IV *Strom.* Iuditham mulierem optimam praemium fidei ait accepisse: *quum mulier in hostem fidei se praeclare gesserit et potita sit capite Holophernis.* Origenes *Homil. 9, in Ieremiam* inquiens: *Volo exemplum dare a Scriptura iusti foedera revocantis*, exemplum affert Iudithae paciscentis se egressuram ad orandum et ad Holophernis cubile redituram. Tertullianus *lib. de Monogam.* commendans unicas nuptias exemplis Scripturarum, et Iuditham Merari filiam sanctis monogamis accenset. Quid vero dicemus de Ambrosio, qui *lib.* III, *de Offic. et lib. de Vidu.* longam de Iudithae laudibus orationem habet, ac propter formam, sermonis elegantiam, consilium, castitatem, sapientiam, sobrietatem, ieiunium, fortitudinem, contemtum mortis, fiduciam in Deum, aliasque virtutes retulisse insignem adeo triumphum de fortissimo hoste, multis persequitur? Quid de Hieronymo, cuius sententiam in superiore articulo retulimus? Quid de sancto Fulgentio *epist.* II *ad Gallam cap.* XIV scribente: *habes et in vetere et in novo Testamento sanctarum viduarum, quibus aedificeris exempla: in vetere Testamento Iudith: Anna consideretur in novo?*

Favet etiam Iudithae historiae veritati et auctoritati consensus africanae ecclesiae canonicum Iudithae librum recipientis ex s. Augustino *lib.* II *de Doctr. christ. c.* VIII, et carthaginensis synodi III, decretum canone XLVII, et ecclesiae romanae sententia, quam Alexander I, in epistola prima declarat, dum probat ex capite IX, secundum graecam interpretationem personarum divinarum trinitatem: *Si Trinitas non est, cur etiam Iudith orando dixit, Domine, Domine, Deus omnium virtutum, respice in orationem meam:* et a Gelasio I, in synodo romana conditus Scripturarum canon. An non praestat haec sequi patrum et ecclesiae iudicia confirmata vetere ecclesiarum traditione, quam novos homines contradicendi studio abreptos, atque adeo hebraicorum codicum et synagogae solius amatores, ut nullum veteris Testamenti librum nisi hebraice scriptum, atque in hebraeorum canonem relatum admittere velint?

Dicat igitur quantum velit Grotius, siluisse Iosephum de Iudithae historia, siluisse et Philonem: dicat fictitium esse festivitatis diem in memoriam victoriae a Iuditha relatae celebratum, cuius in hebraeorum calendariis nullum relictum est vestigium: dicat *cap.* XVI, 8, Titanis filios nominari, qui quum fabulosi sint, nisi a poëtis et fabularum scriptoribus graeca eruditione abutentibus in orationem traduci non solent: dicat et graviora, si quae habet, nunquam efficiet Iudithae librum ad moralem tantum institutionem esse compositum Antiochi temporibus.

Nam silentio praeteriit Iosephus, praeteriit et Philo insignem Iudithae victoriam de Holopherne, quia proposuerat graece reddere, quae in libris hebraicis ab Esdra recensitis continentur, deque iis scribere, ut Iosephus ipsemet in totius operis prooemio et in *lib.* X, *antiq. Iud. cap.* IX professus est, quia de eventis ante captivitatem babylonicam

ea tantum commemorat, quae extant in libris Regum et Paralipomenon. Etsi vero leviter, ac praeter institutum paucula quaedam interdum attigerit, praeter ea, quae in probatis synagogae libris reperiuntur, praetermisit tamen, quod non erat praetereundum; Iôbi scilicet historiam ab Esdra in veteres canonicos libros relatam, et caedem infantium bethlehemiticam, quae erat multo recentior, tacuit, ut inde intelligatur fidem Iosephi ad historiae Iudithae veritatem infirmandam non valere. Quomodo enim concludat Grotius Iosephi silentio elevari fidem libro, quem non ignorabat suorum manibus teri, ab iisque ad christianos pervenisse? Nam si Iosephus vere arbitrabatur neque divinum librum esse, neque historicum, sed fabulosum, cur reticuit? cur non reiecit ut indignum, cui crederetur (1)?

Iniuria deinde negatur diem festum, de quo commate ultimo capitis ultimi: *Dies autem victoriae huius festivitatis ab hebraeis in numero sanctorum dierum accipitur et colitur a iudaeis ex illo tempore usque in praesentem diem*, celebratum fuisse, quum scriptor vivebat, quia in hebraeorum calendariis ea de causa agendum esse diem festum non notatur. Numquid festi eius celebritas erit scriptoris figmentum? aut ille ita fuit impudens, ut tamquam rem vulgatam contra omnium testimonium, qui vivebant, ausus fuerit comminisci? Verum quidem est deesse illud comma in graecis, in syriacis exemplaribus, in latinis antiquis: at verissimum pariter est s. Hieronymum in chaldaico codice illud legisse, quod et latine exscripsit. Fortasse graecus interpres quum versionem adornavit, videns diem festum, olim institutum, agitari iam desuevisse, postremum versiculum graece interpretari necessarium non censuit; idcirco potuit festum a felici rei eventu inductum aliquot annos recoli; deinde vero ob novas populi angustias aboleri: sicut solemnia occini a Iuda Machabaeo Nicanoris acta Iosephi temporibus, ut *lib.* XII, *antiq. Iud. cap.* XVII, scribit, a multis iam saeculis in calendariis iudaicis non signantur. Quae enim divinae institutionis non sunt, sed praesentibus de causis ab hominibus constituuntur, multis modis cessant.

Quae de filiis Titanis in cantico Iudithae XVI, 8, leguntur: *Non enim cecidit potens eorum a iuvenibus, nec filii Titan percusserunt eum, nec excelsi gigantes opposuerunt se illi, sed Iudith filia Merari.....* non auctori tribuenda sunt, sed interpreti, qui quum bis in eodem versiculo רפאים *Gigantes* vertere deberet, maluit in altero loco *Titanum* nomen adhibere, terrificorum hominum, ut fabula narrat, ac proceritate insignium. Quid autem mirum sit, interpretem qui in libro Iob *Arcturi*, *Orionis*, *Hyadum*, *Pleiadum*, *Amaltheae* nomina usurpavit, et *cap.* XXVI *Proverb.* vertit hebraicum מרגמה *acervum Mercurii* (pro *acervo lapidum*; vel, ut alii volunt, *funda*), in Iudithae librum filios Titanis eadem licentia intrusisse?

Ut autem graviora, quae contra libri veritatem et divinitatem opponuntur, lucem quamdam acciperent, dirimenda lis esset, quae interpretes et chronologos hactenus in varias partes traxit, de tempore historiae Iudith: ante captivitatem babylonicam ne, an post contigerit. Profecto multum interest ad extricandos nodos, quemadmodum tempus historiae constituatur: sed quia pro-

(1) Lege quae ad rem habet Ghiringhello op. cit. pag. 487, et pag. 524.

lixior esset articulus, si numeris omnibus absolveretur huius rei tractatio, tempusque nobis illa praeriperet in aliorum librorum explicatione impendendum, strictim opinionum varietatem et causas persequar, ut in genere saltem intelligatur, quibus armis contra id, quod sentimus, adversarii pugnent, quibusque obnitamur. Quod si difficile adhuc videatur certum tempus definire, non erit propterea historiae veritas aut dignitas incerta, quum multas sacras historias et profanas paribus difficultatibus obstructas certas teneamus (1).

(1) Erudite, ut solet, rem pertractat Danko op. cit. pag. 452 seq. « Tempus historiarum Iudithae res est, ut verum fateamur, omnium obscurissima. Densissimas veluti inter tenebras gradimur, dum in huius libri chronologia versamur. Ut autem paucis referam, duae sunt vulgo extremae sententiae, quarum una memoratas historias post solutam captivitatem, altera ante illam collocat. Semper quidem mirum visum est cum Iuditha ante Hierosolymas eversas fuisset, quid esset quod non modo pontifex rempublicam administraret, sed ne rex quidem usquam nominaretur? Quare post reditum Babylone sub persarum regum monarchia contigisse, recepta olim Eusebii aetate hebraeorum traditio docebat. In eamdem sententiam abierunt Augustinus, Sulpitius Sev., Cornelius a Lapide, Sanctius, Natalis Alex., Vouters, Estius aliique; sed iidem sententiarum divortiis divisi, cui persarum monarchae historias adscribant dubii haerent. Aliis *Nabuchodonosor*, aliis *Cambyses*, aliis *Darius histaspis*, aliis *Xerxes*, aliis *Artaxerses ochus* est. (Cf. Vincenzi *Sess.* IV *conc. trid. vindicata*, III, 27). Attamen huic opinioni plura refragantur... Recepta magis, quaeque nostra aetate apud optimos chronologos invaluit sententia, docet, historias has *cum tempore ante captivitatem componendas*. Quamquam res non satis apud eius assertores constet; difficile cum sit invenire regem in Iudaea ei commodum. Plurimi pro *Manasse* certant; qui tamen inter se committuntur, dum eorum quidem tempus, quo princeps ille Babylone captivus degit constituunt; alii illud, quod transportationem subsequitur, propugnant. *Manassi* adhaerent Bellarminus *De verbo Dei* I, 12, quem ingens interpretum numerus sequitur: Serarius, Tirinus, Calmetus..... Probabilius quid affirmant, qui historias istas sub *Iosia* collocant. In hanc sententiam abiit Gumpach et Wolf. Nickes, *De libro Iudithae*, pag. 34, 55, duce Genebrardo, eas denique in tempus coniicit, quo rex *Sedecias*, cum Seraia Babylonem profectus, tum Babele esset. Attamen illa regis profectio cum iusto brevior fuerit, praeferendum nobis videtur tempus, quo Ioakimus in captivitate detinebatur... » Caminero autem, op. cit. pag. 315, ex Ghiringhello op. cit. pag. 511 seq. hanc profert sententiam: « Veteres cum s. Augustino existimabant communiter post babylonicum exilium accidisse rem hic descriptam, quae opinio vix probabilis ab omnibus neotericis deserta est, exceptis Vincenzi et Mesmer. In graeco textu potissimum fundatur, qui fortassis minus exacte conversus est ex aequali praeconcepta opinione (ita Wolff et Welte). Hanneberg indubitandum existimat in minori aetate Manasses locum habuisse idque melius cum ultimo versiculo congruit, sed difficultatibus non caret: melius collocaretur annis reditum Manasses subsequentibus, cum nempe veterem impietatem respuit, et tamen parva apud populum auctoritate fruebatur, maxima vero summus sacerdos; nisi dicas munitionibus Ierusalem intentum, reliquum patriae tuendae munus summo sacerdoti reliquisse. Quae sententia cum cap. XVI, 30 optime quadrans forte praeferenda est supra expositae, quae primis annis *Iosiae* eventum collocat. Si enim fingamus, quod non constat, Manassem circa annum 680 perductum fuisse Babyloniam, ac 675 inde restitutum, historiam nostram anno 670 contigisse verosimile esset, a quo ad proelium Mageddo (610) quo mortuus est Iosias, intercedunt 60 anni, ad rem nostram sufficientes. Igitur sola historia biblica inspecta, haec opinio probabilior apparet, sed ratione habita ad historiam assyriorum et chaldaeorum, supra laudata sententia magis arridet. » In tanta opinionum varietate et certorum argumentorum deficientia in determinanda huius historiae aetate, nos cum Danko concludimus tantum: res haec minimi momenti est. Sufficiat nihil adesse, quod aliis sacris Scripturis repugnet, aut a veritate alienum sit. Non placuit Spiritui sancto ea, quae tunc nota erant, per suum agiographum memoriae tradere; nil igitur miri, si regis, qui tunc erat, nomen de-

Eusebius et Gregorius Syncellus putant Iudithae factum post reditum a captivitate babylonica accidisse; sed primus, cum quo hebraei sentiunt, regnante Cambyse, alter Xerse: uterque multos habet sectatores: ita autem sententiam suam confirmant. Quum excitatum est gravissimum illud belli incendium contra israëlitas, quo proxima quoque arsisset Hierusalem, nisi Iuditha praesidium invenisset, desierant iam reges in Israël et Iuda, iusque omne regendi populi erat summo sacerdoti Eliachimo, sive Ioachimo, qui et apparatus bellici summam susceperat: neque credi potest ardens adeo bellum actum fuisse a populo, quin rex maximas officii sui partes ageret, si rex quidem ullus fuisset: atqui ante babylonicam captivitatem posteri Davidis continua successione regnarunt, et tantum post reditum penes pontifices mansit auctoritas. Insuper quando rempublicam reges Iuda gubernarunt, nemo pontificum fuit, qui Eliachim nomine appellaretur, sive Scripturas sacras, sive Iosephum consulas: a soluta vero captivitate Ioachimum extitisse legimus, qui sacris praefuit, Xerse regnante, estque in textu graeco dictus Ioachim, quem vulgata Eliachimum nominat.

Praeterea in capite v Holophernes a principibus Moab et ducibus Ammon explorat, quinam sit populus montana obsidens? quo numero? quas urbes teneat? quis militiae rex? Achior vero dux filiorum Ammon respondet inter cetera ante paucos annos nationem illam propter legis suae neglectum abductam captivam in terram non suam; nuper autem reversam ad Dominum, congregatam ex dispersu ascendisse montana, atque iterum Hierosolymam, ubi omnia ipsius sancta sunt, possedisse. Haec sane Holophernis interrogatio et Achioris responsio, neque temporibus stantis iudaeorum regni, neque diebus Manassis congruit, solutamque iam captivitatem indicat. Rogare ne debuisset Holophernes, quisnam esset populus israëliticus, quisve potissimum rex, quem paullo ante in Assyriam captivum deportatum ignorare non poterat et fortasse viderat? nonne et brevibus respondisset Achior esse populum met a Nabuchodonosore nuper contritum, et regem plane eundem, quem vinctum in Niniven ad regem adduxerant assyriacae ipsae copiae, quibus ipsemet imperabat? Rursus Achior respondens, et mala a Deo olim immissa iudaeis referens, spectat captivitatem babylonicam, quam nativis coloribus depingit in graeco praesertim exemplari, ubi recentem iudaeorum cladem narrans ait: Καὶ ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ αὐτῶν ἐγενήθη εἰς

sit, unde illud cum sola aliqua verisimilitudine quaerere cogamur. Ceterum, auctoris nostri sententia maiori argumentorum pondere et criticorum auctoritate gaudet. Interim ad faciliorem controversiae intelligentiam en huius periodi chronologica series.

An. a. Ch.

721 Capitur Samaria: explicit regnum decem tribuum.
713 Ezechias in auxilium vocat Iaraka regem Aegypti.
698 Deficit Ezechias: Manasses.
671? Manasses ab assyriis devictus, Babyloniam evectus, et in patriam post *quinque* annos restitutus.
643 Amon.
641 Iosias.
635? Circumdatur Bethulia.
610 Ioachaz.
610 Ioachim.
607 Subiicitur a Nabuchodonosore, incipitque numerari tempus captivitatis babylonicae.
604 Independentiam tentat.
603? Captivus ducitur.
599 Iechonias, Ioachin.
588 Solymorum destructio.

ἔδαφος, *et templum Dei ipsorum factum est in pavimentum,* id est disiectum et aequatum solo, quod non nisi de templi excidio incendioque dici poterat.

Denique ad annos babylonicam servitutem praecedentes accommodari nequit Iudithae aetas, et vitae duratio, et pax Israëli per Iuditham allata. Nam cap. VIII Iuditha iunior adhuc, et elegantissima forma dicitur, quum Holophernem convenit, eumque ad sui amorem accendit: cap. vero XVI, *v.* 28, vixisse annos CV, totoque eius vitae spatio, et post mortem annis multis non fuisse qui Israëlem perturbaret: supputemus iam a morte Manassis ad bellum usque Nechaonis regis Aegypti, in quo Iosias occubuit, effluxerunt anni tantummodo XXXIV; quare etiamsi poneremus Holophernem sub exitum vitae Manassis invasisse Iudaeam, tum Iuditha sexagesimum aetatis annum excesserat. At mulieri ita aetate provectae defloruisset iam omnis formae dignitas, neque vidua plusquam sexagenaria irretire adeo assyrium ducem potuisset, aut tantos in eius pectore ignes excitare. Verius igitur ad tempora Cambysis vel Xersis post babylonicam captivitatem Iudithae factum reiicitur.

Bellarminus contra et Serarius, quos ingens interpretum numerus sequitur, ante captivitatem Babylonis, et sub regno Manassis historiam Iudithae contigisse defendunt, neque sub Xersis imperio accidere potuisse. (Cambyses enim esse Nabuchodonosor, atque illo regnante obsessa ac liberata Bethulia multo minus congruenter dicitur. Cambyses Babylone in throno sedit, non Ninive. Cambyses septem tantum annos, et menses quinque imperium tenuit ex Herodoto *lib.* III, *cap.* V: Nabuchodonosor vero anno regni XII, Arphaxadum in bello devicit. Cambyses provincias omnes accepit hereditarias, quas Holophernes in libro Iudith regi acquisivisse narratur, et in totam Iudaeam praesertim dominabatur, nullo contradicente). Etenim postquam hebraei Babylone redierunt, neque in Media, neque in Assyria sui erant reges, qui principatum haberent, persis iam totam Asiam occupantibus: in libro autem Iudith legimus medorum atque assyriorum duos fuisse potentissimos in Oriente reges de totius Asiae principatu dimicantes. Neque reponant Xersem regem, bello contra graecos infeliciter gesto, suis esse coepisse contemtui, et tum duos a Xerse praefectos amplissimis Mediae atque Assyriae provinciis, occasione capta, a regis obsequio defecisse, sibique regnum confirmasse. Nam usurpatam hanc novorum regum auctoritatem acutius fingunt, quam antiquitatis testimonia probent. Ait certe Iustinus *lib.* III, Artabanum Xersis praefectum, deficiente quotidie regis maiestate, in spem regni adductum fuisse; at praeterea regiam potestatem habuisse non scribit. Quomodo vero Nabuchodonosor Xersis aetate, et stante persarum imperio regnaret in Ninive, quam a magno Nabuchodonosore eversam novimus? *Revera quantum ad historias tam hebraeas, quam graecas, et maxime Herodotum legimus, Ninivem, regnante apud hebraeos Iosia, apud medos Astyage, fuisse subversam,* Hieronymus praefatione in Ionam.

Accedit, historiam Iudithae evenisse paulo post, quam urbem Ecbatanis condidisset Arphaxadus, vel saltem novis aedificiis auxisset, ut habent graeca exemplaria, *cap.* I, *v.* 2, Καὶ ᾠκοδόμησεν ἐπ' Ἐκβατάνων, *et aedificavit super Ecbatana.* Herodo-

tus autem *lib.* I, *cap.* XCIX a Deioce medorum rege extructam tradit, quam filius Phraortes, vel Aphraartes amplificasse creditur: conveniunt enim quodammodo Aphraartis et Arphaxadi nomina; et quae in libro Iudithae Arphaxado narrantur, Phraorti evenisse eadem, Herodotus scribit. Narrat enim historicus Phraortem, quum multas provincias imperio suo adiunxisset, arma movisset in assyrios, amplissimamque eorum sedem Niniven obsidione cinxisset, ab assyriis superatum, et cum maxima exercitus sui parte caesum. Quis non haec eadem legit in libri Iudith initio?

Rursus Nabuchodonosor rex, qui Arphaxadum delevit, babyloniis simul atque assyriis imperabat: nomen quippe Nabuchodonosoris regum est babyloniorum, qui tamen a sacro auctore rex assyriorum dicitur: sed regnum utrumque fingi non potest in unius regis potestate fuisse, nisi ante babylonicam servitutem. Assaradon enim rex assyrius, Babylone capta, chaldaicum imperium ab Assiria divulsum, atque a Beleso, sive Baladano satrapa Babyloniae olim constitutum ditioni suae restituit A. M. 3323 multo ante quam iudaei Hierosolymis deportarentur, quod contigit A. M. 3426. Iam vero quo unquam tempore Nabuchodonosor iste victor Arphaxadi regnaverit, et quis tum iudaeorum rex principatum tenuerit, inde colligitur. Echatanis condita est a Deioce medorum rege, secundum husserianos calculos ex chronico Eusebii A. M. 3296. Per id tempus sedes assyriorum regum erat Ninive, ut ex Tobiae capite primo deducitur. Manasses iudaicum regnum est ingressus A. M. 3306, et quinquagintaquinque annis regnavit in Hierusalem, vel saltem vixit, postquam est regno potitus: nam temporis partem captivus egit Babylone, II *Paralip.* XXXIII, 11, illuc abductus ab Assaradone Saosduchini patre. Saosduchinus, qui Nabuchodonosor Iudithae putatur, babyloniis assyriisque imperans auspicatus est imperium A. M. 3336; idcirco anno imperii XII, *Iudith.* I, 5, Arphaxadum debellavit anno 3348. Holophernis caput abscidit Iuditha, anno postquam assyrii Arphaxadum superaverant, quem sive Deiocem cum Husserio, sive Phraortem cum plerisque interpretum velis esse, nihil refert. Quum igitur ab anno 3306 ad annum usque 3361 regnaverit Manasses, isto iudaeis imperante, de Holopherne triumphatum est: quumque ex initio libri Iudithae satis constet, non multo post aut conditam aut dilatatam cinctamque muris Ecbatana historiam contigisse, aptissime coniectura fit, quis sit Nabuchodonosor ille assyriorum rex, quisve Arphaxadus medorum. Haec innuisse sufficiat.

His causis adducti, qui Bethuliae obsidionem referunt ad Manassis tempora ante captivitatem babylonicam, ita respondent argumentis aliorum iudicantium historiam Iudithae captivitate illa esse posteriorem. Manassis equidem nulla in libro Iudithae fit mentio, quia vel a vinculis solutus, et Hierosolymam reversus, ita poenitentiae agendae et reparando praeterito malo incumbebat, ut omnia regni negotia Ioachimo pontifici commiserit, ut Iosephus scribit *lib.* X *antiq. Iud. cap.* IV, vel senatui hierosolymitano, atque Oziae potissimum urbis praefecto totam eius urbis defendendae curam reliquerat, dum ipsemet in communienda Hierusalem totus occupabatur. Nam Eliachim rebus sacris et templo verius consulebat, animos addens timore perculsis,

firmamque in Deo fiduciam excitans, quod erat pontificis officium ; vel in speciem a belli negotiis abstinere voluit, ne in assyrios rebellis esse videretur, qui paulo ante ab iis in libertatem dimissus fidem fortasse dederat, se arma contra ipsos non capturum.

Eliachimum vero summum pontificem temporibus Manassis extitisse ita persuadent. IV *Reg.* XVIII, 18, Eliachim filius Helciae dicitur praepositus domus Ezechiae patris Manassis : *Egressus est autem ad eos Eliacim filius Helciae praepositus domus.* Helcias vero regnante Ezechia pontificatum gessit, eique in pontificatu filium successisse sub Manasse quis neget? Iterum *Isaiae* XXII, 20 *et* 21, haec de Eliacimo leguntur dicta ad Sobnam praepositum templi : *Et erit in die illa : vocabo servum meum Eliacim filium Helciae, et induam illum tunica tua, et cingulo tuo confortabo eum, et potestatem tuam dabo in manu eius, et erit quasi pater habitantibus Hierusalem, et domui Iuda.* Quo in loco auctoritas et officium et virtus Eliacimo tribuenda illa ipsa praedicitur, quam in extremis populi angustiis noster Eliachimus ostendit, dum Holophernes Bethuliam obsidebat. Qua de causa Hieronymus et Cyrillus non alium esse Eliachimum, qui in Isaia, ab eo qui in Iudith nominatur, affirmare non dubitarunt.

Neque mirum est huius pontificis nomen in pontificum genealogiis ante babylonicam servitutem non extare neque in Scripturis, neque apud Iosephum. In capitibus enim XXII et XXIII, *lib.* IV *Reg.* creditur hunc Ioachimum nomine patris Helciae appellari ; in Paralipomenis autem, et in Baruchi prophetia, ubi Helcias filius Sellum et pater Azariae dicitur, nomen patris pro avo, et nepotis pro filio poni, ut Helcias pater sit Ioachimi, Ioachimus Azariae, quod in Scripturis non est insolens, neque eget exemplis ut demonstretur. Intricata praeterea adeo est pontificum successio sive in Scripturis, sive in historia Iosephi, sive in סדר עולם *Sèder Olàm*, idest *serie temporum* thalmudistarum, ut certus inde pontificum numerus nequeat confici. Ex universis Scripturis ab Aarone usque ad reditum a servitute Babylonis numerantur pontifices XXVIII, quot numerat Iosephus; mutatis tamen nominibus quibusdam, atque inverso ordine : at ex I *Paralip.* sigillatim XXIV; ex *Seder Olàm* XXV. In eumdem scopulum incidunt, qui ab aedificatione secundi templi usque ad Titum catalogum pontificum describere susceperunt, quorum alii numerum augent, alii minuunt, atque in appellandis nominibus discrepant. Quid porro tanta varietas indicat, nisi pontificum seriem in Bibliis accurate non esse descriptam, atque uni pontifici plura nomina, vel pontificibus pluribus unum nomen esse tributum?

Explorat deinde Holophernes a principibus Ammon et Moab iudaeorum vim et potentiam, vel ignorans quia tum primum in eas terras venerat, et primum fortasse assyriorum copias ducebat; vel ignorare simulans quantae essent hebraeorum vires, ut experiretur illorum principum fidem; vel penitus intelligere volens quid possent hebraei, atque an cum finitimis quibusdam populis arabibus, aegyptiisve societatem haberent. Interpretari etiam possumus Holophernis verba non ut sciscitantis, sed indignantis minaciter, et iudaeos contemnentis: *Dicite mihi, ecquis est iste populus in rupibus et cavernis montium fidens, qui Nabuchodonosori toti ter-*

rae metuendo obsistere audeat, eumque principem detrectare? dicite: quis est?

Respondet autem Achior altius repetens populi originem ab Abrahamo, ut plenius datam fidem liberet; tum ait: *Nam et ante hos annos quum recessissent a via, quam dederat illis Deus, ut ambularent in ea, exterminati sunt praeliis a multis nationibus, et plurimi eorum captivi abducti sunt in terram non suam*, cap. v, *v.* 22. At non potuit Achior babylonicam captivitatem commemorare, quae tempora Xersis longe praecesserat, annis nimirum CXX: quum e contrario illata terrae israëliticae vastitas per Salmanassarem, et Iudaeae per Assaradonem non ante multos annos fuerit, illa scilicet an. LXV, haec ferme XX. Dixisset etiam verius ab una tantum natione chaldaeorum exterminatum populum, non a multis; atque omnes omnino abductos esse in captivitatem, non plurimos, si de plenissima omnium captivitate babylonica fuisset locutus. Addit: *Nuper autem reversi ad Dominum Deum suum ex dispersione, qua dispersi fuerant, adunati sunt..... et iterum possident Hierusalem, ubi sunt sancta eorum;* atque hac sua orationis parte spectavit Manassis liberationem ab assyriorum vinculis, et reditum Hierosolymam. Nam quum Manasses rex captus est, et Hierosolyma direpta, iudaei metu perculsi subduxerunt se: restituto autem rege in pristinam libertatem, postquam poenitentia Babylone acta Deum sibi promeruit, et ipsi ad primam sedem redierunt. Tunc et templum et altare, in quo idolorum statuas Manasses erexerat, et sacra vasa purgata, atque ad suam dignitatem est restituta religio.

Quod si graecus interpres maiorem vastitatem, et totius templi ruinam significare videtur, tantam fidem, ut ab initio monuimus, non meretur, ut ab hieronymiana translatione recedere debeamus. Sed neque dicit interpres graecus eversum funditus templum: immo vero factum esse in pavimentum, idest quasi profanum locum, qui proculcatur infidelium pedibus, ut syrus traduxit: *Factum enim est templum Dei in pavimentum*, etiamsi dirutum non esset, quia profanatum pollutumque a Manasse fuerat, positis ibi idolis, quomodo profanari solent, quae in terram proiiciuntur et proteruntur pedibus, ut calcatur pavimentum. Scripturarum enim dicendi genus est, quod et in vernaculo sermone adhibemus *Sancta conculcari*, quum nulla rerum divinarum habetur ratio, et omnino contemnuntur. Sic I *Machab.* III, 51 iudaei orantes Dominum clamabant: *Et sancta tua conculcata sunt.....* neque tamen eversum fuerat ab Antiocho templum. Idem ipse graecus interpres hanc explicandi rationem suggerit, dum *cap.* IV, *v.* 3, notat ὅτι προσφάτως ἦσαν ἀναβεβηκότες ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ νεωστὶ πᾶς ὁ λαὸς, συνέλεκτο τῆς Ἰουδαίας, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ ὁ οἶκος ἐκ τῆς βεβηλώσεως ἡγιασμένα ἦν: *quia recenter ascenderant e captivitate, et nuper omnis populus collectus fuerat Iudaeae, et vasa, et altare, et domus a profanatione sanctificata fuerant.* Si ergo templum et altare purgatione tantum eguerunt, neutrum ante fuerat aequatum solo, neque funditus eversum.

Definiri ultimo loco Iudithae aetas ex oris elegantia non potest; neque eius iuventa cum pace componi, quae post eius mortem multos annos duraverit. Quare hic haerent, qui sub Manasse factum Iudithae constituunt: nam illud, *non fuit, qui perturbaret Israël* cap. XVI,

v. 30, intelligi nolunt de solis reliquiis Israëlis a Salmanassare in Samaria relictis longa pace fruitis, quum illae reliquiae distinctum a iudaeis corpus reipublicae non efficerent; sed Israëlis nomine significatam dicunt omnem hebraeorum terram, quae pacem habuerit. Expediunt se tamen utcumque hac ratione: Iuditham adolescentem adhuc fuisse, quum Holophernis caput abscidit, nullus Scripturarum locus evincit: ponatur ergo sexaginta annos natam retulisse insignem illum de Holopherne triumphum; inde numerentur anni quatuordecim ad mortem usque Manassis; duo imperii Ammon; trigintiunus Iosiae; septem Ioachimi, antequam Babylonem a Nabuchodonosore abduceretur, componemus annos LIV. Hoc calculo constituto, vixisset Iuditha annos XLV post celeberrimam victoriam; pax autem decem circiter annis, ea mortua, in Israële perdurasset: igitur dicere vere potuit scriptor sacer, vivente Iuditha, et multos post annos pacis fructum non fuisse ab hostibus Israëli ademtum. Non immerito autem usque ad Ioachimum regem a chaldaeis deportatum dicitur nihil perturbationis attulisse Israëli exteras utique gentes: nam Iosias lacessitus non erat a Nechaone, qui contra assyrios tantum ducebat copias; ipse vero ultro voluit praeter regni sui fines egredi, et proficiscenti Nechaoni itinera intercludere: imprudens fortasse, qui et imprudentiam morte luit, quam tamen nullum bellum consecutum est.

Difficile sane cuipiam videbitur in animum suum inducere, quomodo sexagenaria mulier adeo venustate et forma oris valuerit, ut ducem ad sui amorem inflammaret. At cogitet ipse secum mulierem, quae centum quinque annos vixit, viribus firmam, vivido colore, optimaque corporis temperatione posse et ad sexagesimum usque annum multis iunioribus forma praestare. Nec enim eiusmodi aetas aufert oris dignitatem, quae primis iuventae annis in vultu insederit, etsi imminuere saepe soleat. Sarae plusquam sexagenariae, item et nonagenariae forma non defloruit, quin reges Aegypti et Geraris ab Abrahamo abducerent, capti eius pulchritudine: tum meminerit, quantam Deus attulerit matronae cum dignitatem, tum venustatem: demum sciat mulieris lautae, bene comtae et scite loquentis, licet adultioris, amore capi illico potuisse senem ducem ad voluptatem, et foeminarum amores propensissimum. Quamquam et sunt, qui Manassen plures multo annos, quam quatuordecim, post Iudithae triumphum vixisse colligunt, iique annis ferme septuaginta pacem Israëlis producunt. Quae si vera sunt, Iuditha quadragesimum quintum annum non excessisset, quum eius amore arsit Holophernes, atque ea fuisset aetate, quae sui desiderium facillime excitaret.

Haec usui magno esse possunt contra validiores haereticorum aggressiones, quaecumque ex duabus probetur sententia; praesertim vero si posterior: nam cetera ab iis opposita leviora sunt. Ex his unum illud est, Nabuchodonosoris nomine nullum unquam appellatum in historiis, nisi babyloniorum regem, non assyriorum; eorumque sedem Babylonem fuisse, non Niniven. Alterum est, in diebus Manassis totam Samariam et regionem omnem, quae in israëliticum regnum olim pertinebat, in regis assyriorum potestate fuisse, et repletam cuthaeis: quamobrem neque Bethuliä a filiis Israël tenebatur, neque ab ipsis in

omnem Samariam mitti potuerunt, qui occuparent omnes vertices montium, ut scriptum est *cap.* IV, *Iudith. v.* 3. Tertium est Holophernem in libro Iudithae describi agentem persarum moribus, quum tamen persae regum assyriacorum temporibus essent ignoti. Quartum est *in cap.* VIII, *v.* 1, originem Iudithae derivari ex Simeone filio Ruben, in quo aperte fallitur scriptor: Simeonis quippe frater Ruben fuit, utriusque vero pater Iacobus. Quintum commendari a Iuditha facinus Simeonis et Levi *cap.* IX, *v.* 2, qui ob Dinae violationem percusserunt sichemitas, quod tamen a Iacobo patre *cap.* XXXIV, *v.* 30, *et cap.* XLIX *Genes.* reprobatum est.

Merito haec dico leviora. Nam primo Nabuchodonosor et assyriis et babyloniis imperavit: statuitur enim, ut diximus, ab alterius sententiae propugnatoribus alio nomine Saosduchinum esse Assaradoni in imperio successorem. Quamobrem gerere nomen Nabuchodonosoris potuit, quod babyloniis regibus commune erat, sicut Pharaonis aegyptiis, et simul rex assyriorum vocari, quemadmodum I Esdras VI, *v. ult.* Darium filium Histaspis regem Assur vocat, quamquam, si accuratius loquamur, persarum rex dici debuisset. Iterum res in historia spectatur, non verba penduntur. Hebraei post babylonicam captivitatem principes omnes transeuphratenses sibi infensos Nabuchodonosoras nominarunt propter magni Nabuchodonosoris celebritatem, qui iudaeis extremum illud exitium attulerat: scriptor vero libri Iudithae vel Babylone, vel in Chaldaea scripsisse putatur.

Secundo fatemur, et supra constitutum a nobis est, regnum Israël usurpatum fuisse ab assyriis, et populum in servitutem abreptum; sed multi, qui in montibus se subduxerant dum Samaria expugnabatur, et qui e captivitate effugerant ex filiis Israël, quum reperissent desertam prope mare Tiberiadis Bethuliam, eo se recipientes muniendam curarunt, ibique sub imperio principis Oziae ex tribu Simeon se tuebantur. Mittere autem potuerunt et in omnem Samariam: nam samaritas plurimos, sive cuthaeos, qui a sacerdote israëlitico legem Mosis docti erant, legemque ipsam ex parte saltem susceperant, difficile non fuit consentire cum iudaeis, et contra Nabuchodonosorem arma sumere iubentem divinos honores sibi tribui, minantemque exterminium.

Possumus etiam ad pleniorem huius argumenti dissolutionem cum Humphrido Prideaux sic rem explicare. Assyrii quidem regnante Salmanassare totam Samariam ceperant, atque eo colonias miserant; sed quum ab iis restitutus est in libertatem Manasses, atque iterum data fide in iudaicum thronum impositus, totius Samariae factus est princeps quasi fiduciarius, quem vassallum vocant. Reapse, ut notum est *ex* II *Paralip.* XXXIV Iosias Manassis nepos in ditione sua habuit regionem omnem, quam olim Israëlis reges deleti possederant: neque intelligi potest quomodo ad Iosiam ea possessio migraverit, nisi ab avo Manasse profecta censeatur, quam assyrii liberaliter dederint, ut in fide et in clientela sua subiectum iudaeorum regem tenerent. Intererat autem maxime assyrii regis augere potentiam regis Iuda, eumque sibi devincire, ut adversus aegyptios obsistere valeret, atque iter iis primus intercludere, si forte ipsi in Assyriam invadere tentassent. Igitur licet Samaria, ante Manassis liberationem a captivitate, ab assy-

riis teneretur ; attamen soluto Manasse cum quibusdam conditionibus ad eum transiit, in eaque ipse imperabat. Postea accidit, ut rex medorum assyrium vexaret ; iste (ut graecus codex habet) auxilium a foederatis, a clientibus petiit; nemo ei venit auxilio: Manasses vero quum esset ex recenti plaga quasi saucius, meo iudicio, ne potuisset quidem subsidio mittere: quamobrem iratus Nabuchodonosor, re adversus medos feliciter confecta, arma vertit in omnes, a quibus se derelictum viderat, quorum terras omnino incensurus erat, nisi victoriae cursum Iudith impedivisset. Vel etiam (si latinum interpretem omnino sequimur, in quo nulla est mentio vocati ab assyrio rege contra medos subsidii) Nabuchodonosor, caede medicarum copiarum elatus et tumens, cogitaverat in orbem totum exercere tyrannidem, religiones omnes subvertere, seque unum Deum colendum exhibere : quare nihil mirum, si obstitum est a iudaeis, etiamsi fidem illi Manasses vel sacramento dedisset.

Tertio etsi Holophernem persarum mores et consuetudines tenuisse constaret, persam esse nemo probabit. Numquid assyrii primum non potuerunt iisdem moribus uti, quos postea graeci scriptores persis tribuerunt? Nam graeci silentio praeterierunt vivendi institutum et formam assyriis usitatam, quod incompertum graecis esset, quam vitae rationem ii fuissent secuti: de persarum vero agendi genere sibi notiore fuse scripserunt.

Quarto vel Iudithae progenitores Simeon et Ruben sunt illustriores quidam viri ex Simeonis tribu, non autem patriarchae filii Iacobi; vel quod credibilius est, loco *Ruben* legendum est *Israël*, uti graeci codices habent, et sanctus Fulgentius *in epist. 2 ad Gallam* legit. Eo tamen in loco nemo existimet omnes Iudithae proavos ad Iacobum usque recenseri, nullo praetermisso: plus enim quam XVI generationes Iuditha a Iacobo distabat: sed Scripturarum morem hunc esse sciat in genealogiis texendis, saepe quorumdam patrum nomina praeteriri.

Quinto Iuditha IX, 2 non probat Simeonis factum ea orationis formula : *Domine Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem* (idest ultionem) *alienigenarum, qui violatores extiterunt in coinquinatione sua*..... sed Dei potentiam iustitiamque commendat, qui peccati poenas ab alienigenis per Simeonem repetiit, gladio ei tradito, quamquam Simeon caedendo peccaverit. Sic Ezechielis XXX, 24 quum ait Deus : *et confortabo brachia regis Babylonis, daboque gladium meum in manu eius, et confringam brachia Pharaonis*..... significavit indignationis, furorisque sui ministrum futurum Babylonis regem in Aegypti vastatione, non autem peccati expertem. Plerumque etiam in caede a Simeone facta zelum et factum cum suis adiunctis interpretes distinguunt: zelum seorsum spectatum laude dignum dicunt, eumque a Iuditha commendatum; factum vero indignum prorsus, illudque a Iuditha sine laude praeteritum. Neque improbanda omnino videtur Malvendae in hunc locum interpretatio inquientis fieri potuisse, ut Iudith simplicitate feminea, ut quisque est in auctores generis sui propensior, factum parentis sui alioquin improbandum extulerit: *neque enim huiusmodi apices iuris adeo sunt mulieribus explorati.*

In postremum locum reservavimus nodum, qui nobis semper visus est gravior: ille vero non ad so-

lam historiam, non ad personas, non ad locum neque ad tempus, sed ad mores Iudithae attinet, qui non posse videntur cum libri sanctitate consentire. Pugnatur a nobis pro veritate et divinitate historiae, cuius maxima pars est Iuditha, quam castissimam atque integerrimam viduam praedicamus, divini consilii plenam, divinaque fortitudine praeditam. Verum ipsa assyriorum ducem et perpetuis mendaciis fefellit, et ad impudicitiam provocavit, et in laqueum induxit. Quomodo autem haec cum tanta mulieris virtute cohaereant? aut quomodo divino praesidio armari versuta adeo mulier potuerit? Orat Deum *in cap.* IX, 12 ut Holophernem sibi detur occidere; inter cetera vero et aliud rogat *vers. 13*, ut vultus sui met venustate, atque amatoriis verbis ductor exercitus capiatur: *Capiatur laqueo oculorum suorum in me, et percuties eum ex labiis caritatis meae.* Deinde se ita polivit, comsit, ornavit, ut plus irritamentorum adhibere non posset mulier, quae scandalum offerret viro. Quum vero castra assyriorum ingressa est, et ad Holophernem deducta *cap.* X *a v.* 11 *ad* 14, et toto 11 *capite* mendacia cumulavit mendaciis, quibus in falsam spem assyrios adduceret, et consilium fallendi tegeret, ut plane accidit. Tandem quum princeps et imperator exercitus insidiosis et tectis verbis mulierem ad convivium vocasset; re autem ipsa invitaret ad flagitium, quod ignorare ipsa non poterat, paratam se respondit facere quidquid Holopherni placuisset, seque maximo honore propterea dignatam *cap.* XII, *a v. 12 ad 16.* Post haec in ducis tentorium admissa est; sola ibi cum solo Holopherne noctu clausa, evidenti amittendae pudicitiae periculo obiecta, quam constuprasset homo dissolutissimus, nisi eo usque vino maduisset, ut se animi impotem faceret. Huius ne totius actionis ex omni parte iniquae et turpis auctorem, motorem, aut fautorem Deum faciemus?

Equidem mallem ab altero doceri de hoc argumento, quam alter me magistro uteretur: verum ab omni me invidia liberabo, et ponam in medio sententias, nec quemquam interpretum nominabo, ne plus fortasse auctoritas, quam ratio apud quemdam valeat. Constituo autem in primis verba omnia, quae Iuditha protulit seu orando, seu hostes alloquendo, totumque factum, quod ab ea cum adiunctis omnibus gestum est, non esse necessario censenda a Spiritu sancto inspirante aut movente provenire, quamquam mentem consiliumque liberandae patriae Deus ipse in Iuditham immiserit. Itaque alii interpretum, quod attinet ad verba Iudithae, quae videntur mendacia, respondent mendacia non esse, quae ab hoste, qualis erat Iuditha, dicuntur aut fiunt; sed insidias et stratagemata bellica nullis naturae Deique legibus interdicta. Vigilet, isti aiunt, hostis armatus: curet, ne sibi damnum ab iis importetur, qui captare occasiones omnes nocendi possunt: caveat sibi, exploret, non torpescat, fidat nemini: nihil enim est, quod fraudem, mendacium, aut dolum causetur. Notissimum illud est poëtae: *dolus an virtus, quis in hoste requirat?* Verum non placet haec responsio plurimis. Stratagematis quidem et dolis in iusto bello uti hosti licet, fingere scilicet, simulare, dissimulare, celare quid cogitet: si se ipse quis fallit, putatque teneri ab hoste quoddam consilium, quum teneatur alterum, vitio vertat sibi imprudens; sed si

quis data opera mendacia procuderit, si recta deceperit, si hostem seduxerit, si assentatus sit, si falsis consiliis deliniverit, si urbis statum aliter ac sit descripserit, si quae dicit, ea a Dei spiritu, a Dei providentia, a religionis studio proficisci affirmaverit, quod fit a Iuditha toto undecimo capite, contra naturalem aequitatem certo facit.

Respondent alii verba Iudithae veritatem esse, sed explicandam secundum voluntatem loquentis, quae, quum non teneretur veritatem ipsam aperire, potuit obscure dicere et sermonis tegumentis involvere, ut Holophernes deciperetur: ipsam autem ita verba sua et facta comparasse, ut sensu suo veritatem continerent. Sic, inquiunt, exemplo sint versiculi 12 *et seq. cap.* x: *Filia sum hebraeorum, ideo fugi a facie eorum, quoniam futurum agnovi, quod dentur vobis in depraedationem.....* Hunc enim verum sensum verba habent: *Celeriter discessi instar fugientis, ad vos transivi; ita ènim res ferunt, ut nisi Deus praeter communem ordinem subvenerit, atque averterit ipse imminens malum, in manus vestras tradantur: indico autem vobis illorum secreta, idest fame et siti propemodum enectos bethulienses esse.*

Sed ne haec quidem gravissimis interpretibus probantur, quae parum absunt a priore sententia. Nam licet nihil disputemus de amphibologiis et mentis restrictionibus, paucissima quaedam sunt, quae explicari utcumque possunt: Iuditha autem dixit multa, quae bonam interpretationem habere nullo modo queunt. Omitto cetera, illud sumo capitis XI, 11, iudaeos impie proposuisse contra legem facere, ut est sanguinem bibere, sanctificata contingere, quod abfuisse omnino a veritate lectio historiae demonstrat. Et re quidem ipsa, qui Iudithae sermones ita a mendacio vindicant, ut plurimum dicunt non historica verba esse, neque humano iudicio pendenda; sed prophetica, mystica, arcanaque satis significant, se alio torquere dicta mulieris, quam ad res praesentes; quum tamen loqui ipsam de praesentibus rebus manifestissimum sit.

Quamobrem alii sine repugnantia concedunt illico, non purgari quidem omnino a mendacio Iuditham; sed mendacium fuisse officiosum maximi boni causa quaesitum. Rectum, aiunt, erat propositum, rectus consilii finis, quo peccatum, accedente mulieris ignorantia, imminutum est. At vero qui pium studium religionis tuendae in ipsius animum indiderat Deus, idem certe rationem loquendi ea verba non suggessit. Itaque erravit ipsa, sed errore plane humano et venia dignissimo, quem et multi veterum patrum, praesertim graecorum, ut s. Augustinus testis est, crediderunt innoxium. Certe iudaei crassiores, quorum odium erat contra gentes omnes inimicas Dei Israëlis acerrimum, arbitrati sunt licere sibi, ut vitam iis qui ad falsum cultum impellebant, quacumque ratione eripere, ita et dolis omnibus, fraudibus, mendaciis eorum vitae insidiari. Quid mirum ergo, si in eo ipso errore et bona vidua versabatur? cui condonandum erat, non esse multis viris doctiorem.

Ad alterum quod spectat de ornatu et illecebris a Iuditha adhibitis ad capiendos Holophernis oculos, inquiunt alii, nihil peccasse hebraeam viduam, quia quod Holophernes in eius concupiscentiam exarserit, culpa non fuit Iudithae, quae malum alterius propter maius aliud bonum, quod, Deo disponente, se consecuturam sperabat, impedire

non tenebatur. Neque enim ipsa alieni peccati causa fuit, neque elegantia, venustas aut ornatus feminae illicitum amorem gignit; sed naturae hominis corruptio et latens concupiscentia peccatum parit. Non satisfaciet modestioribus, puto, haec responsio: nam aliud est non impedire malum, aliud irritare quemqiam et parare laqueum, in quem se coniiciat, immo vero trahatur, si ultro induere se et sponte nolit.

Dicunt alii, noluisse Iuditham ornatu illo suo esse scandalo Holopherni; sed optasse, ut honesto et casto amore caperetur, coniugiumque ille adpeteret, quod sibi optabile erat pro Dei gloria, religionis conservatione et populi salute. Quamquam vero probabilibus coniecturis provideret Holophernem non ad castum amorem, sed ad turpem commotum iri; quia tamen id non ex ipso Iudithae facto, sed Holophernis vitio futurum erat, iustissimasque ipsa habebat causas, quare ita faceret, curare optime potuit, ut ille ad amorem pelliceretur. Factum hoc Deo probatum fuisse Scriptura testatur: nam *cap.* x, 4 de Iuditha comta suis omnibus muliebribus ornamentis dicitur: *cui etiam Dominus contulit splendorem; quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendebat.....* Fortassis verum esse id potest, sed optandum esset utique, ut haec sententia solidiore fundamento niteretur: vereor autem ne cum ea voluntate occidendi Holophernis, quam Iuditha susceperat, haec altera voluntas accendendi casti et coniugalis amoris, non consistat. Cetera praetereo.

Denique alii tamquam certissimum statuunt, sanctam undequaque fuisse Iudithae voluntatem; ipsam pariter animum gessisse ab omni impudicitiae labe ac specie alienum: quare et summum religionis studium, et omnem animi praeparationem et sapientiam et virtutem, ut par est, maxime commendant: attamen totum factum neque laudant neque probant. Aiunt usum venustatis ac muliebrium illecebrarum, quibus amorem aucupabatur, et periculum in quod venit, accipiendae iniuriae, pudicitiaeque per vim amittendae, vix excusari de peccato posse, quamquam pura et sublimis eius mens, praesertim minuente peccatum ignorantia, id promereretur a Deo, ut felicem exitum divino auxilio res haberet. Propterea Deus *contulit splendorem*, idest maiestatem tantam, gravitatem et severitatem dignitati formae adiunxit, quae effecit quidem, ut in admirationem raperentur assyrii milites, nemo tamen eius pudicitiam attentaret. Prohibuit etiam ne Holophernes vim ei inferret, cuius pudorem tuendum ipsemet sumserat, neve ea dux abuteretur, quum in tentorium admissa est. Nam eunucho invitanti ad coenam respondit ipsa se facturam, quod Holopherni visum esset, propositae sibi honorificae ducis conditioni, quae aperta erat et patens, assensum praebuit; insidiosam autem invitationem, quae sub verbis illis latebat, dissimulavit, eique assensa certe non est, sperans utique affuturum sibi Deum, qui non modo a periculo liberaret, verum etiam vim tribueret cogitata perficiendi.

Brevibus, felix rei eventus demonstrat mentem et conatum nobilem liberandi ab exitio iudaici populi, ut a Deo Iudithae inditum, sic esse et summis laudibus et summa praedicatione efferendum: at felix idem rei eventus non ostendit rationes omnes obtinendi finis a Deo pariter sanctae viduae aut mon-

stratas aut approbatas. Similia ego dicerem de sanctissima pariter foemina Rebecca, quae auctor fuit Iacobo, ut ius primogeniti fratri Esavo surriperet, *Genes.* XXVII. Potuit Iuditha in rationibus eligendis privatum animi sui iudicium sequi, potuit decipi, potuit et in eo suo errore habere adiutorem Deum ad perficienda, quae cogitaverat. Interdum enim Deus gloriae suae ostensioni, suique populi beneficio prodigia patrat opera hominum, qui in quibusdam labuntur, praesertim (fas mihi sit ita loqui, rogo) si bona fide id agant. Quod si quis paullulum offenditur sermone, quem sanctissima vidua ad Holophernem habuit, in quo quiddam ambigui verbi videtur esse, is meminerit irreligiose reprehendi, quibus Spiritus sanctus praeconium tribuit. Quod si praeterea de delicto, quod sibi videtur deprehendere, difficillimum ei esset rem purgare; hinc demittendi animi exemplum sumet, ubi viderit sanctorum hominum actiones non usquequaque omnes praeditas esse sanctitate, in easque, dum Dei opus facerent, quidpiam et humanae infirmitatis irrepsisse. Liberavi quomodocumque et festinanter pro rei magnitudine fidem meam: nunc articulum claudamus.

Libri Iudithae auctorem alii faciunt Eliachimum, sive Ioachimum summum pontificem, qui literas dedit ad Israëlem, ut montium angustias occuparet; alii Iosuam filium Iosedec, socium Zorobabelis. Husserius, Calmetus, et plurimi interpretum israëlitam nobis ignotum in captivitate detentum aggressum scribere, ut fratrum suorum aegritudinem levaret (1). Verisimilior postrema haec sententia est, cum ob autographi libri scriptionem chaldaicam, tum quia librum de re in Samariae partibus gesta, everso iam samaritico regno visus est Esdras ignorasse, quum sacra volumina recensuit. Qua de causa et factum est, non modo non fuisse in iudaeorum canone historiam Iudithae repertam, verum etiam in Regum et Paralipomenon libris non attingi. Nam cum libri Regum et Paralipomenon ex historiis regum Iuda atque Israëlis monumentis annalibus compositi sint; in eiusmodi vero commentariis reperiri historia non potuerit, quae post eversum a Salmanassare regnum Israëlis contigerat, neque potuit eorum librorum compositor historiam commemorare.

Articulus IV.

De Libro Esther.

Estheram virginem iudaeam filiam Abihailis fratris Mardochaei ex tribu Beniamin Susis urbe regia in Perside morantis, Assuerus rex, uxore Vasti repudiata, iunxerat sibi matrimonio atque in thronum evexerat. Erat tum apud regem gratiosissimus quidam de stirpe Agag (ut multorum interpretum opinio est) regis amalecitarum, qui iratior factus, quod Mardochaeus non daret flexo genu humillima reverentiae atque obsequii testimonia a ceteris sibi exhibita, ut iniuriam ulcisceretur, exterminium totius iudaicae nationis Assueri imperio et terris effusae moliebatur; iamque edictum a principe extorserat, quo iudaeorum omnium in provinciis omnibus miserrimae caedes fierent, mense אדר

(1) Auctorem huius libri incertum esse iam dixerat s. Isidorus *De officiis* I, 12, VI, 376. Wolff suspicatur Achiorem, cuius illo in opere mentio est, genuinum illius auctorem habendum esse. Huius tamen suspicionis solae sunt verisimiles coniecturae. Cf. Danko opere cit. pag. 435

Adàr, februario scilicet nostro, sorte delecto. Mardochaeus de gentis totius periculo atque impendente pernicie reginam monet: adit illa regem, rogatque, ut ad se veniat ad prandium atque adducat Amanem; prandio facto, rogat iterum in posterum diem. Aman tanta honoris significatione sublatus, cogitat Mardochaei proximam necem, iubetque ex amicorum consilio excelsam trabem erigi, in qua postridie regis iussu Mardochaeus suspenderetur. Interea regi noctem somno vacuam peragenti, iubentique legi sibi priorum temporum commentarios, in memoriam rediit olim a Mardochaeo detectas vitae suae structas insidias. Volens autem hominem de se bene meritum praemio donare, praecepit Amani Mardochaeum regiis vestibus indutum, diademate coronatum, equo regio insidentem per urbem circumduci. Regina, finito convivio, se iudaeam esse regi significat, quod antea a patruo Mardochaeo edocta celaverat; de Amanis in se, totumque iudaicum populum crudelitate conqueritur. Rex, cognita Amanis improbitate, iubet principem regia benevolentia abutentem eidem trabi affigi, quam Mardochaeo paraverat: edictum contra iudaeos latum revocat, novumque signat gratia iudaeorum, quo de inimicis ulcisci valeant ipso die primum suae ipsorum internecioni praefinito. Festum פורים *Purìm*, idest *sortium* inde a iudaeis perpetuo celebratum est in gratiarum actionem pro insigni adeo beneficio.

De libro, in quo haec refertur historia, tria praecipue quaeruntur. Primo, quis libri auctor: secundo an divinus liber sit et totus divinus, qualem in vulgata nostra habemus, septem capitibus locupletiorem, quam in hebraicis codicibus: tertio, quo tempore historia evenerit. Non erimus in hac re explicanda iusto prolixiores. Exordiamur ab inquirendo auctore, qui tamen non constat. Epiphanio, Augustino, Isidoro visus est auctor libri Esdras; Eusebius recentiori scriptori tribuit; quidam Ioachimum summum iudaeorum pontificem Iosedechi nepotem arbitrantur historiam texuisse; plerique Mardochaeo opus adscribunt, ad quod etiam nonnulli manum adposuisse Estherem adiungunt (1). Isti se id deprehendere dicunt ex libri capite IX, 29, in quo referuntur Mardochaeus et Esther ea ad iudaeos scripsisse. Verum eius loci imagine decepti satis non caverunt, ibi non de toto libro scriptorem loqui, sed de epistolis a Mardochaeo in omnes Assueri provincias ad iudaeos missis, ut diem

(1) Hanc sententiam tenuerunt Huetius, *Demonst. evang.*; Sanctius, *Comment. in lib. Ruth, Esther*; Bezange, *Introd. in vet. Test.*, Goldhagen, Hanneberg, aliique. Additamenta vero graeci interpretis ingenio quamplures adiudicant, uti ex catholicis Rabanus Maurus, Hugo cardinalis, Nicolaus lyrensis, Dionysius carthusianus, Paulus brugensis, Caietanus, Pagninus, Sixtus senensis, Iahn, Dupin, atque protestantes antiquiores ac recentiores pene omnes. Cum Ghiringhello op. cit. pag. 529; Caminero op. cit. pag. 317, ita rem componit: « Mardochaeus sane multa scripsit, sed tamen libri auctor ab illo satis distinguitur, tum in hebraico textu, tum in additionibus (Cf. IX, 20, 23, 26, 29, 32; XII, 4); sed auctorem scriptis Mardochaei ita usum fuisse verosimillimum est, ut hic quoad substantiam, ille tantum quoad formam auctores fuisse videantur. Ex minutis tamen narrationis circumstantiis, ex vividissima ac veracissima morum persicorum descriptione, et repetito ad annales medorum atque persarum respectu, constat florente adhuc persico imperio editum fuisse. Nec graphica, quam diximus, morum persicorum descriptio evincit sero fuisse compositum, quum ii mores coram lectorum oculis iam non versabantur; nam minime solis coaevis liber editus fuit, nec solis hebraeis Persidem incolentibus, sed omnibus etiam longinquis.

פורים *Purìm*, sive *sortium* solemnem agerent, propter reiectum in capita inimicorum iudaici nominis malum; quas quidem epistolas, et in librum insertas non negamus. Capite enim IX, 20 et 21 dicitur: *Scripsit itaque Mardochaeus omnia haec, et literis comprehensa misit ad iudaeos qui in omnibus regis provinciis morabantur, tam in vicino positis, quam procul, ut quartam decimam et quintam decimam diem mensis Adàr pro festis susciperent, et revertente semper anno solemni celebrarent honore*: vers. 23: *Susceperuntque iudaei in solemnem ritum cuncta, quae eo tempore facere coeperant, et quae Mardochaeus literis facienda mandaverat:* et vers. 29: *Scripseruntque Esther regina filia Abihail et Mardochaeus iudaeus etiam secundam epistolam, ut omni studio dies ista solemnis sanciretur in posterum.* Haec verba indicant libri auctorem, qui Mardochaei literas et iudaeorum ritum deinceps observatum adnotavit, Mardochaeum non esse. Quamobrem nihil magis consentaneum est, quam magnam synagogam in admirabilis rei memoriam et significationèm causae, unde festum פורים institutum est, iussisse librum scribi, quem et ipsa probavit, et in sacrorum Librorum canonem retulit: quae opinio est thalmudistarum propius ad veritatem accedens et multorum suffragio confirmata.

Liber primum hebraico idiomate scriptus et canoni Scripturarum appositus clarum adeo testimonium veritatis et auctoritatis non modo a magna synagoga, verum etiam a toto iudaeorum populo, atque a Christi ecclesia obtinuit, ut impie a lutheranis quibusdam et anabaptistis tragoedia videatur et parabolica commentatio carens dignitate. Numquid celeberrimus dies in hilaritate et laetitia transigendus praecipitur quia narrata est fabula? Numquid etiam omnibus antiquitatis temporibus, ut in *lib.* II *Machab.* XV, 37, et Theodosiano codice *Tit. de iudaeis* I. iudaeos 11, manifeste traditur, laetatum semper a populo iudaico est, revertente Mardochaei die, propter confictam olim causam, ultionemque de inimicis imaginariam, in qua divinam virtutem eluxisse fingeretur?

De septem postremis capitibus quidem a versiculo quarto capitis decimi acrius disputatur. Quum enim ea in hebraico exemplari desiderentur, putant heterodoxi additamenta esse libro Estherae facta sine delectu et auctoritate ad ornandam historiam, insitis sententiis, quas cogitare et loqui potuissent, qui tum temporis interfuerunt, quum res evenit. Cui parti et faverant primum nonnulli catholicorum Rhabanus Maurus, Hugo carensis, Lyranus, Paulus burgensis, Caietanus, Pagninus, ad quos mirum est et Sixtum senensem se applicuisse, rati graecum interpretem de suo, quae ex tempore dici audirique poterant, addidisse, ut mos est historicis scribere. Nos vero non possumus non probare, septem illa capita eiusdem esse dignitatis, ac reliquus liber sit, licet nunc in hebraicis voluminibus desiderentur. Universae enim ecclesiae ab apostolorum temporibus et patrum omnium tam graecorum, quam latinorum fides haec fuit, librum Estheris, ut nunc in vulgata latina exhibetur, uberiorem hebraicis codicibus, divinum esse totum atque canonicum. Probarunt scilicet illi Estheris volumen, cuiusmodi in omnibus ecclesiis legebatur, illudque ipsum, quod a maioribus acceperant: atqui unum erat a maioribus transmissum, ab omnibus similiter ecclesiis

usurpatum, cum illis, quae additamenta adversarii appellant; totum ergo, quale habemus probarunt. Non erant tunc variantia exemplaria, neque in uno codice fusior oratio, in alio brevior, ut suspicioni locus esse possit, recepta solum novem priora capita, reliquis privato iudicio relictis. Quare in ecclesiae canonem omnia ea perpetuo conclusa sunt, quae tandem tridentini patres apertius canonica esse declararunt. Sane in interpretum LXX seniorum versione additamenta illa obtinuisse tradidit s. Hieronymus praefatione in hunc locum dicens, se ordinem prosequi etiam in LXX editione maluisse. Praesertim vero Origenes, si quis alter est in sacrarum literarum scientia versatus, in epistola ad Iulium africanum et tomis in Iohannem, multa protulit, atque inter cetera preces Mardochaei et Estherae cap. XIII et XIV ex graecis Estherae codicibus, quos a LXX translatos censuit: *In libro Esther, qui est iuxta* LXX.

Graecam autem libri Estherae versionem LXX interpretum nominamus, non quod velimus definire totam veterem Scripturam, non solam legem Mosis in graecum sermonem eos legis peritos vertisse, quos in Aegyptum ad Ptolomaeum Eleazarus pontifex misisse perhibetur; sed saltem quod graecam illam interpretationem, ut et propheticorum librorum atque agiographorum synagoga vetustissimis temporibus usurpaverit, eamque ad legis mosaicae versionem adiunxerit, sive eam viri iidem adornaverint, quos dicunt ab Eleazaro delectos, sive alii quidam paullo post aggressi totum Scripturarum corpus graece reddere, quod seniores illi non perfecerant. Quo constituto, confirmari facile posse videtur et in hebraicis exemplaribus, antequam graeca translatio fieret, haec additamenta extitisse, sive libri partes fuisse suis locis appositas, quas graeci expresserunt. Quis enim arrogasset unquam sibi libro a synagoga consecrato non dicam pauca ad calcem adiungere, sed narratiunculas plures, variasque particulas in medium libri corpus inserere et profanum cum sacro commiscere? quis pariter fraudem illico et dolum non animadvertisset, videns hebraicum exemplar adeo decurtatum, graecum vero copiosius? quaeve unquam causa impulisset, perfectae absolutaeque divinae historiae auctoritatem et fidem ab autographo ei comparatam interspersis adiunctionibus derogare? Necesse est igitur fateri in hebraico exemplari, quale a synagoga legebatur, descripta fuisse omnia, quae postea in graeca editione LXX seniorum graece sunt explicata (1); vel saltem, ut Huetio visum est, commisso a synhedrii rectoribus negotio describendae historiae, plures insignes viros allaborasse et eorum aliquos fusius rem gestam, reique adiuncta esse persecutos, a quibus graeci interpretes omnia sumserint transferenda: haec vero eandem deinceps auctoritatem habuisse, ac quae in hebraico canone continebantur, quia magna synagoga approbaverat (2).

Fuisse vero historiae partes in

(1) Ait Ghiringhello op. cit. pag. 531: « Revera haec additamenta, teste Origene *Ep. ad Afr.* n. 5, in Theodotionis versione continebantur, quam novimus ad hebraicam veritatem exactam fuisse. » Cf. De Rossi, *Specimen variarum lectionum s. textus, et chalduica Estheris additamenta*, Romae 1782, pag. 122, seq. 135.

(2) Scitissime Ghiringhello op. cit. pag. 532 seq.: « Facile in illos concedimus, qui ponunt Mardochaeum, aut probabilius eiusdem aequalem, confestim post incredibilem illam rerum conversionem,

suos quasque locos distributas, quas *additamenta* odioso vocabulo appellant haeretici, facillimum est suadere. Etenim quae in latinis codicibus separatim ad libri finem reiecta sunt (reiecit autem data opera Hieronymus, secernere volens quae in hebraicis libris, quaeque in graecis tum reperiebantur) eadem, servato temporis atque historiae ordine, in graecis omnia aptissime collocantur. Somnium Mardochaei in nostris capite XI, a vers. 2, legitur; in graecis vero initio capitis primi. Eunuchorum coniuratio, eorumque prodita conspiratio in latina editione describitur capite XII, in graeca iterum capite primo. Artaxersis edictum ab Amane impetratum de hebraeorum caede die XIII Adar graeci in capite III, ut historiae ordo postulat; nos in XIII caput relatum habemus. Oratio Mardochaei, atque Estheris ad Deum, ne totus iudaicus populus caede deleretur, in latinis a vers. 8 capitis XIII, et toto XIV capite a Hieronymo exponitur; in graecis capite IV narratur. Ingressum Estheris ad regem, splendidumque reginae ornatum graeci codices capite V, latini XV exhibent. Edictum denique Assueri, quo revocatum est illud prius iudaeis acerbissimum, apud vulgatam nostram XVI capite totum librum claudente, in capite VIII, apud graecam Scripturam reperias. Itaque quum sparsim in propriis locis apud LXX interpretes collocata singula habeas reliquae historiae consentanea, non est cur assuta censeantur ab alio auctore, quam qui continuato opere Estheris acta digesserat.

Etiamsi vero ab initio in hebraicis codicibus ea omnia non extitissent, quae continentur in graecis; firmum tamen esset alterum, quod paullo ante posuimus, in ecclesiae et patrum auctoritate fundamentum. Et Origenem quidem nemo dubitabit, quidquid in Estheris libro habemus, divinas credidisse Scripturas: testatus enim memorata epist. ad Iulium africanum legi in hoc libro preces Mardochaei atque Estheris: legi et epistolas tam ab Aamane de iudaicae gentis excidio, quam a Mardochaeo pro iudaeorum salute scriptas nomine regis Artaxersis, licet ista hebraei non legant, confirmat ecclesiarum consensu omnia esse canonica: *vide*

accuratam huius notitiam hebraeorum in gratiam, qui persicae dominationi parebant, iusto volumine et vulgari tunc sermone, chaldaico nimirum, praescripsisse; quam integram, appositisque documentis refertam narrationem, curante deinde supremo palaestinensium magistratu, pontifex, sacerdos, vel alius quivis doctus piusque hebraice reddiderit atque contraxerit, quo commodius in *sortium* festivitate praelegeretur: quo factum sit ut hebraicum hocce summarium in canonem insertum, usum et auctoritatem obtinuerit, primigenium autem chaldaicum exemplar sensim obsoleverit, non ita tamen ut quaedam, nisi omnes longiores eiusdem pericopae, vel seorsim descriptae, vel ipsi breviario insertae aut adiectae, variis in codicibus non servarentur (cf. De Rossi opere cit. pag. 131 seq., cui assentiuntur Welte et Scholz; haec sententia praeferenda altera Bellarmini, *De verbo Dei*, qui summam tantum primum conscriptam fuisse ponebat, quam alius deinde copiosius enarravisset). Hinc facile intelligitur quare graecus interpres (nisi mavis duplicem agnoscere) tali quodam codice usus, compendiaria una simul et ampliori narratione adhibita, modo cum hebraico textu congruat adamussim, modo nova producat, vel iam descripta iteret, vel iisdem interdum contradicere videatur. Quae cum ita sint, haud difficile erit utriusque narrationis nec non graecae versionis aetatem definire; copiosior scilicet eventuum aequalis, contractior suppar, certe Esdrae temporibus haud inferior fuisse videtur, alioquin neutiquam in canonem inserta fuisset: graeca autem versio, sive partim sive in totum Lysimacho attribuatur, saltem *secundo* a. Chr. saeculo absoluta censenda est, quandoquidem constat Iosephum integram illam adhibuisse.»

ergo ne imprudentes et inscientes abrogemus exemplaria, quae habentur passim in ecclesiis, et legem statuamus fraternitati, ut deponant quidem sacros, qui apud eos feruntur, libros, assententur autem hebraeis. Basilius praeterea *lib.* II *contra Eunomium* a sapientissima Esthere orando illud dictum scribit: *Ne tradas, Domine, sceptrum tuum iis, qui non sunt.....* a vers. 11, capitis XIV desumptum. Chrysostomus *Homil.* 3, ad populum Antioch. ea utitur orationis formula, quam dicit ab Esthera usurpatam: *grata, Domine, fac verba mea et da sermonem ornatum in os meum*, vers. 13, Augustinus quoque *epist.* 262, regium ornatum, quo ex necessitate induebatur Esther, odiosum illi fuisse, sicut menstrualem pannum, ex eiusdem reginae oratione scribit ad Ecdiciam vers. 16, Alexander I, quem in duobus superioribus articulis diximus, in Tobiae et Iudithae libris Trinitatis mysterium olim significatum putasse, similiter ex oratione Mardochaei concludit: *Si Trinitas non est, cur Mardochaeus orando: Domine, Domine, Deus omnipotens, omnia in potestate tua sunt, dixit?* cap. XIII, 9 Cyrillus hierosolymitanus, ne sim longior, *Catech.* 4, Epiphanius *de pond. et mens. cap.* XXVIII, Ambrosius *lib.* I, *de Vocat. gent. cap.* II, Augustinus *lib.* II, *de Doctr. christ.* Ioh. Damascenus *lib.* IV, *de Fid. orthod., cap.* XXVIII, Hilarius *praefat. in Psalmos*, concilium laodicaenum *cap. ult.*, carthaginiense III, *c.* XLVII, Innocentius I, *in epist. ad Exuperium*, Gelasius I *in Synodo romana* vel locos quosdam tamquam Scripturae sacrae commendant a postremis Estheris capitibus sumtos, vel totum librum, qualis apud latinos extat, canonicum declarant. Quibus maximum momentum accedit ex Eugenio IV *pro instructione armenorum*, et demum concilio tridentino *sess.* IV, omnes libros ibi descriptos cum omnibus suis partibus, ut canonicos suscipiendos esse decernente. Quis vero tot habens firma causae suae praesidia vereatur ultimam historiae Estheris partem in latinis codicibus appositam, in graecis vero toti operi interspersam, canonicam affirmare (1)?

Contraria his, non dissimulamus, multa plane sunt, eaque exaggerata ab haereticis et catholicis quibusdam, qui malunt solis hebraicis, quam et graecis et latinis codicibus habere fidem. Aiunt *cap.* XI, 1 aperte dici: anno quarto Ptolomaeo et Cleopatra regnantibus, epistolam פוּרִים *purìm*, librum scilicet Estheris in Aegyptum a Dositheo, eiusque filio Ptolomaeo allatam, quam ipsi dixerant interpretatum Lysimachum in Hierusalem; peccant ergo contra libri auctoritatem, qui, ut maiorem fidem adiungant praeconceptae opinioni, existimant LXX interpretes graece totam historiam Estheris transtulisse. Lysimachus ille de suo multa addidit et in Estheris librum intrusit sub Ptolomaeo philometore, qui centum annis post philadelphum in Aegypto principatum tenuit. Additamenta vero illa se produnt: nullum enim maius additionis factae argumentum esse potest, quam inepta illa iteratio genealogiae Mardochaei capitibus II et XI. Insuper verus historiae auctor noluit epistolas a rege datas excribere, contentus summatim complecti epistolare mandatum. Ita III, 14: *epistolarum summa* (pro delendis ubique iudaeis) *haec fuit, ut omnes provinciae scirent et pararent se ad praedictam diem.* Similiter ut iudaeis vicissim ius esset

(1) Legendum est Ghiringhello op. laudato pag. 534.

ulciscendi inimicos : *Summa epistolae haec fuit, ut in omnibus terris..... notum fieret, paratos esse iudaeos ad capiendam vindictam de hostibus suis*, VIII, 13. At auctor additionum epistolam utramque sigillatim voluit conceptis verbis referre, quae nobis exhibetur capitibus XV et XVI : addidit ergo novus interpres veteri operi, quae pro libito addenda censuit.

Quamobrem non conveniunt postrema prioribus: in additionibus narratur, ab anno secundo regni Artaxersis officium in aula regia datum Mardochaeo, data et pro delatione munera; in historia vero ne cognitum quidem fuisse regi eo tempore Mardochaeum, multo minus gratia valuisse, nihilque mercedis pro conspirationis revelatione ei repensum. Deinde hebraeus scriptor ad annum septimum Artaxersis duorum eunuchorum coniurationem refert; graecus, atque ex eo latinus ad annum secundum. Causa item, cur Aman Mardochaeo irasceretur, in historiae corpore est obsequii negatio; in additione supplicium, quo duo eunuchi conspirati affecti sunt. Ibi dies XIII Adàr proditus iudaeorum excidio dicitur; hic XIV. Ibi Aman est de stirpe Agag, scilicet amalecita; hic animo et gente macedo cogitans persarum regnum in macedonas transferre : macedonas autem Estheris diebus, ne nomine quidem, persae audierant.

Atque istam amplificationem historiae Estheris, quae in vulgata versione antiqua extabat, s. Hieronymus plane vitiosam esse docuit praefatione in hunc librum, inquiens: *Librum Esther variis translatoribus constat esse vitiatum, quem ego de archivis hebraeorum revelans verbum e verbo expressius transtuli, quem librum editio vulgata laciniosis hinc inde verborum finibus trahit, addens ea, quae ex tempore dici poterant et audiri, sicut solitum est scholaribus disciplinis sumto thémate, excogitare, quibus verbis uti potuit, qui iniuriam passus est, vel qui iniuriam fecit.* Porro laciniosae huic appendici non eam tribuerunt patres tridentini auctoritatem, quam reliquae divinae Scripturae obtinent. Partes utique divinorum Librorum omnes suscipi ut divinas praeceperunt, quas veras partes, germanasque esse constiterit ad libri alicuius integritatem pertinentes ; non vero additamenta quaecumque et lacinias, quas inconsiderato interpres apposuerit. Haec postrema Sixtus senensis obiicit.

Sed paucis infirmamus haec omnia et paucis excludimus. Consistere certe utrumque potest, et Lysimachum interpretatum epistolas פורים, et a LXX interpretibus versionem totius libri Estheris susceptam. Annus quartus Ptolomaei et Cleopatrae ipse est Ptolomaei philadelphi, cuius anno septimo seniores a summo iudaeorum pontifice delecti graecam versionem Alexandriae edidisse dicuntur. Isti quum epistolas graece redditas iam reperissent in Aegyptum allatas per Dositheum, interpretationi suae easdem intexuerunt, qua de re censuerunt monendum esse lectorem, qui diversum interpretem ex styli diversitate cognovisset. Etenim si magna synagoga potuit, quae Mardochaeus et Esther scripserant, in historiam includere, quare LXX graecas Lysimachi epistolas in suam interpretationem transferre non potuerint? Nec quemquam moveat Ptolomaei et Cleopatrae temporibus dici Dositheum Hierosolymis in Aegyptum venisse cum epistolarum versionibus : nam nomina Ptolomaei et Cleopatrae aegyptiis regibus, eorumque uxoribus sunt communia, ut nihil im-

pediat, quin ibi intelligamus Ptolomaeum philadelphum, ut censet Epiphanius loco supra memorato: *accedo de Philadelpho haec accipientibus*, inquit Grotius.

Bis quoque genealogiam Mardochaei in graecis exemplaribus descriptam reperimus; item indicatas regis Assueri epistolas, et simul fuse exaratas: sed multae id genus repetitiones sunt in divinis libris, et saepe scriptores sacri summatim quaedam per anticipationem complectuntur, quae postea sigillatim explicant. Hic vero auctor primum totius epistolae exemplar tradidit, quale et Iosephus in historia sua refert, immutatis paullulum verbis; tum summum praecipuumque ipsius argumentum versiculo perstrinxit: qua in re non video, quid contra historiae leges ab eodem epistolae et epilogi scriptore peccatum sit. Profecto si Lysimachus Hierosolymis epistolas est interpretatus, publica et vulgata exemplaria Hierosolymis habuit, quae graece redderet, et ea quidem hebraica vel chaldaica: quia opus interpretatione non erat, si fuissent graece conscripta, quippe graecorum significatio hebraeis hellenistis patens erat.

Haec utique satis esse possunt ad dissolvenda isthaec argumenta: esset autem fortasse expeditior dissolutio, si cum Huetio sentiremus, plures interpretes, magnae synagogae mandatu, sibi sumsisse de Estheris historia scribere, et quosdam semel strictim, alios iterum explicatius de iisdem rebus sermonem fecisse. Ex quo facillime refutantur, qui contentiosius urgent, dedecuisse Artaxersen in suo edicto pro iudaeis tantam suorum caedem permittere, tam magna de hebraico populo, deque iudaeorum Deo praedicare, et festum diem indicere. Vulgatum sane edictum erat ad omnes Assueri provincias, nec potuisset interpres vel callidissimus, quin mendacii notam incurreret, et pateret dolus, quidquam inserere, quod Artaxerses in epistolis non scripsisset. Regem autem persam tam propenso in hebraeos animo fuisse, non tam regi tribuimus, quam Mardochaeo, cui scribendi negotium datum est, vel quo suasore literae prodierunt: sicut priores iudaeis exitiosae missae erant Amanis suasu et rogatu. Deinde rex eorum caedem permisit, quos cum Amane in sui perditionem consensisse suspicabatur, et festum indixit non magis iudaeorum causa, quam sui, qui conspiratione non periisset. Deum vero hebraeorum praedicavit multis, seu quia ostensum ei erat, hebraeorum Dei providentia Cyro datum esse totius Asiae imperium, cum quo cognationem sibi intercessisse rex gloriabatur, seu quia ipsemet Dei beneficio traditum sibi regnum, et conservatum agnoscebat.

Falluntur tertio loco adversarii, dum Mardochaei somnium, et detectam ab eo coniurationem in idem tempus referunt. Anno secundo Artaxersis sive Assueri, vidit somnium Mardochaeus, antequam Esthera Assuero nuberet; anno septimo conspiratos detulit. Verba enim, quae in capite XI, 2 habemus, *Anno secundo regnante Artaxerse*, tempus indicant somnii, quod visum est Mardochaeo, non insidiarum, quae XII capite commemorantur, in quo etiam verba: *Morabatur autem eo tempore in aula regis*, indefinitum tempus notant, non illud idem in XI capite dictum, ut praeteream desiderari in graecis illud *eo tempore*. Eodem vero anno septimo in regis aula datus est Mardochaeo locus, et vel mercedem aliquam tunc accepit, adeo tamen tenuem et mo-

dicam, ut nihil accepisse videretur, et respondere regi roganti ministri potuerint, nihil habuisse *cap.* VII, vel postea pro meritis data ei praemia sunt (id ipsum in cap. XII narratur), quum regi ex annalium lectione hominis fides in memoriam rediit.

Causae indignationis Amanis contra Mardochaeum plures esse potuerunt: altera quod Mardochaeus superbo principi nollet praestare obsequium; altera quod eunuchos Amani addictos in regis vitam conspirantes ad regem detulisset. De caede vero iudaeorum decreta ad XIII vel XIV diem mensis Adàr non est difficile explicatu negotium. Vel enim mendum est in XIII capite, et pro *decima quarta* die legendum est *decima tertia;* vel biduum deletioni iudaeorum constitutum, ut fieri caedes inciperet die decima tertia, et qui tum evasissent, postridie trucidarentur. Aman dici etiam potuit animo et gente macedo multis de causis. Primo, macedones non eos solum Graeciae populos, quorum imperium Alexander Philippi filius obtinuit; sed graecos quoslibet, et quoslibet alienigenas in capite XVI scriptor vocavit, cum quibus cognatione iunctus erat Aman, (ita et in capite tertio, quum dictus est *de stirpe Agag*, nihil praeterea est significatum, nisi ex persis non fuisse, sed alienigenam). Secundo, non qui hebraice scripsit, macedonem vocavit Amanem, sed Lysimachus interpres, qui quum paulo ante Ptolomaei philadelphi tempora versionem suam fecisset, quibus macedones persis erant odiosissimi, maluit ad maiorem indignationem macedonem dicere, quam amalecitam. Tertio, praeter macedonas europaeos sunt alii populi quidam incolae Asiae minoris macedones dicti, inquit Harduinus ex Plinio, ad quos pertinere Aman potuit. Quarto demum, etsi vulgo credatur Aman amalecita propter stirpem Agag, ut *cap.* III, unde originem ducere creditum est; tamen non modo nusquam apparet ex textu amalecitam fuisse; sed neque ab Agag amalecitarum rege fuisse profectum, de quo I Reg. XV: nam hebraice in cap. III legitur: גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי *exaltavit rex Assuerus Aman filium Amadathi agagaeum*, quo nomine verisimile est regionem potius quamdam appellatam esse, quam stirpem. Sed ponatur Amanis proavos amalecitas fuisse de stirpe Agag, nihil prohibet dicere elapsos, quum Saul et Samuel amalecitarum genus Deo iubente interfecerunt gladio; ipsum vero in Macedonia natum, quo maiores sui se receperant: macedonum autem regnum et nomen non adeo clarum quidem erat Assuero regnante; at non omnino ignotum. Immo vero Darium patrem Xersis cum Amynta Macedoniae rege res quasdam habuisse scribit Herodotus *lib.* V: idcirco eorum gloriam augere meditabatur Aman, vel saltem Assuerus suspicatus est, Amanem de amplificando macedonum nomine cogitasse. Quod si macedonas pro graecis in genere sumimus, notum est, regnum persarum tenentibus Dario et Xerse, graecos fuisse persis metuendos, Herodotus *lib.* VII, Iustinus *lib.* II, Diodorus siculus *lib.* XI.

Sanctus Hieronymus non haec postrema Estheris capita lacinias vocavit, aut additamenta ex scholaribus disciplinis petita; sed intrusas alias falso in vulgatam latinam Estheris versionem sententias, quas ipse in nova interpretatione explosit: nam supersunt etiam num vetustissima quaedam latina exemplaria (quale Augustino Calmeto Martianaeus exhibuit) cum ab he-

braicis, tum a graecis discrepantia abundantiora laciniis. Si enim s. doctor laciniosum dixisset quidquid in hebraicis Scripturis nunc non invenitur, dicant nobis qui opponunt, cur qui plures alias graecorum additiones alibi et reprehenderat et exploserat, idemmet a graeca LXX versione in latinum sermonem Mardochaei somnium, eunuchorum conspirationem, patrui et neptis preces, utramque et contra iudaeos, et pro iudaeis Artaxersis epistolam religiose converterit et sanctissime retinuerit, adnotatis locis, unde singula acceperat? Dicant, cur commentariis in *cap.* I *epist. ad Galatas* commendet divinam illam fusae ab Esthera ad Deum orationis formulam a multis iam patribus commendatam: *Ne tradas, Domine, sceptrum tuum his qui non sunt?* Credidit ergo Hieronymus divina illa esse, atque canonica. Quare quum varias translationes vitii accusat, non graecam, quae varia non est in re nostra, nec latinas inde expressas ubique constantes, sed latinas quasdam alias multis accessionibus auctas accusat (1).

Contortam vero tridentini decreti interpretationem, eidemque synodo aperte contrariam ferre non possumus. Quam enim diremissent unquam latini patres controversiam contra haereticos, nisi et has partes libri Estheris veras germanasque declarassent? Libros integros recipi iubent *cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata editione latina habentur:* atqui septem capita postrema Estheris extant in vulgata editione, eaque legi in ecclesia consueverunt: sic in missa feriae IV post dominicam secundam quadragesimae epistola legitur ex XIII Estheris capite: quid ergo praeterea poscimus, ut eorum auctoritas a synodo comprobetur? Quod nisi ita sit, repudiari iam poterit in Danielis libro historia Susannae, Beli et Draconis, canticum trium puerorum etc., quae absunt ab hebraicis codicibus: quam rem ne ii quidem probant, qui in hoc loco a nobis dissentiunt (2).

De duabus primis quaestionibus hactenus. Nunc constituamus tempus historiae et inveniamus, si fieri potest, magnum illum Assuerum, sive Artaxersem regem ab India ad Aethiopiam, qui Estheren duxerit. Primo fixum sit Assuerum maritum Estheris ex persarum regibus non esse, qui Artaxersi longimano successerint, non Artaxersem mnemonem, neque ochum. Res enim sub his regibus gestae in hebraeorum canone non continentur, quem Esdras et Nehemias, Artaxerse longimano regnante, clauserant: quum ergo historia Estheris pars sit hebraici canonis, non potuit tam seris temporibus evenisse. Rursus nemo prudens crediderit ante babylonicam captivitatem Assuerum, vel Mardochaeum, vel Estheram in Perside vixisse. Erat quippe Mardochaeus ex tribu et stirpe Babylonem translata a Nabuchodonosore; quare statuenda epocha est in aliquo medorum et persarum rege summam imperii tenente post abductum captivum Iechoniam. Qui nam vero ex multis regibus fuerit Assuerus,

(1) Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 536 seq.

(2) Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 537, not. *d*. Ex ineditis actis concilii tridentini in archivio vaticano extantibus hoc memorabile habemus, quod, cum mota esset controversia de definienda authenticitate illarum evangeliorum partium, quae a novatoribus inficiabantur, scilicet Marc. XVI, 9 - 20; Ioan. VII, 53; VIII, 11, tota quaestio resoluta fuit a patribus ex allatis decreti verbis.

quaeque ipsius uxor Esther, difficile est definire : in varias adeo sententias distrahuntur interpretes, ut nullus regum sit, cui, quae in Estheris libro de Assuero dicuntur, non congruere interpretum aliquis non arbitretur.

Ut facilius res intelligatur, ponamus iam in medio persarum et medorum reges, quos suspicio esse queat fuisse Assueros. Nam Cyaxarem Phraortis filium, Astiagen, et Darium medum Cyri avunculum ne dubitamus quidem, quin Assueri non fuerint, neque Estherem sibi coniugio iunxerint. Nempe isti solis medis imperarunt, non tot obtinuerunt provincias, quot Assuerus Estheris, neque ullam duxere uxorem, quam Estherem esse credere possis. Ex persis regibus igitur, qui longe lateque sunt dominati, Cyrum habemus Darii medi a sorore filium, qui post avunculi obitum a medis ad persas dominium transtulit, totamque Asiam tenuit ; deinde eius filium Cambysen, istiusque successorem Oropastem magum, qui assumta persona Smerdis filii Cyri, et fratris Cambysis regnum occupavit. Occiso Oropaste, Darius filius Histaspis Persidi praefecti rerum potitus est; post Darium vero Xerses, post Xersem Artaxerses longimanus regnavit. Porro Assuerus, de quo quaerimus, nequit esse Cyrus : iste enim a morte Darii medi septem annos tantum totius Asiae principatum habuit, ut scribit Xenophon in Cyropaedia ; Assuerus vero maritus Estheris anno duodecimo imperii sui edictum tulit de iudaeorum caede, *Esth.* III, 7, Cambysi eius filio eadem de causa neque Estheris nuptiae, nec quae in iudaeorum gratiam ab Assuero deinde facta sunt, conveniunt; quamquam eum plurimi interpretes, atque hebraei in סדר עולם *Sèder Olàm* Assuerum esse velint, quod I Esdrae IV, 6, Assuerus nominetur, et ferus atque immanis fuerit. Septem et ipse annis ac mensibus quinque persis imperavit alieno semper a iudaeis animo. Assuerus autem persica lingua est *tenens maiestatem*, quod nomen regibus omnibus commune est. Non nomino Oropasten magum post quinque ab usurpato imperio menses a septem coniuratis interfectum.

Xerses Darii Histaspis filius Phoeniciae insulas, quas pater ditioni suae adiunxerat, ante duodecimum regni annum amiserat. Praeterea anno septimo regni, quum Susis in regis cubiculum inducta Esther dicitur *cap.* II, 16, in Graeciam expeditionem fecerat, atque Amestrin, quam ab Esthera quidam immerito non distinguunt, olim in uxorem duxerat filiam Othanis, sive Ophanis hominis persae, crudelem feminam et impotentem, atque ob id a sanctissima et modestissima matrona Esthere longe diversam : in isto ergo rege Assuerum iure non agnoscimus. Demum neque Artaxersi longimano possumus Assuerum comparare. Assuerus regni initio centum viginti septem provinciis imperabat : Artaxersis autem regnum angustius fuit propter infelix bellum, in quo graeci patrem Xersem multis spoliaverant. Assuerus in cunctis maris insulis dominabatur, quas Artaxerses longimanus subiectas non habuit. Anno vigesimo Artaxersis longimani missus est Nehemias Hierosolymam aedificare, eumque aedificatione prohibere modis omnibus tentarunt iudaeorum inimici : at quis credat fuisse prohibituros, si reginam iudaeam esse, et domus regiae praefectum Mardochaeum iudaeum cognovissent, quod ignorare non poterant ? quis credat etiam nullam fu-

turam in Esdrae et Nehemiae libris de Esthera mentionem, si eius gratia propitium regem hebraei fuissent experti?

Restat igitur Assuerum Estheris fuisse Darium filium Histaspis et patrem Xersis. Etenim Assuerus initio imperii super provincias centum viginti septem regnavit, ab India usque Aethiopiam; convivium grande fecit cunctis principibus et provinciarum praefectis; in Susan regia urbe sedem habuit, *Esther cap.* I, quae omnia de Dario Histaspide alii auctores tradiderunt. Auctor libri III *Esdrae cap.* III de regni amplitudine, et de parato convivio eadem loquitur, qui sane, ubi sacrae Scripturae non repugnat, aeque facit fidem ac profanus quilibet historiae gentium scriptor. Eadem confirmat Iosephus *lib.* XI *antiq. iud. cap.* VI. Herodotus subactos indos a Dario filio Histaspis narrat; Plinius conditam ab eo urbem Susan, Aelianus auctam, atque amplificatam regiis aedibus: iterum Herodotus pecunias et thesauros in Susan a Dario coactos. Praeterea Assuerus capite X libri Estheris dicitur omnem terram, et cunctas maris insulas fecisse tributarias: eadem Darius fecit, quem insulis dominatum fuisse affirmant Thucidides et Plato *in Menexeno,* et Herodotus *institorem* ideo dictum Darium ex tributorum impositione notans, quum antea Cyro et Cambysi munera tantum afferri solerent. Darius Aristonam, vel Artissonam singulari prae ceteris amore complexus est, etsi Athossam Cyri filiam primum sibi iunxisset regnum firmaturus, ut refert Herodotus: sed Vasthin alio nomine Athossam dicere possumus a Dario deinde repudiatam, atque in Artissona Estherem, sive Edissam internoscere. Et licet Herodotus Artissonam sororem Athossae, filiamque Cyri nominet; non removemur tamen ab opinione nostra: credidit enim ipse Cyri esse filiam. Nam Esthera, patruo suadente, genus et patriam primum celaverat, vel a persis Estheris genus per invidiam dissimulantibus ita acceperat Herodotus, vel cum ipsis ignorantibus, et Cyri filiam comminiscentibus erravit. Denique Darius in promulgato pro iudaeis edicto *cap.* XVI altissimi, maximi et semper viventis iudaeorum Dei beneficio imperium se possedisse fatetur: quod et significat auctor libri III *Esdrae*, et Iosephus loco nuper commemorato. Ergo regnante Dario Histaspis filio, historia Estheris contigit.

Neque opponas Mardochaeum Estheris patruum, quum Darius rex imperabat, ineptum fuisse officio, quo a rege in aula est decoratus: neque Estheram Darii temporibus iuniorem virginem esse potuisse, quae regi iungeretur matrimonio, eiusque animum demulceret. Narratur siquidem capite II, Mardochaeum filium Iair, filii Semei, filii Cis de stirpe Iemini translatum fuisse a rege Babylonis cum Iechonia rege Iuda: sed quomodo valuerit Mardochaeus centenarius gravibus aulae muneribus fungi, quum a Iechoniae migratione ad annum usque tertium Darii Histaspis, quo paratum est splendidum convivium, plusquam octoginta anni effluxerint? Esthera vero filia fratris Mardochaei, quae anno Assueri VII in regis thalamum inducta dicitur, eratque filia fratris, ut putatur, maioris natu Mardochaeo, quomodo potuerit ad regias nuptias deligi tam provecta aetate? Ex quo efficitur Assuerum alium esse a Dario.

Enim vero sunt interpretes, qui ea verba *cap.* II, 6 post descriptam Mardochaei genealogiam, *qui trans-*

latus fuerat de Hierusalem..... non ad Mardochaeum, sed ad Cis referunt proxime nominatum, et propterea aiunt, genealogiam Mardochaei usque ad Cis proavum non ultra describi, quia ipse Cis fuit Babylonem abductus. Sunt qui istum capitis secundi locum eodem modo explicant, quo capitis XI, 4 : *Erat autem de eo numero captivorum, quos transtulerat Nabuchodonosor rex*.... sive ut habet graecus textus: ἦν δὲ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἧς ἠχμαλώτευσε Ναβουχοδονόσωρ ὁ Βασιλεύς: *Erat autem ex captivitate, quam captivaverat Nabuchodonosor rex;* idest de ea gente Mardochaeum fuisse, quam Nabuchodonosor in captivitatem abduxerat: nam totus populus, seu qui Iudaea deportati erant, seu qui Babylone nati, vocabatur captivitas. Quapropter istorum interpretum iudicio natus in captivitate Mardochaeus frustra senior fingitur sub Dario.

Sed ne cui videamur latebras quaerere, ut evadamus, licet solida haec putemus: torqueant se, qui coniiciunt Assuerum esse Xersen, vel Artaxersen longimanum, a quibus Mardochaei aetas cum demandatis illi negotiis componi nequit. Nos fateamur triennem, aut etiam quinquennem Mardochaeum in servitutem deportatum: fateamur et nonagenarium fuisse, quum rex praeclarissimis honoris insignibus, et regiae domus praefectura cohonestavit: est ne huiusmodi aetas impar gerendis negotiis in viro robusto, et bona corporis constitutione praedito? De Estheris aetate ridiculum est disputare, quando puellam fuisse certo constat. Quis affirmet Abihailem fuisse natu grandiorem Mardochaeo? et quamlibet fuerit, quis neget genitam Estherem ab Abihaile in senectute, septimoque Assueri anno puellam fuisse et forma et moribus rege dignam? Et de hoc argumento hactenus.

Articulus X.

De Libro Iobi.

Etsi de Iobi historia et libro interpretes multa disputent eruditionis plenissima; nobis tamen historiae veritas praesertim, et libri auctoritas defendenda est ab haereticis oppugnata, in cuius defensione illud solum, quod cum ea necessario coniunctum in quaestionem venerit, properanter attingemus. Agitur, ut nostis, de sanctissimo viro patientiae et fortitudinis laude praestantissimo, cuius magnitudinem animi Deus primum aerumnis, spoliatione bonorum et prolis, doloribus corporis, atque afflictationibus, propinquorum uxorisque conviciis, ac gravissimis animi angustiis eo usque probavit, ut nullum illustrius hominis se totum divinae voluntati permittentis exemplum proponi nobis potuisse videatur. Quare quantum ab initio fortem virum depresserat Deus, (si deprimi quidem potest, qui semper invicto est animo) tantum postea auxit, bonisque omnibus cumulavit.

Insignem adeo virum usquam extitisse negant anabaptistae et lutherani, quorum errorem antea thalmudistae, R. Moses Maimonides, aliique docuerant (1). Librum pariter divinae non esse auctoritatis haereticorum quorumdam sententia est, quam multis ex historia ipsa petitis locis se iactant confirmare. Itaque istos errores convellere sumimus, et quidem utrumque una aggressione refellere, ne longius abripiamur, quam concessum nobis

(1) Inter quos Clericus, Michaëlis, De Wette, quibus tamen modo contradicitur etiam a criticis audacioribus, uti Rosenmüllero et Ewald.

sit in hoc argumento versari. Ut autem nostrum de historiae veritate institutum illico pateat, antequam quidpiam probare suscipiamus, noveritis nihil incommodi futurum, si perinde ab eorum sententia distemus, qui rem totam fictam et fabulosam, ac qui nudam apertamque totius rei gestae expositionem esse volunt, omniaque ad literam intelligenda. Quid enim absurdi est, si affirmes Iobum pium hominem fuisse gravissimas corporis et animi angustias fortiter perferentem; historiae vero scriptorem poëtico, sublimi, figurarum pleno stylo orationem exornasse, auxisse, amplificasse, ut non minus utilitatis, quam iucunditatis legentibus afferret (1)?

Re quidem vera Iobum non esse personam quamdam, quam poëta in scenam induxerit, nobis etiam tacentibus, alii sacri Libri, iique antiquissimi satis probarent. Quid enim est illud Tobiae II, 12, 15 et 16: *Hanc autem tentationem ideo permisit Dominus eveniri illi, ut posteris daretur exemplum patientiae eius, sicut et sancti Iob..... Nam sicut beato Iob insultabant reges, ita isti parentes et cognati eius irridebant vitam eius dicentes: ubi est spes tua, pro qua eleemosynas et sepulturas faciebas?* Quid illud Ezechielis XIV, 14: *Et si fuerint tres viri isti in medio eius Noë, Daniel et Iob: ipsi iustitia sua liberabunt animas suas, ait Dominus exercituum?* Quid illud epistola Iacobi cap. V, 11: *Ecce beatificamus eos, qui sustinuerunt. Sufferentiam Iob audistis, et finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est et miserator.* Unde omnium iudicio comprobatum est, propositum nobis esse verum moderatissimi et patientissimi viri exemplar, quod imitaremur, sive prospera uteremur fortuna, sive premeremur adversa(2). An fabella tanquam exemplum nos adeo moveret, ut sequi deberemus? An Noë et Daniel, quibus cum Iob societate coniungitur, duae sunt ludentis phantasiae imagines, et non potius viri Deo acceptissimi? Et beatus Tobias misericordiae operibus vacans obiurgatus ne fuerit instar alterius, qui nunquam extiterit? Nihil dicimus de ipsius familia, patria, cognatis, amicis, bonis familiaribus, eorum spoliatione per nominatos populos, aliisque narrationis adiunctis, quibus veram historiam a fabula discernendi patens argumentum suppeditatur. Nihil de omnium iudaeorum consensu, quibus et Aristaeam apud Alexandrum polyhistorem, et apud Eusebium *lib.* IX *praeparat. Evang. cap.* XXV, adiungere possumus: nihil de graecorum et latinorum patrum et scriptorum unanimi sententia, quos nemo sibi persuaserit pro historia fabellam credidisse.

Hinc et divinum esse Iobi librum agnoscit quilibet adversus religionem et veritatem pertinacius non repugnat. Quot sententiae sunt in psalmis, in prophetis, in novi Foederis scripturis a Iobo depromptae, quas facillimum esset referre, nisi in re non necessaria operam ponere videremur? Verba psalmi VIII, *v.* 5: *Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum?* verba plane sunt Iobi cap. VII, 17: *Quid est homo quia magnificas eum, aut quid apponis erga eum cor tuum?* Quae Ieremias dixit cap. XX, 14 et 17: *Maledicta dies, in*

(1) Idem iam monuerunt Augustinus ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, Huetius *Demost. evang.* prop. IV de libro Iob.

(2) Quid a Michaëlis, Eichhornio et Iahnio obiiciatur vide apud Ghiringhello opcit. parte I, pag. 66, not. 4.

qua natus sum; dies in qua peperit me mater mea... Maledictus vir... qui me non interfecit a vulva, ut fieret mihi mater mea sepulcrum... ea dixerat Iobus cap. III, 3 et 11: *Pereat dies, in qua natus sum, et nox, in qua dictum est: conceptus est homo... quare non in vulva mortuus sum?* Apostolus Paulus epist. I ad Corinth. III, 19 scribit: *Sapientia huius mundi stultitia est apud Deum: scriptum est enim: comprehendam sapientes in astutia eorum.* Scriptum est autem in libro Iobi V, 13: *Qui apprehendit sapientes in astutia eorum.* Sed haec mittamus. Hebraei perpetuo in sacrum canonem Iobi librum retulerunt: graeci vero et latini patres nunquam dubitarunt de Iobi libri divinitate. Melithon *in epist. ad Onesimum*, Origenes *in exposit. Psal.* I, concilium laodicaenum *cap. ult.*, Gregorius nazianzenus *carm.* XXXIII, Cyrillus hierosolymitanus *catech.* IV *Illumin.*, Epiphanius *haeres.* V, ac *lib. de pond. et mens.*, Hilarius *praefat. in Psalm.*, Hieronymus *in prol. gal.*, Augustinus *lib.* II *de Doct. christ. cap.* VIII, concilium carthaginense III *can.* 47, Innocentius I *in epist. ad Exsuperium*, Gelasius *in Synod. Rom.*, ut de reliquis taceam, divinam historiae Iobi auctoritatem comprobarunt: quam et Eugenius IV in decreto pro armenis, et concilium tridentinum canonicam declararunt. Iam si a perpetua et veteris synagogae, et novae Christi ecclesiae doctrina pro arbitrio nostro velimus recedere, et Librorum sacrorum iudicium ingenio nostro usurpare, quid aliud erit, quam totam religionem funditus diruere (1)?

His equidem multa opponunt haeretici. Primo, fabulam deprehendi ex narratione ipsa, cuius initium non est: *Vir fuit, sed vir erat*, quomodo fabulas exordiri solemus: *erat quidam, erat quondam*: deprehendi et ex nominibus cum Iobi, tum patriae et amicorum: איוב *Iob* enim hebraice significat *dolentem, eiulantem, gementem*; עוץ *Utz consilium*; צופר *Tzophar hominem acutum, celerem;* אליפז *Eliphaz aurum Dei;* בלדד *Baldad veterem amicum;* אליהוא *Elihu Deum ipsum*; quibus omnibus verbis ea parabolica significatio subest, quemdam dolentem, gravissimis aerumnis pressum, consilio sapientiaque usum in perferendis constanter malis nunquam potuisse vel auri cupiditate, vel vetere ullius amicitia, sagacitate, prudentia, simulatione, capi, atque a solidae virtutis studio dimoveri: ob id, quia fabula est, in fine actus apparet e machina Deus, qui Iobum duplo maioribus bonis cumulat, quam quae amiserat, ut fit in fabulis, quae felicem exitum habent.

Secundo, aliquid saltem innotesceret de Iobi patria, genere, religione, vitae tempore, de libri auctore, si quidem veram historiam haberemus: sed nihil est, quod tantopere agitetur, nihil quod sit adhuc incertius, nihil de quo plura fingantur; parabola ergo est ad morum compositionem scripta.

Tertio, poëtica phrasi, quin immo et metro scriptus est liber, quo orationis genere comoediae et tragoediae conscribi solent; poëticis etiam imaginibus et descriptionibus abundat, cuiusmodi sunt angelorum coram Deo concilium, satanae colloquium, Dei interrogatio, ac daemonis responsio: quod si haec figurata sunt, quidni et totum argumentum fingendi causa et erudiendi scriptum sit?

Quarto, quis credat virum inter orientales locupletissimum subito

(1). Cf. Benedictum XIV *De servorum Dei beatif.* lib. III, cap. 30.

de amplissimis fortunis in tantam egestatem decidisse, ea malorum sibi succedentium serie, qualis fingitur repente perculsum, ab omnibus desertum, in sterquilinio sedentem, tergentem ulcerum saniem testa? quis tres amicos, qui visitatum venerant, septem dies et septem noctes assedisse immotos cibo et potu vacuos, et a Iobi latere non discessisse? Haec sane ne Iosephus quidem credidit, qui in historia sua Iobum silentio praeteriens, satis visus est declarare parabolam esse quidquid de Iobo ferebatur. His argumentis et libri divinitas petitur.

Verum si quid haec valerent, multae certaeque historiae vel ab ipsis adversariis approbatae in fabellas referrentur. Tanti profecto ista non sunt, ut quidquam contra historiae Iobi veritatem efficiant: immo vero primum futile est. Quis est, qui ignoret orientales linguas imperfectis temporibus carere, et Iobi librum, qui hebraica lingua conscriptus est, tale principium habere non posse, quale ab imperitis quibusdam affertur pro fabulae indicio? Vertuntur quidem saepe sive a LXX, sive a Hieronymo imperfecta tempora; sed illa hebraice perfectissima sunt, nec nisi maioris ornatus gratia, quem graeca et latina lingua interdum poscit, ita vertuntur. Si ergo legendo: *Vir fuit*, veram historiam habemus, quoniam ita in hebraicis voluminibus legimus, cur historiam esse negant haeretici? Quamquam optime LXX, et Hieronymus transtulerunt *Vir erat*: significare nempe voluerunt vitae conditionem, in qua Iobus erat, quum repente de summo felicitatum fastigio in imum delapsus, in morbos et calamitates incidit. Imperfecto quippe tempore utimur ad significandum continuum aliquod vivendi institutum, quod, adhibito praeterito, desiisse omnino videretur.

Nomina vero cum Iobi, tum amicorum, quae mysticas significationes habent rei effectui consentientes, argumento non sunt agi fabulam. Abel, Noë, Abraham, Isaac, aliique patriarchae nominibus suis significant, quod ipsis, ipsorumque temporibus evenit; insignes tamen viri fuerunt, quos nemo dixerit imaginarios: multarum siquidem rerum monumenta sunt nomina, ait Chrysostomus *homil. 31 in epist. ad roman.* Quamobrem e contrario Iobum extitisse concludimus, virum Deo acceptum praeferentem nomine, quae sibi erant eventura. Divino scilicet consilio factum est, ut sanctissimo viro futuro totius patientiae exemplo nomen inderetur ipsius virtutem significans; qua ratione et veterum nominibus patriarcharum ab ipso ortus initio causam praesignari voluit Deus, ad quam ipsos elegerat. Quae de Iobi nomine explicamus, ad amicorum nomina, si opus sit, transferantur.

Altera difficultas de Iobi genere, patria, religione, aetate, libri scriptore, quamquam illustrari nullo certo documento posset, non iniicit tamen ullam suspicionem falsitatis historiae. Multi enim occurrunt in historiis viri, multa opera scriptorum, quorum genus, regionem, tempus ignoramus. Non versamur tamen adeo in tenebris in huius quaestionis tractatione, quin lucis aliquid affulgeat. Experiamur brevibus quaedam dicere de terra *Us*, unde et genus Iobi explicetur. Initio libri dicitur: *Vir erat in terra Us nomine Iob.* At tres homines *Us* appellatos invenimus in Scripturis: primum, nepotem Semi et filium Arami, Gen. x, 23; *Filii Aram: Us et Hul.....* alterum, filium Nachor fratris Abrahae, Gen. XXII, 20 et 21;

Nuntiatum est Abrahae, quod Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo, Us primogenitum..... tertium, filium Disan filii Seir, filii Esau, Gen. XXXVI, 28: *Habuit autem filios Disan: Us et Aram.* Nati a primo Us Semi nepote, quem Damascum condidisse veteres tradidere, Damascenum agrum in Syria incolebant. Posteri Us primogeniti Nachoris incoluere Ausitiden in Arabia deserta prope chaldaeos et sabaeos, ut Bochartus et Spanhemius arbitrantur. Us demum nepos Esau, eiusque filii sedem posuerunt in Idumaea, de qua Ieremias cap. IV, Threnorum v. 21: *Gaude et laetare, filia Edom, quae habitas in terra Us.*

Ex familia Us nepotis Semi vix ullus interpretum est, qui originem duxisse Iobum putet. Posteris Nachoris prognatum nonnulli existimant, moti etiam testimonio Hieronymi in quaestionibus hebraicis in Genesin: sed Hieronymum in eo opere saepe hebraeorum potius, quam suam retulisse sententiam, non est qui dubitet. Communior ergo opinio est Iobum idumaeum fuisse, et terram Us eam intelligi, quam Us ex Esau posteris habitavit(1). Idumaeos pariter, sive arabes fuisse Iobi amicos, qui certe non admodum ex longinquo eum visitatum venerant, plerumque creditur. Sane in familia posterorum Esau, *Gen.* XXXVI, 33, describitur *Iobab filius Zare de Bosra,* qui in terra Edom regnavit. Hunc Iobab eundem esse ac Iobum, praeter maximam nominis similitudinem, summamque affinitatem, praeter communem consensum antiquorum interpretum et clarissimorum patrum, Origenis, Chrysostomi, Theodoreti, Augustini, Olimpiodori, Eusebii ex Aristaea, notissima illa clausula probat ultimo capiti Iobi in codicibus graecis, atque arabicis apposita. Graeci enim codices habent: ἐν μέν γῇ κατοικῶν τῇ Αὐσίτιδι ἐπὶ τοῖς ὁρίοις τῆς Ἰδουμαίας, καὶ Ἀραβίας, προϋπῆρχε δὲ αὐτῷ ὄνομα Ἰωβάβ: *In terra quidem habitans Ausitide in finibus Idumaeae et Arabiae, et erat ei nomen Iobab.* Arabici vero: *Et Iob fuit incola in Us in limitibus Edom et Arabiae.* Quo in graecorum testimonio notetur Αὖς pro Οὖς, eos posuisse, sicut Genes. XXII, 21 Βαύξ pro Βούξ nominarant.

Porro etsi haec graecorum, atque arabum additamenta divinae auctoritatis non sint; in hebraicis quippe latinisque codicibus desunt: magni tamen fieri ab omnibus debent sive ob scriptorum antiquitatem, sive quod ea Theodotion in sua versione retinuerit, sive quod in iis, quae fidei summam non spectant, neque cum vulgata latina editione repugnant, assumi optime possunt ad historiae confirmationem, sive etiam magis quod nullum nobis argumentum suppetit, quo eorum auctoritas infirmetur. Hinc quis non videat, etsi interpretum dissensio sit, satis constare de Iobi genere et patria, ut hac de causa immerito Iobi historia accusetur? In hac enim sententia conveniunt optime et Scripturae, quae Iobum magnum inter omnes orientales dicunt, et patres, qui passim Iobum arabem appellant. Nam si Idumaeam pressius nomines, regio est inter Aegyptum et Arabiam ad meridiem terrae Chanaan circa montem Seir; si latius accipias, omnemque terrae

(1) De hac Iobi patria, lege quae disserit Ghiringhello op. cit. part. I, pag. 68, not. 2 ubi defendit Hus fuisse in Idumaea contra alios qui *terram Hus* ponunt in septentrionali Arabiae desertae parte, Euphrati ac Mesopotamiae conterminam, vel in valle damascena positam voluerunt.

tractum a posteris Esau usurpatum complectaris, protenditur etiam ad orientem Iordanis, atque Us et Galaaditiden, et regnum Basan continet, arabibus scenitis, sabaeis et chaldaeis contermina. Nos autem quum sentiamus Iobum unum esse ex Esau posteris accensendum regibus qui regnarunt in Edom, *cuius regioni etiam ipse* (Iob) *dominatus est*, ut in graecis codicibus legitur, latius Idumaeam sumimus ad orientem protensam. Patres vero locuti more antiquorum, qui arabes ab idumaeis non distinxerunt, arabem Iobum nuncuparunt.

Haec de genere Iobi et patria. Quod ad religionem et vitae tempus attinet, nihil dubitamus dicere ante datam a Mose legem Iobum vixisse, et sincerum Dei cultum retinuisse, qualem iis temporibus idumaei Esavo atque Isaaco progeniti retinebant. Lex enim Mosis nuspiam in toto Iobi libro nominatur neque a Iobo, neque ab ipsius amicis, quamquam opportunus saepe fuisset eius commemorandae locus. Nihil de mirabilibus Dei operibus in israëlitarum gratiam neque in Aegypto, neque in deserto narratur a Iobi amicis, quod tamen magnam Iobi doloribus levationem attulisset, suaeque ipsorum causae fuisset patrocinio. Iobus ipse praeterea dicitur sacrificia et victimas obtulisse, quas offerre post datam legem non licuit, nisi solis sacerdotibus ex tribu Levi, et quidem ante fores tabernaculi vel in templo. Neque facile crediderim scriptorem ullum sacrum sumere voluisse ac proponere patientiae exemplum et fortitudinis ab eo, qui non esset genere israëlita; sed ab idumaeo vel arabe profano utique homine, si is post initum a Deo cum hebraico populo foedus vixisset. Mose ergo recentior saltem non est Iobus, vixitque verum Deum colens, priusquam lex israëlitis daretur. Fortasse autem historia Iobi contigit paullo ante quam Aegypto abirent hebraei, vel quum in deserto iter habebant (1).

Scriptorem libri re quidem ipsa ignoramus. Putant quidam Iobum ipsum, relata victoria, rem omnem gestam scripsisse, quod nemo de superatis a se fortiter hostibus et toleratis doloribus instructior esse potuerit. Ita Origenes *lib.* v, *contra Celsum*, Suidas et alii, quos lubens praetereo. Multi auctorem libri Mosen esse volunt, qui ad fratres in Aegypto oppressos redux ex Madian, vel ipsos in deserto deducens, librum scripserit ad eos in moerore maximo recreandos. Hi vero rursus divisi inter se sunt: alii a syriacis vel arabicis literis translationem in hebraicum sermonem a Mose adornatam: alii historiam primum hebraice conscriptam putant: quidam Iobi amicis, quidam Salomoni, quidam Isaiae opus tribuunt. Verum quid unquam non dicam certum, sed propius saltem ad veritatem accedens afferamus, quave ratione freti in tanta infirmarum coniecturarum varietate? satius est, ut dicamus cum Gregorio magno, supervacue quaeri scriptorem, quum auctor libri procul dubio sit Spiritus sanctus: ineptissime autem ex ignoratione scriptoris concludi fabulosam narrationem in libro contineri.

Ne tamen praetereamus omnino aliquid dicere, ubi probabilis est quaedam dicendi ratio: non improbamus eorum sententiam, qui primum arabico vel idumaeo sermone conscriptam sive a Iobo, sive ab Eliu, sive ab alio quopiam idumaeo historiam existimant, postmodum a propheta hebraeo, quicumque tan-

(1) Vide Spanhemium, *De historia Iobi* Genev. 1670, pag. 264. — Smits *Liber Iob elucidatus*, Antv. 1751. Proleg.

dem is fuerit, in hebraicum idioma conversam. Quod tamen ita intelligendum est, ut idumaeus scriptor paucis rei eventum complexus sit; interpres vero hebraeus multis historiam ornaverit, atque omnia convenienter personis, loco et tempori expresserit. Enim vero hebraice periti norunt in Iobi libro multos reperiri ismaëliticae et syriacae linguae idiotismos, quos frustra quis interpretari sine opera Targumim et rabbinorum commentariis aggrederetur, ut propterea non sine causa Hieronymus praefatione in hunc librum fateatur se translationem suam *ex ipso hebraico arabicoque sermone et interdum syro,* non ad alicuius veteris interpretis normam exegisse. Quod si verum est, ut est sane verissimum, quis iam repugnet affirmantibus librum ab homine arabe vel idumaeo proditum esse, cuius verba et dictiones plures interpres hebraeus retinuerit? Constat siquidem librum ante captivitatem babylonicam extitisse, utpote quem in suo canone Esdras concluserit, et Tobias atque Ezechiel visi sint habuisse: permixtio ergo illa et usurpatio partim hebraici, partim externi sermonis non potest hebraeo homini tribui, qui scripserit post babylonicam servitutem, idest post inductos in sanctam linguam barbararum linguarum idiotismos; tribuenda igitur interpreti est ad literam in aliquibus arabem vel syrum scriptorem reddenti. Quum enim ante captivitatem maior esset hebraici sermonis castitas et mundities, si prophetarum quidam totam historiam de penu suo depromsisset nullo utens exemplari, puriorem certe hebraicum sermonem saperet. Cur enim arabica vel syriaca verba hebraicae orationi aspersisset? Habuit ergo volumen ob oculos aliena lingua conscriptum, cuius vocabula pluribus in locis interpretando non immutavit (1).

Ad tertium, quod oppositum erat, progredimur. Damus poëtico stylo, et si velint, etiam numeris ligata oratione usum scriptorem; ergo ne historiae neganda veritas est ac si historicas narrationes nemo carmine complectatur? Non modo cantica in Deuteronomio, in libris Iudicum et Regum inspersa, verum etiam psalmos omnes ac Ieremiae lamentationes quodam carminis genere prophetae sacri exposuere, in quibus etsi prophetica multa habeantur, sunt tamen et multa historica, et argumenta multa ex historiis repetita; igitur et Iobi liber versibus constans historicus esse poterit. Quamquam in hoc libro aliud soluta oratione, aliud ligata numeris descriptum occurrit; quodque est historicum ab altero ornatius atque elegantius expresso distinguitur. Nam quod ad Iobi vitam, ad mores, ad prosperitatem, ad calamitatem, ad fortunarum restitutionem spectat, primis duobus capitibus, atque ultimo comprehensum, soluta oratione conscriptum est totum: cetera vero, quibus Iobi et amicorum colloquia referuntur, numeris metricis illigantur; et in his quidem veri colloquentium sensus exprimuntur diligentissime, licet non eadem omnino verba adhibeantur, quibus ii usi sunt; quod facere solent, qui narrationem ornant, et quae dici pro tempore potuerunt, legentium ocu-

(1) Lege Ghiringhello op. cit. pag. 156 seq. qui improbat auctoris sententiam, et defendit communiorem sententiam Iobum ipsum auctorem esse libri eius nomine inscripti. Danko cum aliis op. cit. pag. 319 et 327 seq. existimat ad aetatem Salomonis, qua literarum et sapientiae studia vel maxime in gente hebraea effloruerunt, hunc librum referendum esse.

lis subiiciunt. Non credimus propterea Iobum doloribus acutissimis punctum, carmine uxorem et amicos allocutum; nec vicissim ipsos versibus vel interrogasse vel respondisse: quod sane non modo non fuisset nec tempori, nec loco, nec personis consentaneum, verum etiam ne fieri quidem potuisset: sed libri auctorem, cui omnia dicendi ornamenta conveniebant, quod illi in familiari sermone dixerant prosa, reddidisse versibus, et sententias, non verba singula retinuisse. Quo scribendi modo nihil omnino detraxit historiae veritati (1).

De concilio Dei et angelorum, satanaeque interventu et colloquiis id ab initio praemisimus, quod huc maxime referebatur. Mitto eorum sententias, qui coactum fuisse, ubi Iobus erat, bonorum malorumque angelorum concilium, eique Deum praefuisse defendunt, omnemque sermonem ultro citroque habitum, ut scriptor exposuit. Haec parabolica esse fateor: sic in evangeliis multas parabolas locutus est Christus: sic in libro Iudicum Ioathan apologo arbores de rege eligendo deliberantes inducit. At, inquam ego, verissimum erat a sichemitis fatuum captum esse consilium in regis electione: verissima, quae Christus Dominus parabolis docuit; ergo et verum pariter erit, Deo permittente, Iobum a daemone variis modis cruciatum constanter omnes inimici impetus sustinuisse. Parabolam illam invenit acute scriptor, ut doceret daemonem hominibus infensissimum insidias quidem struere, et perniciem perpetuo moliri; at non torquere, nisi potestatem fecerit Deus, qui saepe virtutis probandae causa sinit homines divexari. Invenit quoque, ut legentium animis suggereret Deum summum esse regem bonis et malis angelis praescribentem officia, ab iisque repetentem officiorum rationes; quam rem significantiore forma, quam concilii et iudicii explicare scriptor non potuit. Haec ipsa quippe divinus Spiritus, se se attemperans captui hominum atque intelligentiae, in scriptoris animum indidit, quo facilius, quae sit Dei voluntas, quantum in res creatas imperium, quomodo tot, tamque gravia mala potuerint Iobo accidere, homines intelligerent, obiecta iudicii, accusationum daemonis et Dei decernentis similitudine. Multorum interpretum haec explicandi ratio est, a qua non admodum absunt, qui existimant, non eo modo rem actam, quo scriptor narravit; sed ita scriptori visam fuisse, quemadmodum saepe prophetis quaedam obversabantur animo per visum, non ex rei veritate. Sed hinc inscite admodum haereticus deduceret, omnia in libro Iobi esse parabolica, quando parabolae in historiis etiam adhibentur ad id, quod primum spectatur, illustrius significandum.

Ad ultimum respondeo omnia maxime esse credibilia de summa Iobi egestate, de morbis, de derelictione, si semel illud crediderimus, cui fidem abnegare non possumus, factam a Deo potestatem malis spiritibus spoliandi Iobum bonis omnibus familiaribus et corpus excruciandi immiti dolore, dum modo vitam non eriperent. Numquid difficile daemoni fuit, data sibi facultate nocendi, malum malo cumulare? Sabaeos et chaldaeos excitare ad boves, asinos, camelos diripiendos? incendere oves et pue-

(1) Quoad rationem singularem compositionis huius libri atque eius stylum plura habes eruditissime annotata a Ghiringhello, op. cit. Cf. Lowth, *De sacra poësi hebraeorum*, pag. 709. Opus sane egregium et maximi faciendum.

ros igne, vel fulmine coelis demisso, et perdere? ventum validum suscitare concutientem et diruentem domos? numquid et distulerit ulcerare, atque ulcera ingerere foetida, quae nauseam facerent, propter quam ab omnibus omnium miserrimus desereretur? Si enim id agebat invidissimus satan, ut fortissimum virum a virtutis statu deiiceret, certe omnia illico congessit mala et densavit ictus sine intermissione ulla, sperans se tot malorum geminata congerie tandem victorem fore. Cur ergo non credamus Iobum pridie veluti hominem felicissimum, postridie evasisse miserrimum et ob id ab omnibus derelictum?

Sed in sterquilinio, inquiunt, sedisse quis credat? Primo hebraicae voces sunt והוא יושב בתוך האפר, *et sedit in medio cineris*: idest in pulvere sedit, ut lugentium mos erat, qui iacebant in terra et in pulvere: quemadmodum et solebant facere leprosi ab aliis hominibus procul, ne sanos contagione inficerent. Secundo, sterquilinium potuit dici lectulus, in quo iacebat vir dolorum ulceribus scatens. Tertio, potuit et sterquilinium esse immunduslocus, in quem rudera, purgamenta et sordes coniicerentur, ibique Iobus sterni. Sed priorem potius ex his sententiis probaverim: nam et de amicis, qui eum visitatum venerant, dicitur vers. ult. cap. II: *Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus.*

Amicos vero non dicimus totos septem dies et noctes totidem ibi mansisse immotos sine cibo et potu, atque a Iobo nunquam disiunctos: neque haec sacer textus indicat iis verbis: *Et sederunt cum eo in terra septem diebus et septem noctibus, et nemo loquebatur ei verbum: videbant enim dolorem esse vehementem.* Sed verius haec eius loci interpretatio est: venisse amicos, ad hominis aspectum gemuisse, plorasse, stupuisse prae doloris vehementia ac tristitiae magnitudine, et nullis potuisse verbis, quid sentirent, exprimere, vel credidisse verbis quibuslibet exasperatum potius iri dolorem, quam lenitum. Septem vero dies et noctes ei assedisse, magnam quidem partem, nec sine intermissione, quia in urbe manentes, eumque convenientes magnam diei partem usque in seram noctem prope dolentem amicum transigebant, abeundo tamen et redeundo, ut necessitas aut opportunitas tulisset. Ita Iacob *Genes. cap.* XXXI, dicit Labano *vers.* 38 et 40: *viginti annis fui tecum..... diu noctuque aestu urebar et gelu.....* Ita de Anna prophetissa dicitur Lucae II, 37: *quae non discedebat de templo ieiuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die.* Nemo tamen credidit hactenus Iacobum nunquam se in tectum recepisse; aut Annam nunquam de templo retulisse pedem.

Silenti demum Iosepho prophetas, apostolos, synagogam, ecclesiam loquentem opponimus. Multa alia iam vidimus in Iosepho desiderari, quae in sacris literis inveniuntur, suntque certissima. Numeravit tamen ipse libros in canonem relatos viginti et duos, quem numerum conficere non potuisset, nisi recensito et Iobo. Neque necesse fuit historiam Iobi ab ipso commemorari, quae nihil coniunctionis habebat cum fratrum suorum historia, quam scribendam susceperat (1).

(1) De diversitate graecae versionis a versione latina hieronymiana atque de aliis quaestionibus, quae fieri possunt circa integritatem huius libri, vide egregium

Articulus XI.

De Libro Psalmorum.

Liber psalmorum ab hebraeis inscribitur ספר תהלים *Sepher tehilim*, idest *liber hymnorum*, sive *laudum*: quamquam enim et preces et postulationes et querimonias et descriptiones rerum multarum historicas, et prophetias contineat; tamen seu quod maiore parte laudes divinae celebrentur, seu quod Dei maiestas, potentia, bonitas et rogationibus, et infirmitatis nostrae sensu, et mirabilium rerum praedicatione commendetur, optime laudum liber dici potuit. Graeci ψαλμούς dicunt a ψάλλω, quod est suaviter pulsare; unde et psalterium, instrumentum musicum scilicet, quo in canendis Dei laudibus uti veteres solebant, vel etiam volumen divina cantica complectens, aut totus ordo divinorum canticorum. De hoc psalmorum libro potior et gravior defensio esse debet; in qua tamen non est opus multis. Deo afflante scriptum esse antiquissimis temporibus, quod Paulus samosatenus primum ignoranter et audacissime contra omnium veterum fidem negavit, quem ex anabaptistis aliquot secuti impudenter novitatis sacrum librum accusant. Cetera vero de psalmorum numero, divisione, auctore, titulis, quae omnia ab interpretibus quaeri solent, expeditam primam causam brevibus subsequentur.

Mirandum maxime est potuisse quempiam dubitare, vetus ne, divinumque psalmorum opus esset, an recentius ab hominibus proprio ingenio absque Dei afflatu et tutela conscriptum, quum tot habeamus et antiquitatis et divinitatis argumenta. Praetereo hac de re Esdrini canonis auctoritatem, qui argumento maximo est cum antiquitus, tum divinitus psalmos esse descriptos. Praetereo LXX virorum operam quae in interpretandis libris a synagoga iam pridem divinis reputatis versata est. Praetereo et argumenta ipsa psalmorum redolentia antiquitatem. Illud constat in hebraico populo fuisse multos viros ingenio et legis studio eximios concelebrantes laudibus, et vicissim canentes in templo Dei praeconia, magno instrumentorum musicorum apparatu, acceptaque beneficia, victorias, divinas promissiones hymnis et canticis praedicantes illustri pietatis significatione: quae omnia ex libris Regum et Paralipomenon intelligimus. Immo vero et ante extructionem templi cantico describi consuevisse, si quid prosperius evenisset, Mosis et Barac et Deborae exemplo confirmatum est. Haec vero carmina, quae in usu populo erant, communia, pervulgata, mandata memoriae, saepe concenta, quis unquam sibi persuadeat aut populi oblivione, aut synagogae incuria intercidisse omnia, et nova seris temporibus pro arbitrio excogitata? Quos ergo habemus psalmos ii a prophetarum aetate transmissi ad nos sunt.

Prophetae praeterea, Christus et apostoli psalmorum divinitatis testimonium dant, totiusque libri dignitatis. Capite enim XXII, *lib.* II, *Regum* totus psalmus XVII descriptus est et Davidi auctori tribuitur. *Libro* I, *Paral.* XVI, a *v.* 8 Psalmus CIV et deinde XCV reperitur. *Libro* II, *Paralip.* VII, 6, extat apertissima

opus Ioannis de Pineda, *Comment. in Iob*, l. XIII. Cf. Calmet, Smits, et Alb. Schultens, *Liber Iobi cum nova vers. et comment. perp.* Lugd. Bat. 1737, qui de Vulgata nostra non dubitat asserere « Vulgatae versioni ut plurimum tribuo generatim, ita speciatim in Iobum palmam ei prae veteribus deferre non dubito. Est etiam non parum saepe ubi recentiores vincat.»

mentio psalmi CV: *Sacerdotes autem stabant in officiis suis et levitae in organis carminum Domini, quae fecit David rex ad laudandum Dominum: quoniam in aeternum misericordia eius.* Isaiam, Ieremiam, auctorem Ecclesiastici, Proverbiorum, Ecclesiastis et verba et sententias a psalmis sumtas usurpasse adeo clarum est, ut supervacaneum sit ingentem earumdem numerum a pluribus patrum atque interpretum congestum huc afferre. Christus Dominus *Lucae* XXIV, 44 ait..... *necesse est impleri omnia, quae scripta sunt in lege Mosis et prophetis et psalmis de me:* de psalmis autem loquebatur a synagoga tum legi consuetis, postea ecclesiae concreditis. Iterum *Matthaei* XXII, 43 et 44 hebraeos alloquens: *quomodo David in spiritu vocat eum Dominum dicens: Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos.....* Rursus Petrus *Actor.* I, 20: *Scriptum est enim in libro psalmorum: fiat commoratio eorum deserta, et non sit qui inhabitet in ea, et episcopatum eius accipiat alter.* Quo loco volumen, in quod sacri hymni erant relati, totum divinum et prophetiarum de nova lege editarum plenum significat Petrus. Similia saepe Paulus habet de psalmis multa recitans, eademque Spiritui sancto tribuens: psalmorum ergo liber et antiquus est, et divinus. His firmissimis prophetarum, Christi, apostolorum testimoniis alia divinitatis psalmorum argumenta adiungere nolumus, ne pluris facere videamur obscurorum quorundam haereticorum calumnias, contemptu potius quam rationibus refutandas.

Abstinere autem non possum, quin psalmorum doctrinam breviter saltem perstringam, quae tantam sublimitatem, puritatem, divinitatis lucem praesefert, ut necesse omnem sit divino spiritu perfusum, immo vero completum fuisse prophetam, qui scripsit. Quae morum sunt, atque actionis vitae, quam bene cum integritate doctrinae de Dei natura et sanctitate consentiunt! Discimus ex psalmis, Deum ubique locorum esse, ubique divinae eius praesentiae honorem praestari oportere, in templis manu extructis non concludi, externa hostiarum caede, ustione, suffitu non coli; sed interno cultu atque animo vitiorum puro, et quem ad iram scelere nostro concitaverimus, detestatione maleficii et melioris vitae susceptione nobis mitigari. Ibi iubemur et amore et laudibus perpetuis Deum O. M. prosequi, eius mandata omnia facere, legi obtemperare, atque in multa legis ipsius meditatione assidue versari: quo pulcherrimas, praestantissimasque res, quas complectitur, agnoscamus magis atque admiremur. Ibidem vehementer hortatur propheta, ut in Deo spem omnem nostram collocemus, ipsum solum adiutorem praestolemur, non in hominibus habeamus fiduciam, qui nequeunt aut a malis eripere aut afferre salutem: nihili faciamus, quae pendent ex fortuna, quaeque dicunt homines bona citissime elapsura: ut patientia utamur, nostram ad Dei voluntatem conformemus, addamus animos in divina summa potestate et bonitate nixos. Quid vero dicam de hominum adversus homines officiis? Neminem fallere: nunquam fraudem struere, non mentiri, alterius bona neque eripere nec surripere, in pecunia data mutuo quaestum non facere, cuiquam non nocere, ne ei quidem, qui damnum aut infert aut parat: contra vero suum cuique tribuere, iustitiam colere, nulla personarum ratione habita innocentes tueri, vi-

duarum atque orphanorum patrocinium suscipere : omnibus denique bene et cupere velle et facere, praecepta sunt saepissime nobis inculcata, ut animo infixa omnino haereant. Porro haec, aliaque plurima, quae praetereo ingenerandae in animis pietati, iniquitatis detestationi, verae, solidaeque virtutis amori utilissima, vivis adeo coloribus describuntur in psalmis, ut nisi ab hominibus Dei spiritu repletis tradi non potuerint (1).

Sunt, non inficior, in psalmis,

(1) Gravis tractatio hic adjungenda foret *De psalmis Messiam praefigurantibus.* Amplissimam de hac re dissertationem invenies apud Ghiringhello op. cit. p. 261 seq. — Cf. Danko op. cit. pag. 281 seq. apud quem plures auctores citatos habes de hoc praestantissimo argumento disserentes. « Psaltes, ait Danko, canit victoriam piorum, et saepe de rebus sui temporis locutus, animo repente in futura rapto, res novi Testamenti interserit. Psalmi isti *prophetici* appellantur; si speciatim aliquid de persona, munere vel oeconomia Christi praedicunt, vulgo *messiani* vocantur. Iamvero psalmi de Christo vaticinantes amplius distinguendi sunt. Nempe quidam a re, quae *typum* maioris et futurae rei continet, et a cuius contemplatione consideratio incipit, assurgunt ad antitypum eiusque veritatem, in quibus saepe re, non verbis, inest praesignificatio venturi. Unde in eiusmodi psalmis vaticinia literalia de rebus novi Testamenti quidem exhibentur, sed ita ut res praedictae cum suis umbris spectentur. Propterea magis in talibus psalmis locutiones emphaticae obviae sunt, quam aperto et proximo psalmi obiecto congrueret; atque sic intelligatur maius quid esse intelligendum. Huc referuntur : Ps. III, *Domine, quid multiplicati sunt*; coll. Ioan. XIX, 15; Luc. XXIII, 34; Matth. XXVII, 20; de resurrectione Christi intelligit Augustinus, *De civit. Dei*, lib. XVII, 18. — Ps. VIII, *Domine Dominus noster*, in quo praenunciatur Christi regnum et potestas, nec non humani generis per divinissimum Salvatorem exaltatio. Hunc sibi adscripsit Christus, Matth. XXI, 16, coll. XXVIII, 18; et s. Paulus eidem accommodat I Cor. XV, 26; Hebr. II, 7. — Ps. XVIII, *Coeli enarrant gloriam Dei*, coll. Rom. X, 8, de lege Dei ubique promulganda per apostolos canit. — Ps. XX, gratiarum actio ad Deum directa, qui Davidi promisit aeternitatem regni, II Reg. VII, 16. — Ps. XXIII, prophetia de Christo ascensu suo coelos patefaciente, coll. I Cor. X, 26, 28. — Ps. XXXIX, *Expectans expectavi Dominum*, Davidis in persona ecclesiae veteris exponit desiderium suum videndi adventum Messiae redemptoris sui, gaudetque se exauditum esse; quam orationem reassumens Christus, offert seipsum in hostiam reconciliationis, celeriter resurrecturam ad gloriam; Luc. XXIV, 46.— Ps. XL, *Beatus qui intelligit super egenum*, quo Davidis extremae inimicorum suorum malitiae animum in Deum defigit, ipsumque laudat, ita ut inter haec per repraesentationem passionum Christi propheticam efficacissimum solatium acciperet, pronoque animo viam illam per passiones ad gloriam calcaret, quam calcaturus esset ipse Christus ; coll. Ioan. XIII, 18; Act. I, 16. — Ps. XLIV, quo auctor primo sponsi, idest Christi, secundo sponsae, idest ecclesiae, laudes celebrat; tum eorum, qui ex hac sacra unione generandi sunt, filiorum. Non minus canit pulchritudinem suavitatemque Christi, et progreditur ad laudem victoriae a Christo reportandae ; cf. s. Paulum ad Hebr. I, 8, 9; Origenem contra Celsum I, 56; Athanasium, ep. ad Marcell.; Basilium, hom. in hunc psalm.; Augustinum, de civ. Dei, l. 17, et imprimis epistolam s. Hieronymi 65 ad Principiam virginem, quae continet explanationem huius psalmi, ubi etiam docet inscribi canticum *pro dilecto*, qui ille est, de quo Isaias canit V, 1, et evangelium narrat, Matth. XVII, 5. — Ps. XLVI, quo, sumta a constitutione regni typici in populo electo occasione, celebratur verum regnum Dei in omnibus gentibus stabiliendum, coll. Eph. IV, 8.—Ps. LXVII, hymnus propheticus de tempore quo omnes gentes colant Deum. Similiter ps. LXVII, LXXVII, LXXIX, XCVI, CXVII.

Id vero tenendum, minime necesse esse ut hi gemini sensus ubique quaerantur ; e contra esse psalmos qui proxime Christum nulloque medio tangant, de Christo eiusque regno *unice* et *literaliter* vaticinentur, ut etiam acatholici fatentur, quocumque sermonis genere id fiat; peccantque qui egregiis his de divinitate Christi testimoniis invictae probationis vim detrahunt. Psalmi isti ea, quae ad vitam Christi, nativitatem, adorationem, unctionem, magisterium, sacerdotium, passionem, mortem, resurrectionem, spi-

quae in speciem offensionem aliquam habent, cuiusmodi illa ubi psalmista, totum hominem morte extingui atque ad aeternum silentium adduci; Deum mortuorum oblitum videtur dicere: item alia, ubi totus ultionem spirat, gravissima mala inimicis precatur, eosque diris devovet, quae quum sint notissima, non est opus referre. Verum cui unquam suspicio oboriatur opinionem fuisse cantoris psalmorum totum hominem interire et corporis dissolutione aeternum tacere? Si censuit David nihil hominis superesse post mortem, quorsum tandem illa psalmi XVI (Hebr. XVII) *v.* ult.: *Satiabor quum apparuerit gloria tua?* sive ut Hieronymus ex hebraico vertit: *quum evigilavero similitudine tua,* sive *similitudinem tuam expergefeceris,* sive etiam satiabor imagine tua, quum expergiscar; quae omnia eodem referuntur. Quod et hebraei de resurrectione explicant, qui notant Davidem dicere, quum a mortuis resurrexerit, se ex divini vultus aspectu plenissima felicitate et voluptate perfruiturum. Unum profero *R. Scelomoh* hunc locum interpretantem: לעתיד בצדק אחזה פניך ..... אשבעה בהקיץ תמונתך בהקיץ המתים פשנתם בראשית פ ט כי בצלם אלהים עשה האדם: בראיית תמונתך שכן נאמר בהם בדמות תמונתך ..... *tempore futuro,* inquit, *in iustitia videbo vultum tuum: satiabor visione vultus tui, quum mortui expergiscentur a somno suo, qui similes erunt imagini tuae, quemadmodum dicitur Genes.* IX *quoniam ad imaginem Dei fecit hominem.* Annotaverat autem *Aben Esrà* ea psalmi I, 5 verba לא יקומו רשעים במשפט, *non resurgent impii in iudicio,* secundum hebraicae vocis significationem idem valere ac לא יעמדו במשפט *non consistent in iudicio, non sustinebunt iudicium:* non enim stant in iudicio; sed iudicium metuunt et horrent, qui sciunt se causa cadere, qui sententiam obtinere non possunt. Item alia: *inebriabuntur ab ubertate domus tuae, et torrente voluptatis tuae potabis eos, quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen,* Psalm. XXXV, 9, 10. Atque, ut brevi me expediam, illa demum: *Beati, qui habitant in domo tua, Domine! in saecula saeculorum laudabunt te,* Psal. LXXXIII, 5.

Igitur quum psalmista ait nullas Deo laudes, nisi a viventibus impertiri posse, neminem in morte esse Dei memorem, de statu, ut aiunt, mortuorum naturali, deque Dei laudibus in coetu, in ecclesia canendis loquitur. Quum enim in texendis hymnis se exerceret, cuperet autem Deum, Deique beneficia magis efferre laudibus, rogabat, ut ab inimicorum vitae suae insidiantium manibus eriperetur, neve sineret Deus se vita spoliari; addens concidere mortuorum consilia, nullam e sepulcris exaudiri vocem celebrantium divini nominis gloriam, a nemine mortuorum bonitatem et benignitatem divinam commemorari,

rituale regnum et ecclesiam pertinent, apertissime describunt. In hunc censum omni iure referendi sunt: Ps. II, *Quare fremuerunt gentes*, qui coll. Act. IV, 23-28, XIII, 33; Rom. I, 5; Hebr. I, 5, annunciat Christi regnum per totum terrarum proferendum orbem, frustra obluctantibus hostibus. — Ps. CIX, *Dixit Dominus Domino meo*; Ps. XV, Ps. XXI, Ps. LXXI. Cum igitur hi psalmi ex historiis iis coaevis explanari non possint, et a primordiis in ecclesia de Iesu Christo explicatio et intellecti fuerint, temere agunt qui vim propheticam illorum elevare non verentur. Vim verbis inferunt etiam ii, qui, quae de Christo prophetice dicta sunt, in alias personas detorquere audent. Neque excusandi sunt illi interpretes, qui oracula quam paucissima in psalmis ad Christum referunt. »

neminem festos dies cum populo agere, neque gratulari amplius laeto animo de bonis Dei largitate acceptis. Et quidem si animo nobiscum ipsi reputemus paucos admodum fuisse tum, qui veram religionem profiterentur, et memoriam excitarent divinae bonitatis, sapientiae, potentiae, maiestatis, non mirabimur, si sancti viri aegre tulerint vocem suam testem non superesse divinarum laudum, et putaverint divini honoris causa nihil tetrius, nihil tristius sibi esse posse, quam in sepulcro iacere. Quamobrem dicebat David Psal. VI, v. 6: *non est in morte qui memor sit tui;* idest qui mentionem tui habeat, qui laudes tibi tribuat: itaque *eripe animam meam, salvum me fac propter misericordiam tuam.* Psalmo vero LXXXVII, v. 6 ubi dolet se putari tamquam detrusum in lacum, cuiusmodi *vulnerati* (interfecti) *dormientes in sepulcris, quorum non es memor amplius: et ipsi de manu tua repulsi sunt*, veritus ne peccato Deum a se abalienasset, queritur, se haberi, quasi occisum, quem Deus de libro vitae delet atque a se reiicit, ac si nollet amplius eius meminisse: quos enim praematura morte eripit Deus, eorum videtur velle oblivisci (1).

Mitissimum vero fuisse Davidem, hominum lenissimum, longeque abfuisse ab omni vindictae cupiditate, satis compertum arbitramur. Quo animo Sauli necem sibi molienti pepercit! Quam iusto supplicio eius interfectorem affecit, etsi ille per speciem commiserationis regi collapso mortem accelerasset! quam noluit quemquam adversariorum caede compesci! quanto studio conquisivit e Saulis domo, quos beneficiis cumularet! quum ab insipientibus petebatur, *obmutui*, inquit ipse, *et non aperui os meum*: quum gratis oppugnabatur, bona rependebat pro malis: quum ei molesti erant, orabat, induebatur cilicio, affligebat se ieiunio, eosque quasi amicos et fratres complectebatur. Sed quid haec persequor? Quod si de inimicis interdum aut etiam saepe queritur et precatur mala, non tam suos inimicos detestatur, quam Dei: immo vero Dei potissimum et divinae legis contemtores, qui dolis, caedibus, contumeliis, oppressione atque omni scelerum genere ita se gerebant, ac si Deus vindex non esset: iis autem temporaria mala optat, ut illis coërciti tandem mala facere desistant. Nihil est enim, quod nos faciat dociliores, magisque Dei memores, quam aerumnae, angustiae, morbi atque adversa, qui dum omnia prospere cedunt, effrenes sumus, Deum a nobis abiicimus, in omnia scelera ruimus. Item, quas imprecationes dicunt, non dirae sunt, sed oracula et vaticinia, quibus propheta praenuntiat, quod erit olim impiis et oblitis Dei eventurum. Nam solent prophetae diversis modis futura praedicere; modo quasi iam praeteriissent; modo quasi haberent ob oculos; modo ac si, quae vaticinantur, ea fieri postularent. Atque haec plurium sanctorum patrum atque Augustini praesertim et Chrysostomi sententia est. His addatur scriptorem psalmi pluries loqui in Christi persona, quem referebat, vexatus ipse atque exagitatus ab inimicis quin immo esse Christum loquentem, qui denuntiat gravissimas poenas iudaeis incredulis et ceteris Christi hostibus a divina iustitia paratas, quas et in modum optantis minatur; quoniam lex aeterna atque aeternus ordo, a quo nunquam

(1) Lege Danko, op. cit. pag, 462 in nota: ibique alios.

potest recedere, postulat Deum ultorem esse superbiae, contumaciae, perversitatis, qua adversus veritatem resistitur et divinum verbum oppugnatur. Ultimo demum loco, etsi David ipse mala quaelibet inimicis optaverit, nunquam id ab ira, odio, ultionis cupiditate profectum esse arbitrabimur, sed divinae gloriae, iustitiaeque zelo. Nimirum sancti homines quemadmodum ad coelum iam evecti tanto Dei gloriae, honorisque studio flagrant, ut ad celeres poenas ab ipso Deo contra eius legis contemtores expetendas, atque enixe poscendas ferantur, quales a Iohanne *cap.* VI et XIX *Apocal.* describuntur; ita adhuc degentes in terris, Dei divinaeque gloriae zelo perciti abreptique, illatas eidem ab improbis iniurias pati aequo animo nequeunt, ac mallent divinam virtutem et maiestatem in praesentissima impiorum punitione semper triumphare, quam ob impunitatem peccati et ultionis dilationem quidpiam de ea in hominum opinione detrahi.

Potiore causa paucis expedita, vix opus est dici, psalmos tantummodo CL cum ab hebraeis, tum a christianis graecis et latinis perpetuo recenseri. Psalmus enim CLI de monomachia Davidis cum Goliatho *Idiographus* appellatus, et a Syro atque arabe interprete ceteris appositus, etsi a quibusdam priscis ecclesiae patribus memoratus esse videatur, nunquam tamen obtinuit auctoritatem. Quam enim vero obtinuerit unquam, qui ab omnibus hebraicis codicibus semper abfuit, quem in canonem ecclesia non recepit, quem nemo patrum est interpretatus vel tum, cum psalmos ceteros illustraret? Par ratio sit de XVIII psalmis Salomonis nomine inscriptis, et graeco sermone evulgatis praeterito saeculo a patre Ludovico De la Cerda. Quidquid enim ille de iis crediderit, persuadere nemini potuit, partem esse ex quinque et mille carminibus, quae legitur *lib.* III, *Reg.* IV, 32 Salomon composuisse. Immo vero simul atque prodiere in lucem, ab eruditis consensum conclusumque est, auctorem hebraeum hellenistam, corrosis veteribus psalmis, et sententiis sparsim decerptis atque in unum collectis, opus illud edidisse. Se quoque parum versatum in hebraicae linguae scientia, et in historiae veteris studio auctor prodidit, dum psalmo VIII titulum fecit: *Canticum Salomonis pro victoria.* Quam enim unquam victoriam retulit Salomon, qui summa in pace semper vixit a nemine lacessitus, neminem provocans? aut quid graecos interpretes in ea re est imitatus, qui titulum saepe hebraicis psalmis praefixum לַמְנַצֵּחַ *Victorem* reddiderunt, sive *pro victoria*, quem *in finem*, sive *in aeternum cantandum* vulgata latina explicare videtur; nunc vero communiter reddunt interpretes *praecentori*, sive musices praefecto? aut cur *pro victoria* inscriptus est psalmus luctus et querelarum plenus propter Hierosolymam eversam et actos in exilium iudaeos? Facessat ergo opus spurium atque apocryphum.

Ad divisionem psalmorum quod spectat, divisio in quinque partes seu libros ab hebraeis quibusdam excogitata potius, quam a psalmorum coactoribus merito existimatur. Ita autem ferme partiuntur hebraei libros; primum psal. XL finiunt: secundum psal. LXX: tertium psal. LXXXVIII: quartum psal. CV: quintum psalmo CL. Hieronymus enim praefatione in psalmos ait: *nos hebraeorum auctoritatem secuti et maxime apostolorum... unum asserimus psalmorum volumen.* Quare

antiquam divisionem illam, dicat quis quantum velit, vulgatam tamen et probatam hebraeis omnibus fuisse non efficiet. Apostoli *librum* psalmorum appellarunt, non *libros:* in ecclesiae Scripturis libro uno psalmi omnes concluduntur. Fateamur ergo, ut unum volumen est, ita unum semper fuisse (1).

Etsi autem nulla sit libri divisio, est tamen quaedam psalmorum, ut hebraei alteros disiungant, quos graeci et latini coniungimus, alteros uno colligent, quos nos dispertimus in duos. Psalmus apud latinos IX, *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo.....* in duos tribuitur in codicibus hebraicis X vero a *vers.* 22 exordium est: *Ut quid, Domine, recessisti longe.....* inde usque ad psal. CXIII psalmorum numerum uno maiorem notant hebraei, quam nos soleamus: ut propterea qui qui nobis decimus est, trigesimus, centesimus, ipsis sit XI, XXXI, CI, quam numeraudi rationem sequuntur et haeretici. Quumque iterum palmum CXIII, *In exitu Israël de Aegypto* in duos secent, novumque psalmi exordium faciant in eo nono versiculo: *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam:* iterum fit, ut noster CXIV sit CXVI in Scripturis hebraicis. Redeunt tamen nobiscum ad eundem numerum, antequam psalterium absolvatur. Nam duos alios, quos nos dividimus CXIV: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus:* et CXV: *Credidi propter quod locutus sum*, componunt in unum; uti ex duobus altero CXLVI: *Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus;* altero CXLVII: *Lauda Hierusalem Dominum*, unum faciunt in psalmo CXLVIII: ex quo fit, ut tandem in numerando simus pares. Quae potior ex his duabus partitionibus sit, quis unquam definiat? Credibile certe non est graecos LXX interpretes novam distinctionem invexisse contra veterem consuetudinem, quum psalmos graece reddiderunt. Coniicimus autem psalmos Esdrae temporibus eo ordine dispositos, quo aut fortuito reperiebantur, aut pro varia festorum dierum celebritate, vertente anno, concini in templo solebant, satis apertum distinctionis indicium prae se non tulisse; atque inde factum, ut diversa dividendi et coniungendi ratio in hebraicis et graecis codicibus iniretur.

Accedit ad haec quaestio de libri auctore. Quaeritur nimirum psalmi ne omnes Davidi tribuendi sint, an aliis etiam prophetis atque cantoribus. Chrysostomus, Theodoretus, Euthymius, Cassiodorus, Augustinus psalmorum omnium auctorem unum Davidem faciunt. Contra auctor synopseos, Hilarius, Hieronymus, Eusebius caesariensis, Isidorus varios fuisse censent, eos videlicet omnes, qui nominantur in titulis, Davidem, Salomonem, Asaphum, Idithun etc. Nobis certissimum videtur maximam psalmorum partem Davidis esse: nam in fine psalmi LXXI: legimus: *Defecerunt laudes David filii Iesse.* Lib. II, Reg. cap. XXIII, 1: *Dixit David..... egregius Psaltes Israël.* Lib. II, Paral. cap. I, 6: *Stabant Levitae in organis carminum Domini, quae fecit David rex ad laudandum Dominum.* Pro comperto quoque habemus, plerosque ex iis, qui titulo carent, Davidis esse. Psalmus enim II, sine titulo est; attamen *Actor.* IV, 25, Apostoli affirmant a Davide fuisse compositum. Sic et XCIV caret titulo apud hebraeos; apostolus tamen *ad Hebr.* IV, 7 eum Davidi tribuit.

Verum omnes psalmi Davidi at-

(1) Lege tamen quae de psalmorum antiqua partitione habet Ghiringhello op. cit. pag. 235, seq.

tribui vix possunt. Primo ob styli differentiam; nam Davidici faciliore et leviore vena fluunt, attico veluti sapore conspersi: asaphici vero obscuriores sunt, styli strictioris, vehementis, tristis interdum et lugubris. Deinde ex *lib.* II, *Paralip.* XXIX, 30, discimus praecepisse Ezechiam levitis, *ut laudarent Dominum sermonibus* (idest psalmis) *David et Asaph videntis*. Ergo Asaph non fuit cantor sed propheta; vel si cantor fuit, fuit quoque psaltes et propheta. Nihil igitur impedit, quominus ipse sit auctor quorundam saltem psalmorum eius nomine inscriptorum. Tertio, si haec inscriptio *psalmus David*, vel *ipsi David* significat Davidem auctorem esse psalmorum, in quorum titulo ipsius nomen scribitur, vel saltem sex ipsius formula et exemplo eosdem lucubratos, ut nonnulli putant, cur altera *psalmus Asaph* non significabit Asaphum esse illorum compositorem, quibus Asaphi nomen praefigitur, vel ad eius imitationem fuisse cusos? Certe hic titulus psalmi LXI *Pro Idithun psalmus David*, idem sonare dicitur ac psalmus a Davide compositus et cantandus ab Idithun; ergo et titulus psalmi LXXVI *Pro Idithun, psalmus Asaph*, idem est ac psalmus ab Asapho compositus, quem canendum tradidit Idithuno (1).

Nec diffitemur Davidem vulgo haberi auctorem libri psalmorum; nimirum quia plerosque ipse composuit, et mos obtinuit, rem a maiore parte denominari. At dubitari vix potest quin davidicis alii multi posteriorum scriptorum et temporum accesserint, addente scilicet Esdra, vel alio propheta, vel magna synagoga maiorem numerum. Nam Salomon dicitur quinque millia carminum composuisse: nulla ne ex iis ad usum templi fuerint a sapientissimo rege destinata, nulla in psalterium nostrum digesta? Ieremiam pariter, Ezechielem, Esdram, Haggaeum, Zachariam carmina edidisse, ut populum reprehenderent, docerent; consolarentur verisimile admodum est, eosque cantica servitutem babylonicam, ab eaque liberationem spectantia scripsisse nihil prohibet affirmare. Profecto res davidica aetate posteriores multis in psalmis narrantur; et psalmum CXXXVI scriptum fuisse tempore captivitatis babilonicae, et CXXV aliosque nonnullos in ipso reditu, aut reditu imminente aut paullo post reditum, non solum ex ipso argumento probabilissimum est, sed etiam certum videtur. Davidis igitur ii non sunt, sed posteriorum prophetarum. Iis enim, qui dicunt Davidem prophetarum more praedixisse, quae servitutis babylonicae tempore eventura erant, libertatem a Cyro concedendam, populi regressum Babylone, templi secundi aedificationem, murorum Hierusalem restaurationem, atque haec omnia cecinisse carmine, quum nulla cogente necessitate atque ultro id dicant, nulla ratio cogit assentiri.

Hoc loco rogabit quis: quandonam et quis prophetarum psalmos collegerit, omnesque in unum volumen retulerit. Verum iam innuimus, auctorem collectionis et ordinis, quem psalmi nunc habent, Esdram esse, qui sacros hymnos incompositos et pro scriptorum ac temporum diversitate dispersos in unum librum contulerit, a qua sententia non distant, qui aiunt doctores iudaeorum aut synagogam magnam istud opus digessisse. Nos non semel factam fuisse psalmorum collectionem, nec eam, quam habemus, primam omnium conflatam credideri-mus. Ezechias *lib.* II, *Paralip.* XXIX,

(1) Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 214, seq.

30, dicitur curasse, ut psalmi Davidis canerentur. Nehemias *lib.* II, *Machab.* II, 13, constituisse bibliothecam, congregasse *de regionibus libros prophetarum et David.* In fine psalmi LXXI haec verba leguntur: *Defecerunt laudes David filii Iesse:* manifestum ergo est, iam aliquam fuisse psalmorum collectionem priusquam haec nostra sive ab Esdra, sive a synagoga magna, seu a sapientibus fieret. Quicumque autem sit, qui psalmos CL congesserit, certe non fuit ei cura servare temporum ordinem, quem historiae leges desiderant; sed excribere et cogere quidquid legentibus utile noverat.

Non esse scilicet psalmorum ordinem accommodatum tempori quo scripti sunt, nemo est, qui nesciat. Satis enim constat psalmum III eo tempore esse scriptum, quo David Absalomi filii sui persecutionem fugiebat: psalmum vero L multo antea, quando idem David ob duplex adulterii et homicidii crimen fuit a Nathane propheta reprehensus: et psalmum CXLI iis circiter temporibus, quibus David in spelunca ob Saulis metum delituit: psalmum quoque CXLIII, quum David cum Goliatho gigante pugnaverat. Denique probabile est, ne dicam certum, psalmum LXXI esse omnium Davidis postremum ordine temporis, scriptumque in Salomonem aut mox regnaturum, aut inter ipsa regni primordia; post quem psalmum ea, quae saepe commemoravimus, verba ponuntur: *Defecerunt laudes David....* Videmus tamen huic psalmo non ultimum locum, sed medium propemodum inter psalmos constitutum.

Tandem de psalmorum titulis gravior esset disputatio, si affatim causam expedire susciperemus. Verum satis erit in medio ponere quid hac de re plerumque interpretes sentiant. Et quidem ex titulis, quos nunc habemus in capite plurium psalmorum, alii leguntur cum in textu hebraico, tum in versionibus graeca et latina: alii in fonte non habentur; sed tantum in graeco et latino rivulo: aliorum denique pars aliqua legitur in hebraico codice, pars vero altera in solis versionibus. Titulos, quos hodie in fonte non legimus, inde excidisse temporum iniuria censent aliqui; sed verisimilius est, quos hebraici psalmi non praeferunt, maxima saltem ex parte graecae versioni fuisse inscriptos sive a LXX viris, sive a iudaeis hellenistis graeca versione vulgo utentibus, sive etiam a christianis quibusdam, cuiusmodi ille est psalmi LXV *Canticum psalmi resurrectionis.* Hebraicorum vero titulorum omnium non videtur esse eadem ratio, neque auctoritas. Nam quidam rem indicant et historiae et argumento plane contrariam, ut Hilarius animadvertit praefatione in psalmum LIX qui totus, si titulum spectes, deberet esse plenus hilaritatis, quippe pro victoria a Davide relata adversus idumaeos; quum tamen contra totus moestitiam tristitiamque spiret. Pariter psalmus LXXXIX vel in hebraicis exemplaribus Mosi tribuitur: verum Augustinus inquit, credendum non esse psalmum a Mose compositum, qui nullis eius literis inditus est; nisi velis ab aliquo ex posteris Mosis esse conscriptum, qui Mosis progenitoris sui nomen usurpaverit. Quamobrem non absurde quidam interpretum putant, hebraeos Esdra recentiores, quum viderent quibusdam psalmis praepositum titulum, aliis nonnullis, qui carebant, pro arbitrio suo et pro argumento, quod sibi pertractari videbatur, titulos praefixisse; quos quum LXX senio-

res in codicibus invenerint una cum reliquo psalmo verterunt; vel etiam fortasse psalmorum lectorem margini olim pro captu suo et intelligentia inscriptiones apposuisse, quae ab imprudentibus scribis deinde ita sunt confusae, ut sit uni psalmo affixum, quod alteri praemitti debuisset.

Itaque percunctanti : an psalmorum tituli divinae sint auctoritatis; iudicio nostro, sine erroris periculo responderi potest: si constaret a viro propheta, vel a divino auctore scriptos fuisse, nec dubitandum fore, quin divinam fidem facerent; sed quum suspicio gravis sit, qui sunt in hebraicis codicibus, re non satis accurate considerata fuisse positos: qui vero ab iis absunt, extraneam rem interdum continere, expectandum esse apertius ecclesiae iudicium, ut de omnibus liquidius iudicetur. Interim quousque genuinorum a suppositis distinctio non fiat, tanquam a re incerta definienda, esse abstinendum. Qua enim de causa putemus sacrum scriptorem uti voluisse titulis, nisi ut explicaret psalmi materiam et argumentum? Quod si tituli omnes literae et historiae non respondent, cur Spiritus sancti opera scriptos omnes credemus? Si praeterea credidissent patres et interpretes, quidquid in titulo est, a Deo esse profectum, liberius ne addidissent nonnulla, detraxissent, pro arbitrio mutassent, exposuissent, quod tamen in suis commentariis fecerunt? Praetermitteret ne ecclesia in psalmorum recitatione titulos legere, si canonicam eam partem ad psalmos spectantem existimaret? aut sineret ne tantam scriptoribus opinandi licentiam? aut fieri ne posset, ut tantam varietatem et dissensionem non modo inter hebraicos et graecos, verum etiam inter latinos eosdem vulgatae nostrae, atque antiquiores codices deprehenderemus?

Sed inquiet quis : vulgata nostra titulos omnes delectu quolibet et discrimine remoto exhibet; unam ergo, eamdemque singulis tribuit auctoritatem: praesertim quum authenticam Scripturam quoad omnes suas partes Tridentinum concilium declaret. Immo vero aptissime reponitur, quoniam nullam titulorum distinctionem fecit sancta synodus, visa est divinam auctoritatem non dare omnibus, quum verisimile non sit divinos declarare voluisse, quos et abesse et abfuisse semper a primigeniis textibus, quosve summo patrum consensu historiae ac literae repugnare novimus. Authentica quidem est vulgata nostra; sed titulos evangeliorum, epistolarum apostolicarum, et veteris Foederis librorum capitibus praefixos divinos praeterea nemo dixerit. Hinc tamen absit a nobis, ut quicumque demum ii tituli sint ecclesiae mandatu psalmis inscripti, quorum multi ad psalmorum intelligentiam non parum conferunt, nihili faciamus. Suum etiam iis est propter vetustatem pretium. At nulla ratione vel auctoritate conficitur, divinos absque discrimine esse habendos.

Articulum eram de manibus iam depositurus; sed, priusquam id facio, venit in mentem, inopportunum non fore, si de nostro latinae ecclesiae psalterio pauca subiecero. Antiquioribus saeculis, quae Hieronymi aetatem antecesserunt, utebantur latini editione psalmorum, quam *antiquam*, sive *italam* appellamus: obtinebat autem ea iam ferme ab apostolis: sed unum non erat ecclesiarum omnium exemplar: immo vero paria omnino vix reperisses duo; tantaque erat varietas, ut quia alter psalterio suo quaedam addebat, alter demebat, alter etiam

novam ex graeco interpretationem moliebatur, tolerari non posset. Hieronymus Romae agens anno fere 382 rogatus est a Damaso pontifice, ut latinam psalmorum editionem, quam in pluribus constabat a suo exemplo distare, emendaret, atque ad graecorum codicum fidem exigeret. Recensuit Hieronymus, et magna ex parte correxit; sed cursim, ut ipsemet scribit in epistola ad Paulam, ubi tamen et fatetur, *plus antiquum errorem, quam novam emendationem valere:* nam partim populus veteri editioni assuetus neglexit sancti doctoris castigationes, partim, quod ipse sanaverat, scriptorum vitio rursus depravatum est. Quamobrem, quum Bethlehemi degeret anno 384, duae matronae pietate insignes, Paula et Eustochium, petierunt iterum a doctissimo viro, ut novam latinam translationem iuxta senes LXX aggrederetur. Suscepit opus s. doctor summa diligentia, perfecit, notavitque obelo, seu veru, et quasi expunxit quod ab hebraico textu aberat, senes vero LXX habebant: apposuit autem notam stellulae, atque adiecit ex Theodotionis traductione sumens, quod in hebraicis codicibus repererat. De tertia interpretatione, quam totam ex hebraico fonte hausit, cuiusmodi inter eius opera extat, nihil dico, quippe quam ecclesia neque in divinarum literarum canonem retulit, neque christiano populo in publicis coetibus usurpandam tradidit.

Iam vero altera ex duabus s. Hieronymi aut emendata, aut nove suscepta psalmorum editio, est vulgata nostra, quam tenemus: nam Italae, seu antiquae supersunt tantum quasi fragmenta in patrum libris: sunt et in romano breviario vestigia in psalmum *Venite exultemus*, in antiphonis et responsoriis: sunt et quidam missarum introitus; gradualia et tractus inde excerpta; siquidem magnam antiquae partem transtulerat in suam primam romanam Hieronymus. Haec autem romana certe non est illa vetus, quae apud nos in usu est: etsi enim Romae adhibita sit, atque in sacris conventibus in Italia longo saeculorum decursu; in aliis tamen orbis ecclesiis non adhibebatur: tandem vero Pius V pontifex max. etiam in urbe Roma eius usum suppressit, iussitque vulgatam suscipi. Retenta tamen consuetudo est romanae editionis in aede vaticana, in altera s. Marci Venetiarum, atque in ecclesia mediolanensi. Itaque veteres nostri latini psalmi, ipsi utique tridentinorum patrum auctoritate probati, non possunt esse nisi alterius bethlehemiticae editionis, quos s. doctor ex senibus LXX expressit: *quorum*, ait ipse in epistola ad Sophronium, *translationem diligentissime emendatam olim linguae meae hominibus dedi.*

Articulus XII.

De Libro Proverbiorum.

Salomon Davidis filius, quum uberrimum a Deo sapientiae et intellectus donum accepisset, tria millia parabolarum, sive sententiarum est locutus, ut III *Reg.* IV, 32 traditur, quarum illustrem partem in hoc volumen *Proverbiorum* dictum coniectam esse sine ulla dubitatione tenemus (1). Nam initio totius operis praemissum est: *Parabolae Salomonis filii David regis Israël.* Capite X redit eadem inscriptio: *Parabolae Salomonis.* Capite rursus XXV repetitur consequentes etiam sententias eiusdem Salomonis esse; sed a de-

(1) Cf. Ghiringhello, op. cit. pag. 302 seq. — Danko op. cit. pag. 312. — Caminero, op. cit. pag. 351 seq.

lectis regis Ezechiae scribis sapientibus viris congestas, excriptas, inque unum volumen relatas: *Hae quoque parabolae Salomonis, quas transtulerunt viri Ezechiae regis Iuda.* Huiusmodi tituli primum toti libro; tum decimo et vigesimo quinto capiti inscripti satis superque indicio sunt Salomonem has sententias locutum; alterum vero scriptorem easdem complexum uno volumine conclusisse: immo vero diversis temporibus factam fuisse sententiarum Salomonis conquisitionem et collectionem. Quid enim opus fuisset ab Ezechiae viris recens transferri, idest conferri in unum, si omnes Salomon ipse sententias uno libro edidisset? vel cur repetitum est cap. x *Parabolae Salomonis*, si Salomon idem erat omnium auctor et scriptor, eodemque tempore posteriores cum prioribus congesserat? nonne abunde in totius libri capite significabatur Salomonem et ipsas ad morum institutionem composuisse? Haec igitur una esse potuit novae inscriptionis et repetitionis causa, ut intelligeretur, qui parabolas invenerit, Salomonem esse; alium vero, qui descripserit; et rursus alium, qui olim descriptis collectas recens, agnitasque eiusdem sapientissimi regis gravissimas sententias addiderit. Et hanc quidem variorum temporum atque hominum scriptionem probat etiam tam multa earumdemmet sententiarum repetitio, quam certe devitasset, qui una perpetuaque scriptione omnes in unum contulisset. Quocirca ante Ezechiae tempora quoddam erat vulgatum parabolarum Salomonis volumen, et fortasse iam erat volumen volumini additum; tum Ezechiae temporibus nova eius praeceptorum conquisitio facta est: tandem ab Esdra Scripturarum reliquias colligente, quidquid sententiarum in eumdem scopum inveniebatur, est in hodiernos codices compactum.

Et de omnibus, quae toto XXIX capite continentur, sententiis non dubitamus affirmare salomonicas esse: at utrum, et quas posteriora duo capita exhibent, eidem auctori tribuere debeamus, res est propter inscriptionis diversitatem multo obscurior. Caput XXX ita incipit: *Verba congregantis filii vomentis.* Trigesimum primum vero: *Verba Lamuelis Regis. Visio quae erudivit eum mater sua.* Quis unquam erit iste congregans vomentis filius? Plurimi interpretum Salomonem eumdem esse respondent, qui et Ecclesiastes, sive *Concionator* est appellatus, quod populum in concionem ad audienda vitae praecepta vocaret, et sententias accommodatissimas morum institutioni colligeret: vomentis autem filium dictum, quia plenus erat adeo sacrae doctrinae, ut redundaret et quasi evomeret; aut quia filius Davidis erat, quem e corde verbum bonum eructasse legentibus psalmos est exploratum. Neque aliter, aiunt ipsi, ea verba accipere possumus, quam appellativa, non propria. Ecclesia enim Proverbiorum librum, librum esse Salomonis perpetuo tenuit, nec unquam credi potest synagogam permisisse, aut fuisse permissuram, ut cum sapientissimi regis parabolis aliae ignoti auctoris coniungerentur (1).

Verum e contrario plures admodum cum interprete syro et chaldaeo putant, quemdam virum prophetam nomine אגור *Agùr* filium יקה *Jakè* aetate Salomonis floruisse, lectissimas et ipsum sententias proferentem, dignas, quae salomonicis

(1) Lege Ghiringhello op. cit. pag. 306 seq. apud quem habes diversas criticorum recentiorum opiniones.

adiungerentur; eas vero duobus discipulis et familiaribus suis איתיאל *Ithièl*, et אוכל *Ukàl* inscripsisse, qui ipsum interrogarant. Enim vero hebraica דברי הגור בן יקה המשא נאם הגבר לאיתיאל ואוכל: quae in vulgata nostra sic redduntur: *Verba congregantis filii vomentis. Visio, quam locutus est vir, cum quo est Deus, et qui Deo secum morante confortatus*, in hunc alterum modum vertenda esse dicunt: *Verba Agùr filii Jakè, visio* (sive prophetia gravis, difficilis intellectu, sublimisque sententia) *quam dixit vir ad Ithielem et Ukàl.* Hanc, quae multorum hebraeorum sententia est, non pauca confirmant. Primo, quare unquam voluisset Salomon, qui in reliquo libro, se Salomonem esse aperte prodit, in fine nomen suum allegoricis et metaphoricis vocibus *congregantis* et *vomentis* celare? Deinde styli patens diversitas est, et sermonis inaequalitas, et admodum dissimilis reliquorum Proverbiorum locutio in xxx capite: Ibi est visio et prophetia, suntque aenygmata ad institutiones morum pertinentia; quum tamen Salomon nihil visionis gravis, neque prophetiae sententiis suis complectatur. Tertio, auctor cap. xxx, 2 et 3 haec loquitur: *Stultissimus sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Non didici sapientiam et non novi scientiam sanctorum.* Et vers. 8: *Mendicitatem et divitias ne dederis mihi: tribue tantum victui meo necessaria.* Sed quomodo se ignorantem dicere potuerit Salomon divina sapientia instructissimus? aut petere, ut aeque a mendicitate et divitiis distaret rex potentissimus? Neque modestiam Salomonis quis praetendat hoc loco: nam propter modestiam, quantacumque fuerit, negari agnita veritas non debuit; neque efficit modestia, ut contraria iis dici possint, quae Salomon de se profitetur *Ecclesiastis* I, a *v.* 13 usque ad finem, de prudentia scilicet, de doctrina, de sapientia, de omnium rerum investigatione; quoniam et tum modestissimus erat, cum librum Ecclesiastis scripsit.

Ad prioris autem opinionis causas facilis responsio est. Ecclesia divino Proverbiorum libro perpetuum honorem testata est, eumque sententiis Salomonis constare perpetuo docuit, quin tamen caput xxx Salomonis esse declararet; sicuti totum Pentateuchum Mosi adscribit, quamquam ultimum Deuteronomii caput Mosi non asserat. Quare modo fatemur totam in libro Proverbiorum expositam doctrinam a Dei afflatu effluxisse, maximamque eius partem a Salomone esse traditam, nunquam credidero admodum sollicitam fore ecclesiam sive Aguri, sive Salomoni trigesimum caput tribuatur. Cur vero synagoga passa non fuerit Salomonis parabolis alias accedere, quas pariter Dei numine in sapientis et prophetae animum immissas pro certo tenebat? Agebatur de brevibus sententiis, familiaribus, solidis, acutis, vibratis, facile in animum fluentibus, ad prudentiam, ad sapientiam, ad oeconomiam, ad totius denique vitae summam compositis, inter quas et locum habere poterant Aguris dicta. Quare non potuerint ad calcem salomonicarum locari, praefixo praesertim auctoris nomine, ut illae ab his internoscerentur, et suis auctoribus laus esset?

De capite xxxi quod in fronte gerit: *Verba Lamuelis regis. Visio, qua erudivit eum mater sua*, non tanta dissensio est, cui auctori sit tribuendum. Etsi enim sint cum Grotio, qui Lamuelem Ezechiam esse censeant a matre sua Abia filia Zachariae sapientis utique viri eru-

ditum; communius tamen Salomonem ipsum a matre Bethsabaea prudenti matrona optimis vitae praeceptis imbutum indicari coniicitur. Porro Salomon fatetur *cap.* IV huius libri, *v.* 3 et 4 se a patre et matre edoctum. *Rabbi Nathàn* in אבות *Avod* ait, Salomonem a matre Bethsabaea לְמוּאֵל *Lamuelem* dictum: Lamuel praeterea hebraice significare potest, *cui est Deus*, seu *cum quo est Deus*, quod singulare Salomonis nomen esse hebraei agnoscunt, ipsum appellantes et יְדִידְיָה *Deo dilectum*, quae omnia videntur apprime coniecturam facere credibiliorem. At sive affirmetur, sive negetur Salomoni caput istud XXXI adscribi debere, parum refert. Procul dubio totum librum divinae auctoritatis esse tam synagoga, quam ecclesia ab apostolorum temporibus docuit, confirmatque damnans Theodorum mopsuestenum in synodo constantinopolitana II, oecumenica V, naturali atque humanae prudentiae tantum, et doctrinae Salomonis proverbia tribuentem; quam sententiam non cogimur pluribus communire: sunt enim levissima, quae opponuntur et absurdissima. Quis autem moveatur ineptiis dicentium Salomonem ex antiquis gentilium sapientibus doctissimis sententias collegisse, easque suo nomine evulgasse? Quis prava interpretatione illa versiculi 23, cap. XXIV, *haec quoque sunt sapientum*, probari putet e sapientum ethnicorum libris doctrinam, quae sequitur, significari depromptam? Nam ita obiiciunt, qui novas opiniones probant. Primum enim malignorum hominum obiectum esse, ex Salomonis aetate conficitur, qui multum praecessit sapientum philosophorum tempora, ut propterea ab iis nihil potuerit mutuari. Satis articulo II, parte prima huius nostri operis explicatum est, Graeciae sapientes omnium celeberrimos, primosque, qui opinione doctrinae floruerint, post hominum memoriam longe a Salomonis temporibus distare (1). Secundum vero refutatur et a LXX, et a Symmacho, Aquila, Theodotione, et a syro, arabe, chaldaeo interpretibus, qui omnes in hunc sensum vertunt: *'Haec autem dico vobis sapientibus: Cognoscere personam in iudicio non est bonum:* quibus verbis praeceptum sapientibus et iudicibus a Salomone datum de fugienda personarum acceptione intelligit quilibet praeiudicio vacuus rem considerat. Quamquam si vellemus Solomonem dixisse, viris quoque sapientibus semper esse visum nullius personam accipi in iudicio debere, nihil incommodi in causam hanc nostram inferretur (2).

(1) Lege Ghiringhello op. cit. pag. 331 seq. ubi Ewaldii obiectiones solidissime invenies refutatas.

(2) Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 305, not. 2.

Articulus XIII.

De Libro Ecclesiastis.

Liber qui graecis et latinis *Ecclesiastes* est, scilicet *concionem habens*, hebraice est קֹהֶלֶת *Kohéleth*, *congregans* foeminino genere, quod sapientiae tributum censetur coetus quasi ecclesiasticos congreganti: est enim complexio sermonis coetui habiti, ut graeci latinique patres sunt interpretati (3). Et communibus quidem hebraeorum atque ecclesiasticorum scriptorum suffragiis probatum est, Salomonem librum hunc

(3) De huius nominis significatione vide Ghiringhello op. cit. pag. 339 seq. ubi notatas habes etiam aliorum interpretationes.

scripsisse : tot enim illius auctoris characteres liber praesefert, ut etiamsi aperte nomen Salomonis non gerat, ei non adscribere plane non possimus (1). Capite I, 1 dicitur: *Verba Ecclesiastis filii David, regis Hierusalem* (idest regis Israël in Hierusalem, ut *cap.* I, 12) : vers. 16 : *Locutus sum in corde meo dicens : Ecce magnus effectus sum, et praecessi omnes sapientia, qui fuerunt ante me in Hierusalem : et mens mea contemplata est multa sapienter, et didici.* Cap. XII, 8 et 9 : *Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, et omnia vanitas: Cumque esset sapientissimus Ecclesiastes, docuit populum et enarravit, quae fecerat, et investigans composuit parabolas multas.* Haec quippe omnia aptissime Salomoni conveniunt, eique soli accommodantur in alium non transferenda. Solus ipse est, qui reges omnes Hierosolymis imperantes sapientia doctrinaque superaverit, Deo ipso id III *Reg.* III, 12 testante : *Ecce feci tibi secundum sermones tuos, et dedi tibi cor sapiens et intelligens in tantum, ut nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit.* Ipse est, quem Scripturae commendant multarum parabolarum auctorem.

Nihilo tamen minus thalmudistae in cap. I, בבא בתרא *Bavà Bathrà* regem Ezechiam auctorem Ecclesiastis iudicant, *R. Kimchì* Isaiam, Grotius Zorobabelem. Verum hae omnes coniecturae nullam ex ipsomet libro auctoritatem obtinent. Non nego quasdam apponi notas, quae in Ezechiam pariter cadunt. Huius generis illae sunt, Ecclesiasten dici filium Davidis, Davidis scilicet nepotem, divitem, potentem, quae et Ezechiae conveniunt. Has vero ipsas Ezechiae cum Salomone communes esse, inquam: immo vero Salomoni congruere melius, pluresque e contrario Salomonis adeo proprias describi, ut alienae omnino sint ab Ezechiae persona. Sit filius Davidis Ezechias latiore modo, pressiore certe est Salomon. Fuerit quoque ille dives et potens: at Salomon longe fuit ditior et opibus potentior, non modo regibus Iuda, sed et Orientis totius, quod non est opus multis demonstrare. An potuit vere de se Ezechias dicere, postquam multis divitias suas exaggeraverat : *et supergressus sum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Hierusalem*, quod Ecclesiastes de se narrat, cap. II, 9? num et se cunctis regibus sapientiorem vere praedicasset? Unum est, quod Ezechiam propius designare videretur, estque titulus *regis Hierusalem*, qui post X tribuum secessionem inventus creditur, quum antea *Israëlis* reges appellarentur. Attamen Salomon quoque se Hierosolymorum, urbis scilicet principis, in qua fixam sedem habebat, regem merito nuncupavit, ut se nominabant Damasci, Babylonis reges.

Porro neque in Isaiam, neque in Zorobabelem haec posterior regis Hierosolymorum appellatio quadrat, qui non nisi sumto alieno regis nomine librum componere potuissent, ut eum sibi titulum arrogarent, quod necesse nobis non est confingere habentibus tot clariores

(1) Communissima omnium catholicorum sententia est, si excipias Iahn, Herbst, et Scholz. Protestantes vero post Grotium fere omnes, exceptis Carpzov, aliisque, qui invictissime communem sententiam defenderunt, existimant auctorem huius libri esse longe recentiorem. Cf. Vegni *L'Ecclesiaste secondo. il testo ebraico*, Firenze 1871. Proemio pag. 19 seq. Ghiringhello, op. cit. pag. 343 seq. Danko, op. cit. pag. 314 seq.; ibique plures alios.

nótas Salomonem ipsum auctorem indicantes. Pastor autem, de quo sermo est cap. XII, 11: *Verba sapientium sicut stimuli, et quasi clavi in altum defixi, quae per magistrorum consilium data sunt a pastore uno,* non intelligo, quare debeat esse potius Zorobabel, uti somniatur Grotius, qui mandatum dederit magistris, ut verba sapientum colligerent, et sub persona Salomonis evulgarent, quam Ezechias, Esdras, Nehemias. Quum enim ex nullo Scripturarum loco habeatur Zorobabelem colligendis sapientum dictis incubuisse, inconsiderate locus iste de Zorobabele explicatur, et multo inconsideratius, quam si ad Ezechiam, ad Esdram, ad Nehemiam detorqueretur, quos saltem ex Scripturis accipimus operam suam in illustrium sententiarum et sacrorum Librorum coactionem contulisse. Si ergo pastoris nomine hominem quempiam significari velimus aliorum utilitati, collectis sapientum verbis consulentem, nemo plusquam Salomon pastor fuit: si contra Deus sub eo vocabulo exprimitur, totum Grotii argumentum perit. Sensus autem eius loci plerumque ab interpretibus iste exponitur. Etsi plures sapientes sint, plures qui consilium dent, plures qui doceant; tamen unus pastor est, omnis videlicet doctrinae et sapientiae fons et auctor, unus Deus est, unus Spiritus sanctus.

Gravius argumentum, quod fortasse dubitationem iniicere posset an Salomon Ecclesiastis librum composuerit, sumitur ex usu verborum quorumdam chaldaicorum, quae auctor adhibere non potuit, nisi post captivitatem babylonicam: verba enim quaedam sunt ab Esdra, a Daniele, a chaldaeis interpretibus usurpata, et iudaeis, stante ipsorum regno, incognita, quae probant auctorem, ne Salomonis quidem aetate floruisse. Huic et argumentum aliud subiicitur, in cap. VIII, 2, scriptum esse: *Ego os regis observo*, idest regis mandata perficio, quod Salomonem dixisse non est consentaneum.

Haec tamen a meris et ipsa coniecturis pendent, nec quidquam efficiunt. Primo enim non constat chaldaica ne an hebraica sint potius ea vocabula, suntque demum numero paucissima, quae in medio Grotius ponit, non praetermissurus certe plura, si reperisset. Nunquam ab auctore ullo nobis cognito purum hebraicum sermonem scribente adhibita quidem illa fateor: at si nulla fuit adhibendi opportunitas, cur adhibuissent? Non enim ex quibusdam verbis, quae facile ex hebraica in chaldaicam linguam affinem transferuntur, iudicari potest illa ipsa esse chaldaica, aut scriptori familiare fuisse chaldaicum idioma: sed ex stylo et maiore externorum vocabulorum copia et inflexione definitur librum ullum ab aliquo extranei sermonis perito esse conscriptum, vel alteri tribuendum, quam cui vulgo tribuitur, propter peregrinarum vocum uberiorem admixtionem (1). Sed detur iam voces

(1) Eruditissime cl. Ghiringhello, op. cit. pag. 358 demonstrat: « Peregrina vocabula, praeter unum haud recentis ceteroquin originis et usus, nulla sunt; seriores autem quae perhibentur voces, formae aut significationes pleraeque, vel in antiquiorum, aequalium, aut non ita recentium scriptorum libris aeque deprehenduntur, vel Ecclesiastae argumento nimis propriae ut ab aliis debuerint frequentari, vel pure hebraicis ita similes, ut minime recentes censendae sint: reliquas paucissimas, cum eo quod nullum peculiarem colorem libro inducere queunt, antiquis inusitatas nemo demonstrabit. Idemque de aramaeismis dicendum est, quorum plerique haud tales sunt, reliqui paucissimi neque recentis aetatis certa

quasdam esse omnino chaldaicas, detur et arabicas in hebraica Ecclesiastis locutione inspersas. Salomon ipse uti vocabulis illis potuit, qui multam cum mulieribus aegyptiis, moabitis, ammonitis, idumaeis, sidoniis consuetudinem habuerat, ab iisque externum loquendi genus hauserat. Nam hebraeorum iudicium est Salomonem adolescentem Cantica, virum Proverbia, senem Ecclesiastis librum scripsisse, in quo et vitae ante actae se poenitere ostendit. Profecto ex libro ipso dignoscitur, auctorem iam multos annos regnasse, iam nobiles magnificasque domos extruxisse, iam vitae voluptatibus fruitum, iamque mulierum amores ex animo deposuisse. Secundo plus apud nos valent LXX interpretes, syrus atque arabs et chaldaeus paraphrasta, qui vertunt: *Ego* (supplent autem *dico*, vel *moneo*) *os regis observa:* idest moneo, ut regis verbis praeceptisque pareas. Certe in hebraico exemplari est אני פי מלך שמור *observa*, imperandi modo. Facillimum autem fuit in vulgatam latinam unius immutatione literulae mendum irrepsisse. Quod si quis vellet cum Hieronymo regis nomine Deum significari, nihil omnino esset cum Salomonis maiestate non conveniens (1).

Auctore comperto, planius erit et divinitatem libri tueri contra quorumdam haereticorum et Lutheri praesertim calumnias, ab iisque defendere. Nam iure nostro sumimus ex synagogae totiusque ecclesiae auctoritate divinum esse librum, cuius praestantiam divinamque doctrinam in descriptis canonicorum librorum indicibus agnovere Melithon, Origenes, auctor synopseos, concilium laodicaenum, Gregorius nazianzenus, Cyrillus hierosolymitanus, Hilarius, Epiphanius, Hieronymus, Augustinus, Innocentius I, Concilium carthaginense III, Gelasius I in synodo romana, Iohannes damascenus, Eugenius IV et synodi tridentinae patres. Certe quidem, referente Hieronymo in fine commentarii in *cap.* XII *Ecclesiastis*, accipimus priscos hebraeos ferme deliberasse librum hunc ex numero sacrorum expungere (2), quod in eo

indicia suppeditant.» Cf. Danko, op. cit. pag. 316, ibique alios.

(1) « Sed enim, ait Ghiringhello op. cit. pag. 344, ipsa libri indoles fictionem respuit: non modo enim singula quae Salomonis nomine proferuntur, eius conditioni et aetati consona sunt, nullaque, alioquin vix devitanda, recentioris aetatis indicia deprehenduntur; sed prudentissima privatae publicaeque vitae praecepta, omnigena rerum experientia, legumque, quibus mortalium sortes temperantur certa interiorque cognitio, cum primis autem rerum omnium inconstantia et vanitas, inanesque perfectae sapientiae beatitatisve assequendae fruendaeque conatus tam scite vereque expressi, creberrimique hac super re questus, quasi totidem suspiria ex imo pectore sponte erumpentia, vivam ipsam Salomonis eiusque aevi imaginem oculis adeo subiiciunt, ut tantum artificium a simplici hebraeorum ingenio ceteroquin alienum, prorsus incredibile videatur. Scilicet, uti propriam cuiusque saeculi faciem eminentiorum quorumdam virorum indole, vita, gestisque expressam videmus; ita David et Salomon suae quisque aetatis species et exemplar fuit: iamvero quae rerum humanarum satietas in Ecclesiaste dominatur quaeque de earumdem, praeter pietatis virtutisque studium, inanitate traditur doctrina, si cuiusvis aetatis hominibus consona, certe Salomonis personae eiusque aevo convenientissima est, quo rex populusque ad summum fortunae fastigium evecti, eiusdem vacuitatem experiendo cognoverant..... Accedit quod auctoris *Proverbiorum* et Ecclesiastae unum est idemque propositum, scilicet ostendere in Dei cultu, eiusque mandatorum observantia, sapientiae summam humanaeque felicitatis fundamentum consistere... Nec modo utriusque libri idem scopus, sed et aliqua est formae similitudo. »

(2) Ad rem Vegni, *L'Ecclesiaste secondo il testo ebraico*, Firenze 1871, pag. 23:

omnia vanitatis accusentur; videantur esus et potus et temporaria corporis voluptas rebus omnibus anteferri; atque homines ad belluinam fere vitam agendam incitari: sed libri fine considerato, inter divinos retinuisse, in quo auctor una absolutissima sententia totum opus concludit: *Finem loquendi pariter omnes audiamus. Deum time et mandata eius observa: hoc est enim omnis homo: et cuncta quae fiunt, adducet Deus in iudicium pro omni errato,* (hebraice נעלם *abscondito*) *sive bonum, sive malum illud sit.*

Quod hebraeis maxime negotium facessebat, eosque, credentes immortalitatem animae, et corporum revocationem ad vitam, ancipites tenuit de libri divinitate, statim occurrit legenti. Sunt enim quaedam dicendi formulae ab auctore usurpatae non undequaque cum his duobus fidei capitibus consentientes. Porro quam male haec audire videtur sententia cap. III, 19: *Idcirco unus interitus est hominis et iumentorum, et aequa utriusque conditio:* Et iterum vers. 21: *Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, et spiritus iumentorum descendat deorsum?* Ex quo id auctor colligit vers. 22: *Et deprehendi nihil esse melius, quam laetari hominem in opere suo, et hanc esse partem illius.* Rursum cap. IX, 5: *Viventes enim sciunt, se esse morituros; mortui vero nihil noverunt amplius, nec habent ultra mercedem: quia oblivioni tradita est memoria eorum.* Et vers. 10: *Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quo tu properas.* His autem sententiis epicurei abutuntur, ut negent omnia spiritalia, animamque post solutionem a corpore vivere: sicut et altera capitis II, 24, quae ad fruendum corporeis bonis incitat: *Nonne melius est comedere et bibere, et ostendere animae suae bona de laboribus suis?*

Haec haud dubie intellecta perperam, magnum etiamnum aperiunt aditum contemtui libri Ecclesiastis. Sed quis, cognito comprehensoque auctoris instituto, non videat, has veluti caligines et nebulas veritati offusas dispelli et dissipari, quum ille sub operis finem ex animo atque ex sententia loquitur? De hominis enim morte ait cap. XII, 7: *et revertatur pulvis in terram suam, unde erat, et spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* Vel unum huius sententiae lumen disiicit quidquid obscuritatis et tenebrarum occupat alios locos, in quibus auctor non explicat quid ipse sentiat; sed quid de hominis fine venire in quaestionem possit, aut ab aliis utique plumbeis et sensuum iudicia sequentibus conclusum sit. Unde et quum inquit homines ac belluas uno interitu interire, eandem affirmat esse coagmentati corporis partium dissociationem, et quod ad externam speciem attinet eandem utrorumque abitionem hinc et migrationem videri. Et quum dubitantis instar ignorari ait, an hominis spiritus attollatur, belluarum vero defluat, non probat hanc ignorantiam; sed voluptuarii hominis et sensuum illecebris irretiti futurarum rerum igno-

« Quanto alle controversie che si agitarono tra i rabbini intorno al doversi o no conservare il *Qohèlet* tra le scritture canoniche, furono forse occasionate soltanto da dubbi individuali, nè certo possono riferirsi che ai tempi anteriori alla chiusura definitiva del canone; chè altrimenti esse e il conto che si mostra di voler farne sarebbero inesplicabili. In ogni modo sta fermo che l'autenticità del libro non vi fu messa in dubbio; e la ricognizione della canonicità, che ne fu il resultato, offre nuova testimonianza e conferma alla tradizione.»

rationem describit: quin immo et negligentiam pessimam, qua praetermittit inquirere, quid sit post mortem eventurum. Uno verbo si paullulum diligentiae, operae, studii in Ecclesiastis lectione et meditatione quis posuerit, quantulumcumque illud sit, intelliget voluisse auctorem in opus suum coniicere cogitationes, opinationes et iudicia, quae in hominum mentes cadebant de mundi bonis ac malis, de hominis conditione ac fine, ipsumque ad operis calcem certam sententiam pronuntiare, ubi concludit, totam hominis felicitatem Dei timore divinorumque praeceptorum observatione contineri: quia Deus quidquid boni ac mali gestum ab homine fuerit, in iudicium adducet (1).

Ista operis totius absolutio est: altera vero velut in disputatione sunt posita, et pro variis hominum vel stultorum vel perditissimorum (2) sententiis agitata in omnem partem. Investigat auctor, qua in re hominum felicitas collocetur: in quo sane maxime semper vel graviorum philosophorum dissensio fuit. Plures in medio opiniones ponit; nihil tamen certi in earum ulla reperit, et quas modo approbare videbatur, reiicit, et quo penitius quaestionem ingreditur, eo fit certior, a nulla re creata beatum fieri hominem posse. Praetermittit tandem quaestionem agitare diutius, cui nullum unquam fecisset finem, si omnia quae dici possent, persequi voluisset, atque in prima sententia se ipsum confirmat, nempe cuncta, quae in mundo sunt, vana, fluxa, mobilia, caduca esse, nihil solidi, nihil stabilis, sed unum Deum colendum, eiusque praeceptis obtemperandum.

Sunt tamen et qui velint Salomonem suas semper sententias elocutum: nihil autem in ulla inesse pravitatis, si bene intelligantur (3). Interdum enim loqui eum volunt de sola

(1) Cf. Vegni op. cit. pag. 40-56.

(2) Iam Gregorius magnus scripserat librum Ecclesiastes dialogismum esse, et in eo plura contineri inter se plane opposita « quia Salomon in eo quasi tumultuantis turbae suscipit sensum, ut per ea inquisitionem dicat, quae fortasse per tentationem imperita mens sentiat. Nam quot sententias, quasi per inquisitionem movet, quasi tot in se personas diversorum suscipit. Sed concionator verax velut extensa manu omnium tumultus sedat, eosque ad unam sententiam revocat, cum in eiusdem libri termino ait: «Finem loquendi omnes pariter audiamus: Deum time et mandata eius observa; hoc est enim omnis homo. » *Dialog.* lib. IV, cap. 4; quem secuti sunt Sixtus senensis, Grotius, Huetius, Martianaeus, Calmet, Dupin aliique.

(3) Optime Ghiringhello op. cit. pag. 360, dissertationem de huius libri unitate concludit hisce verbis: « Quae pugnantia videntur facile componet, qui non simpliciter illa stricteque, sed comparate latequé acceperit, auctorisque mentem et scopum fuerit assecutus: scilicet ad rectae vitae rationem moeror potius quam effusa laetitia conducit, at modestam sapiens minime refugit, imo praestantissimum Dei donum existimat; similiter licet scientiae doctrinaeque incrementum taedium saepe et aegritudo consequatur (quippe plura nos nescire quam scire inde cognoscimus), neque illa ab interitu hominem eximat, eam tamen Ecclesiastes magni facit; eademque ratione, quamquam mortalium vita miserrima est, adeo ut felicior videri queat mortuorum conditio, quum tamen bonis haud secus atque malis immunes sint, vitam morte potiorem habet; itemque vitio virtutem, quandoquidem etsi impii eadem interdum, vel etiam meliori atque honesti sorte fruantur, serius tamen ocius bene istis, male illis cessurum est, supernoque iudicio omnia facta pensanda. A stoicorum igitur aeque ac ab epicureorum schola fuit alienus, qui huius vitae bona optimum Dei donum, caste tamen fruendum existimavit, perpetuasque rerum vices certa tamen providaque lege recurrentes agnovit, neque scepticus, qui humanorum studiorum momenta quae sint, quibusque tamen finibus contineantur, quae vitae incommoda et emolumenta probe novit; quique dilatam saepe, certo futuram tamen piarum impiorumque retributionem, et simillimum

hominis specie; interdum de mortuis, qui nihil utique sciunt, quod ad hanc vitam attineat; nullam mercedem actionum obtinent, quia nihil agere possunt, quo quidpiam promereantur; nullam sui memoriam relinquunt, quia aetas, qua viventes cognoscebantur, illico praeterit. Et vere quidem illud *cap.* III, 21 dictum, quod male adeo auribus sonat, hebraice nihil omnino habet offensionis: מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם אֲעוֹלָה הִיא לְמַעְלָה וְרוּחַ הַבְּהֵמָה הַיּוֹרֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ: *Quis cognoscit spiritum filiorum hominis? Ascendit ille sursum, et spiritus bestiae descendit ille deorsum in terram.* Vel etiam: *Quis novit spiritum filiorum hominis eum esse, qui ascendit sursum?... quis considerat? pauci profecto.....* Verum de hac quorundam interpretum opinione in universum suscepta iudicent alii (1). Certum est sententias esse plures quaestioni inspersas speciem quamdam habentes mali, quas sano modo possis interpretari, cuiusmodi est ex supra allatis postrema. Non enim ibi voluptates corporis ceteris bonis anteponuntur; sed comparatione facta inter eum, qui pecuniis congerendis inservit, cibo et potui parcit, qui propter ingentem habendi cupiditatem noctes insomnes ducit, atque alterum, qui moderate comedit, bibit, partisque labore suo bonis fruitur; stultum illum, hunc feliciorem pronuntiat, ac si dixisset: nonne vanissimum est bona multa colligere, se torquere, in doloribus et aerumnis dies transigere, per noctem mente revolvere, in quo laborandum sit interdiu, omnibusque his curis susceptis incerto heredi omnia relinquere? Utatur ergo homo honeste bonis divina benignitate concessis sibi, et anxietatem omnem ex animo deponat. In hac vero sententia quid est quod vel in sanctissimo viro reprehendas?

Articulus XIV.

De Cantico Canticorum.

Canticum Canticorum tertium est ex Salomonis operibus, cuius nomen in textu hebraico et graeco inscribitur: et quamquam a thalmudistis Ezechiae auctori tribuatur, a recentioribus tamen rabbinis agnitum probatumque est Salomonem, qui dicitur III *Reg.* IV, 32, quinque et mille carmina composuisse, huius Cantici inter multa, quae perierant, superstitis inventorem fuisse. Revera Salomon in pluribus Cantici locis primas agit partes, isque saepe suo se nomine appellat; ex quo iniuria dubitarunt thalmudistae, utrum eius aetate, atque ab ipsomet sit volumen illud literis consignatum. Quod tamen pro certo habuere adeo veteres recentioresque rabbini, patres omnes atque interpretes, ut iis ne in suspicionem quidem venerit alium auctorem quaerere.

Liber iste in hebraicis exemplaribus titulum habet שִׁיר הַשִּׁירִים אֲשֶׁר לִשְׁלֹמֹה *Canticum Canticorum* (2), id est nobilissimum Canticum, excellen-

quidem hominum brutorumque interitum, aliam tamen esse originem destinationemque persuasum habet... »

(1) Cf. Vegni, op. cit. pag. 149.

(2) *Canticum Canticorum quod Salomoni*; qui titulus iuxta grammaticae leges non aliud significat quam carmen praestantissimum, cuius auctor Salomon. «Huius porro tituli, pergit Ghiringhello op. cit. pag. 365, et αὐθεντία cum ex iis generatim praesumitur quibus psalmorum inscriptiones veras authenticasque probavimus, indeque etiam quod inscriptionis alterius quam auctoris, eoque minus recentiori manu carmini vel libro adiectae, nullum certum exemplum; tum eius veritas ex operis sermone, stylo argumentoque confirmatur, quae profecto neque recentem neque alium a Salomone deprehendunt auctorem. Multa sane Can-

tissimumque, sive epithalamium, in quo loquentes inducuntur sponsus et sponsa, et quotquot inde amici et amicae, sponsum sponsamque prosequebantur. Sponsus et sponsa amatorio sermone utuntur, eoque vividius ac vehementius ultro citroque animi ardorem exprimente; idque in causa fuit, cur iudaei eos, qui aetatis maturitatem, atque annos XXX nondum attigissent, Cantici lectione prohiberent; quod et in ecclesia olim retentum diu est. Persuasum tamen illis semper fuit, librum hunc non esse nudam, nuptiarum gratia, compositam cantilenam maritales Salomonis amores spirantem; sed et allegorice explicandam. Neque enim credendum, inquiebant, eo Cantico rem tantum profanam, quae sanctitatis nihil habeat, contineri: in catalogum quippe sacrorum librorum nunquam synagoga canticum retulisset, nisi excellentissimum quid esset, sublimiores spiritales sensus occultans sub cortice literae.

Ab hac hebraeorum persuasione recessere interpretes quidam, inter quos Grotius (nam Theodorum mopsuestenum, haereticos a Philastrio commemoratos, atque anabaptistas mitto) qui putavere Salomonem unice intendisse de amoribus suis erga sponsam, vel Abisag sunamitidem, vel Pharaonis regis Aegypti filiam scribere. Hoc autem argumento ducuntur. Literam nihil sonare, nisi teneriores animi affectus viri atque uxoris mutuo amore calentium: librum vero non modo non abundare ullis aut morum aut religionis praeceptis, sed ne respersum quidem ullibi esse, et ubique Dei nomen sileri. His alii omnino contraria sentiunt, qui arbitrati nihil nisi allegoricum et spiritale in cantico reperiri, negant Salomonem vel minimum de suis nuptiis, aut maritali amore cogitasse: solum purissimum Dei amorem, aiunt, erga synagogam, in iudaeorum sententia ibi declarari; multo vero clarius, iuxta omnes catholicos, summam Christi Iesu benevolentiam sive adversus ecclesiam, quam sibi sanguine suo acquisivit, sponsam, sive adversus animam praeditam sanctitate, quam sibi in fide et caritate consociat (1). In huius sententiae

tico cum Proverbiis, eaque in tanta argumenti diversitate breviorique eius ambitu notabilis, sermonis affinitas (cf. pag. 357, 358) nisi quod plures idem illud sibique proprias voces et formas, frequentesque pro sublimiori poëtica dictione aramaeismos, seu archaismos, praesefert; generatim vero eam orationis purae putaeque hebraicae sanitatem, vim et efficaciam, eos dicendi nervos, aculeos spiritusque in illo reperimus, qui temporibus exilio proximis aut posterioribus nequeunt convenire. Praeterea, erotica poëmatis indoles, eiusque incomparabilis exsquisitaque venustas, suavissimi castissimique mores tam vivide vereque expressi, omnigena et inaffectata rerum physicarum notitia, qui plurimus similium figurarum fons, Salomonis ingenio adeo consona sunt; huius imo eiusque parentis propria quaedam et peculiaria, ceu nota recentiaque ita perstringuntur, ut non modo coaevi, sed Salomonis manum videre sit.»

(1) Auctores, qui pro diversis stant sententiis, habes apud Danko, op. cit. pag. 304. Plenissime, ut solet, hoc thema pertractat Ghiringhello op. cit. pag. 373 seq. qui tamen improbat auctoris sententiam inter duas extremas partes positam, et defendit *Canticum Canticorum nil aliud esse quam allegoriam*. Idem tenet Caminero, op. cit. pag. 361, qui ait: « Canticum Canticorum nullum sensum literalem praesefert iuxta primigeniam ac nativam verborum et orationum vim, sed est allegoria per universa octo capita discurrens, ac proinde de veris amoribus Salomonis minime intelligi potest in se ipso, vel typico aliquo sensu, qui sensum literalem supponit. » Et Ghiringhello, refutato sensu literali et sensu typico, pergit pag. 381, « Hunc sensum. . poëmatis indoles necessario postulat. Ut enim orientalibus universim nullo non tempore familiare fuit sub humanorum amorum schemate mysticam animorum cum deitate coniun-

patrocinium afferunt locos omnes Cantici, qui si ad literam accipiantur, profanum amorem inspirant, immo et cupiditates accendunt. Afferunt quoque locutiones multas saepe occurrere, quas neque ad Salomonem, neque ad sponsam, quaecumque ea sit, possis accommodare; v. g. Salomonem esse regem, pastorem, fratrem sponsae, electum de millibus, florem campi, lilium convallium, efficientemque accubitu suo, ut sponsae nardus odorem suum spiret: sponsam vero esse vinearum custodem atque ovium iuxta pastorum tabernacula, filiam vinitoris spoliatam ab excubitoribus et vulneratam; ergo omnia allegorica sunt.

Has duas utrinque opiniones deserendas esse putamus, in quarum neutra nobis plane satisfacimus: et quemadmodum nunquam in animum nostrum inducemus, librum semper pro divino habitum ad humanas solum animi affectiones, etsi innoxias, exprimendas et excitandas compositum fuisse, ita et nunquam iis assentiemur, qui in hoc opere nihil de Salomonis nuptiis actum defendunt. Nam, ut a prima exordiamur: quare unquam Canticum in canonicis Libris ab Esdra recensitis locum haberet, si praeter profanos, terrenos et periculosos legentibus amores nihil exhiberet? quid haberet boni liber, qui neque ad morum compositionem conduceret, neque ad fidei dogmata tuenda adhiberi posset, nec divinas virtutes iustitiam, misericordiam, sanctitatem, potentiam animo lectoris obiiceret? quid haberet boni, ut in sacrorum

ctionem designare, ita et hebraeis foedus a Iehovah cum Israële initum mutuamque utriusque rationem coniugio assimilare (Is. LIV, 5, 6; LXII, 4, 5.; Ier. II, 2; III, 1; Matth. IX, 15; XXII, 1, 14; Rom. VII, 4) vel sponsalibus (Is. LXII, 5; Ezech. XVI, 8, 14; Os. II, 19, 20). Iam vero quam aperte haec allegoria in Cantico dominetur, quamque apte allegorico sensu exponatur, quod proprie acceptum repugnare visum est, facile intelligit qui plerasque eius imagines cum iis contulerit, quibus prophetae passim mutuam Dei populique hebraici necessitudinem adumbrare usi sunt... Porro nullum de hac expositione dubium ei supererit qui Canticum ps. 44 comparaverit, quod eadem forte occasione compositum, eodem argumento versatur: utroque enim in carmine rex describitur forma luxuque, haud secus ac bellica fortitudine iustitiaque spectabilis, cuius ad latus nova nupta incedit regio decore cultuque, summis undique laudibus celebrata; si igitur unum allegorice de Messia exponendum fuit, eadem ratione erit alterum interpretandum. Hinc vero intelligitur quare Salomon quippe Messiae typus spiritaliter ac pacifice regnaturi, modo regis, modo pastoris personam alternatim in Cantico sustineat, iisque se laudibus cumulet, non tam sibi propriis quam in antitypum derivandis, quas ceterum, ne dum in rusticanae puellae sodalem conveniant, nec ipse sibi tribuere ausus fuisset; haecque ratio est quare semet a Salomone distinguere auctor videatur; itemque cur Sulamith principis filia vineaeque cultrix exhibeatur. Quae cum ita sint, manifestum est allegorico hoc epithalamio non solum antiquum Iehovae cum hebraeis foedus, sed et novum per Messiam feriendum significari, qui utriusque auctor ac fundamentum est, mysticum scilicet Christi ecclesiaeque connubium, qui pariter sponsi sponsaeque nomine passim in novo foedere designantur: falli propterea qui sub Sulamithae schemate iudaicam tantum, aut christianam ecclesiam intellexerunt. Verum, quum Christi ecclesiaeque coniunctio singula eius membra complectatur, quae per gratiam et charitatem mystico Christi corpore adhaerent; neque iis possumus assentiri qui ad hanc coniunctionem, nisi directe, oblique saltem Salomonis Canticum alludere inficiati sunt. Quod pertinet ad intemeratam sanctissimamque Christi parentem, qua mortalium nemo, sive per physicam, sive per moralem unionem Christo coniunctior fuit, omnia quae communiter piis omnibus competunt, ipsi κατ' ἐξοχήν aptanda sunt, uti pie sapienterque ab ecclesia novimus factitatum. »

Huic controversiae iuvat praemittere rectam utriusque sensus litteralis ac mystici notionem, quam evolutam habes a Patrizi, *De interpret. s. Scripturarum.*

numero censeretur? immo vero quid non haberet mali, si profanis oculis, et corde minus casto legatur? Errat enim Grotius, inquiens, Librum canonicum haberi potuisse, modo spiritali sensu intelligi queat et explicari; etiamsi spiritale illud auctor non spectasset. Nam deceptam primum synagogam, tum Christi ecclesiam, et maximo errore lapsam dicere cogeremur, quae ut divinum commendat librum, nihil tamen nisi connubiales amores complectentem; tum vero et ecclesia ipsa falsa traxisset nos in errorem probans Canticum tamquam divino afflatu conscriptum, quod totum humano ingenio inventum per se, atque ex instituto eos flagrantioris amoris igniculos excitaret, quos fovere coniugis adversus coniugem liceret, at probus alter quilibet exortos teneretur extinguere.

Aliorum vero opinio, qui omnia allegorice in Cantico et figurate, nihilque historice scriptum volunt, non cohaeret cum ipsius argumento, in quo planissimum est auctorem nuptias Salomonis celebrare voluisse. Nam Salomonis nomen, opes, potentia, strata, uxores, concubinae, stipatores aliquid innuunt et historicum et praesens, nempe nuptias, quarum oblata sibi occasione animum auctor ad scribendum appulit. Cap. III, 7 et seq.: *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiunt ex fortissimis Israël: omnes tenentes gladios, et ad bella doctissimi: uniuscuiusque ensis super femur suum propter timores nocturnos. Ferculum fecit sibi rex Salomon de lignis Libani: columnas eius fecit argenteas, reclinatorium aureum, ascensum purpureum..... Egredimini, et videte, filiae Sion, regem Salomonem in diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis illius, et in die laetitiae cordis eius.* Et cap. VI, 7: *Sexaginta sunt reginae, et octoginta concubinae, et adolescentularum non est numerus.* Haec enim omnia nuptias Salomonis cum regis Aegypti filia Sunamitide ex Salomonis nomine appellata ita aperte ostendunt, ut sine causa negetur historicum omnem sensum prorsus abesse. Neque scirem ullo modo explicare, cur hic sexaginta reginae, et octoginta concubinae tantum numerentur, quum III Reg. XI, 3, reginas septingentas, et concubinas (iustas uxores quidem, at servas, non heras, vel secundi ordinis, sine instrumento dotali, ac solemnibus sponsalibus ductas, ut inquiunt hebraei) tercentas habuisse Salomon legatur, nisi cum interpretibus dicerem a rege sapientissimo Canticum fuisse elaboratum, et nuptias celebratas, quum tantam uxorum multitudinem sibi nondum adiunxerat.

Quamobrem duos iungendos esse sensus sine ulla cunctatione asserimus, historicum alterum, alterum spiritalem a Spiritu sancto ambos intentos, quos appellari literales ambos non modo non repugnamus, sed etiam atque etiam assentimur et volumus, quorum utrumque auctor spectavit, alterum in altero conclusum de Christi et ecclesiae, sanctarumque animarum beato coniugio castisque deliciis. Ad sensum hunc utrumque discernendum facillime adducemur, si primum persuasum animo habuerimus in sacris Literis sub casti, et divinitus instituti coniugii imagine individuam Christi Dei atque ecclesiae coniunctionem notari; ac sponsi sponsaequae nomina ad Deum, atque ecclesiam, ecclesiaeque membra stabili fide cum Deo iuncta transferri. Quam rem et apostolus Paulus, *cap.* V *ad Ephes. v. 32*, docuit, asseve-

rans viri et mulieris coniugium *Sacramentum magnum* esse *in Christo et in ecclesia:* et beatus Iohannes in Apocalypsi sponsam Christi, et agni non semel ecclesiam nominans. Itaque Salomon Christi Domini typus, de quo dixerat Deus II Reg. VII, 14: *Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium*..... quum Pharaonis filiam sponsam aegyptiam duceret, quae pariter figura erat ecclesiae ex alienigenis et gentibus coiturae, *psalm.* XLIV, *v.* 11 et 12, carmen festivum edidit, in quo non tam castos suos amores, suamque fruitionem boni canebat, quam sanctissimas Christi Iesu cum ecclesia iustisque animabus nuptias in suo illo coniugali foedere adumbratas. Et quia epithalamicon illud carmen ad nuptiales hebraeorum festivitates accommodari decebat, quibus cum sponso et sponsa delecti iuvenes, adolescentulae virgines, et comitum turba intererat; idcirco omnes Salomon in scenam veluti induxit, omnibus suas partes, omnibus varias personas attribuit, quo et splendidius, et mira varietate elegantius, et festivius drama videretur. At vero ut in omni suo colloquio, et amoris significatione, in votis, suspiriis, expectantis sponsae languore et potientis deliciis, in comitum dictis atque actionibus, in omni florum, fructuum, hortorum, fontium, lactis, vini, odoramentorum sumta similitudine humani amoris motum et vim, atque innocuas voluptates mirifice descripsit; sic Dei benevolentiam et studium adversus ecclesiam, animarum divina caritate flagrantium cum gemitus, tum gaudia divinique amoris incitamenta, ubertatem, divitias praedicare sibi proposuit.

Nempe Salomon divini Spiritus plenus, cernens illo amoris et connubii sui symbolo coelestes amores, et spiritales Christi nuptias praesignari, mentem sustulit, easque, dum suasmet celebrabat, Cantico complexus est prophetarum more, qui rebus praesentibus futurarum typis ad novae legis mysteria praenuntianda utebantur. Qua occasione ita usus est rex sapientissimus, ut posita historiae basi, significationem vario, nobili, eleganti et figurato stylo ad Christum Dominum ecclesiae, et fidelis animae diligentissimum, ut sancti patres interpretantur, transtulerit, atque ipsius beneficia, gratias, amorem adversus ecclesiam, animasque iustorum vivum expresserit. Hac de causa ecclesiae patres visi sunt, nulla historici sensus ratione habita, in spiritali altero unice versari, quem primum a Spiritu sancto intentum, et cuius gratia epithalamium suum, figuram epithalamii Christi Domini composuisse Salomonem crediderunt. Sed etsi mysticos sensus tantum scrutati sint, et docuerint cantica mystice intelligenda, historicum tamen a litera inseparabilem de amoribus et nuptiis Salomonis, quem verba praeseferunt, non negarunt, qui et sub nuptiarum apparatu amorem coelestium inspirari dixere. Quisnam vero erit iste nuptiarum apparatus in cortice literae, nisi apparatus nuptiarum Salomonis?

Ista duorum sensuum historici et mystici non tam distinctione, quam complexu nos ab omni eorum invidia liberamus, qui Canticum quoquo modo reprehendunt, aut Salomoni non convenire tenacius pugnant. Non enim, quod primo loco a Grotio afferebatur, verum est, molliores tantum atque ardentiores viri et uxoris affectus in Cantico describi; caeteroquin castas aures potius laederet, nec unquam sacris Libris fuisset accensitum. Sane li-

tera amores Salomonis in sponsam suam refert; sed voluntas Christi erga ecclesiam sponsam suam ostensa; sed spiritalis sanctarum mentium voluptas; sed casti iucundique animorum complexus, morum concordia et affectuum consentanea in alterum caritas; sed sanctae nuptiae intelligendae sunt, eoque erigendus est animus, non grammatico sensui adhaerendum. Falsum pariter est neque componendis moribus, nec religioni tuendae Canticum prodesse. Quis enim altius mentem elevans ad Dei amorem erga homines, quem sub allegoria epithalamii Spiritus sanctus praedicat, non sentiat se ad mutuum amorem Deo rependendum accendi et inflammari? aut quis inde cognoscens propensissimam Dei voluntatem, bonitatem, misericordiam, pro qua nos beneficiis amplissimis cumulare paratus est et studet, de sublimissimis rebus ad religionem spectantibus non erudiatur? Hos in se non experitur animi motus, neque hanc doctrinam percipit, qui profanus est, non ignoro: verum numquid nostra perversitas ratio erit, qua sacra et profana metiamur? Denique licet Dei nomen taceatur, falsum est praeteriri Deum; quia sub imagine sponsi, fratris, amici, dilecti, Salomonis regis pacifici, Deus ipse exhibetur ecclesiae et animae iusti praesentissimus. Haec autem nomina conciliant magis amorem sibi, quam si divina alia adhiberentur.

Neque e contrario ex locis quibusdam Cantici profanos amores redolentibus, si ad literam intelligantur, apte concluditur ad Salomonis amores nihil referri: immo vero si institutum argumentum totum usquequaque spiritale esset, et nihil de Salomonis nuptiis ageretur, sub quarum imagine et coelestes venirent, nunquam illos dicendi modos auctor usurpasset. Quia Salomon sponsae amore incensus erat, affectus suos aliquanto vehementius, et quasi audacius expressit, quaesitis similitudinibus et metaphoris, quas naturae atque ingenio hebraici sermonis, et orientalium consuetudini admodum ab usu nostro remotae, concedi necesse est; personae tamen, quam sponsus gerebat in Cantico, modo pastoris, modo regis, modo fratris accommodatis. Nostrates amatores, vulgo solis, lunae, aurorae, stellarum, ocelli, corculi et praecordiorum, si velitis, et vitae, aliisque id genus nominibus sponsam vocant, eiusque pulcritudinem commendare, suumque amorem testari ex quadam harum ferme rerum specie solent. Hebraeis vero sua peculiaris erat et amoris sui declarandi, et pulcritudinis sponsae celebrandae ratio: ab ea non discessit Salomon pro gentis suae more, eaque Christi et ecclesiae laudes dicere voluit. Quod si molliores quidam dicendi modi legentium aures offendere videantur; ideo evidentius fit ad res divinas sub humanis figuris latentes animum esse avocandum, et aliud plane studium ponendum in huius libri lectione, quam ad graecorum ac latinorum molliora epithalamia legenda afferatur. Quo circa, quum epithalamium istud ad diversam multo normam compositum sit, ac graeca et latina scribantur, nemini mirum esse debet, si plura neque Salomoni neque sponsae conveniant, et tam variae inducantur veluti in scenam personae. Nam saepe scriptores sacri veteris Testamenti figuram et typum deserunt, et ad rem significatam illico rapiuntur, ex quo fit, non omnia, quae scribunt, in typum et figuram quadrare. Sic de Davide, de populo

hebraico, ex. gr. quum sermo haberi coeperit, extemplo ad Messiam, ad novam legem transfertur, et ita translatus typo apte non convenit. Sed sicut ab re quis inde colligeret Davidem, aut populum hebraicum figuram non esse Messiae et christiani populi, nihilque in litera de iis haberi; ita immerito in re nostra negatur coniugium Salomonis typum esse coniunctionis Christi cum ecclesia, et Salomonis nuptias omnino praeteriri silentio.

Iterum in epithalamiis hebraicis non orationis unitas quaerenda est, quam in graecis et latinis postulamus; sed in hebraicis latius vagatur et excurrit oratio; et sponsus ac sponsa varias personas assumunt ad maiorem argumenti venustatem et elegantiam (1). Cuius rei causa affertur, epithalamium hebraeorum non uno constare cantico (unde et cantica sancti patres dicunt), sed pluribus, septem scilicet partibus, quae septem diebus respondeant celebrandae maritali festivitati ex consuetudine constitutis (2). Quare sponsus modo regis, modo pastoris, modo fratris, modo vinitoris sub specie exhibetur sponsam alloquens; et vicissim sponsa reginae, pascentis oves, sororis, virginis rusticulae personam induit, et colloquia inter se miscent loco, tempori, officio consentanea. Utrumque ergo constitit, et Christi ecclesiaeque coniunctionem mystice, et Salomonis nuptias historice in Cantico praedicari.

Articulus XV.

De Libro Sapientiae.

Duplex de hoc argumento gravis est, altera coniunctis catholicorum viribus contra haereticos de libri divinitate, altera inter catholicos etiam ipsos interpretes de auctore mota controversia. At quia properandum nobis est, sermonem, quantum fieri poterit, contrahemus. Itaque quoad primam quaestionem eadem est de Sapientiae libro, ac

(1) Legendum est Lowth *De sacra poësi hebraeorum*, Prael. xxx.

(2) Secus, et quidem rectius, Ghiringhello op. cit. pag. 371 : « Totum poëma ad argumentum quod attinet in binas dividitur partes (cap. I ad vers. 1, et cap. V, 2 ad VIII, 14, quae rursus in trinas quaeque pericopas facile distinguendas subdividuntur, iterumque singulatim in alias breviores argumento potius quam forma discriminandas; iam vero in utraque poëmatis parte sponsi alter alterius desiderio flagrantes, seque invicem quaeritant, absentes praesentesque laudant, donec maritali foedere sociati alter in alterius amore conquiescant; hoc tamen discrimine, quod in altera parte mutua amantium quaesitio eorumque praeconia plenius latiusque exponuntur, sponsorumque connubium perficitur in priori dumtaxat indicatum; sufficit sane V, 2, 7 cum III, 1, 4, coll. I, 6; VI, 1-2, 10-11, VII, 10, 13, cum II, 10, 16, IV, 16, VI, 1; VIII, 1, 3, cum III, 4; VIII, 5-12, coll. VI, 8, 9 cum III, 6, 11 conferre, ut liquet in altera parte resumi, continuari et absolvi quod in prima strictim fuerat expressum : eadem ferme lege qua in synthetico parallelismo prioris hemistichii sententia in altera evolvitur atque completur. Quae cum ita sint, quadruplicem Ewaldii, Hirzelii, Kösterii, nec non triplicem Hoffmannii partitionem, quippe arbitrariam intimaeque carminis oeconomiae repugnantem perinde reiicimus, ac septemplicem a Bossueto institutam, et Calmeto aliisque probatam septenis nuptiarum diebus respondentem quos censent in hoc carmine celebrari; praeterquamquod enim aeque arbitraria est et capita III, 1, V, 1 uni tantum diei perperam assignat; nescio quid a nuptiarum solemnitate epulisque per septem dies duraturis magis abhorreat, quam sponsi per montes et colles, sponsaeque per urbem solivaga nocturnaque discursatio, vel gregis, horti vineaeque cultus, cui per festos illos dies uterque addicti perhibentur; indeque etiam appareret quam falsus fuerit Michaelis (adnot. ad Lowthi prael. not. 123) putans neutiquam sponsorum, sed coniugum amores in hoc carmine celebrari. »

reliquis deutero-canonicis ratio, ut quamquam a vetere synagoga probatus non sit, multis divinum esse ostendatur. In novo enim Testamento multa apostoli ex Sapientiae volumine depromsere, quae, ne prolixiores hic simus, et in Daniele Huetio *prop. 4*, et in Natali Alexandro, *Hist. Eccles. vet. Testam. dissert.* VI, *art.* 6, *prop.* I legi possunt. Exemplo inter plurima illud sit Epistolae ad Rom. IX, 21 : *An non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?* quod a Sapientia XV, 7 acceptum est: *Sed et figulus mollem terram premens, laboriose fingit ad usus nostros unumquodque vas, et de eodem luto fingit quae munda sunt in usum vasa, et similiter, quae his sunt contraria: horum autem vasorum quis sit usus, iudex est figulus.* Sit et alterum ad Hebr. I, 3, de filio Dei: *Qui quum sit splendor gloriae et figura substantae eius*.....quod sumsit apostolus a Sapientiae VII, 26, de Sapientia ipsa scriptum : *Candor est enim lucis aeternae, et speculum sine macula Dei maiestatis, et imago bonitatis illius.* Cetera praetereo (1).

Clarior vero atque efficacior est sanctorum ecclesiae patrum auctoritas, qui testati quanto in pretio in suis ecclesiis Sapientiae liber haberetur, se a traditione suam de Libri divinitate doctrinam hausisse eo ipso significant. Quomodo enim credamus sanctos viros sine duce et magistro eius libri laudes praedicasse, eoque usos ad fidei veritates explicandas? Dionysius *lib. de Divin. nominib. cap.* IV : *Scripturae sacrae institutionibus invenies quemdam haec dicentem de divina Sapientia, amator factus sum pulcritudinis eius;* quae *cap.* VIII Sapientiae *vers.* 2 in nostris Bibliis habentur : *Amator factus sum formae illius.* Iustinus martyr *in dial. cum Tryph.* illud Sapientae II, 12 obiicit : *circumveniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus nostris.* Origenes *lib.* VII *in epist. ad Rom.* ait: *Hoc et sapientia per Salomonem dicebat: quia corruptibile corpus aggravat animam, et deprimit terrena habitatio sensum multa cogitantem,* Sapient. IX, 15. Cyprianus *lib. de mortalit.* illud Sapientiae IV, 11 et 14: *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius... placita enim erat Deo anima illius : propter hoc properavit educere illum de medio iniquitatum,* Spiritus sancti doctrinam esse affirmat. Et Clemens alexandrinus *lib.* I *Strom.* alterum *cap.* III, *v.* 2 : *Visi sunt oculis insipientium mori,* a divina sapientia dictum de martyribus scribit. Idem, ut paucis multa complectamur, veritati testimonium praebent Tertullianus *de praescr. Haeret. cap.* VII, Eusebius *in lib. Praepar. Evang.*, concilium sardicense in epistola synodica apud Theodoretum, *lib.* II *Hist. Eccles. cap.* VIII, Basilius *lib.* V *contra Eunom.*, Hilarius *enarrat. in Psal.* CXXVII, Epiphanius *haeres.* 76, Optatus Milevitanus *lib.* IV, Ambrosius *serm.* 8 *in Psalm.* CXVIII, concilium carthaginense III, can. 47, Innocentius I *in epist. ad Exuper.*, Gelasius I *in Synodo rom.*, aliique a Natali Alexandro commemorati, quos mitto, ut D. Augustini, quem praeterire nequeo, argumento utar.

Augustinus libro praesertim de praedestinatione sanctorum cap. XIV, quum scripsisset s. Cyprianum po-

(1) Similiter Sap. II, 6 coll. 1 Cor. XV, 52; Sap. IV, 30 coll. Hebr. XI, 5; Sap. VII, 26 coll. 1 Cor. IV, 45, Coloss. I, 15, Hebr. I, 3; Sap. XIII, 1 coll. Rom. I, 20; Sap. XVII. 20 coll. II Petri II, 17.

suisse *in lib. de mortalit.* illud Sapientiae : *Raptus est ne.....* quod a se quoque positum repudiabatur a fratribus tamquam non de libro canonico adhibitum, pergit dicere : *Non debuit repudiari sententia libri Sapientiae, qui meruit in ecclesia Christi de gradu lectorum ecclesiae Christi tam longa annositate recitari, et ab omnibus christianis, ab episcopis usque ad extremos laicos fideles, poenitentes, catechumenos cum veneratione divinae auctoritatis audiri..... qui sententiis tractatorum instrui volunt, oportet, ut istum librum Sapientiae, ubi legitur - raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius, - omnibus tractatoribus anteponant, quoniam eum sibi anteposuerunt, etiam temporibus proximis apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere, nisi divinum testimonium crediderunt.* Argumentis hisce ducti tridentini patres, scilicet consideratis divinitate doctrinae, prophetico scriptoris spiritu, atque universali ecclesiarum omnium, et christiani nominis societatum approbatione, quae saeculorum lapsu obtinuit in sacrorum Librorum canonem Sapientiae librum retulere : quorum decretum nulla convellere haereticorum perversitas poterit (1).

Iam generales haereticorum cantilenas contemnimus, quas ut supra praeoccupavimus, librum nempe Sapientiae a canone hebraeorum abesse, et primis ecclesiae saeculis ab ecclesia usquequaque diffusa pro divino non habitum. Quid enim haec prohibeant publicam divinae auctoritatis existimationem ei libro nunc accessisse? Hebraei licet in canone librum hunc nunquam habuerint, tamen ut s. Epiphanius *lib. de pond. et mens.*, et s. Iohannes damascenus *lib.* IV *de fid. Orth. cap.* XVII, inquiunt : *utilem et fructuosum crediderunt et extra arcam conservarunt ad eorum distinctionem, quos Esdras in canonem recensuerat.* Ignotum profecto non fuisse synagogae volumen Sapientiae, immo vero a iudaeis laudatum, accepimus ex *Rabbi Moyse Bar Nachmàn*, qui in prooemio Pentateuchi laudat, et syriace atque hebraice recitat illud ex magna sapientia Salomonis a se exscriptum : ובעבור זה התפללתי ונתנה לי רוח חכמה וקראתי ובאה לי רוח דעת בחרתי בה ויותר מן השבט והכסא· *Propter hoc optavi et datus est mihi sensus; invocavi et venit in me spiritus sapientiae, et praeposui illam regnis et sedibus...* quod Sapientiae *cap.* VII, 7 legimus. Primis vero ecclesiae saeculis ab omnibus patribus sacer liber non est habitus, neque ab ecclesiis omnibus probatus canonicus propter causas, quas librum Tobiae explicantes protulimus. Neque calvinistae consentiunt sibi, dum haec opponunt ; nam et epistolam ad hebraeos et apocalypsin Iohannis aliasque epistolas habent pro canonicis, quamquam primis ecclesiae saeculis de earum divinitate a quibusdam sit dubitatum. Si ergo in novi Testamenti libris certo dignoscendis aliquod iis argumentum suppeditatum est quod nonnullas olim ecclesias latuit ; cur ecclesia Christi certiora habere argumenta non potuerit definiendi Sapientiae librum esse divinis adiungendum ?

Singularia, quae calvinistae exaggerant ad Sapientiae auctoritatem labefactandam sumta ex eodem libro, haec sunt, quibus responderi est operae pretium. Sapientiae *cap.* X, 14 dicitur, a sapientia allatum Iosepho regni sceptrum : *et*

(1) Ampliorem demonstrationem invenies apud Vincenzi *Sessio* 4 *conc. trident. vindicata.*

vers. 15 et 17 hebraicum populum iustum fuisse in Aegypto, et inculpatum; proptereaque laborum suorum mercedem ei redditam. Verum neque Iosephus potitus est unquam regno, aut imperium tenuit, nec populus secutus est iustitiae praecepta, cuius idololatriam in Aegypto Ezechiel *cap.* xx, 7 *et seq.* arguit. Praeterea *cap.* xiv, 15 narratur, patrem acerbo luctu dolentem cito sibi rapti filii fecisse imaginem, et tamquam Deo divinos honores habere coepisse, unde idololatria dimanavit, quod falsum maxime est: nam idololatria initium non habuit a defunctorum cultu; tum vero prius a filiis defuncti parentes coli coeperunt, quam parentes filios mortuos divinis honoribus prosequerentur. Tertio, *cap.* xvi, 18, significatur mitescentem flammam, quae in Aegypto ceciderat, animalibus a Deo in impiorum poenam immissis pepercisse: quare debuissent muscae, ranae, pediculi, aliaque huius generis molestissima animalia post ignis grandinem adhuc subsistere; quod repugnat capitibus octavo et nono Exodi, ubi dicitur ranas omnes interiisse de domibus, villis, agris, et remansisse tantum in flumine: muscarum vero ne unam quidem superfuisse vel antea quam grando et ignis mixta pariter aegyptios percussissent. Eodem *cap.* xvi, 20, manna, quo vescebatur in deserto populus, describitur tamquam esca angelorum et panis de coelo praestitus omnem in se habens saporis suavitatem, et uniuscuiusque voluntati serviens, conversus in quod quisque volebat. Quibus contraria Moses loquitur *cap.* xi, *Numer. v.* 6 et 8, explicans, fractum mola aut tritum in mortario, coctumque man in olla reddidisse saporem *quasi panis oleati*, idest placentae oleo subactae et captos fastidio hebraeos cibum illum despexisse. Demum *cap.* xvii, 3 et 4 scriptum est, fuisse perterritos spectris, phantasmatibus, tristibus apparentibus personis triduo caecae noctis aegyptios. *Cap.* xix, 7, profundum maris rubri apparuisse campum germinantem: et *v. 11*, maximam coturnicum copiam, non secus ac ranas et muscas in Aegypto, recens creatam et demissam in desertum: de his vero, quae omnino fabulam subolent, nihil Moses tradidit; non habet ergo Sapientiae liber auctoritatem (1).

Haec, quae magno hiatu haeretici contradicunt, quemadmodum veteres ecclesiae patres a commendanda libri Sapientiae divinitate non removerunt, ita neque nos deterrent. Duplici enim via in genere ad has ineptias respondetur: vel enim quidam Sapientiae locus in speciem contrarius est alteri sacro et ab omnibus probato libro; vel nonnulla reperiunt haeretici in Sapientia, quae in aliis sacris libris non attinguntur: si primum, multis modis componi sententiae, specie tenus invicem repugnantes, possunt: qua ratione alii omnes sacri scriptores concordes effici solent contra Spinosae, Hobbesii aliorumque incredulorum aggressiones: si secundum, levissimis et ineptis argutatoribus citius satisfit respondendo, traditionis via recenti scriptori illud innotuisse, quod primus non tradiderat literis: in quo, quid est, quod sit minus consentaneum veritati? Moses ex. gr. unde accepit multa, quae ipsius aetatem praecesserunt et monumentis consignavit? nonne sine scripto a maiorum suorum praeceptis et disciplina? cur ergo auctor libri Sapientiae non potuerit et ipse de multis erudiri non

(1) Horum ac similium obiectionum refutationem habes apud Ghiringhello, op. cit. pag. 433 seq.

conscriptis à Mose? Non enim puto dicturos calvinistas, nihil omnino a Mose praetermissum, quod aut suis, aut maiorum suorum temporibus acciderit: multo minus auctoritati libri Geneseos detracturos quidpiam, etiamsi sola traditione illud didicerit, quod scripto ipse retulit. Auctoritas quippe firmissima non a dicto vel scripto pendet, sed a Dei auxilio non sinentis errare et falli eum, qui ex aliorum auditu dicit vel scribit. Quum ergo Moses singula rerum a se narratarum adiuncta non sit prosecutus, et libri Sapientiae auctor a maioribus fide dignis quaedam acceperit habueritque, ut iure nostro nobis sumimus habuisse adstantem Spiritum sanctum, ne aberraret; quid unquam facessat nobis negotii, si mosaicae historiae quaedam addidit, et distinctius et accuratius prodigia divina descripsit?

Sed veniamus brevisssime ad singula. Scimus Iosephum regiam dignitatem summumque imperium in Aegypto non tenuisse, propterea ne a Sapientia dici nequivit ei datum sceptrum? Pharao *Gen.* XLI tot honoribus tanta potestate Iosephum auxerat, dum ad eius oris imperium populum omnem parere iussit, annulum dedit et pollicitus est, ipso non annuente, ne manum quidem aut pedem in tota terra Aegypti a quopiam motum iri, ut rex Iosephus esse videretur. Qua de causa *cap.* XLV, 26 *ibid.* Iacobo patri filii renuntiant: *Ioseph filius tuus vivit, et ipse dominatur in omnem terram Aegypti:* in manu scilicet Pharaonis sceptrum erat, sed et domesticam Pharaonis, et publicam Aegypti rem unus gerebat Iosephus, eamque ipse arbitratu suo, ac si solus iuberet sceptroque uteretur, otioso rege, administrabat. Quod erat plusquam satis, ut regem fuisse, praesertim hebraeorum loquendi more et sceptro a Sapientia donatum dicerent.

Populus vero hebraeus in Aegypto iustus et semen sine querela appellatur, non ea iustitia eaque innocentia, quae faceret acceptum Deo; sed quae regum Aegypti aut populi iram ullo peccato in se non provocaret, ut inde intelligatur iniuria ab aegyptiis fuisse tot angustiis pressum. Etsi enim in Deum peccaverit a cultu idolorum non recedens, ut non modo Ezechiel, verum et prophetae ceteri saepe Dei nomine conqueruntur, obiicientes nepotibus patrum scelus; erat tamen coram Pharaone et universa Aegypto innocens, nec dignus gravissima poena, quam sustinebat. Erat praeterea semen iustorum, quorum gratia Deus ipsum a dura servitute eripuit.

Idololatriae non una origo est, ut unum non erat apud omnes idololatriae genus, quod et auctor Sapientiae notat *cap.* XIII, 2 inquiens, homines scientia Dei vacuos igni, spiritui, aëri, stellarum gyro, aquae, soli, lunae divinitatem, et orbis terrarum administrationem concessisse. Ex multis autem idololatriae initiis unum hic in capite decimo quarto afferre Sapientiae auctor sibi proposuit, immoderatum parentum amorem in liberos, qui effecit, ut quos morte sublatos pater praesentes habere non posset, imago exhiberet; cui cum primum sacra facta essent, paullatim deinde falsa religio crevit. Quam etiam idololatriae causam inter ceteras eruditi probant commemoratione antiquitatis et prolatione exemplorum.

Inter plagas, quibus Deus aegyptios populo suo graviter iniuriosos affecit, fuit ranarum, muscarum et sciniphum, sive pediculorum immissio. Ranas et muscas oratione sua Moses Dominum pro

aegyptiis rogans omnes depulit, easque depulisse legitur *Exod.* VIII, 13 et 31 ; at sciniphes omnino abactos fuisse non constat ex *vers.* 16, 17 et 18, in quibus de plaga sciniphum Moses loquitur. Haec ergo animalia, quae superfuerant, quando postea Deus ignem de coelo pluit, comburere ignis non potuit, qui tamen omnia absumit : unde non perversitate naturae, sed iudicio Dei se exagitari aegyptii cognoscerent. Vel dicito iis verbis Sapientiae: *Quodam enim tempore mansuetabatur ignis, ne comburerentur, quae ad impios missa erant animalia*, non ignem notari, qui mixtus grandini post cetera mala ad ulciscendos aegyptios de coelo decidit, sed quem prius aegyptii succenderant, ut omnia animalia, muscas, ranas, pediculos comburerent et experirentur, pressi ne essent naturae maleficio, an irato Deo poenas darent.

Mannae sapor per se is erat singularis, quem habuisse Moses narrat ; sed praeterea divino beneficio sapiebat, quod quisque voluisset, non quidem impius et obmurmurans, sed pius et timens Deum, ut explicat Augustinus. Iosephus *lib.* III, *Antiq. iud. cap.* I, ait, eos, qui manna vescebantur, cibum adeo suavem et exquisitum et delectabilem saporem sensisse, ut nihil praeterea cuperent. Ob id in *Deuter.* II, 7, scribit Moses: *et nihil tibi defuit.* Pro his iudaeis Deo dilectis poëtico quodam et figurato sensu Man erat esca angelorum in coelo parata, quam scilicet vel angeli manducassent, si uspiam angeli cibo vesci potuissent aut soluissent. Quamquam et pro omnibus quemcumque saporem reddidisset, dici potuit angelorum esca, et panis de coelo praestitus quia angelorum ministerio in excelsa aëris regione parabatur.

Tandem, quae in opposito argumento sequuntur, nihil habent momenti aut gravitatis. Cur Deus aegyptiis tam longa nocte metuendos pavores non incusserit, quia Moses id reticuit? Potuerunt sane re ipsa monstra quaedam aegyptiorum oculis obversari, atque illa per subitos ignes identidem instar fulgurum micantes deprehendi: potuerunt solum in perturbata et terrore perculsa aegyptiorum phantasia monstra apparere, eorumque animos magis prosternere. Quum fieri id potuerit, factumque esse auctor Sapientiae affirmet, cur negemus? Rursus in fundo rubri maris herbas virentes germinasse et pratum visum fuisse non repugnat. Nam historici referunt in pluribus maribus et rubro praecipue, herbas, virgulta et arbores succrescere. Neque repugnat recens creatas coturnices, etsi a vehementi vento in desertum importatas Moses scribat. Non est tamen necessario ita ad literam explicandus uterque hic locus; sed figurate potest accipi, ut ostendere primo voluerit auctor sapientiae facile, planum paratumque iter ingressos fuisse hebraeos in maris fundo, ac si in amoeno prato mollibus herbis vestito graderentur : secundo, coturnices repente visas fuisse, optantibus quidem, sed insperantibus hebraeis, novi saporis, novae magnitudinis, pinguedinis novae, quarum similes nunquam antea populus viderat. Haec de libri divinitate quantum satis est ad confutandos calvinistas (1).

(1) Ait Danko op. cit. pag. 549: « Tametsi aequiores acatholicorum insigne tribuant libro nostro pretium, in quo dignae de Deo notiones, copia utilissimarum veritatum, morum disciplina pulcherrima reperiatur, tamen ab eius auctoritate recedunt et de naevis quibusdam illum carpunt, imprimis de placitis philosophiae

Ad quaestionem alteram transeamus, quae etsi parum conferre, immo nihil ad prioris confirmationem videatur, explicanda tamen est, ne eius ignoratio difficultatem augeat prioris, et catholicam veritatem defensuro noceat. Itaque inquiritur: quis nam Sapientiae librum auctor scripserit? Salomonem esse multi aiunt: ut plurimum Philonem iudaeum unum fortasse ex LXX interpretibus ab Eleazaro ad Ptolomaeum missis, quorum singulis aegyptius rex solvendas graves quaestiones attribuerat; Philoni vero sigillatim iusserat explicari sibi aequam administrandi regni rationem a prudentia praescriptam: nam in has sententias plerumque abierunt sancti patres et interpretes. Si quae enim aliae in mentem ulli scriptori venerunt, ut Augustino, qui primum dixerat Iesum filium Sirach (1), Gregorio, qui suspicatus est Isaiam esse, obscuriores manserunt, nec ullam obtinuere approbationem (2).

Verum dum has sententias attente considero, non invenio, quo aut mihi aut alteri satisfaciám: graves adeo difficultates ab omnium assensu retrahunt. Nunquam adducar primum, ut credam Salomonem multa iam honestae vitae praecepta suis aliis voluminibus complexum, easdem omnino magno numero sententias in novo libro iterum scripsisse. Quorsum enim id fecisset rex sapientissimus? Stylus pariter, et scribendi ratio auctoris Sapientiae a Salomonis instituto admodum aliena est, quam diversam esse sine cunctatione dignoscet quisquis vel parum in sacris literis versatus. Auctor Sapientiae sermonem totum colligat, sententias cum sententiis nectit, continua oratione utitur: Salomon vero in Proverbiis, in Ecclesiaste dissutas sententias habet, abruptas, nullo nexu coniunctas. Huc facit illud Hieronymi in prologo galeato affirmantis in ipso stylo graecam eloquentiam cerni: *ipse stylus graecam eloquentiam redolet:* quum certe Salomon graecae eloquentiae luminibus nullis orationem distinxerit (3).

alexandrinae. Accuratius hac de re quaesivit C. L. W. Grimm, commentatione de libri Sapientiae alexandrinae indole perperam assertae, lenae, 1833, qua opinionem istam omnium falsissimam explosit, his usus fere argumentis. Tres ait pag. 10 esse philosophiae alexandrinae notas: *a.* Syncretismus, sive philosophiae ethnicae cum doctrina revelata commixtio, et quae *b.* cum ea arctius cohaeret, allegorica s. Scripturae interpretatio; sententia denique *c.* de numine intermedio, Deum inter et mundum intercessoris partes agente, per quod occultus et supremus Deus se manifestum reddiderit atque se manifestare pergat. Monstravit Grimm pag. 12-19 illa quae noster de Sapientia pronunciat, convenire cum iis, quae de eadem in Proverbiis et Ecclesiastico leguntur. Sobriam nostri scriptoris doctrinam ab alexandrinorum syncretismo plurimum recedere, pag. 21-29. Sed etiam addit idem Grimm interpretationem allegoricam, cuius ope alexandrini e veteri Testamento philosophemata exuere solebant, frustra quaeri, pag. 29-35. Argumentis adversariorum nihil effici, nisi scriptorem iudaeum palaestinensem, sed graece loquentem, Alexandriae vivere potuisse, qui cognitionem graecae eruditionis, graecorumque morum, non ex ipsis philosophorum libris, sed usu potius et commercio cum graecis aut etiam itinerum experientia percepit.»

(1) Haec nonnullorum Augustini temporibus (de Doctr. christ. II, 8) sententia fuisse videtur, quam ipse dein retractavit (Retr. II, 4); alii vero iterum amplexi sunt, communi sapientiae titulo doctrinaeque unitate decepti, quae in Salomonis et Siracidis Sapientia continetur. Cf. Cornelius a Lapide, *Comment. in Sap.* pag. 3.

(2) Faber tribuit Zorobabeli vanis prorsus ductus rationibus, quas refutat Ghiringhello, op. cit. pag. 414.

(3) Tanta fuit vis argumenti ex graeco huius libri titulo derivati, atque tanta fuit gravitas auctoritatis citationum Patrum, qui Sapientiae loca allegarunt nomine Salomonis, ut non dubitarunt multi originale

Praeterea, quod gravissimum est, nunquam apud hebraeos extitit hebraicum autographum, sive apographum libri Sapientiae, atque ut testatur ibidem Hieronymus maiorum silentio motus, *apud hebraeos nusquam extat*. Periisset ne Salomonis liber, si uspiam extitisset? aut ignorasset ne Esdras sacrorum voluminum diligentissimus compositor, Sapientiam a Salomone fuisse conscriptam? aut permisissent ne iudaei eximium adeo et pretiosum opus in tenebris iacere? Non erat profecto Salomon velut alter ignotus scriptor, cuius opera, Esdrae aetate, in iudaeorum manus nondum pervenissent: neque admitti negligentia tum potuit in conquirendis Salomonis scriptis; Salomonis, inquam, regum sapientissimi, totique iudaico populo ob docrinam divinitus acceptam spectatissimi. Cur ergo hebraicus canon librum Sapientiae non exhibet, si Salomoni tribuitur? Multa denique continentur in Sapientia partim ab Isaia, partim a Ieremia, nempe prophetis Salomonis aetatem consecutis, expressa, partim a fabulis depromta atque a graecorum moribus, cuiusmodi illud est cap. II, 8: *Coronemus nos rosis;* partim cum summa pace ac libertate non cohaerentia, qua populus Salomone imperante fruebatur, uti alterum capitis XV, 14 inimicos populi Dei eidem populo imperare. Quae omnia fidem omnino detrahunt opinioni, quam primo loco posuimus (1).

Qui vero Philonem auctorem libri Sapientiae secundo loco defendunt, non constant sibi, neque ex pluribus scriptoribus, quos Philonis nomine appellatos volunt, in uno deligendo consentiunt, ut vel ex hoc ipso eorum confutationi locus satis pateat. Alterum Philonem seniorem vocant Ptolomaeo philadelpho regnante scriptorem; alterum alexandrinum, sive iudaeum pluribus scriptis insignem ablegatum Romam a iudaeis Alexandriae ad imperatorem Caligulam primo ecclesiae seculo, anno aerae christianae fere quadragesimo. Sunt qui et tertium Philonem nominent auctorem libri *de anima*, stante secundo templo, in vivis agentem, de quo in libro יוחסין *Iuchasìn*, seu *genealogiarum* est memoria proditum.

Verum inter Philones istos Sapientiae auctorem non dignoscimus. Senior ille, quem plures laudant, fortasse nusquam extitit, aut saltem extitisse nullo certo argumento, nullo veteris scriptoris testimonio persuadetur. Aristaeas, si ille quidem scripsit historiam, interpretes LXXII ab Eleazaro Alexandriam missos suis nominibus singulos compellans Philonem nullum nominavit. Neque Iosephus *lib.* I *contra Appionem*, vel Eusebius *lib.* IX, *praepar. Evang.* XX, et XXIV auctorem libri *de Hiero-*

huius libri fuisse hebraicum. Alii recentiores existimarunt fuisse chaldaicum, ducti in hanc opinionem a diversitate versionis syriacae a versione graeca, quare suspicati sunt utramque derivatam fuisse ex originali chaldaico, non syriacam ex graeco, ut tenet communis opinio. Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 412. Verum, Hieronymi sententia in dies magis atque magis comprobatur, et pro ea modo stat consensus eruditorum fere omnium.

(1) Pariter errarunt Houbigantius et Eichhornius, quorum ille librum non modo bifariam partitus, quod et alii iampridem praestiterunt, uti Cornelius a Lapide et Dupin, sed in binas distinctasque partes disiungens (I-IX, X-XIX) Salomoni unam, incerto auctori alteram adiudicavit, eidem fortassis qui priorem ex hebraico in graecum sermonem trasntulerit; alter vero in duas aeque partes, et diversas (I-XI, 1, XI, 2-XIX) eumdem discrevit, duplici etiam auctori attribuendas. Horum confutationem lege apud Ghiringhello, op. cit. pag. 398, ubi libri unitatem erudite defendit.

solymis Philonem vocantes, argumentum suppeditant, quo seniorem illum extitisse affirmetur atque scripsisse. Immo vero de ethnico scriptore potius locutum utrumque non immerito coniicimus. Iosephus enim scribens ethnicos scriptores graecos Demetrium phaleraeum et Eupolemum res quoque iudaicas historiis chaldaeorum, syrorum, phoenicum interspersisse, cum iis et Philonem coniunxit, omnes aeque reprehendens et hallucinationis accusans propter hebraicae linguae ignorantiam, cuius causa hebraicos libros intelligere, eorumque sensum assequi non potuerunt. At senior, si qui fuit, non ethnicus dicitur, sed iudaeus; non ignarus hebraici sermonis, sed eloquentissimus. Non ergo antiquiorem Philonem scripsisse quidquam confirmavit, sed graecum alterum nobis ignotum.

Errasse Iosephum, si Demetrium quidem, Eupolemum, Philonem scriptores ethnicos putavit: errasse pariter, quando sacrae linguae et Scripturae imperitos dixit, quidam suspicantur: idque praesertim colligunt, quod lapsus ibidem Iosephus Demetrium phaleraeum a Demetrio iudaeo non distinxerit, in quo patentior, inquiunt, error est. Verum primum errasse demonstretur, non suspicione nuda obtendatur. Licet alter fuerit Demetrius phaleraeus a iudaeo; Iosephus tamen phaleraeum ibi nominat, graecum certe scriptorem, eiusque scripta, ait, sacris interdum literis discordare. Tum et Clemens alexandrinus in *lib.* I, *Strom.* adnotavit Philonem ab Eusebio commemoratum non consentire cum Demetrio in regum iudaeorum historia; et satis constat ex fragmentis apud Eusebium ambos historiam ex sacris Libris veterumque hebraeorum commentariis non texuisse; ambos sensum sacrorum Librorum non assecutos, ut ait Iosephus. Ex quo neutrum usum fuisse hebraico exemplari colligitur, praetereaque neutrum ex hebraico genere, autrum hebraicarum literarum per tum.

Quod si daretur etiam Philonem aliquem iudaeum circa aetatem Ptolomaei philadelphi historiam iudaeorum mandasse literis, unde haberemus ipsummet ad tradenda moralia praecepta acquirendae sapientiae accommodatiora animum appulisse? Num ex s. Hieronymo praefatione in libros Salomonis scribente de Sapientiae libro, *nonnulli scriptorum veterum hunc esse iudaei Philonis affirmant?* Sed haec dubitanter a s. Hieronymo de paucis veteribus dicta nullam fidem conciliant sententiae, quam explodimus. Quae si intelligantur, ut multi volunt, de iuniore Philone iudaeo alexandrino, multo minus valent ad inveniendum auctorem Sapientiae ut pergimus dicere: nam Philonem byblium licet vetustiorem scriptorem poneremus, quam re ipsa sit, (composuit enim librum de Hadriani imperio, sub quo vixerat, teste Suida) ne commemorandum quidem putavimus, qui ex gentibus quum esset, quibus certe eloquia Dei non sunt credita, Spiritus sancti instinctu moveri ad scribendum non potuit.

Philoni vero iudaeo sive alexandrino, paullo post Christi Domini mortem celebri scriptori tribui non posse Sapientiae volumen multo evidentius efficere non posse confidimus. Insignis est discrepantia styli Philonis ab auctore libri Sapientiae: turgidus ille est, copiosus, magnificus, vividior, allegoriis redundans; gravis iste et sententiarum plenus. Etsi vero uterque in iisdem ponendis sententiis conveniat, numquid non potuit Philo a Proverbiorum,

Ecclesiastici, Machabaeorum, quin et a Platonis libris principia eadem, atque sententias in suum institutum derivare? Eusebius praeterea et Hieronymus in catalogo librorum Philonis describendo diligentissimi, Sapientiam inter eos non collocant. Iterum Sapientiae liber ad veteris Testamenti Scripturas pertinet: pertineret autem ad novum Foedus, si post Christi Domini mortem esset a Spiritu sancto dictatus. Hinc multa diximus a Sapientiae fonte in novum Testamentum ab apostolis translata, eiusque locos Clemens romanus in epistola ad corinthios usurpat, qui procul dubio scriptoris iudaei suorum temporum auctoritate uti noluit.

Quomodo deinde prophetarum more praedicere capite secundo potuisset futuros dolores, futuram ex iudaeorum nequitia et perversitate acerbissimam Christi Iesu mortem scriptor, qui post absolutum redemtionis nostrae opus, post insignem Christi de morte triumphum, post captivos, ipso praeeunte, in aeternam libertatem assertos scribere suscepisset? an non historiam tradere potius debuisset? Quam sane sive praedictionem Christi dolorum et mortis, sive descriptionem dicere quis velit, dum animo intuemur, multo magis Philonem ea scribentem agnoscere non possumus. Iudaeum ne hominem pertinacem, obfirmatumque animo, atque evangelicae legi repugnantem credamus Spiritus sancti organum fuisse ad institutionem ecclesiae, quo tam graviter, accurate, diserte Christi cruciatus describerentur, atque impii ausus iudaeorum iustum persequentium ac opprimentium?

Nam quod aiunt Eusebius et Hieronymus de Philone, eum in secunda legatione ad Claudium imperatorem cum sancto Petro consuetudinem habuisse; Photius vero codice CV christianum factum a christianorum instituto postea descivisse, vix a nemine nostra hac aetate probatur; atque etiamsi probaretur, nihil valeret ad nostram hanc controversiam dirimendam. Teneamus ergo Philonem alexandrinum perperam a quibusdam scriptorem Sapientiae praedicari. Hactenus aliorum sententias confutavimus, quo uno contenti sumus: nihil enim suppetit, quod negatis ceteris affirmetur, nisi ignotum scriptorem esse. Certe quidem illum ex hellenistis iudaeis post versionem LXX interpretum scripsisse, in scriptis philosophorum et poëtarum graecorum fuisse versatum, prope a Machabaeorum aetate floruisse, coniectura auguramur, cetera ignoramus (1).

(1) Melius Ghiringhello, ea qua pollet eruditione et criterio, ita pressius circumscribit auctoris patriam et aetatem: « Ut non ante Ptolemaeorum et Seleucidarum dominatum graecis iudaeis consueverunt, neque versio septuaginta interpretum, qua noster utitur, Ptolemaei I, probabilius Ptolemaei II, philadelphi regno (an. a. Chr. 284-246) antiquior est; ita similem graeci sermonis, philosophicarum cumprimis dictionum facilitatem et usum, nedum iudaeorum palaestinensium, antiochensium (prout nonnulli ex recentioribus putarunt) aut asianorum aliquis per id aetatis assequi potuerit, et in Iosepho Flavio Christo suppari desideramus; neque in alium quam in Aristobuli, Philonisque concivem iudaeum scilicet hellenistam, domo aegyptium, vel alexandrinum cadere pro certo habemus; qualem insuper non modo generalem ethnicorum eruditionis et cultus, sed rerum aegyptiarum penitior notitia auctorisque propositum maxime deprehendit. Scilicet aetate vixisse censendus est, qua graecorum mores et instituta Alexandriae magnopere florebant, variaque variarum gentium numina, religiones et ritus recepta erant: multifarias nempe *polytheismi* rationes, lavariorum et apotheosis originem, simulacrorum idealem formam et exquisitum artificium, ludicra certa-

Quae primo loco a nobis librum hunc Salomoni non tribuentibus dicta sunt, contradicuntur ex ipsomet auctoris sermone. Scriptor enim *cap.* VII, 7 ait, optasse se, sibique datum esse sensum ac sapientiae spiritum: in *cap.* IX, 7 et 8 se a Deo electum regem populo iussum *aedificare templum in monte sancto*, quae non modo aptissime ad Salomonem, sed ad solum Salomonem referre possis. Unde permoti graecus, arabs, syrus interpretes librum *Sapientiam Salomonis* inscripserunt, ut auctorem apertius notarent. Insuper ecclesiae patres Origenes, Tertullianus, Clemens alexandrinus, Cyprianus, Athanasius, Hilarius, Ambrosius aliique tam propter auctoris testimonium, quam libri doctrinam doctrinae Salomonis simillimam *librum Salomonis* appellarunt. Idque adeo certum erat primis ecclesiae saeculis, ut Eusebius *lib.* IV *Hist. Eccl. cap.* XXII, scribere non dubitaverit, Rufino interprete: *Aegesippus, et Irenaeus, et omnium antiquorum chorus librum, qui adtitulatur* Sapientia, *Salomonis esse dixerunt, sicut et Proverbia.*

Infirmum vero contra hanc antiquitatis fidem est argumentum depromtum a praeteritione libri Sapientiae in hebraico canone, ac si divini omnes libri Esdra vetustiores in canonem essent relati, vel nullum volumen hebraei per summam nequitiam ab Esdrino abrasissent, nullum periisset. Etenim primo, vel hebraei ipsi librum Sapientiae Salomonis esse non diffitentes, quare absit a canone, causam inveniunt. Nam quum *Rabbi Moses Bar Nachmàn*

mina horumque praemia, foeda cruentaque mysteriorum facinora, vigentemque adhuc serpentum omnigenumque animantum cultum (quae aegyptiorum superstitio), ita describit, ut vel praesentia, vel notissima sibi suisque attingere videatur. Quum vero scriptor totus in eo sit, ut sapientiae vel verae religionis indolem et originem, scopum atque praestantiam, impietatis e contrario multigenaeque superstitionis causam certamque perniciem ostendat, quo nutantes in hebraica fide confirmet, eosque contra domesticas apostatarum blasphemias ac vexationes, externamque ethnicorum, regum praesertim, quos passim nominatim compellat, impotentiam communiat; quapropter singulos quidem pios impiosque spe aut metu melioris, vel deterrimae post mortem conditionis ad pietatem alliciat, ab impietate deterreat; at utramque hebraeorum et ethnicorum gentem quid veri, quid autem falsi, aut nullius numinis cultoribus, serius ocius, vel praesenti aevo expectandum aut pertimescendum sit, antiqui illorum triumphi horumque excidii exemplo in argumentum consimilis tandem aliquando renovandi, commonefaciat; cumprimis autem in multiplici aegyptiorum calamitate prodigiosaque hebraeorum liberatione et incolumitate comparanda expatietur: manifestum est auctorem non solum verae sapientiae originem et utilitatem ethnicos docere, falsaque stoicorum, epicuraeorum etiamque sadducaeorum dogmata perstringere voluisse, uti Calmeto aliisque placuit; sed et ad quosvis hebraicae religionis desertores, speciatim vero ad ethnicos Aegypti reges et incolas orationem intendere, eosque in antiquissimi temporis memoriam revocare, quia analoga praesentis conditio commodam ad id praebebat opportunitatem. Regnantibus scilicet Ptolemaeis philopatore primum, deindeque physcone, multa iudaeos in Aegypto degentes, religionis causa perpessos fuisse cum ab ethnicis, tum etiam a non paucis contribulibus; qui ad horum castra defecerant, historia tradidit (lib. III Mach. I - VI). Admodum igitur probabile est hac circiter aetate, *tertio* nempe exeunte, vel vertente *secundo* ante Christum saeculo (non ante scilicet an. 221, quo Philopator regnare coepit, neque post 117 quo Physcon obiit) hanc hebraicae religionis paraenesim et apologiam qualem Sapientiae liber exhibet, fuisse concinnatam; at aetatem proximius definire aut certam auctoris personam designare ne per coniecturam quidem assequi datum est.» Ab hac sententia non multum distat opinio Calmeti *Préface sur l'auteur du livre de la Sagesse.*

in praefatione sua ad interpretationem legis scripsisset, וראיתי הספר המתורגם הנקרא חכמתא רבתא דשלמיה *vidisse se librum chaldaicum dictum Sapientia magna Salomonis*, ex quo et locos quosdam decerpserat *Rabbi Azarias* lib. אמרי בינה *Imrè binàh* cap. 57 de eo rabbini Mosis testimonio loquens ait: קרוב הוא אצלי אם אל נעתק שחובר מאת המלך שלמא בלשון ארמי לשלחו אל איזה מלך אשר בקצה המזרח· *sibi videri nisi ille quidem liber ex hebraico sermone translatus sit, compositum esse a Salomone lingua chaldaica, ut ad quempiam regem in finibus orientis mitteret.* Esdram autem sacerdotem certe operam suam non posuisse nisi in consecrandis libris, quos prophetae composuerant in Spiritu sancto et lingua sancta, idest hebraica: sapientes vero suos consulto, et prudenter libros tantummodo ab Esdra consecratos in canonem recepisse. Igitur nihil prohibet Salomonis esse volumen in Esdrae canone non descriptum. Secundo, hebraeorum rationibus conducebat librum illum deleri et proiici, in quo disertissime praedicebatur mortem illatum iri Messiae, quod ipse populum reprehenderet, seque ab eius viis et operibus abstraheret. Quid igitur vereamur dicere hebraicum Sapientiae volumen scriptum quidem a Salomone, sed iudaeorum perfidia abiectum?

In hunc quidem modum nobis opponitur: sed tantum haec non habent momentum, ut assentiri aut debeamus, aut possimus tuto. Unum est ex verbis libri Sapientiae elicitum argumentum, quod nos movere fortasse posset: verum prisca scriptorum consuetudo, et Augustini iudicium nos confirmat. Nempe scriptor hellenista, dum librum Sapientiae conficeret, personam Salomonis induit ac sustinuit, ita scribens ac si Salomon ipse scriberet, quem loquentem inducebat, servata eadem praeceptorum ratione, quam ipse tradiderat. Ita veteres multi insignium virorum nomen, quos praestitisse sapientia constabat, libris suis inscripsere, quod in eorum persona loquerentur; idque potissimum, si in eo scribendi genere illi claruissent, aut ex illis sententiae promerentur, ut Plato Socratis, Cicero Bruti atque Hortensii, Xenophon Cyri. Hanc ipsam Augustinus *lib.* XVII *de Civit. Dei cap.* XX, visus est afferre causam, cur Salomoni liber adscriberetur: *Alii duo*, inquit, *quorum unus Sapientia, alter Ecclesiasticus dicitur, propter eloquii nonnullam similitudinem, ut Salomonis dicantur obtinuit consuetudo: non autem esse ipsius, non dubitant doctiores:* quae et *lib.* II *de Doct. Christ. cap.* VIII, et in *Speculo* iterum scribit: idest, quia Sapientiae auctor loquitur ac si Salomon esset, et praecepta tradit a Salomone depromta, et salomonicorum simillima, mos invaluit, ut Salomon esse putaretur. Quocirca, et s. Thomas Augustini doctrinam secutus *Prima secundae quaest.* CXIII, *art.* 3 inquit ex Salomonis persona dici Sapientiae cap. VIII: *Optavi, et datus est mihi sensus.* Regem Salomonem ergo in scribendo Sapientiae libro allaborasse sententiae quaedam eius nomine dictae non declarant.

Occursum iam est hac responsione nostra et testimoniis patrum, qui propter unam eloquii similitudinem, praeceptorum scilicet, quae in Proverbiis aeque ac in Sapientia inveniuntur, Salomoni istud opus attribuerunt. Quidam enim ex illis, quos nobis opponunt, tres tantum libros, nempe *Proverbia, Ecclesiasten* et *Canticum Canticorum* Salomonem composuisse tradiderunt, ut

Origenes in *expositione primi psalmi* apud Eusebium *lib.* VI *Hist. Eccl. cap.* XXV, Hilarius *praefatione in psalmos*, quibus adiungimus et Basilium *Homil. 12 in Proverbia*, et Gregorium nyssenum *Homil. 1 in Cantica*, et Nazianzenum *in carm. ad Seleucum*, et concilium laodicaenum *Can. ult.*, et Hieronymum pluribus in locis, et Augustinum saepe, et Theodoretum *praefat. in Cantica*, et Iohannem damascenum *lib.* IV *fid. orthod. cap.* XVIII. Quid ergo praeterea ex patrum scriptis colligatur, nisi Salomonis dici Sapientiae librum, quia auctor Salomonem imitatus, visus est Salomon alter vitae bene instituendae rationem docuisse? Nec si quis videatur apertius contradicere, assensum nostrum extorquet (1).

Primo enim patres patribus contraria sentientibus opponimus. Deinde quum veteres de Proverbiorum libro loquentes eum appellassent *Sapientiam;* posteriores quoque aut *Sapientiam* nominando dicere volebant *Proverbia*, aut falso credidérunt illud ipsum opus, de quo praesens est quaestio, a maioribus *Sapientiam* nuncupatum: ex quo factum est, ut Salomoni librum Sapientiae adscribentes, putarent se veterum traditionem sequi. Melito *in epist. ad Onesimum* apud Eusebium *lib.* IV, *cap.* 26 in hanc credulitatem consequentes patres traxit, inquiens: *Salomonis Proverbia, quae et Sapientia:* traxit et Aegesippus, et Irenaeus in memorato libro IV Eusebii cap. XXII: *Non solum autem ipse* (Aegesippus), *sed et Irenaeus, et omnes antiqui Proverbia Salomonis vocarunt Sapientiam omnium virtutum praecepta continentem.* Quo in loco falsus est Rufinus verba Eusebii aliter interpretatus ac graeca verti oporteret: οὐ μόνος δὲ αὐτὸς ἀλλὰ καὶ Εἰρηναῖος, καὶ ὁ πᾶς τῶν ἀρχαίων χορὸς πανάρετον σοφίαν τὰς Σολομῶνος παροιμίας ἐκάλουν. Quum enim Eusebius antiquos omnes cum Aegesippo et Irenaeo Salomonis Proverbiis nomen Sapientiae ad virtutem omnem perducentis dedisse scripsisset, falso transtulit Rufinus Salomonem semper creditum auctorem cum Proverbiorum, tum Sapientiae. Graecum vero, arabem, syrum interpretes nisi id significarint, quod exposuimus hactenus, tanti non facimus, freti s. Hieronymi iudicio, qui praefatione in Salomonis libros iam ademerat iis interpretibus auctoritatem scribens: *alius* Ψευδεπίγραφος (falso inscriptus) *qui Sapientia Salomonis inscribitur.*

Denique in alia fortasse causa, huius tamen admodum dispari, dubitare possemus, an periisset hebraeorum negligentia, aut temporum iniuria hebraicum divini ullius libri exemplar: in hac autem temere dubitatur, ut supra advertimus. Iudaeos enim ab immani scelere, quo data opera corruperint, deleverint, aut suppresserint sacros Libros, iam alibi defendimus. Huc adde nihil fuisse profuturum caecis hominibus autographum perdere; graeca vero exemplaria, unde et veritas oraculi, et ipsorum impietas proderetur, omnia non dilacerare.

Utinam vero hebraei omnes cum *Rabbi Mose Nachmanide*, *et Rabbi Azaria* consentirent editum esse a Salomone Sapientiae librum; nolle-

(1) Ait Lorinus *Comment. in Sapientiam* pag. 8: « Salomonis autem liber dici potuit, si cum ipse non posuit, eodem modo, quo dici solet hoc illudque dicere s. Augustinum in libro sententiarum Prosperi, hoc est, quas ex Augustino collegit Prosper. Laudatur proinde pro recepto more nomine Salomonis, cum in quibusdam exemplaribus inscriptionem Salomonis praefixam habuerit. » Cf. Bauermeisteri *Commentarium in Sapientiam Salomonis*; Goett. 1828; Reusch *Observationes criticae in librum Sapientiae*, Friburg. 1861.

mus profecto ultra contendere, aut quaestionem hanc, quasi dixero, scholasticam adversus eosdem urgere. Nostrum esset deinde ostendere Sapientiam fuisse in canonem sacrum traducendam, seu quod et chaldaicus sermo locum iam in canone habeat, seu quod *in Spiritu sancto* scriptum esse oporteret librum, qui manifestam prophetiam exhibet eventu omnino comprobatam. Sed iniqui homines mentiuntur, dum regem quempiam syrorum coniiciunt a Salomone habuisse praecepta virtutis in chaldaicum librum digesta. Nullus erat Hieronymi aetate autographus Sapientiae liber chaldaicus, uti et nunc nullum esse scimus: versionem utique chaldaicam, sive syriacam etiamnum extantes *Rabbi Moses* vidit ex graeco adornatam: graeco vero idiomate usum in scribendo Salomonem nullus hebraeorum assentietur. Interim si chaldaicae illi Scripturae credunt, quam ipsorum maiores primum graecam ad nos detulerunt, fateantur a suis occisum esse Christum, qui, ut erat, Dei filium se faciebat: sin autem ei libro credere detrectant, explicent quomodo scriptor machabaicis temporibus antiquior, qui duobus saeculis Iesu Mariae filii aetatem antecessit, sine Spiritus sancti afflatu potuerit de divinis rebus tanta cum dignitate loqui, et tam explicate describere iudaeorum conspirationem contra Christum Iesum, eorumquemet verba referre, dum de innocentissimo et iustissimo homine supplicium sumerent?

Non prosequimur eorum afferre ratiunculas, qui Philonem alexandrinum Sapientiae scriptorem esse defendunt: quum enim ipsorum argumenta praeoccupaverimus omnia confutando, quid est opus sermonem producere (1)?

Articulus XVI.

De Libro Ecclesiastici.

Quae nuperrime de libro Sapientiae explicata controversia est, eadem de libro Ecclesiastici tractanda proponitur: nempe an divinae auctoritatis sit doctrina hoc volumine comprehensa; quisve auctor tam salutaria praecepta collegerit. Redeunti quaestioni difficile non est protinus respondere, Ecclesiastici librum, licet ab hebraeorum canone absit, divini auctoris esse: istum vero esse Iesum filium Sirach, ut non tam in libri prooemio, quam in ipso opere indicatur; tuto autem definiri non posse, aut saltem gravem contentionem esse, auctor ne idem sit ac hebraeus scriptor *Ben Sira* apud thalmudistas celebris, an ab eo diversus; tempus denique scriptionis certo non constitui. Experiamur haec omnia illustrare partim, partim et exponere.

Librum Ecclesiastici, a graecis

(1) Auctores de libro Sapientiae disserentes invenies apud Danko, op. cit. pag. 546 seq.; ubi de postrema hac sententia scribit: « Extiterunt veterum nonnulli, de quibus Hieronymus in Prologo ait: affirmasse Sapientiam foetum esse iudaei Philonis. Sed quod magis fatemur mirari nos plurimum hanc opinionem patronos habuisse: Bellarminum, Huetium, Iansenium, viros utique pereximios. Sed hanc opinionem quot quantaque sequantur incommoda exposuere Cornelius a Lapide, Calmetus, Smits. Ante Christum scripturam hanc iam exaratam fuisse satis elucet e multis locis, quae in Novo Test. e libro hoc desumuntur. Crediderimus propterea Chrysostomo fuisse commentum iudaeorum, quod libellus Sapientiae conscriptus fuerit a Philone, ut tali mendacio ipsius auctoritas deprimeretur, et prophetica testimonia nullius esse ponderis viderentur. Lutterbeck Aristobulum, qui vixit dimidio saeculo II ante Chr. Scriptorem Sapientiae habet: quomodo autem virum hunc inspiratum reddat viderit! »

Πανάρετον *omnium scilicet virtutum complexionem et doctrinam* et ipsum appellatum (1), neque veteres hebraeos, neque primos ecclesiae patres, qui Scripturarum canonem descripserunt, in canonicorum ordine collocasse damus ultro vel non rogati. Sed propterea quod in canone a iudaeis compacto, eodemque a patribus, qualem ab hebraeis acceperant, transmisso ad ecclesias non concludatur Ecclesiasticus, saepe repetitum est, libri dignitati non obesse : quoniam omnibus aeque deutero-canonicis ea ab initio auctoritas defuit, quam demum ecclesia compertam habuit ex indiciis omnibus in unum collatis, unde ad divinos Libros censendos significatio et demonstratio datur. Enim vero ipsimet ex patribus, qui Ecclesiasticum non posuerunt in canonem propter cohibitum usque tum ecclesiae iudicium, divinam Scripturam nominant, si quando eius libri sententiis utuntur.

Origenes *Homil. 10* in Ezechielem ab Ecclesiastici x, 9 *et* 10 verba repetens habet : *Quid enim ait Scriptura? Quid superbit terra et cinis? et in vita eius proiecit interanea eius.* Clemens alexandrinus *lib.* I *Paedag. c.* VIII eos, qui libro Ecclesiastici XXI, 7 contradicunt, tamquam Scripturae repugnantes obiurgat: *Neque Scripturam audientes, quae sic dicit : et qui timet Dominum, convertetur ad cor suum.* Athanasius *lib. de Virgin.* illud Ecclesiastici XIII, 1 : *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea, et qui communicaverit superbo, induet superbiam*, sacrae Scripturae tribuit inquiens : *Non coenabis cum foeminis superbis, neque habebis mulierem arrogantem tibi familiarem : ait enim sacra Scriptura, qui attingit picem....* Cyrillus alexandrinus homilia, quae legitur inter acta concilii Ephesini, muniri animum oportere sapientia docens, eius comparandae rationem a sacra Scriptura Ecclesiastici II, 1 *et* 2 petendam esse indicat : *At quibus rationibus comparetur, divina nos Scriptura edocet: Fili, accedens ad servitutem Dei, praepara animam tuam ad tentationem, dirige cor tuum et constans esto.* Cyrillus hierosolymitanus *Catech. 6*, Epiphanius in *Anchorato cap.* XII, Augustinus *lib. ad Horosium* contra priscillianistas, gallicana et germanica ecclesia in concilio francofurtiensi congregata an. 794 in epistola synodica affirmant Scripturae divinae, sanctique Spiritus praeceptum esse illud Ecclesiastici III, 22 : *Altiora te ne quaesieris, et fortiora te ne scrutatus fueris.* Basilius in regulis brevioribus *interrog. 104*, concilium ephesinum actione VII pronuntiant gravissimam esse divinitus inspiratae Scripturae sententiam : *Fili, sine consilio nihil facias*, Ecclesiastici XXXII, 24. Cyprianus *lib. de oper. et eleem.*,

(1) Teste Hieronymo, *Praef. in Salom.*, hic liber, quemadmodum etiam liber Proverbiorum et Sapientiae, appellatus est a graecis ἡ πανάρετος σοφία, ex πᾶν et ἀρετή, *Sapientia omnes complexa virtutes.* Dictus etiam est *Sapientia posterior*, nomine ex argumento et auctore, vel ex eiusdem olim in Ecclesia ad catechumenos cumprimis erudiendos usu et praelectione desumto. Iam dudum graecis Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σειράχ vel pressius Σοφία Σειράχ audit : antea ob quamdam cum caeteris *Sapientialibus* similitudinem eodem ac isti Salomonis titulo a graecis latinisque patribus passim designatus ; ab hebraeis autem, Hieronymi saltem aetate Proverbiorum seu Parabolarum nomine inscriptus. Multa nempe hunc inter et reliquos didascalicos, at maior usque cum Proverbiis argumenti formaeque unitas intercedit, quippequi in Sapientiae laudibus persequendis, et vitae morumque praeceptis, nec non privae domesticae civilisque prudentiae documentis tradendis perinde versatur. Cf. Ghiringhello op. cit. pag. 445 seq.

Optatus milevitanus *lib.* III contra Parmenianum, Maximus taurinensis *Homil. 1 de eleem.* confirmant in divinis Scripturis Ecclesiastici III, 33 Spiritum sanctum dicere: *Sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna extinguit peccatum;* Ambrosius *lib. de bono mortis cap.* VIII, et Ioh. damascenus *lib.* I *de dormit. Deiparae* egregium Scripturae oraculum praedicant: *Ante mortem ne laudes hominem*, Ecclesiastici XI, 30.

Similia ceteri tam graecae, quam latinae ecclesiae patres ab Ecclesiastico, ut sacrae Scripturae libro, testimonia depromunt, ubi res postulat. Tertullianus *de exhor. castit.*, Gregorius nyssenus *Homil. 3* in Ecclesiasticum; Nazianzenus *Orat.* I contra Iulianum, Ioh. Chrysostomus *Homil. 13 et 15* ad populum Antioch., Ephrem syrus *lib. adver. improb. mulier.*, Fulgentius *lib.* I *de remiss. peccat. cap.* XII, Hieronymus, ut tandem omnia expediamus, *epist. 34 ad Iulian.* cuius haec sententia est: *Divina Scriptura loquitur : musica in luctu intempestiva narratio*, Ecclesiastici XXII, 6. Certe nullus est Scripturae sacrae liber, cuius auctoritati patres suffragentur magis, tametsi publico decreto ecclesia universa nondum eam sanxisset: adeo verum est, omnium singularum ecclesiarum traditione divinitatem libri constitisse, ut et concilium carthaginense III, can. 47, et Innocentius I *in epist. ad Exsuper.*, et Gelasius I in synodo romana, et concilii toletani patres, praeter ephesinos et francofurtienses supra allatos testimonium iam perhibuerant, longe antequam a concilio tridentino tandem Ecclesiastici libro divinitatis decernerentur honores.

Ob id haeretici sinceriores fatentur a vetere ecclesia susceptos, ut sacros, libros quosdam, qui absunt ab hebraico canone, atque Ecclesiasticos dictos. Unum profero testem Ioh. Drusium doctum atque eruditum belgam: is libro *de quaesitis per epistolas* epist. 10 ad Paulum Scovartum Busanvallium, quum nominasset *historiam sacram Tobiae*, subdit: *Sacram voco, non quod canonica sit (loquor de canone hebraeorum); sed quia ex eo genere librorum apocryphorum est, quos ecclesia vetus recepit, et Ecclesiasticos vocat.* Item epist. 107 ad Danielem Dedieu: *Inter apocryphos, quando late id nomen sumitur, sunt etiam Ecclesiastici, sic a maioribus appellati, quod ab ecclesia recepti inter Libros sacros publice in ea legerentur. Hi omnes hodie ad vetus Testamentum spectant, inter quos Sirachides peculiariter hoc nomen sibi vindicat, vulgo Ecclesiasticus dictus. Reliqua sunt Sapientia Salomonis falso inscripta, Tobias, Iudith, Machabaici.* Vetus ergo ecclesia priscos quosdam libros etsi in canonem hebraeorum non relatos pro sacris habuit, interque eos Ecclesiasticum, de quo disputamus: quod satis nobis est, qui maiorum nostrorum fidem tueri, officio atque honori ducimus.

Nihil propterea causae nostrae metuendum est (quod etsi alibi iam docuimus, ineptum tamen non est iterum dicere), si plures patrum in canone ab initio Ecclesiasticum non incluserunt, et s. Hieronymus, cuius magna est in Scripturarum sanctarum rebus laus et auctoritas, pronuntiavit *praefat. in libro Salomonis* ad plebis aedificationem valere et legi, *non ad auctoritatem Ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.* Nam quia ab hellenistis, non autem a tota iudaeorum synagoga libros quosdam ecclesia, eosque graece tantum scriptos acce-

perat, in quorum sacra dignitate tuenda non omnes consentiebant; ideo patres, tradentes canonem indubiae fidei ab omnibus probatum, libros a iudaeorum synagoga non susceptos non descripserunt, descriptionem hanc eo usque differendam rati, quo ecclesia Christi, re perpensa, controversiam dirimeret. At ipsi, ubi opportunum erat, ecclesiarum suarum fidem secuti, ut Scripturae oracula in medium attulerunt, quae de Ecclesiastico sumebant; atque attulerunt quidem non ad solam plebis aedificationem, verum etiam contra haereticos ad catholicae fidei veritatem stabiliendam. Quid enim contra Aëtium Epiphanius *haeresi 76* utramque Sapientiam cum Salomonis, tum Iesu filii Sirach una cum veteris et novi Testamenti libris opponebat, si ad haereses profligandas Ecclesiastici auctoritas non valuisset? quid Augustinus *lib.* II *de grat. et lib. arb.* ex Ecclesiastici XV liberum arbitrium assereret? quid s. Prosper contra collatorem *num. 40* ageret ex Ecclesiastici sententiis, nisi ex iis fidem affirmari posse intelligeret? Demum, quod notissimum omnibus est, s. Cyprianus in causa rebaptizationis illum Ecclesiastici locum urgebat sub nomine Salomonis XXXIV, 30: *Qui baptizatur a mortuo, et iterum tangit eum, quid proficit lavatio eius?* eique loco studiosissime respondebant catholicae sententiae defensores: adeo ab antiqua traditione constabat Ecclesiastici librum ad confirmanda fidei dogmata iuste adhiberi.

Quia vero Hieronymus testis consuetudinis universae suorum temporum in toto orbe receptae exponebat, quae in ecclesiis omnibus fierent, nemine dissentiente, idcirco ad morum institutionem, non ad confirmationem dogmatum publica ecclesiae auctoritate adhiberi Ecclesiasticum scripsit. Omnes enim fatebantur utilem esse ac fructuosum, ut Epiphanius *lib. de pond. et mens.* ait: omnes praeclarum et elegantem librum, ut Ioh. damascenus *lib.* IV *de fide orthod.* dicit: idcirco legebant omnes. Sed quia librum illum una cum ceteris canonicis veteris Testamenti uno volumine hebraei non compegerant; quia ecclesia aliis negotiis occupata in eumdem censum ac reliquos canonicos non retulerat, dogmatum suorum veritatem ex eo non comprobabat: quoniam et hoc libro praetermisso catholicam doctrinam satis tuebatur ex aliis certo utique divinis argumentorum promtuariis: divinum nihilominus procul dubio librum Ecclesiastici credebant vel iidem patres, qui visi sunt minorem reliquis sacris ei auctoritatem tribuere. Ad quid enim ii ipsi alibi dixissent Ecclesiastici sententias eloquia esse Spiritus sancti, divina oracula, divinas Scripturas, si humano ingenio, a viro licet instructo multae doctrinae praesidiis librum editum credidissent?

Attamen non est Salomonis, quamquam ab aliquibus patrum illustri eius nomine vocetur; quod nemo iam dubitat, qui easdem huc transferat rationes negandi, quas in huperrime absoluto articulo afferebamus. Quibus et ea gravissima accedit, insignes synagogae viros Eliam, Elisaeum, Ezechiam, Isaiam, Iosiam, Ieremiam, Ezechielem, duodecim prophetas, Zorobabelem, Iesum filium Iosedech, et Simeonem Oniae sacerdotis magni filium, Salomone longe posteriores, in Ecclesiastico celebrari, quos omnes ille solum scriptor laudibus extulit, qui omnium aetatem in scribendo est consecutus. Nec vero debemus multam operam ponere, ut verus libri

auctor constituatur. In praefatione operis, licet ad Scripturam sacram ea non pertineat, magnae tamen auctoritatis interpres ait: *Avus meus Iesus, postquam se amplius dedit ad lectionem legis et prophetarum... voluit et ipse scribere aliquid horum, quae ad doctrinam et sapientiam pertinent.* Capite vero L, 29 auctor de se ipso affirmat: *Doctrinam sapientiae et disciplinae scripsit in codice isto Iesus filius Sirach hierosolymita, qui renovavit sapientiam in corde suo.* Iterum initio cap. LI: *Oratio Iesu filii Sirach*, in qua itinera, peregrinationes, considerationem multam, atque orationem ad obtinendam sapientiam a se suscepta, et adhibita perinde describit ac in cap. XXXIV, 12, ut inde constet eiusdem viri preces esse, cuius est sermo reliquus. Igitur Iesus filius Sirach librum composuit, quod apertius in praefatione altera quibusdam editionibus graecis praefixa ex synopsi Athanasii deprompta continetur, in qua et Iesus ipse sectator Salomonis dicitur propter sapientiam atque eruditionem, traditasque posteris non minus utiles bene vivendi institutiones. Ex quo et ratio patet, quae multos patrum adduxit, ut adscriberent opus Salomoni, quem Iesus prope est imitatus, nonnullis quoque ab eo exceptis, quae repetita et lectori iterum exhibita ad sapientiae amorem vehementius accenderent.

Quamobrem arbitramur graviter eos falli, qui Iesum filium Sirach interpretem esse crediderunt, non operis compositorem. Ubi enim relictum nunquam exemplum est, praetermisso auctoris nomine, interpretis nomen operi praefigi, aut inseri in mediam auctoris orationem? Duos praeterea viros isti operi manum apposuisse deprehendimus, avum et nepotem, quorum alter inventorem se hebraico idiomate scribentem, alter traductorem graece reddentem hebraica se prodit. Si ergo auctor ab interprete distinguitur; si liber apud graecos titulum habet *Sapientia Iesu filii Sirach*; si auctor est haud dubie Iesus, frustra nepoti adscribitur, quod nonnisi ab avo est labore et studio multo excogitatum. Nepotem utique ut plurimum eodem, ac avi nomine dictum, et Sirachidem utrumque ferunt. At multo incertius fingunt interpretem fuisse Iesum alterum filium Sirach, quam iudicetur compositor eo nomine vocatus.

Iam nolo illud disputare: an iste Iesus filius Sirach sit idem ille בן סירא *Ben-Sirah* apud hebraeos clarissimus Proverbiorum scriptor. Equidem si hebraeorum testimoniis et iudicio res ageretur, dubitandum non foret quin ipse esset: David enim Ganz auctor libri צמח דוד *germen Davidis* ad a. m. 3448 scribit: הוא יהושוע (בן סירא) חובר ס׳ בן סירא הנקרא בלשון רומי אקליסיאסטיקום כולו דברי מוסר וחכמה. *Ipse Iesus filius Sira composuit librum (Ben-Sirah) qui lingua romana vocatur Ecclesiasticus, qui totus est verba disciplinae et sapientiae.* Addit hebraeus ille chronologus verba haec digna quae notentur: ובפרק החובל כללו ר׳ ז׳ ל׳ ספר בן סירא בכלל כתובים באמרם ומשולש בכתובים שנ׳ כל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו . . . . . ובאמת שכן נמצא בו בפרק י״ג. *Et* (in Thalmude tract. Babà Kamà) *cap. achovel rabbini magistri nostri l. m. complectuntur librum Ben-Sira in classe hagiographorum, quum dicant ipsi: et repetitur tertio in hagiographis omne volatile cum specie sua habitabit, et sic homo cum simili sui... et vere versiculus iste reperitur in eo libro cap.* XIII. Legimus autem sane hunc ipsum in Eccle-

siastico XIII, 20 : *omnis caro* (בוף pro גוף) *ad similem sibi coniungetur, et omnis homo simili sui sociabitur.* Pergit dicere multas libri Ben Sirae sententias commemorari, et in tract. יבמות *Jebamòth* cap. VII, et a *Ramban* praefatione sua ad commentarium legis, quae reperiuntur capitibus III, VI et XXVI, cuiusmodi illae sunt: *multi sint quaerentes pacem tuam... Uxor bona donum bonum est... quod supra captum tuum est, ne quaesieris.....* quae omnia apud Ecclesiasticum extant, ut ille notat, VI, 6, nimirum : *Multi pacifici sint tibi, et consiliarius sit tibi unus de mille.* XXVI, 3: *Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.* III, 22: *Altiora te ne quaesieris, et fortiora te ne scrutatus fueris.*

Praeterea quum *R. Ghedalià Aben Jachyà* auctor libri שלשלת הקבלה *Salscèled Akkabbalà* scripsisset, ס׳ אקליסואסטיקום אומרים שחברו יהושע בן סרוק *librum Ecclesiastici dicunt composuisse Iosue filium Saruck; Rabbì Azarias* in libro מאור עינים *Meòr Enàim*, seu *lumen oculorum* cap. XXI, corrigit ponens ישוע בן סירך *Iesum Ben Sirac:* cap. autem XXII refert in libro *Ben Sirae* sub finem laudes celebrari inter prophetas et sapientes ceteros Simeonis iusti secundi, satis ostendens Iesum illum Sirachidem a suis Ben Sira appellari. Etenim inquit: הלא תראה בספר העתים לידידיה האלכסנדרי שמעון הצדיק שגי בן חניו שהיו שניהם צאצאי חניו ושמעון הצדיק הראשונים וכו׳ גם בסוף׳ס בן סירא אשר ידעת שאיננו נדהה מחכמנו אלא ביד אחת בין כמה נביאים וחכמים גבורי כח שהגדיל לספר בשבחן זכר זה שמעון הצדיק בן חניו אשר היה לישראל כאור נוגה ושגרם להם הצלות והרבה בכבוד אלהינו. והוא בן סירא מחבר הס׳ בזמנו של שמעון ההוא כמו שכתב איבסיביוס בלוחותיו. *Nonne vides in libro temporum Philonis alexandrini Simeonem iustum secundum filium Oniae secundi, qui fuerunt ambo prognati Onia et Simone iusto primis... Etiam in fine libri Ben Sirae, quem scis non repelli a sapientibus nostris nisi una manu, inter multos prophetas et sapientes potentes virtute, quos magnifice retulit cum laude, memoria est huius Simeonis iusti filii, Oniae, qui fuit Israëli sicut lumen Veneris* (stella matutina) *et qui in causa iis* (iudaeis) *fuit liberationis et multiplicavit gloriam Dei nostri. Et ipse Ben Sira composuit librum tempore illius Simeonis, ut scribit Eusebius in suis tabulis.* Nolumus tamen librum Proverbiorum Ben Sirae, cuiusmodi nunc est, esse ipsummet Ecclesiasticum. Nam a iudaeis hierosolymitanis, a scribis, a rabbinis multa mutata, detracta, adiecta libro Ben Sirà putamus, quod sibi licere in libro non canonico crediderunt. At vero nepos summa fide avi librum interpretatus est.

Haec indicasse sufficiat, quae et opportuna esse disputanti contra hebraeos possunt: plura autem contendere non interest, sive idem scriptor sit Iesus Sirachides et Ben Sirà, sive alter ab altero differat. Procul dubio Iesus Ben Sirach hebraico eloquio, sive chaldaico usus est in scribendo, ex quo eius nepos in Aegyptum profectus, ubi graeca eloquentia obtinebat, graecum librum fecit: tum vero hebraicus textus coepit obsolescere, ac tandem interiit. Quamobrem deinceps primigeniorum exemplarium loco habiti sunt graeci codices; a graecis latinus interpres latine vertit, unde vulgatam nostram habemus. Quisnam iste sit, ignoramus: neque enim est Hieronymus(1),

(1) Ipse enim diserte testatur in Praef.

sed alter multo antiquior, cuius versio iam in ecclesia usurpabatur ante Hieronymi aetatem. Et latina quidem isthaec interpretatio hodierno graeco exemplari discrepat, estque in ista aliquanto fusior oratio, quam rem cui causae assignemus non constat. Fortasse latino interpreti alter lectus est graecus codex, ac qui ad nos devenit: atque haec verior videtur ratio. Nam et alia ferebatur Augustini et Hieronymi aetate latina interpretatio hodierno graeco convenientior, qua et Augustinus et alii latini patres usi sunt. Fortasse etiam latinus noster maioris explicationis causa dilatavit, quae graecus ieiunius dixerat: quaecumque tamen causa sit discrepantiae, certe dignitatem interpretationis latinae antiquitas commendat (1).

Sed qua tandem aetate Iesus filius Sirach librum confecit? quod est alterum quaestionis membrum ab initio propositum. Res est in disputatione posita, distractis in duas partes chronologis, qui ad duo diversa tempora, pro duarum sententiarum varietate scriptionem Ecclesiastici referunt. Quidam constituunt Sirachidem scripsisse temporibus Ptolomaei philadelphi regis Aegypti, qui legis interpretandae causa LXX seniores accivit, quum sacris iudaeorum praeesset Eleazarus: quidam vero scripti aetatem revocant ad consequentia tempora, quando Antiochus epiphanes tenebat Syriam, atque Onias III, Simonis secundi filius, Hierosolymis sacerdotio fungebatur. Ut lucem huic disputationi afferamus, necesse est cum regum Aegypti, tum summorum pontificum catalogum ponere.

Itaque in Aegypto regnarunt post Alexandrum magnum Ptolomaei, quos ex cognomento distinguimus. Primus regnavit Ptolomaeus Lagi filius, qui successorem habuit Philadelphum, Philadelpho successit filius Evergetes, Evergeti Philopator, Philopatori Epiphanes, Epiphani Philometor, Philometori frater Evergetes alter, alio nomine Physcon,

in libros Salom., iuxta LXX: « Porro in eo libro qui a plerisque Sapientia Salomonis inscribitur, et in Ecclesiastico, quem esse Iesu filii Sirach nullus ignorat, calamo temperavi. »

(1) Hanc latinae versionis dignitatem critice defendit Ghringhello, op. cit. pag. 473 seq. ubi, demonstrata indole versionis graecae, quae, si modo integra et intemerata ad nos pervenisset, commode deperditi hebraici archetypi vicem suppleret, pergit: « Non solum graecae versionis codices, editiones multum inter se differunt; sed latina, syriaca, arabica versio ad graecum exemplar expressae (aliqui critici extimarunt Vulgatam ex fonte hebraico proxime manasse, at non solidis rationibus) graecisque quibusve codicibus antiquiores ab iisdem multo magis dissentiunt, saepius abundant, interdum deficiunt, diversamque sive capitum, sive sententiarum exhibent seriem. Quamquam autem nullus codex, nulla editio, nullaque versio graecum archetypum emendatissime repraesentet, ex singulorum demum collatione restituendum; huic tamen propius accedere videtur latina, seu itala vetus, quippequae uti graeca hebraicum, graecum ipsa exemplar tanta religione premit, ut non raro graeca ipsa verba vel descripta exhibeat, vel imitata; quo fit ut minus quidem proprie, at prae syriaca et araba graecum archetypum sincerius exprimat; insuper in tanta latinorum exemplarium copia satis sibi constans, ut duplici interdum eiusdem sententiae lectione aut versione, nonnullisque additamentis aucta et interpolata, nihilominus vel ex protestantium consensu, omnium praestantissimas lectiones retinet, easque saepe quae ab antiquioribus graecis patribus allegantur. Sed enim quaecumque huius ac ceterarum sive versionum sive editionum fuerint menda; certe levissima sunt, et si criticam textus integritatem attingunt, authenticam divinamque libri fidem nequeunt labefactare; immo quum ex innumera amanuensium et apographorum copia pleraque saltem sint repetenda, perpetuum ac frequentissimum eiusdem apud varias ecclesias usum luculentissime demonstrant. »

idest ventrosus, postquam cum fratre coniunctum imperium aliquot annos habuisset. Utrumque gravi bello lacessivit Antiochus epiphanes iudaeis infensissimus, qui Syriam occupaverat: compulsus vero a romanis Aegypto discedere, hostili animo Hierosolymam irrumpens octoginta hominum millia interfecit; quadraginta millia captivos abduxit, totidemque venumdedit, *lib.* I, *Machab.* I et IV. Haec series est regum Aegypti, quod ad nostram hanc causam attinet. Ad summos autem pontifices ut veniamus, Iaddus Alexandrum magnum Hierosolymam ingredientem summus pontifex excepit; post Iaddum pontificatum gessit Onias I, Oniam Simon iustus, sive Simeon, Simeonem Eleazarus, Eleazarum Manasses, Manassen Onias II, Simonis iusti filius, Oniam II Simon II, Simonem secundum Onias III in sacerdotali officio consecutus est.

Ex hac regum aegyptiorum et pontificum iudaeorum serie quaestionem esse dirimendam interpretes consentiunt, iis luminibus huc admotis, quibus et auctor librum, et interpres prologum consperserunt. At vero iisdem prorsus adhibitis causis omnia concludunt contraria. Primae opinionis defensores ita argumentum instituunt. In prologo scribit nepos, se reperto avi sui Iesu filii Sirach libro in Aegypto *in octavo et trigesimo anno temporibus Ptolomaei evergetis regis*, eius interpretationem suscepisse. Auctor vero capite L summis laudibus praedicat Simonem Oniae filium, qui pro lege et populo multa praeclare gessit, eumque commendat aetati suae propiorem tamquam paullo ante vita functum, quum illustrium virorum ad sua usque tempora laudes diceret: *Simon Oniae filius sacerdos magnus, qui in vita sua sufulsit domum, et in diebus suis corroboravit templum..... qui curavit gentem suam, et liberavit eam a perditione*, vers. 1 et 4. Igitur necesse est Sirachiden scripsisse post pontificatum Simonis Oniae filii ante Ptolomaei evergetis aetatem. Iam si haec cum temporibus Ptolomaei philadelphi regis aegyptiorum, et summi iudaeorum pontificis Eleazari componantur, eoque regnante fixum sit, Iesum filium Sirach in Aegypto librum confecisse, nihil erit, quod non aptissime conveniat.

Nam postquam Philadelphus triginta octo integros annos post patris mortem imperium tenuerit et Evergetes filius Aegypto potitus est, eo imperante illuc se contulit nepos Sirachidis, ibique avi sui Iesu librum *temporibus Ptolomaei evergetis regis* est interpretatus. Avus vero, qui Simonem Oniae filium viderat pontificem ante Eleazarum, opportune omnino sacerdoti sibi cognito praeconium operum et laboris tribuit. Itaque Sirachides temporibus Philadelphi paulo post mortem Simonis iusti librum composuit; quoniam spatio interiecto Simonis sacerdotium et Evergetis regnum necesse est scriptorem collocare. Praeterea Aristaeas in historia LXX interpretum Iesum quemdam inter eos nominat, qui ab Eleazaro missi operam suam in hebraicorum codicum interpretationem contulerunt: verisimillimum autem est, illum ipsum esse Iesum filium Sirach auctorem Ecclesiastici. In hunc modum plurimi interpretum disputant.

Verum iisdem positis principiis concludunt alii, regnante Ptolomaeo epiphane in Aegypto, vel sub initium regni Philometoris prope finem vitae Oniae III, quando et Antiochus Epiphanes Syriam tenebat, librum esse editum. Aiunt enim Simonem Oniae filium a Sirachide ce-

lebratum, non primum illum Simonem esse iustum dictum, fratrem Eleazari, filium I Oniae, sed Simonem II, Oniae II filium, qui Antiocho magno Syriae, et Ptolomaeo philophatore Aegypti regibus templo praefuit. Evergetem autem in prologo nominatum, II. Evergetem esse affirmant Physconem, cuius anno trigesimo octavo hebraici autographi in graecas literas facta translatio est. Et iste quidem Simon templi ministerium suscepit A. M. secundum calculum usserianum 3785, et viginti annis pontificatum tenuit: Physcon autem Evergetes regno potitus est solus, vita functo fratre Philometore ann. 3859. Quamobrem post annum 3805, immo vero prope annum 3829 quando magna orta erat in republica iudaica perturbatio et reges gentium male iudaeos affecerant, sub Onia III summo pontifice scriptorem libri Ecclesiastici floruisse arbitrantur.

Confirmant id totum verbis auctoris in *cap.* XXXVI, ubi humilitatem, angustias, clades iudaicae genti illatas atque alienigenarum principum immanitatem deflet, Deum rogans, ut populum suum ab oppressione eripiat, seque illius Deum et dominum esse potentem omnia perditis inimicis ostendat: *Miserere nostri Deus omnium, et respice nos, et ostende nobis lucem miserationum tuarum, et immitte timorem tuum super gentes quae non exquisierunt te, ut cognoscant, quia non est Deus, nisi tu, et enarrent magnalia tua. Alleva manus tuas super gentes alienas, ut videant potentiam tuam..... glorifica manum et brachium dextrum. Excita furorem et effunde iram. Tolle adversarium et afflige inimicum... Contere caput principum inimicorum dicentium: non est alius praeter nos..... Miserere plebi tuae, super quam invocatum est nomen tuum; et Israël, quem coaequasti primogènito tuo. Miserere civitati sanctificationis tuae Hierusalem civitati requiei tuae.* Dicit insuper *cap.* LI, gratias agens Deo pro divino auxilio sibi praestito, se quaesitum ad necem, non esse derelictum in tempore superborum, se a perditione liberatum, ereptum a rege iniquo et a lingua iniusta, se a calumniis impiorum hominum evasisse. Demum et *cap.* L inter cetera egregia Simonis opera commemorat *vers.* 4 eum gentis suae curam habuisse, eamque a perditione liberasse: atqui haec omnia ad tempus referri nequeunt quo Ptolomaeus philadelphus aegyptiis imperabat, aut Eleazarus sacerdotio fungebatur. Tunc enim omnes sive Hierosolymis, sive in Aegypto et Syria iudaei altissima pace fruebantur: nullus ethnicorum regum iniuriis populum Dei lacessiverat, nullus Iudaeam vexabat, nullus odio religionis acerbo iugo premebat: immo vero gentium reges sanctam civitatem et templum omni honore prosequebantur: neque benevolum animum mutarunt, nisi multo post, quando Simon II res sacras administrabat; tum vero maxime, quum Onias III pontificatum gessit.

Nam A. M. 3786 Simone II pontifice, quum Ptolomaeus philopator Aegypti rex iussisset pro se offerri Deo in templo sacrificium eucharisticum pro relata insigni de syris victoria, velletque oblato sacrificio sancta sanctorum ingredi, quo soli summo sacerdoti semel in anno intrare licebat, prohibitus sacri loci aditu, extrema cum populo, tum templo minabatur; sed fusis ad Deum precibus a Simone sedata tunc est regis ira: quapropter vere dixit Siracides gentem suam Simonis opera ab excidio liberatam. Idem Philopator postea animo revu-

tans iniuriam, quam Hierosolymis accepisse sibi videbatur, ultionem spirans iudaeos alexandrinos elephantum pedibus proteri iussit: quod poenae genus etsi sumtum non sit, tamen iudaeis in vitae discrimen adductis quantum terrorem incusserit, non est qui non cogitet. Deinde vero omnia in peius ruere coeperunt, postquam Onias III per aliquot annos sanctam civitatem in summa tranquillitate rexisset et sancti loci retinuisset dignitatem. Tum missus est A. M. 3828 a Seleuco filio Antiochi magni rege Syriae (qui tamen usque tum sumtus sacrificiis necessarios ex regio aerario suffecerat) Heliodorus, qui depositas in templo pecunias, sacri loci maiestate contemta, diriperet; tum caedes fieri coeperunt; tum summus pontifex calumniis appetitus est et proditionis apud regem accusatus. Postea Antiochus epiphanes omnium regum pessimus Oniam sacerdotio pepulit A. M. 3829, impio Iasone suffecto, qui pecunia sibi pontificiam dignitatem emerat. Iasoni Menelaus, Menelao Lysimachus eodem scelere, nempe maiori argenti pactione, regia auctoritate sacerdotium eripuerant: Lysimachus ut pactam pecuniam solveret, templi aerarium diripiebat, quam ob causam lapidibus confectus in templo est. Tunc rex ex internis sacerdotum discordiis occasionem vexandi populum nactus crudelissime saeviit, atque in tanta rerum perversitate compellebat iudaeos relictis patriis ritibus ad graecorum mores, instituta et sacra transire, ut fusius *lib.* II *Machabaeorum*.

Nempe ab his malis, quorum partem iam viderat scriptor Ecclesiastici, quando in summum pontificem Oniam iniquius agi coeptum est, rogabat Deum, ut populum et templum eriperet regesque iniquos perderet: rogabat autem in Aegypto, quo se receperat, interea dum Hierosolymis divina omnia atque humana iura pervertebantur. Igitur ex scripto iudicatur aequius non Ptolomaeo philadelpho regnante librum Ecclesiastici esse descriptum A. M. fere 3730, sed Syriae et Iudaeae ad Syriam adiectae imperante Antiocho epiphane prope Machabaeorum tempora, toto saeculo lapso, postquam LXX interpretes graeca biblia fecerunt. Ad hanc opinionem confirmandam illud quoque accedit, interpretem graecum Ecclesiastici anno trigesimo octavo Evergetis regis sumsisse librum interpretandum; (persuaderi enim nobis non potest trigesimum octavum annum dici ab interprete, ex quo librum eius avus composuerat; non vero trigesimum octavum annum dici ab interprete, ex quo librum eius avus composuerat; non vero trigesimum octavum annum regni Evergetis) quod non nisi sub II Evergete physcone fieri potuit. Nam primus Evergetes ad summum XXVI annis imperavit in Aegypto, Polybius *lib.* II, Iustinus *lib.* XXIX, *cap.* I, Eusebius *Chron. Alexand.*, Epiphanius *haeres.* 24: Physcon autem annos LIII, solus quidem post fratris Philometoris obitum annos XXIX Aegypti principatum tenuit: at vero primum ab anno regni fratris XII erat in regni societatem vocatus, et annos XXIV, partim in Aegypto, partim Cyrene regnaverat. Quamobrem ipso trigesimum octavum annum regnante ab exordio regni cum fratre initi, nepos Sirachidis dicere potuit se interpretationem edidisse, anno scilicet 3870 pontifice Iohanne Hircano Simonis Machabaei filio. Hanc sententiam, si ulla tenenda est, retinendam puto, quae ex rebus in Ecclesiastico scriptis, non illis qui-

dem prophetice visis, neque in genere tractatis, sed auctoris aetate cognitis hauritur, et tota cohaeret cum Machabaeorum libris, in quibus gravissimas populi iudaici angustias propter Ptolomaei philopatoris, Seleuci, atque Antiochi epiphanis tyrannidem quasi oculis cernimus (1).

(1) Haec controversia a Ghiringhello eruditissime agitata est pag. 456 seq., et concludit: « Eorum nobis sententia valde probatur qui censent, Siracidem Ptolomaei Lagi contemporalem paulo post Simonis I pontificis mortem, praeterpropter annis a. Chr. 292-280 librum suum composuisse, quem dehinc nepos LX circiter post annos, nempe 240-227 a. Chr. sub Ptolomaeo III, Evergete I ex hebraico in graecum sermonem transtulerit. Ita post Iahnium tenuit Hug, Welte, Glaire et Scholz. Praeiverant Torniellus, Cornelius a Lapide, Natalis Alex. aliique critici. At plerique e contrario sive antiquorum, sive recentium, uti Eusebius, Hieronymus, Syncellus, Beda, Rabanus Maurus, Hugo, Liranus, Serarius, Usserius, Grotius, Huetius, Wolf, Calmet, aliique multi cum nostro Marchini Siracidem ad eas calamitates alludere existimantes quas hebraeis Antiochus M. et usque magis Epiphanes intulerunt, eumdem Simonis II et Ptolomaei Evergetis I vel Philopatoris, vel Epiphanis, vel Philometoris, vel etiam Physconis contemporalem arbitrati sunt; quo demum regnante, avi opus graece nepos reddiderit, quippequi XXXVIII Evergetis anno Aegyptum se advenisse perhibet, Evergetes autem I tantum XXXV annos regnaverit. Nonnulli, ut Hody, Fabricius, Linde et Winer medium quiddam tenentes, auctorem de Simone I seu *iusto*, interpretem vero de Evergete II, seu Physcone locutum autumarunt; quandoquidem sub Evergete I canone necdum absoluto, triplex sacrorum Librorum ordo, qualis in prologo exhibetur, nondum potuerit obtinere. At inepte utrique argumentantur: quae namque mala Siracides lamentatur, iis hebraei post exitium saepe saepius vexati sunt; certe Eccles. x, 10-11 avari in semetipsum vel in suos crudelitas, minime vero lethalis Antiochi morbus (II Mach. IX, 5-28) describitur, alioquin impia regis facinora profecto notasset, uti neque fortia Machabaeorum gesta silentio praetermisisset; itemque IV, 32 ea pro veritatis defensione, ubi opus,

Articulus XVII.

De quatuor Prophetis maioribus, et primum de Isaia (2).

De propheticis libris dicere adgredientes non versamur in ea cognoscendorum auctorum difficultate, quam saepe in superioribus capitibus experti sumus, quando invenire

subeunda praecipiuntur, quae pii cuiusvis aetatis viri, David, ex. gr., Isaias, Zacharias, Ioiadas iam antea pertulerant. Porro graeca prologi verba *in octavo et trigesimo anno sub Evergete* (vulgata, *temporibus Evergetis)* non huius regni annum, sed interpretis aetatem designat, quot scilicet annos natus Aegyptum advenerit... Ad haec, neque Physcon XXXVIII, sed tantum XXXV annos in Aegypto regnavit, scilicet VI ibidem una cum fratre, dein postquam per XVIII in Cyrene et Lybia imperitaverat, rursus per reliquos quot vixit XXIX... Aliorum demum sententia cum avum a Simone perinde ac a nepote nimium distantem facit, tum nulli nititur fundamento; triplex enim legis, prophetarum, aliorumque, seu hagiographorum, distinctio quidni ipso canonis complemento antiquior sit, quo series quidem sacrorum Librorum clausa et definita, haudquaquam eorumdem in quasdam classes distributio tum primum invecta fuerit aut instituta? Ceterum, non modo canon iampridem absolutus, atque ad id fortassis avus ipse allusit quum se doctorum postremum dixit ad sacram hebraeorum eruditionem divinitus excitatum (XXXIII, 16-19); sed plerique, nisi omnes, hebraici canonis libri iam inde a Philadelphi aetate in graecum sermonem fuerant translati. »

(2) *Prophetae* in sacris Scripturis dicuntur 1. qui notionibus profundioribus praestant, praecipue in divinis rebus (Tit. I, 12; I Cor. XIV, 6); 2. qui occulta norunt, etsi praesentia vel praeterita (Mat. XXVI, 68); 3. qui ut Dei instrumenta quidquam loquebantur, quin ipsi rem intelligerent, veluti Caiphas (Io. IX, 51); 4. qui sacros hymnos componere aut decantare solebant, adhibitis etiam musicis instrumentis (I Reg. X, 6; XVIII, 10; IV Reg. II, 5); 5. qui miracula patrabant, ut ossa Elisaei (Eccli. XLVIII, 14, coll. IV Reg. XIII, 21. Iesus etiam ut *magnus propheta* habitus est ob multa quae fecerat miracula, Luc. VII, 16); 6. denique proprio sensu qui futura praevidebant ac

qui scripsissent, difficile erat, cum ob rei obscuritatem, tum ob interpretum dissensionem. Libri enim, quos tractare suscipimus, praefixum habent nomen scriptoris certa adeo atque indubitata inscriptione, ut nemo non habeat fidem, qui non sit morosus, neque animo occupato praeiudiciis. Isaiam, Ieremiam et ceteros sacros prophetas aut scripsisse affirmamus, aut iussisse scribi, nixi potissimum perpetuitate et constantia doctrinae tam iudaeorum, quam christianorum omnium, quorum consensioni vetustissimae qui seris temporibus repugnaret,

praenuntiabant quae soli Deo nota esse possunt. Institutionem permanentem et ordinariam non constituerunt; sed extraordinarie a Deo mittebantur, cum ipsi placebat, praesertim ad urgendam legis observantiam; erantque veluti extraordinarii Iehovae legati, cum reges et sacerdotes essent ordinarii ministri; quos etiam, non solum populum, ob male facta obiurgabant in gravioribus negotiis etiam politicis, quod in theocratia facile intelligitur, ac denique futura nuntiabant, praesertim personam, characterem missionemque Messiae. In regno Israëlis plus valuit prophetismus quam in altero Iudae, eo ipso quod peiores et a theocratia magis alieni essent reges, nullum aaronicum sacerdotium, lexque aut penitus oblita aut derelicta. Extiterunt etiam scholae prophetarum (sensu 4°) ab antiquiori et digniori propheta ordinatae ac rectae, quae mutuas relationes servabant, eorum alumni sese mutuo invisebant, atque per studium et observantiam legis ad *munus propheticum*, imo ad *donum gratuitum prophetiae*, aptiores reddebantur; quamvis donum hoc etiam peccatoribus a Deo concedi possit, ut factum est quandoque, sed ordinarie viri sancti eligebantur ut eorum praedicatio et munus divinum debita veneratione haberetur, quod in suis legatis et ministris Deus semper intendit. Ceterum *ars prophetandi* in iis scholis nulla tradebatur, nec huius rei aliquod vel minimum vestigium est, praeter nomen, quod satis intelligitur; atque praedictae scholae non incongrue nostris monasteriis comparari possunt, quibus etiam alumni Dei legem discunt ac servant, atque in pietate ac animarum zelo proficientes, *ministerio publico praedicationis* aptiores reddunturr, minime vero se praeparare intendunt miraculis patrandis ac edendis vaticiniis. Probe igitur distinguendum est *ministerium propheticum a dono prophetiae*, quae communiter in iisdem individuis iuncta inventa sunt, sed non semel discreta (v. gr.) in Iacobo, Davide, Salomone aliisque, qui *donum* non *ministerium propheticum* sortiti sunt. Eligebantur a Deo prophetae ex quolibet hominum genere, ac divina voluntas et occultae veritates, aut futuri et soli Deo noti eventus *multifariam multisque modis* ipsis pandebantur, veluti angeli ministero, aut in somniis, aut per visiones symbolicas, quas non semper propheta intelligebat, et a Deo explicationem quaerebat, aut in exstasi, aut denique interiori luce, qua illustrata prophetarum mens futura perspicue, vel sub quadam caligine videbat ac noverat. Nullus sane ex iis aliisve modis Deo difficilis est, nec possumus exacte definire phaenomena psychologica, quibus prophetae sub divina inspiratione subiecti erant, frustraque et gratis a nonnullis minutim determinari solent. Hoc unum constat, quod utile et necessarium est: inspirationem prophetarum vere fuisse supernaturalem, non arte ulla aut humano modo comparatam; alioquin eorum vaticinia verae prophetiae esse non possent, nec propriis eventibus adamussim comprobata, sed vagis et contortis atque ambiguis paganorum oraculis similia. Hoc quidem increduli asserunt, sed summa iniuria; unde nullum ex tot quae circumferuntur, paganorum aut sibyllarum vaticinium allegare valent, de quo haec tria constent: ante eventum vere editum fuisse, in causis naturalibus minime praevideri potuisse, ac demum adamussim fuisse completum, non ex parte, non casu, non aliqua fraude; quae quidem conditiones in sacrorum Bibliorum vaticiniis demonstrari facile possunt. Prophetae veteres ante sacculum *octavum* ministerium propheticum ut plurimum cum inspiratione etiam prophetica acceperant, sua tamen vaticinia litteris non ipsi consignarunt, specialibus nempe voluminibus, prout fecerunt septemdecim posteriores; fueruntque praecipui, praeter Moysem et Samuelem, Nathan, Gad, Elias, Elisaeus aliique; nonnullaeque prophetissae etiam commemorantur, Maria, Debora, Holda. » Ita Caminero op. cit. pag. 374 seq. Lege Hanneberg, *Histoire de la Révélation biblique*. Paris, 1856, tom. I, pag. 291 seq.

nae ille aut summam stultitiam, aut summam arrogantiam proderet. Itaque constituta scriptorum veritate, de ipsorum genere, aetate, scriptis, aliisve istiusmodi causis pauca explicemus.

Prophetas, ut plurimum, in duos ordines sive graeci, sive latini distribuimus: primum eorum, quorum prolixior oratio est et maior dictorum copia, quos hac de causa *maiores* vocamus; alterum eorum, qui pauciora scripto tradiderunt, appellati *minores* ex brevitate sermonis. In graecis quidem Scripturis primum locum minores prophetae tenent, quia, quantum coniectura consequi possumus, aetatem maiorum prophetarum plures ex minoribus aetate sua superant: latini contra, quod spectabilius sit opus maiorum, maioribus primas deferunt. Hebraei prophetas, qui maiores vocantur, tres tantum numerant, Isaiam, Ieremiam atque Ezechielem; expungunt enim e prophetarum numero Danielem, quem et in locum a prophetis ceteris separatum reiiciunt contra graecorum et latinorum consuetudinem, qui Danielem quartum ad tres priores adiungunt.

Maiorum prophetarum primus est Isaias, isque praestantior ceteris est atque excellentior, in quo praeter claritatem generis maior quoque emicat visarum rerum sublimitas coniuncta cum puritate sermonis. Amosum patrem habuit, quem imperite quidam ab Amoso propheta inter minores recensito non distinguunt. Propheta Amos pastor erat et rusticus, Isaias vero ex regia stirpe ortus. Erat enim pater prophetae Amosus filius regis Ioas, frater Amasiae regis; unde et Isaias filiam Manassi regi nuptum dedit, ut hebraei et Hieronymus tradiderunt: ex quo facile est intelligere, cur in eloquio nihil habuerit eius rusticitatis, quae in Amoso propheta apparet. Iterum Amosum prophetam anno XXIII Oziae prophetare coepisse exploratum est: Isaiam autem coepisse anno XXV eiusdem regis tenet vulgatior opinio, quam consideratius probavit Hieronymus. Quod si verum sit alter certe alteri aetate non praestitit, nec potuit alteri vita functo alter in officio successisse, ut illi arbitrantur, qui Amosum Amoso non secernunt. Propheta Amos praeterea hebraeis est עמוס; Amos vero pater Isaiae אמוץ: quae diversa scribendi ratio diversitatem et nominum et personarum probare solet. Amosum quidem Isaiae patrem prophetam et ipsum fuisse nonnulli rabbini censuerunt, iudicantes prophetam non nisi a propheta natum, ad quorum opinionem et s. Hieronymus accessit vertens duos Isaiae locos in cap. XXXVII, 2 et XXXVIII, 1: *Ad Isaiam filium Amos prophetae... Isaias filius Amos prophetae.* Verum graecus interpres et vulgata latina legunt: *filium Amos prophetam... filius Amos propheta*, ut prophetandi munus filio non patri attributum intelligamus. Revera hebraicum textum nitidius commodiusque explicamus, si ad graecam et latinam interpretationem accommodemus (1).

Quo tempore vixerit, divinaque legatione ad populum functus sit, sub ipsum libri initium notatur: *Visio Isaiae filii Amos, quam vidit super Iudam et Hierusalem in die-*

(1) Ex eo quod crederetur Amos patrem Isaiae fuisse Amos illum prophetam Thecuitam, hebraei existimarunt Isaiam ex regia stirpe fuisse, utpote ex fratre regis Azariae ortus. At haec opinio communi criticorum consensu reprobatur. Cf. Sgambati, Archivium veteris Test. tom. II, pag. 326.

bus Oziae (1), *Ioathan* (2), *Achaz* (3) *et Ezechiae* (4) *regum Iuda*. Primo vel altero anno Manassis regis Iuda creditur vitam finiisse, ideoque octoginta et octo fere annos ad reges et ad populum mandata Dei pertulisse; atque ita quidem, ut eorum sententia est, qui cum Hieronymo tenent ab anno XXV Oziae prophetam legationem gessisse: nam qui arbitrantur suscepisse, quo anno obiit Ozias, LX fere annos ante initium regni Manassis prophetae munere functum tenent. Mortis genus perpetua traditio est sustinuisse atrocissimum sectionis per medium lignea serra iussu Manassis regis impiissimi, quem prophetica libertate impietatis arguebat (5). Ab hebraeis id summo consensu traditum est, confirmantibus Origene, Iustino, Tertulliano, Ambrosio, Hieronymo, Basilio, Augustino, quibus nemo habet probabile, quod opponat. In usu fuisse apud hebraeos illud supplicii genus, quis neget? Isaiam vero eo non affectum contra tot veteres patres atque hebraeos potissimum scriptores, quos nulla speciosa causa impulit maiores suos fingendo tanti criminis accusare, qua ratione unquam ostendatur? quomodo etiam illud apostoli Pauli de sanctis veteris Testamenti Dei ministris fide viva munitis et cruciatus acerbissimos propter legis observationem perpessis, quod communiter ad Isaiam refertur, *secti sunt*, Epist. *ad Hebr.* XI, 37, non de Isaia pronuntiatum, sed de altero propheta pugnabimus?

Temere igitur communem sententiam infirmare, multoque magis contemnere sibi sumsit Tostatus, levem illam causam proferens, non usque ad Manassem regem oracula edidisse Isaiam, qui omnia ad Ezechiam usque patrem Manassis concluserit, ut ipse testatur (6). Quod si nullum oraculum regnante Manasse propheta dixerit, nullam quoque esse potuisse Manassi causam, cur s. prophetam medium diffindi iuberet. Nam primo ignoratur, an sub Manassis regno vaticinia desierit Isaias: non scripsit quidem, si quas pronuntiavit prophetias, quas scribere solebat iussus; verum nihil praedixisse Tostatus non efficiet. Tum aliud est vaticinari, aliud vitam moresque hominis reprehendere: in exordio regni Manassis regem mala initia regno facientem liberrime de improbitate obiurgavit: ob id captus est, affectusque supplicio, antequam quidquam aut vaticinaretur aut scriberet. Numquid cum ratione pugnat haec tota narratio, ut repugnandum quoque sit patrum traditioni (7)? Ita enim senti-

(1) Regnavit ab anno 809 ad 758; et ultimis annis huius regni coepit prophetare Isaias.

(2) Ab an. 758 ad 742.

(3) Ab an. 742 ad 727.

(4) Ab an. 727 ad 699. Istorum regum si in summam colligantur anni regiminis exsurgunt *centum undecim* vel *duodecim*; annos integros Ioathami et Achazi ipsi dandos res ipsa postulat. Inde conficiuntur anni XXXI. Ad Oziae autem et Ezechiae annos quod attinet, ut eos quoque integros Isaiae tribuamus, nihil nos cogit. Anno regis Ezechiae XIV, cum rex a morbo gravissimo liberatus, vitae prolongationem ad annos XV a Domino obtineret, Isaiam adhuc in vivis fuisse, satis constat. His si ex annis Oziae adiiciantur *quindecim* ultimi, *sexaginta* annos in munere prophetico exegisset.

(5) Sgambati, Archivium veteris Test. tom. II, pag. 327. — Gesenius, Comment. in Isaiam I, 10.

(6) Non alio sane argumento hebraica haec traditio inficiatur etiam a Danko, et aliis recentioribus.

(7) Aliam rationem affert Rosenmüller, *Scholia* in Isaiam I, 1: « Neque enim aetas tanta vatis, quem oportuisset ita ultra centum et viginti annos vivendo confecisse, verisimilis est, neque narratio illa de crudeli supplicii genere, testibus fide dignis nititur. » Quidquid sit de hac controversia, cave tamen ne permisceas au-

mus, dum veterum patrum doctrinam recipimus.

Prophetiarum autem Isaiae haec distributio ut plurimum esse dicitur. Primis quinque capitibus prophetiae continentur sub Ozia rege editae: quod capite sexto visum scribitur, sub Ioathane visum est, ut commentariis *in Isaiam cap.* VI affirmavit Hieronymus, ubi et correxit, quod in epistola ad Damasum scripserat, nihil a propheta praedici coeptum esse, donec Ozias moreretur. Quae ad finem usque capitis XIV extant, Achazo regnante evenerunt; reliqua ad finem libri ad Ezechiae tempora pertinent. Praeter istud prophetiarum volumen, in separato codice descripserat res gestas a rege Ozia, quod II *Paralip.* XXVI, 22 indicatur: *Reliqua autem sermonum Oziae priorum et novissimorum scripsit Isaias filius Amos, propheta*, sed inter alia multa prophetarum opera et istud iniuria temporum periit, quod si ad nos pervenisset, procul dubio ut divinitus afflatum, quippe prophetae sacri reciperemus. At librum *Ascensionem Isaiae* vulgo dictum, quem Hieronymus et Epiphanius nominant: alterum titulo *Visionis Isaiae* evulgatum: tertium quoque nomine *Celebrem*, de quo Origenes in epistola ad Iulium africanum scribit, probare non possumus. Ut enim Isaiae prophetias certa auctoritate ad posteros transmissas impium est non suscipere; sic imprudens stultumque obscuros atque ignotos libros sine ullo dignitatis suae testimonio in lucem extractos pro sacris habere. Impietatis idcirco et ignorantiae Spinosam arguimus canonico Isaiae libro pro more suo, ut reliquis sacris detrahentem, ac si ex fragmentis quibusdam chronicorum regum Iuda atque Israëlis male digestis, nullamque inter se connexionem habentibus, inconsulto quis librum compegerit Isaiae tributum ab ecclesia(1). Quam hominis arrogantiam tum alibi semper, tum manifestius in hac causa cognoscimus ex iis locis, ubi narratur prophetam scribendi mandatum a Deo accepisse *cap.* XXX, *v.* 8, et res Ezechiae ab Isaia esse litteris traditas, II *Paralip.* XXXII, 32, quas quidem in capitibus Isaiae XXXVI, XXXVII, XXXVIII et XXXIX habemus.

Sed quas tandem causas profert incredulus ille philosophus sententiae, quae novitatem habet? ineptissimas prorsus. Sexto, inquit, capite Isaias fatetur se usque tum obmutuisse propter labiorum pollutionem; seque tum primum vocem Domini audivisse deliberantis quem mitteret: *Vae mihi, quia tacui, quia vir pollutus labiis ego sum . . . Et audivi vocem Domini dicentis: quem mittam?... Et dixit: Vade...* Itaque nullum antea verbum Isaias protulerat, neque divino mandato ad regem Oziam, vel populum fuerat ablegatus: prima propterea quinque capita Isaiam auctorem non habent. Inscite omnino. Primo enim, qui Isaiam, nisi quo anno mortuus est Ozias, missum non putant in propheticum munus, consequenter ponunt quinque priora libri capita res complecti a propheta visas, Ioathane rege; idcirco et loco suo dimota esse, atque si ordo temporis et ratio habeatur, post sextum caput collocanda. Quid autem dici potest ineptius, quam non esse Isaiae vaticinia aut scripta, quia alium locum convenientius tenerent, quam in quo sita sunt?

ctoritatem patrum in tradenda doctrina ecclesiae cum auctoritate eorum in hisce historiis referendis atque probandis.

(1) Cum Spinosa in hoc pessimo opere adlaborant non pauci recentiores critici rationalistae, ast perperam pror-

Tum vero capitum ordinem non mutemus, male concluditur Isaiam nihil vidisse usque ad illud tempus, nihil scripsisse. Ait propheta *vers.* 5, et dolet se tacuisse visionem ab initio capitis descriptam, Domini sedentis in solio, et seraphinorum: ait, se visum illud, postquam sibi apparuerat, non retulisse: deinde vero, mandatu a Deo accepto, id ipsum enuntiasse cum reliquis, quae pariter dici Dominus imperaverat. Ex capitis illius lectione res manifesta est, detorqueri prophetae verba in alium sensum quam reddant, si de perpetuo usque tum silentio, primaque sua legatione explicentur.

Neque vero praeterire possum, quod ignorare non debuit disputator argutus, LXX interpretes illud *quia tacui* vertisse ὅτι κατανένυγμαι *quia dolore punctus sum*, quod est deplorantis infirmitatem suam, et doloris sensum exprimentis, quia dignus non sit, propter oris impuritatem, visum tam eximium narrare: *Targum Ionathan* וי לי ארי הבית ארי גבר חיב לאוכחא אנא ; *vae mihi quia peccavi, quoniam vir peccator sum ad increpandum* (1): syrum interpretem *stupens sum:* arabem *audax sum*, idest fui correptus stupore et nesciens loqui ; vel etsi immundo sim labio, audeo dicere a me visum esse Dominum: hebraeos plerumque interpretari נדמיתי *hei mihi, quia excisus sum*, idest perii, actum est de me; peccator enim et pollutus Dominum vidi: quibus verbis propheta fortasse popularem opinionem attingebat credentium continuo moriturum, qui Deum vidisset; peccator praesertim, et qui inter peccatores versaretur. Propterea et Manue pater Samsonis *Iudic.* XIII 22, viso angelo Dei, *dixit ad uxorem suam : morte moriemur, quia vidimus Dominum* (2). Verius autem, quum ob vehementiam vocis seraphim clamantium vidisset propheta superliminaria cardinum templi commoveri, totamque sanctam domum crasso fumo oppleri, eoque signo intellexisset Deum templo, quod populi sceleribus contaminabatur, excidium parare, moxque

sus. Eorum nomina vide apud Dankò, op. cit. pag. 399.

(1) Rosenmüller, *Scholia in Isaiam* VI, 5 notat: « *Vae mihi! Nam perii!* Actum est de me. Formula hominis graviore aliquo casu, qui exitium sibi minari videtur, deiecti et consternati. Verbum hebraicum Iarchi recte *exscindendi, pereundi* notionem obtinere observat; additque ille haec: *Perii*, ait Vates, quoniam non sum dignus, qui adspiciam faciem maiestatis divinae; quemadmodum Manoah (Iud. XIII) dixit: *Moriemur*, quoniam Deum vidimus. » Et pergit in substinenda vulgari hac interpretatione.

(2) Ugdulena in Gen. XVI, 13 notat: « Agar si maraviglia che non ha sofferto alcun danno per la visione avuta; perocchè era opinione comune in quei tempi che niuno che vedesse Iddio, o alcuna soprannaturale apparizione potesse più vivere o rimanere almanco illeso. Così Iacob dopo la lotta avuta con l'angelo, si maraviglia d'aver veduto Iddio a faccia a faccia ed esser rimasto in vita (XXXII, 30); gli israeliti al Sinai pregarono Moisè che favellasse egli con loro, e non favellasse Iddio, acciò non morissero (Esod. XX, 16; Deut. V, 22 ; XVIII, 16), e Moisè notava come un fatto singolare che gli eletti d'intra i figliuoli d'Israel, i quali aveano veduto Iddio, non n'erano perciò morti, anzi continuarono di mangiare e di bere, cioè di vivere come per addietro (Esod. XXIV, 11). Iddio stesso aveva allora dichiarato che quanti s'appresserebbero a vederlo, eccetto quelli chiamati da lui, sarieno morti; ed aveva ordinato a Moisè d'inculcare al popolo di non passare i termini posti intorno al monte, chè il Signore non s'avventasse contro di loro (Esod. XIX, 21). Ne' Giud. VI, 22 si racconta similmente che Gedeone si tenne per perduto, quando riconobbe che colui che aveva veduto a faccia a faccia era l'angelo del Signore; e questo stesso dice Manoah a sua moglie (Giud. XIII, 22). Nè dissimile da questa era la credenza dei pagani.... »

divinae irae ignem effusum iri, timore gravissimo perculsus ex peccatorum suorum consideratione ac gentis suae perversitate, putavit se quoque Dei iudiciis tanto apparatu sibi declaratis una cum indigno populo interceptum, apud quem parum adeo hortationibus suis profecerat. Hanc potissimum interpretationem qui probat, expeditior est illico ab argumento, quod ab una, nudaque voce pravo sensu intellecta pendet.

Multo minus nos premunt, quae subiicit, primis quinque capitibus materiam de hierosolymitano excidio temporibus Oziae non convenire; aut Isaiam in libris Paralipomenon rerum ab Ozia gestarum scriptorem dici; nihil vero de gestis Oziae in primis quinque capitibus haberi; aut nullam esse partium voluminis coniunctionem, nullum ordinem; credi propterea non posse disertum, et in literis versatissimum virum, qualis erat Isaias, tam perturbatam orationem edidisse.

Enim vero hierosolymitanam cladem prophetico spiritu providit Isaias sub Ozia, eamque futuram denuntiavit; non vero illatam historice exposuit. Nihil pariter de rebus ab Ozia gestis quinque priora capita exhibere ultro damus; sed Oziae rerum historiam separatim mandatam literis iam diximus: initio autem prophetici voluminis referri visiones in diebus Oziae animo prophetae obiectas. Denique aliud est eruditum virum historias scribere, rerum memoriam complecti, contextos casus, cohaerentes, sibique invicem succedentes perspicua oratione persequi; aliud divino spiritu abreptum prophetias edere, abstrusa, obscura, futura ab eventibus explicanda, sicco et gravi dicendi genere, abruptis sermonibus et sententiis involvere. Unum immo istud est ex indiciis, unde colligatur, auctorem, ut divino spiritu agebatur, quum loqueretur, ita et eodem plenum fuisse, quum scriberet: utque inter res ipsas, quae pro divina voluntate menti prophetae obversabantur, vix ulla erat distributio; sic et sermonis continuitatem, et colligationem ullam in vaticiniis scribendis vix esse servatam. Ceterum quis unquam prophetarum explicatius de iudaico populo, de vicinis gentibus, de occupatione urbis Hierosolymae, de babylonica captivitate, deque reditu in patriam locutus est unquam? quis de gentium vocatione ad fidem, de iudaeorum reprobatione, de Christi Domini vita, doctrina, cruciatibus, suppliciò, regno, ecclesiae constitutione ac stabilitate copiosius aut manifestius vaticinando disseruit, ut Hieronymi iudicio, non tam ventura providere, quam praeterita narrare, atque evangelistae potius, quam prophetae munus explere videatur? Si haec indicia sunt hominis multa sine delectu, et partium nexu infarcientis, dicat iam Spinosa, unde eruditum scriptorem, et scientem literarum iudicabimus (1)?

(1) Haec tamen manifesta Isaiae indoles non impedit, ait Danko op. cit. pag. 399, quominus plurimi interpretes acatholici vaticinia quae inde a capite XL usque ad finem in libro Isaiae leguntur, huic abiudicarint et ignoto cuidam vati sub finem exilii viventis adscripserint. Quae autem contra auctoritatem horum capitum argumenta afferunt, sic fere comparata sunt, ut vel ignorantiae locorum et perversae interpretationi debeantur, vel opinioni praesumtae, nec vero demonstratae, de ratione et causis vaticiniorum superstructa sint. Nimirum vaticinia veteris Test. nulli communioni sermonis cum Deo, sed perspicaci menti vatum deberi affirmant; siquidem vaticinium ex mente horum interpretum nil nisi coniectatio quaedam sive apprehensio rerum est ex causis antecedentibus. Quae assumtio cum vaticinatio-

Articulus XVIII.

De Ieremiae Lamentationibus et Epistolis.

Isaiae visiones consequitur liber praedictionum Ieremiae filii Helciae, de genere sacerdotali, viculo Anathoth prope Hierusalem in terra Beniamin. Vaticinari sanctus vir

nem proprie dictam tollat, ratione evidente demonstranda foret, et institutio voce signisque a Deo facta refellenda. Quod cum illi interpretes minime praestiterint, nec fieri etiam omnino possit (comment. enim ingenii humani, cum potentiae divinae limites statuit, demonstrationem, quae ratione fit, non capiunt) inanis fertur argumentatio, quae his notis authentiam operis impugnare conatur. Cf. Greve *Vaticiniorum Isaiae volumen postremum*. Amstel. 1811, pag. 13.

Verum argumentorum gravissimorum copia suppetit ad vindicias huius partis Isaiae, quam appellatione *Deutero-Isaiae* insignire placuit, agendas. Ipsum Isaiam prophetiarum harum auctorem esse praeter inscriptionis vetustissimae auctoritatem luculenter ostendunt sequentia. *a*. Antiquitatem libri consequentium aetatum testimonia adstruunt. Deprehendimus vestigia partis Isaiae posterioris apud Nahum, Habacuc, Sophoniam, Ieremiam, prout demonstrat Kueper, Ieremias Librorum sacrorum interpres atque vindex, Berolini 1837, pag. 152 seq. *b*. Siracides vir in Scripturis fide dignissimus diserte Isaiam horum quoque capitum auctorem esse insinuat (Eccles. XLVIII, 25) *c*. Nec minus laudatus est in nova lege. Christus ipse huius libri lectionem commendavit, sed et quomodo legendus sit docuit. Salvator, referente Luca IV, 16, Nazarethae die sabbatorum intrans secundum consuetudinem suam in synagogam, tradito sibi libro Isaiae, ubi explicuit volumen, legit cap. LXI, 1 complicatum reddit ministro dicens: *Quia hodie impleta est haec Scriptura in auribus vestris*. Ut adeo authentia istius partis ab ipso summo propheta Iesu Christo, quem non legimus alium attigisse s. Librum, in diebus carnis suae docente agnita et comprobata sit. Apostoli, evangelii doctrinam confirmaturi, haud frequentius alterius ullius prophetae, quam haec Isaiae oracula controversa, tamquam dicta vatis a Deo vere inspirati in subsidium vocant. Quis enim evangelistarum non facit mentionem illorum? Nonne Paulus illius testimoniis epistolam suam ad romanos, quasi gemmis et stellis, exornavit; imprimis laus illa animi cordati et intrepidi, quae continetur in verbis *Esaias audet et dicit*, innuit s. Paulo fuisse persuasum Isaiam haec dixisse. Nonne et Petrus et s. Iacobus huius prophetae dictis, tametsi tacito nomine, usi sunt? Nonne et libri Apocalypseos aliquanta pars ex hoc libro desumta apparet? Atque qnis maior Ioanne Baptista? is vero, Isaiae testimonio ex hac parte allegato, populum ad poenitentiam est cohortatus. Sufficerent quidem haec, nisi alia argumenta, ex ipso tenore prophetiae petita idemque arguentia, occurrerent. Et quidem *a*. Orationes partis alterius in eamdem ut primae, sententiam scriptae sunt. Si enim vel illa de libro seligantur, quae ab Isaiae manu profecta adversarii concedunt, dicendi genus nulli auctorum hebraeorum tam congruens videtur, quam ei, qui hanc ultimam voluminis partem scripsit. Conferantur allocutiones, quibus piorum animi oppressi eriguntur, reprehensiones populi nondum emendati, praedicata quibus Deus appellatur. In quibus primo loco notari debet nomen illud, quo Iehova in omnibus oraculis assidue venit; vocatur nempe nomine exquisito *sanctus Israëlis*, quae denominatio Isaiae propria dici potest. *b*. Ab uno eodemque scriptore integrum librum profectum esse cognoscitur etiam ex eo, quod unum in eo est eloquium purum atque elegans. Cum nemo anteriori saeculo Scripturam sic adaptet, ut noster in vaticiniis suis, pura hac lingua evincitur, ea nullo modo, exeunte demum exilio confecta esse. Iudaeos enim plurimos iam ante tempus exilii in convictu quotidiano sermone chaldaico, sive aramaico, uti coepisse satis compertum est. Nec intelligitur unde auctor noster, unus inter omnes hanc linguae puritatem assecutus sit. Solis enim libris hebraicis, vel maxime assidue lectis, eam ita attingere non potuisset. Neque hoc praetermittendum, inter ceteros huius temporis prophetas nullum inveniri, qui lingua adeo bene hebraica uteretur. Nullatenus enim concipi potest, recentis aevi scriptorem, cum et lingua vehementer degenerasset, et longe diversa essent hominum ingenia, se in ipsum et Isaiae aevum et ingenium ita penitus insinuare potuisse, ut in tot sermonibus continuis suae aetatis indolem nusquam proderet. *c*. Adiiciendum et illud est, quod iste vir eximius tam audacter in re versatus sit, ut non tantum Deum in praedictionibus, quae ante mul-

coepit adhuc adolescens anno XIII Iosiae regis A. M. 3375 (1) secundum Usserium, perrexitque Deus virum docere, eique eventura ostendere, Ioachazo(2), Ioachimo(3), Iechonia(4) et Sedecia(5) regnantibus; tum post urbis excidium et populi captivitatem nec modo contra Hierosolymam et iudaicum populum, sed et contra aegyptios, philisthaeos, ammonitas, moabitas, idumaeos et babylonios vaticinia edidit: ad huiusmodi enim officium, antequam e matris utero exiret, Deus ipsum destinarat, et veluti consecraverat. Non fuit autem propheta cum ceteris Babylonem deportatus; sed quum in Iudaea mansisset terrae exitium ploraturus, abstractus inde est contra Dei voluntatem a Iohanane cum populi reliquiis proficiscente in Aegyptum, ubi tristia et lugubria aegyptiis cecinit, et suorummet, quos graviter reprehendebat, invidiam subiit, quamobrem lapidibus oppressus dicitur interiisse: quo fortasse spectavit apostolus Paulus *epist. ad Hebr. cap.* XI, *v.* 37 dicens de veteribus Dei nuntiis inter cetera: *lapidibus caesi sunt.* Virginem semper fuisse patres tradiderunt, inter quos Ignatius *epist. ad Philad.*, et Hieronymus in prologo confirmavit, inquiens: *virginitate sua evangelicum virum Christi ecclesiae dedicans:* quam sententiam videri possunt sumsisse ex cap. XVI, *v.* 2: *Non accipies uxorem, et non erunt tibi filii et filiae in loco isto.*

Usus est Baruchi opera in conscribendis prophetiis, quumque iam multa ille scripsisset, librum proie-

tas aetates, quam reipsa complerentur, factae essent, de suo numine et scientia infinita disserentem induxerit; sed etiam ad iudaeos tamquam suos testes provocaverit, qui vaticinia illa olim tenuerint atque noverint. *d.* Nullum extat in canone exemplum prophetias unius alteri auctori adiectas fuisse. Ut alia praetereamus. *e.* Isaiae pars altera supponit, sive ad naturam rerum, sive ad hominum mores respicias, eam temporum faciem, quam circa finem regni Ezechiae novimus. Obiicit urbem sanctam et templum in sua integritate; populum deos commentitios colentem. Nec metaphora, aut imago poëtica ulla in carminibus ostendi potest, quae vel ex aspectu regionis babylonicae, vel ex incolarum moribus et vita quotidiana ibi desumta esset. Generatim quae de rebus sui temporis urbisque prodit Isaias, tam optime congruunt cum luculentis et prolixis narrationibus in libris Regum et Paralipomenon, ut eadem opera, qua huius prophetiae authentia reiicitur, illorum quoque fides convellatur. Iudicium haud leve vetustatis occurrere videtur *f.* in ipso Cyri edicto, quo iudaei captivitate dimittuntur (1 Esd. 1, 2 coll. II Paral. XXXVI, 23) Oraculum, quo Cyro demandetur, ut aedem ipsi Hierosolymis extruat, nullum ostendi potest, nisi quod in hoc propheta continetur. Conspirat *g.* traditio apud Iosephum servata, quae refert, capta Babylone, Cyro a iudaeis vaticinia Isaiae ostensa fuisse, atque sic regem ad decretum illud motum (quae obiiciuntur contra hoc Isaiae vaticinium lege apud ipsum Danko pag. 405). Denique *h.* contendit auctor noster ruinam Babelis et liberationem Israëlis a nemine ante praedictam esse. Hoc autem circa finem exilii nullo modo dicere potuisset, cum Ieremias easdem res longe antea praedixerit. Ita quoties novum inter priores et posteriores vet. T. libros detegitur discrimen, toties novum adesse videtur pro antiquitate oraculorum Isaiae argumentum. Dein cum prophetia, in remotiora tempora excurrente, frequens proselytorum ad sacra Iehovae transitus, sera porro tempora, quibus Christus in mundo apparuit, atque res abhinc in ecclesia et synagoga gestae memorentur, et luculentius quidem multoque clarius, ac illae quae a bello illo Cyri contra Babylonem proximis annis evenerunt, pingantur; ut ratio inita in opere constet, auctor vel interpolator de saeculo I vel II post Christum supponendum foret. » Cf. Möller, *de authentia oraculorum Isaiae, Havniae* 1825, aliosque apud Danko citatos.

(1) Regnavit Iosias ab an. 639 ad 610 an. Chr. Spatio 48 circiter annorum prophetavit Ieremias.

(2) Anno 610.

(3) Ab anno 610 ad 599.

(4) Anno 599.

(5) Ab anno 599 ad 588.

ctum in ignem rex Ioachim absumpsit, ut *cap.* XXXVI, 23 legitur. Verum propheta iussu Domini sermones eosdem Barucho notario suo iterum dictavit, additis et amplioribus et acrioribus, coniunxitque deinde cum iis omnia quaecumque post captivitatem, et in Aegypto prophetavit *vers. 27 et seq.* Prophetia capitis L et LI est idem ipse liber per Saraiam Neriae filium ad fratres Babylone captivos missus, in quo Ieremias mala omnia Babyloni minacius denuntiaverat. Caput vero LII scriptor alter cum prioribus connexuit, ut verbis caput LI finientibus monemur: *Huc usque verba Ieremiae.* A Barucho caput istud subnexum quidam iudicant: alii verius ab Esdra repetente dicere compendio excidium Hierosolymae, atque ea, quae Babylone usque ad Iechoniae obitum evenerunt ex libro IV Regum in hoc caput translata, ut prophetiae Ieremiae lux afferretur, et lamentationibus praecipue, quae olim unicum cum prophetia librum efficiebant. Quid enim fuisset causae, cur Ieremias, aut amanuensis Baruchus casum Sedeciae iterum narrarent prolixius, quem in capite XXXIX iam satis narraverant (1)?

Dempto capite LII totum Prophetiarum volumen sine dubitatione ulla tribuendum est Ieremiae prophetanti, et Barucho discipulo excipienti magistri verba, ac commendanti literis. Iniquior esset, qui rem hanc adeo manifeste in toto sparsim libro iteratam protervius negaret. Cap. XXXVI, 1 et seq.: *Factum est verbum hoc ad Ieremiam a Domino dicens: Tolle volumen tibi, et scribe in eo omnia verba, quae locutus sum tibi adversum Israël et Iudam, et adversum omnes gentes a die, qua locutus sum ad tè ex diebus Iosiae usque ad diem hanc . . . . . Vocavit ergo Ieremias Baruch filium Neriae, et scripsit Baruch ex ore Ieremiae omnes sermones Domini, quos locutus est ad eum in volumine libri.* Iterum post-

(1) De scriptione oraculorum Ieremiae clarius loquitur Danko, op. cit. pag. 443: « Vaticinia omnia fere, quae revelationis ortusque sui indicium, praefixa annorum nota, habent, argumento sunt non eo tempore scriptas esse prophetias, quo a Domino oblatae, aut a propheta propositae fuerant. Quin narratur Ieremiam, anno IV Ioakimi (cum ad hoc usque tempus per *viginti* et quod excedit annos ex diebus Iosiae, nihil eorum, quae a Domino audierat, scripturae mandasset) excipiente ex ore ipsius θεοπνεύστῳ Baruch Neriae filio, librum prophetiarum et visionum, quas divinitus acceperit, in unum coëgisse volumen, ut populus illas audire et saepius reversare posset. Anno exacto, idest V. Ioakimi, Baruch, quae scribere iussus fuerat, in templo, loco maxime frequenti, legit. Quod cum secundo fecisset, liber ad regem perlatus est; qui minacibus vaticiniis usque adeo non est permotus, ut potius librum hunc in partes scindi et igni tradi iusserit. Post haec propheta eumdem librum novis comminationibus et praedictionibus auctum, rursus opera et manu Baruchi exarari iussit. Haec tamen editio in praesenti prophetici voluminis dispositione frustra quaeritur. Titulum libri I, 1-3, non fuisse ante excidium Hierosolymarum appositum, manifeste affirmatur versu 3. Sane a cap. XXI, inde et sequentibus leguntur oracula tempore Sedeciae prolata. Unde assumendum erit, sermones sub Sedecia, et alios insequentes post profectionem in Aegyptum fuisse additos. Huic volumini denique Baruch adiecit ultimum caput, ut ex commemoratione cladis Hierosolymarum confirmaret oracula Ieremiae. Favet coniecturae isti LI, 64, coll. XLV, 1. Sic Baruch, mediata Dei in scribendo directione interveniente, Ieremiae inspirati dictamine et inspectione gaudebat. Istam enimvero descriptionem Deus ratam habuit (XXXVI, 27) aeque ac si Ieremiae manu fuisset consignata. Cur Baruch, rem dirigente Ieremia, scripserit auctor synopsis hanc rationem dat: ut expeditior esset lectio scripturae suae manu exaratae, cum librum istum legere deberet Baruch coram universo populo. »

quam combusserat rex volumen, praecepit Dominus Ieremiae, inquiens: *Rursum tolle volumen aliud, et scribe in eo omnes sermones priores, qui erant in primo volumine, quod combussit Ioachim rex Iuda... Ieremias autem tulit volumen aliud, et dedit illud Baruch filio Neriae scribae, qui scripsit in eo ex ore Ieremiae omnes sermones libri . . . . et insuper additi sunt sermones multo plures, quam antea fuerant*, vers. 28 et 32. Et capite XLV, 1: *Verbum quod locutus est Ieremias propheta ad Baruch filium Neriae, quum scripsisset verba haec in libro ex ore Ieremiae...* Tandem in fine capitis LI: *Huc usque verba Ieremiae.* Porro huius sanctissimi viri prophetias ob oculos habebat Daniel, quum *cap.* IX, 2 ait, se ex libris numerum annorum intellexisse, de quo sermo Domini ad Ieremiam prophetam factus est. Easdem memoria retinebat Esdras, quum initio libri primi inquit, Deum suscitasse spiritum Cyri persarum regis, ut compleretur Domini verbum ex ore Ieremiae: quod et auctor libri II *Paralip.* ad calcem monuerat. Itaque audacius negaretur prophetias Ieremiae divinum esse librum eius auctoris, cui synagoga atque ecclesia semper adscripsit.

Quocirca nulla esse potest sententiarum aut secum ipsis in eodem Ieremiae libro discrepantia, aut cum aliis sacris scriptoribus, quam se animadvertisse Spinosa iactat, eo magis coecus, quo videri vult oculis acrior. Frustra ait in XXXVII capite causam unam afferri, cur in carcerem iudaei prophetam detruserint: in capite autem XXXVIII alteram plane dissimilem. Ipse contradicendi cupidior non distinxit raptum bis esse prophetam in custodiam, et quum e primo ergastulo esset exemtus, rursum coniectum in lacum, nova principum coniuratione. In capite XXXVII, 12 et seq. narratur exeuntem Hierosolymis Ieremiam a porta Beniamin a Ieria portae custode suspicato eum ad chaldaeos abire comprehensum, atque in carcerem in domo Ionathan scribae praepositi carceris conclusum; sed inde a Sedecia sublatum, atque in vestibulo carceris manere iussum. In capite autem XXXVIII, 6 iterum demissum funibus in lacum Melchiae rogantibus principibus prophetam interfici, quod ex carceris vestibulo populum ad chaldaeos profugere suaderet, atque ita viros bellatores verbo suo debilitaret.

Frustra iterum ex male perceptis verbis capitis XXII, 28 et 30, ubi dicitur *Iechonias vas fictile atque contritum; vas absque omni voluptate abiectum cum semine regni experte, et proiectum in terram: vir sterilis, atque improsper*, frustra, inquam, accusat historicum sarcinatorem, qui ignoraverit Iechoniam summis honoribus exceptum ab Evilmerodacho Nabuchodonosoris filio babylòniorum rege, IV *Reg.* XXV, 27: ex eius autem filiis fuisse Salathielem, et Phadaiam patrem Zorobabelis, qui populo praefuit post captivitatem, regiaeque potestatis iure in iudaeos est dominatus, I *Paralip.* III, 17 et 18. Immo ignorantior Spinosa, qui crediderit Iechoniam non potuisse dici *vas contritum, fictile, sine voluptate*, etiamsi maximis honoribus in captivitate afficeretur. Quid calamitosius, quidve tristius accidere poterat regi, quam regno, bonis, libertate, patria spoliari, atque in aliena terra esse captivum? Hac sollicitabatur cura, hoc dolore tangebatur Iechonias, cuius gravitatem nulla data ab Evilmerodacho honoris significatio levabat: nihil enim est, quod regium honorem amissum compenset; abie-

ctus ideo, qui solitudinem suam tam tenui consolatione sustentaret. Sterilis quoque, idest ut hebraica referunt exemplaria ערירי *nudus*, *vacuus*, sive *exterminatus*, ut aiunt LXX, fuit Iechonias, qui quantumlibet genuerit liberos, neminem ex iis in regio throno sedentem reliquit, ut dixerat Dominus: *Scribe virum istum sterilem, virum, qui in diebus suis non prosperabitur; neque enim erit de semine eius vir, qui sedeat super solium David, et potestatem habeat ultra in Hierusalem.* Etsi vero Zorobabel soluta captivitate babylonica dux iudaici populi fuerit; tamen super solium David patris sui non sedit, nec unquam dignitatem obtinuit, quam maiores sui amiserant. Adde alium plerumque videri Zorobabelem iudaeorum ducem a nepote Iechoniae, quod ex diversitate paterni nominis, atque ex diversis filiorum nominibus in Paralipomenon libro, et Matthaei evangelio descriptis colligitur.

Perperam etiam omnino ex XXIV capite Ieremiae opponit praedici a propheta moriturum in pace Sedeciam, non gladio; cui tamen extractos oculos fuisse vel ex eodem libro compertum habemus. Nam in pace quidem mortuus est carens oculis, non violenta morte e vivis ereptus. Numquid in pace migrare hinc non potest, nisi qui lucem continuo aspexerit? Filii quidem in pace non obierunt, quos in conspectu patris transfossos *Ierem.* XXXIX et LII novimus. Inde orbatus est utroque lumine pater: at ei datum est vivere, eiusque obitus, utpote natura ei obveniens, cum immatura filiorum morte ac nece comparatus, pacificus ac tranquillus certe videri debuit. Nulla igitur sententia est in Ieremiae scripto, quae cum inferioribus et superioribus non constet, aut cum aliis sacrae historiae libris dissentiat. Sed urget vaticinationes prophetae suo loco esse dimotas, nec potuisse orationem confici nisi ab ignorantibus hominibus, et suis quidque locis distribuere non valentibus. Non repugnamus quaedam extra proprias sedes, perturbata temporum ratione, inveniri, et primum occupasse locum in scripto, quae postremis regum diebus congruunt: sed fortasse data opera Baruchus maluit eam scribendi rationem sequi, etsi priora cum posterioribus confunderentur; quia primum quae ad res iudaicas, deinde quae ad se, postremo quae ad nationes exteras attingebant, disponere sibi visum est. Fortasse quum incomposite scripsisset, morte praeventus non potuit res sparsim notatas in ordinem redigere. Fortasse amanuensium incuria confusum est, quod continua ac fluente oratione Baruchus literis mandaverat. Fortassis incomposita et indigesta prophetiarum collocatio a perturbatis olim voluminibus, sive foliis originem habuit (1).

(1) De hac gravi quaestione Caminero has criticorum sententias exponit: Versio alexandrina huius libri atque ex ea procedentes ab hebraico textu discrepant et ordine capitum et nonnullis additionibus et omissionibus in sequenti tabula videndis ex Lamy desumta.

Textus hebr.	*Versio LXX.*
Cap. I-XXV, 13.	Cap. I-XXV, 13.
» XXV, 15-38.	» XXXII.
» XXVI-XLV.	» XXIII-LI.

Textus hebr.	*Versio LXX*
Cap. XLVI.	Cap. XXVI.
» XLVII.	» XXIX, 1, 7.
» XLVIII, 1, 44.	» XXXI.
» XLIX, 1, 5, 28, 38, 23, 27.	» XXX.
» XLIX, 7, 22.	» XXIX, 7, 22.
» XLIX, 34-39.	» XXV, 34-39.
» L-LI.	» XXVII-XXVIII.
» LII.	» LII.

Desunt in versione graeca cap. VIII, 10-

Nunc de reliquis prophetae Ieremiae operibus. Praeter prophetiarum volumen, lamentationes, graece Θρῆνος, tum epistolam in nostra vulgata editione subnexam prophetiae Baruchi Ieremias scripsit. Praeterea et funebre carmen, ac lugubre in morte Iosiae regis, de quo auctor libri II *Paralip.* XXXV, 24 et 25 loquitur; et descriptiones, quas scriptor libri II *Machab.* II, 1 commemorat: *Invenitur autem in descriptionibus Ieremiae prophetae....* Verum threnos atque epistolam habemus; carmen autem, et descriptiones interciderunt. Genuinos threnos esse nemo hactenus dubitavit (1):

12; XVII, 1-4; XXVII, 13-14, 19-22; XXXIII, 14. 26; XXXIX, 3, 14; XLVIII, 44-47; et alia fragmenta breviora. Adduntur vero nonnulla verba cap. II, 28, 30, 31; III, 7, 17-18; IV, 2, 26, 29; V, 1, 17-18; VII, 4-10; XVI, 15; etc.

Huius perturbationis causa diversa e diversis allegatur: illi vero qui a pseudo-Isaia additiones factas fuisse admittunt, statim ac demonstratur nullum fuisse pseudo-Isaiam, causa cadunt. Alii putant duas recensiones ab ipso Isaia adornatas fuisse, alteram iudaeis palaestinensibus, alteram aegyptiis, aut ab alio recensitum putant librum nostrum, atque ex palaestinensi aut babylonica textum hebraeum, ex aegyptia graecam versionem prodiisse. Neque hac hypothesi contenti, iam alii stant pro prima recensione (Eichhorn), alii pro secunda (Movers, Hitzig, Bleek, Davidson), ita tamen ut nullus ex hodiernis textibus congruat cum originario Ieremiae libro. Sed non aliud hic mysterium adesse videtur, quam quod Origenes et Hieronymus iam animadverterunt, has textus graeci variantes lectiones oscitantiae, arbitrio vel errori interpretis tribuentes, quam sententiam defendunt Kueper, Keil, Haevernick, Wichelhaus, Graf, Danko, aliique. Non inverosimile est a fortuita membranarum commutatione in textu quem habuit interpres graecus, aut eiusdem minore correctione, id accidisse, quae videtur opinio esse Glaire et Lamy, qua etiam defectum ordinis chronologici in toto libro patens etiam in hebraico textu, explicaretur. Nec incongrue forsitan omnibus iis causis omnes hae textus differentiae tribuerentur, nempe commutationi fortuitae membranarum quibus prophetiae singulae descriptae sunt, incorrectioni textus, quem adhibuit graecus interpres, ac huius denique erroribus et voluntariis omissionibus; » op. cit. pag. 394. Lege etiam Danko, op. cit. pag. 444.

nempe styli unitas, eadem phraseon et locutionum usurpatio in threnis et vaticiniis, eadem dictionis brevitas eumdem utriusque operis scriptorem probat (2), qui dum urbis calamitatem deflet, iniurias quoque sibi a populo illatas queritur *Thren. cap.* III (3), et fatetur Dei beneficio se a lacu extractum: inimicos vero suos gravem poenam dedisse: quae unus Ieremias dicere poterat. Praefatiuncula pariter inscripta threnis in editione LXX interpretum (4), totiusque ecclesiae auctoritas persuadet eumdem auctorem, qui prophetias scripsit, threnos quoque scribere suscepisse (5).

(1) Nostris temporibus Thenio, Ewaldo, Bunsen communem de Ieremia auctore Threnorum fidem removere placuit. At contra eos veterem traditionem defenderunt Bleek, Staehelin aliique.

(2) Pro compositionis varietate omnes critici deprehendunt eundem stylum, licet in prophetiis dicendi genere utatur simplici minusque exacte elaborato, quod quidem ferebat tempus illud, quo vixit, quod non egebat oratione suavi, quae mulceret, sed verbis aculeatis et duris, quae animos obstinatos pungerent ac lacerarent; in Threnis vero eleganter et graviter scribit; at constanter maxima est similitudo locutionum, troporum et sententiarum. Res vero omnes aetati Ieremiae conveniunt.

(3) Aliqui existimarunt exaratum fuisse librum occasione mortis Iosiae regis; at totum argumentum obstat, quominus id censeamus. Cf. Danko, op. cit. pag. 445 seqq.

(4) Quae etiam in Vulgata extat; quam tamen auctoritate canonica non pollere affirmant plures gravissimi interpretes.

(5) Iosephus Flavius, Origenes in catalogo librorum, quos sacros hebraei habent, Epiphanius in canone librorum sacrorum, Hieronymus in Prologo galeato, aliique multi apud Vincenzi, *Sessio 4 conc. trid. vindicata.*

Threnos claudit oratio Ieremiae, qua Deum rogat, ut inflictis poenis placatus et premere desinens, furore deposito, in pristinam libertatem populum suum restituat. Ea in hebraico exemplari, in graeca interpretatione, in versionibus chaldaica, syriaca, arabica, atque apud s. Hieronymum a praecedentibus threnorum capitibus non disiungitur, ut incompertum sit, qua de causa Theodoretus threnorum explanator commentaria in orationem scribere praetermiserit.

Genuinam quoque esse Ieremiae epistolam, quae inter Baruchi capita sextum locum occupat, ex eadem orationis conformatione atque argumento, rebusque aetati Ieremiae, et instituto convenientibus tuto credimus. Hanc habebant iudaei hierosolymitani, et Ieremiae esse agnoscebant. Neque enim alio spectare, neque aliud indicare, nisi hanc epistolam tamquam partem Ieremiae descriptionum voluit auctor libri II *Machab.* II, 1, 2 et 3, quum inquit in Ieremiae descriptionibus inveniri... *ut mandavit transmigratis. Et dedit illis legem, ne obliviscerentur praecepta Domini, et ut non exerrarent mentibus, videntes simulacra aurea et argentea et ornamenta eorum. Et alia huiusmodi dicens hortabatur, ne legem amoverent a corde suo.* Versatur enim tota haec epistola in ostendenda idolorum vanitate, et iudaeorum animis ab eorum cultu retrahendis. Quocirca in pluribus exemplaribus traductionis LXX interpretum, et translatione arabica ex iis graecis adornata continuo post threnos extat; quia et post dirutam Hierosolymam scripta creditur ad confirmandos in Dei lege fratres mox Babylonem transmigraturos. Sunt et patres, qui Ieremiae esse epistolam confirment. Cyprianus *lib. de Orat. Domin.* testimonium ex hac epistola proferens a Ieremia, inquit, se petere: *Per Ieremiam quoque et eadem Spiritus sanctus suggerit et docet, dicens: in sensu autem tibi adorari debet Deus.* Istud vero praeceptum in vulgata nostra sic latum est: *Adorantes dicite in cordibus vestris, te oportet adorari Domine.* Cyrillus hierosolymitanus *Cathech.* IV in sanctis Libris numerat *Ieremiam cum Baruch et threnis et epistola;* idemque facit laodicaena synodus. S. Athanasius quoque in epistola festali de quibusdam sacris Libris locutus subdit: *Post hos numerantur Isaias, Ieremias, Baruch, lamentationes, epistola.* Eadem est Hilarii sententia in prologo explanationis in psalmos scribentis: *Vaticinia Ieremiae una cum threnis et epistola* unum efficere librum ex viginti duobus, quibus Testamentum vetus concluditur: quod primum Origenes apud Eusebium *lib.* VI, *cap.* 25 testatus erat. Quae omnia maximo argumento sunt canonicam haberi oportere epistolam, qualem ecclesia semper habuit.

Deest quidem, fatemur, in hebraicis codicibus epistolae huius exemplar, eamque pseudoepigraphum appellat Hieronymus *prooemio commentar. in Ieremiam:* ergone ab ecclesiae sententia discedemus, et titulum latinae editioni inscriptum, *exemplar epistolae, quam misit Ieremias*, falsum putabimus? Hebraicam esse orationem, locutionem totam hebraicam, etiam nobis tacentibus epistola ipsa loquitur; exciderit ergo ab hebraicis Bibliis propter brevitatem suam atque exiguitatem, qua fugit librariorum operam. At vero Epiphanii aetate non carebant iudaei epistola Ieremiae, si bene intelligimus s. patris verba *lib.* I *adver. Haeres. num. 6*, ubi de haeresi iudaeorum: *Ac quod*

ad iudaeos istos attinet, inquit Epiphanius, *ad illud usque tempus, quo ex babylonica servitute reversi sunt, hos et prophetas, et prophetarum libros habuerunt. Primus est Genesis*...tum libros omnes recenset, quos hebraicus canon complectitur; ad Ieremiam autem cum pervenisset, ait: *Ieremias propheta cum lamentationibus, et epistolis tam eius, quam Baruchi.* Et quidem quum in multis graecis LXX reperiatur, nescio, quae causa esse possit, cur in hebraicis desideretur, nisi dicam excidisse: praesertim quum officio et muneri Ieremiae eam dare epistolam conveniret. Quod si in quibusdam graecis editionibus non superest, epistolae brevitati assignandum est; atque etiam, ut coniectura assequitur Huetius, diversae in antiquioribus exemplaribus collocationi. In quibusdam namque epistola subiiciebatur libro threnorum, in aliis prophetiae Baruchi. Si quis igitur librarius ex uno Scripturarum volumine threnos scripsisset, in quo epistola post vaticinium Baruchi collocaretur: Baruchum vero ex alio, in quo epistola post threnos iam fuisset apposita, necessario consequi debuit, ut epistola praetermitteretur. Hieronymus vero pseudoepigraphum, seu *falso inscriptam* dixit, quia quum in hebraicis codicibus non reperisset, videretque graecum tantum illius exemplar graece Baruchi exemplari adiunctum: in suspicionem autem ei iam venisset ea de causa Baruchi liber, una sententia utrumque opus complexus est, negans ad canonem pertinere. Damnandi tamen essemus, si ob unam hanc Hieronymi auctoritatem gravissimos alios patres, et rationem ipsam desereremus. Nec multum puto Hieronymi verbo movebitur, qui sciat s. doctorem *ad Rufinum apolog. 2* fateri se non tam quid sibi, quam quod hebraeis videretur, interdum de his rebus scripsisse. Quemadmodum et male argumentaretur, qui ex consilio Theodoreti exponentis prophetias Baruchi, silentis vero de consequente Ieremiae epistola, concluderet epistolam visam non esse Theodoreto canonicam. Si enim diversissimum est epistolae argumentum a Baruchi vaticinio, quid miremur; isto exposito, illam non attigisse? Tum vero liberum est interpretibus pro arbitrio suo edere commentaria, atque una libri parte explicata, alio operam suam convertere: quod fecerat alibi Theodoretus, ut nuper dicebamus, qui threnis expositis visus est negligere orationem Ieremiae, eamque commentariis illustrandam non putavit, quamquam toti ecclesiae probatissimam.

Redeamus iam ad Threnorum argumentum, sive ad miseram fortunam, quam doluit propheta, et luxit lugubri illo carmine. Mortem Iosiae regis threnis suis deflevisse Ieremiam, ipsumque carmen esse, quod dicitur in Paralipomenis cecinisse, Iosephus primum *lib.* X *antiq. Iud. cap.* VI, tum Hieronymus *prooemio in lament.* credidit, quibuscum quidam interpretum se iunxerunt. Verum a communi et probatiore sententia recedunt, qui alterius mali incursum praeter urbis cladem deplorari putant. In Iosiae morte stabat urbs, templum non erat succensum igni, populus Hierosolymis non depulsus, neque eas tulerat propheta a populo iniurias, quas queritur sibi factas in *cap.* III: attamen in threnos haec omnia scriptor congessit, vastitatem, excidium, praesentem desolationem, invidiam populi, pessimamque contra se voluntatem deplorans. Commonstrat a-

pertius argumentum hoc praefatio graecis et latinis Scripturis praemissa, quam licet divinus scriptor non ediderit, fidem tamen maximam habere omnes probant : *Et factum est, postquam in captivitatem redactus est Israël, et Hierusalem deserta est, sedit Ieremias propheta flens, et planxit lamentationem hanc in Hierusalem, et amaro animo suspirans et eiulans dixit* (1).

Eadem apponimus cuicumque senserit lugeri Iechoniam in servitutem abductum. Non enim una cum Iechonia populum Nabuchodonosor Babylonem traduxit, neque urbem succendit, quemadmodum postea, capto Sedecia, populum libertate privavit, urbemque direptam subvertit, quae propheta vehementer lamentabatur, postquam facta ipsa sunt, quae futura providerat. Lamentatus est autem eo cantici genere, quod apud prophetas tum in usu erat, versibus nimirum iuxta alphabethi ordinem dispositis, quorum initium ducebatur a singulis alphabethi literis, quod carminum genus ἀκρόστιχον graeco vocabulo, atque *alphabeticum* latini nominant. Hinc effectum est, ut in graecis latinisque interpretationibus hebraica elementa..... א ב ג ד ab initio apponerentur nudae notae carminis in primigeniis exemplaribus adhibiti, ut in psalmo etiam apud nos CXVIII ad octavos usque recurrentes versus alphabethi litera interponitur ad metri solius, non ad ullius mysterii significationem.

(1) « Universe proponitur schema, bene ait Danko op. cit. pag. 447, sacri luctus et poenitentiae. Equidem ait Gregorius Naz.; quoties hunc libellum in manus sumo, Threnosque lectito, vocem mihi intercludi sentio lacrymisque obruor. Hoc tamen cautius est notandum : Ieremiam dum sensu literali sui temporis calamitates prosequitur, longius prospexisse ad Iesu Christi passionem et mortem. Unde ecclesia catholica iure suo, ut fatetur quoque ex acatholicis Neumann, lugubre hoc carmen memoriae passionis dominicae sacravit, iubens sacris Christo patienti diebus has lamentationes decantari; ut homo ad consimiles patientis Dei tolerantiam instruatur, et videns sauciati Redemptoris vulnera, ad salutarem gemebundi cordis compunctionem disponatur. »

Articulus XIX.

Prophetia Baruchi.

Prophetia Baruchi filii Neriae, qui et discipulus fuit Ieremiae et amanuensis ab ipso ad scribendum adhibitus, olim in unum librum cum magistri prophetiis congesta erat. Baruchum ex illustri genere ortum Iosephus *lib.* X *antiq. Iud.* XI, scribit, eumque patrii sermonis peritissimum, quem duodecim annis post Hierosolymae excidium Babylone mortuum et sepultum thalmudistae in tract. מגלה *Meghillàh* et *R. Abraham Zacuth* in libro יוחסין *Iuchasìn* seu *genealogiarum* prodiderunt. Epistolam Babylone scripsit, ut in libri exordio significatur, quae et ipsa prophetia est, de qua agere pergimus, misitque Hierosolyman ad Ioachim sacerdotem omnemque populum ibi relictum, postquam coram Iechonia rege, ac toto populo legerat. Ut locum, ita et tempus, quo data epistola est, versus 2, cap. I, indicat quidem : *In anno quinto, in septimo die mensis, in tempore quo coeperunt chaldaei Hierusalem et succenderunt eam igni :* verum a quo exordio quintum captivitatis annum repeti oporteat, in disputatione est, atque interpretes variant. Nam bis capta urbs est a Nabuchodonosore, primum regnante Iechonia, tum Sedecia, quando et diruta est.

Ut plurimum dicitur Baruchum non migrasse Babylonem, nisi post obitum Ieremiae magistri sui, cum

quo coniunctissime versabatur, ab eius latere nunquam recessurus, dum vita maneret, propter summam adversus magistrum benevolentiam atque obsequium: annum ergo quintum a Sedeciae deportatione supputandum et hierosolymitana clade. Huius sententiae verior alia causa profertur, quod incensam iam exustamque Hierosolymam declaret apertis scripta verbis oratio: *et succenderunt eam igni*. Incensa autem est tum solum urbs atque absumta flammis, quum captum Sedeciam totius populi iudaici casus et ruina consecuta est: quamobrem annum quintum a captivitate Sedeciae numerari conveniebat, quando literas Baruchus misit.

E contrario Maldonatus, Calmetus, aliique annum quintum a Iechoniae migratione repetunt. Aiunt enim anno IV regni Sedeciae, qui et quartus erat captivitatis Iechoniae misit Sedecias legatum Saraiam ad regem Babylonis *Ierem.* LI, 59, cum quo et ipsius frater Baruchus profectus est, attulitque ad captivos epistolam Ieremiae, in qua babylonici regni excidium praedicebatur; sequente vero anno Baruchus prophetiam edidit: etenim antequam urbs et templum omnino subverteretur, debuisse hanc Baruchi epistolam conscribi, recte ita probari videtur. Commemorat Baruchus templum, altare, holocausta cap. I, 10: *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata et thus, et facite manna, et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri*. Commemorat summum pontificem et sacerdotes et populum, vers. 7: *Et miserunt in Hierusalem ad Ioachim filium Helciae filii Salom sacerdotem, et ad sacerdotes et ad omnem populum, qui inventi sunt cum eo in Hierusalem*. Commemorat vasa, quae fecerat Sedecias, quum priora Nabuchodonosor sustulisset *vers.* 8: *Vasa argentea, quae fecit Sedecias filius Iosiae rex Iuda*. Potuissent ne haec omnia adhuc dici Hierosolymis extare, si anno V a migratione Sedeciae suscepisset propheta hierosolymitanis fratribus sua illa epistola consolationem adhibere? Cur etiam Baruch ad aures Iechoniae filii Ioachim regis Iuda librum suum legit *vers.* 3, non autem ad Sedeciae aures, si tum Babylone erat Sedecias?

Verumtamen de his post pauca. Interim canonicum et divinum librum esse defendamus. Et primo quidem Daniel scribens se in Ieremiae libris numerum annorum intellexisse, praeclarum quoque libri Baruchi testimonium dedit. Verba enim ac sententias hausit ex Baruchi capite I, 15, et capite II, 7, atque in caput suum IX traduxit. Daniel quippe triginta annis post quintum a captivitate Sedeciae, quum iam Darius medus babylonicum imperium occupaverat, providit, quae in IX capite prophetiae suae complexus est. Patres vero ecclesiae Clemens alexandrinus *lib.* I, *Paed. cap.* X, Cyprianus *lib.* II, *testimon. adversus iudaeos cap.* VI, Hilarius *lib.* V, *de Trinit.*, Augustinus *lib.* XVIII, *de Civit. Dei, cap.* XXXIII, quae Baruchi sunt, sub Ieremiae nomine commendant, seu quod Baruchi epistolam inter Ieremiae opera collocatam Ieremiae esse crederent, seu quod opus discipuli adscriberent magistro, cuius tempori et personae congruere videbatur: certa adeo eorum animis sententia insederat, epistolam illam, Deo afflante, fuisse descriptam. Item canonicum librum Athanasius in *epistola festali* declaravit, ut supra vidimus: Basilius autem *lib.* IV, *contra Eunomium*, Iohannes Chrysostomus oratione *Quod Christus sit*

Deus, Ambrosius *lib.* I, *de fide ad Gratianum* sententias ex eo libro sumtas, quicumque demum eas scripsisset, se ex canonicis et divinis Literis petere dixerunt. Tum vero qui Baruchum auctorem et scriptorem epistolae nominant, et ipsi non dubitant, quin eiusdem par auctoritas sit, ac ceterorum divinorum librorum. Ex iis est Eusebius caesariensis *lib.* VI *demonstr. evang. cap.* XIX, Cyrillus hierosolymitanus, Cyrillus alexandrinus, qui et *lib.* X, *contra Iulianum* inquit: *Addam et beatum Baruch Isaiae verbis suffragantem: dixit enim ipse alicubi* (cap. III, 36), *hic est Deus: non aestimabitur alius ad eum: adinvenit omnem viam scientiae, et dedit eam Iacob puero suo et Israel dilecto suo; et post haec super terram visus est, et cum hominibus conversatus est.* Ac Theodoretus, qui et commentaria in Baruchum edidit, et *divinam Scripturam* appellavit in capite secundo. His omnibus gravissimis patrum iudiciis Eugenius papa IV in decreto pro instructione armenorum, et tridentini patres aequissime suffragium iudiciumque suum absolutissimum adiunxerunt, a quo licet nemini dissentire.

Contra haec acriter pugnavit Hugo Grotius; sed quam irrito conatu videamus. Inquit ipse in canone sive hebraeorum, sive prioris ecclesiae librum Baruchi desiderari: neque enim hebraicum exemplar ullum extat aut extitit: neque Melito, Origenes, Gregorius nazianzenus, Epiphanius, Hilarius, Hieronymus, Innocentius I, aut concilium laodicaenum, carthaginense III, romanum sub Gelasio papa librum Baruchi in canonem retulerunt; defuit ergo argumentum, quare nuper in sacrorum librorum catalogum coniiceretur. Auctor praeterea libri iudaeus quidam erat graece sciens, qui excogitavit quae dicere et scribere Baruch potuisset exulum iudaeorum nomine cum Iechonia captivorum Babylone. Nam si hebraice scripsisset, nusquam ne hebraicus codex comparuisset? Quamobrem miscuit scriptor ignarus temporum, quae in captivitate Iechoniae, quaeque in altera Sedeciae contigerunt, omniaque confudit, perinde ac si mala, quae postea in populum hebraicum et urbem sanctam inducta sunt, antea evenissent. Incipit dicere anno V, post deportatum Iechoniam iudaeos epistolam in Hierusalem misisse, atque hoc ipsum in orationis cursu magis explicat loquens de templo, de altari, de vasis, de sacrificiis, quod temporibus Iechoniae captivi, regnante Hierosolymis Sedecia, congruebat: inconstans autem sibi ibidem succensam Hierusalem dicit, quum epistola illa daretur. Repugnant ista secum ipsis. Vel enim anno V post Iechoniam Babylonem abductum scripta sunt; et tum Nabuchodonosor urbem non delevit incendio: vel post Sedeciam captum, eversamque urbem literas misit Baruch; et tum prostratum erat solo templum, destructa ara nullusque sacrificiis relictus locus, nullus sacerdos Hierosolymis manserat, sed agrestes homines quidam agricolae, vinitores, qui tellurem exercerent: unde et Daniel, qui longe post urbis vastitatem prophetavit, quando reparari commodius lapsu temporis ruinae potuissent conqueritur *cap.* III, 38, nihil omnino populum habere solatii ex religionis officiis: *Et non est in tempore hoc... neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque incensum, neque locus primitiarum coram te.* Auctor ergo epistolae Barucho tributae satis compertam non habuit praeteritorum temporum rationem. Addit Grotius

ex Danielis libro graecum scriptorem mutuatum esse multa, ut hac etiam de causa esse Baruchus nequeat, qui Danielem aetate praecessit. Addit et comma illud 38, capitis tertii: *Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est*, recenter a christiano quodam insertum epistolae; ut incarnatio Unigeniti filii Dei tamquam ex vetere vaticinio probari posset; quem locum etiam Theodoretus deceptus ad Christum Dei filium humana specie indutum retulit.

Perperam haec ab acuto ceteroquin viro, at religionis inimico, assumuntur ad reprehensionem canonici libri. Non extat in hebraico canone Baruchi epistola, quemadmodum et multa aliorum scriptorum opera, quae supra vindicavimus, desunt, quia vel temporum iniuria, vel negligentia librariorum, vel alia de causa periit. Graeca tantum versio ad nos, sive ad ecclesiam pervenit, quam non christiani fabricati sunt, sed a synagoga acceperat, apud quam primigenium exemplar periisse necesse est. Et olim quidem sub Ieremiae titulo locum habebat, ut adnotabamus sive ex Danielis libris, sive ex sanctorum patrum testimoniis, qui Baruchi sententiam adhibentes Ieremiae patrocinio se fretos dixerunt. Ceterum miramur Grotium credere potuisse graeci scriptoris, qui se Baruchum simulare voluerit, non autem hebraei epistolam esse. Hebraicus totus est orationis color, quem illinire non potuit, nisi qui hebraice multum didicit. Quod si hebraice peritus erat, quoniam se Baruchum fingebat, cur non potius hebraice scripsit, ut credibilius mendacium faceret? Si igitur hebraicum necessario fateri debet Grotius exemplar Baruchi, afferat iam causam, quare exemplar illud nusquam visum sit, eaque nos utemur, ut doceamus ex Ieremiae operibus, quibus inserebatur, excidisse. Cur autem s. patres in canonicorum librorum catalogo Baruchum non sint complexi, aperta ratio est; quia scilicet Ieremiae adiudicabant Baruchi epistolam; quia Ieremia nominato et Baruchum, qui pars erat, nominasse satis sibi videbantur: quam legem semper secuta esset Christi ecclesia; neque aut Eugenius aut tridentini patres canonicum Baruchi librum distincte recensuissent unquam, nisi haeretici compulissent sigillatim Baruchi meminisse. Ideo etiam nunc ecclesiae usus obtinuit, ut, quae Baruchi sunt, in horis canonicis et in missa vigiliae Pentecostes, eadem sub Ieremiae nomine legantur. Etenim ex iis patribus, quos Grotius opponit, librum Baruchi in sacrorum catalogo non descripsisse, alii divinum esse alibi significarunt, ut Hilarius et Gregorius nazianzenus; alii explicate recensuerunt, ut Epiphanius, et concilii laodicaeni patres, quos paullo ante commemoravimus. Et Hieronymus quidem, videns hebraeos Barucho carere, suspectum librum habuit, eumque praetermisit. Quamobrem et latina nostra interpretatio vetustioris interpretis est, non Hieronymi: sed praeterquamquod scripsit s. doctor, quod videbatur hebraeis, quam ipse deesse auctoritatem putavit, patres alii asseruerunt.

Nulla quoque aut temporum aut locorum perturbatio in tota epistola est, si animo praeiudiciis vacuo divinum verbum legamus. Quam rem dum exponimus, quaestionem etiam de scriptionis tempore ab initio propositam expedimus. Itaque anno v, a Sedecia capto et hierosolymitano incendio scriptam epistolam statuimus, ut ea verba vers. 2, *in tempore* (idest *a tempore*, ut consentit

etiam Calmet) *quo ceperunt chaldaei Hierusalem et succenderunt eam igni*, dubitare non sinunt. Non enim placet eorum interpretatio, qui explicant *in tempore*, idest *illa tempestate*, *eo temporis tractu*, quo Hierosolymam chaldaei occuparunt, ut notetur totum captivitatis spatium, quo et capta urbs est, et igne succensa. Quî enim si toto sexennio, antequam urbs caperetur et incendio flagraret, misit Baruchus epistolam ad fratres Hierosolymis relictos, fieri potuisset, ut initio sermonis succensam urbem diceret fratribus, quam stantem atque illaesam ipsi incolebant? Tolerabilior nobis non est Iunii coniectura suspicantis, quum, regnante Iechonia, urbem cepit Nabuchodonosor, ignem pariter admotum; sed et statim restinctum incendium et urbem servatam, quod ille se, urbem et regnum victori transdiderit. Si restinctum protinus incendium est, non ergo quemadmodum obtinuit urbem rex Babylonis, ita et succendit. Sed clariora, si opus esset, captae atque incensae iam urbis indicia oratio ipsa facit. Capite II, 2 et 3, propheta inter cetera mala deplorat comestos a genitoribus filios: *ut adduceret Dominus super nos mala magna, quae non sunt facta sub coelo, quemadmodum facta sunt in Hierusalem..... ut manducaret homo carnes filii sui et carnes filiae suae.* Verum id in ultima Hierosolymorum vastatione luctuosissimum fuit, ut *Thren.* II, 20 habemus: *ergone comedent mulieres fructum suum, parvulos ad mensuram palmae?* (idest adeout devorarent mulieres foetus suos infantes palmi magnitudine). Cap. IV, 10: *manus mulierum misericordium coxerunt filios suos, facti sunt cibus earum, in contritione filiae populi mei.* In deportatione vero Iechoniae ad tantam immanitatem a matribus processum non est. Iterum *vers.* 26 capitis eiusdem secundi Baruch prostratum templum luget: *et posuisti templum..... sicut haec dies* (idest templum redegisti, quo videre est hodie). Non est autem eversum templum ante XI Sedeciae annum; igitur annus quintus, quo data epistola est, Sedeciae captivitatem est consecutus.

Legit autem propheta Iechoniae regi epistolam, antequam mitteret, non Sedeciae; quia Sedecias perduellis captus, orbatusque oculis, detrusus in carcerem necatisque filiis spem omnem amiserat vel reditus in patriam vel regni, neque poterat ullum ex posteris relinquere imperio olim potiturum, si Deus ulli potiri dedisset: Iechoniam contra tanta clades non presserat: immo chaldaeorum gratiam sibi captaverat deditione sua, filios in captivitate genuerat, omniumque iudaeorum spem ad se attraxerat. Sedeciam vero tum Babylonem iam perductum, quum Baruch scriberet, ea ostendunt, quae sibi favere per errorem putant adversarii dicta de argenteis vasis a Sedecia factis et Hierosolymam ad fratres tunc restitutis vers. 8, cap. I: *Quum acciperet vasa templi Domini, quae ablata fuerant de templo, revocare in terram Iuda decima die mensis Sivan, vasa argentea, quae fecit Sedecias filius Iosiae rex Iuda.* Nempe quum accepisset Baruch a chaldaeis vasa argentea per hebraeorum ditiores pretio redemta missurus Hierosolymam et in sacrificiorum usum restituturus, argentea, inquam, quae Sedecias initio regni facienda curaverat, tunc et epistolam scripsit: abstulerant ergo chaldaei iam de templo non tantum Iechoniae temporibus aurea vasa nunquam deinceps templo reddita; verum etiam

argentea in priorum locum suffecta a Sedecia, quae urbe incensa, et abducto Sedecia, de domo Dei Babylonem exportaverant. Omnino igitur probari non debet quinto captivitatis Iechoniae anno ante urbem vastatam Baruchum scripsisse. Quemadmodum neque probari alterum potest a Sedecia ablegatum esse Baruchum cum Saraia Babylonem, unde ad fratres scribere tunc propheta potuerit; quoniam eius Baruchi profectionis cum Saraia neque Ieremias mentionem habet *cap.* XLI, neque Baruchus ipse, quum scripsit epistolam, nominavit Saraiam.

Quid igitur aram, sacrificia, thus, sacerdotes nominat Baruchus, si incenso una cum urbe templo nihil horum supererat? Plane inter templi reliquias et rudera in atrio ex. gr. eversi templi, levi opere ac tumultuario utcumque instaurato, post chaldaeorum discessum erigere clam potuerunt iudaei aram, in qua religionis munia clam obirent; illamque erexisse ad privatos saltem usus ut in religionis officiis se consolarentur, non modo verisimillimum est, sed ex hac Baruchi epistola manifestissimum. Nam etsi conflagrasse templum dicatur et aequatum solo; non tamen putandum est partes omnes adeo exustas, ut ne muros quidem, aut tugurium flagrationi superstes fuerit: atque etiamsi daremus flammis absumta omnia, quinque tamen annorum spatio a templi urbisque incendio vinitores atque agricolae ad terrae culturam relicti ut casas excitare potuerunt in urbis ruinis, ita et in templi ruderibus aram struere, in qua Deum venerarentur, eiusque iram placarent. Ita altare habuerunt hebraei, antequam mosaicum tabernaculum construeretur. Quin immo vel duobus mensibus postquam exusta Dei domus est, *mense* nimirum *septimo*, ut narratur Ieremiae cap. XLI, 5: *Venerunt viri de Sichem et de Silo et de Samaria octoginta viri rasi barba et scissi vestibus et squalentes: et munera et thus habebant in manu, ut offerrent in domo Domini.* Igitur vel tum altare esse debuit in templi eversi ambitu, ubi munera et thus offerrentur. Quo in loco deinde haberi commode potuerunt hebraeorum sacri coetus diebus solemnibus tamquam in templo, etsi dirutum esset. Idque denotant Baruchi verba cap. I, 14: *Et legite librum istum..... in templo Domini, in die solemni.*

Sacerdotum vero quare nemo fuerit Hierosolymis post templi ruinas? Homines multi remanserant ad exercendam terram, quos dimiserat Nabuzardan magister militum *Ierem.* XXXIX, 10: senes vero, et ad omne opus ineptos non erat cur Babylonem transferret. Praeterea ex *cap.* XL Ieremiae apparet non paucos iudaeos fuisse, qui ex finitimis regionibus ad Godoliam se receperant a rege praefectum terrae Iuda *vers.* 11. Cum Godolia Ieremias pariter *habitavit in medio populi, qui relictus fuerat in terra:* Godoliae *viros et mulieres et parvulos*, qui non fuerant translati, commendaverat rex Babylonis. Iam vero inter viros relictos in Iudaea, aut eos etiam, qui post chaldaeorum abscessum Hierosolymam redierant ex Aegypto, Idumaea etc., quo secesserant, priusquam gravissima tempestas cooriretur, quis neget fuisse et Ioachim sacerdotem? quem quum Baruchus summum sacerdotem non appellet, neque nos appellamus. Credendum tamen est clariorem fuisse inter sacerdotes, qui ministrabant, et principem, praestantemque pontificis munera, dum nemo erat tanta dignitate praeditus. Ex quo et apertius intelligitur sacra

fieri a sacerdotibus, thura adoleri, munera offerri, atque agi solemnia ad aram Domini opportune potuisse post cladem omnium maximam. Quarum rerum causa scribit Baruch vers. 10: *Ecce misimus ad vos pecunias, de quibus emite holocautomata et thus, et facite manna* (idest מנחה *oblationem), et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri.*

Nec vero Daniel dum capite tertio queritur neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblationem, neque incensum esse coram Deo, huic nostrae explicationi repugnat. Loquitur ipse primo, sive loquuntur tres pueri in mediis ignibus de misera fortuna, quae in se incurrerat Babylone, ubi nullo religionis signo testari poterant pietatem suam atque in fide constantiam. Quamobrem rogant Deum, ut contritum animum atque humilitatis spiritum sacrificii loco suscipiat. Deinde ut indicent miserrime, pauperrime, tenuissime, rarissime sacrum fieri, negant ullibi offerri sacrificium solemne et publica auctoritate permissum, cuiusmodi profecto non erat sacrificium illud, quod Hierosolymis in abiecto, et quasi furtivo altari offerebatur. Sicuti, quamquam in haereticorum urbibus in aliqua subinde domo sacrum fiat; quia tamen clam id fit, et contra publicas leges, merito dicimus sacrificium non esse, publicum scilicet catholicae religionis officium. A Daniele pariter auctorem epistolae Baruchi quaedam hausisse, supra demonstravimus opponi perperam.

Perperam quoque obiicitur illud tertii capitis comma 38: *Post haec in terris visus est.....* tamquam a christiano homine reliquis superpositum. Primo enim Grotius, qui pro more suo historica omnia, nullum in vetere Testamento declaratum novae legis mysterium videt, prophetae verba legens potuisset interpretari Deum ipsum olim post traditam disciplinam Iacobo atque Israëli in signis, in portentis, in lege data in monte Sina, in nebula, in angelorum persona, in tabernaculo, in templo, tamquam in statione, in solio, in maiestate, in gloria quasi videndum se hominibus praebuisse, atque inter homines esse versatum. Similia fere legimus in Proverbiis, in Ecclesiastico, in Sapientia, ubi dicitur delicias Dei esse cum filiis hominum versari, divinam sapientiam cum hominibus, cum electis esse, cumque iis laborare; neque tamen Proverbiorum locos, et Sapientiae et Ecclesiastici a christiano homine appositos dicit Grotius: itaque nec fingere debebat christiani hominis manu alterum Barucho fuisse afflictum. Deinde vero quid unquam incommodi est, si dicatur virum Dei prophetam vaticinio suo ad Christum Dominum spectasse, eiusque inter homines vitam? Si nonnihil de sententia sua decederet Grotius, quae tota hebraica est; si in prophetis spiritum Dei agnosceret futura, arcana et spiritalia monstrantem; si aequo animo pateretur vinci se a vetustissimis et sapientissimis patribus, qui sacras Literas scrutati sunt penitius, mirum ei non videretur, veterem prophetam de Deo homine facto expressius fuisse locutum. Etenim praeter Cyprianum, Hilarium, Augustinum, Basilium, Ambrosium, Eusebium, Cyrillum, alexandrinum in locis, quos nuper commemorabamus, Irenaeus *advers. Haeres. lib.* v, *cap.* xxxv, Tertullianus, *contra Praxeam cap.* vi, Gregorius nazianzenus *de Theologia Orat. 4*, Chrysostomus *de incomprehensibili Dei natura Orat.* 5, aliique in Barucho, in Ieremia, in Propheta, in divinis Scripturis de filio Dei dictum esse affirmarunt:

Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Quare arrogantius novus interpres seris temporibus scripsit, locum illum pia fraude esse ab homine Christi Iesu fide imbuto assutum. Sed mos est ille intemperantioris critici, qui pari temeritate, pari et inconsiderantia senserat prophetiam de Christi Iesu nece, quaesita a iudaeis causa, *cap.* II *Sapient.* supposita fuisse post Salvatoris mortem.

Quae quum ita sint, plane constat nullam esse causam, cur Baruchi epistolam reiiciamus, quam canonicam esse gravioribus argumentis ostensum est. Alteram quidem epistolam nomine Baruchi inscriptam syriace extantem, nullo auctoritatis testimonio munitam refellimus. Ea certe novitatem sapit, estque Barucho adscripta a quopiam Syro a primis ecclesiae saeculis, ne videretur propheta decem tribuum trans Euphratem deportatarum oblitus, qui fratrum Hierosolymis degentium meminerat. Apertius est de supremo iudicio et futurae vitae poenis sermo, quam ut Baruchi aetati conveniat. Inepta praeterea multa et nugatoria de angelis a Deo missis, qui Hierusalem everterent, et vasa templi a pollutione chaldaeorum subtraherent, narrat auctor, qui per otium, insulsitatem, atque insaniam ea se excogitasse demonstrat.

Articulus XX.

De Prophetia Ezechielis.

Ezechielem e levitica tribu, filium sacerdotis Buzi, una cum Iechonia et praecipuo militiae ac regni robore, Nabuchodonosor, urbe dedita, Babylonem traduxit. Coepit ipse anno captivitatis suae quinto, aetatis vero, ut plerumque creditur, trigesimo vaticinari, et viginti integros annos prosecutus est futura praedicere. Nam initio prophetiae ait, se visiones Dei vidisse anno trigesimo: *Et factum est trigesimo anno . . . . . ipse est annus quintus transmigrationis regis Ioachim*, quem annum trigesimum alii a iubilaeo, alii a solemni foederis instauratione sub Iosia rege post inventum in templo ab Elcia summo pontifice legis librum, alii a Nabuchodonosoris aut nativitate, aut inito regno, alii denique a Nabopolassare Nabuchodonosoris patre, qui novum chaldaicae monarchiae initium fecerat, victo Saraco, sive Chinaladane assyrio ducendum putant: at verisimile admodum est, quod et probat Hieronymus *praefatione in Ezechielem*, trigesimum aetatis prophetae annum notari, quo ex legis instituto sacerdotii munera filii Levi inibant. Interfectum esse ferunt a nationis suae principe, quem acriter de lege deserta, et lapsu in idololatriam reprehenderat. Obscuritate et caligine prophetias suas involvit, in principio potissimum, et fine operis: quam fortasse ob rem Ezechielis lectione interdixerunt iudaei nondum trigesimum annum assecutos (1), ut et de Cantico canticorum legendo, decreto pariter caverant.

In primis quum se vocatum a Deo dixisset ad prophetae munus, praenuntiavit captivitatem populi, atque urbis excidium, ut verbis Ieremiae augeret fidem, et vanam spem, quam pseudoprophetae fecerant populo, a iudaeorum animis depelleret (2). Praedixit deinde graves angustias vicinis gentibus adventuras, populi sui reditum in patriam templique instaurationem, quibus

(1) « Ut nempe, ait Hieronymus in Prologo Comment. in Ezech., ad perfectam scientiam et mysticos intellectus plenum humanae naturae tempus accedat. »

(2) Cf. Danko, op. cit. pag. 481, seq.

sublimiore sensu Messiae regnum, gentium vocatio ad fidem, atque ecclesiae constitutio significatur (1). Prophetarum omnium eruditissimus atque acutissimus merito habetur, quod gravibus sententiis, aenigmaticis visionibus, metaphoris, figuris, similitudinibus, profana scientia, atque arithmeticae cognitione prae ceteris plenior sit atque abundet (2). Quod ad stylum attinet, s. Hieronymus nec satis disertum, neque admodum rusticum, sed inter medium, et ex utroque temperatum censuit, ut hominem decebat inter chaldaeos agentem, utentemque stylo eorum familiari. Visiones vidit numero XXII, easque ex ordine temporum quibus visa apparuerunt, omnes digessit; unde intelligendi difficultatem maximam res ipsa parit, non temporum confusio.

Hunc, quem habemus, viri divino spiritu afflati propheticum Librum canonicum et germanum esse ostendit cum ipsa argumenti et rerum futurarum ratio, quarum cognitionem non nisi Deus in animum scriptoris immisit, tum veterum omnium consensus comprobat (3). Quam ob rem nullis praeterea armis egemus ad Spinosam adversarium atque obtrectatorem perpetuum repellendum; nec desiderandum ultra esset quidquam, quo nos munire magis deberemus, etiamsi validiora is haberet causae suae praesidia; quanto magis quum afferat infirmiora. Negat ille, qualem scriptis reliquit Ezechiel ad nos devenisse librum, sed tantum operis fragmentum superesse; quia incipit in nostris libri reliquiis sermo ab iis verbis coniunctionem cum alio superiore significantibus: *Et factum est in trigesimo anno;* priora ergo desunt, quae propheta praescripserat, quia ab anno trigesimo nunc exordium prophetiarum ducitur. Ubi vero est epocha, unde annus iste repetatur? vel ubi nam describuntur visiones ante illum annum habitae? quia Iosephus *lib.* X *Antiqu. cap.* X scribit inter Ezechielis vaticinia et illud extitisse de Sedecia nunquam visuro Babylonem: scribit et duos prophetiarum ab eo relictos libros: nunc autem in Ezechiele legimus *cap.* XVII, *v.* 12 *et* 20 futurum, ut Sedecias Babylonem adduceretur, nuspiam vero ut Babylonem non videret; atque unum tantum Ezechielis volumen habemus, quod quidem synagogae magnae viris *Thalmud* cap. I בבא בתרא *Babà Bathrà* attribuit, non Ezechieli.

Quis haec, et si quae sint horum similia, vim quamdam habere putet? *Et factum est* invenimus initio libri Iosue, prophetiae Ionae, historiae Machabaeorum, quae fragmenta non sunt maioris operis. Miror hominem, qui videri velit hebraice peritus, ignorare vocula *Et* nihil omnino efficere hoc loco praeter mutationem verbi e futura significatione in praeteritam; vel saepe solius ornatus gratia, atque

(1) Cf. cap. XI, 17; XVI, 60; XVII, 22; XXXIV, 23; XXXVI, 22, XXXVII 1-14 etc. Familiaris ipsi est illa locutio *Filii hominis*, quam nonagies adhibet, et quam Christus sibi tribuere adamavit.

(2) S. Hieronymus, Praef. in l. XIV Comment. in Ezech. eum merito appellare non dubitavit *Oceanum Scripturarum, mysteriorumque Dei labyrinthum.* Cf. Aug. lib. XII de Gen. ad lit. cap. 9 Ezechielis ingenium et eruditionem laudat ipse quoque Ewald.

(3) Authentia huius libri ita firma est, ut vix ab ullo rationalistarum fuerit impugnata: nonnullaeque difficultates adversus novem posteriora capita et vaticinia secundae partis ab aliquibus propositae, omni probandi vi destitutae declarantur ab ipsis Eichhorn, Rosenmüller, Bertholdt, Gesenius, Wette, Winer, aliisque. Horum confessio stat pro omni meliori confutatione.

ex usu dicendi apud hebraeos familiari in narrationum exordio adhiberi. Annum trigesimum unde repetere quis possit supra docuimus, cuius epocham, quamquam ea ignota nobis esset a scriptoris aetate remotissimis, exploratam tamen habebant eius aetatis homines probe docti, unde tempus a prophetis indicatum supputaretur. Ante annum vero illum trigesimum visiones nullas propheta viderat; vel si quas vidit, literas non prodidit.

A quo scriptore didicerit Iosephus vaticinatum Ezechielem de Sedecia Babylonem non visuro, non satis assequi possum. Si tamen verum est et istud oraculum prophetam edidisse, vel solo sermone fudit, vel ad regem misit, qui id nuntiaret, vel per epistolam in prophetiarum librum nunquam relatam de verbo Dei ad se facto certiorem fecit, potuitque sine ulla orationis dissimilitudine utrumque asseverare, et adductum iri Sedeciam in Babylonem, et urbem regiam chaldaeorum nunquam ab eo visum iri, quia dum dilaberetur, captum in itinere, effossisque oculis, in urbem chaldaei deportarunt. Duos vero extitisse Iosephi aevo prophetiarum Ezechielis libros nunquam assentiar: fieri enim non posset, ut eorum alter omnino intercidisset ex sacris omnium nationum codicibus, ad quas Scripturarum interpretatio manaverat. Siquidem ante Iosephi tempora duplici volumine Ezechielem opus suum complexum, eorumque alterum periisse nemo alius tradidit. Rectius interpretamur Iosephi sententiam de hoc ipso Ezechielis libro ad nos delato, qui olim in duas partes distribueretur, primam capitibus XXXIX constantem; alteram reliquis facile divisibilibus, propter novum veluti argumenti genus, quippe ad descriptionem urbis et templi, tribuumque distributionem spectantibus. Conflatum ex ambabus hisce partibus totum prophetiarum Ezechielis corpus efficit librum unum, quem, ignorantia et levitate hebraica somniantes thalmudistae tribuunt operae magistrorum synagogae magnae, quia futurarum rerum praesensio extra terram sanctam scribi eorum arbitratu non poterat. Synagogam magnam recensuisse, mendis purgasse, evulgasse nitidiora Ezechielis exemplaria non repugnamus; primum exemplar descripsisse nemo unquam persuadebit.

Articulus XXI.

De Prophetia Danielis.

Nabuchodonosor babyloniorum rex anno primo regni sui, expugnatis Hierosolymis, et acceptis a Ioachimo iudaeorum rege servitutis conditionibus, pueros de semine regio forma et ingenio praestantes, institutos liberaliter educatione doctrinaque puerili, instructosque sapientia et disciplina, traduci Babylonem iussit, qui regi in aula ministrarent, postquam chaldaeorum literas et sapientiam didicissent. Inter eos et Daniel adolescentior ex regia stirpe natus in captivitatem raptus est (1), ibique prophetiae dono illustratus scripsit multa praedicendo usque ad Cyrum persarum regem (2), qui defuncto Dario medo, alio nomine in Scripturis Astyage nuncupato, babyloniorum quoque regnum obtinuit. Coepit iunior pro-

(1) Probabiliter anno 605 vel 606 a. C.

(2) Daniel habuit Babyloniae similem missionem ac Ioseph in Aegypto, per prophetias ac grandia miracula nomen Dei apud ethnicas gentes glorificandi ac veram religionem propagandi; deindefi - dem captivorum confirmandi ac eorum redemptionem parandi.

pheta ab impudicorum senum calumniis vindicare innocentiam Susannae castissimae coniugis Ioachimi, eamque a falso populi iudicio liberavit, quod maximam gloriam adolescenti videnti acute, et Dei spiritum habenti apud omnes peperit. Deinde Nabuchodonosoris somnium ex animo iam deletum de statua partim aurea, partim argentea, aerea, ferrea, testacea divinitus cognitum quum aperuisset, est interpretatus: quamobrem auxit rex honoribus amplissimis hominum sapientissimum, a quo rei cuiuslibet cognitio et scientia perquireretur, eumque omnibus Babylonis provinciis et magistratibus praefecit: ad quem sic adibatur, ut ad ipsum de omni regni negotio referretur.

Ob id Nabuchodonosoris successoribus acceptissimus etiam fuit, cui propter sapientiam, qua omnium maxime abundabat, nihil dignitatis atque officiorum diminutum est. Multa praeterea egit summis laudibus celebranda ad religionis defensionem: idolum Beli contrivit, draconem babyloniis pro Deo habitum composita ossa disrupit, et solum verum Deum coli oportere doctrina, exemplis, re probavit. Ab inimicis saepe expetitus ad necem, atque in invidiam regum adductus, bis in lacum leonum coniectus est, unde tamen, Deo protegente, incolumis evasit, inimicorum non tantum vituperationi, quam detrimento gravissimo. Provectus aetate, quum Cyrus summam imperii obtinuisset, Susis creditur obiisse. Nam etsi eiusdem regis beneficio iudaeis omnibus concesso reverti commode in patriam posset; maluit tamen in exilii loco apud babyloniorum regem in officio manere, quo facilius tueretur publicam fratrum suorum causam, si forte, quod erat maxime metuendum, invidi tempestatem aliquam adversus fratres commovissent.

Quod vero nostrae disputationis argumentum est, descripsit ipse visa sua non modo, sed et actiones, quas rerum babylonicarum narratione intexuit, quantum ad suum institutum opus erat, omniaque in unum librum inclusit. Librum istum in duas partes distribuere optime possumus, alteram historicam, qua Nabuchodonosore, Balthassare, Dario summum imperium gubernantibus, quae sibi Babylone evenerant, persecutus est sex capitibus (1); alte-

(1) Ex D. Saulcy in *Annalibus philosophiae christianae*, tom. 38, 39 haec videntur circa seriem regum Babyloniae esse certo tenenda. — An. 607 a. Chr. rex Babylonis Nabu-palatzer (Napopolassar) qui a Cyaxare adiutus Ninivem destruxerat, sibi in thronum adiunxit filium Nabucadr-atzer (Nabuchodonosor), qui anno 604 unicus regnavit, defuncto patre. Ipso anno, quo associatus in regnum fuit, regem Ioakim devicit, pluresque captivos Babylonem adsportavit, unde ex hoc anno 607 videtur incoepisse captivitas *septuaginta* annorum, quae anno 536 desiit. Anno 603 ipsum regem captivum duxit, ac sequenti anno somnium habuit a Daniele interpretatum. Postea regnum a Iechonia abstulit (599), deinde Hierosolymam oppugnavit (590) quam coepit et destruxit anno 588, et plerosque iudaeorum captivos duxit. Postremi eorum perducti sunt anno 584; ac deinde incipiunt Nabuchodonosoris bella in Coelesyria et Aegypto. Illo mortuo, succedit Evilmerodach, qui est ipse Balthassar, inter coenandum occisus a leviro suo Nerghel-saratzer (Neriglissor), coniurationis auctor (minime vero a Cyro Babylonem obsidente) Neriglissori succedit post quartum annum Iabu-sarak, qui nono mense occiditur ab ipsis aulicis ob eius crudelitatem. Tunc (555) eligitur Darius Nabu-Naed (Nabonedo) anno aetatis LXII, origine medus, ob idque a medis forte adiutus atque eorum moribus assuetus, plura ex eis in babylonicum regnum induxit, ita ut reges medorum praevalerent. Hic a Cyro regno pulsus est an. 538. Babylonia capta, ac Darius in Caramaniam exulare compulsus, Cyrus hebraeis libertatem concessit anno 537 aut 536.

ram in duodecimo capite desinentem, ubi, quae providit, nempe multorum regnorum interitum, Messiae adventum et mortem, iudaici regni ruinam, propheta eleganter tractavit. Quibus apposita sunt eiusdem prophetae duo postrema capita duas singulares historias complectentia, alteram Susannae, alteram Beli et Draconis. Primum caput totius operis, cuiusmodi in hebraicis codicibus nunc extat, et versiculus usque quartus secundi capitis hebraice scripta sunt; deinceps chaldaicus est sermo, qui octavo capite desinit (Sed in capite III a vers. 24 ad 90 trium puerorum canticum, et orationem Azariae hebraicum exemplar non habet, quae ex solis graecis Scripturis in vulgatam nostram derivata sunt). Rursus vero hebraica redit locutio per totum duodecimum caput continuata, quo apud hebraeos prophetae liber absolvitur. Nam historias duobus ultimis capitibus descriptas graeci tantum codices exhibent, unde latini sumsimus. Genus orationis neque tam amplum est, neque tam ornatum figuris, quam ceterorum prophetarum esse soleat; ad historicum magis inclinat clarius et pressius.

Haec quae postremo loco posuimus, sunt maiore copia rationum confirmanda. In disceptationem enim quaestionemque primo illud vocatur: Daniel ne met librum scripserit Babylone captivus; an vero hebraeus aliquis legis studiosus prope Machabaeorum tempora finxerit Danielem olim scripsisse. Rursus prophetis ne accensendus sit Daniel, an iis scriptoribus, quos agiographos vocant. Tertio, an historiae Susannae, Beli et Draconis, uti et Azariae oratio, et trium puerorum canticum veritate nitantur, et canonicam dignitatem iure obtineant. Quarto, an earum scriptor Daniel sit, uti et reliquarum partium, quae solae apud hebraeos supersunt. Haec enim omnia vel infideles, vel hebraei, vel heterodoxi in disputationem adducunt, ut convellant, aut dubia faciant, quae pro scripti antiquitate, pro dignitate Danielis, pro historiarum veritate et auctoritate divina, pro scriptoris unitate nos religiosissime stabilimus.

Itaque primo constituimus Danielem auctorem esse libri suo nomine inscripti contra Porphyrii, Spinosae, Hobbesii deliramenta (1), quorum primus absurde existimavit temporibus Antiochi epiphanis iudaeum quempiam scripsisse; alter, septem priora capita consignata literis post restitutum a Iuda Machabaeo templum; tertius, affirmari non posse Danielem fuisse vaticiniorum suorum scriptorem. Etenim, quamquam nomen Danielis in capite prophetiae positum non sit, ex multis tamen locis, ubi de se ipso loquitur, colligimus Danielem conscripsisse, et scribendi mandatum accepisse a Deo, cui an paruerit, nefas est dubitare. Capite VII, 1 legitur: *Anno primo Baltassar regis Babylonis Daniel somnium vidit: visio autem capitis eius in cubili suo: et somnium scribens brevi sermone comprehendit, summatimque perstringens ait: Videbam in visione mea, nocte...* Capite VIII, 1: *Anno tertio regni Baltassar regis visio apparuit mihi. Ego Daniel...* et vers. 26 narrat se iussum tegere, idest aenigmatice proferre visionem: *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et ego Daniel langui...* Rursus cap. XII, 4 eadem repetit ob novum sibi factum mandatum apponendi quasi sigilli libro,

(1) Amplissimam argumentorum rationalistarum recentiorum confutationem lege apud Caminero op. cit. pag. 404 seq.

ne intelligerentur, quae scripserat, antequam advenissent: *Tu autem Daniel claude sermones, et signa librum usque ad tempus statutum....* Ex quibus intelligi potest ita rem se habere, ut proposuimus. Contra haec vero, quibus synagoga atque ecclesia semper adhibuerunt fidem, quid tandem increduli homines afferunt? Clariora, inquiebat Porphyrius, sunt usque ad Antiochum epiphanem, quae Danielis vaticinia dicimus, quam conveniat esse prophetis: immo narrationes potius sunt praeteritarum rerum, quam futurarum vaticinationes.

Porphyrium hoc modo disserentem copiose olim confutaverant Methodius, Eusebius, Apollinarius, ut Hieronymus refert, quorum quidem patrum operibus iam diu caremus. Verum potest ne quidquam dici absurdius, quam a Porphyrio dicatur? Dixisset pariter auctorem Antiocho epiphane recentiorem esse, si intellexisset, quae Daniel praedixit futura post Antiochi aetatem. Nam rerum eventu atque intellectione illuminantur quae erant obscura, et fiunt historica quae prophetice provisa sunt. Immo vero sanius argumentari debuisset philosophus, Danielis pectus divino spiritu fuisse completum, quippe historiae omnino consentanea sunt Danielis vaticinia. Quum essent reges ii babylonii Nabuchodonosor, Baltassar, Darius, erat profecto et Daniel, cuius sapientiae, doctrinae et iustitiae testimonium dedit Ezechiel *cap.* XIV, 14, et *cap.* XXVIII, 3. Extant hebraica exemplaria in canonem post babylonicam captivitatem inserta, antequam LXX senes Scripturas graece redderent, in iisque Daniel se locutum, se scribere aggressum profitetur. Quid plura quaerimus, si ratione quidem duci amemus, non abripi negandi cupidine?

Verum neget iam Porphyrius, si potest, a Christo Domino *Matth.* XXIV, 15 Danielis prophetiam commemoratam, et vaticinium de irreparabili iudaeorum excidio Danielis appellatum? *Quum ergo videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto....* Neget Iosephum *lib.* X *Antiq. Iud. cap. ult.*, quum multa alia de Daniele dixisset, illustria haec de tanto viro adiecisse? *Quoscumque libros a se conscriptos reliquit Daniel, leguntur etiamnum apud nos, atque ii nobis certam fidem faciunt, Danielem cum Deo colloquia habuisse.* Neget eumdem Iosephum *lib.* XI, *cap. ult.* loquentem de Alexandri magni profectione Hierosolymam, atque ingressu inter cetera meminisse ostensi Alexandro libri Danielis, in quo graecum quemdam debellaturum persas significabatur, quumque rex se illum ipsum esse interpretaretur, laetum permisisse iudaeis, ut patriis legibus viverent, et septimo quoque anno tributorum immunitas daretur? Si harum rerum scientiam aut negligit aut spernit Porphyrius, verius iam ipsius calumniam et negligamus et spernamus.

Spinosae(1) quoque refutata opinio est, qui proprio ingenio et pertinacia tempus definivit editionis priorum capitum libri Danielis a templi purgatione per Iudam Machabaeum indicta. Quid enim? Si Matathias Iudae pater migraturus e vita studium legis filiis commendans, pro-

(1) Cum de Codice sacro audacius iudicari coeptum est, authentia Danielis in dubium vocata, quin penitus negata fuit. Spinosae opinionem protulerunt Eichhorn, Bertholdt, Bleek, Hoffman, Maurer, aliique. Cf. Danko, op. cit. pag. 489, ibique alios, qui authentiae defensionem valide susceperunt.

missa divina procuratione, et eorum proponens exempla, qui adiutorem Deum olim erant experti, ereptos, ait, ab angustiis Ananiam, Azariam, Misaëlem, Danielem, ut in Danielis libro narratur? *Ananias, et Azarias, et Misaël credentes liberati sunt de flamma. Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum,* I Machab. II, 59 *et* 60: quare autem haec potius ex chronicis chaldaeorum libris, quam a Daniele capitis III, et VI et reliquorum scriptore sumta temere coniicit Spinosa? An quia, ut inquit, priora capita chaldaico sermone complexus est alter, qui Danieli fecit additamenta? sed quid mirum Danielem Babylone commorantem, regiis muneribus functum, chaldaicis literis instructum, res chaldaeorum vel tum praesentes, vel futuras, atque ipsa etiam regis verba et edicta diligenter exhibentem, usum chaldaico idiomate, sermonem hebraicum tantisper intermisisse? Deinde quam insulsum est dicere septem priora Danielis capita ex annalibus chaldaicis esse excerpta, si non nisi post Matathiae obitum extracta ponit Spinosa: Matathias autem moriens allegat, quod ex ipsis capitibus expromtum est? Numquid et senex ille fortissimus a chaldaeorum scriptis sumserat? Cur etiam mavult prima capita septem a reliquis discerpi, ut alter primam, postremam partem Daniel, quam praestaret, seposuerit? Quumque Daniel, quid sibi anno tertio Baltassaris apparuerit, narret capite octavo, non etiam narrare in superioribus, quid anno primo Baltassaris viderit? quam interpretationem propositis sibi aenigmatibus attulerit? quam vitam Babylone captivus egerit? Eaedem confutationes valent et contra Hobbesium: quibus concluditur, dilucide probari gravissimis momentis scriptorum Danielis germanitatem. Nec vero thalmudistarum opinionem curamus, quos secutus videtur Isidorus hispalensis *lib.* VI, *Origin. cap.* II, perperam sentientes synagogam magnam in componendo Daniele elaborasse. Nam fieri quidem potest, ut de Ezechiele dicebamus, synagogae magistros librum disposuisse, ut nunc habemus: at primos literis tradidisse, non nisi rabbini somniari potuerunt.

Prima expedita, ad alteram causam progredimur: propheta ne fuerit Daniel, unde et librum Danielis propheticum nominari oporteat: quam fortasse praeteriri sine praeiudicio potuisse, quis crediderit, quod solo nomine hebraeis discrepamus; quippe ipsi, licet a prophetarum consortio Danielem seponant, atque ad calcem Scripturarum eius librum coniiciant; canonicum tamen et divinum esse non diffitentur. Verum Christi Domini pronunciatum Danielem prophetam appellantis, nos compulit hanc causam suscipere, eo saltem profuturam, ut facilius omnes intelligant arbitrariam esse Librorum sacrorum distributionem ab hebraeis factam, atque in re manifestissima hebraeos sibi non constare. Enim vero nobiscum ii sentiunt extare in Danielis libro oracula et vaticinia de futuris populi Dei aliarumque nationum et regnorum rebus divinitus inspirata Danieli: prophetam autem vocare nolunt, quia in aula regia vivendi modum non est secutus, quem alii prophetae tenuerunt; quia eunuchus erat: eunuchos autem ab ecclesia et populo Dei arceri iubet Deus, *Deuter. cap.* XXIII: eunuchum vero fuisse arbitrantur, seu quod praeposito eunuchorum traditus sit custodiendus, seu quod Isaias XXXIX, 7 prophetaverit egressuros de Eze-

chia viros, qui eunuchi babylonio regi serviissent: *De filiis tuis, qui exibunt de te, quos genueris, tollent, et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis:* quae optime in Danielem quadrant; quia nusquam dicitur Dominum ad Danielem verba habuisse, quae saepe cum ceteris prophetis fecisse legitur; quia somnia potius sunt, quam revelationes, quotquot Daniel scripto retulit; quia prophetia tum in animum suggeritur, quum quis abalienatus animo est, suasque cogitationes pro arbitrio suo non intendit quo vult: in pacatam autem Danielis mentem illapsus fuit inspirans Deus; quia denique nemini iudaeo extra terrae sanctae fines prophetandi munus concessum est. Haec sunt argumenta, propter quae refugiunt hebraei prophetam Danielem nuncupare.

Bella haec sane et digna studiis synagogae! Non potest non esse propheta, qui futura providet, intelligit, interpretatur; qui divino numine incensus remotissima in solius Dei voluntate posita, atque uni Deo cognita intuetur; qui tempus, numerum annorum, locum praefinit rei eventurae omnium maximae, Christi videlicet servatoris hominum; qui babyloniorum, aegyptiorum, syrorum regum lapsura imperia et praenovit, et aperte praedixit; cui Deus aspiciendam proposuit aliarum rerum vicissitudinem, aliarum stabilitatem, quae modo ad politica, modo ad sacra negotia referuntur. Horum vero omnium magnam copiam Daniel Deo plenus tradidit, docuit, scriptam reliquit. Quid ergo ei deerit, quominus prophetam appellemus plura complexum, quam prophetae singuli facere solerent, reliquis ob id insigniorem? Praeclare in hanc rem Iosephus a recentiorum hebraeorum praeiudiciis solutus *lib.* x *antiq. cap. ult.* aeternum Danieli praeconium tribuit: *Omnia ipsi incredibiliter, ut uni ex maximis prophetis concessa sunt, omniquè vitae tempore honorem et gloriam, et apud reges et apud populum est assecutus... Non enim futura solum praedixit, quemadmodum alii prophetae, sed et tempus, quo eventura erant, praefiniit: quumquè alii prophetae mala praenuntiarent, proptereaque regum et vulgi odium in se concitarent, bonorum praenuntius his fuit Daniel.* Praeclare etiam in thalmudistarum libro מגלה *Meghillàh cap.* 1 ceteris prophetis Ieremiae, Aggaeo, Zachariae, Malachiae prophetis probatissimis annumeratur: ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה וירמיהו בן חלקיה ודניאל איש חמודות ומרדכי בלשן וחגי וזכריה ומלאכי כולן נתנבאו בשנת שתים לדריוש: *Baruch filius Neriae, et Seraia filius Maasiae, et Ieremias filius Helciae, et Daniel vir desideriorum, et Mardochaeus Bilsan, et Aggaeus, et Zacharias, et Malachias, omnes ii prophetarunt anno secundo Darii.* Quid igitur causae esse potuit, cur *R. Maimonides* in מורה נבוכים *Morè Nebochìm* adeo repugnet prophetam appellari Danielem, nisi forte illa rabbinis odiosissima, quia apertius ceteris Christi Domini adventum significando latebram omnem hebraico errori pertinacius tuendo praeclusit?

Nam quas investigarunt causas abiudicandi Danieli prophetici muneris, ineptas esse illico cernit, qui tantummodo adspexerit, et quodam quasi naturali sensu iudicat, quin necesse sit multa arte argumentum perpendere. In aula regia vixit Daniel: at vixit multo magis David aulicorum more, vixit et Samuel, vixere et Abraham, et Moses prophetarum officio clarissimi: vivendi igitur ratio neque prophetam quemque efficit, neque e prophetarum choro

eiicit, dummodo hoc constet, quod praecipuum est prophetae praestitisse, et vitae sanctitate excelluisse.

Eunuchum fuisse Danielem, etsi Origenes primum, postea Hieronymus, aliique dederint, ex nullis tamen Scripturae locis efficitur. Equidem illud Ezechielis XIV, 14 et 16: *Et si fuerint tres viri isti in mēdio eius, Noë, Daniel et Iob... nec filios, nec filias liberabunt*, Hieronymus ex hypothesi dictum explicuit, ac si dixisset Ezechiel: Viri isti tres Deo carissimi, etiamsi filios haberent in periculo positos, liberarent se quidem ab angustiis, filios autem non eriperent. Quare inde non urgemus admodum Danielem genuisse filios, et virum se praestitisse, susceptis liberis. Verum neque quod eunuchorum praeposito educandum rex tradiderit, neque quod Isaias futuros ex regia stirpe apud regem Babylonis eunuchos praescierit, Danielem semivirum probat. Notum satis est, nec opus id habet exemplis, apud nationes barbaras eunuchum officii nomen esse, non generis, et cubicularium vel aulicum interdum significasse, aulae ministerio praelectum, non exsectum; quia etsi plerumque munus illud in spadones conferebatur, quibus maior habebatur fides; interdum tamen, et viris tribuebatur probatae virtutis arctiore regum amicitia coniunctis, et regi obsequentioribus. Sane multos ab approbanda Origenis et Hieronymi sententia de Danielis conditione removet summa illa existimatio, in qua suismet hebraeis Daniel erat: quando e contrario apud eosdem probro fuisset, si spadonem esse accepissent: omnes enim exsecti odio habebantur, et contemtui a iudaeis. Sed fuerit nec ne Daniel eunuchus, in medio relinquamus. Illud iure negatur, eum, qui vi, et tyrannorum iniuria abscinderetur corpore, fuisse segregatum ab ecclesia et Dei populo. Cur enim nullam cum fratribus habere societatem posset, qui tantam mutilationis iniuriam ab hoste pertulisset? Quod si in Spiritu sancto locutus est Daniel, ut hebraei fatentur, etiamsi prophetis non adnumerent, necesse est, quem volunt eunuchum fuisse, fateantur cum ecclesia, et Dei populo societate coniunctum. Quamquam ingredi ecclesiam Domini, *Deuter. cap.* XXIII idem est, ac non frui amplissimis in synagoga muneribus, atque inter cetera praecipue carere omni iure ducendarum in uxores filiarum Israël, quo iure utique Daniel caruisset, si fuisset abscissus iunior.

Etsi vero nunquam dicatur Danielem cum Deo collocutum, vel somnia tantum vidisse legatur; insipienter inde quidquam colligitur, quod rabbinorum nugis patrocinetur. Commentitium omnino est prophetiam in verbis a Deo prolatis positam putare, quae in signis profecto, et in quibusvis rerum futurarum declarationibus sistit. Et Samuel quaedam per somnium cognovit, vel ut Theodoreti verbis utamur in praefatione suorum commentariorum in Danielem, per quaedam, quemadmodum Daniel, sibi interdiu divinitus revelata, praenoscendi, intelligendi, praedicendi munere donatus est. Quod si de Samuelis laudibus detrahere non audent, cur Danieli calumniam inferunt? Stulte etiam postulant, abstrahi quempiam debere a sensibus, et quasi dementem fieri, ut propheta evadat. An existimant, quum olim Deus in hominum mentes illaberetur, eosque impelleret ad dicendum, alios esse debuisse, qui animo essent omni agitatione vacuo, alios, qui aestu quodam perciti, alios, qui vehementiore impetu

abrepti atque abstracti, futura vel in audientium aures effunderent, vel legenda conscriberent, atque hos solum postremos prophetiae gloria caruisse, ceteros vero inferiore gradu collocandos? Sed quam insulsa est haec partitio ad dignoscendos prophetas! Spiritus ubi vult, et quomodo vult spirat, idemque manens prophetas pariter efficit, quomodocumque eorum mentes moveat, deque venturis rebus instituat. Daniel, ut prophetae ceteri, in somnis vidit; ut ceteri, cogitationem removit a sensibus; ut ceteri, abalienato animo interdum fuit; et vicissim ceteri, quomodo Daniel, tranquillius interdum, neque facti agitatiores prophetarunt. Quid ergo inter Danielem, et reliquos intererit? Sed et taedet iam, et pudet haec argumenta diutius versare, quod eo inanius fit, quo plus ingredimur. Ezechiel Babylone extra israëliticae terrae limites prophetam egit: Ieremias in Aegypto multa est vaticinatus, ibique propheticam dignitatem non amisit; neque Deus ullo adstringitur loco, ubi sanctorum hominum animos invadere debeat, ut propheticum munus accipiant. Itaque Daniel exul a patria potuit eximius esse propheta, et revera fuit prophetica doctrina excellens.

Quum de duabus primis partibus celeriter quidem, sed satis dictum sit, tertiam sumamus de historia Susannae, Beli et Draconis, oratione Azariae triumque puerorum cantico, an vere ac divinitus sint commendata memoriae (1). Dubitandi causa nascitur ex hebraeis codicibus, ubi desunt haec omnia, non defutura, ut heterodoxi putant, si divinitus scripta hebraei credidissent; multoque magis, si Daniel ipse in propheticum suum librum congessisset. Verum alterum de additamentorum Danielis auctore deinde; nunc illud de veritate et canonicitate tractemus. Veritatis ac divinitatis harum historiarum, cantici, atque orationis testis est antiquissima graeca editio, in qua ordine temporum servato, a Susannae historia capit initium liber Danielis, quod illa admodum puero Danieli contigerit, quando ipse florere doctrinae et sapientiae divinae gloria coepit. In optima autem Sixti V editione graeca versus ille postremus capitis XIII: *Rex Astyages appositus est ad patres suos, et suscepit Cyrus Perses regnum eius,* cum reliqua historia Beli et Draconis coniungitur; quod argumento est in veteribus Scripturis post exposita Danielis visa narratum fuisse Beli et Draconis exterminium. In editione vero Theodotionis caput XII desinit: *Et rex Astyages appositus est ad patres suos... et erat Daniel conviva regis, et honoratus super omnes amicos eius*, quod est plane XIV capitis initium: ex quo intelligi potest voluisse Theodotionem indicare Susannae historiam XIII capite exhibitam non suo esse loco a se collocatam, et rerum ordinem postulare, ut duodecimo capiti decimum quartum illico subiiciatur. Ideo autem in nostris Bibliis ad calcem coniecta sunt haec omnia, quia in exemplaribus hebraicis desiderantur. Oratio autem Azariae, et trium puerorum canticum in omnibus graecis et latinis codicibus suum locum obtinent: ex quo plane intelligimus, ista duo partem olim fuisse narra-

(1) Particulas has *νοθείας* insimulant turmatim reiiciuntque acatholici. Contra quos valide pugnarunt Bellarm. lib. 1 *De verbo Dei;* Maldonatus, *Comment. in praecipuos s. Scripturae libros vet. Test.*, Pererius *Commentaria in Danielem*; Goldhagen *Introductioad s. Scripturam V. Test.*; Welte, Hanneberg, Reusch, aliique.

tionis, qua traditum est pueros illaesos a flammis, Deo servante, exiisse. Unde enim factum esset, ut in omnes graecas et latinas editiones pervasissent isthaec, quae vocant, additamenta, et vel a LXX interpretum aetate graecis Scripturis inessent, nisi et approbata fuissent in universa Scripturarum emendatione, quam Esdras perfecit? Quamobrem a syris, ab arabibus, ab aegyptiis omnibus et leguntur et probantur.

Huic non coniecturae modo, sed certae veritati ex ecclesiae patribus maior accrescit fides tanquam sacras et divinas Scripturas commendantibus has libri Danielis partes, quas canonicas esse defendimus. Irenaeus *lib.* IV *contra haeres. cap.* XLIV haec habet: *Et audient eas, quae sunt a Daniele propheta voces: Semen Chanaan et non Iuda, species seduxit te*, quae verba sunt Danielis ad impudicos senes *cap.* XIII, *v.* 56. Iterum ibidem Irenaeus *cap.* II scribit Danielem prophetam Cyro interroganti quare non adoraret Bel, dixisse: *Quoniam non colo idola*, quod relatum est in capite XIV Danielis, *v.* 3 et 4, Clemens alexandrinus *lib.* IV *Stromat.* de Susanna ait: *Taceo enim Susannam et Mosis sororem: illa vero per summam honestatem vel ad mortem usque procedens, quum ab intemperantibus condemnatur amatoribus, persistit firma et constans testis pudicitiae.* Tertullianus *lib. de Ieiun. cap.* VII: *Aspice Danielis exemplum circa somnium regis Babylonis, et si Deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis.* Et cap. IX: *Sicut Danieli in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est.* Et de corona milit. cap. IV: *Et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi praestat.*

Origenes vero epistola ad Iul. africanum historiae Susannae refragantem scribit manifeste, non tam historiam Susannae, quam Beli et Draconis, orationemque Azariae, et puerorum hymnum *in ecclesiis omnibus circumferri.* Homilia 8 *in Leviticum* deinde apertius docet canonicam historiam esse: *Sed tempus est nos adversus improbos presbyteros uti sanctae Susannae vocibus, quas illi repudiantes historiam Susannae de catalogo divinorum voluminum desecarunt; nos autem et suscipimus, et contra ipsos opportune proferimus.* Rursum commentario in Matth.: *Usi sumus hoc Danielis exemplo, non ignorantes quod in hebraeo positum non est; sed quoniam in ecclesiis tenetur, alterius est temporis requirere de huiusmodi.* Cyprianus *epist.* olim 4 nunc 43: *Ne aetas vos eorum, nec auctoritas fallat, qui ad duorum presbyterorum nequitiam respondentes, sicut illi pudicam Susannam corrumpere et violare conati sunt.* Iterum *epist.* olim 56 nunc 58: *Sic et Daniel quum compelleretur adorare idolum Bel, in asserendum Dei sui honorem plena fidei libertate prorupit, dicens: nihil colo ego, nisi Dominum Deum meum, qui condidit coelum et terram.* Addatur et liber de oper. miseric.: *Danieli in lacu leonum ad praedam iussu regis incluso prandium divinitus apparatur.* Coniungere cum his patribus possumus et Ignatium martyrem *epist. ad Magnes.*, Athanasium *epist. ad Serapion.*, et Marcellum, Ambrosium *lib.* III *de Spiritu sancto cap.* III, Dydimum *lib.* I *de Spiritu sancto*, et III, Hilarium *in psal.* LII, Basilium *Comment. in cap.* III *Isaiae*, Gregorium nazianzenum *Orat. 27*, Severum Sulpitium *lib.* II *Hist. sacr.*, Augustinum *Serm. 343 de Susanna* et *Ioseph*, Fulgentium *quaest. ad Ferrandum.* Hi enim

summa consensione historias ipsas ab heterodoxis in controversia positas partem esse sacri Textus iudicarunt; quoniam alii verba, ubi opus erat, a Susanna, a Daniele usurpata adhibuerunt; alii totam historiam ut a Spiritu sancto descriptam attulerunt in exemplum virtutis humanae et tutelae divinae.

Deesse in hebraicis exemplaribus isthaec fragmenta vident omnes hebraice periti, et nemo negavit hactenus: sed desunt et alia multa, quae divina esse et canonica sparsim in hoc opere validioribus rationibus ostendimus; sed hebraismi, ut aiunt, multi occurrunt in oratione, ex quibus eruditus quilibet perspicit, olim ex verbis hebraicis orationem fuisse confectam; sed Theodotio christianorum hostis capitalis, atque hebraicae veritatis tenax anno fere aerae vulgaris 185, ista omnia graece reddidit summa fide; reddiderant autem multis antea saeculis et LXX seniores: quemadmodum et alii duo ecclesiae Christi inimicissimi Aquila circa annum 130, et Symmachus anno ferme 200, qui utique ex hebraicis literis graecas interpretationes fecerunt. Olim igitur additamenta Danielis in hebraicis quoque codicibus extabant: exciderunt autem lapsu annorum, maximis reipublicae iudaicae temporibus. Quomodo id acciderit, quis in tanta locorum et temporum distantia arbitretur, se certo consecuturum? Origenes quidem in epistola ad Africanum coniicit hebraeos data opera historiam Susannae suppressisse, ne apud posteros probrosiora impuritatis seniorum suorum iudicum, atque iniustitiae monumenta restarent. Sed non placet doctissimi viri coniectura, quam auctor סבר יוחסין *Libri genealogiarum* infirmat, *pag.* 136: בזמן צדקיה גם כן היתה שושנה בת חלקיה אשת יויקים שרצו בי זקנים שופטים לשכב עמה ואם לא שיעלילו עליה ששכבה עם נער אחר והיא לא רצתה ודניאל בחכמתו הצילה על ידי חקירה שלא נתכוונו עדותיו: idest, *in diebus Sedeciae fuit quoque Susanna filia Helciae, uxor Ioachimi, cum qua duo seniores iudices concumbere volebant, minantes, si noluisset, criminaturos eam concubuisse cum altero adolescente: at vero ipsa noluit: Daniel autem in sapientia sua liberavit eam per inquisitionem, quia non consentiebant testimonia eorum.* Eccur vero trium puerorum hymnus, oratio Azariae, historia Beli et Draconis in hebraicis Scripturis pariter desiderantur, quae nulli ex proceribus iudaeorum infamiam creant; immo vero ad iudaicae nationis gloriam summopere conferunt? Multo satius est dicere, male acceptis, mutilatis, iacentibus in situ et squalore hebraicis libris, hebraicoque populo incendiis, ruinis, caedibus perculso, infeliciter partes quasdam libri Danielis periisse, quae apud hellenistas alexandrinos, aegyptios earum lectione mirifice delectatos in graecis literis incolumes manserunt. Illud demum hac in re validius est Origenis eiusdem responsum ad Africanum, maximam exemplaribus, quibus semper usa ecclesia est, praebendam esse fidem, quamquam ab hebraeorum libris aliqua in re discrepent. Non enim ad arbitrium nostrum codices formamus et fingimus, neque iacentes sustollimus; sed in ecclesia semper adhibitos tanti facimus, quanti fieri ab omnibus catholicae ecclesiae auctoritas et consuetudo debet.

Auctoritatis hactenus propositae pondus non elevant alterius ecclesiae patris privata opinio, alterius dictum specie contrarium, alterius vero silentium, tum, quum maxi-

me loqui, et affirmare debuisse videbatur, si quod sentimus, ipse sensisset. Ii sunt Iulius ille africanus Scripturarum peritissimus, qui haec Danielis fragmenta contemsit, Eusebius et Apollinarius, qui Porphyrio canonicam auctoritatem historiarum Susannae, Beli et Draconis non opposuerunt, quum commode potuissent, Melito, Cyrillus hierosolymitanus, Epiphanius, Innocentius I, Gelasius, aliique, qui in catalogo sacrorum Librorum recensere historias Danielis praetermiserunt, Theodoretus, qui in Danielem commentaria scribens, easdem neque exponendas, neque illustrandas suscepit; denique Hieronymus, qui saepe fabulas nominando, ne fide quidem dignas narrationes iudicavit.

Nam Iulius africanus, hebraicos codices insistens, arbitratus est quidem graecos homines ad voluptatem machinatos esse has narratiunculas; confutatus autem optime est ab Origene, qui omnium ecclesiarum testimonia produxit. Condonandum iis temporibus Africano erat suum illud iudicium, quando canonicas libri Danielis partes omnes ecclesia nondum sanxerat: nunc contra et impudentissimus haberetur, et societatem cum Christi ecclesia diriméret, quisquis Iulii opinioni contumax accederet (1).

Eusebius vero, et Apollinarius graviore causa contra Porphyrium instituta de veritate prophetiarum Danielis consulto abstinuerunt canonicas dicere historias a maiore ecclesiarum parte certe admissas; at propter discordem hebraicum textum Porphyrio dubitabiles, neque ullo generali et publico decreto, quasi ecclesiae sigillo, obsignatas. In quo laudandi ii sunt, qui certa cum disputabilibus non coniunxerint, ne adversarius alio causam traduceret, non reprehendendi, quod maioris auctoritatis ecclesias sibi patrocinari tacuerint. Responderunt tamen, ut testatur Hieronymus prooemio *Comment. in Danielem*, partem esse prophetiae Habacuc, ut post pauca dicemus.

Melito, Cyrillus, Innocentius, Gelasius, et ceteri quotquot, catalogo sacrarum Scripturarum confecto, praetermiserunt de Susannae, de Beli et Draconis historia, de Azariae, et trium puerorum laudationibus mentionem habere, nihil causae nostrae officiunt. Quum enim Danielis librum recensuerint, partes quoque singulas, cuiusmodi legebantur in ecclesiis, recensuisse credendum est. Aliquid fortasse negotii facesserent, si quidpiam non divinum in Danielis libro excepissent, quod divinum esse affirmamus: verum quoniam nullam omnino exceptionem habent, quis putet nobis esse contrarios? unde et omiserit Theodoretus locos istos Danielis explicare: quid inde incommodi? In primo Scripturarum canone, in hebraico videlicet deerant.

De Hieronymo sigillatim agendum est, qui hebraico textui, neglectis graecis et latinis editionibus, visus est plus ceteris primas deferre. Ipse praefatione in Danielem sic loquitur: *Daniel apud hebraeos nec Susannae habet historiam, nec hymnum trium puerorum, nec Belis Draconisque fabulas, quas nos, quia in toto orbe dispersae sunt, veru anteposito easque iugulante subiecimus, ne videremur apud imperitos magnam partem voluminis detruncasse.* Post multa vero contra libri veritatem obiecta a magistro quodam iudaeo historiarum Susannae, Beli et Draconis derisore, concludit: *His et*

(1) De controversia Iulium africanum inter et Origenem lege Danko op. cit. pag. 492.

talibus argumentis apocryphas in libro ecclesiae fabulas arguebat. Super qua re lectoris arbitrio iudicium derelinquens, illud admoneo..... Haec loquendi ratio vehementer Rufino displicuit, qui et lib. II adversus Hieronymum abrasas ab eo Scripturas criminabatur: *Quis ergo in ista virorum eruditorum copia ausus est instrumentum divinum, quod apostoli ecclesiis tradiderunt, et depositum sancti Spiritus compilare? An non est compilare, quum quaedam quidem immutantur et error dicitur corrigi? Nam omnis illa historia de Susanna, quae castitatis exemplum praestabat ecclesiis Dei, ab isto abscissa est et abiecta atque posthabita, trium puerorum hymnus, qui maxime diebus solemnibus in Ecclesia Dei canitur, ab isto et loco suo penitus erasus est.* Verum non tulit diutius Hieronymus, se male adeo accipi a Rufino, sed apologia II sé omnibus purgavit, Rufinumque lacessivit, inquiens se hebraeorum sententias protulisse, non suam, et brevitatis causa eorum argumentis non respondisse: *Quod autem refero, quid adversus Susannae historiam et hymnum trium puerorum et Beli Draconisque fabulas, quae in volumine hebraico non habentur, hebraei soleant dicere, qui me criminatur, stultum se sycophantam probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant, explicavi: quorum opinioni, si non respondi in prologo, brevitati studens, ne non praefationem, sed librum viderer scribere, puto quod subiecerim: dixi enim: de quo non est huius temporis disserere.*

Iam ex hac Hieronymi et Rufini concertatione habemus copiosissime quid ad argumentum a Hieronymo petitum respondeatur. Fabulas ergo appellat non suis, sed hebraeorum verbis, quos refutasset utique, nisi sibi in eo loco consulendum fuisset brevitati: quo satis ostendit, se ab approbandis illorum calumniis alienum esse. Utile videbatur s. doctori exponere in prologo reprehensiones, in quas incurrunt illae Danielis historiae, ut aliorum studia excitaret ad veritatis defensionem; reprehensiones autem illas refellendi is locus non erat. Reipsa *lib.* V, *Comment. in Ieremiam ad cap.* XXIX historiam Susannae a Daniele scriptam, ne dubitans quidem verba Danielis ad duos impudicos senes dicta, usurpat, et ex tota historia locum Ieremiae, secundum iudaeorum sententiam interpretatur. Commentariis vero in Danielem ait, se de iis, quae in hebraico canone non extant, id sensisse, quod Origenes, quod Eusebius, quod Apollinarius, qui de iis Porphyrio respondere non debere se, dixerunt. Atqui tres ii, licet aperte non dixerint canonicas esse historias, propterea quod ius certum non erat, neque ullius edicti verbis expressum; de historiarum tamen veritate nunquam dubitarunt. Itaque nec dubitavit Hieronymus, neque appellare consequenter fabulas in suo sensu potuit: nisi fortasse historias auditu iucundas et ad animorum delectationem aptas vocaverit fabulas, ut Bellarminus et Sixtus senensis explicarunt.

Argumenta cetera, quae contra harum historiarum veritatem urgeri magis possunt, tractavit Africanus, quo nemo acrius obstitit; ab ipso igitur sumamus. Opponebat ille Origeni illud cum veritate cohaerere non posse, quod de Ioachimo Susannae marito dicitur, aedem, atque hortos amplissimos habuisse, atque affluxisse divitiis. Quomodo enim captivus homo bonis omnibus spoliatus splendidas incoleret domos, in quas insigniores alii captivi convenirent honoris gratia, et

viridarium arboribus consitum ad oblectationem possideret? Iterum: qua ratione componatur dura servitutis conditio cum auctoritate, quam seniores impudici et populus retinuerunt iudicandi, et decernendi reis supplicii, ut in Susannae historia narratur? Credibile enim non est, aut suos ex propria gente hebraeis fuisse iudices aut Danielem, vel populum a Daniele revocatum ad iudicium ius vitae et necis habuisse, ut primo innocens matrona morte damnaretur, postea senes, iubente populo, poenam sceleris et calumniae darent. Deinde Danielem puerum adhuc omnisque auctoritatis expertem non audisset populus contra iudicum senum testimonium, qui aetate atque existimatione officio parta clamores Danielis ab initio repressissent. Sed ne puerum quidem tum fuisse Danielem constat uspiam. Nam Ezechiel anno VI a deportatione Iechoniae, idest novem fere annis post Danielis servitutem, quum paullo ante, ut fertur, Susannae historia contigisset, de Daniele loquitur viro aetate maiore; aequat enim Danielem Iobo et Noë, qui filios et filias non liberarent iustitia sua. Denique silet omnino Iosephus de tota illa historia, silent hebraei: immo vero et pernegant quidquam eorum accidisse, quae in Danielis additamentis leguntur.

Iulio africano responderat Origenes, ut monuimus; quare si adversarium alterum disputantem produximus, patronum alterum adhibeamus. Ioachim Susannae maritus, quicumque is fuerit, sive ex regia stirpe, sive ex aliis nobilioribus captivis, potuit in captivitate suis uti fortunis, domum ac praedium vicinum possidere, iudaeos ad se confluentes honeste recipere. Quot unquam in utraque captivitate et assyriaca et babylonica ista rebus omnibus ad vitae commoditatem necessariis abundarunt? In prima Tobias fuit eiusque nepos Achiacharus, alter profusa in israëlitas liberalitate et largis eleemosynis clarissimus, alter regiis muneribus. In babylonica Mardochaeus et Nehemias apud regem gratiosissimi: quare ergo et Ioachim Susannae maritus non potuerit splendide vivere, quum praesertim ignoremus, an amplior domus esset et pomarium magnificentius, quam conveniret iudaeo paullo ante traducto Babylonem? His accedit, Deum iussisse, ut captivi in Babylone domos aedificarent, plantarent hortos, fructus comederent, filios filiasque gignerent, pollicitum prosperitatem, *Ierem.* XXIX, 5: at si omnino fortunis omnibus babylonii iudaeos spoliassent, quomodo obsequi divino praecepto potuissent? quid autem dici aequius potest, quam Ioachimum primis captivitatis suae annis ad fundos acquirendos se applicuisse?

In ea servitute ius vitae et necis iudaeos retinuisse, non est adeo creditu difficile. Solent enim victores subactis populis interdum permittere, ut suis legibus vivant suisque tribunalibus utantur, quod quidem neque insciis reipublicae magistratibus fit neque licentius agi conceditur; sed vel dissimulatione, vel approbatione est in usu, quum legum est percepta ratio, quibus captivi reguntur. Ita romani permiserunt iudaeos a se superatos suas et leges et consuetudines sequi. Iudaeis romanus imperator rebellionem acrius exprobrabat, ut Iosephus scribit *de bello iud. lib.* VII, *cap.* XIII: *Leges servavimus patrias, et vivere vos non solum discretos, sed cum aliis etiam vestra voluntate concessimus.* Revera quum multi inter captivos nobili-

tate, fortunis, gratia potentes essent, quid obfuerit, cur potestas iudicandi damnandique reos populo illi eriperetur? Chaldaei et ipsi in adulteros igne animadvertebant: quocumque ergo mortis genere iudaei crimen illud vindicarent, non admodum intererat babyloniorum.

Daniel vero non aetate aut nominis existimatione aut fama sapientiae aut disciplinae studiis fretus se opposuit senioribus, sed a Spiritu sancto excitatus, qui ut ipsi vim maximam tribuit, sic et eum animos auresque convertit populi vix satis persuadentis sibi scelus admissum: *Cumque duceretur ad mortem, suscitavit Dominus spiritum sanctum pueri iunioris, cuius nomen Daniel,* cap. XIII, 45. Puer profecto tum erat Daniel, neque Ezechielis testimonium contra est. Nam Ezechiel anno VI a deportatione Iechoniae Danielem cum Iobo et Noë comparavit: Daniel autem anno fere IV captivitatis iudicium de Susanna fecerat, in quo et sapientiam suam populo probavit. Si ergo commendatus est ab Ezechiele annis ferme sex, postquam innocentem mulierem a periculo liberaverat, idemque puellus migraverat Babylonem, non seniori neque adulto, sed iuniori tribuit Ezechiel praeconium. Comparatur autem cum Noë et Iobo sive propter eius iustitiam exploratam omnibus et compertam, sive propter famam, quam ex Susannae liberatione et somniorum regis interpretatione sibi acquisierat, quaeque in iuniore adhuc aetate par erat natu maioribus.

Silentium Iosephi et hebraeorum contradictio probat solum iudaeos, quia historiam in canone suo non habebant, habuisse suspectam. Iosephus enim, quum in hebraeo nihil eorum reperiret, siluit rem fratribus odiosam. Ceterum non modo supra nos docuimus ex auctore libri יוחסין *Iuchasin*, seu *familiarum*, cognitam esse iudaeis Susannae historiam, verum et s. Hieronymus commentariis in Ieremiam nuper commemoratis refert ex hebraeorum sententia Achabum et Sedeciam frixos a rege Babylonis in sartagine, *Ierem.* XXIX, 23, *esse presbyteros, qui fecerunt stultitiam in Israël et moechati sunt uxores civium suorum, quorum uni loquitur Daniel: inveterate dierum malorum.....* Addit illos praetexuisse libidinem suam, ut hebraei putant, generatione Messiae, quem ex se oriturum dicebant mulierculis, ut corpora sua praeberent quasi futurae Christi matres; eosdem et castitati Susannae insidiatos, *et convictos quidem esse a Daniele; sed latam in eos sententiam a rege Babylonis, qui in captivos et victos habebat imperium.* Igitur Susannae historia non erat iudaeis omnino incomperta, quamquam in quibusdam factum variarent. Historiam vero Beli destructi, Draconis occisi, sacerdotum interfectorum a *vers.* 27, *cap.* XIV, ad postremum usque chaldaice descriptam habemus in בראשית רבא *Berescith Rabbà* a Raymundo Martini *in Pugione fidei Part.* III, *dist. 3, cap.* XXIII, *art. 7*, relatam, quam qui latine reddit, ne verbum quidem mutat ex iis, quae legit in nostro Daniele. Quomodo igitur negent omnino iudaei, quod in suis commentariis usquequaque probatis et vulgatissimis descriptum reperitur?

Quartum nunc restat de Danielis prophetae persona quaerendum: an ipsemet innocentiam Susannae vindicaverit, eiusque historiam et cetera, quae in hebraicis bibliis desunt, perinde literis tradiderit, ac prophetias, quas ipsummet conscripsisse demonstravimus. Plane sanctorum patrum testimoniis confecta

iam res est. Qui enim totum volumen Danielis divinas esse Scripturas tradiderunt, ii et totius pariter scriptorem Danielem affirmarunt. Magnam huic sententiae vim tribuunt vetustissimae graecae editiones, in quibus exorditur Danielis liber ab historia Susannae, ut temporis ratio servetur: unde primum ingentem sibi famam peperit ille ipse, qui postea se somniorum regis interpretem et futurorum cognitorem clarissimum praestitit. Quum autem in eodem libro contineatur Beli et Draconis contriti atque interemti narratio, quid dubitemus Danielem ipsum, et horum mirabilium effectorem et rerum a se gestarum scriptorem agnoscere? Conferamus decimi quarti capitis initium cum sexto capite, in quibus de gratia, qua apud regem valebat, sermo est; profecto eumdem esse virum inveniemus, non duos, alterum alterius dissimilem: *Erat autem Daniel conviva regis et honoratus super omnes amicos eius*, cap. XIV, 1. *Daniel superabat omnes principes et satrapas: quia spiritus Dei amplior erat in illo. Porro rex cogitabat constituere eum super omne regnum*, cap. VI, 3 et 4. Atque haec satis superque sunt pro re nostra.

Haud ignari quidem sumus Hieronymum prooemio commentariorum in Danielem duo dicere, quae dubiam admodum hanc rem faciunt: alterum est, Apollinarium et Eusebium Porphyrio respondisse Susannae, Beli et Draconis fabulas *partem esse prophetiae Habacuc filii Iesu de tribu Levi:* alterum vero, secundum LXX interpretes in titulo eiusdem Beli fabulae inscribi: *Homo quidam erat sacerdos nomine Daniel filius Abda:* ex quibus utrumque, quod posuimus, labat. Nam si Habacuc ea scripsit, falso Danielis nomen supponitur; quemadmodum si idolum Bel a Daniele sacerdote, sive a viro leviticae tribus subversum est, non Daniel propheta subvertit, qui e tribu Iuda atque ex regio genere ortum habuit.

Verum huius quaestionis explicatio pendet ex iudicio ecclesiae de ea interpretatione, quae vulgo LXX interpretum dicebatur. Qua de re antequam quidquam disseramus, eumdem doctorem Hieronymum praefatione in Danielem loquentem audiamus. *Danielem prophetam, iuxta* LXX *interpretes, Domini Salvatoris ecclesiae non legunt, utentes Theodotionis editione: et hoc cur acciderit, nescio. Sive enim quia sermo chaldaicus est et quibusdam proprietatibus a nostro eloquio discrepat, noluerunt* LXX *interpretes easdem linguae lineas in translatione servare; sive sub nomine eorum ab alio, nescio quo, non satis chaldaeam linguam sciente editus est liber; sive aliud quid causae extiterit, ignorans: hoc unum affirmare possum, quod multum a veritate discordet et recto iudicio repudiatus sit.* His positis, si interpretatio illa Danielis, quae in editione LXX circumferebatur, multum discordat veritati, quomodo approbationem habebit in illis, quae de auctore quarumdam libri partium et de Danielis persona in quaestionem venire possunt? Item, si ambigitur an ignotus interpres chaldaici sermonis imperitus editioni LXX versionem suam mendosam inserierit; quid is valebit contra probatissimas interpretationes graecas, contra sanctorum patrum chorum, contra Eusebium ipsum hoc loco nobis oppositum, qui in vitis prophetarum agnovit librum Danielis a Susannae historia exordiri?

Nunquam profecto credam LXX interpretes viros et doctrina et fide illustres peccasse adeo, atque ab he-

braica veritate discordasse in propheta Daniele vertendo, quemadmodum et Origenes observavit editam eorum nomine interpretationem esse vitiosam atque ab hebraico exemplari discrepantem, ut propterea in Hexaplis, ubi hebraicum etiam textum hebraicis scripserat et graecis characteribus, Danielem ex LXX seniorum interpretatione praetermiserit, ne in eadem pagina esset in oculis omnium tanta diversitas. Quapropter et Hieronymus *comment. in Danielem cap.* IV, iterum monens *iudicio magistrorum ecclesiae* repudiatam editionem in volumine LXX descriptam, eamque Theodotionis susceptam, *quae et hebraeo et ceteris translationibus congruit*, repetit, se nescire, qua ratione in illo LXX seniorum volumine tam multa praetereantur: ideo utique, quia falso eorum conscriptam nomine suspicabatur. Itaque non aberrarunt a vero, qui tradiderunt, ignotum interpretem nimium sibi arrogantem, quod vidisset in historia Beli et Draconis Habacucum nominari, credidisse ab eodem quoque historiam illam in scripta relatam, quoniam solebant prophetae, quae sibi accidebant, memoriae prodere. Quum vero primum id sibi in animum induxisset, rem pro certo tenuisse et capiti illi, ubi historia narrabatur, falsum titulum praeposuisse.

Quid ergo Eusebii atque Apollinarii iudicium metuamus, qui et falsos codices secuti, calumnias atque ictus Porphyrii declinare tantummodo quaesierunt: et quae LXX de Beli et Draconis historia scripserant, ipsi ad Susannae historiam quoque plus aequo traduxerunt? Quod vero spectat Danielem sacerdotem appellatum in versione LXX, quando ea versio auctoritatem obtineret, facillime a sciente hebraicam linguam explicaretur. Nomen enim כהן *Coèn*, quod ut plurimum sacerdotem significat, interdum *princeps Satrapa* רבא *Rabbà* cum chaldaeo paraphrasta reddi debet. Sic *lib.* II, *Reg. cap.* VIII, *v. ult.* Vulgata nostra habet: *filii autem David sacerdotes erant*: at LXX seniores, chaldaeus interpres, syrus atque arabs *principes*, *optimates* consulto reddiderunt(1). Non significatur ergo eo vocabulo *sacerdos nomine Daniel* Danielem Beli et Draconis subversorem de levitico genere fuisse, sed aulicis muneribus functum.

Colligunt denique in unum omnia, qui auctorem quemdam graecum alium a Daniele propheta arbitrantur historiarum Susannae, Beli et Draconis scriptorem. Primo, autographum esse debuisse graecum codicem; neque potuisse ex hebraico fonte historiam traduci Susannae, lusus demonstrat ille graecorum tantummodo verborum, in quibus lusit auctor ex σχῖνον, et πρῖνον inferens, quae poena maneret impudicos calumniatores. Quum enim unus ex adulteris presbyteris roganti Danieli respondisset a se visam Susannam cum adolescente turpiter agentem sub arbore *Schino* (lentisco), Daniel ad nominis illius ethymologiam alludens ait: *Angelus Dei* σχίσει, idest *scindet te medium:* quum vero alter accusasset sub *Prino* (ilice) ait Daniel: *manet enim an-*

(1) Ad hunc locum Grotius notat « Verbum כהן *ministrare*, unde id nomen venit, significat λειτουργεῖν; inde participium in verbalis significationem transiens, si ad Deum expresse aut tacite referatur, significat λειτουργὸν τοῦ Θεοῦ *ministrum Dei*, *sacerdotem*: si ad regem, eius ministrum, puta αὐλάρχην *aulae praepositum*, ut hic posuere LXX.» Eamdem nominis significationem defendunt Clericus, Thenius, Maurer aliique apud Ugdulena lib. II Samuel: VIII, 18; qui tamen cum Gesenio aliisque retinet propriam nominis significationem.

gelus Domini gladium habens, ut πρίσαι *secet te medium*. Lusus autem ille in hebraicis aut chaldaicis verbis fingi nequit: Daniel ergo ea non scripsit, sed graecus poëta fabulae inventor, qui arbores a senioribus dictas cogitavit, quarum nomina ad secandi et scindendi significationem transferret. Secundo, Habacuc propheta, qui dicitur *cap.* XIV, 35 ab angelo prehensus capillis atque ad lacum leonum Babylonem delatus, temporibus Manassis regis Iuda floruit, iamque e vivis excesserat, nec poterat prandium messoribus paratum Danieli esurienti in lacu apponere; igitur figmentum graeci hominis est chronologiam negligentis, modo narratione sua oblectet. Tertio, ut cavillabatur apud Hieronymum magister ille iudaeorum: quis credat tantum fuisse otii tribus pueris, ut in camino aestuantis incendii metro luderent, et per ordinem ad laudem Dei omnia elementa provocarent? aut ubi extat in tot scripturis exemplum cuiusquam sanctorum gravi corpore volantis et puncto horae tanta terrarum spatia praetereuntis? Non potuit ergo Daniel ineptias istas conscribere.

Primum horum grave quibusdam videtur; verum nobis parum negotii facit. Etenim antiquissimis captivitatis babylonicae temporibus potuerunt hebraica aut chaldaica secandi et scindendi nomina esse similia vocabulorum significantium *lentiscum* atque *ilicem*, cuiusmodi similitudinem in graeco idiomate reperimus: nunc vero quod nullas habeamus voces hebraicas praeter biblicas, nullae suppetunt amplius ad illum verborum lusum. Esse tamen potuerunt in hebraico exemplari vocabula aliud arboris genus significantia, quibus poena a Daniele denuntiata alluderet: sic v. g. si alter senex dixisset, visam a se in flagitio Susannam תחת תרזה *sub Thyrsa* (cupressu), alter תחת אלה *sub Haala* (quercu); respondisset autem alteri Daniel: *Angelus Domini* ירזה *emaciet te et subita tabe conficiat:* alteri יאלא *maledicat tibi, et diris omnibus devoveat*, fuisset utique quaedam soni similitudo in verbis sensu dissimilibus. At vero graecus interpres quum ad sensum, non ad verba spectaret, invenire potuit arbores alias, in quarum nomine pariter iocaretur. Atque etiamsi in codice hebraico nullus fuisset in verbis iocus, quemadmodum neque est in nostra vulgata; voluit tamen graecus translator vel usus libertate interpreti non insolente arborum nomina mutare, ut acutius luderet, vel verbum verbo fideliter reddens eam invenire in graeco paranomasiam, quae in hebraico non resonabat. Accusandus ne fuisset latinus interpres commenti et fictionis, si occasione capta vocum *lentisci* atque *ilicis*, loquentem ita Danielem induxisset; alteri, *non lente ergo, sed subito peribis;* alteri, *illico ergo secaberis*, ut certe facere potuit? vel si earum arborum loco posuisset sub arbore *malo*, sub *cedro*, ut protinus subiiceret: *abeas in malam rem: caedat te carnifex?* Haec igitur tanta non sunt, ut de rei veritate aut scriptore dubitemus (1).

Incertum est deinde qua aetate Habacuc propheta vixerit; ut inde pateat, quam leve sit argumentum a re multum controversa petitum. Verius quidem, ut et suo loco notabimus, Habacuc, qui inter minores prophetas octavus est, sub initium regni Ioachimi futura praedicebat: praesentem enim, aut proximam saltem Hierosolymorum et Sedeciae cladem *cap.* I, et Nabuchodonosoris primum intolerandam po-

(1) Cf. Caminero, op. cit. pag. 418.

dentiam, post ad ferinum statum ejectionem vaticinatur; nihilque est in tota viri Dei prophetia, ex quo consequatur ante Manassis captivitatem locutum Dei nomine. Quare aequalis utique fuit temporum Danielis, ut Epiphanii, Hieronymi aliorumque patrum sententia est, in qua et fuit Clemens alexandrinus, qui *lib.* I *Strom.* habet: *Prophetabant autem etiam tempore Sedeciae Ieremias adhuc et Ambacùm* (sic enim vocatur a graecis propheta)... *tunc propter draconem Daniel iniectus in lacum leonum ab Ambacùm divina providentia nutritus septimo die servatur.* Si tamen daremus sub rege Manasse vixisse, alter is esset ab Habacuco διαφόρῳ, idest patinas Danieli in lacu ferente: nam qui prandium ad Danielem detulit, erat tribus leviticae, ut paullo ante opponebatur; qui Manasse, ut aiunt, regnante vaticinia scripsit, a Simeone habuisse originem creditur. Adderemus quoque nihil absurdi esse, si poneretur Habacucum prophetam omnibus cognitum plusquam centum et triginta annos vixisse, et iuniorem sub Manasse edidisse vaticinia; senem vero Danieli cibos ministrasse (1).

Reliqua ab hebraeorum praeceptore allata hominis sunt, non Danielis, scripturam modo, sed blasphemi accusantis Deum. Illaesis flamma pueris divino beneficio gaudium erupit, et divinarum laudum praedicatio, in qua versari diutius potuerunt curis omnibus soluti; potuerunt et metro ludere, utpote literis eruditi, ut lusisse saepe creditur David vel in magnis doloribus: quamquam ignoremus soluta ne, an stricta oratione cecinerint. Si inter medios cruciatus, Deo avocante animum a sensibus, martyres illustria divinae virtutis testimonia dederunt; quid ni pueri hebraei nullo dolore perculsi divinarum laudum praecones fuerint? hebraei, qui insigne quodcumque miraculum solebant publicis laudibus celebrare?

Etsi vero non extet in vetere Testamento exemplum hominis corpore abrepti; *attamen immensa est, finemque potentia coeli* non habet, et quidquid voluerit Deus, peractum est. Ne daemoni quidem hebraei vim negant arripiendorum hominum et ferendorum per aëris spatia; quod ergo angelo malo permittunt, id bono non concedunt? Verum non ignorant hebraei Eliam in altissimos locos subito abreptum, et Enochum translatum a Deo nuspiam apparuisse. Quod plus quam satis est ad recentiorum hebraeorum perversitatem retundendam, ne plura adiiciantur.

Articulus XXII.

De duodecim Prophetis minoribus.

Duodecim minores prophetas unico articulo complectimur, quemadmodum in unicum volumen olim apud hebraeos omnia eorum opuscula includebantur, ut Origenes et Hieronymus affirmant: atque etiamnum praefixus omnibus titulus duodecim prophetarum declarat nullam inter eos distinctionis notam interfuisse (2). De his autem decrevimus

(1) Unum eumdemque Habacucum fuisse tenent Sixtus sen., Ribera, Agellius, Hanneberg aliique; e contra geminum fuisse Habacucum asseveranter dicunt Huetius, Cornelius a Lapide, Sanctius, Ackermann, Iansenss, Welte, Scholz, Danko aliique plures; quorum sententia videtur praeferenda.

(2) Duodecim prophetae, *minores* dicti, quia ob parvulam suorum scriptorum amplitudinem in unum librum iam pridem, forte ab ipso collectore canonis coniuncit sunt, ne aliquod eorum periret, ut ait Kimchi; sub hoc nomine allegantur a s. Stephano (Act. VII, 42 verba Amosi referente, sed praecipue ab auctore Eccle-

pauca dicere, quantum satis est, ut ea notio habeatur vetustatis oraculorum, quae quisque edidit, nam de rei divinitate quid opus est loqui? Quid enim potest esse divinius, quam res futuras providere, animo cernere, pronuntiare, quod est argumentum certissimum divini Spiritus mentem moventis? quid autem ineptius et indignius philosophis, quales se iactant Spinosa, Hobbesius, Peyrerius, quam phanatica pertinacis animi praeiudicia sequi; firmissima vero antiquitatis praesidia, quibus unice munimur, diruere? Itaque non de divina vi minores prophetas incitante, sed de ceteris adiunctis ad eorum aetatem, patriam, cognationem, ad prophetiarum materiam, ad vitae genus pertinentibus restat inquirendum, ut harum rerum memoria suppetit : quam sane vetustate multum evanuisse fatemur ultro, ne quis plura a nobis postulet, quam praestare suscipiamus.

Ordo prophetiarum, et distributio aliter in hebraicis codicibus, aliter in graeca LXX interpretum traductione reperitur. Hebraeorum, quem secutus est latinus interpres, hic ordo est: Osee, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias et Malachias. Graecorum vero, quibus accessit Eusebius : Osee, Amos, Michaeas, Ioel, Abdias, Ionas, Nahum et reliqui: non enim praeterea ulla differentia est ab hebraicis bibliis. Ex his duobus prophetarum ordinibus neuter est iudicio nostro, in quo servetur ratio temporis, quo quisque vaticinari coeperit, etsi multi in eadem tempora inciderint, et vix alter alteri aetate praestiterit. Si enim ad chronologiae leges dispositio propheticorum librorum exigatur, arbitramur rectius ductum iri initium a Iona, deinde Osee, ut in decursu indicabimus. Sed quicumque demum prophetarum sit, qui reliquis officio prophetandi antecesserit, non est a latinis codicibus recedendum in vita, factisque eorum duodecim ordine dicendis, in quorum agmine ideo primus Osee describitur, quod initio prophetiae sit: *Principium loquendi Domino in Osee.*

Itaque Osee filius Beeri primum inter minores prophetas locum obtinet, quem fuisse ex tribu Issachar, urbe Belemoth pseudo-Epiphanius et pseudo-Dorotheus retulerunt incerta prorsus fide. Quo tempore oracula ediderit, initium operis demonstrat, sive illud propheta ipse, sive Esdras apposuerit: *Verbum Domini, quod factum est ad Osee filium Beeri in diebus Oziae, Ioathan, Achaz, Ezechiae regum Iuda et in diebus Ieroboam filii Ioas regis Israël* (1). Quum ergo nomen libro praefixum sit, et propheta de se ipso saepe loquatur, iniuria quaereretur an auctor prophetiae esset Osee. Ista item adnotatio nos monet Oseë filium Beeri, licet cum Isaiae aetate convenerit, prophetias Isaiae praevertisse. Nam quum Osee coeperit sub Ieroboamo futura praenuntiare: anno vero XXVII Ieroboami, qui annos quadraginta Israëlem tenuit, regni initium habuerit Ozias,

sitici XLIX, 12. Verum, distinctio inter prophetas *maiores* et *minores* numquam in Bibliis recepta fuit, et in Commentariis tantum adhibita.

(1) Incoepit itaque prophetare sub Ieroboamo II rege Israel, qui regnavit ab anno 825 ad ann. 784, et explevit munus suum regnante Ezechia, qui regnum tenuit ab an. 727 ad an. 698; ideoque prophetavit saltem 57 annis, fuitque coaevus Isaiae, Ioëlis, Amosi, Abdiae, Ionae, Michaeae, ut notat Hieronymus, viditque populum X tribuum florentem, vidit eiusdem partem non exiguam translatam per Teglathphalasar.

sequitur Oziam nondum annos XIV imperii attigisse, quando Osee res futuras providit. At Isaiam supra explicantes diximus pariter anno Oziae XXV Isaiam prophetasse: Isaias igitur est Osee propheta posterior.

In Samaria vixit Osee, ibique praenuntiavit multa cum ad Iudam, tum ad Israëlem spectantia. Utramque Israëlis captivitatem praedixit, alteram quatuor tribuum abductarum per Teglathphalassarem, alteram omnium, qua extinctum omnino regnum Samariae est per Salmanassarem. Synagogam repudiatum iri a Deo, non modo verbis, sed et factis significavit: propterea accitis ad Dei cultum gentibus interituram idololatriam israëlitico populo obiecit, excidiumque minatus est scelerum poenam: in iis tamen malis ad levandos animos iniecit spem liberationis ab angustiis, solatii et felicitatis, si implorata criminum venia ad Dominum reverteretur. Equidem mandatum a Deo factum prophetae ducendae uxoris adulterae, et suscipiendi ex ea liberos, videtur et Dei maiestate indignum, et a prophetae officio alienum: sed cum Basilio, Augustino, plurimisque patribus explicandum est de ducenda muliere olim adulteriis polluta, futura deinde casta viri uxore post nuptias, quo indicaretur gentiles olim ignorantes Deum, ad Deum accessuros, ex iisque constituendam ecclesiam sponsam Christi, quae aeternum foedus servasset(1). Stylus prophetae pressus est et vehemens, commovendis animis aptus, et gravium sententiarum plenus, nullaque hilaritate conspersus (2).

Osee prophetam Ioël consequitur filius Phatuel, quem e tribu Ruben, seu potius Gad genus duxisse, ut plurimum sancti patres coniiciunt. Quod a prophetiae capite abest temporis nota, ignoratur quibus temporibus ageret: quocirca patres atque interpretes dissident. Hieronymus facit Osee prophetae parem; quia, inquit, in hebraico textu libri prophetarum eum inter se ordinem servant, quo auctores vixerunt: quum vero nulla prophetarum libris est temporis inscriptio, tum quibus temporibus prophetavit, qui proxime antecessit, ad ea pertinet et sequens. Verum quis s. doctorem certiorem fecit, servato aetatis ordine, in hebraicis codicibus dispositos esse prophetarum libros? Certe graecis interpretibus haec non insedit opinio, qui ab hebraeorum exemplis non recessissent, neque ordinem perturbassent inversa distributione, si cognitio temporum ex librorum cognitione pependisset. Sed et Ionae prophetia quinto loco descripta, quum Amos sit tertio, totam s. doctoris rationem convellit: nam Amosus indubitato post Ionam prophetiae munere floruit.

Lyranus et Vatablus aiunt, prope tempora Iorami filii Achab, regis Israël Ioëlem vixisse, quia famem praedixit, quae Ioramo regnante populum in maximas angustias adduxit: sed annonae inopiam sub Ioramo septem annos perdurasse compertum est; quam vero praevidit Ioël, uno vel altero anno erat perduratura, si aliis credimus. Hebraei in סדר עולם *Sedèr Olàm* in tempora Manassis tempus vitae Ioëlis conferunt: alii in Iosiae annos propter causam nuperrime notatam; quia scilicet, Iosia regnante, terra nullos

(1) Cf. Lakemacher, *Observationes philologicae*, p. 4, obs. 3 et 4.

(2) Ita etiam s. Hieronymus in Praes. in XII prophet. minores. Iuxta Lowth, *De sacra poësi hebraeorum*, pag. 44, eminet etiam quadam insigni nota poeticae compositionis. — Cf. Danko, op. cit. pag. 361.

dedit fructus, ut initio capitis XIV loquitur Ieremias, quod ipsum est a Ioële dictum sub finem primi capitis de terrae vastatione, tritici caritate, atque animantium interitu, deficientibus pascuis. Immo vero id probat potius ignorari, utrum Ioël terram Iudae an Israëlis premendam sterilitate significare voluerit; non autem Ioëlem Manassis aut Iosiae fuisse aequalem. Deinde Ieremias vitio et maleficio naturae vacuitatem fructuum tribuit: Ioël autem hostium incursioni ciborum omnium egestatem; non ergo videtur casus idem praedici ab altero propheta, ab altero narrari. Husserius et Pezronus e contrario ponunt Ioëlis ante Amosi prophetae oracula(1): nam et Amos *c.* IV exprobravit perversum populum, ne gravissima quidem penuria (penuria utique, quam minatus erat Ioël) eruditum, ut reverteretur ad Dominum. Optimum id quidem, si semel tantum famis flagello caesus fuisset populus vel Iuda, vel Israëlis: sed quum bis et tertium plagas acceperit, haerebimus semper in incerto, quam potissimum Ioël denuntiarit.

Denique recentiores interpretes ut plurimum putant certo colligi posse, Ioëli Deum adfuisse post eversum Samariae regnum; quoniam et nusquam de Israëlis regno sermo est in tota prophetia, et Israëlem iam in servitutem arreptum caput III, *vers.* 2 evidenter innuit iis verbis: *Disceptabo cum eis ibi super populo meo, et hereditate mea Israël, quos disperserunt in nationibus, et terram meam diviserunt.* Neutra tamen ex hisce duabus causis effecit, quod volunt. Nam primo incertum est, an nihil verborum Ioëlis ad Israëlis regnum referatur: est enim positum in controversia, an Deum populo Israëlis iratum dicat, paratumque poenas fame repetere. Secundo vero potuit propheta, ut solent saepe homines prophetico spiritu acti, futuram israëlitici populi dispersionem tamquam praeteritam commemorare.

Quamobrem non video, qua certa ratione definiri aetas prophetae valeat, quamquam coniecturis utrimque certetur. Contenti igitur simus dicere mala multa Ioëlem iudaeis denuntiare; hortatorem esse, ut a peccatis recedentes planctu, ieiunio, oratione Deum sibi devinciant; praesens divinum auxilium affuturum polliceri, quo amplissimis tam animae, quam corporis bonis abundent; ulturum Deum iniurias gentium in filios Iuda; aeternumque Dei regnum e monte Sion constituendum atque amplificandum: ista vero omnia prophetam describere orationis genere vivido, incitato, figurarum pleno. Cuius rei monumentum est oraculum contra iudaeos a quatuor potentissimis nationibus opprimendos, sub symbolo *erucae*, *locustae*, *bruchi* et *rubiginis;* quorum primum assyrios, babylonios, chaldaeos; alterum medos et persas; tertium macedonas et peccatricem Seleucidarum progeniem; quartum romanos urbi et templo ultimum excidium illaturos significat, ut explicant iudaei, et Hieronymus ipsorum interpretationem probans. Divinae illustrationis, qua prophetae mens perfusa est, testimonium habemus ex apostolo Petro *Act. cap.* II, *v.* 16 *et* 17, et Paulo *epist. ad Rom.* X, 13: ille dona Spiritus sancti in nova lege effundenda confirmat auctoritate Ioëlis: *Dictum est per prophetam Ioël: Et erit in novissimis diebus, effundam*

(1) Hanc sententiam tenet etiam Danko, op. cit., pag. 378, quam sequuntur plurimi interpretes recentiores, utpote ad veritatem proxime accedentem.

de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiae vestrae..... Ioël *cap.* II, 28: iste omnium gentium salutem contineri divini nominis invocatione docens Ioëlis verbis: *Et erit: omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*, ibid. *v.* 32.

Ioëlis oracula excipit Amos propheta pastor (1) ex vico Thecue in tribu Iuda, si Eusebio, Hieronymo, Theodoreto, aliisque assentimur. Verum, quum in Bethel primum fuerit Dei spiritu excitatus, nempe regno Israëlis, atque illinc eum Amasias sacerdos Bethel abegerit, quod ille Ieroboam, atque Israëlis populum liberrime reprehenderet, et gravissima mala minitaretur, non est omnino a vero absimile, quod Pseudo-Epiphanius ait, a Thecua tribus Zabulon, aut Thecua tribus Aser, ut visum est Kimchio, prophetam originem habuisse; a regno vero Israëlis depulsum, sedem in terram Iuda transtulisse. Dixit enim Amasias ad Amos *cap.* VII, 12 *et* 13: *Qui vides, gradere, fuge in terram Iuda: et comede ibi panem, et prophetabis ibi. Et in Bethel non adiicies ultra, ut prophetes: quia sanctificatio regis est et domus regni est.* Cur autem non dixisset: *Abi in domum tuam, unde venisti,* siquidem e terra Iuda prophetatum venerat? cur exprobratum ei non est, nihil ad se advenam pertinere terram Israëlis? Sed sive in Iuda, sive in Israëlis regno natus sit, certe regnante Ieroboamo II in Israël, atque Ozia in Iuda, dum gregem sequeretur, a grege abstractus ad populum Israëlis ablegatus est a Deo, biennio antequam terra motu concuteretur, ut ipsemet sub prophetiae initium narrat. Terrae autem motus, quo conterrita Hierusalem est, dicitur a Hieronymo, Iosepho et veteribus communiter, ac recentioribus interpretibus in ea Oziae tempora incidisse, quando thus adolere Domino, et sacerdotalibus officiis fungi audacter rex attentaverat (2). Verum ab aliis ad primos annos regni Oziae cum postremis Ieroboami annis concurrentes refertur concussio terrae: quod idem consentit maxime cum initio prophetiae, quod innuimus.

Hinc tamen apparet Amosum antiquum prophetam fuisse, Osee, atque Isaiae aetate parem. Tota eius prophetia versatur circa decem israëliticas tribus, quas perniciem regni, ac populi servitutem minacius monet, etsi asperitatem sermonis ante finem dicendi emolliat, iubeatque eas bene sperare futuram a malis levationem et felicitatem; non aliam sane, nisi quam Messias attulisset. Prophetae sermo rusticior est, sumtis exemplis a pastoritio munere, atque instrumentis artis, quam noverat, ut alibi cum Hieronymo adnotavimus. Non est autem minus divinus, quod futurorum cognitio satis probat; nec minus certum est Amosum ipsum prophetias suas scripto reliquisse: ex quibus intelligimus eumdem, qui a Deo accitus erat ad israëlitici populi reprehensionem, et imagines

(1) Ut semetipsum vocavit VII, 15, et demonstrant dicendi genus et sermonis habitus. Lege Danko, op. cit., pag. 358.

(2) Veteres hebraei opinati sunt, illum accidisse anno XXV regni Oziae, eodem tempore, quo hic templum ingressus est ad thus adolendum; quod ipsum s. Hieronymum non latuit (*Comment.* in Zach. 14, 5). Sed illius terrae motus nulla fit mentio IV, Reg. XV, 4, 5, nec II Paral. XXVI 16-21, ubi eadem fusius enarrantur. Cf. Suynboll, *Disputatio de Amoso eiusque scriptis etc. Lugd. Batav.* 1828. — Danko, op. cit. pag. 555, qui ex internis argumentis et ex iudaica traditione arguit Amosum etiam sub Ioathamo et Achazo vixisse, eversionem tamen regni Israelis non vidisse.

sibi propositas viderat, fuisse et visarum rerum scriptorem.

De Abdia nihil habemus certioris, quam virum fuisse divinae voluntatis interpretem : patrem, patriam, tribum, unde genus duxerit, ignoramus. Hieronymus ad hebraeorum sententiam accedit a dispensatore regiae Achabi domus prophetam non distinguens, de quo III *Reg.* XVIII, 3 *et seq.* sermo est. Ipse a Iezabelis furore centum prophetas, quos impia mulier neci destinaverat, subtractos, absconsosque aluit. Pseudo-Epiphanius, et pseudo-Dorotheus aiunt esse Abdiam illum proselytum Pentacontarchum ab Ochozia missum ad Eliam post duos centuriones igne absumtos, quem sua pietas ab omni offensione liberavit. Alii Abdiam eum esse malunt, quem Iosias operibus templi praefecit, II *Paralip.* XXXIV, 12. Alii post eversam Hierusalem cum Ieremia, atque Ezechiele comparant, colligentes ex prophetae scriptis incursiones chaldaeorum, et urbis vastitatem iam evenisse. Verum cur non dicamus vixisse, Achazo regnante, quando Idumaei coniunctis armis cum israëlitico populo tribum Iuda bello lacessiverunt, siquidem prophetia eventurum idumaeis malum complectitur (1)?

Sequitur Ionas filius Amathi ex urbe Geth prope Dio-Caesaraeam, tribus Zabulon in Galilaea, qui vaticiniis claruit, regnante Ieroboamo II, quin et eius patre Ioazo rege Israëlis, atque Ozia, sive Azaria rege Iuda. Supervacaneum propterea est rabbinorum deliria confutare, vel in medio ponere, qui somniantur Ionam vel a propheta Abdia genitum, vel filium viduae sareptanae, quem Elias a morte suscitaverat, vel filium mulieris sunamitidis ad vitam revocatum precibus Elisaei. Quid enim iuvat ulam versare quaestionem, quum Scriptura sacra IV *Reg.* XIV, 25 omnino eam dirimat, ubi de Ieroboami victoriis agitur a Iona praevisis? *Ipse restituit terminos Israël ab introitu Emath usque ad mare solitudinis, iuxta sermonem Domini Dei Israël, quem locutus est per servum suum Ionam filium Amathi prophetam, qui erat de Geth, quae est in Opher.* Unde colligimus Ionam fuisse ante prophetas ceteros, quorum opera ad nos devenerunt, licet fortasse prophetiam suam scripto non tradiderit, nisi quando Osee suas pariter edidit. Nam conveniunt interpretes Ionam, imperante Ioazo patre Ieroboami, vaticinium de amplificatione israëlitici regni dixisse. Itaque Osee, qui Ieroboamo iam regnum tenente coepit prophetae munus agere, Ionam habuit se superiorem.

Nemo prophetarum revocationem Christi Domini ad vitam, atque evangelii veritatem gentibus annuntiandam illustrius praesignavit, quam propheta Ionas, qui in se Christi Domini imaginem praetulit, et ninivitas cum hebraico populo nihil commune habentes ad poenitentiam adduxit, quod est totius prophetici libri argumentum. Iusserat enim Deus Ionam in Niniven proficisci, et urbis subversionem denuntiare. Aegre tulit propheta mandatum Domini, quod fugiens in Tharsis declinavit. At coorta tempestate, iactisque sortibus, cuius causa commoveretur, deiectus in mare est, quem immanis piscis ore prehensum absorptumque post triduum in litus eiecit. Rursus Dominus mandatum dedit ingrediendi itineris in Niniven: abiit propheta, subversum iri urbem dixit; sed territum

(1) Cf. Danko, op. cit. pag. 414, qui cum aliis tenet, Ieremiam plurima ex vaticinio Abdiae in suum transtulisse.

regem et cives poenitentia admissi peccati subiens ab imminenti certoque exterminio tum liberavit. Quare doluit propheta se vaticinatum frustra, visumque somniatorem potius, quam Dei nuntium; sed novo exemplo ostendit Deus imperite esse conquestum. Historiam hanc contigisse sub assyriorum rege Phul Sardanapali patre, qui regnabat in Ninive, viri eruditi coniiciunt: hanc et Christus Dominus confirmat, non nisi signum prophetae Ionae se daturum dicens, *Matth.* XII, 39, 40 *et* 41, quo et libri Ionae auctoritatem praedicavit, quam impiissime quis contemneret (1). Mortis genus, et locum migrationis adnotare praetermittimus, quippe incerta omnia putamus.

Sexto loco Michaeas prophetarum catalogo insertus est, propheta e vico Morasthi, sive Moresceth prope Eleutheropolin ad meridiem urbis Hierosolymae in tribu Iuda, ut Hieronymus docet. Huius vaticinia prolata sunt sub Ioathane, Achazo, et Ezechia regibus Iuda, *Mich.* I, 1 post alios iam memoratos prophetas; est igitur alter a Michaea, qui viventibus Achabo et Iosaphato regibus Israël et Iuda prophetasse traditur III *Reg.* XXII, Michaeae nostri exemplo se tuebatur Ieremias *cap.* XXVI, 18, quando designatus ad necem a Ioachimo, quod populum minacibus dictis terruisset, ita se parato supplicio subduxit: *Michaeas de Morasthi fuit propheta in diebus Ezechiae regis Iuda.....dicens: Haec dicit Dominus exercituum: Sion quasi ager arabitur, et Hierusalem in acervum lapidum erit, et mons domus in excelsa silvarum* (Mich. cap. III, 12) *Numquid morte condemnavit eum Ezechias rex Iuda et omnis Iuda?* Vidit iste contra Samariam, et contra Hierusalem mala, utriusque populi abductionem in servitutem, et terrae desolationem praenovit. Sed et unde futura esset absoluta utriusque liberatio per Iesum Christum, spectans animo spiritales animarum angustias aperte monstravit iis praecipue verbis capitis quinti, quae vel sacerdotes et scribae de Messia scripta intellexerunt, et retulerunt ad Herodem interrogantem, ubi Christus nasceretur, *Matth.* II, 5. Stylo utitur sublimi(2), non tamen difficili ad intelligendum.

Propheta Nahum Elcesaeus dicitur initio prophetiae vel ab Elcesai parvulo Galilaeae vico, ut ait Hieronymus, vel a patrio genere et nomine: utrinque enim interpretes repetunt illud prophetae agnomen. Tempus vitae pariter ignotum est, neque licet ex prophetiae argumento illud iudicare. Agitur ibi praesertim de ninivitarum superbia coërcenda, qui quod populum Dei vexaverint, et a sceleribus non recesserint, poenas dabunt clade urbis et regni excidio. Verum ista nihilo doctiores nos faciunt de prophetae aetate. Iosephus *antiq. Iud. lib.* IX, *cap.* XI *in fin.* sub Ioathane rege Iuda praevisam a Dei viro ninivitarum cladem ait, centum et amplius annos, quam sub Iosia inferretur. Hieronymus, Theodoretus et Theophylactus post captivos abductos israëlitas a Salmanassare Nahumum prophetam egisse sentiunt sub Eze-

(1) Nullus fere s. Scripturarum liber peius tractatus est, quam hic prophetae Ionae. A primis religionis christianae initiis incredulis fidem excedere visus est. Lege Danko, op. cit. pag. 353, seq.

(2) Proxime ad Isaiae elegantiam accedit quem tanto in pretio habuit, ut sua saepe ex Isaia mutuasse videatur; quorum nonnunquam vix non eadem verba quoque dixisse deprehenditur. Cf. Danko, op. cit. pag. 411, seq.

chia ; alii sub Manasse eius filio. Unum id constitui potest ex vaticinii materia prophetam fuisse Iosia antiquiorem : nam ut Hieronymus inquit praefatione in Ionam: *Quantum ad historias tam hebraeas, quam graecas pertinet, et maxime Herodotum , legimus Niniven , regnante apud hebraeos Iosia et Astyage rege medorum, fuisse subversam.* Prophetae oratio figuris est, et similitudinibus abundans (1).

Ignoratur similiter tribus et patria , unde ortus sit Habacuc propheta, atque aetas qua vixerit. E tribu Simeon loco Bethzachara inquiunt pseudo-Epiphanius et, pseudo-Dorotheus. Hebraei scriptores paulo ante captivitatem babylonicam, Manasse vel Ioachimo regnante, tempus vitae Habacuchi constituunt. Epiphanius dicit Sedeciae et Ieremiae aequalem : Hieronymus eumdem esse Habacucum in historia Beli et Draconis postremo Danielis capite commemoratum putans, mavult Danieli coaevum. Verisimile sane est ad Iosiae vel Ioachimi aetatem referri oportere prophetiae Habacuchi initium. Novit enim Deo revelante iam iam imminere Iudae regno chaldaeos ad ulciscenda scelera Manassis, quod visus est primis versiculis cap. I indicasse: *Quia opus factum est* (LXX ἐργάζομαι, *opus facio;* Symmachus γενήσεται, *fiet*), *in diebus vestris, quod nemo credet, quum narrabitur. Quia ecce ego suscitabo* (hebr. הִנְנִי מֵקִים *inenì mekìm, ecce ego suscito) chaldaeos, gentem amaram èt velocem , ambulantem super latitudinem terrae, ut possideat tabernacula non sua* , vers. 5 et 6. In libro autem IV *Reg.* XXIII post celebratam summis laudibus Iosiae regis pietatem *vers.* 26 *et* 27 auctor adnotat : *Verumtamen non est aversus Dominus ab ira furoris sui magni, quo iratus est furor eius contra Iudam, propter irritationes, quibus provocaverat eum Manasses. Dixit itaque Dominus: etiam Iudam auferam a facie mea, sicut abstuli Israël.....* Huius prophetae vaticinia obscura sunt et intellectu difficilia (2).

Sophoniae aetas et parentes primo vaticinii versiculo notantur : *Verbum Domini , quod factum est ad Sophoniam filium Chusi , filii Godoliae , filii Amariae , filii Ezechiae in diebus Iosiae filii Amon regis Iuda.* De tribu vero et patria non nisi incerta omnino sunt, quae pseudo-Epiphanius tradidit , virum fuisse Simeonitam e monte Sarabatha. Probabile tamen est prophetam vaticinatum esse, antequam Iosias studuisset Dei cultui et legis observationi , omnesque a Manasse inductas sacrilegas abominationes sustulisset. Nam contra idololatriam, reliquias scilicet Baal, et cultores militiae coeli , et sacerdotes domum Domini complentes iniquitate ac dolo vehementem habet orationem , propter quae Dominum ira succensum homines et urbem exterminaturum praedicit (3).

Tres consequentes prophetas Aggaeum , Zachariam et Malachiam posteriores reliquis temere *R. Isaacus Abravanèl* choro prophetarum depulit, quod ad synagogae magnae corpus pertinerent , unde non prophetae, sed sapientes populo dabantur. Numquid enim prophetae munus cum sapientis officio repugnat, ut qui unum sustinuerit , fungi altero nequeat? An non I *Esdrae* V, 1 *Aggaeus propheta, et Zacharias filius Addo prophetantès ad iudaeos* dicuntur ? Quomodo deinde duodecim prophetas posteriores numera-

(1) Lege Danko, op. cit., pag. 413.
(2) Cf. Danko, op. cit., pag. 419, seq. ubi plura habes de Habacuc.
(3) Cf. Danko, op. cit., pag. 423.

ret hebraicus canon, si eo numero isti tres non includerentur? aut quomodo futura et remota providissent, cognitione futurorum sublata? Prophetae igitur sunt non inferiores reliquis, nisi quia illi aetate praestiterunt.

Primus horum Aggaeus est, quem ignoramus quis sit, atque unde venerit: nihil enim Scriptura exhibet. Post solutam captivitatem babylonicam verbo suo Deus prophetam docuit, instruxit, armavit *in anno secundo Dariii regis, in mense sexto, in die una mensis*... cap. I, 1, eiusque opera usus est, ut Zorobabelem filium Salathiel ducem Iuda, et Iesum filium Iosedech magnum sacerdotem urgeret ad templi aedificationem, quae usque tum praetermissa, famem terraeque sterilitatem induxerat. Populi dux, et magnus sacerdos, et populus hortatione commoti, manumque operi admoventes die decima quarta, confirmati magnopere sunt a propheta die vigesima prima mensis sequentis, maiorem futuram priore gloriam illius domus, etsi non esset ornatior, neque auro argentoque distinctior; quia praesentia sua *desideratus cunctis gentibus* eam cohonestasset fecissetque gloriosiorem: quo apertissime monebantur Messiam venturum, priusquam domus illa collaberetur. Iterum die vigesima quarta mensis noni Aggaeus, sterilitate depulsa, annonam abundare divino beneficio coepisse ostendit populo, ex quo templi fundamenta iaciebantur: unde certior fieret, caritatem negligentiae poenam fuisse. Demum Zorobabeli affuturum Deum pollicetur. Dilucida est Aggaei prophetia, atque historiae similis.

Darium regem, cuius anno secundo Aggaeus ducem, sacerdotem, populum ad inchoandum domus Dei aedificium accendit, esse filium Hystaspis quartum a Cyro persarum rege cum Iosepho, Clemente alexandrino, Hieronymo, Theodoreto, atque interpretibus communiter nobis placet, ut chronologiae ratio postulat; non autem Darium nothum dictum, filium Artaxersis a Cyro rege nonum, ut Scaliger est opinatus. Enim vero, quum loquebatur Aggaeus *cap.* II, *v.* 4 aderant qui prius templum aspexerant et testes esse poterant, ad prioris formam posterius construi: *Quis in vobis est derelictus, qui vidit domum istam in gloria sua prima? et quid vos videtis hanc nunc? numquid non ita est, quasi non in oculis vestris?* Quomodo vero praesentes adhibere testes potuisset propheta, si sub Dario notho scripsisset, qui plus quam centum septuaginta annos attigisse debuissent? nam a Cyro ad Darium nothum centum quadraginta anni effluxerunt. Iudaei vero initio regni Cyri plusquam annos triginta dura iam servitute premebantur. Scaligeri autem causam non iuvat Esdrae testimonium *lib.* I, *cap.* IV, *v.* 6 *et* 7, in quo mentionem facit Assueri et Artaxersis maiorum Darii, quos esse putat Xersen, atque Artaxersen longimanum, qui Darium nothum antecesserunt. Etenim qui Scripturarum lectioni assueverunt, facile intelligunt nomina Assueri et Artaxersis omnibus persarum regibus esse communia, ut facile iis compellari potuerint Cambyses et falsus Smerdis, vel Cyrus ipse et Cambyses, vel etiam unus Cambyses, cui Scriptura duplex nomen tribuit (1).

Zacharias pariter, qui anno secundo Darii filii Hystaspis prophetabat, ad templi instaurationem iudaeos cohortatur, monens simul, ne idololatriam, vitia, duritiem patrum imitentur. Affirmat Deum propitium

(1) Cf. Danko, op. cit., pag. 520, seq.

futurum populo et benevolum; mala ceteris gentibus parata minatur, et bona e contrario, quibus Messias est Dei populum cumulaturus, amplissima pollicetur: quae omnia visis, figuris et aenigmatibus primum involuta ipsemet explicat. Initio prophetici libri se *Zachariam filium Barachiae filii Addo* appellat: contra I Esdras V, 1 de ipso loquens Zachariam simpliciter ait: *Zacharias filius Addo*. Verum quin frustra contorqueamur distinguendo prophetam *natura* Barachiae; *lege* vero, aut *adoptione* esse filium Addo, planius est dicere ab Esdra filium pro nepote, et patrem pro avo accipi, ut saepe fit in Scripturis. Avus iste a Hieronymo putatur ille Addo esse, quem Deus misit ad Ieroboamum sacrificantem in Bethel, III *Reg.* XIII, 1: sed maior est eius Addo ab hoc Zacharia distantia, quam quae inter avum et nepotem intercedere possit. Zacharias vero noster inconsulto ab altero Zacharia filio pariter Barachiae non distingueretur, cuius mentio est in Isaiae libris *cap.* VIII, 2, propter longius intervallum inter Achazum regem Iuda, ad cuius tempora ille pertinet, et Darium filium Histaspis, quo permittente construi templum iste prophetavit. Eadem de causa non potest esse alter Zacharias, qui Ioasi regis mandatu in atrio templi lapidibus oppressus interiit, II *Paralip.* XXIV, 21.

Utrum vero Zachariam prophetam iis verbis *Matth.* XXIII, 35 dicere voluerit Christus Dominus: *Ut veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram a sanguine Abel iusti, usque ad sanguinem Zachariae, filii Barachiae, quem occidistis inter templum et altare*; ac propterea violenta morte perierit propheta, magna dissensio est. Hieronymus, quum videret genus mortis cum Zacharia filio Ioiadae, de quo in Paralipomenis narratur, convenire, eum a Christo commemorari censuit, neque dubitavit, quin legendum esset apud Matthaeum, *usque ad sanguinem Zachariae filii Ioiadae* (nec mirandum est, si permutata sint nomina, atque unum pro altero positum: nam Barachia idem valet ac *benedixit Dominum*, Ioiada *Dominum novit:* at vero benedicit Dominum qui novit; et novit qui benedicit), ut in nazaraeorum evangelio legitur: *In evangelio, quo utuntur nazaraei pro filio Barachiae filium Ioiadae reperimus*, lib. IV *comment. in Matth.* XXIII. Contra affirmat Origenes, post quem multi patres abeunt, Zachariam prophetam inter templum et altare crudelissime a populo necatum, quod perspicue Christus dixerit Zachariam, qui illud mortis genus pertulit, esse filium Barachiae. Quis enim dicere audeat vel mente lapsum evangelistam mutasse nomen patris, vel in graecos codices, et vulgatam latinam mendum irrepsisse? Falsum deinde est historiam a Christo paucis indicatam aperte ad Zachariam filium Ioiadae referri, quod s. Hieronymus confidenter assumsit. Non fuit ille inter templum et altare occisus; sed *in atrio domus Domini*, in atrio utique populi. Debuit et Christus, ut a primo iusto per summam nequitiam occiso exorsus est, ita in ultimo prophetarum desinere, ut complecteretur sanguinem omnem iustorum effusum, cui gravissima poena erat constituta: at post Zachariam Ioiadae filium, multi alii prophetae et iusti viri trucidati sunt a iudaeis; non ergo Zachariam filium Ioiadae, sed prophetam nostrum Christus Iesus nominavit.

Pondus suum habent haec argumenta, non dissimulamus: verum

adeo facit ad defendendam Hieronymi sententiam exemplum Christi Domini, ut plane de historia Zachariae, filii Ioiadae locutus Servator noster videatur. Zacharias iste moriens inquit: *Videbit Dominus et requiret*, idest ulciscetur iniuriam Dominus. Haec autem verba praecipue Christus spectavit, significans tempus prope adesse, quo Deus poenam totius mali nuntiis suis irrogati repeteret. At nusquam legimus ullum iustum Zachariam nomine a iudaeis interemptum pro Dei honore et religionis zelo, aut ullius Zachariae sanguinem esse vindicandum, nisi unius filii Ioiadae. Praeterea Christus historiam attingit procul dubio compertam omnibus, atque in hebraeorum libros perinde relatam ac Abelis homicidium. Quamobrem si neque Scripturae, neque quod minus est, ullius veteris probati auctoris testimonio traditum est, Zachariam prophetam pro Deo sanguinem perdidisse, immo vero in pace quievisse Isidorus, Epiphanius, Dorotheus affirmant, de hoc propheta sermonem Christus habuisse non videtur. Ego vero non solum moveor auctoritate Isidori, Epiphanii, Dorothei affirmantium Zachariam prophetam in pace quievisse; verum etiam vix induci possum, ut credam aut iudaeos paulo ante durae servitutis vinculis exemtos, cuius recentissima erat memoria, prophetis addictos, templi aedificio strenue incumbentes tantum scelus admisisse, quo divinam iram iterum provocarent; aut Malachiam minorum criminum reprehensorem dissimulasse cum caedem nefariam, tum sacrae aedis vix a fundamentis inchoatae profanationem. Itaque non immerito sentitur cum D. Hieronymo Zachariam Ioiadae filium a Christo Domino indicari.

Planioribus quidem verbis in graecis, latinis ceterisque orientalium linguarum translationibus legimus, *usque ad sanguinem Zachariae filii Barachiae:* sed vel Ioiadas binomius erat, aliter et Barachias appellatus; vel sensu retento, mutata solum litera, vocavit Christus re Ioiadam, qui verbo est Barachias, ut fieri solebat apud hebraeos: (nam יהוידע *Ioiada* agnoscens Deum; ברכיה *Barachia* vero benedicens Deum redditur, quae verba rem eamdem possunt significare) vel, ut in nazaraeorum evangelio reperiebatur, *Ioiadae*, non autem *Barachiae* Matthaeus scripsit. Ita responsione verisimili Hieronymus graviori argumento occurrebat. Nam cetera, quae Origenes, vel origenianae sententiae defensores urgent, commodius expediuntur. Lapsum memoria s. Matthaeum temerarius esset qui diceret, et Spiritui sancto evangelii principi auctori iniuriosus. In latinos, graecos ceterosque codices errorem manasse non affirmamus, ut priores responsiones duae nuperrimae positae demonstrant: at si affirmaremus, non Matthaei esset error, sed interpretis, qui hebraicum Matthaei evangelium graece reddidit, sed amanuensis, qui graecum excripsit: quod evangeliorum veritati ac dignitati nihil officit. Nonne unius codicis lectionem multis interdum anteponimus, quando et ea videtur planior, et nulla suspicio est, locum illum data opera fuisse corruptum? quid autem credamus unquam impulisse nazaraeos, ut hoc in loco Matthaei lectionem corrigerent, seu potius depravarent aut emendarent exemplaria, et loco *Barachiae* Ioiadam ponerent? numquid sectae suae praeiudicio ducebantur, quo mallent Ioiadae esse, quam Barachiae filium Zachariam in templo interfectum?

quid ergo peccati erit in hoc Matthaei versiculo legendo, hebraicos graecis et latinis codicibus anteponi?

Quoad alterum non minus Hieronymi, quam Origenis sententia difficultatem incurrit. Nam Zachariae prophetae temporibus, inquit Hieronymus, vix ruinae templi supererant; non ergo Zachariam prophetam interfectum Christus iudaeis exprobrayit. Etsi vero *in atrio domus Domini* lapidibus obrutus sit Ioiadae filius; dici tamen optime potuit *inter templum et altare* a iudaeis caesum animam expirasse. Nam templum vocamus totum murorum ambitum, in quo prima pars nomine *atrium* concluditur, ubi altare holocaustorum constructum erat, ut sacra fierent in oculis omnium. Si quis igitur per vim opprimatur in spatio aram interiacente et ianuam, eam praesertim, qua ad interiora templi aditus patet, is aeque *in atrio domus Domini* ac *inter templum et altare* occisus dicitur. Posterior machina iam disiecta est. Christus voluit rem exploratissimam in Scripturis traditam, argumentum immanis crudelitatis et perfidiae iudaeorum obiectare scribis et pharisaeis, quo nullum in Scripturis serius aetate filii Ioiadae describitur (1).

Tandem Malachias quemadmodum in canone postremum locum occupat, sic post ceteros prophetam egit. Scriptorem istum veteris Testamenti libros veluti clausisse hebraeorum traditio est, sive ipse cum Esdra et synagogae magnae viris condendo sacrorum Librorum catalogo allaboraverit, sive postea clauso canoni suum addiderit: qua de re disputatur. De eius tribu et patria quid dicamus, tacente Scriptura? Unus pseudo-Epiphanius ex oppido Iopha tribus Zabulon fuisse memorat, incertis plane coniecturis. Post Aggaeum et Zachariam, constructo iam templo, Deus verbi sui praeconem Malachiam delegit. Non enim, ut illi, de negligentia in curando aedificio populum accusat; sed divinorum beneficiorum memoriam revocat, et memoris animi significationem reposcit, legem observari et puris hostiis litari Deo, iubens, quod opere domus Dei absoluto suggerendum erat iudaeis ex legis incuria peccantibus. Deinde quae Nehemias, eadem et Malachias vitia reprehendit in populo, ut hinc ad aetatem eamdem pertinere utrumque intelligamus (2). Quia vero usque ad Christum Iesum non erat Deus prophetam alterum suscitaturus, vaticiniis suis finem facit ad virtutis et legis officia iudaeorum animos vehementer incitans, suadensque in traditis Israëli praeceptis permanere, usque dum dies Domini magnus advenisset, cui Deus ipse praeparasset homines, angelo suo ablegato, corda patrum cum filiorum cordibus coniuncturo: quae de Iohanne Baptista et Christo Iesu manifeste dicta quisque videt.

Non iuvat prolixiores esse in refellendis eorum opinionibus, qui Malachiam angelum sub hominis specie latentem (3), vel eumdem esse hominem atque Esdram inanibus de causis tradiderunt. Ideo ne quia מלאכי *Malachì* hebraice idem sonat atque *Angelus meus*, Malachias homo non erit similis ceterorum? ergo

(1) De oraculis Zachariae, cf. Danko, op. cit., pag. 523, seq., ubi pro eorum authentia contra nonnullos recentiores criticos erudite disputatur, et auctores hinc inde disserentes citantur.

(2) Lege Danko, op. cit., pag. 528, seq.

(3) Haec fuit antiqua opinio, ut refert Hieronymus in prooem., cf. Danko, loc. cit.

neque יואל *Ioel*, idest *Dominus Deus*; neque יהושוע *Iosue*, idest *Deus Salvator*; neque יונה *Iona*, nimirum *columba;* neque reliqui prophetae homines erunt, ut probe inquit Hieronymus? Nomen angeli, officii nomen est, non naturae, aiunt patres: quo circa qui mandata Dei ad homines perferunt, licet ipsi sint homines, angelorum nomine interdum in Scripturis vocantur. Quo sensu ea Malachiae verba: *Ecce ego mitto Angelum meum*, de Iohanne Baptista dicta esse in evangelio monemur; et Malachias ipse II, 7, Sacerdotes omnes divinae legis interpretes Dei nuntios, sive angelos appellavit: *labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est.* Sed quid plura? Spiritus carne et ossibus caret: inquit autem auctor Ecclesiastici *cap.* XLIX, 12, ossa duodecim prophetarum, in quibus et Malachias numeratur, de loco suo pullulare. Cur deinde alius non erit Malachias, ubique dictus propheta ab Esdra, qui nusquam propheta, sed perpetuo scriba et sacerdos in sacris Literis nuncupatur? Sed futiles adeo causae sunt ab hebraeis veteribus et Ionathane paraphrasta allatae (eas autem Hieronymus persequitur contentus recitasse), ut ne censeam quidem dignas audiri; multoque aequius erit illico de postremis omnium veteris Testamenti libris, in quibus multa cognitu et dignissima et difficilia pertractantur, disputare.

Articulus XXIII.

De Libris Machabaeorum.

Ad postremum librorum veteris Testamenti dicendo pervenimus, in quo nobilissima Mathathiae, filiorumque facinora, atque immanitas aegyptiorum syrorumque regum adversus iudaeos fusa oratione describuntur. In duas partes liber dispertitur *Machabaeorum* inscripto titulo, cuius ratio primum inquirenda est; deinde auctorum, qui monumenta isthaec reliquerunt, priusquam contra heterodoxos de librorum divinitate disseratur. Machabaeorum igitur nomen apud nos libri praeseferunt, qui alio nomine ab hebraeis *hassamonaeorum* vocarentur, quod Mathathian, eiusque filios ac nepotes hassamonaeos appellent. Machabaicos vero olim dixerunt, quia Iudae potissimum, qui primum Machabaeus appellatus est, amplissima gesta contra nationes iudaico generi infensas complectantur. Quare autem summus iste imperator exercitus, qui hebraeos ab interitu vindicavit, *Machabaei* nomen obtinuerit, quod ad ceteros quoque fratres transmissum effecit, ut Machabaeorum appellaremus libros illustria facta omnium Mathathiae familiarum continentes, multiplex afferri ratio potest.

Iudam enim vocarunt hebraice מכבי *Makabaj*, vel quia erat מכבה *Makabè*, idest *extinctor*, atque *inimicos caedens;* vel quia ipse dicere iure poterat מכה בי *Makà bì*, idest *per me plaga;* vel quia erat מכה ביהוה *Makè bejà*, nimirum *percutiens in Domino*, quo agnomine notaretur hostes divina virtute a Iuda deletos: vel demum quia militaribus hebraeorum vexillis primus inscribi iussit initiales literas illius sententiae *Exodi* III, 12, מי כמוך באלים יהוה *mì camoca baelìm Iehova*: *Quis sicut tu inter Deos, Domine?* initiales quippe istae literae מ, כ, ב, י, vocalibus interpositis, vocem מכבי *Makabaj* efficiunt, in eamque coalescunt. Haec posterior causa nominis Iudae impositi probatur magis hebraeis et latinis scriptoribus, li-

cet firma prorsus non sit neque inconcussa. Hassamonaeorum quoque cum hebraeis vocare possemus libros, qui gesta filiorum Mathathiae continent. Nam et toti familiae Mathathiae nomen illud tributum est, seu quod pater Mathathiae Hassamonaeus diceretur, ut Iosepho atque Eusebio est visum, seu quod tota familia a vico *Assemon* tribus Iudae originem traxerit, seu quod nomine חשמון *Chasmòn*, quod in genere principes viros et magnates significat, omnibusque principibus convenit, peculiari ratione Mathathias eiusque posteri nuncupati sint propter singularia eorum in hebraicam rempublicam merita, quasi iis rempublicam capessentibus, nemo alter princeps videretur. Haec de Machabaeorum et Hassamonaeorum vulgato nomine (1).

De auctoribus nunc pauca. Ab uno scriptore utrumque Machabaeorum volumen descriptum nemo dixerit: tanta enim occurrit et styli et rationis chronologiae et narrationum diversitas, ut diversos auctores fuisse manifesto indicio sit. Primum librum hebraice, sive chaldaice scriptum esse facile nos ipsi intelligeremus ex hebraicis locutionibus vel in latina editione extantibus, quae sunt prioris scriptionis vestigia et monumenta, quamquam non affirmasset Hieronymus, se hebraice scriptum vidisse, atque habuisse prae manibus, quod in prologo galeato testatur. Affirmaverat autem et Origenes apud Eusebium *lib.* VI, *histor. cap.* XXV, eius libri titulum fuisse שרביט סרבנז אל *sarbit sarbanè El, virga rebellium Deo*, vel שרביט שר בני אל *sçarbìt sar benè El*, *Sceptrum Principis filiorum Dei:* adeo verum est hebraicam sive chaldaicam fuisse orationem. Alterum vero graece scriptum esse cum oratio ipsa manifeste commonstrat, tum tota historia, quae compendium est ex graecis hominis cyrenaici scripturis expressum. Auctor posterioris altius historiam repetit; prioris autem inferiora tempora attingit: ille chaldaicam aeram sequitur annos supputando exorsus numerare a mense septembri, aut potius octobri; iste vero iudaicam a mense martio dinumerans. Quare quum alter post aliquot menses annum inchoët, quem alter partim defluxisse ponat, interdum in anni supputatione inter se differunt.

Neutrius tamen auctorem cognoscere possumus; etsi qua lingua scriptus primum uterque sit, perspicue constet. Quam enim rem priorum aetatum scriptores ignorarunt, necesse est et nos ignorare, quibus nihil novi hac in re, nisi quod a veteribus acceptum est, luminis affulsit. De priore libro sunt, qui velint Machabaeorum aliquem, quae sibi, et fratribus et patri acciderant descripsisse: alii Iohannem Hircanum Simonis ex Mathathia natu minimi filium : multi synagogam magnam in scribendo convenisse. Verum id unum habemus certi, hebraeum scriptorem sub Iohannis Hircani pontificatu praeclarissimae familiae laudes eo libro praedicasse, et primigenio exemplari iam dudum amisso, graecum exemplar superesse in illius locum, unde latina editio vulgata manavit. De posteriore volumine compertum habemus historiam esse quinque Iasonis seu Iesu hebraei cyraenensis libris perstrictam, ut praefatur auctor *lib.* II, *cap.* II, 24: nam quae praecedunt, sunt exempla epistolarum, quas hebraei Hierosolymis degentes ad fratres in Aegypto commorantes

(1) De horum nominum varia significatione, cf. Danko, op. cit., pag. 569, seq.

miserant. Quapropter auctor secundi Machabaeorum libri non solum Iasonem expressit, sed ex iudaicae reipublicae monumentis quaedam collegit, cuiusmodi sunt epistolae, adiiciens et quae non erat Iason persecutus, qualia duobus posterioribus capitibus narrat pertinentia ad Demetrii soteris; immo vero Seleuci regnum, quum Iason res iudaicas, Antiocho epiphane eiusque filio Eupatore in Syria regnantibus, narrare tantum susceperit, ut capite eodem secundo *vers.* 21 legimus. In his duobus libris quae iudaica gens primum Syriae regibus serviens, deinde excusso iugo, sui iuris facta, quadraginta quinque circiter annorum lapsu et gessit et sustinuit, duo auctores complexi sunt, initio ducto a postremis annis regni Seleuci philopatoris, qui templum per Heliodorum pollui iussit, usque ad postremos Antiochi sidetis, sub quo per insidias Simon Machabaeus est interfectus. Si aut certiora aut illustriora de auctoribus ad nos pervenissent, traderemus utique: at quoniam his paucis doctrina omnis continetur, ad reliquum illico progredimur, quod potissimum dignum est, in quo magis versemur.

Est autem de horum librorum divinitate et canonicitate ex sanctis patribus et ecclesiae decretis confirmanda: nam veterum Scripturarum primo canone id effici non potest. Origenes *lib.* II, *de princ. cap.* I, ad institutum suum quasdam Scripturarum sententias trahens, inquit: *Ut autem ex Scripturarum auctoritate haec ita se habere doceamus, audi, quomodo in Machabaeorum libris, ubi mater septem martyrum unum ex filiis cohortatur ad toleranda martyria, ait: Rogo te, fili, aspice coelum.* Cyprianus *epist.* 55 ad Cornelium papam praecepta Mathathiae praecepta Scripturarum vocat: *quando occurrat et moneat divina Scriptura, dicens et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria eius in stercora erit et in vermes: hodie extolletur, et cras non invenietur, quoniam conversus est in terram suam, et cogitatio eius periit*, quae ipsissima verba sunt libri I, *Machab.* II, 62 et 63. Hieronymus, etsi in prologo galeato Machabaeorum libros apocryphis annumerare videatur; pro divinis tamen habet in caput XXII Isaiae, Macedoniae insulas nomine *Cethim* significatas docens: *Hoc enim Scriptura commemorat, quod Alexander rex macedonum egressus sit de terra Cethim*, quod initio *lib.* I *Machab.* ita traditum est: *Alexander Philippi macedo, qui primus* (graece πρώτερον prius) *regnavit in Graecia, egressus de terra Gethim.* Augustinus *lib.* II, *de doct. christ. cap.* VIII, in canonem Scripturarum refert et libros Machabaeorum duos: tum *lib.* XVIII *de Civit. Dei cap.* XXXVI, de his libris habet: *quos non iudaei, sed Ecclesia pro canonicis habet propter quorumdam martyrum passiones vehementes atque mirabiles:* tum *lib. de Cur. pro mort. cap.* I, iuvari defunctos precibus et sacrificiis inde probat: *In Machabaeorum libris legitur oblatum pro mortuis sacrificium; sed etsi nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur.....*

Possum compendii causa colligere, Tertullianum *adver. Iud.* IV, docuisse legem sabbathi non ad perpetui temporis observantiam pertinuisse Machabaeorum exemplo, qui die sabbathi fortiter pugnando paternam legem defenderunt; Ambrosium Machabaeorum historias commentariis suis illustrasse; Leonem in sermone de festo Machabaeorum dixisse sacrae Scripturae lectione plenissime auditores de solemnitatis illius causa institutos;

Isidorum hispalensem *lib.* VI. *Origin.* scripsisse: *libros Machabaeorum contra iudaeorum consuetudinem ecclesia Christi inter divinos libros honorat et praedicat;* synodum carthaginensem III, *can.* 47, Innocentium I, *in epist. ad Exuper.*, et Gelasium *in synod. rom.* in canonem Scripturarum libros Machabaeorum retulisse; Cassiodorum *lib.* VI *de Instit. divin. liter.* libros divinos et canonicos commendasse; denique concilii tridentini patres perpetuam hac de re maiorum traditionem decreto suo certiorem firmioremque reddidisse. Nam antea, ut ceteris Deutero-canonicis accidit, sua quidem erat his libris auctoritas: sed declarationis ecclesiae manifestius quoddam genus deesse videbatur, quod catholicos omnes in una eademque sententia contineret.

Haec persuadere satis possunt, ni fallimur, quemcumque, qui iniquiore animo non fuerit, Machabaeorum libros esse divinos. Verum id haereticis adeo displicet, ut nunquam iratius nos mordeant, quam dum machabaicorum librorum dignitatem vindicamus. Primo veterum et ipsi doctrinae praesidium quaerunt, quos scimus vel omnino his libris fidem divinam non adhibuisse, vel saltem de ipsorum divinitate dubitasse. Deinde falsitatis, inconstantiae, repugnantiae, ignorationis rerum historicarum, graviorumque errorum arguunt scriptorem utriusque libri Machabaeorum; propterea et ambos indignos iudicant, qui in sacrorum numerum recipiantur.

Verum ad primum necesse non est cumulatius respondere, quam olim respondimus. Damus enim deutero-canonicos libros non omnibus omnino probatos, iis praesertim, qui ad hebraicum canonem scripta sua formabant, vel de sacris Libris universae ecclesiae iudicio iam susceptis et nusquam controversis habebant sermonem: ipsimet vero, quum quod sentiebant loquebantur, iudicabant sacros esse, quos ecclesia nondum constituerat suscipi oportere, ut de Hieronymo alibi notavimus. Quamquam enim concilium carthaginense III, Innocentius I, Gelasius papa (qui librum unum Machabaeorum in quibusdam editionibus, ut unum Esdrae; in aliis vero duos ponit in canone) decreto suo Machabaeorum libros suscipi iusserint: tamen neque ecclesiis neque scriptoribus omnibus id persuaserant, quod fortasse ad omnium cognitionem definitio illa non pervenerit; fortasse decretorium totius ecclesiae iudicium nondum putaretur, donec accedente tridentini concilii confirmatione nullus relictus est locus disputationi.

Alterum autem de antilogiis, de erroribus in utroque Machabaeorum libro patentibus falsissime dici perspiciunt, quotquot pertinacem animum et repugnantem veritati ad legendum non afferunt: immo vero maiorem offensionem haberent multi alii sacri Libri, quam machabaici, si difficiles et morosi esse vellemus, quod dissimulare neque haeretici possunt. Et quidem Albericus Gentilis calvinianarum partium iurisconsultus eruditus, cui multum debere Grotium dicunt, *Critic. sacr. tomo* V, in disputatione ad I Machabaeorum inscripta Tobiae Matthaeo episcopo dunelmensi canonicos libros esse pernegat, seque abfuturum quam longissime semper a pontificiis profitetur: attamen multa, quae theologi, ut inquit ipse, sui contra libri dignitatem disputabant, infirmiora iudicat, reque ipsa discutit monetque

suos, ne, qūum pontificios oppugnare volunt, eas argutias consectentur, quibus efficient, ut infirmi et de canonicis libris male sentiant, quos per easdem subtilitates vident peti et ipsos posse.

Enim vero quid tandem est adeo repugnans et contrarium in his libris, quod omnem opinionem de eorum divinitate ex animo evellat? Aiunt *lib.* I, *Machab.* I, 11, Antiochum illustrem dici regnasse anno 137, regni graecorum; quum tamen non Eusebius modo, sed quicumque summam subducat, annos 156, ab initio regni graecorum facile inveniat. Rursus *lib.* I, *cap.* VI, *v.* 16, Antiochum epiphanem eumdem vita functum anno 149, aerae graecorum: *cap. vero* XI, *lib.* II, *v.* 21 et 33, Lysiam, atque Antiochum eupatorem Epiphanis filium post patris obitum anno 148, literas dedisse. Praeterea *lib.* I, *cap.* IV, Iudae opera purgatum a pollutione templum uno anno priusquam Antiochus migraret e vita, aerae graecorum 148, contra *lib.* II, *cap.* X, biennio post Antiochi mortem purgationem factam. Iterum *lib.* I, *cap.* IX Iudam anno 152 e vivis excessisse; libro autem II, *cap.* I, scripsisse epistolam anno 188: quod si verum esset iam triginta sex annos post excessum e vita literas misisset: quae omnia, aiunt, quum tam male inter se cohaereant, manifesta esse indicia falsitatis, atque his omnem conceptam de libri auctoritate sententiam ex animo aboleri.

Non negamus haec, ut exposita sunt, in libris Machabaeorum narrari: negamus vero non cohaerere, si diversa aerae graecorum initia constituantur, et suis quaeque locis facta singula aptentur. Qua de re duo moneri oportet; alterum Scripturas, quum de graecorum regno sermo est, de monarchia sigillatim graecorum, atque exordio imperii Seleuci nicatoris, qui primus in Asia et in Syria Asiae parte regnavit, intelligi debere, ut monuit et Eusebius in chronico. Quum enim Iudaea pars Syriae esset, a primo rege Syriae Seleuco, non ab Alexandro totius orbis domitore, graecos et seleucidarum annos numerabant iudaei; quemadmodum macedones annos philippaeos vocabant ab initio regni Philippi patris Alexandri. Alterum, hos eosdem Seleucidarum annos in variis provinciis diversum quoque exordium habuisse: nam syro-graeci atque antiocheni iudaeis prius et chaldaeis annos Seleucidarum inchoarunt a mense *thischri*, idest septembri, qui in octobrem nostrum incidit; iudaei vero a *Nisan*, sive martio consequente; chaldaei denique, vertente eodem anno hebraeorum a mense *Elul* ad aequinoctium autumnale. Ita a peritissimis chronologis accepimus, et Iosepho Scaligero praesertim, qui cum ex Ptolomaeo, tum productis clarissimis exemplis rem demonstrat, nosque ipsi in chronologicis manifestius facimus.

Hac explicandi ratione, quae antiquitatis studiosis exploratissima est, duo prima argumenta refutamus. Si enim ab eo, qui, post divisum Alexandri imperium, primus Syriam regio nomine tenuit, et recuperata Babylone diadema capiti sibi imposuit, annos computemus ad regnum usque Antiochi, annus erit 137, quae est libri primi Machabaeorum numeratio: at si a devicto Dario, Asiaeque populis in macedonum ditionem redactis initium ducatur, graecorum regni annos numerabimus 156: fluxerunt quippe ex quo Alexander monarchia potitus est, anni partim Alexandri vitae, partim bellorum inter eiusdem pueros de principatu dividundo dimi-

cantes, undeviginti, donec bello feliciter confecto Seleucus regnum tutus obtinuit. Quo semel constituto, iam ad anni initium quaestio reducitur, unde scilicet annus inchoët: cumque non omnes iudaei eodem tempore annum exordiantur, necesse est eos non re, sed verbis discrepare; et dum alter minorem numerum habet, alter maiorem conficit, utrumque convenire.

Etenim (ut nunc antiochenorum aeram praetereamus, quae nihil ad hanc rem nostram facit) qui post occupatum a Seleuco imperium protinus a martio regni annos supputant, ii quum ad eumdem mensem redierint, decurso iam anno, alterum ingrediuntur et numerant: qui vero ab aequinoctio autumnali initium faciunt, quum ad martium pervenerint, eodem vertente et lapso, adhuc primum annum prosequuntur. Sic dum mensibus ianuario et februario a Christi Domini nativitate tempus metimur, 1772 annos fluxisse et septuagesimum tertium annum labi dicimus; quamquam si astronomorum verbis loquamur, labatur adhuc septuagesimus secundus, et septuagesimus tertius nondum, nisi martio ineunte, incipiat. Id porro accidit auctoribus librorum machabaicorum. Primus secutus est aeram iudaeorum a martio mense ductam, alter chaldaeorum a succedente aequinoctio: quare primus uno anno superat alterius rationes. Hinc factum est, ut sex mensibus consequentibus Antiochi epiphanis mortem anno 149, filius eius Eupator et Lysias praefectus exercitus literas adhuc ad iudaeos anno 148 adscripto dederint. Nam si mense hebraeorum Nisan Antiochus obiit, procul dubio ineunte anno 149 excessit: mense autem *xanthico*, idest aprili Eupator; Lysias vero *dioscuro*, scilicet ultimo, vel intercalari labentis adhuc 148 diem literis suis adscripserunt. Varia isthaec anni initia habuisse cum iudaeos, tum syromacedonas, eumque annum, qui alteri laberetur, alteri fuisse lapsum multis exemplis probant Scaliger, Husserius, Petavius, quae nos brevitati consulentes praetermittimus. Immo vero ostendit Scaliger chaldaeos, sive babylonios a secundo anno Seleuci regis annos regni exordiri; causam quidem ignorat: Husserius autem in regum literis supputationem babylonicam obtinuisse demonstrat, coniicitque unde orta sit isthaec supputatio uno anno serior, ut et nos in chronologicis dicimus. Quae si vera sunt, multo clarius assequimur, quare Lysias imperator exercitus syrorum et Antiochus eupator annum 148 scripserint (1).

(1) Difficillimas has quaestiones chronologicas, eruditissime pertractat Patrizi in op. *De consensu utriusque libri Machabaeorum*, ex quo, ut clarius pateat ordo historiae machabaicae, desumo hanc tabulam chronologicam, plurimis tamen omissis, quae ad profanam historiam pertinent.

An. ab U. C.	An. Syromaced.	
578	136	Neomenia nisanis. Iudaeis annus incipit 137 regni graecorum, unde historia initium ducit, quae est in lib. 1 Machab.
	137	Neomenia dii. Annus primus incipit regni Antiochi epiphanis.
579		Seleucus philopator rex Syriae, ut Antiochum epiphanem fratrem natu minorem obsidem Romae degentem ab obsidio liberet, in eius locum Demetrium filium mittit. 1. Mach. 1, 11.
583	141	Antiochus, ubi vidit

Nunc ad reliqua transeamus. Quis affirmare audeat, auctorem libri II Machabaeorum aliter scribere tempus purgationis templi a pollutione, ac in primo libro no-

An. ab U. C.	An. Syro-maced.	
		alexandrinos ad bellum pro Coelesyria se comparare, Romam legatum mittit Meleagrum. Coeptum bellum Antiochi et Ptolemaei philometoris. I Mach. XVII, 1—II Mach. IV, 21.
584	142	Intra huius anni aestatem Antiochus Tyri Menelaum, quorum accusabatur criminibus absolvit. II Mach. IV, 44-47. Nec serius quam autumno Ptolemaeus philometor regno pulsus ad Antiochum confugit, suffectis in regnum minore fratre Ptolemaeo evergeti, cui etiam Physcon cognomen, et sorore Cleopatra.
585	143	Antiochus in Aegyptum secundam expeditionem fecit, *centesimo et quadragesimo tertio anno regni graecorum*, qui iudaeis exiit pridie neomeniae nisanis anno periodi iulianae 4545. (I Mach. I, 18).
586	144	Antiochus propter turbas a Iasone in Iudaea excitatas, *suspicatus..... societatem desertoros iudaeos..... profectus ex Aegypto* Hierosolymam armis cepit, vastavitque *toto triduo*. (II Mach. V. 5-10, seq. I Mach. I, 21-29.) Per idem tempus Ptolemaeus philometor fratri reconciliatus, Alexandriae recipitur una cum fratre regnaturus. Antiochus *post duos annos dierum* ex quo alteram in Aegyptum expeditionem susceperat, hoc est, eo anno

tetur? Non quaerimus cum Sixto senensi *lib.* IX, *Biblioth. sanct.* evadendi latebram, duplici inventa purgatione, quarum altera Antiochi mortem antecesserit, altera conse-

An. ab U. C.	An. Syro-maced.	
		qui iudaeis erat 145 regni graecorum, Apollonium principem tributorum mittit ad Hierosolymam vastandam. *Non post multum temporis* subditas sibi civitates omnes iubet, patriis religionibus relictis, graecas sectari. Mittit Hierosolymam qui iudaeos ad id compellat.
	145	*Die quintadecima mensis casleu, anno* 145 regni graecorum, Antiochus Hierosolymam venit, et erexit *abominandum idolum desolationis super altare Dei* (I Mach. I, 57—II Mach. VI, 2). Septem fratres iudaei horumque mater coram Antiocho gravissimis cruciatibus necantur. (II Mach. VII.)
588	146	Antiochus, ut pecuniam congregaret, qua bellum gereret contra iudaeos, Antiochia profectus a. 147 regni graecorum, ut iudaei hos annos computabant, iter facit cum parte exercitus in superiores regni regiones, ultra Euphratem (I. Mach. III, 29, seq. VI, 1). In Persidem profectus Persepoli potiri tentat, urbem templumque in ea locuples direpturus. Sed inde a persepolitanis repulsus, et in fugam conversus est (I Mach. VI, II Mach. VIII.) Antiochus, cum esset Ecbatanis, auditis quae Iudas Machabaeus contra Nicanorem gesserat, deinde quae contra Timotheum irae im-

cuta sit. Supervacanea enim est haec purgationis repetitio in re non necessaria; unam eamdemque dicimus utrobique descriptam. Etsi vero, narrata Antiochi morte auctor libri II

An. ab U. C.	An. Syro-maced.	
		potens iudaeorum perniciem meditari coepit, idque intra autumnum. (II Mach. IX, 3, 4). Antiochus Babylonem revertitur ad hibernandum (I Mach. VI, 4.)
589	147	In Perside Antiochus nuntium accipit de Lysia profligato a Iuda Machabaeo (I Machab. VI, 6).
	148	In Paraetacenen quum venisset, alium accipit nuntium de moenibus ac munitionibus Sionis et Bethsurae a Iuda extructis. (I Mach. VI, 7.) Hoc nuntio accepto profectus ut Hierosolymam veniret, mox diro morbo correptus, tum e curru delapsus, subsistere cogitur. (I Mach. VI, 8. — II Mach. IX, 4-8).
590		Antiochus, tabe putrescens (II Mach. IX, 9), *coepit e gravi superbia deductus ad agnitionem sui venire, divina admonitus plaga.* (I Mach. VI, 10-13. — II Mach. IX, 11-17.)
		Ptolemaeus philopator, pulsus regno a minore fratre, Romam venit, anno regni XVII, intra primum ver.
		Neomenia nisanis, qua annus 149 iudaeo-macedonicus initium habuit, Antiochus epiphanes obit mortem. Antiochus filius Eupator, puer novennis ei in regnum succedit, tutore Lysia. (I Mach. VI, 17; II Mach. X, 9-11). Die XXIV mensis sive διοσκορινθίου sive Dioscori Lysias iudaeis

purgatum templum commemoret; non dicit tamen post regis mortem susceptum purgari. Voluit siquidem absolvere, quae de Antiocho dicere coeperat, et tunc demum ad Iudam

An. ab U. C.	An. Syro-maced.	
		literas scribit (19 aprilis). II Mach. XI, 17 seq. Antiochus eupator et legati romanorum literas iudaeis scribunt (10 maii). Dies 20 septembris neomenia mensis tisri. — Annus sabbaticus iudaeis incipit. (I Mach. VI, 49, 53).
591	149	Die 16 martii neomenia mensis nisanis, qua annus 150 iudaeo-macedonicus initium habet Antiochus Eupator iudaeis bellum infert, Hierosolymam obsidet; (I Mach. VI, 28, seq. II Mach. XIII, 1 seq.); at comperto Philippum Antiochiae rebellare, Eupator Hierosolymae obsidionem solvit, indeque pace cum iudaeis facta in regnum revertitur, non ante initum autumnum.
		Eupator, Philippo superato, Antiochiam recipit (I Mach. VI, 63. II Mach. XIII, 26).
592	150	Demetrius e Lycia scribit senatori quamobrem Roma aufugerit. Tripolin Syriae urbem paucis comitantibus, *quum festinasset*, hanc sibi adiungit, ibique regnat (I Mach. VII, 1. II Mach. XIV, 1). Antiochiam petit, regemque Eupatorem et Lysiam obviam egressus comprehensosque a militibus interimi iubet (I Mach. VII, 2, 4).
	151	Demetrius statim Nicanorem iubet magno cum exercitu bellum Iudae inferre.
593		Dies XIII mensis adaris Nicanor a Iuda profli-

templique purificationem reverti. Quod autem *post biennium* sanctas res restauratas scribat, non ab Antiochi morte, sed a rerum administratione, quam Iudas suscepit, ac principatu biennium praeteriisse significat. Nam foedaverant gentes templum atque aram abominatione erecta anno 145, ut dicitur *lib.* I, *cap.* I. Mathathias mortuus est anno 146, ut habetur *lib.* I, cap. II, *v. ult.* Exacto deinde biennio, Iudas Machabaeus, omni remota foeditate, renovavit sancta anno 148, ut *lib.* I, *cap.* IV exponitur. Vel si mavis, post biennium exactum a profanatione, coepit Iudas templum mundare: ad eius autem rei absolutionem aliquot mensium tempore eguit, omniaque anno 148 perfecta sunt: recte propterea Eusebius in chronico et Iosephus *lib.* XII, *antiqu. cap.* X, in tertium annum a templi pollutione expiationem conferunt; post annos scilicet duos transactos; et recte plures graeci codices explicatius habent: ἐπὶ τὸν χρόνον δύω τῶν ἐτῶν, καὶ τῶν ἓξ τῶν μηνῶν, *post tempus biennii et sex mensium.*

Tempus mortis Iudae Machabaei, qua fortiter in praelio occubuit, anno 152 aerae Seleucidarum optime constituitur. De epistola vero anno 188 data et Iudae nomine cum senatu et populo inscripta, ut videtur, non eadem sentiunt interpretes. Quidam cum Ruperto Saliano et Serario non Machabaeum Iudam ibi nominari putant, sed alium quempiam vel Iudam Essenum, qui sub Iohanne Hircano magnum sibi nomen fecerat, vel Aristobulum Hircani eiusdem filium magnae auctoritatis virum et copiarum ductorem a Iosepho nuncupatum Iudam. Alii, ut Lyranus et Hugo, annos 188, initio epistolae notatos arbitrantur more hebraeorum ab anno duodecimo Assueri, quo Esther ab interitu atque excidio eripuit populum; non more graecorum a Seleuci regno ad Iudam Machabaeum. Verum quis horum sententias probet? Anno 188 Iohannes Hircanus populo iudaeorum praeerat, non ullus ex filiis, aut vivente aut vita functo patre; non Essaeus, vel alter Iudas. Nusquam praeterea, si unum Machabaeum demas, Iudas alter dux iudaeorum fuit: ineptum autem est putare in epistolae titulo una cum populo et senatu alterum nominari potuisse, quam principem. Itaque Iudas *lib.* II, *cap.* I, 10 ad Aristobulum scribens cum senatu et populo alius non est a Machabaeo, qui anno 152 vita decessit. Aliam vero aeram, aliam epocham in hoc uno loco usurpatam esse praeter usitatissimam Seleucidarum, nemini unquam persuadebunt: qua etiam constituta, hunc quidem scopulum fugiunt, at in graviorem incurrunt. Plusquam ducentos annos intercessisse ab Assuero rege ad Iudam Machabaeum sine ullo negotio conficeremus, si esset opus. Mittamus ergo haec, in quibus non minus graviter videtur peccari ac potius existimemus annum 188 epistolae appositum non ad sequentem literam, quam Iudas scripsit, sed ad superiorem pertinere datam a Iohanne Hircano populi principe. Neque haec inconsulto et temere dicta quis putet: graeci namque codices ea verba *anno* 188 a sequentibus aperte distinguunt interpunctione et separant. Deinde quum praescribi non soleant dies epistolis, sed ad-

gatus occumbit (I Mach. VII, 43. II Mach. XIV, 28, seq.

Hanc periodum historicam lege summatim enarratam a Danko, op. cit. pag. 533, seq. Protestantium ac rationalistarum difficultates propositas habes atque erudite enodatas a Ghiringhello, op. cit., pag. 601, seq.

scribi (ut exemplo esse possint epistolae ex *lib.* II, *cap.* XI descriptae cum dierum notis *vers.* 21, 33 et 33), verba autem illa *anno* 188, unius epistolae finem atque alterius initium sint interposita, multo aequius est, annum ad praecedentem, quam ad consequentem epistolam referri. Certum enim est, duas esse in libri exordio epistolas, alteram versiculo decimo desinentem cum appositione temporis, quo scripta est; alteram in eodem versiculo incipientem: *Populus, qui est Hierosolymis...* cuius clausula est versiculus 19, consequentis capitis sine appositione. In postrema, quod Hierosolymam allatum erat de adverso exitu rerum Antiochi in templo Naneae, populus, senatus et Iudas Aristobulo et fratribus Aegypti inter cetera nuntiarunt.

Non sunt magis contraria veritati alia multa ex utroque libro excerpta, quae effundunt haeretici, quaeque nulla defendi ratione posse audacius accusant. Alterum est, *lib.* I, *cap.* I, *v.* 1 *et* 7 narrari Alexandrum primum regnasse in Graecia, et condito veluti testamento, convocatis pueris, qui cum ipso erant a iuventute enutriti, *divisisse illis regnum suum, quum adhuc viveret:* atqui haec, inquiunt, falsa sunt: nam et nemo ignorat multos reges lacedaemoniorum, macedonum, corinthiorum, atheniensium praecessisse Alexandri tempora; et probatissimi historici, Iustinus, Diodorus, Q. Curtius scripserunt post Alexandri mortem principes regnum inter se fuisse partitos. Alterum, *cap.* VIII, 16 romanos singulis annis uni homini committere consuevisse magistratum suum: at vero duos consules quotannis romanus populus designabat, qui cum potestate et imperio in republica versarentur. Tertium est, *cap.* VI, *lib.* I, *et cap.* XIV, *lib.* II, commendari et celebrari laudibus Eleazarum et Raziam, qui sibi ipsis mortem consciverunt contra communem et humanitatis sensum, et fidei doctrinam vetantem homini, iniussu summi regis, de vitae statione decedere. Quartum, *lib.* II, *cap.* I, *v.* 19 in epistola haberi: *Quum in Persidem captivi ducerentur patres nostri;* at vero non in Persidem, sed Babylonem abductos multi prophetae testantur. Quintum, *ibid. cap.* II Ieremiam, quum incenderentur Hierosolymae, templumque a chaldaeis diriperetur, abscondisse tabernaculum, et arcam foederis in spelunca quadam montis Nebo, locumque illum dixisse fore ignotum, donec Deus iterum populum suum congregaret. Sed quî fieri potest, ut credatur Ieremiam ante urbem a chaldaeis occupatam in carcerem conclusum, totique populo odiosum atque invisum, tantum otii et opportunitatis habere potuisse, ut instrumenta illa templo ablata in tuto collocaret? vel post captam urbem ab incendio, aut chaldaeorum manibus et direptione subtraxisse? Deinde numquid inventus est locus, in quem tabernaculum atque arcam Ieremias intulerat, liberatis a captivitate iudaeis, reversisque in patriam, quod propheta futurum promiserat? Latuit ad hanc aetatem, et latebit in posterum. Sextum, *lib. eod. cap.* XII laudari Iudam Machabaeum, qui pro caesis in bello orari, et sacrificium offerri iusserit, sub quorum tamen tunicis inventa erant quaedam de donariis idolorum contra legem Domini, quae habetur *Deuter. cap.* VII, propter cuius violationem caesi fuerant. Quo praepostero zelo quid esse potest aut magis superstitiosum, aut supervacaneum magis, et vel ipsi catholicorum doctrinae contrarium, qui docent pro iis,

qui certo lethali peccato obstricti decedunt, orandum non esse (1)?

Multa quidem isthaec sunt; verum talibus non minuitur librorum Machabaicorum auctoritas. Regnavit primus in Graecia Alexander totius Asiae princeps et monarcha: primus ex graecis, qui imperii fines usque dilataverit: primus, qui graecorum nomen illustre reddiderit, paucis antea cognitum: primus, qui potentissimos reges tanta clade affecerit, quantae nullum deinceps adhiberi remedium potuerit; qui splendidissima regna adeo extinxerit, ut nulla spes superesset fore, ut rursus illucerent: primus denique, qui totam Graeciam occupaverit olim inter plures reges distributam, graecamque monarchiam, eversa persarum, constituerit. Neque aberrant a vero, qui putant sacrum scriptorem Graeciae nomine pressius Syriam et Aegyptum nuncupasse, quae post Alexandrum macedonem a suis, atque a populis suae ditioni adiectis vocabatur *graecorum regnum*, ut hebraei inquiunt מלכות יון. Atque haec una est eius loci interpretatio, si legatur, ut exemplaria graeca plerumque habent ac latina quaedam: *Et percussit Darium regem persarum et medorum, et regnavit* ἀντ' αὐτοῦ, *loco eius, pro eo primus in Graecia.* Quis enim non animadvertat Graeciam hic pro Asia sumi debere? Noluisse vero a scriptore dici primum ex graecis regia potestate praeditum res ipsa loquitur, quum e Macedonia egressum dicat, tamquam ex provincia, in qua summa auctoritate dominabatur, ut ditionem amplificaret. Has plerumque probatas responsiones commode adhibemus praeter eam supra indicatam, scilicet secundum lectionem alteram graeca verba πρῶτερον ἐβασίλευσε vertenda esse *primum regnavit*, idest priusquam toti Asiae dominaretur, iam in Graecia regnaverat.

Alexandrum regem, quum viveret, partitione facta principibus, quos sibi adiunxerat, singulis singulas imperii partes distribuisse, eccur non credamus? Maior ne erit adhibenda fides profanis scriptoribus, iisque inter se hac de re pugnantibus, quam sacro? vel si id nolint haeretici, accuratiori saltem, neque partium Alexandri studioso, cuius nihil omnino intererat, sive Alexander ipse vivens de bonis, se mortuo, ad quempiam perventuris disposuisset, sive moriturus traditione annuli regii Perdiccae, vel cuilibet alteri potestatem fecisset partiendi pueris imperii? Etenim et is, quem supra nominavimus, Albericus Gentilis in capite primo disputationis suae, quum scriberet, *hos libros, qui titulis amplissimis laudari a patribus consueverunt, non debere manu profana de ea possessione deiici, quam nacti tandem in ecclesia erant, et in qua paulo ante degebant*, eius rei causam addit: *Nam et ipsi theologi nostri apocryphis his tribui oportere magis, quam libris aliis confitentur.* Verum et Diodorus siculus lib. XVII scripsit Alexandrum Rhodi testamento cavisse quid quisque suorum haberet, eamque urbem ita prae ceteris a rege cohonestatam, *ut testamentum de toto regno illic deponeret.* Et Curtius, quamquam eius rei famam vanam se comperisse narret, ait tamen: *Credidere quidam, testamento*

(1) De quaestionibus, quae ad oppugnandam horum librorum fidem historicam atque divinam a protestantibus atque rationalistis proponuntur, legendum est opus saepe cit. cl. Ghiringhello, part. II, pag. 573 seq., et egregium opus Patrizi, *De consensu utriusque libri Machabaeorum*, Romae 1856. Alii citantur a Danko, op. cit. pag. 566 seq.

Alexandri distributas esse provincias. Sed, ne huius quidem sententiae tenaciores esse volumus, ut pluribus contendamus, atque alio transferamus quaestionem. Diviserit Perdiccas regnum, rege vita functo, merito adhuc sacer scriptor tradidit, ipso vivo, pueros ex divisione regnum habuisse. Nam propter potestatem dividendi imperii in Perdiccam collatam, haereditas illa ad pueros Alexandri pervenit; perinde ergo est, ac si rex ipse vivens futuris rebus providisset, singulisque divisisset, quae bello acquisierat. Neque ob id solum, verum etiam, priusquam rex migraret e vita, principes amicos suos provinciis praefecerat, iisque administrandas concesserat, declarans quid quemque habere in posterum vellet: regiam in ea decernenda administratione voluntatem secutus Perdiccas, quas olim procurabant provincias, ipsarum dominium tradidit: qua in traditione, quum id re praestitum sit, quod antea rex constituerat, recte visum est, non tam Perdiccae consilio, quam libera regis dispositione pueros in Alexandri bona successisse. Quid vero, si cum eodem Alberico Gentili diceremus, dum viveret Alexander, significasse, si sine liberis decessisset, aut liberi mortui fuissent impuberes, velle se, ut regnum in quasdam partes divisum pueris dignioribus cederet ac fortioribus, atque ita divisisse, idest dividendum reliquisse? Refert enim Iustinus *lib.* x Alexandrum de suis administris dixisse: *Quos, nobis sine prole decedentibus, relinquimus nostros haeredes et totius orbis*. Quamquam igitur Alexander ipsemet per se in pueros suos regnum partitus non sit, mendacem fuisse libri Machabaeorum auctorem non consequitur, aut probatis rerum Alexandri scriptoribus contrarium.

Alterum de duobus consulibus, quos romanus populus ad gerendam rempublicam, habendumque magistratum designabat, constans est apud omnes: at non minus est exploratum alternis vicibus, alternisque diebus (in militia saltem; nam in rebus civilibus, alii aiunt, alternis mensibus) alterum gubernasse alterius consilio non egentem, ex quo fiebat, ut interdum temere, atque inconsulto respublica in gravissimum periculum adduceretur, cuius rei infelix Cannensis pugnae exitus exemplum est. Inconsideratio scilicet et temeritas alterius consulis, penes quem eo die imperium erat, romanam aciem perdidit. Ea de re Polybius *lib.* III notat Lucium Aemilium Paulum, et Varronem consules dissimiles discordesque fuisse: primum rerum bellicarum peritissimum, alterum inexpertum: hunc pugnandi cupidissimum, quibus diebus sibi potestas erat, maximum patriae exitium attulisse: *Ea die (nam alternis imperitabant) Varronis imperium erat. Hic motis castris appropinquare hostibus maturat, indignante ac reclamante Aemilio*. Et post pauca: *Varro, cui postera die sors imperii obvenerat, cum prima luce, inconsulto collega, ex utrisque castris copias educit*. Deinde: *Pauci Cannusium incolumes pervenere, inter quos Varro, cui detestanda anima, ac exitiosum patriae imperium fuit*. Illa autem alternis imperandi ratio ab ipso primo exordio consularis dignitatis instituta est, ut ait Livius libro II, *ne si duo simul consules imperarent, exactis regibus, non remotus, sed duplicatus terror videretur*. Quamobrem, licet duo essent consules, uni tamen commissa esse respublica videbatur; idque animo spectans Iudas I *Machab.* VIII unum virum publicis negotiis praefectum dixit.

Praeterquam quod, quid unquam peccavit sacer scriptor id narrans, quod ad Iudam fama detulerat, etiamsi cum veritate rumor non conveniret? *Et audivit Iudas nomen romanorum, quia sunt potentes viribus*, cap. VIII, 1: *Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universae terrae suae*, vers. 16. Quod ergo ad Iudae aures pervenit, historicus retulit.

Eleazari vero, et Raziae sive constantia, sive audacia ea sit, quod tertium erat reprehensionis caput, non officit divinis libris, ut iam dudum s. Augustinus docuit et in epistola ad Dulcitium, et in libro II contra epistolas Gaudentii cap. III, summam hanc responsionis tradens, mortem horum hominum narrari in Scriptura, non laudari; vel certe non ita laudari, quasi pie ac sancte fecerint quae fecerunt, quamquam audacter et viriliter fortiterque hominum iudicio fecisse, negari non possit. Nollem tamen Eleazari fortitudinem et strenuitatem cum concitato Raziae animi motu, furore, atque immanitate comparari. Vitii quidem expers Eleazari actio, et vera laude digna esse potest, quod se in ancipiti facinore miles obiecerit gravissimo periculo, quidquid deinde eventurum foret sibi, sperans maximum toti iudaico populo emolumentum: culpa vero vacare audax barbarumque Raziae factum non potest, nisi forte Deo intus iubente vitam suam proiecerit, quod Lyrano, Francisco Victoriae, Serario, Tirino, visum est, qui Raziam ex peculiari Dei instinctu sibi vim intulisse collegerunt ex piae et sanctae hominis vitae ratione, ornataeque virtutibus, ex bono fine, quem sibi proposuit in tentando facinore, ex divini nominis invocatione in vitae exitu, atque ex laudibus, quibus scriptor factum prosequitur. At vero s. Augustinus et s. Thomas Secund. 2 quaest. LXIV, art. 5 ad n. 5 ex his causis singularem Spiritus sancti ductum in Razia ad inferendas sibi manus non cognoverunt. Quamquam si proprio arbitrio intulit, atque insipienter intulit, mirum esse non debet hebraeum hominem, quum zelo legis id faceret, putasse se, atque elegisse laudabiliter mori, in ea maxime festinatione, eoque timore incidendi in manus peccatorum, in quo maturae deliberationi non est relictus locus.

Quarti argumenti explicatio facillima est. Persidem non modo eam regionem vocavit sacer scriptor, quae pressim dicitur Persidis, verum etiam et finitimas, et quidquid locorum est trans Euphratem olim in persarum regum potestate positum. Nam et *lib.* I, *cap.* VI, 5, nuntius Babylonem veniens ad Antiochum dicitur ad regem in Persidem venisse. Neque iste loquendi modus insolens est, atque aliis scriptoribus inusitatus: Lucanus *lib.* III, Mamertinus *Paneg. ad Iulianum* eumdem usurpat, et Iohan. Chrysostomus *Homil. 6 in Matthaeum* ait iudaeos ex captivitate persica liberatos.

Quintum videtur gravius quidem, at re ipsa quid virium habeat, ignoro. Potuit Ieremias, sive antequam urbs a chaldaeis caperetur, sive postquam in eorum potestatem venit, arcam et tabernaculum in montis antrum subducere, data sibi opportunitate, vel Iechonia regnante, vel priusquam omnia incenderentur. Enim vero, Sedecia post Iechoniam iudaicum imperium tenente usque ad urbis excidium, Hieremiam in carcerem coniecit populus, quod ille tristia et lugubria non cessaret praedicere, ac suaderet deditionem Nabuchodono-

sori : sub imperio vero Iechoniae solutus non modo erat vinculis, sed etiam magnae vir auctoritatis, regique acceptissimus, cui auctor fuisse creditur, ut se regi Babylonis sponte dederet. Nam et prophetam id regi suasisse, et regem praestitisse *cap.* XXVII *et* XXIX *Ieremiae* legitur. Quare igitur non potuerit consensu regis arcam tabernaculumque asportare, ut in vita Iechoniae sentit Epiphanius? Potuit etiam post occupatam a babyloniis urbem, quidquid libuisset : quippe et magna in existimatione erat apud Nabuchodonosorem, qui Nabuzardani militiae principi prophetam maxime commendaverat: *Praeceperat autem Nabuchodonosor rex Babylonis de Ieremia Nabuzardan magistro militum dicens : Tolle illum, et pone super eum oculos tuos, nihilque mali ei facias : sed ut voluerit, sic facias ei*, Ierem. *cap.* XXXIX, *v.* 11 *et* 12. Reipsa quum sacer scriptor neque arcae, neque tabernaculi meminerit in LII capite, ubi omnia, quae a templo Domini abstulerunt chaldaei, phialas usque et mortariola nominat, necesse profecto est iam ea duo prophetam ipsum subduxisse. Quod quamquam nuspiam narretur in libris Regum, in quibus multa sane praetermissa sunt, ut in compendio atque oratione contracta praetermitti multa solent, non minus tamen est verum.

Neque rursum mendacii vel propheta, vel scriptor libri Machabaeorum arguitur, si arcae et tabernaculi latebras nunquam iudaei repererint, quas dixit Ieremias cognitum iri, quando Deus populum congregasset. Non enim tempus inventionis constituit Ieremias, tunc quum Cyri beneficio iudaicus populus iterum in Iudaeam convenisset ; sed vel congregationem dixit credentium omnium prope ultimam saeculi consummationem, diemque iudicii, inquiens scilicet tum arcam et tabernaculum repertum iri, quum propior erit illa dies, et populus a Deo in unam societatem colligetur, ut vult Epiphanius; vel locutus de nova congregatione populi in Christum Dominum crediturri mystice Christum ipsum in typis arcae et tabernaculi significatum indicavit, monens, adveniente Christo Domino, et populo in unam ecclesiam coëunte, veram arcam, verumque tabernaculum et altare, quae omnia Christus est, in conspectu futurum, ut Ambrosius mavult. Idque verius puto : apparuit iam diu maiestas Domini, atque apparebit illustrius, quando omnium hebraeorum animi, disiectis tenebris, luce evangelii purissima perfundentur. Arcam vero materialem nunquam e speluncae loco, in quo abdita est, extrahendam Ieremias ipse satis declarat *cap.* III, *Proph. vers.* 16 ubi ait, postquam filii Israël in Sion (nimirum ecclesiam) introducti fuerint, iisque constituti pastores, qui scientia pascant et doctrina: *Non dicent ultra : Arca testamenti Domini, neque ascendet super cor, neque recordabuntur illius : nec visitabitur, nec fiet ultra.*

De pio ac religioso ecclesiae instituto orandi misericordis Dei pro defunctorum animabus, quas certo non constat aut in aeternam felicitatem admissas, aut in perpetuum a coelorum regno expulsas esse, nostrum non est hic disputare. Obtrectant, scimus, hac de causa catholicis haeretici, qui superstitiosam rem putant precari mortuis veniam, atque ob id unum fortasse erroris ipsorum apertius testimonium a vetere synagoga datum, Machabaeorum libros reiiciunt : sed nos et cum ecclesia catholica canonicos credimus, et piam consuetu-

dinem tenemus, et Augustinum sequimur inde colligentem, *lib.* praesertim *de cur. pro mort.*, optimum esse pro mortuis orare. De militibus autem, pro quibus praecepit Iudas offerri sacrificia, certum non erat peccato lethali obstrictos hinc excessisse. Inventa sunt, fatemur, sub interfectorum tunicis idolorum donaria, a quibus lex prohibet, comburi iubens; sed vel ante pugnam, et sub ipsum vitae exitum incenso dolore culpam expiaverant, vel praedae cupiditate ex legis ignorantia, animo utique ab idololatria alieno, clam surripiendo, grave peccatum non admiserant. Haec cogitavit Iudas confidens milites, Deo temporaria morte placato, misericordiam expertos in aeternum non periisse, iussitque sacrificia pro peccato fieri, ut a peccati poena liberarentur. Id sonant ea verba: *Quia considerabat, quod hi, qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam.* II *Mach.* XII, 45.

Reliqua obscura et disputabilia in libris Machabaeorum notata, quae in haereticorum reprehensionem veniunt, quoniam facile ex traditis praeceptis intelliguntur et dissolvuntur, huc afferri non existimamus necessarium. Non possumus autem, quin duo adhuc tractemus, quibus propositis atque intellectis, hanc quaestionem absolvisse merito putabimus. Primum est magna de Antiochi epiphanis morte inter auctorem libri primi et secundi: immo vero et auctoris libri secundi a se ipso dissensio. Libro enim I *cap.* VI Antiochus in Babyloniam reversus in lecto suo iacens, audita suorum clade a iudaeis accepta, prae animi moerore et tristitia, quod negotia regi superbissimo ex sententia non successissent, dicitur obiisse. Libro vero II, *cap.* I percussus cecidisse membratim caesus cum suis in Perside in templo Naneae, quo sacra expilaturus venerat, deceptus consilio sacerdotum Deae ministrantium. Iterum *cap.* IX mortuus ex diro viscerum dolore foetens, et scatens vermibus ex gravi corporis collisione, quod de agitato vehementius curru in itinere prope Ecbatanam cecidisset, vindictam spirans, animoque volvens iudaici populi exterminium. Mehercle nisi pluries mortem obierit Antiochus, inquit haereticus, non potuit tam diverso mortis genere interire.

Alterum est de Machabaeorum factis, quorum utriusque libri auctor est laudator effusus. Quae autem est unquam ista Mathathiae, Iudae fratrumque tanta commendatio, quod populum iudaicum a saeva regum syrorum, crudaque tyrannide, a servitute liberarint? Necesse erat imperio subiectos, quales erant Machabaei, omnia potius mala perferre et mortem obire, si eripere se ab ea non potuissent, quam principis vim aperta vi repellere, quod nusquam licet. Quum vero audacius obstiterint, seditionem concitarint, ad arma vocarint, a rege desciverint, iugum exuerint, qua in re pessimo exemplo sunt subditis detrectandi principis, quum se pressos sentiunt, quis est, qui homines servitutis impatientes efferat laudibus, quasi religionis studium, et Dei honor permovere ad rebellionem honeste possit? Adde non minus indignum esse hominem totam spem suam in Deo collocantem, Deique praesidio munitum externa adiumenta quaerere, quae lex vetat. Iudas vero Deum adiutorem habens, ut fingitur, se in idololatrarum fidem commisit, romanorum videlicet, cumque iis iunxit iniqua foedera, quo facilius Demetrio regi resisteret.

R. Quae de Antiochi morte scri-

pta sunt, si recte intelligantur, non esse contraria; neque necesse est eorum probare sententias, qui non de eodem Antiocho epiphane, sed vel de Antiocho magno Epiphanis patre, vel de Antiocho Demetrii filio Sydete, alterove, quem Triphonem, seu Gryphum dicunt, sermonem haberi in primo capite libri II arbitrantur. Itaque collectis simul omnibus, quae de eius morte in utroque libro referuntur, et quae uno in loco desunt ex alio supplетis, rem ita Antiocho epiphani accidisse puto. Antiochus quum audivisset in Elymaidis provincia, sive Persepoli, in una scilicet ex persarum urbibus templum esse Naneae ditissimum atque locupletissimum, eo se cum ingenti exercitu contulit thesauros direpturus, sive coniugium initurus cum dea, et dotis nomine ablaturus quidquid illa divitiarum habuisset: hoc enim nomine reges quidam atque imperatores romani deinde templa expilarunt. Ingressus fidenter templum paucis stipatus, quomodo sacerdotes dolo suaserant, simulantes se deam tradituros in manus, et pecuniam dotalem daturos, dolo captus est. Nam protinus occluso templo, apertoque occulto aditu (graece ἀνοίξαντες τὴν τοῦ φατνώματος κρυπτὴν θύραν, *apertoque laquearis occulto ostio)* pessime exceptus est lapidibus, percussus, vulneratus vix ut, foribus fortasse inter pugnandum effractis, turpi fuga elabi potuerit. In eo discrimine, qui cum rege sacrum Dianae introierant, membratim divisi sunt, atque amputatis capitibus foras proiecti; reliquus vero exercitus caesus, fugatusque, multitudine ad arma ruente: at rex turpiter evaserat. Quamobrem iis verbis: *Cecidit in templo Naneae...percusserunt ducem* (graece βαλόντες πέτρους συνεκεραύνωσαν τὸν ἡγεμόνα καὶ μέλη ποίησαντες, καὶ τὰς κεφαλὰς ἀφελόντες τοῖς ἔξω παρέῤῥιψαν; fulminarunt lapidibus adversus ducem, et membratim concisos amputatis capitibus his, qui extra erant, proiecerunt) *et eos, qui cum ipso erant, diviserunt membratim*, lib. II, cap. I, 13 et 16, non occisum regem, sed suos caesos, ipsumque profligatum significari putamus. Nam et *cap.* XIV *Genes.* Moses narrat regem Sodomae in proelio cecidisse, quem mox viventem, atque Abrahae occurrentem describit: et Daniel *cap.* XII praedicens romanos compulsuros Antiochum tota Aegypto excedere, atque obsidionem, qua premebat Ptolomaeos Philometorem, et Evergeten solvere percussum iri a romanis denuntiat vers. 30: *Et venient super eum trieres et romani: et percutietur;* quia scilicet irrito conatu, fallacique spe superbientem romani minis tantum ab incoepto compescuerunt.

Itaque redeunti inglorio, saucio, et Babyloniam properanti occurrit nuntius, qui recta in Persiden perrexerat, ut illatam suis in Iudaea cladem nuntiaret, quo illic non reperto, circa Ecbatanam Mediae in itinere regem convenit. Rex audito nuntio ira percitus, quod omnes conatus irriti abiissent, prae languore in tristitiam incidit, et superbe adhuc loquens contra Hierosolymam, statuit de iudaeis vindictam sumere; iubensque currum agi properantius, de curru prolapsus membrisque contusus, ingravescente morbo, e vivis ereptus est *in terra aliena*, sive *peregre in montibus*, ut I *Machab.* VI, et *lib.* II, *cap.* IX narratur, videlicet in montibus prope Ecbatanam Mediae metropolin, quum Babylonem reverteretur, procul ab Antiochia urbe regia vitam finiit. Non ergo concedendum est, quod primo loco assumebatur, Antiochum in Babylonia extremum diem clau-

sisse, quamquam dicatur, post res in Perside male actas, *Et reversus est in Babyloniam.* Nam Babylonem revertebatur quidem, ut in graecis codicibus manifestius legitur ἀπῆρεν ἐκεῖθεν μετὰ λύπης μεγάλης ἀπορστέψας εἰς Βαβυλῶνα, *abscessit inde cum magno dolore Babylonem repetens;* sed nuncium in itinere accepit cladis suorum : quo accepto, quum crevisset tristitia et moeror, et maximae animum angustiae oppressissent, aegrotans periculosius e lapsu, iter non absolvit.

Hinc satis constare potest in tribus locis, ubi de morte agitur Antiochi, varietatem quamdam esse orationis; nullam vero repugnantiam. In primo loco sumsit sibi auctor describere, quomodo Antiochus Eupator patri Epiphani in regno succedens res gesserit cum iudaeis: ea re et finem vitae patris paucis complexus est, quem tristitia, timor, ira, conturbatio, conscientia maleficiorum confecerant. In secundo loco populus, qui Hierosolymis erat, aegyptiis fratribus nuntiat Perside expulsum, saucium, vulneratum Antiochum ac non tam mortem, quam mortis causam brevius exponit, propter quam omnibus sit laetandum. Vel si velimus rem expedire citius, nosque ab omni negotio liberare, iudaei, accepto simul nuntio cladis in templo Naneae regi illatae, et mortis quae cladem erat consecuta, crediderunt in Naneae templo obtruncatum regem; et quemadmodum acceperant, ita fratribus in Aegypto significarunt. In tertio loco separatim vix facto indicio caedis syrorum in Persepoli, scriptor longius et distinctius pessimum Antiochi interitum pessimae vitae non discordem describit, nullis omissis adiunctis, quae divinam ultionem manifestissimam facerent. Haec tamen omnia in unam historiam conveniunt, neque alterum alteri adversatur.

Ad alterum responderi multa solent; ego vero unam hanc causam, eamque firmiorem insisto : nempe manifeste percipi ex omnibus et personarum et rerum adiunctis, summos viros Machabaeos divino instinctu et afflatu suscepisse turpe iugum a se depellere, iisque in glorioso facinore adfuisse defensorem Deum. Neque dubitari potest fuisse utique servitutem passuros, quemadmodum sui ipsorum patres sub babyloniis, persis, syris superbissimis regibus sustinuerant, nisi Deus ipse intus excitasset; Deus, qui et urbem sanctam, et templum stare, et a levitico genere religionis officia exerceri, et populum suum neque deleri, neque patrum regionibus exterminari, neque sceptrum, qualecumque id esset, de Iuda auferri decreverat, usque dum ipsemet totum foedus abrogaret, urbem et sanctam aedem exscinderet, populum perderet, postquam contumaces Christum a se missum neci tradidissent. Itaque Mathathias primum, inquit Cl. Bossuet *monito* V. ad epistolas Iuriaei calvinistae, eodem spiritu impulsus, quo Phinees Israëlitam Zambri filium Salomi, I *Machab.* II, 26, *Numer.* XXV, 7, mucrone transfixit; quo Moses aegyptium interfecit, *Exod.* II, 12, *Actor.* VII, 24; quo Aod in viscera Eglon regis moabitarum sicam condidit, *Iudic.* III, 21; quo Iahel Sisarae tempora clavo perforavit, atque in terra defixit, *ibid.* IV, 21; quo Iudith denique Holophernem obtruncavit, *Iudith.* XIII, 10: eodem incensus Mathathias iudaeum immolantem idolis, tum virum ab Antiocho missum, qui cogebat immolare, trucidavit, I *Machab.* II, 24 et 25, clamavitque voce magna: *Qui zelum habet legis statuens testamentum.*

exeat post me, vers. 27. Multi consecuti sunt virum legis observatores, praeclara suae in Deum pietatis et fortitudinis in tuendis patriis legibus signa dederunt, iamque *prosperatum est opus in manibus eorum, et obtinuerunt legem de manibus gentium, et de manibus regum: et non dederunt cornu peccatori*, vers. 47 et 48.

Porro in eo Mathathiae tum consilio, tum facto non furentis animi aestum, sed mirificum quemdam divinum afflatum cernimus, cuiusmodi saepe se prodiderat in eximiis olim viris legis defensoribus. Nulla unquam deinde fuit in iustis, integris, religiosis eius moribus dissimilitudo, retinuitque ipse toto vitae suae tempore eamdem animi dignitatem, qua visus est, Deo auctore, agere, veterum prophetarum simillimus, adeo ut moriens, quasi testamento praescripserit quid Deus a filiis reposceret, quaeve ipsorum essent munera, delegeritque ex iis alterum praesertim, qui consilium daret, alterum, qui bellum gereret, divinam tutelam, felicemque rei exitum pollicitus. Nec defuere prodigia, quae eam mentem a Deo datam Mathathiae declararunt. Etenim quum pugnaret Iudas, *apparuerunt adversariis de coelo viri quinque in equis... ducatum iudaeis praestantes... in adversarios tela, et fulmina iaciebant:* caesi autem sunt de Timothei syrorum ductoris exercitu viginti millia quingenti, et sexcenti equites, *lib.* II, *cap.* X, *v.* 29 *et seq.* Iterum rogante Iuda Deum, *ut bonum angelum mitteret ad salutem Israël...., apparuit praecedens eos eques in veste candida*, ibid. *cap.* XI, *v.* 6 et 8 : tantas vero strages hostium iudaei fecerunt, ut et Lysias intellexerit *invictos esse hebraeos omnipotentis Dei auxilio innitentes*, vers. 13. Visus est praeterea Iudae in somniis propheta Dei Ieremias gladium aureum sibi porrigens dicere: *Accipe sanctum gladium, munus a Deo, in quo deiicies adversarios populi mei Israël*, cap. XV, 16, reque ipsa victoriae a Iuda relatae divinum visum comprobarunt, divinumque ei brachium praebitum. Ineptissime autem dicerent haeretici, se divinis iis signis non adhibere fidem, quod narrentur in libro non canonico, de quo est controversia. Nam plus fidei, vel ipsorum iudicio, ei libro tribuendum est, quam profano ulli scripto. Deinde si ex quibus libris petunt ipsi quae opponant, ex iisdem refellantur, iustior esse non potest nostra defensio. Aut igitur historiam totam repudient, quam repudiare certe non possunt; aut hoc pariter fateantur, Deum, qui Machabaeos in potestate regis Syriae esse prius voluerat, voluisse postea ereptos, iisque animum et vim, qua se a servitute eriperent, divinitus indidisse.

In postremo argumento non moror. Quidam foedus Iudae cum romanis improbant, ac notant non aeque feliciter iudaeorum duci res cessisse post eam amicitiae et societatis coniunctionem: quin immo desertum a multis suorum in praelio cecidisse, quod primum commisit: at plerisque videtur Machabaei consilium non reprehendendum. Et vero numquid tentandus est Deus ab iis, qui spem suam in eo posuerunt, et negligenda humana subsidia, quae divina eadem providentia suppeditat? aut laudabile principi non erat populi sui quieti consulere, et iniecto hostibus metu socii potentissimi, qui iam Epiphanis patrem a vexandis aegyptiis coërcuerat, eorum compescere nocendi intolerabilem voluntatem? Honestissima causa erat petendae romanorum amicitiae, ut graecorum iugum

auferretur: iugum, quo non tam in capite, fortunisque iudaeorum dominabantur, sed et veram religionem prorsus extinguebant. De romanorum vero naturali quadam aequitate et probitate morali magna erat apud omnes gentes opinio; nihil ergo impediebat, quominus secundum Deum ab iis Iudas auxilium rogaret. Satius ne fuisse, dicent, aut graecis servire, a quibus in idololatriam pertrahebatur; aut opprimi totum Abrahae genus, quam cum romanis iungi societate permittentibus quemque suis legibus vivere, et de religione molestiam exhibentibus nemini? Obiurgavit quidem Hanani propheta Asa regem Iuda, quod Benadad regem Syriae in auxilium vocaverit; sed et illud dixit: *Quia habuisti fiduciam in rege Syriae, et non in Domino Deo tuo*, II *Paralip.* XVI, 7. Succensuit quoque Ieremias Sedeciae regi, qui aegyptios acciverat, *Ierem.* XXXVII, 6, verum et periurus rex erat, fidemque Nabuchodonosori fefellerat, et contra explicatam Dei voluntatem nitebatur, iubentis Sedeciam se, atque urbem babyloniis dedere. In Iudae autem foedere tale aliquid non deprehendimus, non susceptum impietatis patrocinium, non offensionem ullam, non legis interdictum. Denique in Genesi, in libris Regum legitur Abrahamum, Davidem foedus fecisse cum infidelibus; quo exemplo tectum Iudam in causa pariter iusta nemo non videt.

Quae ad duos Machabaeorum libros attinent, hactenus: nunc de tertio et quarto pauca dicamus, ne videamur has reliquias omnino praetermisisse. Praeter canonicos enim, de quibus dictum est, Machabaicos libros, tertius et quartus vulgati sunt eodem Machabaeorum nomine. Et tertius quidem, si quam fidem haberet et auctoritatem, anteponi deberet ceteris: res enim continet a iudaeis alexandrinis fortiter pro patrum religione gestas sub Ptolomaeo philopatore, priusquam Iudae Machabaei nomen claresceret: ut ex hoc quoque intelligatur nullo modo Machabaeorum titulum ei libro convenire, qui neque de Machabaeis, neque de rebus eorum aetate gestis quidquam habet; sed propterea machabaicis esse librum adiectum, quod in christianorum cognitionem tum venerit, quum iam duo Machabaeorum libri in honore ab ecclesiis habebantur. Quartus autem, si uspiam nunc totus atque integer inveniretur, ad machabaicos iustiore de causa pertineret: in eo enim de sacerdotio Iohannis Hircani filii Simonis unius ex Machabaeis fratribus scribitur: si hallucinatus quidem non est Sixtus senensis, graeci cuiusdam MS. laudator, et Le Jay ex arabica historia quartum Machabaeorum librum visus sibi expressisse.

Ex istis duobus libris primus in apostolico canone 84 inter sacros Libros computatur: a Theodoreto pariter in *vers.* 7 *capitis* XI Danielis, ab auctore Synopseos, a Nicephoro archiepiscopo constantinopolitano in fine chronographiae cum aliis duobus Machabaicis postmodum ab ecclesia probatis coniungitur; atque in eodem censu habetur a quibusdam aliis graecae praesertim ecclesiae patribus. Sed latini patres, quem nunquam laudarunt, visi sunt omnino librum ignorare: nunc vero uno et graecorum et latinorum consensu ponitur inter apocryphos, eos nimirum, qui a Scripturarum sacrarum dignitate longe absunt, licet humanae historiae fidem non amiserint.

Alter multo recentius ecclesiae innotuit: immo verius, ignoratur quid sibi velint eruditi, dum de

quarto Machabaeorum libro disputant, qui iamdudum ne inter apocrypha quidem nusquam invenitur. Verumtamen sive ignoti auctoris historiam de sacerdotio Iohannis Hircani literis reapse traditam ; sive Iosephi librum *de imperio rationis* quartum Machabaeorum olim patres nonnulli vocaverint, certe nunquam aut ecclesia, aut patres separatim iis laudibus librum exceperunt, quibus reliquos Scripturarum. Eusebius enim *Demonst. Evang. lib.* VIII, *cap.* III, et Hieronymus in Danielis *caput* IX iudaicam historiam e primo Machabaeorum libro ad obitum usque Simonis prosecuti, dum de Iohanne Hircano scribere pergunt, quartum librum silentio praetereunt, quod argumento est, eos huiusmodi scriptum de Iohannis sacerdotio latuisse. Qui vero librum de Imperio rationis pro quarto Machabaeorum habuerunt, libro pluribus erroribus notato profecto divini nomen tribuere non potuerunt. Sed non vacat diutius de hac causa disserere. Et de veteris Testamenti Libri satis dictum, deinceps ad novos transeamus.

DE NOVI TESTAMENTI LIBRIS

ET PRIMO

DE OMNIUM VERITATE, INTEGRITATE, DIVINITATE ET CANONICITATE

Magnum cursum confecimus, expositis quae ad veteris Testamenti Scripturas sive in genere, quod caput est omnium, sive in specie pertinebant; restat ut per singulos novi Foederis libros diligentius excurramus. At quamquam olim tractationi de Scripturarum divinitate commune initium fecerimus ad has quoque novi Testamenti accommodandum, ut videri possit novo prooemio non egere orationem nostram, modo in hunc locum ibi dicta transferantur; supervacaneum tamen non fore censuimus, si huc iterum pauca congereremus, quae propius ad hanc rem facerent, et magis apposite ad apostolica scripta, quantum decet, aestimanda singillatim conferrent (1). Ad hoc nos etiam movit ea auditorum praesentia, qua anno superiore carebamus, quibus quum institutiones illas nostras non tradiderimus, velimus autem aeque esse consultum, ratio postulat, ut novis praeceptis consulamus. Itaque ne in exordio

(1) Id profecto exigit auctoritas quae huiusmodi scriptis inest. Accedit quod nostra perversa aetate rationalistae apostolicos praecipue scriptores aut inter misere deceptos, aut plane inter deceptores nequissimos amandant ; idque ut Christi divinitatem liberius adoriantur atque reiiciant.

sermonis ab instituto nostro abstrahamur, paucis complecti decrevimus quae de modo, quem apostoli in scribendo tenuerunt, de veritate novae legis, de integritate, de sinceritate, de inspiratione praemuniri est consentaneum.

Christus Dominus non modo ipsemet doctrinam suam non tradidit literis (1), sed ne praecepit quidem suis, ut quidquam perscriberent. Ii vero postquam magistri exemplo, quae ab ipso audierant, quaeque viderant, voce et verbis docuissent, ac confirmassent prodigiis, singulari Dei providentia divinoque instinctu, cum dicta magistri et facta literis consignarunt, quae et exemplo vitae essent christianis, et perpetuo divinae doctrinae testimonio (2), tum data opportunitate epistolas ad ecclesiarum institutionem dederunt. Matthaeus quidem et Iohannes apostoli, quos sibi Christus Dominus comites adiunxerat, visa atque a Christo audita, Marcus et Lucas accepta ab apostolis scripto reliquerunt. Iterum Lucas de primis fidelibus, de praedicatione apostolorum, de vita Petri ac Pauli potissimum multa testatus est in historiae suae volumine, quae *Acta apostolorum* inscribitur. Praeterea Paulus a Iesu Christo edoctus, non ab hominibus, atque ad ecclesiam ex gentibus coactam Christi legatione functus plures literas scripsit; et scribendis pariter epistolis Petrus, Iohannes, Iacobus et Iudas dederunt operam, ut occasio tulit: nempe Foederis novi doctrina, et Christi Iesu praecepta istorum apostolorum scriptis continentur; quae omnia claudit Iohannes apostolus prophetico libro, in quem arcana divina ex viso in Pathmos insula retulit (3).

Etsi vero Christus ipse nihil scripserit, immerito fides apostolis detraheretur de magistri factis et sermone testantibus. Quid enim? inquiebat Augustinus contra paganos de veritate apostolicorum scriptorum dubitantes, quod Christus a scribendo abstinuerit, quid? Pagani de Pythagorae, de Socratis disciplina verbo tradita discipulis scribentibus credunt; nos autem abnuemus fidem praebere apostolis, qui de Christi Iesu vita et praeceptis scripserunt? Num suspicabimur libros ab aliis scriptoribus suppositos apostolorum nominibus falso inscriptis? An eosdem olim sinceros a nativa sinceritate excidisse? aut eos, qui

(1) Refert Augustin. *De Consensu evangelist.*, lib. I, c. 9 manichaeos sub Christi nomine libros vulgasse: quos ipse velut haereticorum figmentum respuit. — Epistola Christi ad Abgarum Edessae regem, quam Euseb. *Eccl. Hist.* lib. I, c. 13, ex archiviis urbis edessenae erutam se in linguam syriacam interpretatum fuisse dicit, tamquam genuina a Tillemontio, Grabio, Caveo aliisque propugnata fuit; attamen, praeterquam quod Hieron. *Comm. in Ezech.* XL, 30, Augustin. *De Consensu evang.* I, 7 etc. Christum nihil scripsisse docent, in apocryphorum numerum relata est a Gelasio papa in Conc. Rom. an. 494; nunc vero fere ab omnibus ut suppositia habetur. Cf. Nat. Alex. *Hist. eccl.* saec. I dissert. 3; Melch. Can. *De locis theol.* lib. II, c. 6 et praesertim Danko, *Hist. Rev. divin. N. T. Comment. de fontibus etc.* § 58, ubi utriusque sententiae patronos citat.

(2) Ut inferius patebit, ubi de singulorum N. T. librorum auctoribus, occasione, scopo etc., sermo erit. Cf. Danko *op. cit.* § 42, et Reitmayr, *Introduct. aux livres canon. du N. T.* 2.e partie, § III, trad. Valroger.

(3) Libri sacri N. T., si argumentum eorum a potiori parte spectetur, in tres classes dividi solent: in *historicos*, *didacticos* et in *propheticum*. Ad primam classem pertinent quatuor evangelia et actus apostolorum; ad secundam, epistolae Pauli et septem aliae quae catholicae dicuntur; ad tertiam, Apocalypsis Ioannis. Cf. Reitmayr *op. cit.* I part. prem. sect. § I et Güntner. *Introd. in SS. N. T. libros.* § 3, Danko *De Sacra Scriptura Commentarius* §§ 18-19.

scripserunt, mendaces esse, partium studio abreptos, fabulosos? aut falsos esse saltem, neque assecutos veram Christi factorum dictorumque intelligentiam, deceptosque ipsos aliorum fuisse deceptores? Haec quippe sunt, quae commovere nos possent, ne vera omnia putaremus, quae in codicibus novi Foederis inveniuntur: at nihil horum sane est, quod fidem nostram infirmet, ut paucioribus expedimus.

Primo enim fieri non potest ut, suspicemur ignobiles quosdam et obscuros auctores falso nomina apostolorum evangeliis, actibus, epistolis inscripsisse, nisi velimus et de librorum quorumcumque auctoribus dubitare (1). Etenim quis unquam scriptorum est, qui aut vetustioribus, aut firmioribus, patentioribusque monumentis demonstretur? Testantur apostolorum opus esse quotquot eorum aetatem sunt consecuti, quum eos tamquam testes adhibuerint constantissimos dictorum atque factorum Christi Iesu, ubi eorum auctoritate indigebant: testantur christianae ecclesiae toto orbe diffusae: testantur ipsimet libri, qui nullum praeseferunt falsitatis, aut suppositionis indicium; sed notas omnes habent antiquitatis et veritatis, quas in quolibet publico certae fidei monumento postulemus. Nihil ibi historiae contrarium; nihil hominum vivendi rationi, moribus, atque institutis; nihil temporum adiunctis, quod sane frustra ab illis reposcimus, qui alienam personam induunt, etsi callidos versutosque fingamus. Dubitamus ne, an plures sint, qui scripserint? an ad scribendum omnes conspiraverint? At styli diversitate auctorum diversitas ostenditur, et loci quidam in specie repugnantes omnem removent conspirationis suspicionem. Praetereo in ipsis libris quiddam micare purum atque integrum, et quemdam esse veri nitorem, qui sui fidem indubiam facit. Praetereo evangelia atque epistolas, dum vita apostolorum manebat, ad propiores atque remotiores ecclesias manasse, et rem non clam, neque in abdito, sed palam, atque in omnium oculis actam, quae discerni facillime potuerit. Praetereo basilidianos, marcionitas, gnosticos nova evangelia proferentes auctoritate ideo caruisse, et falsi convictos, quod ab apostolicis eorum scripta dissiderent. Quae omnia si vel religionis inimicus consideraverit, videritque saepe de graeco latinoque scriptore ex unius hominis dicto, vel ex sola styli comparatione diiudicari, non poterit, quin affirmet novi Testamenti libros ab apostolorum manibus esse profectos, eorum dico, quibuscum Christus Iesus consilia sua communicavit (2).

Liceat hoc loco parumper digre-

(1) Genuinitas seu, quam dicunt, *authentia* de qua hic loquitur auctor, potest saltem de plerisque libris s. Script. prorsus demonstrari historice et critice ex traditione mere historica, non secus ac genuinitas aliorum librorum veterum demonstratur. Si vero de omnibus sacris libris sermo sit, in quibusdam difficultates maiores sunt, quamdiu traditio non religiosa ac divina, sed mere historica spectetur. Cf. Franzelin *Tract. de Div. Tradit. et Scriptura*, Romae, typ. S. C. de Propag. Fide 1870, pag. 223.

(2) Ad genuinitatem evangeliorum evertendam innumeras rationalistae hypotheses excogitarunt, quae referuntur in op. *Strauss o il sistema mitico applicato alla Vita di Gesù*, auctore can. nunc episc. Bartolom. D'Avanzo, 1844. Genuinitatem librorum N. T. praecipue adortus est Strauss in *Vie de Jésus, ou examen critique de son histoire*, trad. par E. Littré, Paris, 1839-1840, 4 vol. in-8, qui fassus est sententiam suam de mythis evangelicis illi praecipue innixam opinioni, evangelia neque ab apostolis neque ab eorum sociis conscripta fuisse. Refutationem systematis Strauss vide apud Ra-

di, antequam apostolicos Libros a prima integritate non defecisse ostendamus. Etsi enim apostolorum evangeliis sit inscriptus auctoris titulus (1), unde vel Matthaeum, vel Marcum illud tradidisse monstretur; non statuimus tamen Matthaeum, vel Marcum nomina sua inscripsisse; immo vero tam longe abest, ut certa ratione persuadeamur evangelistas scriptis suis nomen praeposuisse, ut potius praetermisisse censeamus. Quum enim auctor ipse in operis initio se nominat, nomen in textum coniicit, quod prophetae et Paulus facere consueverunt, non separatim a reliqua oratione, cuius cum titulo nomen praeferente nulla coniunctio sit, ut in evangeliorum initiis factum videmus. Praeterea Marcus iam evangelium suum exorsus ab iis verbis, *Initium evangelii Iesu Christi filii Dei*, non videtur alium titulum praescribere voluisse *sanctum Iesu Christi evangelium secundum Marcum*, ne nomine suo evangelium vindicare sibi, quod Iesu Christi erat, videretur. Nihil de se locutos evangelistas in capite evangeliorum, Ioh. Chrysostomus *Homil.* 1 *in epist. ad romanos* ne dubitat quidem, quum eius silentii causam tantummodo investiget. Ait, Mosen quinque legis librorum se scriptorem non dixisse; reticuisse nomen et ceteros post ipsum historicos; Matthaeum, Iohannem, Marcum, Lucam se ipsos evangeliorum initiis non compellasse: e contrario Paulum epistolarum exordium a suomet nomine semper duxisse, excepta quam ad hebraeos dedit, ne odiosum iam nomen a lectione magis deterreret, quos maxime lectores esse cupiebat: tum hanc diversae scribendi rationis causam esse dicit; illi scilicet praesentibus, iste absentibus scribebat, quare et iis supervacanea, et huic necessaria erat nominis inscriptio. Hinc non ex tituli praescriptione, sed ex veterum omnium patrum atque ecclesiarum consensu apostolis scripta tribuimus, quarum testimonio eguissent adhuc tituli, ut facerent fidem, etiamsi ab apostolis ipsis notatos diceremus. Nam quamvis Marcion, aut Basilides Iohannis, vel

nolder *Hermeneuticae bibl. general. principia* etc., §§ 76-79, qui insuper eos qui libros N. T. a mythis vindicarunt citat in not. ad § 78. Recenter vero levissimus homo Ernestus Renan, cuius scientia in sua *Vie de Jésus* 1 vol. in-8. Paris, 1863, tota eo reducitur ut sibi perpetuo contradicat, de evangeliis haec affirmavit: « Ce sont des biographies légendaires (pag. 44) » quamvis ipsemet sub finem primi saeculi omnia evangelia iam confecta, et *fortasse* ab iis auctoribus quibus tribuuntur, agnoscat! (Introd. p. 37). Contra Renanum insurrexerunt viri docti undique, quorum nomina recensere nimia res esset. Memorasse sufficiat inter italos Ghiringhello, Capecelatro, Cavedoni, Caroli, etc.

Argumenta ab auctore allata ad evincendam librorum omnium N. T. genuinitatem duplicis sunt generis; alia *interna* ex ipsis libris, ex eorum materia et forma petita; alia *externa* i. e. fide digna de auctoribus horum librorum testimonia. Genuinitatem in specie librorum deutero-canonicorum, ubi de singulis N. T. libris sermo occurret, probabit auctor.

Hac super re cf. Hug. *Dissert. sur l'authenticité des livres* du N. T. Trad. Valroger; Steph. Hayd, *Introd. hermen. in sacros N. T. libros*, Damianus Czerni, *Institut. hermeneut. N. T.*, Spedalieri in *Analysi examinis critici apologetarum* etc., Fassini in *dissert. de apostolica evangelior. origine*; Duvoisin in op. *Démonstration évangélique*, c. 11; Perrone in op. *Divinitas D. N. I. C.*, vol. 2, cap. 1, quique omnes Straussii ac Renani impia placita impugnarunt; vel speciatim unius vel alterius libri N. T. vel evangeliorum genuinitatem demonstrarunt, ut Patrizi in op. *De Evangeliis*, lib. 1.

(1) De titulis evangeliorum cf. R. Simon, *Hist. crit. du N. T.*, t. 1, pag. 20; B. Diotallevi, *Dissert. de tit. Ev. s. Ioann.* Rom. 1844, pag. 11. Ghiringhello, *La Vita di Gesù*, romanzo di Ern. Renan, Torino 1864, p. 164, 165, 193 in not.

Matthaei nomen evangelio suo supposuisset, nihil tribuisset dignitatis operi, quam omnem ecclesia Christi derogabat.

Revertamur iam ad propositum nostrum. Libros ab apostolis acceptos integerrime ad nos usque transmissos esse, par superioris ratio demonstrat. Nam dubio locus esse non potest, quin ab ipsa evangeliorum atque epistolarum apostolicarum editione ecclesiae illae, apud quas apostoli autographa (1) deposuerant, codices nimirum, quos propria manu descripserant, vel notariis adhibitis dictaverant, summa cum religione ceu novae legis authenticas tabulas diligentissime servarint, eosque transcribendi copiam ultro fidelibus fecerint. Si enim Tertulliani verba de *Praescriptione cap.* XXXVI interpretantes non fallimur, ipsius quoque aetate apostolorum autographa ad haereticos erroris convincendos proferebantur in apostolicis ecclesiis, *apud quas authenticae literae eorum recitantur vocem uniuscuiusque sonantes.* Quod si ex hoc loco colligi non posse videatur autographa ad Tertulliani usque tempora extitisse (quia authenticas literas etiam appellamus, quas publica auctoritate diligens notarius exscribit et signat: authenticas iterum, et vocem uniuscuiusque sonantes, quae eadem lingua transcriptae sunt, qua editae) saltem quisque intelligit fieri non potuisse, quin initio ab apostolorum discipulis, ut inquit Eusebius *lib.* III, *Hist. cap.* XXXVII a notariis, quibus id negotii commissum esset, exemplaria extraherentur ad publicos omnium ecclesiarum usus ac fidelium institutionem et confirmationem in fide. Illa vero ab apostolicis ecclesiis depromta monumenta, si ulla in re codicibus autographis discordassent, quomodo aut ab ecclesiis, unde ista manaverant, aut a fidelibus, sub quorum oculos illi venerant, ferri potuissent? Deinde quis putet amanuenses conspirare omnes in eamdem falsitatem potuisse, vel contradicente nemine, atque omnibus ecclesiis tantam perversitatem dissimulantibus in totum orbem corrupta exemplaria vulgari, quasi aut vera exemplaria omnia iam periissent, aut communem religionis causam omnes desererent? Quis iudaeorum ecclesiae non obiecisset doctrinae mutationem? Quis haereticorum temeritatem novas scripturas comminiscentium compescuisset, nisi certo constitisset quas antiquiores apostolorum literas christianus populus haberet? Quamobrem neque apostolis viventibus, neque paulo post ipsorum excessum e vita potuit in sacros codices falsitas insinuari: testimonium enim veritati perpetuo perhibebant Clemens romanus, Hermas, Polycarpus, Iustinus, Irenaeus, Ignatius, Athenagoras, aliique in apostolicorum scriptorum lectione exercitati, qui ad posteros veram doctrinam ab apostolis acceptam transmiserunt. Demum, quod in omni causa, in qua de cuiuspiam publici monumenti mutatione agitur, est gravissimum: maiora ne doctrinae capita mutavit, qui primus sacros Libros pervertit, an minutioribus quibusdam varietatem induxit? At hoc

(1) Autographa librorum N. T. fere omnia saeculo II. iam periisse tenendum. Illud h. l. notandum quod scriptores antiquissimi, ubi de genuina lectione disputant, non ad autographa, sed ad rationes internas, et ad ecclesiasticam legendi consuetudinem provocare solent. Cf. Rich. Simon. *Hist. crit. du N. T.* c. IV; Güntner op. cit. p. 1, sect. 1, c. 1, §§ 14, 15, ubi de celeri τῶν αὐτογράφων interitu, ac de eiusdem causis copiose disserit. Item Danko *De S. Script.* etc. § 22; nec non ephem. *Archivio dell'Ecclesiastico*, Vol. 4, pagg. 523-525. Firenze, 1865.

quorsum? illud autem quomodo inter eos evenerit, qui in mediis periculis et cruciatibus cum vitae detrimento antiquiorem apostolorum disciplinam retinuerunt? Ex tempore ne, atque uno in loco ; an vero temporis lapsu, locisque dissitis mutatum est quidquam? Verum quid insolentius, quam christianos omnes ubique terrarum diffusos statum diem et locum constituisse, quo transmutatio fieri vellet impune? Quidve repugnantius, quam homines fingere locis, temporibus, vita, moribus, institutis, locutione distantes eodem nequitiae spiritu percitos, qui sibi sumserint et apostolicos codices foedare, et credentium animos dociles novitatis sibi paratos fore crediderint? Concludatur ergo nihil magis a recta ratione distare, quam si dicatur apostolorum scripta primam integritatis formam amisisse. Patet iam de ea nos hactenus locutos foeditate, quam studio, deditaque opera ac meditato attulerint; non quae inscitia, negligentia, animique avocatione ab incautis amanuensibus exciderit (1).

Tertium accedit, novi Testamenti scriptores nec de fabellis scribendis cogitasse, nec falsos fuisse, nec aliis dolum fecisse. Non enim primo aut in suis literis ludere, et tempus fallere voluerunt, aut otiosis scribere, ut negotium iis aliquod oblectando exhiberent. Scripta ipsa per se loquuntur, in quibus omnibus

(1) Hinc ad rem facit duplicem distinguere integritatem; *criticam* quae est immunitas omnium cuiusdam operis exemplarium ab omni vel levissima textus mutatione; *dogmaticam*, quae est immunitas a mutatione tantum in essentialibus. Integritatem criticam libris N. T. vindicari non posse *lectiones variantes* ostendunt, quas, quod ad textum graecum, collegerunt prae caeteris Millius, Wetstenius, Griesbachius, Scholzius, Lachmannus, et praesertim Constantinus Tischendorfius de re critica optime meritus; quod ad vulgatam editionem, prae ceteris Fleck et laudatus Tischendorfius. Cf. Güntner, op. cit. §§ 73, 74. Danko op. cit. §§ 55, 56, 91, 95. Integritatem dogmaticam textui N. T. adscribendam esse, ex iis quae habet auctor patet.

Integritati libri alicuius opponitur *interpolatio*, quae est mutatio textus illius. Haec si levis sit, cum libro critice integro consistere nequit, bene vero cum opere integro dogmatice. Si vero sit substantialis, utramque integritatem excludit. Huiusmodi vero interpolationem a libris N. T. abesse docet auctor.

Argumenta quae proferuntur contra integritatem dogmaticam librorum novi Testamenti nullius sunt momenti et omnia facile refutantur, si haec animadvertantur ; *a*) plura opera, exempli gratia, evangelia quae Basilidiani, Marcionitae, Gnostici, etc. in lucem ediderunt, auctoritate caruisse eo quod ab apostolicis scriptis dissiderent. Huiusmodi opera (cf. auctor in prima part., art. 1), dicuntur *apocrypha* ut ex. gr. *Praedicatio Petri*, *Periodi Petri*, *Pauli et Theclae*, *evangelium Petri*, *Thomae*, etc. (Cf. Danko de s. Scriptur. § 29-31, ubi de libris apocryphis n. 3 agit, eosque recenset) Apocrypha collegit Thilo in op. *Codex apocryphus N. T.* Lipsiae 1833; Tischendorfius vero edidit *Evangelia apocrypha*. Ibid. 1847: *b*) mutationes quas in sacris codicibus fecerunt haeretici accurate fuisse observatas atque damnatas ab Ecclesia; cf. Tertull. lib. 5 *contr. Marcion.*, Iustin. *Dial. cum Tryph.* n. 73. Dionys. I, Corinth. apud Euseb. *Hist. eccl.* IV, 23, *c*) Patres antiquos, dum de corruptione librorum N. T. conqueruntur, perversam interpretationem, haud vero interpolationem aliquando significare; *d*) ad refellendas calumnias Marcionis, Manichaeorum, Severianorum, quoad integritatem S. Scripturae, patres doctoresque ecclesiasticos ad examen vetustissimorum exemplarium haereticos provocasse. Cf. Orig. *cont. Cels.* II, 27; Tertull. *cont. Marcion.* IV, 1, 4 et *de Praescript.* c. 38; Aug. *de util. credendi*, VII et *cont. Faustum* XI, 2; Epiph. *Haer.* XLV et *ep.* 95, c. 38, etc. Quod spectat ad integritatem lib. N. T. cf. Wallon, *De la croyance due à l'évangile*, Paris, 1855; Reitmayr, op. cit. 1. part. § 20. Glaire, *Introd. historiq. et crit. aux livres de l'A. et du N. T.* t. V Lardner, *Credibility of the Gospel history*; Schmid, *Hist. et vind. canonis*; Paley, *Preuves du Christianisme* etc. etc.

inest quidam sine ullo fuco veritatis color: saepe repetunt vera se dicere quidquid gestum narrent, ingenuo, candido, simplici, humili utuntur stylo, qualem vera decent; non fucato, non excogitato, non arte elaborato; non poëticis pigmentis distinguere orationem student ad levandas curas, sed lectores ad res necessarias instituere, quas maximi referat non ignorari: tempus, locus, personae, adiuncta sinceritatem quamdam exhibent ab omni fictione prorsus abhorrentem. Neque, quod secundo loco divisimus, hallucinatio ulla cepit apostolos de Christi rebus, eiusque praeceptis scribentes: Christi enim Iesu familiari consuetudine utebantur, ipsumque viderant, et docentem audierant, vel ab iis saltem, quos ipse et comites et testes sibi acciverat, quaecumque scripserunt, diligenter hauserant. Matthaeus, Iohannes, Petrus, Iacobus, Iudas in Christi disciplinam aliquot annos se tradiderunt, quem tota mente atque omni animo inuebantur: docti ii a magistro, ob id potissimum ut docerent ceteros, lucemque orbi tenebris offuso afferrent, totos se adhibuerunt, ut alte animo infigerent tradita sibi praecepta; si quae vero non essent assecuti, explanari sibi poscebant, perceptaque non patiebantur amplius ab animo discedere: quippe et suae et aliorum saluti necessaria. Non poterant igitur apostoli verba Christi Domini ignorare, veramque eorum intelligentiam non habere. Quod si in documentis excipiendis falsi non sunt, multo minus in errorem lapsi sunt, dum res de factis, de miraculis erat (1). Potuisset ne quis in eorum animum inducere paralyticis mobilitatem et corporis usum, leprosis integritatem, claudis expeditam gradiendi vim, caecis videndi copiam, mortuis vitam Christi virtute restitutam, Christumque ipsum e mortis vinculis propria vi se exemisse, nisi haec omnia reapse Christus effecisset? Marcum vero et Lucam, qui ab aliis didicerant oculatis testibus quidquid in eorum evangeliis continetur, cur nemo ab errore liberavit, dum recens erat totius rei gestae memoria, si falsa, si veritatis expertia tradiderunt? Quid porro dicam de Paulo primum exagitatore christianorum acerrimo? Potuisset ne vera deinceps credere, quae prius christianae legis hostis vana esse deliria, somnia, figmenta scivisset? Inepti prorsus sunt, et indigni, quibus respondeatur, quotquot hisce argumentis reluctantur.

Paulatim eo delapsa est oratio nostra, quod cetera hactenus dicta complectitur, quodque semel constitutum causam omnem veritatis librorum novi Testamenti continet, nempe ut probemus apostolos neque voluisse, neque potuisse dolum struere posteritati, aut lectoribus imponere, iisve persuadere, quae animo finxissent ipsimet, quae excogitassent, quae ex ipsorum cerebro enata essent; cuius sceleris qui apostolos pertinacius accusant, videntur nobis repugnandi libidine gravissimam insaniam insanire. Nam ut a capite exordiamur, tantae deceptionis notam ut pluribus scriptoribus inurerent, necesse esset primum ostendi eorum singulos dolose aut malitiose egisse, in iisque deprehendi indicia quaedam obscuri hominis, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri; quibus vitiorum nominibus profecto nihil est in omnibus apostolorum dictis et factis, quod opponatur magis. Etenim scripta satis declarant apertos, simplices, ingenuos, iustos, bonos viros fuisse, sine dolo, si-

(1) Cf. Güntner op. cit. §§ 77, 78, 79.

mulantes nihil aut dissimulantes, nullam orationis vanitatem adhibentes, et, si licet dicere, ne tinctos quidem literis. Item nemo improbe facit, nisi utilitatis, compendii, lucri, commodi, ambitionis, cupiditatis causa fecerit; nisi multitudini carior esse voluerit, et popularem gratiam colligere, si fraus ad populum pertineat; nisi se impune facturum speret, et homines fraudem celaturum, ut falsa prudentia suggerit: nisi inscios, et nihil mali cogitantes in errorem inducere, et fallere se posse iudicaverit. Verum nulla harum causarum fuit, quare apostoli confingerent scribendo et comminiscerentur. Quid enim utilitatis aut honoris futurum sibi sperare poterant, quum Iesu Christi historia a se conficta in omnium manus pervenisset? immo vero, quid non erat expectandum laborum, insectationum, cruciatuum, suppliciorum? Nihil gloriosum, nihil prosperum pollicebatur apostolis nova legislatio, qua cupiditates coërceri, nihili fieri hominum gloriam, sperni divitias, corporis voluptates vitaeque commoda, iniurias aequo animo et moderate ferri; prae ceteris autem hominem externa specie aliorum similem turpi morte peremtum Deum coli praecipiebatur: quo postremo odium atque invidiam suorum, gentilium, omniumque nationum contemtum in se provocabant, ut vere ipsi dixerint, Christum crucifixum iudaeis scandalum esse, gentibus autem stultitiam.

Et ea quidem ipsa apostolorum literis comprehensa eiusmodi sunt, ut non dicam diutius, sed ne minimum quidem aut ignorari aut latere potuissent, si falsa ii narrassent. Res porro vulgata, atque in omnium oculis posita agebatur: de propheta sermo erat iudaeis notissimo ac saepe viso, qui in Iudaea palam ad omnem populum verba de legis rebus habuerat, cuius fama omnem longe regionem pervaserat; qui insignibus prodigiis coram populo, qualem se dixerat, confirmabat; qui legis doctoribus ignorantiam legis, et violationem constanter obiiciebat; qui accusatus a suis, captus, et Iudaeae procuratori traditus, sublatus in crucem est; pauloque post ad vitam se ipsum revocans multis se videndum praebuit, seque in coelos splendidissima luce circumfusus sustulit. Haec vero nonne falsa et simulata patuissent quibus et locis et temporibus ea accidisse ferebatur, si uspiam in apostolorum scriptis inveniretur mendacium? qua ergo fronte, quove animo discipuli ea vulgassent, quae vulgi etiam iudicio et testimonio refellebantur? aut putassent se ei populo persuadere posse et docere, quem antea probe dedoctum noverant? Rursum, credamus ne plures tanti sceleris socios in eodem insinuando, et decipiendis hominibus perstituros, quin defatigatio, inedia, rerum omnium ad vitae usum necessariarum inopia, convicia, cruciatus, extremumque supplicium inde eos averterit, et de falsitatis praeiudiciis ad veritatis confessionem deduxerit? Abeant increduli cum suis ineptiis.

Quid autem dico apostolos sceleris socios, ac si convenire studiose potuissent, ut nos deciperent? Si usquam conventum inter eos esset, nihil in narratione haberent discrepans, nulla ne in specie quidem, sententiarum diversitas videretur, memoriae non prodidissent nisi splendidiora quaedam et gloriosiora, quae in admirationem lectores raperent: contra vero abiectiora atque infirmiora in Christi historia diligenter celassent. Quum autem

candide, quaecumque pertinebant ad Iesum sub oculos legentium subiecerint, vel id quod in contemtum atque in invidiam hominum a sensibus cogitationem non avocantium doctorem eiusque doctrinam adduxisset; quum historiam eamdem aliis et verbis et sententiis narraverint; quumque singuli in quibusdam differre videantur, omnesque in eodem rei genere liberrime versentur, dici potest voluntate similes fuisse inter se se; non vero coniunctis studiis astutiam machinatos. Quamquam religionis natura, quam in hominum animos inspirare student et vita, quam egerunt abstinenter, religiose, integerrime, traditis a se morum legibus consentaneam, evidenti argumento est nullum in scribendo dolum eos fecisse. Cui rei et fidem addit immensa ab initio multitudo credentium non modo in Iudaea, verum etiam in ceteris orbis partibus, quae susceptis divinis Libris inde legem accepit eo credibiliorem factam, et pene dixero firmiorem, quo deleri humanis offensationibus debuisset.

Mitto dicere evangelistas mirum in modum cum paganis, cum iudaeis res eius aetatis scribentibus consentire. Non enim ab apostolis tantum didicimus Iesum quemdam novae legis auctorem in Iudaea extitisse, a iudaeis postea neci traditum; sed Tacitum, Plinium, Svetonium, Lucianum ex gentilibus habemus comprobatores, et vel eos ipsos, qui scriptis christianum populum pupugerunt, hac in re non habemus repugnantes. Procuratores vero Iudaeae et principes in novo Testamento commemoratos Iosephus etiam in historia sua nominat Quirinum, Pontium Pilatum, Festum, Felicem, Caipham, Herodem, Herodiadem, Agrippam. Quae cum ita sint, nihil esse potest causae, cur mendacii aut calliditatis insimulemus apostolos, qui Iesu Christi dicta et facta collegerunt. Dum enim apostolis testibus detrahere libido est, et de narratae ab ipsis rei veritate litem movere, historias omnes necesse est dubias fieri et maximarum cognitionum basin labefactari: dubitandum iam esset, an unquam Iulius Caesar extiterit, an Gallias occupaverit, an Pompeium gravem adversarium imperii sustulerit, an Bruti gladio ceciderit: quoniam haec omnia non sunt ortu, vita, morte, factis Christi Domini testatiora. Si ergo ad veritatem velimus revocare rationem, et moralibus, ut aiunt, argumentis de veritate librorum novi Testamenti disserere, confecta adeo res est, ut negari omnino nequeat verum esse quidquid in apostolorum literis traditur: quod argumenti genus si contra omnes incredulos vim magnam habet, habet certe maximam contra iudaeos, qui licet paribus argumentis, quantum fieri potest, utantur ad veteris legis libros defendendos, non eo usque tamen illustrare causam suam valent, quo nos causae nostrae veritatem perduximus. Quousque ergo audebunt dicere vera esse, quae Moses, quae prophetae scripto reliquerunt: contra quae apostoli, falsa atque inania (1)?

Iam si veritatem librorum novi

(1) Animadvertere est veracitatem librorum s. Scripturae ex genuinitate in plurimis consequi. Quando enim constat ex. gr. de genuinitate evangeliorum, iam pariter constabit de veracitate quod ad praecipua quaeque. Cf. Franzelin op. cit., pag. 223. Hinc rationalistae, ut v. g. Strauss ad fulciendum suum systema hegelianae philosophiae innixum de Christo *ideali*, (de Hegeliano systemate una cum suis evolutionibus, cf. Ghiringhello op. cit., pag. 42, seqq.) et Renanus de Christo *historico* quidem sed *puro homine*, librorum N. T. genuinitatem denegarunt, ut

Foederis certam exploratamque habemus ex hactenus dictis, quid restat, nisi et perspectam esse debere eorumdem divinitatem (1)? Apostoli neque fallaciis neque insidiis neque dolo usi, bona fide, quod aliter esse non poterat ac constabat sibi, literis consignarunt: verum ergo est, eos a Dei filio toti mundo doctores datos, a quibus iisdem homines et credendi acciperent praecepta et agendi. Verum pariter in eorum animos Spiritum sanctum sensibili forma illapsum ita eos divina gratia replevisse, ut in percepta Christi doctrina retinenda firmiores essent, in eaque ad nationes ceteras traducenda eloquentiores. Nam haec ad eas facti res pertinent, in quibus nec fallere potuerunt, nec falli. Iesus quidem pollicitus erat se missurum veritatis Spiritum, qui omnia revocaret in mentem a se olim dicta, quique suggereret quid regibus, tyrannis, praesidibus urbium, provinciarum opus esset dici ad religionis defensionem, quum in iudicium vocarentur. Promissis Christus stetit Pentecostis die, manifesta adeo ratione, et signis sub omnium sensus adeo cadentibus, ut nemini dubium reliquerit, an ipse divinitus apostolorum mentes ageret. Delapso nimirum Spiritu sub specie ignearum linguarum, facultas loquendi diversa linguarum genera apostolis data est, qua in re neque ipsi, nec qui aderant ulla opinione errare potuerunt: aderant autem magno numero, igneas flammas perspiciebant, apostolum quemque et discipulum ignoratas antea linguas illico edoctum mirabantur; neque nova modo idiomata loquentem, verum etiam novam doctrinam miraculis confirmantem. Novo enim munere cumulati apostoli, et eloquiorum sancti Spiritus pleni, constanti fervidoque animo, quidquid immissum in mentem erat, effundere coeperunt, non suum, sed Iesu Christi verbum eloqui; neque se, sed sanctum Spiritum id dicere testantes; quod et Paulus se Iesu Christi manifestatione, non hominum disciplina eruditum declarans multis comprobavit. Non potuisset autem accidere, ut unum esset omnium et docendi et dicendi genus, nisi ab uno divino spiritu omnes agerentur.

In Christi ergo doctrina propaganda atque edendis miraculis impulsorem, adiutorem, effectorem habuerunt apostoli Deum: quidni igitur et Deus scribentibus adfuerit? Deseruit ne Christus patrocinio suo homines a se delectos, quum ea

inde autumarent evangelia, uti historica documenta, omni auctoritate critica destituta esse, utpote quae serius, nempe saeculo II apparuerint, et contraria nec non fabulosa seu *legendas* praeseferant.

Animadvertendum etiam h. l. veracitatem quoad omnia et singula in Scripturis nonnisi ex librorum inspiratione demonstrari posse. Cf. Franzelin, op. citato, ibid.

De sinceritate et veracitate librorum N. T. cf. Ranolder, op. cit., § 79; Perrone, op. cit. tom. II, cap. 2; S. L. Hug. *Einleitung in die Schrift. des N. T.; Revue des sciences ecclésiastiq.* Vol. XIII. *Études critiques sur les évangiles.* — De argumentis quibus utuntur mythici ac rationalistae ad impugnandam veritatem evangelicam, cf. Perrone, op. cit. cap. II, art. 7.

(1) Notandum vero ex veracitate *divinitatem doctrinae* in omnibus consequi non posse. Divinitas doctrinae quoad omnia et singula demonstrari nequit nisi ex librorum inspiratione, ex qua absoluta veracitas et divinitas doctrinae consequitur. Inspiratio vero, certo et sicut oportet, innotescere nequit nisi testimonio divino, quod quidem de omnibus libris divinitus inspiratis sola traditione christiana transmissum est. Cf. Franzelin, op. cit., pag. 223, 224 et 324-338, nec non Wiseman *in op. de praecipuis doctrinis Ecclesiae catholicae.* Lect. 2. — Id vero ipse auctor inferius in c. §. *His omnibus de causis* docet.

scriberent, quae perpetua futura erant divinae doctrinae monumenta et praescripta christianis omnibus fidei ac morum regula? quanta consecuta unquam fuisset in religione perturbatio? quanta hominum vitae allata pernicies? quam anceps ambiguumque credentium iudicium, si humano ingenio, non divino auxilio freti ecclesiarum magistri praecepta scripto tradere suscepissent? quove abiisset Christi promissio perstituram ad finem usque saeculorum ecclesiam? Itaque oportuit scribentes ope Dei non destitui, ne magistrorum error in errorem et ceteros abriperet; ne ecclesia scissionis atque interitus periculum subiret; ne Christus vana dixisse videretur. Ad haec si petita ex ipsis libris divinitatis indicia adiunxerimus, nihil erit credibilius, nihil planius quam novi Testamenti libros esse, afflante Deo, conscriptos. Nempe sunt et suae in apostolicis libris rerum futurarum praedictiones, certissima argumenta divinae voluntatis declaratae scriptoribus: praedictiones, inquam, quum antea editos fuisse libros palam sit, quam ea evenirent, quae eventura designabantur. Nam cum scriptorum mors omnem rei eventum antecesserit, quis pro certo non teneat, eventa posteriora esse editione librorum? Sunt autem illa proximum supremumque Hierosolymae excidium, iudaici populi caecitas, aperta vis, futura tamen irrita, infidelium contra christianos, evangelii propagatio in universas terras, fideique stabilitas, haereseon futura satio tamquam zizaniorum in agro triticeo, aliaque id genus in apostolicis libris praedicta, quae ut Christi divinitatem, sic Deum scriptoribus adfuisse demonstrant. De reliqua doctrina libris iisdem comprehensa non dissero longius: satis praedicari verbis non potest, quanta sit praestantia, dignitas, nobilitas, sublimitas, omnia philosophorum severioris disciplinae praecepta, omnem naturae cognitionem, omnem humanam cogitationem et sapientiam adeo superans, ut plane quisque sentiat non modo a rudibus et ignaris literarum, verum etiam ne ab eruditissimis quidem sine divina ope ad tantum scientiae gradum perveniri potuisse.

His omnibus de causis perpetuo vetustioris ecclesiae testimonio firmata est apostolicorum librorum auctoritas. Etenim vel ab initio omnes orbis ecclesiae apostolorum libris tantum tribuerunt, quantum divinis tribui posset, iudicioque suo ostenderunt quantum apostoli a reliquis scriptoribus distarent, quidve ipsos ac ceteros interesset: apostolicos quidem libros, ut totius veritatis fontes, fidei et morum regulas, auctoritate maximos ac ne in minima quidem re dubitabiles susceperunt; alios vero, etsi ab eruditis piisque hominibus conscriptos, pari non habuerunt in honore: adeout illis quidquam addere vel detrahere religio esset: his sine piaculo quaedam fieret vel accessio vel ademtio. Unde tam diversum de utrisque libris manavit iudicium, nisi quia alios humano ingenio, alios divino numine afflante scriptos semper crediderunt? Quod sane ecclesiae iudicium tanti faciendum est, ut maioris fieri nullum aut debeat aut possit. Quomodo enim, ecclesiae traditione sublata, constaret libris ullis certam fidei nostrae rationem contineri, vel ab hominibus, Dei spiritu moderante, saluti nostrae consulentibus esse profectos? Traditio codices, apostolorum nomine inscriptos, apostolicos esse docet: traditio antiquiores patres atque ecclesias communi consen-

sione in agnoscendis apostolorum scriptis concordes commonstrat: traditio singulare quoddam opus, Deo protegente, editum secernit a reliquis sola hominum industria compositis: quippe cum illud peculiare volumen ecclesia acceperit ab iis, qui compositores fuerunt, et deinceps pro sacro semper habuerit, idque traditio testetur, in ea nos opinione confirmat, Deum a scriptore non recessisse, quum illud scriberet. Quod argumentum qui infirmum putat, rapitur omni vento doctrinae, neque certum habet locum, in quo consistat. Proposuissent ne apostoli, eorumve discipuli fideli populo libros, ad quos fidem et mores suos conformaret, vocem sancti Spiritus sonantes, si in eos Spiritus sanctus nihil divinae operae contulisset? aut adhibuisset ne ecclesia reverentiam traditis sibi libris ut plenis eloquiorum sancti Spiritus, nisi testes fide dignissimi, cuiusmodi erant apostoli vel apostolorum discipuli, de summa doctrinae dignitate certiorem fecissent? Frustra ergo post diligentiam olim in probandis sacris Libris adhibitam, quis a nobis postularet probari sibi alia ratione librorum divinitatem.

Verum dicet aliquis: valerent haec fortasse de proto-canonicis libris dicta, qui apostolorum atque ecclesiae magistrorum perpetuo testimonio confirmati dicuntur: non valent autem certe cum Deutero-canonicorum causa defenditur, quos iacuisse ab initio in tenebris, vel saltem adductos in controversiam, ubi auctoritas disputabatur, ignorare non possumus. Quomodo enim epistolam Pauli ad hebraeos, epistolam Iudae, secundam et tertiam Iohannis etc. divinam esse ex perpetuitate probetur, si ad quaestionem de harum epistolarum veritate propositam traduci perpetuitas ista non potest?

Equidem, fateor, non adeo manifesta illico fuit omnibus deutero-canonicorum librorum origo, quin comprobatione quadam egerent; non minus tamen lapsu temporis patuit, quam illa proto-canonicorum ex tempore veluti patuerit. Quamobrem si proto-canonicis ideo summum honorem deferimus, quod apostolicos esse statim aut brevi constiterit; deutero-canonicos pariter maximo esse in honore convenit, quod deinde compertum sit ab apostolis omnes ad ecclesiam pervenisse (1). En vero qua ratione fieri potuerit, ut alii ocius, alii serius ab ecclesiis probarentur, quamquam eosdem auctores habuerint. In Pauli epistola ad romanos primum ponamus exemplum. Cum Paulus epistolam illam misit iis quidem, qui acceperunt, qui aderant scribenti, qui Paulum audierunt dicentem se scripsisse, explorata res erat; ceteris autem ignorata esse tum debuit. Deinceps sumtis pluribus epistolae exemplis diffusa in viciniores ac remotiores ecclesias est: quare et notior evasit et multo plures sunt facti certiores: demum adeo pervulgatum est Paulum scriptorem fuisse, ut ad summum perducta cognitio sit, ut ignorare nemo posset epistolam ab apostolo datam, cui ecclesiae omnes testimonium perhibebant. Utique, ut certam veritatis notitiam fideles omnes assequerentur, cunctandum aliquantisper fuit, donec et nuncium et epistolae exemplar perferretur; quo fideliter allato, desitum est vel nesciri vel dubitari. Hac ratione proto-canonici libri dignitatem brevi obtinuerunt. Sed epistola ex. gr. ad hebraeos scripta, tacito scriptoris

(1) De libris deutero-canonicis N. T. post saeculum v, nulla amplius reperiuntur vestigia dissensionis.

nomine serius habere approbationem debuit, nec nisi post longiorem dubitationem (1), quae sublata postmodum est, vulgato eorum testimonio qui receperant, qui attulerant, qui Pauli consilium cognoverant: tum vero quia pauciorum fides erat, neque adeo publica, uti de reliquis apostoli scriptis, rem diligentius atque accuratius perpendi oportuit, antequam probaretur. Iterum eius rei notitia ocius ad quasdam ecclesias delata, tardius ad alias pervenit: igitur necesse fuit istas diutius in ignoratione versari, quin tamen prior ignoratio exploratae postea cognitioni officeret.

Rursus epistola ad singulares homines missa, cuiusmodi est secunda et tertia Iohannis, altera Electae, altera Gaio inscripta, neque eo celebrari modo potuit, neque ecclesiis propagari, quo ceterae ad illustriores ecclesias datae. Tempus erat opus et diligentia, ut privata, pene dixero, scriptura in publicam lucem prodiret, ut ab apostolo consignata sine ulla haesitatione crederetur, ut omnibus pateret ecclesiis. Neque enim tanta primum fuit properatio et sollicitudo conquirendi quae privatos homines, quam quae publicam fidelium societatem spectare putabantur. Denique si locus quidam ullius epistolae vel difficilior ad intelligendum, ut in epistola ad hebraeos (2), in apocalypsi Iohannis(3), vel habens aliquid offensionis et aliis Scripturarum locis discordans videretur, ut in Iudae occurrit epistola(4), cohiberi assensum prius opportunum erat, quem, re explorata, expeditis nodis, monumenti antiquitate manifestata, constitit deinde esse praestandum. Quemadmodum enim profanorum auctorum operibus accidisse scimus, quae dubia primum coaevo etiam scriptori visa, deinceps vero aut ex styli unitate, aut novis quorumdam testimoniis, aut veteribus manuscriptis aut illustratis obscurioribus agnita suis auctoribus certo tributa sunt; ita quaedam apostolorum scripta, non omnibus a principio ecclesiis probata, consequente aetate recepta sunt, eoque consensu canonicam auctoritatem obtinuerunt, quam nunquam habuissent, nisi diffusa luce quidquid tenebricosum erat, fuisset depulsum.

In hunc fere modum propositam sibi quaestionem dissolvit anglus quidam scriptor in sua dissertatione *de sufficientia revelationis*, tomo II inclusa operis *Propugnatio pro religione cum naturae, tum revelationis* inscripti, quod ante paucos annos ex anglico in gallicum sermonem translatum prodiit. Opponit ipse non paucos libros in novi Testamenti canone nunc describi, quos christianae omnes ecclesiae ab origine non susceperant, scilicet epistolam ad hebraeos, epistolam Iabatur.

(1) Egregie, suo quidem more, cl. Franzelin op. cit., thesi XVII, probat verba Hieron. in ep. ad Dardanum n. 3, de consuetudine non suscipiendi epistolam ad hebraeos apud latinos, et apocalypsin ab ecclesiis graecorum intelligi non posse de consuetudine communi et publica, sed accipiendam esse sensu restricto ad privatas nonnullas dubitationes.

(2) Epistola ad hebraeos, praeter nominis Pauli defectum, diversitatem styli et quaedam loca difficiliora, montanistarum et novatianorum erroribus favere videbatur.

(3) Apocalypsis Ioannis nonnulla chiliastarum commenta fovere videbatur. Cf. Güntner, op. cit, § 30. De chiliastarum seu millenariorum sententia numquam universali a solis Asiae scriptoribus defensa, a nemine ut veritate fidei retenta, cf. Franzelin, op. sup. cit. th. XVI.

(4) S. Hieron. (de viris illustr. c. 4), testatur epistolam Iudae esse addubitatam, quia « de libro Enoch qui apocryphus est, assumpsit testimonia. »

cobi, Iudae, alteram Petri etc. Respondet autem se id non diffiteri; sed inanem scrupulum esse, non rem intricatam. Nam ut indubitatum est ex firmis probationibus, quas antiquitas suppeditat, eos libros remotissimis temporibus ab ecclesiis, aut viris, ad quos missi erant, atque in universum a tota graeca ecclesia fuisse susceptos; sic mirandum non est scripta quaedam aut ad christianos per orbem diffusos, aut ad privatos homines data vel non ita cito, vel difficilius, vel minore consensione christianorum omnium approbationem habuisse, quam libros eiusdem dignitatis, quos apostoli ad stabiles ecclesias scripserant, ob id in publicum protinus vulgatos. Certum pariter esse ait, ecclesias ipsas, quae primum de scripti auctoritate dubitaverant, tandem in suscipiendo consensisse, quod plane non fecerunt, nisi ductae momentis causisque gravioribus atque authenticis, quas commodum utique ipsis fuit penitius vestigare, inspicere, atque accuratius expendere. Porro si quis putaret primos christianos sine ulla discussione approbasse ut divinitus inspiratos libros quoslibet de historiis, de miraculis scriptos, modo sumi inde praecepta morum possent, nae esset ille primis fidelibus maxime iniuriosus. Et vero quo praeterea uti opus esset argumento, ut confutaretur, quam isto ipso, quod opponitur? Si primi Christi-fideles plus aequo creduli fuissent, undenam factum esset, ut quaedam ecclesiae aliquos ex nostris sacris Libris nollent in canonem recipere? aut quare eo usque distulissent susceptionem, quo eorum originem ac dignitatem confirmare omnino possent? Haec vir a nostra et catholicorum societate seiunctus.

Veterum ergo testimonium et antiquiorum ecclesiarum fides in causa fuit, ut epistola ad hebraeos, epistolae Iohannis, epistola Petri et Iudae susciperentur, eademque plane causa est, propter quam recipiendos ceteros libros diximus, etsi interdum patentior causa fuerit, interdum ignoratior(1). Ut enim si cum quibusdam principiis, quae axiomata graeci vocant, necessariam conclusionum quarumdam connexionem citius cernas, quam aliarum, quae magis tum distare videbantur, postquam, adhibitis tempore et diligentia, harum idem nexus deprehenditur: sic non minus tenendum est Iohannis, Petri et Iudae epistolas apostolicas esse et divinas, quum iudicaverit ecclesia maturo iudicio ab apostolis compositas, quam epistolam ad romanos, licet haec illico iudicium ecclesiae obtinuerit, illae sero ad ecclesiarum notitiam devenerint. Hac ratione Hieronymus in prologo galeato quum dixisset Iudae epistolam, quod in ea de libro Enoch, qui apocryphus est, assumatur testimonium, a plerisque reiici, adiecit: *tamen auctoritatem vetustate iam, et usu meruit, et inter sanctas Scripturas computatur.* Atque haec de novae legis Scripturis in genere dicta sint satis.

Articulus I.

De Quatuor Evangeliis in genere: et singillatim de Evangelio s. Matthaei.

Antequam de evangelio secundum Matthaeum dissero, nomen evangelii, evangeliorum numerum ordi-

(1) Deutero-canonici libri N. T. divini probantur ex usu Ecclesiae, ex versionibus, ex recensionibus et canonibus. Cf. auctorem p. 1, art. 1. Quomodo confectus fuerit canon Librorum N. T., cf. item auct. l. c., ubi etiam docet quomodo constabilita sit auctoritas librorum deutero-canonicorum.

nemque explicandum censeo. Εὐαγγέλιον graece (1), bonum, faustumque nuntium latine redditur, quod certe nobis allatum est novi foederis annuntiatione. Verum apostoli Christique discipuli pressius (2) hoc nomine facta Iesu Christi et dicta memoratu dignissima significarunt: immo vero historiam et susceptam a se doctrinae Christi praedicationem notare voluerunt. Primo sensu Iesu Christi vitam et praecepta dicimus *Evangelium pacis*, *Evangelium regni Dei*, altero *Evangelium Iesu Christi filii Dei*, ut Marcus ait, vel *Evangelium apostolorum*, facta nimirum et dicta, historiamque divinae Christi Domini vitae, et praeceptorum sive credendi sive agendi, unde et evangelistarum nomen iis primo tributum est, qui Christum annuntiarent verae felicitatis bonorumque omnium auctorem, quive Christi documenta communicarent cum populo. Sic Philippus diaconus *Actor. cap.* VIII, evangelistae cognomen habuit, et Paulus ad Timotheum II, *cap.* IV, 5, ait: *opus fac evangelistae:* deinceps vero coeptum est eos evangelistas dici, qui historiam actorum Christi verbis et factis constantem complexi essent, vel conciones habitas de factis et dictis magistri coelestique ipsius disciplina scripto consignassent. Quamobrem quum quatuor probatae auctoritatis historici id agere susceperint, evangelia quatuor ad nos transmissa tenemus, et quatuor pariter evangelistas numeramus (3). Etsi enim ab initio multi scripserint, quae ab apostolis audierant, vel quae rumor a Hierosolymis, a Iudaea, a Galilaea de Christo detulerant; tamen patres atque ecclesia, quorum semper fuit prudens, sincerum incorruptumque iudicium, non susceperunt nisi quae Matthaeus, Marcus, Lucas et Iohannes ediderant: cetera vero, vel quod scripta ab iis essent, qui carerent auctoritate, vel quod vitium haberent, aut nunquam probaverunt, aut funditus repudiarunt. Irenaeus *l.* III, *advers. haeres. cap.* XI de quatuor evangeliis loquens, inquit: *neque autem plura numero, quam haec sunt; neque rursus pauciora:* ea vero esse quatuor firmissimas columnas, quibus inniteretur ecclesia, et tanta valere auctoritate, ut vel ea ad tuendos errores suos haeretici abuterentur. Clemens alexandrinus *lib.* III, *Strom.* Cassianum haereticum refellens, qui

(1) Evangelium Εὐαγγέλιον vox derivata ab εὖ *bene* et ἀγγέλλω *nuncio*. — De diversis nominibus evangelio adtributis cf. Reitmayr, op. cit. 2 part., § 1. Ghiringhello, op. cit. pag. 168. — De variis evangelii significationibus cf. Maldonat. *In evangelistas* praef. cap. I.

(2) Per metonymiam et κατ' ἐξοχήν comparate cum reliquis N. T. libris. Cf. Danko op. cit. § 42.

(3) Haec ratio *extrinseca* et decretoria cur quatuor tantum evangelia canonica numerentur; in ceteris enim apostolica origo desideratur. Cf. Ghiringhello, op. cit., p. 190. Aliae dici possunt rationes *intrinsecae* (quas auctor infra refert) quae nihil aliud sunt quam praecedentis seu rationis extrinsecae corollaria. Cf. Maldonat. in praef. cit. op. cit. cap. III. Reytmayr, op. cit. 2. p. § 4. — Caeterum quamvis ratione scriptorum quatuor dicantur evangelia, cum tamen idem omnibus sit scopus, merito omnia quatuor *unum* evangelium esse tenemus. Unde Aug. « In quatuor evangeliis vel potius *quatuor libris unius evangelii* » *In Ioann. tract.* 36 et *de Cons. Evangelist.*, lib. I, c. III, § 10.

Hoc loco notare iuvat, iam ab aevo antiquissimo catholicos insudasse ut iuxta temporis seriem Christi actiones ex ordine referrent, et evangeliorum parallelos textus ob oculos ponerent, ex quibus eorumdem *harmonia* seu *concordia* exsurgit. Cf. Danko, *Protheor. in Hist. Revel. N. T.*, nn. 14, 15, 16, 17, ubi de scriptoribus a quibus concinnata est Harmonia evangeliorum aevo antiquissimo, media, ac recentiori aetate syllabus refertur.

sententias quasdam ab evangelio secundum aegyptios sumtas obiecerat, ait, se tuto posse fidem detrahere oppositis sibi sententiis, quia in quatuor evangeliis traditione confirmatis desunt. Origenes, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus et ceteri patres quatuor ista evangelia, inter multa quae circumferebantur, ecclesiam veterem agnovisse dicunt, quod istis tantum scribendis Spiritus sanctus opem suam attulerit. Hinc patres fere omnes, qui saepe solent coniecturis investigare, cur quidpiam ita sit, ut esse firma fide creditur, ad quaternarium numerum causas quasdam abditas accommodant. Irenaeus ut quatuor partibus mundus continetur, a quarum singulis flant venti quatuor principes; ita decuisse, ait, quatuor exstare evangelia columnarum instar, et flatuum vitae, quae ecclesiam sustinerent et perpetuo animarum vitam foverent. Augustinus, ut in quatuor mundi partes ecclesia diffunditur, sic congruere quatuor esse evangelia. Hieronymus quatuor fluminibus e paradiso manantibus ad irrigandam terram; quatuor angulis, ut et ansulis, quibus compacta erat arca foederis et suspensa, quatuor ecclesiae evangelia comparat. Alii quatuor elementis, quibus res omnes corporeae constant et coalescunt: quae etsi allegorice inventa et dicta, atque ad similitudinem traducta parum soliditatis habeant ad causam numeri inveniendam, valent tamen, ut evangelistarum atque evangeliorum numerus certo definiatur; quemadmodum et symbola quatuor animantium trahentium currum Ezechieli visum et Iohanni rursus in Apocalypsi *cap.* IX apparentium, hominis scilicet, leonis, bovis et aquilae, omnibus sanctis patribus, ideo evangelistae visi sunt, quod iam certo tenerent eo numero evangelistas comprehendi; licet deinde inter se non conveniant, quisnam evangelistarum leonis potius, quam aquilae speciem referat (1).

Libros vero evangeliorum, quo ordine videmus in codicibus collocatos, eodem et scriptos esse creditur: qua enim ratione alter evangelistarum prior altero scripsit, ea maiores nostri disposuerunt evangelia (2). Matthaeum quidem ceteris in scribendo praestitisse tam certum est, ut vix ulla traditio esse possit certior graecorum et latinorum patrum communibus sententiis probata, contra quam inconsulto Beza, et deinde Basnagius et Clericus opponunt testimonium Lucae initio evangelii dicentis, ideo se assecutum omnia diligenter voluisse de Christi rebus scribere, *quoniam multi conati sunt ordinare narrationem, quae in nobis completae sunt, rerum*: quo ex loco, inquit Beza, omnes ante se scriptores reprehendit Lucas tamquam ignorantes veritatem, et pertrahentes in errorem, quorum imprudens audacia compulerat se novum opus adgredi. At profecto quis non videat eius reprehensionis expertem non fore Matthaeum, ipsumque una cum ceteris ignorantiae vel negligentiae accusari, si quidem Matthaeus evangelium in manus fidelium iam tradidisset? Ergo non modo Matthaeus, sed ne ullus quidem Christi discipulus ante Lucam consilium

(1) Cf. Reitmayr, op. cit., 2.e partie, § 4. Comparatio quae usu obtinuit, extat apud Hieron. *Prolegom. in Comm. in Matthaeum.*

(2) Testimonium Clem. Alex. (apud Euseb. *Hist. eccl.*, VI, 14) nempe Evangelia quae genealogias continent primum scripta fuisse, ita ut Lucas praeponendus sit Marco, haud satis validis innititur argumentis.

scribendi ceperat. Inconsulto, inquam, et temere Lucae testimonio abutitur: non enim omnibus detraxit Lucas, si ullum quidem castigare scriptorem voluit (1); sed iis, qui imprudenter coeperant rerum historiam describere, quas non satis habebant exploratas, unde et infectam reliquerunt, vel falsis quibusdam apostolis Paulo magistro suo contrariis, qui falsis evangeliis per eos locos disseminatis, ubi Paulus docuerat, disciplinae fructum perdere per invidiam tentabant(2). Quocirca Baronius ad annum Christi 58 ait: *Pseudo-apostolos et pseudo-scriptores his sugillatos verbis a Luca firma est patrum sententia.* Matthaei vero et Marci evangelio posterius esse illud Lucae, ne rem quidem disputabilem patres putarunt, sed certissimam, adeo ut Maldonatus Bezam confutans non alio, quam firmae traditionis argumento haereticum erroris convicerit. Ceterum iis non assentior, qui, ut scriptores omnes evangeliorum Lucae cognitos a Luca reprehendi pertinacius defendant, in animum sibi inducunt vel Matthaei evangelium lingua syriaca scriptum nondum graece redditum fuisse, vel in eos locos, ubi fidelium rogatu suum Lucas edidit, nondum delatum. Sed hac de re iterum suo loco.

Matthaeus igitur, ne a proposito egrediamur, qui primus omnium evangelium literis tradidit, primum locum obtinet; deinde Marcus, Lucas et Iohannes succedunt, quorum alterum altero prius eidem operi incubuisse traditio docuit. Hunc enim disponendorum evangeliorum morem secutas orientis ecclesias ad designationem ordinis, quo quisque evangelistarum scripserit, auctor est Origenes apud Eusebium *Histor. lib.* VI, *cap.* XXV, quem et Eusebius ex traditione acceptum probat, et Hieronymus postea tenuit. Non fuit ista quidem una et constantissima ratio digerendi acta evangelistarum, ut secundo loco Marcus, tertio Lucas, quarto Iohannes describeretur (3). Nam codex cantabrigensis, codex alter olim Hilario, item et vercellensis divo Eusebio magno scriptori tributus (hunc autem codicem, quum iuniores theologiae dabamus operam, non modo vidimus, sed et versavimus, et prope vindicavimus ab interitu: summa nimirum diligentia exscripsimus detritum et consumptum ferme vetustate membranaceum librum multis iam in locis omnino corrosum, et characteres magna ex parte abrasos, deletos, vix apparentes extraximus; sed et oculorum nobis erat sensus acerrimus et lineolarum vestigia, tamquam fossulae atque alvei, quae sive scriptoris stylus reliquerat, sive tenacius atramentum exedendo fecerat, literarum formam attentius inspicientibus indicabant. Dedimus autem exemplar iis, per quos Romam ad cl. virum Iosephum Blanchinum veronensem, cuius rogatu opus susceperamus; deinde Mediolanum ad Iricum veterum monumentorum scientem allatum est), post Matthaeum habet Iohannem, deinde Lucam, sive Lucanum, postremo loco Marcum. Verum in istis codicibus ratio dignitatis apostolicae effecit, ut Matthaeo Iohannes accederet, suusque primum apostolis, deinde apostolicis viris esset locus; ex apostolicis vero ille praeponeretur, qui fusiorem oratio-

(1) Cf. Reitmayr op. cit, 2.e p. § 14.
(2) Cf. Danko, *Hist. Revel. divin. N. T.*, § 53, pag. 288, et Patrizi *de Evangeliis*, III, 1, 3, p. 2.

(3) De varia dispositione codicis S. N. *T.* cf. Danko in op. *de s. Scriptura*, § 22, Reitmayr, op. cit. § 4.

nem habuerat, atque alterum scripti magnitudine superaverat. Neque enim hactenus auditus est, qui diceret Iohannem Marco et Lucae scribendi ordine praestitisse. Induxit autem fortasse quosdam recedere a communi usu disponendi evangelia auctoritas constitutionum apostolicarum lib. II, cap. LVII de legendis sacris Libris in ecclesiae conventu: *Diaconus vel presbyter legat evangelia, quae ego Matthaeus et Iohannes vobis tradidimus, et quae auditores Pauli, Lucas et Marcus accepta reliquerunt vobis.*

Quamquam autem Matthaeum scribendo anteivisse, ceteros vero evangelistas suo quemque ordine, ut propius alter alteri successit, collocatos esse compertum habeamus; certum tamen tempus, quo scriptum vel suae, vel aliorum apostolorum doctrinae monumentum reliquerunt, omnino ignoratur. Vulgatiorem eam quorumdam patrum sententiam video, quam notae antiquis graecis manuscriptis adiectae confirmant, Matthaeum anno octavo, Marcum decimo, Lucam decimo quinto, Iohannem trigesimo a Christi Domini ascensione evangelium descripsisse (1). Sed tantum tribuere non possumus manuscriptorum fidei, nisi et credere vellemus notas fuisse primigeniis evangeliorum exemplaribus appositas, quod tamen veritatis similitudine caret. Deinde illa annorum designatio non convenit cum reliquis, quae de Marco, de Luca, de Iohanne patres tradiderunt. Verum omittamus iam de ceteris evangelistis dicere, de quibus suo loco, atque ad unum Matthaeum orationem convertamus.

Auctor operis imperfecti in Matthaeum tradit hebraeis hierosolymitanis ad Christi fidem traductis, antequam Pellam secederent, cupientibus sibi scripto dari apostolicae institutionis epitomen, Matthaeum evangelicas literas consignasse: sed quum inter omnes non constet, quo tempore Pellam se receperint primi fideles hierosolymitani, nazaraei appellati, atque an una profectione omnes urbe excesserint, nihil ex ea vulgo Chrysostomi (2) opinione possumus affirmare. Irenaeus *lib.* III. *cap.* I Matthaeum ante evangelistas ceteros evangelii Scripturam edidisse consentit; adiungit tamen, *quum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et fundarent ecclesiam* (3): quod si verum esset, anno fere sexagesimo secundo aerae christianae, aut sexagesimo tertio Matthaei evangelium scriptum dici oporteret, qua in re a ceteris patribus discederemus. Nicephorus et auctor chronologiae alexandrinae anno decimo quinto a Christi Domini passione Matthaeum putant historiam actorum Christi tradidisse fidelibus: verum et id maxime egeret probatione, ut approbaretur; ex quibus cognoscitur definiri non

(1) Sententiae veterum et recentiorum hac de re intra satis amplum fluctuant annorum spatium. Patrizi sat validis inniXus argumentis evincit Matthaeum non ultra decimum annum a Christi morte, atque aerae vulgaris XXXIX; Marcum non ultra dimidium anni XLIII, Lucam annum XLVIII inter et LII, Ioannem vero circa annum XCV seu XCVI evangelium suum conscripsisse. Cf. *de Evangeliis* lib. I.

(2) Homil. I, n. 3 in *Matth.*

(3) Matthaeum evangelium suum non serius anno XXXIX conscripsisse tum ex patrum traditione, tum ex eo confirmatur quod constet illud in gratiam iudaeorum Palaestinam incolentium exarasse priusquam ex Iudaea proficisceretur. At est cur Matthaeus putetur non ultra annum XXXIX in Iudaea fuisse commoratus. Non enim serius illo anno Paulus primo Hierosolymam venire potuit; ut autem venit, ab ea urbe dicendus est Matthaeus iam abfuisse. Conf. et expend. Act. IX, 26-28, cum Galat. I, 18, 19. Vid. Patrizi op. cit. lib. I, cap. I, quaest 3.

posse statum tempus, quo evangelistae historias suas vulgaverint, atque unice illud constare, quod et Grotius in caput primum Lucae adnotavit, primas deferendas esse Matthaeo : nam contrarium asserenti *refragatur vetustissimus librorum ordo apud omnes nationes; refragatur traditio vetus Irenaeo et Tertulliano testibus suffulta.*

Nunc ad rem nostram propius veniamus. Matthaeus Christi Domini apostolus pro iudaeis (1), qui in Christum crediderant, ne, ipso absente, obliviscerentur eorum, quae docuerat, fidei christianae praecepta, et Christi Domini actiones complexus est libro, quem *Evangelium* appellarunt. Se unum ex apostolis fuisse a Christo accitum prope Capharnaum, dum ad telonium sederet publicanus officio, *cap.* IX evangelii sui *vers.* 9 narrat: *Et cum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine. Et ait illi: Sequere me.* Marcus et Lucas vocationem ipsam hominis conductoris publicorum, sedentis ad mensam describunt; sed alter *Levi*, alter *Levi Alphaei* nomine hominem appellant: quia vero et locus, et tempus, et adiuncta cetera narrationis sunt inter se consentanea, inde concludunt patres duplex nomen fuisse ei vectigalium redemtori, alterum *Levi*, quo vocaretur, antequam Christo Domino se adiunxisset, alterum *Matthaei* inditum, postquam se in Christi disciplinam tradidit. Non enim Grotio (2) assentiri possumus, qui a Levi Matthaeum distinguit, et duos a Christo vocatos arbitratur; nam tres evangelistae aiunt, Christum, paralytici curatione perfecta, exiisse Capharnao ad oram maritimam : in urbis egressu, ubi esse publicanorum mensae solebant, incidisse in publicanum sedentem ad mensam, iussisse ut se consequeretur; eum hominem vicissim, dimisso statim officio, venisse ad Iesum, rogasse, ut apud se diverteret, atque in domo sua prandium parasse, ad quod multi publicanorum convenerant, eaque de caussa pharisaeos murmurandi occasionem nactos, eam magistri cum publicanis et peccatoribus societatem ac familiaritatem discipulis exprobrasse. Si ergo in reliquis omnibus summa trium evangelistarum consensio est, atque in uno hominis sedentis nomine appellando differre videntur, satius multo est duplici nomine nuncupatum hominem dicere, quam duos ad arbitrium homines animo fingere. Nec prodest Grotio Heracleonem antiquum scriptorem, cuius testimonio Clemens alexandrinus usus est, id, quod ipse probat, sentire; aut Origenem in libris contra Celsum negare numerari in apostolis Levi; aut a Marco et Luca nullibi telonarium illum Matthaeum, uti a Matthaeo nusquam Levi nominari. Nam eorum patrum auctoritas maius haberet momentum, si aut rem diligentius perpendissent, aut probabilioribus causis permoti suam sententiam defendissent : quum vero sola nominis diversitas eos fefellerit, nos auctoritas

(1) Veteres uno ore tradiderunt Matthaeum evangelium suum iudaeis qui Christo nomen dederunt destinasse. Cum vero Matthaeo consilium esset demonstrare Iesum esse Messiam quem iudaei expectabant, dicendum est evangelistae mentem fuisse ut alii etiam iudaeorum populares Christo nondum subditos evangelii sui lectione iuvarentur. Cf. Patrizi op. cit., lib. I, c. I, q. IV.

(2) Cf. Patrizi, op. cit. ibid. q. I, ubi argumentis philologicis Grotium refellit Vid. insup. Frisch, *Comm. de Matthaeo non confund. cum Levi*, Lips. 1746; Bolland. ad 1 mai, pag. 19; Wouters, *Hist. et concord. evangelic. dilucid. quaestiones*, cap. XI, q. V; Calmet *in evang. Matth. Prolegom.*

non movet. Origenes sane utrumque affirmavit, quippe in praefatione in epistolam ad romanos notat hominem a Marco et Luca appellatum Levi non alium esse a Matthaeo; ex quo perspicuum est nulla certa ratione fretum aliter alibi sensisse. Marcus vero et Lucas Christi apostolum veteri nomine appellare voluerunt, eiusque famae consulere (erat enim publicanorum officium odiosissimum), reticentes Matthaeum publicorum fuisse conductorem : Matthaeus contra maluit et se ipsum, et officium suum manifestare, ut in sua animi demissione maior esset divinae misericordiae praedicatio, quae peccatorem ad se traxerat.

Matthaeus iste, sive Levi Alphaei inter apostolos cooptatus testis actionum Christi, atque ascensionis in coelos, Spiritu sancto accepto, in Iudaea prius apostolico functus est ministerio, quam in alias provincias sibi sorte datas migraret. Ibi annuntiato per aliquot annos Dei verbo, rogatu iudaeorum, qui Hierosolymam et finitimos locos incolebant, evangelium composuit, eaque lingua scripsit, quam incolae loquebantur, hebraica nimirum, sive syriaca: idque est potissimum, in quo versari debet oratio nostra, et latius excurrere. Nam gravior quaestio de Matthaei evangelio excitata ea est: quo idiomate Matthaeus scribendo sit usus. Verum si antiquiorum patrum sententiis et auctoritate finiatur, ut finienda sane est, nullus dubito, quin hebraico seu syro-chaldaico sermone scripserit (1). Papias enim, Irenaeus, Origenes, Eusebius, Cyrillus hierosolymitanus, Hieronymus, Epiphanius, Chrysostomus, Augustinus, auctor synopseos Athanasio tributae Matthaeum hebraica lingua locutum omnes docuerunt, ex quibus paucorum sententias seligimus, quas proferamus. Papias (2), qui cum apostolorum discipulis vixit, apud Eusebium *lib.* III, *Histor. cap.* XXXIX ait: *Matthaeus quidem hebraico ser-*

(1) Syllabus eorum qui pro textu Matthaei aramaeo pugnarunt extat apud Danko op. cit. p. 272.

(2) Incredibile est quantum Papiae testimonium divexaverint plures eruditi ut evangelium Matthaei non hebraice, sed graece exaratum esse contenderent. Ast incassum. Papiae testimonium ita graece se habet: Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος. Falsum est *a*) τὰ λόγια *divina oracula*) non de ipso s. Matthaei evangelio intelligenda esse, sed *de quadam sermonum Iesu collectione*. Nam et connexio verborum et ratio ipsa philologica docent λόγια non *sermones* tantummodo sed et *res gestas* sonare. Cf. 1 Paral., XXIX, 29; XII, 15; XIII, 22; XXXII, 12, iuxta interpretat. LXX, hebraico idiotismo servato. Sed et ab indole linguae graecae id alienum non esse docet doct. Schwartz (Enciel. theol. Friburg.) Cf. et Ghiringh. op. cit., p. 170, 171. — Strauss ipse hanc interpretationem propugnat, 1, 82. Falsum insuper est *b*) veteres patres testimonio Papiae innixos esse, qui tamen ab Eusebio traditur homo mediocris ingenii « σμικρὸς τὸν νοῦν » (H. eccl. III, 39). Nam ecquis docuit huiusmodi criticos ac praecipue Io. Leonhardum Hug. (*Einlet. in die Schrift des N. T.* II, Th. §§ 8-12) ex uno Papia veteres omnes illam sententiam haurire potuisse? id gratis asseritur: imo argumenta non desunt laudatam sententiam alio e fonte potuisse manare. Cf. Patrizi, op. cit., lib. I, c. I, q. V, et Danko op. cit., pag. 271. Certum est autem viri vel ingenii debilioris auctoritatem sufficere posse, ubi de rebus agitur, quae non tam ab ingenii acumine, quam potius a fide in referendo dependent. Atqui fidem Papiae abiudicare nefas est, quamdiu contrarium probatum non fuerit. Ceterum non absolute ab Eusebio Papiam mediocris ingenii virum dici, sed relate ad sententiam de regno mille annorum quam ipse docuit, compertum habetur ex ipso Eusebio qui op. cit. III, 36, Papiam fuisse virum *in omnibus multa scientem, omni eruditionis genere instructissimum* dixit. Cf. Patrizi op. cit. ibid. q. V. Danko, op. cit., pag. 271; Ghiringh. op. cit. pag. 185. Reitmayr, op. cit. § 7.

mone divina scripsit oracula : interpretatus est autem unusquisque illa prout potuit. Irenaeus lib. III advers. haeres. cap. I : *Ita Matthaeus in hebraeis ipsorum lingua Scripturam edidit evangelii.* Origenes apud Eusebium lib. VI, cap. XXV: *Primum scilicet evangelium scriptum esse a Matthaeo, prius quidem publicano, postea vero apostolo Iesu Christi, qui illud hebraico sermone conscriptum iudaeis ad fidem conversis publicavit.* Eusebius lib. III, cap. XXIV : *Nam Matthaeus, quum hebraeis prius fidem publicasset, inde ad alias quoque gentes profecturus, evangelium suum patrio sermone conscribens, id quod praesentiae suae adhuc superesse videbatur, scripto illis, quos relinquebat, supplevit.* Cyrillus hierosolymitanus Catech. 14: *Matthaeus scribens evangelium, lingua hebraica illud scripsit.* Hieronymus praefatione in quatuor evangelia : *Excepto apostolo Matthaeo, qui primus in Iudaea evangelium Christi hebraicis literis edidit.* Et in libro de viris illustribus: *Matthaeus, qui et Levi ex publicano apostolus primus in Iudaea propter eos, qui ex circumcisione crediderant evangelium Christi, hebraicis literis verbisque composuit, quod quis postea in graecum transtulerit, non satis certum est.* Quae Epiphanius *haeres. 29 de Nazaraeis*, Chrysostomus *Homil.* I *in Matt.*, Augustinus *de consen. Evang. lib.* I, *cap.* II, auctor commentarii in Matthaeum apud Chrysostomum in prologo, et homiliae I initio, ut alios praeteream, perspicue adeo confirmant, ut maximae temeritatis sit tot gravissimis auctoribus non assentiri. Sunt tamen plerumque ex protestantium grege, qui metuentes, ne divinitati evangelii graeci detrahatur, si graecum apographum esse fateamur et traductum (1), malunt, re non satis explorata, sine duce novitatem probare, quam ad patres rationem quoque proferentes accedere.

Sed priusquam eorum cavillationibus respondeo, qui ab Erasmo hunc errorem hauserunt, illud nunc explicandum est, an hebraicus sermo, quo usum Matthaeum patres testantur, ille idem sit a sacris veteris Testamenti scriptoribus, a prophetis usurpatus; an vero chaldaicus sive syriacus, qualem hebraei in Palaestina loquebantur, ex hebraico et chaldaico profectus, et ex utroque compositus: nempe et tertia ista sermonis species potest hebraicum idioma vocari, quod in ore hebraeorum versetur, ut etiamnum hebraicum dicimus, quod inter fauces a nostratibus hebraeis pronuntiatur, etiamsi rabbinicum, thalmudicum, ex variis vocibus arabum, chaldaeorum, syrorum multiplex, et coagmentatum sit. Porro nobis videtur tam manifestum velle patres syro-chaldaici sermonis, non autem purioris hebraici meminisse, ut nihil esse possit illustrius. Inquiunt enim primo, Matthaeum hebraeorum causa Iudaeam incolentium, eorumque precibus impulsum historiam Dominicae vitae, mortis et doctrinae composuisse : quis vero nesciat hebraeos tum syriaca lingua locutos? Rursus Irenaeus atque Eusebius aiunt populari hebraeorum idiomate, et propria iudaeorum in Iudaea commorantium lingua τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ, πατρίῳ γλώττῃ, *propria dialecto*, *patria lingua* apostolum historiam elaborasse. Interciderat

(1) His perbelle auctoris verba inferius posita aptantur: « Ut divinum erat prototypon ab apostolo hierosolymitanorum fidelium studio et pietati commendatum; ita divinas esse canonicasque translationes primigenio non discordes, rationi et fidei consentaneum est. »

autem iam diu usus hebraice loquendi, cui alter syriacae locutionis successerat. Causa pariter, propter quam scriptum est a Matthaeo, postulabat communi iudaeis lingua conscribi, ut scilicet absente apostolo annuntiata sibi vitae praecepta neophyti legerent, neque memoria elaberentur verba, quae iis per aures demissa erant, Matthaeus evangelium scriptum reliquit: quo ergo sermone iudaeis familiari habita est ab apostolo concio, eodem est et tradita literis. Denique Hieronymus *comment. lib.* II *in caput* XII *Matthaei* ait, quosdam putare evangelium nazaraeorum esse autographum Matthaei evangelium: *In evangelio, quo utuntur nazaraei et ebionitae, quod nuper in graecum sermonem transtulimus, quod vocatur a plerisque Matthaei authenticum* (1): hanc autem opinionem non refutat, quam Epiphanius haeresi 29 de nazaraeis loquens probavit: *Habent autem Matthaei evangelium absolutissimum hebraice.* At vero lib. III adversus Pelagium s. doctor nazaraeorum evangelium syrochaldaica lingua agnovit exaratum: *In evangelio iuxta hebraeos, quod chaldaico quidem syroque sermone, sed hebraicis literis scriptum est, quo utuntur usque hodie nazaraei*; ergo primigenium Matthaei volumen necesse est fateri descriptum non antiqua hebraica lingua, sed recentiore, quae ex chaldaicis syrisque vocibus in eamdem orationem coniunctis manaverat. Quod quum constet inter doctos, dummodo id maneat, appellet, qui velit, hebraicum, syriacum, chaldaicum arbitratu suo, per nos licet.

Nam quod Isaacus Vossius malae causae patronus, ut errorem errore novo defenderet, contra omnium antiquorum fidem pertinacius pugnavit, hebraeos omnes superioribus etiam Christo Iesu temporibus in tota Palaestina, non aliter, quam graeca lingua instructos (2), absurdius est, et tanto viro turpius. Quid enim in Scripturis cum novi, tum veteris Testamenti tam clarum, quam propriam iudaeos linguam retinuisse, eaque diversa ab usu gentium, inter quas versabantur, cum suis collocutos? Capite VII, lib. II Machabaeorum mater et septem filii fratres Antiocho Epiphani vim facienti, ut a lege recederent, graece respondebant quidem; at sermonem ad se invicem habebant patrium, chaldaicum videlicet, seu syriacum: *vers.* 21 de matre ait sacer scriptor: *Singulos illorum hortabatur voce patria fortiter:* et vers. 27: *Itaque inclinata ad illum, irridens crudelem tyrannum, ait patria voce: Fili mi....* Quid est autem haec *vox patria*, nisi sermo iudaeorum proprius, qui Hierosolymis vigebat? Non intercidisse vero ibidem Iosephi aetate eum loquendi usum, ipsemet praefatione in antiquitates iudaicas affirmat, inquiens, se propterea diutius gentis suae historiam scribere distulisse, quam in eam cogitationem venerat, quod in graeca extranea lingua difficulter sensus suos eloqueretur: et praefatione libri de bello iudaico, quum se hebraica gente Hierosolymis natum dicat ex sacerdotali genere, patriam linguam chaldaicam linguam nominat. Nunc vero sive qui volet eam linguam chaldaicam cum Iosepho

(1) Id evincit Patrizi, op. cit., lib. I, cap. I, q. VII. Cf. Reitmayr, op. cit. § 8.

(2) Licet graeca lingua in Palaestina vigeret, iudaeos tamen, praesertim populum, hebraice seu syrochaldaice locutos fuisse, rem esse indubiam probat Patrizi op. cit. ibid. q. 5, § 5; *De lingua graeca Matthaei aetate iudaeis usitata.* Cf. et Koklgruber *Hermen. bibl. generalis*, p. I, cap. II, art. 2, § 51, in not.

dicere, per me appellet, licet; sive syriacam appellare malit, non impediam, dummodo non erremus nominis ambiguitate, atque hoc constet quadam dialecto chaldaica, quali utebantur syri, hebraicis quibusdam vocabulis intexta iudaeos tum effari consuevisse: quod evangelistae omnes exemplis quibusdam relictis notarunt.

Lucas enim *Actor. cap.* I, *v.* 19 agrum a iudaeis emtum pretio, quod Iudas proiecerat, inquit appellatum *lingua eorum, Haceldama;* sive ut habet graecus textus: τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν *propria dialecto ipsorum:* vox autem illa syriaca est. Voces quoque *Bethsaida, Golgotha, Gabbatha, Talitha*, quas s. Iohannes dicit hebraice iudaeis usitatas, sunt syriacae. Ex titulo pariter cruci praefixo graece, hebraice et latine perspicitur, tria haec idiomata in urbe Hierosolyma vulgo in usu fuisse, hebraicum indigenis, advenis graecum et latinum. Item Christus Dominus in cruce exspirans syriace ad patrem suum ea verba habuit Eli, Eli, sive ut Marcus refert, *Eloi, Eloi, lamma sabacthani?* neque alium sermonem antea locutus videtur. Simili modo Paulus apostolus *Actor. cap.* XXI, *v.* 40: *Annuit manus ad plebem, et magno silentio facto, allocutus est lingua hebraea:* et vers. 2 sequentis capitis: *Cum audisset autem quia hebraea lingua loqueretur ad illos, magis praestiterunt silentium.* Atque ut omnia concludamus, tribunus Paulum interrogat *Actor. cap.* XXI, *v.* 37, an graecum sermonem calleat: *Graece nosti* (1)? At insulsa fuisset interrogatio, si hebraei hierosolymitani omnes non aliud, quam graecum idioma loquerentur. Quae quum ita sint, satis constare arbitror, quum lingua hebraeis familiari Matthaeus praecepta, quae voce dederat, scripto relinquere voluerit, syriaca evangelium suum tractasse.

In his omnibus maiorum auctoritate primum, ut videtis, tum magno rationum pondere confirmatis, Erasmus audacior fuit adversarius, imperitus ipse quidem orientalium linguarum, sed Oecolampadio iis in rebus parum se doctiori habens fidem, ut propterea merito Iacobus Stunica in adnotationibus suis graviores ei errores obiiciat. Caietanus pariter et hebraici et graeci ignarus eloquii, Erasmo se adiunxit, eius errores corrigere propter linguarum ignorationem ineptus; sed hi a catholicis fere omnibus deserti haereticos quosdam approbatores et sectatores habuerunt, veritos, ut diximus, ne verum Matthaei evangelium apud nos non extaret, quoniam syriacum producere non possumus. Istorum argumenta omnia collegit, atque amplificavit Matthias Flacius Illiricus Lutheri et Melanchonis discipulus praefatione in evangelium s. Matthaei, quorum nunc vim et naturam consideramus (2). Ait iste haereticus multa hebraica vocabula *Gogultho, Haceldama, Bethsaida, Eloi, Eloi, lamma sabacthani* in Matthaei evangelio in aliam linguam notiorem traducta reperiri, omnemque horum obscuriorum verborum significationem aliis verbis clarioribus ostendi: atqui ea exponere non potuit auctor, qui syriace scripsit, nisi velimus syriacum syriaco aeque obscuro posse illustrari, quod est absurdius; vel apostolum hebraice scribentem interpretationem graecam ad quaedam verba adiunxisse, quod credibile non est; auctor ergo graece scribens

(1) Cf. Reitmayr op. cit. § 8.

(2) Alii recentiores Erasmum, Caietanum, Flac. Illyricum secuti sunt, quos inter Io. Leon. Hug. Cf. Danko op. cit. pag. 269.

syriaca verba quaedam solum retinuit, quorum interpretationem attulit ea lingua, qua totum opus composuit; quod ni ita sit, et interpreti potius maiorem rei explicationem tribuere mallemus, cur non omnia syriaca verba ille nominaverit, et singulis graecam significationem non adiunxerit? Item videtur latinas nonnullas voces in Matthaei evangelio assumi, quas graecus auctor non omnino ignarus latinitatis usurpare potuit, non hebraeus a latino sermone distantior, ut est lusus ille verborum : *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*, qui non nisi a graeco scriptore inventus est, cum in syriaco atque hebraico idiomate nulla nominum similitudo lapidem inter et Petrum sit.

Haec prima Illirici ratio vana est. Ergo ne Moses graece scripsit, quia saepe in libris legis hebraicorum vocabulorum interpretationes afferuntur, Genes. XXXI, 48 גל עד *Galaad*, idest *tumulus testis:* cap. XXXV, 18 בן אני *Benoni*, idest *filius doloris mei:* Exod. XII, 11 פסח, *Phase*, idest *transitus Domini;* et cap. XVI, 15 מן הוא *Manhù, quid est hoc?* ut multos alios veteris Testamenti locos praeteream? Haec scilicet omnia primum graecus (1), postea latinus interpres explicuit, ne ignoraret lector causam, quare ita appellata sint vel locus, vel res, vel persona, quorum nomina integra retinuerat. Interpretes enim solent illustriora quaedam nomina aut propria, aut appellativa non immutare, addita quidem interpretatione, ut vel Grotius annotationibus in Matthaeum advertit: *Solemne est omnibus scriptoribus etiam interpretibus vocabula peregrina notabiliora servare integra; sed addito interpretamento, quod aliquoties etiam factum videmus a senibus* LXX. Quod si ita est, quid esse credibilius potest, quam graecum Matthaei interpretem nonnullas istiusmodi voces servasse, ut propria nomina cognosceremus personarum et rerum, de quibus sermo erat, et praeterea quid valerent significasse? עמנואל גולגלתא הקלדמא, *Emmanuel, Golgotha, Haceldama* propria sunt nomina et personae et rei; retineri ergo illa debuerunt et explicari. אלהי אלהי, *Eloi, Eloi* describenda similiter erant, ut deceptos Eliae nominis similitudine auditores cruci adstantes facile intelligeremus (2); quum contra, tacitis syriacis verbis, consequi non potuissemus quomodo vocatum a Christo Eliam credidissent. Omnia autem syriaca vocabula non debuit, neque potuit graecus interpres eodem modo cum exscribere, tum explicare, quod fuisset contra usitatam interpretandi rationem, et ab usu LXX senum nimium abhorrens. Reliqua leviora sunt, quam ut responsionem postulent. Latina nomina, vel graeca latino colore illita, ab interprete similiter assumta sunt; lusus vero inter vocem *Petrum* et *Petram* ideo manet in interpretationibus graeca et latina, quod nomen syriacum כיפא *Cipho*, vel *Cepha*, quod Simoni filio Ionae Christus imposuerat, lapidem significat, illudque Πέτρος graecus reddidit (3): non enim credendum est a Christo Domino graecum nomen Πέτρος inditum; sed syriacum, quo linguae genere utebatur (4).

(1) Cf. Güntner op. cit. § 112.

(2) Cf. Hieron. Beda, Strabon., Euthymium, Maldonat. etc. ad h. l.; et De Rossi *Della lingua propria di Cristo*, dissert. 3, nn. 13, 14, 15.

(3) Cf. De Rossi op. cit. diss. 3, n. 4.

(4) Cf. De Rossi op. cit. in tribus dissertat. quibus constat passim; Fabricy, *Titres primitifs de la révélation*, Rom. 1772, 1, 116 seqq. Danko op. cit. p. 216,

Pergit Illiricus urgere, infirmam esse patrum auctoritatem: nemo patrum viderat hebraicum Matthaei evangelium autographum; eaque unice ratione moti hebraicis literis ab apostolo traditum credidérunt, quod nazaraei illo uterentur. At quam imbecillum est unquam istud patrum argumentum! nazaraeorum evangelium purissimo graeco, quod habemus, discrepabat, eratque illud corruptissimum: quamobrem Origenes, Hieronymus, Epiphanius, qui hebraicum Matthaei exemplar summis laudibus extulerant, illud nazaraeorum ut perversum abiecerunt. Nullo ergo fundamento innixi patres ex nuda coniectura hebraicas fuisse Matthaei Scripturas primum statuerunt: quam opinionem deinde rebus suis incommodam sentientes deseruere, reiectis omnibus hebraicis exemplaribus apocryphis, ut graeca purgatiora sequerentur.

Iniuriosum sane id est patribus inculpatis traditionis testibus, perinde ac si, quod dubium erat, quale esset, sua voluntate constitutum esse voluerint: non patiemur autem Illiricum, aut ullos haereticos non ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo quod suae causae convenit, patrum auctoritatem metiri. Quis persuasit haereticus, Papiam atque Irenaeum, patrum vetustissimos, sincerum Matthaei autographum non vidisse (1)? quis causas, propter quas Matthaeus scripsit (2), et rationem ac modum, quem in scribendo tenuit, excogitatas a patribus ad libitum nullius emolumenti causa impudens accusabit? Moderatior sane Hugo Grotius auctoritati et rationi concedendum esse putavit, atque argumentum inde petitum non minus fidenter, ac nos *in caput primum Matthaei* promovit: *Par credi est scriptam ab eo evangelicam historiam eo sermone, qui ea in regione frequentabatur. Nam quod quidam magno conatu probatum eunt, graecum id, quod habemus, esse ipsius Matthaei primitivum, in eo nullis iustis de causis maximam piae antiquitatis consensionem repudiant: nam Papias, Irenaeus, Origenes, atque alii, quibus eius rei veritatem, quam nobis, exquirere promtius fuit, pro comperto tradiderunt, scripsisse Matthaeum hebraice.....* Prosequitur deinde et haereticis novatoribus respondere, et de nazaraeis usis Matthaei codice dicere.

Sed demus nazaraeorum evangelio adductos patres in suam illam sententiam concedere, parvum ne illud momentum iudicabimus, si recto quidem iudicio rem expendamus? Equidem ab initio illibatum erat, quale a Matthaeo acceperant, nazaraeorum evangelium (3). Qui enim primo ab apostolo ad Christi fidem conversi Hierosolymis iudaei sunt, ab eodem postulaverunt sibi scripto relinqui doctrinae praecepta, quam didicerant: acceptum gentili

ubi alios qui pro lingua syriaca partes egerunt refert, convellitque opinionem de graece vel latine locuto Iesu.

(1) Cf. Patrizi op. cit. lib. I, c. I, q. 5, § 3. Güntner op. cit. § 116.

(2) Vide not. 3, p. 362. Impudentissimi profecto hominis est autumare patres ad libitum causas excogitasse propter quas Matthaeus scripsit. Novimus enim una voce omnes idem tradidisse, nemine contradicente. Ceterum id abundissime docet forma ipsa evangelii; cuiquam enim legenti compertum fit Matthaeum, prae ceteris evangelistis, ea momenta historiae accuratius pertractare, e quibus singuli characteres messiani elucent. Cf. Ghiringhello op. cit. p. 174-181. Danko op. cit. § 46, et scriptores quos ipse citat. in not. 1.

(3) Christianis, qui in Iudaea primo extiterunt, nomen Ναζωραίων *Nazaraeorum* factum legimus in Actis apostolorum XXVI, 5 coll. 14. Vid. Epiph. *Haer.* XXIX, 1, 6.

lingua, et diligentissime custoditum usque ad hierosolymitani excidii tempora, Pellam secum detulerunt, Palaestinae urbem, quo se receperant, antequam romanorum copiis Hierosolymae obsiderentur. Plerique deinde istorum Beroeam Syriae urbem habitatum profecti, legis mosaicae caeremonias cum Christi Domini praeceptis coniungendas arbitrati, atque a christianis reliquis secedentes, sectae originem fecerunt nazaraeorum (1) nomine, quae deinceps in ebionitarum haeresim partim descivit. A nazaraeis de syrochaldaico exemplari Matthaei nihil abrasum est; immo vero additae potius bona fide narrationes quaedam nihil erroris continentes ab apostolorum discipulis per traditionem acceptae, quas veras existimabant, et quidam ecclesiae patres similiter crediderunt (2): ebionitae autem ad arbitrium pro suorum errorum tuitione detruncarunt, corruperunt, adulterarunt, atque inter cetera, ne Christum Dominum humanum corpus de virgine sumsisse fateri cogerentur, genealogiam sustulerunt (3).

Ex his, quae apud antiquos constantissima sunt, facile intelligitur, quomodo Origenes, Hieronymus, Epiphanius hebraicas Matthaei scripturas, praesertim quibus nazaraei utebantur, summis laudibus praedicaverint, ut Epiphanius non dubitaverit dicere nazaraeos habere evangelium hebraicum Matthaei plenissimum : ἔχουσιν δὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον πληρέστατον: *habent autem evangelium secundum Mattheum plenissimum ;* et Hieronymus nonnullas difficiles quaestiones solverit usu lectionis nazaraeorum evangelii et probatione (4). Nam si omnia, quae graeco in evangelio prius translato ex hebraicis literis, quam a nazaraeis editiones aliquot fierent, eadem fide reperiebantur, cur maximam auctoritatem non obtineret? Si praeterea additiones illae a probatissimis patribus etiam agnoscebantur ex traditione apostolica ad se derivatae, cur accusandum erat omnino illud evangelium, atque abiiciendum totum, quamquam ferenda non esset illorum audacia, qui temerarias manus in divinum opus iniecerant, et quae Matthaeus non scripserat quibusdam in locis inseruerant? Distinguebat profecto suis temporibus praesertim Hieronymus divina atque humana, quae primum Matthaeus, quae deinde nazaraei scripsissent, poteratque constanter affirmare illud esse Matthaei evangelium ab omnibus accessionibus purgatum, quas hebraei illi ex parte tantum christiani fece-

(1) Istud nomen deinceps christianis semper mansit apud iudaeos. Cf. Hieronym. in Isai. v, 18; in Amos i, 11, 12. Commune etiam fuit *hebraeorum* nomen christianis Palaestinam incolentibus. Cf. Act. v, 1; Epiph. *Haer.* lxvi, 20; Euseb. *N. T.* iv, 5. Nazaraeorum nomen deinceps christianis legis mosaicae caeremonias cum Christi Domini praeceptis coniungentibus proprium fuit. Cf. Act. xi, 2-18; xv, 1-31; xxi, 20-26. Iustinus eos venia dignos putat in dial. cum Tryph. § 47. Constat eos, saltem initio, nullum professos fuisse errorem qui christianorum dogmatibus adversaretur. Id luculenter docet Hieron. ad Augustin. ep. 112 al. 87, § 13; in Is. viii, 11, 12; in Ezech. xvi, 16. De nazaraeis cf. Patrizi op. cit. lib. i, c. 1, q. 7, § 1; Ghiringhello op. cit. pag. 281-286; et Perrone *De divinitate Iesu Chr.* vol. 2, cap. xxi, art. 2.

(2) Cf. Hieron. Comm. in Is. xi, 1; contra Pelag. iii, 2; in Mich. vii, 6; in Matth. vi, 11; xi, 13; xxiii, 35; xxvii, 16; *De viris illustr.* 2, 16 etc. Vid. Grabium *Spicileg. Patrum* etc. Oxon. 1700, pag. 25-31.

(3) De ebionitis copiose ac erudite Patrizi op. cit. § 2, et q. 8, necnon Ghiringhello op. cit. 281-290.

(4) Cf. R. Simon *Histoire critiq. du nouv. Test.* i, c. 80, 91.

rant. Quia vero totus, qualem illi auxerant, divinus codex non erat, neque ab ecclesia probatus, ebionitarum autem praecipue multis in locis corruptus; ideo cum s. doctor, tum alii patres apocryphum alibi merito iudicarunt (1). Itaque fluctuans non est sanctorum patrum doctrina, neque instabili fundamento innixa; sed utraque pro varia et temporum, et personarum, et libri ipsius ratione ac consideratione valens.

Atque hac sive rei totius narratione sive distinctione, alia quoque, quae videntur officere huic nostrae causae, propulsabimus; cuiusmodi illud est, quod cum Illirico quidam exaggerant, fieri scilicet non potuisse, ut exemplar Matthaei prorsus interiret, siquidem hebraicum illud evangelista tradidisset (2): item et illud nunquam eventurum fore, ut codice hebraico soli haeretici uterentur, si ecclesia credidisset aliquando hebraicis literis Matthaeum scriptas institutiones suas reliquisse. Id ut perspiciatur, consideremus primos, qui Hierosolymis Christi praecepta sunt secuti, non diu a reliquis disiunctos perstitisse; sed per varias terrae partes dispersos cum gentilibus graece loquentibus Christi fidem pariter amplexis consuevisse. Consideremus quoque post Hierosolymorum eversionem, vel in ipsa Iudaea, usitatiorem syro-chaldaico evasisse graecum sermonem. Cum igitur primi illi, qui omnino, quantum Christi lex praecipiebat, a mosaicis institutis recesserant, graecis permixti graeca exemplaria adhiberi in ecclesia, legi, ab omnibus teneri cernerent, negligentius iam, quasi inutile esset suum ipsorum exemplar, apud se habere coeperunt, et paulatim intercidente chaldaicé sive syriace loquendi usu, passi sunt et librum interire, quem fideliter graece redditum, et vulgatiorem factum multo utilius sibi explanabant ecclesiae pastores. Accessit ad hoc et nazaraeos, qui primigenio exemplari unice delectabantur, omnibus ecclesiis gentium fide coalitis tum fuisse odiosissimos, ut maius nullum, quam contra nazaraeos, odium exarserit: quod quum ita esset, fieri non potuit quin syro-chaldaicum exemplar despiceretur ab initio; postea vero ignoratione linguae omnino periret. Alterum falsum est solis haereticis primum in usu fuisse syro-chaldaicas Matthaei Scripturas: nam primi fideles hierosolymitani iniuria in haereticis numerantur, quod Christi Domini legem cum legalium caeremoniarum observatione coniunxerint, si omnes quidem retinendam et veterem legem putarunt; quod sane absurdum est dicere. Turpe scilicet esset atque indecorum primos fideles in nascentem ecclesiam nuper adscriptos ob id solum haereseos accusare, quod ad Christi fidem adiungenda sibi esse mosaica praecepta existimarent. Errabant certe; sed condonandum erat iis temporibus, quibus mortua quidem lex erat, at mortem non afferebat colentibus: condonandum, inquam, hominibus ex iudaeorum sinu in ecclesiam translatis, quod et Christum et apostolos observasse viderant; quamobrem quum ii chaldaicos codices legerent, a fidelibus utique chaldaici legebantur. Postea vero quam alienum omnino fuit a vera religione mosaicis institutis vacare, soli quidem haeretici ad publica ministeria chaldaicum evangelium adhibebant: at vero ab ecclesiae patribus, qui essent in linguarum cogni-

(1) Cf. Calmet. *Proleg. in Matth. Evangel.*

(2) Cf. Calmet. loc. sup. cit. et Güntner op. cit. § 117.

tione versati, non respuebatur, ubi cum graecis codicibus sine ulla corruptionis suspicione a primo illibato desumtis conveniret.

Sed iterum pugnat Illiricus : divinae providentiae intererat doctrinae christianae fontem nunquam exarescere ; intererat continuo effluere, atque illimem et inturbatum manere; si ergo Matthaeus hebraice scripsisset, haberemus etiamnum, et multo prius habuissent ecclesiae patres Matthaei evangelium in ea integritate, qua ab apostolo depositi loco fidelibus creditum est. Item, quomodo Matthaeus graecus quum esset aut romanus, ut publicani officium declarat, a quo iudaei maxime abhorrebant, hebraicum idioma externum gentili praetulerit scribendo? Quare istud potius, quam cetera evangelia syriacis verbis conficeretur? Iudaei graece sciebant, Hierusalem brevi in hostium potestatem ventura erat, exturbandi iudaei omnes, atque abigendi in diversas orbis partes, idque manifestum erat Matthaeo ; cuius ergo rei gratia usus esset apostolus eo sermonis genere, qui mox erat occasurus ? Evangelio suo consulere apostolus voluit gentium omnium utilitatibus : ad quid ergo librum composuerit idiomate uni tantum nationi cognito non multo post desiturae, neque unquam coaliturae in ullam rempublicam?

Ita argumentatur Illiricus, meris coniecturis factum constans in dubitationem adducere totis viribus adnitens. Sed quis non statim admiretur inscitiam atque ignorantiam hominis de re maxime nota? Non enim verisimilibus rebus, quibus saepe homines decipiuntur et pertrahuntur in errorem, sed rationibus et causis certis pugnandum est contra eos, qui ita rem esse historiarum monumentis et solida auctoritate confirmant. Divinam providentiam frustra hoc loco in subsidium vocat. Iudaeorum natio, et ecclesiae patres sine divinae providentiae iniuria fatentur libros quosdam veteris legis omnino amissos; quanto magis fateri possumus deperditum Matthaei exemplar, manentibus sincerissimis eiusdem versionibus (1)? Debuisset ergo pariter divina providentia nunquam permittere, ut iudaeorum ecclesiae, quarum commodis servierat Matthaeus, collaberentur: quum autem id passa sit, potuit etiam non impedire hebraici voluminis iacturam; quo et ostendere voluit, non litera, sed spiritu legem suam contineri, et ad unam hominum utilitatem Scripturas esse datas, qua cessante, et Scripturae illae desierunt. Matthaeum deinde graecum aut romanum hominem fuisse perperam omnino ex vitae atque officii genere (2) concluditur : nos contra

(1) Aliorum quoque librorum sacrorum archetypa deperdita fuerunt, nempe Ecclesiastici, Tobiae, Iudithae, primi libri Machabaeorum: sincerissimae vero versiones exemplarium locum supplent. Cf. Tieffensee *Disp. de autogr. bibl. iactura*, Halae M. 1743. — Quod vero spectat ad quaestionem « an libri quidam veteris legis omnino perierint » quamvis sint qui negant, ut Salmeron *Prolegom.* IX, c. 4; Thom. Stapleton, *de princip. fidei doctrinalibus*, controv. V, I, IX, c. 5, probabilior tamen sententia affirmat. Hanc um Auctore tenent Bellarminus, *De contr. chr. fid. de Verbo Dei*, lib. IV, 4. Serarius, *Proleg. bibl.* c. 8, q. 14; Bonfrerius *Praeloq. in S. S.*, c. 6 etc.

(2) Vectigalia provinciarum conducebantur ab equitibus romanis, qui inde *publicani*, ἀρχιτελῶναι aut τελωνάρχαι dicebantur, et in provinciis conductis suos habebant portitores seu exactores vectigalium qui τελῶναι dicebantur. In Iudaea vero *etiam iudaeis* vectigalia locabantur, qui demum praerogativa equitum romanorum fruebantur. Cf. Iahn *Archaeol. bibl.* p. 2, cap. 3, § 236; et Iosephum *De bello*, II, 14, 9.

ex nomine praesertim, quum et Levi vocatum velimus, hebraeos parentes habuisse censemus. Etsi vero graecus fuerit, iudaeis rogantibus eam orationem adhibere maluit, quam tenebant. Sed iudaeorum lingua nonne brevi erat interitura? Sit verum et hoc ipsum; praesentibus tamen et mox nasciturus scripto suo consuluit, sciens perinde et in vulgatiorem linguam versum iri, et alios ex fratribus suis eamdem operam suscepturos, quae toti mundo prodesset. Unus denique Matthaeus syriacis verbis iudaeos instituerat: unus pariter syriaco idiomate institutionum suarum monumentum reliquit consignatum literis. Quid iuvat hac de re sermonem diutius protrahere, quae facti quum sit, non convellitur pervestigatione causarum, quae videntur moroso philosopho abesse debuisse, cur diversa a ceteris evangelistis lingua Matthaeus conscriberet?

Saltem nova vi enitens Illiricus ait: qui hebraice scripsisset, veteris Testamenti locos ad causam suam opportunos ex hebraico fonte deducere debuit, non ex graeca LXX seniorum interpretatione: Matthaeus autem a graecis LXX interpretibus mutuatus est, quae attulit ex veteribus Scripturis testimonia; non igitur nisi graece fideles docuit. Cuius rei testis esse potest et Marcus, qui non modo Matthaei stylum imitatur, sed et iisdem, quibus Matthaeus, graecis verbis saepe utitur: ex quo perspicuum est Marcum ob oculos habuisse primigenium exemplar graecum Matthaei, quod paucioribus complecteretur.

Ne his quidem Illirici verbis valde urgemur. Ad primum multa diximus anno superiore de divinitate Scripturarum in genere, quae paucis hic perstringimus. Primo evangelistas atque apostolos, ut ait Hieronymus commentariorum in Isaiam lib. IX, cap. XXIX: *Non verbum interpretatos esse de verbo, neque* LXX *interpretum auctoritatem secutos; sed quasi hebraeos et instructos in lege absque damno sensuum suis usos esse sermonibus* (1): hac de causa sentit Matthaeum potissimum sensus veritatem interdum expressisse neutri vel hebraeorum vel graecorum exemplari addictum, quod assumto eius loci Ieremiae cap. XXXI, 15 exemplo, *Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus: Rachel plorans filios suos, et noluit consolari, quia non sunt*, cap. II, 18; et altero : *Et tu Bethlehem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda*..... ibid. vers. 6 declarat, quae neque hebraico, neque LXX interpretum textui conveniunt. Quae si vera est Hieronymi sententia, tota Illirici ratio concidit. Rursus Hieronymus non semel affirmat apostolos, et Matthaeum prae ceteris ex hebraico fonte veteris legis testimonia depromsisse (2), ubi hebraicum graeco discordaret, idque promoniis dumtaxat quae hodie in Matthaei evangelio leguntur, nulla ratione conficitur Matthaeum graeca potius quam syrochaldaica lingua evangelium scripsisse. Nam si Matthaeus graece scripsit, potuit interpres hebraeus illa testimonia referre iis ipsis verbis quae in hebraeo exemplari habentur; si vero hebraice, graecus interpres potuit verba veteris Testamenti apud Matthaeum reperta vertere ut sunt in interpretatione alexandrina.

(1) Cf. Danko *Commentar. de s. Script.* § 133.

(2) Plures e veteribus cum Hieron., et Ioan. Bernardus Derossi e recentioribus (*Della lingua propria di Cristo*, dissert. III, §§ 32, 33) id sentiunt. (Testimonia e veteribus Scripturis deprompta sex supra quadraginta apud Matthaeum numerantur). Patrizi vero, op. cit. lib. I, c. I, q. 6, notat saepius testimonia haec graeco quam hebraeo codici manifesto consonare. Ceterum ex veterum Scripturarum testi-

bat duobus exemplis Matthaei cap. II petitis: *Pro eo quod nos diximus: ex Aegypto vocavi filium meum*: LXX *transtulerunt*, ex Aegypto vocavi filios eius, *quod in hebraico non habetur, nullique dubium est Matthaeum de hoc loco posuisse testimonium iuxta hebraicam veritatem*, comment. in Osee lib. III, cap. II. Similia habet et lib. I comment. in Matthaeum cap. II, de altero testimonio, *quoniam Nazaraeus vocabitur*, ex hebraicis Scripturis depromto: *Possumus et aliter dicere, quod etiam iisdem verbis iuxta hebraicam veritatem in Isaia scriptum sit: exiet virga de radice Iesse, et Nazaraeus de radice eius ascendet* (1). Tertio, demus textus veterum Scripturarum apud Matthaeum verbis LXX interpretum constructos; procul dubio interpres, qui syriacum Matthaei evangelium graece reddidit, testimonia hebraica interpretatus est, quomodo LXX iam exposuerant in ea sua editione, quam et synagoga complectebatur et gentiles maximi aestimabant, atque unicam consulere poterant, si rerum divinarum praeteritarum scientiam habere voluissent.

Quis deinde miretur Marci eloquium eloquii Matthaei esse simile? Evangelistarum omnium stylus convenit, quocumque demum sermonis genere evangelium ediderint. Erant enim eiusdem generis omnes, idest hebraei ex hebraeis, et qui graece ex illis scripserunt, patriae linguae proprietatem in graeca scriptura saepissime referunt (2). Quod si quis similiora esse contenderet Matthaei et Marci evangelia (3), quam hebraeorum hominum indoles postulet (quamquam certe Marcus acerbiores quosdam syriace dicendi modos in Matthaei evangelio apparentes emolliat); velit autem utrumque iisdem saepe verbis locutum, huic responderemus, aut graecum evangelii syriaci interpretem usum esse graeco Marci evangelio dum interpretaretur; aut sine ullo exemplo sibi proposito planiora atque usitatiora verba adhibuisse, qualia et Marco in mentem venerunt; aut Marcum ad graecam versionem evangelii Matthaei evangelium suum elaborasse, quod quibusdam verisimilius videtur (4).

Quamquam vero Matthaeus genstra quidem sententia, ad rem Augustinus *De consensu evang.* lib. I, 2, 4: « Quamvis singuli suum quemdam narrandi ordinem tenuisse videantur, non tamen unusquisque eorum velut alterius praecedentis ignarus voluisse scribere reperitur, vel ignorata praetermisisse, quae scripsisse alius invenitur; sed sicut unicuique inspiratum est, non superfluam sui laboris cooperationem adiunxit. » Augustini vestigia secuti statuunt s. Marcum Evangelium Matthaei ante oculos habuisse (quamquam eiusdem *breviator*, ut eum vocat Augustin. dici nequeat; quod clare docet lectura et indoles Evangelii Marci), Seiler, *De tempore et ordine quo tria Evangelia scripta sunt*, I, II; Erlang. 1805; Hug *Einl. in d. Schriften d. N. T.* Tub. 1826, ed. 3, II, 107 seqq.; Reitmayr op. cit. § 11, n. 4; Patrizi op. cit. cap. 2, q. III; Danko op. cit. *protheoria* § 13.

(1) Quod spectat ad hoc testimonium cf. De-Rossi in op. *Disquis. de moment. et causis neglect. hebr. litt.* p. 125 et seqq., Huet. *Demonstr. ev.* prop. IX, cap. 16.

(2) Cf. Glassium in *Philol. sacra* l. I, tr. 4, sect. II, can. 2; Vorstium *De hebraismis N. T. commentarius*, Amstelodami 1665; Io. Leusden *Libell. de dialectis N. T. singulatim de eius hebraismis*, Lips. 1792; Io. Lamium *De eruditione apostolor.* cap. X et XI; De Rossi in op. sup. cit. cap. V; Kaiser *Comment. de linguae aram. usu ad iudicanda plura N. T. loca*, Norimb. 1831; nec non lexica et grammaticas melioris notae quae ad discendam linguam biblicam N. T. conferunt. Cf. Kohlgrub. op. cit. § 76.

(3) De mutua Evangeliorum inter se relatione magna agitatur quaestio; singulas hac de quaestione opiniones recensere nimia res esset. Cf. Danko *Hist. revel. N. T. protheoria* §§ 11, 12, 13. Optime, no-

(4) Patrizi op. cit. ibid. ut sup. verisimilius Marcum syrochaldaico Matthaei

tili hebraeorum idiomate evangelium suum conscripserit, ut probavimus hactenus; purum tamen, illibatumque haud multo post esse desiit. Quae enim exemplaria in manus deinde Clementis alexandrini, Origenis, Hieronymi delata sunt, nazaraeorum exemplaria erant cum additamentis, quae Hieronymus praesertim adnotavit: sed ne istud quidem nazaraeorum evangelium ad nos usque pervenit (1); immo vero et eius translatio graeca et latina a Hieronymo adornata similiter periit. Quocirca duplex hebraicum Matthaei exemplar alterum a Tilio, a Munstero alterum productum, tum syriacum a Vidmanstadio editum Matthaeo tribuere non possumus: primigenium enim apostoli exemplar multo antea interciderat; nazaraeorum vero multas continebat adiunctiones, quae in istis desiderantur; et liquidius patet ex graeco exemplari hebraica istiusmodi et syriaca esse profecta. Graeca versio nunc et a multis iam saeculis autographi locum tenet (2), eaque de causa Hieronymus latinam interpretationem ad graeca exemplaria recensuit atque emendavit. Antiquissima ea est, atque ab apostolorum temporibus tradita Ecclesiae ex gentilibus coactae, Hieronymo atque Augustino testibus. Quis vero autographis interpretationem illam fecerit, omnino ignoramus: Papiae visum est multos in eo vertendo operam suam posuisse, quum dicat unumquemque praestitisse, ut suppetebant vires. Item Hieronymo incertum est, quis postea in graecum transtulerit. Quod si isti patres in rerum antiquarum cognitione versatissimi discernere graecae versionis auctorem non potuerunt, qua unquam ratione recentius a quibusdam inventus ille est? Auctor synopseos, vulgo athanasianae, interpretem inquit esse primum Hierosolymorum episcopum Iacobum fratrem Domini; Theophylactus Iohannem; Anastasius synaita Lucam et Paulum; Sixtus senensis Barnabam: sed si quis apostolorum graece Matthaei evangelium reddidisset, id neque Papias tradere praetermisisset apostolorum aetati propinquior, neque ceteris patribus id fuisset ignotum. Quare ex hac dissensione id unum colligere est, et autographam fuisse hebraicam Scripturam, et apostolorum aevo in graecum sermonem conversam, cui ecclesiae usus conciliavit auctoritatem, nos edocens integerrimam illam esse, atque a nativa integritate nulla sui parte degenerem.

Haec de Matthaei autographo, deque exemplari graeco in autographi locum suffecto dicenda habebamus. Ex isto graeco-latinam versionem prodiisse necesse non est illi persuadere, qui graecos codices cum latinis conferat, et sanctorum patrum libros legat: ipse enim per se intelligit ex uno alterum evangelium plenissime extare. Ut divinum erat prototypon ab apostolo hierosolymitanorum fidelium studio et pietati commendatum; ita divinas esse, canonicasque translationes primigenio non discordes, rationi et fidei consentaneum est. Qui contradixerunt haeretici vel falso tributum opus Matthaeo, vel, qui olim erat sincerus apostoli liber, corruptum postea et depravatum primam dignitatem amisisse arbitrati, eos peculiari confutatione, ne dignos quidem indicamus, quibus vehementissime obsistitur sola perpetua et constanti

exemplari usum esse probat. Cf. et Grot. *Adnot. in tit. Matth.*

(1) Cf. R. Simon *Hist. crit. du N. T.* t. I, p. 52-53.

(2) Consule Calmet, prolegom. sup. cit. et Güntner op. cit. § 117.

omnium saeculorum doctrina. Nam quae falsis praeiudiciis abrepti calumniantur, modo nullam interesse Matthaei evangelio cum veteribus Scripturis coniunctionem ; modo, quae uno sensu a prophetis dicta sunt, alio plane diverso eadem evangelii auctorem usurpasse, et violenter ad Christum, ad novam legem detorsisse (1); modo cum ceteris evangelistis in Christi historia referenda Matthaeum non convenire, ea refellimus omnia, atque expedimus , adhibitis generalibus praeceptis superiore anno a nobis traditis de ratione explicandi Scripturae locos, et de apostolorum non modo, sed etiam hebraeorum veterum omnium disciplina, qua ex pluribus eiusdem sententiae significationibus commodiorem sibi atque aptiorem ad institutum suum transferebant. Quapropter in re non necessaria opera nostra collocaretur, si plura huc afferre animus esset. Neque vero plures sententias in nazaraeorum volumen insertas, in nostro autem evangelio non extantes, quas omnes veras et divinas patrum aliqui crediderunt, in examen adducere in animo habemus, etiamsi inde concludi videatur integras non esse Matthaei scripturas in Ecclesiae gremium delatas. Nam ecclesiae patres eadem facta, easdemque Christi Domini sententias, quas nazaraei in Matthaei evangelium intruserant, accipere potuerunt ab apostolicis viris, easque probare, ut certa traditione ad se perductas (2), licet in sincero Matthaei evangelio nusquam eas legerint, aut nazaraeorum additamenta pro divinis Scripturis habuerint, quod facillimum esset confirmare, nisi ad alia esset properandum.

Articulus II.

De Evangelio s. Marci.

Antiquis patrum monumentis constitutum est Marcum evangelistam Petri discipulum atque interpretem fuisse, ut nemo iam dubitet ipsummet a Petro *epist.* I, *cap.* V, 13 filium suum nuncupari: *Salutat vos Ecclesia, quae est in Babylone coëlecta, et Marcus filius meus.* Iste vero Marcus alter est a Iohanne filio Mariae, cognominato Marco: *qui cognominatus est Marcus*, ut dicitur *Actor.* XII, 12 et 25, apud quem divertit Petrus ex vinculis ab angelo ereptus, et quem Paulus et Barnabas secum ad ministerium assumserunt; et quem iterum Barnabas, dissentiens a Paulo, comitem sibi esse voluit Cyprum navigans, *Actor.* XV, 39. Enim vero evangelistam nusquam Iohannem Scriptura, nemo auctorum veterum appellat, quo nomine alter appellabatur: non erat praeterea a Petro disiunctus, cum alter Iohannes Paulo et Barnabae adhaerebat. Non possunt igitur Marcus evangelista et Iohannes Marcus nisi duo esse divini verbi praecones (3). Marcum nostrum

(1) Cf. Patrizi *De interpretat. s. Script.* lib. I, cap. 6, §§ 185-190; cap. 10 et 15. Io. Wiggers, *De interpretationis genere quo in explic. V. T. N. T. Script. usi sunt*, Rostoch 1837; Scholten, *Disq. de loc. nonnull. Ev. in q. V. T. libri ab Iesu laud.* Amst. 1856.

(2) Cf. Kohlgruber op. cit. p. I, sect. 1, cap. II, art. 3; cap. III, §§ 151-156; sect. II. cap. I, §§ 166-170; D. Czerny *Institutiones Hermen.* lib. 1, cap. V et VII; *Ranolder* op. cit. p. II, § 48.

(3) Suo quidem more id accuratissime probat Patrizi op. cit. c. II, q. 1. Vide etiam Cotelerium, ad Constit. app. II, 57, n. 11; V. L. Gottium *Veritas religionis christianae demonstrata*, I tr. 2 de Ev. 1, 3; Schmid *Hist. can.*; Fogginium *De rom. d. Petri itinere et episcopatu*, Florent. 1741, p. 234. — Reitmayr vero unum ab altero Marco discernendum negat. Contraria vero sententia communior, cui suffragantur tum

quidam sanctorum patrum, ut Epiphanius haeresi 51, auctor dialogi Adamantii contra marcionitas, et Procopius in septuaginta duo Christi Domini discipulis numerant: verum Papias apud Eusebium *lib.* III, *hist. cap.* XXXIX de Marco ipso ait: *Neque enim audierat Christum Dominum, neque ipsum prosecutus fuerat, sed sicuti a Petro praedicante acceperat*..... Irenaeus lib. III, adversus haereses cap. XI: *Marcus interpres et sectator Petri.* Hieronymus de scriptoribus ecclesiasticis in Marcum: *Marcus discipulus et interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat*..... Chrysostomus *Homil. 19 in Acta*, Augustinus *de consens. Evang. lib.* I, *cap.* X, *et lib.* XVII *contra Faust. cap.* III, Theodoretus *praefat. in histor. Solitar.*, et Beda *in Marcum*, non quae Marcus viderat, sed quae ab iis didicerat, qui cum Christo versati fuerant, scripsisse docent: quae maiorem fidem faciunt unum ex Christi Iesu discipulis Marcum non fuisse. Quamobrem verius apostolus Petrus Marcum Christi praeceptis instituit, atque in Christo genuit, ut ob hanc causam filium suum appellare potuerit (1). Quamquam autem Marci nomen hebraicum non sit, sed vel hebraico nomini respondens, vel romani cognomentum adscitum, ut usus iis temporibus erat; tamen oratio et stylus, quo evangelium scripsit, iudaeum hominem et quidem iudaeos gentiles suos in Iudaea commoratum, non hellenistam manifestant. Haec de Marco evangelista probabilius dicuntur, ut et illud alterum alexandrinam ecclesiam Marci praedicatione constitutam: reliqua, quae de vitae et mortis genere circumferuntur, sunt multo obscuriora.

Antequam progrediamur, rogabit aliquis: quid unquam erat illud officii, quo Marcus apud Petrum fungebatur interpretis? Quomodo fieri potest, ut Petrus, qui illapsu Spiritus sancti cumulatissime donum linguarum acceperat, egeret interpretis, quo sive ad scribendum, sive ad habendas conciones uteretur? Quaestionem hanc Hieronymus in epistola ad Hebidiam explicat in illum apostoli locum epist. 2 ad Corinthios cap. VII, 6: *Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi*, inquiens Paulum consolationem cepisse, quia quum, eo absente, organum aptissimum annuntiandi evangelii sibi defuisset, eo praesente, illud idem recuperabat: *Ergo et Paulus contristatur, quia praedicationis suae in praesentiarum fistulam organumque, per quod Christum caneret, non invenerat.* Etsi enim Paulus sciret graece dicere, quod ab adolescentia in patria graeco sermoni assuetus didicerat; tamen et peritiorem et eloquentiorem Titum aptius et splendidius de divinis rebus locuturum sibi adiunxerat. Immo licet non modo usu atque exercitatione graecum idioma loqueretur Paulus, sed etiam divini beneficii accessione, ut apostoli ceteri, linguarum scientiam a Deo habuisset; opportune tamen adhibebat Titum, ut Hieronymus prosequitur: *Cumque Paulus haberet scientiam sanctarum Scripturarum, et sermo-*

graecorum Menaea, tum latinorum martyrologia; in utrisque enim Marci evangelistae dies festus agi dicitur VII kalendas maii, Ioannis Marci vero V. kalendas octobr.

(1) « Apostoli..... et apostolici viri ita filios generabant, ut de Scripturis sanctis instruant... Apostoli genuerunt: Paulus Timotheum, Lucam et Titum multosque alios, Petrus Marcum evangelistam; et ceteri ceteros.» Hieron. Comment. in Isai. 65, 24.

nis diversarumque linguarum gratiam possideret, unde ipse gloriatur in Domino..... divinorum sensuum maiestatem digno non poterat graeci eloquii explicare sermone : habebat ergo Titum interpretem, sicut et beatus Petrus Marcum. Petrus igitur, obtento etiam linguarum dono, ex quo Spiritus sanctus eius capiti insederat, potuit adhuc minus habere cognitionis graeci sermonis, minus dignitatis et maiestatis, tum venustatis in dicendo vel pronuntiando, ut propterea iudicaverit Marcum sibi utilem operam navaturum fore in apostolico munere (1). Nihil sane imminuit aut Spiritus sancti largitatem, aut doni a Petro accepti amplitudinem, si dicatur Marcum, vel naturae, vel consuetudinis atque exercitationis gratia, plus Petro graecis literis, vel hebraicis, vel latinis fortasse quoque eruditum, opportuniorem fuisse ad quosdam romanos in fidei veritatem inducendos: quemadmodum necesse non est, ut quum defendimus apostolos omnium gentium linguis divinitus edoctos, defendamus pariter ipsos evasisse romani sermonis Cicerone peritiores atque eloquentiores et tantum eloquio valuisse, quantum ille valuit (2).

Aliter ad propositam quaestionem respondet Baronius ad annum Christi XLV, num 34 arbitratus apostolos una cum ceteris linguis et graecam plane assecutos, eadem facilitate graecam, qua hebraicam linguam pronuntiasse: quapropter a Hieronymi opinione recedens interpretem Petri Marcum fuisse putat, cuiusmodi interpres Paulus nominat *epist.* I *ad Corinth. cap.* XIV, 5, 27 et 28: *Nam maior est, qui prophetat, quam qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur, ut ecclesia aedificationem accipiat..... et unus interpretetur. Si autem non fuit interpres, taceat in ecclesia.* Quum enim in primis christianorum ecclesiis saepe homines e diversis terrae partibus diversum idioma loquentes convenirent, necessum omnino erat et interpretes adesse, qui apostolorum verba gentili lingua concionem habentium alio idiomate cuique cognito explicarent : quamobrem Paulus non prohibet eum in coetu dicere, qui ignota adstantibus lingua diceret; dummodo interpres pro synagogae consuetudine adhiberetur, ne adstantes praedicationis fructu vacui abirent. Haec Baronii interpretatio eo tendit, ut credamus ideo Marcum fuisse Petri interpretem, quia, dum Petrus in ecclesia concionem habebat patrio sermone quibusdam praesentibus impercepto, ad istorum intelligentiam Marcus in propria ipsorum lingua concionem eamdem transferebat. Non quaero nunc, utrum magis ad Hieronymi, quam ad Baronii doctrinam accedendum sit, quoniam id solum curo, ut intelligatur, quomodo Petri fuerit Marcus interpres, quod satis superque probata alterutra sententiarum intelligitur. Petri equidem et in scribendo interpretem Marcum Baronius facit, dum ait *num.* 29 epistolas ab apostolorum principe esse datas primum syriaco vel hebraico sermone, tum in graecum traductas; earum vero primae vertendae Marcum allaborasse (3): quod si certis rationibus constaret, roganti de

(1) Cf. Reitm. op. cit. II § 9, II in not.
(2) Cf. Io. Lami, *De eruditione app.* cap. 9.
(3) « Baronii coniectura hebraicis litteris usum Petrum dicentis, ut Marco officium graeci interpretis tribuat, approbationem nullam hactenus habuit. » Ita auctor loquens de linguae genere quo scripta est prima Petri epistola. Vide art. 8, ubi de hac epistola sermo est.

Marci officio facilius satisfaceremus.

Explicato Marci officio, quod apud Petrum obibat, ad evangelium ab ipso vulgatum redeamus. Negari non potest, quin iste principis apostolorum auditor et sectator magistri doctrinam de Christi Domini vita et factis complexus sit suo evangeliorum libro: hoc enim patres nuper commemorati explicatius dicunt, qui dum Marcum Christo praeceptore usum negant, ad Petri conciones evangelium conformasse omnes comprobant. Dubitari vero potest quibus loco et tempore librum ediderit, quum patres iidem, aliique non idem sentiant. Clemens alexandrinus apud Eusebium *lib.* VI *histor. cap.* XIV inquit, Petro apostolo Romae evangelium Christi praedicante, multos fidelium a Marco omnia diligenter assecuto propter arctissimam cum apostolo coniunctionem poposcisse tradi sibi literis, quae ab illo perceperat; Marcum quidem eorum postulationi acquievisse, scripto evangelio, eoque rogatoribus tradito: Petrum vero cognito Marci consilio neque ab opere prohibuisse, neque hortatorem fuisse, ut perficeret. Papias de loco scriptionis et tempore prorsus silet. Hieronymus pro more suo Eusebii *lib.* II, *cap.* XV iudicium probavit de scriptoribus ecclesiasticis in Marco, illudque exscripsit, dicens: *Marcus discipulus et interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romae a fratribus breve scripsit evangelium, quod cum Petrus audiisset, probavit, et ecclesiae legendum sua auctoritate dedit.* Athanasius in synopsi ait, evangelii secundum Marcum, praeconem quidem Romae fuisse Petrum apostolum; editorem vero Marcum, qui deinde Alexandriae in Aegypto, in Pentapoli et Lybia illud praedicavit. Idem fere Tertullianus *lib.* IV *contra Marcion. cap.* V significaverat iis verbis: *Licet, et Marcus quod edidit, Petri affirmetur.* Irenaeus *lib.* III *advers. haeres. cap.* I his contraria scripsit, atque ab omnibus dissensit, adnotans Petro et Paulo Romae evangelizantibus et fundantibus ecclesiam, Matthaeum scripturam edidisse: *Post horum vero excessum* (sic vetus Irenaei interpres vertit: Rufinus vero *post quorum exitum: post interitum autem illorum* Valesius, aliique recentiores) *Marcus discipulus et interpres Petri et ipse, quae a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit.* Graecum Irenaei testimonium apud Eusebium *lib.* V *histor. cap.* VIII sic est: μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, quod alii *excessum*, sive *discessum e vita*, alii *discessionem Roma et profectionem* (1) interpretantur propter verbi ambiguitatem. Chrysostomus quoque a ceteris patribus distantior est *Homil. 1 in Matthaeum*, ubi postquam scripsisset iudaeorum fidelium rogatu Matthaeum, quae viva voce dixerat, literis consignasse, addidit: *Et Marcus in Aegypto discipulis flagitantibus id ipsum fecit.* Inter tot varias patrum, discrepantesque sententias, inter quas diiudicare non possumus, unum, ni

(1) Patrizi censet nomen ἔξοδος h. l. significare utique *exitum*, non tamen Petri et Pauli ex Urbe, sed omnium apostolorum, ad ceteras gentes docendas; hunc enim proxime commemorat Irenaeus illis verbis *Exierunt in fines terrae*. Cf. op. cit. lib. 1, cap. II, q. 2, ubi fuse quaestionem qua aetate scripserit Marcus pertractat. Vide et Danko qui laudatum Irenaei testimonium accurate perpendit in op. cit. § 39 *Digressio de testimonio* etc.; nec non Reitmayr op. cit. II, § 10. — Ceterum notandum haudquaquam dicere Irenaeum evangelium s. Marci scriptum, sed traditum « παραδέδωκε » post Petri et Pauli ἔξοδον. Vivente enim adhuc Petro, Marcum evangelium suum Romae conscripsisse unanimes veteres tradunt.

faltimur, apparet, alterum latet; locus nempe, ubi scriptum evangelium est, videtur constare; tempus autem vix posse constitui. Enim vero Romae, et quidem ante Petri obitum evangelii exemplaria iam extitisse, patrum testimonia persuadent, ne Irenaeo quidem, et Chrysostomo admodum repugnantibus: nam Irenaei verba hunc sensum habere possunt: post discessum Roma, vel etiam interitum Petri et Pauli, in publicum prodiisse, et longe lateque diffusum Marci evangelium; quod tamen, dum in vivis erat Petrus, iam ad aliquorum manus pervenisset, vel saltem esset descriptum; Chrysostomus vero dicere fortasse voluit Marcum, ut Aegypti apostolum atque episcopum, suo nomine in Aegypto evulgasse quod, ut Petri interpres, primum Romae composuerat. Has interpretationes verborum Irenaei et Chrysostomi, etsi non adeo planas, neque nitidas, libentius probamus, ne ii ceteris ferme patribus hac in re contraxisse videantur. Ut vero tempus fixum definiamus, non habemus certam patrum traditionem (1). Decimo anno post Christi Domini mortem, Claudii scilicet III, aerae autem christianae quadragesimo tertio Euthymius et Theophilactus docuerunt Marcum scripsisse, quod et Baronius affirmat visus sibi in Eusebii chronico ita invenisse. Verum neque Eusebius statuit, quo tempore scriptum sit evangelium, neque facile est demonstrare Petrum iam Romam adventasse, Claudio imperii habenas tenente, neque ullius veteris testimonium, quomodocumque intelligatur, eam epocham firmat.

Itaque cum non vacet longius rem obscuram atque incertam consectari, comprehendam brevi agitatiores quaestiones duas, alteram de sermonis genere, quo scripsit evangelista, alteram de canonicitate postremorum versiculorum postremi capitis XVI a versu 9: *Surgens autem mane....* Nam, quin divinum et canonicum Marci evangelium sit, licet ipse non fuerit apostolus auditor Christi, ne dubitationi quidem esse locus potest, modo quae et in hac ipsa re, et in superioribus disputationibus sparsim dicta sunt, huc colligantur: non erit tamen omnino supervacaneum hac de causa obiter et haeretici hominis argumentum proferre; scilicet minister anglicanae s. Edmundi ecclesiae Gurdon, in concionibus habitis anno 1721 inclusis in Tomum V *Propugnationis pro religione etc.*, cuius supra mentionem fecimus, agens tum de Marci, tum de Lucae evangelio, quorum par est ratio, sic disserit. Notemus tantummodo, antequam progrediamur, si Marci et Lucae evangelia parem cum Matthaei et Iohannis scriptis semper dignitatem habuere, id esse ex approbatione, quam ab apostolis ipsis acceperunt. Habemus et hoc loco primae christianae antiquitatis testimonia, quibus iniquum est non adhiberi fidem: nihil enim opponi potest, quod valeat. Irenaeus II saeculi scriptor inquit, Marcum sectatorem fuisse Petri atque interpretem; Eusebius *hist. Eccles. lib.* II, *cap.* XV, et *lib.* III, *cap.* XXX scribit Papiam apostolorum aequalem, et Clementem alexandrinum, qui II saeculo vixit, eadem testari: item Eusebius ipse *lib.* VI, *cap.* XXV indicat Origenis aetate traditionem apud christianos omnes viguisse, evangelium secundum Lucam a Paulo lectum fuisse et probatum: tum *lib.* III, *cap.* XXIV Iohannem postremum evangeliorum scriptorem tribus Matthaei, Marci et Lucae praescriptis

(1) De tempore scriptionis huius evang. cf. not. 1, p. 362.

evangeliis approbationem dedisse. Id notari necesse erat, ut Iohannis Tolandi quaestioni occurreretur: cur quum non minus apostolici viri essent Barnabas et Clemens romanus, quam Lucas et Marcus, istorum evangelia habeamus in canone, illorum epistolas non habeamus (1). Nempe aperta ratio est: quodcumque sit de iis epistolis iudicium, ad eas apostolorum approbatio non accessit, vel utrum accesserit, ignoramus: evangeliis autem apostoli conciliarunt auctoritatem. Hactenus Gurdon; nunc de propositis quaestionibus dicamus.

Primam celebriorem fecit Baronius ad annum Christi XLV *num.* 4 inquiens, non solum suaderi nos, sed obstringi necessariis rationibus, et plane cogi affirmare, *Evangelium Marci ab eo latine potius, quam graece esse conscriptum* (2). Recessit ille a probata veterum doctrina, qui sine ullo opinionum dissidio tradiderunt unum Matthaeum hebraeis hebraice scripsisse, ceteros evangelistas graece. Hieronymus *epist. 123* ad Damasum ne dubitat quidem, quin graecis literis evangelistarum autographa omnia, praeter illud Matthaei, constiterint: *De novo nunc loquor testamento, quod graecum esse non dubium est, excepto apostolo Matthaeo, qui primus in Iudaea evangelium Christi hebraicis literis edidit.* Augustinus *de cons. Evang. lib.* I, *cap.* II haec confirmat: *Horum sane quatuor solus Matthaeus hebraeo scripsisse perhibetur eloquio; ceteri graeco.* Patres omnes utriusque ecclesiae, qui monuerunt singulare loquendi genus Matthaeum usurpasse, nihil de Marco praeter reliquorum apostolorum morem latine locuto adnotarunt; quod tamen fuisset singularius. Quocirca Maldonatus praefatione in quatuor evangelia *cap.* V fidentissime pronuntiat: *Constantissima autem apud omnes veteres auctores fuit opinio, ceteros quidem graece, Matthaeum vero hebraico scripsisse sermone.* In rebus autem, quae facti sunt, plus habet gravitatis illustrium virorum auctoritas, quam quae probabilibus coniecturis ratio continetur. Quis vidit unquam autographum latinum Marci evangelium? quis graecum exemplar ex latino confectum, et non potius latinum ex graeco desumtum putet? Quis hebraeorum Romae commorantium, pro quibus a Petro fide Christi imbutis eadem a Petro tractata perscribere sibi Marcus assumsit, graecum sermonem non didicerat, vel non loquebatur?

Nam quod copiose Baronius dicit, apostolos qua lingua populi utebantur, ad quos se contulerant, eadem et ipsos habere consuevisse concionem, facile assentimur: sed tamen graecum eloquium romanis hebraeis communius, non latinum fuisse censemus. Venerat Petrus Romam gentilibus suis evangelii lucem allaturus, cumque iis re ipsa disseruit; debuit igitur et Marcus in oratione ipsis notiore, eorumque intelligentiae magis accommodata versari. Porro graeco dicendi generi assuevisse constat iudaeos Romam ex variis romani imperii partibus habitatum delatos: contra ex iis paucos admodum latine scivisse:

(1) Inspirationis criterium neque ex rationibus intrinsecis, neque etiam ex munere quo quis functus est haberi potest; sed requiritur ad hoc testimonium divinum, quod quoad omnes libros divinitus inspiratos, e sola traditione catholica desumi potest.

(2) Praeter Baronium, latine s. Marcum scripsisse putant Bellarminus, *De verbo Dei* II, 7; Possevinus, *Appar. sac.* ed. col. 1608, II, 59; Salmeron prol. 35; M. Inchofer, *Historiae sacrae latinitatis*, V, 8; Tirinus, praef. *comment.* in Marc.; Harduinus *comm.* in N. T.

cuius rei acute Grotius annotationibus in titulum Marci causam explicuit: *Iudaei, qui Romae agebant, plerique latini sermonis ignari longa per Asiam et Graeciam habitatione graecam linguam didicerant.* Quin etiam vix quisquam romanorum erat ea aetate, ne foeminis quidem exceptis, cui graecus sermo perspectus non esset, ut Iuvenalis Satyra VIII (1) queratur latinam linguam iacere :

. . . omnia graece,
Cum sit turpe magis nostris nescire latine.

Paulus utique ad romanos scribens graecam epistolam dedit, non latinam, ostendens eo ipso romanos, sive iudaeorum genus essent, sive gentilium, graecis literis plerumque deditos.

Auctores sibi esse Baronius ait, quosdam graecos manuscriptos codices, tum syrum atque arabem interpretes, qui fidem faciunt, Marcum latine evangelium descripsisse (2). Gregorium nazianzenum testem affert id ipsum sentientem carmine 34 *Ausonibus Marcus.* Provocat deinde ad linguae graecae peritos, qui in evangelio graeco D. Marci latina verba graeco colore illita facile cernunt ex nullis graecis fontibus hausta ; unde colligit archetypum codicem latinum in graecas literas, retento nativo latinitatis vestigio, conversum. Addit interpretis officium esse in alium sermonem doctoris sententias convertere ; si ergo Petrus graece romanos hebraeos docuit, in latinum idioma Marcus interpres Petri dicta transtulit. Sed quid opus est pluribus? Venetiis in thesauro s. Marci autographum evangelistae asservatur, quod Aquileiae inventum ad venetos translatum est : illud autem latinas literas praesefert, omnemque quaestionem dirimit.

Sed apud nos plus valet veterum patrum, et Hieronymi praesertim atque Augustini testimonium, quam arabis, syri, et quorumdam graecorum exemplarium scriptoris; Hieronymi praecipue, qui iussus a Damaso Scripturas recensere, latinum Marci evangelium ad graecos codices contulit. Quis ignorat recentiorum esse adnotationes omnes sacris Scripturis appositas, quum veteres simpliciter, ac nude sacros codices exscriberent, atque ad summam librum alterum absolvi, alterum incipere monerent? Gregorius vero nazianzenus non ea dixit, quae nobis persuadere volunt dixisse. Etenim non latina lingua usum Marcum tradit Gregorius, sed pro latinis, pro Italiae populis evangelium suum composuisse : quod equidem verum est, si romanorum fidelium rogatu Petri conciones mandavit literis : at quum ii ipsi graece nossent, et graece familiariter loquerentur, necesse non fuit Marco latinam orationem adhibere. Petrus pariter et Iacobus ad hebraeos, et pro hebraeis dederunt epistolas ; neque tamen hebraicas dedisse putandum est. Et Paulus ad romanos, ad Italiae populos absens multa scripsit non latino, sed graeco eloquio. Non repugnamus in Marci evangelio latina quaedam verba reperiri graecam inflexionem et formam, graecumque ornatum habentia ; sed ipsa, eorumque similia et in aliis evangelistarum graecis libris inveniuntur, quos ne suspicio qui-

(1) Teste ipso Iuvenale, satyra VI, v. 185 seq.

« (puella) se non putat ulla
Formosam, nisi quae de Thusca *Graecula* facta est.
Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,
Hoc cuncta effundunt animi secreta. »

(2) Cf. Assemani, *Bibl. orient.* III, 1, 9; Scholz, *N. T.* I, 30.

dem est voluisse latine scribere (1). Quid autem miremur Marcum Romae agentem, et graeca romanorum locutione usum, latinas quasdam voces graeco habitu vestitas in oratione sua conclusisse? Commune scilicet est populis omnibus linguae ex alieno solo advectae propria verba inserere; unde et Marcus graecum sermonem locutus romanis usitatum, latinas voces commiscuit: ceteri vero evangelistae, quamvis Romae non versarentur, puram tamen graecam orationem latini sermonis expertem non usurparunt; quia quum graeci in omnibus romani imperii provinciis latinas dictiones in familiaribus colloquiis adoptassent, maximum ponendum studium fuisset, ut ab omni latino vocabulo caverent. Qualem operam Marcus sancto Petro praestiterit, explicuimus. Interpres est, qui copiosius, clarius, eloquentius quidpiam dicit, vel in eodem sermonis genere; dummodo aliorum sensibus atque animis sit loquendo accommodatior. Interpres est, qui dum res fert, aptus esse potest diverso idiomate eloqui; tametsi non semper diversum loquendi genus sequatur (2). Miror autem a Baronio haec opponi, quae perinde causae suae adversantur, et contra ipsum retorqueri facillime possunt, quum velit, ac velle debeat apostolum Petrum romanis latine evangelium praedicasse: quid ergo egerit interpres Marcus, si latinum et ipse sermonem usurpasset?

Sublatam disputationem omnem video, si volumen Venetiis religiosissime custoditum latinum, si a Marco scriptum, si primum Marci exemplar, si Aquileiae ab apostolo relictum esse constaret. Verum Cornelio a Lapide significavit canonicus curam pretiosissimi codicis habens graece esse conscriptum. Ab aliis traditum est, abrasas ita esse literas, ut graecae ne, an latinae sint, nusquam appareat. Pater Bernardus Montfauconius ex raris quibusdam a se deprehensis characteribus latinum potius codicem testatur: contra aquileiensis ecclesia ne dubitat quidem, quin graecum illud exemplar sit. Nam Franciscus Manini aquileiensis ecclesiae canonicus ad cardinalem Caesarem Baronium V. kal. aug. MDLXXIX ab ipso rogatus scribit: *Quod attinet ad ea, quae a me quaeris singularia, respondeo sanctum Marcum evangelium suum Aquileiae scripsisse, et credi graecum ipsum esse, quod Venetias delatum in bibliotheca s. Marci repositum est: confirmare id non possum, quod nulla in archivis scripta supersint....* Quapropter Baronius, ut simul aquileiensium iudicio fidem praebere videretur, nec tamen a praeconcepta opinione discederet, ad annum XLV Christi ait, perhiberi Marcum Aquileiam ex apostoli Petri legatione venisse, ibique latinum, quod Romae ediderat, evangelium in graecum sermonem transtulisse: *Fertur traditione magis, quam antiquorum certo testimonio, ipsum Marcum evangelium suum, quod Romae latine scripserat, cum Aquileiae moraretur, missus illuc a Petro ad eam erigendam ecclesiam, in graecum transtulisse, ipsumque originale diutius asservatum Venetias demum esse translatum.* Tillemontius veterum silentio ductus, eam Marci profectionem atque adventum negat (3). Iansenius ex graeco latine redditum evangelium suum a Marco

(1) Cf. Kohlgruber op. cit. § 58.

(2) Cf. egregium opus *De vita et lipsanis s. Marci evangelistae*, libri duo Augustini Mariae Molini, Romae 1864, cap. IV, lib. 1.

(3) Aquileiensem s. Marci apostolatum

assentitur. Ut plurimum creditur vetustissimum esse quidem venetum illud exemplar; at neque evangelistae autographum, neque ab eo exscriptum (1). Quid ergo, incerto producto monumento, rem a patribus fere iudicatam iterum in quaestionem vocemus, et velimus contrario iudicio definiri?

Non videtur ergo adeo apertum, congesto omni etiam argumentorum genere, ut Baronius sibi in animum induxit, latinum scriptorem fuisse Marcum; quin potius ex graecis verbis orationem suam confecisse, cum auctoritati, tum rationi est magis consentaneum. Quocumque tamen idiomate evangelium scripto tradiderit, satis apparet res easdem, eademque saepe phrasi Marcum contractiore stylo retulisse, quas Matthaeus fusiore, ut propterea Augustino *lib.* I *de cons. Evang. cap.* II *Matthaeum subsecutus, tamquam pedissequus, et breviator eius* videatur. Hac de re supra in Matthaeo proposuimus, quae sentiebamus (2); nec repugnat istum Petri auditorem uno eodemque libro, et magistri doctrinam comprehendisse, qualem ille romanos iudaeos docuerat, et Matthaei evangelium redegisse ad pauciora. Quamobrem non credimus Marcum unice voluisse ad summam et compendium Matthaei scripta conferre, ac si tota haec fuerit ei scribendi ratio. Etenim quaedam capitibus primo, secundo, quinto, nono et decimosexto inclusit, quae ille praetermiserat, uti et res quasdam ab utroque narratas iste accuratius interdum describit, quod nemo dixerit esse breviatoris. Genealogiam praeterea Iesu Christi a Matthaeo textam iste ne attigit quidem: non solent autem, qui alterius orationem contrahunt, ullam ex praecipuis partibus amputare. Quod eo libentius moneo, ne quis forte Augustini iudicio abusus, ebionitarum et manichaeorum erroris defensionem quaereret, putans seriem progenitorum Christi Matthaeo et Lucae suppositam ab obscuris scriptoribus, qui utriusque evangelium retractaverint et corruperint, ut ignoranter haeretici illi, non minus quam sceleste obtrectabant catholicis (3).

Nihil est autem, ut quaestionem alteram perstringamus, in vulgato Marci evangelio, quod ipsi scriptori tribuendum non sit, ne exceptis quidem duodecim postremis versiculis, qui olim in multis exemplaribus desiderabantur, ut Hieronymus manifeste ad Hebidiam scribit. Quum enim nobilis foemina s. doctorem rogasset, ut discordes in specie de Christi Domini revocatione ad vitam evangelistarum historias inter se componeret, sic ille respondit: *Huius quaestionis duplex est solutio: aut enim non recipimus Marci testimonium, quod in raris fertur evangeliis, omnibus Graeciae libris pene hoc capitulum in fine non habentibus.* Similem sententiam habet Gregorius nyssenus *Homil. 2* de resurrectione inquiens, in correctioribus exemplaribus Marci evangelium iis verbis finire *timebant enim;* licet, quae sequuntur, in quibusdam codicibus apponantur. Etenim demus, quod Hieronymus neque temere neque inconsulto, sed evolutis diligenter graecis libris perspectum habuit; neque ei succenseamus, ut quidam faciunt, vel quod rem non satis exploratam di-

satis ostensum ac in tuto positum esse docte probat Molin in op. cit. lib. 1, cap. XIV.

(1) Id luculentissime evincitur in op. sup. cit. lib. 1, cap. XII; cf. et Güntner op. cit. § 14, 4.

(2) Vide not. 3, p. 374.

(3) Patrizi op. cit. lib. 1, q. 8

xerit, vel quod apocryphos omnium iudicio versiculos aliquot in quaedam exemplaria ab incertis auctoribus immissos notare volens, imprudenter finale capitulum Marci deesse responderit: demus, inquam, dummodo capituli nomine non totum decimumsextum caput, sed postremos duodecim versiculos tantum intelligamus: nam veteres parvas quasdam sectiones in margine designatas κεφάλαια, sive *capitula* dixerunt (1), ut ex graecis manuscriptis Erasmus in primis novi Testamenti editionibus, eumque secutus Robertus Stephanus in sua editione in folio Marci capitula 236 adscripsit; atque etiamnum ex MS. regiae parisiensis bibliothecae 234 capitulis contineri Marci evangelium compertum habent, qui legerunt. Non minus tamen verum erit integrum Marci decimumsextum caput, quale apud nos extat, a Marco esse perscriptum. Quî enim credamus s. evangelistam totam Christi Iesu resurrectionis historiam silentio praeteriisse? Aut quomodo, si posterior aliquis scriptor mancum evangelium perficere attentavit, non potius quae Marco deerant, ex Matthaeo esset mutuatus; cui tamen praesens Marci narratio videtur discordare? Cur etiam in latinis, syriacis, arabicis versionibus omnibus ex graeco confectis, et quibusdam pariter graecis veteribus versiculi, de quibus quaestio est, semper extitissent, uti et nunc extant in MSS. cantabrigensi et alexandrino vetustissimis, nisi autographum eosdem prae se tulisset? Quaeve causa impulisset unquam audacissimum scriptorem temerarias manus in Marci evangelium inferre, ut id adiungeret, quod nescimus unde promi potuerit? Irenaeus sane patrum vetustissimus *lib.* III *contra haereses* habet: *In fine autem evangelii ait Marcus: et quidem Dominus Iesus postquam locutus est eis, receptus est in coelo, et sedet ad dexteram Dei*, quod decimonono versiculo ultimi capitis legimus. Tertullianus in libro de anima, Christum Magdalenae apparuisse ex Marco retulit. Ambrosius, Augustinus, auctor Synopseos, Cassianus, Ammonius ultimas capitis XVI periochas in confirmationem evangelicae veritatis attulerunt. Hieronymus ipse, et Gregorius nyssenus easdem explanando, ab aliis evangelistis Marcum non distare ostenderunt.

Quod ergo in plerisque graecis non inveniri s. Hieronymus Hedibiae postulationi satisfaciens respondit, apprime cum plerisque interpretum tribuitur inscitiae licentiaeque amanuensium, qui quum non valerent Marci cum ceteris evangelistis historiam componere (2), totam omittere maluerunt, quam rem, quam non assequebantur, exscribere; qua coniectura verisimiliorem nullam excogitare possumus. Haec autem in ecclesiae Christi sententia nos maxime confirmat, quum causam probabilem habeamus, cur praetermissa sit; nullam contra animo queamus fingere, quare ab aliis additum quidpiam existimandum sit. Profecto Iulianus apostata Marci cum ceteris evangeliorum scriptoribus repugnantiam christianis obiecit, quam graeci patres non scriptionis veritate negata, sed congruentiore interpretandi ratione adhibita, tollere conati sunt. Nunc vero graeci omnes in suis ecclesiis historiam resurrectionis Iesu Christi secundum Marcum legunt: ex quo perspicuum fit ecclesias graecas ad sinceriora exemplaria

(1) Cf. R. Simon in op. cit. 1, pag. 114 nec non 119 et seqq.

(2) Cf. Euseb. *ad Marin.* quaest. 1 et Hieron. *ad Hedibiam* q. 3.

codices omnes suos recensuisse, et plane constitisse ultimos evangelii Marci versus inconsiderato fuisse a quibusdam praeteritos (1).

Non eadem dicimus de altero additamento, cuius meminit Hieronymus *lib.* II *advers. Pelagian.* inserto post 14 versiculum, in quo Christus apostolorum incredulitatem exprobravit: illud autem est: *Et illi satisfaciebant dicentes, saeculum istud iniquitatis et incredulitatis substantia est, quae non sinit per immundos spiritus veri Dei apprehendi virtutem; idcirco iam nunc revela iustitiam tuam.* Istud enim ex supposito quodam evangelio, vel haereticorum (2) opera corrupto, indubitanter in Marci evangelium intrusum erat: nam harum similes additiones in nazaraeorum atque ebionitarum codicibus reperiri, apertius est, quam ut egeat confirmari. De hoc autem additamento multi locutum putant Hieronymum Hebidiae rescribentem, non de resurrectionis historia: quod si probemus, gravius argumentum, quo adversarii catholicorum rationes de eius historiae veritate infirmant, totum elabitur.

Articulus III.

De Evangelio sancti Lucae.

Ut Marcus cum apostolo Petro coniunctissimus, quidquid divinarum rerum perscripsit, totum ab illo hausit, quem docentem perpetuo audierat; sic Lucas veterum scriptorum iudicio Pauli itinerum comes eique addictissimus, Paulum gentibus de Christo dicentem expressit. Irenaeus apud Eusebium *Hist. Eccl. lib.* V, *cap.* VIII id monuit: *Lucas minister, sive comes Pauli, praedicatum ab ipso evangelium scripto tradidit:* et adversus haereses *lib.* III, *cap.* 14: *Lucas nemini invidens ea, quae ab apostolis didicerat, tradidit nobis.* Confirmat Tertullianus lib. IV adversus Marcionem cap. II: *Porro Lucas non apostolus, sed apostolicus, non magister, sed discipulus utique magistro minor, certe tanto posterior, quanto posterioris apostoli sectator.* Athanasius in Synopsi: *Evangelium secundum Lucam praedicatum quidem est a Paulo apostolo; scriptum vero atque editum a Luca beato apostolo et medico.* Quibus Hieronymus subscripsit de scriptoribus ecclesiasticis in Lucam: *Evangelium, sicut audierat, scripsit: acta vero apostolorum, sicut viderat ipse, composuit;* quod iam Eusebius *lib.* III *Histor. cap.* IV notaverat.

Horum vero patrum cum auctoritas, tum ratio nos magis commovet, quam scriptoris dialogi contra Marcionem, eumque consecuti Epiphanii, qui in LXXII discipulis Lucam numerarunt. Etenim sub evangelii sui initium vir apostolicus se ab iis didicisse, qui ignorare non poterant, quemadmodum actae res essent, ingenue professus est. Quum enim a quorumdam falsorum evangeliorum lectione fideles avertere ipse scribendo vellet, ne forte illud sibi opponeretur, quomodo res a se non perceptas accuratius se scripturum putaret, rationem primum attulit, cur ad scribendum accederet, seque a testibus expertissimis certiorem factum, non temere scribere aggressum, sed explorata narrare praemisit. Verum non aliorum testimonio usus in auctoritatem apostolorum retulisset Lucas causam credendi; sed sibi praesenti, eaque, quae oculis hauserat, affirmanti fi-

(1) Cf. etiam de hac quaest. Reitmayr op. cit. § 12; et Güntner § 124.

(2) Montanistarum vel aliorum haereticorum malum in mundo principium, necessariam mali causam comminiscentium.

dem vindicasset, si unus ipse ex discipulis a Christo designatis extitisset. Quomodo deinde statuatur vel apostolum, vel Christi discipulum fuisse, qui iudaeus genere non erat, quum iudaeos tantum sibi adsciverit Christus verbi sui ministros? Enim vero apostolus Paulus *in epist. ad Coloss. cap.* IV, *v.* 10 *et* 11 quum primum Aristarchum, Marcum consobrinum Barnabae et Iesum, dictum iustum, suos adiutores salutem dicentes colossensibus commemoraverit, eos ex iudaismo ad Christi partes transisse declarat, *qui sunt ex circumcisione:* Paulo post colossenses eosdem salvere separatim iubet Epaphrae, Lucae et Demae nomine; isti ergo ad circumcisorum genus non pertinebant. Ita Chrysostomus ex isto apostoli loco argumentatur: neque aliter sentit Hieronymus *quaest. in Genes.*, qui Lucam proselytum (1) appellat, quemadmodum et Isidorus.

Erat is ex Antiochia metropoli Syriae, ut Eusebius *lib.* III *Histor. cap.* IV tradit: *Lucas vero domo antiochenus:* et Hieronymus de viris illustribus: *Lucas medicus antiochensis.* Medicinae artem didicisse, in eaque se exercuisse Paulus primum citato capite quarto ad colossenses *vers.* 14 indicavit: *Salutat vos Lucas medicus carissimus:* quo in loco, quin de Luca evangelista apostolus loqueretur, nemo unquam veterum dubitavit (2); auctor deinde Synopseos, et Hieronymus nuperrime producti testes confirmant. Qui pictoriae artis peritum faciunt, ii recentiores graecos, et Nicephorum primum eius sententiae auctorem habent, quam unde deduxerit, priscis omnibus nihil tale docentibus, nescimus (3). Paulo apostolo se adiungens magistrum in evangelii praedicatione occupatum nunquam deseruit: quare et ab illo vicissim est, propter bonam in se voluntatem, praestitamque sibi impigre operam, commendatus, ut epistola ad Philemonem *vers.* 24: *Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas adiutores mei.* Ad colossenses: *Lucas carissimus.* II ad Timotheum *cap.* IV, 11: *Lucas est mecum solus.* Non videtur idem esse, qui *Lucius* epistola ad romanos *cap.* XVI, 21 dicitur: *Salutat vos Timotheus adiutor meus, et Lucius, et Iason, et Sosipater, cognati mei.* Nam sola nominis similitudo, quae Origenem scribentem in epistolam ad romanos movit, ut Lucam et Lucium eumdem evangelistam esse crederet, imbecillum affirmandi argumentum est: Lucanus enim potius dici debuisset, quemadmodum in veteribus MSS. invenitur (4), si ad latini sermonis formam flexu aliquo syrum nomen aptare latini voluissent. Lucium illum praeterea hebraeorum institutis olim vacasse Paulus cognationis nomine non obscure significavit: nam cognatos vocat fratres ex eodem, quo ipse, iudaeo-

(1) De proselytis cf. Zanolini *De sectis iudaeorum* c. IV apud Migne *Théol. cours complet*, tom. 26; Jahn *Archaeol. bibl.* p. 3, cap. I, § 313.

(2) Iam pridem observatum est s. Lucam in morbis et adpellandis et describendis multo curatiorem fuisse ceteris agiographis; quod non incommode a peritia quam in arte medendi habuit, derivatur. Cf. Ev. IV, 38, 40; V. 17, 31; VI, 18; VII, 10; IX, 2, 11.

(3) Cf. Gretser. *Syntagma de imaginibus, etc. deque aliis a s. Luca pictis*, c. 18, oper. XV, 205; et Anselme Milocheau *La Vierge de s. Luc à sainte Marie-Majeure*, Paris 1862.

(4) In codd. MSS. Bobbiensi et Cottoniano. Addantur codices antiquissimi Vercellensis, Corbeiensis, Veronensis, Brixianus aliique apud Blanchinium, in *Evang. quadrupl.* t. II, p. 2, 308.

rum genere progenitos, ut ex illo capitis IX, 3 ad romanos iudicium sumitur : *Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis* (propter Christi gloriam), *qui sunt cognati mei secundum carnem.* Si igitur Lucius hebraeos patres habuit, Lucas gentiles, alterum ab altero distingui necesse est. Insuper patribus quibusdam visum est, apostolum, quum ad romanos *cap.* II, 16 ait: *Secundum evangelium meum*, de Lucae evangelio dicere; et Lucae pariter meminisse II ad Corinthios *cap.* VIII, 18, dum inquit: *Misimus etiam fratrem, cuius laus est in evangelio per omnes ecclesias.* Verum difficillimum est hanc opinionem omnibus persuadere, licet Eusebius primum, et postea Hieronymus approbaverint. In primo enim loco apostolus non scriptum aliquod evangelium, sed Christi doctrinam a se gentibus propositam atque explicatam spectabat, quemadmodum ex tota capitis serie perspicuum fit : in altero autem potius fratrem commendat, qui in ecclesiis omnibus ex praedicationis officio maximam sui existimationem fecerat, qualis fortasse erat Silas ab ecclesiis datus Paulo comes peregrinationis, ut sanctus Iohannes Chrysostomus credidit. Praeterquamquod incertum est, an, quum secundam ad corinthios epistolam Paulus misit, Lucas iam evangelium suum literis mandaverit.

Tempus scriptionis evangelii perinde, propter ignorationem, constituere nemo hactenus certo potuit. Quid enim est superioris aetatis, quod scribi tuto possit de iis, de quibus nulla certa monumenta loquuntur nec aliorum, nec ipsorum? MSS. quaedam graeca anno XV post dominicam passionem, XLVIII (1) nimirum aerae vulgaris, Lucam evangelium suum promulgasse ferunt : sed quis credat tum Lucam scripsisse quum nondum in Pauli disciplinam se tradiderat? Etenim anno fere LII vel LIII aerae vulgaris Antiochia in Asiam Graeciamque profectus apostolus, sui itineris Lucam comitem Troade suscepit, quod *Actor. cap.* XVI, 10 *et* 11 ipsemet Lucas Actorum scriptor innuit iis verbis : *Statim quaesivimus proficisci in Macedoniam..... Navigantes autem a Troade, recto cursu venimus Samothraciam.* Tum enim prima vice auctor se apostoli socium manifestat, seque una cum ipso mari vectum fuisse commonstrat : antea vero nusquam, ne verbo quidem, se ullibi cum Paulo versatum significaverat. Ita et s. Irenaeus *lib.* III, *cap.* XIV itinera Pauli et Lucae scribens, ex eo loco primum adhaesisse Paulo Lucam scribit, et primum iter fecisse. Quare Hieronymus prooemio commentariorum in Matthaeum putat Lucam in Achaia et Boeotia evangelium evulgasse : *In Achaiae Boeotiaeque partibus volumen condidit :* et Gregorius nazianzenus carmine 33 pro Achaiae christianis composuisse. Etsi haec patrum sententia receptior sit, restaret adhuc inquirendum, utrum anno LIII, quum b. Paulus Corinthi in Achaia versaretur; an vero ferme LXIII, cum Paulus Roma digressus in Hispanias migrare cogitaverat, evangelista ad scribendum se contulerit. Nam Estius et Grotius suspicantur, Paulo ex urbe discedente, post biennium Lucam inde in Achaiam reversum ibi literis evangelium cum apostolorum Actis tradidisse; vel saltem Romae iam scripto mandatum in Achaia in manus fidelium dedisse. Et fieri revera utrumque potuit : nam Paulus bis Boeotiae regiones lustravit, si hisce

(1) De hoc fuse Patrizi op. cit. lib. I, cap. III q. 2.

auctoribus fides habetur. Quum tamen semel cum praeceptore in Achaia fuisse omnes probent; iterum vero solum eo rediisse, quibusdam tantum coniecturis affirmetur, rationabilius est, ni fallor, circa annum LIII evangelii epocham constituere. Hoc argumento utens Baronius, MSS. codices, qui ad annum XV a Christi Iesu morte scriptum librum referunt, parum auctoritatis habere ostendit, quia anno aerae XLVIII neque Paulus, neque Lucas in Achaia moram fecerant. Cetera, quae hac de re in syriacis et persicis exemplaribus inscripta reperiuntur, Alexandriae nimirum promulgatum evangelium vel auctor constitutionum apostolicarum et Metaphrastes prodiderunt, idest in Aegypto Lucam evangelium annuntiasse, ibique extremum diem clausisse (1), non video qua ratione ad assensum nos trahere possint : audacius enim scripta nobis videntur.

Quamquam vero quo anno, quove in loco evangelium Lucas palam fecerit ex certis monumentis non pateat; illud omnium ecclesiasticorum scriptorum consensione ratum est Matthaeo et Marco serius Lucam ad scribendum se contulisse. Quod quum satis constet, quaerendum iam videtur, quid apostoli Pauli auditorem, et perpetuum comitem impulerit tertium evangelium componere, quum praesertim non eum lateret a Matthaeo apostolo, qui ab initio viderat et minister sermonis fuerat, Christi historiam confectam, atque a Marco brevius conclusam in christianorum omnium manus pervenisse. Equidem quaestione hac permoti quidam Lucam ceteris in scribendo praestitisse crediderunt : sed omnis ne erravit antiquitas posteriorem scriptorem putans, qui prior fuerit? Baronius inde opinionem suam de Marco latine locuto ex parte confirmat. Matthaeus, inquit, hebraeis hebraice scripserat, Marcus latine latinis, neuter horum usui esse poterat Paulo, aut Lucae ad erudiendos in fide graecos hebraici perinde, ac latini sermonis ignaros; debuit ergo Lucas primum graecis auribus evangelium suum accommodare. Verum non satis consentanea sibi Baronius loquitur. Vult ipse, nonnisi post apostoli Pauli ab urbe Roma discessum, Lucam in Achaia edendo evangelio operam posuisse : tamdiu ne Matthaei evangelium ignotum graecis esse potuit, quod tertio vel quarto anno (2) post Christum in coelos receptum hebraeis ille conscripserat, si Baronio credimus? Vult deinde Marcum, postquam latinis verbis notatam exhibuisset praedicationem Petri, missum ab apostolo Aquilaeiam, ibi graecis literis evangelium illud suum reddidisse; non ergo multo tempore Graecia graeco evangeliorum libro caruit, ut necessarium videri debuerit Lucae, quod institutionis graeci egerent, graecas Scripturas edere. Eadem opponimus Grotio, qui censuit pariter Matthaei evangelium nondum graecis literis traditum fuisse, cum Lucas scripsit : Marci vero librum, etsi graecum, utpote compendium historiae Christi magis, quam historiam, eguisse fusiore quadam tractatione, quae per Lucam fieret. Tenemus enim, paulo post quam prodiit Matthaei scriptura, in graecum sermonem conversam ad Achaiae Boeotiaeque populos delatam. Verius igitur, quum pseudo-evangelistae quidam infensi Paulo falsam de Christi praeceptis doctri-

(1) Cf. Calmet in *Evang. Luc. proleg.*, et P. Giry *Vie des Saints* tom. 3, col. 1344, edit. in-4, 1839, Martyrolog. rom. tradit Lucam in Bithynia diem obiisse.

(2) Vide not. 1 pag. 362.

nam documentis Pauli contrariam vulgassent, Lucas, qui magistrum in summis periculis nunquam deseruit, ibi censuit malo occurrendum, unde venenum in ecclesiam corpus Christi diffundebatur, et verum evangelium manibus fidelium, quos Paulus docuerat, tradere opportunum duxit, ne falsa latius dimanarent. Potuissent quidem fideles cavere sibi ab errore et fraude si Matthaeum et Marcum consuluissent. At non sustinuit Lucas alios adiri, qui doctorem suum defenderent: ipsemet, cognitis omnibus, quae ad Christi vitam et sermones pertinebant, voluit manantem falsitatem cohibere, Paulique dicta tueri. Verius quoque, rogantibus fidelibus nuper a Paulo ad fidem conversis, et Theophilo praecipue viro spectatissimo (1) relinqui sibi perpetuum traditae disciplinae monumentum, Lucas indulsit, novumque evangelium composuit, ut eorum voluntati satisfaceret, haberentque ob oculos quod auribus perceperant. His causis Lucae scriptionem potius assignamus, quam evangeliorum graece scriptorum inopiae.

Graecis literis eruditum Lucam fuisse, qualem medicinam profitentem esse oportebat, quod elegantius, quam ceteri evangelistae graece scripserit, olim Hieronymus comparatione evangeliorum facta iudicavit, cuius iudicium, qui graece didicit, prudens amplectitur: *Lucas igitur, qui inter omnes evangelistas graeci sermonis eruditissimus fuit, quippè ut medicus, et qui evangelium graecis scripserit.* Plus graecis, quam hebraicis literis doctum fuisse auctor est et idem Hieronymus in Isaiam *cap.* VI, qua de re malim ab aliis existimari (2), quam a me dici. Etenim in graeca Lucae oratione hebraici sive syriaci eloquii impressa vestigia apparent, ex quibus auctorem hebraice non parum doctum cognoscimus, ut si hebraice dicentem audissemus, nobis sane bene et loqui visus esset et dicere. Graecum evangelium Theophilo inscripsit, quem Origenes, Ambrosius, Epiphanius, Salvianus non singularem virum putarunt, sed generatim virum Dei diligentem, ut graecum nomen Θεόφιλος sonat. Verum Chrysostomus, Augustinus et novorum interpretum plerique consultius dicunt fuisse illustrem virum proprio illo nomine vocatum, idque ex adiuncto *optime Theophile* colligunt, quod nonnisi singulari homini congruit (3). Sane auctor Recognitionum (4) meminit Theophili cuiusdam antiocheni clari viri et divitiis affluentis, quem etiam graeci urbis antiochenae praefectum et gubernatorem faciunt, cui Lucam evan-

(1) Quamvis certum sit Lucae evangelium Theophilo scriptum esse, credibile haud est hoc in unius viri tantum utilitatem editum, ita ut aliorum quoque commodo prospicere scribendo Lucas propositum non haberet. Cf. Patrizi op. cit. c. 3, q. 3. Neque putandum eo tantum consilio ductum Lucam ut quae Matthaeus et Marcus omiserant suppleret; insuper enim, ut ipse cap. I, v. 3 docet, voluit *ex ordine scribere*, videlicet *narrationem quae in nobis completae sunt, rerum*; idque eo consilio, inquit Theophilum alloquens, *ut cognoscas eorum verborum de quibus eruditus es, veritatem*, v. 4. De accurata scribendi ratione Lucae cf. Patrizi op. cit. cap. III, q. 5.

(2) Calmet in *Evang. Lucae prolegom.*; Kohlgruber op. cit. §§ 55, 56.

(3) Mirum quod Reitmayrius putet hoc nomine christianos in universum, utpote Deo caros, signari, cum et contextus et epithetum, quo utitur Lucas, et sancti patres, paucis exceptis, virum singularem h. l. denotari doceant. Cf. I. G. Stolzii *Vindiciae Theophyli in Thes.* th. II, 282; G. Scelgvigii *Diss. de Theophylo*, Gedani 1711; I. D. Michaëlis *Ein.* § 141; Patrizi op. cit. lib. I, cap. III, q. 3, n. 36; Mazzocchi, *Spicil. bibl.* in Luc. cap. I, 3.

(4) Cf. Auct. recognit., Clementis X, 71. ed. Cot. p. 602.

gelium primo, tum apostolorum Acta inscripsisse non immerito creditur.

Veritatem evangelii Lucae non modo ecclesia Christi sciens et prudens, verum etiam Marcion(1), eiusque discipuli aliud cogitantes patefecerunt. Ii enim, repudiatis evangeliis ceteris, solum Lucae volumen approbabant, sed adeo corruptum foedatumque, quadam parte decurtatum, quadam vero productum, vix ut illud ipsum ab evangelista traditum videretur; ob eamque rem Tertullianus contra Marcionem *lib.* IV, *cap.* IV, catholicum cum haeretico evangelium comparans integerrimum alterum atque verissimum, alterum falsum et depravatum dixit. Si enim dirimenda quaestio sit, inquiebat Tertullianus, inter catholicos et marcionitas disputantes de evangelii veritate, quod quisque praedicat, temporum ordo consulendus est, qui ut vetustioris veritatem vindicat, sic recentiori fidem derogat; quia cum falsitas sit depravatio veri, necesse est praecessisse verum, quod corrumperetur. At vero Lucae evangelium, quali catholicae ecclesiae utuntur, est antiquius; quod et Marcion agnovit, priusquam ex ecclesia Christi discederet, et apostolicae omnes ecclesiae ex certa traditione recipiunt: novum autem, et nuper in lucem extractum Marcionis evangelium, cuiusmodi ipse arbitrio suo emendavit, seu potius pervertit, ut ad errores suos accommodaret; veteris ergo emendatione eiusdem dignitatem magis commendat.

Foedaverat autem Lucae historiam Marcion variis in locis, quos Tertullianus et Epiphanius diligenter singulos protulerant, atque ab apostolico scripto recesserat, ut sectae suae praeiudiciis patrocinium quaereret. Prae ceteris vero, quia post Cerdonem totam legem veterem abiiciebat (2) ac prophetas, locos omnes deleverat, in quibus ulla erat mosaicorum rituum, patriarcharum, prophetarum commendatio, aut unde Christum Patris aeterni filium esse ostendi poterat, aut veram humanam carnem induisse: ob id duo priora capita prorsus amputaverat, ex quibus Christi ortus et infantia constare, aliaque veri assumti corporis argumenta haberi poterant, exorsus evangelium suum ab iis verbis: *Anno quintodecimo imperii Tiberii Caesaris*, ut Tertullianus *lib.* II *de carne Christi* animadvertit: *His opinor consiliis tot originalia instrumenta Christi delere ausus est, ne caro eius probaretur.* Verum cui unquam emolumento esset Marcionis iniquitas, ea praesertim aetate apostolicis viris propiore, qua evangeliorum apographa patres depromserant ab ecclesiis, quibus apostoli scripta sua

(1) Marcion, patria ponticus, ex philosophorum stoicorum schola prodiit, teste Tertulliano (lib. de Praescript. c. 7). Inter alia impia dogmata, de quibus cf. Natal. Alex. *Hist. eccl. saec.* II, cap. 3, art. 5, Christum veram carnem in terris assumpsisse negabat: quare, licet unum Lucae evangelium admitteret, duo priora capita amputaverat; cetera vero in suum commodum partim detruncaverat, partim refinxerat, ut Marcionis evangelium illud potius quam Lucae dicendum notet Tertullianus lib. *De carne Christi* cap. 2. Scripserunt e veteribus contra Marcionem s. Iustinus, teste Iren. l. 4 *adv. haer.* c. 14; s. Irenaeus ipse op. cit. l. 3. cap. 6 et seq.: cc. 42, 46 et toto ferme lib. IV; Tertullianus totis quinque libris advers. Marcion.; s. Epiphan. haer. 42, ex Theodoret. lib. 5 *haeretic. fabular.*

(2) Testamentum vetus reiiciebat tamquam a malo Deo prolatum: duos enim deos admittebat, unum bonum, alterum malum, cui mundi creationem tribuebat. Cf. s. Iren. l. 1, c. 29; Tertull. l. 1 cont. Marc. c. 2; Augustin. lib. de haeres. ad *Quod vult Deum* c. 24.

reliquerant? Iustinus martyr contra Marcionem etiam tum viventem, Eusebio teste *lib. Hist. Eccl.* IV, *cap.* XI, librum composuit. Irenaeus *advers. haeres. lib.* III, *cap.* XI haeresiarcam pariter refellit, quia et id, quod est secundum Lucam, circumciderat, et ex iis quae retinuerat, blasphemum animum in solum existentem Deum ostenderat. Epiphanius, qui corruptas Marcionis reliquias ad nos transmisit, iustioris exemplaris testimonio impium Novatorem acerrime confutavit. Tertullianus, ne longius prosequar, quum multis exagitasset scelestum hominem atque audacissimum, eum deinde de neglectis evangeliis ceteris flagitat, *quod omissis eis, Lucae potius institerit, quasi non et haec apud ecclesias a primordio fuerint, quemadmodum et Lucas.* Ex quibus perspicitur Lucae evangelio, sicut et ceteris, maximam semper fidem christianos omnes habuisse (1).

Praeter hanc maximam a Marcione inductam in evangelium perversitatem est et alia, quae catholicorum quorumdam ignorantiae et praeiudiciis tribuitur. Abraserunt ii, quod alienum esse a constantia animi Iesu Christi, atque imbecillitatem sapere videbatur, illudque primum *cap.* XIX, *v.* 41 super Hierusalem Christum flevisse (2). Epiphanius in Ancorato *num. 31* verba fletum Christi notantia commemorans, graecos orthodoxos inquit a quibusdam codicibus ea sustulisse, eius dicti aut causam aut vim non assecutos, veritosque ne quid indignum Christo tribuerent. Hodie vero in quibuslibet omnium nationum exemplaribus id restitutum loco suo est; atque ipse Epiphanius legi id ipsum oportere ex sancti Irenaei testimonio demonstrat adversus haereticos *lib.* I, *cap.* II agentis. Hilarius quoque *lib.* X *de Trinit.* monet: *Et in graecis, et in latinis compluribus codicibus vel de adveniente angelo, vel de sudore sanguineo nihil scriptum reperiri*, quod versibus 43 et 44, *cap.* XXII continetur; quod et Hieronymus *lib.* II *adversus Pelagianos* in quibusdam deesse nos admonet. Est tamen proclive iudicare eadem, qua nuperrime dicebamus, graecos quosdam sive stultitia, sive nimia religione, sive utraque de causa ab antiquiore lectione recessisse, ne quum natura humana Christi, humanisque affectionibus digna diceret, Deo indignum quidpiam dixisse viderentur. Potius enim credendum est a nonnullis illud fuisse deletum, quam a quopiam adiunctum; quoniam a multis iam saeculis in omnibus codicibus latinis, graecis, syriacis,

(1) Contra recentiores rationalistas authenticitatem evang. Lucae propugnarunt inter ceteros Hug *Einl.* etc., edit. cit. tom. I, § 7, pag. 408 et seqq. J. Grimm *die Einheit des Lucas Evangeliums*, Regensb. 1863; Danko op. cit. § 53. Olshausen *die Aechtheit der canonischen Evangelien*, Koenisberg 1823 etc.; Ad. Mayer *Einleitung* p. 109 seqq. — In specie vero de descriptione orbis terrarum ab Augusto imperata cf. Patrizi op. cit. lib. 3, dissertat. 18, et Ghiringhello op. cit. pag. 249-272. Danko op. cit. *Chronotaxis evangelica* § 23, aliosque quos ipse citat in notis ad § 23. — De tetrarchia Lysaniae cf. Ewald *Evang.* S. 189-90; Meyer *Comment.* in h. l. et praecipue Patrizi op. cit. lib. 3, dissertat. 42, et Ghiringhello opere cit. pag. 294-314.

(2) De lacrymis quas Christus Dominus ea fudit occasione dissertationem scripsit Ioannes Christianus Artst, quae continetur in Thesauro dissertationum in novum Testamentum tom. 2, p. 551; ubi ostendit auctor eas lacrymas commiserationis et doloris vi fuisse expressas, quod hebraeis non solum atrocissima clades immineret, sed etiam quod futurum esset ut ad aeterna dederentur supplicia, propterea quod ex cordis duritia tempus visitationis suae negligerent. Illae igitur lacrymae minime Iesu indignae.

atque ad ceterorum orientalium populorum usum descriptis de angeli delapsu ad levationem Christo afferendam, et sanguineo sudore omnis narratio relicta est. Et quidem Athanasius *lib.* VI *ad Theophil.* anathema dicit iis, qui Christum sudasse sanguinem negant. Irenaeus *lib.* III, *cap.* XXXII, teste Epiphanio, Hippolitus, Iustinus *in dial. cum Tryphone ;* Chrysostomus in Matthaeum Homil. 84, Ammonius *in Concordia,* Augustinus *lib. de Concord. Evang.* de sanguineo Christi sudore ex evangelio Lucae meminerunt (1).

Articulus IV.

De Evangelio sancti Iohannis.

Iohannem galilaeum e vico Betzaida, Zebedaei piscatoris et Salomes filium iuniorem, adhuc ad se Christus accivit, quum retia ad oram maris Galilaeae reficiebat. Ille cum fratre, dimissis retibus, Domino accessit, a quo et apostolis adnumeratus est, et בן ארגז *Boanerges,* filius tonitru dictus, fortasse propter vehementem zelum, aestuantemque, qui maxime ab animo tunc erupit, quum ignem de coelo ad perdendos samaritanos Christum non recipientes evocari voluisset (2). Carissimus magistro fuit, atque ob id dilecti discipuli nomine compellatus: adfuit enim quum Christus in monte Thabor humanam suam ad divinam quasi formam traduxit, seque luce fulgentissima induit: in coenaculo postremum Pascha paravit: in suprema coena in Christi Domini sinu caput deposuit: quaesiit quisnam discipulorum vitae eius insidias moliretur, a qua quaestione Petrus abstinuerat: Dominum in hortum Olivarum deduxit, et solus properantem ad mortem ad crucem usque prosecutus est, ubi dulcissima illa Christi verba audivit, se Mariae matri ut filium commendantis, unde postea sanctissimam Matrem in sua recepit. Monitus deinde a Maria Magdalena sublatum fuisse de sepulcro Christi corpus, Petrum post se linquens, praecucurrit, nec tamen prior in monumentum intravit. Primus quoque apostolorum ad mare Galilaeae agnovit redivivum magistrum, qui se omnibus videndum praebebat. Postquam Christus in coelos abierat, accepto divino Spiritu evangelii, fuit administer primum in urbe Hierosolyma, tum in Samaria, quo una cum Petro missus fuerat Spiritus sancti donis eos cumulare, quos Philippus diaconus ad fidem perduxerat. Demum apostolico concilio, in quo de legis observatione actum est, Hierosolymis interfuit. Ex evangeliis, atque apostolorum Actibus de Iohannis vita et gestis hactenus.

His multorum patrum traditio multa adiecit, quae non est opus omnia complecti. Illud non praetermittendum, Iohannem in Asiam minorem profectum (ea nimirum illustrandi orbis pars ei obtigerat) summa diligentia plures ibi ecclesias fundasse ac diutius rexisse, ut Polycarpus, Polycrates, Irenaeus, Origenes, Tertullianus, Eusebius, Hieronymus testimonium ferunt, quas

(1) De angelo Christum confortante, et de sanguineo sudore Christi fuse pertractat Benedictus XIV in lib. 4 *De canonizat. sanctor.* part. 1, cap. 26. Cf. et Tillemont *Vita Iesu Christi,* not. 28; Calmet dissertat. *De sudore sanguinis Iesu Chr.* etc.; Scheuchzer *Physique sacrée,* tome 7 ad Luc. XXII, 44; Maknight *Commentarius harmon.*; Danko op. cit. *Dodecas disquisit. theologic.* X.

(2) Cf. Marc. III, 17; Luc. IX, 48-49 coll. Marc. IX, 37-38 et Luc. IX, 54, 55. De cognomine βοανεργές cf. m. Chladenii dissert. Witteb. 1712, I. G. Reusch *Interpres syrus* p. 52; Suicerum Thes. I, 711; Patrizi *in Marc. Comment.* p. 29.

propterea Tertullianus contra Marcionem appellat *Iohannis alumnas ecclesias*. Rerum potito Domitiano, Romam perductus est, ubi in ferventis olei dolium immissum non modo evasisse incolumem, sed etiam vegetiorem atque alacriorem Hieronymus ex Tertulliano literis prodidit (1). Deinde quum in insulam Pathmos in exilium pulsus esset, Ephesum rediit post Domitiani discessum e vita, atque ecclesiarum Asiae administrationem recepit, ubi usque ad Traiani regnum senior vitam duxit; ibique, eo regnante, quum iam nemo amplius apostolorum superstes esset, ad Dominum migravit. Ephesi mortuum atque sepultum Polycrates, Irenaeus, Tertullianus, Eusebius, Ambrosius, Chrysostomus, atque, ut multos uno verbo complectar, concilii ephesini patres confirmant. In annum tertium imperii Traiani, centesimum primum nimirum a Christo nato, evecto autem in coelos sexagesimum octavum Eusebius evangelistae obitum confert. Quare si Epiphanius vera dixit, qui annos fere aetatis vigintiquinque agentem Iohannem a piscatione et retibus abstractum a Christo Iesu putat, plus annis nonaginta vixisse fatendum est. Sunt autem qui annos vitae usque centum et septem, immo vero et centum viginti egisse existimant (2).

Ut prae apostolis ceteris longior ei vita contigit, sic post evangelistas ultimo loco evangeliorum librum scripsit (3). Irenaeus *lib.* III, *cap.* I Iohannem discipulum Domini Ephesi Asiae commorantem evangelium edidisse docuit, nihil ultra dicens, prius ne quam pelleretur in exilium, an libertate restituta se ad scribendum contulerit. Auctor synopseos Scripturae sacrae scribit apostolum, quod in Pathmos insula praedicaverat evangelium, Ephesi deinde scripto consignasse. Auctor operis imperfecti Chrysostomo tributi composuisse quidem in exilii loco (4); Ephesum vero postquam redierat, fidelibus tradidisse. Epiphanius pariter animum convertisse ad scribendum, quum ab exilio revertisset. Clemens alexandrinus apud Eusebium *lib.* III *Histor. cap.* XXIV, et *lib.* VI, *cap.* XIV praeteriens cetera, causam, ait, hanc fuisse, cur Iohannes scriberet: quum nempe tria iam edita evangelia legisset et probasset, ut veritatis plenissima, deprehendens ea deesse factorum Christi, quae ille ab initio in apertum prodiens gesserat, supplenda censuit, et christianorum rogatu novum evangelium spiritale sibi conficiendum, in quo nihil de Iesu Christi genealogia dicere opus ei fuit, neque prolixius de carne Christi sermonem facere, quae ceteri satis tractaverant. Hieronymus vero prooemio commentariorum in Matthaeum distinctius antiquam veramque historiam narrans, ait, Iohannem in Asia agentem, cum haereticorum semina pullularent Ce-

(1) Tertull. *Praescript.* c. 36; Hieron. lib. 1 contra Iovinian.

(2) Ut Chrys. hom. de Ioanne — Qui Ioannem mortuum non esse propugnant, freti his Christi verbis: « Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? » refelluntur testimoniis plurimorum patrum. Cf. Calmet in dissert. *De obitu s. Ioannis Evangelistae.*

(3) Evangelium Ioannis ultimum esse scriptum omnes antiqui consentiunt. Cf. S. Iren. adv. haer. III, 1; Clem. Alex. apud Eus. hist. eccl. VI, 14; Epiph. haer. LI, 12; Hieron. *De viris illustr.* 3.

(4) Probabilius Ioannes evangelium suum in Pathmo conscripsit. Hoc probat Patrizi op. cit. lib. 1, cap. IV, q. 5, haec affirmans n. 87: « Quos certo constat dixisse hoc evangelium Ephesi conscriptum, tredecim veluti testes produci possunt; quos vero in Pathmo insula viginti. » Quoad scriptionis tempus vid. not. 1, pag. 362.

rinthi, Ebionis et ceterorum, qui negant Christum in carne venisse, coactum ab omnibus pene Asiae episcopis, et multarum ecclesiarum legationibus de divinitate Salvatoris altius scribere (1), publicum ieiunium ad divinam implorandam opem indixisse, eoque acto, coeleste divinumque illud prooemium eructasse : *In principio erat Verbum.* Hinc et locus, ubi primo evangelium prodiit, et causa quam habuit scribendi apostolus, perfecta sunt: quod enim vix attinet scire, utrum ocius, an vero serius divinam Scripturam vulgaverit, etsi ignoretur, parum admodum est incommodi. Serius tamen anno trigesimo a Christi Domini passione, quamquam id tempus in graecis quibusdam MSS. notetur, evangelium Iohannis apparuisse, credibilius est. Asiae enim ecclesias nonnisi post apostolorum Petri et Pauli obitum administrandas suscepit : Apostoli autem trigesimo quarto ferme anno vitam pro Christo perdiderant.

Quanta et dignitate et maiestate, non sermonis dico, quamquam et sua sit eloquii dignitas, sed rerum et sententiarum constet s. Iohannis evangelium, quis valeat dicere? Licet enim divina omnia sint evangelia: eo tamen istud est ceteris divinius, quod sublimissima mysteria divinitatis prae ceteris contineat ita concinne et nitide, ut vel hoc ipso cognoscatur scriptorem omnes naturae fines praetergressum ex ipso divinitatis fonte, quidquid effudit, hausisse (2). Quam rem et gentiles quidam admirati philosophi, non potuerunt quin barbaro homini, ut dicebant, literis ceteroquin non erudito maximas laudes tribuerent (3): unde et maxima laborarunt insania haeretici ab Epiphanio *haeresi 51, num. 3* ἄλογοι (4) appellati, quasi *sine verbo*, quod Verbum divinum negarent, Cerintho evangelium Iohannis adscribentes. Quomodo enim Cerinthi esse persuadeatur illa oratio, quae totam eius doctrinam convellit (5)? Aut Verbum tota aeternitate in Deo manens factum hominem praefinito tempore is docuisset, qui Iesum purum hominem extitisse semper credidit? Dicebat ille quidem inter cetera perperam Iesum ex Iosephi et Mariae maritali

(1) Exinde constat de huius evangelii occasione et scopo, qui *dogmaticus* dicendus est; nempe Iesum esse Christum Filium Dei. Hoc probatur *a*) evangelii exordio seu prologo, *b*) modo eventus historicos narrandi; *c*) sententia qua evangelium clauditur, xx, 31; *d*) ex eo quod magis sollicitum se exhibeat de sermonibus quam de Christi factis referendis etc. De consilio Ioannis fuse Patrizi op. cit. lib. 1, cap. iv, q. 3; et Ghiringhello op. cit. p. 345-356. Cf. et Rosenmüller *Scholia* tom. ii, pag. 282 et seqq.; Güntner, op. cit. § 144, ubi quinam errores in Ioannis evangelio respiciantur recensentur; Danko op. cit. §§ 55, 56, Franzelin in tractatu *De Verbo incarn.* thesi 11, et Caroli op. cit. cap. ii.

(2) Vide Aug. *De consensu evang.* cap. 6 et tract. 36 c. 8 in Ioan.; Clem. alex. apud Euseb. l. 6, c. 14; Origen. praef. in Ioan.; Gregorius nyss. hom. 1 in cant.; Hieron. ep. ad Paulin. — Herder evangelium Ioannis manu angeli conscriptum dicebat; et Kuinoel (*Proleg.* in Ioan. p. 13) « Ex Christi ipsius ore haec omnia audivisse scriptorem aequus libri arbiter quivis facile tibi suadet. » Si degustare velis Ioannem, lege Commentaria Augustini, Chrysostomi et divi Thomae. Quanto honore a ss. Patribus eiusdem evangelium sit habitum, cf. Tillemont, Mem. 1; s. Jean. art. 8.

(3) Cf. Aug. de Civ. Dei, lib. 10, c. 29.

(4) De alogis cf. Epiphan. haer. 51; Philast. de haer. c. 60; cf. etiam Pluquet *Dictionn. des hérésies* voc. *Aloges.* — Haeresis Alogorum vel auctor fuit vel propagator Theodoretus bysantinus arte coriarius. Cf. Nat. alex. op. cit. saec. ii, cap. iii, art. 10.

(5) De Cerintho et eius erroribus cf. Nat. Alex. op. cit. saec. i, cap. xi, art. 5; Pluquet, op. cit.; Reitmayr op. cit. § 18, n. 7.

coniunctione genitum, quum aetate crevisset, atque in Iordane baptizaretur, virtute quadam Christo, seu Spiritu sancto appellata in se delapsa perfusum prodigiis, portentisque postea claruisse: at dum adventaret passionis tempus, virtute illa in coelum, unde venerat, remeante, Iesum desertum, iterum, qui antea fuerat, nudum hominem remansisse totius potentiae coelestis expertem. Verum haec inscitiae atque impietatis commenta quis non videat quam longissime absint ab evangelio, quod Iohanni apostolo Christi ecclesia acceptum refert? Cum alogis et Theodotus quidam byzantinus theodotianorum caput turpissime erravit, negans tam evangelium, quam apocalypsin Iohannem auctorem habere: attamen Celsus, Porphyrius, Iulianus apostata (1), qui summa arrogantia conati sunt, ut evangelii istius auctoritatem extenuarent, aliis plane de causis illam infirmare tentarunt, non a supposito Iohannis nomine: immo vero Iulianus apostata, apud Clementem alexandrinum *lib.* x *contra Iulian.*, ideo Iohannem audaciae reprehendit, quod quum Matthaeus, Marcus et Lucas Christum Iesum Deum dicere ausi non fuerint, ipse primus blandiens graecis et latinis diffusum antea errorem amplexis scripto confirmaverit. Quamobrem quum infideles isti non potuerint, quin Iohannis esse scriptum admitterent propter constans perpetuumque omnium ecclesiarum iudicium (2), frustra omnino quis communem christianorum sententiam ab animis nostris eripere conaretur (3).

Historia quidem mulieris adulterae a versu ultimo septimi capitis ad duodecimum usque capitis octavi negotium facessere potest inquirentibus, utrum a Iohanne descripta sit, an evangelio inserta (4), quum etiamnum anabaptistae veterum scriptorum quorumdam testimonio, quorumdam silentio permoti, historiae illi abnegent fidem. In omnibus enim codicibus olim notatam non fuisse mulieris adulterae historiam Hieronymus *lib.* II *adversus pelagianos* indicavit, inquiens: *In evangelio secundum Iohannem in multis graecis et latinis*

(1) Testimoniorum illorum collectionem edidit Lardner in quatuor tomis, Londini 1764-1770.

(2) De huiusmodi constanti et perpetuo omnium ecclesiarum iudicio cf. Reitmayr op. cit. § 16, n. 4; Güntner op. cit. § 148; et praecip. A. G. Calmberg de antiq. PP. pro Ev. Ioh. αὐθεντία testimoniis.

(3) Nihil inde mirum si nullus haereticorum post insensatos alogos ad haec usque tempora evangelio Ioannis auctoritatem denegaverit. Nostra vero aetate, anno scilicet 1820, Bretschneider alogorum insaniam ab inferis suscitavit; illumque sequuti sunt, Baver, Strauss, quique eum exscripsit, Ernestus Renanus. Ast illis perbelle effatum Ewaldii protestantis accommodatur, nempe amentem esse qui de auctoritate huius evangelii dubitare velit; adeoque ut ipse Strauss deinceps manus victas dederit, assentiens evangelium quod Ioannis nomine circumfertur, vere ab eo fuisse conscriptum. Auctoritatem eiusdem propugnarunt Eichorn, Bertholdt, Hug, Feilmoser, Credner, Guericke, Lücke, Olshausen in suis *Introduct. generalib. ad Evang.*, aliique quos citat Freppel in op. *Examen critique de la vie de Jésus*; eamdemque veritatem contra Ern. Renan valde erudite defendit Ghiringhello op. cit. pag. 309-318, qui etiam vindicias aggreditur contra gallicum veteratorem de Λόγῳ Ioannis non confundendo cum Λόγῳ Philonis et gnosticorum, ibid. pag. 383-396. - De Papiae silentio quod nullo modo authentiam evangelii Ioan. imminuere potest cf. Capecelatro, op. cit. pag. 98-99 et praecipue Meignan qui in op. *Les évangiles*, prem. append., copiose et erudite hoc de argumento scripsit.

(4) Sub finem sacculi III vel serius, ut autumant heterodoxi. Cf. Vercellone in erudita dissertatione *La storia dell'adultera* relata in ephem. *L'Archivio dell'Ecclesiastico* vol. IX, pag. 233, 265.

codicibus invenitur (1) *de adultera muliere, quae accusata est apud Dominum.* A maiore vero graecorum veterum MSS. parte abfuisse, et graecos explanatores evangelii Iohannis eiusmodi historiam non legisse, Maldonatus in caput octavum Iohannis candide confitetur. Consuluit ille antiquos codices graecorum multos, nullumque ex MSS. habebat historiam, praeter unum. Non habebat antiquissimus vaticani saepe ab illo nominatus; non graeca catena, in qua, quum tres et viginti auctores sint, nemo eius meminit. Ex graecis impressis multis Origenes, Clemens alexandrinus, Chrysostomus, Nonnus, Theophylactus, nemo eorum mulieris historiam legerat, quum tamen Chrysostomus et Theophylactus scripserint in totum Iohannem commentarios. Euthymius solus, recentior auctor saeculo XII, si cum sanctis iis patribus comparetur, in commentariis suis historiam explicuit; monens tamen ab accuratioribus exemplaribus abesse, et in quibus invenitur obelo notari, ut inde evangelio adtexta videatur. Abest etiam a syriacis, armenis, gothicis Scripturis; quod indicio est priscis temporibus narrationem illam auctoritate caruisse. Item Eusebius *lib.* III *hist. Eccl. cap.* XXXIX narrat Papiam Iohannis discipulum, qui multa ab apostolis audiverat, in libris evangeliorum praetermissa inter cetera mulieris adulteriis pollutae historiam retulisse, quae et in evangelio secundum hebraeos legebatur; illam ergo primum in solo apocrypho nazaraeorum evangelio descriptam, atque a Iohanne non indicatam, alter aut Papiae disciplinae addictus, aut nazaraeorum amator evangelio Iohannis attexuit. Deinde et quaedam eius historiae adiuncta videmus, quae suspicionem gravissimam conflant Iohanni non esse adscribendam, quamquam nulla esset codicum varietas. Nam ut Beza advertit annotationibus in Iohannem VII, 53 (qui tamen ex vetustis codicibus septemdecim, quos inspexerat, testis erat in uno tantum desiderari) insolens admodum, atque inauditum est Christum Dominum digito in terra scripsisse. Quid porro scripserit? vel quid in marmoreo pavimento scribere potuerit? Vix credi etiam potest solum Christum Dominum in templo cum sola foemina, ceteris ex ordine tacite abeuntibus, remansisse. Nulla pariter est orationis continuatio in evangelio a versiculo 52 septimi capitis ad octavi 12, si narratio isthaec interponatur: quae omnia, et alia huius generis non parum retrahunt ab assensu historiae, eamque canonicam haberi non sinunt (2).

Multos in dubitationem veritatis historiae varietas exemplarium, et sanctorum patrum taciturnitas adducere ante concilii tridentini iudicium potuisset, non dissimulamus; at postquam partes singulas Scripturae in ecclesiis legi solitae ut divinas et canonicas tridentini patres probarunt, posthabendum est eorum sententiae, quidquid critices ratio suggesserit. Non eo quidem contra haereticos rem adduco, ut velim soli ecclesiae liberrimae auctoritati, spretis veterum omnibus monumentis, totum deferri oportere; sed ut demonstrem, rebus o-

(1) Corrigendus Calmetus (ex quo plurimi in errorem ducti sunt) qui Hieronymo contrariam sententiam tribuit legendo: *in multis graecis et latinis codicibus* NON *invenitur.*

(2) Huiusmodi difficultates obiiciuntur ab Erasmo, Grotio, Westeinio, Semlero, Wegscheidero, Paulusio, Knappio, Credneio aliisque quos citat Passaglia in op. *La vita di Gesù scritta da E. Renan discussa e confutata*, Torino 1864, p. 296.

mnibus perpensis, valere magis ecclesiae sententiam, quae, quum non ignoraret in quas iudicandi difficultates incidisset, easque superarit, nobis pariter firmissimum praesidium tuendi ipsius iudicii attulit. Itaque defuerint, et desint etiamnum in priscis quibusdam codicibus duodecim versiculi, qui in octavo Iohannis capite praecipue locum occupant; dandum tamen nobis est *in multis et graecis et latinis codicibus* inveniri, quemadmodum Hieronymus animadvertit. Cur autem illos istis anteponamus? Si MSS. codicum comparatio fiat, multo maior erit illorum numerus, in quibus extant, quam in quibus desiderentur (1). Richardus Simonius *Histor. critic. Novi Test. cap.* XIII multa profert exemplaria, quae ipsemet in regia Galliarum bibliotheca consuluerat, in quorum aliis suo loco non dimotam, in aliis ad finem evangelii reiectam historiam testatur: in his vero causam afferri cur ad finem evangelii transferretur. In MS., apposito num. 1883, haec leguntur: *Versus obelo notati in quibusdam exemplaribus non extant, neque in Apollinario; sed in antiquis omnes extant.* In altero 1869: *Finis evangelii Iohannis: inveniuntur et alia in antiquis exemplaribus, quae opportunum duxi scribere ad finem ipsius evangelii: sunt autem haec: et abiit unusquisque in domum suam.....* Similia omnino habentur in MSS. bibliothecae pp. oratorii parisiensis, in quo commentatores graecos in evangelium s. Iohannis Nicetas episcopus heracleensis collegit. Reperitur evangelica haec historia et in quibusdam lectionariis evangeliorum, ubi evangelia pro diversis commemorationibus sanctorum, proque ecclesiae et christianorum vel solemnitatibus, vel pietatis officiis inscribuntur: et quod gravius est in cantabrigensi codice antiquiore codicibus omnibus, quos ad hanc aetatem vetustas transmiserit, invenitur. Sed quid ex MSS. eius loci auctoritatem prolixius asseramus? Ammonius alexandrinus, qui anno CCXX floruit, in harmonia sua evangelica historiam ponit: posuerat et vetustior Tatianus Iustini martyris discipulus. Athanasius in synopsi evangelii canonicam habet. Ambrosius *lib.* III *de Spiritu sancto cap.* II de mulieris adulterae historia tractat, super qua re epistolam scripsit 58 in librum septimum relatam: Augustinus *lib.* II *de adulterinis coniugiis cap.* VII a Iohanne narratam certo tenens, putat vel a nimium religiosis timidisque fidelibus, vel a fidei inimicis a suis exemplaribus abrasam: *Nonnulli modicae fidei, vel potius inimici verae fidei, credo, metuentes peccandi impunitatem dari mulieribus suis, illud, quod de adulterae indulgentia Dominus fecit, auferrent de codicibus suis.* Chrysostomus pariter, quamquam proprio loco historiam hanc non explicet, homilia tamen 60 in Iohannem interpretatur (2). Et Gregorius *lib.* I *Moral. cap.* VI eadem utitur ad doctrinam morum tradendam (3). Denique concilii

(1) Tischendorfius ipse qui authenticitatem historiae adulterae reiicit, testatur codices inter graecos litteris uncialibus exaratos saltem undecim adnumerari qui eam referunt, prae octo in quibus desideratur. Codices qui hanc historiam legunt signantur litteris D, E, F, G, H, K, M, S, U, Γ, Δ; qui omittunt notantur ℵ, A, B, C, L, T, Δ; his vero aliqua exceptio fieri potest. Codices vero graecis litteris minusculis conscriptis eam continent CCC contra L.

(2) Nonnulli cum Marchini putant Chrysostomum homil. 60 quae nunc est 61, ad historiam adulterae allusionem facere; sed ita non esse monet Montfaucon in *Praef. ad homil. Chrysost.* ed. Migne tom. VIII, p. 19.

(3) Alia testimonia vide apud Vercel-

tridentini definitione huius historiae fides asserta est, et versus duodecim Iohanni scriptori vindicati, quod maxime valet in re nostra.

Argumenta autem primo loco producta tanti non sunt, ut cum nostris hisce comparari valeant, ne dum plus habeant ponderis. Abfuit narratio de muliere adultera olim a quibusdam exemplaribus, quae in usu erant eorum ecclesiae patrum, qui nullum de illa habuere sermonem: nam et id damus non omnes olim codices convenisse; at patrum tacentium auctoritas auctoritati antiquiorum, et consequentium affirmantium non praestat: praesertim quum ii non negaverint historiam, isti affirmaverint. At multo maior veterum codicum numerus partem ab aliis praetermissam exhibet; aut in veteribus omnibus lectam fuisse notae codicibus iis appositae loquuntur, ut non nisi causa quaeri potius debeat, cur a quibusdam fuerit abrasa, ut Augustinus conatus est assequi coniecturis. Hieronymus vero quum loco illo usus sit ad refutandos pelagianos, ob id canonicum, et maiore fide graecos latinosque codices multos illum habentes dignos esse putavit. In syriacis, in arabicis, in gothicis pluribus, si praeterea olim est tota eius historiae descriptio, nunc ut plurimum est suo loco restituta, et perinde in omnibus Orientis atque Occidentis ecclesiis recitatur. Quemadmodum ergo ab eius loci praeteritione tum valuisset fortasse dicere, rem esse dubiam; ita nunc ab insitione certo cognitam esse veritatem haud dubie melius colligitur. Eusebii testimonium in utramque partem versatile est. Nescimus primo, an Papiae monumenta exscribens, de illa ipsa adultera muliere loquatur, an vero factum aliud commemoret: nam adulteram non nominat, sed *in multis peccatis deprehensam* (1). Tum si Papias apostolorum traditione historiam illam didicerat, argumento est non carere veritate: si veritati consentanea est, nihil credibilius, quam a Iohanne esse literis traditam, seu quod insignis admodum res sit, seu quod Iohannes, quae alii evangelistae praeterierant, consulto in suum evangelium retulerit. Non posuit autem Eusebius in Iohanne eius rei testimonium, sed in nazaraeorum evangelio, forte quia aliam historiam tractabat; vel ad summum quia, quum illud agebat Eusebius, utebatur exemplari non omni ex parte perfecto: nam et ipse alibi hanc alteram adulterae accusationem, et Christi factum ac sententiam in canones suos Ammonii Monotessaro adiunctos traduxisse dicitur (2).

Bezae suspicio arrogantis hominis est, suoque abutentis iudicio, ut ecclesiam, quacumque sibi data occasione, reprehendat. Si in codicibus, quos versavit, ea defuisset narratio, inde accusasset novam ecclesiae doctrinam a veterum monumentis alienam; nunc autem quoniam codices praeseferunt, in facta Christi, et dicta et minima quaeque adiuncta loci et temporis audacius inquirens, vult e iuridiciali sede pronuntiare sibi totam rem non placere, et videri suspectam; quod postea et Basnagius sibi arrogavit. Adhibeat ergo iam ad reliqua ab

lone dissert. cit. pag. 238-240, qui hac de re omnibus argumentis testimonium publicum ecclesiarum ac populi christiani praestare demonstrat, ibid. pag. 241 seqq.

(1) Quod confirmat Vercellone, ibid. ut sup., pag. 262. Cf. et Calmet, *Comment. in Ioan.* Cap. VIII, v. 1.

(2) Cf. Hieron. Edit. veron. tom. II, col. 881, et tom. X, col. 664.

evangelistis narrata retinenda vel reiicienda idem audendi ac disputandi genus, et videat num multa reliqua esse possint, quae approbet. Diiudicet homo divinae Christi sapientiae explorator acutissimus, an omnia cum Christi moribus conveniant (1), an ab illis discrepent, eruntque sane evangelia omnia ad paucas lineas contracta. Licet solus mansisset in templo Iesus cum adultera muliere, quid adeo insolens criminetur? Solus etiam solam Samaritanam in agro, remotis testibus, est allocutus. Non intellexit autem evangelii locum haereticus, quum desertum ab omnibus Iesum credidit. Non enim a concione universa est relictus; sed a scribis, a pharisaeis accusatoribus silentio dilapsis, quos conscientia, rubor, responsionis a Christo datae acrimonia atque aculeus inde abstraxerant: non autem a discipulis, quos acerrimum audiendi magistri studium tenebat, non a reliquo conventu, a quo Christus cupidissime audiebatur. Etenim post seniorum et scribarum abscessum ait evangelista vers. 9: *Et remansit solus Iesus, et mulier in medio stans;* in medio utique discipulorum et frequentis auditorum coetus.

Quid porro scripserit Christus, si nobis evangelii auctor voluisset esse compertum, ipsemet transcripsisset. Non ergo curiosius id inquirendum est, quod celandum Iohannes putavit. Si vero dicamus patrum coniecturas secuti aut illam Matthaei *cap.* VII sententiam: *Festucam, quae in oculo est fratris tui vides: trabem autem, quae in oculo tuo est non vides;* aut hanc ipsam: *qui sine peccato est vestrum, primus in illam lapidem mittat;* aut huius generis aliam Christum digito scripsisse, qua ratione Beza et Basnagius contradicent? Cur praeterea scribere non potuerit vel in ipso templi vestibulo atque atrio, quo sevocaverant Christum pharisaei ad mulieris iudicium: ibi pavimentum pulvere praetereuntium et commorantium obsitum delineari digito potuisse, non est incredibile. Haec autem omnia opportune proferimus, si eos audiamus, qui putant re ipsa in terra characteres aliquos digito exaratos, qui ab adstantibus legerentur (2). Quod si Maldonato assentiamur, cui placet potius Christum aliud agere, quam quod quaerebatur, quaestionem a se avertere, dissimulare, a iudicando primum abstinere, urgentes depellere voluisse, eaque de causa se inclinasse, significasse se digito describere, quae non scribebat, atque incertarum figurarum lineamentis occupationem simulasse, tota iam haereticorum quaestio extra rem erit, vimque omnem amittet. Non moramur ea, quae Beza ab historiae interruptione opponit: conficta enim sunt a morosis hominibus, qui Iohanni dicendi ordinem videntur praescribere: immo vero, inquam ego, adeo haec historia cum reliquo sermone cohaeret, ut, si illam deleas, omne orationis vinculum sustollas. Venerat Christus in templum, docebat, interpellatus est a pharisaeis, a concione ad iudicium revocatus, expedivit se a malitiosis fraudem molientibus; postea intermissum sermonem ad eos, ad quos coeperat, est prosecutus. Quae unquam

(1) Cf. Ghiringhello, op. cit., pag. 351.

(2) Cf. Calmet, *Comment. in Ioan.* cap. I, v. 6; ad Nat. Alexand. saec. I, cap. XII, art. II, § I, nota Io. Dom. Mansi; Gatti, *Cristologia evangelica*, vol. III, Conferenza 48, et Danko op. cit. § 57, pag. 304 in not. 4, ubi advertit adversariorum obiectiones quoad hoc explosas haberi apud S. W. Hilliger, *De Scriptione Chr. in terra.* Thes. n. p. 494, s.

maior potest esse narrationis coniunctio (1)? Deinde falsum ne est quidquid inverso ordine narratur, quamquam fateremur in Christi concionibus referendis Iohannem a recto dicendi ordine recessisse? Ignorantior est scribendi methodo, quam tenuerunt evangelistae, quisquis his ineptiis vacat (2).

De ultimo capitulo evangelii Iohannis minor quidem controversia est; sed a criticis quibusdam audacioribus est dubitatum, an evangelistae tribueretur, quia vigesimo capite finiri omnia videntur: *Multa quidem et alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quae non sunt scripta in libro hoc. Haec autem scripta sunt, ut credatis, quia Iesus est Christus filius Dei: et ut credentes, vitam habeatis in nomine eius.* Ideo Grotius annotationibus ad caput xx Iohannis adiectum ab ephesina ecclesia caput xxi arbitratur, quae absolvendum sumpserit, quod evangelistae deerat. Ea verba versiculi 24: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, et scripsit haec: et scimus, quia verum est testimonium eius*, quae a pluribus testimonium de Iohanne perhibentibus scripta apparent, visa sunt Grotio coniecturam suam facere firmiorem. Verum ecclesiae consuetudo atque approbatio, codicum omnium fides, veterum consensus temerarium errorem refellit, neque patitur ephesinae ecclesiae tantam calumniam inferri, ut Iohanni additamenta facere sibi arrogaverit. Prosecutus est Iohannes scribere, quamquam videatur ibi epilogo uti, ut in orationis exitu fieri solet, ubi dixit, se ad faciendam fidem ea scripsisse, quae scripsit. Non enim evangelista voluit sub finem xx capitis cum ait, *Haec autem scripta sunt, ut credatis....* ea solum, quae dixerat, sed etiam, quae capite sequenti dicturus erat, comprehendere, atque ad omnia epilogum suum accommodare, ut Augustinus existimat: vel, quod est fortasse probabilius, scripsit in capite vigesimo signa, quae ad probandam discipulis veritatem suae resurrectionis Christus fecerat, quaeque ipsemet scriptor aptissima esse credidit ad ingenerandam in omnibus fidem, quam in apostolis iam firmaverant, atque ait, se nolle alia signa suo libro complecti eiusdem rei gratia, signa videlicet a Christo facta, ut se resurrexisse omnibus comprobaret; quod sane ita fuit. Nam quae sequenti capite narravit, quemadmodum non ad faciendam resurrectionis fidem ea fecerat Iesus, sed alia de causa: apostoli quippe iam credebant firmissime; sic ipse non causa necessitatis, sed absolutionis historiae eadem adiecit. Posterius vero testimonium capitis xxi, *v.* 24 non alii perhibuerunt, qui credendum esse dilecto discipulo auctoritate sua confirment. Ipsemet evangelista primum in aliena quasi persona, deinde in sua loquitur, quod non est insolens apud hebraeos, neque eidem scriptori inusitatum (3). Capite enim xix, 35 de se ipso ait: *Et qui vidit, testimonium perhibuit: et verum est testimonium eius. Et ille scit, quia vera*

(1) Cf. Ghiringhello, op. cit., p. 369, in not. 1.

(2) Concludendum cum Scholzio « Pericopam esse authenticam vix dubitari potest, cum testes plerique et graviores eam tueantur, et rationes internae eiusdem authentiae faveant. Cf. ad rem M. Berger de Xivrey, *Etude sur le texte et le style du N. T.*, p. 125-126; Reitmayr, op. cit., § xviii, n. iv. Wallon, *De la croyance due à l'Evangile*, p. 227, etc.; Stäudlin, prol. 9, peric. de adultera veritas et αὐθεντία defenditur. Gott, 1806, 1, 11.

(3) Cf. Ghiringhello, op. cit. p. 338-339.

dicit. Epistola vero I, cap. I, 1 et seq.: *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostrae contrectaverunt de verbo vitae: et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis....* indicia haec sunt integritatis et candoris animi, quem quis affert ad rei sibi perspectae atque exploratae narrationem; tum et sermo auget fidem, cum quis non solum sibi uni, etiamsi ipse unus sit loquens, sed pluribus secum certam eius rei cognitionem tribuit, sive testimonium suum aliorum etiam discipulorum conscientia corroborat, ac si dixerit: Non ego solum scio, sed et quotquot adfuimus, scimus discipulum haec scribentem atque testatum scribere vera et testari (1). Et haec quidem de evangeliis.

Articulus V.

De Actibus Apostolorum.

Apostolicorum Actuum scriptorem ab initio se Lucas probat, quamquam se nomine suo non compellet. Eum scilicet intelligimus exorsum nova scribere, qui antea Christi Iesu facta doctrinamque complexus erat brevi sermone, quem Theophilo inscripserat: atqui is Lucas certe fuit, qui et placere Theophilo studuerat sua illa evangelii editione, ut supra docuimus; Lucas ergo apostolorum acta est prosecutus: *Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quae coepit Iesus facere et docere*, cap. I, 1. Itaque evangelium primum composuit; deinde apostolorum acta, et rationem institutarum ecclesiarum digessit. Ibi Christi Iesu signa et miracula; hic sancti Spiritus effusissima dona legentium oculis subiecit: et illa quidem auribus exceperat edoctus ab iis, qui viderunt et ministri fuerunt sermonis; haec vero magna saltem ex parte oculis hauserat comes itinerum et testis laborum, quos Paulus pro hominum salute, Deique gloria sustinuit. Ex libri titulo videri cui fortasse posset, multo copiosiora scribi debuisse, quam quae scripta sunt: siquidem quid apostolis singulis evenerit, quas conciones habuerint, quo se contulerint, quid egerint, liber, qui *Acta apostolorum* nominetur, comprehendere deberet; quum tamen de multis apostolis nihil, de Petro paucis, de Paulo fusius narretur, et ne finis quidem vitae aut Petri aut Pauli tota narratione attingatur. At non ea de causa liber iste ab ecclesiis nomen habuit Actuum apostolicorum, ac si auctor dicta omnium discipulorum Christi, et facta exhiberet, et ad exitum usque perduceret; sed quod, quae Hierosolymis, atque in Iudaea, postquam Christus in coelos vi sua se extulit, apostoli fecerint; deinde quae Petro et Paulo, eorumque adiutoribus singillatim acciderint, in eo volumine explicentur, quod unum est in eo genere historiae, quae tradit, qua ratione a discipulis propagari magistri doctrina coeperit, quum magister ab eorum oculis recessisset. Perducitur enim historia de apostolis in genere intexta usque ad id temporis, quo ii in diversos locos abierunt,

(1) De ultimo evangelii Ioannis capite huius rei scientissimus Ghiringhello ita loquitur: « Siamo di credere non esservi pericope biblica di cui sia più dimostrabile l'autenticità, vuoi per le prove estrinseche, avendole tutte in favore e niuna contraria, vuoi per le intrinseche, le quali non solo non vi contraddicono ma la proclamano manifestamente, sì per la consonanza di lingua e di stile. » In op. citato, pag. 337-338; quod egregie probat.

ad quos evangelii lumen afferrent: tum paulatim auctor eo delabitur, ut totus in concionibus, itineribus, factis Pauli illustrioribus describendis versetur; desinat autem ibi sermo omnis, ubi Romam ventum est, et biennio moratum, Nerone imperante. Cum autem nullum alium librum, in quo quid ab apostolis, ullove apostolorum actum esset, contineretur, ecclesia acceperit dignum commendatione et nomine discipulorum Christi; ideo hanc Lucae historiam, etiamsi undecumque absoluta ea non sit, de initio et progressione fidei, deque modo, quo evulgari coeptum est evangelium per apostolos, *Apostolorum Acta* nuncupavit (1).

Cognoscimus etiam inde nativitatem, et si licet dicere, infantiam ecclesiae in Iudaea, angustis scilicet finibus primum coarctatae; deinde et adolescentiam, quum fuse lateque ad gentiles lux evangelii manavit, Petro et Paulo in dissitas regiones, Dei monitu et iussu, abeuntibus, qui magnos brevi fecerunt progressus, et felicibus auspiciis coeptum Dei opus, Deo protegente, divinisque animis armati felicius continuarunt. De reliquorum apostolorum sive laboribus, sive cultura agri dominici, sive fructu equidem nihil habemus a Luca; sed quum neque adesse ceteris potuerit, ut adfuit Paulo, neque a magistro suo, vel a Petri, alteriusve apostolici viri sermonibus illa discere, quemadmodum ab illis, quae ante suam cum Paulo coniunctionem contigerant, didicit, necesse quoque est ei omnem de iis scribendi materiam defuisse. Sed ne absolvit quidem totum de Paulo sermonem, quem multum produxerat: ipsum enim Romam perductum ibi statim veluti deserit, quumque paucis verbis biennio in conducta domo commoratum dixisset, intermittit omnino orationem: quod argumento est, lapso biennio, historiam suam et scripsisse et divulgasse; quarum prolatione causarum importunis quibusdam, et difficilibus hominibus nihil probantibus, nisi quod ingenio suo elaboratum sit, satisfacimus, quaerentibus: cur, si Lucas ea scripsit, eadem cum evangelio in unum librum non coniunxit? cur de Paulo prolixius agens non est prosecutus, et cetera Romae eventa usque ad gloriosum laborum omnium finem, totumque de Paulo sermonem absolute non conclusit? cur de Petro non est locutus pluribus? cur reliquorum apostolorum ne leviter quidem ulla facta perstrinxit?

Porro diversum erat utriusque operis argumentum: in evangelio dicta Christi et facta, ac promissiones apostolis datae; in Actibus vero discipulorum sollicitudo, atque opera, et promissorum magistri praestatio continentur (2). Quamobrem quum diversa esset scribendi materies, duos separatim confici libros oportuit. Item diversis et temporibus et locis coepit Lucas cum de Christo, tum de primis fidelibus dicere. Evangelium enim in Achaiae parti-

(1) Quamvis verum nomen quo primis saeculis insignitus fuerat hic liber esset « πράξεις » (quae vox dicta et facta involvit; id quod hodie plerumque *gesta* dicitur) tamen secunda inscriptionis pars admodum variabat, sicut docent R. Simon, op. cit. c. II, pag. 19; Suicerus, Thes. II, 822 et Fabricius not. ad s. Hieron. de vir. ill. c. 7.

(2) « Quoniam Iesus propterea inter homines apparuit, ut regnum Dei, i. e. ecclesiam in orbe conderet, s. Lucas existimari potest, regni divini primordia duobus in commentariis delineasse; in priore a Domino nostro ipso coepti et initiati, in posteriore vero per apostolos continuati et propagati. » Danko, op. cit., pag. 26. Cf. Calmet, in *Act. Apostol. Prolegomen.*

bus anno ferme LIII (1), Acta autem scripsit Romae post exactum cum Paulo (2) biennium, ut communiter creditur. Quomodo ergo in unum volumen compingere omnia debuerit aut potuerit? De vitae Pauli exitu nullum quidem sermonem habuit: at vero si historicum egit Lucas, resque gestas narravit non multo post expletum Romae biennium, stulte ab eo requiritur, ut, quae consecuta sunt, exponeret. Et licet, quae biennio Romae acta sunt, narrare potuisset distinctius: immo vero et quaedam de genere necis magistro illatae, eiusque constantia in adeundo supplicio adiungere (si quidem fortasse distulit historiam suam texere post Pauli discessum e vita); maluit tamen haec omnia praeterire. Consilium scilicet Lucae fuit ea solum memoriae prodere, quae ab aliis vix sciri potuissent, nedum mandari literis, itinera et ceteras, quas gesserat Paulus in dissitis locis, ecclesiarum sollicitudines sibi maxime cognitas: ea vero, quae in urbe Roma, in publica luce, in frequentissimorum fidelium oculis contigerant, praesertim quum ipse alia graviora ageret, necessarium scribere non censuit, quod persuasum haberet multos tam illustrem factorum memoriam non praetermissuros (3). Denique si a Paulo cognovit, quid Hierosolymis ab initio evenisset, vel a Petro, quem iis de rebus cum Paulo colloquentem audierit, vel ab aliis discipulis, non cognovit autem plura, quam quae literis mandavit (4); iniqua postulatio est uberiora scribere debuisse. Quamquam s. Iohannes Chrysostomus quaerentibus olim, cur ne omnia quidem sibi de Paulo explorata Lucas perscripserit, brevi respondit *Homil. 1 in Acta Apost.*: paucis iis, quae ad ecclesiae aedificationem collegit Lucas, contentos esse debere lectores, qui studioso veritatis animo legant: ipsum enim neque consilium habuisse, neque magnam curam posuisse in scribendis historiis; sed intentum, ut ceteros apostolos, viva voce divinae legis praecepta dare, quae ad sanam fidem, bonosque mores ducerent, non nisi quod magis necessarium videretur in scripta retulisse. Ego vero addo, quum honestum esse videret fidelium et Theophili praesertim studio obsequi; maximis autem occupationibus districtus ab iis se multum avocari non pateretur, summam brevem eorum, quae de hierosolymitana ecclesia consecutus erat, quaeque postea viderat, in librum inclusisse, quem ab ipso credentium studium expresserat. Revera paucis triginta annorum memoriam uno libro colligavit ab anno XXXIV aerae christianae ad annum fere LXIV.

Graeco idiomate, cuius erat peritissimus Lucas, opus suum confecit, ut iam ad Theophilum eadem lingua conscriptum evangelium miserat. Nobile autem, nitidum, orna-

(1) Vide not. 1, p. 362.

(2) Profecto liber Actuum, quod ex postremis huius versibus colligimus (Act. XXVIII, 30, 31), absolutus fuit paullo post alterum e duobus annis, quibus Paulus primo in urbe moratus est. Iam vero alterum hunc annum desiisse in exeuntem mensem ianuarium an. LVIII aut non multo serius, perspicue conficit Patrizi, op. cit., lib. I, cap. III, q. II.

(3) Refutatur inde quorumdam sententia, Lucam historiam aut ecclesiae universalis, aut apostolorum scribere voluisse. Cf. Güntner, op. cit. § 134. Vide Chrysost. Homil. I, n. 1, *in Act.*, Hieron., *Comment. in Gal.* II, 11.

(4) De fontibus e quibus Lucas relationes huius libri hausit cf. Danko, § 85, quique uberrime hoc argumentum tractarunt; Riehm, diss. cr. th. de fontibus Actuum apostolicorum. Tra. ad Rh. 1821, p. 75, et A. C. de Meyer diss. in th. de Lucae ἀξιοπιστίᾳ. Hag. Com. 1827.

tumque dicendi genus adhibuit (1); locos, regiones, maria, quae Paulus transiit, accurate descripsit; interposuit etiam conciones et hortationes, atque in his omnibus narrandis tracta, et fluenti oratione doctrinae suae notas reliquit. Videtur quibusdam auctor sui dissimilis, quod primum angustior locutio, minusque elegans appareat; deinceps fusior et politior, neque id negare possumus. Est autem idem ipse, qui totum librum composuit: verum acta Petri in Palaestina fortasse Petrus ipse, aut alter discipulus in adversaria sua retulerat, ut rerum gestarum memoriam retineret, ab eoque Lucas accepta in librum suum transtulit; vel etiam, dum ea acta Petri referret, noluit non modo a narratis sibi rebus ullo loco recedere, sed ne verbis quidem aliis uti (2), quam quae audierat: cum vero pervenit ad ea narranda, quae sub oculis suis subiecta fuerant, aut copiosius intellexerat, narrationem suam explicator prudens pleniorem effecit pro suo ingenio, suaque in scribendo exercitatione nitidiorem, laetiorem et collustratiorem. Ex quo ille quorumdam scrupulus abigitur, qui suspicari fortasse possent hebraice historiam scripsisse, quod interspersi alicubi sint, et primis maxime capitibus, hebraici dicendi modi. Quod enim ab aliis aut voce tenus aut scriptis accepit, id totum retinuit, non additis quibusdam quasi orationis vinculis: quamobrem et hebraicas quasdam formulas usurpavit, eas praesertim, quas ab hebraeis prolatas, ut sincerior et verior esset narratio, sibi nefas esse duxit immutare. Ceterum amplum, grandem, subtilem, venustum, graeca eloquentia refertum totum esse stylum, quum libere et solute per res a se visas excurrit, quotquot graecum saporem habent, diiudicant.

De tota hac, qualiscumque demum ea historia sit, illud statuendum est, quod ad rem maxime pertinet, in contentionem vocari iure non posse: an Lucam auctorem habeat: an sacris et divinis Libris adnumerari debeat: an sola divina sit, et digna apostolico viro inter plures, qui de apostolis divulgati sunt, libros carentes auctoritate. Haec enim tria adeo munita sunt antiquitatis praesidio, ut nulla ratio sit, quae convellat, aut dubia faciat; nec unquam inventus est, qui contra disputaret, nisi qui Pauli nomen ne audire quidem volebat. Eusebius *lib.* IV, *cap.* XXIX inter cetera, quae in encratitarum secta reprehendit, et illud crimini vertit, ut apostolum Paulum maledictis impetebant, sic et eos Actuum apostolorum fuisse contemtores. Tertullianus *lib.* V *advers. Marcion. cap.* II eumdem exagitans, ea de causa apostolorum Acta reprobari dicit, quod marcionitarum de christiana religione praeiudiciis adversarentur. Augustinus *lib. de utilit. cred. cap.* III, manichaeos repugnare apostolicis actis notat, quia, quum stulte persuadere conarentur auctori suo Manichaeo Spiritum sanctum primum datum, per quem in ceteros propagaretur congruenter ad errorem, Lucae historiam veram esse confiteri non debebant, in qua idem spiritus in apostolos, et per apostolos immissus evidenter ostenditur. Epiphanius ebionitis, inquit, odiosum fuisse Pauli apostoli nomen; quippe qui scriptis suis circumcisionem, sabbatum, totamque veterem legem sustulerat, eaque de causa haereticos homines illos, repudiatis actis Lucae, nova

(1) Cf. Hieron. *Comment. in caput* VI *Is.*
(2) Quod confirmat Mazzocchi *Spicileg. bibl. in Lucam.* Dissert. III, § 4, et in *Actus Apostol. Prolegom.*

quaedam Paulo iniuriosa in vulgus sparsisse per calumniam. Encratitae igitur, marcionitae, ebionitae, manichaei, quos semper detestata vehementer ecclesia Christi est, soli historiae Lucae detraxerunt, quorum haeresim insaniam merito dixeris (1): contra ecclesia, Eusebio, Tertulliano, Augustino, Epiphanio testibus, divinam auctoritatem semper agnovit (2). Quapropter Chrysostomus *Homil. 1 in Acta* queritur apostolorum historiae adeo incuriosos fideles sua aetate fuisse, ut non modo auctorem, sed etiam Scripturam nescire viderentur. Et Hieronymus in epistola ad Paulinum affirmat verba omnia Lucae medici, eius historiae scriptoris, esse languentis animae medicinam.

Quemadmodum vero divinus est Lucae liber; sic e contrario insulsa, indigna fide, fallacia, erroris plena Acta cetera, quae vel boni homines, vel haeretici supposuerunt, ut quae deerant breviori Lucae historiae adiungerent, vel suam in Paulum iram evomerent. Eiusmodi sunt *Itinera Pauli et Theclae*, quae Tertullianus in libro de Baptismo *cap.* XVII ait, Asiae presbyterum consarcinasse, ut ad exemplum Theclae mulieres et docere et tingere posse defenderet. Sed quomodo, inquiebat Tertullianus, dare potuit mulieri Paulus docendi et tingendi potestatem, *qui ne discere quidem constanter mulieri permisit?* Et Hieronymus in catalogo scriptorum ecclesiasticorum in Luca: *Periodos Pauli et Theclae, et totam Leonis baptizati fabulam inter apocryphas Scripturas computamus.* Eius generis etiam sunt *Acta sanctorum Petri, Pauli, Andreae et Iohannis: Acta Philippi et Thomae; revelationes s. Pauli et s. Thomae; Apocalypsis s. Petri*, quibus vel manichaei, vel ebionitae, vel encratitae utebantur. Haec omnia, ut ad ecclesiae cognitionem pervenere, summo consensu repudiata sunt, atque unice retentum Lucae volumen, ex quo perspicuum est et illa apostolicis viris visa esse indigna, et istud certa via ac ratione constitisse ab optima apostolorum disciplina profectum. Atque haec sat est a nobis indicari, quum non vacet apocryphas Scripturas singillatim iudicare, quas omnes dignitatis esse expertes non tam ex ecclesiae iudicio, quam crassissimorum errorum copia quilibet vel minimum in apostolorum scholis eruditus facillime potest cognoscere: doctrinae enim in iis contentae aut inanitatem aut pravitatem nulla apostolicorum virorum nomina satis tegunt.

Illud video, cui fortasse esse molestum, ad quod necesse est respondere. Quis credat divinis apostolorum Actibus honorem semper habitum esse: eorum vero non solum studium, sed etiam cognitionem a fidelibus neglectam? Quae enim divini Spiritus instinctu ab apostolis scripta maiores nostri crediderunt, in iis summo studio se exercebant, ut evangeliorum atque epistolarum canonicarum tractatio declarat: at vix ullus est veterum, qui in apostolorum Acta commentarios ediderit, qui eius libri lectionem commendaverit, qui inde sumserit, quod doceret (3); ex quo et omnino ex hominum animis exciderat Lucam fuisse scriptorem. Contra vero periodos Pauli et Theclae multi pa-

(1) Cf. Reitm., op. cit., § 22, n. III, Danko, op. cit., pag. 429, not. 2.

(2) Cf. Güntner op. cit. § 133, et *Dictionnaire apologétiq.*, edit. Migne, tom. I, p. 149-163, ubi fuse de criteriis internis genuinitatis huius libri.

(3) Quandoque vero liber actuum apostolorum a patribus apostolicis citatur. Cf. Reitm., ibid. ut sup. n. III.

trum summis laudibus extulerant; inde Pauli capiebantur praeconia; inde Theclam, excepta beata Maria Christi matre, sanctissimarum virginum caput praedicabant, cuius exemplo excitabant virginitatis amorem. In primis vere quadam ex parte dicitur olim accidisse, ut vix ullo studio teneri viderentur fideles apostolicorum Actuum: sed quum primis ecclesiae saeculis in ecclesiis legi ea non consueverint, quid unquam mirum sit, ab ecclesiae doctoribus argumentum illud praeteriri? contra vero evangeliorum, atque epistolarum sententias in conventu recitatas patrum homiliis illustrari? Quare autem non legerentur, Hieronymus explicat huic quaestioni occurrens: quia nudam videntur sonare historiam, et nascentis ecclesiae infantiam texere. Evangelia, epistolas gravissimis praeceptis abundare palam erat: nam et praecipiendi et hortandi causa apostoli potissimum illa scripserant: auctorem vero Actuum apostolicorum non eo spectasse, ut doceret; sed ut satisfaceret scire cupienti, quomodo incrementum Christi fides habuerit: quare in iis explicandis versabantur patres, his praetermissis (1). Non poterant autem, etsi tacerent, nisi sacram historiam existimare, quam a Luca intextam fatebantur, cuius auctoritatem contra haereticos vindicabant; ex cuius comparatione libros apostolicis viris suppositos discernebant; quumque lapsu temporis multum quoque utilitatis capi ad animos confirmandos in fide, atque optimis praeceptis instituendos deprehensum sit, publice in ecclesiis legi Acta coeperunt ante Augustini aetatem, ut libro de praedestinatione sanctorum *cap.* II, *num.* 4 sanctus doctor habet: *Actus apostolorum liber est de canone Scripturarum: ipse liber incipit legi a dominica Paschae, sicut se consuetudo habet ecclesiae.*

De actis Pauli et Theclae in genere dicimus (neque enim longius abripi ab instituto nostro volumus) falsa esse et commentitia. Etenim si vel ex fragmentis quae supersunt, rem diiudicamus, fabulam deprehendimus. Theclam itinerum Pauli comitem, quam apostolus a viro abstraxerit, partim et ipsam apostolam, si licet quidem hoc uti verbo, evangelii ministerio vacasse, conciones habuisse, viris et foeminis baptismum contulisse credendum iam esset: quo quid absurdius? Quod si patres quaedam ex iis probarunt, vel ex traditione accepisse necesse est illa eadem vera, quae pseudo-apostolus ceteris falsis admiscuerat; vel fortasse alia quaedam Acta puriora et sinceriora ab ignoto, sed verace et probato scriptore composita habuisse. Quamquam nec insolens admodum sit, patres a libris etiam nullius fidei, si quid erat rei suae opportunum et pietati excitandae, fovendae, promovendae aptum in exemplum traduxisse (2). His paria dicuntur de libro, cui titulus: *Itinerarium s. Petri;* sive *Recognitiones s. Clementis,* qui vanissimis rebus refertus est, attamen a quibusdam patribus commendatus. Fieri enim potuit, ut primo bona fide a quodam Petri amatore et discipulo descriptus; corruptus deinde ab ebionitis accessione fabularum eam fidem amiserit, quam primo obtinuerat: nunc autem quia nativa ab adiectitiis distinguere non valemus, libros istos omnino abiicimus: quamquam stent res perpaucae, quas traditionis testimonium corroborat.

(1) Cf. Reitm., ut sup. n. III.

(2) Cf. Calmet *in Acta apostol. Prolegom.* — De Actis apostolicis suppositiis cf. et Danko. *Comment. de s. Script.* § 30.

Articulus VI.

De Epistolis b. Pauli, nomine Pauli inscriptis.

Quum de epistola ad hebraeos separatim dicere velimus, quae prolixiorem tractationem postulat, hoc loco, quae Pauli nomen praeseferunt, exponendas in unum colligimus: est enim ceteris Pauli Epistolis nomen inscriptum, excepta ad hebraeos data, quae inscriptione caret. Antequam vero quidquam de epistolis constituatur, pauca, ut fecimus hactenus in evangelia, de Pauli vita et factis videnda sunt. Paulus, primum *Saulus* nomine, originem duxit ex hebraico genere tribus Beniamin, natus in Tharso Ciliciae urbe, atque ob eam rem romanis civibus annumeratus, ut ipsemet *Actor. cap.* XXII, *v.* 3, populum, et *vers.* 37, tribunum alloquens affirmavit. Non sum ignarus s. Hieronymum comment. *in epist. ad Philem.*, et apertius in altero loco *de Script. Eccles.* dicere Paulum, totamque Pauli familiam e parvo Galilaeae vico, *Giscalâ* appellato, se Tharsum recepisse, quum Galilaeae regionem omnem romani vastarunt: sed neque satis intelligo quos graviores eius sententiae auctores habeat, quum Paulus ipsemet in concione exordiatur: *Ego sum vir iudaeus natus in Tharso Ciliciae:* et post concionem se civem romanum natum respondeat tribuno, qui dixerat multa summa se civitatem consecutum. Iterum nescio quam Galilaeae vastationem in causa fuisse Hieronymus velit, quare Pauli parentes Giscala aufugerint. Non enim nisi Pompeius romani exercitus imperator, vel Titus regionem illam depopulati fingi possunt: sed iste Paulo iam vita functo, ille longe ante Pauli nativitatem in eum locum copias duxit. Erat enim adolescens Saulus *Actor. cap.* VII, cum Stephanus trahebatur ad necem, neque videre Pompeii aetatem potuit: quamobrem Giscala Tharsum non est traductus causa vastitatis. Natus est autem civis romanus Augusti privilegio, qui Tharso tum largitus erat Romanam civitatem, cum tharsenses Iulii Caesaris partes contra Cassium amplexi fidem tenuerunt. Saulus Hierosolymam studiorum causa missus a patre, ibique Gamaliele pharisaeo praeceptore usus, tantum profecit in legis doctrina, quantum qui ingenio et industria plurimum valuit, tantoque incaluit zelo iudaicae legis, ut in Stephani necem et ipse conspiraverit, omniumque lapidantium vestes custodiendas receperit. Excitata post Stephani mortem gravissima contra christianos hierosolymitas tempestate, Saulus maximam sui erga synagogam studii significationem dedit, domos pervestigans, si quis forte Christi Iesu praecepta sequens lateret, eumque per vim extractum minis, vinculis, carcere cogebat a Christo discedere, et viros mulieresque in synagogas compulsos abripiebat ad supplicium.

Sub idem tempus elapsi Hierosolymis fideles, atque abacti iudaeorum saevitia, in varias Iudaeae partes, quocumque irent, novam legem divulgabant: Saulus vero caedem spirans, obtentis a principe sacerdotum literis ad Damasci synagogam, sumsit sibi quos invenisset novae sectae addictos, Hierosolymam adducere. Huius rei causa profectum initio anni XXXV (1) aerae

(1) Iuxta Patritium op. cit., lib. I, cap. II, n. 47. Paulus christianus fieri non potuit, nisi post biennium ab obitu Christi: quod ipsa historia nos docet. Atqui Christus anno aer vulg. XXIX mortem obiit; quod fuse evincit cit. auctor lib. III, diss. LI. Anno igitur XXXI Paulus a Christo vocatus est. Iuxta Danko op.

vulgaris, iamque Damasco propiorem coërcuit Deus, atque ad se attraxit insigni miraculo omnibus notissimo, quod in Acta *cap.* IX, XXII *et* XXVI relatum est. Damasci ab Anania sacro baptismate ablutus in Arabiam se contulit, *epist. ad Galat. cap.* I, 17: deinde Damascum reversus in synagogis Iesum Christum tanta vi praedicavit, ut iudaei pudore suffusi, atque odio perciti, quod contradicere non valerent, eius necem cogitaverint. Quocirca praefectum urbi ab Areta rege constitutum adeuntes, impetrarunt ad portas urbis custodes poni, qui egredienti manus iniicerent; sed discipuli irritum fecerunt iudaeorum consilium : nam inclusum in cista magistrum, et moenibus demissum praesenti periculo subtraxerunt. *Actor. cap.* IX, 25, et *epist.* II *ad Corinth. cap.* XI, 32 *et* 33. Illinc Hierosolymam venit, triennio postquam excesserat, Petrum visurus eodem regressum a Samaria, quum iam manuum impositione in christianos samaritas Spiritum sanctum de coelis evocasset; quumque vellet se ad Christi discipulos adiungere, illi retrahebant se ab homine veteris instituti, ut putabant, tenaciore, atque osore fidelium: sed Barnabas mutatum Sauli animum testatus ad apostolos adduxit, quem Petrus quindecim dies hospitio excepit. Dei zelo incensus coepit deinde vehementer adeo de Christi lege ad hellenistas dicere, ut gravem in se eorum invidiam concitarit, propter quam, quum ad necem quaereretur, Caesaream a fratribus perductus est; unde et Tharsum missus paratum sibi exitium declinavit. Evangelium in Cilicia, postea in Syria tres annos docuit : tum rediens Tharsum una cum Barnaba Antiochiam perrexit, ubi primum christianorum nomen discipuli obtinuerunt : augebatur enim in dies fidelium numerus. Antiochia discessit uterque anno fere XLIV (1), eleemosynas antiochenorum allaturus Hierosolymam, atque attulit quo tempore Claudius discipulos Domini exagitabat; qua de causa neminem apostolorum vidit, assumtoque Iohanne, cui cognomen erat *Marcus*, viam rediit. Antiochiae quum essent, Saulum et Barnabam ad evangelii ministerium Spiritus sanctus advocavit; unde navigantes Cyprum ad fidem perduxerunt proconsulem Sergium Paulum, a quo potuit fortasse et Pauli nomen accepisse gentium apostolus, qui usque tum Saulus appellabatur : nam et tum primum Pauli nomine Lucas Saulum vocat, *Actor. cap.* XIII, 9. Post disseminatum multis in regionibus Dei verbum Antiochiam reversi, ablegati iterum sunt Hierosolymam a fratribus, ut ab apostolis et presbyteris sciscitarentur de legalium caeremoniarum observantia, de qua gravissima nuper quaestio excitata seditionem fecerat.

Tertium tunc venit Paulus Hierosolymam anno fere LI (2), quem annum plane indicare videtur apostolus idem *epist. ad Galat. cap.* II, qui post annos quatuordecim ab altero itinere suscepto in eam urbem, quando a Petro receptus est hospitio, se iterum illuc profectum narrat. Absoluto apostolorum concilio, Antiochiam cum Barnaba, Iuda et Sila remigravit, pauloque post se a Barnaba seiunxit, quum ille vellet Marcum sociare sibi, quem Paulus nolebat in consortium suum recipi. Itaque diremta cum Barnaba

cit. Paulus non ante 37, p. c. annos Christi castra secutus est. Cf. op. cit. pag. 78.

(1) Patritius hoc iter ponit anno XLII. Cf. op. cit. lib. III, dissert. II, n. 10.

(2) Anno XLVII, iuxta Patrit., op. cit., ibid. n. 10.

societate, et Sila adhibito socio, eum in Asiam studium graecarum ecclesiarum revocavit, et tamdiu detinuit, quoad quartum Hierusalem repetiit anno LVIII, delatis rursum eo eleemosynis, quas collegerat. Illuc ut venit, in templo captum, atque a manibus iudaeorum ereptum tribunus Lysias vinctum catenis ad Felicem Iudaeae praesidem duci iussit, qui traditum sibi Caesareae in vinculis habuit biennio, neque emisit hominem innoxium, quem sperabat pecunia emturum libertatem, etiamsi ipse magistratu abierit; sed, ut iudaeis rem gratam faceret, diiudicandum Portio Festo successori reliquit in sui locum anno LX magistratum ingresso. Festum, triduo post quam in provinciam venerat, ascendentem Hierosolymam iudaei convenerunt graviter de Paulo conquesti. Praeses Caesaream redux Paulum audiit: sed quum Hierosolymis iudicium fieri constituisset, Paulus ad Caesarem provocavit. Lapsis diebus aliquot coram rege Agrippa causam quidem suam dixit apostolus; sed subinde Romam iter ingressus est. Naufragio ad Melitam insulam facto, tres menses in ea insula mansit, quod procellosum esset mare, atque anno LXI (1) Romam pervenit: inde post biennii moram abiit, et sive in Hispaniam discesserit, sive Asiam Graeciamque iterum lustraverit, quod satis non constat (2), certissime cum Petro Romam rursus advenit, ibique securi percussus anno fere LXV (3) gloriosissimo martyrio ad Deum migravit, cum quo laboribus defunctus, et solutus corpore coniungi vehementissime cupierat.

His de Pauli vita breviter, quantum fieri potuit, dictis, ad epistolas revertimur ab eodem gentium apostolo scriptas. Sunt autem quatuordecim, si, et quam ad hebraeos dedit, in hunc numerum includamus, aliae ad ecclesias, aliae ad singulares homines datae: tredecim nomen apostoli in fronte gerunt; a decimaquarta nomen abest, quam idcirco in hac explicatione nostra non complectimur. Harum vero omnium apostolum scriptorem esse, omnes esse divinas, omnium summam exstare auctoritatem sane efficitur ex inscripto nomine, ex perpetua ecclesiae consensione, ex haereticorum nota, quam ii subierunt, qui fidem hisce detraherent, vel corrumpendo quidquam ad doctrinam suam accommodarent. Quo enim alio argumenti genere concludi unquam posset alicuius apostoli, atque apostolici viri genuinas quasdam esse Scripturas, nisi hoc valeret? Quae enim missae sunt epistolae ad ecclesias, publicis in conventibus primum sunt lectae; postea extra-

(1) Anno LVI, ex sententia Patritii, op. cit., lib. I, cap. III, n. 22.

(2) Colossos, Philippos imo et Hispaniam adiisse creditur Paulus. Clem. Rom. vir apostolicus testatur quod « ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἐπὶ τὸ τέρμα τῆς δύσεως ἐλθών » in iustitia instruxerit. Iam Clementem per τέρμα τῆς δύσεως Hispaniam intellexisse satis certe est verisimile. Nam per *terminum occidentis* designari Hispaniam et res ipsa docet, et antiquorum consensus declarat. Eorum testimonia refert Baron., *Annal.* a. 61, 2, 3; Caveus, *Antiq. ap. Vit. Pauli* 7, 7.

(3) Anno LXVII. Cf. Patrizi op. cit. lib. I, cap. II, n. 39; Bartolini Domenico in op. « Sopra l'anno LXVII dell'era volgare; se fosse quello del martirio de' gloriosi principi degli apostoli Pietro e Paolo. » Sententia haec communis est postquam anno MDCCCLXVII memoriam diei auspicatissimi solemni ritu recoluimus « quo die beatissimus Petrus et coapostolus eius Paulus ante annos mille octingentos illustri martyrio in hac urbe (Romae) perfuncti, immobilem catholicae unitatis arcem suo sanguine consecrarunt. » Ita in Allocut. Pii Papae IX habita in Consistorio publico die 26 iunii 1867.

ctis exemplaribus ad propiores alias; demum ad fideles omnes pervenerunt: ubique magnus habebatur honor apostolicis literis, ubique summo obsequio recitabantur in coetu una cum evangeliis, atque animo ad religionem intento audiebantur. Quod ipsum et contigit epistolis ceteris, quas apostolus ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem inscripserat. Quomodo ergo suspicio unquam esse possit, utrum apostoli oratio sit, an vero alterius, qui se apostolum mentitus ecclesiam fefellerit? Patres Origenes, Irenaeus, Tertullianus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, Augustinus ebionitas, encratitas, severianos, helcheseitas, marcionitas, manichaeos vel totum apostolum, vel quasdam apostolici scripti partes, locumve reiicientes confutarunt constanti ecclesiarum testimonio, quod qui non suscipit, inquiebant, necesse est omni religionis suae fundamento careat, et vel de ipso bono, quod approbat, rationem, cur ita approbet, non queat reddere. Quod si ea apostoli Pauli doctrina est, quae in epistolis continetur, quis neget esse divinam? A Christo Iesu is didicit, quae fideles docuit: a Spiritu sancto officium, officiique partes sibi commissas accepit: cum apostolis quid crederet, quidve sentiret, contulit: ipse unus supra humanas vires tantum elaboravit in amplificanda ecclesia, quantum multi coniunctim homines laboris patientissimi, quolibet humano auxilio freti, non potuissent: divinitus, uno verbo, loquebatur; igitur et Dei praesidio communitus scribebat. Quum ergo iniquum sit non credere Paulum epistolas, ut necessitas vel opportunitas tulit, scripsisse; iniquius erit non agnoscere conscriptas divino favente atque afflante Spiritu.

Quamobrem vetus illa ebionitarum de Paulo querela, apostolum neque esse neque dici, qui Christum non viderit, qui divinae legi contraria docuerit, qui praetexta causa traducendi gentiles ad novum vitae genus, novamque Christi disciplinam, sabbatum, circumcisionem, totumque Mosem dignitate et vi sua privaverit, vetus illa, inquam, ebionitarum querela, quae eo spectabat, ut Paulum in invidiam, contemtumque adduceret, hominum erat non aperta modo divina consilia ignorantium, verum etiam ratione abutentium. Quare enim apostolus non appelletur eximius ille vir, quo instrumento potissimum usus est Christus, ut iudaeos et gentiles in unum ecclesiae corpus coniungeret; nec modo usus est, sed antequam uteretur, comparavit, aptavit, effecit, eique vim omnem indidit? Erant et Pauli aetate invidi homines, et veritatis inimici, negantes apostoli nomen atque officium ei convenire, qui Christum magistrum non habuisset: propterea epistolarum suarum initio se apostolum a Christo Iesu missum testabatur, et factis saepe apostolicum munus sibi collatum esse comprobabat. Immo vero compulit et apostolos ceteros fateri se de coelo vocatum; evangelium suum cum iis communicando, ostendit se eadem Christi disciplina instructum, eodemque praeceptore informatum, quamvis ille ab hominum oculis iam evanuisset. Atque haec causa est, quare Paulo credamus, ut Marcioni Tertullianus, manichaeis Augustinus scite opponebant: se probavit apostolis reliquis Paulus, ne suspecta fieret de gloriae studio, quam inierat, officii ratio; fidem omnibus Christi discipulis, atque ecclesiae magistris fecit auctoritatis suae: cur ergo in apostolis Paulum non numeremus, quem apostoli ipsi

in suum receperunt, et dignum, cui crederetur, putarunt? Itaque si apostolus fuit, si cum apostolis doctrinam contulit, si apostolos comprobatores legationis suae habuit, quî fieri potest, ut dominicae legis aliena aut senserit, aut scripserit? Hoc igitur modo et apostoli omnes, qui veteris legis praeceptis novos fideles non teneri, Petro id signis confirmante, docuerunt, a divina lege recessissent; de quo disputare est alterius loci.

Apostolus Paulus igitur divinas epistolas (1) dedit ad ecclesias, atque ad viros divinae legis studiosos, in quibus credendi atque honeste agendi praecepta continentur. Eae autem sunt ad Romanos una; duae ad Corinthios; una ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses; duae ad Thessalonicenses; duae ad Timotheum; ad Titum, atque ad Philemonem una, quas non ipse digessit, servato temporis ordine, sed quisquis eas collegerit, ecclesiarum primum, deinde personarum dignitatis gradum ea distributione ostensum voluit. Ut enim inquit Chrysostomus et Theodoretus, prophetae non aetatis ratione habita dispositi in canone sunt, neque in psalmis Davidicis collocandis temporum servatus est gradus, quibus David conscripsit; sed qui in unum volumen omnia compegerunt, vel arbitrio, vel iustis de causis (2) unum alteri praeposuerunt: sic apostolicis literis accidit pro scriptionis tempore non esse distributas. Constabit enim, quum ad singularum epistolarum explicationem ventum erit, primo loco primam ad Thessalonicenses, tum alteram, deinde ad Galatas, ad Corinthios utramque, ad Romanos, ad Philemonem, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Titum, ad Timotheum, ad Ephesios apostolum literas misisse (3). Ideo vero, quae ad Romanos scripta est, primas habuit in canone, quod, quum ceteris ecclesiis illustrior romana sit, aequum videretur et primas in canone epistolae dari : quod etiam in collatione reliquarum epistolarum spectatum est, ut nimirum ea praecederet, quam ecclesiae quasi nobilitas postularet. Nos tamen paucis iis adnotationibus, quas in singulas epistolas componere volumus, non temporis ordinem persequemur, neque recedemus a graecorum omnium et latinorum codicum fide; sed facto explicationis exordio ab epistola ad Romanos percurremus ad ceteras.

Ad Romanos, sive ad romanam ecclesiam ex iudaeis et gentilibus in una Christi fide coniunctis apostolus scripsit, quum earum nationum altera alteri praeferri contenderet; et quaeque sui causa lucem veritatis sibi affulsisse arrogaret. Iudaei gloriae sibi tribuebant legem et prophetas olim a Deo datos, se Deo vero debitum cultum praestitisse; sibi idcirco saepius promissum Messiam, qui et ex iudaico genere traxit originem. Gentiles contra eo ipso se efferebant, quod licet sibi, secus ac iudaeis, divina sua iudicia Deus non patefecisset; philosophiae tamen ductu

(1) De epistolis Paulo falso adtributis cf. Lami op. cit. edit. Flor. 1738, pag. 166 seqq.; Reitmayr op. cit. § 32, n. 2; Danko *Comment. de s. Script.* § 30.

(2) Quod pertinet ad Psalmos haec habet Aug. in praef. in Ps.: « Ordo Psalmorum mihi magni sacramenti videtur continere secretum.» De ordine et partitione Psalmor. cf. Bellar. *Comment. in ult. Psal.*

(3) Iuxta alios ordo chronologicus epistolarum Pauli diversimode se habet. Cf. Güntner op. cit. § 153 *Synopsis*; Reitm., op. cit. § 32, n. 4. — Conferre nobis non parum ad quaestiones explicandas ipsum epistolarum tempus monet Chrysost. in praef. ep. ad Rom.

Deum, divinamque naturam cognoverint, obiicientes hoc ipsum turpius esse iudaeis, qui datum Messiam ut plurimum contemtum pertinaciter a se repulerunt. Paulus quum rescisset concertationes et iurgia utrorumque; vereretur autem, ne si longius processum esset, gravissimum malum curari amplius non posset, tumultum compescendum censuit gravi et concitata, pene dixero, epistola, quae utrosque ad silentium cogeret. Neutrum populum prae alio gloriandi causam habere ostendit: non gentiles naturae vi, et philosophiae studiis abusos, qui cognitum Deum honore privarunt, abrepti insana inanium deorum religione: neque hebraeos legis desertores, quibus illud divinum beneficium accepisse non profuit, oblitis emolumenti, quod percipere ex doctrina legis debuissent. Ambos premit, amborum retundit audaciam, persuadens fide in Christum Iesum iustitiam consecutos, ad quam et iudaeos et gentiles unius suae misericordiae sensu Deus perduxit, nullis aut studiis, aut rebus a quopiam promeritam. Post hanc causam in undecim prioribus capitibus actam, in reliquis quinque posterioribus optima morum praecepta, et quasi vias tradit, quae et ad litis compositionem, et ad inoffensum vivendi institutum ferrent (1). Epistola sublimis est et vehemens; obscura tamen, et difficilis ad intelligendum propter magnam rerum ubertatem, quarum aliis infractis atque amputatis alias propere auctor attexit, ex quo fluens esse stylus non potest (2): at vim maximam habet, totumque apostolici animi impetum spirat compressa et contorta oratio ad dialecticae leges composita, estque sermo omnino efficax, atque energiae plenus, et in quo mira sit ad permovendum vis. De hac epistola potissimum locutum Petrum dicunt epistolae suae secundae *cap.* III, *v.* 16, quum inquit, Paulum scripsisse *de his, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant, sicut et ceteras Scripturas ad suam ipsorum perditionem.*

Corintho hanc literam Paulus scripsit, et quidem postquam binas ad Corinthios miserat. Corintho scripsisse (3) certis rationibus efficitur, seu quod Phoebae diaconissae ecclesiae Cenchrarum (sunt enim Cenchrae portus Corinthi) deferendam dederit, seu quod Caium hospitem suum nominet *cap.* XVI, *v.* 23, Caium utique Corinthi habitatorem, ut ex *cap.* I, *epist.* I *ad Corinth. v.* 14 apparet: seu quod salvere Romanos iubeat nomine Timothei, Sosipatri, Caii, atque Erasti, quorum primi duo apostolum Achaia Hierosolymam deduxerunt, reliqui Corinthi morabantur: seu quod *cap.* XV, *v.* 25 indicet, se Hierosolymam proficisci eleemosynas allaturum. Iam vero constat apostolum Epheso egressum per Macedoniam atque Achaiam pertransiisse, dum ad urbem Hierusalem iter instituit, *Actor. cap.* XIX, 21, cumque in Macedonia aliquantisper constitisset, in Graeciam venisse. Tum enim trium mensium moram Corinthi fecisse creditur, *Actor. cap.* XX, 2 *et* 3, quorum spatio prope finem anni LVII vel initium LVIII (4),

(1) Unde patet hanc epistolam duas complecti partes; theoreticam seu *dogmaticam*, capp. I-XI, et moralem seu *practicam*, capp. XII-XVI.

2) De stylo Pauli cf. Calmet in ep. ad Rom. *Proleg.*; Lami op. cit. pag. 161-165; Janssens Herm. Sacr. § 197; Kohlgruber op. cit. § 59 in not. 3.

(3) Cf. Paley *La vérité de l'histoire de s. Paul*, ch. 2.

(4) Iuxta Patrizi vero anno LIII. Cf. op. cit. lib. 3, dissert. IX, cap. 3, n. 8.

priusquam in sanctam civitatem se conferret, ad Romanos scribere opportunum censuit. Iterum hanc epistolam scriptam esse post binas ad Corinthios iam datas literas, facile est intelligere ; quandoquidem in II *ad Corinth.* hortatur Paulus, ut pecunias colligant, ac seponant ad levandam sanctorum egestatem, qui Hierosolymis sunt, et monet *cap.* XIII se tertium ad eos venturum. Quum ergo in epistola ad Romanos dicat se propemodum collectam pecuniam sanctis Hierosolymae ministraturum, quam macedones et achaei paraverant, iam tertium Corinthum venerat : unde et Corintho diaconissam Phoeben Romam ablegavit. Scriptore usus est, cui nomen erat Tertius, ut ultimo capite legimus, et graecum sermonem (1) adhibuit romanis omnibus notissimum.

Missam ad Romanos literam consequitur in canone, quae ad Corinthios primum missa est Epheso (2); non autem Philippis, ut quaedam graeca exemplaria praeferunt: hanc apostolum misisse, quum mox in Macedoniam esset migraturus ex XVI *cap. v.* 5 *et* 8, perspicue concluditur : *Veniam autem ad vos cum Macedoniam pertransiero; nam Macedoniam pertransibo.... Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecostem:* Ephesi ergo tum erat, ubi usque ad Pentecosten manere constituerat ; Macedoniam autem, et Philippos Macedoniae urbem nondum attigerat. Scripsit praeterea Aquilae et Priscillae hospitio exceptus ibid. *v.* XIX: *Salutant vos in Domino multum Aquila et Priscilla... apud quos et hospitor.* At Aquilam et Priscillam Roma Claudii edicto pulsos Ephesi reliquit apostolus, *Actor. cap.* XVIII, 19 : Epheso igitur epistolam conscripsit, et quidem aliquandiu ante Pentecostem anni LVII (3). Hanc primam non esse epistolarum, quas ad Corinthios apostolus dederit, quidam (4) ex eo suspicati sunt, quod *cap.* V, *v.* 9 dicat : *Scripsi vobis in epistola : Ne commisceamini fornicariis* : sed quum nemo veterum alterius, praeter duas in canone inclusas, literae ad Corinthios meminerit, necesse est sane Iohanni Chrysostomo assentiri, apostolum non aliam, sed quam scribebat, epistolam notare voluisse, ac si dixisset: quandoquidem nuperrime in hac epistola scribebam, ne cum fornicariis commisceamini ; non illud peto, ut a gentilibus fornicariis omnibus longius discedatis ; sed a fratribus, idest christianis scortatoribus. Ab initio autem eiusdem capitis monuerat vitandos fornicarios et de medio tollendum, qui patris uxore ad scortum abutens rem detestabiliorem fecerat.

Causa, quae apostolum movit, ut epistolam mitteret, haec est. Nuper acceperat a Stephana, Fortunato, atque Achaico, qui Corintho ipsum Ephesi convenerant, atque a familiaribus Chloes (5) concertationes inter Corinthios excitatas esse, quum eo Apollo iudaeus, christianus factus, adventasset habuissetque con-

(1) Salmeron, proleg. 55, 1, et Harduinus Comment. in N. T. latine fuisse scriptam hanc epistolam contenderunt. Graeco sermone exaratam fuisse hodie omnes fatentur. Id liquet ex criteriis tum internis tum externis. Cf. ad rem Corn. a Lap. *Comment. in ep.* d. Paul. ed. Antv. 1665 p. 26.

(2) Ephesi scriptam esse fuse probat Wouters in ep. 1 ad Corinth. quaest. 1.

(3) Anno LII iuxta Patritium; siquidem ep. ad Rom. ex ipsius sententia anno LIII scripta fuit.

(4) Ex. gr. d. Thomas, Gorsa, Lyranus et alii interpretes latini. Cf. Wouters in ep. 1 ad Cor. cap. v, qu. 2.

(5) Chloes nomen feminae romanis usitatum.

ciones, postquam ipsemet illinc discesserat. Distractis enim in partium studia Corinthiis, alii a Pauli, alii ab Apollo, alii a Petri partibus stare se profitebantur, quod non modo odiosum, verum etiam periculi plenum erat. Apostolus igitur per epistolam illud partium studium castigat, monens non huic alterive homini quempiam addictum esse debere aut posse, sed Christo; ministrumque non sibi, non scientiae, non eloquentiae, qua polleat, populorum conversionem posse tribuere: nam Deus non humanae sapientiae vi, sed per stultitiam praedicationis crucis mundum ab errorum tenebris ad veritatis lucem traduxit. Hac occasione scribendi sibi data, de multis aliis causis, de quibus vel audierat a Stephana, a Fortunato, ab Achaico, qui Corintho advenerant, vel a Corinthiis sibi quaesitum erat, sermonem producit. Reprehendit primo acriter, quod incestuosum in societate retinerent; quod alter adversus alterum de secularibus negotiis, de iniuriis, de fraudibus apud iniquos iudicio contenderet. Tum respondet ad propositas quaestiones de matrimonio, de coelibatu, de idolothytis (1): postea loquitur de nunquam quaesitis a se in praedicatione evangelii vel lucro vel gloria, de christianorum omnium in unum corpus coniunctione, de postrema coena Christi Domini, de praeparatione, quam Christi Domini corpori participantes afferrent, de velando a mulieribus capite (2), de gratiarum sancti Spiritus distributione, de caritatis praestantia, de linguarum dono, de orationibus communi lingua dicendis, de veritate evangelii et resurrectionis Christi Iesu (3); totumque sermonem absolvit, rogans eleemosynas comparari, et se quam primum ad eos venturum promittit. Per eosdem tres discipulos, qui paulo ante attulerant quid novi esset Corinthi, epistolam misit, ut in fine significatum est.

Antequam primam hanc epistolam Corinthiis scriberet Paulus, in Macedoniam Timotheum miserat: quapropter illac redeuntem, si forte Corinthum remigrasset, commendat, ut in fidem suam accipiant. Ipse vero propter excitatum Ephesi tumultum a Demetrio, qui argentariam, et quaestum faciebat ex argenteis Dianae delubris (4), sibi inde esse excedendum putavit, et migrandum in Macedoniam: ibi quum Timotheum recepisset, alteram ad Corinthios scripsit epistolam tam suo, quam Timothei nomine. Equidem e Macedonia apostolus rursum Corinthiis conscripsit epistolam: nam ab initio ait, se statuisse prius quidem Corinthum venire, tum in Macedoniam pergere, iterum vero Corinthum reverti: sed mutato ob novas causas consilio, quum Troadem ivisset, et Tito non invento angeretur animo, relicta Troade in Macedoniam abiisse: qua in re probat se nulla levitatis atque inconstantiae reprehensione dignum. Titi adventus in eam provinciam, atque accessus ad magistrum Pauli animum sedavit, perceptamque consolationem discipulus auxit, significans quid Corinthi ageretur, et qua cupiditate apostoli sui videndi tenerentur. Detulit autem inter cetera Titus quosdam Corinthios non aequo animo ferre apostolum contra datam fidem, itinere aliorsum suscepto, adventum suum distulisse: detulit incestuosum a fidelium consortio depulsum, animumque con-

(1) Cf. Wouters in ep. 1 ad Cor. cap. x, q. 2.

(2) Cf. Danko op. cit. § 78.

(3) Cf. cit. auct. § 78, digressio III.

(4) Cf. Act. xx, 1.

ferendi pecunias ad sublevandas sanctorum necessitates paratissimum declaravit. Quapropter Paulus censuit optimum fore ad Corinthios iterum scribere eo ipso loco, ubi Titus se de Corinthiorum studiis certiorem fecerat. Itaque primum sui defensionem habet, quod recta ipsos non convenerit; etiamsi data priore epistola novam praesentia sua gratiam inire, eosque arctius sibi coniungere proposuisset: dicit enim se veritum ne adventu illuc suo moeroris iis esset, augeretque dolorem potius, quam consolaretur. Tum laudat et fidem et fidei zelum, quem in vitando corrupto homine atque incestuoso ostenderant, permittens, rogansque veniam dari poenitentia ducto, atque in fratrem recipi. Deinde de ratione, quam tenuit in evangelii ministerio, se purgat omnibus, de dignitate, de officiis, de virtutibus, de laboribus ministrorum Christi plura in unum conferens. Macedonum exemplo Corinthios provocat ad liberalitatem, quae ex laeto hilarique animo proficiscatur. Pseudo-apostolos, qui Corinthios seducebant, eosque a se alienabant, multis verbis insectatur; utque tueatur dignitatem suam, nequit, quin de se praeclare loquatur, et suasmet revelationes, perpessiones, aerumnas, sollicitudinem et commodorum omnium oblivionem praedicet, velut qui laudem ex bene actis, et donis divinis gloriam quaereret (1). Tandem loquitur, ut virum decet fretum auctoritate, sibique nec constantiam, nec firmitatem deesse profitetur, quam officium illud suum desiderat. Epistolam Tito tradidit, qui perferret, cui et duos socios dedit, quos nomine non compellat in capite octavo. Philippis fortasse (2) scripta est, clara Macedoniae urbe prope autumnum anni LVII (3): nam in Macedonia scriptam esse, satis, praeter ea quae diximus, indicare videntur verba versiculi 2, cap. IX: *Scio enim promptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud macedones* (4).

Deinde ad Galatas epistola sequitur, quae ante primam ad Corinthios missam data creditur ut plurimum anno circiter LVI (5) ex urbe Epheso, unde et datam esse latinae quaedam inscriptiones innuunt. Sane apostolus in I *ad Corinth. cap.* XVI, 1 monet, ut pro sanctis eleemosynas colligant, sicut ecclesiae Galatiae praeceperat: ad Galatas autem *cap.* VI, 6 *et* 10 scribens monet bona cum magistris et doctoribus esse communicanda, et bene agendum erga domesticos fidei: quibus verbis christianos hierosolymitanos ab apostolo pietati galatarum commendatos intelligi potest. Theodoretus praecipue sententiae illi adversatur, quae de loco et tempore scriptionis communior est et probatior, mavultque Roma ab apostolo exaratam (6). Verum Paulus ipse indicat in epistolae initio *vers.* 6 paucos admodum ante annos a se explicatam Galatis fidei veritatem: quare miratur tam brevi tempore corruptos malo cultu, pravisque opinionibus doctrinam a se traditam

(1) Cf. Chrysost. in cap. 1 ep. 2 ad Corinth. quibus de causis apostolus hanc secundam epistolam scripserit.

(2) Subscriptiones nonnullorum codicum et versionis Peschito nominant Philippos.

(3) Iuxta Patritium op. cit. lib. 1, cap. III, n. 31 sub finem anni LII. Cf. Paley, *La vérité de l'hist. de s. Paul*, ch. 4.

(4) De scribendi genere huius epistolae, quod paulo durius deprehenditur ab eruditis, cf. Reitm. op. cit. § 47, n. 3; et Danko § 79.

(5) Contendunt alii exaratam fuisse circa annum 50 aer. vulg.

(6) Quod improbabile est ex iis quae animadvertit auctor.

deseruisse: *Miror, quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud evangelium.* Hortator autem fuerat, et auctor apostolus Galatis, ut evangelio crederent anno LI et iterum LIV; ut ergo illam temporis brevitatem retineamus, quod inter veritatis manifestationem, atque inductionem errorum intercessit, necesse est ponere multo ante per hanc epistolam reprehensos Galatas levitatis, quam apostolus Romam perrexerit, quoniam anno tantum LXI Paulus Romam venit: mirandum autem adeo non fuisset, si decem prope annorum spatio, malis suasionibus, pseudo-apostoli quidam Galatas ab apostolicis praeceptis abstraxissent. Item in omnibus epistolis suis, quas Roma Paulus scripsit, non praetermisit vincula, et carcerem commemorare, quae pro Christi nomine perferebat: nihil autem in epistola ad Galatas de vinculis loquitur; non igitur Romae, quum esset in carcere detentus, galatarum vanitatem exprobravit. Iis enim verbis ultimi capitis *vers.* 17 in epistolae clausula: *Nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto*, non romanis vinculis se constrictum significat, sed crucis Christi onerationem, verbera, vexationes, adita in vices, atque exhausta pericula paucis perstringit, quae manifestissima indicia sunt apostoli imaginem Christi expressam praeseferentis, et retinentis magistri doctrinam (1); quemadmodum et postea in epistola I ad Corinthios *cap.* IV exposuit.

Argumentum epistolae istud est. Quum in Galatia, provincia Asiae minoris, primum post suum a Barnaba secessum anno LI *Actor. cap.* XVI, 6, tum anno LIV *ibid. cap.* XVIII, 23, Paulus verbum Dei docuisset, eumque populum ab idololatria ad veram fidem revocasset, nuntium deinde accepit post paucos annos subversum pene fuisse a falsis doctoribus aedificium, quod ipse construxerat. Perturbaverant enim galatarum animos, et perverterant obtrectantes nullius fructus, utilitatis, emolumenti fore evangelii usum, nisi cum evangelii praeceptis tam circumcisionis, quam totius mosaicae legis praecepta coniungerentur. Infirmabatur autem inde Pauli auctoritas, qui contraria suaserat, adducto in suspicionem atque invidiam homine, qui neque apostolica eniteret dignitate, neque Christum vidisset unquam, neque ea in re apostolos ceteros consentientes haberet. Paulus fallacias veritati anteponi minime passus, quo aestuabat divinae caritatis incendio, et falsa accusatione vehementer commotus, ipsemet manu propria, nullo accersito notario, epistolam texuit, in qua primum totis viribus se verum Christi apostolum esse, nec minus ac Petrum ad praedicationis officia designatum cum vocatione divina, tum factis confirmat, suaeque sinceritatem doctrinae ceterorum apostolorum testificatione comprobat. Addit, se eo usque compulsum necessitate veluti quadam, propter evangelii dignitatem, ut Petrum prae inconsiderantia atque infirmitate a gentilium consortio se subtrahentem, et ceteris exemplum secedendi dantem Antiochiae coram omnibus reprehenderet (2): haec

(1) Chrysosth., Hieron., Anselmus et d. Thomas in comment. ad h. l.

(2) An Cephas a Paulo reprehensus fuerit apostolus Petrus, cum antiquissima, tum difficilis est quaestio. Non pauci innixi praesertim auctoritati Clem. alex. Cephan alium a Petro affirmant. Hanc sententiam mordicus tuetur Io. Harduinus in peculiari de hoc argumento dissertatione, eamdemque defendit Zacha-

scilicet et complecti in epistola sua voluit, ne fortasse Petri facto falsi doctores, qui de Paulo obloquebantur, praeiudicia sua aut praetexerent aut tuerentur. Multis deinde ostendit christianos a veteris legis servitute per Christum ereptos, assertosque in filiorum Dei libertatem ab omni Mosis praecepto solutos esse debere, neque sub infirma atque egena elementa subiectos: quibus primum expositis ad sui defensionem, deinde a quibus rebus abstinere debeant, quidve praestare fideles Christum secuti ad rectam morum institutionem brevi sermone comprehendit.

Quinto loco posita in canone est, quam ad Ephesios habemus epistolam conscriptam Roma, quum Paulus esset in vinculis, ut illa ter repetita declarant *cap.* III, *v.* 1: *Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis gentibus.* Cap. IV, 1: *Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, qua vocati estis.* Et cap. ult. *v.* 20: *Pro quo legatione fungor in catêna.....* Sed quia bis, anno videlicet LXI et LXV Romam abiit Paulus, quaestio est, utrum in primo, an secundo adventu ephesiorum ecclesiae curam per has Literas gesserit. Nonnullos quidem persuasit, cum primum in urbem venit, scripsisse nomen tabellarii, qui epistolam detulit Tychicus, quo usus apostolus est legato ad Colossenses. Apostolus autem, inquiunt, Tychicum misit ad Colossenses in primo itinere Romam; istum ergo et in primo itinere ministrum adhibuit, qui ad Ephesios scriptum suum perferret. Sed ab his verum quadam ex parte, non totum dicitur: nam etiam cum Paulus iterum coniectus est Romae in vincula, secum habebat Tychicum, quem Ephesum misit, ut in secunda epistola ad Timotheum anno LXV scripta legimus: *Tychicum autem misi Ephesum*, cap. IV, 12. Credibile autem non est eodem tempore ad utramque ecclesiam colossensium atque ephesiorum apostolum scripsisse. Epistola nimirum ad Colossenses, sicuti et ceterae e primis vinculis scriptae, non modo Pauli, sed etiam Timothei nomen praefixum habent: at quae Ephesiis inscribitur, solo Pauli nomine est edita: non ergo nisi prope vitae finem e secundo carcere Ephesios apostolus scripto docuit (1).

Huic epistolae causam dedit animus ipse Pauli semper infixus in eorum fidelium caritate, quos olim docuerat. Quum enim multum ad tradendam Ephesiis disciplinam Christi adlaborasset, eaque de causa tres Ephesi annos egisset; in Macedoniam discedens Timotheo ephesinae ecclesiae curam reliquit, eumque cavere iussit, ne, qui illic ad po-

rias cum aliis, quos inter nuper G. Secchi in op. *La cattedra alessandrina di s. Marco Ev.*, Ven. 1853, pag. 328 et seqq. Contrariam sententiam tenent Calmet, dissert. in ep. ad Gal.; Wouters *Dilucid. in d. Pauli ep.*; Natal. Alex. dissert. 11, tom. II, 135. Cf. et Passaglia *De praerog. b. Petri*, pag. 217 et seqq. — Petrum vero non errasse a fide omnes veteres uno ore affirmant. Cf. pro omnibus Tertull. lib. 5 contra Marcion.

(1) Patrizi vero op. cit. lib. 4, 1, cap. n. 68, et Danko op. cit. *Chronotaxis apostolica*, n. 54, in prima captivitate romana scriptam esse dicunt, anno, iuxta Patrizi l. c., LVII. Quod vero circa idem tempus epp. ad Ephes. et ad Coloss. scriptae fuerint, et simul missae probabiliter colligi probat Güntner loc. cit. praecipue ex ambarum epistolarum affinitate. Timothei vero nomen reticere potuit apostolus, quia salutatione nonnisi generali omnes lectores complectitur. Cf. et Wouters, qui in ep. ad Eph., dilucid. q. 1, utraque sententia perpensa, eam probabiliorem definit, quam postea sequuti sunt Patrizi, Danko etc.

pulum dicere susceperant, contrarium quid, aut alienum praeceptis a se datis proferrent, neve fabulis aut genealogiis interminatis incremento fidei obstarent. Reipsa quidem in Pauli deinceps notitiam venit, Ephesios pacis et caritatis studiosos, quae acceperant retinuisse: at veritus apostolus ne tandem insidiis compositae orationis caperentur, aut illorum, qui se gnosticos iactabant, aut fidelium iudaeorum mosaicae legis adhuc tenacium, et Christi fidem extenuantium, epistolam scribendam censuit, qua in suscepta doctrinae veritate constantiores efficeret. Ut eius doctrinae ardentiorem amorem excitaret, eique, quo par erat obsequio, firmius adhaererent, dona et gratias eximias commemorat, quibus erant cumulati propter redemtionem in Christo Iesu propositam, ac fidem evangelio praestitam: tum praeclara omnium christianorum generi, atque ordini bene instituendae vitae praecepta adiungens, sermonem claudit (1).

Epistola ad Philippenses tam Pauli, quam Timothei nomine scripta est ad omnes sanctos in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum episcopis et diaconibus. Philippi urbs erat ex praecipuis Macedoniae, quo se apostolus contulit evangelium praedicare, noctu monitus per visum, ut in Macedoniam transiret, *Actor. cap.* XVI, 9. Saepius deinde eo redierat, omniumque animos adeo devinxerat sibi, ut quotiescumque occasio tulit, suam ii erga apostolum voluntatem testatam fecerint non dubiis amoris atque obsequii significationibus. Romae inter cetera quum primum captivus detinebatur, missis largitionibus, necessitati eius et commodis consuluerunt, quemadmodum bis Thessalonicae agenti olim subsidia miserant *cap.* IV *ad Philip. v.* 16. Romae igitur cum ab Epaphrodito philippensium legato munera accepisset, velletque gratum eorum liberalitati animum declarare, eumdem cum literis dimisit, statim ac ille a gravissima infirmitate convaluit, in qua propter opus Christi in vitae periculum inciderat. Literas autem deferendas dedit officii, benevolentiae et caritatis plenissimas, multa loquens et de vinculorum suorum fructu, de laborum atque aerumnarum tolerantia, de Christi Iesu humilitate, totius verae humilitatis exemplo, ad quam quidquid agerent philippenses, et quidquid sentirent, revocare deberent. Inter haec hortatur, ut veros se Dei filios praestent, et tamquam luminaria inter perversae nationis homines eniteant. Praesidium dat contra iudaicae legis doctores ad firmam cum Christo coniunctionem, ad contentionum fugam, ad orationis studium, ad humilitatem, modestiam, amorem mutuum, constantiam in adversis, vacuitatem sollicitudinum, pacem laetitiamque omnes incendit, et commendata singulari eorum in se munificentia bona omnia iis precatur. Data epistola est prope finem anni LXI, vel LXII initium (2); confidentem enim inquit scire servatum sè fidelium utilitati et fidei gaudio, ipsorumque met gratulationi per profectionem suam iterum ad eos, quam cogitabat.

Sub idem fere tempus, pauloque post misit epistolam alteram ad Colossenses, ad sanctos scilicet, et

(1) De sublimitate et obscuritate huius epist. cf. Chrysost. in *Ep. ad Ephes. prolegom.*, et Hieron. *Comment. in ep. ad Ephes., praef.*

(2) Iuxta Patrit. op. cit. lib. I, cap. IV, n. 68 Paulus Romae vinctus fuit annis LVI et LVII. Iuxta alios circa annum LXII aerae vulgaris.

fratres urbis Colossarum in Phrygia non procul a Hierapoli et Laodicea, cuius Herodotus, Plinius, Xenophon et Strabo meminerunt. Minime enim concedendum est iis, qui arbitrantur a colosso solis in Rhodi insula posito Rhodios Colossensium nomine hic appellatos, quoniam inepte prorsus apostolus hac de causa novum rhodiis nomen dedisset (1). Paulus quidem etsi in Phrygia Christi fidem propagaverit; Colossensibus tamen operam suam nunquam praestitit, ad quos profectus non erat: se enim nunquam visum Colossensibus scribit *cap.* II, *v.* 1: *Volo enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis et pro iis, qui sunt Laodiciae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne:* cuius loci significationem, quasi ambigue scriptum esset, alio traxit Theodoretus et a verbis voluntatem sententiamque scriptoris abduxit, explicans apostolum dixisse non modo Colossenses a se utique edoctos, sed et christianos omnes, quibus agnitus non erat, sibi maximae curae esse. Etenim cum violenta est haec Pauli verborum explicatio (2), qui planius dicere voluit Colossenses et Laodicenses in eorum numero esse, quibus se videndum non praebuerat, ut Chrysostomus et graeci ferme omnes patres interpretantur, tum non consentit cum primo capite, in quo nunciatum sibi esse ait, Colossenses fidem suscepisse, eamque didicisse ab Epaphra, qui nuper ad se venerat vinctus et ipse in Domino, seque de iis certiorem fecerat. Paulus igitur, ut ostenderet quanta se consolatio cepisset, quantaque eos caritate complecteretur, quod et fidem, et arctissimam cum sanctis omnibus coniunctionem tenerent, scripsit non tam eorum institutum commendans, quam confirmans. Noverat siquidem et quosdam esse ex iudaeis conversos unitatis eversores et legalium defensores acerrimos: noverat et simonianos circumire tentantes superstitioso angelorum cultu Christi Domini maiestatem minuere (3), idque partim ab Epaphra relatu, partim a Laodicensibus per epistolam rescierat; monet ideo, ut in Iesu Christi fide constantes maneant, caveantque ne inanis philosophiae praeceptis de ciborum et dierum discretione, de angelorum cultu a Christo Iesu, Dei atque hominum mediatore, ecclesiaeque capite divellantur: decere enim, ut qui cum Christo surrexerint, solum quae Christi sunt, quaerant et sequantur. His breve compendium de praeclarioribus christianae vitae capitibus subiicit, mittens per Tychicum atque Onesimum, quae scripserat anno Domini ferme LXII (4).

Quia vero epistolae finem facturus apostolus hortatur Colossenses, ut quum legerint, Laodicensibus quoque legendam tradant; et pariter quae Laodicensium est, ipsi legant, ut in latinis exemplaribus habetur *vers.* 16: *Et cum lecta fuerit apud vos epistola haec, facite, ut in Laodicensium ecclesia legatur: et eam, quae Laodicensium est, vos legatis,* quibusdam visum est ad Laodicenam ecclesiam alias literas Paulum misisse. Adduci tamen non possumus, ut ullam Pauli epistolam ad Laodicenses datam existimemus. Quorsum enim ille scripsisset *vers.* 15: *Salutate fratres, qui sunt Lao-*

(1) Cf. Calmet in *Ep. ad Coloss., prolegom.*

(2) Cf. Wouters in *Ep. ad Coloss. dilucid.* q. 1; et Reitmayr op. cit. § 56, n. 3.

(3) Cf. Wouters ut sup. q. 4; et Böhmer *Isagog. in ep. ad Coloss.* Berol. 1836, p. 277 et seqq.

(4) Iuxta Patrizi anno LVII.

diciae..... si per epistolam ipsemet salutem misisset? Aut qui accidere potuerit, ut epistola ad Laodicenses nusquam appareret; quum tamen ad omnes ecclesias pervenerit, et religiosissime sit custodita, quam ad Colossenses dedit? Ambiguitatem latini sermonis tollit omnino graeca locutio, in qua significatur optare apostolum, ut, quam Laodicenses ad se miserant epistolam, Colossenses legant, quemadmodum Chrysostomus, Theodoretus, Photius, Oecumenius exposuere: idque Chrysostomus *Homil. 12* in epistolam ad Colossenses ex eo evidenter probat, quod apostolus Paulus non dixerit τὴν πρὸς Λαοδικέας *ad Laodicenses*, ut dicere debuisset: sed τὴν ἐκ Λαοδικείας *a Laodicea;* a Laodicea utique scriptam significans (1). Non sumus quidem ignari Philastrium, Gregorium, et quosdam latinos patres Laodicensibus missam a Paulo epistolam credidisse: sed olim eam falso tributam fuisse apostolo ex Epiphanio, Hieronymo, Theodoreto didicimus. Epiphanius *haeres. 42, num. 12* ait, epistolam ad Laodicenses nunquam inter apostolicas extitisse. Hieronymus de scriptoribus ecclesiasticis in Paulo: *Legunt quidam et ad Laodicenses; sed ab omnibus exploditur.* Theodoretus *comment. in cap.* IV *epist. ad Coloss.* falsam epistolam nominat. His vero patribus, et Chrysostomo adhibenda potius fides est (2); nisi forte mallemus, quam ad Ephesios apostolus dedit, cum marcionitis dicere scriptam ad Laodicenos. Nam et Tertullianus *lib.* V *advers. Marcion. cap.* XI inquit: *Epistola, quam nos ad Ephesios praescriptam habemus, haeretici ad Laodicenos.* Sane fragmentum epistolae ad Laodicenos, quod Sixtus senensis praesertim edidit (3), ne esse quidem potest epistola a Philastrio commemorata, quum illam depravatam ab haereticis dicat Philastrius, eaque de causa nunquam legi in ecclesia consuevisse; hanc vero Sixti errorum expertem videamus, atque apostolici viri sensibus non indignam. Attamen quamvis apostolum haec non dedeceat, Pauli non esse etiam ab imperitis agnoscitur. A Pauli scribendi genere longe distat: multo etiam brevior est, quam quae ad Philemonem inscribitur; nullum in ea certum argumentum tractatur; omni denique auctoritate semper caruit.

Succedit prima ad Thessalonicenses epistola, quae prima omnium epistolarum est, quas Paulus conscripserit. Ipse enim anno LII (4) Thessalonicae clara Macedoniae urbe evangelium docuerat; excitata autem iudaeorum seditione, expulsus Beroeam venerat, et rursus Beroea Athenas se receperat iudaeorum furore exagitatus, relictis Beroeae Sila et Timotheo, qui deinde in Macedoniam remigrarunt. Athenis discedens Corinthum petiit, ibique postea adfuerunt Timotheus et Silas nuper e Macedonia adventantes, *Actor. cap.* XVI *et* XVII. Tum

(1) Recte et Vulgata reddit: « et eam quae *Laodicensium est*, vos legatis. » Epistola enim (ut praeclare advertit Bernardinus a Piconio, *Ep. b. Pauli triplex exposit.*), eius est a quo scripta fuit; ut Ciceronis, Plinii, non item eius ad quem scripta est.

(2) Cf. Calmet *Comment. in ep. ad Coloss.* cap. IV, 16; et Wouters, ut sup. q. 5; Baron. *Annal.* 60, 13; Cornel. a Lapide, Estium, Tirinum, Borlini, *Exeg. in ep. d. Pauli ad Coloss.* Patavii 1854, pag. 133 etc.

(3) Hanc ad Laodicenses epistolam dat etiam Calmet loc. sup. cit. Ut primum in lucem prodiit reiecta fuit a s. Hieron., *De vir. illustr.*; et a Concil. oecum. VII, seu Nic. II, act. 4.

(4) Anno XLVII ex computatione Patrizi op. cit. lib. I, cap. III, n. 34.

Corintho primum ad Thessalonicenses scripsit Timothei etiam et Silae nomine (hunc autem Silvanum appellat) (1), quos secum comites habebat. Ex quo non intelligimus, quomodo plura exemplaria graeca, latina, syriaca, arabica error ille occupaverit, a quibusdam etiam probatus, apostolum Athenis scripsisse. Athenis enim solus erat Paulus; Corinthi vero eum convenerant Silas et Timotheus; Corintho ergo (2), non Athenis scripsit. Constant haec omnia ex Actibus apostolorum *cap.* XVIII, atque hac ipsa epistola *cap.* III. In Actibus *vers.* 1: *Post haec egressus ab Athenis* (Paulus) *venit Corinthum..... Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, vers.* 5. Item in epistola *vers. 1 ..... Placuit nobis remanere Athenis solis.* Et *vers. 6: Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis, et annuntiante nobis fidem et caritatem vestram...* Quum igitur a Timotheo audisset Thessalonicenses a fide non dimoveri, et forti animo mala sustinere, quibus a iudaeis, a civibus afficiebantur, per litteras gratulatus est stabilitatem in fide; in memoriam revocans sinceram, et ab omni questu alienam praedicandi evangelii rationem a se usque servatam, et praecepta olim data. Hortationes addidit vehementes, ut omnem turpitudinem abominarentur, adversa ferrent moderate, dolori de domesticorum morte modum ponerent, ut eum decet, qui spem habet futuros cum Christo hinc ereptos, iudicii diem infixum menti haberent. His alia ducendae christianae vitae documenta interspersit, modo suaviter increpans, modo laudans; effecitque demum, ut de sua in eos voluntate nihil remissum esse sibi persuaderent.

Hanc paulo post consecuta altera epistola est, nomen pariter utriusque Timothei et Silvani praeferens. Ardens eos videndi desiderium in priore epistola Paulus significaverat, quumque propter occupationum concursum praesentia sua satisfacere non posset, scripto fidem, quam potuit, praestitit, potissimum et aliis causis ad scribendum impulsus. Nonnulli enim vel priore Pauli epistola, in qua de iudicii die verba fecerat, vel illis iisdem in alium sensum detortis, vel potius aliis confictis, atque apostolo tributis repleverant terrore animos Thessalonicensium, ac si iudicii dies non procul abesset. Quamobrem in capite secundo monet, ne expavescant, neve se abripi sinant a falsis doctoribus: mysterium quidem iniquitatis iam tum fieri; iudicium autem non futurum, nisi populus a principe defecerit (3), atque homo peccati palam apparuerit (4), quem Dominus Iesus spiritu oris sui interficiet; quae dicta esse volunt interpretes de hierosolymitano excidio, tamquam symbolo extremi iudicii diem praenotante. (Etenim quemadmodum Deus vindictam de Hierosolymis sumturus non erat, nisi postquam iudaei a populo romano defecissent; Nero christianos immani furore exagitasset; et se Deum esse praedicasset Simon magus: ita in orbis exitio poenam ab impiis tum Deus repetet, cum po-

(1) An hic idem sit qui dicitur Silas, cf. Wouters in utraq. ep. ad Thess. dilucid. q. 3.

(2) Cf. Calmet in ep. 1 ad Thess. *prolegom.*

(3) Quid intelligatur per *discessionem*, de qua cap. II, v. 3 huius ep., cf. Calmet *Comment. in II. ep. ad Thess.* cap. II, v. 3. Vide etiam Gaume in op. italice translato « *Ove siamo?* » cap. 26 et 27.

(4) Cf. Danko op. cit. § 75. Digressio de sententia atque ratione II Thess. 2, 3, *homo peccati, etc.*

pulorum a christiana ecclesia alienatio, atque Antichristi iactantia, et subversio antecesserit). Obiurgat deinde otio deditos homines et laboris inimicos, curiositati vacantes, pacis perturbatores, ab iisque secedendum praecipit, ut confundantur, nisi animum mutaverint; quumque suspicio ei subierit, quasdam epistolas suo met nomine editas fuisse, ne in posterum deciperentur, signum apponit manu propria, quo epistolas suas discernant. Vel harum rerum sola expositio absque ulla prolixiore oratione sufficit, ut totum Grotii sistema evertatur (1), qui debilibus coniecturis persuadere se posse putavit, ordinem epistolarum ad Thessalonicenses esse inversum, atque hanc secundam primo loco fuisse collocandam, ut longe prius altera conscriptam.

Huc usque epistolas Pauli ad ecclesiarum coetum missas explicavimus: nunc de epistolis ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem datis videndum est. Timotheus carissimus apostoli filius in fide, Derbe aut Lystris (2) Lycaoniae urbe natus, cognitus est Paulo anno quinquagesimo. Patrem habuit gentilem, matrem iudaeam, Eunicem nomine; avam vero Loidem. Mater, atque avia, Christi fide suscepta, sacris literis Timotheum ab adolescentia erudiendum curaverant, quem cum fratres Lystris, atque Iconio Paulo probassent, Paulus sibi ultro adscivit itinerum socium, adhibuitque deinde in verbi ministerio adiutorem et laborum consortem, postquam ad declinandam iudaeorum invidiam circumcidisset. Nunquam ab apostoli latere discessit, nisi quum res ecclesiae postularet quopiam ablegari, ut saepe magistri vel iussione vel rogatu apud plures ecclesias functus est legatione, atque in Dei opere se exercuit, donec postremum profecturus Paulus in Macedoniam, Ephesi consistere eum iussit, atque ad ecclesias Asiae curas omnes suas referre, *epist.* I *ad Timoth. cap.* I, 3, ad quem deinde Ephesi relictum Paulus scripsit, quum ipse in Macedoniam properabat. Difficile sane est tempus istud abitionis in Macedoniam constituere, ex quo cognoscamus unde et quando epistola data sit (3). Ter enim in Actis apostolicis legimus Paulum Macedoniam peragrasse, *Actor. cap.* XVI, XVII *et* XX. In primo et secundo itinere non aberat Timotheus: in tertio autem praemisit Paulus Timotheum, *Actor. cap.* XIX, 22, qui inde apostolum in Asiam deduxit, *Actor. cap.* XX, 4. In alterutra ergo ex istis tribus profectionibus non videtur Timotheum Paulus designasse ecclesiarum Asiae curatorem. Quamobrem ad novum aliud Macedoniae iter ea verba retulit: *Sicut rogavi te, ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam,* quod susceptum ab eo multi volunt post primam a romanis vinculis liberationem anno circiter LXIII. Tunc enim cum Epheso Paulus Macedoniam rursus iret, ephesinam ecclesiam Timotheo gubernandam commisit. Cum his optime consentit, quod plerumque dici solet, Timotheum et Paulum ambos Romae vinctos anno LXI et LXII fuisse, quippe amborum nomine ad Philippenses, ad Colossenses, ad Philemonem missae sunt epistolae. Timotheus ergo Romam prosecutus erat apostolum, nec nisi in reditu ab urbe ecclesiam administrandam suscepit, quod fortasse accidere anno LXIII potuit.

(1) Cf. Calmet in ep. II ad Thess. *prolegom.*., ubi plura de Grotii sententia.

(2) Lystris communi fere sententia.

(3) Anno LVII scriptam fuisse Danko evincit op. cit. pag. 85; n. 55. Cf. et Güntner op. cit. § 165 ubi fuse de hac re.

Verum quum regressum in Asiam una cum Paulo Timotheum *Actorum cap.* XX narretur; ab eo autem loco nusquam legatur in Pauli societate fuisse neque Hierosolymis, neque Caesareae, in quarum altera in Paulum manus iniecerant, altera vinctum detinuerunt biennio, visum quibusdam est Ephesi tum rogatum manere, cum Paulus Mileto Ephesum misit maiores natu ecclesiae accersitum, antequam Hierosolymam iter haberet, *Actor. cap.* XX, *v.* 17. Nam revertentem per Macedoniae fines in Asiam Timotheus est comitatus, *ibid. v.* 4. Posthinc vero nullibi commemoratur: atqui credibile est tum Paulum, quia censuit utilem admodum fore Ephesiis Timotheum, eorum ecclesiae praeposuisse. Quod si postea Romae is adfuit una cum Paulo in primis vinculis, potuit iterum apostolo se adiungere, ut si quam valeret, afflicto atque egenti levationem et opem ferret. Si res ita sit, Timotheum anno LVIII ephesiorum ecclesiae Paulus praefecisset: postea vero aut in itinere versus Hierosolymam, aut ex ipsa urbe Hierosolyma, antequam propter seditiosos caperetur in templo, litteram misisset. Quomodocumque autem velimus, sive e Macedonia (1) post priora vincula, sive ex hierosolymitano itinere multo antea esse conscriptam, certum est Paulum veritum, ne brevi Timotheum convenire non posset, quod maxime cupiebat, et praecepta quaedam administrandae ecclesiae necessaria verbis dare, scripto ea percensuisse documenta, ad quae in ecclesia Dei actiones suas componeret (2). Haec tota ratio est, cur Paulus epistolam scripserit, in qua, cum quae ad tuendam officii dignitatem pertinent, tum quae privatam integri hominis vitam decent, sanctissimis legibus atque institutis comprehendit.

Secundam ad Timotheum epistolam datam esse Romae ex vinculis, argumento illa sunt *cap.* I, *v.* 8, 16 et 17: *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius.... Det misericordiam Dominus Onesiphori domui · quia saepe me refrigeravit, et catenam meam non erubuit: sed cum Romam venisset, sollicite me quaesivit et invenit.* Utrum vero, quum iterum Romam venit, iam pro Christo mortem oppetiturus; an primum, unde et evasit a periculo, quaestio est, quae distraxit interpretes. Plerumque probatur prope vitae exitum in secunda captivitate hanc alteram epistolam esse conscriptam (3). Sentit nimirum Paulus sibi finem vitae accedere tamquam victimae non tam mactationi destinatae, quam libatione perfusae, et velut qui stadium cucurrit, metam se attigisse, cui et praemium debeatur, *cap.* IV, *v.* 6, 7 et 8: *Ego enim iam delibor, et tempus resolutionis meae instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reli-*

(1) In Macedonia scriptam fuisse communior sententia est. Cf. Calmet in *ep. I. ad Timoth. proleg.*

(2) « Cette epître est le premier et le plus important document de ce qui concerne la hiérarchie ecclésiastique et son organisation. Elle a fourni le premier fond de ce qu'on a plus tard appelé le *Droit canonique.* » Reitmayr op. cit. § 40; trad. Valroger.

(3) Anno LXVI vel LXVII iuxta Patrizi op. cit. lib. I, cap. IV, n. 68 tempore secundae captivitatis. Quod autem cap. IV, 21, Timotheum rogat ut festinet ante hyemem venire, inde probabilius sumendum tempore autumni anno LXVI Paulum hanc epistolam conscripsisse. Cf. Reitmayr op. cit. § 63, et praecipue Wouters in *ep. ad Tim. dilucid.* q. 5, et communiter recentiores. Chrysosth., veluti supremas Pauli tabulas hanc epistolam dicit.

quo reposita est mihi corona iustitiae.... Subiicit et quaedam de prima sui defensione, qua a fauce leonis est ereptus, ut praedicationis opus absolveret *v.* 16 et 17: *In prima mea defensione nemo mihi adfuit.... Dominus autem mihi astitit et confortavit me, ut per me praedicatio impleatur, et audiant omnes gentes: et liberatus sum de ore leonis.* Eusebius quidem, Hieronymus et Theodoretus ista interpretati sunt de prima causa apud Neronem acta in primis vinculis, a quibus Dei beneficio exemtus erat. Chrysostomus vero modo in eamdem sententiam inclinat, modo ab ea recedit, explicans Paulum in secundo adventu iussum Neroni se sistere, omnem criminis suspicionem a se depulisse, liberatione obtenta; in eo tamen Eusebio, Hieronymo et Theodoreto consentit, quod supremas veluti Pauli tabulas epistolam hanc esse fateatur. Nobis certe videtur apostolum potius ad primam a vinculis absolutionem, quam ad momentaneam, pene dixero, animi Neronis in postrema causa mitigationem spectasse. Nam Paulus ait in prima defensione, se a leonis faucibus ereptum, idest Neronis crudelitate fuisse subtractum. Quomodo autem imperatoris immanitatem evasisset, si adhuc in vinculis, adhuc in proximo vitae periculo fuisset? Ait praeterea, se ideo divina ope liberatum, *ut per me praedicatio impleatur, et audiant omnes gentes* (idest *impleretur et audirent*, ut in graecis exemplaribus: ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ καὶ ἀκούσωσιν πάντα τὰ ἔθνη), aperte indicans, post eam periculi fugam multum laborasse, et Roma egressum gentibus fidei doctrinam attulisse; quod non nisi de restituta omnino sibi olim libertate potest intelligi.

Hac eadem plane de causa Baronius, atque Estius epistolam tertio aut quarto Neronis anno, multo ante quam Paulus morte damnaretur, missam putant. Inquiunt enim: significat Paulus servatum se Dei largitate, ut quae deerant praedicationis officio, in gentibus impleret; id ergo perfecit post datam epistolam, quod sibi ex divina voluntate implendum cognoverat: perficere autem non potuit, nisi postea priora captivitatis vincula omnino deposuerit. Item significat apostolus, se recens in urbem Romam venisse *cap.* IV, *v.* 13 et 20: *Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum.... Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.* Sed apostoli locum de operis sui consummatione iam explicuimus: cetera vero, quae recentis in urbem adventus indicio sunt, officiunt potius Baronii atque Esthii causae, quam prosint. Recens venerat Romam Paulus; ergo secundum venerat. Nam quum primum Romam perductus est, plus triennio iam Corintho, Troade, Mileto discesserat: quippe anno LVIII a Lysia tribuno Hierosolymis est detrusus in carcerem: biennio deinde Caesaraeae detentus est. Post longam demum et periculosam navigationem anno LXI Romam appulit. Quid ergo novi Timotheo scriberet, significans triennio ante Corinthi mansisse Erastum, morbo correptum Mileti Trophimum, penula sibi opus esse, qua triennio caruerat? Tutius multo propterea videtur iis assentiri, qui apostolum a primis vinculis liberatum Graeciam atque Asiam lustrasse volunt, et post haec Romam reversum, unde non erat iterum abiturus, quum scriberet Timotheo, ut ad se iter properaret, inter cetera fecisse certiorem de quibusdam, quae sibi et sociis in

reditu acciderant, et quid Troade afferendum sibi esset, admonuisse. In hac posteriore epistola idem ac prioris argumentum prosequitur apostolus, exprimens in Timotheo perfecti pastoris imaginem (1).

Deinde ad Titum extat epistola. Titum olim gentilem apostolus in Christi fide instituerat et filii loco habebat, eoque utebatur modo itinerum socio, modo legato ad ecclesias pro divini ministerii opportunitate, quem demum in insula Creta ecclesiasticae rei gerendae praefecit, ut *cap.* I, *v.* 5 dicitur: *Huius rei gratia reliqui te Cretae, ut ea quae desunt, corrigas...* Quonam tempore Paulus ecclesiae illius procurationem Tito tradiderit, ex apostolorum Actibus non appareret. Neque enim legitur uspiam Paulum in Cretam insulam appulisse, nisi quum Caesarea Romam vinctus navigavit, quo in itinere nemo Titum Cretae relictum facile crediderit. Quare consentaneum potius est, Paulum romanis vinculis exemtum, atque in Asiam repetentem iter, Creta quoque percursa, quum otium sibi non esset constituendis ubique in insula ecclesiis, id negotii discipulo commisisse, ad quem in reditu Romam prope finem anni LXIII epistolam dederit (2) praeceptis episcopalis officii feracissimam, eius plane similem, quam circa eadem tempora ad Timotheum misit. Erat tum Paulus, cum scribebat, in itinere ad Nicopolim Thraciae urbem in Macedoniae finibus, vel fortasse ad alteram Nicopolim Epiri urbem secus Ambraciae sinum, atque ad eam urbem properabat, hiemare ibi cogitans, *cap.* III, *v.* 12: *Festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare.* Adfuit reipsa Titus, et Romam usque apostolo comitem se addidit; unde et ipsum in Dalmatiam ecclesiae ministerium evocavit.

Ad Philemonem denique Paulus perbrevem epistolam scripsit omnium brevissimam, qua fugitivum servum in eius gratiam restituit. A Philemone illustri Colossarum cive, furto facto, Romam fugerat Onesimus servus, quumque in Paulum incidisset, ab eo in fide eruditus et Christi baptismate initiatus, fidei atque obsequii sui praeclara dedit testimonia. Hunc paulo post remittendum ad herum apostolus curavit cum literis pro fuga veniam impetraturis. Itaque scripsit Philemoni Paulus literas amoris et benevolentiae plenas, et suavitatem, atque inriuriae remissionem spirantes, rogans praecipue recipi Onesimum in vinculis a se genitum, non uti servum nequam, sed uti carissimum fratrem, pro quo ipsemet satisfacturum spondet, eique conciliari ac si se ipsum reciperet. Epistolam Onesimus tulit, et veniam Pauli rogatu facile exoravit. Ad Paulum deinde dimissus, tantum vincto praestitit officiorum, quantum quisque coniunctissimus praestare potuisset. Quum ab apostolo ad Colossenses missus ipse sit, qui

(1) De authenticitate utriusque ep.tum ab antiquis haereticis tum a recentioribus rationalistis impugnatae cf. Reitmayr op. cit. § 38, et Glaire op. cit. tom. 6, pag. 154 et suiv.

(2) Determinatio temporis quo haec epistola scripta sit, difficultatibus haud exiguis obnoxia est, et variae hac de re sententiae sunt, quas refert Güntner, op. cit. § 173. Juxta eumdem auct. Paulus Ephesi post festum paschale an. 57 scripsit ad Titum; iuxta Danko op. cit. p. LXXXIII, n. 52, an. 58; iuxta Calmet anno 64; iuxta Janssens circa ann. 65. Ad rem Danko loc. cit.: « Plurimis obvolvitur dubiis et iter Pauli cretense, et scriptio epist. ad Titum; quibus de rebus, quoniam Acta apostolorum silent, quaestio non poterit unquam certo definiri. »

epistolam ad eos perferret, visum Hieronymo est una profectione Colossas cum ad herum, tum ad sanctos et fideles fratres literas Pauli attulisse. Verum non placet interpretibus Hieronymi sententia. Primum enim Roma Colossas rediisse Onesimus creditur cum Pauli literis ad Philemonem; tum rursus Romam missus a Philemone, ut Paulo in vinculis ministraret: deinde a Paulo datus comes Tychico novas literas ad Colossenses ferenti. Enim vero Paulus epistolam non modo Philemoni, verum et uxori eius Appiae, et Archippo evangelii ministro inscribit: scribens vero ad Colossenses in fine ait: *Et dicite Archippo: vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas.* Quid opus erat per Colossenses moneri Archippum, si ipsemet ad Archippum tum scriberet?

Veritatem epistolae ad Philemonem ne Marcion quidem negavit: immo vero totam retinuit, nullamque partem vitiavit, contra quam in ceteris Pauli epistolis soleret, ut Tertullianus et Hieronymus testati sunt. Quidam postea maiestati Spiritus sancti indignam credidere (1), etsi Pauli manu exaratam, quod et brevior esset et res privatas, nihil ad ecclesiae utilitatem conducentes; servi nimirum commendationem contineret, et tota humano spiritu composita videatur. Eos tamen optime refutatos novimus ecclesiae auctoritate divinam epistolam suscipientis: novimus brevitatem sermonis sanctitati non obesse, quae, ut inquit Tertullianus, *profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet*, quaeque in quorumdam prophetarum vaticiniis procul dubio divinis reperitur: novimus non tam privatam causam dici posse, quam publicam totius ecclesiae, quum de moderationis animi, iniuriarum veniae, et caritatis officiis atque exemplis agitur, quae in una re posita transferri debent per ceteras: novimus denique inspirationem divinam decere maxime, ut commoti ad miserationem et grati obsequiis, neque omnino alienorum commodorum oblivi, animi monumenta scripto relinquantur etiam erga humiles homines, frugi praesertim et in Christo Iesu cognatos. Quae omnia verissima esse, et Christi apostolo dignissima etiam ab imperitis agnoscitur. Atque haec de proto-canonicis Pauli epistolis dicta sint satis.

(1) Cf. Hieron. *Prooem.* in ep. ad Philem. — Chrysostomus quatuor utilitates insignes ex hac epistola colligit, quas apud eum in argumento vide.

Articulus VII.

De Epistola b. Pauli Apostoli ad Hebraeos.

Epistola ad Hebraeos olim in occidentalibus praecipue ecclesiis eam non ubique obtinuit auctoritatem, quam reliquae Pauli epistolae sibi compararunt. Istae enim in ecclesiasticis conventibus omnibus legi consueverant; illam vero primo alicubi in ecclesiasticos coetus non intulerunt, apostolico quippe nomine non inscriptam. Sunt etiamnum praeterea, qui dubitare videntur, an vere Pauli sit, quamvis inter canonicas Scripturas ab iisdem referatur. Quamobrem duo haec agenda nobis sunt pro viribus, ut et Paulum epistolae auctorem et divinam esse Scripturam defendamus: quorum prius si effecerimus, alterum consequi necesse est. De hebraeis, ad quos missa est epistola, et quibus assignari temporibus scriptio debeat, facillimum erit constituere, si illa duo in antecessum accurate tractaverimus, quibus Lutherum, et cum eo sentientes hae-

reticos inscitiae atque erroris arguimus.

Paulum igitur ad hebraeos scripsisse, etsi taceret veterum auctoritas, quae nos tamen movet maxime, atque impellit ut credamus, ipsaemet literae loquuntur. Scriptor siquidem ab Italia literam dedit ad hebraeos, quibus salutem dicit fratrum italorum nomine *cap.* XIII, 24: *Salutant vos de Italia fratres.* Item in vinculis erat, vel saltem nuperrime e vinculis erat exemtus, sperans tamen quantocius restituta sibi libertate ad eos rediturum *cap.* X, *v.* 34 : *Nam et vinctis compassi estis*, sive ut significantius habent graeca exemplaria, καὶ γὰρ τοῖς δέσμοῖς μοῦ συνεπαθήσατε *vinculis meis compassi estis.* Et *cap.* XIII, *v.* 19: *Amplius autem deprecor vos hoc facere* (scilicet orare Dominum) *quo celerius restituar vobis.* Rursus socium et comitem habebat Timotheum, cum quo proficisci ad ipsos cogitabat, si properare ille quidem voluisset, *ibid. v.* 23: *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos :* atqui nemini discipulorum Christi, nisi uno Paulo ista congruunt; Pauli ergo epistola est. Profecto Pauli ingenium, institutum, scribendi ratio, color, modus docendi cum quibusdam quasi aculeis in legentium animo relictis apparet in omni epistola fusus; maxime vero in ultimo capite, ubi animum conscientiamque suam testatur; orationes pro se fieri flagitat, se propemodum ad eos venturum pollicetur; salutem nuntiat; diligenter mandat suis verbis alios salutari, quae omnia solebat Paulus facere, quum scriberet. Haec vero si per se singula suo pondere tantum non movent, ut Pauli epistolam credi cogant; omnia tamen coacervata efficiunt, quod volumus.

Neque alterius ab hac nostra Pauli epistolae meminisse s. Petrum crediderim, quum epistolae suae secundae *cap.* III, *v.* 15 ait: *Sicut et carissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis* (1). Enimvero quamvis Petrus haud nominet ad quos epistolam secundam scribat, satis tamen significat *cap.* III, *v.* 1 : *Hanc ecce vobis, carissimi, secundam scribo epistolam*, ad eosdem mitti, quibus primam inscripserat. Prima autem data erat iudaeis, scilicet *Electis dispersionis ;* iudaeis ergo iterum scribens in memoriam revocat Petrus literam, quam a Paulo acceperant. Quae vero erit unquam ea Pauli epistola, nisi haec ad hebraeos fuerit, de qua disputamus? Periisse ne, dicent, hanc unam incuria eorum, quibus miserat? Sed cur illa interciderit sola, quum ceterae adhuc restent? Cur nemo veterum eam uspiam nominaverit, quam dicunt intercidisse? An malint epistolam illam a Petro commemorari, quam ad romanos datam habemus, vel aliam quamlibet ex Paulinis de eodem argumento compositam, in quo Petrus versabatur? Verum coniecturas veritati anteponere absonum est, et ineptum pertinaciter contendere, epistolam gentilibus olim populis ad Christi ecclesiam traductis, vel singularibus viris missam dici a Petro iismet inscriptam, ad quos ipse scribebat, idque Roma; cum, qua de re sermo est in Petri litera, de eadem et Paulum dicere in sua ad hebraeos facile constare possit, si utramque conferamus. Sed non versemus diutius assumtum ab ipsa epistola momentum (2), atque ad patrum

(1) Cf. Calmet in ep. ad Hebr. *proleg.*

(2) Cf. Danko op. cit. § 91 *Digressio qua sententiae variae de primis epistolae πρὸς Ἑβραίους lectoribus recensentur*

testimonia auctoritatemque veniamus.

Illud verum, quod prius, inquiebat olim Tertullianus in pari causa de doctrinae veritate disputans: quum scilicet retinendum sit, quod maiores nostri apostolicis temporibus propiores tenendum esse testificantur, ut ab apostolico quodam viro profectum, quis apostolo Paulo epistolam ad Hebraeos prudens non tribuat, praesertim si graecorum patrum vetustissimorum fidem sequatur? Dionysius areopagita Pauli discipulus in epistola ad Titum quasdam sententias epistolae ad hebraeos usurpat tamquam verba magistri ac praeceptoris sui, ut ipsemet loquitur. Clemens alexandrinus in libro hypothyposeon apud Eusebium *lib.* VI *Hist. Eccles. cap.* XIV, apostoli Pauli esse epistolam ad hebraeos sine ulla dubitatione assentitur et probat, putans quidem hebraice ab ipso scriptam et graece a Luca redditam, unde tanta similitudo enata est cum styli et locutionis genere, quod in apostolorum Actis adhibitum cernitur: additque caute et prudenter omnino Paulum ab inscribendo proprio nomine abstinuisse, quia hominum, ad quos scribebat, rationem habuit, quos alienato a se animo esse cognoverat, et deterritos fore potius a legendo, quam allectos, si scriptorem se prodidisset. Origenes homilia in epistolam ad Hebraeos apud eumdem Eusebium *lib.* VI, *cap.* XXV etsi auctorem epistolae a scriptore distinguere videatur, ac si Paulus conceptuum auctor sit et sententiarum, phraseon vero et locutionis peritior alter atque elegantior discipulus, qui in vestiendam ornandamque Pauli orationem, ipso dictante, incubuerit, iudicetque soli Deo notum esse, quisnam epistolam scripserit: tamen ibidem ait, commendatione dignas esse eas ecclesias, quae tamquam Pauli epistolam suscipiunt: *Non enim sine causa veteres homines ut Pauli ipsam tradiderunt:* ex quo perspicuum est a veteribus ad sua usque tempora eamdem epistolam Pauli creditam fuisse: quam perpetuam maiorum in ea retinenda sententia consensionem explicatius in psalmum I, et constantius praedicat, postquam scripsit nonnullos ea de re dubitare propter sublimitatem sermonis, qui in epistola elucet, quum tamen Paulus se imperitum sermone profiteatur: *Sed ego dico sicut mihi a maioribus meis traditum est, quia manifestissime Pauli est, et semper antiqui maiores nostri ita eam ut Pauli epistolam acceperunt.* His et Eusebius ipse *lib.* III, *cap.* III subscripserat, qui aliorum placita colligit, a quo testimonium ad arianorum confutationem opportune sumsit Theodoretus.

Nam quum non orthodoxi modo, verum etiam haeretici ab initio praeiudicassent non alteri, quam apostolo Paulo tribui oportere ad Hebraeos epistolam (melchisedechiani siquidem, qui Melchisedechum Christo Iesu praestitisse dicebant; cathari, novatianorum soboles, qui omnem veniae ianuam christianis peccantibus occludebant; hieracitae, qui Melchisedechum sanctum esse Spiritum ignoranter asseverabant: immo vero et ariani primum, ut Epiphanius dicit haeresibus 55, 59, 67 et 69, epistola Pauli ad Hebraeos abusi sunt, eamque in errorum suorum defensionem traxerunt): recens vero ariani epistolam ipsam novitati suae contrariam respuerent, Theodoretus novorum hominum arrogantiam accusans praefatione *Comment. in epist. ad Hebr.* ait, ipsos debuisse saltem, si cetera negligebant, temporum diuturnita-

tem et antiquitatem vereri, ac meminisse recitatam semper in ecclesiis epistolam, ex quo relicta ecclesiis sunt apostolica scripta; vel si id parvi facerent, ab Eusebio saltem caesariensi, uno ex ipsorum principibus et magistris non recedere, *qui beatissimi Pauli epistolam esse confessus est, et antiquos omnes hanc de ea sententiam dixit habuisse.* Sed ne graecorum patrum omnium locos exscribam prolixius, una numeratione contentus magnum eorum agmen produco, qui hanc ad Hebraeos epistolam in Paulinarum numerum retulerunt. Dionysium alexandrinum dico, et concilii antiocheni patres in epistolis ad Paulum samosatenum; Alexandrum Alexandriae episcopum in literis ad concilium constantinopolitanum, Athanasium in synopsi, Cyrillum hierosolymitanum *Catech. 4*, Gregorium nazianzenum in carmine *de Can. Script.*, Gregorium nyssenum *lib. de Hipost.*, Epiphanium *Haeres. 76*, concilii laodiceni patres *can. 59*, Damascenum *lib.* IV, *cap.* XVIII, omnes denique graecos scriptores, quos Hieronymus *epist. 129*, ad Dardanum eo uno testimonio comprehendit: *Illud nostris dicendum est, hanc epistolam, quae inscribitur ad Hebraeos, non solum ab ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro ecclesiis, et graeci sermonis scriptoribus quasi Pauli apostoli suscipi.* Et quamvis prosequatur s. doctor dicere, *licet plerique eam vel Barnabae, vel Clementis arbitrentur;* prioribus dictis fidem tamen non abrogat, quum id tantum velit, aliquos ex graecis scriptoribus Barnabae, vel Clementi aut verborum et sermonis texturam, aut ex hebraico autographo traductionem censuisse tribuendam.

Latinos vero priscos patres res est paulo difficilior in unam sententiam coniungere, quorum aliqui Pauli epistolam esse non animadverterunt, alii a Pauli scriptis visi sunt separare. Verum de hac latinorum patrum a graecis discrepantia mox dicturi sumus. Profecto a IV saeculo latini omnes Pauli epistolam agnoscunt, ut Hilarius *lib.* XII *de Trinit.*, Ambrosius *lib.* II *de Cain cap.* II, Hieronymus in allata epistola ad Dardanum se latinam consuetudinem deserere, et ad veterum scriptorum auctoritatem se conferre testatus, Augustinus *lib.* II *de doctr. Christ. cap.* VIII, Rufinus in symbolo, Innocentius I *in epist. 3* ad Exuperium, Gelasius I in concilio romano, Gregorius magnus, et, ut brevius rem absolvam, Philastrius in catalogo haeresum perinde haereseos arguens, sive qui epistolam prorsus reiiciunt, sive qui Pauli esse negant. Horum patrum omnium cum graecorum, tum latinorum traditionem illud confirmat apprime, non posse alterum quempiam epistolae illius auctorem inveniri, praeter unum Paulum, atque ad neminem ex aliorum numero, quibus illa a nonnullis adscribitur, nisi ad unum Paulum accommodari.

Enimvero quotquot ex veteribus de auctore epistolae ad Hebraeos, coniiciendo potius, quam constituendo scripserunt, ii aut Clementem romanum, aut Lucam, aut Barnabam esse arbitrati sunt (1). Nam si quae fuerunt praeterea ea de re sententiae, constat fuisse multo obscuriores et omnino contemnendas, cuiusmodi est, qua Tertulliano adiudicatur epistola; qua quidem nulla potest esse absurdior, quum apud patres Tertulliano antiquiores, ut Clementem alexandrinum, iam epistolae mentio sit, et Tertullianus ipse Barnabae esse putaverit, ut docet Hieronymus libro de viris illu-

(1) Cf. Danko op. cit. § 93, et R. [illegible] § 6[illegible]

stribus in Paulo (1). Eodem in censu ponatur et eorum opinio, qui Marco epistolam inconsiderato tribuunt, ut et ipsi aliquid dicere videantur. Stylus autem et dictio elegantior atque ornatior, simillima, ut quibusdam videtur, Clementis romani sermonum, effecit, ut eiusdem apostolici viri crederetur. Verum de oratione nunc non disputo, an Clementis sit, quamquam ratio disponendi argumenta in utraque oratione admodum distet: illud iudico, romani Clementis epistolam non convenienter dici. Clemens in sua epistola ad Corinthios multa vage dispergit ex epistola ad Hebraeos desumpta, ut Eusebius *lib.* III *hist. Eccl. cap.* XXXVIII animadvertit; non igitur auctor est epistolae ad Hebraeos. Item quid latino homini olim gentili fuisset rei cum hebraeis de veterum legis caeremoniarum et rituum mysteriis, significatione, infirmitate, abrogatu? Quid erat vel auctoritatis, vel coniunctionis et gratiae Clementi cum iudaeis, vel exercitationis in mosaicis institutis, ut sperare posset profuturum iis sermonem, qui interdum acrior est, et graves habens aculeos, aut se pro dignitate de tanta rerum sublimitate locuturum? Quomodo etiam potuisset is scribere: *Deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis*, qui nunquam in Iudaea commoratus legitur, aut arctam cum iudaeis societatem habuisse, quemque, romanae ecclesiae episcopus quum esset, nec suos deserere, neque in Iudaeam habitatum se transferre decebat? Demum scripsisset ne antea, quam romanae ecclesiae clavum teneret, an post aditam romanam cathedram? At privatum hominem, nullo officio clarum tantum auctoritate valuisse, tamque intima legis penetralia non nisi expertissimo iudaeo cognita expedite subiisse quis credat? Postea vero quam episcopatu fungeretur, ea dicere iudaeis non potuisset, quae dixit, modo constantiam et fortitudinem commendans in perferendis fratrum infidelium contumeliis et rapinis, modo confirmans ad vexationes alacri animo Christi exemplo sustinendas. Ex his enim cognoscitur auctorem literas dedisse, dum adhuc stabant Hierosolymae, atque in Palaestina iudaei ea mala a falsis fratribus pertulerant: quod cum temporibus pontificatus Clementis componi non potest, qui sive tertius sive quartus a beato Petro fuerit, ecclesiam viginti circiter annis post Hierosolymorum vastationem gubernavit. Itaque persuasum nobis est Clementi epistolam ad Hebraeos esse abiudicandam.

Eadem ferme ratio movet, ut Lucae epistolam non esse putemus. Gentilis erat proselytus, cui nihil congruebat minus, quam ut disputando iudaeos ex suis ipsorum caeremoniis in Christi lege, christianaeque legis officiis continere niteretur. Graecanico dicendi genere erat assuetior, cuius oratio non abundabat hebraicis modis et figuris, summam hebraicarum consuetudinum, et mysticorum legis sensuum peritiam, qualem auctor epistolae ostendit, neque ex gentilium disciplinis deportaverat, neque in iudaeorum scholis acquisierat. Quis ergo Lucae ingenium et manum in hac epistola se deprehendere prudens testetur? Nam si veterum testimoniis ducti Lucam auctorem defenderent, tolerandum quidem id esset: quidquid enim ille conscripsisset, id totum divino Spiritui animum ac manum inexercitati etiam scriptoris regenti acceptum referretur: sed quum prisci duos tantum libros evangelii alterum, alterum Actorum

(1) Drach op. cit. *Ep. aux Héb. Préf.* p. 698.

Lucae tribuant; nullus vero color, nulla species Lucam epistolae compositorem exhibeat, quid est, quod pro Luca tantopere decertetur? Hieronymus fortasse in eam sententiam quosdam pertraxit, quum de viris illustribus in Paulo ait, a quibusdam latinorum hanc epistolam Lucae dici; sed neminem aut magnae aut parvae auctoritatis patrem id comprobantem nominat. Qui autem styli similitudinem exaggerant inter epistolam ad Hebraeos et apostolorum Acta, proptereaque ad Lucam pertinere utrumque opus arbitrantur, tum multos habent contradicentes criticos eloquentiae ac styli non ineptos aestimatores; tum ipsimet maiorem sermonis ornatum, maioremque sententiarum sublimitatem in epistola reperiri non diffitentur: adeout vel ipsi se vacillare, et infirmo uti argumento sentiant. De Barnaba vero non admodum dissimilia urgemus. Barnabam neque in Italiam venisse, neque fuisse in vinculis ab ullis probatis auctoribus memoriae proditum est: distat etiam longissime eloquium Barnabae, si is quidem vulgatae epistolae sub eius nomine auctor est, ab eloquio scribentis ad hebraeos: ille rusticior est, impolitior, humilior; nobilior iste, grandior, disertior, nervosior. Nihil ex Barnabae vita, nihil ex ecclesiastica historia, nihil ex epistola ipsa depromi potest, quod fidem conciliet coniecturis, unde Barnabam epistolae ad Hebraeos auctorem internosci penderet. Quo circa et miramur Tertullianum confidenter adeo Barnabae epistolam appellasse, et, quo ex fonte illam suam sententiam hauserit, omnino ignoramus. Quae cum ita sint, restat, ut Paulo epistolae confectio attribuatur; vel saltem nulla firmior iudicatio sit, quam qua Pauli epistola esse definiatur (1).

Etsi non deberem nunc esse prolixior in eorum argumentis afferendis atque infirmandis, qui Paulum epistolam ad Hebraeos misisse non probant; si tamen fuero, nemo aegre ferat: id enim rei gravitas postulat, et quum multa opponant, quae egent illustratione, multis pariter est respondendum. Aiunt autem Pauli nomen praeteriri in fronte literae, quod ceteris eius epistolis inscribitur: praetermitti et nomen atque officium apostoli, in quo vim magnam facere solebat, et fecisset hoc in loco maiorem: stylo epistolae sermonem Pauli esse dissimillimum, sive graece sive hebraice scribere sumsisset: neque enim is tot habere potuit graecae eloquentiae ornamenta, quantis totum epistolae corpus distinguitur; neque hebraica oratio suppeditasset tantam argumentorum congeriem, quorum pars quaedam a graecae linguae proprietate desumitur: ergo Pauli non esse epistolam. Deinde Paulum hebraeum ad hebraeos scribentem usurum fore veteris Testamenti locis a fonte hebraico petitis, non a graeco rivulo; auctorem vero epistolae a graecis codicibus quidquid veteris memoriae e re sua erat, semper derivasse. Item Paulum hebraicae doctrinae peritissimum non potuisse tam graviter hallucinari, ut hebraicum verbum ברית, quod *foedus*, *pactum* reddi deberet inter duos veluti contrahentes sanctum, redderet *testamentum scriptum*, scilicet ultimam morituri voluntatem declarans, quod morte intercedente testatoris confirmatur, ut capite IX *epist. v.* 15 *et seqq.* auctor interpretatur. Addunt etiam apostolum Paulum a Deo ipso evangelium didicisse, non ab homine, ut ipse ad Galatas scribens praedicat: scriptorem vero epistolae

(1) Cf. Drach, praef. sup. cit. § III.

apostolis praeceptoribus usum se dicere in *cap.* II, *v.* 3, ubi de salute loquens ait: *Quae, cum initium accepisset enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est.* Denique Paulum male olim acceptum Hierosolymis, hebraeis omnibus odiosissimum, paulo ante provocatione ad Caesarem ab insidiis hebraeorum ereptum, quis tam cito animum mutasse credat, ut iterum ad hebraeos redire vellet, iisque se committere, atque illa scribere: *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo, si celerius venerit, videbo vos?* Non potest igitur Paulus a quopiam credi auctor epistolae ad Hebraeos.

Accedo ad singula, ut sic universa frangantur. Praetermisit Paulus suum epistolae nomen apponere; tacuit et apostolicum officium sibi a Christo datum; salutem non dixit ab initio iis, ad quos scribebat, contra quam facere soleret in epistolis reliquis: sed multae fuerunt probabiles causae, cur aliter in hac epistola faciendum apostolus censuerit, quas Cyrillus alexandrinus, Hieronymus, Theodoretus proferunt. Vel enim, ut supra dictum est, statim sine inscriptione ulla nudam doctrinam exposuit, ne hebraeos universos aemulatores adhuc legis a lectione retraheret, quorum ipse, quod abrogatam esse totam legem veterem acerrime disputaret, gravissimam invidiam subierat: vel fortasse arrogantius visus fuisset Paulus nomen suum ponere, seque scriptor cum Christo Iesu quodammodo comparare, quoniam in capite tertio Christum *confessionis nostrae apostolum* nominavit: vel quia gentium, non hebraeorum erat apostolus, noluit sibi apostolicam dignitatem tribuere, dum solos hebraeos officii admonebat. Scripsit praeterea ut amicus ad amicos solatio egentes, non ut magister praeceptorum dator, ut in epistolae fine scriptum excusans dicit: *Rogo autem vos fratres, ut sufferatis verbum solatii.* Vel denique librum potius, quam epistolam scribere in animo habuerat, ut Estius et Calmetus (1) scite animadvertunt; libris vero auctor nomen suum non praenotat. Porro libello magis, quam literae verba illa conveniunt iis nuperrime recitatis subiecta: *Etenim perpaucis scripsi vobis.* Cur enim paucissimis diceret se scripsisse, quum litera non soleat esse prolixior? Libellum ergo conficere maluit, qui certe videri potuisset prae argumenti amplitudine brevior. Ceterum miror tam infirmum argumentum opponi a lutheranis, ac si non nisi ex nominis praenotatione auctor epistolae cognosceretur. Irrisit iam, quicumque scripserit Hieronymi nomine praefationem in hanc b. Pauli epistolam, istud argumenti genus, inde concludens nullius scriptoris fore epistolam, quae nullius nomen gerit, si utique verum sit ex solo praescripto nomine de operis auctore iudicari. Et in prima Iohannis epistola deest dilecti illius discipuli nomen; nemo tamen epistolam Iohanni abiudicat: contra vero litera ad Laodicenses, tertia ad Corinthios, tertia pariter ad Thessalonicenses olim apostoli Pauli nomen praetulerunt, ut et plura Thomae, Bartholomaei, Iacobi evangelia, quae non obtinuerunt apud ullas ecclesias auctoritatem.

A styli dissimilitudine petitum argumentum dissolvi non posse videtur, nisi primum alterum expediatur, qua lingua usus apostolus sit ad scribendum, quod cum involutum sit, et in gravi controversia positum, efficit, ut iuxta varias pa-

(1) In ep. ad Hebr. proleg. art. 1; cf. et Glaire op. cit. t. 2, c. XII, art. 1 vers. ital.

trum atque interpretum opiniones respondeatur. Itaque sunt, qui dicunt apostolum hebraica propria oratione ad hebraeos locutum, qua valebat plurimum, graviorem idcirco, copiosiorem, ornatiorem ceteris suis esse epistolis graeco, alieno veluti idiomate, a se conscriptis: sed quum nullam Pauli hebraicam Scripturam habeamus, unde quanta esset in eo eloquentiae hebraicae vis et copia iudicetur, et cum qua orationem epistolae ad Hebraeos conferamus; tum vero eloquentiam graecam tota haec epistola sapiat, nusquam autem exemplaria hebraica ullus sibi visa meminerit (1), placere omnino haec responsio non potest. Inquirendum diligentius praeterea esset, an Paulus, qui Tharsi celeberrima Ciliciae metropoli natus erat, ubi graeci sermonis scientia augeri facillime potuit, quique erat in poëtarum lectione versatissimus, plus hebraicas, quam graecas literas didicisset (2).

Alii parum a priore hac sententia distantes hebraice compositam quidem esse putant, quippe hominis hebraei ad Hebraeos scribentis; at Lucam, vel Clementem, apostolo a graecis literis instructiores, illustrius in graecum transtulisse hancque esse causam, quare ampliorem atque expolitiorem esse stylum quisque sentiat. Sic Clemens alexandrinus, Eusebius, Hieronymus crediderunt, qui multos habuere comprobatores (3). Verum partim nuper dicta, partim quae consequentur istorum patrum sententiam dubiam faciunt. A nemine isti veterum, qui ea de re certior esset, acceperunt hebraicam fuisse primum epistolae Scripturam; sed coniectando iis visum est id colligi ex persona cum scriptoris, tum eorum, ad quos scribebatur. Illorum vero coniecturas haec ratio infirmat; scilicet minus frequentem esse epistolam hebraicis dicendi modis, quos inseruisset hebraicus scriptor (4): item Petrum, Iacobum, Iohannem omnes ex hebraico genere ad homines gentis suae literas graecas dedisse; tum hebraicam linguam, quum Clemens ignoraret (5), minus recte dici eum ex hebraicis in graecas literas traduxisse, ut alia praeteream.

Tertii dum funditus linguae genus investigant, quo edita epistola est, putant autographum graeca lingua a Paulo conscriptum vel solo ipso in eius scriptionem diligentius incumbente, vel collatis cum Luca aut Clemente studiis, quorum opera in scribendo adiuvaretur, ut ii facere solent, qui in re quadam gravioris momenti, etsi ipsi per se va-

(1) Cum haec versio scriptionem huius epistolae mox consecuta fuerit, fieri potuit ut praevaluerit, ita ut textus primigenius, aliquo tempore elapso, deperditus sit. Hebraico autem sermone editam affirmant testes uti vetustissimi, ita et gravissimi. Cf. Danko op. cit. § 92.

(2) Cognitionem et intelligentiam literaturae graecae in Paulo fuisse nonnulli negarunt. Contraria sententia omnino tenenda. — Quod vero spectat ad Pauli dicendi scribendique genus, magnis agitata dissidiis quaestio. Certe de Pauli dictione, si voces solae, phrases, orationis nexus spectetur, illam a castigata graecorum puritate discedere nemo iure negabit. Cf. Kohlgruber op. cit. § 59, not. 3, et Lami op. cit. edit. florentin. 1738 pag. 161-165.

(3) Pro epistola aramaice scripta, praeter veteres, pugnant Baronius, Wouters, Hallet, Michaëlis, Bertholdt, Goldhagen, Janssens, Reitmayr, Hanneberg, Güntner, Ungarelli prael. de N. T. etc. p. 44, 97.

(4) Patroni oppositae sententiae aiunt interpretem huius epistolae, sive Lucas ille sit, sive Clemens, graecae linguae notitiam abunde testatam in suis scriptis fecisse. Lucas vero si sermones Christi vel Pauli aramaice habitos graece eleganter expressit, idem praestare potuit in huius epistolae versione.

(5) Id vero quibus argumentis evinci possit, ignoramus.

lere possent, adhibent tamen socios omnium iudicio exercitatiores. Quare enim, aiunt, graece scriptam literam autographam negemus, quae tota graecum colorem habet nitidum, nativum, non vi expressum, non fucatum, non illitum, qualis affunditur scriptis ex aliena lingua traductis? Cur primigeniam graecam scripturam non existimemus, ex qua argumenta pendent id maxime comprobantia, quod assumtum est, quum vix ullum pondus aut robur haberent, si hebraicis verbis suscepta fuisset quaestio tractari? Nihil omnino est, quod compellat primam orationis texturam hebraicam dici, nihil quod graecam esse non potuisse demonstret; graeco ergo idiomate compositam epistolam ad Hebraeos non temere credimus. Quod si id semel effecerimus; verendum non est, ne hac de causa Pauli opus non esse videatur.

Paulus enim graviore sibi proposito argumento ad expediendum, in quo expatiari ipse maxime potuisset, eiusque disputandi vis et copia elucere, quodque ornatius dicendi genus desiderabat, eloquentior esse debuit, quam in ceteris scriptis suis soleret, locutione nobiliore uti, et disertissimam, quoad ferrent vires, orationem habere; ad eos etiam quum scriberet, quos et magis disciplinis instructos, et ingenio magis acres esse sciebat, extulit sese, maiore adhibita diligentia, atque orationis ornamenta conquisivit. An non videmus saepe scriptores pro rerum varietate stylum mutare, et sublimiorem sublimibus rebus aptare sermonem? Quam dispar videtur auctor Pentateuchi auctori libri Iobi? Moses tamen creditur utrumque librum composuisse. Atque illa quidem maior elegantia, qua epistola ad Hebraeos reliquis Pauli epistolis praestat, non est a Pauli indole aliena: immo vero in ipsamet eiusdem ingenium deprehenditur. Pauli est disputandi methodus, Pauli ratiocinatio, Pauli periodi, Pauli phrases, Pauli politiores hebraice dicendi modi, ut Spanhemius in tractatu de auctore epistolae ad Hebraeos advertit. Quod si Paulum tantum ex se potuisse quis pertinacius negaret, ponat ille ad epistolae absolutionem allaborasse vel Lucam, vel Clementem, ut plurium contentione magis expoliretur, quod ab uno non fuisset adeo perfectum. Hoc autem est, quod Origenes iam dixerat videri sibi Pauli sententias, Clementis vero aut Lucae verborum constructionem: quod sententiae non nisi exercitatissimi iudaei sint ex pharisaeorum secta, qualis est Paulus; modus autem dicendi eloquentem graecum hominem indicet, quales Lucam et Clementem ex aliis eorum scriptis novimus (1).

Porro ex his omnibus, vel harum sententiarum alterutra, quae magis placeat, non modo ad propositum adversariorum argumentum responsio petitur, verum etiam et ad alterum sequens de usu Scripturarum veteris Testamenti secundum versionem LXX, ex quo Paulum epistolae auctorem non esse colligunt. Si enim graece epistolam Paulus scripsit vel solus, vel admissis adiutoribus Luca aut Clemente, opportunius ex graeca versione doctrinae suae testimonia protulit: erat enim graeca interpretatio LXX senum, et privatim iudaeis, et publice in synagogis usitatissima. Si autem hebraicis literis epistolam texuit, fontem utique hebraicum ille adiit, unde confirmandi causa sententias depromsit: verum qui in graecum sermonem hebraica convertit, satius duxit graeca testimonia pro hebrai-

(1) De hac Origenis sententia plura vide apud Reitm. op. cit. § 68, n. 3.

cis collocare, quo magis tota oratio conveniret ut fecisse dicitur graecus Matthaei hebraici scriptoris interpres.

Non est autem falsus, quum hebraicam vocem ברית sumsit Paulus ad significandam ultimae voluntatis testationem, quae rata solum est morte testatoris. Etsi enim ברית *pactum* et *foedus* significet, quod manet, fixumque est ante paciscentis mortem, nec temporis lapsu confirmatur; testamentum autem sit dispositio de hereditate conferenda, quae nisi testatore mortuo firmitatem non habet: tamen pactum illud (de quo Moses Exodi *cap.* XXIV: *Hic sanguis testamenti*, idest pacti et foederis, *quod mandavit ad vos Deus*) sanguinis aspersione sancitum, figura fuit novi Foederis, quod Christus nobiscum pacturus erat suo sanguine. Christus vero sui sanguinis effusione utrumque perfecit, et pactum videlicet iniit et testamentum condidit. Pactus est, quia promisit se hereditatem aeternam daturum suis, adiuncta conditione, si praeceptis a se latis paruerint, ab ipsis nunquam adeundam, si aliter fecerint; qua re pactum continetur: testatus pariter est, quia voluntatem ultimam suam declaravit de eadem aeterna hereditate ad filios Dei perventura post sui ipsius mortem testantis. Itaque Paulus testamentum vocat a Christo moriente institutum, sed quod pacti conditionem includat: pacti, inquam, dummodo populus legem servaret; quumque huiusce pacti typus esset foedus, quod cum adiunctione eadem Deus cum israëlitis pepigerat non absimilibus caeremoniis, recte et exemplum et testimonium ex Mosis verbis depromsit. Solebant enim hebraei, et praecipue ex pharisaeorum secta, quae Christi et apostolorum aetate iam praevaluerat, ex Veteris Testamenti figuris, ut olim monuimus, quis futurus esset Messias, quidve facturus, orali, ut aiebant, traditione cognitis colligere, quamvis saepe subtilioribus disquisitionibus vim totam legis exhaurirent, quemadmodum Christus eos verbis saepe castigat. Eodem contra ipsos argumento processit Paulus, atque ex pacti figura novum pactum et testamentum deduxit validissime iisdem doctrinis usus, quas hebraei adoptaverant, atque in scholas invexerant. Nam etsi in veteris pacti confirmationem nullius testatoris mors intercesserit; tamen quum terrena hereditas promitteretur regni coelorum in novo promissi figura, et victimarum mors Christi mortis typus intervenerit rectissime Paulus Christi testatoris mortem intercedere debuisse probavit, ut pactum ab eo initum consequendae hereditatis, ipso demum paciscente ac testante mortuo, ratum fieret (1).

Ex hac a typo et figura ad veritatem, atque ad rem significatam transitione saepe a Paulo facta alii explicantur loci, qui contorti et violenter pertracti ad id efficiendum videntur, quod ille sumserat. Ponatur exemplum in versiculo quinto capitis primi: *Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium:* quod secundum literam II *Regum* VII, 14 de Salomone dictum non inviti fatemur. Ponatur et in altero 13 *vers. cap.* II: *Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus.....* quod

(1) Quamvis nomen ברית numquam *testamentum* sed *foedus* significet, et Hieron. in versione V. T. semper verterit *foedus* vel *pactum*, in novo Testamento vero veterem interpretem ipse corrigere noluit. Testamenti vero nuncupatio in ep. ad Hebr. loc. cit. perbelle a Paulo adhibetur; quod notat auctor. Cf. et Reitm. op. cit. tom. 1, § 1, n. 2.

Isaias *cap.* VIII de se et filiis suis dixerat, atque horum similia: quos locos Paulus de Christo Iesu aeterno Dei filio, eiusque discipulis interpretatur et explicat. Quum enim tam Salomon, quam Isaias Christi imaginem referrent; quumque in Isaiae filiis apostoli et discipuli significarentur, idque non ignorarent hebraei traditione docti, optime Paulus, quae de Salomone, de Isaia, de ceteris typis scripta apparebant, traduxit sensu sublimiore et spiritaliore ad Christi Domini personam, quo et hebraeos ex suis ipsorummet doctrinae praeceptis aptius doceret, et res sublimissimas exponeret. Eam a Paulo saepe adhibitam disputandi rationem nedum non reprehendunt iudaei, sed probare solent et admirari: cuius rei exemplum recens affert Richardus Simonius de hac ipsa Pauli epistola scribens *cap.* XXI *Hist. crit. N. T.* Quum enim ipse, sermonibus collatis cum celebri quodam rabbino in maiorum suorum scientia exercitato, ob oculos ei posuisset epistolam ad Hebraeos, atque ille in silentio secum ipse intuens, perlegens, contrahens supercilia apostolicam orationem meditaretur, subito quodam impetu erumpentem saepe in admirationem, et propter magnum totius orationis conceptum identidem clamantem rabbinum audivit מקובל מקובל, *Mecubàl*, *Mecubàl*, hoc est *virum traditione doctum*, eo scilicet doctrinae genere, quam Cabalam ipsi appellant. Quo cognoscitur non modo veteris Testamenti locos in epistola ad Hebraeos ad arbitrium non detorqueri ea ratione quae Paulum dedeceat; verum etiam in eorum accommodatione sublimissimam scientiam mysticorum sensuum apparere Paulo dignissimam.

Neque ex eo scriptorem epistolae Paulum non esse colligitur, quod auctor in capite secundo dicat salutem per Christum Dominum enarrari coeptam, ab iis deinde, qui audierunt, in nos confirmationem habuisse ac si auctor diceret, apostolos Christi auditores sibi viam salutis commonstrasse, quod Paulo non congruit, qui doctrinam omnem suam ex ipso fonte Christo Domino hauserat: nam ea verba *vers.* 3: *Ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est*, explicanda sunt, ut significent *ad nos usque*, *ad nostra haec usque tempora*, *in hodiernum diem crevit apostolorum opera* (1), et multis incrementis auctum est illud semen, quod Dominus primum iecerat: vel *inter nos*, *in medio nostrum* apostoli salutem confirmarunt: vel dixit haec Paulus concionatorum more, qui solent res ad totam concionem spectantes efferre plurium numero, quo et ipsi comprehenduntur, etiamsi ad dicentem ea non referantur: vel etiam confirmatum se in doctrina Paulus dicere utique potuit ab apostolis, quamvis a Christo revelante doctrinam consecutus sit: nam apostolos habuit evangelii sui comprobatores, quum Hierosolymam profectus cum iis evangelium suum contulit (2). Non egebat quidem ipse ea confirmatione, quasi quid deesset roboris fidei, quam revelante Christo praebuerat; sed confirmatione gentes egebant, ignorantes Paulum divinitus institutum. Iis enim admodum profuturum erat Pauli apostoli sui doctrinam ceterorum apostolorum consensu probari, quoniam, probatione ea non obtenta, praedicanti non credidissent: immo ne audiissent quidem veteris Pauli vitae praeiudiciis occupatae ac memores insidiarum, quas christianis struxerat. Vel denique confirmationem doctri-

(1) Cf. Bern. a Picon. *Comment.* in h. l.

(2) Cf. Drach *Comment.* in h. l.

nae sibi evidenter constare, inquit Paulus, in apostolorum factis, qui signis, et portentis, et variis virtutibus credibiliorem salutis praedicationem fecerant, ut prosequitur dicere (1).

Demum incredibile non est apostolum, qui iam e manibus iudaeorum elapsus, provocando ad Caesarem, mortis periculum effugerat, voluntatem suam eosdem visendi postmodum ostendisse. Divini enim Spiritus admonitu eo se rediturum dixit, unde primum pulsus iudaeorum maleficiis discesserat; quemadmodum et Christus Dominus exemplum dederat, modo se inimicorum invidiae subducens, modo eorum se potestati committens, et plures postea sancti viri maturo consilio ad id reversi sunt, a quo se olim eripuerant, quia mutatis temporibus consilium quoque ad finem consequendum mutari necesse est. Non extabant praeterea illae eaedem causae, quae Paulum sibi consulere impulerant, et a iudaeorum invidia metuere, quibus sublatis credidit se inter medios hebraeos securum fore. Iam biennium Romae in vinculis egerat, iam antea longa navigatione ab invidis abfuerat; sperare ideo debuit odium inimicorum lenitum et tempore et suis calamitatibus; vel si nondum placatum putavit, quum esset beneficio Caesaris solutus, repressum iri improborum furorem imperatoris praesidio sibi in animum induxit: quare et reditum ad suos sine periculo suscipere posse statuit.

Haec ab epistola ipsa, ut videtis, depromta argumenta sunt (2). Illud nunc gravissimum restat a negatione, vel saltem silentio latinorum veterum patrum deductum. Cyprianus, inquiunt, Lactantius, Arnobius huius Pauli epistolae non meminere: Caius presbyter initio III saeculi sub Zephyrino pontifice in disputatione, quam Romae habuit cum cataphrygibus *epistolas Pauli tredecim tantum enumerans, decimamquartam, quae fertur ad hebraeos, dicit eius non esse*, inquit Hieronymus in catalogo scriptorum de Caio, et Eusebius *lib.* VI *Histor. cap.* XX; immo Hieronymus addit: *Sed et apud romanos usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur;* Eusebius vero id ipsum testatur, inquiens aetate sua quibusdam romanis non videri Pauli esse epistolam: apertius autem *lib.* III, *cap.* 3 scripserat, ideo quosdam eius epistolae auctoritati contradicere, quod romanorum ecclesiae a Paulo editam non admittant.

Sed quorumdam latinorum silentium, aut etiam dubitatio tanti non valet, ut ceterorum testimonio praestet, illudque solum efficit deuterocanonicam dici debere epistolam, quam lapsu temporis universa ecclesia maximi fecit, quum antea non ubique eodem in pretio haberetur. Quum autem haec de auctore epistolae quaestio cum altera maximam coniunctionem habeat de epistolae divinitate, ac propter gravissimas causas latina ecclesia a canonicitate probanda iudicium suum cohibuerit, consequenter neque Paulum scriptorem indubitanter asseruerit, quem si scriptorem agnovisset, non poterat quin divinis Scripturis epistolam sine cunctatione

(1) Hanc difficultatem solide refutarunt Westein et Lardner. Cf. Glaire, op. cit. tom. 2, cap. XII, art. 6.

(2) His adde consensum et quoad materiam et quoad formam qui hanc et ceteras ap. Pauli epistolas intercedit. Hoc argumentum prosecutus est uberrime Fr. Spanhemius *De auct. ep. ad Hebr.* p. II, Miscell. sacr. Cf. et Schmid, *Hist. et vind. can.* S. *V. N. T.*, Lipsiae 1775, p. 660 seqq.; et Weith op. cit. p. VII, c. V, q. 1.

adnumeraret. Quare, quae de canonicitate disputantur, in sequentem quaestionis partem tractanda reiiciens, hoc loco id solum ago, veterum illorum haesitationem aut praetermissionem nullum rei nostrae detrimentum afferre. Lactantius atque Arnobius raro Scripturis sacris usi sunt; scribebant quippe adversus gentiles, qui Scripturarum testimoniis non commovebantur: quid igitur ex horum silentio concludatur? Cyprianus praesertim in libro de Martyrio, ubi septenarii numeri sermonem inducit, visus est Paulo epistolae editionem non concedere, dum ad septem solum ecclesias ipsum scripsisse retulit: *Apostolus Paulus, qui huius legitimi numeri et certi meminit, ad septem ecclesias scribit:* septem autem ecclesiae sunt Romanorum, Corinthiorum, Galatarum, Ephesiorum, Philippensium, Colossensium, Thessalonicensium, quibus si ad Hebraeos adiungeretur, iam octo forent ecclesiae, ad quas Paulus epistolas dedisset. Verum et hoc ipso in loco Cyprianus fortasse e contrario tribuit Paulo, quod detractum putant: ait enim Paulum apostolum septenarii numeri legitimi et certi meminisse: atque nusquam in Pauli epistolis dictum de septenario numero reperitur, nisi in epistola ad Hebraeos *cap.* XI, *v.* 30: *Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem;* epistolam ergo ad Hebraeos Pauli esse Cyprianus potius credidit. Ideo vero ad septem tantum ecclesias apostolum scripsisse dixit, quia ad paucos quosdam iudaeos dociliores, et sibi cognitos Paulum scripsisse arbitratus est; non autem ad hebraeorum coetum.

De Hieronymi testimonio et Eusebii, qui Hieronymum aetate antecessit, et Caii aetate superioris ambobus planum est, quid dicere debeamus. Hieronymus dubitasse romanos quosdam de epistolae auctore suis temporibus narrat, quod et primum Eusebius monuerat: verum uterque quid sentiendum esset, si prisca aetas consuleretur, quidve ipsi senserint, non uno in loco declararunt. Hieronymus praecipue *lib.* I *contra Iovin. cap.* XV scribens: *Apostolus ad Hebraeos propterea inquit, debemus intendere amplius his, quae dicuntur, ne forte perfluamus;* quae verba initio capitis II epistolae ad Hebraeos extant. Utique romanam ecclesiam multo serius ecclesiis orientalibus in veterum sententiam concessisse non diffitemur. Illa enim perspectum adeo non habuit primis temporibus epistolae scriptorem, immo vero neque divinitatem, quod graecis auctoribus cito, sine maturo consilio credendum non esse duxerit; a quibus tamen eius rei cognitio peti maxime poterat: causam accurate perpendere otium non erat; ab haereticis exagitabatur, qui erroris praesidium in ea epistola collocabant; quumque ipsa tum non egeret eiusdem patrocinio ad defensionem veritatis, prudenter ab epistolae probatione abstinendum esse censuit, donec res melius cognosceretur; qua apertius deinde cognita, desitum est dubitari. Quemadmodum ergo si ab initio graecis se romanae ecclesiae adiunxissent, temere atque arrogantius negaretur Paulum ad Hebraeos scripsisse: sic quum postea earum iudicium probaverint, iniquum est in priore dubitatione, quae tota per posteriorem affirmationem sublata est, negandi causam requirere. Neque enim minus firma est ecclesiae ullius sententia, sive ocius sive tardius adsciscatur. Caius vero presbyter opportune, ut res tum ferebat, contra montanistas poenitentiae vim extenuantes, et

quibusdam epistolae istius locis abutentes, quum nondum res satis pateret, Paulinis epistolis non adnumeravit, ut mox dicetur explicatius.

Hoc primo quaestionis capite exposito et confirmato, alterum nunc sponte sua fluit; epistolam nimirum divinam esse et canonicam, cui summus honor debeatur. Si enim Paulus gentium apostolus fratrum suorum hebraici generis amore incensus, et Spiritu sancto plenus celsissimum illud argumentum tractavit de novae legis supra veterem praestantia, quale in tota epistola explicatur, nemo iam, ne haereticorum quidem, potest eius auctoritatem defugere; quoniam ideo ab haereticis quibusdam contemta est, quod Pauli esse negarent. Decebat autem maxime Paulum plus ceteris apostolis, aut apostolicis viris in totius antiquae legis cognitione versatum, cuius studio multum ab adolescentia temporis tribuerat, qui unus omnium maxime ad hebraeos instituendos erat aptissimus, utraque lege simul collata et comparata id efficere, quod effecit, ut multo nobiliorem esse novam vetere planissime consequeretur. Eius rei causa primum ostendit quantum angelis et Mose Dei filius praestaret, quantum Christi sacerdotium ac sacrificium mosaico sacerdotio et sacrificio esset anteponendum. Caeremonias deinde, sacrificia, ritus a Mose praescriptos totidem esse Iesu Christi symbola confirmat, quae ad Christi eiusdem personam atque officium referrentur, et relata desinerent: ex quo fide iustitiam et sanctitatem in nobis gigni, non legis exercitationibus concludit. In his vage dispergit optima praecepta, et consilia fidei, spei, caritatis, patientiae in sustinendis inimicorum contumeliis ceterarumque virtutum. Haec vero omnia congerit usus contentione verborum, gravitate sententiarum, ad mysticos sensus traductione, sermonis venustate, clementi castigatione, severitate cum caritate coniuncta, ut ex hoc ipso se eumdem esse, quem olim dixerat, omnibus omnia factum, ut Christo omnes lucrifaceret, legentibus facile appareat. Quam rem si attentius, vel saltem animo vacuo praeiudiciis considerassent haeretici, aut ii etiam ex nostris, qui tempori serviendum esse censuerunt, cum pertinaciam omnem deposuissent, tum auctorem epistolae non dissimulassent. Sed de canonicitate nunc dicendum est, quicumque demum sit auctor (1), cui epistola adscribatur.

Enim vero divinum et canonicum scriptum non fateri non possumus, quod ab ecclesia auctoritatem et approbationem habet ab apostolorum aetate ad haec usque tempora. De graeca ecclesia confectam iam rem esse putamus, dummodo quis non recuset graecos patres consulere, qui ex ea epistola sententias depromserunt ad dogmatum fidei confirmationem. Unum aut alterum proferimus exemplum et testimonium, ne maior prolixitas molestiam pariat. Cyrillus in capitulis adversus Nestorium ab ephesino et chalcedonensi concilio approbatis epistolam ad Hebraeos in sacrarum Scripturarum canone ponit, in quorum decimo haec habet: *Pontificem et apostolum confessionis nostrae factum esse Christum divina Scriptura commemorat*, quae sunt verba epistolae ad Hebraeos *cap.* v. Theodoretus arianorum insectator in argumento epistolae ad Hebraeos,

(1) Cf. hac de re Danko op. cit. § 93, qui veteres recentioresque interpretes citat qui Paulum scriptorem epistolae ad Hebraeos affirmarunt.

quum videret arianos eius epistolae testimoniis pressos haeresi latebram quaerere, reprehensione literae, ut ipsi aiebant, adulterinae eorum audaciam repressit, argumento potissimum diuturnitatis temporis, *quo hanc epistolam in ecclesiis perpetuo legerunt alumni veritatis: ex quo enim literarum apostolicarum fuerunt Dei ecclesiae participes, ex eo etiam epistolae ad Hebraeos utilitatem percipiunt.* Praeter eos autem patres, quos in superiore parte commemoravimus, Epiphanius *haeres. 42 et 59,* Basilius *Constit. monast. cap.* XXII, Amphilochius apud Gregorium nazianzenum *carm. 125,* Gregorius thaumaturgus in expositione fidei altera, Titus bostrensis *Comment. in Lucae cap.* XXIII, Ephrem Syrus *de virt. et vit.*, et quotquot scripserunt graeci de sacris rebus, epistolam ad Hebraeos in honore habuerunt ut canonicam, quemadmodum *in epist. 126 ad Evagr.* rursus fatetur Hieronymus: *Epistolam ad Hebraeos omnes graeci recipiunt et nonnulli latinorum.* Et Augustinus *lib.* I de peccatorum meritis et remissione *cap.* XXVII, *num.* 50: *Magis me movet auctoritas orientalium ecclesiarum, quae hanc etiam in canonicis habent:* igitur perpetua est graecorum patrum, graecarumque ecclesiarum consensio in divina agnoscenda epistola, ex qua et haereticos confutabant, et catholicam fidem tuebantur.

Latinos vero patres antiquiores, etsi non tanto numero congerere possimus ad vindicandam epistolae auctoritatem, non minus tamen id fuisse testatos efficitur. Clemens romanus in sua ad Corinthios epistola, Eusebii Caesariensis et Hieronymi iudicio *(lib.* scilicet III *Histor. cap.* XXXVIII, et *in catalogo virorum illustrium)* fragmenta epistolae ad Hebraeos interspersit, et saepe sententias adhibuit, quibus certe orationem suam frequenter adeo non adspersisset, nisi iis tamquam divinis ipsammet confirmare studuisset, quod et fatetur vel Stephanus Gobar Tritheita apud Photium codice 232. Non allegat is quidem neque Paulum testem, neque epistolam; sed ex epistolae verbis ut maximae auctoritatis sibi praesidium comparare voluisse perspicitur: egit autem pro more vetustissimorum patrum Polycarpi, Ignatii, aliorumque qui dum Christi aut apostolorum verba usurpant, neque Christum, neque apostolos, neque evangelia nominant, contenti ab evangeliis, et apostolorum epistolis derivare, quod opportunum sit ad rem suam sine auctorum et Scripturae nominatione, quibus utuntur. Irenaeus *lib.* II, *cap.* LV *advers. haeres.* pugnat epistolae eiusdem testimoniis fretus, et plures eum locos inde sumpsisse, quum librum de variis disputationibus scriberet, refert Eusebius *lib.* V *Histor. cap.* XXVI. Tertullianus contra iudaeos *cap.* II ab eadem mutuatus est, quae opponeret: et quamquam in libro de pudicitia a Barnaba apostolorum socio scriptam censeat, non minus tamen ab ecclesia teneri ex Tertulliani sermone cernitur. Ignoramus praeterea, an ex antiquioribus latinis scriptoribus alii sint, qui praeclarum aliquod dignitatis eius epistolae testimonium dederint: verum multos fuisse et graves, quorum iudicio Hieronymus, olim dubitans, acquieverit, in citata epistola ad Dardanum ipsemet profitetur contra quarumdam recentiorum ecclesiarum consuetudinem. Quum enim exposuisset a graecis omnibus epistolam recipi, a latinis vero (nonnullis scilicet) (1) inter

(1) Cf. Franzelin, op. cit. thesi 17 ubi

Scripturas canonicas non computari, quod contra in Apocalypsi evenerat, quae communibus latinorum, paucioribus graecorum testimoniis probari videbatur, addidit: *Nos tamen utramque suscipimus, nequaquam huius temporis consuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerumque utriusque abutuntur testimoniis, non ut interdum de apocryphis facere solent, sed quasi canonicis et ecclesiasticis.* Veteres autem illos scriptores D. Hieronymus non graecos modo, sed et latinos procul dubio dicere voluit: nam cum veteres consuetudini suorum temporum anteponendos iudicaverit, ostendit in iisdem locis consuetudinem sententiis veterum discrepare. In quam veterum sententiam concesserunt deinde omnes a IV saeculo scriptores latini, sublatis iam causis, quae antea quosdam in dubitationem adduxerant. Inter eos sunt Hilarius *lib.* IV *de Trinit.*, Lucifer calaritanus de non conveniendo cum haereticis, Ambrosius de fide ad Gratian. *lib.* I, *cap.* IV, Rufinus in expositione symboli, Salvianus *lib.* IV ad ecclesias catholicas, Cassianus collatione prima *cap.* XIV, Innocentius I *in epist. ad Exuper.*, Victorinus adversus Arium *lib.* I, *cap.* II aliique, quos lubens praetermitto, ut concilii carthaginensis III *can. 47*, Gelasii I papae in concilio episcoporum LXX, concilii arausicani II *can. ult.*, Eugenii IV pro armenis, ac tridentini *sess. 4* iudicio et decreto hunc sermonem absolvam.

Eximendus nunc ille scrupulus est, quem latinorum dubitatio iniecit, de quo Eusebius, Hieronymus, Augustinus loquuntur, quum aiunt, latinos a graecis in approbanda epistola dissidere; vel latinos epistolam ad Hebraeos in Scripturarum canonem admittere timuisse. Incertam enim aliquantisper latinam ecclesiam visam fuisse non repugnamus, et se a ferendo de epistolae divinitate iudicio prudenter sustinuisse, donec suspicione omni depulsa in agnita rei veritate constiţit. Eius autem ambiguitatis causa fuit initio III saeculi cataphrygum montanistarum haeresis, tum novatianorum labente eodem III saeculo, demum arianorum sub initium quarti (1). Utrique illi gravioribus delictis veniam ab ecclesia concedi non posse severius duriusque suadere conati adversus aequam catholicorum vim epistolae ad Hebraeos testimoniis atque exemplis se tutabantur: isti vero, qui Iesu Christo divinitatem detraxerant, non Patri aeterno parem, sed creatum factumque Christum per omnes usquequaque ecclesias maximo verae fidei periculo traducentes, in epistola similiter ad Hebraeos se id reperire obiiciebant, uti Epiphanius *haeresi 69, num. 37* testatur. Quamobrem latini quidam, in quorum sinu haeresis eruperat, vel ad quos exortus alibi error manaverat, ut arma haereticis eriperent canonicam Pauli epistolam veriti dicere, fidem sine maturo iudicio ei praebendam non esse duxerunt: quorum rationem si quis reprehenderet, nae ille se ignorare ostenderet, quantam diligentiam adhiberi oportere ecclesia semper crediderit in sacris Libris decernendis, quos publica monumenta, atque universus orbis divinos

probat ex professo verba Hieron. (ep. ad Dardan. n. 3) de consuetudine non suscipiendi epistolam ad Hebraeos apud latinos, intelligi non posse de consuetudine communi et publica, sed accipienda esse sensu restricto ad privatas dubitationes. — Post saeculum V vero nullum de hac epistola vestigium dissensionis invenitur.

(1) Cf. ad rem Franzelin op. cit. th. 16.

esse, dum apostolorum vita manebat, perspicue non testaretur.

Hinc factum est, ut Caius presbyter contra cataphryges disputans in numerum epistolarum Pauli hanc ad Hebraeos non concluserit: factum quoque, ut nonnullae ecclesiae publicis in conventibus eius lectione abstinuerint, ut quaedam in canonicis non receperint, metuentes ne haereticis imprudenti festinatione adiumentum afferretur: cumque repressae semel eo timore suspectam epistolam habuerint latinae ecclesiae, ne tum quidem dubitationem omnem deposuerunt, quum non fuisset amplius dubitandum. Nam quamquam testes habeamus plures graves viros, qui rei alicui fidem faciant; tamen saepe accidit, ut si ipsamet sibi non admodum consentire, si aliis certius creditis contraria, si quid oriturum incommodi ex eius assensione videatur, tamdiu differamus omnino credere, quamdiu publico iudicio publicaque auctoritate, sublato fallendi periculo, ad credendum impellamur. Immo saepe etiam accidit, ut quum ab initio ulla metuendi causa fuit, propter quam tenere consuetudinem quamdam coepimus, consuetudinem non mutemus, etiamsi remotum periculum sit, atque intelligamus nihil prorsus iam esse metuendum. Quocirca quod fit interdum, ut etiam a priore sententia recedentes veterem morem retineamus, id latinis ecclesiis accidit, quae cum olim non probassent omnino epistolam ad Hebraeos, neque ob periculum favendi haereticis publice legissent; susceptam eam rationem prosecutae sunt, quamvis ut plurimum latini patres, re certius explorata, approbandam dicerent (1).

Haec rei explicatio maxime conducit ad sanctos patres, qui Hieronymi aetatem prope antecesserunt, vel in eadem Hieronymi tempora inciderunt, conciliandos cum ipsomet Hieronymo, qui visus est ab iis diversa scribere. Hilarius nimirum, Optatus, Ambrosius, Augustinus Hieronymi aequales, vel parum superiores aetate, testimonio sunt a latinis epistolam ad Hebraeos pro canonica haberi, etiamsi quidam Paulum scriptorem dicere metuerent. Hieronymus vero, dum eamdem ipsam in sacrarum Scripturarum numero ponit, ait, se latinam consuetudinem suorum temporum non tenere, quae epistolam non recipit: quod reliquorum patrum testimoniis contrarium est. Si, inquam, inter ecclesiarum consuetudinem, et patrum approbationem distinguimus, nulla est ceterorum a Hieronymo dissensio. Inquiunt illi, re omni enodata, graecis perpetuo epistolae divinitatem testatis esse assentiendum, atque ad eos ultro accedunt: id ipsum s. Hieronymus et dicit et facit post longam ea de causa habitam a se deliberationem; sed quum in omnibus ecclesiis latinorum propter suscitatas olim haereticorum tempestates nondum epistola legeretur, praecipue notat se a suorum temporum consuetudine discedere. Enim vero in antiquissimis, quae etiam num extant, graecis exemplaribus epistolarum Pauli, ad quae latinam interpretationem latini adiunxerant, data opera a reliquo epistolarum corpore separatim epistola ad Hebraeos descripta est, ut ipsa scribendi ratio indicio esset in ecclesiasticis conventibus legi reliquas, istam vero non legi. Quamobrem Hieronymus earum ecclesiarum morem deseruisse, et veteres patres cum

(1) Cf. Franzelin op. cit. th. 17 qui totam de hac re historiam ad tria capita revocari posse ostendit.

graecos, tum latinos imitandos suscepisse professus est : qua in re contraria Hilario, Ambrosio, Augustino non scripsit, qui utique ipsi canonicam epistolam esse testimonio suo confirmarunt ; non autem effecerunt, ut usquequaque in latinorum coetibus recitaretur. Legitote rursus nostram prodromam ad libros novi Testamenti dissertationem prope finem, ubi actum est de causis, propter quas liber aliquis approbationem statim non habuit ; et memineritis plane locum quemdam obscurum, et difficilem ad intelligendum in causa interdum fuisse, cur totus liber canonicam dignitatem non obtineret. Multo ergo magis locus aliquid habens obscuritatis, qui in causae suae commodum ab haereticis traheretur, quasdam removere debuit ecclesias, ne epistolam ad Hebraeos ipsae legerent, de cuius auctore atque auctoritate etiam tum inter latinos continuata dubitatio visa est, quum multi patres ad graecorum sententiam se iam transtulissent (1).

At vel hoc ipso ex capite epistolam canonicam non esse Lutherus pugnabat, quod videlicet illa repugnet Christo Domino invitanti et trahenti omnes ad se iis verbis, *Venite ad me omnes*, et novatianis haereticis patrocinetur. Enim vero epistolae auctor *cap.* VI, *v.* 4 et 6 scribit : *Impossibile est enim, eos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum coeleste..... et prolapsi sunt ; rursus renovari ad poenitentiam....* Et cap. X, 26 et 27: *Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia : terribilis autem quaedam expectatio iudicii...* Et cap. XII, 17 de Esau loquens: *Non enim invenit poenitentiae locum, quamquam cum lacrymis inquisisset eam ;* igitur cum ex hac epistola spes omnis eripiatur ineundae iterum gratiae ad Deum, a qua per peccatum exciderimus, non potest illa inter canonicas Scripturas computari.

Haec sane ancipites veteres quosdam reddiderunt, ac retardarunt ab epistolae lectione latinas ecclesias. Verum si hac de causa abiicienda ea sit, non video cur Matthaeum et Christum Dominum ipsum non repudiemus, qui blasphemiam in Spiritum sanctum non remitti neque in hoc saeculo, neque in futuro iam docuerant. Apostolus enim Paulus non peccantes quolibet peccati genere, sed agnitam exploratamque veritatem voluntate oppugnantes, et Spiritui sancto iniuriosos homines, ait, ad poenitentiam non reversuros, et nullius hostiae oblatione reconciliandos Deo: quare si durus in speciem Matthaei et Christi sermo commoda interpretatione lenitur, eadem explicatione ad hos Pauli locos accommodata, desinamus iam epistolae obtrectare. Multis autem modis id commode explicatur. Primo, veteres quaedam versiones latinae ante Hieronymi tempora, quarum unam ad singulas graecas literas accurate respondentem inquit Richardus Simonius *Hist. crit. novi Test. cap.* XVI se legisse, pro graeco verbo ἀδύνατον *impossibile*, habent latine *difficile*, sensu potius retento, quam vocis significatione. Secundo, impossibile dicitur renovari ad penitentiam, qui a Christi fide defecerint, quia plerumque in peccatis usque ad vitae supremum exitum permanent, quia gratiae divinae, qua sola curari possunt, resistunt, quia cum ex maxima per-

(1) De canonicitate et authentia ep. ad Hebr., praeter citatos auctores, cf. etiam Weith op. cit. p. 7, cap. V, q. 3; et Drach *Les epitres de s. Paul*, Paris 1872, pag. 681-699.

versitate peccent, nihil in iis est, quo peccati veniam atque excusationem habeant: qua ratione solemus dicere morbos quosdam esse omnino insanabiles, etiamsi quis inde convalescat, vel quod curationem non admittant, vel quod infirmus repugnet medicinam sumere morbo utilem, vel quod viribus sit defectissimus, nihilque in se habeat, quo se ad valetudinem excitet. Potest igitur peccator desertor fidei ad poenitentiam redire, si velit omnino; habet et hostiam, et propitiationem sibi in Christi sanguine propositam; sed quia difficillimum est homini propter haerens altum in animo ulcus, immanemque perfidiam ad Deum confugere, remedium quaerere, experiri, constanter adhibere, ei ideo perinde est, ac si peccatum dimitti nequiret, nullaque hostia expiando superesset (1). Et haec quidem in genere contra haereticos novatianos (2).

Propius autem ad rem nostram accedentes cum sanctis patribus Ambrosio *lib.* II *de poenit. cap.* II, Augustino in expositione inchoata epistolae ad Romanos, Iohanne damasceno *lib.* IV *de fide Orthod. cap.* I. Hieronymo contra Iovinianum *lib.* II, cumque graecis omnibus commentatoribus, et recentioribus interpretibus aptius prima apostoli verba explicamus de vitae renovatione per baptismi sacramentum(3). Agit enim eo loco apostolus de sacramento baptismi, quod repeti ab eo nequit, qui semel baptismate initiatus, in peccati vetustatem iterum fuerit lapsus, iubetque neminem sperare se, acta iterum poenitentia, qualem ante baptismum egerat, ad eamdem novitatem rediturum, quam in baptismo acceperat. Enim vero ab initio capitis inquit, se nolle habere sermonem de iis, quibus in Christo esse incipimus, sed ad perfectiorà provehi; ideoque non rursus iacere fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis: *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursus iacientes fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis.....* ac si dixisset, se nolle rursum ea docere, quae primum omnium doceri solent christiani reliquorum fundamenta, ut sunt poenitentia a malis operibus, quae mortem gignunt, fides in Deum, doctrina baptismatum, et cetera huius generis disciplinae christianae initia. Cur de his nullam tradere institutionem velit, ad illa vero progredi, in quibus versari debent adulti in Christo, hanc causam affert: *Impossibile enim est, eos qui semel sunt illuminati..... rursus renovari ad poenitentiam:* de poenitentia ergo loquitur apostolus, quae ad baptismum praeparat, et fundamentum est bonorum operum in baptismo, ad quam redire posse hominem Christo initiatum negat. Item fieri non posse, ait, ut homo eam agat poenitentiam, qua ad novam vitam traducitur et prorsus renovatur; atqui per baptismatis poenitentiam, et sacramentum novam in Christo vitam homo init; affirmat ergo fieri non posse, ut rursum poenitentia cum baptismo coniungatur. Baptismus enim renovationis et illuminationis sacramentum est: poenitentia vero, quae post baptismum agitur,

(1) Cf. Calmet in ep. ad Hebr. cap. VI, vers. 4-6.

(2) Cf. ad rem Nat. Alex. op. cit. sec. 5, dissert. XXII adversus novatianos; Drach op. cit. ad h. l.

(3) Cf. Calmet in h. l. Alii hunc locum restringunt ad apostatas, aut ad eos qui peccarunt in Spiritum sanctum. Cf. pro omnibus Drach op. cit. in h. l.

sacramentum reconciliationis, in quo cicatrices curantur quidem, et plagae per peccatum inflictae; mundities autem, integritas, novitas vitae per baptismi gratiam semel parta non reparatur. Deinde quid efficerent adiuncta illa invicem opposita *semel illuminati..... rursus renovari*, nisi quae illuminatio est, eadem esset et renovatio? Verum illuminatio baptismi est (1); ergo et renovatio. Quamobrem pergit apostolus dicere eos, qui baptismum iterum recipere tentarent, perinde acturos, ac si Filium Dei sibimet ipsis ad novam vitam habendam crucifigerent: *Rursum crucifigentes sibimet ipsis filium Dei;* quia cum in morte Christi Iesu baptizemur, ut idem apostolus inquit ad Romanos *cap.* VI, si repeteremus baptismum, filium Dei nobis iterum affigeremus cruci: *At Christus resurgens ex mortuis*, cum quo et nos suscepto baptismo resurreximus, *iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur;* ergo nec repeti baptismus potest, neque poenitentia comes baptismi denuo suscipi. His omnibus consentanea dixit Ambrosius citato loco: ideo videlicet de baptismo intelligendum esse apostolum, *quia per lavacrum renovamur, per quod renascimur;* et Augustinus: *Eos enim, qui iam baptizati fuerint, curari melius dicimus per poenitentiam, non renovari, quia renovatio in baptismo est.*

Alterius loci *cap.* X haec etiam significatio esse potest ex Chrysostomo et Augustino, non remanere scilicet alterum baptisma, alteram crucem, qua voluntarium peccatum expiemus: *Ut hoc significaverit apostolus*, inquit Augustinus, *non posse deinceps eum, qui peccaverit, iterum baptizando purgari: quo intellectu non intercluditur poenitendi locus.* Vel quod credibilius est, voluntarie peccantes, nimirum apostatas discedentes a Christo, *deserentes collectionem nostram*, ut apostoli verbis ibidem utar, et eos *qui Filium Dei conculcaverint*, dixit apostolus, non posse sperare post baptismum in ecclesia acceptum aliam sibi paratam hostiam propitiationis, non quia locus poenitentiae non sit, sed quia cum nulla sit hostia Deo hominem concilians praeter Christum et Christi mortem, si quis hanc defectione sua contemserit, neque Christum alterum, neque aliam Christi mortem, neque ullam aliam hostiam inveniet, cuius oblatione placetur Deus. Quae vero de Esau ex *cap.* XII habet apostolus, duobus modis accipi possunt. Uno modo, Esau non invenit poenitentiae locum apud patrem: nam cum frater benedictionem iam, atque hereditatem praeripuisset, adduci pater non potuit, ut, dicto revocato, hereditatem amissam ad priorem natu transferret. Altero modo, apud Deum veniam non habuit, quia etsi fleverit, non recte de peccato poenituit, neque Dei iram avertit; quo exemplo deterrere homines a lapsu voluit Paulus incertum poenitentiae exitum proponens. Quae cum ita sint, nihil habent novatiani praesidii in epistola ad Hebraeos ad defensionem erroris (2). Et hactenus quidem hac de epistola multum sermonem produximus.

Restat, ut quo tempore, et ad quos missa epistola sit, illico expediamus. Tempus sub initium huius articuli iam indicavimus; Roma scilicet in primo adventu post biennium, quum exemto iam Timotheo, prope solvendus esset a vinculis, vel libertatem paulo ante recepis-

(1) Baptismus a graecis vocabatur φωτισμός, a latinis *illuminatio*. Cf. Calmet l. cit.

(2) Cf. Nat. Alex. loc. supra cit.

set (1), epistolam misit: quare anno ferme LXII vel LXIII initio epocham constituimus (2). Quum vero ad Hebraeos epistola inscribatur, hierosolymitanis et palaestinis hebraeis datam (3) verisimilius sentimus. Ceteri enim diffusi per imperii romani provincias hellenistae potius, quam hebraei vocabantur: Palaestinam vero incolentibus hebraeorum nomen potissimum congruebat. Tum eosdem visitaturum se dixit Paulus, ad quos scribebat: at numquid in omnes romani imperii provincias ire constituerat totamque terram lustrare, quod ei fuisset faciendum, ut videret, quos literis hortabatur? Ad Hebraeos ergo unius provinciae, cuiusmodi Palaestina erat, scripta illa sunt, et quidem ad eos ipsos, qui invidorum fratrum potentia, vi, contumeliis, rapinis oppressi consolatore egebant in maximis calamitatibus, quales fuisse scimus iudaeos in Palaestina Christum confitentes. Neque his contraria supra posuimus, quum ex Petri apostoli literis ad iudaeos dispersionis datis probabamus Paulinae epistolae ad ipsosmet scriptae testimonium perhiberi; ex quo concludi videtur, quum diffusos per Asiam Petrus alloqueretur, eosdem et Paulum antea allocutum. Nam Petrus iis verbis, *sicut carissimus frater noster Paulus... scripsit vobis*, non ad eosmet, neque ad eosdem locos scripsisse Paulum dixit, sed ad homines ex eodem genere, ex Abrahae semine, a quibus, etsi in Palaestina commorantibus, reliqui in varias orbis partes dispersi iidem epistolae exemplaria accipere facile potuerunt et legere res difficiles intellectu. Solemus enim in familiari sermone, quod cuiusdam nationis hominibus, ubicumque ii sint, nuntiatum est, non privati, sed publici commodi causa, si ad omnium aeque notitiam pervenit, dicere nuntiatum omnibus, quamquam ad paucos et forte non procul distantes sit missum nuntium. Petrus igitur quum sciret a Paulo datas literas in Palaestinam ad eos, qui ex circumcisione in Christum crediderant, doctrinamque ibi traditam aeque profuturam hebraeis omnibus ubicumque ii reperirentur; putaret autem a palaestinis epistolam ad ceteros fratres dispersos propagatam, tamquam de re nota sermonem habens in memoriam revocavit, quae Paulus scripserat, monuitque res captu difficillimas ab indoctis prave detorqueri.

(1) Quod est probabilius. Cf. Danko op. cit. pag. 89 in not. 13.

(2) Biennium quo Paulus Romae vinculis primum obstrictus fuit, desiisse in exeuntem mensem ianuarium an. LVIII aut non multo serius, probat Patrizi op. cit. lib. 1, cap. III, n. 15. — Cum auctore vero consentiunt Güntner op. cit. § 198, Glaire op. cit. vers. ital. tom. 2, cap. XII, art. 4; Danko op. cit. p. LXXXIX.

(3) Opinionem Wieseler, Credner, Bunsen lectores primos, ad quos data fuerit haec epistola, fuisse iudaeo-christianos, improbabilem esse patet ex aetate epistolae eiusdem. Alexandriae enim ecclesiam aliquam ante s. Marci eo profectionem extitisse nulla auctoritate evincitur. Cf. G. Secchi op. cit. p. 159 seqq.

(4) De ratione huius denominationis cf. Güntner op. cit. § 201.

Articulus VIII.

De Epistolis catholicis generatim; et singillatim de beati Iacobi Epistola.

Epistolas omnes Pauli epistolis accedentes maiores nostri vocarunt epistolas *catholicas* (4), idest universales, scriptas nimirum ad fideles universos, vel eos saltem, qui ex iudaeis fidem susceperant, seque in omnes mundi partes diffuderant; atque ob id catholicas vocarunt, ut ea appellatione ab epistolis ad sin-

gularem quemdam hominem, vel ad ecclesias in una quadam urbe vel provincia coactas datis distinguerentur. Huiusmodi quidem non sunt duae posteriores Iohannis: verum, quum in idem volumen coniectae ambae sint, in quo universales, et circumquaque delatae epistolae continebantur, commune nomen et ipsae sumpserunt. Et sane non intererat duas posteriores a priore Iohannis disiungere: immo multum conducebat ad priorem illam et duas alias apponere, ne de canonica earum auctoritate dubitaretur. Vocatae sunt et a latinis quibusdam scriptoribus *canonicae* (1), quia et ad canonem librorum novi Foederis perinde ac Paulinae pertinent, et ad mores componendos, fidemque confirmandam praecepta et regulas complectuntur. Sunt autem septem numero: una Iacobi; duae Petri; tres Iohannis; item altera Iudae, quo ordine usque a primis saeculis recensentur in canone concilii laodiceni LX, ab Eusebio *lib.* II, *cap.* XXIII, a Cyrillo hierosolymitano *Catech. mystag.*, ab Athanasio *in epistola festali*, ab auctore Synopseos, a Gregorio nazianzeno carmine de canone sacrae Scripturae:

Hinc bis septenae literae, quas numine Paulus
Aethereo scripsit, sequitur post una Iacobi,
Atque duplex Petri, tres rursum auctore beato
Iohanne, ac Iudae postremo est unica.....

a Hieronymo *in epist. ad Paulin.*, a Damasceno *lib.* IV *de fid. cathol.*, aliisque; quamquam aliter a quibusdam patribus et scriptoribus disponantur (2). Nam quidam primas Petro apostolorum principi etiam in epistolarum distributione deferri, tum ceterorum dignitatis rationem haberi debere aequum iudicantes, utramque Petri epistolam primo loco, deinde Iohannis, postea Iudae, postremo Iacobi posuerunt: alii vero aliam pro arbitrio distributionem secuti, primo Petri, proxime Iacobi, deinde Iohannis et Iudae epistolas collocarunt.

Harum epistolarum unum argumentum est, solam fidem bonis operibus vacuam non efficere animae sanctitatem, nec ad salutem perducere, contra, quam pseudo-apostoli Paulinis epistolis abusi simoniani, nicolaitae, aliique haeretici partam nobis a Christo libertatem plus aequo extollentes vulgaverant (3). Id praecipue s. Iacobus in epistola sua plenissime confecit, quam et divinam esse, et apostolicam officii nostri est demonstrare. Ut de auctore primum inquiramus, inter apostolos, qui Iacobi nomen habuerunt, duo numerantur, alter Iohannis frater et Zebedaei filius (4), alter filius Alphaei (5): ille iussu Herodis Agrippae interfectus est gladio paulo ante festum azymorum, quum rex et Petrum in carcerem coniecit, ut iudaeorum gratiam et benevolentiam consectaretur. Et de illo quidem Iacobo sine ulla cunctatione pronuntiari potest auctorem epistolae non esse, quamquam patribus aliquot placuerit Zebedaei filium scriptorem dicere, et quibusdam veteribus syriacis exemplaribus inscriptum sit Iacobum eum esse, quem divinae suae gloriae in monte Thabor Christus testem accivit, quo honore Iohannis fratrem dignatum scimus. Nam anno quadragesimo quarto (6) aerae vul-

(1) Ita apud Iunilium Afr. *De part. leg. divin.* (Bibl. Max. PP. col. 1618, tom. II, p. II, pag. 199).
(2) Cf. Reitmayr op. cit. § 69, n. 4.
(3) Cf. Aug. *De fide et operibus*, c. XIV.
(4) Cf. Matth. X, 3; IV, 21; Luc. VII, 14.
(5) Cf. Matth. X, 3; Luc. VI, 15; Act. I, 13.
(6) Anno 42 iuxta Reitmayr op. cit. § 70, n. 1

garis Zebedaei filius martyrium sustinuit, priusquam extra Palaestinae fines evangelium multum propagaretur, ut omnium patrum atque interpretum concessu ratum est: epistola autem Iacobi catholica ad universos iudaeos evangelii studiosos per Syriam, Graeciam, Asiam diffusos data est; epistola ergo illa scribi non potuit a Iacobo Zebedaei filio. Accedit etiam filio Zebedaei vivente neque epistolam ad Romanos, neque ad Galatas ab apostolo Paulo iam fuisse editas, a quarum tamen pravo intellectu Iacobus scribendi argumentum sumsit, ne quis deciperetur, et sola fide se fore salutem consecuturum crederet: quin etiam, dum vita Zebedaei filio manebat, ne exortas quidem fuisse haereses creditur Simonis et Nicolai, quas auctor epistolae in tota sua oratione convellit.

Hoc igitur explorato, quaestio ad alterum Iacobum traducitur, Alphaei filium, cui statim consequeretur attribui oportere catholicam epistolam, si praeter eum nemo alter vocatus Iacobi nomine aetate Christi se divino Magistro adiunxisset. Est enim Iacobus quidam in Scripturis commemoratus filius Mariae et frater Ioses (idest Ioseph) (1), Iudae et Simonis, quem Marcus *minorem* appellat, Paulus ad Galatas *fratrem Domini*, publico cognomento *Iustus* dictus, primus Hierosolymorum episcopus, atque anno circiter aerae vulgaris sexagesimo secundo de templi pinnaculo propter Christi confessionem actus praeceps. Hunc autem inter omnes non convenit esse ipsummet Alphaei filium ad apostolatus dignitatem evectum, quoniam et apostoli nomen initio epistolae reticetur et ex veteribus Hegesippus, eique non discors Hieronymus episcopum Hierosolymae unum ex duodecim apostolis fuisse non dixerunt. Quam causam, ut expediamus, liceat parumper digredi, et de fratre Domini veterum sententias in medio ponere.

Iacobum fratrem Domini patres graeci, ut plurimum Origenes, Eusebius, Gregorius nyssenus, Epiphanius, Amphilochius, Chrysostomus, ex latinis Hilarius, filium esse crediderunt Iosephi ex priore coniugio susceptum, quam beata Virgo Maria Christi mater Iosepho collocaretur. Ab hac opinione Ambrosius atque Augustinus assensionem cohibuerunt; Hieronymus vero omnino recessit (2), toto nisu contradicens ob id Domini fratrem Iacobum nominatum, quod Mariam Cleophae (ut Iohannes scribit) beatissimae Virginis sororem matrem habuerit: Hegesippus contra Iacobum filium, ait, Cleophae, fratris Iosephi (3): alii vero filium Mariae, filiae Cleophae (4). Inter tot sententias quaecumque assumatur, illud semper verum erit Iacobum iure dici potuisse Christi Domini fratrem hebraeorum more, qui sanguine coniunctos appellabant fratrum nomine (5). Si quid in hac controversia nobis esset opus afferri, plane re-

(1) Textu primigenio Ἰωσῆς; sed literae ϛ et s in nominibus propriis facile permutantur.

(2) Ceteri qui post s. Hieronymum vixerunt latini PP. et scriptores eccl. huic sententiae valedixerunt. Cf. Calmet *Dissert. de s. Ioseph* art. 3; Natal. Alex. op. cit. sec. IV, dissert. 48; Danko, op. cit. *dodecas disquisit. theol.* 2, *De fratribus et sororibus Domini*.

(3) Iacobum fratrem Domini adpellatum, quia ex Clopa Iosephi fratre et ex Mariae virginis sorore ortus, ostendit Patrizi, op. cit. lib. III, dissertat. 9, cap. XX, 13.

(4) Ita Danko loc. sup. cit.

(5) Cf. Hieron. advers. Helvid. n. 15. Aug. tract. X in 2 cap. Ioan., et qu. 17 in Matth.; Chrysol. serm. 48; Ambros. lib. de *Inst. virg.* c. 5. — Vide etiam op.

pugnaremus et nos prioribus patribus, qui beatum Ioseph Iacobi patrem esse prodidere, quidquid demum videantur Scripturae indicare, ex quo patres suam illam Iacobi et Iesu cognationem probaverint. Nam quod Iacobum, eiusque fratres ad beati Ioseph, et Mariae Virginis familiam pertinere Iudaei significaverint, Matth. XIII, 55, et Marc. VI, 3: *Nonne hic est faber filius Mariae, frater Iacobi et Ioseph et Iudae et Simonis? Nonne et sorores eius hic nobiscum sunt?* quod evangelistae adhaesisse comites sanctissimae Genitrici narrent, unde veteres colligebant Iacobum et tres reliquos, quum filii Mariae Virginis non essent, saltem filios Iosephi esse ex priore coniugio debuisse, Hieronymus invicte confutavit. Si enim mater Iacobi et Iosephi in vivis erat, atque adstabat cruci, Christo Domino in crucem acto, quomodo poterat Iosephus beatissimae Virginis sponsus ex alia uxore defuncta Iacobum et ceteros suscepisse? Aut duas ne fuisse sanctissimo viro uxores et ambas viventes, alteram Iacobi, Iosephi, Simonis et Iudae, alteram Christi Domini matrem suspicabimur? aut una repudiata, alteram duxisse? Ait enim Matthaeus XXVII, 55 et 56, et Marcus XV, 40: *Erant autem mulieres multae..... inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Iacobi, et Ioseph mater....* Huius sane argumenti vim ne minimum quidem infirmat Gregorius nissenus in sermone secundo de resurrectione, atque Anastasius nicaeensis putans beatam Virginem Mariam Christi matrem, matrem quoque Iacobi a Matthaeo dici, quia et vulgo mater Iacobi appellabatur: erat quippe Iosephi sponsa, qui Iacobum genuerat. Etenim urget Hieronymus, cur evangelistae hoc uno in loco Mariam Virginem matrem Iacobi et Iosephi vocassent, quum Christi Domini matrem facilius et clarius vocare potuissent? Cur duas non distinguamus mulieres, quas Iohannes XIX, 25 aperte distinxit? *Stabant autem iuxta crucem Iesu Mater eius, et soror matris eius Maria Cleophae et Maria Magdalene:* Maria enim Cleophae apud Iohannem eadem est, ac Maria Iacobi, et Iosephi mater apud Matthaeum et Marcum; assentiendum igitur est s. Hieronymo, et ceteris plerumque latinis patribus, non ideo Iacobum Christi Domini fratrem appellari, quod a Iosepho ortum duxerit.

Unde ergo fraternitatis illius origo repetatur? Aut quam unquam Iacobus, si eum apostolum credimus, Alphaei filius quum esset, potuit coniunctionem habere cum Christo? Si enim fratrem Domini dicamus, quia erat beatae Virgini sanguine coniunctus ab eiusdem sorore filius, necesse est non Alphaei, sed Cleophae filium dicamus: si autem ex patre Alphaeo cognationem extraxisse velimus; quodnam ei cum beata Virgine, vel cum beato Iosepho sanguinis vinculum intercessit? Et quidem difficillimum est eius propinquitatis originem invenire, idque ipsum in causa fuit, cur multi Iacobum Hierosolymorum episcopum fratrem Domini a Iacobo apostolo seiunxerint. Hieronymus arbitratus est Alphaeum et Cleopham duo fuisse eiusdem viri nomina (1), qui Mariam sororem b. Virginis uxorem duxerit, eaque de causa, quod Iacobus eiusdem Virginis nepos esset a sorore, et verus Christi Domini consobrinus, nomen fratris Domini habuisse. Theophylactus Mariam sororem b. Virginis

Un novello Elvidio, auct. Aloys. M. Vespignani, Bologna 1870, cap. XI.

(1) Id evincit, prae ceteris, Patrizi loco sup. cit.

nuptam Alphaeo dicit, ex quo Iacobum genuerit; ipsam autem appellatam *Mariam Cleophae* ex patris, idest soceri, non ex mariti nomine, quod filia esset Cleophae. Hegesippus auctor sane gravis, et ceteris antiquior Iacobum a Cleopha et Maria genitum apertius testatur; propinquitatem vero inter Iacobum et Christum Dominum ex Cleopha proficisci, patruo Christi Domini, utpote Iosephi fratre, ex quo Iacobus et Christus Dominus fratres patrueles habebantur. Porro negat Hegesippus Iacobi matrem fuisse sororem Virginis Mariae, quum velit esse tantum Iosephi fratriam, fortasse vix consentaneum etiam existimans duas veras sorores eodem Mariae nomine esse vocatas. Et ex his quidem patrum sententiis, quas tamen non diiudicamus, satis intelligimus, quomodo vel consanguinitate, vel putativo consanguinitatis vinculo iunctus fuerit Christo Domino Iacobus: immo vero et intelligi commode potest eumdem apostolum fuisse, contra eorum iudicium, qui inculcant alterum esse Iacobum Alphaei a Christi Domini fratre (1).

Enim vero nobis videtur Iacobum iustum, fratrem Domini, Hierosolymorum episcopum, de quo hactenus sermonem fecimus, unum esse ex duodecim apostolis, quos Christus sibi comites adscivit; neque alium quaerendum esse catholicae epistolae auctorem, ut eo revertamur, unde illustrandae quaestionis causa discessimus: quamobrem cum nemo alter Iacobus in apostolorum collegium admissus legatur, nisi aut Zebedaei filius, aut Alphaei, si Hierosolymorum antistes apostolus erat, atque alter a filio Zebedaei, consequitur Alphaei filium extitisse. Etenim Paulus in epistola ad Galatas Iacobum fratrem Domini apostolum dicit *cap.* I, *v.* 2: *Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos*, idest ad eos, quibus ante me evangelica provincia commissa fuerat: post pauca vero: *Alium autem apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem Domini.* Et cap. II, 9: *Iacobus et Cephas et Iohannes, qui videbantur columnae esse, dexteras dederunt mihi.* De Iacobo loquitur Paulus tamquam evangelii ministro ante se instituto, cum quo doctrinam suam conferre Hierosolymam venerat, cui erat hierosolymitanae ecclesiae cura concredita, qui non minus Petro et Iohanne columnae instar a Domino positae ecclesiam firmabat: at Iacobus ille frater Domini est; frater ergo Domini ex primis apostolis erat: non poterat autem ille filius esse Zebedaei; Alphaei ergo filius erat. Quo uno argumento non tam acutiores quosdam criticae studiosos confutamus, apostoli nomen a Paulo accipi in genere arbitratos pro homine, qui cum auctoritate verbum Dei annuntiaret, non pressius pro uno ex primis duodecim a Christo designatis, quam eos, qui Zebedaei filium potius commemoratum volunt. Non enim potest is esse Zebedaei filius, qui cum Petro et Iohanne Pauli doctrinam probavit anno decimo septimo post Christi Domini ascensum in coelum, sive paulo ante quam concilium Hierosolymis iniretur de legis mosaicae ritibus, in

(1) Sententia G. Henschenii S. I. (*Act. SS. maii* I, 18, seq.) quam Danko, op. cit. § 99 (*Digressio de s. Iacobis in histor. N. T. obviis*) tuetur, tres Iacobi sunt distinguendi: Iacobus Zebedaei s. Ioannis frater; Iacobus Alphaei e duodenario apostolorum numero, atque Iacobus Hierosolymorum episcopus, cognomento Iustus ac frater Domini. Eamdem sententiam propugnant Fr. Ant. Zacharia dissert. Fuligni 1781. Fere omnes vero Iacobum qui dicitur *frater Domini* unum eumdemque cum Iacobo apost. filio Alphaei statuunt.

quo Iacobus Christi Domini frater post Petrum sententiam dixit. Neque Paulus adeo sollicitus erat petendae confirmationis evangelii sui, nisi ab iis, qui viderant, qui audierant, qui adhibiti a Domino testes fuerant, qui vere apostoli habebantur; utrumque ergo constat, et Iacobum fratrem Domini apostolum esse, et alterum a Zebedaei filio, ex quo efficitur esse filium Alphaei; tertium vero quemdam Iacobum fratrem Domini ab utroque distinctum fingi potius, quam probari.

Patrum autem nonnullis visum esse Iacobum iustum nomine, et Domini fratrem a Iacobo Alphaei apostolo distinguere, mirum non est. Debebant enim ita profecto sentire quotquot Iacobum fratrem Domini a Iosepho ex priore uxore susceptum iam dixerant, si volebant quidem consentanea dicere: illorum tamen auctoritas sententiam hanc non probavit ecclesiae, quae eumdem Hierosolymorum episcopum, et Domini fratrem inter apostolos colit, quaeque, nisi apostolum fuisse crederet, praetermisisset uni ex apostolis Alphaei filio sacram diem decernere, contra ac de ceteris Christi apostolis fecisset, quorum solemnitatem a fidelibus celebrari voluit. Quomodo vero Alphaei filius appellari ille potuerit, si filius Cleophae est, cum s. Hieronymo, aliisque interpretibus explicatur in hunc modum. Certum est fratrem Domini esse Mariae filium, et eius quidem Mariae, quae beatae Virginis soror dicitur a s. Iohanne, vel quod vera esset soror, ut Hieronymus', vel quod Iosephi fratria, ut Hegesippus dicit. Porro vel Mariae illius sponsus, Iosephi frater, duobus nominibus appellatus est Cleophae et Alphaei, unde Iacobus Alphaei filius, Maria coniux Cleophae vocari potuit; vel Cleophas Alphaeum genuerat, Alphaeus Iacobum, quocirca Maria Cleophae ex patre, sive ex socero dicta fuerit, non a marito; vel syriacae voces אלפאי, et קליאופי idem omnino sonant (1), ut idem prorsus sit dicere Alphaeum, quod Cleopham; vel Maria vera beatae Virginis soror duobus viris nupserat, primum Alphaeo, deinde Cleophae, atque ex primo Iacobum pepererat. Quibus interpretationibus approbatis, nodus omnis difficultatis dissolvitur, et quod erat obscurum patefit, cognita sive Iacobi propinquitate cum Christo, sive paterna maternaque origine, quae et propinquitatem illam efficit, et Alphaei filium ostendit.

Nunc iterum ad epistolae auctorem atque auctoritatem veniamus. Beato Iacobo epistolam istam inter catholicas semper adscripsit veneranda antiquitas, ut ut non convenirent omnes inter se, utrum filio Zebedaei, an filio Alphaei, an vero alteri discipulo apostolorum aetate Hierosolymorum episcopo tribueretur. Antiquissima exemplaria, potissimum graeca, syriaca, latina, magnum momentum adferunt, ut hanc sententiam teneamus, in quibus omnibus praescriptus titulus est, *Epistola s. Iacobi apostoli catholica;* vel saltem *Epistola catholica sancti Iacobi.* Quid enim aliud significat ea epigraphe, nisi ecclesias omnes saltem ab honoratiore quodam, et summae auctoritatis viro, nomine Iacobo, scriptam epistolam credidisse, qualem se auctor initio profitebatur, atque ob id in canonem inseruisse? Cum autem nuperrime demonstraverimus Iacobum tertium quemdam non inveniri ab utroque apostolo distinctum, neque filii Zebedaei temporibus epistolam congruere, nihil restat, nisi Iacobi minoris apostoli literam agnoscere.

(1) Quod retinendum probabilius.

Insuper patres ecclesiae Origenes *Homil. 3 in Exod.*, et Commentariis in *epist. ad Roman. cap.* v, Athanasius *Orat. 4 contra Arian.*, Hilarius *lib.* iv *de Trinit.* Cyrillus hierosolymitanus *Catech. mystag. 4*, Basilius *lib.* i *de Baptis. cap.* ii, Epiphanius *haeres. 70*, Augustinus *lib.* ii *contra Crescon. cap.* xxxvii, et epistola 29 *ad Hieron.* Hieronymus pluribus in locis epistolam Iacobi apostoli dicunt. Et quidem Hieronymus, qui commentario in *cap.* i epistolae ad Galatas fratrem Domini Iacobum in duodecim apostolorum numero non videtur recensuisse; apertius tamen alibi quaestionem hanc ex instituto tractans ipsum epistolae scriptorem, tum Christi fuisse apostolum asseverat: in catalogo enim scriptorum ecclesiasticorum haec habet: *Iacobus, qui appellatur frater Domini, cognomento iustus, ut nonnulli existimant, Ioseph ex alia uxore; ut autem mihi videtur, Mariae sororis Domini, cuius Iohannes in suo libro meminit, filius, post passionem Domini statim ab apostolis Hierosolymorum episcopus ordinatus, unam tantum scripsit epistolam, quae de septem catholicis est.* In libro vero contra Helvidium ostendit fratrem Domini apostolis accensendum, inquiens: *Nemini dubium est, duos fuisse apostolos Iacobi nomine appellatos, Iacobum Zebedaei et Iacobum Alphaei: istum nescio quem minorem Iacobum, quem Mariae filium, nec tamen matris Domini Scriptura commemorat, apostolum vis esse, an non? Si apostolus est, Alphaei filius erit..... si non est apostolus, sed tertius nescio quis Iacobus, quomodo est frater Domini putandus? Et quomodo tertius ad distinctionem maioris appellabitur minor? cum maior non inter tres, sed inter duos soleat habere distantiam, et frater Domini apostolus sit, Paulo dicente . . . . .* (affert hic testimonium epistolae ad Galatas *cap.* i, *v.* 2 et *cap.* ii, *v.* 9). *Ne autem hunc putes Iacobum filium Zebedaei, lege Actus apostolorum, iam ab Herode fuerat interemtus:* argumento igitur Hieronymi iam confectum est, quod contendimus.

Canonicam vero epistolam habendam esse satis consequitur, si vel hac una ratione utamur; quanto magis cum totius traditionis testimonio confirmetur, cuicumque demum Iacobo acceptam referamus. Eusebius *lib.* ii *Hist. Eccl. cap.* xxiii ait, etsi non multi antiquorum epistolae Iacobi fratris Domini meminerint, notum tamen esse cum ceteris in quamplurimis ecclesiis publice recipi et approbari. Concilia, laodicenum *can. 60*, et carthaginense III *can. 47* Cyrillus hierosolymitanus *Catech.* iv, Gregorius nazianzenus, et Amphilochius apud Gregorium nazianzenum *tom.* ii. Auctor Synopseos, Rufinus in expositione symboli, Innocentius I *epist. 3 ad Exuper.*, Gelasius I in concilio romano, Augustinus *lib.* ii *de doctr. Christ. cap.* viii, et quotquot canonem ullum Scripturarum condiderunt seu graeci seu latini scriptores epistolam Iacobi ponunt in catalogo. Omnes ne falsos esse indicabimus, qui *stramineam* (1), ut arroganter et rustice Lutherus dixit, Scripturam pro divina nobis obtruserint? Sed magistri temeritatem vel ipsi Lutheri discipuli detestati sunt, nec ferre potuerunt, qui inconsulto atque imprudenter a Martino verba illa excidisse confessi non modo a praefatione in epistolam Iacobi ea omnino sustulerunt, vede iustificatione sine operibus principii m plane everti.

(1) Ita in edit. N. T. anno 1524. Cur vero id dixerit, patet: quod nempe viderit huius epistolae auctoritate totum suum

rum etiam a catholicis hac in re non dissentiunt. Raithius inter lutheranos non ignobilis, in vindiciis versionis germanicae lutheranae *thesi 21* testis est : *Post maiorem illuminationem, ut dies diem docet, verba illa duriuscula posterioribus sacrorum Librorum editionibus sunt omissa, nec post annum* MDXXVI *in ulla amplius editione* straminea *vocatur*. Aequior Luthero Calvinus in argumento commentariorum in epistolam Iacobi, *satis habeo*, inquit, *ad epistolae approbationem, nihil in ea reperiri Christi apostolo indignum*. Socinus pariter unitariorum caput dē auctoritate Scripturae sacrae *cap.* I, *num.* 2 veterum quorumdam dubitationem et caliginem de epistolis Iacobi, Petri, Iudae posteriore cognitione et luce fuisse discussam, adeo consentit, ut eorum apostolorum esse et ipse teneat, quorum nomine praenotantur: *Cum postea tempore procedente ex iudiciis huic rei aptis cognitum fuisset istas epistolas ipsorum apostolorum esse, exemta plerisque illa dubitatio fuit, et sic inter alias sunt numeratae : et ea quidem, quae Iacobi est, ante duas reliquas*. Quae cum ita sint, florentini et tridentini concilii post veterum testimonia iudicio et sententiae standum est, a quibus divina et canonica epistola fidelibus commendatur.

Non attinet iam cum Luthero, quin et Caietano et Erasmo, testimoniis Eusebii et Hieronymi abuti, quorum alter de Iacobi epistola ait: *Pauci veterum eius meminerunt:* alter : *Et ipsa ab alio quodam sub nomine eius edita asseritur ; licet paulatim tempore procedente obtinuerit auctoritatem*. Neque iterum attinet apostoli nomen non legi ab initio epistolae, ac si colligi ex eo silentio necessario deberet obscurum quemdam et ignotum Iacobum epistolam dedisse. Nam nihil horum aut Calvinum aut Socinum a suscipienda epistola deterruit : et hoc quidem posterius argumentum infirmum esse vel ille videt, qui opponit. Paulus apostolus ad Philippenses scribens, utramque ad Thessalonicenses, ad Philemonem vel se Paulum nude dicit, vel addit *Dei servum;* erunt ne ideo epistolae istae ab alio, quam ab apostolo datae? Iacobus autem sic incipit : *Iacobus Dei, et Domini nostri Iesu Christi servus ;* non poterat verbis uti significantioribus officii sui, et dignitatis, praesertim quum ad Hebraeos scriberet, qui veterum Scripturarum lectione exerciti nuntios Dei, et prophetas dici Dei servos noverant, atque ex adiectis verbis *Domini nostri Iesu Christi* intelligebant Iacobum ministrum esse legis novae, quam Messias condiderat. Primum autem illud de Eusebio et Hieronymo ab ipsismet patribus satis explicatum, clariore interpretatione non eget. Ait Eusebius a paucis veterum commemoratam epistolam, quia, cum ex deuterocanonicis Scripturis sit, omnes usquequaque veteres non habuit approbatores : sed addit ipse compertum iam sua aetate in quamplurimis ecclesiis recitari, quam, re explorata, in ceterarum apostolicarum numerum retulerant: *Quam quidem nonnulli spuriam et suppositiam existimant.... quae et ipsa in septem catholicarum numero recensetur.... hanc quoque cum ceteris in plurimis ecclesiis publice lectitari cognovimus*. Hieronymus vero, quo nemo magis Iacobeae epistolae auctoritatem defendit, antiquam ipsammet, de qua Eusebius scribit, paucorum opinionem pro more suo primum referens, eam explosam progressu temporis indicat, quia cum ecclesia deinceps certis ratio-

nibus perspectum habuerit a Iacobo Hierosolymorum episcopo fuisse editam, paulatim ea crevit veluti auctoritate, et suspecta esse desiit: quemadmodum revera post Eusebii tempora nemo est, qui dubitabilem olim epistolam in dubitationem adduxerit.

Leviora sunt cetera, quae partim Caietanus atque Erasmus, partim Lutherus reprehendunt: et illi quidem severiores critici veriti iis assentiri, quae non essent sibi undequaque explorata, ne viderentur temere credere; iste vero contemtor doctrinae, quae errorem suum convellit. Inquiebant illi, salutationem in epistola positam puram esse, et nulli salutationi cuiuscumque alterius apostolicae literae conformem: nam nihil Dei, nihil Iesu Christi, nihil gratiae, nihilve pacis sonat; sed profano more salutem dat. Addebant scriptorem in secundo capite esse nimium veteris legis laudatorem, quod apostolum dedecebat. Lutherus ex alio capite epistolam cum apostolica doctrina componi non posse accusat. Nam apostolus *cap.* III *ad Roman.* hominem ex fide sine operibus; auctor vero epistolae ex operibus, non ex fide tantum iustum fieri docet. Instat in epistola nullam haberi concionem de opere Christi et doctrina fidei, sed tantum de operibus prolixum sermonem: consuevisse autem apostolos orationem suam sermonibus de fidei doctrina semper inspergere; apostolicam igitur, et sacram epistolam immerito credi. Haec fere contra Iacobi epistolam; sed prima videamus.

Miror homines acutos, quales erant Caietanus et Erasmus, in has ineptias incidisse, nec deprehendisse quantum a profanâ salutatione salutatio Iacobi distet. Se Dei, et Iesu Christi Domini nostri servum auctor nuncupans, dicit salutem duodecim tribubus, quae sunt in dispersione: salutem quidem illam, quam a Domino, cui inserviunt, precari Dei ministri solent; est igitur aliquid sacri, quod ea salutatio sonat. Quod si, quia gentes solebant ita salutem dicere profanum bonum deprecantes, liceret colligere profanas esse salutationes iis verbis conceptas, neque spirantes apostoli gravitatem, esset ergo ethnica apostolorum illa et seniorum in hierosolymitano concilio ad fratres Antiochiae salutatio, in qua ne Iesu Christi quidem nomen adhibitum est, Actor. *cap.* XV: *Apostoli et seniores fratres iis, qui sunt Antiochiae et Syriae, et Ciliciae fratribus ex gentibus salutem.* Quare negent iam quidquam Hierosolyma ad Antiochenses scriptum; aut Petri, Iacobi, et ceterorum paganum salutandi genus pariter dicant sibi non placere, quorum alterutrum dicere ne haeretici quidem audent. Mosaicae vero legis laudes quo unquam loco Iacobus extulit? Ideo ne quia praeceptis decalogi omnibus parendum iubet, ne si in uno defecerimus, omnium rei efficiamur? Sed et decalogi praecepta ad christianum populum pertinent, et fideles unum praeceptum transgrediendo totam legem transgrediuntur, non quod homicida sit adulter, si occidat, non autem moechetur; caeteroquin sibi non constitisset Iacobus, inquiens totam legem servari, in uno autem offendi; sed quod homicida ille, amissa iustitia, poenam totam incurrat a lege praescriptam, et violando caput illud, ac summam praeceptorum omnium, *Diliges Dominum Deum tuum*, caritatem quoque cum eius observatione coniunctam dirimat, a qua tota lex pendet et prophetae. Legem vero, de qua scriptor loquitur, non veterem esse,

sed novam (1) versiculus 25 capitis primi satis indicat, inquiens: *Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis, et permanserit in ea:* lex enim perfecta libertatis ea est, quae et viam praemonstrat, et vim suppeditat, qua facile, libere, libenter praecepta impleamus, quae non modo iubet quidquam fieri, sed confert, ut faciamus, non premit, non gravat: *Haec est lex libertatis, non servitutis,* ait Augustinus libro de natura et gratia cap. LVII: *Non servitutis; quia caritatis utique, non timoris, de qua et Iacobus apostolus ait, qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis.*

Nam ad id, quod ait Lutherus, contrariam esse Iacobi doctrinam doctrinae Pauli, quae tamen Calvino ita visa non est, iam a multis patribus est responsum. Porro Lutherus se quoque cum simoniacis et nicolaitis a Iacobo confutatum sentiens, hanc doctrinae dissimilitudinem obiecit, vel hoc ipso probans, se ad haereticos illos pertinere, contra quos Iacobus apostolus in epistola sua disputaverat. Sed aliud fuit Paulo, aliud Iacobo scribendi argumentum: ille negat opera, quae sine fide et gratia fiunt, ad iustitiam conducere; fidem propterea tamquam radicem et fundamentum totius iustitiae ponit, per quam ad Deum accedimus: iste vero opera etiam requirit tamquam fructum totiusque aedificii perfectionem; quae si desint, frustra coeptum est (2). At *Paulus ipse*, scribit Augustinus lib. de fid. et oper. cap. XIV, *non quamlibet fidem, qua in Deum creditur, sed eam salubrem, planeque evangelicam definivit, cuius opera ex dilectione procedunt.* Quis enim speret se salutem sola fide consecuturum, nisi et bene vixerit, et bonis operibus viam Dei tenuerit? Iacobus vero opera cum fide coniungi postulat, vehementer urgens, fidem sine operibus nihil prodesse contra eos, qui, non intellectis quibusdam subobscuris Pauli sententiis, malam securitatem salutis dabant, neglectis operibus. Necesse ideo fuit Iacobo plus in operum necessitate inculcanda insistere, quod erat eius institutum (3), quam in fide commendanda, cuius vim plus aequo praedicabant divinae legis subversores. Atque hinc posterior Lutheri ratiuncula diluci de propulsatur. Etenim licet Iacobus totum se ad opera legis laudanda contulisset, praetermissa fide, nihil plane fecisset, quod argumenti natura non requireret, seu quod Paulus satis superque de fidei laudibus orationem habuerat, seu quod excutiendus esset eorum error, qui doctrinam fidei nimis extollebant: quare iniqua esset Lutheri obtrectatio: quanto ergo erit iniquior, quum Iacobus fidem et ipse afferri velit, ut bonorum operum initium? Quid aliud sunt illa capitis primi: *Scientes, quod probatio fidei vestrae patientiam operatur.* Item illa: *Postulet in fide nihil haesitans.* Iterum: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturae eius.* Et cap. II, 22: *Vides*

(1) Cf. Weith op. cit. p. IX, sect. 1, cap. I; Calmet, comment. in h. l.

(2) De concilianda Iacobi atque Pauli doctrina de fide et operibus bonis, cf. prae omnibus Aug. lib. *De fide et operibus*; s. Thomam 2, 2, qu. 4, art. III et IV; Bellarm. *De iustificatione* lib. I; Stapleton opp. tom. II *De iustificatione* lib. 8, c. 29; Franzelin tract. *De Sacram. in genere*, thesi 8.

(3) Iam s. Augustinus animadverterat in lib. *De fide et operibus* c. 14, epistolam Iacobi scriptam fuisse ad corrigendam pravam intelligentiam doctrinae s. Pauli de fide et operibus. Hunc Iacobi scopum fuisse fuse probavit inter ceteros Leonard. Hug. *Introduct. in N. T.* tom. II, § 157.

quoniam fides cooperabatur operibus illius, et ex operibus fides consummata est, ut multa alia praetereám? Si autem Lutherus pugnaciter defendat divinam non esse epistolam, in qua praeter assensum divinis veritatibus praestitum bona opera agi oportere declaratur, tum alterius loci haec disputatio est, tum multos alios catholicos libros a se probatos primum reiiciat; immo vero omnes et verae sanctitatis notionem, quam fideles habent alte insitam ex animis evellat, antequam disputet (1).

Ac de epistolae divinitate iam satis in praesentia: nunc brevibus quaedam adiuncta consideremus. Scripta est ad duodecim tribus extra Iudaeae fines dissipatas (2), ad iudaeos nimirum, qui ad fidem accesserant, inter gentiles autem in varias terrae partes habitatum abierant. Ad Iacobum, utpote iudaeorum apostolum, Hierosolymorum episcopum praesertim attinebat iudaici generis fidelium cura, quam scripta ad eos epistola ostendit. In instituendis moribus, qui consentirent cum fide in patientia, caritate, bonorum operum exercitatione, moderatione linguae, pace cum fratribus habenda, humilitate, ceterisque virtutibus christiano homine dignis commendandis, ut et castigandis vitiis plurimis totam operam insumsit, addens pauca de infirmorum unctione, de confessione peccatorum, de orationis vi ad varias utilitates. Brevis epistola est, simplicior, planior, sed succo plena, et solidissimis sententiis, quae verae virtutis amorem excitant. Ignoratur quo Aerae anno literam dederit; verum ex eiusdem argumento ea Pauli ad Romanos posteriorem esse colligitur, et quidem paulo ante quam Iacobus exiret e vita prope annum sexagesimum secundum missa plerumque creditur, quemadmodum et graeco idiomate inscripta (3) ad eos, qui gentibus intermixti, graecum sermonem loquebantur.

(1) Argumenta quibus authentiam et canonicitatem huius epistolae denegare contenderunt heterodoxi nullius esse momenti candide fatetur e recentioribus acatholicis Theile, *comm. in ep. Iacob*, prol. p. 52 his verbis: «Qui inde a saec. XVI adversus epistolam nostram magis minusve surrexerunt, variis moti sunt causis, quae omnes certe praeiudicati labe premuntur.» Plura de huius epist. canonicitate vide apud A. S. Liagre, *Interpr. ep. cath. s. Iacobi*, pag. 25, seq. Cf. etiam protestant. S. Georg. Rosenmüller praef. in hanc epist.

(2) Ταῖς δώδεκα φύλαις ἐν τῇ διασπορᾷ. Cf. Reitmayr op. cit. § 71, n. 1.

(3) Hebraismis frequenter mixto, dictisque et exemplis e V. T. petitis ornato. Cf. Danko op. cit. § 100, pag. 491, not. 3.

(4) Plura hac de re vide apud Natal. Alex. op. cit. sec. I, dissert. 13; Calmet, dissert. *De itinere rom. b. Petri ap.*; Foggini, *De romano d. Petri itinere et episcopatu*, exercit. X; Mamachi, *Origin. et antiquit. christianar.* tom. I, lib. 4, cap. IV et V; Mazzocchi, op. cit. ad I Pet. V, 13 et e recentioribus *Il viaggio di s. Pietro a Roma*, auct. Ant. Trama, Napoli 1866.

Articulus IX.

De Epistolis beati Petri duabus.

De Petri vita et actionibus praetermittimus quidquam perstringere: abuti enim otio videremur in re non necessaria. Scripsit ipse apostolorum princeps duas epistolas, quarum altera nunquam in controversiam venit; altera multos habet obtrectatores. Illam ex urbe Roma scriptam veteres minime dubitarunt: ea enim in fine epistolae appositio, *Salutat vos ecclesia, quae est in Babylone collecta*, allegorice Romam designat (4), urbem flagitiis deditam, iustis infensam, iudaeorum propriis sedibus expulsorum victricem, idololatriae sedem Babylonis

simillimam. Quod adeo veterum omnium consensu firmatum est, et rerum praeteritarum memoriae consentaneum, ut qui veram Babylonem intelligunt, sententiae quindecim saeculis perpetuo probatae nuper se contradicere vel ipsi fateantur, ac nulla ratione docere possint, quomodo recens commentum cum prisca historia cohaereat. Quam unquam veram Babylonem significasset Petrus tum temporis, cum altera esset hebraico potissimum habitatore vacua et ferme deserta; altera vix ab ullo hebraico vel christiano homine nosceretur, nullosque haberet christianorum conventus? Namque in neutra, ex duabus, quas dicunt, Babylonis urbibus, una Chaldaeae, altera Aegypti; Petrus ecclesiam cogere potuit, cuius nomine in epistola salutem diceret. Chaldaica Babylon in solitudinem abierat exhausta vicinitate Seleuciae ob id conditae a Nicanore, ut Plinius ait *lib.* VI, *cap.* XXVI: accesserat autem, et Caio regnante iudaeos a babyloniis multis caedibus profligatos Seleuciam se recepisse; reliquias vero, grassante peste, abire compulsas, ut Iosephus *lib.* XVIII, *antiq. cap. ult.* narrat, ex quo cognoscitur ecclesiam ex iudaeis tum ibi coalescere non potuisse. Aegyptia autem Babylon, dispersis per Pontum, Galatiam, Bithyniam, Cappadociam, Asiam iudaeis, erat omnino ignota; occupabatur etiam ab altera ex romanis legionibus, quae praesidio Aegyptum muniebant. Denique inter graecas ecclesias apostolorum aetate institutas nemo est, qui unquam recensuerit Babylonem aegyptiam, aut primis saeculis praesules ullos ibi fuisse commemoraverit; quod sane non esset ab omnibus praetermissum, si apostolum Petrum eo se contulisse, ad fidem populares pertraxisse, ecclesiam collegisse ex ullo monumento constaret.

Quamobrem, quum ad literam nequeat Babylon accipi, et per allegoriam locus ille necessario explicari debeat, nihil aequius est, quam Romam descriptam dicere, quae mundi domina Palaestinam omni honore spoliatam in provinciam redegerat, iudaeos magnis calamitatibus affecerat, veram religionem vitiis abrepta usque tum ignoraverat. Assueti enim iudaei iis translatis loquendi modis, praesertim cum et ipsi eo nomine uterentur ad regias urbes infideles nuncupandas, facile assecuti sunt, quo ex loco Petrus scriberet. Quam rem omnibus semper ecclesiasticis scriptoribus fuisse exploratissimam, ne puto quidem operae pretium confirmare: uti et eorum opinionem praetereo, qui coniectura quadam Hierosolymam eo nomine significatam crediderunt. Nam quum Petrus scribebat, nondum in Babylonem evaserat: tam apostoli enim, quam hebraei ad fidem traducti, quibus addo et iudaeos mosaicae legi pertinacius deditos, veram religionem aut quamdam verae religionis formam tenebant.

Quum Roma missa epistola certo sit, iam quaeritur tempus missionis et quibusnam, iudaeis ne an gentilibus, an utrisque missa sit. Sed primum quis plane extricet, quod nulla veterum memoria, nullis positis in epistola veluti notis distinguitur? Post annum decimum a Christi Domini ascensione Petrum scripsisse verba illa capitis IV, monet vers. 16: *Si autem ut christianus non erubescat*, quae Christi Domini discipulis inditum iam christianorum nomen innuunt. At anno circiter XLIII primum Antiochiae christianos dictos ex Lucae historia *Actor.* XI, 26 cognoscimus. Post

illud tempus in iis locis, ad quos epistolam suam dedit apostolorum princeps, multum ecclesiae excreverant (partim sua ipsius, partim aliorum opera: ipse enim met ab anno trigesimo septimo ad hierosolymitana usque vincula regiones illas excurrerat, si Eusebio, Hieronymo, Leoni magno credimus), atque illae ipsae a iudaeis et gentilibus ubique afflictabantur, quam ob rem incitamentis opus erat, ne debilitarentur, ne deficerent animo, ne iniquorum iniuriis cederent; cuius rei potissimum gratia quum scribere proposuisset, dedit et praeclara omnibus ducendae christianae vitae praecepta, et haereticos pravis doctrinis sanum ecclesiae corpus inficere conantes repressit. Ex his si quid non omnino exploratum proferre licet, interpretibus et chronologis assentimur spatio quadragesimum quintum et quinquagesimum annum interiecto datam epistolam coniicientibus. Nemo tamen haereticorum nos aliud hic agentes in aliam causam trahat velitque a nobis demonstrari eo temporis intervallo apostolum Romam venisse, unde epistolam dare potuerit: nam properanter haec dicimus freti patrum traditione, quae vana non est, etiamsi itinera Petri distinctius non prosequamur anno et mense accurate notatis. Pluries Romam profectus est Petrus; neque tum solum venit serius, quum pro Christo vitam perdidit: potuit plane et anno decimo circiter post Christi mortem Romam se conferre, saltem postquam ab angelo ereptus carcere hierosolymitano est, in quem Herodes Agrippa eum detruserat; rursus vero Roma Hierosolymam iter suscipere, ibique adesse in concilio, in quo de legalibus caeremoniis definitum est. Atque haec satis sunt, ut a quadragesimo quinto anno ad quinquagesimum Petrum Romae scripsisse defendamus (1). Alterum de hominibus, ad quorum utilitatem Petrus scripserit, faciliore negotio expeditur, etiamsi alii utrique populo tam iudaeo, quam gentili, alii solis iudaeis, solis gentilibus alii scriptum velint. Probatior enim sententia nunc est, ad hebraeos praesertim docendos, qui Christi fidem susceperant, Petrum intendisse animum et literam, seu quod hebraeorum esset apostolus, seu quod electi advenae dispersionis vocentur iudaei per orbem dispersi, quos et Iacobus apostolus tribus, quae sunt in dispersione compellavit: namque dispersos etiamnum iudaei se dicunt, nimirum terra a Deo sibi in hereditatem data expulsos, extorres, exules, quo nomine gentiles comprehendi nequeunt, qui nullam singularem terrae partem a Deo dono acceperant, neque in alienis terris morabantur. Non ausim tamen s. Augustino, Thomae, Bedae, aliisque quibusdam interpretibus repugnare omnino, dum nihil prohibere affirmant, quominus Petrus etiam fideles gentium cum iudaeis fide coniunctos alloqueretur (2); sicut et Paulus, quamvis epistolas suas in gentium gratiam daret, ad iudaeos, tamen et multa procul dubio pertinere oratione sua declarabat. Nam loci illi, qui a multis proferuntur, ut ad solos hebraeos dicti, tum Augustini, ceterorumque sententiam non infirmant, quamquam verum esset de solis hebraeis intelligi; tum non adeo perspicue

(1) Wieseler in op. *Chronol. d. apost. Zeitalt* p. 508 probabiliorem sententiam dicit quae tenet anno 62 scriptam fuisse. Iuxta Reitmayr op. cit. § 74 scripta fuit inter ann. 63-65; iuxta Güntner vero § 207 serius, nempe inter ann. 65 et 67.

(2) Cf. Wouters in ep. cath. dilucid. qu. II, § 1 nec non Reitmayr § 74, n. 3.

hebraeorum sunt proprii, quin possint et ad gentiles accommodari. Illud enim capitis II, v. 12: *Conversationem vestram inter gentes habentes bonam*, quare non potuerit ad incircumcisos fideles dici, qui inter gentes errorum adhuc tenebris circumfusas versabantur, a quibus iniurias et contumelias sustinebant, ut statim Petrus prosequitur explicare? *Ut in eo, quod detrectant de vobis tamquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes glorificent Deum in die visitationis.* Altera vero capitis III, v. 6, ab exemplo Sarae petita ad mulieres adhortatio, *cuius estis filiae*, foeminis quoque olim gentilibus fieri optime potuit. Nam Sarae filiae sunt non illae modo, quae Abraham et Saram progenitores habent, verum etiam quotquot sunt promissionis filiae in Abrahamo et Sara progenitrice benedictionem consecutae et Saram imitantur: quapropter graece legitur ἧς ἐγεννήθητε τέκνα, *cuius factae estis filiae;* scilicet facientes bonum, et non timentes ullam perturbationem ad sanctam Sarae familiam acceditis.

Institutum apostoli est tam de fide, quam de christiana vita dicere, quae bonis operibus probatur, et vexationum maxime tolerantia ad Christi Domini exemplum. Multa idcirco in unum congerit Petrus, quae in eum scopum omnia collineant; hortatur ut in Christi fide immoti permaneant, a carnalibus desideriis abstineant, meminerint bonorum, quae sunt per baptismum consecuti; Christi patientis, per quem ad novam vitam traducti sunt, vestigia sequantur; principibus et magistratibus, dominis, maioribus quibusque a Deo constitutis obsequium praestent; atque alia huius generis, quae apostolicam maiestatem spirant (1). Hanc epistolam ut ab initio diximus, divinam esse, et canonicam semper agnovit ecclesia; nec ab ullo quidem est unquam dubitatum, qui canonicas quasdam novi Testamenti scripturas approbaret, ut Origenes apud Eusebium *lib.* VI, *cap.* XXV, testatur in ipso loco, in quo omnibus probatam non esse Petri alteram candide fatetur.

De linguae genere, quo scripta est, vix ulla est interpretum dissensio. Plerumque enim graeco idiomate editam putant, quod iudaeis per totum Orientem effusis exploratum in familiari sermone adhibebatur: nec Baronii coniectura hebraicis literis usum Petrum dicentis, ut Marco officium graeci interpretis tribuat, approbationem ullam hactenus habuit. Et de prima quidem Petri epistola tantum dictum sit.

Secunda sancti Petri epistola, quamvis nonnullorum reprehensionem incurrerit, non minoris tamen est auctoritatis, neque minus ab apostolorum principe ad eosdem transmissa, quos primum ad fidei constantiam, et bonorum operum exercitationem per epistolam excitaverat. Enim vero epistolae auctor se ipsum ab exordio salutationis Simonem Petrum nominat; versibus deinde 16, 17 et 18, se adfuisse affirmat in monte sancto, cum Dominus Iesus splendidissima luce circumfusus divina veluti forma se induerat, eumque vox e coelo delapsa filium patri carissimum declaraverat: addit *cap.* III, *vers.* 1, se alteram iam ad eos ipsos, ad quos scribebat, epistolam dare; atqui hae notae certissimae sunt, ex quibus

(1) Hanc epistolam et gravitate et eloquentia et fidei ardore plenam et apostolorum principe dignam Grotius appellat in Praef. in hanc epist. Cf. Drach op. cit. pag. 73 seqq.

apostolorum princeps epistolae scriptor esse cognoscitur. Nisi enim Petro auctori tribuatur ex iis omnibus adiunctis clare cognito, iam alter quispiam se Petrum mentitus arroganter hanc scribendi rationem tenuisset ad fallendum, isque maximam fraudem in re gravissima fecisset: at quomodo haec suspicio cum epistolae argumento componatur cumque ingenuo et simplici veritatis colore, qui per totam scriptionem est fusus? Cur concilia et patres intolerabilem hunc errorem non deprehenderunt, qui facile detegi a quocumque debuisset, cum tamen prae ceteris Gregorius Magnus *Homil.* 18, in Ezechielem ideo confutet, qui Petri dicunt non fuisse, quod auctor dicat se in monte sancto divinum illud testimonium, *hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui*, audivisse? Sed et Athanasius in *epist. fest. in Synop.*, atque *orat. 2 contra Arian.*, Cyrillus hierosolymitanus *Catec. 4*, Concilium laodicenum *can. 60*, carthaginense III, *can. 47*, Gregorius nazianzenus *carm. 34*, Augustinus *lib.* II, *de Doctr. Christ.*, Innocentius primus in *epist. ad Exuper.* recensent in Scripturarum canone secundam Petri epistolam, quam praeterea Origenes *Homil. 7* in Iosue, Hilarius *lib.* I *de Trinit.*, Ambrosius *lib. de Incarn. cap.* VIII, Hieronymus *lib.* I, *contra Iovinian. et de Scriptor. ecclesiast.* in Simone Petro ut sacram et canonicam usurpant: immo vero vel Iudas apostolus Iesu Christi in sua catholica epistola v. 17 et 18, videtur perhibere testimonium veritatis epistolae huius s. Petri, quum inquit: *Vos autem carissimi memores estote verborum, quae praedicta sunt ab apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores secundum desideria sua ambulantes in impietatibus*, quae sunt verba secundae Petri epistolae *cap.* III, *v.* 3: *Hoc primum scientes, quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias concupiscentias ambulantes.*

Quae negotium facessere alicui possent, haeretici autem assumunt ad resistendum catholicis, haec sunt. Primo magna est huius cum priore epistola Petri styli dissonantia, quam et sanctus Hieronymus non negavit; a Petro igitur scripta imprudenter dicitur. Ex hac autem potissimum styli dissimilitudine factum est, ut primis ecclesiae saeculis a plerisque non modo dubitaretur, an Petri esset, verum etiam negaretur, ut ex eodem Hieronymo habemus. Quare et Origenes apud Eusebium *lib.* VI, *cap.* XXV, et Eusebius ipse *lib.* III, *cap.* XXV, de una Petri epistola a nemine dubitatum; de altera multis incertum esse scripserunt. Adeo autem tunc dubitatum est, ut Didymi alexandrini veteris rerum ecclesiasticarum scriptoris aetate, qui prope finem IV saeculi adhuc vivebat, in canonem non reciperetur: ipse vero Didymus falsatam esse pro certo teneret. Scribit enim commentario in epistolam II Petri: *Non est ignorandum praesentem epistolam esse falsatam, quae licet publicetur, non tamen in canone est.* Addit Grotius annotationibus in caput primum epistolae II Petri apostolorum principem auctorem epistolae inconsulto credi, quae non nisi post hierosolymitanum excidium scripta est, quum tamen Petrus sub Nerone vitam perdiderit, antequam Hierusalem a romanis subverteretur. Enim vero in capite tertio imminere significatur totius mundi conflagrationem, ad quam patienter expectandam scriptor christianos hortatur; atqui nemo disci-

pulorum Christi credidit cito adventurum mundi finem, nisi post eversam iudaicam rempublicam ; quando ergo auctor epistolam dedit, iudaicae res iam corruerant. Quod si ita est non Simoni Petro, sed Simeoni, seu Simoni Hierosolymorum episcopo, s. Iacobi minoris in episcopatu successori, epistola tribuenda est. Et sane, inquit, epistolae titulus primum erat: *Simon servus Iesu Christi ;* quidam vero, spectabiliorem volentes epistolam facere, sponte addiderunt: *Petrus et apostolus Iesu Christi.*

Haec tamen sine multo negotio expedire potest, qui dispersam in toto hoc opere nostro doctrinam collegerit. Enim vero multa negari possunt in priore argumento contenta. Primo, tanta non est inter utramque epistolam dissonantia, ut idem auctor dici non debeat, quamquam s. Hieronymus unam ab altera distare non repugnaverit: vis e contrario eadem sermonis et brevitas, idem phraseon, et periodorum circuitus a multis cernitur. Secundo, argumenti mutatio styli quoque mutationem inducit, et unus idemque saepe scriptor diversam adhibet orationem, quae et in sanctorum patrum quibusdam scriptis, maxime Gregorii magni papae epistolis se prodit. Tertio, styli diversitatem non in auctorem, sed in interpretem reiecit Hieronymus in *epist. ad Hebid. quaest. 2*, inquiens: *Duae epistolae, quae feruntur Petri, stylo inter se et charactere discrepant, structuraque verborum, ex quo intelligimus pro necessitate rerum diversis eum usum esse interpretibus.* Nam Petrus modo Marcum interpretem, idest qui scriberet elegantiore stylo, quae ipse divino spiritu plenus pronuntiabat, modo Glauciam adhibebat, ut Clemens alexandrinus *lib.* VII *Stromat.* ex veterum sermone tradidit (1). Quamquam vero ea sermonis dissimilitudo quosdam olim in dubitationem adduxerit, antequam omnium consequentium patrum iudicio Petri esse constaret; omnis tamen dubitatio lata est accessu consensionis perpetuae. Illa dissonantia praeterea aequiorem Luthero Calvinum non retraxit a recipienda tamquam divina epistola, in qua maiestas Spiritus sancti usquequaque apparet, ut dicit argumento commentariorum in hanc epistolam, etsi veram et nativam phrasin Petri in ipsa desideraret. Flacius autem Illyricus in epistolam ipsam explanationes edidit, Petri esse ne dubitans quidem, licet cavillator sit in multis importunus.

Etsi vero Origenes atque Eusebius unicam epistolam a s. Petro certo scriptam referant, nihil mirum quum eorum aetate, sive propter sermonis discrepantiam, sive propter obscuros quosdam locos nondum satis in lucem extractos, quibusdam suspecta epistola videretur, quam universalis ecclesia editam a beato Petro non declaraverat. Origenes tamen et in ipso loco, qui nobis opponitur, consentit Petro apostolo adscribi: *Concedamus et eius esse; de hac enim ambigitur: et Homil. 7* in Iosue eius locos usurpat. Eusebius vero *lib.* III, *cap.* III, veterum dubitationem iam magna ex parte

(1) Differentia styli tanta non est ut alium designet auctorem. Windischmann (*Vindiciae Petrinae* p. 9 seqq.) solide contra Mayerhoff de diversitate in huius epist. dicendi genere agit. Glaire huiusmodi diversitatem e diversa rerum descriptarum natura in utraque epistola explicat. Vid. op. cit. vers. ital. t. 2, cap. II, art. 2, § 4. Hug vero (*Einleit in das N. T.* th. II, § 170) inter utramque epistolam perspicuam styli similitudinem inesse contendit.

dispulsam indicat: *Quae vero secunda* (Petri) *appellatur, eam quidem inter sacros N. T. Libros censitam non esse a maioribus accepimus; sed tamen cum utilis esse videretur quam plurimis, una cum reliquis sacrae Scripturae libris studiose lectitata est.* Maiores scilicet ii, qui primum canonem sacrarum Scripturarum texuerant, in eumque epistolas omnes indubitabiles coniecerant, quae omnium ecclesiarum approbationem habebant, cum nondum de secunda beati Petri epistola satis esset perspicuum, abstinuerant hanc reliquis accensere. Verum ecclesiarum, quae plus testari hac de re poterant, traditione paullatim pervulgata, totus deinde christianus orbis tenuit et Petri alteram paris eiusdemque esse cum prima auctoritatis, paucis frustra repugnantibus. Quod Eusebius *lib.* II, *cap.* XXIII clarius notare non potuit, quam septem epistolas catholicas numerando, quae septem non sunt, nisi secunda Petri in numerum includatur: et Hieronymus in epistola ad Paulinum scribens: *Iacobus, Petrus, Iohannes, Iudas septem epistolas ediderunt:* et iterum de scriptoribus ecclesiasticis in Petro: *Simon Petrus . . . . . scripsit duas epistolas, quae catholicae nominantur, quarum secunda a plerisque negatur propter styli cum priore dissonantiam.*

Ferri autem non potest Didymi, licet non contemnendi scriptoris, sententia, qui ex privato errore publicam quoque fidem epistolae detractam scripsit. Ipsi enim turpiter hallucinato visum est in iis, quae epistolae *cap.* III habentur de mundi renovatione platonicum de revolutionibus seculi systema contineri, ex quo et vitiatam epistolam, et in canonem non relatam ei erat consentaneum dicere. Verum ut primum falsum est vel ipso fatente, licet invito, sic alterum neque vim habet, neque cum eius aetatis ecclesiastica consuetudine cohaeret (1). Non fuisset enim unquam in ecclesiae conventu publice recitata epistola quae Platonis deliria complecteretur: legebatur autem, ut Didymus concedit; non ergo quidquam de platonicis mundi vicissitudinibus in epistola reperiebatur; ergo ecclesiae iudicio auctor longissime distabat a platonicis commentis: quare et in nullam erroris ac vitii suspicionem venire epistola poterat. Quod si publice legebatur in ecclesia, nihil aberat, quin esset in canone: quod enim tum maius haberi poterat argumentum canonicae epistolae, quam publica in ecclesiis recitatio, quum nondum singulari universae ecclesiae decreto canon esset constitutus, et sola per omnes ecclesias recitatione, quae iussu episcoporum fieret, Scripturae probarentur? Si autem praeterea sacrorum Librorum catalogos a conciliis et patribus contextos sine praeiudicio Didymus consuluisset, ex quibus ea aetate sacri a profanis libris discerni poterant, non dissimulasset descriptam et secundam Petri epistolam. Athanasius nimirum, Cyrillus hierosolymitanus, concilia laodicenum et carthaginense III, Gregorius nazianzenus, Hilarius, qui literis mandarunt sacrarum Scripturarum canonem, in ipsum et secundam Petri epistolam contulerunt, quos et paullo post secuti Ambrosius, Augustinus, Innocen-

(1) Recentiores verosimilius putant verba olim Didymo tributa, ab alio scriptore eius commentario adiecta fuisse; ea enim Didymi sententiae repugnant, quae secundae Petri epistolae favet. Cf. Mingarelli, edit. *Opp. Didymi*, p. 21 not.; Guericke, *De schol. Alex.* vol. II, pag. 30.

tius I, supra a nobis producti testes idem confirmarunt (1).

Grotii denique coniectatio licentior est, et contra veterum doctrinam, contra omnium exemplarium fidem, contra primorum christianorum expectationem pugnat, idcirco multa peccata eo in argumento sunt. Primo enim unde hausit Grotius olim nudum Simeonis, vel Simonis nomen sine ullo adiuncto fuisse epistolae praefixum, quando graeci omnes, latini, syriaci, arabici codices sive MSS., sive typis editi habeant *Simon Petrus servus et apostolus Iesu Christi*, in omnibus iidem loci capitis tertii, quos Grotius Petri aetate recentiores iudicat, aeque contineantur (2)? Quomodo ergo licuit Grotio audacius affirmare non ab apostolo Petro, sed a Simone Hierosolymorum episcopo scriptam epistolam propter sententias quasdam, quae cum Petri temporibus sibi non videntur cohaerere? Fugisset ne ea temporis distantia aciem Iustini martyris, Origenis, Cypriani, Novatiani, quorum alter in dialogo cum Tryphone, alter *Homil.* 7 in Iosue, alter epistola 75, alter *lib. de Trinit. cap.* VIII Petrum auctorem agnovit, ut reliquos taceam supra commemoratos patres; ut illud etiam praeteream multas esse sive in capite primo, sive in tertio scribentis apostoli notas? Ex quo et altera Grotii coniectura infirma admodum est, neque valens probare non nisi post ruinam iudaicae reipublicae obtinuisse opinionem de proximo totius mundi occasu. Nam vel apostoli Christo vivente iudaici status eversionem a mundi conflagratione non procul distare crediderant, et post Christi Domini mortem avidissime tempus expectabant, quo hebraeorum respublica labefactaretur, quod beatum Christi regnum non nisi hebraeorum ruinis gloriosius futurum arbitrarentur. Capite enim 24 *Matthaei* Christus Dominus de Hierosolymorum excidio loquens, typo et figura conflagrationis mundi (3), adiunxit et quaedam de rerum omnium interitu, quem apostoli eodem propemodum tempore eventurum intellexerunt, unde et opinio invaluit extremum iudicii diem, sive filii Dei adventum, templi et Hierosolymorum ruinas prope consecuturum. Noluit tum Christus apostolos ab ea sententia abducere gravi de causa, ut interpretatur Maldonatus in *vers.* 5, capitis eiusdem XXIV: *existimabant apostoli haec esse coniuncta, finem templi et finem mundi; noluit Christus hunc illis errorem eripere, ne post templi eversionem in longum expectationem porrigentes, securi essent.* Inde factum est, ut apostoli et ipsi de Hierosolymorum eversione sermonem habentes ad mundi excidium animum converterent, atque ex communi christianorum persuasione utrumque coniungentium compararent sibi commodum eosdem inducendi ad fidem, ad spem, ad pietatem, ad constantiam. Petrus igitur sciens quosdam longa expectatione promissionum Christi de Hierosolymorum excisione, de mundi fine, de regno ipsius glorioso delassari, hortatur, ut Christi gloriam, novos coelos, novam terram patienter expectent, atque ad haec omnia se comparent maxima animi puritate; Dominum enim ait, promissa facturum, etsi differre videatur: *quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut unus dies*, cap. III, 8. Porro quid iam est in hac hortatione, quod aut Pe-

(1) Cf. Reitmayr op. cit. tom. I, § 10, ubi plura de hac re.

(2) Cf. Nat. Alex. sec. I, cap. XII, § 4

(3) Patrizi *De interpret. s. Script.* lib. I, cap. XI, n. 339.

trum dedeceat, aut cum Petri aetate componi non possit (1), si et ipse magistri exemplo primum et secundum Domini adventum non distinxit, atque occasionem ex fidelium credulitate arripuit excitandi, quos alloquebatur ad expectationem novorum coelorum, novaeque terrae, in quibus iustitia habitaret? (vers. 13.) Valde ergo errare Grotius nobis merito videtur, quod putat post Hierosolymorum demolitionem Simeonem, eius urbis episcopum, epistolam hanc edidisse, quam boni deinde fideles ad augendam scripto fidem Petro adscripserint.

Epistolam hanc ad eosdem misit Petrus hebraeos, ad quos primam miserat, ut paullo ante ex ipsiusmet verbis explicabamus. Neque illud initium, *Simon Petrus servus et apostolus Iesu Christi iis, qui coaequalem nobiscum sortiti sunt fidem*, probat ethnicis datam. Nam et hebraei potissimum inter tot pertinacissimos fratres ad veram fidem traducti aequalem cum Petro, genere iudaeo, consecuti erant credendi felicitatem (2). Roma pariter haec scripta creditur, et quidem paullo ante, quam sanguine suo fidem, quam docuerat, testaretur, ut verba indicant *vers.* 14 et 15 capitis primi: *velox est depositio tabernaculi mei, secundum quod et Dominus noster Iesus Christus significavit mihi. Dabo autem operam et frequenter habere vos post obitum meum.* Argumentum epistolae in eo posuit Petrus, ut moneret fideles mendaciis falsorum doctorum non assentiri, bonis operibus assidue intendere, traditam alias sibi doctrinam tenere, patienter adversa ferre, sacris Scripturis legendis incumbere, postremi iudicii diem et revocationem mortuorum ad vitam certo sperare, cavere ab indoctis, qui et Pauli apostoli, et ceteras Scripturas ad suam perditionem depravabant, a firmitate, non modo non excidere, verum etiam Christi Domini gratia et cognitione augeri.

(2) Cf. Weith, op. cit. p. IX, sect. 1, cap. II. Solutionem aliarum difficultatum vide ibid., et apud Danko op. cit. § 96 *Digressio* etc.; Güntner op. cit. § 209, et Glaire op. cit., tom. II, sect. 8, cap. II, art. 2, § 4.

(2) Cf. Calmet, *Prolegom.* in hanc epistolam.

Articulus X.

De Epistolis beati Iohannis.

Iohannem dilectum Christi discipulum tres ecclesiae epistolas reliquisse statim intelligimus eorum auctoritate probari, qui septem catholicas epistolas numerant: neque enim, ut in superiore articulo adnotabamus, septem haberemus, nisi tres Iohannes dedisset. Prima tamen unica est, cui ab apostolorum aetate nulla unquam temporum, aut locorum, aut hominum mutatio, vel vicissitudo fidem abrogavit, de cuius propterea auctoritate non disputamus, ne loquendo res certas videamur dubias facere: videretur enim probatione quadam egere, de quo loqui esset opus. Illud autem perpetuae traditionis vim maxime demonstrat, nimirum semper creditum esse Iohannis epistolam, etiamsi nulla auctoris inscriptio sit: unde perspicitur non ex inscriptione, sed ex constanti ecclesiae fide ac sententia de scripti ullius auctore esse iudicandum. Et quidem Iohannes, dum nomen suum celat, multis characteribus se prodit, stylo videlicet, methodo, sententiis, caritatis mutuae et benevolentiae commendatione, quam unam visum est semper in hominum animis insinuare: sed nisi his omnibus accessisset ecclesiarum fides, multum

adhuc deesset ad nos in ea sententia confirmandos, quae iam propter approbationem perpetuam evelli ex animo nostro non potest. Tacuit autem fortasse Iohannes nomen, ne aut sibi, aut ullis, ad quos scribebat, grave aliquod negotium crearet, si in romanorum manus pervenisset epistola, quae ad populos romanis odiosos mittebatur.

Quum id teneamus, conferenda opera nostra esset, ut ad quos, unde, et quando Iohannes epistolam miserit, videremus: sed obscura adeo res est, ut nulla spes supersit futurum, ut ullis verbis illustretur; quare ponemus in medio sententias patrum atque interpretum, sive habeant ii, sive careant, quo se tueantur. Auctor quaestionum evangelicarum, qui Augustinus dicitur, ad Parthos (1) inscriptam iudicat, quod inter ceteros et Possidius in indiculo operum s. Augustini et pseudo-Hyginus in decreto probant. Erat autem parthis cum romanis de imperio Orientis contentio, unde coniectura ducitur, data opera, propter metum romanorum, neque de se, neque de filiolis, quos alloquebatur, quidquam Iohannem in epistola posuisse. Nihil sane est, quod in hac sententia reprehendamus, ut nihil pariter sit, in quo certo veritatem assecutos nos esse putemus. Lightfootus *in horis hebraicis* in primam epistolam ad Corinthios *cap.* I, *v.* 14, arbitratur ad Corinthios missam epistolam, quia, inquit, Iohannes Caio scribens in epistola III, 9 ait, se iam ecclesiae scripsisse (graece enim legitur ἔγραψα τῇ Ἐκκλησίᾳ *scripsi ecclesiae*), ei utique ecclesiae, in qua Caius versabatur; atqui Caius corinthiorum ecclesiae membrum erat, de quo Paulus in epistola ad Corinthios loquitur: Iohannes ergo iam ad Corinthios scripserat, quum ad Caium scribebat. Quae vero unquam alia sit epistola praeter hanc data Corinthiis? Verum aliquid fortasse concluderetur hoc argumento, si Caium, vel Gaium, cui tertiam suam inscripsit Iohannes epistolam, corinthium esse virum Lightfootus primum ostendisset: quod cum nulla ratione effecerit, imbecillior coniectura est, quae nullos comprobatores habere potest (2). Par est inquisitionis ratio, iudaeis ne, an gentilibus an utrisque ad fidem conversis Iohannes scripserit: nihil enim est vel in epistola ipsa notatum, vel a veteribus traditum, quod in ullam partem potius trahat, quum ad omnes eadem dicere auctor potuerit: neque iis verbis capitis V, v. 21: *Filioli, custodite vos a simulacris*, gentiles potius, quam iudaeos ethnicis permixtos ab idololatria cavere iusserit (3).

(1) De hac huius inscriptionis fere omnes recentiores dubitant; nullus enim reperitur scriptor graecus qui hoc nomine eam citet; insuper neque in ullo MS. graeco haec inscriptio reperitur. Putant nonnulli ipsammet errori originem suam debere. Altera enim epistola, ut refert Clem. Alex., *Adumbrat. in* II *Io.*, apud antiquos epistola *Ad virgines (« nom que saint Jean put donner volontiers aux églises demeurées pures de toute hérésie. »* Reitmayr op. cit. § LXXXII) πρὸς παρτένους dicebatur, et per scripturae compendium πρὸς Παρθούς seu etiam Πρθους. Cf. Hug. *Einleit.* II, p. 253. Facile inde, dicunt, huiusmodi inscriptio quae haud convenire videretur epistolae ad Ἐκλεκτὴν Κυρίαν, ad primam epistolam translata fuit. Cf. Güntner op. cit. § 215. Unusquisque in sensu suo abundet.

(2) Cf. Calmet in I *ep. Ioan. Prolegom.*

(3) Eorum sententia nobis arridet quae tenet ad eosdem hanc epistolam conscriptam, quorum gratia evangelium suum conscripsit (cf. Auctorem art. IV *de Ev. s. Ioannis*); immo nihil aliud eam esse quam eiusdem evangelii veluti praefationem. Id patet si ipsa cum evangelio conferatur; eumdem quippe scopum utrique scripto propositum deprehendimus,

Locus vero, in quo intexta epistola est, a Grotio dicitur Pathmos insula, in quam exul pulsus est Iohannes Domitiani iussu, postquam ex olei ferventis dolio Romae illaesus exiverat: in quibusdam autem codicibus dicitur Ephesus. Grotius siquidem immemor quid ei consentaneum esset dicere, qui epistolam ante hierosolymitanae urbis excidium datam putaret, turpiter peccavit utrumque affirmans non modo ex insula Pathmos, verum et priusquam urbs subverteretur Iohannem scripsisse, quod nequit consistere. Nam quum in Pathmos abductus apostolus est, non ita pridem iudaico bello confecto Hierosolymae conciderant. Quamobrem aut Epheso datam dicere mallem, ubi Iohannem multos annos egisse, saltem post apostolorum Petri et Pauli discessum e vita, ex traditione habemus; aut si ab exilii loco scriptam sentirem, dirutas quoque Hierosolymas faterer. Tempus denique Baronius constituit, quo apostolus iam ab exilio reverterat: Grotius ut nuperrime dicebamus, quo stabant adhuc Hierosolymae. Si quae dicit apostolus cap. II, v. 18: *Filioli, novissima hora est: et sicut audistis, quia Antichristus venit* (1), *et nunc Antichristi multi facti sunt: unde scimus quia novissima hora est*, plane intelligerentur de proxime futura Hierosolymorum subversione, nihil iam esset, quod disputaretur: sed cum a quibusdam intelligatur locus ille de adveniente iudicii die et mundi fine, ut rumor percrebuerat Antichristum venisse, non magis ante, quam post subversam Hierosolymam scribi epistola potuit. Equidem multorum patrum sententia est, et plerumque creditur, Cerinthum et Simonem magum a Iohanne esse confutatos, ex quo Calmetus patere arbitratur ante romanorum et iudaeorum bellum exaratam, quum istud in eamdem, qua Paulus, Cerinthi et Simonis aetas inciderit, nondum excisis Hierosolymis. Verum et evangelium suum contra Cerinthi errores Iohannes scripsit; quod tamen post Hierosolymae cladem a patribus ut plurimum scriptum censetur; et refelli tum magistros dicimus, quum discipuli ex eorum schola profecti refelluntur. Quamobrem convellit optime Iohannes illorum haereticorum doctrinam eosque repressit, etiamsi a vivis iam abierint, eorum haeresin a pravis hominibus propagatam confutando (2).

Nihil igitur de hac prima epistola certo constitui potest, praeter id unum, Iohannis esse (3). Multa ille complectitur contra falsos doctores,

eadem in utroque dogmata enuntiata, eadem praecepta tradita, idem stylus, eadem vocabula. Cf. praecipue cap. II, 14, 21, 26 ubi clare evangelium suum innuit, ita ut epistola haec spectari possit tamquam epistola encyclica ad evangelium recipiendum ordinata. Cf. Reitmayr op. cit. § 82; Hug, *Einl.* II, p. 247 seqq.; Patrizi op. cit. lib. I, cap. IV, q. 2 et 5, ubi plura ad rem.

(1) Quae de Antichristo iuxta sacras Scripturas et traditionem cadere in quaestionem possunt, docte et copiose pertractat Calmet in dissert. *De Antichristo*. Plura etiam de Antichristi origine, educatione, regno tradiderunt Malvenda, Bellarminus, Cornelius a Lapide aliique.

(2) Patrizi op. cit. cap. IV, q. 3 epistolas Ioannis eodem quo evangelium tempore et loco conscriptas esse, nempe in insula Pathmo circa annum XCV seu XCVI; quod pluribus argumentis ad satietatem usque confirmat.

(3) Quod spectat ad integritatem huius epistolae, celeberrimum comma I Io. V, 7; *Tres sunt qui testimonium dant in coelis, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt*, authenticum et genuinum esse contra recentiores biblicos ac rationalistas innumeri sacrarum litterarum propugnatores ac theologi demonstrarunt. Confer, ut nonnullos tantum proferamus, Calmet, dissert. in h. loc.; Wiseman, *Two letters on some controver-*

a quibus ne se patiantur seduci, filiolos admonet suos, bona opera et mandatorum observationem ad salutem necessaria adstruit. Iesum esse et Christum, et filium Dei inculcat; ipsum eumdem vere in carne venisse confirmat, quae fidei capita cerinthiani et simoniani sustollebant. Hortatur autem fideles, ut cum Dei caritate benevolentiam erga proximos coniungant, Dei erga nos benevolentiam imitentur, innocentiam servent, filios Dei se praestent, mundi illecebris ne capiantur: qua in confutatione errorum et virtutum commendatione eumdem se esse ostendit, qui et evangelium scripsit, ut propterea non aberrasse crediderim, qui hanc epistolam censuerunt esse quamdam veluti evangelii praefationem.

Secunda et tertia Iohannis epistola non omnibus veteribus, neque recentioribus Iohannis visa est: sed si propter quasdam animi Iohannis apparentes in prima epistola notas, etiam quum nomen abesset a titulo, iudicatum est, primam ei tribui oportere, cur non suscipiamus et has duas posteriores, in quibus idem spiritus cernitur, et praeterea nomen ac dignitas Iohannis initio ponitur? Idem nempe ingenium, eaedem sententiae, stylus idem, eadem phraseologia; immo et verba eadem Dei et proximi amorem spirantia in omnibus istis epistolis extant, quod etiamsi veteres non monuissent, occurrit illico legenti. Quapropter si quid valet iudicium ex oratione ipsa, totum in hac re nostra nobis iure sumimus, ut supervacaneum sit Iohannem alterum a dilecto Christi discipulo quaerere epistolae ullius scriptorem: quibus cum accedant plurium gravissimorum veterum suffragia, nihil est amplius, quod vereamur canonicas Iohannis scripturas dicere. Irenaeus enim *lib.* I, *contra haeres.* secundam epistolam usurpans, Iohannis discipuli Domini epistolam nominat: quis erit vero iste Iohannes, nisi evangelista fuerit? Clemens Alexandrinus *lib.* II *Stromat.*, cum ex prima Iohannis testimonium producit, a maiore eius epistola se promere dicit, ἐν τῇ μείζονι ἐπιστολῇ; quo ostendit et alias nos habere eiusdem beati viri breviores. Tertullianus *lib. de praescript.* alteram epistolam Iohannis apostoli esse pro certo tenet, eam adhibens sine ulla ambiguitatis significatione in causae suae patrocinium. Eadem usus est et magnus quidam concilii carthaginensis episcopus apud Cyprianum, quum initiatos baptismate ab haereticis novo egere baptismo persuaderet, idque extat in synodo carthaginensi sententia 81, inter episcoporum suffragia: Iohannes apostolus in epistola sua posuit dicens: *Si quis ad vos venit, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum.....* quae sunt ex epistola II, *vers.* 10. A quarto vero et quinto ecclesiae seculo adeo obtinuit haec fides, ut a patribus et conciliis nihil probatum magis videatur. Alexander alexandrinus episcopus apud Socratem *lib.* I, *cap.* 16 uctor synopseos, Cyrillus hierosolymitanus *Cathec.* 4, Gregorius nazianzenus in carmine *de can. Script.*, concilia laodicenum et carthaginense III, alterum *can.* 60, alterum 47, Rufinus *in exposit. symbol.*, Augustinus

sy concernig I Io. v, 7; Bengel, *Apparatus criticus ad N. T.* edit. II; Glaire, ed. cit. tom. 2, cap. III, § 5; Tholuck, *Authenticité du verset « Tres sunt »* etc. trad. Valroger; Perrone, *Tract. de Trin.* cap. II, prop. 2, ubi plura ad rem; Franzelin, Tract. *de Deo trino* etc. th. IV, ubi ex principiis theologicis cit. textus genuinus evincitur.

lib. II *de doctr. christ., cap.* 8, Innocentius I, *in epist.* 3 ad Exuperium utrumque affirmant cum canonicam esse epistolam, tum Iohannis; et Hieronymus potissimum, licet in libro *de Viris illustribus* aliorum sententias, quasi illud et ipse sentiret, non improbarit, ad Ageruchiam tamen scribens, tum ad Evagrium *epist.* 85 a communi sententia non discedit, aperte dicens: *Clangat tuba evangelica filius tonitrui, quem Iesus amavit plurimum, qui de pectore Salvatoris doctrinarum fluenta potavit: presbyter Electae dominae et filiis eius, quos ego diligo in veritate;* quod et alibi repetit de epistola ad Caium.

Nihil iam nos ab hac sententia dimovebunt Grotius, Erasmus, Caietanus, qui Papiae auctoritate decepti, et veterum quorumdam errore vim inscriptionis epistolae non assequentium Iohannis apostoli et evangelistae opus noluerunt agnoscere. Inquiunt enim, auctorem, etsi Iohannes sit, non apostoli, sed senioris nomen sibi dedisse, sive presbyteri: *Senior Electae dominae*, epist. 2, v. 1: at senior Iohannes, si quis fuit, non apostolus erat, sed apostolorum discipulus. Nam Papias, qui cum apostolorum discipulis versatus est, ait apud Eusebium *lib.* III, *Histor. Eccles. cap.* XXIX, duos Iohannis nomine esse vocatos, alterum apostolum, alterum presbyterum, atque apostolorum discipulum, quem nullo nisi senioris et presbyteri titulo insignivit; isti ergo duarum epistolarum confectio tribuenda est, non evangelistae. Quo Papiae testimonio fretus Eusebius duos in Asia fuisse viros Iohannis nomine appellatos consentit, praesertim quum sua aetate duo Ephesi sepulcra cineribus utriusque Iohannis condendis extructa ostenderentur: horum vero alteri, idest seniori adscribi oportere duas epistolas, multi priscorum temporum non immerito crediderunt, quibus et Hieronymus videtur favere de scriptoribus ecclesiasticis in Iohannem de duabus epistolis loquens: *reliquae autem duae Iohannis presbyteri asseruntur, cuius hodie alterum sepulcrum apud Ephesum ostenditur;* quam senioris tantum, non apostoli personam facile cognoscet, qui tertiam epistolam legerit, in qua auctor se contemni, a Diotrephe non recipi, figi maledictis asserit. Credibile enim non est christianum virum aliis officio et dignitate in ecclesia praestantem, vel praestare cupientem, ita fuisse apostolo iniuriosum, ut ne eum quidem reciperet. Revera serius in varias linguas duarum epistolarum exemplaria traduci coeperunt: quid autem ex hac ecclesiarum incuria in comparandis sibi earum apographis colligamus, nisi ab initio epistolas illas fuisse reiectas?

Non est sane difficile has coniecturas refellere, quas iam patrum testimonia infirmarunt. Auctor quidem se vocat seniorem, sive Πρεσβύτερον, non Iohannem, neque apostolum, quia cognitus optimae matronae erat, et Caio, ad quos scribebat, et verebatur fortasse ne explicatius se nominando, quid cui detrimenti afferret, aut male acciperentur literae, si in aliorum manus venissent. At ipse primae quoque epistolae nullum nomen praeposuit, quod et Paulus interdum fecit; non erat ergo insolens praetermitti nomen ab auctore. Deinde nomen presbyteri in novo Testamento non aetatis nomen est, sed officii iis tributum, qui primas habent in ecclesia; qui prudentia, consilio, scientia aliis praesunt; qui episcopi et sacerdotis munere fun-

güntur. Nam etsi vox πρεσβύτερος ad aetatem referatur, tamen cum in provecta aetate gravitas, prudentia, consilium existant, translata vox est ad ecclesiasticam dignitatem significandam, quae dotes illas omnes postulat, quod et Laurentius Valla rigidior verborum explicator et censor in notis ad nostrum titulum confitetur. Hoc nomine se et Petrus vocat epist. 1, cap. v, v. 1: *Seniores ergo, qui sunt in vobis, obsecro consenior*, idest συμπρεσβύτερος; quamobrem si compresbyterum Petrum dicimus, apostolico officio non detracto, quare Iohannes presbyter simul non erit et apostolus, quum apostolus totius Asiae primas esset?

Papiae testimonium apud Eusebium quosdam olim in errorem pertraxit, putantes alterum Iohannem presbyterum apostolorum discipulum, cuius ille meminerat epistolarum esse auctorem. Verum, ut Papias nemini auctor fuit, cur ita sentiretur; sic isti illius auctoritate deferuntur. Nam Papias Iohannem alterum non propter dignitatem, sed provectioris aetatis causa seniorem appellavit, ut totum Eusebii testimonium legenti fit manifestum. Ait enim, se existimasse maiorem ex hominum adhuc superstitum viva voce, quam ex librorum lectione capere utilitatem posse: quamobrem quaerebat ex iis, qui se maiores natu essent, quid ab aliis aetate maioribus audiverant, ut sic facilius perveniret ad testimonia apostolorum viva voce tradita. Inter eos seniores, quos de priscis rebus percunctabatur, duos nominat, Aristionem quemdam et Iohannem, et illum quidem huic praeponit; non ergo dignitatis, sed aetatis ratione habita Iohanni *senioris* nomen tribuit, contra quam in epistolis sumatur, ubi procul dubio ad officium refertur. Tum Iohannem illum ullas scripsisse literas non commemorat, ex quo potuerint verisimiliter ecclesiastici scriptores Papiae verbis uti, ut novum Iohannem, quem ignoramus quis fuerit epistolarum auctorem facerent. Fuerit igitur Iohannes alter nomine *Senior*, ut Papias tradidit; ea tamen nominis communitas infirmum argumentum est abiudicandi epistolas Iohanni Christi discipulo (1), quem latina et graeca ecclesia trium epistolarum auctorem tenet, quem syriaca atque arabica exemplaria tribus epistolis ex ordine in canonem relatis eumdem esse omnium auctorem probant, quem concilia et patres traditione ducti Electae matronae et Caio epistolas dedisse testantur.

Quapropter Eusebius, relato Papiae dicto, duos Iohannes fuisse ad summum non repugnat: addit enim, *ex quo fit, ut vera videatur esse narratio illorum* (Rufinus vertit *arianorum*), *qui duos eodem nomine appellatos in Asia vixisse dixerunt, et apud Ephesum duo esse sepulcra et utrumque Iohannis hactenus nominari.* At de duarum epistolarum scriptore ne verbum quidem loquitur, etsi de revelatione, idest apocalypsi aliquid dicat: unde pessime concluditur confirmatam fuisse ab Eusebio eorum opinionem, qui in Papiae verbis plus intelligebant, quam ille dixisset. Hieronymus vero ex aliorum sententia loquitur de duplici sepulcro duobus epistolarum scriptoribus extructo, non ex sua: in opposito enim loco prosequitur: *Nonnulli putant duas memorias eiusdem Iohannis evangelistae esse;* tum ibidem in Papia loquens, iterum de monumento illo duplici ait: *hoc autem dicimus propter superiorem opinionem, quam a plerisque retulimus traditam, duas posteriores*

(1) Cf. Danko op. cit, p. 508.

epistolas Iohannis, non apostoli esse, sed presbyteri (1). In epistolis demum ad Ageruchiam, ad Evagrium et in epistola 103 recitat sub nomine B. Iohannis apostoli initia epistolarum secundae et tertiae, de quibus praesens est quaestio (2).

Ex Diotrephis (3) deinde, christiani hominis et ecclesiae veluti praefecti arrogantia, qua Iohanni scriptori tertiae epistolae obtrectabat, perperam colligitur seniorem eum tantum fuisse, non apostolum summae auctoritatis, ac si nemo unquam ex domesticis fidei restitisset apostolis. Quanta Petrus, quanta Paulus, quanta Iacobus, ab iismet perpessi sunt, qui Christo nomen dederant, quales erant Simon, Cerinthus eorumque discipuli, qui sanctissimos apostolos multis iurgiis lacessiverunt?

Repudiatas demum fuisse ab ecclesiis ullis duas epistolas, quis nisi temere affirmaverit? Aliud est in canonem non admittere Scripturas quasdam, atque an apostoli sint, iudicium cohibere, quousque planissime res constiterit; aliud apocryphas, et Spiritu sancto indignas reputare. Primum damus fecisse nonnullas ecclesias, quod et in paribus causis saepe fecerunt, cum quaedam dubitandi ratio suboriebatur: alterum nec damus, nec ullus unquam extorquebit, neque ipse demonstrabit (4). Serius an ocius traductae in varia idiomata epistolae sint, ineptum est multis inquirere, ubi Clementis alexandrini, atque Irenaei vetustissimorum patrum testimonia proferuntur, atque omnium latinorum, graecorum, syrorum, aliorumque orientalium exemplaria utramque epistolam exhibentia. Illud certo affirmamus numquam probatum iri ab ullis ecclesiis cuiuscumque nationis secundam et tertiam Iohannis epistolam fuisse reiectas (5).

Harum epistolarum altera *Electae* inscripta est, altera *Caio*, ut monuimus. Nobilis quaedam matrona non procul Epheso degens *Electa* nomine fuisse, ut plurimum dicitur, cui Iohannes per epistolas gratulatus est christianam vitam filiorum, atque hortationes dedit ad fovendam caritatem, ad praecepta Dei observanda, vitandosque fidei inimicos, Iesum Christum in carne venisse negantes. Fieri etiam potest Electam ideo generali significatione dictam, quod christianam fidem amplexa in ea permaneret; quod fortasse in diaconissam esset electa, ac veluti mater in ea ecclesia, in qua erat, haberetur; non quod Electa esset aut nomine aut cognomento. Nam quod ab aliquibus (6) dicitur, Electae nomine ecclesiam potius designatam, cui literas dedit Iohannes, quam singularem foeminam fide conspicuam, placere non potest. Absurda enim mihi videtur inscriptio, et ab apostolorum sive aetate sive gravitate aliena: *Senior*

(1) Cf. Calmet in *II ep. Io. prolegom.*, et notas Martianaei ad lib. *De viris illustr.* cap. IX.

(2) Praeterea utramque epistolam ab evangelista Ioanne conscriptam facile patet ex scribendi genere. « Vix ovum inovenias ovo similius, quam epistolae Ioannis similes sunt sermonibus quos legimus in eius evangelio.» Ita Patritius op. cit. lib. I, cap. IV, q. 5, § 2, ubi fuse ad rem.

(3) Cf. Calmet, *Comment. in* III *ep. Io.* v. 9.

(4) Cf. Calmet, *in* II *ep. Io. prolegom.*

(5) Cf. auct. sup. cit. ibid.

(6) Quidam apud Oecum. h. l., Mauduit, dissert. 23; Corn., Serar., Hammond. Cf. Danko op. cit. § 103, qui sententiam auctoris communiorem vocat. Quod vero obiicitur omissionem articuli impedire quominus Κυρία velut proprium nomen retineatur, facile refellitur; cum idem s. Ioannes ep. III scribat Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ absque articulo.

Electae dominae... Insolens et illud versiculi quinti: *Et nunc rogo te, domina*, si florenti ecclesiae, ut quidam volunt, haec dicerentur. Quis enim audivit unquam *dominae* titulum ecclesiae datum? Etsi enim opponant, credibile non esse duas sorores eodem nomine *Electae* vocatas; duas idcirco potius ecclesias debere intelligi, quarum altera alteri salutem diceret: *Salutant te filii sororis tuae Electae*, vers. ult.; tamen credibilius est et sorori alteri ob parem virtutem et officium idem quoque nomen datum esse; vel sane nihil vetat quin legamus: *Salutant te filii sororis tuae, o Electa.*

Gaius, sive Caius nemo certe dicere potest quis aut unde fuerit. Caius alter est corinthius in epistolis d. Pauli ad Romanos et I ad Corinthios commemoratus; alter Derbaeus in Actis apostolorum *cap.* II: fortasse est tertius ab utroque distinctus, Macedo dictus *ibid. cap.* XIX. Sed quis affirmet hos adhuc vixisse, quum Iohannes serius scriberet? Quis etiam Caium a Iohanne *filium* appellatum non potius ab ipso in fide genitum fuisse credat, quum tamen ii essent Pauli discipuli? Operam profecto in re obscurissima nihil profuturam insumunt, qui Caii huius vestigia persequuntur. Quisquis ille sit, testatur Iohannes se magnam percepisse voluptatem, quum sibi nuntiatum est pietate et caritate illum esse praestantem. Dicit inter cetera iuxta graecum textum ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ *scripsi ecclesiae*; iuxta latinum vero fortasse rectius: *Scripsissem* (1) *forsitan ecclesiae: sed is, qui amat primatum gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos*, vers. 9. Deinde minatur, si illuc profectionem fecerit, quam cogitabat, Diotrephen non fore maleficii et maledicti reprehensionem effugiturum: quae, ni fallimur, signa sunt, Caium cuiusdam Asiae urbis non procul Epheso distantis habitatorem fuisse (2). Quis enim facile putet Iohannem provectae aetatis fortasse post suam ab exilio liberationem, longum iter suscipere constituisse ad compescendam hominis audaciam?

(1) Cf. Corn. a Lap. h. l.; Wouters op. cit. q. 5.

(2) De hoc Gaio seu Caio plura apud Calmet, *in* III *ep. Io. prolegom.*, et J. J. Rambonnet *Spec. ac. de sec. ep. Ioannea*, Trai. ad Rh. 1818.

Articulus XI.

De Epistola beati Iudae.

Si operam nostram postularet poni in re non necessaria, qui plura de epistola s. Iudae sive auctore, sive auctoritate a nobis requireret, vel cum maxime abundaremus otio, quid ni imprudens sit in tanta inopia et summa, pene dixero, caritate? Auctor epistolae est *Iudas Iesu Christi servus, frater autem Iacobi*, Thadaeus cognomento et Zelotes appellatus, de cuius genere et familia non attinet dicere, postquam in superiore articulo de Iacobo disputatum est. Et ipsum quidem auctorem esse tota antiquitas, claris et doctis viris constans, memoriae prodidit. Origenes *Tom.* IX *Comment. in Matth.*, et *Homil. 7 in Iosue* de Iuda apostolo haec habet: *Iudas apostolus epistolam scripsit paucorum quidem versuum, plenam vero efficacibus verbis gratiae coelestis.* Clemens alexandrinus utroque III libro *Stromat.* et *Pedag.*, Iudam se Domini servum, et Iacobi fratrem dicere satis habuisse, inquit: fratrem autem Domini se non appellasse, quod eius pudoris et modestiae fuit. Tertullianus *de cultu foemin.*

cap. VII non modo apostoli Iudae epistolam esse dicit, verum etiam inde librum Enoch in ea commemoratum divinum haberi oportere concludit. Eusebius, quae de Iacobi et Iohannis epistolis, eadem et de ista loquitur (1). Concilia et patres omnes, in quibus praesidium causae collocavimus, quam de Petri, Iacobi et Iohannis epistolis susceperamus, iisdem ipsis in locis apostolicae istius epistolae auctoritatem tuentur. Ex quo etiam cognoscitur a IV saeculo, et deinceps exemptam ab omnium et fidelium, et ecclesiarum animis suspicionem illam, in quam olim apud quosdam ventum erat, de epistolae auctore et dignitate, ut vere testari potuerit s. Hieronymus de viris illustribus in Iuda *auctoritatem vetustate iam et usu meruisse, et inter sanctas Scripturas computari.* Atque id persuasum adeo unitariis est, et augustanae confessionis vindicibus, ut nemo iam reperiatur, qui Lutheri vel audaciora verba probet, vel consilium avertendi suos ab adhibenda epistolae fide Calvinus quoque argumento commentariorum in epistolam Iudae non potuit, quin posteriorum omnium patrum affirmationem prio-rum quorumdam disputationi anteposuerit: ait enim, etsi inter veteres dissensio fuerit; tamen quod utilissima epistolae lectio sit, quod nihil cum apostolicae doctrinae puritate non consentaneum contineat, quod multo iam tempore omnes probi viri pro authentica habuerint, se libentissime aliis sacris epistolis adiungere.

Iam patres, atque interpretes duplex gravius argumentum dissolverunt, quod aliquos ab epistolae assensu detrahere videbatur: est autem illud, quia assumitur a scriptore testimonium ex libro Enoch (2), qui omnium iudicio apocryphus est: assumitur et alterum ab altero apocrypho libro, cuius titulus erat: *Assumtio Mosis* (3); ergo et epistola non potest nisi apocrypha esse. Dicimus enim cum patribus atque interpretibus primo non constare, utrum ab ullo libro potius quam a traditione (4), vel divina revelatione acceperit Iudas, quae de Enocho, et de Michaëlis archangeli disputatione cum diabolo scripsit versibus 9 et 14: *Cum Michaël archangelus cum diabolo disputans altercaretur de Mosis corpore .... Prophetavit autem et de his septimus ab Adam*

(1) Nempe Eusebius in canone Scripturarum *Hist. eccl.* lib. 3, cap. III. discrimen statuens inter libros *non controversos*, ὁμολογούμενα, *controversos*, ἀντιλεγόμενα et *spurios*, νόθα, ad controversos pertinere ait epistolam Iudae, ut et epistolam Iacobi, secundam Petri, Ioannis item alteram et tertiam. De canone Eusebii cf. Franzelin op. cit. th. 14; P. J. Vogel *Comm.* I, II, III, Erl. 1809-11; Danko, *Comm. de s. Script.* § 13.

(2) Huius libri fragmenta a variis ss. patribus et scriptoribus ecclesiasticis allegata collegerunt Grabe, *Spicileg. Patrum* I, pag. 345; Fabricius, *Codex pseudepigraphus V. T.* tom. I, pag. 160 seqq. Integer vero quidam liber Enoch repertus est a J. Bruce anno 1773 editusque est a R. Lawrence, Ox. 1821. Interpretationem latinam dedit Gfrörer, *Proph. veteres pseudepigraph.* Stuttg. 1840 p. 169 et seqq.

(3) De hoc libro lege Calmet, dissert. *De Moysis obitu et sepultura*, nec non Ghiringhello op. cit. pag. 121-131.

(4) Ex traditione verosimilius. Iudas enim scripsit epistolam suam circa an. 64 seu 67 aerae vulgaris, prout anterior seu posterior haec epistola habetur altera Petri. Primam sententiam tenent Hug, Glaire, Rampf, *Der Brief Judae*; Maier, *Einlet.* § 117; alteram probabilius sequuntur Baronius, Estius, Lirinus, Nat. Alex., Calmet, Fronmüller, Reitmayr, Drach (abbé) *Epitres catholiques* pag. 222; qui postremus circa an. 70 scriptam putat. Utrumque vero librum apocryphum (nempe librum Enoch et Assumptionem Moysis) ea tempestate scriptum seu vulgatum fuisse communiter recentiores negant.

Enoch dicens: Ecce venit Dominus in sanctis millibus suis. Nam quemadmodum apostolus Paulus *epist.* II *ad Timoth.* III, 8 Iohannes et Mambre restitisse Mosi scripsit, non ullius libri, sed traditionis monumento ductus; sic Iudas Enochi verba et daemonis cum Michaële archangelo concertationem, quae ex traditione, non ex ullo scripto crederentur, epistolae inserere potuit. Deinde ut Origenes, et apertius Hieronymus in *cap.* I, *epist. ad Tit.* docet: esto auctor epistolae ab apocrypho libro testimonia excerpserit; epistolae tamen auctoritas non minuitur: neque indignum apostolo est opportune ex apocryphis Scripturis aliquid efficere. Paulus sine ullo apostolici officii detrimento ab Arato, a Menandro, ab Epimenide, a gentilium scriptis quasdam sententias sumsit, quibus commode usus est ad gentiles instituendos vel obiurgandos: cur ergo Iudas ab hebraeorum libris quaedam haurire non potuit instituto suo confirmando accommodatissima? Etsi enim libri essent apocryphi, verum aliquid continebant, quod Iudas divino lumine illustratus a falso secrevit atque usurpavit. Nam multi sunt apud hebraeos libri, quos perperam patriarchis suis tribuit gens hebraica, eorumque nomine vulgavit, quod nonnulla, quae a patriarchis suis credebantur tradita, in eos libros conjecta sint, ex quorum numero est liber Enoch multis ceterum plenus ineptiis: sed quemadmodum in fabulis fere nihil tam pravum est, quin aliquid veri et boni exhibeatur; sic in libro Enoch inter commenta et deliria somniantium hebraeorum quid erat sincerum atque integrum, dignum, quod apostolico scripto insereretur.

Cetera, quae Grotio suspicionem creant, nihil commovent virum, qui levibus coniecturis non soleat abduci a maiorum fide: quae enim profert, vix quidquam habent momenti. Ait in adnotationibus in epistolam Iudae: *Si apostolica fuisset habita haec epistola, versa fuisset in omnes linguas, et recepta per omnes ecclesias:* in linguam autem syriacam olim traducta non erat: aberat enim a syrorum codicibus, neque in omnibus ecclesiis suscipiebatur. Quamobrem addit, credendum potius est Iudam Hierosolymorum episcopum, qui II saeculo Hadriano imperante florebat, epistolam istam edidisse, cuius initio exscriptor quidam, ut auctoritatem maiorem conciliaret, et apostolicam esse confirmaret, additamentum illud fecit: *Frater autem Iacobi*, quum in primigeniis codicibus scriptum esset tantum, *Iudas Iesu Christi servus*.

Equidem si semper, si ab omnibus, si ubique, si dissentiente nemine creditum esset Iudae apostoli esse epistolam, fieri non potuisset, quin in omnia idiomata ab initio ea traduceretur et propagaretur per universas ecclesias: sed si quidam de hoc ipso dubitarunt, an, cuius nomen praenotabatur, ille scripsisset, quid miremur ab unius nationis exemplaribus abfuisse, aut ab omnibus ecclesiis non probatam? Dubitarunt autem plerique propter apocryphos in ea, ut putabant, commemoratos libros, vel saltem doctrinam ab apocryphis libris excerptam (1); ii igitur neque illa uti, neque inter sacras Scripturas re-

(1) Cf. Hieron. *De viris illustr.* cap. IV. Quod vero Hieronymus suo more dicit, *a plerisque reiicitur*, intellige *aliquos* non τοὺς πλείους. Eusebius enim *a plurimis* τοῖς πολλοῖς genuinam habitam dicit. Antiquorum testimonia vide apud Huetium, *Demonstrat. evang.* prop. 4 etc.

censere debuerunt. Ceterum, quum se ipsum Iudam Iesu Christi servum nominet; quum a secundi saeculi scriptoribus illustrioribus, et deinceps apostoli Iudae epistola credatur; quum nemo consulto et data opera illam reiecerit; quum postea cuiuscumque nationis atque ecclesiae fideles nativo idiomate legerint, imprudenter omnino nunc obsistitur monumentis toto orbe probatissimis. Consilium vero illud, quo Iudae apostolo detractam epistolam Iudae alteri hierosolymorum episcopo tribuendam censet Grotius, arrogantius multo est. Cur ipsae epistolae titulum *Iudas Iesu Christi servus* retinendum putat; alteram autem eiusdem partem *frater Iacobi* delendam? Vel enim utraque pars expungenda est, vel relinquenda utraque. Nullus quippe codex, quod aut nos aut ipse sciat, unum sine altero habet. Deinde Clemens alexandrinus secundo labente saeculo non tam suum protulit, quam ecclesiarum iudicium apostolo Iudae epistolam adiudicantium, vel saltem testimonio suo docuit Iudae fratris Domini nomine epistolam fuisse ea aetate vulgatissimam. Origenes autem sine haesitatione tamquam de apostolica epistola loquitur. Quis ergo cum Grotio credat ea verba, *frater autem Iacobi*, sub Hadriano imperatore amanuensem aliquem supposuisse (1); praesertim quum nullas eius additamenti probabiles causas afferat? Quod si ita esset, cur, qui Origenis temporibus dubitabant, an divina esset epistola, eo Grotii argumento caruerunt, quo sane scripti novitatem demonstrassent? Sed haec dimittamus.

Iudas iste ad quos locos catholicam fidem propagaverit, atque unde scripserit, quove tempore, potius audiremus ab altero, quam quis expectaret a nobis dici. Graeci Mesopotamiae apostolum dicunt, Paulinus Lybiae, Fortunatus Persidis: post apostolorum fere omnium interitum scripsisse versibus 17 et 18 indicari videtur, ubi et testimonium a Petri epistola secunda depromtum ponit: *Memores estote verborum, quae praedicta sunt ab apostolis Domini nostri Iesu Christi, qui dicebant vobis etc.* Unde et ad omnes pariter in Orientis provinciis ad Christi fidem traductos iudaeos praesertim, quos antea Petrus monuerat (2), missam epistolam esse verisimillimum est, et inscriptio significat: *His, qui sunt in Deo Patre dilectis, et Christo Iesu conservatis et vocatis.* Edidit epistolam Iudas contra haereticos, corruptores fidei et morum subversores, describitque vivis coloribus (3) homines concupiscentiae omnino deditos, fastui et vanitati servientes, ignave et turpiter blandientes divitibus quaestus causa, carnis prudentia abreptos, Spiritu Dei vacuos, a quibus discedendum monet, et in percepta Christi doctrina perstandum. Contra symoniacorum igitur, nicolaitarum, gnosticorum doctrinam et nefanda flagitia christianos munit.

Articulus XII.

De Apocalypsi beati Iohannis Apostoli.

Ad postremum omnium novi Testamenti librorum tandem ventum

(1) Cf. Calmet in *ep. b. Iudae Prolegom.*, nec non Drach (abbé) op. cit. Paris 1873, pag. 219-221.

(2) Auctoris sententiam sequuntur inter alios Reitmayr op. cit. § 80, et Drach (abbé) op. cit. pag. 222. Hanc valde probabilem duco. De loco vero scriptionis huius epistolae plures exstant hypotheses; rem quis definire audeat nescio.

(3) Cf. Mauduit, *Annal. de l'ép. de s. Jude*; et Danko op. cit. § 101 in not. 2.

est summo Dei beneficio, quo utinam bene uti videamur ad officium nostrum, atque adiutorum institutionem! Is est sancti Iohannis apostoli et evangelistae Apocalypsis, seu *Revelatio*, unus de Librorum propheticorum genere ecclesiae relictus, qui et ab apostolo scriptus est, et in divinorum numero non referri non potest; idque a nobis in hoc articulo agitur, ut probetur, sicut in ceteris actum similiter est, Apocalypsim non tam sacrum esse Librum, quam a Iohanne apostolo conscriptum: quod etsi brevibus expediri oporteat, nihil tamen negotio deminutum iri speramus, nisi, quod iniuriosum est vel cogitare, spem nostram eorum impatientia falleret, quibus hactenus consultum voluimus.

Libri initium est: *Apocalypsis Iesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis, quae oportet fieri cito: et significavit, mittens per angelum suum servo suo Iohanni, qui testimonium perhibuit verbo Dei, et testimonium Iesu Christi quaecumque vidit.* Porro nisi evangelista Iohannes haec scripsit, qui, quae Christi viderat, testatus est, ut in evangelio atque in epistolis inquit, non ne impostor quidam eius nomine, et veluti colore notis assumtis scripsit per summum nefas? Quomodo vero tantam Apocalypseos liber habuisset fidem, quantam habuit apud veteres patres, si auctor tam impudenti mendacio orationem suam exorsus lectores fefellisset? quum praesertim addat ad septem Asiae ecclesias, quas Iohannes administrabat, et ab insula Pathmos, quo deportatus est sub Domitiano, se scribere? Quocirca antiquiores ecclesiae patres, quorum monumenta extant, summa consensione Iohanni apostolo Apocalypsin attribuerunt, quos brevitati studens tantum nomino, ne articuli magnitudo crescat. Iustinus in dialogo contra Tryphonem ultra medium Apocalypsin dicit esse Iohannis apostoli, atque eam commentariis illustravit. Irenaeus *lib.* v eadem in sententia est, asserens praeterea scriptam sub finem imperii Domitiani, ediditque et ipse in eamdem commentarios, ut de utroque testatur Hieronymus Libro de scriptoribus ecclesiasticis in Iohannem: *Scripsit Apocalypsin, quam interpretatur Iustinus martyr et Irenaeus.* Origenes *Homil. 7* in Iosue, et *in psalm.* I Apocalypsin Iohanni apostoto tribuit; quod et facit Eusebius in chronico anni Domini XCVI: *Secundus post Neronem Domitianus christianos persequitur, et sub eo apostolus Iohannes in Pathmos insulam relegatus, Apocalypsin vidit, quam Irenaeus interpretatur.* Consentit Athanasius *in synops.*, Epiphanius *haeres. 51*, Basilius *contra Eunom. lib.* II, Chrysostomus *Homil. 3 in psal.* XCI, Damascenus *lib.* III, *cap.* XVIII. Sunt autem hi graeci omnes, quorum multos praetereo. Ex latinis Tertullianus *lib.* IV *contra Marcion.*, Victorinus pictaviensis *in Apocalypsi*, Hilarius *praefat. in Psalmos*, et *lib.* VI *de Trinit.*, Ambrosius *in psalm.* XL, Augustinus *tract. in Iohan. cap.* XVI, Hieronymus *in catalogo, in epist. ad Paulinum, de studio Script.* Iohannis apostoli, Iohannis evangelistae Apocalypsin esse affirmant; atque hanc esse sententiam omnium latinorum in epistola ad Dardanum Hieronymus non dubitat dicere: atque ut citius absolvam, concilii toletani IV testimonium sub Isidoro hispalensi anno 636 non afferre non possum: *Apocalypsin librum multorum conciliorum auctoritas, et synodica sanctorum praesulum romanorum de-*

creta Iohannis evangelistae esse praescribunt, et inter divinos libros recipiendum constituerunt. Clementem alexandrinum *Paedagog. lib.* II, *cap.* XII, et *lib.* VI *Stromat.*, Dionysium alexandrinum apud Eusebium *lib.* VII, *cap.* XXIII, Cyprianum *epist. 63*, Gregorium nazianzenum *Orat. 36*, Rufinum *in exposit. symb.*, concilium carthaginense III, Innocentium I, et ceteros Apocalypsin uti scripturam sacram, nullo indicato auctore, usurpantes proferre non est necesse. Severus enim Sulpitius *lib.* II *Hist. sacr.* inquit, Apocalypsin, a quibus non recipitur, *aut stulte aut impie* non recipi.

Quid postulet praeterea ostendi sibi, qui nondum ex his videt Apocalypseos auctorem et auctoritatem, plane nescio. Quis autem est, qui amplissimos testes in alto ecclesiae gradu collocatos, duces optimae scientiae, non sequatur? Ii enim sunt, qui Grotium, qui Flacium illyricum, qui Socinum, qui ceteros haereticos permoverunt. Grotius adnotatione in titulum Apocalypseos scribit: *Apostoli Iohannis esse hunc librum tradidere illi, quibus merito creditur. Iustinus contra Tryphonem, Irenaeus, Tertullianus adversus Marcionem, et aliis multis in locis; quibus consentiunt Origenes, Clemens alexandrinus, Cyprianus, et post eos alii multi.* Flacius illyricus argumento in Apocalypsim: *Si iis habeatur fides patribus, qui propius ad hoc accesserunt saeculum, uti certe aequissimum est, quales sunt Iustinus, Tertullianus, Irenaeus, Apollonius, Theophilus Antiochenus . . . . affirmari poterit, eam ut Iohannis apostoli primo illo saeculo habitam. Cur enim tam certo Iohannis apostoli esse confirmarent, si dubias de ea extitisse sententias antecessorum cognovissent?* Socinus *de auctorit. Script. sacr. cap.* I, *num.* 2 de Apocalypsi ait: *Quod scriptum semper communi consensu tributum fuit Iohanni apostolo et evangelistae.* Nunc vero in omnibus Orientis ecclesiis (de occidentalibus enim nihil dico) sub Iohannis apostoli nomine liber Apocalypseos legitur. In Bibliorum polyglottorum anglicorum editione cum syriaca, tum arabica apostoli Iohannis nomen inscribitur; item Iohannis evangelistae in arabica Erpenii: quae non ideo dico, quod putem istos titulos antiquissimos esse, aut per se valere plurimum; sed ut intelligatur orientales ecclesias cum occidentalibus in auctore Apocalypseos agnoscendo convenire (1).

Nunc ex adversariis eos distinguamus, qui, quum Apocalypsin divinum esse librum dicant, Iohannem apostolum tamen auctorem in eo non aspiciunt, ab iis, qui negant utrumque; et illorum primo argumenta afferamus. Ea autem, potiora

(1) Animadvertendum Apocalypsis mentionem non fieri in canone qui vulgo inscribitur *Apostolorum*, et in canone LX synodus laodicenae. At vero canon LXXXV consentientibus criticis saeculo III longe posterior. Cf. Ceillier op. cit. II, 573 et seqq. Quod spectat ad concilium laodicenum, canonem LX eiusdem haud spernendis rationibus nonnulli critici in dubium vocarunt; ex. gr. Herbst, Tüb. theol. p. 44; Vincenzi, *Sessio 4 conc. trid. vindicata*, Romae 1842. Verum quamvis sincerus esset hic canon, non alia eidem inesset auctoritas, quam quae ab aliquot episcopis, iisque magna ex parte ab ecclesia cath. alienis habere potest. Cf. Pagi *Crit. Baron.* ad an. 315 n. 25. — In syriaca etiam versione veteri *Pescito*, ut nunc in codd. extat, deest quidem Apocalypsis; at primitus et saeculo IV adhuc in ea fuisse, colligitur ex s. Ephremo qui scribens syriace et pro syris omnibus his scripturis non secus ac protocanonicis utitur. Cf. Le Hir *Études bibliques* tom. I, p. 307; et Franzelin *De divina traditione et script.* pag. 427 edit. rom. 1870.

saltem, visus est collegisse Dionysius alexandrinus (1) apud Eusebium *lib.* VII, *cap.* XXIII in libro de promissionibus, quem contra aegyptiorum episcopum Nepotem nomine ediderat. Eo in libro dignitatem quidem Apocalypseos tuetur totis viribus contra eos, qui ut suppositum a Cerintho somniatore librum contemnebant : verum se adduci non posse dicit, ut Iohannis apostoli et evangelistae credat his de causis. Prima, Iohannes apostolus neque in evangelio, neque in epistolis nomen suum dicit; de se autem tamquam de aliena persona loquitur : auctor vero Apocalypseos se nominat bis et tertium, et se in propria persona loquentem inducit; est ergo Iohannes alter ab apostolo, minister utique Dei, cui divina consilia patuerunt (2). Secunda, evangelium atque epistolae Iohannis eodem fere modo exordium habent, easdem sententias iisdem interdum verbis significatas, idem dicendi genus: contra in Apocalypsi nihil horum est, in eaque aliud prorsus ingenium, alia scriptoris manus agnoscitur. Huic succedit tertia, in epistola catholica sermo graecus purus est atque elegans : in Apocalypsi vero rudis, barbarus, soloecismis scatens. Quarta, in Apocalypsi nullam facit auctor epistolarum a se scriptarum mentionem, dum ad septem Asiae ecclesias scribit, quam fecisset Iohannes apostolus ea occasione data, si ipse librum illum composuisset (3). His Dionysii alexandrini causis alias adiungimus ab importunis quibusdam productas. Quo tempore vivebat Iohannes nulla, aiunt, erat Thyatirae ecclesia, quum tamen scriptor revelationis praeceptum scribendi ad angelum, idest episcopum Thyatirae habuisse narret cap. II, 18: *Et angelo Thyatirae ecclesiae scribe...* Item in graecis codicibus titulus est: Ἀποκάλυψις τοῦ μακαρίου Ἰοάννου τοῦ Θεολόγου *Revelatio beati Iohannis theologi.* At si apostolum graeci credidissent, illustrius apostoli agnomen fuisse inscripturos planum est.

His tamen facile resistitur, quae non intelligo, quomodo in mentem Dionysii alexandrini venire potuerint, qui sacrum librum esse Apocalypsim fatetur non modo, verum etiam strenue defendit. Si enim Iohannis apostoli non sit, necesse est fallacis hominis esse se Iohannem apostolum simulantis, atque assumentis sibi apostoli personam ad fidem visis conciliandam. Verum qui mentitur, in eo ipso quod mentitur et fallit, impulsorem Deum non habet; auctor ergo Apocalypseos, nisi Iohannes apostolus sit, non potuit divinitus librum conscribere. Sed paucis ad obiecta respondeamus. In aliis epistolis Iohannes nomen suum reticet, in hac se nominat, quia in aliis praetermitti optime poterat; in hac autem non poterat, nisi omnino a prophetarum, quibus quidquam apparuit, consuetudine recessisset. An non usitatissimum est prophetas futurorum cognitores per visum de se ipsis loqui et nomen suum repetere? Daniel ut minimum octies ait:

(1) Compertum est Apocalypsim inde a tempore quo scripta est ad sec. usque III labens, patres vetustissimos uno ore velut Ioannis apostoli scriptum divinitus inspiratum agnovisse. Primus qui in disputatione cum Nepotianis millenariis alicuius controversiae de hoc libro mentionem fecit Dionysius est Origene inferior.

(2) Düsterdieck ac nonnulli alii critici nostra aetate idem sentiunt.

(3) Recte Reithmayr: « Comme on le voit, toute cette argumentation est tirée des critères internes, et s'appuye sur des raisons purement négatives. Il n'y a là rien de positif, qui puisse contre-balancer la tradition solide de l'église. » Op. cit. § 86, trad. Valroger.

Ego Daniel. Quid ergo novum sit Iohannem ter dixisse : *Ego Iohannes* (1) ?

Neque tanta est styli distantia libri revelationis ab epistolarum atque evangelii stylo, nisi illa, quam necessario postulat propheticus ab historica, atque epistolari oratione sermo, et rerum obscurarum a notioribus (2). Capite primo evangelii *vers.* 14 scribit : *Vidimus gloriam eius ;* capite ultimo *vers.* 24 : *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, et scripsit haec, et scimus quia verum est testimonium eius.* Epistolae I exordium est : *Quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus... de verbo vitae... et testamur.* In Apocalypsis autem initio: *Qui testimonium perhibuit verbo Dei, et testimonium Iesu Christi quaecumque vidit.* Vocabula praeterea *verbi et agni,* qui dilexit nos, et lavit nos a peccatis nostris in sanguine suo, quae propria videntur Iohannis apostoli, utrobique adhibentur : sunt ergo alicubi in evangelio, in epistolis, in Apocalypsi sententiae eaedem, eademque locutio.

Iterum si impolitior stylus prophetici libri est, aliorum vero nitidior, a rerum obscuritate id proficiscitur, non a diversa auctoris persona. Illud etiam minus mirandum est, virum in exilium inter barbaros et ignotos scribentem, quibus ad emendandum et perpurgandum sermonem uti vel non poterat, vel non expediebat, minus polite locutum, quam dum Ephesi versaretur in cultiore provincia, ubi notarios, vel amicos graece magis scientes adhibere commodum erat ad abstergendam a naevis locutionem (3).

Quid vero aut debuerint, aut potuerint in Apocalypsi commemorari epistolae, quas nescimus, an scripserit antequam in exilium pelleretur, et credibilius est post reditum ab exilio scripsisse (4)? Paulus ad Timotheum scribens epistolae ad Romanos datae non meminit; sicut neque in aliis epistolis, quas serius misit : ergone ad Romanos epistola Paulo abiudicabitur ? ad summam scriptor Apocalypseos Iohannes ille est, et ecclesiarum Asiae administrator, et in Pathmos insulam abductus : at nulli Iohanni alteri haec conveniunt praeter apostolum. Apostolus ergo Apocalypsim scripsit, quidquid Dionysio alexandrino visum sit, qui certe ab antiquioribus patribus Iustino, Irenaeo aliisque hac in re discessit (5).

(1) Cf. Veith op. cit. p. IX, sect. II, cap. III, et Drach op. cit. pag. 11.

(2) Idem testantur Adalbert Mayer, Scholz, Ebrard, Langen etc. Cf. Reithmayr op. cit. § 87.

(3) Cf. Calmet *Praef. in Apocal.* art. 4.

(4) Patrizi tum epistolas, tum etiam evangelium Ioannem in insula Patmo scripsisse tenet. Cf. op. cit. lib. 1, c. IV, q. 5.

(5) Ut omnia quae ad hanc rem spectant paucis complectamur, certum est 1° Dionysium de divina inspiratione et auctoritate Apocalypsis cum ceteris consensisse; inquit enim : « Fateor enim sancti cuiusdam et *divino Spiritu afflati viri* opus esse.» Apud Euseb. VII, 25; 2° Solum de eiusdem auctore dubitasse. Refert enim l. cit. *nonnullos qui fuerunt ante nos* (τινὲς τῶν πρὸ ἡμῶν) Apocalypsim reiecisse, totam refutasse eamque Cerintho haeretico adscripsisse; se autem credere illam esse alterius Ioannis, non vero apostoli (ob argumenta ab auctore superius relata); 3° Eusebium in eo deceptum quod illos *nonnullos*, de quibus loquitur Dionysius, putaverit esse catholicos; haeretici enim fuerunt alogi, qui scripta omnia Ioannis respuentes, Apocalypsim nominatim adscribebant Cerintho; 4° Dionysii narrationem unicam Eusebio causam fuisse cur Apocalypsim non certo et necessario inter libros ὁμολογουμένους ponendam esse significaverit (l. III, c. 25). 5° Causis super relatis permotos aliquos patres orientales post Eusebium tum in catalogis indicandam putasse dubitationem alicubi exortam, et ideo Apocalypsim

Nullam fuisse thyatirensem ecclesiam apostolica aetate Epiphanius alogis dedit, qui hoc ipsum obiiciebant: respondit autem Iohannem prophetico spiritu edoctum, quae ventura erant, praevidisse: nempe futuram Thyatirae ecclesiam, quae postea phrygianorum erroribus disturbaretur. Verum quod concessit Epiphanius ea forte de causa, quod publicis monumentis probare non posset Thyatirae ecclesiam ab apostolis institutam, plerumque ab interpretibus negatur: nam apertius ex Apocalypsi atque ex historia constat extitisse; nullis vero rationibus contrarium suadetur. Si quis autem velit cum Grotio dicere ex gentilibus quidem ecclesiam nondum fuisse coactam, sed ex hebraeis iam coaluisse, quomodo Thessalonicae ecclesia erat, antequam illuc Paulus adventaret, dicat quidem, per me licet (1).

Deinde theologum et nos maxime dicimus Iohannem apostolum, quo titulo neminem aequius unquam insigniri decuit. Quum enim theologus is sit, qui apte de divinis loquitur, Iohannes autem patrum fere omnium iudicio ideo volanti aquilae comparetur, quod ceteris de humanitate Christi scribentibus altius ad maiestatem divinitatis ascenderit, quis est, qui theologorum omnium praestantissimum Iohannem non fateatur? Quo nomine et Dionysius areopagita in epistola ad eumdem Iohannem et auctor Synopseos, et alii veteres Iohannem apostolum nuncuparunt. Crediderunt autem procul dubio graeci antiquiores patres hunc eumdem, qui theologus ab iis dicitur, et apostolum esse et evangelistam: theologi autem titulum apostoli titulo accommodatiorem esse ad argumentum, quod in Apocalypsi tractatur.

Reliquum est, ut marcionitas, alogos et reliquos huius furfuris haereticos audiamus, quorum etiam accusationes Dionysius idem alexandrinus, et Epiphanius in scripta sua retulerunt. Aiunt illi non paucos veteres Apocalypseos librum sprevisse, et singula capita refutasse, ut omni sensu vacua nihilque sacri habentia, neque id sine causa: nam eius libri initio aperta falsitas est, quae tegi nullo quaesito colore possit. Dicitur enim beatus homo, qui legerit, audierit, servaverit ea, quae in libro sunt scripta (vers. 3): at quis unquam neque intellecta, neque unquam futura ut intelligantur, sequi faciendo potest? Sunt autem tanta caligine, tam spissis tenebris involuta, tamque in profundo demersa, quae in Apocalypsi leguntur, ut vel acutissimus desperare debeat se illorum scientiam assecuturum: ex quo sequitur neque Iohannis, neque apostolici viri eum librum esse. Rursus Cerinthus eius libri inventor merito creditur, qui glorioso Iohannis nomine somnia sua texit, nemini unquam probanda, nisi Iohannem se esse

non posuisse inter libros universali consensu admissos, tum ob rationes polemicas a citationibus eiusdem abstinuisse; inter quos sunt Cyrillus Hierosol. et Chrysostomus. Et nihilominus 6° certum est a Dionysio ad Hieronymum patres gravissimos orientales (de consensu enim ecclesiae occidentalis, ut patet ex ep. Hieron. ad Dardanum n. 3, nulla est quaestio) cum suis antecessoribus quoad canonicitatem et authentiam Apocalypseos consensisse (Cf. Franzelin op. cit. thes. xvi). Inde postremo 7° patet eumdem Hieron. in cit. epist. huiusmodi verba: *Nec graecorum quidem ecclesiae Apocalypsin Ioannis eadem libertate suscipiunt*; nec protulisse, neque, inspectis monumentis, proferre potuisse de consuetudine communi et publica; ideoque eadem accipienda esse sensu ad privatas dubitationes restricto. Cf. ad rem Franzelin op. cit. th. xvi; Drach op. cit. p. 9-15.

(1) Cf. Calmet *Comment. in Apocal.* cap. II, v. 18.

finxisset. Quod et Caius orthodoxus scriptor, de quo iam supra dictum est, apud Eusebium *lib.* III *hist. Eccles. cap.* XXVIII, Cerintho exprobrat revelationes scripsisse illum, ac si magnus fuisset apostolus, mentitumque ab angelis sibi fuisse exhibitas, inter cetera futurum post resurrectionem terrestre Christi regnum excogitasse, hominesque corporeis voluptatibus fruituros Hierosolymis, et annos mille in apparatissimis nuptiis acturos: quae omnia in Apocalypsi Iohannis descripta sunt. Praeterea inepta multa, atque indigna divini Spiritus maiestate in tota Apocalypsi leguntur, cuius generis illa sunt de septem candelabris, septem angelis, septem tubis, septem phialis, septem sigillis etc. Illa quoque de nuptiis agni aliaque permulta. Addatur his sanctum Hieronymum in epistola ad Dardanum fateri a graecis Apocalypsin non recipi: *Nec graecorum quidem ecclesiae Apocalypsin Iohannis eadem libertate recipiunt.* Epiphanium vero *haeresi* 51, *cap.* XXXII, *n.* 3 *de Alogis*, venia illos atque excusatione dignos fore censuisse, si solam Apocalypsim repudiarent. Eusebium *lib.* III *hist. Eccles. cap.* XIV *et* XV dubitanter de Apocalypseos auctoritate loqui. A Cyrillo hierosolymitano, ab Amphilochio, a Gregorio nazianzeno, et Laodicena synodo in catalogo sacrorum Librorum praeteriri. Haec sunt quae haereticis magna videntur (1).

Sed videte, quam non sit difficile respondere. Ad primum quidem, non aegre adversariis assentimur, veteres quosdam multam suspicionem de libro hoc nostro habuisse, immo et librum non approbasse; at quemquam ex iis capitum singulorum refutationem suscepisse, ut Dionysius alexandrinus apud Eusebium reliquit (2), assentiri non possumus. Quî enim fieret, ut Hieronymus ipse et Eusebius, atque alii priscorum temporum patres talium scriptorum non meminissent? Dum enim commentarios scriptos in Apocalypsin aiunt a Melithone sardicensi, ab Hippolyto, a pictaviensi Victorino, a Iustino, ab Irenaeo; dum non dissimulant ab aliquibus Apocalypsi non esse creditum, opportunum erat et adiungere ab aliis locos omnes confutatos: quod cum ii non addiderint, Dionysius autem nullum adversarium scriptorem nominaverit, ideo retrahimur ab adhibenda omnino ipsi fide. Si tamen uspiam tentavit quis Apocalypsis libro librum opponere, neglectum hominem fuisse oportet, et opus pariter contemtum, quoniam neque hominis, neque operis apud ullum patrem mentio est. Illud iam non curo, librum quibusdam omnino imperceptum apud eosdem auctoritatem non obtinuisse: nam qui sensu vacuum, et carentem sanctitate dixere, ii certe nihil intellexerunt.

Etsi vero obscuriores saepe sint in Apocalypsi sententiae, ignorantius opponitur intelligi omnino nihil, et falso scribi beatum eum esse, qui prophetiae verba servaverit. Apertissimum est in libro id agi, ut adducantur homines ad peccatorum poenitentiam, ad patientiam in periculis, in vexationibus, in cruciatibus, atque ad perseverantiam in fide ac bonis operibus: unde et praecepta vitae clarissima traduntur de constantia in adversis, quae hominum perversitate accidunt, de odio

(1) His fere omnibus responsio praesto est in not. penultima.

(2) Ut superius adnotavimus, Dion., alexandrinus non de catholicis sed de alogis dixit a nonnullis respui apocalypsin. Eusebius vero erravit, eos de quibus loquitur Dionysius catholicos putando.

habendis haereticis, de fugiendis pseudo-prophetis, quae omnia simplices fideles intelligunt, et sequi debent sine abstrusiorum prophetiarum investigatione. Sunt et multa de iudiciis Dei, de summa Dei maiestate, de obsequio Deo praestando, de adorandis divinis mysteriis, quae inter prophetiarum obscuritatem emicant, atque a fidelibus ad divinum verbum audiendum paratis magno cum emolumento percipiuntur (1). Dicemus autem mox de ea, quam exaggerant, Apocalypseos caligine, et tenebris toti sermoni offusis.

Cerintho librum attributum esse ab iis, qui Cerinthi deliria in eo tradi putabant propter mysteriorum ignorationem, non disputo. Verum adeo distat sancta doctrina Iohannis ab eius haeresiarchae erroribus, ut nihil magis nihilque tam contrarium sit, si recte illa intelligatur. Millenariorum (2) ineptias prodidisse auctorem Apocalypseos, ii tantum dicere potuerunt, qui mystico literae sensu non inspecto, quae de agni gloria post victorias, post inimicorum caedem, post triumphos propagata; item quae de magna celebritate acta ad millenos annos, idest ad tempus nullo limite definitum, sub imagine nuptiarum describuntur, dicta acceperunt de veris nuptiis, deque corporeis voluptatibus, ut sonare litera videbatur, vel saltem de spiritalibus sanctarum animarum in hoc saeculo deliciis, priusquam illae aeterna in coelis beatitate fruerentur. Caius autem illustris scriptor apud Eusebium dixit quidem Cerinthum, ac si magnus fuisset apostolus, revelationes suas edidisse, easque damnat: at nihil plane loquitur de Apocalypsi apud nos in canonicos Libros relata (3). Scripserat enim Cerinthus librum revelationum, Theodoreto etiam teste, qui ait ab haeretico illo revelationes scriptas, quas ipsemet se habuisse fingebat, in quibus maxime sermo erat de terrestri Christi regno mille annis duraturo Hierosolymis in cibo et potu corporeisque voluptatibus (4): quare et Valesius ambigua Eusebii verba sic interpretatur: *Cerinthus per revelationes a se, tamquam a magno quodam apostolo conscriptas, comminiscebatur* ... Librum ergo revelationum a Cerintho magni apostoli instar suomet, non alterius nomine apostoli inscriptum refellere Caius voluit. Porro librum istum alium longe esse ab Apocalypsi nostra ex Caii sermone cognoscitur. Cur enim Caius, quandoquidem magnum apostolum nominabat, non dixisset magno apostolo Iohanni absurdum eum librum impudentissima falsitate a Cerintho tributum, si de nostra Apocalypsi loqui voluisset? ubi etiam in Apocalypsi Iohannis legit Caius fore ullam et cibi et potus, et corporis beatitatem per mille annos, et quidem Hierosolymis fore, quum haec Iohannes non scripserit, dicat autem Theodoretus haec ipsa Cerinthum scripsisse? Igitur tenendum est cum Tillemontio librum revelationum Cerinthi a Caio notatum, non autem Apocalypsin Iohannis ab ipso adscriptam auctori Cerintho. Quod si indicare voluisset Caius, quas habemus, Iohannis revelatio-

(1) Cf. Drach op. cit. pag. 24 seqq.

(2) De χιλιασταῖς seu millenariis qui patrocinium sui erroris de regno Christi in terris per annos mille futuro in Apoc. cap. xx constituerunt, cf. Migne *Cours complet de théol.* tomes VII et XI; Veith op. cit. p. IX, sect. 2, cap. II; Franzelin *Tract. de Tradit.* thes. XVI; Drach op. cit. pag. 24 seqq.

(3) Cf. Franzelin l. sup. cit.

(4) Cf. Nat. Alex. *Hist. Eccl.* sec. I, dissert. 27, ubi etiam fuse Cerinthi error de terreno et millenario Christi regno refutatur.

nes, ignoscendum homini esset aestu disputationis abrepto contra millenarios, qui earum auctoritate se tuebantur, quomodo et de epistola ad Hebraeos eum montanistis respondisse monebamus; ignoscendum, inquam, esset homini, qui bona fide dicebat, etsi nullum maiorum testimonium proferret, et novam prorsus iniret viam evadendi adversariorum ictus. Quum enim contra millenarios disputaret, auctoritatem Apocalypseos errori suo obtendentes, censuit optimum fore ad totum errorem convellendum, si cerinthianam illam diceret, putans saltem, quae de mille annis regni Christi in vera Iohannis Apocalypsi leguntur, a Cerintho adiecta, utpote cerinthianorum errorum quoad literam pene similia.

Nemo negat, ut veniamus ad Apocalypseos argumentum, in eo obscuritatem inesse: negant vero boni omnes quidpiam ineptum, aut divino spiritu indignum ibi reperiri. Veterum omnium, qui commentarios in Apocalypsin scripsere, opinio, fuit sublimissima mysteria, futurasque res abditissimas, ut plurimum humanae menti inaccessas, Iohannem verbis suis texisse, ut praeteritis ceteris Hieronymus in antiquiorum scriptis versatus in epistola ad Paulinum exclamat: *Apocalypsis Iohannis tot habet sacramenta, quot verba: parum dixi, et pro merito voluminis laus omnis inferior est: in verbis singulis multiplices latent sententiae.* Voluit enim Deus, ut plerumque sentiunt, mystice describi adversa omnia, quae futurum erat, ut servis suis et ecclesiae acciderent usque ad mundi conflagrationem, vel sub ipsum mundi excidium, eosdemque praemuniri ad fortiter ferendum malum quodlibet spe perpetuae victoriae, et maximorum bonorum quae fuissent temporarias calamitates consecutura. In his etiam multa a sacro scriptore dispergi voluit, quae distinctim non intelligimus, atque ea maxime, quae futura adhuc sunt; vel si sunt praeterita non satis accommodare ad figuras novimus. Sunt tamen divina omnia: immo vero eo ipso diviniora, quo magis ad intelligendum difficilia; tum infirmitatis nostrae ea nos admonent (1), fidem nostram excitant in admirationem, divinorumque consiliorum venerationem rapiunt, nullam humanae inventionis et commenti suspicionem iniiciunt. Quanta enim veterum prophetiarum erat obscuritas, antequam Christi adventu et novae legis promulgatione nubes dispelleretur? Quae etiamnum manet in Ezechiele interpretando difficultas, etsi post Christi obitum omnia a veteribus prophetis significata mysteria reclusa esse videantur? Quum igitur non minus propheticus Iohannis liber sit, quam quilibet alterius veteris scriptoris, qui remota providerit: nec minus Iohanni, quam Danieli et Ezechieli portenta, ac veluti monstra apparuerint, nulla esse obscuritas potest, quae libri dignitati officiat (2). Quamobrem licet cum quibusdam patribus sentiremus, non nisi post omnium saeculorum lapsum affuturam lucem, qua aperte adspiciantur, quae Iohannes perscripsit, nemo nos praeiudicii, nemo scriptorem potest ineptiarum arguere.

Iam importunissimus esset, qui nunc a me ullam Apocalypseos symbolorum explicationem postularet, quam oportet ab explanatoribus sa-

(1) « In hoc quidem libro, cuius nomen est Apocalypsis, obscure multa dicuntur, ut mentem legentis exerceant. » Aug. *De Civ. Dei*, xx, 17.

(2) Cf. Calmet *Prolegom.* cit., art. 1.

crarum Scripturarum haurire(1): dicam tamen festinanter, quae dici solent a patribus, et rei sacrae interpretibus de significatione rerum quorumdam, quas angelus Iohanni monstravit. Omitto hic, ut videtis, dum patres nomino, insulsas aeque ac impias haereticorum interpretationes, calumniae et contumeliae plenas a clarissimo Bossueto praesertim confutatas, qui sub bestiae, meretricis, Babylonis symbolo pontificem romanum, Romam, romanam ecclesiam in idololatriam prolapsas notari volunt, eidemque ecclesiae propter defectionem a fide, gravissimas calamitates et subversionem denuntiari, quas effutiunt iam a ducentis annis imminere in proximos dies. Ex patribus autem et interpretibus, qui probabilia dixere, alii omnia de postremo iudicii die, alii de agitatissimo ecclesiae statu inter horribiles vexationum procellas ante iudicii diem, visiones et prophetias plerumque explicant: nam qui ad moralem sensum totam Apocalypsin traducunt, ab omni difficultate se citius expediunt quidem, at fortasse Iohannem non intelligunt, et potius, quae viderunt ipsi, quam quae vidit Iohannes, proponunt. Primi in septicipitem bestiam Antichristum intelligunt; in duobus testibus Enochum et Eliam; in septem plagis septemque phyalis irae Dei plenis omnes calamitates interitum mundi proxime antecedentes; in regno mille annorum felicitatem iustorum per annos mille in terris cum Christo perduraturam, ac si ipse nuptias celebraret. Verum isti licet cetera non peccarent, hoc postremum certe, profligato dudum millenariorum errore, nemini probare possunt. Reliqua vero minus cum Iohannis verbis videntur consentire, si omnia ad mundi finem reiiciantur. Nam angelus iubet *Apocalyp.* cap. XXII, 10 librum non obsignari: *Ne signaveris verba prophetiae libri huius: tempus enim prope est.* Quae autem vix tandem sunt eventura, apud Danielem VIII, 26 obsignari et claudi iubentur: *Tu autem visionem signa, quia post multos dies erit.* Quae ergo hic non sunt a Iohanne signanda, multa saltem debent fieri citius, quam mundi machina dissolvatur.

Alii magnam iam rerum a Iohanne provisarum partem evenisse arbitrantur; et quamvis dissideant inter se in visis singulis aptandis ad ea quae acciderunt, conveniunt tamen omnes ab ecclesiastica et profana romanorum historia repetendam esse prophetiarum explicationem, atque in tres veluti partes totam Apocalypsim esse dispertiendam. Primam, tria priora capita complectentem, in quibus Iohannes septem Asiae ecclesias reprehendit, admonet officii, confirmat in bono. Secundam, continentem sexdecim sequentia capita, ubi calamitates, aerumnas, res adversas, bella ecclesiae inferenda a tyrannis persecutoribus primum describit: deinde victricem hostium ecclesiam, et ultorem Deum fusi martyrum sanguinis. Tertiam tribus posterioribus capitibus comprehensam de Antichristi adventu, de mundi interitu, de triumpho filii Dei, de beatorum martyrum felicitate, de mortuorum revocatione ad vitam, de postremo iudicio. In hac distributione prima pars vix ullam habet difficultatem. Quid tertia contineat, intelligitur quantum est opus, quamquam singularum figurarum vim quis est qui assequatur? Secunda illustrari potest historiae usu. Sane nihil est, cur interpretes istos reprehenda-

(1) De varia Apocalypsin interpretandi ratione cf. Calmet *Prolegom.* cit. art. II, et Drach op. cit. p. 38 seqq.

mus, dum aiunt ex. gr.: Bestia septiceps significat septem imperatores insectatores ecclesiae : altera autem cornibus instar agni instructa, Iulianum apostatam : decem cornua iis succedentia, decem barbaros reges, qui in romano imperio sedem posuerunt: mulier a dracone fugiens, pariensque in deserto, Dei ecclesiam, quae coacta quidem est in persecutionibus velut delitescere, at ex latibulo peperit et crevit. Anni autem tres cum dimidio, seu quod idem est menses quadraginta duo, seu dies 1260 indicant tempus quo Diocletianus ecclesiam afflixit: terra Babylon meretrix Romam idololatriae deditam; plagae, quas Deus in terram immisit, et quas effudit irae suae phyalis, animadversiones Dei in romanum imperium; liber signatus ab agno reclusus, divina consilia, quae Christus Iesus cognovit et Iohanni manifestavit, ut reliqua huius generis praeteream, et alia, quae ad declarandam Dei maiestatem , potentiam, magnificentiam propheticis imaginibus assumuntur angelorum tubis clangentium, templi, candelabrorum, arcae, vestium sacerdotalium, altaris, victimarum , throni, animalium, seniorum. Haec enim omnia similia sunt figurarum, quibus veteres prophetae, praesertim Ezechiel et Daniel futura praedixere. Numeri autem vel angelorum vel tubarum et phyalarum non est cur rationem quis exigat. Septenarius enim numerus in Scripturis ponitur pro numero quolibet ingenti. Sed his contenti simus, quibus ostenditur ineptias non esse symbola futurarum rerum a veteribus etiam prophetis usurpata vel ad reverentiam divinae maiestatis inspirandam, vel ad regnorum vicissitudines , et ecclesiae Christi modo depressionem, modo gloriam exprimendas. Nihil dico de Agni nuptiis, quibus iam monui Christi Domini cum iustis animabus, cumque ecclesia sponsa aeternam coniunctionem indicari (1).

Denique nihil est quod ex quibusdam paucorum patrum ambiguis alicubi sententiis concludatur (2), quum eosdem ipsos plerumque a nobis testes amplissimos adhiberi compertum sit. Hieronymus, vel quia non legeretur aetate sua in graecis ecclesiis Apocalypsis Iohannis, vel quia Amphilochius, Gregorius Nazianzenus *in carmine*, Gregorius Nyssenus, concilium laodicense inter Scripturas canonicas Apocalypsin non numeraverint, ait a graecis non recipi: ceterum ab iis receptam suadent non modo, sed et persuadent testimonia supra commemorata, et Epiphanii prae ceteris s. Hieronymo annis provectioris, qui contra alogos et theodotianos Apocalypseos auctoritatem tuetur, eorumque accusationibus respondet. Epiphanio vero eidem nunquam in dubium venit eius libri fides, etsi dum alogos totum Iohannem cum evangelio et epistolis reiicientes confutat, excusatione quadam dignos fore dicat si Apocalypsin tantum parvi facerent: maioris certe iniquitatis haereticos arguit, quod evangelio et primae saltem epistolae, quam quod Apocalypsi non crederent. Nihil enim habebant, quo protervitatem suam illi colorarent, isthaec certissima

(1) Plurimi tum veteres tum recentiores in Apocalypsin scripserunt vel eam interpretati sunt, quos recenset Drach op. cit. p. 29 et seqq. E recentioribus prae ceteris lege Alcazar, Bossuet, Calmet, Holzhauser, Rohrbacher, Lafont-Sentenac, cuius opus *Le plan de l'Apocalypse et la signification des prophéties qu'elle contient* prodiit in lucem anno 1872.

(2) Cf. not. 5, pag. 479.

usquequaque contemnendo Iohannis scripta, quum tamen Apocalypseos repudiationem libri saltem obscuritate quadam, apud nonnullos etiam catholicos dubitatione, possent praetendere.

Esto autem, Eusebius in historiis monumenta veterum tractans dubitanter scripserit; at in chronico affirmate ait, Iohannem in Pathmos insula Apocalypsin vidisse, quam postea interpretatus est Irenaeus. Gregorius vero nazianzenus *in carmine* praetermittit Apocalypsin in canonem sacrarum Scripturarum conferre: sed oratione trigesima secunda, quam ad centum et quinquaginta episcopos habuit, Iohannis esse pro certo habet: *nec mihi dubium est, quin alii aliarum ecclesiarum praesides et patroni sint, quemadmodum in Apocalypsi Iohannes me docet.* Reliquos autem paucissimos patres, qui in catalogo Apocalypsim non posuerunt, in ambiguo fuisse ultro concedimus. Quid autem ii contra tot ac tantos efficiant?

Atque haec tandem sunt de canonicis libris, quae si serius, quam quis voluisset, absolvuntur, rerum amplitudini assignet; spero autem futurum ut ex iis prolixius tractatis studium etiam in se nostrum cognoscat. Quod si longior videatur oratio, cum utilitatis magnitudine comparetur: ita fortasse etiam brevior videbitur.

FINIS

THESES

DE DIVINITATE ET CANONICITATE SS. BIBLIORUM

GENERATIM

I.

Libri probatae auctoritatis in sacrorum catalogum, nempe *canonem* collati, *canonici* dicti sunt; in eum non conclusi *apocryphi*, quasi obscuri vel funditus repudiati, vel, propter publici iudicii silentium, dubitabiles. Canon non illico totus confici potuit, sed crevit processu temporis, ut librorum dignitas declarabatur. Moyses primum libros legis sacro volumine compegit: mosaico illi accessionem fecit Esdras et synagoga magna, reliquis appositis, quos hebraei suscipiunt. Deinde Christi ecclesia cum propagata est, apostolicos, solo publico consensu, absque editione decreti, in canonem recepit: demum lege lata paucos quosdam cum stante, tum eversa synagoga a divinis viris, ab apostolis descriptos, sanctissimo gravissimoque consilio approbavit: unde orta est *proto et deutero-canonicorum* distinctio, qua prius et posterius approbationis tempus in pari omnium dignitate notatur. Hanc ecclesiae legem nemo reprehendet, siquidem norit, quomodo ab hebraeis in canonis collectione processum sit, et causas in genere consideret, quibus permota, non modo de apostolicis libris, sed et de quibusdam a synagoga profectis iudicavit.

II.

Canonici libri omnes ea sunt antiquitate, quam indicant, non scripti serius, priscis autem hominibus attributi ad iactandam vetustatem. Ne infinita sit quaestio, exemplum transferendum aequa ratione per ceteros ponatur in mosaicis: hi enim plus reliquis exagitantur. Mosaici libri antiquissimi sunt, hebraico populo traditi vel antequam poëtae ulli, philosophi, historici ceterarum gentium quicquam eorum mandarent literis, quae constet mandasse. Neque dubitandum est, quin externi ii scriptores multa ex mosaicis excerpserint, recte scripta detorserint, profano ornatu vestierint, et magna ex parte fabulas invenerint. Praedicent ergo infideles, quantum velint, Aegyptum sapientiae totius parentem, numquam efficient, extitisse ante legis mosaicae scriptionem aegyptios sacerdotes, qui de religione, de moribus, de rebus publicis administrandis scripserint, quos Moses expresserit.

III.

Cum antiquitate coniuncta est dictorum et factorum veritas tam a domesticis iudaeis omnibus, quam ab externis non minus ad haec idoneis testibus confirmata. Oportet

autem fateri, non esse scriptum quicquam a veritate alienum, seu res sub immensi populi oculos caderet, seu ad praeteritam aetatem referretur: multa enim atque illustria adeo veri indicia sunt, ut veritatis amator non sit, qui ea non adspexerit (quae si in suis codicibus iudaei vident, necesse est, ut in Matthaeo quoque et ceteris evangelistis videant). Increduli, qui mosaicorum librorum scriptorem cum graecis, cum romanis fabulosis legislatoribus comparant; qui populi hebraici decipi facilis ruditatem atque insulsitatem exaggerant, ut veritati historiae detrahant, ridiculi ipsi sunt et insulsi. Qui vero obtrectant descriptioni creationis atque interitus rerum ex aquis diluvii, quod cum naturae legibus ac motibus narratio non conveniat, suspicionem nobis non movent, ne fortasse nunc verum non sit, quod tantam approbationem semper habuit.

IV.

Quod si veritas est scriptarum rerum, erit et divinitas, quae a veritate non disiungitur. Nempe divina erit cum mosaica lex, tum evangelica quae utique a solo Deo esse potest, et tota pariter Scriptura divino afflatu ac praesidio edita. Haec firmius stabiliuntur evulsis plurium errorum capitibus, summae arrogantiae est putare vim propheticam in naturali facultate pro ingenii et temperamenti ratione in humorum ex atra bile abundantia, in vivaciore imaginandi vi sitam, aut studio et arte acquisitam; ignorantiae vero tenere nihil omnino in Pentateucho esse dictum de animae immortalitate, de aeterno praemio bonis proposito, suppliciove indicto malis, atque ex legis infirmitate et abrogatione colligere divinam auctoritatem non habuisse. Deinde, quod contra universam Scripturam sumitur, non esse divinitus traditos libros, quod obscuri saepe sermones sint, repugnantes invicem loci, incredibiles, ineptae, indignae Deo sententiae, et scribi omnia solo humano spiritu potuerint. Quod demum singillatim ad novum Testamentum attinet, impudentius iudaei apostolos literae et sententiarum veteris Instrumenti corruptores appellant, quum prophetarum vaticinia ad novae legis significationem transferunt. His confutatis, quas habemus, divinas esse Scripturas, quantum nunc in genere fieri potest, effectum est.

V.

Etsi vero divini toti atque omnes Libri sint, idest afflante Deo descripti; tamen neque verba singula, neque singulas sententias dictavit Deus, tamquam discipulis dicta magistri scripto excipientibus. Neque erat necesse ita inspirari sanctos viros, quasi extinctis aut abstractis notionibus animo olim insitis, quae ad opus a Deo institutum valebant, infudi eaedem aliaeve debuissent. Nam si adsit Spiritus sanctus scribenti, quem primum ad scribendum excitarit, eumque singulari praesidio tueatur: si mentem oppleat lumine, quod omnem vitiosam ignorantiam depellat, oblivionem, inconsiderantiam; si opportune suggerat, quae scribi velit; si vi sua confirmatum decipi, labi, errare, ineptum verbum scribere non patiatur; si arcana, sublimia, ignota revelet; si nullam denique Scripturae partem vacuam tutela sua relinquat, erunt haud dubie libri a Deo inspirante, quamquam sermo et sententiae plerumque ab hominibus ingenio, memoria, scientia, studio proficiscantur.

VI.

Ut autem nobis non probantur, qui sacrorum scriptorum facultati nihil relinquunt; sic iustius et vehementius displicent, qui res nec fidei, nec morum humana tantum industria locutos dicunt, quocirca et interdum lapsos imprudentia, memoriae imbecillitate, oblivione. Discessit ne Spiritus sanctus a scriptore, quem gubernandum susceperat; aut partem unam Scripturae tuitus est, alteram deseruit, et quum initio adfuisset, in cursu sermonis se abdidit? Divina porro sunt omnia, scriptoris mentem Deo gubernante, vel minimum errorem prohibente, singula approbante. Nemini igitur in mentem veniat, prophetam aut apostolum scribendo ullo in loco peccasse; sed si res eo deducta esset, ut diligentia omni explicandi adhibita, adhuc absurdi aliquid videretur, corruptum exemplar vel interpretem lapsum, vel imbecillo nos ingenio esse dicamus, non valentes assequi loci intelligentiam, ut s. Augustinus inquiebat.

VII.

Sacros Libros totius vitae magistros summo studio primum synagoga, deinde Christi ecclesia custodivit, vel maximis utriusque reipublicae temporibus, ne perirent aut depravarentur. Ante babylonicam captivitatem quidem mosaicos intercidisse, sive Hierosolymae incendio fuisse absumptos, ut oportuerit, quos temporum iniquitas et iudaeorum incuria perdiderat, Esdram recenter effundere, visi sunt quidam patres sentire; unde et totum illud opus, quod habemus, Esdrae laudi tribuerunt. Verum assentiri non possumus. Quidquid negligentiae olim admissum sit in servandis Legis praeceptis, non interierunt sacri Libri, neque iis bellum indictum est a babyloniis, neque Esdras, etsi multa alia laude clarissimus, amissos, ut aiunt, eructavit.

VIII.

Post Esdram sacri codices esdrino, quem vocant, canone conclusi ad Christi ecclesiam, ad nos usque integri, non vitiati, non corrupti devenerunt: dicitur autem de eo vitii genere, quo quid abrasum, intrusum, mutatumve sit malitiose, fraude, dolo, non fortuito librariorum errore, oscitantia, inscitia accidere potuerit: iamque de hebraicis potissimum codicibus disputatur, quos, si Christi et apostolorum aetate sinceri erant, nunc quoque sanos esse perspicuum est. Nam qui iudaeorum fraudem in Scripturis adulterandis, et Masoretharum operam mutationi inducendae susceptam obiectat, peccatum imputat scelestissimis ceteroquin hominibus quod non peccarunt, neque peccare potuerunt, si voluissent, nullo certe patrum testimonio, nullo exemplo unquam probandum. Eadem plane nunc sunt prophetarum scripta. Quod si in rebus, quae fidem et mores non attingunt, quaedam esset verbi mutatio nihil referret ad causam: in lectionis enim ambiguitate, ob literarum similitudinem et varietatem exemplarium, satis est lectionem unam assumere, alteram notare, quod Masorethae fecerunt.

IX.

Quae de hebraicis veteris, eadem et de graecis novi Testamenti codicibus sint dicta, quibus nunquam contigit errores ullos consulto admisceri. Ex utrisque versiones in alias linguas sunt ductae, ut graeca

et latina ex hebraicis veteribus, ex novis graecis latina Biblia sumta sunt, quae licet in paucis sibi invicem et cum exemplaribus interdum discrepent; tamen, quia in praeceptis credendi atque agendi nihil discrepant, verendum non est, ne divina eloquia immutata in aliis quoque linguis non maneant. Non est autem necesse disputare de hebraicis, graecis et latinis, utra praeferenda alteris sint: debeat ne textus ex versione corrigi; an contra, ubi fortuitae mendae irrepsissent. Unum hoc loco affirmatur hebraicos, graecos et latinos codices in doctrina, in fidei et morum praesertim rebus consentire: hebraica veteris, et graeca novi Testamenti exemplaria pristinam dignitatem retinere: ex fontibus auctoritatem versioni conciliari, et concilii tridentini decreto, Vulgatam latinam versionem authenticam declarantis fontium dignitatem non esse extenuatam.

DE DIVINITATE ET CANONICITATE

SACRORUM LIBRORUM VETERIS TESTAMENTI SINGILLATIM

I.

Omnis de librorum veteris Testamenti divinitate duplex potissimum est quaestio. Unum genus est, quod ad auctoritatem librorum pertinet: alterum, quod positum est in inveniendis auctoribus, ut vel dignitatis, vel temporum, vel praeceptorum ratio declaretur. Primum perpetuo constitutum esse volumus contra infideles atque haereticos, de quocumque tandem libro in posterum dicturi sumus; de altero, quia inter fideles saepe disputatur et obscurum est, ponentur interdum in medio interpretum sententiae. Exordiamur a *Pentateucho*, in quo utrumque facile est expedire. Non modo quinque libri Legis appellati divini sunt, verum etiam omnium est Moses auctor. Intoleranda enim est Hobbesii, Peyrerii, Spinosae arrogantia, obtrectantium Legis libros aliis plane de causis Mosi tributos, non quod ipse scripserit. Nec minus temere sibi sumsit Simonius primis capitibus libri I *Hist. critic. vet. Test.* solam legem et praecepta Mosi referre; historiae vero corpus scriptoribus publicis et notariis hebraeorum reipublicae, quos prophetas nominat. Locum et tempus designare, quo scriptum a Mose sit, non est cur adeo curetur; quamquam post exitum ab Aegypto et promulgationem Legis libros omnes describi coepisse putamus, et postremo vitae Mosis anno Deuteronomio totum opus conclusum res ipsa loquitur.

II.

In ponendo scriptore libri *Iosue*, ea interpretes argumenta deficiunt, quibus freti Pentateuchum Mosi vindicant; unde sunt patrum atque interpretum discrepantes sententiae, quae tamen libri divinitati nihil derogant. Nobis quidem videtur prudenter fieri ab iis, qui ab re non explorata assensionem cohibent. Qui Iosuam libri auctorem credunt, quos nominare supervacaneum est, suadere id fortasse possunt, quod

sentiunt, non persuadere: qui contra a Iosua librum eripiunt, ut Samueli aut Esdrae tribuant, ineptius, quasi de re confecta, gloriantur; idque nos movet, ut potius omni conatu tueamur, nihil adeo solidum pro negante parte afferri, cui satis apta responsio adhiberi non possit, etsi adiectitia quaedam esse non diffiteamur.

III.

Maior est inveniendi scriptoris librorum *Iudicum* et *Ruth* difficultas, qui ex librorum compactione in unum unus utriusque auctor esse creditur. Quod ad Iudicum librum attinet, Samuelis esse historiam hebraei arbitrantur, quos nemo convincet erroris: nam regnante Saule, aut ineunte regnum Davide, vixisse scriptorem, ex locis quibusdam non obscure concluditur: Samuelis quoque non repugnat esse librum Ruth, qui in parvo opusculo primum spectaverit Davidis genealogiam describere.

IV.

Quatuor libri Regum, *duo Samuelis* et *duo Regum* ab hebraeis appellati, quod primis materia ab initio subiecta, quam tractat auctor, et in qua versatur, res gestae Samuelis sunt; postremis autem propositum est utrorumque Regum in unum memoriam colligere: cui, quibusve auctoribus adscribantur, frustra quaeritur. Primos duos ex monumentis prophetarum Samuelis, Nathanis et Gadi desumtos damus ultro, sed ipsissima esse illorum trium prophetarum scripta non placet. Haec tamen ignoratio nostra tantum valere non potest apud religionis inimicos, ut propterea in suspicionem veniat librorum dignitas, quam nullus discors aliis canonicis libris locus infirmat. Duos posteriores evolutis partim annalibus commentariis regum Iuda atque Israël, partim prophetarum monumentis, qui libro praesertim secundo Paralipomenon memorantur, ignotus nobis auctor lapso Iudaeorum imperio et perdurante adhuc babylonica captivitate, vel fortassis iam soluta composuit, retentis tamen saepe non modo sententiis, sed et verbis prophetarum et scribarum, quibus stans adhuc imperium significari videretur.

V.

Libri *Paralipomenon* sive *Praetermissorum*, si velimus latine interpretari, sive דברי ימים *dibrè ajamin*, *Verba dierum et Chronica*, ut hebraei vocant, pars sunt a veteribus prophetarum monumentis expressa, atque a libris ephemeridum post babylonicam captivitatem strictim excerpta a libris amplioribus; quocirca multum differunt *a libris verborum dierum regum Iuda, et dierum regum Israel* saepe tam in libris Regum, quam in his ipsis Paralipomenon commemoratis. Iudaeorum iudicium est, Esdram auctorem esse, paucissimis exceptis libri I, cap. III, v. 21 etc., quod quamquam non sumimus tenacius defendere, non videmus tamen, quomodo improbari possit. Illud tuemur constantissime, ex discrepantia inter Paralipomenon et Regum libros, nihil de divinorum Paralipomenon pretio decedere.

VI.

Priorem *Esdrae* librum Esdras ipse, alterum Nehemias scripsit; nec unquam efficiet aut Daniel Hue-

tius, doctissimus ceteroquin vir, prima Esdrae capita non esse Esdrae, aut Spinosa alterum non esse Nehemiae. Hi autem duo in unum olim volumen apud hebraeos compacti sacri libri sunt, a summis viris apud iudaicum populum gratiosissimis, et quasi totius reip. reparatoribus relicti. Nam quos dicunt tertium et quartum Esdrae, quantamlibet olim apud quosdam ecclesiae patres dignitatem habuisse videantur, locum tamen in canone nunquam obtinuerunt. Tertio libro graece conscripto coniectura assequimur veterem hellenistam allaborasse, qui historiam vitae Zorobabelis augere volens et gloriosiora quaedam de tanto principe cum auctoritate praedicare, exscriptum multis in locis verum Esdram popularibus traditionibus conspersit, quas tamen neque synagoga, neque Christi ecclesia potuit probare. Quartum vero solis latinis literis editum, non modo coniectura, sed certis indiciis deprehenditur recentem esse a christiano homine ex iudaeis ad Christi fidem traducto excogitatum, et pia quadam fraude uso ad conciliandam libro auctoritatem.

VII.

Hactenus eos libros produximus, quos nemo negavit esse divinos, nisi qui Deum iudaici populi curatorem non agnovit, et divinitatis fidem omnem sustulit. Nunc ad alterum genus pertinet historicus *Tobiae* liber soli catholicae ecclesiae probatus, apud hebraeos vero atque haereticos auctoritate carens. Ut omnia hac de re complectamur, quod in Tobiae libro describitur fabella non est ad componendos mores inventa, neque ab hominis industria divini Spiritus praesidio muniti historia illa profecta est. Rem, quae contigit, scriptor Deo fretus literis consignavit, isque non sine causa Tobias uterque creditur, chaldaico sermone usus, qualem homines in Assyriam deportatos decebat. Librum Hieronymus in latinum transtulit multo accuratius, nobilius et praestantius quam vetus interpres, qui ex prava graeca latinam interpretationem fecerat non bonam. Hieronymianae postea universa ecclesia merito divinos honores decrevit, leges certas secuta, quibus sacer a profano libro discernitur; quamquam Esdras in sacros libros Tobiae historiam non retulisset; nascens vero Christi ecclesia atque adolescens a ferendo iudicio prudenter abstinuerit.

VIII.

Eadem ferme de *Iudithae* historia subiicimus. Iudithae librum e chaldaico pariter sermone d. Hieronymus in latinum convertit, *magis sensum e sensu, quam verbum e verbo transferens*, ut ipsemet affirmat praefatione in Iudith. Tota sacra narratio historica est, fatentibus iudaeis, non commentum, aut parabola ingeniosi auctoris volentis Iudaeam et synagogam Dei patrocinio fretam poëticis imaginibus inductisque in scenam personis describere. Etsi vero explicare non possemus, quando factum acciderit, de quo magnorum hominum variae sunt discrepantesque sententiae, nostra haec trepidatio aut ignorantia veritati historiae et libri divinitati non obesset. Sed, si quis multum interesse putet ad historiae veritatem ac divinitatem libri, quemadmodum tempus constituatur, quo res contigerit, consentanee cum rei totius summa poni potest, stante potius iudaeorum imperio, quam

persarum, et Manasse imperante, quam Cambyse aut Xerse factum contigisse. Scriptorem equidem non invenimus; verum consentit cum reliqua doctrina hominem israëlitam fuisse in captivitate detentum, qui historiam literis tradiderit, ut fratrum suorum aegritudinem levaret.

IX.

De toto *Estheris* libro minor non est controversia, de quo paucis haec sunto. Propius ad veritatem accedere thalmudistarum sententiam, qua proditum est, synagogam magnam iussisse veram historiam scribi, et probasse non modo novem capita et quatuor priores decimi versiculos, ut hebraicum habet exemplar, divina esse; sed et cetera in graecis LXX et latinis bibliis extantia postrema capita, quae *Additamenta* vocant, ab hebraico exemplari et ipsa translata una cum LXX interpretum versione magnae synagogae approbationem habuisse: demum quae de magno Assuero, sive Artaxerse ex medorum et persarum regibus narrantur, verius Darii histaspis filii rebus congruere, ut sacram cum profana historiam coniungenti constabit.

X.

In *Iobi* historia illustre nobis moderatissimi et patientissimi hominis exemplum reliquit Deus, sive prospera utamur fortuna, sive premamur adversa. Vera oratio est, etsi poëtico scribendi genere, sublimi, figurarum pleno exornata, aucta, amplificata, illustrata parabolis, ut non minus utilitatis quam iucunditatis legentibus afferret. Ut veram historiam sic et divinum librum agnoscimus, in cuius explicatione de Iobi genere, patria, religione, aetate, libri scriptore versamur quidem in tenebris, non tamen adeo, ut omne sit lumen ereptum. Iobus ipse vel Eliu, vel alter quispiam arabs aut idumaeus, arabico vel idumaeo sermone paucis rei eventum complexus est, quam hebraeus antiquior propheta, quicumque tandem is fuerit, multis ornavit, multaque convenienter personis, loco et tempori adiunxit, quaedam soluta oratione describens, quaedam stricta illigans, et in Iobi atque amicorum colloquiis sensus, non verba utrinque usurpata referens, etsi interdum ad literam arabem vel syrum scriptorem expressit.

XI.

Librum *Psalmorum*, videlicet *Hymnorum* et *Laudum*, mirandum est ignorantia quorumdam et impudentia minus antiquum et minus sacrum haberi. De numero vero, divisione, auctore, titulis quaeri rationabilius posse videtur; verum nemini dubium esse deberet, solos 150 Psalmos ab hebraeis, graecis et latinis perpetuo in canonem receptos, divina auctoritate valere: Psalmum contra 151 de *Monomachia Davidis cum Goliatho* idiographum dictum, a syro atque arabe interprete ceteris adiectum, ut et 18 alios *Salomonis* inscriptos spurios esse et apocryphos. Item omnes 150 sine certo rerum aut temporum ordine ab Esdra vel ab hebraeorum doctoribus, vel a synagoga magna uno libro olim comprehensos, non in libros quinque distributos, ut deinceps hebraeis visum est dispertiri. Coniunctionem autem duorum in unum, aut contra sectionem unius in duos, quam exemplaria hebraica, secus atque graeca et latina exhibent, cum ab

initio non satis apertum esset distinctionis indicium, arbitrio potius, quam accurata ratione factam. Insuper maximam Psalmorum partem Davidi auctori iure optimo tribui quidem, sed omnes nullo mŏdo posse. Hactenus tuto et sine trepidatione affirmatum est : quae consequuntur verecundius ponimus. Non constat titulos omnes, ne eos quidem, qui in solis hebraicis exemplaribus leguntur a viro propheta vel divino auctore scriptos : immo vero gravis suspicio est, qui in hebraicis codicibus sunt, nonnullos, re non satis considerata, fuisse appositos ; qui absunt, literae, historiae, argumento saepe esse discordes. Quare sua sit titulis laus propter vetustatem et ecclesiae mandatum eos iubentis praescribi; expectandum tamen esse arbitramur apertius ecclesiae iudicium, ut de omnibus liquidius iudicetur, divinam ne fidem faciant : interim, tamquam a re incerta definienda, esse abstinendum.

XII.

Proverbia gravissimasque sententias toto capite XXIX libri contentas Salomon vir Dei effudit, quas tamen non ipse in unum codicem coniecit. Bis enim, tertium aut quartum etiam facta est diligens eiusmodi sententiarum conquisitio, et recens collecta vitae praecepta prius descriptis addita. Quae trigesimo capite concluduntur, non videntur esse *Salomonis* sed *Aguris* filii *Jakè*, quae utpote breves, familiares, solidae, acutae, vibratae, facile in animum fluentes, ad prudentiam, ad sapientiam, ad oeconomiam, ad politiam, ad totius vitae rationem compositae, locum inter salomonicas habere potuerunt. Postremum caput, si rursus affirmas esse Salomonis, coniectura est diligenti Scripturarum scrutatori probabilis. Summa tamen est, totum librum non ex homine, sed ex divino Spiritu esse profectum.

XIII.

Alter Salomonis liber est *Ecclesiastes*, ac si diceres latine *Liber concionem habentis*, perperam Ezechiae, Isaiae, Zorobabeli a quibusdam tributus, qui videri volunt ceteris acutiores. Nonnulla quae sonant interire animum, corpora autem non revocari ad vitam, suspicionem attulerunt de libri divinitate: verum si cogites Salomonem plures in medium posuisse stultorum, impiorum ac malorum philosophorum sententias, et in utramque partem agitasse, persecutum, quid voluptarii homines sentiant ; demum vero conclusisse totam hominis felicitatem Dei timore divinorumque praeceptorum observatione contineri, suspicio omnis elabitur.

XIV.

Tertium eiusdem auctoris opus est *Canticum Canticorum*, sive nobilissimum Canticum ab adolesentiore confectum, quod reprehendant, qui profanis oculis legunt, nos admiramur animum abducentes a sensibus. Epithalamium est, in quo loquentes inducuntur sponsus, sponsa, amici, amicae et quotquot sponsum sponsamque deducebant: loquuntur autem amatorium sermonem, eumque vividius ac vehementius ultro citroque teneriores animi motus exprimentem, quo purissimus Dei amor ostenditur erga synagogam, ut hebraei inquiunt; ut nos, summa Iesu Christi benevolentia adversus ecclesiam,

quam sibi sponsam acquisivit sanguine suo, naturam humanam quam arctissimo nexu sibi coniunxit, animam praeditam sanctitate, quam sibi in fide et caritate consociat. Non est igitur nudum carmen pro salomonici coniugii celebritate compositum, neque mera spiritalium nuptiarum cum terrenarum praeteritione descriptio, sed utrumque, alterum ex altero consequens, utrumque a Spiritu sancto intentum. Salomon enim, cum prope abesset, ut uxorem duceret appellatam suomet nomine Sulamitidem, animo intuens veluti in imagine spiritaliores nuptias, extulit se, easque nobili carmine complexus est, dum praedicabat suas, ut mos erat prophetarum, qui rebus praesentibus futurarum typis ad novae Legis mysteria pronuncianda utebantur.

XV.

Praeter tres commemoratos *Proverbiorum*, *Ecclesiastis*, *Canticorum* libros, nullum alterum habemus Salomonis, non *Sapientiam*, non *Ecclesiasticum*, quos putandum est, nonnisi propter quamdam eloquii et praeceptorum similitudinem, Salomonis dici, ut ait Augustinus. Et de auctore quidem libri *Sapientiae* nihil affirmamus, contenti aliorum sententias confutare, qui aut Salomonem aut Philonem quempiam homine, sive seniorem, sive Biblium, sive alexandrinum auctorem crederent. In divinis tamen libris sine periculo erroris *Sapientia* numeratur, ac, si quid augurari coniectura licet, iudaeus hellenista post versionem LXX interpretum prope ab aetate Machabaeorum in scriptis philosophorum et graecorum poëtarum versatissimus librum edidit.

XVI.

Ecclesiastici liber et ipse, tametsi a canone hebraeorum abest, non minoris est dignitatis, quam ceteri sacri libri. Iesu filius Sirach Salomonem imitatus, exscriptis etiam quibusdam ipsius praeceptis, studuit sapientiae amorem excitare. Quoniam vero propter scriptorem ipsum (cap. L) eiusque nepotem (in praef.) magnae auctoritatis graecum interpretem, concedendum est, spatio interiecto Simonis pontificatum et Ptolomaei evergetis regnum, librum fuisse conscriptum: qua de re notissima est chronologorum dissensio, an Ptolomaei philadelphi temporibus post Simonem I, an vero sub initium regni Antiochi epiphanis in Syria post Simonem II, prope finem vitae Oniae III auctor scripserit: consultius visum est, intelligi ex adiunctis quibusdam cum ab auctore tum ab interprete notatis, descriptaque in Machabaeorum libris rerum iudaicarum historia, non Ptolomaei philadelphi Aegypti regis aetate, sed philometoris, sub initium regni Antiochi epiphanis, et prope finem vitae Oniae III, anno circiter calculi usseriani 3829 scripsisse Sirachidem, qui Hierosolymis in Aegyptum se receperat.

XVII.

Ad vetustiora tempora unde delapsi sumus, redit oratio, et ad eos canonicos scriptores, quos fuisse propheticos viros ignorare non possumus. Eorum alii, quorum prolixior oratio est, *maiores*, quorum contra brevior, *minores* prophetae dicuntur. Primo loco propter claritatem generis et rerum visarum sublimitatem coniunctam cum puritate sermonis est *Isaias* filius Amosi, alterius quidem ab Amoso

propheta. Cum longaevam vitam vixisset, imperantibus quatuor regibus Iuda, ut initio prophetiae legimus, senior per medium sectus creditur lignea serra, iussu Manassis regis impiissimi, quem prophetica libertate impietatis arguebat: cui opinioni temere contradicitur. Iniquius vero atque arrogantius scripsit Spinosa, ex fragmentis quibusdam chronicorum regum Iuda atque Israëlis, nullamque inter se connexionem habentibus compactum esse librum, Isaiae nomine perperam inscriptum, eique deinde ab ecclesia tributum. Isaiam certe non modo prophetiarum volumen descripsisse comperimus, sed et res gestas Oziae in separato codice, qui temporum iniuria periit. Libros contra titulo *ascensionis*, *visionis Isaiae* evulgatos falso prophetae reiicimus.

XVIII.

Isaiae praedictiones consequitur liber praedictionum *Hieremiae*, qui Baruchi notarii opera est usus. Tota eius prophetae oratio est, si caput LII excipias ab Esdra fortasse adiectum: ipsius est et epistola, quae inter Baruchi capita sextum locum tenet: ipsius quoque Lamentationum liber. Falsus est autem Iosephus putans lugubri isto carmine mortem Iosiae, ut libro II *Paralip.* narratur, prophetam doluisse. Manifestissimum enim est, eo urbis cladem, non alterius mali incursum lugeri.

XIX.

Idem ipse *Baruchus* a propheta Hieremia ad omnem scriptionem adhibitus, epistolam suam et ipse edidit in canonem ab ecclesia relatam, quam dicimus *prophetiam Baruchi*, sacram et divinam, quidquid contra sentiat praesertim Hugo Grotius. Hebraicis literis epistolam scripsit, quamquam desideretur in codice hebraico; Babylone scripsit anno quinto a capto *Sedecia*: quae omnia loco et tempori optime congruere deprehendetur, si animo praeiudiciis vacuo divinum verbum legatur.

XX.

Ezechiel a Nabuchodonosore una cum Iechonia et praecipuo militiae, ac reipub. robore Babylonem abductus, quae eventura iudaico populo et vicinis gentibus divinitus vidit, divino Libro comprehendit, difficili tamen ad intelligendum. Istum Spinosa adversarius, atque obtrectator perpetuus genuinum esse negat Ezechielis volumen. Thalmudistae vero ignorantia et levitate hebraica tribuunt magistris synagogae magnae, quod futurarum rerum praesensio et provisio, ipsorum arbitratu, scribi extra terram sanctam non potuerit.

XXI.

De *Danielis* libro prolixior, atque agitatior cum incredulis, cum hebraeis, cum haereticis disputatio est. Disputari namque solet, utrum Daniel librum scripserit Babylone captivus, an serius hebraeus quispiam legis studiosus Danielem scripsisse finxerit: rursum, prophetis ne annumerandus Daniel sit, an vero scriptoribus, quos *Agiographos* vocant: item, an historiae Susannae, Beli et Draconis, cum Azariae oratione et trium puerorum Cantico, verae sint, et canonicam dignitatem merito obtineant: demum, an eas quoque libri partes idem Daniel literis tradiderit, ut reliquas, quae

solae apud hebraeos supersunt. Sed, quia prima faciliora sunt expeditu, vix ulla ponenda opera est, ut a Porphyrii calumniis Danielis liber vindicetur, atque insipientiae ac stultitiae hebraei arguantur Danieli iniuriosi ob detractum prophetae officium. Deinde vero studiosius danda opera est in heterodoxorum refutatione: damus autem, ut historiae, omniumque additamentorum veritas et canonicitas confirmetur, totusque liber cum additamentis omnibus, qualem habemus, eidem Danieli asseratur, nullaque libri pars in haereticorum reprehensionem incurrat, nulla eripiatur Danieli.

XXII.

Minorum prophetarum Libri, quos omnes coniunctim uno sermone attingimus, neque in hebraeis et latinis, neque in graecis codicibus eo ordine dispositi sunt, quo praedicere futura quisque coepit, neque alter alteri ita praestat aetate, ut scripta ferunt. Sed neque Oseas inter aequales ceteros vaticinando praecessit, qui tamen in Bibliis omnibus ordinem ducere videtur. Nobis Ionas antiquior omnibus propheta est, etiamsi in quinto loco collocetur. Difficile autem est adeo de quibusdam iudicare, qui sint, unde venerint, ex qua tribu, utrum superent alios aetate, an subsequantur, ut saepe aliorum sententias recitandas, ipsi nihil affirmandum putemus. Tenendum de omnibus est, viros fuisse Deo plenos, ea scribentes, quae divino Spiritu acti providerint, quorum plerique ante babylonicam captivitatem scripserint, quae ipsorum libri exhibent: tresque posteriores Haggaeum, Zachariam, Malachiam soluta iam captivitate non minus prophetas fuisse, quam superiores ceteros. Ex his Haggaeus secundo anno Darii, filii histaspis, qui fuit quartus a Cyro; non Darii nothi, filii Artaxersis a Cyro rege noni datus a Deo est auctor, ut populum ad templum aedificandum permoveret. Zacharias non immerito visus est Hieronymo alter a propheta eiusdem nominis, quem Christus Dominus *Matth.* XXIII inter templum et altare caesum iudaeis exprobravit: Christum enim de Zacharia filio Ioiadae, de quo lib. II *Paralip.* cap. XXIV, locutum Hieronymus congruentius docuit. Malachias insipienter ab hebraeis creditur aut angelus sub hominis specie, aut idem, qui Esdras.

XXIII.

Historico libro duplici de nobilissimis Mathatiae gestis filiorumque facinoribus et de immanitate, qua ab Aegypti Syriaeque regibus in iudaeos saevitum est, vetus Testamentum desinit. Uterque *Machabaeorum* est dictus ex Iuda Mathathiae filio, qui sive ob eximiam virtutem, sive ob notam militaribus vexillis inscriptam *Machabaeus* usurpabatur, inclitumque cognomentum ad reliquos fratres traduxit. In utroque vera et divina sunt omnia, torqueant se licet, succenseant, irascantur haeretici, exaggerentque doctrina sententiis quibusdam inter se repugnante, et contraria opinionem omnem de eorum divinitate ex animo evelli. Nos autem invictissimum ss. patrum ecclesiaeque catholicae iudicium, quod unice ad hanc rem valere potest, constanter opponimus. Librorum alter hebraico idiomate, alter graeco scriptus est ab auctoribus duobus, diversas aeras secutis supputando; et primi quidem, quisquis est, praeclarissimae familiae laudes eo libro praedicavit: auctor vero secundi re-

petitam altius historiam, e quinque libris Iasonis, sive Iesu cyraenensis hebraei perstrinxit. Et de veteribus libris inter sacros relatis satis diximus. Nam tertius Machabaeorum, licet humanae historiae fidem non amiserit, sacram non habet dignitatem; quartus vero iamdudum ne inter apocrypha quidem legitur, neque constat, quem librum veteres Machabaeorum quartum nominaverint.

DE DIVINITATE ET CANONICITATE

SACRORUM LIBRORUM NOVI TESTAMENTI SINGILLATIM

I.

Quae de veteris Testamenti scripturis, non tam pro synagogae defensione, quam ecclesiae praesidio alio loco disputata sunt, eadem commodius ad novi Foederis libros traducimus, ut contra infideles quoslibet ecclesiae Christi dignitatem tueamur et gloriam praedicemus. Apostoli scilicet, atque apostolici viri Iesu Christi discipuli, qui aderant, qui viderant, qui audierant, evangelia, epistolas, codices omnes, quibus novum Testamentum continetur, literis consignarunt, viri aperti, simplices, ingenui, iusti, boni, non falsi, non vafri, neque lucri, honoris, popularis gratiae colligendae causa simulantes quidpiam, vel dissimulantes, ullamve adhibentes orationis vanitatem. Quae vero scripsere, certa sunt, in luce, atque omnium oculis acta, ignorata nemini, vulgata, comprobata plerumque externorum testium narratione, confirmata signis et prodigiis; veraces igitur descripserunt vera. Quod argumenti genus vim magnam certe habet adversus omnes infideles, adversus iudaeos vero maximam. Quousque ergo audebunt isti dicere vera esse, quae Moyses, quae prophetae scripto reliquerunt, quae contra apostoli, inania, fabulosa, dolo conficta, ad fallendum composita? Ex quo consequitur novi Testamenti scriptoribus adfuisse Deum et libros, moderante Dei Spiritu, a viris salutis nostrae studiosissimis esse profectos. Accedit obsequium ecclesiae iudiciumque tanti faciendum, ut maioris fieri nullum possit: quo efficitur et in librorum confectionem Spiritum sanctum operam suam contulisse, et nullam deinceps meditato insinuatam esse falsitatem. Quocirca apud ecclesiam sacros et divinos apostolicos libros extare perspicuum est. Nihil autem facit ad distinctionem auctoritatis, alios ocius, alios serius ecclesiae iudicium obtinuisse: eadem plane est omnium auctoritas. Haec in genere tantum, quae uno in loco posita ad singulos libros, ut opus erit, transferantur.

II.

Et quoniam de evangeliis, de epistolis, de apostolicis scriptis, et scriptoribus singulis sermo esse debet, ne una oratione commiscuisse omnia videamur, primo sit, quatuor tantum divina esse evangelia,

idest historias factorum Iesu Christi, et dictorum memoratu dignissimorum. Patres enim, atque ecclesia, quorum semper fuit prudens, sincerum incorruptumque iudicium, non susceperunt, nisi quae *Matthaeus*, *Marcus*, *Lucas et Iohannes* ediderant: cetera vero, vel quod scripta ab iis essent, qui carerent auctoritate, vel quod vitium haberent, aut nunquam probaverunt, aut funditus repudiarunt. Quo ordine videmus in codicibus collocatos libros, eodem et scriptos esse creditur, contemta Bezae, Basnagii, Clerici sententia, qui Lucam apostolis omnibus in scribendo praestitisse inconsulto arbitrantur. Quod si ulli vetusti codices post Matthaeum habent Iohannem, deinde Lucam, sive Lucanum, postremo Marcum, in his ratio dignitatis apostolicae effecit, ut Matthaeo Iohannes accederet, suusque primum apostolis, deinde apostolicis viris esset locus; ex apostolicis vero ille praeponeretur, qui alterum scripti magnitudine superaverat. Quamquam vero haec explorata sint; quo anno tamen quisque scripserit, variae priscorum patrum, discrepantesque sententiae nos ad confessionem ignorationis adducunt.

III.

Matthaeus, qui et *Levi*, et *Levi Alphaei* a Marco et Luca appellatur, iudaeus genere ex publicorum conductore adscitus apostolus evangelium Hierosolymis scripsit gentili lingua, hebraico nimirum sermone et literis, rogatu iudaeorum, qui Hierosolymam et finitimos locos incolebant, non graeco, ut prae ceteris Matthias Flacius Illyricus, coactis superiorum se catholicorum quorumdam, multo vero magis haereticorum argumentis, neglecta patrum auctoritate, iniuria conatus est persuadere. Hebraicus autem ille sermo syro-chaldaicus erat, qualem hebraei tum loquebantur. Evangelium eo idiomate hierosolymitanis traditum ad nazaraeos, deinde ad ebionitas delatum est; et illi quidem amplificarunt narrationibus fide bona ex patrum traditione acceptis; isti vero abraserunt et omnino vitiarunt. Intercidit deinceps hebraicum omne exemplar cum purum illud, quale a Matthaeo prodierat, tum ampliora alia et refecta haereticorum. Verendum tamen nobis non est, ne verum et divinum Matthaei evangelium non habeamus, quia proferre autographum non possumus: nam graeco apographo, unde latinum extitit, ex puris hebraicis desumto, et ab apostolorum usque aevo gentibus ad Christi fidem conversis tradito, quisquis demum interpres fuerit, ecclesiae usus conciliavit auctoritatem. Quamobrem dubitare, quin divinum, integerrimum, et nativa nulla sui parte discors Matthaei evangelium apud nos extet, intolerandae est arrogantiae.

IV.

Marcus Petri discipulus atque interpres evangelium, alterum graecum rogatus a fratribus Romae edidit, ut a Petro audierat: neque enim a Christo ipso acceperat. Graecum dicere malumus, quam latinum: plus enim apud nos valet veterum patrum, et Hieronymi praesertim, atque Augustini testimonium, quam quaelibet vel a Marci officio, vel a graeco exemplari prioris, ut aiunt, latinitatis colorem retinente, vel a loco scriptionis, vel ab incertis monumentis depromta ratio. Scripsit autem Marcus totum decimumsextum caput, in quo Christum Dominum

a morte ad vitam rediisse narratur, ut nihil sit in toto nostro Marci evangelio non divinum et canonicum.

V.

Lucas itinerum apostoli Pauli comes, cui se adiunxerat, ut Petro Marcus, cognitis omnibus, quae ad Christi vitam et sermones pertinebant, evangelium et ipse suum in Achaiae, Boeotiaeque finibus tum composuit, ut doctorem suum defenderet, et manantem falsitatem cohiberet, quum pseudo-apostoli falsis evangeliis per loca, ubi Paulus docuerat. Bonae disciplinae fructum perdere per inscitiam, vel invidiam tentabant: quo et Theophili praesertim, viri spectatissimi, popularis sui voluntati satisfecit. Non hunc apostolum facimus neque Christi auditorem, neque iudaeum genere, neque pingendi aut sculpendi arte peritum, neque eumdem ac Lucium in Pauli epistolis commemoratum; sed apostoli sectatorem, antiochenum, proselytum, medicum, quod Scripturae et patribus consonat. Ei scribenti non modo ecclesia Christi sciens et prudens credidit, verum etiam Marcion tantum honoris tribuit, ut unum ex evangeliis omnibus approbaret: circumcidit autem exemplaria scelestus ille haereseos suae praeiudiciis patrocinium quaesiturus, amputavit, corrupit. Totum, cuiusmodi apud nos est, evangelium scripsit Lucas, et illud primum capitis XIX Christum super Hierusalem flevisse; tum alterum capitis XXII sudasse sanguineo sudore, et angelum, ut levationem concidenti animo afferret, e coelo delapsum. Quare et haec duo, ut partem evangelii Lucae, in Scripturarum canonem iustissime recipimus.

VI.

Iohannes apostolorum postremus Ephesi in Asia minore divinissimum omnium, si licet dicere, evangelium dedit fidelibus, qui contra perniciosissimum Cerinthi atque Ebionis perditorum hominum errorem instrui, atque armari petierant, ut nihil insulsius dicere haeretici, ab Epiphanio appellati *Alogi*, potuerint, quam istud esse Cerinthi evangelium. Ibi et historia mulieris adulterae ab ultimo capitis 7 versiculo ad duodecimum usque 8 canonica et ipsa est, non minoris auctoritatis, quam reliqua, undecumque quis velit sive ab externis, sive a rei insitis argumentis de historiae veritate et canonicitate iudicare. Frustra enim Beza, frustra anabaptistae, productis quibusdam priscis exemplaribus, aut conquisitis coniecturis enituntur ab historia fidem, a fidelium animis eripere veritatem. Morosior quoque criticus fuit, et abutens otio Grotius, qui XXI caput non a Iohanne scriptum, sed adiectum putavit ab ephesina ecclesia, quae absolvendum sumserit, quod evangelistae deerat.

VII.

Hactenus de Christi vita, factis et dictis tantum apostoli duo, duo item apostolici viri scripserunt: non enim novam ecclesiam coiisse, et coepisse propagari vivente magistro scribere poterant, qui non quales doctrina fructus peperisset, sed quis esset sator et quatenus, in historiam suam referre susceperant. *Lucas* deinde idem ipse, quem nuperrime nominabamus, graeci eloquii peritissimus ecclesiae ortum, adolescentiam, propagationem in gentes brevi sermone perscripsit, atque in librum inclusit *Acta apostolorum*

deinceps nuncupatum, quo triginta annorum memoriam paucis colligavit: brevi quidem sermone, quod gravissimis occupationibus districtus, se multum avocari nollet. Huic Lucae libro, ut divino, habendus is honor est, qualem ecclesia semper habuit, nec ullus unquam detraxit, nisi qui Pauli nomen ne audire quidem volebat. De aliis apostolicorum Actorum libris, unde, quae in breviore Lucae historia desunt, videntur suppleri, nostrum non est hoc loco iudicare diligentius, quibus divinos libros ab ecclesia probatos tueri propositum est. Si tamen quis cetera cum his nostris comparet, is profecto intelliget ea, ut nunc sunt, non habere fidem, atque in iis errores esse, quos nulla apostolicorum virorum inscriptio tegat.

VIII.

Sequuntur *Pauli* epistolae. Porro qualis et quantus vir fuit Paulus? Is ex hebraico genere, tribu Beniamin, natus in Tharso Ciliciae urbe, romanus civis (non eo ab infantia traductus Giscala Galilaeae vico, ut Hieronymo est visum) ex Christi insectatore acerrimo factus Christi legis patronus et apostolus, tanta virtute armatus a Deo est, tantoque divinae legis zelo incaluit, ut unus supra humanas vires effecerit, quae multi coniunctim homines laboris patientissimi quocumque humano auxilio freti non potuissent; et plus omnibus ad perpetuam ecclesiarum salutem et sermonibus et scriptis allaboraverit. Quatuordecim scripsit epistolas, gravissimis credendi et agendi praeceptis abundantes, modo ad ecclesias, modo ad singulares homines datas. Sed nunc decimam quartam ad Hebraeos secernamus a ceteris, de qua, cum gravior ea disputatio sit, separatim tractari est opus. Itaque tredecim, inscripto Pauli nomine, viri scilicet apostoli a reliquis apostolis probati, atque in suum recepti, extant epistolae plane divinae, invitis licet ebionitis et marcionitis, quibus Paulus, et Pauli nomen erat odiosissimum. Has non ipse eo, quo sunt, ordine disposuit pro scriptionis tempore, sed nescio quis, qui primo ecclesiarum, deinde personarum dignitatis, et quasi nobilitatis rationem in ea distributione habendam censuit. Idcirco, quae ad Romanos scripta est, primas habuit in canone, quod, cum ceteris ecclesiis illustrior romana sit, aequum videretur et epistolae primas dari. Ceterum coepit apostolus, et prosequutus est scribere epistolas, *primam ad Thessalonicenses*, tum *alteram*, deinde *ad Galatas*, *utramque ad Corinthios*, *ad Romanos*, *ad Philemonem*, *ad Philippenses*, *ad Colossenses*, *ad Titum*, *ad Timotheum*, *ad Ephesios*; si illa quidem ad Ephesios missa praestat altera ad Timotheum, quod diiudicare est difficillimum. Argumentum epistolarum, locus unde scriptae dicuntur, et notata saepe adiuncta quaedam indicio sunt hoc esse inter se ordine collocandas. His alteram ad Laodicenses a Sixto Senensi editam inserere, aut ullam ab apostolo ad eosdem datam credere non possumus.

IX.

De epistola *Pauli ad Hebraeos* seiunctim dicere huc reservatum est, quod olim non ignobiles viri ab apostolicarum numero excerpserint, atque etiamnum haeretici homines eiusdem auctoritatem negligant. Verum apertae adeo Pauli notae, et quasi lumina quaedam apostolici animi ibi perspiciuntur, ut

nemini, nisi Paulo tribui merito posset, quamquam taceret veterum auctoritas; quanto igitur magis cum graeci patres, ne repugnantibus quidem antiquioribus haereticis, summa id consensione tradiderint, a quibus deinde ad latinos eadem iudicatio manavit? Apostolicorum certe temporum epistola est, peritissimi autem, expertissimi, atque intimiora mosaicae legis penetralia olim ingressi hebraei, ut vix fieri etiam hac de causa possit, quin Paulo adscribatur, non Clementi romano, non Lucae, non Barnabae, quod coniiciendo potius, quam constituendo latini quidam scripserant. Quo idiomate primum conscripta epistola sit, parum refert, quod ad inveniendum scriptorem attinet: perinde enim est sive hebraico, sive graeco dicas, sive ex hebraico in graecum traductam; sive solus apostolus cum sententias, tum verba invenerit, sive accitis Clemente, aut Luca adiutoribus verba construxerit, ut ii facere solent, qui in re graviore, etsi ipsi per se valeant, adhibent tamen socios ad ornandam orationem omnium iudicio exercitatiores. Si tamen quis urgeret acrius, et vellet linguae genus dari sibi, graecum, quam hebraicum autographum mallemus dicere. Iam auctoris nomen epistolae pretium satis commendat: si enim hoc verum est, et probatum Paulum scripsisse, consequens et alterum epistolam divinam scripsisse. Sed quisquis demum ad Hebraeos scripserit, canonica epistola profecto est, et Luthero, qui ait audacius, multa auctoritati canonicae adversari, facillime resistitur. Roma a primis vinculis prope solvendus apostolus epistolam dedit verius ad hebraeos unius provinciae, cuiusmodi Palaestina erat, non ad omnes per romanum imperium diffusos.

X.

Paulinis epistolis septem aliae succedunt, quas *catholicas* appellant, quod sint ad universos fideles scriptae, vel eos saltem, qui ex iudaeis fidem Christi susceperant, seque in omnes mundi partes effuderant: nam et posteriores duae Iohannis in idem volumen coniectae commune nomen et ipsae sumserunt. Prima omnium *Iacobi* est, et quidem iusti, alio cognomento *Minoris*, unius ex apostolis duodecim, filii Alphaei, fratris Domini, Hierosolymorum antistitis. Cum enim Iacobus auctor epistolae sit, nequeat autem is esse Iacobus Zebedaei, tertiumque Iacobum alterum ab Alphaei filio extitisse episcopum Hierosolymorum fingatur potius, quam probetur, necesse est haec omnia nomina apostoli, filii Alphaei, Iusti, Minoris, propinqui cum Iesu, hierosolymitani antistitis in uno epistolae catholicae scriptore convenire, ut ex Scripturis etiam, et quibusdam venerandae antiquitatis monumentis elicitur. Haec tamen theologorum disputationibus utrinque agitari sine fidei detrimento possunt. Illud rustice atque arroganter Lutherus dixit, *stramineam* epistolam esse, quod, cum non modo Calvino et Socino, sed ne discipulis quidem suis probare non potuerit, hoc ipso iniquissime dixisse convincitur: et ille quidem contemtor epistolae erat, qua sentiebat errorem suum convelli. Mirandum potius est in levissimas ineptias incidisse severiores quosdam criticos e catholicis: veriti enim hi, ne temere assentiri viderentur non usquequaque cognitis et perspectis, indignam dixerunt apostoli gravitate. Quamobrem unius audacia, et vana aliorum subtilitate repressis, canonicam esse epistolam et divinam teneamus,

quod ne haeretici quidem minus iniqui non approbare non potuerunt.

XI.

Ex duabus *Petri* epistolis altera omnium ecclesiarum approbationem semper habuit, altera primum visa est dubitabilis. Primam Roma scripsit apostolus, supposito Babylonis nomine, cui loquendi generi iudaei assueverant, deditque hebraeis ad fidem traductis; quamquam Augustino, Thomae, Bedae, aliisque non repugnemus omnino Petrum gentes quoque cum iudaeis fide coniunctas allocutum: alterius fidem quorumdam vetus dubitatio non imminuit: ea item Petri est apostolorum principis ex eadem urbe et ad eosdemmet, ad quos priorem miserat. Praedicet magno hiatu Lutherus cum qui dubitaverint, tum dubitationis causam; dispulsum satis est vel a Calvino et Mathia Flacio Illyrico, quamvis cavillatore in multis importuno, quidquid veteribus quibusdam suspicionem iniecerat. Licentior est autem Grotii coniectura ex scriptoris verbis et scriptionis tempore ducta, non Simoni Petro, sed Simeoni alteri, vel Simoni sancti Iacobi minoris in episcopatu Hierosolymitano successori tribuendam epistolae confectionem: non potest enim, quo magis certos fines transgreditur critica disquisitio, eo non fieri ineptior.

XII.

Iterum e tribus *beati Iohannis evangelistae* epistolis prima unica est, cui ab apostolorum aetate ab omnibus perpetuo sit creditum: quod mirum videri potest, cum praesertim in prima scriptor se omnino celaverit, in reliquis nomen, saltem indicium dignitatis et officii praescripserit. Ad quos, unde, et quando missa illa sit, adeo obscurum est, ut nullis verbis illustratum iri putemus: ponimus ergo in medio patrum, atque interpretum sententias, sive habeant ii, sive careant, quo se tueantur, nihilque certi constituimus, praeter id unum, apostoli Iohannis esse. Reliquis vero duabus propter quasdam animi Iohannis apparentes notas, et vetustissimorum gravium virorum testimonia processu temporis ceteris scriptoribus, totique ecclesiae probata non veremur tantum deferre, quantum priori. An idem omnium scriptor sit, subtilius intemperantiores quidam critici disputando nihil dum attulerunt, quo efficiant Iohannem alterum, non dilectum Christi discipulum, duas postremas scripsisse. Male enim intellecto Papiae loco, imprudenter commune praesidium dimittunt, neminem autem proferunt gravem dubitationis suae auctorem. *Electa*, cui epistola secunda inscribitur, nobilis quaedam matrona erat, parum Epheso distans, sive eo nomine, vel cognomento, sive ita appellata, quod esset fide, vel diaconissae officio conspicua: nam coetum fidelium, et ecclesiam *Electae* nomine vocatam non placet. Ita *Caium*, seu *Gaium*, cuius nomen est tertiae epistolae inscriptum, quis et unde fuerit, utcumque dici potest, affirmari non potest.

XIII.

Postrema catholicarum epistolarum scripta est a *Iuda Thadaeo* fratre eius Iacobi, de quo paulo ante dicebamus. Et de hoc quidem Iuda libentius audiremus ab altero dici, ubi fidem propagaverit, unde et ad quos epistolam miserit, quam, ut nos percunctaretur. Ut proto-cano-

nica non sit, iam pridem fidelium animis exemta suspicio est, in quam ventum erat de epistolae auctore et dignitate: nam et de ea Hieronymus testatus est: *Auctoritatem vetustate iam et usu meruit, et inter sacras Scripturas computatur.* Id persuasum adeo est Calvino, unitariis et confessionis augustanae vindicibus, ut iam non reperiatur, qui Lutheri impudentia dicta non improbet, et consilium avertendi suos ab adhibenda epistolae fide. Hic rursus imprudens Grotius est, et novitatis cupidior, qui Iudam secundo ecclesiae saeculo, Hadriano imperante, Hierosolymorum episcopum dixit, hanc epistolam edidisse; exscriptorem vero, ut in apostolicarum ordinem, digniorumque fidem intruderet, inscriptioni apposuisse: *frater autem Iacobi.* Si licet fingere additum quidpiam vel demtum, ut liberemur incommodis, non est cur tantam operam in sacrarum literarum studio ponamus.

XIV.

Libros omnes novi Testamenti liber *Apocalypseos* beati Iohannis apostoli divinus sane et propheticus excipit, cuius defensione noster hic sermo concluditur; et ea quidem duo, *divinum librum, et beati Iohannis apostoli atque evangelistae esse,* adeo inter se coniunguntur, ut, si alterum quis tollat, necesse sit alterum esse sublatum. Quamobrem miramur Dionysium alexandrinum episcopum, qui contra alogorum et marcionitarum errorem pro tuenda libri fide acerrime pugnavit, alterum ab altero seiunxisse, confessum adduci se non posse, ut Iohannis apostoli et evangelistae librum crederet, cum recentiores haeretici adversus vetustiores Dionysio patres resistere non potuerint. Sed egregio viro illud videbatur multo absurdius, Cerinthum dici nostrae Apocalypseos inventorem, qui sua glorioso Iohannis nomine somnia texerit, probanda certe nemini, nisi Iohannem se finxisset. Abditissima quaedam esse in Apocalypsi, tenebris circumfusa, in profundo dimersa, quae vel sapiens desperet se xtracturum in lucem, monitoris non eget res: at certa quaedam capita ab optimis interpretibus aperiuntur, unde cura et cogitatione possit omnis ad omnem intelligentiam cognitio duci. Huiusmodi prolatis capitibus, nunc ad eorum auctoritatem nos conferimus, neque nobis sumimus difficiliora illa explicare; immo vero recipimus nos in portum, atque, ut decet divinorum eloquiorum scrutatorem, quo difficiliora sunt ad intelligendum, eo diviniora credimus: ea nostrae nos angustiae atque imbecillitatis admonent, fidem excitant, ad orandum compellunt, in admirationem Dei consiliorum et venerationem rapiunt, non ullam humanae inventionis, et commenti suspicionem movent. Atque haec sunt, quibus disputatio omnis nostra continetur.

INDEX

TITULORUM SERIESQUE CAPITUM

QUAE HOC OPERE CONTINENTUR

PROOEMIUM. — De divinitate et canonicitate sacrorum Bibliorum cum generatim, tum singulatim . . . . . *pag.* 3

PROLEGOMENA S. SCRIPTURAE

PARS PRIMA

De sacrorum Bibliorum canonicitate et divinitate in genere » 7

Articulus I. De Scriptura sacra; de canonicis et apocryphis libris, et canonis auctoribus . . » *ib.*

» II. Ab ultima antiquitate apud hebraeos extitisse sacros libros, eosque esse ab omni falsitate remotissimos . . . . . » 23

» III. Appendicula de Novi Testamenti libris . » 34

§ 1. Refelluntur argumenta, quibus increduli superiora oppugnant . . . . » 35

» IV. Libros sacros, quos habemus, afflante Deo esse conscriptos . . . . . » 46

§ 1. Atheorum, et Spinosae potissimum argumentis respondetur . . . . . » 55

§ 2. Manichaeorum argumenta dissolvuntur » 60

§ 3. Deistarum argumenta diluuntur . » 68

§ 4. Hebraeorum et Spinosae in Novum Testamentum calumniae refelluntur . . » 73

» V. Qua ratione Spiritus sanctus sacros Scriptores afflaverit . . . . . » 77

» VI. Libros sacros et canonicos non esse vitiatos, sed sinceros et integros ad nos pervenisse » 95

PROLEGOMENA S. SCRIPTURAE

PARS ALTERA

De sacrorum Bibliorum divinitate et canonicitate singillatim *pag.* 122

DE VETERIS TESTAMENTI LIBRIS

Articulus I. De Pentateucho, sive quinque libris Mosis » *ib.*
» II. De libro Iosue . . . . . » 137
» III. De libris Iudicum et Ruth . . » 144
» IV. De libris Regum . . . . . » 150
» V. De libris Paralipomenon . . . » 161
» VI. De libris Esdrae . . . . . » 166
» VII. De libro Tobiae . . . . . » 173
» VIII. De libro Iudith . . . . . » 186
» IX. De libro Esther . . . . . » 204
» X. De libro Iobi . . . . . » 216
» XI. De libro Psalmorum . . . . . » 225
» XII. De libro Proverbiorum . . . . » 235
» XIII. De libro Ecclesiastis . . . . » 238
» XIV. De Cantico Canticorum . . . . » 244
» XV. De libro Sapientiae . . . . . » 250
» XVI. De libro Ecclesiastici . . . . » 263
» XVII. De quatuor prophetis maioribus, et primum de Isaia . . . . . » 273
» XVIII. De Ieremiae Prophetia, Lamentationibus, et Epistola . . . . . » 280
» XIX. De Prophetia Baruchi . . . . » 288
» XX. De Prophetia Ezechielis . . . . » 295
» XXI. De Prophetia Danielis . . . . » 297
» XXII. De duodecim Prophetis minoribus . » 314
Osee . . . . . » 315
Joël . . . . . » 316
Amos . . . . . » *ib.*
Abdias . . . . . » 319
Jonas . . . . . » *ib.*
Michaeas . . . . . » 320
Nahum . . . . . » *ib.*

Habacuc . . . . . *pag.* 321
Sophonias . . . . . » *ib.*
Aggaeus . . . . . » 322
Zacharias . . . . . » *ib.*
Malachias . . . . . » 325
Articulus XXIII. De libris Machabaeorum . . . » 326.

DE NOVI TESTAMENTI LIBRIS

Dissertatio prodroma de omnium veritate, integritate, divinitate et canonicitate . . . . . » 345
Articulus I. De quatuor Evangeliis in genere ; et singillatim de Evangelio s. Matthaei . . » 358
» II. De Evangelio s. Marci . . . » 376
» III. De Evangelio s. Lucae . . . » 386
» IV. De Evangelio s. Iohannis . . . » 393
» V. De Actibus Apostolorum . . . » 402
» VI. De Epistolis beati Pauli, nomine Pauli inscriptis . . . . . » 408
De Epistola ad Romanos . . . » 412
» ad Corinthios prima . . » 413
» ad Corinthios secunda . » 415
» ad Galatas . . . » 416
» ad Ephesios . . . » 418
» ad Philippenses . . » 419
» ad Colossenses . . » 420
» ad Thessalonicenses prima . » 421
» ad Thessalonicenses secunda » 422
» ad Timotheum prima . » 423
» ad Timotheum secunda . » 424
» ad Titum . . . » 426
» ad Philemonem . . » *ib.*
» VII. De Epistola b. Pauli ad Hebraeos . » 427
» VIII. De Epistolis catholicis generatim, et singillatim de b. Iacobi Epistola . . . » 447
» IX. De Epistolis b. Petri duabus . . » 457
» X. De Epistolis b. Iohannis . . . » 465
» XI. De Epistola b. Iudae . . . » 472
» XII. De Apocalypsi b. Iohannis Apostoli . » 475

THESES

De divinitate et canonicitate sacrorum Bibliorum generatim *pag.* 487
De divinitate et canonicitate sacrorum Librorum V. T. singillatim . . . . . » 490
De divinitate et canonicitate sacrorum Librorum N. T. singillatim . . . . . » 498

ALTRE OPERE

PUBBLICATE DALLO STESSO EDITORE

Alagona. S. Thomae Aquinatis theologicae Summae Compendium, in-32. L. 2, 50

La Somma teologica è l' Opera più profonda del Dottor Angelico. Nulla di grande e di bello quanto la divisione, suddivisione, l'ordine, l' armonia e lo svolgimento delle quistioni in questa Somma trattate. E questo si è il fedele Compendio delle questioni che vi sono sviluppate. Desso è utile tanto a quelli che avessero già studiata l'intera Somma, servendo così loro di *memorandum*, quanto agli altri, a' quali ne facilita lo studio, col presentar loro il quadro sinottico di tutta la Somma stessa.

Arvisenet. Memoriale Vitae Sacerdotalis, adduntur preces ante et post missam, nec non preces agonizantium, formula benedictionis apostolicae, et orationes variae, in-32, *ediz. recente* 1, 50

— Lo stesso, *legato in tela inglese.* 2 »

Augustini (**S.**) Confessiones; in-32 1 »

— Lo stesso, *legato in tela inglese.* 1, 40

Questa Edizione venne collazionata con accuratezza sulla edizione delle Opere del Santo fatta dai così detti Maurini, siccome quella che gode maggior credito. Quest'aurea Operetta ben meritava di esser purgata dai tanti errori che vi si erano introdotti.

Augustini (**S.**) Meditationes, Soliloquia et Manuale, in-32 1 »

— Lo stesso, *legato in tela inglese.* 1, 40

Opera mirabile per la profonda umiltà che vi spira, per la finissima cognizione delle umane miserie che vi si scorge, per l'unzione spirituale che vi trapela, e per la dimostrazione di gratitudine la più viva verso Dio che cotanto edifica; degna veramente di un cotal Santo.

Biblia sacra vulgatae editionis, Sixti V. Pont. Max. iussu recognita, et Clementis VIII. auctoritate edita. *Edizione nitidissima, dichiarata la più corretta di tutte, con decreto della S. Congregazione dell' Indice*, in-8 L. 6, 50

Il dirsi che si fa emendatissima questa edizione non è un vanto bugiardo; uomini dottissimi l'han corretta. Non essendosi poi risparmiata nè spesa nè cura nell'esecuzione, il successo ne è stato tale che mette questa Bibbia sopra ogni altra, e che gli ottenne uno speciale Decr. della S. Congr. dell'Indice.

Breviarium Romanum ex Decreto Ss. Concilii Tridentini restitutum, S. Pii V. Pontificis Maximi iussu editum, Clementis VIII. et Urbani VIII. auctoritate recognitum, cum Officiis Sanctorum novissime concessis. *Un bel vol. in-8 gr., edizione rosso-nera, in carattere grande, 1870.* 24 »

— Lo stesso, *legato in pelle.* 30 »

— Lo stesso, *leg. a fascicoli* 32 »

Per detto Breviario, si vendono a parte varii Supplementi di Diocesi diverse.

Breviarium Romanum ex Decreto Ss. Concilii Tridentini restitutum, etc., *in un sol vol. in-16, recente edizione nitidissima e correttissima.* 8 »

Legato in piena pelle 10 »

— a fascicoli, *comodissimo per viaggio.* 12 »

De Imitatione Christi, libri quatuor, nova editio accuratissime emendata, indiceque locupletata; *aggiuntevi le citazioni della sacra Scrittura*, in-32. » 80

Ritualis Romani brevis Collectio ad Parochorum commodum eorumque Vicariorum in Sacramentorum administratione, in infirmorum cura et eorum interitu, in-32, *ediz. rosso-nera* L. 1 »

— Lo stesso, *legato in tela inglese.* 1, 50

Varie già sono le Edizioni che si fecero di questo Ristretto del Rituale, per comodo ed utilità dei Rev. Sigg. Parroci e Vice Parroci. — Questa ultima però ha un pregio speciale sopra tutte le altre finora venute alla luce; per essere stata stampata con belli e chiari caratteri rosso-neri; per essere stata corretta colla massima diligenza ed attenzione; in fine, per essere accresciuta di varie nuove importanti Benedizioni.

Rubricae Generales Missalis romani, additis quibusdam specialiter observandis, in Missis solemnibus Vivorum et Defunctorum, in Missa privata coram SS. Sacramento, necnon coram Praelato in sua Dioecesi; accedunt etiam Orationes pro Paeparatione ad Missam atque Gratiarum Actione, in-32, *edizione recentissima rosso-nera.* 1, 25

— Lo stesso, *legato in tela* 1, 60

Rodericii (P. Alphonsi). Exercitium Perfectionis iuxta evangelicam Christi doctrinam; in tres partes distributum. *Editio quinta*, in-8. 8 »

Vecchiotti. Institutiones Canonicae ex operibus Io. Cardinalis Soglia excerptae, et ad usum Seminariorum accommodatae, 4 vol. in-8 picc. 8 »

Queste Istituzioni di diritto canonico sono state accolte con singolare favore e lodate dai Sommi Pontefici Gregorio XVI e Pio IX, specialmente colle preziose aggiunte di Monsignor Settimio Vecchiotti. Da questo lavoro attinsero largamente tutti gli scrittori di diritto canonico che pubblicarono più tardi le loro opere. Però dopo la morte del cardinale Soglia non pochi Vescovi della Francia, del Belgio e dell'Italia si rivolsero a Monsignor Vecchiotti, pregandolo di ampliare l'opera dell'eminentissimo scrittore, pubblicando un corso completo di diritto ecclesiastico, dove si potesse attingere una dottrina esatta e sicura, senza uscire dai limiti di una saggia moderazione, e si avesse una guida nelle difficili circostanze in cui si trova la Chiesa, per conoscere appieno i suoi diritti verso la società civile trasformata e difformata dalle moderne teorie ateistiche. Monsignor Vecchiotti acconsentì di buon grado alla onorevolissima richiesta, e quindi mise mano alla pubblicazione di un manuale completo di diritto canonico col titolo: *Septimii M. Vecchiotti Institutiones canonicae ex operibus Ioannis card. Soglia excerptae.* L'opera è divisa in 4 volumi in-12; il primo contiene: *Prolegomena in ius canonicum;* il 2° *De personis;* il 3° *De rebus sacris;* il 4° *De iudiciis.*

(Unità Cattolica, delli 13 Dicembre 1867).

Veith. Scriptura sacra contra Incredulos propugnata, *editio II taurinensis*, 3 vol. in-8 L. 10 »

Se vi fu tempo, in cui il giovane Clero dovesse procacciarsi un buon corredo di biblica erudizione, si è al certo il presente, in cui si può dire che la Bibbia è l'arsenale d'onde traggono le loro armi quanti avversano o bistrattano la rivelazione. Ma lo studio della scrittura è così ampio e profondo, che è difficile trovare un manuale che possa servire di guida in sì vasto campo, e presenti in breve e svolga a dovere le principali obbiezioni. Questo però che annunziamo, è tale lavoro in tre volumi, che ampiamente corrisponde al bisogno di un largo e particolareggiato addottrinamento sulla Bibbia. Bella è qui e sugosa l'introduzione speciale alle singole parti della S. Scrittura; dotte e calzanti sono le risposte e le spiegazioni alle principali difficoltà che in essa s'incontrano o vengono ricantate dagli increduli razionalisti. È libro che si può dire classico nel suo genere. Rapido ed universale ne fu tosto lo smercio fin dal primo suo apparire, talchè venne adottato come libro di testo in Accademie e Seminari non pochi di Germania e d'Italia. Esauste le molte edizioni di Germania ed anche la prima del Marietti, questa è la seconda che imprende lo stesso benemerito editore, che primeggia sempre per nitidezza di tipi ed esattezza di correzione. (Estratto dall'*Apologista*).

220.1
M332
3711
MARCHINI, J.F.
AUTHOR
De Divinitate et Canonicitate
TITLE Sacrorum Bibliorum
DATE LOANED | BORROWER'S NAME | ROOM NUMBER
STORAGE - COSA
3711